Pezenhoffer Antal

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

VI. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A mohácsi vésztől napjainkig)

A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

VI. kötet

2003

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte

A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 08 4

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő
Nyomda: OOK-Press nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

II. Rákóczi Ferenc felkelésének állítólagos okai

A vallásszabadság állapota*

Mikor azt kutatjuk, volt-e jogos ok II. Rákóczi Ferenc felkelésére, tulajdonképpen azt állapítjuk meg, milyen fokú volt az országnak a török uralom alól való felszabadítására következő, oly sokat említett Lipót-féle „elnyomása". Csakugyan olyan mérvű volt-e ez, hogy teljesen lerontotta azt a nagy szolgálatot, amelyet Lipót az ország felszabadításával a magyarságnak tett, sőt – mert a mi történetírásunk ezt állítja – még sokkal rosszabb állapotokat eredményezett-e, mint amilyenek közepette az ország népe a török alatt volt?

Nézzük meg először az ún. vallásszabadságot, vagyis inkább – mert a magyar történelemben ezen szón csak ezt értjük – a protestáns vallás szabadságát, vagy még szabatosabban a nálunk elterjedt két protestáns felekezetnek, a kálvininak és a lutherinek, vagy mint nálunk nevezni szokták, a történelmi protestáns egyházak szabadságát. Mert hogy mennyire hazug a mi történetírásunk szájában az egész „vallásszabadság" kifejezés, abból is láthatjuk, hogy ott, ahol protestánsok parancsoltak (Erdélyben például), a szabadság nemcsak a katolikus Egyházra nem vonatkozott, hanem ez a szép szó nagyon szépen összefért a szombatosok, anabaptisták, nazarénusok, sőt (Bethlen idejében például) még a törvényesen bevett unitáriusok elnyomásával is, ha ez utóbbiakat nem üldözték is olyan brutálisan, mint az előbbieket.

De ha mindettől eltekintünk és a vallásszabadságot mi is csak a két történelmi protestáns felekezet szabadságára korlátozzuk is, Lipót alatt a vallásszabadság ellen különösebb panasz akkor se lehetett még a török kiűzése utáni időben se, mikor pedig ez a „rettenetes császár" már valóban azt tehetett az országban, amit akart. Kitartunk ezen állításunk mellett annak ellenére is, hogy Pompéry, a katolikus pap állítása szerint, mint láttuk, Lipótnak az 1681-es soproni országgyűlésen hozott vallásügyi intézkedései jelentik nálunk a protestánsok elnyomásának mélypontját. Ha tekintetbe vesszük az akkori európai vallásügyi viszonyokat és Lipótot a vele egy időben uralkodó akár katolikus, akár protestáns uralkodókhoz viszonyítva ítéljük meg, az 1681-es rendelkezésekben se találhatunk semmi különös szigort vagy rendkívülit. Egyébként is az 1681-es rendelkezéseket nem Lipót önkénye hozta, hanem a magyar országgyűlés.

Lipótot ezen a címen csak annyi alappal mondhatják vallásüldözőnek, mint amilyen joggal a bolsevizmus rágalmazhatta a második világháborút követő „hidegháború" folyamán Trumant, Eisenhowert vagy Dullest imperialistának vagy háborús uszítónak, azaz csak az elfogultság, a gyűlölet, a lelkiismeretlen, a nem az igazságot, hanem egyedül csak a kortescélokat néző irányzatos hírverés alapján.

Egészen kétségtelen történeti tény, hogy Lipótnál jobb, megértőbb, emberségesebb uralkodó alig volt valaha. Az igaz, hogy nála erősebb katolikus meggyőződésű se sok volt még, de mivel ez a nagy meggyőződés nála rendkívüli jósággal és az emberek gyarlóságai iránti példátlan türelemmel párosult és egyébként is egy jóságos és engedékeny alaptermészetű ember meggyőződése volt, hitbuzgalma sem túlzásba, sem kíméletlenségbe, sem szeretetlenségbe nem csapott át soha. Hogy lehetett volna valakihez kegyetlen az az ember, aki úgyszólván még akkor sem tudott haragudni, mikor kellett volna?

---

* Ismerve a magyar közvéleménynek a szabadságharcosok tekintetében való nagy érzékenységét, meg a magam szempontjából talán azért is, mert a most tárgyalásra kerülő magyar szabadságharc vezére már nem protestáns volt, hanem katolikus, mégpedig állítólag egészen jó katolikus: szerettem volna nagyobb szeretettel tárgyalni Rákóczi személyét, de a tények hatása alatt – sajnos – ez sokkal kevésbé sikerült, mint gondoltam. Az olvasót arra kérem, ne botránkozzék meg s ne tartson Rákóczi ellenében rosszakaratúnak. Várjon végső ítélete megalkotásával addig, míg Rákóczit tárgyaló most következő két kötet elolvasásával végzett.

Lipót „vallásüldözése” mindössze abban állt, hogy nem ellenezte, sőt örömmel látta, ha a most már majdnem teljes számban katolikus magyar főurak a birtokaikon lévő, eredetileg úgy is katolikus célra és katolikusoktól épített, de később protestáns kézbe került templomokat visszaadták eredeti rendeltetésüknek s nem voltak hajlandók birtokaikon a meggyőződésükkel ellenkező vallást hirdető lelkészeket tovább is fizetni. (Ne értse azonban ezt úgy az olvasó, hogy minden katolikus főúr és minden faluban így tett. Dehogy! Csak voltak ilyen birtokosok, akik így tettek, de azok se minden birtokukon, hanem csak ott, ahol ezt – elsősorban a katolikusok nagyobb száma miatt – megokoltnak és végrehajthatónak találták.)

Maga Lipót is megtette ezt a szabad királyi városokban, hol a polgárság lelki üdvéért, mint magyar király, magát tartotta felelősnek, de ő se csinálta ezt minden szabad királyi városban, hanem csak némelyikben, olyanokban, amelyekről úgy informálták, hogy megokolt. Effajta intézkedései azonban még ezekben a városokban se tették lehetetlenné a lelkiismereti szabadságot.

Hiszen ha a földesúr vagy a király rendelkezik a hatásköre alá eső egyházi épületekkel s ha nem fizet, sőt alattvalóinak se enged fizetni a magáéval ellenkező vallást hirdető prédikátorokat vagy iskolamestereket, ezzel még egyáltalában nem akadályozta meg azt, hogy ugyanezekben a falvakban vagy városokban azok, akik más meggyőződésűek s e meggyőződésükhöz ragaszkodnak, továbbra is a maguk módjára, például kálvinista módra, gyakorolhassák vallásukat.

Ha egy faluban valamely felekezetnek nincs vagy nem is lehet temploma és papja, abból még egyáltalán nem következik, hogy az ott lakó protestánsoknak szükségképpen katolikusokká kell lenniük. Nem jelenti ez még azt se, hogy az illető falu protestánsainak most már katolikus templomba kell járniuk, annál kevésbé, hogy katolikus módra kell imádkozniuk. Ezzel számukra csak a vallás nyilvános gyakorlata van lehetetlenné téve, illetőleg megnehezítve, de maga a vallás gyakorlata (mely bizonyára nem csupán s elsősorban nem külsőségekben, nem nyilvánosan történő dolgokban áll), annál kevésbé a lelkiismeretnek szabadsága.

Különösen így van ez, ha protestánsok üldözéséről van szó, hiszen ők elvből is a vallási külsőségek ellen vannak; szerintük Istent a szabad természetben éppúgy, sőt még jobban lehet imádni, mint templomban; hiszen náluk nincs mise és Oltáriszentség, mely a katolicizmusban az egész istentisztelet központja és amelyhez pap és templom kell. Hiszen a protestantizmusban tulajdonképpen még pap sincs, s ha van is, nem nélkülözhetetlen, s nem olyan, hogy vele szemben valaki ne járhatna más vallási utakon és az igét ne magyarázhatná a maga módjára. Egy protestánsra közel se olyan nagy csapás a templomtól és a paptól való megfosztás, mint amekkora ez egy katolikusra, bár még a katolikusról se mondhatjuk azt, hogy ha a templomától megfosztottuk, akkor már a vallástól is megfosztottuk.

De a hatósági segédlettel végzett templomvisszavételek kora igazában csak III. Károllyal és Mária Teréziával kezdődik. Lipót idejében ez még nagyon gyéren fordult elő. De III. Károly és Mária Terézia alatt se lehetett olyan általános, mint az irányzatos hírverés alapján (melyben – sajnos – még katolikusok is részt vesznek) gondolnánk, mert ha olyan általános lett volna, akkor Erdélyben (ahol ekkor már szintén Habsburgok parancsoltak) nem lehetne még ma is úgyszólván minden régi templom protestáns kézben s nem lennének szép számmal még Magyarországon is olyan falvak, melyekben több a katolikus, mint a protestáns, de az ősi középkori templom mégis protestáns kézben van (Miskolc, Tokaj, Vizsoly, Ócsa stb.).

Hát még ha a magyar állapotokat a külföldiekkel, például olyanokkal hasonlítjuk össze, ahol protestánsok parancsoltak! Felszólítok bárkit, nevezzen meg ebből a korból akár csak egyetlen olyan államot is, melynek protestáns uralkodója katolikus alattvalóinak vallásuk gyakorlatára adott akkora szabadságot, mint amekkorát nálunk Lipót protestáns alattvalói még a török kiűzése után is, mikor már az ország Lipót korlátlan hatalmában volt, élveztek. Micsoda drákói törvények tiltották meg ugyanekkor a katolikus vallásnak mindennemű gyakorlását, sőt katolikus papnak még az ország területére való lépést is például a Skandináv-államokban!

A svéd törvények szerint még ma, 1959-ben is, mikor e sorokat írom, se lehet katolikus egyén állami hivatalnok, tehát még állami elemi iskolai tanító sem. (Lehet, hogy a gyakorlatban ma már ezt elnéznék, de maga a törvény még ma is megvan, azt nem törölték el még ma se.) De ezen a vallásüldözésen a kutya se botránkozik meg: Svédországban senki se kiabál vallásszabadság után, mert a katolikusok elnyomott voltukat annyira nem reklámozzák, hogy nem is tud róla senki. Még maguk a katolikusok se. A reklámhoz ugyanis csak a protestánsok, zsidók, kommunisták és fasiszták értenek, nekik pedig a katolikus vallás elnyomása vagy megalázása nem fáj. Nem fáj ez még közönyös katolikusoknak se, annak a néhány igazi katolikusnak pedig, akinek fáj, nem kenyere se a hírverés, se a botránykeltés. Az csöndes, szerény és hallgatag. Az a másvilágnak él s onnan várja az igazságszolgáltatást.

Láttuk már, milyen sorsa volt ugyanezen időben a katolikusoknak Angliában is és milyen kegyetlen törvények voltak érvényben ellenük még utána száz évvel is, melyeket természetesen ekkor még végre is hajtottak. Láttuk már azt is, hogy az ekkor még több mint fele részben katolikus, de protestáns uralom alá került Hollandiában se volt a katolikusoknak szabadsága, nyilvános vallásgyakorlata, s még a ma is tiszta katolikus déli tartományban, Noord-Brabantban is kálvinista kézen volt ekkor már és ekkor még a 90%-ban ma is katolikus főváros (Hertogenbosch) gyönyörűséges és impozáns székesegyháza.

A szabadságáról híres Svájc alkotmánya még 1848-ban se tűr jezsuitákat az országban, az 1874. évi alkotmánymódosítás pedig nem csak a jezsuita rend, hanem minden olyan szerzetesrend letelepedését megtiltja az országban, „melynek tevékenysége államellenes" (a svájci alkotmány tehát ekkor még ilyen szerzetesrendekről is tudott) „vagy a vallási békét zavarja" (ezen természetesen azt érti a svájci alkotmány, hogy azt meri mondani, hogy a protestantizmus nem jó). És ez a svájci alkotmány még ma is érvényben van. A régihez képest csak az a különbség, hogy ma már a jezsuita rend tagjain kívül (mert rájuk a tilalom ma is vonatkozik) alig fognak már rá ilyesmit szerzetesrendre.

Badenban, melynek 60%-a ma is katolikus (de nagyhercege protestáns volt), csak 1918-ban (!) engedte meg az alkotmány férfi szerzetes kolostorok alapítását.

A protestánsoknak az az „üldözése", amelyet I. Lipót császár gyakorolt nálunk, az ő katolikus ellenfeleinek, a franciáknak egyenesen túlságos, sőt bűnös engedékenységnek látszott, melyet a katolikusok közti hírverésükben fel is használtak ellene. Nem is csoda, hiszen tudvalevő, hogy nagy és a mi protestánsainkat is pénzzel támogató katolikus ellenfele, XIV. Lajos, a maga Franciaországában a protestánsoknak nemcsak engedményeket nem adott, hanem egyenesen dragonyosokat küldött a nyakukra, és úgy „térítette" őket.

Hol volt ettől a mi Lipótunk „protestánsüldözése"? A két egyaránt katolikus uralkodó közti különbség az, hogy XIV. Lajos elsősorban „politikailag" volt katolikus, Lipót pedig lélekben, bensőleg. „Mialatt a császár – írja a francia Louvois Verjusnak – Magyarországon templomokat ad vissza a protestánsoknak (a francia katolikusok tehát csak ezt tudták Lipótról), a király (XIV. Lajos) visszaállítja a katolikus istentiszteletet Strasburgban (melyet elfoglalt Lipóttól) s ráadásul még úgy, hogy Brandenburg (mely Lipóttal szemben mindig a protestantizmus védője volt) is meg van vele elégedve" (mert évente 300.000 aranyat kap a francia királytól júdáspénzként).

Így lett Lipót nálunk a protestantizmus véres és zsarnoki elnyomója, a külföld katolikusai előtt pedig (sőt még a soproni országgyűlés nagy többségben katolikus rendjei előtt is) a katolicizmusnak nem eléggé erélyes védője. Az 1681-es soproni országgyűlésnek a magyar protestantizmus életében való mélypontot jellemző vallási rendelkezéseit ugyanis nem Lipót hozta, hanem az országgyűlés, a magyar rendek. Lipót ott csak mérsékelte ezeket a magyar rendeket. Mérséklőleg részint a koronázásakor letett esküje miatt (Lipót trónralépésekor ugyanis még nagy hatalom volt a magyar protestantizmus), részint Tököli kurucainak megnyerése végett lépett fel. Az 1681. évi országgyűlésen a protestánsok nagy része meg se je-

lent s Lipót mérséklő hatása nélkül az emiatt is méltán haragvó nagy katolikus többség keményebb határozatot hozott volna.

Még azt se lehet mondani, hogy Lipót az 1681-es országgyűlésen csak magán vallásgyakorlatot engedélyezett a magyar protestánsoknak. Nem csak magán vallásgyakorlatot engedélyezett, hanem nyilvánosat is, mégpedig teljes fokban. Az 1681. XII. cikkely kimondja, hogy „az ágostai és helvét hitvalláson levő urak és nemesek váraikban vallásuk gyakorlatára imaházakat és kápolnákat szabadon építhetnek" (Szalay, V., 310. o.).

A IV. szakasz pedig így szól: „Az ágostai és helvét hitvalláson levőknek vallásuk (nyilvános) gyakorlata is engedélyeztetik, de a földesurak – legyenek akár katolikusok, akár evangélikusok – jogainak fenntartásával". Végül a III. törvénycikk: „Az ágostai és helvét hitvalláson levők olyas szertartásokra ne kényszeríttessenek, melyek hitvallásukkal ellentétben állanak, de legyen gond a közbotrány kikerülése."

Látjuk tehát, hogy azok, akiknek telkük volt (tehát a nemesek), ott, akkor és olyan protestáns oratóriumot, imaházat építhettek, ahol, amikor és amilyen nagyot és díszeset csak akartak vagy tudtak. Ehhez joguk volt még olyan helyen is, ahol az illető nemesen kívül már protestáns nem is volt. Minden protestáns magyar nemes, még ha akár csak egy hold földje volt is egy tiszta katolikus faluban, szinte tombolhatott a vallásszabadságban. Aki nemes volt (akkor ugyanis még csak a nemeseknek voltak politikai jogaik), nemcsak lelke titkos szentélyében lehetett protestáns, hanem ha volt hozzá pénze, kedve, daca vagy különcsége, tisztán a katolikusok bosszantására akár egy protestáns bazilikát is építtethetett a nemesi telkére.

Ne gondolja ugyanis valaki, hogy mivel a törvény csak imaház vagy kápolna építésének lehetőségéről szól, a szöveget úgy kell érteni, hogy templomot, azaz nagyobb épületet nem volt szabad emelnie, hanem csak kisebb imaházat. Itt ugyanis az „imaház" kifejezés nem az épület kisebb vagy szerényebb (például torony nélküli) voltát jelenti, hanem a templom és imaház közti különbségtevésnek dogmatikai oka és alapja van.

A templom (ecclesia) az a hely, ahol áldozatot mutatunk be Istennek, míg „imaház"-nak (oratórium) azt a helyiséget nevezzük, ahová csak imádkozni vagy az igét hallgatni jön össze a nép. Ezért templom (ecclesia) a katolikus vagy a görögkeleti istentiszteleti hely, s ezért imaház (oratórium) a protestáns istentisztelet helyéül szolgáló épület. A zsidóknak is csak egy templomuk volt, a jeruzsálemi, ahol a papok az áldozatot mutatták be, ellenben minden faluban voltak zsinagógáik, ahova imádkozni vagy az írástudókat hallgatni jöttek össze.

A protestáns istentiszteleti helyek is csak ezt a célt szolgálták, mert áldozatokat ők nem mutattak be. Ezért dogmatikailag még debreceni „nagytemplom", sőt még a londoni Szent Pál székesegyház is (annak ellenére, hogy a Szent Péter templom után a világ legnagyobb istentiszteletre szolgáló épülete) csak imaház, míg a legkisebb falusi katolikus vagy görögkeleti templom is templom (ecclesia), mert itt áldozatot mutatnak be s a nép elsősorban azért gyűl ott össze, hogy ezen részt vegyen, nem pedig azért, hogy imádkozzék vagy prédikációt hallgasson.

De Lipót alatt nemcsak a magyar nemeseknek, hanem a jobbágyoknak is volt vallásszabadságuk. Sérelmük egész más természetű volt. Onnan származott, hogy a magyar alkotmány szerint az a föld, melyet a jobbágyok műveltek, nem az ő tulajdonuk volt, hanem földesuruké. Imaházat tehát csak földesuruk engedélyével építhetnek, s ha uraságuk katolikus volt, csak imaház nélküli azaz magán vallásgyakorlatra volt joguk és alkalmuk. Ez régente minden országban így volt. Ezért lettek mindenütt, ahol a földesúr protestáns lett, jobbágyaik is azok, s azért lett Németországban is kivétel nélkül minden vidék népe protestáns, ahol az úr protestáns lett.

Ha nem rosszakaratú fanatizmus, akkor naiv történelmi analfabétaság tehát emiatt a katolikus főpapságot vagy a magyar főurakat vagy a Habsburgokat okolni, mikor legfeljebb a feudális rendszert okolhatjuk érte, mely egyáltalában nem katolikus rendszer volt, s vallásilag is sokkal több kárt okozott a katolicizmusnak, mint a protestantizmusnak. Hiszen mindenütt, ahol ma protestáns a nép, emiatt az. Emiatt lehetett az még nálunk, a Habsburgok Magyarországában is.

A feudalizmus alapján kiirtani csak a katolicizmust sikerült, de nem a protestantizmust. Katolicizmus ugyanis pap nélkül nincs és katolikus istentisztelet sincs áldozat, szentmise nélkül. Ez azonban a feudalizmus idején nem lehetett földesúr nélkül. Mikor azonban nálunk a hitehagyottá lett földesurak unokái újra visszatértek a katolicizmusra, a nép rekatolizálása nemcsak amiatt nem sikerült úgy, mint 50-100 évvel előbb a protestánssá tétele, mert a török pusztítás okozta munkáshiány miatt a földesurak hízelegni voltak kénytelenek jobbágyaiknak, s ezért többnyire meghagyták protestáns kézben a birtokaikon lévő templomokat, hanem azért is, mert ahol a földesúrnak előbbre való volt is a vallási meggyőződése, mint az anyagi érdeke s ezért jobbágyai nyugtalansága ellenére is visszaadta a falu templomát, papházát és iskoláját (melyek mind az ő „telekkönyvi" tulajdonai voltak), s ez közel se volt olyan megsemmisítő csapás a protestantizmusra, mint volt ugyanez előbb a katolicizmusra.

A jobbágyot ugyanis áttérésre senki se kényszerítette, a magán vallásgyakorlatra a joga ezután is megmaradt. Ezután is imádkozhatott, énekelhetett protestáns módra, gyermekeit is megkereszteltethette, halottait is eltemettethette ilyen szertartással, magánházakban közösen imádkozni, énekelni is összejöhetett s az olyan szomszédos falvak templomába, ahol a templom felekezete kezén maradt, istentiszteletre és úrvacsorára is eljárhatott.

Ilyen módon még a holland katolicizmus is évszázadokon át meg tudta őrizni lelki birtokállományának nagyobb részét, igaz, hogy csak olyan vidékeken, melyek tiszta katolikusok voltak. Itt a protestáns uralom nem tudott mit kezdeni a katolikusokkal s lassacskán az a gyakorlat alakult ki, hogy ha fizettek érte (s természetesen fizettek), még a nyilvános vallásgyakorlat jogát is minden évben újra meg újra megvásárolhatták. Elvben természetesen nem kapták meg, csak gyakorlatban. A hit megőrzése szempontjából azonban ez utóbbi a fontos. Hogy hivatalosan nem volt szabadságuk, legfeljebb csak az önérzetüket bánthatta.

Nem igaz tehát, hogy hazánkban a katolikus főurak megfosztották jobbágyaikat vallásszabadságuktól. Csak a templomuktól fosztották meg őket (már ahol megfosztották), nem pedig vallásszabadságuktól. A templomtól is csak azért, mert a földesúré volt, nem pedig a falué. Még ha az a templom nem is lett volna eredetileg a katolikus Egyházé és nem katolikusok építették volna katolikus istentisztelet céljára, akkor is kétségtelen, hogy a földesúr telkén állt s ma is érvényes jogi szabály, hogy akié a telek, azé a rajta álló épület is.

Igazságtalanságról tehát szó sem lehet, se jogtalanságról, legfeljebb kíméletlenségről, s a joghoz való merev ragaszkodásról. Ha azonban a földesúr katolikus meggyőződésű volt – pedig jól láthatjuk családi leveleikből, hogy e kor földesurai mennyire őszintén azok voltak –, akkor a kíméletlenség egyenesen kötelessége volt. Akkor inkább azokat kell gáncsolnunk közülük, akik számára az anyagi érdek előbbre való volt, mint a meggyőződés és jobbágyaik szeretete. A művelt, okos embernek ugyanis erőszakosan is szabad, sőt sokszor kell is szeretniük az egyszerű embereket, s az okosat, a haladást, a jót akaratuk ellenére is meg lehet, sőt meg kell valósítani közöttük. (Például az iskoláztatást, a járványos megbetegedések elleni védekezést erőszakkal is elő lehet írni, a kártékony babonákat erőszakkal is kell irtani, néha a betegeket erőszakkal is meg kell operálnia az orvosnak, az öngyilkosságot erőszakkal is meg kell akadályozni stb.). Minden csak azon fordul meg, ki mit tart fontosabbnak: a nép egészségét, vagyonosodását, írni-olvasni tudását, földi élete megmentését vagy vallási igazságot, erkölcsöt és az örök életet.

De a templom visszavételével úgy se vette el a földesúr egyúttal jobbágyai vallásszabadságát is. Hiszen ma, a XX. században, a legteljesebb vallásszabadság korában is előfordul, hogy egy katolikust olyan faluba helyeznek vagy az illető olyan faluba költözik, ahol nincs katolikus templom. Ki mondja azonban ilyenkor azt, hogy az a hatóság, mely oda helyezte, megfosztotta az illetőt a vallásszabadságától?

Kétségtelen, hogy az ilyen ember is megmarad továbbra is katolikusnak, sőt néha még templomba is eljárhat. Pedig az ilyen ember vallási szempontból még rosszabb helyzetben van, mint a templomvisszaadás miatt hasonló helyzetbe került Lipót-korabeli protestáns job-

bágy, mert az áthelyezett katolikus állami alkalmazott köteles engedelmeskedni és új helyét elfoglalni, de a Lipót-korabeli protestáns jobbágynak megvolt a szabad költözési joga, tehát faluját és földesurát akkor hagyhatta el, amikor akarta. Sőt, Lipót korában, különösen pedig a török kiűzése után, a jobbágy egyenesen sakkban tarthatta földesurát. Az akkori nagy jobbágy- és munkáshiány miatt ugyanis olyan csapás volt a földesúrra a jobbágyok elköltözése, hogy ez be ne következzék, még a legbuzgóbb földesurak, sőt – láttuk – még a főpapok, sőt a jezsuiták is inkább meghagyták a templomot protestáns kézben.

A földesúr tehát csak a vallásos meggyőződése iránti kötelességét és telekkönyvi jogát gyakorolta, mikor a birtokán lévő templomot annak a vallásnak adta vissza, amelyet ő maga is hitt. Még kíméletlennek se mondhatjuk ezt a lépést, ha meggondoljuk, hogy ha lemondott e joga gyakorlásáról, akkor tulajdonképpen a maga nyilvános vallásgyakorlatáról mondott le, mert hiszen akkor ő volt az, aki nem járhatott szentmisére s így ő nem gyakorolhatta vallását akkor, ha birtokán tartózkodott. Aki nem volt oligarcha s csak egy uradalma volt, az természetesen mindig e birtokán tartózkodott, tehát állandóan meg volt fosztva a nyilvános vallásgyakorlat jogától. Igaz, hogy építtethetett külön templomot is, de ekkora áldozatot nem követelhetünk senkitől, kivált azért, hogy jobbágyai szabadon gyakorolhassák azt a vallást, melyet ő helytelennek, sőt kárhozatosnak tartott.

A protestantizmus állítólag türelmes. Szerinte minden vallásban lehet üdvözülni. A katolicizmus elméletben türelmetlen, mert szerinte csak a katolikus Egyház üdvözítő. Hogy kívánhatjuk hát a katolikus földesúrtól, hogy mégis ő viselkedjék protestáns módra, jobbágyaitól pedig tűrje azt a követelést, mely csak akkor lenne megokolt és logikus, ha ők lennének a katolikusok s a földesúr a protestáns, azaz ha ők hinnének egyedül üdvözítő vallásban.

Ha a falu temploma újra az Egyház kezébe került, ez nem azt jelenti, hogy a falu protestáns lakóinak katolikussá kell lenniük, hanem csak azt, hogy nem gyakorolhatják vallásukat olyan kényelmesen, mint addig, hogy most már nagyobbakat kell gyalogolniuk, ha lelkészük prédikációját hallgatni vagy úrvacsorázni akarnak. Vajon ezért mondjon le a földesuruk telekkönyvi jogáról, sőt a saját vallásgyakorlatának kényelméről és jusson ellentétbe meggyőződésével?

A legtöbb esetben mégis lemondott és ellentétbe jutott, de mivel nem minden, hanem csak a legtöbb esetben, mit szóljunk hozzá, ha azt kell látnunk, hogy az egész nemzet fegyvert fogott, hogy megvédje a „vallásszabadságot", mégpedig egy katolikus ember, II. Rákóczi Ferenc vezérletével fogott fegyvert s még az ország katolikusai is a vallásszabadság hősének tartják érte? (Vajon Hollandia, Anglia vagy Írország elnyomott katolikusai miért nem találtak sose olyan protestánst, aki az ő szabadságukért is fegyvert fogott volna? Pedig ez ugyancsak nem ellenkezett volna a protestáns elvekkel és jelszavakkal!)

Úgy látszik, mi azt tartanánk igazságosnak, ha nálunk is úgy lett volna, mint Erdélyben, ahol olyan tökéletes volt a vallásszabadság, hogy olyan falvakban, ahol a jobbágyok protestánsok voltak, a földesúr pedig katolikus (számtalan ilyen falu volt), a törvény a földesurat kényszeríttette rá arra, hogy lemondjon a maga nyilvános vallásgyakorlatáról. Ez bizony már több mint vallásszabadság. Ez már a magántulajdonnak és a földesúr vallásszabadságának együttes megsértése alkalmazottai vallásszabadsága kedvéért.

Helyeselhetnénk ezt, mert demokratikus dolog és mert igazságos is annyiban, mert a földesúr családja csak egy család, míg a jobbágyok és családjaik sok százan vannak. Rögtön igazságtalannak, sőt képmutatónak találjuk azonban, ha rámutatunk, hogy ugyanez a demokrácia, ugyanez az „igazságosság" a világ egyetlen államában sem volt meg ott, ahol a katolicizmus nyert volna vele. Az ilyen államokban a katolikus jobbágyokkal szemben ez időben egyenesen tombolt a feudális gőg és terror. Erdélyben, sőt Magyarországon se volt egyetlen olyan falu se, amelyben a földesúr lett volna protestáns és a jobbágyai katolikusok. Ahol ugyanis az úr protestáns volt, az már rég gondoskodott róla, hogy jobbágyai is azok legyenek.

Láttuk, hogy a protestáns meggyőződés és a magán vallásgyakorlat szabadságát annyira megvédték a soproni országgyűlés törvénycikkei, hogy külön kimondták, hogy a katolikus

vallási meggyőződésnek még csupán külsőséges nyilvánítására se szabad a protestánsokat rákényszeríteni, például katolikus templomba járásra, körmeneteken való részvételre stb. Hogy a törvény ezzel nem akarta protestánsainkat arra buzdítani (amire ugyanis nagyon hajlamosak), hogy provokációt gyakoroljanak és kihívólag dacoljanak a katolikusok vallási meggyőződésével, természetes. Ezért mondja az országgyűlés határozata, hogy „legyen gond a közbotrány elkerülésére".

Ha a pap az Oltáriszentséget viszi a beteghez vagy eucharisztikus körmenet vonul végig az utcán (melynek láttára azok, akik hívő katolikusok, ott az utcán térdre borulnak), akkor a tisztességes protestáns, mivel mint protestáns, nem akar ő térdre borulni, katolikus felebarátja meggyőződése iránti tisztelete nyilvánítására legalább leveszi a kalapját. Ha mégse akarja megtenni, mert fanatizmusa nem engedi meg, hogy más meggyőződését megbecsülje, akkor nem megy oda, ahol körmenet van, vagy ha véletlenül arra vitte az útja, kitér előle, hogy ne kelljen színt vallania.

De ha valaki csak azért is odamegy, de nemcsak le nem térdel, mint azok, akik hisznek, hanem a kalapjához se nyúl, s ha figyelmeztetik, most már dacosan és kihívóan azért se nyúl, az nem a vallásszabadság jogát gyakorolja, hanem a neveletlenségét, az arrogánsságát és összeférhetetlenségét, s a legjobb esetben nagyfokú idegbajáról tesz tanúságot (mert az effajta dac többnyire innen származik).

Ha tehát a tömeg ilyenkor ellátja a baját, megérdemelte, amit kapott, bár a mi tömegeink a legtöbb esetben olyan jámborak, hogy még az ilyen kihívásokat is békésen eltűrik. Bezzeg idegbajos kommunista (akkor, mikor voltak még meggyőződéses kommunisták) vagy nyilas tömegekkel nem is próbál senki így viselkedni, mert jól tudja, hogy az nem jámbor nyáj, hanem úgy viselkedik, mint ahogyan a tömegek, akik érzik erejüket, viselkedni szoktak.

Sajátságos, hogy ha kivételesen mégis előfordul, hogy az effajta kihívásokat még a mi jámbor tömegeink is annyira tűrhetetlennek tartják, hogy szereplőjét még ők is helybenhagyják; ha protestáns a szereplő, még ő van felháborodva, vallásszabadsága megsértéséről beszél s szentül meg van róla győződve, hogy nem a katolikus tömegen, hanem rajta esett sérelem és hogy nem neveletlenségéért vagy kihívásáért, hanem vallásáért járt pórul. Rendes ember akkor is leveszi a kalapját, ha temetési menettel találkozik, s ha nem akarja levenni, elkerül onnan. Miért kellene tehát csak a vallási menetet csak azért is megvárni kalappal a fejen?

Említettük, hogy legtöbb helyen nem éltek a földesurak földesúri jogukkal katolikus hitük javára, mert birtokaik jövedelmezőségét jobban féltették mint jobbágyaik örök üdvösségét. (A legtöbb ember előbb gazda és csak azután katolikus, mert az átlagember ilyen. Az ellenkezőhöz hősiesség kell, hősök pedig nem teremnek minden bokorban. Azok mindig kivételek voltak és lesznek is.) Így aztán a legtöbb faluban Lipót idejében még protestáns kézben maradtak a templomok. Hogy tényleg így van, azt a soproni országgyűlésen is hangsúlyozták a katolikus földesurak. Állításuk igazságát Magyarország mai vallásügyi földrajza is bizonyítja. Pázmány óta alig volt már az országban (melyhez akkor még nem tartozott hozzá újra Erdély) protestáns földesúr, mégis Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaúj, Tolna, Szepes, Gömör megyében I. Lipót idejében még, néhány végvár kivételével, ahol a császári őrség számára tartottak fenn katolikus papi állomást, úgyszólván egyetlen katolikus templom vagy plébánia se volt. De Veszprém és Zala megyében is csak öt plébános volt 16 protestáns lelkész mellett. Liptó megyében kettő, 46 protestáns mellett. Baranyában azonban egy se 50 és Somogyban szintén egy se száz protestáns prédikátor mellett!

Ki gondolná mindezt a Lipót elnyomása elleni éles protestáns panaszok közepette! De hiszen ők éppen azért panaszkodnak olyan élesen, sőt felháborodva, mert azt akarták, hogy úgy is maradjon továbbra is, mint ahogyan Lipót idejében még megvolt. Furcsa azonban, hogy még a mi Rákóczi Ferencünk is fegyvert ragadott, hogy úgy maradjon, sőt a katolikus Rákóczi több olyan templomot is, melyet a katolikus földesurak visszaadtak, újra visszaítélt a protestánsoknak.

Egyik legnagyobb sérelmüknek tartják protestánsaink – s természetesen történetírásunk is egyetért velük – ennek az 1681-es soproni országgyűlésnek az ún. articuláris helyekre vonatkozó intézkedését, mely kimondja, hogy egy megyében csak két helyen lehet nyilvános vallásgyakorlata a protestánsoknak (természetesen mindkét felekezet külön-külön két-két helyen), másutt nem. Amely protestáns nyilvános vallásgyakorlatban akart részt venni, az egész megyében csak ezen a két helyen tehette, tehát sokszor messziről kellett odautaznia.

Ez a nagy jogfosztásként beállított intézkedés azonban közel se volt olyan nagy jogfosztás, mint látszik. Iskolakönyveink egyáltalán nem, alaposabb történelemkönyveink pedig nem eléggé világosan mutatnak rá arra, hogy az articuláris helyekre vonatkozó intézkedés egyáltalán nem vonatkozott az egész országra. Említettem már, hogy a fővárosban hosszú évtizedeken át működött olyan középiskolai történelemtanár (kilépett szerzetestanár volt az illető), aki azt hitte, sőt egész életén át azt tanította, hogy Lipót „elnyomása" alatt nemcsak egész Magyarországon, hanem még Erdélyben is minden megyében csak két faluban volt szabad tartani kálvinista istentiszteletet. A többi sok száz faluban Lipót rendeletére mindenütt bezárták a kálvinista templomokat és megszüntették a kálvinista lelkészségeket, s hogy Lipót ezen intézkedése volt az oka, hogy az erdélyi magyarság elolához hosodott. Ez a történelemtanár egyenesen azt tanította, hogy az articuláris helyek intézménye elsősorban nem is a protestantizmus, hanem a magyarság ellen irányult. (Még a volt paptanár is ennyire azonosította a magyarságot a protestantizmussal, mikor egy cseppet se volt az nálunk magyarabb jellegű, mint a katolicizmus, mert hiszen a magyar protestantizmus egyik felekezete lutheránus, majdnem tisztán nemzetiségi volt, csak sokkal magyarellenesebb nemzetiségi, mint például a katolikus tótok vagy németek.)

De láttuk már, hogy Erdélyben articuláris helyeket emlegetni a legkétségbeejtőbb történelmi analfabétaság jele. Erdélyben nemcsak articuláris helyek soha nem voltak s ott a kálvinisták a Habsburgok uralma alatt is ott építettek templomot és állítottak fel lelkészséget, ahol akartak (s voltak és vannak ma is lelkészségeik és templomaik minden faluban, ahol csak vannak néhányan), hanem Erdélyben a katolikusok még a visszatért Habsburg-uralom alatt se tudták elérni még azt se, hogy legalább egyenrangúak legyenek a kálvinistákkal.

Elméletben a törvény szerint egyenrangúak voltak, sőt az udvar még pártolta is őket a protestánsok ellenében, de mivel Erdélynek a Habsburg-uralom alatt is önkormányzata volt, ez a pártolás nem tudta ellensúlyozni azt a hatalmat, melyet ott a protestantizmus (többsége miatt) bírt. Egyébként se szabad elfelejtenünk, hogy a törvény betűje meg a valóságos élet sose egyezik egymással, s különösen nem egyezett még régi időkben, mikor a közlekedési eszközök gyarlósága sokkal nehezebbé tette a központi hatalom számára, hogy rendeleteit az eldugott vidéken is végrehajtsa s végrehajtásukat ellenőrizze, mint ma.

Erdélyben csak néhány nagyvárosban, például Kolozsvárott és Gyulafehérvárott, adta vissza a Habsburg-kormányzat az ősi nagytemplomot a katolikus Egyháznak, de ez is csak azért történt, mert láttuk, hogy egész a Habsburgok visszatértéig Erdély egyetlenegy városában se engedett a protestáns kormányzat a katolikusoknak egyetlenegy templomot se építeni s ez Erdélynek a Habsburgok uralma alá való visszavételekor már annyira lehetetlen helyzet volt és annyira tűrhetetlen, hogy még, ha megmaradt volna a protestáns uralom, akkor se lehetett volna már sokáig fenntartani.

Hogy e két főtemplom visszaadásával nem történt az erdélyi protestantizmussal semmi igazságtalanság, mutatja az, hogy Kolozsvárott a katolikusok száma majdnem annyi, mint a kálvinistáké, Gyulafehérvárott pedig, amely egyébként is az erdélyi püspök székhelye, sokkal több. A kolozsvári híres nagytemplom egyébként is sokszor cserélt már gazdát. Hiszen hajdan nem is kálvinista, hanem unitárius kézben volt, pedig az unitáriusok most a város lakosságának csak egészen elenyésző töredékét teszik ki. Brassóban például, annak ellenére, hogy itt is ilyen nagy számú katolikus lakosság van, a híres „fekete templomot" még a Habs-

burgok is meghagyták protestáns kézben, mert itt a lutheránusok ma is többen vannak a katolikusoknál (a kálvinisták azonban kevesebben).

Ha azonban még olyan történelemtanár is az előbb említett módon tanította a magyar történelmet, aki piarista nevelésben részesült, sőt teológiát is végzett, gondolhatjuk, hogyan taníthatták ugyanezt Sárospatakon, Pápán vagy Debrecenben. Csodálkozhatunk-e tehát, ha a magyar közvéleménynek annyira torz fogalmai vannak a Habsburgok „vallásüldözéséről" és „magyarelnyomásáról"? Pedig hát nemcsak Erdélyben nem voltak soha articuláris helyek, hanem a szorosabb értelemben vett Magyarország legnagyobb részében sem.

Articuláris helyeket az 1681-es országgyűlés (vagy ha tetszik: Lipót) csak a Dunántúlon és a Felvidéken s még ez országrésznek is csak a nyugati részein (ahol tehát kevesebb volt a protestáns) létesített, de még ott se mindenütt, mert például se Zala, se Győr megyében nem voltak articuláris helyek, pedig ugyancsak nyugaton vannak. A Felvidéken pedig már Hontban és Nógrádban se.

Ezeket az articuláris helyeket nem azért állították fel, hogy a protestánsokat szinte megfosszák a nyilvános vallásgyakorlat jogától, mint ahogyan Angliában, sőt az akkor még többségében katolikus Hollandiában is teljesen megfosztották tőle a katolikusokat (de örültek volna ők, ha minden megyében vagy grófságban nekik is lett volna két-két ilyen articuláris helyük!), hanem éppen ellenkezőleg azért, hogy a jobbágyok a nyilvános vallásgyakorlat jogával, illetőleg lehetőségével (mert hiszen joguk mindenhol volt hozzá, csak lehetőségük – a földesúr katolikus vallása ebből folyó jogához ragaszkodása miatt – nem) bírhassanak olyan megyékben is, ahol protestánsok ekkor már nem éltek nagyobb tömegben és nem képviseltek már akkora hatalmat, hogy a földesurakat el tudták volna ijeszteni a birtokaikon lévő templomoknak katolikus kézbe való visszaadásától.

Hogy tényleg ez az igazság, tehát éppen az ellenkezője annak, mint amit a magyar közvélemény hisz, mutatja az, hogy articuláris helyeket csak olyan megyékben létesítettek, melyekben akkor már kettőnél több helyen nem is igen volt lelkészsége egy-egy protestáns felekezetnek. Somogyban, Baranyában, Szabolcsban, Szatmárban, Gömörben, Borsodban, Abaújban, Tolnában, Zemplénben, Biharban stb., ahol százszámra voltak a protestáns lelkészségek, sőt úgyszólván minden templom az ő kezükben volt, maradt is minden az ő kezükben a soproni országgyűlés után is és itt sose ismerték az articuláris helyek intézményét. E megyékben a katolikusok még annál is rosszabb helyzetben voltak még Lipót uralma alatt is, mint amilyenben az articuláris helyek intézménye a protestánsokat a katolikus megyékben szorította. E megyékben a katolikusok örültek volna, ha legalább két-két plébániát biztosított volna számukra a törvény.

De megmaradtak protestáns kézben a Győr megyei, zalai, honti és nógrádi protestáns templomok is. Egyedül Szepesben és Liptóban (és talán még Túróc megyében) jelentett az articuláris helyek törvénye a protestánsok számára jelentősebb háttérbe szorítást, de ezt se tarthatjuk valami ijesztőnek, ha meggondoljuk, hogy Liptó és Túróc az ország legkisebb megyéi közé tartoznak (Szepes megye se nagy) s ilyen kis megyékben két-két engedélyezett lelkészség egész mást jelent, mint például, ha a nagy Zala, Somogy, Bihar vagy Borsod megyében lett volna így.

Arra a „hazafias" gyanúra pedig, hogy tulajdonképpen mindez nem is a protestantizmus, hanem a magyarság ellen irányult, ugyancsak csattanós cáfolat az, hogy ebben a három megyében, ahol az articuláris helyekkel még aránylag a legnagyobb sérelem érte a protestantizmust, egyetlenegy magyar falu se volt (s nincs ma se). A csak a tisztán tótokból és németekből álló lutheránusokat érte sérelem, nem pedig a magyar kálvinistákat. Mindez bizony azt bizonyítja, hogy Lipótot az articuláris helyek behozatalával magyarellenes szándék nem csak nem vezette, hanem nem is vezethette. Ha mindenképpen ilyesmi után szimatolunk, akkor legfeljebb azt kellene megállapítanunk, hogy német- és tótellenes szándék vezette.

Történetírásunk protestáns irányú elfogultságában észre se vette, hogy az articuláris helyek behozatala tulajdonképpen a földesúri jog korlátozása a protestantizmus javára. A protestánsoknak a katolikus földesurak jogának megsértésével adott templomtartási joga. Rámutattunk ugyanis, hogy articuláris helyek csak olyan katolikus megyében voltak, ahol a katolikus földesurak már többnyire éltek jogukkal s így a templomok többnyire már katolikus kézben voltak. E rendelkezéssel tehát tulajdonképpen csak arról történt gondoskodás, hogy a protestánsoknak azért e megyében is legyen a nyilvános vallásgyakorláshoz joguk. A törvény természetesen rajta volt, hogy a földesurak jogait lehetőleg ne szegje meg, s ahol lehetett, olyan falvakat jelölt ki articuláris helyekül, amelyek protestáns nemesi közösségek voltak.

Hogy az articuláris helyek létesítésének törvénye nem a protestáns parókiák és templomok százainak elvételét jelenti, hanem – legalábbis egyes esetekben – egyenesen újaknak adását, azt láthatjuk nemcsak abból, hogy a törvény nem a protestáns megyékre vonatkozott, ahol lett volna bőven mit elvenni, hanem a legkatolikusabb megyékre, ahol már alig lehetett elvenni valamit, hanem abból is, hogy mikor a protestánsok felségfolyamodványt adtak be s ebben kifogásolták, hogy egyes megyékben az engedélyezett két helység alkalmatlanul van megválasztva s erre példákat is hoztak fel, a válaszul kapott királyi leirat azt felelte, hogy „a felség nem ellenzi, miszerint az engedélyezett templomok más, alkalmasabb helyekben építtessenek".

Ebből Lipót jóakaratán kívül az is látható, hogy az articuláris helyek törvénye nem protestáns templomok elvételét, hanem a már elvett vagy már nem létező helyett újabbak építésének lehetőségét jelenti. Ha az 1681. évi törvény alapján protestáns templomokat vettek volna el, akkor a királyi leirat a protestáns imaházaknak nem más, alkalmasabb helyeken való építéséről, hanem protestáns kézben való megtartásáról beszélne.

Liptóban és Szepesben bizonyára nem újabb protestáns templomok építéséről, hanem a régiek közül kettőnek itt vagy ott való megtartásáról volt szó, de a legtöbb megyében már nem. Ezekben a protestánsok az articuláris helyek engedélyezésével kaptak, nem pedig vesztettek. Ezt egyébként protestánsaink annál könnyebben elhihetik, mert hiszen a soproni országgyűlést tulajdonképpen Thököly kibékítésére hívták össze s így lélektanilag is lehetetlenség, hogy éppen itt hozták volna a protestánsokra legsértőbb és legelőnytelenebb törvényeket.

A soproni országgyűlés vallási rendelkezéseinek VIII., IX. és X. szakasza azt is engedi, hogy Pozsonyban, Sopronban, Trencsénben, Körmöcbányán, Selmecbányán, Bártfán, Lőcsén, Eperjesen, Kassán és Nagybányán, sőt Késmárkon, Kisszebenben és Modorban is lehet temploma a protestánsoknak. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a legtöbb megyében a két articuláris mellett volt a protestánsoknak még egy harmadik (esetleg negyedik) nyilvános templomuk is. Ezenkívül a véghelyeken is volt joguk a protestánsoknak templomhoz és lelkésztartáshoz, s így a nyilvános istentiszteletekhez. Ilyen véghelyek voltak Zalaegerszeg, Zalaszentgrót, Tihany, Nagyvázsony, Pápa, Veszprém, Győr, Komárom, Léva, Korpona, Fülek, Putnok, Ónod, Szendrő, Tokaj, Kálló és Szatmár.

Láthatjuk tehát, milyen mérsékelten „dühöngött" a Lipót-féle „vallásüldözés" és „véres önkény". Mint a régebbi magyar szabadságharcok alkalmával megállapítottuk, a most tárgyalandóról, a II. Rákóczi Ferenctől indítottról is elmondhatjuk, hogy amennyiben vallási okból folyt, nem a vallásszabadságért, hanem a vallási egyeduralomért (mert érezte erejét a katolicizmus fölött) fogott fegyvert most is a magyar protestantizmus. Látjuk is majd, hogy ott, ahol kezébe került a hatalom, önkényeskedett is a katolicizmussal, különösen pedig a szerzetesekkel (például a minoritákkal), s ez ellen még a buzgó katolikus Károlyi Sándor se tudott nekik elegendő védelmet adni. Hogy ennek a mozgalomnak a vezére mégis éppen egy katolikus lett, mégpedig egy látszólag buzgó katolikus, az valóságos talány. Ezt a talányt féligmeddig megoldja már a Károlyi Sándorra tett megjegyzésünk, mert sejthetjük, hogy ha Károlyinak nem volt módjában a katolicizmust megvédeni, akkor magának Rákóczinak is

bajosan lehetett. Későbbi vizsgálódásaink folyamán azonban teljesen megoldódik majd a talány.

Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a protestáns vallás elnyomása miatt semmi ok se volt Rákóczi Ferenc felkelésére. Ha mégis ez volt az ok, akkor a protestánsok nem azért csatlakoztak a katolikus Rákóczi zászlajához, mert el voltak nyomva, hanem azért, mert érezték magukat olyan erősnek, hogy a magyar katolicizmussal ők is úgy bánhassanak, ahogy ugyanezen időben Angliában, Hollandiában és a protestáns német fejedelemségben bántak velük.

Carafa eperjesi „vértörvényszéke”

A magyarság legnagyobb sérelmének, a Lipót-féle önkény legvéresebb és legtűrhetetlenebb megnyilvánulásának, tehát a Rákóczi-felkelés egyik legfőbb okának Carafa vérengzését, az eperjesi vértörvényszéket szokták tartani. Ez is protestáns sérelem volt, de történetírásunk és közvéleményünk nemzetinek is tekinti, sőt elsősorban annak. Szerinte elsősorban a magyarságot gyilkolták Eperjesen s csak másodsorban a protestánsokat. Nemcsak a Baráthosi Balogh Benedekek, még csak nem is csak a Thaly Kálmánok vagy a Szalay-Bartóti vagy a Szilágyi-féle nagy magyar történelem használ, ha Carafáról beszél, a legkeményebb hangot, hanem nem talál az eperjesi törvényszékre mentséget még Szekfű sem. Carafa áldozatait még ő is „csupa ártatlan ember”-nek mondja.

Felkelése egyik fő okaként maga Rákóczi is minden kiáltványában és Vallomásaiban is ezt a vértörvényszéket jelöli meg, mint a nemzet elnyomásának legkiáltóbb és legvérlázítóbb bizonyítékát. Vallomásaiban például azt írja, hogy az eperjesi vértörvényszék „emlékezete nem márványtáblákra, de minden élő magyarnak szívébe vérbetűkkel” van bevésve. Nézzük hát meg, mennyi igaz e hangos panaszokból, e felháborító nemzeti botrányból, s hogy még Szekfű is csatlakozik e hazafias felháborodáshoz, valóban a történelmi igazság eredménye-e vagy pedig csak a hazafias terroré.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy hiába akarja Rákóczi a dolgot nem márványtáblára, hanem minden magyarnak (tehát nem csak minden protestánsnak) egyenesen a szívébe írni: annak, ami Lipót uralkodása alatt Eperjesen történt, akár igazságos volt, akár igazságtalan, édeskevés köze volt a magyarsághoz. Éppen ez az eperjesi eset mutatja, mennyire nem azonos a magyar protestantizmus a magyarsággal. Ha Eperjesen történt igazságtalanság, az a protestánsok ellen történt, de nem a magyarok ellen, még csak nem is a magyar protestánsok ellen.

Mikor tehát itt történetíróink, irodalmunk, közvéleményünk, sőt még katolikus Rákóczink is a magyarság ellen irányuló sérelmet emleget, vagy tudatlanul és kritika nélkül bedől a protestáns propagandának s a protestantizmust egyszerűen azonosítja a magyarsággal, vagy pedig tudatosan, kortes célból úgy tesz, mint a sanda mészáros: máshova üt, mint ahova néz.

Eperjesen a protestantizmust érték (ha érték) sérelmek. Mivel azonban e miatt még nem lehet egy katolikus országban országos felháborodást évszázadokon át ébren tartani, a magát nagy katolikusnak tartó Rákóczi szájából pedig egyenesen érthetetlen lenne a mérhetetlen felháborodás, mely egész a fegyverfogásig és vérontásig megy miatta, protestantizmus helyett hát magyarságot emlegetnek, magyar, nem pedig protestáns ember szívébe írnak „vérbetűket”.

Az igazság pedig az, hogy a sérelem elsősorban lutheránusokat, nem magyar, hanem idegen vérű lutheránusokat ért, ha ért. De őket is csak azért, mert felekezeti fanatizmusukban, mégpedig éppen az országnak a török uralom alóli felszabadítása idején, a kereszténység és

saját koronás királyuk seregével szemben a törökkel cimboráltak, mert inkább kellett nekik mohamedán uralom, mint katolikus. S ezekből az emberekből csinál Rákóczi és a magyar történetírás áldozatokat, a magyarság egytől egyig ártatlan áldozatait.

Nemcsak ártatlanok nem voltak ezek a „vértanúk", hanem nagy részben még csak magyarok se. Egyedül csak protestánsok. Azok, akik Carafa „vértörvényszéke" elé kerültek és a nevüket tudjuk, a következők: Ketzer Gábor, Fleischhacker, Sárosy Márton, Schőnleben György, Medveczky Sámuel, Reuscher Gáspár, Baranyay Ferenc, Ketzer Endre, Féja György, Feldmeyer Simon, Bezegh György, Lányi Sámuel, Palásthy Gábor, Radvánszky György, Székely Endre, Weber Dániel, Weber Frigyes, Guth Zsigmond, Jánoky Zsigmond, Géczy István, Szunyogh Gáspár, Szirmay Miklós, Bertóti Ferenc, Kende Márton, Ketzer Miklós, Fajgel Péter, Kovács György, Petenada György, Schmidt Tóbiás, Roth János, Schwarz János, Schirer Mihály és egy Konrád nevű szolga.

Összesen 33 név ismeretes tehát s ezek közül 21 nem magyar. Mivel a magyar nevűek is lutheránusok, nem pedig kálvinisták és a lutheránusok a felvidéken mind tótok vagy németek, ők is tele lehettek idegen vérrel, mert hiszen akkor még lutheránus csak lutheránussal házasodhatott (így volt még Petőfi idejében is). Ha azonban nem a bepanaszoltakat, hanem csak a tényleg kivégzetteket, a kínpadon meghaltat (Féja) és az öngyilkost (Feldmeyer) vesszük, akkor a 19 név közül már egyenesen 13 nem magyar.

Olyan nevektől, mint Schőnleben, Zimmermann, Fleischacker, Feldmeyer, a mi Habsburg-gyűlölőink máskor egyenesen hányingert szoktak kapni, de természetesen csak akkor, ha a jezsuitákhoz vagy legalábbis a Habsburgokhoz húztak. Ha azonban a törökkel cimboráltak koronás királyunk ellen, nehogy valahogy még felszabadítsa az országot (bár addig mindig azt hányta a magyarság a Habsburgok szemére, hogy nem tudta az országot felszabadítani a török alól, pedig csak ezért választottuk őket királyainkká), s ezért hazaárulásukért és a kereszténység elárulásáért királyunk tábornoka a vérpadra küldi őket, akkor egyszerre ilyen névvel is a magyarság dicső és feledhetetlen vértanúivá válnak, akiknek neve nem márványra, hanem minden jó magyar szívébe van vésve, mégpedig örökre. Maga a márvány ugyanis még nem elég, mert soká tart ugyan, de mégsem örök. Ilyen „hősök" pedig örökkévalóságot érdemelnek.

Annyira magyarok, mint ezek a „vértanúk", annak a bíróságnak a tagjait is voltak, mely halálra ítélte őket. Az eperjesi „vérbíróság" tagjai ugyanis a következőkből álltak: Wallis gyalogsági ezredes alelnök, Fischer Mihály, a kassai kamara igazgatója, Pelsőczy György királyi ügyigazgató, Szentiványi László, Megyeri Gábor Sáros megyei jegyző, Harter Mihály és Fridrici Péter eperjesi polgárok, Braheim Vilmos szintén eperjesi polgár, Görtz Márton az eperjesi őrség parancsnoka, Kinczig Jakab, Szikszay Pál, Turcsányi György és Burghardt Mátyás hadbíró.

Látjuk tehát, hogy ezek is többnyire idegenek (15 közül 10), de annyi magyar azért ezek között is volt, mint „áldozataik" között. Jellemző, hogy a bírák közül a „hazafiak" legjobban éppen a magyar nevű és ráadásul még protestáns (mert a bírák között is voltak protestánsok is, az eperjesi városi polgárok pedig akkor még mind azok voltak) Szentiványi Lászlót tartották a „legmagyarellenesebbnek", s mint „hazaárulóra", őrá haragudtak legjobban. A bíróság tagjai éppúgy tekintélyes eperjesi polgárokból és környékbeli nemes táblabírákból álltak, mint azok, akiket a bíróság elé idéztek és elítéltek.

Az első tehát, amit meg kell állapítanunk, az, hogy az eperjesi „vértörvényszék" semmiképpen se magyarellenes, annál kevésbé magyarirtó törvényszék volt. Ha igazságtalan volt, nem a magyarok ellen volt igazságtalan. Történetének tehát semmi különösebb köze nincs a magyarság történetéhez vagy sérelmeihez. Ellenkezőleg: sokkal inkább a magyarság ellenségeit, a szepesi szászokat irtotta. Nemzeti szempontból ugyanis arra a naiv álláspontra semmiképpen se helyezkedhetünk, hogy a magyar nemzetnek csak a német „klerikálisok", annál kevésbé, hogy csak a német jezsuiták az ellenségei (sőt a jezsuiták még akkor is, ha nem né-

metek); még arra se, hogy legfeljebb az a német, aki igen nagy katolikus és így Lipóthoz húz, ellensége a magyarnak, ellenben az a német, aki protestáns s mint ilyen, éppen úgy vagy még jobban ellensége Lipótnak, mint a magyar protestánsok, az már egyszerre magyarnak, sőt magyar hősnek és vértanúnak számít.

De hát a mi magyar történetírásunk egész mostanáig ennyire naiv volt. Így lett aztán Feldmeyer Simon, aki nemcsak német anyanyelvű volt, hanem még csak magyarul se tudott egy szót se s nem is tudhatott, mert hiszen mint Lipót vasas németjeinek egyik tisztje csak nemrég került hazánkba, de mivel protestáns volt, hűtlen esküszegéssel átállt Thököly seregébe s így a török oldalára, örökre a mi nemzeti vértanúnkká lett együgyű szolgájával, Konráddal együtt, s mindkettőjük neve márvány helyett örökre minden magyar szívébe van beírva és a katolikus és magyar Rákóczi írja be oda. Feldmayerről, erről az esküszegő német tisztről, akit a gazdája, a császár, azért fizetett, hogy itt értünk és a kereszténységért harcoljon s mégis ellenünk és a török mellett harcolt, egyenesen a hazaáruló labancként megbélyegzett Szekfű állapítja meg, hogy „ártatlanul" fejeztette le a „vértörvényszék". Ha ugyanis e törvényszék áldozatai mind ártatlanok voltak, akkor ennek a Feldmayernek is annak kellett lennie.

Zimmermann és Rauscher dúsgazdag protestáns eperjesi nagykereskedők (tehát kapitalisták) voltak, egymásnak üzlettársai, akik hittestvérük, Thököly hívei voltak, s mint ilyenek, szintén a törökkel cimboráltak koronás királyuk ellen, mégpedig éppen akkor, mikor ez mérhetetlen szövetséggel és óriási kockázattal Magyarország felszabadítására hozta ide seregeit.

Ezek után már azon se csodálkozhatnánk, ha történetírásunk és hazafias nevelésünk még azt a porosz születésű (s természetesen protestáns) Fink Konrádot is megtenné magyar vértanúnak, sőt „vérbetűkkel" írná be a nevét „örökre" „minden magyar" szívébe, aki Budának az egész keresztény világtól örömmámorban ünnepelt visszavétele után, mint a Salm-gyalogezrednek a már visszavett várba helyezett hadnagya, egy paraszttal olyan levelet küldött a Székesfehérváron akkor még bent ülő basának, hogy az elolvastában felszökött örömében és azonnal tanácskozásra ült össze bégeivel. Levelében azt ajánlotta ugyanis a basának, hogy csekély 2000 aranyért újra török kézre játssza Buda várát.

Az ajánlat – sajnos – éppen nem volt komolytalan, mert Buda akkor még se újra megerősítve, se kellő őrséggel és felszereléssel ellátva nem volt. A terv csak azért nem sikerült, mert a basa tolmácsa egy keresztény ifjú volt, mégpedig igazi keresztény (vajon ő is protestáns lehetett-e?) s ezért Budavára akkori parancsnokainak, magyar részről Koháry Istvánnak, német részről Becknek a tudomására hozta a tervezett árulást. Finket természetesen letartóztatták. Eleinte mindent tagadott. Mikor azonban látta, hogy bizonyítékok vannak ellene, elismerte a dolgot, de azt állította, hogy csak rá akarta szedni a basát. (De ha így volt, akkor miért tagadta először még ezt is, s ha igaz lett volna, szabad lett volna e egy katonának ilyesmit feljebbvalói tudta nélkül tennie háború idején a harctéren?)

Finket természetesen kivégezték (1687. április 8.) s a felnégyelt holttestét azon az úton tűzték ki póznákra, melyen a basának kellett volna jönnie – megállapodásuk szerint – a vár megejtésére (Szalay, V., 356. o.). Karóba húzták természetesen azt a parasztot is, aki a basához a német üzenetét elvitte.

Bizonyára nem véletlen, hogy ez a Fink porosz, azaz protestáns német volt. Bizonyára az a „hazafias" paraszt is, akit felhasznált, kálvinista volt. Minden kellék meg volt tehát hozzá, hogy mindkettőjüket mindörökre „vérbetűkkel" minden magyar szívébe vésett vértanúkká léptessük elő. Természetesen nemcsak a magyar parasztot, hanem a porosz Finket is, mert hiszen olyan magyar ő is volt, mint a „magyarság" eperjesi „vértanúi": a Feldmayerek, Konrádok, Fajgelek (ezek is külföldiek voltak), Rothok, Schwarzok és Schőnlebenek. A kuruc észjárás szerint ugyanis, aki a Habsburgok, különösen pedig az országot felszabadító Lipót ellen vétkezik, az már hős magyar, s aki Lipótot elárulja, az nem a királyát vagy (ha német) a császárát, nem is a kereszténységet, hanem csak a Habsburgokat, minden jónak velük született ellenségeit árulja el, ezeket elárulni pedig mindig magyar dicsőség marad.

Bár már az eddig elmondottakból is sejthetjük, nézzük meg azért közelebbről is, hogy csakugyan igazságtalanság történt-e Eperjesen és hogy valóban ártatlanokat végeztetett-e ki az ottani „vértörvényszék" elnöke és felállítója, Carafa. Azzal ugyanis, hogy kimutattuk, hogy áldozatai többnyire nem magyarok voltak, még nem intéztük el a dolog lényegét. Lemészárolni ugyanis nem csak magyarokat, hanem protestánsokat se szabad.

Nem is követett el igazságtalanságot Carafa nemcsak magyarok, hanem protestánsok ellen se. Arról se tudtunk, mintha ő maga valami különösen nagy katolikus lett volna.

Hogy a mi történetírásunkat ebben a kérdésben mennyire nem a rideg igazság, hanem elsősorban az elfogultság és a gyűlölet vezeti, azt láthatjuk azokból az ellenmondásokból, amelyekbe itt belekeveredik. A Szilágyi-történelem (VII., 480. o.) például azt írja, hogy Carafa „a legcsekélyebb katonai képességekkel sem dicsekedhetett". Ellenben a Történelmi Tár (1895., 593. o.) azt mondja róla, hogy „nagyratörő, ügyes katona volt". Vajon nehéz-e eldönteni, hogy a két ellentétes megállapítás közül melyik állhat közelebb az igazsághoz.

Szalay (V., 401. o.) azt írja, hogy Carafa bizonyítékként „előállott néhány hamisított levéllel, azaz tulajdonképpen nem állott elő, csak hivatkozott reájok". De – kérdezzük – ha „nem állott elő" ezekkel a levelekkel, akkor honnan tudhatja Szalay, a történetíró, hogy ezek a levelek hamisítottak voltak? Hiszen azt mondja ugyanő, hogy senki se látta ezeket a leveleket, tehát lehet, hogy a valóságban nem is léteztek. S miért kell valakinek „hamisítania" olyan leveleket, amelyekkel úgyse áll elő? A mi „hazafias" történetírásunk tehát nagy buzgóságában kissé túllőtt a célon.

Cáfolatul Carafa állításaira teljesen elég lett volna azt állítani, hogy Carafa állott elő bizonyítékokkal, vagy pedig azt, hogy előállott ugyan, de ezek hamisítottak voltak. De egyszerre mondani azt is, hogy hamisítottak is voltak a levelek, melyekkel előállott, meg azt is, hogy elő se állt velük, már kissé túl sok a jóból s világos bizonyítéka annak, hogy a történetíró nem tárgyilagos, hogy célja nem az igazság megállapítása (esetleg még annak ellenére is, ha a Rákóczitól minden élő magyar szívébe „örökre" beírt vérbetűket ki is kell miatta törölnünk a magyar szívekből), hanem egyedül csak az igazságtalan, de természetesen „hazafias" gyűlölet megőrzése, sőt elmélyítése.

Szekfű „Magyar történet" c. műve az egyes kötetek végén közölt „Kútfők és Irodalom" című fejezetben (V., 427. o.) azt írta, hogy „az eperjesi vértörvényszék lefolyása, okai és összefüggései ma sincsenek kritikailag tisztázva". Ha azonban ez az igazság (de ezt az igazságot csak műve végén, a jegyzet rovatban, melyet alig olvas el valaki, közli), miért tör akkor műve érdemi részében mégis teljesen pálcát Carafa fölött s miért állapítja meg határozottan és minden fenntartás nélkül, hogy „csupa ártatlan embert" ítélt halálra? (V., 388. o.) Szekfű tehát megállapítja, hogy az eperjesi törvényszék igazságos vagy igazságtalan volta még ma sincs tisztázva, de azért ő maga mégis tisztázottnak veszi a dolgot, mégpedig Carafa kárára, sőt legélesebb elítélésével? Tárgyilagos és becsületes eljárás ez?

Pedig hát azt is igen könnyű eldönteni, miért nincs még ma se tisztázva az eperjesi „vértörvényszék" ügye (melyről tehát még egyáltalában nem bizonyos még az se, hogy jogosan hívjuk-e vértörvényszéknek). Másra ugyanis nem gondolhatunk, mint csak arra, hogy azért sincs még ma se tisztázva a kérdés, mert „hazafias" pártos történetírásunk úgy tesz ugyan, mintha a kérdés már rég tisztázva volna, tárgyilagosságra törekvő történetíróink azonban nagyon is látják, hogy ez a pártos és „hazafias" szempontból kötelezőnek kikiáltott beállítás mennyire elfogult és igazságtalan.

Ezt azonban a „hazafias" megkövezéstől való féltében egy magyar történetíró se meri nyíltan megállapítani s a történelemhamisítás ellen és meggyőződése mellett mindössze azzal mer tanúskodni, hogy műve eldugott helyén apró betűvel szedve mégis kimondja, hogy ezt a kérdést tulajdonképpen még senki se tisztázta. De ezt is csak akkor teszi, mikor már műve fő részében és nagy betűkkel ő is lerótta „hazafias" kötelességét, s mintha rég tisztázva lenne a kérdés, ő is legélesebben elítélte már Carafát és törvényszékét. Azt, hogy ezt a még mindig

tisztázatlan kérdést esetleg talán ő is tisztázhatná végre, arra még gondolni se mer. Ehhez ugyanis nem csak tudomány kellene, hanem az az önfeláldozás is, hogy valaki az igazságért legalább szellemi vértanúságot is vállalni kész legyen.

A legszomorúbb vagy a legkomikusabb (ahogy vesszük) az, hogy az olvasó, aki a jegyzeteket többnyire nem olvassa el, s ha igen, akkor is ritkán érti meg a rövid és csak mellékesként közölt megjegyzés tulajdonképpeni értelmét, az egész esetből csak annyit vesz tudomásul, hogy lám, még az a labanc Habsburg-imádó és „hazafiatlanságáért" az egész ország ellenszenvét magára vonó Szekfű is kénytelen elismerni, hogy Carafa áldozatai egytől egyig ártatlan emberek voltak s vértörvényszékének állati kegyetlensége és brutalitása mentségére még ő se talál érveket. Ennyire kétségtelen tehát a Habsburgok bűne és a hazafias becsületes magyar történetírás igazsága.

Pedig hát Szekfű eljárásának lélektani oka az, hogy ő történetírói működése miatt már annyi idegölő hajszának volt kitéve, annyi névtelen levelet, hazaárulózást, sőt fenyegetést kapott (mert a hazaárulók megérdemlik, hogy nyílt utcán kutyakorbáccsal verjenek rajtuk végig!), hogy meg se merte próbálni, hogy éppen a talán legjobban gyűlölt Carafával érdemileg foglalkozzék. Mivel azonban – ha egyszer a magyar nemzet történelmét megírta – mindenképpen foglalkoznia kellett vele, ő is kötelezőleg csatlakozott a szokásos hazafias szólamokhoz, s hogy a történelmi tárgyilagosság ellen elkövetett e bűnét legalább némileg enyhítse, legalább abban a rovatban, melyet úgyis alig olvas el valaki, a kútfőkében, valami halvány célzást azért az igazságra is tesz.

Lélektanilag szinte lehetetlenség feltenni, hogy Carafának az eperjesi törvényszék felállítására semmi tárgyilagos oka ne lett volna, illetőleg hogy az ok egyedül csak az lett volna, hogy pénzt szerezzen ezeknek a dúsgazdag szász kapitalistáknak halálraítélésével s így – mert ez már a dologgal vele jár – vagyonuk elkobzásával. (Ebben az ügyben természetesen a kommunisták „pártos" történetírása is ezeknek a kapitalistáknak a pártján volt. Lipótot és az Egyházat ugyanis még a tőkénél és az osztályellenségnél is jobban gyűlölte.)

Hogy a dologban tisztán lássunk, először is fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Carafa annak a seregnek volt a parancsnoka, mely Magyarországot a török alól felszabadította. (Ki gondolná, hogy a magyar „hazafiak" gyűlölete éppen ilyen ember iránt a legnagyobb s hogy ők annyira természetesnek találják, hogy ezt a sereget emberi bőrbe bújt vadállatok vezették?) Carafának különösen abban volt nagy érdeme, hogy tehetségével nagyban hozzájárult a hadjárat pénzügyi fedezetének előteremtéséhez és a hadsereg élelmezésének tisztázásához. (Bizonyára olyan tevékenység, amelyért éppen a magyarok részéről, akik hazájuk felszabadításának sikeréhez oly nagy fokban hozzájárult, érdemelt meg ilyen feneketlen gyűlöletet.)

Szekfű azt írja róla, hogy „nem is annyira katona, mint ügyes diplomata és még ügyesebb pénzügyi ember volt, aki Rabatta után a főhadbiztosságot vette át és ebben a hivatalában a seregek felszerelése és ellátása érdekében annyit dolgozott, hogy sokak szerint neki volt köszönhető a két, a francia és török fronton való háború lehetősége". Szekfű tehát még abban is igyekszik jóvá tenni az igazság ellen elkövetett „hazafias" hibáját, hogy Carafáról a jót is megmondja. Csak a „vértörvényszék" tekintetében, mely hazafias tabu, nem meri védeni, illetőleg csak a jegyzetrovatban meri, de ott is csak közvetve és csak egy mellékesen elejtett mondatban.

Az igazság tehát az, hogy Carafa nemcsak a minket a török alól felszabadító sereg egyik fő vezére volt, hanem a Lotaringiai Károlyok, Savoyai Jenők és Badeni Lajosok után és Harruckern mellett talán senkinek sincsenek nagyobb érdemei hazánk felszabadítása és területi integritása visszaszerzése terén, mint neki. Mivel azonban e működése közepette vagy 20, működését akadályozó, az ellenséggel cimboráló, áruló protestánst a másvilágra küldött, nekünk az ő nevével kapcsolatban áldás vagy köszönet még sose jutott eszünkbe, átok és gyűlölet azonban annál inkább, s bár véletlenül még a tőle kivégeztetett protestánsok is né-

metek voltak, nem pedig magyarok, mi mégse tudunk mást látni Carafában, mint csak egy brutális hóhért, s nem is protestánsok, hanem magyarok hóhérát s a Carafáénál gyűlöletesebb nevet talán egész ezeréves történetünkben nem ismerünk. Ezt mással nem lehet megmagyarázni, mint csak azzal, hogy a mi történelmünkben számunkra akaratlanul is nem a magyarság, hanem a protestantizmus sorsa az irányadó. Még a katolikus magyarok számára is.

Pedig hát ezek az eperjesi protestánsok ugyancsak megérdemelték azt a sorsot, amit kaptak, akár magyarok voltak, akár németek. Carafa a felszabadító hadsereg nevében és védelmére állította fel Eperjesen a „vértörvényszéket", mégpedig csak a Budavára visszavételét követő évben, tehát akkor, mikor már a felszabadító háború negyedik éve folyt: mikor már három év telt el a törökök hatalmának Bécs falai alatt való megtörése óta, de amikor nálunk az ifjú Thököly öregedő, de annál szerelmesebb felesége, nemének egyébként e dísze, Zrínyi Ilona a dicső magyar honleány, még mindig rendületlenül kitartott Munkács várában férje és a török mellett, de természetesen nem csak ő, a katolikus feleség, tartott ki, hanem még inkább a környék protestánsai Thököly lutheránus hittestvérei.

Eperjest akkor már rövid idő alatt kétszer kellett a magyar királynak fegyveres erővel megostromolnia és elfoglalnia, s ezzel fegyvereit a török helyett áruló magyarok és törökökkel szövetkező keresztények ellen fordítania s ezáltal az ország felszabadulását késleltetnie, sőt kockáztatnia. Nem volt-e ez felháborító minden tisztességes magyarra vagy keresztényre s nem kellett-e helyeselnie, ha a hadvezetőség ezek ellen a törökhöz még most is minden áron ragaszkodó árulók ellen végül erélyesen fellépett? Sőt nem kellene-e elítélnünk Carafát, ha ezt még most se tette volna meg s ha ölbe tett kézzel vagy legalább kesztyűs kézzel tűrte volna az árulást s azt, hogy seregét titkos és alattomos ellenség vegye körül?

Eperjes még 1685-ben is nyílt ellenségnek mutatta magát a felszabadító sereg ellenében, illetőleg a város gazdag protestáns német polgárai nem csak közösséget nem vállaltak az ország felszabadításában és az e célból hazánkban harcoló keresztény sereggel (melyben sok protestáns is harcolt, tehát protestánsok is voltak, akik még hazájukat is elhagyták, hogy ezt a keresztény kötelességüket teljesítsék), hanem mintha Eperjes a törökök vára lett volna, úgy kellett a keresztény seregnek fegyverrel elfoglalnia.

Az eperjesiek végül úgy adták fel városukat, hogy biztosították a maguk számára a büntetlenséget. A keresztény sereg amnesztiát adott nekik nem csak életüket, hanem vagyonukat (mely, mint láttuk, igen nagy volt) illetőleg is. A császári sereg részéről az amnesztia feltétele az volt, hogy legalább mostantól kezdve hagyják abba a hűtlenséget (mert hiszen Eperjes szabad királyi város volt és a királya Lipót volt) és esküdjenek fel Lipót hűségére. Az eperjesiek elfogadták és teljesítették is e feltételt és a király csapatainak bevonulása után letették a hűségesküt.

Az esküdözésben egyébként is nagy gyakorlatuk volt már (annál kevésbé azonban a letett eskü magtartásában), mert ugyanazok, akik ezt a hűségesküt most letették, előtte úgyszólván mást se tettek, mint megszegték. Megszegték Bocskai alatt, megszegték Bethlen alatt egymás után háromszor, megszegték Rákóczi György alatt, megszegték a Wesselényi-összeesküvés alatt, megszegték Thököly alatt. Ugyanis Lipót seregei már 1685 előtt is elfoglalták a várost s az eperjesiek utána akkor is felesküdtek. Látni fogjuk, hogy megszegték ezt a most (1685-ben) letett esküt is, utána pedig, mikor nemsokára Zrínyi Ilona fia, Rákóczi Ferenc rántott kardot, az eperjesiek újra hozzá álltak, tehát újra megszegték esküjüket.

Esküjüket mindig csak addig tartották meg, amíg Lipót volt városukban és környékén az úr. Mihelyt az ellenség kerekedett felül s Lipótnak pillanatnyilag nem volt elég ereje a városuk feletti uralom megtartására, noha Eperjes megerősített város volt s így lakói az ellenséggel szemben könnyen tarthatták volna magukat, azonnal nyíltan és tevőlegesen hozzá csatlakoztak.

Olyan fantasztikus protestánsok voltak, hogy csak egy ellenséget ismertek: Rómát. A városban, míg ők parancsoltak ott, minden templom az ő kezükben volt. Még azt se tűrték el,

hogy a katolikusok akár csak egyet is építhessenek. Nem vették tehát zokon, hogy mikor Lipót lett a városban az úr, legalább annyiban rájuk nehezedett Róma „igája", hogy ekkor már meg kellett tűrniük városukban a „bálványozó" misét is. De hát ők a Habsburgokban, akiket a jezsuitákkal azonosítottak, nem bíztak. Ha nem bántották őket, azért lélekben továbbra is ellenségek maradtak, mert nem bíztak a katolikusokban s nem hitték el, hogy később nem csapnak át üldözésbe.

A jezsuitákat azért gyűlölték olyan feneketlenül, mert azt tartották, hogy szerintük a cél szentesíti az eszközt, ők tehát hamisan is megesküsznek, ha „Róma érdeke" így kívánja. A jezsuitákra fogták ezt, miközben ők maguk sorozatosan szegték meg esküiket, melyet királyuk kezébe letettek, s eszükbe se jutott, hogy bántsa érte őket a lelkiismeret. Hiszen felekezetük, sőt szerintük még a haza érdeke is így kívánta.

Mint látjuk, a magyar történetírás és a magyar „hazafiasság" is teljesen egyetért velük e tekintetben. Ők nem esküszegők, hanem hazafias hősök szemünkben. Becsületes keresztény magyar embereket azonban már akkor is végtelenül bántott ez a sorozatos esküszegés s különösen az, hogy mindig megtorlás nélkül maradt, mert hiszen mindig amnesztiát kaptak, mikor kénytelenek voltak meghódolni.

Az eperjesiek ezt az utolsó, 1685-ben letett (azóta kisült, mennyire nem utolsó) esküjüket is csak ilyen szükséges rossznak tartották (hiszen az esküszegés már valóságos második természetükké vált) s eszük ágába se volt komolyan venni és megtartani. Mivel Eperjes 1685. évi meghódolása után Kassa még egy ideig tartotta magát Thököly és a török oldalán, s ezzel nagy akadálya volt a keresztény seregeknek a töröknek az országból való kiűzésében, az eperjesiek, akik rosszhiszeműen csupán csak életük kényelmesebbé tételére tették le Lipótnak a hűségesküt, az akkor még Thököly (tehát a török) uralma alatt lévő Kassába vetették utolsó reményüket, s a kassaiakkal akkor is titkos összeköttetést tartottak fenn, mikor ők maguk már kénytelenek voltak a király hűségére visszatérni.

Mikor hamarosan utána Kassa is Lipót kezébe került, az eperjesiek, a magát Zrínyi Ilona és lutheránus főembere, Absolon (igazi neve Lilienberg volt) és Radics alatt még most is tartó Munkácsot tartották eszményképüknek és reményük horgonyának s most már ezzel a török pártján tovább is kitartó várral tartottak fenn titkos összeköttetést. Kaptak is tőlük nagyhangú biztatásokat. Absolon egyik szolgája – vándorló szabólegénynek adva ki magát – vitte le hozzájuk Munkácsból az üzenetet. Az eperjesiek válaszoltak az üzenetre, várták Thököly és a török hatalmának feléledését és ez esetben Eperjes „német" őrségének (mint ha ők maguk nem lettek volna németek s mintha nem lett volna német maga Absolon is) legyilkolását is tervbe vették.

Érthető, hogy Carafa, mikor mindezek tudomására jutottak, végtelenül felháborodott az eperjesi lutheránusok e példátlan árulásán, esküszegésén és álnokságán és a dolgot a kereszténység s Magyarország ügyére rendkívül veszedelmesnek tartotta. Azonnal írt Bécsbe, hogy Eperjesen az árulók kinyomozására és megbüntetésére katonai törvényszéket állíthasson fel. Utalt arra is, hogy mivel az árulók dúsgazdagok, a bűnösök elkobzandó vagyona még a háború sikeresebb folytatását is megkönnyítené.

A mi „hazafias" történetírásunk nevetségesnek tartja Carafa rémületét. Azt állítja, hogy maga a levél is, mely Carafa kezébe került s az árulást bizonyította, hamisítvány volt, s Carafa csak ürügynek használta fel arra, hogy pénzt szerezhessen és vele egyúttal született kegyetlenségi hajlamát, no meg természetesen a magyarok elleni gyűlöletét is kiélhesse (bár láttuk már, hogy ezek a dúsgazdag eperjesiek mind németek voltak).

Pedig hát az igazság az, hogy ekkor még egyáltalában nem dőlt el Magyarország felszabadításának sorsa. Ekkor még nem csak Munkácson, melyet bevehetetlennek tartottak, hanem még Nagyváradon és Egerben, sőt Nagykanizsán és Székesfehérvárban is bent ült a török. Budát is éppen csak hogy visszavették (s mint láttuk már, ott is rögtön árulás nyomaira

bukkantak), de rendbehozásáról még éppen nem gondoskodtak (nem volt hozzá se pénz, se elegendő munkaerő).

Szerencse, hogy a keresztény seregek bécsi nagy győzelmük óta egyetlen nagyobb ütközetet se vesztettek el, mert első kudarcukra az egész Felvidék újra Thököly, tehát egyúttal ura és szövetségese, a török oldalára állt volna. Hiszen mikor Lotaringiai Károly 1687 szeptemberében Erdélybe vonult, birodalmi németekből álló seregének protestánsokból álló részét kénytelen volt Eger alá küldeni, mert ezek útközben már Szolnoknál kijelentették, hogy ők nem hajlandók az ő protestáns erdélyi testvéreik ellen menni.

Ezek az erdélyi protestáns testvérek annyira a törökkel tartottak, hogy mikor már Bethlen Miklós Bécsben olyan nagyszerű hitlevelet eszközölt ki számunkra, amelyet később szívesen elfogadtak volna, most még addig húzták-halasztották az aláírását, míg csak Bécs hatalma annyira meg nem növekedett, hogy ezt az eredeti hitlevelet már nem volt hajlandó nekik megadni, csak ennél rosszabbat.

Addig tehát, míg csak a török hatalom végleg össze nem omlott, addig, amíg csak remény lehetett arra, hogy a török esetleg még tartani tudja magát Magyarországon vagy legalább Erdélyben, a magyar protestánsok nem voltak hajlandók uruknak elfogadni a magyar királyt. Természetesen csak azért, mert pápista volt. Hogy ők is magyarok és keresztények, nem számított náluk. Emiatt még nem volt számukra kívánatosabb inkább a magyar király vazallusa lenni, mint a török császáré. A kettő között még csak semleges álláspontot se fogadtak el. Nekik inkább kellett a török, mint csak a magyar király, aki Bécsben székelt, illetőleg aki pápista volt. A mohamedánt tűrhetőbbnek tartották magukra nézve, mint a pápistát. Még akkor is, mikor Lipót nemcsak a vallásszabadságukat biztosította nekik, az erdélyieknek, hanem még a katolikusok további elnyomására való szabadságot is (az első hitlevél, melyet Bethlen Bécsben kieszközölt s melynek aláírását – a török esetleges felülkerekedését várva – húzták-halasztották, még ilyen volt).

Bécs e nagy engedményei is bizonyítják, hogy akkor még a török ügye nem volt Magyarországon veszett ügy. De bizonyítják ezt az erdélyi protestánsok huzavonája is. Valóban ideiglenesen még utána is többször felülkerekedett a török, s noha éles ésszel látni lehetett, hogy ez a felülkerekedés már nem lehet tartós, az erdélyi protestánsok annak ellenére, hogy éles eszük volt, ilyenkor mégis mindjárt elpártoltak a keresztény ügytől. Bécs, illetőleg a katolicizmus gyűlölete ugyanis nem engedte érvényre jutni az egyébként meglévő éles eszüket. Éhes disznó makkal álmodik. Hogy ilyenkor a már letett eskü se számított náluk, annál kevésbé a már megadott ígéret, még nagyobb szégyen rájuk. Látszik, hogy ők nem a magyar királynak vagy a keresztény császárnak kötelezték el magukat, hanem csak egy olyan királynak vagy császárnak, akit akkor a töröknél hatalmasabbnak gondoltak. Mihelyt úgy látszott, hogy mégiscsak a török császár a hatalmasabb, mindjárt újra az ő hívei lettek.

Nem kell tehát semmiféle rémlátással gúnyolódnunk, mikor azt látjuk, hogy Carafa is veszélyesnek látja a helyzetet, és ilyen értelemben ír és terjeszt elő javaslatot Bécsben. Aki Carafa ekkor Bécsbe írt leveleit szóról szóra elolvassa, látnia kell, hogy aki ezeket írta, az nem színészkedett, hanem azt írta, ami meggyőződése volt. Az a Történelmi Tár is, mely ezeket a leveleket közli, ezt a benyomást merítette belőlük, s bevezetőjében ki is emeli, hogy Carafa „hiszi is, hogy elkövették, amit ő bűnnek tart".

De még ha elfogadjuk is, hogy nem volt annyira veszélyes az eperjesi protestánsoknak ez a Lipót amnesztiájának elfogadása és a neki letett hűségeskü után közvetlenül is folytatódó árulása, s emiatt a keresztény ügyet nem fenyegette miatta semmi nagyobb veszély, akkor se vethetünk követ Carafára azért, mert nem volt hajlandó ölbe tett kezekkel nézni, hanem megtorló intézkedést tartott szükségesnek ellene. A lázadást, a hűtlenséget és a felségsértést nemcsak akkor szabad és kell büntetni (kivált hadi állapot idején, ekkor pedig ez volt), ha büntetés nélkül hagyásából nagy baj származnék a közre, hanem enélkül, tehát magában véve is.

Carafának nem csak azért kellett büntetnie, mert azt hitte, hogy ha nem büntet, nagy bajjal fog járni a keresztény ügyre, hanem azért is, mert erkölcsi érzékét joggal felháborította az a sorozatos hűtlenség, ami itt Magyarországon szinte már évtizedek óta annyira megszakítás nélkül folytatódott, hogy szinte szokásjoggá tette már az esküszegést és amelyből mivel mindig amnesztiával járt, tehát mindig büntetlenül maradt, joggal lehet azt következtetni, hogy azért történik egyre-másra, mert büntetésben még sohasem részesült.

Valóban nem felháborító-e, hogy mikor szinte egész Európa, benne még a protestánsok is, ide jön hozzánk vérét ontani, mert a kereszténység és az egész európai civilizáció ügyét látja a török Ázsiába szorításában, ugyanakkor a protestáns magyarság a török oldalán van és a keresztény sereg ellen védekezik, mint ellenség ellen? Mikor idegenek szenvednek, nélkülöznek és meghalnak a mi hazánkért, e haza tulajdon fiai az ellenséggel éreznek és sajnálják uralma végét. Mikor mindenkit magával ragad a keresztény összetartás érzése, a magyar protestánsok nem osztják ezt az érzést, éppen nem tartják magukat e közösségbe tartozóknak, sőt ellene még kémkedésre és árulásra is képesek még akkor is, mikor már esküvel is elkötelezték magukat az ellenkezőre. De épp oly felháborító volt az is, hogy ez a galádság nem bűnhődött, noha évtizedek óta tartott már s éppen azért vált évtizedes divattá, mert nem bűnhődött.

„Innen származik Thököly gőgje, hadi ereje annyi éveken át a mai napig" – írja Carafa a császárnak. „S ez nem új összeesküvés, hanem régi, még felséged atyja idejében keletkezett, mindig több-több, mindig új-új fejekkel felmerülő hídra. Áll pedig seregszámra menő tagokból, közülük egyesek pénzzel, mások tanáccsal, mások tekintéllyel, mások más-más szolgálatokkal mozdítják elő. Vannak, akik kívülről szítják a tüzet, de mindnyájánál inkább szítja itthon: a büntetlenség. Én könyveket írhatnék együvé azon dolgokról, melyeket felfedeztem, de veszedelmes volna papírra bíznom a nyomozás eddigi eredményeit. Elég annyit mondanom, hogy felséged szentséges élete ellen törekszenek: hogy szándékuk fenséged valamennyi országát és tartományát tönkre tenni: hogy még a keresztény nevet is ki akarják irtani."

Látjuk tehát, hogy Carafa a bizonyítékok tömkelegéről beszél, melyek már kezébe jutottak, sőt hogy könyveket tudna megtölteni velük. Vajon ezt, melyről még a Történelmi Tár is megállapítja, hogy Carafa meggyőződésből írja, nem egész komolytalan dolog-e azzal intézni el, hogy mindössze egy kezébe került levél volt a bizonyítéka, de az is hamisított volt, de még azt se tudta megmutatni senkinek?

Ha az a jövendő történetíró, aki elvégzi majd azt a kritikai munkát, mely Szekfű szerint még hátravan, nem találna Carafa állításainak írásban megmaradt bizonyítékaira, az se cáfolná meg Carafát, annál kevésbé bizonyítaná, hogy csupa ártatlant végzett ki, sőt még azt se, hogy akár csak egyetlen embert is kivégeztetett ártatlanul. Hiszen, ha nem őrizték meg a bizonyítékokat, vagy ők maguk megőrizték is, csak az idők viszontagságai között elvesztek azóta, az egyáltalában nem bizonyítéka annak, hogy nem is voltak bizonyítékok, tehát valójában nem törvényszékkel, hanem mészárszékkel van Eperjesen dolgunk.

Elég bizonyíték Carafa most idézett levele, mert ez csak akkor nem bizonyíték, ha Carafa közönséges szélhámos volt, akinek a szavára semmit se lehet adni, mert úgy hazudik mint egy iparlovag. Hogy azonban Carafa ennyire alávaló, ennyire elfajult ember lett volna, arra az eperjesi vértörvényszéken kívül semmi más bizonyítékunk nincs. Az eperjesi vésztörvényszékkel azonban nem érvelhetünk Carafa ellen, mert hiszen éppen azt kellene bebizonyítani, hogy a törvényszék felállítása és működése Carafa bűne volt. Nem lehet azzal bizonyítani, amit bizonyítani akarunk.

Azt, hogy Lipót élete ellen törtek, mint egészen nevetséges állítást szokta történetírásunk beállítani. Pedig azok, akiket Carafa Eperjesen kivégeztetett, nemcsak mind felekezetbelijei, hanem bizalmas barátai is voltak annak a Vittnyédynek, akiről a „hazafias" magyar történetírás is megállapítja, mint kétségtelen történelmi tényt, hogy Lipótot valóban el akarta fogatni és egy szintén lutheránus hittestvérének (Petrőzynek) a várába (Kasza várba) szállítani. Hogy pedig a Habsburgok minden országát el akarták venni, a katolicizmust pedig teljesen kiirtani,

bizonyítják Drabik jövendölései, akit ezek az Eperjesen kivégzettek szintén mind ismertek, jövendöléseit pedig szentül hitték.

Hogy ez a szellem mennyire élt nálunk még Carafa idejében is, mutatja Szalaynak (a kálvinista Szalaynak) az a megjegyzése (V., 323. o.), hogy Apafi, az erdélyi fejedelem, már csak azért se fogadta el Lipótnak azt a diplomáját, mely először még annyira kedvező volt az erdélyi protestantizmus részére, mert „száz templomban száz szószékről hirdettek vészt a szerződés pártolóira". Ez magyarul annyit jelent, hogy Apafi félt a protestáns lelkészek terrorjától.

A kálvinista lelkészek tehát a szószékről rendszeresen uszítottak a Habsburgok ellen még akkor is, mikor diadalmas fegyvereik a törököt már Erdélyből is rég kiűzték (mert hiszen világos, hogy csak ekkor lehetett szó arról, hogy Bécs adjon az erdélyi protestánsoknak diplomát). Az erdélyi, szepességi és általában a magyarországi protestáns körök tehát még ekkor is annyira bíztak a Habsburgok uralmának Drabik megjövendölte és Comenius terjesztette bukásában, hogy egyenesen megfélemlítették azokat, akik lassacskán kezdték tudomásul venni a valót s a Habsburgok hatalmával a jövőre vonatkozólag is kezdtek már számolni.

„Követeli tehát maga a kereszténység – folytatja Carafa –, követeli a birodalom üdve, hogy a gonoszok lakoljanak elvégre és hogy legyen, aki épp oly buzgalommal működjék ellenük, mellyel felséged és Isten ellen működnek ők. Felséged szelídsége – bocsánatot kérek – ártalmasabb a kereszténységnél, mert kegyelmezvén a gonoszoknak, veszedelembe ejti a jókat. Néhány év lefolyása alatt ötször kaptak bocsánatot a lázadók: Rabattától a bányavárosokban, Dünewaldtól Lőcsén, a lotaringiai hercegtől Pozsonyban, Schulztól Eperjesen, Caprarától Kassán. Büntetést senki se szenvedett, sőt felséged túlságos kegyelmességből sokan még földekkel és tisztségekkel is megjutalmaztattak. És hívebbekké mégsem lettek, mert örök nyavalyája ennek az országnak, hogy mindig pártosoktól hemzseg. Hiszen találkoztak, akik még István, a szent király ellen is pártot ütöttek."

„Én gyűlöletes dolgokat mondok, felséges uram, méltóztassék tehát valamely magas állású férfiút, kit hűsége éppúgy ajánl, mint törvénytudománya, méltóztassék vagy Kinskyt vagy Strattmannt bírótársul leküldeni hozzám. Tudom, hogy a legnagyobb veszedelemnek teszem ki magam (bizony, megátkoztatta még az emlékét is és a rágalmak áradatát és a gyűlölet lavináját zúdította vele magára), de kész vagyok mindennek elszenvedésére a császárért és a közjóért."

Aki lehetetlennek tartja, hogy Carafa azok után, amiket hallott és olvasott róla, tisztességes ember lehessen, azt figyelmeztetem arra, hogy én, aki a közélet s a jelen kor történelmének eseményeit e tekintetben már évtizedek óta figyelem, ugyanazt a gyűlöletáradatot, rágalmakat és elképesztő vádakat, amelyekben Carafának része volt és van s ráadásul ugyanolyan meggyőződéses és a becsület köntösébe öltöztetett hangon és kifejezésekkel megtaláltam a bolsevista propagandában is egészen ártatlan, sőt példamutatóan becsületes emberek ellen, akiknek csak egy nagy bűnük volt, az, hogy a bolsevizmus bátor és tevékeny ellenfelei voltak. Vagy gondoljunk csak arra, milyen rágalmakkal árasztotta el és milyen emberi bőrbe bújt szörnyetegnek festette le s állításainak bizonyítására milyen adattömkeleget hozott fel a Moszkvából irányított kommunista sajtó és rádió Tító ellen (akit én természetesen egy cseppet se tartok erkölcsösebb embernek Sztálinnál) akkor, mikor Sztálinnak megtagadta a feltétlen engedelmességet.

Csak azért tehát, mert a protestáns propaganda emberi bőrbe bújt szörnyetegnek festi s állításai bizonyítására adatokat is hoz fel, Carafa lehetett még egészen tisztességes ember is, sőt az is lehet, hogy a vádak éppen azért érik, mert nagyon is tisztességes ember volt s bele mert nyúlni a darázsfészekbe annak ellenére, hogy – mint leveléből láthatjuk – jól tudta, hogy a darazsak csípnek, sőt nem is darázsfészekbe nyúlt, hanem oroszlánok barlangjába, melyek széttépik azt, aki ingerelni meri őket.

Említettük, hogy a Carafától elítélt fő bűnösök dúsgazdag eperjesi német kapitalisták (nagykereskedők) voltak, akik között például Keczer Endrének 200.000 forint értékű vagyo-

na volt akkori pénzben. Ugyanezen Keczer Endréről azonban tudjuk, hogy már az 1662-es országgyűlésen is főkolompos volt a rosszban. Ekkor, mikor a szentgotthárdi csatát megelőzőleg a várható százezres pogány sereg ellen (melyek utána hamarosan meg is jelentek az országban és elfoglalták azt az Érsekújvárt, amelynek elvesztésével szinte lehetetlenné vált a magyar élet még az addig tűrhetően nyugodt Felvidéken is) védőintézkedéseket kellett volna tenni az országban, mint a protestáns ellenzék vezére, ő volt az, aki az országgyűlést a török elleni védekezésről még tárgyalni se engedte addig, míg a protestánsok „sérelmeit" nem orvosolja. Mikor pedig látta, hogy ez nem sikerül neki, tüntetően otthagyta az egész országgyűlést, természetesen hitfeleivel egyetemben. Mikor pedig utána tőle és pártjától is kérték azt az adót, melyet ez az országgyűlés a török elleni védelemre az ő távozásuk után megszavazott, kihívóan kijelentette, hogy ezt fizessék azok, akik megszavazták.

Keczer Endre és társai akkor ezért nem bűnhődtek. Utána jött a török és Érsekújvár eleste, majd a szentgotthárdi diadal és a vasvári béke, emiatt pedig a Wesselényi-összeesküvés. Keczer Endre természetesen ez utóbbiban is vezető szerepet játszott 200.000 forintja egész tekintélyével. Emlékszünk, hogy emiatt ott is állt mint vádlott, az ekkor felállított másik „vésztörvényszék", a pozsonyi előtt. Azonban ennek a bíróságnak is csak a protestáns propaganda adta a „vész" jelzőt. A valóságban annyira nem volt se vészes, se veszedelmes, hogy Lipót veleszületett kegyelmességéből nemcsak Keczer Endre vére nem folyt büntetésül, hanem még összekalmárkodott 200.000 forintja se csorbult meg miatta. Pedig hát milyen szükség lett volna erre a pénzre a szentgotthárdi diadal még ki nem fizetett költségeire!

A nagy kegyelmességnek az lett a következménye, hogy utána rögtön jött Thököly. Keczer Endre természetesen még mindig nem okult (miért is okult volna, mikor eddig még semmi se sikerült neki, de azért kára mégse volt belőle) s a porondra lépő hittestvérének, kinek már az apjával is jó viszonyban volt (tudvalevő, hogy a Thökölyek éppúgy kalmársággal szerezték a nagy birtokaikat, mint ahogyan a Keczerek a sok pénzüket, sőt egy Thököly-ős még börtönbe is került miatta, pedig csak kalmárságért még senki se került börtönbe), megint csak tűzön-vízen át a felkelő Thököly híve lett azzal az egész hatalommal és befolyással, amit akkor 200.000 forint és az a furfangos ész, aminek Keczer birtokosa volt, együttesen jelentett.

Aztán Thököly hatalma is leáldozott és Eperjest, Keczer lakóhelyét is elfoglalták a császári csapatok. Keczer Endrének azonban még most se lett semmi kára, mert a kapituláció pontjai szerint a város minden lakója amnesztiát kapott, vagyona pedig sérthetetlenséget. Csak mostantól kezdve kellett e célból a koronás magyar király hívévé válnia s Keczer Endre erre természetesen készséggel megesküdött többi hittestvérével egyetemben.

Ez után az eskü után fedezte fel Carafa, hogy Keczernek és hittestvéreinek szeme még mindig Kassán van, sőt titkos összeköttetésben is vannak e még mindig Thököly és a török pártján álló város árulóival. Aztán megtudja, hogy Kassa eleste után meg a munkácsi árulókkal tartanak fenn titkos összeköttetést. Ezek után kérdem: Nincs-e hát igaza Carafának, mikor ezt írja: „A félrendszabálynak semmi haszna, mert általa barátokat nem szerzünk magunknak, ellenségeinktől se menekszünk meg. A bírságok, az elkobzások gyarapítják majd a kincstárt, hogy képes legyen azok ellen vinni, azokra hárítani vissza a háborút, akik előidézték"?

Valóban. Ha nem lettek volna nálunk Keczer Endrék, már régen nem lett volna akkor már török az országban s már régen helyreállt volna a rend és a békés, normális élet. Míg azonban azok miatt a zavarok miatt, melyeket a Keczerek idéztek elő, a szegény jobbágyok szenvedtek és nélkülöztek, sőt szenvedtek még a főurak is, mert az ő állataikat hajtották el, az ő majorjaikat, asztagaikat és kazlaikat gyújtották fel, az ő jobbágyaik pusztultak vagy menekültek el s így az ő földjeik maradtak megmunkálatlanok, csak a Keczer Endrék nem bűnhődtek, mert ők és 200.000 forintjuk Eperjesen, a megerősített városban volt és se magukat, se pénzüket nem fenyegette veszély még akkor se, ha a várost a császár csapatai bevették,

mert annyit akkor is el tudtak érni, hogy kapitulációjuk fejében személyük és vagyonuk sérthetetlen maradt.

Most végre, mikor esküszegésük és árulásuk akkor bizonyult be, mikor a város a császári sereg birtokában volt, alkalom nyílt arra, hogy végre megbüntessék ezeket az évtizedek óta büntetlenül bűnöző gazdag hazaárulókat és esküszegőket, s mivel dúsgazdagok voltak, érthető, hogy Carafának, akinek vállára a császári sereg ellátásának nagy gondja nehezedett, az is eszébe jut, hogy elkobzott vagyonukkal a kincstár is milyen sokat nyer. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy a protestáns, illetőleg bocsánat: a hazafias hírverés Carafa e megjegyzését arra magyarázza, hogy mindenki ártatlan volt, a törvényszék felállítására nem volt semmi szükség! Minden egyedül csak azért történt, mert a „pénzvágyó" Carafa az áldozatok vagyonát akarta megszerezni? Csak mellesleg jegyzem meg, hogy a legkisebb bizonyíték sincs arra, hogy Carafa az áldozatok vagyonát nem a háború céljaira (mely egész ezeréves történelmünkben a legszentebb és leghazafiasabb háború volt), hanem a maga pénzvágya kielégítésére fordította. Ellenben Carafa pénzügyi tekintetben való feddhetetlenségére bőven vannak adatok.

Mi se természetesebb, hogy Carafa közlései és érvei hatására Lipót engedélyt adott a törvényszék felállítására. De a jó Lipót mint mindig, most is annyira keresztény és annyira kegyelmes volt, hogy még Keczer Andrásék is meg lehettek vele elégedve. Engedélyében kikötötte, hogy a törvényszék a magyar törvények szerint járjon el (pedig hát mivel rendkívüli állapotok voltak, a törvényszék eljárása is megokoltan lehetett volna rendkívüli, s mivel háború volt és az ország is hadszíntér, a rendkívüli törvényszék méltán lehetett volna statáriális).

Lipótnak még arra is külön gondja volt, hogy azt az amnesztiát, amit ő a bűnös eperjesieknek már megadott, megtartsák, az 1685-ös eperjesi kapituláció pontjait meg ne szegjék s csak azokat idézzék a törvényszék elé s csak azokat büntessék, akik még ez utolsó amnesztia után is áruló tevékenységet folytattak. „Vizsgálja meg lelkiismeretesen – szólt az utasítás –, hogy a vádlottak azután a megkegyelmezés után is újra vétkeztek-e, s végül, vétkességüket saját vallomásaik által igyekezzék bebizonyítani: szóval eljárása olyan legyen, minőt a vád súlya követel: egyedül eldöntő bizonyítékok alapján történhessék meg az elmarasztalás" (Szalay, V., 349. o.).

Láttuk, hogy nemcsak Lipót vigyázott annyira a törvényességre és az igazságosságra, hanem maga Carafa is annyira igazságos akart lenni, hogy a maga ellenőrzésére Bécsből a legtekintélyesebb embereket kérte maga mellé bírótársakul. Egyébként is úgy fogta fel szerepét, mint áldozatot a keresztény ügy érdekében, melyért e perek vállalásával ő „a legnagyobb veszedelemnek teszi ki magát".

Előre tudta, hogy vádemeléseivel olyan darázsfészekbe nyúl, melynek érintése igen veszélyes, mert a vádlottak igen nagy befolyású és dúsgazdag emberek. Akkor ugyanis még nem gyűlölték és irigyelték az emberek azokat, akik gazdagok voltak és nagy befolyásúak, hanem mint felsőbbrendű lényekre néztek fel rájuk, akiket letartóztatni, sőt vérpadra küldeni szinte szentségtörésszámba ment. De rámutattunk már, hogy nemcsak a hazafias, hanem a kommunista propaganda még ma is így néz fel Carafa e kapitalista „áldozataira".

Az Egyház ellenségei: protestánsok, soviniszták, forradalmárok, istentelenek, élvvágyó kapitalisták és gyűlöletben nevelt protestánsok egyformán feneketlenül tudnak gyűlölni, bosszút állni és megtorolni. Emellett éles eszűek, öntudatosak, tevékenyek. Milyen tevékenységet fejtettek ki például a kommunisták, hogy Görögországban a kémjüket, Beloianniszt, ki ne végezzék, s mikor nem sikerült a dolgot megakadályozniuk, milyen dühroham fogta el őket! Az áldozat személyével pedig olyan kultuszt űztek, hogy még Esztergomban is az ő nevét viseli egy tekintélyes utca, mikor e sorokat írom. Hogy a nevét magyar ember még kimondani se tudja, az nem volt akadály. Ugyanígy tettek az Egyesült Államokban kémkedés és hazaárulás miatt kivégzett zsidó Rosenberg-házaspárral is.

Ugyanezen jelenséggel van dolgunk az eperjesi „vértanúk” esetében is. Ha a Rosenberg-házaspárból vagy Beloianniszból az egész világon ismertté vált vértanú lehetett, miért ne lehetett volna az az eperjesi esküszegőkből és hazaárulókból is? S ha az ő esetükben ez a nyilvánvaló igazság ellenére is megtörténhetett tisztán csak azért, mert egy öntudatos, tevékeny csoport érdekei úgy kívánták, miért ne történhetett volna meg ugyanez az eperjesi forradalmárokkal is?

Ne csodálkozzunk tehát, hogy az eperjesi kivégzettek elvbarátainak bosszúja a magyar hazafiság álarcába öltözötten még ma, háromszáz évvel később is ránehezedik Carafára s rágalmaival és ádáz gyűlöletével sikerült emlékét úgy beszennyezni, hogy annak ellenére, hogy hazánk török alóli felszabadításának egyik fő tényezője ő volt, még ma is a magyar történelem egyik leggyűlöltebb alakja és a düh és a rágalom hullámai még ma is toronymagasan csapkodnak körülötte.

Elvégre itt Carafa „a legsötétebb klerikális reakció” fizikailag valóban véres eszköze volt, s hogy ezt a sötét reakciót mennyire lehet gyűlölni, azt a mi nemzedékünknek is éppen elég alkalma volt látni. Pedig ez a sötét klerikális reakció napjainkban nem rendelkezett olyan hatalommal, hogy a „haladott embereket” vérpadra küldhette volna. Carafa kezébe pedig I. Lipót jóvoltából még ilyen hatalom volt.

Hogy Kinsky és Strattmann nem voltak hajlandók Carafa társai lenni az igazságszolgáltatásban, sőt még ellenőrei se, történetírásunk nagy megelégedéssel könyveli el javukra. Pedig hát csak akkor lehetne javukra írni ezt a vonatkozást, ha azért nem vállalkoztak a felajánlott szerepre, mert jól tudták, hogy az ügy Carafa kezében igen jó helyen van s az ő tárgyilagossága és igazságszeretete feleslegessé tesz minden ellenőrt. Valóban nem is lehetett más okuk. Ha azért nem vállalkoztak volna (mint a magyar protestáns hazafiság felteszi), mert Carafát hóhérnak, sőt dühöngő bolondnak tartották, akkor éppen ezért kötelességük lett volna vállalni a felajánlott szerepet, a hóhért ellenőrizni s a dühöngőt megfékezni abban, hogy ártatlan emberek, sőt a „magyarság java” ellen szabadon kegyetlenkedhessék.

Vajon tisztességes ember-e, aki hóhérokkal és dühöngőkkel szemben a kisujját se mozdítja még akkor se, ha külön felkérik erre? Azt se mondhatjuk, hogy azért maradtak tétlenek, mert tudták, hogy Carafa mindenhatóságával szemben úgy se tudnak semmit elérni, mert hiszen mindketten sokkal nagyobb és sokkal befolyásosabb emberek voltak Carafánál: mindkettőről tudta mindenki, hogy Lipót legbefolyásosabb tanácsadói (Carafa is éppen azért választotta ki éppen őket az ellenőrző szerepre, mert tudta, hogy a császár senki becsületességében és igazságosságában nem bízik meg annyira, mint éppen az övékében). De egyébként is, akinek olyan jószívű, olyan igazságszerető, olyan lelkiismeretes ura van, mint amilyen nekik Lipót személyében volt, az semmiképpen se állapíthatta meg előre, hogy egy kegyetlen hóhérral és egy esztelen dühöngővel szemben akkor se tehet semmit, ha a császárt e tekintetben az igazságról felvilágosítja. Lipót olyan ember volt, hogy azonnal otthagyta volna a császári trónt, mintsem olyan igazságtalanságot eltűrjön, melyről meggyőződött.

De ha ez a két nagy úr azért nem vállalkozott az ellenőrzésre, mert Carafa jellemében teljesen megbízott, akkor is kisebb értékű jellemeknek kell őket tartanunk Carafánál. Carafa ugyanis, mint leveléből láthatjuk, mikor az ügyet elkezdte, már akkor is jól tudta, hogy a törvényszék felállításával nagy veszélynek teszi ki magát, vagy legalábbis igen sok keserűségben és izgalomban lesz része miatta, sőt a félrevezetett magyar közvélemény előtt egyenesen a becstelenséget és a „mészáros” jelzőt vállalja vele. Ő mégis vállalkozott, az a másik két úr azonban a dolog kényelmesebb oldalát választotta. Egyedüli mentségük, hogy ők igen messzire laktak Eperjestől, a dolog szorosan nem tartozott munkakörükbe s bizonyára enélkül is volt éppen elég gondjuk-bajuk.

Ha azonban igaz lenne az, amit protestáns „hazafiságú” történetírásunk feltesz s valóban azért nem vállalkoztak az ellenőrzésre, mert Carafát kegyetlennek és tág lelkiismeretűnek tartották, akkor nem dicsérnünk kellene őket, mint ezt a „hazafias” történetírás teszi, hanem

csak akkor kellene őket visszavonulásukért igazán elítélnünk. Ez esetben ugyanis mindenképpen kötelességük lett volna az ellenőrzést vállalni s megakadályozni vagy legalább mérsékelni azt a kegyetlenséget, melyet Carafáról előre feltettek.

Ha elfogadták volna a társelnöki tisztet, igen sok rosszat meg tudtak volna akadályozni, sőt ismerve Lipót rendkívül jó szívét és igazságszeretetét, egészen bizonyosak lehettek volna az igazságtalanság azonnali megszüntetésében, mihelyt ők, mint beavatottak, a valóságot a császár elé terjesztették volna. Mivel társbírái lettek volna, Carafa az ő beleegyezésük nélkül nem is hajthatott volna végre halálos ítéletet.

Mikor a másik Keczernek, Gábornak a kivégzése után özvegye kihallgatást kért a császárnál Pozsonyban (természetesen azért kérte, hogy az imádott vagyont vagy legalább egy részét visszakönyörögje), Lipót, pedig ugyancsak kellemetlen lehetett neki az özvegy jajveszékeléseit végighallgatnia, nemcsak fogadta, hanem megértő szeretettel végig is hallgatta s csak annyit mondott neki: Szegény asszony, én e vérengzésekről semmit se tudok. (Világos, hogy kijelentését semmiképpen se érthetjük úgy, hogy magukról a kivégzésekről nem tudott, hanem arról, hogy azok igazságtalanok lettek volna, azaz, hogy valóban vérengzés történt volna Eperjesnél, nem pedig igazságszolgáltatás az akkori magyar törvények előírásai szerint. Lipót csak erre adott ugyanis engedélyt és olyan embernek adta meg az engedélyt, akire seregeit bízta, tehát rábízhatta azok sorsát is, akiket e seregek elárulásával vádoltak.)

Aztán az a Lipót, aki háborúit egy évben se tudta idejében elkezdeni, mert a hozzá szükséges pénzzel sose rendelkezett idejében: az a Lipót, akinek a legkisebb fia még bátyja esküvője alkalmával se rendelkezett legalább egy öltözet tisztességes ruhával, akinek alig volt zsebpénze s még az aranygyapja is kopott, zsíros és megviselt volt: ez a Lipót a kivégzett protestáns hazaáruló özvegyének a vigasztaló szavakon kívül 200 tallér ajándékot is adott. De azért az eperjesi „vértörvényszék" miatt a mi „hazafias" történetírásunk nemcsak Carafát, hanem őt is éppen eléggé szidja.

Carafa ellen a fő vád az, hogy áldozatai az amnesztia óta nem vétkeztek. Mivel azonban ő erőszakkal büntetni akart, főként pedig „áhítozott" a vádlottak nagy vagyonára, hogy ezt elkobozhassa, perdöntő bizonyítékok nélkül, tisztán gyanú alapján hozott halálos ítéleteket, illetőleg – mivel, mint láttuk, a császár előírta neki, hogy csak azokat ítélje el, akik bűnös voltukat maguk is elismerik – ezeket a halálos ítéleteket a vádlottak olyan vallomásai alapján hozta, melyeket a kínpadon tettek meg, amikor mindenki mindent elismer, csakhogy az embertelen kínoktól megszabaduljon.

Minden magyar történetíró – mint látjuk, még Szekfű is – azt állítja, hogy Carafa vádjai nem voltak megnyugtatólag bebizonyítva. Az igaz – mondják –, hogy Carafa emleget bizonyítékokat, a vádlottaktól a törökökkel tartó lázadóknak írt leveleket, ámde ezeket a leveleket „a tárgyaláson nem mutatták meg", tárgyi bizonyíték tehát nem volt. A vádlottak beismerő vallomásai pedig azért nem számítanak bizonyítéknak, mert a kínpad hatása alatt történtek.

Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy az az állítás, hogy a kérdéses leveleket a tárgyaláson nem mutatták fel, valótlan. Legfeljebb annyit lehet mondani, hogy nem tudjuk bizonyítani, hogy a leveleket a tárgyaláson felmutatták-e. Eddigi ismereteink alapján ugyanis nem lehet állítani se az egyiket, se a másikat. Hisz láttuk, hogy Szekfű is megcáfolja önmagát, s miután már Carafát nyíltan elítélte, utána – eldugott helyen – azt állítja, hogy nincs eldöntve, hogy tárgyilagosan és igazságosan járt-e el vagy sem. De ha ez az igazság, akkor egyszerűen azt állítani, hogy tárgyi bizonyítékokat a tárgyaláson nem mutattak fel, rosszhiszeműség.

Az ellenkezőt sokkal több alappal lehet állítani. A Történelmi Tár 1895-ös évfolyamában a 615. oldalon közölt, 1687. március 18-i keletű okmány „Humillima eaque genuina declaratio correspondentiae cum suae Majestatis Sacratissimae hostibus nonnulorum Eperjensium Nobilium aeque ac Civium sub nomine confidentium designatorum comprehendens" címen olyan aprólékos és alapos felsorolását tartalmazza az eperjesi vádlottak olyan bűnei bizonyí-

tékainak, melyeket ezek az amnesztia után követtek el, hogy még egy mai bírói ítélet megokolásában se kívánhatnánk meg szabatosabban és alaposabban.

Mivel ez a ma is meglevő okmány Lipót császár részére szólt, láthatjuk belőle, hogy kötelességei tekintetében mennyire nem volt ő passzív: mennyire törődött mindennel: mennyire ellenőrizte Carafát és mennyire gondja volt rá, hogy az, amit ő kikötött és amire Carafa kötelezte magát, csakugyan valóság is legyen.

E hivatalos felterjesztés birtokában még világosabban láthatjuk, hogy Lipót szava Keczer özvegyéhez, hogy „szegény asszony, azokról a vérengzésekről, melyeket te nekem itt elmondtál, én semmit se tudok", nem az a Lipót mondta, aki maga jó volt ugyan, de báb volt tanácsosai kezében, akik azt beszéltek be neki, amit akartak, hanem a fölényes, a jól értesült császár szava volt s ezt jelentette: Jó asszony, sajnállak, de én az ügyet sokkal jobban ismerem, mint te, s azért légy egész nyugodt afelől, hogy férjed azt, amit kapott, nagyon is megérdemelte.

Hogy Carafa Eperjesen nem mészárszéket állított fel, hanem törvényszéket, és hogy azok, akiket ott elítéltek, valóban levelezést folytattak, tehát cimboráltak a törökkel tartó lázadókkal és ezt az amnesztia és a császárnak tett legutóbbi hűségesküjük után is elkövették, egészen kétségtelen történelmi tény. S ha erre vonatkozólag a történetírásnak még ma is vannak a kezében erre vonatkozó és ezt bizonyító okmányok, mi címen tesszük fel, hogy éppen csak Carafának nem voltak? Annak a Carafának, aki a császárnak küldött felterjesztésében egyenesen azt hangsúlyozza, hogy egy egész könyvre való bizonyítékhalmazzal rendelkezik?

„A vidék és a vár (Munkács) között csakugyan folyt némi titkos érintkezés", írja még a Szilágyi-történelem is (VII., 461. o.).

„Hogy holmi üzengetések történtek, az valószínű" – írja Szalay magyar történelme (V., 354. o.).

„Kivált a munkácsiak magyarországi összeköttetései ébresztették fel (Carafa) gyanúját", írja Thököly életrajzában Angyal Dávid is (II., 175. o.).

„Absolon nejét elfogták ily gyanú miatt Eperjesnél s 1687 elején szabadon bocsátották, miután megfogadta, hogy többé nem fog levelet küldeni Munkácsra. (Ez azt bizonyítja, hogy eddig küldött.) Kiderült az is, hogy Zrínyi Ilona üzenetet küldött Eperjesre Thököly javult helyzetéről s a tőle remélhető segítségről." (Angyal Dávid, i.h.)

Mindez tehát történelmi tény. De hát Zrínyi Ilona miért üzengetett volna ilyesmiket az eperjesieknek, akikről jól tudta, hogy újabban megint felesküdtek már a császárnak, ha nem tudta volna, hogy ezek az eperjesiek ekkor se szakítottak a törökpárttal s ezt honnan tudhatta volna máshonnan, mint csak maguknak az eperjesieknek a titkos üzeneteiből?

Vajon túl nagy szigorral vagy inkább túlságos elnézéssel kell-e vádolnunk a császáriakat, akik háború idején és annyi árulás és esküszegés közepette szabadon hagyják garázdálkodni a már elfoglalt Eperjesen még Absolonnak, Thököly bizalmasának és a munkácsi ellenállók vezetőjének feleségét, s csak akkor tartóztatják le, mikor már rajtacsípik, hogy még titkos levelezésben is áll férjével és a munkácsi árulókkal, de még ezek után is szabadlábra helyezik csupán arra a biztosítékra, hogy megfogadta, hogy többé nem teszi?

Azok számára, akik naivságukban azt hiszik, hogy Eperjesen „hazafias" összeesküvés volt, közlöm, hogy ennek a „hazafias" Absolonnénak, ennek a Munkács várát védő Zrínyi Ilona mellé állítható dicső honleánynak, Zauner Caritas volt a neve, mint ahogyan „hazafias" férjének Lilienberg. (De hiszen maga Zrínyi Ilona is Horvátországból szakadt ide, az anyja, Frangepán Katalin, pedig magyarul se tudott, sőt egyenesen magyargyűlölő volt). Absolonné, Zauner Caritas 1687. január 12-én kelt reverzálisa, hogy többet nem fog Munkácsra levelet küldeni, ma is megtalálható az Országos Levéltárban.

De egy további, ugyancsak „hazafias" történelmi forrás, Szalay-Baróti is ezt írja (III., 398. o.): „A protestánsok, habár megszakították is összeköttetésüket Thökölyvel, méltán tarthattak attól, hogy újra megkísérlik kiirtásukat, mikor már most is annyit tesznek, pedig Mun-

kács falain még a felkelők zászlója lobog. Még a Thökölyvel nem rokonszenvezők is rosszindulattal voltak eltelve a „felszabadító" kormány ellen."

Kell-e ennél nyíltabb bevallása annak, hogy az eperjesiek valóban bűnösök voltak, s hogy nem csak ők, hanem általában az egész magyar protestánsság (illetőleg a protestánsság, mert hiszen se Absolon, se Absolonné, se az eperjesiek nem voltak magyarok). Hiszen Szalay-Baróti nemcsak bűnüket ismeri el, hanem mindjárt azt is kimondja, hogy a bűnük nem is volt bűnük, mert érthető, sőt természetes, ha a császári sereg győzelmét, mint protestánsok, nem tartották magukra kívánatosnak. Úgy látszik, hogy ha így van, akkor a mi „hazafiaink" szerint hamis esküt is lehet büntetlenül letenni, mégpedig sorozatosan.

Úgy látszik, hogy az a „hazafias" magyar történelemkönyv, mely felháborodik azért, mert a jezsuiták állítólag azt tartják, hogy a cél szentesíti az eszközt, a legtermészetesebb dolognak tartja, ha a protestánsok a törökkel cimborálnak és hamisan esküdnek, illetőleg esküt szegnek meg azért, hogy felekezetüket jobb helyzetbe segítsék. Úgy látszik, hogy az a magyar történetírás, mely elképed a felháborodástól, ha azt látja, hogy a jezsuitáknak előbbre való az Egyház, mint a magyar haza (mert hogy nem csak nekik, hanem minden igazi katolikusnak előbbre való, azt még elméletben se tartja lehetségesnek, olyan szörnyű erkölcstelenségnek találja), azt a legtermészetesebbnek tartja, ha a magyar protestánsoknak viszont előbbrevaló a felekezetük, mint magyar hazájuk, tehát ha hazánknak a török alól való felszabadítása után a protestantizmusra kedvezőtlen intézkedések várhatók, akkor joguk van, sőt kötelességük e felszabadulás ellen lenni, sőt megakadályozására a törökkel cimborálni.

Ez a Szalay-Baróti annyira nyíltan protestáns álláspontra helyezkedik, hogy egyenesen protestánsok „kiirtásáról" beszél, s azt írja, hogy ők ettől „méltán" tartottak. Még érdekesebb, hogy nem csak kiirtást, hanem „újra" való kiirtást emleget. Tehát egyszer már kiirtották őket (sőt bizonyára többször is, mert hiszen emiatt fogott már fegyvert Bocskai is, Bethlen is s ő ráadásul háromszor egymás után, Rákóczi György is, a Wesselényi-összeesküvők is és Thököly is). Azt azonban, hogy hogyan lehet újra kiirtani azt, akit már régen, sőt négyszer-ötször is kiirtottak, azt csak a Szalay-Baróti tudná megmondani.

Ugyanez a „hazafias" történelemkönyv egyenesen annyira megy, hogy Magyarországnak a török alól való felszabadítását idézőjelbe meri tenni. Számára tehát ez nem volt felszabadítás. Neki – úgy látszik – a török alatt volt szabadság, s a szabadság akkor szűnt meg, mikor innen a török végleg kitakarodott.

Helyesnek találja a Szalay-Baróti a protestánsoknak azt a következtetését, hogy már most is annyira üldözik a császáriak az ő felekezetük szabadságát, mikor még Munkács vára ormán a protestantizmus lobogója lebeg, mi lesz velük majd akkor, ha egészen felkerekednek? Pedig hát az az „annyi", melyet ők olyan tűrhetetlenül soknak találtak, mindössze abban állt, hogy Lipót néhány meghódított felvidéki városban egy-egy templomot visszaadott azoknak a katolikusoknak, akiknek – noha az ő városainak (szabad királyi városok) lakói voltak – ott még egyetlen egy templomuk se lehetett s még a nyilvános vallásgyakorlattól is meg voltak fosztva.

De ugyanekkor ezeken az oly „helyesen" érvelő és oly „méltán" elkeseredett protestánsoknak az is eszükbe juthatott volna, hogy Munkács várán és általában az ország „hazafias" részeiben az a még diadalmasan lobogó Thököly-zászló egyúttal a török zászlót is jelentette: annak a töröknek a zászlaját, aki akkor már itt kétszáz éve zsarnokoskodott és irtotta a magyar vért és vagyont, és akitől Lipót meg akarta szabadítani a magyar népet és akit ebben a protestánsok és a „hazafiak" meg akartak akadályozni.

Miért nem gondoltak arra is ezek az okos protestánsok, hogy az ő vélt háttérbeszorításuk talán ezzel az ő „hazafias" viselkedésükkel is összefüggött és emiatt is megérdemelt volt, mert hiszen olyan magyarok háttérbe szorítását jelentette, akiknek előbbrevaló volt az iszlám, mint a katolicizmus és előbbre való volt az egyéni és felekezeti érdek, mint a haza sorsa és ügye? Abban is, hogy a haza és a magyar nép a török kiűzésével nyert, mégpedig oly sokat,

mint soha még ezeréves történelmében, senki se kételkedik: ezt még annak a magyarnak is el kellett ismernie, aki protestáns.

A magyar protestánsok még akkor se vethettek volna Lipót szemére semmit, ha nem lettek volna az ország felszabadítása idején a török pártján, azaz, ha az állam, a haza ellen semmi bűnük se lett volna. Hiszen Lipót akkor se tett volna semmi mást, mint amit akkor az angol király, a német fejedelmek s általában minden protestáns uralkodó tett katolikus alattvalóival, akiket ők valóban kiirtottak. Mennyivel megokoltabb és jogosabb lett volna ennél a magyar protestánsok kiirtása, akik nemcsak eretnekek, hanem törökpártolók, esküszegők és hazaárulók is voltak, s akik csupán felekezeti érdekekből voltak azok.

Látjuk tehát, hogy még olyan magyar történelemkönyvek is, melyek egyenesen tűrhetetlenül protestáns elfogultsággal vannak írva, elismerik, hogy a felvidéki protestánsok szeme a török felszabadító háború folyamán állandóan a törökön volt (Thököly és a török azonos, mert hiszen szövetségesek voltak). Ha meghódoltak a királynak és hűséget esküdtek neki, azt csak kénytelenségből és rosszhiszeműen tették, esküjük kötelező erejét lelkiismeretben sose ismerték el s lesve lesték az alkalmat, hogy újra az ellenfél kerekedjék felül s így titkos érzelmeiket nyíltan is kifejezhessék.

Háború idején a hadsereg vezetősége még az ellenséges ország lakosságának árulását vagy kémkedéseit se tűri, s ha ilyesminek nyomára jön, rögtön akasztat. Így tettek a partizánokkal a XX. század háborúiban is és még a legkulturáltabb nemzetek hadseregének tisztjei is. Senki se tehetne tehát Carafának szemrehányást még akkor se, ha az eperjesiek üzelmeinek felfedezése után sokkal kevésbé kereste volna a bizonyítékokat mint tényleg kereste és sokkal kevesebbet adott volna a törvényes külsőségre és jegyzőkönyvezésekre. Hiszen háború folyamán a kémek és az árulók elleni fellépésben mindig a lakosság megfélemlítése is cél, sőt talán éppen ez a fő cél. Pedig hát Carafa ellenében nem egy idegen, nem egy meghódítandó ország, nem törökök cimboráltak a törökkel, hanem a magyarok és a magyar király serege ellen, keresztények a keresztények ellen s az iszlám mellett, s ráadásul olyan magyarok és olyan keresztények, akik már számtalanszor kaptak ugyanezen bűnükért bocsánatot.

Carafát szörnyetegnek feltüntető történetíróink adataikat Rezik János „Theatrum publicum laniense (mészárszék) Eperiensis" című kéziratos művéből veszi, mely egykorú ugyan az eseménnyel, de szerzője, az eperjesi lutheránus kollégium tanára, épp oly fanatikus lutheránus volt, mint azok, akiket kivégeztek. Tehát adatait semmiképpen se lehet úgy fogadni, mint a tárgyilagos igazságot. Hogy ez a Rezik mennyire pártember s irata mennyire propagandairat, nem pedig az esemény tárgyilagos ismertetése, mutatja már a mű címe is.

Azt írja többek között, hogy a kivégzett Keczer annyira ártatlan volt azokban a vádakban, amelyek miatt vérpadra küldték, hogy még templomba se járt, nehogy ott Thököly valamelyik ügynöke vagy egyéb gyanús ember hozzáférkőzhessék és bajba keverhesse. Pedig hát éppen ebből a mentő körülménynek szánt megjegyzésből lehet legjobban látni, mennyire bűnösök voltak a régi bűneik állítólagos megbánásáért akkor már bocsánatot kapott és a Lipótnak most legújabban is felesküdött eperjesi lutheránusok. Látjuk, hogy még hajdani vezérük, Keczer is annyira bűnbarlangnak tekintette gyülekezetüket a legújabb amnesztia után is, s annyira veszélyesnek az ott összejövő társaságot, hogy még az istentiszteletekre se mert eljárni, mert jól tudta, hogy ott csupa kém, áruló és összeesküvő gyülekszik, de természetesen nem azon Habsburg-király mellett, akinek legutóbb újra felesküdtek. Rezik e megjegyzése is bizonyítja, mennyire igaz volt mindaz, amit Carafa az eperjesiek összeesküvéséről Bécsbe írt s hogy mennyire nem rémképeket festett akkor, mikor úgy látta, hogy itt kötelessége cselekedni.

De még magának Keczernek az ártatlanságát se bizonyítja Rezik e megjegyzése. Hogy legalábbis az amnesztia és a Lipót hűségére való felesküvés előtt igen sok bűne volt Keczernek, sőt hogy minden rosszban ő volt a vezér, annak egyenesen bizonyítéka a Theátrum e megjegyzése. Másképpen miért kellett volna éppen ennek a Keczernek legjobban félnie attól, hogy ezek az eperjesi lutheránusok közt titkon sürgő-forgó Thököly-kémek és összeesküvők

éppen neki fognak sugdosni, éppen vele fogják legújabb értesüléseiket közölni, éppen neki fognak Munkácsból üzenetet hozni? Hogy Eperjesen mindenki annyira azt gondolta, hogy így van, hogy emiatt Keczer szükségesnek tartotta, hogy nyilvánosan ne igen vegyen részt hitfelei gyülekezetében, ez azt világosan bizonyítja ugyan, hogy azelőtt ő volt Eperjesen a fősátán, de éppen nem bizonyítja azt, hogy az amnesztia után már nem volt az.

Ki hiszi el, hogy ha az eperjesi lutheránusok az amnesztia elfogadása és a hűségeskü letétele után is ugyanazok maradtak, akik azelőtt voltak – mert ezt Rezik idézett megjegyzése világosan bizonyítja –, annyira, hogy istentiszteleteiket az a Keczer, aki legjobban ismerte őket, egyszerűen a császár elleni konventikulumoknak tartotta, melyektől olyan embernek, aki vigyáz a becsületére, távol kell magát tartania, akkor éppen az a Keczer, aki azelőtt az ellenállás lelke volt, most már egészen más volt mint a többi? Hogy senki se változott meg, de Keczer maga, aki eddig a vezér volt, igen? Nem vette volna-e szinte bizonyosra minden jó emberismerő, hogy Keczer éppúgy, sőt még jobban nem változott meg, mint a többi, s a nyilvános találkozást régi hitfeleivel csak azért kerüli, mert jól tudja, hogy még többi hitfelénél is nagyobb bűnei miatt most már őt külön figyelik s ezért óvatosabbnak kell lennie, mint nekik?

Carafáról csak akkor hihetjük el, hogy azokat a Thököly-kémeket, akik a lutheránus istentiszteleteken még a hűségeskü letevése után is a keresztény ügy ellen fondorkodtak, nem vonatta kínpadra és nem végeztette ki, de azt a Keczert, aki még a templombajárást is abbahagyta, csak hogy velük ne találkozzék, viszont kegyetlenül kivégeztette csak azért, mert ennek ellenére se hitt benne, illetőleg mert tőle sokkal több vagyont lehetett elkobozni mint a nyílt kémektől: ha eleve feltesszük róla, hogy közönséges gonosztevő, illetőleg pénzharácsoló volt. De hát éppen ez az, amit be kellene bizonyítani. Nem bizonyíthatunk azzal, amit bizonyítani kellene.

Ha a vádlottak csak a kínpadon ismerik el bűnösségüket, ez vallomásuk értékét mindenesetre csökkenti. Meg azonban nem szünteti. Vannak olyan vallomások is, melyeket valaki csak a kínpad hatására tesz meg ugyan, mégis meg lehet belőlük állapítani, hogy az igazságot fejezi ki. Lehetnek ugyanis benne olyan részletek, fel lehetnek benne sorolva olyan aprólékos körülmények, melyek szereplőit szintén ki lehet hallgatni s így a vádlott állításának igazságát ellenőrizni.

Ép eszük és józan ítélőképességük 2-300 évvel ezelőtt is volt az embereknek. Lehetetlenség tehát feltennünk, hogy Carafának és bírótársainak ne lett volna annyi eszük, hogy ha egy vádlott állhatatosan tagad, de a kínpad kibírhatatlanul embertelen kínjai között viszont vall és elismer, ne gondoltak volna arra, hogy ez még maga nem bizonyítja, hogy azt, amit elismer, valóban el is követte, nem pedig csak azért hagyta abba addigi tagadását, mert a további kínokat már nem bírta s ezért így akart magán segíteni. Az emberi ellenálló erőnek ugyanis határai vannak. Egyik ember többet bír ki, a másik kevesebbet, de mindent senki se bír ki.

A kínpad alkalmazását a régi vizsgálati foglyoknál nem kell, sőt nem is lehet úgy felfogni, hogy aki tagadott, azt kínzásnak vetették alá, ha még ekkor is tagadott, még nagyobb kínzásnak s a kínzást fokozták mindaddig, míg csak a beismerő vallomás meg nem történt. Ha így történt volna a dolog, akkor régen minden bíró gonosztevő s egyúttal hülye is lett volna. Aki pedig ilyesmit feltesz, az bizonyára maga a hülye vagy a gonosz. A régi emberek nem utaztak ugyan autóban és nem telefonáltak, de épp oly ítélőképességgel bíró és logikus emberek voltak, mint mi, s legalább annyira becsületesek is.

Például az egyházi inkvizícióban először is olyan ritka volt a kínpad alkalmazása, hogy akik ma az egyes inkvizíciós törvényszékek ma is meglévő aktáit tanulmányozzák, több száz per közt is alig akadnak egyre, melyben kínpadot is alkalmaztak. Az inkvizíció kínpadot csak akkor alkalmazott, ha olyan vádlott tagadott, akinek bűnösségét már a tanuk bebizonyították. Ha csak egyszerű gyanú volt valaki ellen, azt soha se húzták kínpadra, hogy valljon.

De ha elrendelték a kínpadot, ez akkor is csak a város legtekintélyesebb és legmegbízhatóbb embereinek egy egész testülete jelenlétében (élén a püspökkel) történhetett meg, hogy a

visszaélés lehetetlen legyen. (Az Egyház ellenségei ebből az hozták ki, hogy ezek, vagy legalábbis az egyháziak azért voltak jelen, hogy a szerencsétlenek kínjaiban gyönyörködjenek). De éppen abból, hogy a kínpad alkalmazásához ilyen nagy csődület s olyan nagy úr jelenléte is kellett, mint egy középkori püspök volt, már egyúttal azt is bizonyítja, hogy a kínvallatás nem lehetett gyakori. Egyúttal világosan meg is magyarázza tehát azt a feltűnő jelenséget, hogy az inkvizíciós perek aktáiban alig találunk a kínpad alkalmazásának nyomaira.

Ami pedig a legfontosabb: az inkvizíció perrendtartása szerint tulajdonképpen kínvallatásról egyáltalában nem is lehetett szó, mert ha egy vádlottat szükségesnek tartottak kínpadra vonni, addig, míg kínzása tartott, nem is volt szabad kérdezni tőle semmit. Ha pedig magától beszélt, meg se hallgatták. A vallatás csak utána, órák múlva, és nem is ugyanabban a helyiségben történt. Ha a világi bíróságoknál ez talán nem is volt ilyen szorosan előírva, de azt bizonyosra vehetjük, hogy a dolog lényegében véve ott is ilyenformán történt s még inkább ilyenformán történhetett Carafa korában, mikor kínpadot már csak kivételesen alkalmaztak. Csakis így foghatjuk fel a dolgot az eperjesiek esetében is, mert másképp – ismétlem – a régi kor bírái vagy szívtelen hóhérok lettek volna, vagy pedig a józan eszük hiányzott volna teljesen. Egyik esetet se tehetjük fel.

De ha úgy kínozták volna, mint ahogy a mai naiv közönség gondolja (ami azonban egyenesen a józan ésszel ellenkezik, tehát lehetetlen), a megkínzott és megtört vádlott később akkor is jelentkezhetett volna és visszavonhatta volna vallomását. A legtöbb esetben a viselkedéséből is meg lehetett volna állapítani, hogy most mond-e igazat vagy pedig a kínpadon.

Sztálin és Rákosi Mátyás nyomozói nem alkalmaztak kínpadot, mégis sokkal kegyetlenebbül kínoztak, mint a régi bíróságok. De még ha fizikai kínzást nem alkalmaztak, akkor is kivétel nélkül minden vádlottjuknál (még Mindszentynél és Rajknál is) el tudták érni, hogy azt és úgy vallott, ahogy ők akarták. Az ő vádlottjaik közül egy se volt, aki tagadni tudott vagy merészelt volna és aki nem jelentette volna ki, hogy rosszat tett akkor, mikor a kommunizmus ellen volt. Carafa agyonkínzott vádlottjai azonban mindig bírtak akkora lelkierővel, hogy egyesek közülük még kínpad alatt és után se ismerték el azt, amivel vádolták őket.

Az első négy halálraítélt például (Zimmermann, Keczer, Rauscher és Baranyay) először mind tagadtak. A kínpadon is egyedül csak Rauscher vallott. Keczer Endre még a vérpadra menet is hangsúlyozta, hogy „én attól merően tiszta vagyok, olyasmit meg sem kísérlek". (Aki az emberi lelket ismeri, még ilyesmi sincs rá meggyőző hatással.) Viszont találkoztam több esettel, mikor valaki még megütés, sőt fenyegetés nélkül is elismerte bűnös voltát, noha egyáltalán nem tette azt, amit elismert. Volt olyan tanítványom, aki ha igen erős akarattal vallattam és tagadó válaszát nem hittem el, egy fél órai faggatás után már beismerő vallomást tett. Később kisült, hogy nem tette, amit elismert. Nem hittem volna, hogy ez lehetséges. Pedig alkalmam volt látni, hogy ilyesmi nem is olyan ritkaság.

Carafa vádlottjainak tehát a kínpadon se kellett szükségképpen elismerniük, hogy esküszegők és árulók, még ha valóban azok voltak is. Viszont ha ezt kínpad nélkül is elismerték volna, egymagában még ez se lenne bizonyítéka bűnüknek. Joggal fel kell tennünk, hogy mindezt Carafa és bírótársai is tudták s tárgyi bizonyítékok nélkül nem osztogattak halált. Volt például olyan eperjesi vádlott is, aki a maga bűnét még a kínpadon és utána is mindig tagadta, de viszont egyik társa árulta el és bizonyította, hogy bűnös volt.

Zimmermannt azzal is vádolták, hogy felkelés céljaira pénzt gyűjtött. Még azt is bizonyítani tudták, hogy 400 forint volt gyűjtése eredménye. Mivel ezt nem tagadta, Szalay szerint (V., 351. o.) azzal mentette magát, hogy nem felkelésre, hanem az eperjesi lutheránusok elvett temploma helyett újnak építésére gyűjtötte a pénzt. (Láthatjuk, hogy Carafa „áldozatai" közel se voltak olyan tehetetlen áldozatok, mint gondoljuk. Tudtak volna ők magukon segíteni, ha egyáltalában lehetséges lett volna). Ezzel szemben Angyal Dávid (Thököly, II., 176. o.) azt írja, hogy lutheránus kollégium számára (melyet egyes tanárainak császárellenes előadásai miatt – melynek igazságát szintén nem lehet letagadni – büntetésül feloszlatták) volt az a gyűjtés.

Lehet, hogy a mentség igaz volt, de nem gyanús-e, hogy két különböző magyarázat is van? Nem szükségképpen arra kell-e itt gondolnunk, hogy a pénz csakugyan olyan célra jött össze, amit mindenképpen le kellett tagadni és ebben megegyezett minden eperjesi lutheránus, de abban már nem, hogy mit hazudjanak helyette.

Hogyan fogadhatnánk el ezt a mentséget, mikor a Wesselényi-összeesküvés történetéből emlékszünk, hogy egyik legfantasztikusabb és legnagyobb szájú résztvevője, Ceglédi, buzgó kálvinista lelkész létére se átallotta azt hazudni, hogy azért járt Erdélyben, hogy kollégiumokra gyűjtsön ottani hitfelei között, noha már okmánnyal bizonyítható, hogy az összeesküvők megbízásából és követeként azért járt ott, hogy Apafit és a törököt a császár ellen segítségül hívja. Lipót hatóságai azonban olyan jók vagy olyan ostobák voltak, hogy elhitték, amit mondott s nem csak vérpadra nem küldték miatta, hanem szabadon bocsátották s teljesen büntetlenül hagyták. Vajon nem az együgyűség netovábbja lett volna-e, ha most az eperjesi törvényszék Zimmermann hasonló hazugságának újra bedőlt volna?

Ne feledjük azt se, hogy Carafa nem egymaga és nem vizsgálat nélkül osztogatta a halált, mint Damjanich 49 tavaszán – mint látni fogjuk – két katolikus plébánosnak, hanem ő törvényszéket állított fel, melynek bírái katonákból, jogászokból és eperjesi polgárokból álltak, köztük szép számmal magyar táblabírákból, sőt protestánsokból is. E törvényszék tagjai ítélték halálra ezeket a magyar vértanúknak megtett embereket, nem pedig maga Carafa. Láttuk, hogy köztük éppen egy magyar (sőt egyenesen protestáns) ember, Szentiványi László volt az, aki ebben Carafával a legjobban egyetértett. Ha a felekezeti gyűlölet emiatt mint hazája és vére aljas árulóját állította is oda és viselkedése okául mást, mint a hízelgést és aljas érvényesülési vágyat még elképzelni se tudott, ebből még egyáltalán nem következik, hogy valóban volt benne aljasság, sőt még az se, hogy nem ő volt-e a bírák közt éppen a legjellemesebb.

A sorozatos esküszegéseket, hűtlenségeket, lázadást, törökkel cimborálást, kivált mikor már évtizedeken át folytatódik, megvetni és utálni semmiképpen se aljasság, hanem éppen ellenkezőleg: a becsület és erkölcsi érzék jele. Hiszen a színmagyar Koháry István is sokkal jobban elítélte, sőt megvetette Rákóczit, mint Lipót bármely német vagy cseh tanácsosa vagy tábornoka (pedig hát Rákóczi talán mégiscsak különb volt, mint Eperjes kapitalista kupecei és kalmárai) és Kohárról, mint „a mindig hűségesről" még a mi „hazafias" történetírásunk, sőt még a Thaly Kálmán-féle főelfogultak is elismerik, hogy jellemben és erkölcsi nagyságban nem volt párja kortársai között, sőt ezer éve történelmünkben is alig.

Azzal se lehet elintézni a kérdést, hogy ezek az eperjesi bírák Carafa terrorjának hatása alatt álltak s csak azért hozták meg a halálos ítéleteket, mert féltek a tábornoktól. Carafa egyáltalában nem olyan ember volt, mint Hitler vagy Sztálin, akik nem tűrtek ellentmondást. De még csak olyan se volt, mint Nagy Frigyes vagy Napóleon. Nem is lehetett olyan, mert hiszen ő nem volt szuverén, mint ezek, hanem a szelídlelkű Lipót tábornoka volt, aki uráról tudta, hogy nem tűr se igazságtalanságot, se kegyetlenséget, sőt még szigorúságot is alig. De Carafa még olyan fajta ember se volt, mint Haynau vagy akár Görgey, aki szintén igen könnyen osztogatta a halált. (Látni fogjuk majd, hogy mikor Carafa Eperjesről Erdélybe került, az ottani protestánsok milyen kellemesen csalódtak benne.)

De ha Carafa olyan szigorú ember lett volna, mint Görgey és olyan szeszélyes, mint Haynau, eperjesi bírótársainak akkor se kellett volna tőle félniük, mert hiszen arról csak nem lehetett szó, hogy ha nála enyhébben ítélik meg a vádlottakat s nem értenek vele egyet a halálos ítélet megokolt voltában, akkor őket is kivégezteti vagy akár csak letartóztatja? Láttuk, hogy éppen ellenkezőleg: ő félt a protestánsok terrorjától vagy bosszújától; ő írta a császárnak igazságszolgáltatása megkezdése előtt, hogy „tudja, hogy a legnagyobb veszedelemnek teszi ki magát" vele és minden levele, melyet ez időben Bécsbe küldött, azzal a mentegetőzéssel van tele, hogy ő kegyetlen. „Non facendo professione di essere bruttale" (neki nem kenyere a kegyetlenség), írja Dietrichstein hercegnek is 1687. március 13-i levelében. (Történelmi Tár, 1895., 613. o.)

Hogy mennyire szabadok voltak Carafa mellett a bírák, és hogy mennyire mertek is Carafával ellenkező véleményen lenni, mutatja, hogy ketten: Wallis ezredes és Fischer Mihály, a kassai kamara igazgatója, tehát mindketten a császár közvetlen alattvalói, mindketten németek, sőt az egyik éppen katona s így olyan ember, aki legjobban függött Carafától, merték jelenteni ellenvéleményüket, sőt még azt is meg merték tenni, hogy egyszerűen otthagyták az egész bíróságot. Kérdem: nem tehették volna-e meg ugyanezt, ha lelkiismereti okuk lett volna rá, éppen a bíróságban bent lévő magyar táblabírák vagy tekintetes eperjesi polgárok? Hiszen nekik nem volt félnivalójuk, mert hiszen a bíróságba bizonyára nem vettek be közülük olyanokat, akik nem voltak mindig királyhűek, s ha valaki királyhű, az bizonyára nem szükségesképpen hóhér is egyúttal?

Wallis és Fischer viselkedése természetesen még nem bizonyítja azt, hogy az eperjesi bíróságban elhangzott ítéletek igazságtalanok voltak. Az ugyanis ma is mindennapos dolog, hogy a bíróságok egyik vagy másik tagja ellenvéleményt jelent be a többségtől elfogadott ítélet ellen, de ebből még egyáltalában nem következik, hogy az ítélet érvénytelen, annál kevésbé, hogy igazságtalan. De az, hogy az ilyen ellenvéleményt bejelentő bíró még azt is megteszi, hogy mikor a többség ennek ellenére is ragaszkodik az övével ellenkező véleményhez, egyszerűen faképnél hagyja az egész társaságot és hazamegy, már csakugyan bizonyítja, hogy a bírák nemcsak terror alatt nem álltak, hanem szinte tombolhattak a bírói függetlenségben. Ilyesmi bizony csak olyan császár alatt volt lehetséges, mint amilyen I. Lipót volt.

De nem csodálkozhatunk ezen azért sem, mert hiszen látjuk, hogy ugyanakkor maga Carafa se tesz mást, mint állandóan mentegeti magát Lipót és befolyásosabb emberei előtt azért, mert ítéletei többnyire elmarasztalók. Bizonyára ez a félénk, megalkuvó, bizonytalan viselkedés bátorította fel a protestáns propagandát is arra, hogy ezt ne a jólelkűséggel, az aggályosan finom lelkiismerettel (melyre elsősorban olyan jó császár miatt volt szükség, mint Lipót volt) magyarázza, hanem arra, hogy maga az erkölcsi alap és az igazság hiányzott a vádakból és hiányzott a vádlókban is. Aki ugyanis maga nem ilyen (s forradalmárok, lázadók és esküszegők sose ilyenek), az a lelkiismeret finomságát másban se tudja megérteni.

Ismerve a helyzetet s látva magának Carafának rettegését is a protestánsok bosszújától, minden valószínűség amellett szól, hogy Wallis és Fischer se azért hagyta ott bírói tisztét, mert az ítéleteket igazságtalanoknak vagy kegyetleneknek találta, hanem mert ismerve a szepességi protestánsok nagy fanatizmusát, elkeseredését, összetartását, bosszúvágyát és nagy hatalmát, féltek őket magukra haragítani. Ők nem akarták magukat annak a nagy „veszedelemnek" kitenni, amelyet Carafa vállalt akkor, mikor e törvényszék felállítását elhatározta. Különösen érthető ez az idegenkedés Fischer Mihály, kassai kamarai igazgató részéről.

A Kamara körülbelül a mai adóhivatalt jelentette akkor s az adóhivatallal elsősorban a kapitalistáknak, azok közt is legtöbbet a kereskedőknek van dolguk. Ezek az eperjesi vádlottak tehát azok az emberek voltak, akikkel Fischernek a legtöbb dolga volt hivatalos minőségben. Ismerte őket, tudta, milyen furfangosak, milyen pénzvágyók, milyen katolikusgyűlölők, milyen szívósak és milyen bosszúvágyók. Ő nem mehetett néhány év múlva tovább, mint a katonák és Carafa, neki élete végéig ott kellett maradnia, ezekkel a vádlottakkal, illetőleg elvbarátaikkal, hittestvéreikkel s rokonaikkal kellett később is összeköttetésben lennie s így rá nézve sokkal végzetesebb volt haragjuk magára vonása, mint a katonákra, magára Carafára vagy akár a környék táblabíráira. Bizonyára ezért tartotta szükségesnek, hogy a törvényszékből kiváljon.

Egyébként pedig Fischer Mihály nem általában a halálraítéltek, hanem egyedül csak Bezegh György halálra ítélése ellen jelentette be különvéleményét. Wallis ezredes pedig – úgy látszik – egészen más természetű okok miatt hagyta el Eperjest.

Angyal Dávid például ezt írja (Thököly, II., 177-178. o.): „Úgy látszik, hogy a delegált bíróság tagjai közül csak Fischer Mihály adminisztrátor merészelt kételkedni az összeesküvés létezésében". Angyal Dávid tehát Wallis ellenzékiségéről egyáltalában nem is tudott. De

viszont Fischer Mihályra vonatkozó kijelentése se alapul tényeken, mert azt is éppen tőle tudjuk meg, hogy Fischer is csak Bezegh halálos ítéletével nem értett egyet. Angyal Dávid csak mint egyéni véleményét teszi hozzá, hogy „bizonyára másokról is így nyilatkozott". Komoly és tárgyilagos történetírók azonban „bizonyára" kijelentések alapján, melyeket semmi történelmi adat nem támaszt alá, nem szoktak tényeket megállapítani.

Ha már tényekről nem lehet szó, csak valószínűségről, sokkal logikusabbnak látszik az a feltevés, hogy az eperjesi „vértörvényszék" bíráit az igazság tárgyilagos megállapításában nem a Carafától, hanem a felvidéki protestáns közvélemény hatalmától és bosszújától való félelem akadályozta. Hisz láttuk, hogy ettől még a katonai főparancsnok, Carafa, is mennyire félt, s ma már látjuk, hogy joggal is, mert hiszen neve és emléke még ma, 300 év múlva is szenvedi e nagy hatalom bosszújának súlyát.

A bírákat, akik magyar állampolgárok lévén nem hagyták itt az országot, mint Carafa, már az ugyanazon esztendőben tartott országgyűlésen a legfenyegetőbb és legforradalmibb hangon vonta felelősségre ez a nálunk akkor is nagyhatalmat képviselő és lényegében véve a mai marxizmussal azonos lelkületből származó bosszú. Hogyne tudott volna ez még Lipót „protestánselnyomása" alatt is érvényesülni! Hiszen az országban minden valamire való tisztség vagy a megyei, vagy az országgyűlési választásoktól függött s ezért a protestánsok támogatása nélkül katolikusok se érvényesülhettek.

Láttuk, mint hízelgett nekik emiatt Zrínyi, a költő is. Láttuk, hogy Wesselényi, Zrínyi Péter, I. Rákóczi Ferenc és Nádasdy is tisztán ezért kerültek bele az összeesküvésbe. Ugyanezen lélektani okokból az eperjesi „vértörvényszék" megítélésében is csak egyes egészen különlegesen nagy katolikus jellemek tudtak vagy mertek azzal a felfogással szembesülni, melyet a protestáns életrevalóság, a kommunistákéhoz hasonló lázas tevékenység és nagysikerű hírverés hamarosan általános magyar közvéleménnyé tett.

Ettől a hatalomtól még a király is függött, mint ahogyan most is függenek a kommunista befolyástól olyan államférfiak is, akik elméletben teljesen tisztába vannak a kommunizmus bomlasztó és erkölcstelen jellegével s ezért meggyőződésből ellenségei. Lipótnak is annál inkább oka volt arra, hogy a protestánsokat ne ingerelje, hogy velük csínján bánjék, mert hiszen éppen most, az országnak a töröktől való sikeres felszabadítása után, alkalmasnak tartotta az időt, hogy végre az országgal elfogadtassa és törvényben mondassa ki a Habsburg-ház örökösödési jogát, amivel eddig éppen a protestánsok miatt nem is mert az ország elé állni.

Most, mikor már az országgyűlés nagy többsége katolikus volt s az uralkodóház egyébként is olyan teljesítményre hivatkozhatott, melyről ötven évvel előbb még álmodni se mert senki, már előállhatott e kívánságával a Habsburg-ház. Azonban Lipót és az udvar fontosnak tartotta, hogy ne csak az országgyűlés többsége, ne csak a katolikusok, hanem az egész ország egyhangúlag mondja ki ezt az örökösödési jogot, mint ahogy eddig is, mikor a Habsburg-királyokat megválasztotta a nemzet, e választások egyhangúságát mindig nagyon fontosnak tartották.

Ezért Lipót látva azt a féktelen dühöt, melyet az eperjesi törvényszék a protestánsok körében kiváltott s azt az itthon és külföldön egyaránt példátlanul heves propaganda-hadjáratot, melyet ellene kifejtettek, hamarosan visszavonta a törvényszék felállítására adott engedélyt, sőt Carafát magát is visszahívta Magyarországról. E tényből a protestánsok, illetőleg a magyar „hazafiak" azt a következtetést vonták le, hogy Carafát még Lipót is bűnösnek tartotta. Másképp nem mozdította volna el.

Pedig hát, akik ismerik a politikát, jól tudják, hogy ez az intézkedés egyáltalában nem bizonyítja azt, hogy Carafa bűnös volt. A tömegszenvedély miatt – melyet forradalmárok vagy a mai értelemben vett forradalmárok szellemi elődei szítottak és szítanak fel – már nem egy államfőnek kellett elejtenie olyan embereit, akiknek jóakaratáról és nemeslelkűségéről a legőszintébben meg volt győződve.

Ma már régen nem az államfők döntenek, hanem a nép, de már I. Lipót idejében és a középkorban, sőt még Néró idejében se tehette a császár vagy a király mindig azt, amit akart. Lipót Carafa felmentésével és törvényszéke megszüntetésével egyidejűleg azt is elrendelte, hogy összes még el nem ítélt vádlottjai ellen meg kell szüntetni az eljárást. Ez a rendelkezés se jelenti azt, hogy Carafa foglyai ártatlanok voltak. Ha pedig ilyen rendelkezést éppen Lipót tesz, még kevésbé jelenti. Hiszen láttuk, hogy Wesselényi-összeesküvés után hamarosan épp így tett s emiatt úgyszólván csak a főurak s csak a katolikusok bűnhődtek, a náluk sokkal bűnösebb protestáns köznemesek alig.

Bizalmasának Spanyolországba írt leveléből látjuk, hogy Lipót már akkor is, mikor még az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedett, csak tanácsosai érveinek hatására és csak a legnagyobb lelki erőfeszítések árán tudott néhány hónapon át uralkodni vele született kegyességén. (Éppen nem hízelgésből vagy megszokásból használták a környezetében élők róla ezt a kifejezést.) Hamarosan eljött azonban az idő, mikor már nem bírt tovább uralkodni magán s végérvényesen kijelentette, hogy a vérontásból most már elég volt s ezen aztán már senki se segíthetett, bármennyire is látta mindenki, aki be volt avatva a dolgokba, hogy azok, akik ennek hasznát látták, sokkal nagyobb bűnösök voltak, mint az a Nádasdy vagy Zrínyi, akin a halálos ítéletet végre is hajtották.

Most, Eperjes esetében, nem csak Lipót kegyessége és jó szíve volt az oka a vádlottak általános szabadon bocsátásának, hanem elsősorban a protestáns ellenpropaganda nagy sikere, ami miatt nemcsak az egész ország, hanem még az egész keresztény külföld is azt hitte, hogy Eperjesen valóban a történelem egyik legfelháborítóbb embermészárlása folyt. Lipót azonban annyira nem volt az érdek embere, hogy egész nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a legfőbb ok itt is a jó szív volt. Azok a Keczerné-féle magánkihallgatások, melyek egyikéről említést tettünk, Lipótra igen nagy hatással voltak. Ő még igazságot se akart, annál kevésbé trónt, ha megtartása számára – jó szíve miatt – ilyen szenvedésekkel és keserűségekkel jár.

Azt azért mégse kellett megbánnia, hogy a törvényszék felállítására egyáltalában engedélyt adott, mert hiszen, mint okos és tapasztalat ember, jól tudta, hogy annak, aki milliók, népek és országok földi és örök üdvösségéért felelős, az igazság és igazságszolgáltatás helyett nem lehet mindig csak a szeretet álláspontjára helyezkednie. Nem téveszthette el szem elől, hogy a bűnbe esett Ádám fiai bizony gonoszok, s ha a gonoszokkal szemben nem igazságot, hanem kegyelmet gyakorlunk, annak a jók szenvedik meg az árát.

Aki milliókért felelős és nagy emberi közösségek sorsát irányítja, annak időnként kötelessége keménynek és szívtelennek is lenni. Az igazság és az igazságosság épp oly fontos dolog, mint a szeretet. Ezért Lipót a felmentett Carafát kitüntetés adományozásával bocsátotta el, azaz világosan kimutatta, hogy nem tartja bűnösnek. Nem azért bocsátotta el, mintha meggyőződött volna eljárása helytelenségéről, hanem azért, mert a viszonyok az igazságszolgáltatás helyett a megbocsátást javasolták.

A protestáns Szepességben ekkor már évtizedek óta meghonosodott rossz szellem és általánossá vált árulás miatt, melyet a felekezeti fanatizmus okozott, az eperjesi törvényszéknek tömegestől kellett kivégeznie a környék protestáns előkelőit és gazdagjait. A tömeges vérontás azonban – még ha még oly jogos és igazságos is – megfekszi az emberi idegeket, felkelti az áldozatok és hozzátartozóik iránti részvétet, a bírák ellen pedig a tömegekben ellenszenvet kelt még akkor is, ha valóban bűnösök azok, akiket vérpadra küld. (Erről maga a tömeg nem is győződhet meg. A jelen esetben pedig nem is akart meggyőződni, hiszen akkor még Eperjes és környékének népe is éppúgy protestáns volt, mint azok, akiket kivégeztek.)

Ezért szokták még a harctéren is csak megtizedelni az áruló ezredet, nem pedig egytől-egyig lemészárolni. Ez a szempont egymaga is megmagyarázza, miért törölte el Lipót az egész törvényszéket s miért hívta haza magát Carafát is. Ugyanez eléggé megmagyarázza a két bíró: Wallis és Fischer visszavonulását is. Ezzel azonban még egyáltalában nincs bizonyítva az, hogy maga a bíráskodás is jogtalan és igazságtalan volt, sőt még az se, hogy akár

csak egy ember is volt olyan, akit ott igazságtalanul ítéltek halálra vagy akinek igazságtalanul kobozták el a vagyonát.

Közvéleményünk, de különösen diákságunk nem győz eleget botránkozni azon, hogy Lipót elcsapta ugyan Carafát, de ugyanakkor a képzelhető legnagyobb megtiszteltetéssel, az aranygyapjas renddel tüntette ki és egyébként is elhalmozta kegyeivel. Pedig hát ez mind csak azt bizonyítja, hogy az elcsapás nem azért történt, mert Carafa kegyetlen hóhér, vadállat, lelketlen pénzharácsoló és vérszopó őrült volt, hanem csak azért, mert azok, akiket megbüntetett, oly nagy hatalmat és erőt képviseltek (ez volt az oka annak is, hogy nem bűnhődtek már sokkal előbb, hanem alkalmuk volt évtizedeken és újabb meg újabb hűségeskük letétele után is hűtlenkedni és haza- és kereszténýaruló üzelmeket folytatni), hogy politikai okokból ezt nem lehetett tudomásul nem venni. Amit eddig ugyanez okokból már ismételten kegyelmet kaptak (általános amnesztia a kapitulációk alkalmával), úgy kellett nekik ezt bűnös voltuk dacára most is megadni, mert nagyobb, fontosabb érdekek úgy kívánták.

A politika állandó kompromisszumokból áll s ezért a földön igazi igazságot hiába is keresünk. Ezért van másvilági igazságszolgáltatás s ezért kell is lennie. A jelen esetben Lipót annál inkább eltérhetett az igazságszolgáltatástól a politikai érdek kedvéért, mert hiszen az igazság helyett a szeretetet gyakorolta s ő természeténél fogva akkor is erre hajlott, ha nem kapott érte politikai ellenszolgáltatást, sőt mikor a megbocsátás még politikailag is hátránnyal járt számára. A jelen esetben csak annyiban volt terhes részére a bűn megbocsátása, mert meg kellett vele bántania hűséges emberét, Carafát, aki olyan nagy szolgálatokat tett neki és alattvalóinak, hogy nélküle talán Magyarország fel se szabadult volna, s akinek hálátlansággal kellett fizetnie azért, mert saját élete, különösen pedig becsülete kockáztatásával is merte büntetni a bűnt és bele mert nyúlni a veszedelmes darázsfészekbe.

Egyébként Carafa – talán éppen azért, mert maga is sokallotta már a vért, még akkor is, ha bűnösök vére volt, s mert maga is belátta, hogy egy olyan hatalommal szállt nyíltan szembe, amely nagyobb az övénél – már jóval felmentése előtt abbahagyta a kivégzéseket. Carafa május 4-én hajtatta végre az utolsó kivégzést annak ellenére, hogy Lipót már május 27-én is azt írta neki, hogy csak folytassa a lázadás elfojtására irányuló munkáját. Magát az eperjesi törvényszéket pedig csak az 1687-es országgyűlés törölte el, az pedig csak október 18-án nyílt meg.

Carafa e megtorpanása is mutatja, hogy Fischer Mihályékat a Carafával való szembeszegülésben nem annyira az igazságszeretet, mint inkább az érdek, a protestánsok megbántásától való visszariadás vezette, mely – mint látható – hamarosan magára Carafára is átcsapott s ő maga is már akkor is rég nem mert az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedni, mikor császári ura, aki messze Bécsben biztos helyen volt, még bátorította rá. Rá egy félévre a Pozsonyban tartott országgyűlésen személyesen megjelent Lipótnak még inkább látnia kellett, hogy az igazságnak háttérbe kell vonulnia az elnézés és megbocsátás, illetőleg a politikai érdek mellett.

A kereszténység és a császár ügyét igazságszeretettel, hűségesen, sőt önfeláldozólag szolgáló tábornokot tehát Lipót kitüntetésekkel igyekezett megtisztelni azért, hogy az ügy egyenes és félelem nélküli szolgálatáért politikai okokból elbocsátással kellett „jutalmaznia". A vérontás ugyanis akkor is ellenszenves az emberi természetnek, ha jogos és az igazság érdekében történik, s mivel a tömegek csak ezt az ellenszenves vérontást és a hozzátartozók velejáró gyászát látták, de a bűnt és bizonyítékait nem ismerték, azoknak, akik jól értettek a rágalmazáshoz és a hírveréshez – pedig az Anyaszentegyház és általában a jó ügy ellenségei mindig igen jól értettek hozzá –, nagyszerű alkalom volt ez arra, hogy az igaz ügy ellen hangulatot keltsenek és fellovallják ellene a közvéleményt.

Pedig az eperjesi esetben a protestáns hírverésnek mindössze csak annyiban volt igaza, hogy az igazságszolgáltatásnak nem kell, sőt talán nem is szabad mindig szabad folyást engedni, hanem időnként teret kell adni helyette vagy mellette az irgalomnak is. Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy ezt az egyébként helyes megállapítást mindenütt megokoltabb

emlegetni, mint éppen Carafa esetében. Carafa áldozatai ugyanis olyan nagy fokban és oly sokszor élvezték már, hogy éppen ez rontotta el őket. Egyébként is, aki Lipótot ismeri, tudnia kell, hogy őt nem az irgalomra, hanem a szigorra kellett figyelmeztetni, ha csak valaki nem a Dunába való vizet merés ostoba tettét akarta gyakorolni.

Carafa igazságszeretetét is éppen az háborította fel, hogy ezek az eperjesiek Lipót szinte már ostobaságszámba menő irgalmával oly galádul és már oly sokszor visszaéltek, de sorozatos esküszegéseik mindig büntetlenül maradtak. Az is joggal keltette fel haragját – mert hiszen a magyar protestantizmusnak ez soha el nem törölhető szégyene marad s nekik maguknak is haragudniuk kellene azokra a hittestvéreikre, akik rájuk ezt a példátlan szégyent hozták –, hogy ezek az ő, bűnüket oly szemtelenül tagadó vádlottjai a saját hazájuk és keresztténységük felszabadítása ellen fondorkodtak akkor, mikor nem magyar keresztények még idegenből is ezrével jöttek ide érte szenvedni és meghalni, köztük külföldi, de náluk sokkal nemesebb lelkű protestáns hittestvéreik is.

Egyébként pedig mindjárt látni fogjuk majd, hogy az a Rákóczi, aki az eperjesi vérengzés miatt fegyvert ragadni tartotta szükségesnek, tízszer annyi – még szerinte is ártatlan – embert küldött a másvilágra egyetlenegy nap alatt, mint Carafa hosszú hónapok alatt összesen. De ennek elítélésére a magyar protestantizmus annyira nem indított hírverést s ez a magyar közlelkiismeretet annyira nem háborította fel, hogy egész bizonyos, hogy száz olvasóm közül 99 most hall róla először, sőt talán még el sem akarja hinni, annyira újdonság neki s annyira ellenkezik az ő Rákóczi fennkölt jelleméről alkotott fogalmaikkal.

Még jellemzőbb, hogy magát Rákóczit is csak hosszú évek múlva, mikor már a száműzetésben egy külföldi (francia) pap figyelmeztette rá, kezdte érte bántani a lelkiismeret. Talpnyaló, „hazafias" papjai tehát őt még erre se figyelmeztették. Bár az is furcsa, hogy olyan okos és magát olyan vallásosnak tartó ember, mint Rákóczi, ezt magától nem vette észre, hanem figyelmeztetni kellett rá. Attól félek, hogy a francia pap figyelmeztetése is csak azért használt, mert akkor már nem volt tényleges fejedelem s így a fejedelmi gőg már nem volt akkora akadálya lelkében a kereszténységnek, mint akkor, mikor még hadserege volt s egy országnak parancsolt.

Akik pedig mindazok után, amit eddig Carafa kegyetlenségéről és pénzharácsolásáról hallottak, szinte lehetetlennek tartják, hogy ő maga ártatlan, „áldozatai" pedig bűnösök lehessenek, azokat csak a görög Beloiannisz és az amerikai zsidó Rosenberg-házaspár esetére figyelmeztetem. Mindkettő beszédes példa arra, mire képes a mesterséges hírverés és a tudatos propaganda. Kétségtelen ugyanis, hogy Beloiannisz közönséges kommunista kém volt, akit a kommunista izgatás miatt polgárháborúban álló Görögországban elfogtak és kivégeztek, mint a kémekkel mindenkor és mindenhol, de sehol és sose annyira, mint éppen a kommunista Oroszországban teszik s kivált különösen akkor még tették.

A Rosenberg-házaspárról is teljesen kétségtelen, hogy amerikai állampolgár létükre bolsevik szolgálatban álltak és amerikai atomtitkokat árultak el Oroszországnak. Ennek ellenére a bolsevik propaganda szinte az egész világot lázba hozta annak heteken át való hangoztatásával, milyen vérlázító gyilkosság lenne ezeknek a kiváló „haladó hazafiaknak" a kivégzése. Mikor pedig mégis megtörtént (gondolhatjuk, hogy meg lehetett az oka, ha ennek ellenére is megtörtént), még Magyarországon is alig van falu, melyben Beloiannisz utca vagy tér ne lenne s a Rosenberg-házaspár is kapott még Budapesten is utcát.

Az igazság az, hogy mind Beloiannisz, mind a Rosenberg-házaspár nagyon jól tudta, hogyha elcsípik és rajta csípik őket, feltétlenül a halál fiai lesznek. Jól tudta ezt minden kommunista és kommunista újságíró vagy rádióbemondó is. Jól tudták azonban azt is, hogy a hírverésnek mekkora ereje van s ezért megpróbálták az illetékes kormányokat megfélemlíteni rágalmazásokkal és fenyegetésekkel. Mikor pedig ez sem sikerült, legalább azzal akartak használni a kommunizmusnak, hogy a kapitalizmust megtették lelkiismeretlennek és kegyetlen hóhérnak, a maguk megbüntetett embereit pedig hősöknek és az eszme vértanúinak, akik

bizonyítják, hogy milyen hősök vannak az ő soraikban, s azok nem is állnak másokból mint csupán hősökből, akik örök büszkeségei maradnak az eszmének.

A kommunisták azonban természetesen maguk tudják a legjobban, mennyire nem hősök. Hogy is lehetne hős az, aki örök életben nem hisz, ha csak nem ostoba vagy nem részeg akkor, mikor „hőstetteit" gyakorolja! Ezért e propaganda-hadjárattal egyúttal azt is tudtunkra adták, milyen nagy hatalmat képviselnek az ő elvtársaik, s még ha az ellenség kezébe kerültek is, milyen nehéz őket halállal büntetni. Propaganda-hadjáratuk legtöbbször sikerrel is járt s az ilyen kommunisták legtöbbször kegyelmet is kapnak, mert nem merik őket kivégezni.

No hát ugyanilyen propaganda-hadjáratot vezetett Carafa ellen a világ protestantizmusa és ugyanilyen célból és hasonló sikerrel. A bírót itt is megtették vadállatnak és mészárosnak, áldozatait pedig vértanúknak, hitük vértanúinak. A féktelen kommunista propaganda miatt az amerikai elnök is sokkal jobban és újra meg újra megvizsgáltatta, hogy a Rosenberg-házaspár csakugyan bűnös-e, és ha igen, nem lehet-e mellette felhozni enyhítő körülményeket is. Mivel nem lehetett, kivégeztette őket, de csak hosszú hónapok múltával és nagy tétovázások után. Csoda hát, ha Lipót is megszüntette az eperjesi „mészárlást" és felmentette állásából Carafát, noha bűnösöket büntetett igazságosan? És csoda, hogy a magyar közvélemény még ma is azt hiszi, hogy Carafa valóban szörnyeteg volt, áldozatai pedig ártatlanok?

Az eperjesi törvényszék bírái megfélemlített voltának bizonyítására fel szokták hozni a már említett Rezik János művének ezt az állítását: „Valóban Megyerei Gábor úr a legközelebbi, pozsonyi 1687-es országgyűlésen Sáros megye követe, aki a bírák egyike volt, kifecsegte (propalavit), hogy a bírák nyelve és szavazatai kötve voltak és minden a tábornok felfogása és akarata szerint történt".

Az igazság nem így van. Ezt Megyeri nem véletlenül „fecsegte ki", mint olyan igazságot, mely bántotta lelkiismeretét s ezért nem tudta már tovább magában tartani, hanem azért mondta, amit mondott, mert a nevezett országgyűlésen a protestáns ellenzék már nyeregben érezte magát. (Tudta ugyanis, hogy a kormány mindent elkövet, hogy a Habsburgok örökösödési jogát ne csak a többség mondja majd ki, hanem egyhangúlag az egész nemzet, s ezért a protestánsok jóakaratának megnyerésére minden áldozatra hajlandó.) Ezért az országgyűlésen a protestáns ellenzék hangulatot csinált Carafa és bírái ellen.

Világos, hogy e mesterségesen teremtett hangulattal az országgyűlésen senki se mert szembeszállni s a Carafa ellen terjesztett rágalmak megcáfolásával a közfelfogást az ellenkező értelemben befolyásolni, mert ezzel megsértette volna a protestánsokat és így vele az udvar törekvéseit is meghiúsította volna. Carafát ugyanis a propagandával már megnyert közhangulat ellenére csak meggyőződéses katolikusok és az uralkodóház hívei pártolhatták, azok pedig most nem működhettek az udvar szándékai ellenére. A kár, amit vele csináltak volna, nagyobb lett volna, mint a haszon. De ettől eltekintve is nagyon kellemetlen lett volna az illetőkre Carafa védelme, mert hálátlan dolog. Senki se szeret halottak ellen mennydörögni s azok bűnös voltát bizonygatni, akik már nem élnek. Ez akkor is ellenkezik a jó ízléssel, ha igaz és magasabb cél érdekében történik. De mortutis nil, nisi bene, mondják az emberek ilyenkor. Ezért voltak az országgyűlésen Carafának csak megbélyegzői, de nem pártfogói. Ez utóbbiak hallgattak.

Az igazság kíméletlen képviselői sose népszerűek, de mindig népszerűek a jószívűek és a megértők: még akkor is, ha jó szívükkel és megértő szeretetükkel az igazságot árulják el. Könnyű megérteni, hogy ha még annyira igaza is volt Carafának, s ha azok, akiket kivégeztetett, még annyira megérdemelték is sorsukat, akkor is ellenszenves dolog a már halottakról azt kiabálni, hogy úgy kellett nekik s nem sokallani, hanem kevesellni az áldozatok számát.

Ezért aztán érthető, hogy mikor a kivégzések után egy fél év múlva összehívták az országgyűlést, ott akkor már olyan volt a hangulat, hogy mikor Roth János, akit Carafa mint vádlottat beidézett, de aztán abbahagyva „kegyetlenségét", szabadon bocsátott, emlékiratot terjesztett az országgyűlés elé, melyben elpanaszolja, mennyit szenvedett ő ártatlanul, a sze-

mélynök (az alsó tábla elnöke), hogy a protestáns ellenzéknek a fent kifejtett okokból kedvébe járjon, az országgyűlés színe előtt teljes egészében felolvastatta ezt az iratot.

Világos, hogy ezt az emlékiratot Roth protestáns hittestvérei (azt már kevésbé mondhatnánk, hogy „fajtestvérei") példátlan felháborodással és lázító közbekiáltásokkal hallgatták, s világos, hogy ebben többé-kevésbé a katolikusok is csatlakoztak hozzájuk. Nemcsak a természetes emberi hiszékenység és az emlékiratában élményszerűen előadott kiszínezett szenvedések miatt, hanem azért is, mert hiszen az országgyűlést azért hívták egybe, hogy a Habsburg-ház örökösödését kimondják s még a protestánsok legnagyobb ellenségei számára is az volt a kiadott jelszó, hogy nem szabad őket ellenzékbe taszítani, hanem amiben csak lehetett, egy véleményen kell velük lenni. Az udvar ugyanis örökösödési jogának törvénybe iktatásához egyhangú és lelkes csatlakozást akart.

Roth János emlékiratainak felolvasása után következett annak a kérvénynek felolvasása, melyet a Carafa által kivégeztetett Radvánszky György özvegye, Máriássy Katalin, intézett az országgyűléshez, melyben férje „meggyilkoltatását" elpanaszolva perújítást és elkobzott javainak visszaadását kérte.

Világos, hogy egy özvegy megpróbálja férje becsületét visszaszerezni, kivált mikor ez férje vagyonának visszaadásával is jár. Ebből azonban még egyáltalában nem következik, hogy az ilyen özvegyeknek igazuk is van, sőt tapasztalat szerint az ilyen özvegyeknek többnyire nem szokott igazuk lenni. Az eperjesi özvegyeknek azonban ilyesmit most annál érdekesebb volt megkísérelniük, mert jól tudták, hogy milyen az országgyűlésen most a hangulat, mik ott most az udvar szándékai és e szándékok ellenére a megengesztelés a kiadott jelszó még az udvar hívei és a meg nem alkuvó katolikusok számára is.

Látható tehát, hogy az adott helyzetben a kivégzett Radvánszky György ártatlansága még akkor sincs a legkevésbé se bizonyítva, ha az országgyűlés azt kimondja, Radvánszky György vagyonát visszaadja s ehhez maga a király, sőt még a főpapság is hozzájárul. Az ellenkező határozat ugyanis a protestánsok megbántását s így az uralkodóház terveinek meghiúsulását jelentette volna, legalábbis az örökösödési jog megszavazása egyhangúságát illetőleg.

Annál inkább a béke álláspontjára helyezkedhetett még a főpapság is, mert hiszen ártatlant elítélni a katolikus erkölcstan szerint politikai célok elérésére se szabad, ha mégoly korszakalkotók is ezek az elért politikai célok, de a már úgyis kivégzett bűnösöknek legalább a vagyonát visszaadni, azaz irgalmat gyakorolni, mindenképpen szabad, sőt szép és dicsérete dolog.

Említettük, hogy az eperjesi „vérbíróság" egyik tagja, Megyeri Gábor, mint Sáros megye követe volt jelen az országgyűlésen, tehát mind Bezegh emlékiratának, mind Radvánszky kérvényének felolvasását a többiekkel együtt ő is kénytelen volt végighallgatni. Gondolhatjuk, milyen jól érezhette ott magát, miközben minden szem rája szegeződött. Szinte rá volt kényszerítve, hogy felszólaljon (azaz véletlenül egyet-mást „elfecsegjen"), sőt az alsótábla elnöke, a kir. személynök, a Radvánszky-kérvény felolvasása után egyenesen felszólította a „fecsegésre".

De maga a felszólítás is, melyet pedig a király embere intézett hozzá, olyan volt, hogy „fecsegni" ekkor csak Carafa ellen lehetett. Úgy szólította fel, hogy „mondaná el az elszörnyülködött rendeknek" (Szalay, V., 379. o.), hogy folyt le az eperjesi hírhedt ítélkezés, Megyeri ezek után még ha akart volna, akkor se válaszolhatta volna azt, hogy teljesen rendben és törvényesen folyt le minden és akiket ott halálra ítéltek, azok mind bőségesen megérdemelték sorsukat. Hiszen láthatjuk, hogy maga a személynök is úgy szólította már fel a nyilatkozásra, hogy felszólításában már eleve benne volt az elítélés is. Olyasmiről kellett nyilatkoznia, melyen már „elszörnyülködtek" a rendek s velük a királyi személynök.

Akik már szörnyülködnek, azoktól nemigen lehet tárgyilagos magatartást várni, hát még azt remélni, hogy a felvilágosítás eredményeként egyszerre át fognak csapni az ellentétes felfogásra. De még ha Megyerinek igaza tudatában a mersze meg is lett volna hozzá, hogy még erre a majdnem lehetetlennek látszó feladatra is vállalkozzék és az általános „elszörnyülkö-

déssel" szemben is vállalja a felelősséget, noha látnia kellett, hogy maga a személynök se tartja kívánatosnak vagy célravezetőnek ezt a vállalkozást, akkor a józan ész lett volna az, ami ettől visszatartotta volna.

Mi értelme volt, hogy egymaga védjen olyan ügyet, melyet az országgyűlés összehívásának fő célja, az uralkodóház örökösödési jogának egyhangú kimondása miatt már mindenki, még a király is elejtett s a felejtés fátylával akart takarni? A protestánsok a legvadabb dühvel támadtak volna neki s velük szemben nem akadt volna egy ember, aki melléje állt volna. Még a főpapok se. Ha pedig olyan fényes lett volna az igazsága, mint a nap az égen és olyan fényes a szónoki képessége, hogy még egy ilyen eleve az ellenkező álláspontra helyezkedő gyülekezetet is meggyőzött és a maga pártjára állított volna, akkor is csak az lett volna az eredmény, hogy ő maga és Carafa az országgyűléstől a legfényesebb elégtételt kapott volna ugyan, de a katolikusok és protestánsok közötti ellentéteket kiélezte volna, az országgyűlésnek pedig csak katolikus többsége szavazta volna meg az örökösödési jogot s így az udvar minden tervét éppen ő tette volna tönkre.

Világos tehát, hogy Megyeri a személynök felszólítására olyan értelemben „fecsegett", hogy a maga szerepét mentegette, azt a Carafát pedig, aki nem volt jelen s így magát védeni se tudta, de nem volt már Magyarországon se s így félni se kellett tőle, mert hatalma és befolyása már megszűnt (mégpedig a protestáns hatalom szüntette meg), elítélte. Azt mondta, hogy „kénytelenek voltunk szavazatainkat a hadbíró fülébe súgni", meg hogy abban a bíróságban „a nem magyar tagok szavazatai nagyobb értékkel bírtak, mint a magyarokéi" és hogy „végre nem is a szavazatokhoz képest hozattak az ítéletek".

Egy másik bíró, Medveczky Mátyás is ott volt az országgyűlésen (ő mint Eperjes városának követe) s természetesen ő is hasonló értelemben nyilatkozott.

Ilyen körülmények közt történt tehát Megyerinek az eperjesi „vértörvényszéket" elítélő „fecsegése". Látjuk, hogy nem „kifecsegte" azt, amit mondott, hanem úgy terrorizálta ki belőle egy ellene eleve állást foglalt, sőt „elszörnyülködött" országgyűlés, mely felelősségre vonta. A maga és a törvényszék igaza mellett nagyobb bajt csinált volna, s az uralkodóház ügyének is nagyobbat ártott volna, mint így, hogy elárulta.

Megyeri mentsége azonban, még ha Medveczky is megerősítette, akkor is egész nyilvánvalóan magán viseli a sarokba szorított és megfélemlített ember zavarát, de mutatja egyúttal azt is, hogy állításai mennyire tarthatatlanok. Megyerinek és Medveczkynek ugyanis még a mentségük is vád, mert így is maguk ellen beszéltek. Ugyanis, ahogy ők tették, csak olyan ember mentheti magát, aki fél, a félelem pedig igen nagy ellensége az igazmondásnak. Aki fél, csak akkor tud igazmondó lenni, ha hős. (De a jelen esetben, mint rámutattunk, még a hősség vállalásának se volt értelme, mert tönkre tette volna az udvar és az udvar (és egyúttal Megyeri) oldalán állók terveit.)

Az országgyűlés elfogadta Megyeriék és Medveczkyék magyarázatát s mint látjuk, elfogadja (mégpedig nagy megelégedéssel) a magyar történetírás is. Pedig ettől a magát igazolni törekvő két bírótól mind az országgyűlés „elszörnyülködött" protestáns ellenzéke akkor megkérdezhette volna, mind a mai büszke „hazafias" magyar történetírás ma megkérdezhetné, hogy vajon ha egy bíró a szavazatát nem hangosan adja le, hanem szerényen csak úgy súgja oda az elnök fülébe, akkor már nem bűn ártatlanokra súgni halált? Továbbá, hogy ha a bírák nem hangosan mondták, hanem csak úgy súgták az elnök fülébe a szavazataikat, honnan tudhatja akkor Megyeri, hogy az „ítéletek nem a szavazatokhoz képest hozattak"? Hiszen ha így lett volna, akkor ő nem is tudhatná, hogy többi bírótársa mit „súgott" és hogy az ítélet e súgásoknak megfelelő volt-e. De ez esetben azt se tudhatta, hogy a törvényszék az idegen bírák szavazatát valóban többnek vette-e, mint a magyarokét.

Sajátságos, hogy az országgyűlésen jelen levő két bíró egyedül csak azt tudta mentségére felhozni, hogy nem hangosan, hanem csak súgva mondta Carafa fülébe a halált jelentő szavazatát. Mintha ez kisebbítené bűnüket. Vajon elhihetjük-e hogy csakugyan annyira bizonyos

volt igazában és annyira őszinte volt „elszörnyülködésében” az országgyűlés protestáns ellenzéke (mely egyébként ezen az országgyűlésen nem is volt ellenzék), ha még ilyen mentséggel is megelégedett s még ilyen mentséget is oly megelégedéssel fogadott, hogy hitfeleinek még ma is a fő ütőkártyája Carafa ellen?

Azt ugyanis minden ijedsége, védtelensége és sarokba szorítottsága ellenére se merte állítani se Megyeri, se Medveczky, hogy ők azt súgták Carafa fülébe, hogy: nem. Ez pedig már azt is kétségtelenül bizonyítja, hogy igent súgtak. A „nem”-et ugyanis semmiképpen se szégyellték volna és hallgatták volna el azon az országgyűlésen, melyen még a személynök is „szörnyülködött” az igenen. A „súgás” már egyúttal bizonyítéka is volt annak, hogy igennel szavaztak, mert hiszen csak ezt kellett titkolni és szégyelleni – legalábbis a protestánsok szerint – Carafán kívül mindenki előtt, ellenben a „nem”-et egész bátran kiabálhatták volna mindenki előtt, kivéve Carafát, akinek a fülébe súgták.

Az is nagyon furcsa, hogy Megyeriék az idegen bírák nyakába sózzák a felelősséget, sőt a gonoszságot, s úgy tesznek, mintha csak ezek szavaztak volna igennel s így mindenért ők lennének felelősek. Hiszen láttuk, hogy éppen azok, akik nemcsak hangosan mondták a nemet, hanem még tüntetőleg az egész bíróságból is kivonultak, éppen az idegenek közül kerültek ki (Wallis és Fischer), nem pedig a magyarok soraiból. Az ő viselkedésük világosan bizonyítja, hogy nem kellett volna feltétlenül igent súgni, s ha már Megyeriék a nyílt viselkedésben nem követték az idegeneket, miért nem követték őket legalább abban, hogy legalább súgva mondták volna a nemet?

Ha pedig ezt a súgást nem csak Megyeriék találták ki ijedtükben, akkor is egyedül csak azt kellene látnunk belőle, hogy nem Carafa, hanem a felvidéki protestáns közvélemény terrorja volt az, mely a lelkiismeretük szerinti ítélkezést akadályozta a bírákban vagy legalábbis a bírák azon részében, akik Eperjes környéki illetőségűek voltak s így – mint katonák – nem bízhattak abban, hogy rövidesen úgyis elhagyják ezt az országot, melyet ítélkezésükkel magukra haragítottak.

Hogy a protestánsok bosszújától, mely mint láthatjuk, nemcsak otthon, hanem még az országgyűlésen is követte őket, mentesítse ezeket a magyar bírákat, azért engedte meg Carafa (ha ugyan valóban így volt), hogy úgy szavazzanak, hogy a közvélemény ne szerezhessen tudomást róla s ezért szavazatukat úgy súghassák az elnök fülébe. Mert attól, hogy az eperjesiek is megtudják, hogy igennel szavaztak, csakugyan félniük kellett a bíráknak. Mint láthatjuk, még az is csakhamar kitűnt, hogy még az országgyűléstől is félniük kellett. De vajon kellett-e félniük attól a Carafától, akinek magának is állandóan azon vád alól kellett mentegetnie magát még Bécsben is, mintha kénytelen volna s aki – mint szintén láttuk – már akkor is rég nem mert halálos ítéletet végrehajtani, mikor Lipót még biztatta rá. A protestáns közvélemény és a protestáns propaganda volt tehát az, amelytől félt Carafa is, meg a bírák is, nem pedig a bírák Carafától.

Csakugyan, ott az országgyűlésen, mindjárt két felelősségre vont bíró után Klobusiczky Ferenc táblai ülnök és zempléni követ, protestáns létére is (vagy talán éppen azért mert Carafa igaza mellett felszólalni mert protestáns volt s így felszólalását a protestánsok nem vehették a katolikusok részéről jövő támadásnak) a két bíró állításával szemben azt adta elő, hogy ő éppen ennek az ellenkezőjét hallotta Carafától. Azt állította, hogy Carafa az eperjesi törvényszék működése idején azt mondta neki, hogy intette a bírákat „ne keresnék kedvét szavazataik által, őfelségének kegyét se védjék ilyen úton, ilyes eszközökkel elérhetni, hanem ítéljenek lelkiismeretesen az igazság szerint” (Szalay, V., 380. o.). Láthatjuk tehát, hogy igen furcsa egy „szörnyeteg” volt az a Carafa.

De itt most azt is mondhatná valaki, hogy ha az a Klobusiczky el merte ezt mondani a Carafa ellen felháborodott országgyűlés előtt, akkor Megyerinek és Medveczkynek se kellett volna annyira meghunyászkodnia s szerényen legalább annyit ők is mondhattak volna, hogy lelkiismeretük szerint jártak el s a bizonyítékok hatása alatt mással, mint igennel nem szavaz-

hattak. Talán, feleljük, ha Klobusiczky megelőzte volna őket a felszólalásban, látták volna belőle, hogy nekik is van pártfogójuk s így némi bátorítást kaptak volna. Ők azonban akkor még ezt nem tudhatták, sőt mikor még a személynök is arra szólította fel őket, hogy az „elszörnyülködött" rendeknek válaszoljanak, semmiképpen se gondolhattak arra, hogy még Carafa mellett is fog emelkedni hang.

De a két megvádolt követnek még ez esetben se lett volna tanácsos igaza mellett kiállnia. Ne feledjük ugyanis, hogy Klobusiczky nem volt bírája az eperjesi törvényszéknek. Ő nem mint érdekelt fél szólalt fel. Neki nem volt félnivalója vagy mentegetőzni valója. Az ő helyzetét össze se lehetett tehát hasonlítani a két bíróéval, akik az „áldozatok" halálának okai voltak. Hogy nekik mennyire tanácsos volt meghunyászkodniuk és Carafával a közöset megtagadniuk; sőt, hogy ők erre egyenesen mennyire rá voltak kényszerítve, végül hogy magának Carafának is mennyire oka volt rá, hogy a bíráknak megengedje, hogy szavazatukat lehetőleg titokban adhassák le, azt hamarosan megmutatták az események.

Még javában éltek ugyanis ezek a bírák, mikor már jött Rákóczi, aki – mint láthattuk – az eperjesi „vértörvényszéket" „vérbetűkkel" írta be minden magyar szívébe s felkelése egyik okául ezt nevezte meg. Rákóczi szabadságharca alatt Eperjes és környéke majdnem egy évtizeden át annak a protestantizmusnak a hatalmában volt, melynek propagandája az eperjesi „vértörvényszéket" felekezeti felháborodása és „nemzeti" érzelmei középpontjába állította. Képzelhetjük hát Rákóczi uralma alatt azoknak a sorsát, akik ennek a „vértörvényszéknek" nemcsak a bírái voltak, hanem az utána következő országgyűlésen Carafával még elvi közösséget is vállaltak és tettükért, mint igazságosért, még a felelősséget is vállalták. Nagyon jól tudták Megyeriék miért emlegették ők az ő „igen" szavazatuk súgott voltát, s miért siklottak el még afölött is, hogy igen volt-e az a szavazat vagy nem.

Bizonyítja ezt egy másik eperjesi bíró, Szentiványi László esete is, aki – úgy látszik – nagyobb jellem s gerincesebb ember volt, mint Megyeri vagy Medveczky, ezért nem hárított minden felelősséget Carafára, hanem vállalta tetteiért a felelősséget s ezt még azzal se próbálta enyhíteni, hogy szavazatát csak súgta, nem pedig hangosan mondta. (Mintha az, aki csak súgja a gonoszt, de hangosan nem mondja, az már jó magyar ember volna. Rákócziék azonban – úgy látszik – annyira tudatában voltak annak, hogy az igazság nem mellettük áll, hogy olyan kis igényűek voltak, hogy már evvel is megelégedtek.)

Rákóczi 1705-ben tartott szécsényi gyűlésén Szentiványi „az eperjesi lanienán (mészárszéken) felmészároltatott magyar uraknak (úgy látszik azért hangsúlyozzák annyira, hogy magyar urak voltak, mert Fleischhacker, Zimmermann meg Schönleben volt a nevük) posteritási és az országnak nagy része az ártatlanul kiontott vérek kiontójának és hóhérának felkiáltatott".

Az egész megszövegezés szinte ordítja a pártosságot és a tárgyilagos ítéletet lehetetlenné tevő bosszúvágyat és gyűlöletet. Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy a gyűlés Szentiványinak is azt a sorsot szánta, mint amit Rakovszky és Okolicsányi ugyanekkor kapott. Ha ott lett volna a gyűlésen, Szentiványi is egész bizonyosan úgy járt volna, mint ők. Azt azonban, hogy Eperjesen „laniena" működött-e vagy pedig törvényszék és hogy az ott elítéltek megérdemelték-e sorsukat vagy nem, nem ilyen módon lehet eldönteni. A dühöngő hang okos emberek számára éppen az ellenkező mellett szól. Aki haragszik, annak nincs igaza.

Az 1687-es országgyűlésen mentegetődző másik bíró, Medveczky Mátyás, még azt is felhozta Carafa ellen, hogy nekik, bíráknak, megparancsolta, hogy „ne az ország törvényei szerint, hanem Carpzow és lelkiismeretük szerint hozzanak ítéletet". Ámde, mivel láttuk, hogy Lipót azt hagyta meg Carafának, hogy a bíráskodás Magyarország törvényei szerint folyjon, akkor ha mégse így történt, a bíráknak ez ellen tiltakozniuk kellett volna s még jobban megtagadniuk közreműködésüket, mint ahogyan a két idegen bíró megtagadta, noha őket (legalább közülük az egyiket) a magyar törvények nem kötelezték.

Ne feledjük azonban, hogy Carafa még a csak maga bőrét védő Medveczky szerint is a magyar bírói gyakorlat helyett nemcsak Carpzowot ajánlotta (bizonyára azért, mert moder-

nebbnek és így tökéletesebbnek tartotta, mint a még középkori szokásokat megőrzött magyar táblabírói eljárást), hanem egyúttal a „lelkiismeretüket" is. Így azonban már a vádlottakra semmiképpen se lehetett sérelmes Carafa tanácsa. Egy bíróban ugyanis sokkal fontosabb az, hogy lelkiismeretesen járjon el, mint az, hogy milyen formai előírásokat követ eljárásában. Ha például a törvényes előírás betűje esetleg lelkiismerete szavának követésében akadályozza a bírót, akkor a jó bíró úgy se tartja meg a betűt, mert nála kétségtelenül fontosabb a lelkiismeret s a meggyőződés.

De ha Lipót azt is külön megparancsolta Carafának, hogy a magyar törvények szerint járjon el, akkor ebből, meg abból is, hogy Carafa a magyar törvényekkel szemben a bírák lelkiismeretére hivatkozik, nyilvánvaló, hogy Carafa csak akkor és csak azért utalt a magyar törvények szerinti eljárással szemben a bírák lelkiismeretére, mert egyesek arra hivatkoztak, hogy a magyar törvények szerint nemesembert hűtlenségben csak az országgyűlés ítélhet el (a jelen esetben pedig az említett trónörökösödési tervek miatt az országgyűlésen még az udvar és pártja is beleegyezett volna, hogy ezeket az eperjesi protestánsokat ne ítéljék el), s csak ezen a címen szavaztak volna a bírák nemmel (s ezért adták le „igen" szavazatukat súgva), no meg azon a címen is, hogy az ítélet előtt le se lett volna szabad őket tartóztatni (az eperjesi vádlottak pedig természetesen le voltak tartóztatva, hisz ha szabadlábon hagyta volna őket Carafa, egyetlenegyet se büntethetett volna meg közülük), és hogy ellenük másnak, mint hasonlóan magyar nemesnek tanúvallomását se lett volna szabad elfogadni.

Aki mindezt tudja, az mindjárt nem háborodik fel, és nem lát magyarellenességet Carafának az eperjesi bírákhoz intézett kívánságában, s nemcsak rosszakaratot, igazságtalanságot vagy lelkiismeretlenséget nem fedez fel benne, hanem éppen ellenkezőleg: igazságszeretetet, felvilágosultságot és tárgyilagosságra való törekvést. De egyébként is ezeket az állítólagos magyar törvényeket nemcsak a magyar királyok nem tartották meg (igen sokszor egyenesen nevetségesekké váltak volna, ha megtartották volna őket), hanem láttuk, hogy még a főnemesek se. Aligha volt az országban olyan főúr, aki egy-egy környékbeli köznemest minden törvényes eljárás nélkül (melyet lefolytatni egyébként se lett volna joga) börtönében ne tartott volna.

De szegtek meg magyar törvényeket (mégpedig általánosan tisztelt királyok) olyankor is, mikor nemcsak nevetségesekké nem váltak volna, ha megtartották volna a törvényt, hanem egyenesen a legelemibb becsület kívánta volna ezt tőlük, s megszegték nemcsak egy-egy magyar köznemes ellenében, hanem országos jelentőségű dolgokban is. Vajon Könyves Kálmán nem tisztelt királyunk-e, s vajon ő Vak Bélát az országgyűlés törvényes határozata alapján vakíttatta-e meg? Pedig ő nem is csak megvakíttatni, hanem még ivartalaníttatni is akarta azt az utolsó Árpádot, akinek köszönjük, hogy az Árpád-ház nem már ekkor, hanem csak 1301-ben halt ki. S a gaztett ártatlan ember ellenében is történt, hiszen még csecsemő volt.

De mikor a vak csecsemő megnőtt és trónra került és az aradi országgyűlés alkalmával lemészároltatta azokat, akikről azt hitte, hogy megvakíttatásának okai voltak, bizonyára ő se tette ezt törvényesen és az országgyűlés előzetes határozata alapján. Hiszen ha megtartotta volna a magyar törvényeket, akkor az országgyűlésen tárgyaltatta volna a dolgot, de mivel a törvény értelmében előzetesen egyiket se tartóztatta volna le, valamennyi megszökött volna arra, mire a halálos ítélet kimondására került volna a sor.

Aradon igazi „laniena", igazi mészárszék volt, mégis hogy megbocsátjuk ezt Vak Bélának! Egyszerűen megállapítjuk, hogy mindent uralomra vágyó felesége csinált, s ezzel minden el van intézve. Pedig hát Vak Béla volt a király, nem pedig a felesége, mindenért ő volt tehát a felelős. A vakság még nem szentesíti a papucskormányt, kivált ha valaki nemcsak férj, hanem még király is. S lám, mi annyira elfeledtük már ezt a tömegmészárlást, hogy ma már csak Haynau 13 aradi áldozatáról tudunk, nem pedig Vak Béla ugyanitteni hetvenéről.

Mátyás király is milyen dicső királyunk, s ráadásul milyen „igazságos" volt! Pedig hát bizonyára ő se a magyar törvények megtartásával, tehát ő se csak az országgyűlés ítélete után

fogatta el Vitéz Jánost, Szilágyi Mihályt, Váradi Pétert és társaikat. Annyira nem, hogy még utólag se indított vizsgálatot ellenük, csak büntetett, Váradi Péternek nem a magyar törvények, hanem csak a maga önkényes szakállára mondta az igazságos Mátyás, hogy „árva voltál, árva vagy, Árvában fogsz meghalni". Ezt a híressé vált mondást mégis nem úgy jegyezte meg vagy nem úgy találta ki a magyar közvélemény, mint törvénysértést (még csak eszébe se jutott, hogy Mátyással kapcsolatban még törvénysértés is lehetséges), hanem mint a nagy király nagy tettét.

Bocskai se törvényesen tartotta fogva Kátait, hanem egyszerűen gyanú alapján, s nemcsak országgyűlés, hanem még bíróság elé se állította még utólag se, noha letartóztatnia se lett volna szabad, míg nem is csak vizsgálat, hanem marasztaló ítélet nem volt ellene. Hát a másik szabadsághős, I. Rákóczi György, vajon törvényesen tartóztatta-e le Bánffy Györgyöt, Béldyt, Bethlen Miklóst, Zólyomit? Hát Görgei hogyan tartóztatta le s utána rögtön hogyan akasztatta is gróf Zichy Jenőt! Igaz, hogy akkor már nem voltak meg a nemesi kiváltságok, de ezeket akkor még nem törvényesen törölték el az országgyűlés két házának szabad elhatározásával és királyi szentesítésével, hanem csak forradalmi „lelkesedéssel".

Miért hányja hát közvéleményünk Habsburg-királyaink szemére olyan törvények megszegését, melyet, mihelyt teheti, ő maga töröl el, mint igazságtalant? De hát Görgei gróf Zichy Jenőnek még annyi jogot se adott meg a maga védelmére, mint amennyit a törvény akkor már a legutolsó zsellérnek is megadott: a védekezés jogát törvényes bíróság előtt.

Végül nem tartóztatta-e le és tartotta-e éveken át fogságban gróf Forgách Simont anélkül, hogy akár utólag is csak bíróság elé állította volna az a II. Rákóczi Ferenc is, aki Carafa állítólagos törvénytelenségeit „vérbetűkkel" írta bele minden magyar szívébe és fegyvert ragadott miattuk? Pedig Rákóczi idejében még forradalmi úton se törölték el a nemesi kiváltságokat, mint Görgei idejében már eltörölték és Rákóczi maga Lipót megbocsáthatatlan bűnének tartotta a magyar alkotmány ellen, hogy őt magát már a törvényes ítélet előtt letartóztatta s vele, a magyar nemessel szemben az idegen Longueval tanúskodását is elfogadta. Lipót sokkal jobban megtartotta a magyar törvényt Rákóczi ügyében, mint Rákóczi Forgách Simon ügyében, mert őt Lipót legalább bíróság elé állíttatta s teljes szabadságot adott neki arra, hogy magát védhesse.

Carafa tehát csak úgy (sőt még úgy se) szegte meg a magyar törvényt Eperjesen, mint ahogyan előtte is, utána is legtiszteltebb nagyjaink: egy Könyves Kálmán, egy Mátyás király, egy Bocskai, sőt mint bővebben is látni fogjuk majd, még az a II. Rákóczi Ferenc is megszegte, aki Carafa „törvénytelenségei" megtorlójául lépett fel és emiatt lett híressé és dicsővé.

Az a magyar törvény, melyet Carafa megszegett, illetőleg bíráinak azt tanácsolta, hogy szegjék meg, egyenesen lehetetlent írt elő, ti. azt, hogy egész addig, míg országgyűlést nem tartanak, szabadon garázdálkodhasson, összeülhessen, lázadhasson, törökkel cimborálhasson minden nemes. De ugyanezen magyar törvény szerint ugyanezt még az országgyűlés összehívása után is szabadon folytathatta akármelyik magyar nemes, mert csak nem volt bolond, hogy az országgyűlésen megjelenjék, s így maga adja magát bírái kezébe (addig ugyanis, míg el nem ítélték, nem volt szabad őrizetbe venni). Lehetetlen egy törvény volt ez még békeidőben is, Carafa idejében pedig már évek óta és utána is még évekig élet-halálra szóló harc folyt a törökkel. Ilyenkor az árulást, az ellenséggel való cimborálást azonnal szokás és kell megtorolni, országgyűlést pedig – éppen az ország területén folyó háború miatt – nem is lehet tartani.

Még gondolatnak is képtelenség, hogy ha a fővezér észreveszi, hogy valaki az ellenséggel cimborál, kémszolgálatokat teljesít neki és elárulja neki a hadititkokat, ezt büntetlenül nézze a legközelebbi országgyűlésig, s addig az illetőt még csak őrizetbe se vegye, mert hát az magyar nemes és ezt a jogot biztosítja számára a magyar alkotmány.

Világos, hogy ilyen törvényt sose tartottak meg s meg nem tartása miatt csak olyan propaganda háborodhat fel, melynek állításait magyar embernek egyszerűen tilos bírálni. Az olyan

törvény azonban, melyet sose tartottak meg, mert nem is lehet megtartani, nem is törvény már. Rég megszüntette az elévülés és az évszázados ellentétes gyakorlat. No meg a józan ész.

A mi történetírásunk és közvéleményünk akkor, mikor a Habsburgok állandó törvénysértései miatt háborodik, mennydörög és robban, csak ilyen „törvények" megsértésére tud hivatkozni. Hogy ennél nagyobb érve nincs, egyúttal elfogultságát és rosszhiszeműségét is mutatja. De a Habsburgok feddhetetlenségét is. A hűtlenséget és a lázadást természetesen a magyar törvény is halállal és vagyonelkobzással büntette mindig. Igen találóan mondta az eperjesi törvényszék legtöbbet rágalmazott bírája, Szentiványi László, hogy hazaárulót, a felségsértőt, hűtlent vagy lázadót a magyar törvény is halállal sújtja, legfeljebb arról nem intézkedik – teszi hozzá gúnyos éllel –, mi történjék az olyan hűtlennel és lázadóval, aki bűnét egymás után háromszor követte el, azaz olyan gyalázatos szerepet játszott e tekintetben, mint az eperjesi „vértörvényszék" hazafias vértanúkká előléptetett elítéltjei (Történelmi Tár, 1895., 617-618. o.).

Fel kell aztán hívnom az olvasó figyelmét arra is, hogy mind Sáros vármegye, aki Megyerit, mind maga Eperjes városa, aki Medveczkyt választotta meg követének arra az országgyűlésre, melyet az eperjesi „laniena" évében tartottak, mint láthatjuk, éppen ennek a törvényszéknek (akarom mondani: mészárszéknek) egy-egy volt bíráját küldte az országgyűlésre. Ezt a sajátságos, sőt feltűnő dolgot nem lehetett azzal elintézni, hogy a megye nemessége és a város polgársága Carafa terrorja hatása alatt állt s ezért választott így. Aki ugyanis a magyar történelmet ismeri, jól tudja, hogy akkora terror nálunk sose volt, hogy még a megyék köznemességét is meg tudta volna félemlíteni. Jól láthattuk ezt – éppen Sáros megyében is – például a Wesselényi-összeesküvést megelőző és követő időkben. Nálunk még azt is meg lehetett tenni, mégpedig az 1848-at követő elnyomás alatt is (67 előtt), hogy a halálra ítélt és külföldön élő Kossuthot választották meg országgyűlési képviselőnek nem is egy helyen.

De az 1687-es országgyűlés követválasztásai alatt Carafa már nemcsak terrort nem gyakorolhatott, hanem állása alól is fel volt már mentve és az ország területét is elhagyta már. Egyébként mindenki tudta, hogy az országgyűléstől az uralkodóház örökösödési jogának törvénybe iktatását fogja kérni, egyhangú szavazást akar s ezért a protestánsoknak kedveskedik. Ha valamikor, hát ekkor ugyancsak szabadon szavazhatott minden hazafi és minden protestáns arra, akihez a szíve húzta. Láttuk, hogy az országgyűlésen is milyen nagy szavuk volt Carafa ellenségeinek s az udvar és hívei hogyan kedveskedtek az elégedetleneknek.

De ha valaki a végletekig ragaszkodik kurucságához, kitart a „ne higgy magyar a németnek" elve mellett és semmiképpen se hiszi el, hogy az országgyűlési követválasztás akár csak 1687-ben is szabad lett volna, annyit talán azért még ő is megenged, hogy akkora szabadság azért mégis csak volt, hogy se Sáros megyében, se Eperjesen nem volt „muszáj" azért éppen az imént bezárt „laniena" egy-egy gyűlölt mészárosát, hóhérát küldeni követnek Sáros megye és Eperjes város képében.

Hogy mégis éppen ez történt, csak azzal lehet magyarázni, hogy Carafa és törvényszéke ellen országos volt ugyan a felháborodás, éppen csak ott nem, ahol üzelmeit elkövette, Sáros megyében és Eperjes városában. Ott, ahol ismerték az „áldozatokat" és ismerték személyesen a bírákat is, az előbbieket éppen nem tartották vértanúknak, az utóbbiakat pedig se mészárosoknak, se hóhéroknak. Az akkori hangulatban megtehették volna akár azt is, hogy az áldozatok egy-egy hozzátartozóját, sőt az akkor már szabadlábra helyezett valamelyik „üldözöttet" választják követnek. Ha ezt meg merték tenni Kossuthtal a szabadságharcot követő elnyomás alatt, akkor, mikor egyáltalában nem kapott még kegyelmet, hogyne merték volna megtenni egy amnesztiált bűnössel, kivált mikor az említett okból mind a király, mind hívei az engesztelő magatartás hívei voltak, s ők a protestánsoknak a már említett okból egyenesen hízelegtek.

Akik azt hiszik, hogy Eperjesen vérlázító igazságtalanság történt, hogyan tudják magyarázni, hogy még e vérlázító igazságtalanság évében, mikor tehát még nem lehetett elég idő arra, hogy begyógyítsa a sebeket és az eseményekre a jótékony feledés fátylát borítsa, mind

Sáros megye, mind Eperjes városa éppen egy-egy olyan embert tüntessen ki bizalmával és válassza meg a haza ügyeinek intézésére és saját érdekei védelmére, aki tagja volt a „mészáros" céhnek és hóhértársa Carafának? Én ezt mással magyarázni nem tudom, mint csak azzal, hogy hazug propagandát a helyszínen és azok között, akik az irányzatosan elferdített ügy szereplői voltak, nem lehetett csinálni. Ez csak akkor sikerül, ha térben minél messzebb vagyunk a tett színhelyétől, helyben pedig legfeljebb akkor, ha legalább időben vagyunk távol tőle.

Ma, háromszáz évvel később például egészen bizonyos, hogy Sáros megyében, sőt magában Eperjes városában is mindenki elhiszi (sajnos, még a katolikusok is), hogy Carafa idejében ott borzalmas és felháborító igazságtalanságok történtek, abban az évben azonban, mikor történtek, 1687-ben, még a protestánsok se tudtak erről semmit vagy legalábbis fel nem háborodtak rajta, bizalmukat pedig azok iránt, akik rész vettek benne, éppúgy megőrizték, mint azelőtt.

Az lehet, hogy Megyeri és Medveczky nem éppen azért lett a sárosi nemesség, illetőleg az eperjesi polgárság bizalmasává, mert igent suttogtak Carafa fülébe, de annyi bizonyos, hogy emiatt nem estek ki kortársaik bizalmából.

Egyik legnagyobb érve történetírásunknak Carafa ellen, hogy még az olasz életrajzírója, Vico is azt írja róla, hogy felségsértés eseteiben a gyanút már egyúttal bizonyítéknak is vette. Valóban, ez igen nagy hiba lenne egy olyan törvényszék elnökében, aki vagy húsz emberen hajtatta végre halálos ítéletét. Feltűnő azonban, hogy Vico ennek ellenére mégis nemcsak nagyra becsüli Carafát, hanem egyenesen rajongója neki. Angyal Dávid azt írja (Thököly, II., 95. o.), hogy Vico Carafát annyira nagynak tartja, annyira magasztalja, hogy nem is annyira életrajzírója, hanem „panegyrikusa", dicsőítője. Pedig Vico nem osztrák ember volt, hanem olasz, mint Carafa maga is. Könyve is Nápolyban jelent meg s már 1716-ban. Carafa azokat az érdemeket, melyekért életrajzírója annyira magasztalja, nem Nápolyban, nem is Olaszországban aratta, hanem nálunk. Nemzeti ellenszenv vagy rokonszenv tehát Vicót nem nagyon befolyásolhatta. Viszont kétségtelen, hogy Carafát senki se ismerhette olyan alaposan, mint az, aki könyvet írt róla s így életét tettei és jelleme kikutatására szentelte.

Carafa tehát semmiképpen se lehetett az a szörnyeteg, amilyennek a mi történetírásunk és közvéleményünk gondolja, sőt ezek után azt kell mondanunk, hogy még jobbnak is kellett lennie, mint egy átlagembernek. Láttuk, hogy Megyeri és Medveczky se tudtak róla megbecstelenítőt mondani még a maguk mentegetése közepette se. Még szerintük is arra figyelmeztette őket, hogy lelkiismeretük szerint ítéljenek. Látni fogjuk, hogy az erdélyi protestánsoknak – akik között szintén működött – sincs rá semmi panaszuk, sőt kellemesen csalódtak benne.

Azt is könnyű megmagyaráznunk, miért lelkesedik érte annyira életrajzírója annak ellenére is, hogy akkor, mikor a lázadókat kellett megbüntetnie, talán nem volt mindig szerinte se elég alapos vagy lelkiismeretes. Ne feledjük el ugyanis, hogy azok a lázadók, akik felett Carafának ítélnie kellett (s akik felett egyébként se egyedül ő ítélt, hanem csak egy szavazattal rendelkezett a sok között), nem olyan lázadók voltak, akik ezt a nagy bűnt akkor követték el először. Carafa törvényszékének azt kellett ugyan megállapítania, hogy a legutóbbi (1685-ös) amnesztia és a legutóbbi felesküvés után is vétkeztek-e a vádlottak és újra felvették-e az árulást, azt azonban azokról, akik törvényszéke előtt mint vádlottak állottak, bizonyosan tudta, hogy az árulást azelőtt már ismételten elkövették. Az amnesztiát kapott bűnös is bűnös.

A jogi formaságok szerint ugyan az ilyen bűnöst nem lehet büntetni, de büntetni kellene azonban általános erkölcsi alapon. A kegyelmet kapott gyilkos is gyilkos, a kegyelmet kapott áruló is áruló, kivált mikor kegyelmet nem is egyéni érdemből, hanem csak a viszonyok miatt kapott. Nem az igazság ellen vétkezik, nem ártatlant büntet tehát az, aki az ilyen embert a kapott kegyelem ellenére is megbünteti. Az illető csak a törvényes formaságok, vagy legfeljebb az irgalom, a megbocsátás, az emberiség ellen vétkezik, de nem az igazságosság ellen.

Carafának olyan magyarokon kellett ítélnie, akik hazájuk ellen, olyan keresztényeken, akik hitük ellen vétkeztek s ezt akkor már négy-ötször megtették, akik négy-ötször kaptak már kegyelmet, négy-ötször tagadták meg már a bűnüket és esküdtek hűséget elárult uruknak, s négy-ötször szegték meg már ezt az esküt, akik mindig csak azért nem bűnhődtek, mert ezt az erőviszonyok eddig nem engedték meg, továbbá hadiállapot idején követték el bűnüket, melynek állandó büntetlenül hagyása azokra, akik ezt évek óta látják megismétlődni, mételyező hatással is van s ezért az árulás szinte már rendszeressé válása és eddig állandó büntetlensége miatt már hadi szempontból megfélemlítésre, a közvéleményben a rettegés felkeltésére is szükség volt. Hogy most, mikor végre alkalma van hozzá, büntessen, Carafától egyenesen a józan okosság követelte s így az se embertelen, se kegyetlen nem volt, hanem csak okos. Láttuk egyébként, hogy Carafa a császárhoz küldött felterjesztésében is ezzel indokolja az eljárását.

Carafa azonban mindezek ellenére se akarta azokat büntetni, akik bűneikre amnesztiát kaptak s azóta nem vétkeztek. Mivel azonban jól tudta, hogy azok is bűnösök, akik az amnesztia óta már nem vétkeztek, az általános megfélemlítésre pedig a közügy szempontjából szükség volt, érthető, ha az utolsó amnesztia utáni vétkezés bizonyítása tekintetében nem volt olyan kényes, mintha olyan vádlottakkal lett volna dolga, akiknek csak egyszeri vétkezéséről volt szó. Aki amnesztiát kap, nem azért kapja, mert nem bűnös, hanem azért, mert ügyében nem az igazságosság, hanem a kegyelem álláspontjára helyezkedtek.

Egész más azok esete, akik perfelvételt kérnek és kapnak s az újabb tárgyalás alapján mentik fel őket. Ezeknek azt sikerült bebizonyítaniuk, hogy az első ítélet téves volt, vagyis hogy ártatlanok vagy legalábbis bűnös voltuk nem bizonyítható, vagy bűnük kisebb fokú, mint az első ítélet megállapította. Az amnesztia esetében azonban már az maga, hogy valaki az amnesztiát elfogadja, bűnös voltának elismerését bizonyítja. Aki nem bűnös, annak nincs szüksége amnesztiára, nincs szüksége kegyelemre. Annak perfelvételre van szüksége.

Egyébként az sincs bizonyítva, hogy Carafa Eperjesen akárcsak ezekkel a többszörösen visszaeső bűnösökkel szemben is nem lett volna eléggé lelkiismeretes a vádak bizonyítását illetőleg. Ezt még Vico említett bejelentése se bizonyítja, mert lehet, hogy ő ezt az engedményt a tőle égig magasztalt Carafával szemben csak azért teszi meg, mert nélküle megmagyarázhatatlannak tartja az elkeseredett protestáns propagandát. Vico nem ismerte az eperjesi bűnperek aktáit. Lehetetlennek kell azonban tartanunk, hogy ha az elítélt vádlottak bűnössége mellett még a legutóbbi amnesztia után se lett volna elégséges bizonyíték, a sárosi táblabírák és eperjesi polgárok kimondták volna saját polgártársaik, illetőleg hittestvéreik ellen a halálos ítéleteket. Hiszen mielőtt működésüket megkezdték, felolvasták előttük Lipót határozott rendelkezését, hogy csak a legutóbbi amnesztia után elkövetett bűnökről ítélhetnek.

A protestáns, illetőleg magyar „hazafias" propaganda Carafa elleni felháborodásának igazi oka nem az, hogy a vádak nem voltak vagy nem voltak kellőképp bizonyítva, hanem az, hogy ez a „hazafias" hírverés magát a Thököly-féle lázadást s – ami ezzel egyet jelent – a Lipót császárral szemben a török pártján harcolást magyar ember számára nem bűnnek, hanem egyenesen hazafias kötelességnek tartja. A „hazafias" hírverés szerint jó magyarok ezek voltak, nem pedig azok, akik itt a török ellen harcoltak s hazánkat a török évszázados uralma alól felszabadították. Ez utóbbit természetesen a protestáns propaganda se meri mondani, hanem a kérdés ezen oldalát hallgatással mellőzi. Pedig hát nem lehet tagadni, hogy Thököly és pártja a török szövetségében harcolt, sőt vele előre kötött szerződésben (melynek feltételeit ismertettük is) Magyarország függetlenségét is eladta.

Nem lehet aztán tagadni azt se, hogy Thökölyt a magyar közvélemény szabadsághősnek tartja s azokat tekinti jó magyaroknak, akik Lipóttal szemben – aki törvényes, megkoronázott magyar király volt – Thököly hívei voltak. Tudjuk, hogy Thököly holttestét, mint nemzeti hősét, ország-világra szóló ünnepségek közepette hoztuk haza és a főváros egyik legtekintélyesebb útvonala ma is az ő nevét viseli. De ennek ellenére azért még a kurucos hazafiság,

sőt a protestáns felekezeti, sőt „pártos" marxista történetírás is kénytelen nagy hazafias teljesítménynek tartani s szintén ünnepelni Magyarországnak a török alól való felszabadítását is.

Megmagyarázhatatlan dolog együtt ünnepelni a kettőt. Nagy következetlenség is, mely világosan mutatja a mi kuruc hazafiaskodásunk logikátlanságát és kétes erkölcsi értékét. Az igazi magyar hazafiság sose juthat olyan helyzetbe, hogy hasonló következetlenségekbe és logikátlanságba kerüljön és hogy történelmünknek éppen még tőle is legnagyobbaknak elismert eseménye fölötti zavarában hallgatással kelljen átsiklania.

Látni fogjuk majd, hogy történetírásunknak ugyanígy át kell siklania és hallgatnia negyvennyolc egyházellenségén is. Ha ugyanis 48 csak magyar szabadságharc volt és semmi más, s ezért minden magyarnak egyformán kötelessége lelkesednie érte, akkor miért volt egyházellenes? Ha pedig az volt, milyen címen lehet követelni, hogy a jó katolikus magyarok is lelkesedjenek érte, s ha azok, akik csinálták, csak hazafiasságból csinálták, akkor miért csinálták úgy, hogy azok, akik meggyőződésből, nem pedig csak szokásból katolikusok és akiknek vallási műveltségük is van, kénytelenek rosszallni?

A protestantizmus hazafias mezbe öltöztetett hírverése tehát elsősorban azért haragszik Carafára s azért rágalmazza hóhérnak és mészárosnak, amiért a kommunisták Horthyt gyűlölték, gyalázták és lelkiismeretlen gyilkosnak tartották. Szerintük ugyanis a kommunizmus jó, Horthy szerint meg rossz volt. Ezért büntette a kommunistákat az egyik és ezért tartotta gyilkosnak a másik azt, aki büntette őket. Carafa is csak annak hóhér, akinek inkább kell a török szultán, mint a bécsi király, még akkor is, ha meg van koronázva, ő pedig már hűséget is esküdött neki s nem is egyszer, s akinek még az iszlám is jobban tűrhető, mint a „klerikalizmus".

Azt tehát, hogy az eperjesi elítéltek mindig hűséges, bűntelen hívei voltak a magyar királynak, még azok se állítják, akik felháborodnak kivégzésük miatt. Még csak azt se meri állítani senki, hogy Carafa eperjesi „áldozatai" Zrínyi Ilonával, aki Munkács várában férje s a török oldalán még mindig tartotta magát a felszabadító keresztény sereggel, a koronás magyar király seregével szemben nem rokonszenveztek, sőt nem érintkeztek vele annak ellenére, hogy csak az imént (s ki tudja már, hányadszor) fogadták el királyuk amnesztiáját és fogadtak neki újra hűséget.

Pedig ha ez igaz, akkor mindenképpen halál a törvényes büntetésük, akár a magyar törvények alapján folytatják le ellenük az eljárást, akár nem. Minden „hazafias" magyar még ma is lélekben közibük tartozónak vallja magát, mert szintén Zrínyi Ilonával érez, s azt mondja, hogy annál jobban fenntartotta volna vele az összeköttetést és annál jobban igyekezett volna titokban támogatni minden magyar, minél hősiesebb, minél igazibb magyar lett volna.

Ha azonban így áll a dolog, akkor azt is el kell ismerni, hogy az eperjesi elítéltek Carafától semmiféle igazságtalanságot nem szenvedtek, mert hiszen tagadhatatlan, hogy csak a mi „hazafias" szempontunkból nem voltak bűnösök, de nagyon is azok voltak nemcsak Carafa, hanem a törvény és a magyar alkotmány szempontjából is. Sőt hogy még a kuruc hazafiasság szerint is bűnösök voltak, mutatja az, hogy ezt mikor Zrínyi Ilonát és az eperjesi protestáns fanatikusokat hazafiaknak tünteti fel, még ez a „hazafias" hírverés is elhallgatja azt, hogy ők Bécs ellen nem akkor harcoltak, mikor magyarelnyomást folytatott (valóságban ezt sose tette), hanem akkor, mikor hazánkat a török alól felszabadítani akarta, sőt tényleg fel is szabadította.

A kuruc propaganda is érzi, hogy ez szégyen, azért a dolog ezen oldalát úgy elhallgatja, hogy száz kuruckodó magyar közül alig van egy, aki erre gondolna vagy akár erről egyáltalában tudna. Azok a könyvek, melyeket ők olvastak, azok a szónoklatok, melyeket ők hallottak, teljesen eltitkolták előttük a kérdésnek ezt a nagyon is fontos, de még szerintük is szégyenletes oldalát.

Eperjessel a Carafával kapcsolatban nem az tehát a „hazafias" történetírás sérelme s az áldozatokat nem azért tartja ártatlannak, mert Carafa könnyelműen, lelkiismeretlenül, kellő bizonyítékok nélkül mondta ki őket bűnösnek s ítélte őket halálra (mert ezt mindig csak ürü-

gyül hozzák fel), hanem az, hogy Carafa bűnnek tartotta a Thököly-féle lázadást és – ami ezzel egyet jelent – a magyaroknak a törökkel való szövetkezését azon felszabadító keresztény sereg ellenében, mely a magyar király serege is volt egyúttal. A kuruc felfogás szerint ez hazafiasság volt, nem pedig hazaárulás. De viszont ezt még a „hazafias" hírverés is csak úgy meri állítani, hogy elhallgatja, hogy Thököly a török szövetségese volt, Lipót, a magyar király pedig ugyanakkor az ország felszabadításán fáradozott, a magyar „hazafiak" tehát tulajdonképpen ezt a felszabadítást akadályozták.

Carafának tehát nem az a „bűne", hogy bizonyítékok nélkül akasztatott, illetőleg az egyszerű gyanút már bizonyítéknak vette, hanem az, hogy ő (bizonyára teljes joggal) bűnnek vette a törvényes király serege elleni harcolást e törvényes király alattvalói részéről, míg magyar ellenfelei ezt nemcsak bűnnek nem tartják, hanem hazafias hőstettnek. Hogy törvényes királyuk serege a kereszténységet védte az iszlám ellen s minden magyar legédesebb álmát, a török iga alóli felszabadítást valósította meg, náluk az se számított.

Hogy mennyire Carafának volt igaza, nem pedig nekik, mutatja, hogy Zrínyi Ilonáék és az eperjesiek viselkedését még ők is csak úgy tudják hazafiasnak feltüntetni, hogy elterelik a figyelmet arról, hogy ők a török érdekeit képviselték, mellette harcoltak és hogy a „német" seregek, melyek ellen ők küzdöttek, ugyanazok a seregek voltak, melyek a törököket hazánkból örökre kiűzték s így az ország területi sértetlenségét a mohácsi vész után először újra helyreállították.

Hiába fogják rá ezek a „hazafiak" Carafára, hogy egyszerű gyanú alapján, tehát bizonyítékok nélkül osztogatta a halált, mikor azt ők is tudják és elismerik, hogy Carafa vádlottai Zrínyi Ilonához húztak (hiszen ezek a „hazafiak" még ma is hozzá húznak) és akkor Eperjesen mindenki tudta, hogy vele érintkezést is tartottak fel, mégpedig Lipót seregei ellenében.

Hiszen ha Carafa eperjesi elítéltjei nem követték el azt a bűnt, mellyel Carafa őket vádolta, akkor miért tartják őket „hazafiaknak", hősöknek? Az ugyanis, akit egyszerűen csak ártatlanul ítélnek el, sajnálni való áldozat, de nem hős. Az ilyen embert sajnálni kell, nem ünnepelni. Az eperjesi kivégzettek csak az esetben lehetnek hazafias vagy felekezeti hősök, ha azt a bűnt, melyet Carafa üldözött és megtorolni akart s melytől akkor a haza és az egész kereszténység érdekében szigorúságával egyszer s mindenkorra el akarta riasztani az ország lakosságát, valóban elkövették.

Aki az Eperjesen kivégzetteket vértanúnak tartja, egyúttal már azt is elismerte, hogy Carafa gyanúja olyan gyanú volt, melynek tárgyi alapja volt. Az eperjesi áldozatok hazafias vértanúk csak akkor lehetnek, ha azt, amivel vádolták őket, valóban elkövették, de az nem bűn, hanem hazafias cselekedet volt. De ha így áll a dolog, akkor mi szükség arról mesélni, hogy Carafa lelkiismeretlenül tisztán gyanú alapján bíráskodott.

De még ha Carafa valóban ilyen könnyelmű és lelkiismeretlen lett volna, akkor se mondhatnánk rá, hogy ártatlanokat végzett ki. Ez esetben is csak a törvényes formaságok tekintetében történt volna igazságtalanság, de nem a dolgok valóságát illetőleg.

A jelen esetben az amnesztia, a kegyelmezés, az igazság végrehajtásának felfüggesztése csak azért történt, mert az uralkodónak nem volt hozzá elégséges hatalma (ha nem ad amnesztiát, Eperjes városa nem adta volna meg magát). A régebbi amnesztiákat is mindig ezért kapták az eperjesiek. De akármi miatt kapták, az udvarnak természetesen meg kellett tartania a szavát. De vajon hány gyakorlati politikus vagy hadvezér fogadja el azt, hogy akkor is kötelező rá az ilyen amnesztia, ha később még lesz kellő hatalma, hogy a bűnt büntesse, de arra már azok, akik iránt igazságszolgáltatás helyett kénytelenségből kegyelmet gyakorolt, egymás után háromszor éltek vissza ezzel a kegyelemmel és szegték meg azt az esküt, mely az amnesztia megadásának ellenértéke volt s ráadásul az irántuk való állandó engedékenység még a jó ügy sikerét is kockáztatta, míg egy kis megfélemlítés a közügy érdekében nagyon is előnyös lett volna?

Az igazi keresztény Lipót úgy fogta fel a dolgot, hogy a megadott amnesztia őt még ez esetben is kötelezi. Láttuk, hogy ezért külön hangsúlyozta Carafa előtt, hogy csak azokat szabad büntetnie, akik a legújabb amnesztia és az utána következő hűségeskü ellenére is újra hűtlenkedtek. Carafa is hangsúlyozta, hogy ő is ezen az alapon járt el. De ha – mivel igen jól tudta, hogy élelmes, elővigyázatos és furfangos bűnözőkkel van dolga – mégis előfordult, hogy mikor nem tudott kétségtelenül perdöntő bizonyítékokat szerezni, a valószínűség alapján is meghozta halálos ítéletét – amire egyébként egyáltalán nincs bizonyíték –, ezt, ha tette, bizonyára azon az alapon tette, hogy ez esetben is csak legfeljebb alaki igazságtalanság történik, de tárgyi semmiképpen se, mert hogy ezek a vádlottak már ismételten elkövették a hűtlenség bűnét, afelől nem lehetett semmi kétség, még ha esetleg talán a legutóbbi amnesztia óta nem is történt ez meg.

Az igazságérzetnek ez esetben kétségtelenül jobban megfelelt a megokoltnál nagyobb szigorúság, mint a kisebb. Az Eperjesen ítélő Carafa azt mindig egész bizonyosan tudta, hogy feltétlenül bűnösökkel, feltétlenül olyan magyar és keresztény emberekkel van dolga, akik a hűtlenség bűnét elkövették. Ha aztán azt, hogy csak négyszer tették-e vagy ötször, már nem tartotta volna olyan fontosnak, csak ezért még bizonyára nem érdemelné meg a „mészáros" vagy „szörnyeteg" nevet, annál kevésbé azt a féktelen gyűlöletet, melyben részesül. Hogy elsősorban Carafa is erre gondolt Eperjesen, mutatja ennek hangsúlyozása legelső ítéletének megokolásában: „Sokszor megszegett esküjük miatt (vermittels vielmahlen gebrochenem aydts)".

Az elítéltek között többen (Keczer Endre, Bezegh) már a Wesselényi-összeesküvésben is vezető szerepet játszottak. De akik a Wesselényi-összeesküvésben nem is, Thököly felkelésében, lázadásában, felségsértésében, törökösségében, tehát a haza- és keresztényárulásban mindnyájan bűnösök voltak, mégpedig a királynak újra meg újra letett hűségesküjük ellenére.

Keczer Endre bűnlajstromát már röviden vázoltuk. Zimmermann Keczer veje volt s mikor Eperjes 1685-ben Lipót kezére került és Lipót a városban a katolikus Egyháznak visszaadta a kizárólagossági jogot, melyet akkor már száz év óta az ott berendezkedett lutheránusok gyakoroltak, ő, Rauscher, Schőnleben, Fleischhacker és Guth, mint az ottani lutheránusok vezetői, noha a város átadásakor csak azon a címen kaptak amnesztiát, hogy újra letették a hűségesküt Lipótra, emiatt újra elfordultak tőle, és újra felvették hittestvérükkel, Thökölyvel az összeköttetést.

Egyébként Zimmermann volt az, aki, míg a város Thököly kezében volt, az őrséget, mint városi pénztáros, fizette. Baranyay Ferenc felügyelője volt az Eperjesen királyi engedély nélkül felállított lutheránus főiskolának. Olyan fantasztikus protestáns és erőszakos forradalmár volt, hogy mikor 1682-ben Eperjes Thököly kezébe került, az ő vezetésével rohanta meg és rombolta le a fanatikus protestáns tömeg a ferencesek ottani kolostorát (Szalay, V., 352. o.). Tehát ő, a vallásszabadság állítólagos vértanúja, a legelemibb vallásszabadság megsértésének volt a vezére akkor, mikor nem a lutheránusok vallásszabadságáról volt szó.

Fleischhacker volt a bírája az 1685-ben Lipóttal szemben fegyveres ellenállást kifejtő Eperjesnek, tehát még jóval Buda bevétele után is vezetője a városban a törökös pártnak. Schőnleben és Medveczky ugyanakkor városi tanácsnokok voltak. (Látjuk azt is, milyen színmagyarok voltak Lipót eperjesi ellenségei.)

Feldmayer Simon viszont azelőtt Lipót seregének tisztje volt s mint ilyen szegte meg katonai esküjét és állt át Thököly s vele a törökök mellé. Ő tehát nem is volt eperjesi, sőt még magyarországi se. (Sajátságos, hogy mégis „vértanúja" lett a magyar szabadságnak!) Ő volt Eperjesnek az 1685. évi ostrom alatt a katonai parancsnoka s ő védte a keresztény sereggel szemben a várost. A város megadásakor ő is újra visszatért Lipót szolgálatába, titkon azonban ő is a magát Lipót ellenében még tartó Munkáccsal lépett összeköttetésbe.

A kivégzett Féja György Kassa bírája volt akkor, mikor a város Thököly birtokában volt. Székely Endre azért szenvedett halált, mert most sült ki, hogy Eperjes 1685-ös ostromakor ő

csempészte be a városba Thököly levelét. Kovács György kassai mészáros volt s az eperjesi törvényszék azért ítélte halálra, mert ő volt Féja titkos levélhordója.

Carafának tehát éppen nem kellett attól félnie, hogy esetleg ártatlant végeztet ki, még ha esetleg – ami, hangsúlyozom, egyáltalán nincs bebizonyítva – „áldozatai" között lettek volna olyanok is, akik az utolsó amnesztia után már nem vétkeztek. A büntetés még ekkor is bűnöst sújtott volna, mert az amnesztiázott bűnös is bűnös, kivált mikor a kapott amnesztia feltételeit akkor már nem is egyszer szegte meg.

Látjuk, hogy Eperjesen tömeges volt a hűtlenség és általános a törökkel cimborálás az 1685-ös amnesztia és a Lipótnak való felesküvés után is.

Carafa tehát rá volt kényszerítve, hogy megfélemlítést gyakoroljon. Még nincs bizonyítva, hogy csak egy embert is kivégeztetett volna tisztán csak azért, hogy az eperjesieket megfélemlítse.

De ha bizonyítani is tudnánk az egyedül csak megfélemlítésből való kivégzéseket, akkor is milyen messze van Carafa eperjesi kegyetlensége például Horthy „hazafias" és tekintélyes részben protestáns tisztjeinek attól a mészárszéktől, amit például Újvidéken a rácokkal szemben a XX. század közepén műveltek. Alig beszéltem, sőt egyáltalán nem beszéltem olyan magyar emberrel, aki akkor ezen felháborodott volna. Pedig ott több ezer meggyilkolt szerbről volt szó, akiknek legalább háromnegyed része egész bizonyosan nem csinált semmit a magyar katonaság ellen. Itt a gyilkosság tisztán azért történt, hogy a rácságot megfélemlítsék s így a magyar katonaság elleni addigi rác merényleteket lehetetlenné tegyék.

Milyen lett volna azonban a protestáns hírverés akkor, ha Carafa is ezt csinálta volna Eperjesen?! Pedig, hogy az eperjesiek akkor, mikor ott Carafa működött, Thökölyhez, tehát a törökhöz húztak, arra kell-e meggyőzőbb bizonyíték, mint az, hogy még ma is oda húz Magyarországon minden protestáns, mert hiszen ma is hazafias hősöknek gondolja mindannyiukat?

Hiába tették le az eperjesi lutheránusok Lipót mellett az esküt, mihelyt templomaikat visszaadta a katolikusoknak, valamennyien újra Thököly s vele a török hívei lettek. S ezért nemcsak követ nem vet rájuk egy magyar protestáns se, hanem eljárásukat természetesnek tartja. Hogy száz évvel előbb ők is minden templomot elvettek a katolikusoktól s csak pár évvel előbb, mikor Thököly lett az uruk, még azt a ferencrendi kolostort is nem is elvették, hanem lerombolták, mely Lipót rövid uralma alatt ott meg tudott nyílni, azon nem háborodtak fel még a mai protestánsok se. Nem is háborodhatnak fel, mert hiszen nem is tudnak róla. Az az ő hittankönyveikben nem is volt és ma sincsen benne.

Mondtuk, hogy Carafa egy „áldozatáról" se lehetett bizonyítani nemcsak azt, hogy ártatlan volt, hanem még azt se, hogy az utolsó (1685-ös) amnesztia után is vétkezett volna. Ezt még valószínűnek se tarthatjuk. Emlékszünk, hogy ezek között az áldozatok között egy Palásthy is volt (Gábor).

A Palásthyak történetéről Palásthy Pál egy háromkötetes nagy művet írt, melyben közöl minden adatot, amit csak a levéltárakban családja tagjaira vonatkozólag talált. Ez ellen a Palásthy Gábor ellen az volt Carafa vádja, hogy Rudnyánszky György vele küldött 1687. újév napján pénzt a munkácsi várba. Világos, hogy ez az ellenséggel való cimborálás, a haza és a kereszténység elárulása, felségsértés és hűtlenség volt, amiért a magyar alkotmány szerint is fővétel és vagyonelkobzás járt.

Épp oly kétségtelen az is, hogy a bűn a legutolsó amnesztia után történt, mert 1687 újéve bizonyára később volt 1685-nél. De a Carafa elleni hírverők azt is elfelejtik, hogy az 1685-ös amnesztia nem az egész országra, még csak nem is az egész Felvidékre, hanem csak Eperjes város akkori lakóira vonatkozik, hiszen az ő kapitulációjuk feltétele volt. Akik tehát nem eperjesiek voltak – például kassaiak –, azokat nemcsak az 1685 után elkövetett bűneikért lehetett elítélni, hanem az azelőttiekért is.

Egyébként ez a Palásthy volt az, aki a kínpadon igen sok vádlottról elárult olyan adatokat, melyeket ők még a kínpad hatására se vallottak be, melyekről azonban részint aprólékos részleteik, részint más forrásból származó bizonyítékok miatt is meg lehetett állapítani, hogy a valóságot tartalmazták.

Palásthy Pál művében (A Palásthyak, III. kötet eleje, 11. o.) olyan bizonyítékot is szolgáltat Carafa törvényszékének igazságosságához, melyeket a per aktáiban nem találunk. Azt írja e munkájában, hogy Dobay Zsigmond naplója Munkács várának védelméről 1686. július 15-éről említi: „Egy ember jött Eperjesről. Az bizonyosan referálta Carafa szekereinek (a hazánknak a török alóli felszabadításában fáradozó szekerek) felverését Palásthy által Liptóban."

Látjuk tehát, hogy ez is az 1685-ös amnesztia után történt. De az az ember is, aki „Eperjesről jött", szintén az amnesztia után jött. Jól láthatjuk tehát, hogy ezek a még Szekfűtől is „csupa ártatlan embernek" mondott eperjesi „Carafa-áldozatok", sőt – Uram bocsá! – „vértanúk", közel se voltak annyira „csupa" és annyira „ártatlanok", mint még a „labanc" történetíró is állítja, s Carafának sokkal több oka volt rája, hogy haragudjék rájuk és ártalmatlanokká tegye őket, mint gondolnánk.

Palásthy Pál műve még arra is bizonyítékkal szolgál, hogy ezek a szegény „csupa ártatlan" eperjesiek még azt a hűségesküt is, melyet az 1685-ös amnesztia megkapása fejében letettek, rosszhiszeműen, tudatosan, mint hamis esküt tették le s akkor is megszegték volna, ha Lipót nem adta volna vissza utána katolikus kézbe az eperjesi templomokat. Lipótnak egyébként nemcsak vallási, hanem politikai okai is voltak arra, hogy ezeket a lutheránus gyülekezeteket Eperjesen feloszlassa. Hiszen láttuk már, hogy az árulók tulajdonképpen az istentiszteleteken találkoztak egymással s itt beszélték meg árulásuk részleteit és miként tjét.

Deák Farkasnak – olvashatjuk Palásthy Pálnál – „A bujdosók levéltára" cím alatt közzétett emlékirataiban a bujdosóktól Apafi Mihályhoz 1679. október 12-én írott levelet Palásthy Menyhért is aláírta. E levélben a bujdosók írásba fektetik, hogy a császári kegyelmet elfogadják ugyan, de lelkükben mégis a lázadáshoz hívek maradnak (Palásthy: A Palásthyak, III. kötet, 1. o.):

„Az Istenért kérjük nagyságodat, ha kénytelenségből utolsó veszedelmünket távoztatjuk s a traktához hozzá fogunk. Mi úgy is a fényes porta és nagyságod hűségében maradunk. Datum in oppido Miskolcz." (Ezt az okmányt Thaly Kálmán is közli.)

Láthatjuk először, milyen tág lelkiismeretűek voltak ezek a „magyar szabadságért" még a törökkel való cimborálásra is kapható „hős" magyarok. Láthatjuk, hogy ezek számára a cél csakugyan szentesítette az eszközt. (De ugyanők hogy megvetették érte a jezsuitákat. Mert ők csak róluk tudták ezt a becstelen eljárást, önmagukról nem.) Láthatjuk, milyen magas színvonalon állhatott maga az a protestáns erdélyi fejedelem is, akinek ezt meg lehetett írni s aki ezt – úgy látszik – szintén természetesnek tartotta.

Láthatjuk, hogy az esküszegés mennyire nem csak eperjesi kiváltság volt (mert itt Miskolcon szegik meg) s hogy mennyire nem csak 1685-ben, illetőleg utána történt meg (mert itt 1679-ben is megszegik már). Láthatjuk azt is, hogy az egyik protestáns Palásthy (a Gábor) éppúgy megszegi, mint a másik (a Menyhért), mint ahogyan Keczert se csak egyet kellett törvényszéke elé állítania Carafának. Nem szóról szóra igaz-e tehát az, amit Carafa Bécsbe ír, mikor törvényszéke felállításának szükségességét megokolta s ezért hozzá az engedélyt kérte?

De láthatjuk azt is, hogy ha Carafa mérgelődött vagy akár dühöngött, még az is megokolt és érthető volt. Ezek az akkori magyar „hazafiak" (csak vigasztaló ránk nézve, hogy mint láthattuk, többnyire éppen nem voltak magyarok) csak akkor tették le királyuk kezébe az esküt, mikor királyuk már megveri és meghódoltatja őket, de akkor is egész rendszeresen és egymás után, sőt sorozatosan úgy teszik le az esküt, hogy mikor leteszik, akkor is az van az eszükben, hogy eszük ágában sincs megtartani, sőt mindjárt hivatalosan be is jelentik a töröknek, illetőleg a török kálvinista hűbéresének és szövetségesének, hogy ez csak érdekeskü, ne ijedjen meg miatta. Ők ez után is és ennek ellenére is épp úgy a török, nem pedig a ma-

gyar király alattvalói maradnak, mint eddig voltak. (S ezért egyenesen hazafias hősök váltak belőlük.)

Ők nem azért tettek I. Lipót koronás magyar királynak esküt, mintha ezután őt szolgálni s a letett hűségesküt megtartani akarták volna, hanem egyedül csak azért, hogy becsapják. Csak a letett eskü előnyeit akarták élvezni, de egyáltalában nem a vele járó kötelességet megtartani.

És ezt a hitvány eljárásukat nemcsak bűnnek nem tartják, hanem hivatalos írást adtak róla s dicsekszenek vele. Igaz, kénytelenséget emlegetnek. De hát milyen magyar az, aki csak kénytelenségből híve a magyar királynak? De ha magát az esküt azért tették is le, mert kénytelenek voltak (bár tisztességes magyar ember becstelenségre a vagyona, sőt az élete megmentése kedvéért se kapható), azt már semmiképpen se mondhatták, hogy utána a letett esküt is csak azért szegték meg, mert azt is kénytelenek voltak. Ilyen „ártatlan" és egyedül csak vallásuk szabadságát védő és csak „édes" hazájuknak szolgáló „áldozatai" voltak tehát annak a „gonosz" Carafának!

Történetíróink egész különös borzalommal említik, hogy micsoda rémes nagy vérpadot állított fel Eperjesen Carafa! Éppen a lakása ablakai alatt! Nem is tudják ezt mással magyarázni, mint hogy szadista volt s gonosz, elvetemült lelke gyönyörködött a véres színjátékban és áldozatai halálhörgésében. Pedig hát Carafa a vérpadot Eperjes piacán állíttatta fel. Mivel pedig természetesen az ő lakása se volt a kültelken s a belvárosba se valami eldugott mellékutcában, hanem a piacon, nem tehetett róla, hogy az ő ablakai is oda néztek. Aki azonban úgy tud gyűlölni, mint Carafa ellenségei, azok képtelenek tárgyilagosak lenni s mindent szükségképpen mindig a legrosszabbra magyaráznak. Az az ember, aki minden, ez időben írt levelében ráfogott kegyetlenség vádja ellen védi magát és azt hangsúlyozza, hogy neki éppen nem tulajdonsága a kegyetlenség, még ha természeténél fogva szadista is lett volna, már csak azért se gyönyörködött volna nyilvánosan áldozatai kínjában és már csak azért se állíttatta volna a vérpadot éppen az ablakai elé, hogy azt, amit állít, tetteivel meg ne cáfolja. Csak egy már egészen őrült Carafa tehette volna meg, hogy állandóan azt bizonyítja, hogy ő nem kegyetlen, tehát jelzi, hogy tud róla, hogy annak tartják és ez a feltevés nagyon kellemetlen neki, hogy ugyanakkor ne tegyen olyanokat, amik e neki annyira kellemetlen híresztelésnek kézzelfogható bizonyítékai.

Hogy Carafa nem lehetett az a gonosz ember, akinek nálunk rágalmazták, az életrajzírójának, Vicónak, személyét magasztaló megjegyzésein kívül láthatjuk a mi Zrínyi Ilonánk és árvái iránt megértő, sőt jóakaratú viselkedéséből is. E tekintetben ugyanis még a mi történetírásunk is elismerőleg ír róla. Pedig hát láttuk, hogy Zrínyi Ilona addigi viselkedésével ugyancsak megérdemelte volna Carafa haragját.

Azt, hogy mindent csak férje, Thököly kedvéért tett, egy ellene elfogult ember nem nagyon vehette volna tekintetbe, sőt még egy elfogulatlan is alig.

De az erdélyi protestánsokkal épp ily jóindulattal bánt, Lipót ugyanis eperjesi felmentése után újra Magyarországra küldte Carafát. Mikor Erdély katonai parancsnoka lett, jövetele hírére ott az a rémhír terjedt el, hogy „egy szekér kínzószerszámot" hoz magával (Pallas lexikon). Mikor Telekinek tisztelgésre meg kellett előtte jelennie, úgy ment hozzá, mint aki vérpadra lép. Még a végrendeletét is megcsinálta. „Aggodalma – írja Szalay (V., 413. o.) – alaptalan volt. Carafa lovas osztályt küldött elébe, mely őt a legnagyobb tisztelettel fogadta – folytatja. – Néhány nap alatt még nagyobb súlyra tett szert Carafa tanácsában, mint amellyel maga Absolon bírt."

Láthatjuk tehát, hogy az a fantasztikus protestáns Absolon is, aki azelőtt Thököly, majd Munkácsban Zrínyi Ilona jobb keze, egyébként pedig egy érdekből mindenre kapható, jellemtelen ember volt, később úgy be tudta magát hízelegni Carafánál, hogy bizalmasa lett. Ugyanígy a szintén minden porcikájában protestáns s talán még Absolonnál is aljasabb jellemű Teleki Mihály is. Feltétlenül jó embernek (egész naivságig jónak) kellett lennie annak a Carafának. Aki annyira nem volt gyanakvó, hogy ilyen emberek be tudták fonni. Ha Carafa

elvből protestánsgyűlölő lett volna, akkor már csak emiatt se tudták volna magukat vele annyira megkedveltetni ezek az emberek. De a rebelliseket se gyűlölhette annyira, mert hiszen mindketten nemcsak protestánsok voltak, hanem lázadók és törökkel cimborálók is. Látjuk tehát, hogy Carafa megbocsátani is mennyire jól tudott. Így aztán már kezdjük érteni azt is, miért magasztalja és miért szerette meg annyira Vico is.

Absolon és Teleki akkor, mikor már Carafa jobbkezévé váltak és bizalmasai lettek, már a császárt szolgálták (természetesen nem ingyen). Lehetett-e rossz vagy gyanakvó ember az a Carafa, aki – ilyen előélet után! – ennyire elhitte nekik, hogy őszintén szolgálják? Mindez azt mutatja, hogy Carafát csak az elkeseredés, a bűn aljassága miatti őszinte felháborodás, sőt talán csak a félelem tette egész rövid időre szigorúvá, egyébként azonban egyenesen bizonyos naiv, gyermeteg becsületesség volt jelleme alapvonása, mely az emberekről sokkal inkább felteszi a jót, mint a rosszat, tehát éppen az ellenkezője volt annak, mint amilyennek nálunk ismerik.

„Én a kormánynál – mondta Teleki Carafának – mindig a közjóra ügyeltem." (A legszemtelenebb hazugság. Hiszen az, aki ezt mondta, ezer éves történelmünk egyik legönzőbb és elveit, hazáját magánérdekeiért legjobban eláruló szereplője, aki a bujdosók, tehát a lázadók vezéréből lett Carafa szolgája.) „Én a magam érdekét sohasem választottam külön a közérdektől és most is szentül fogadom, hogy a császár védurasága Erdély felett kettő által biztosítható: ha Apafi meghagyatik a fejedelmi széken és ha minden háborgatás nélkül marad mostani állapotában a vallásügy. Carafa nem késett e nézethez állani." (Szalay, V., 413-414. o.)

Sokszorosan kimutatták már, hogy Erdélyben „a vallásügy mostani (Teleki korabeli) állapota" a katolicizmus legszégyenletesebb elnyomását jelentette (se püspöke, se papnevelője, se jezsuitái nem lehettek, sőt a székelyföld egy eldugott részét kivéve még templomai se). A győztes Carafa, aki a meghódított Erdélynek (melynek nemessége éppúgy viselkedett, mint az eperjesiek s meghódolása után is azonnal újra a török mellé állt, mihelyt a hadihelyzet kedvezőtlenné vált a királyra) diktálhatott volna, így be hagyta magát hálózni a minden idegrostjával protestáns Telekitől, a vallási ügyet hagyta a régi, a katolicizmusra annyira tűrhetetlen állapotban s vele a katolikusokat egészen elkeserítette. Katolikus szempontból tehát nem lelkesedhetünk nagyon Carafáért. Nem a jóakarat hiányzott nála irányukban, hanem minden bajnak naivsága, túlságos jósága és befolyásolhatósága volt az oka. Meg természetesen az, hogy az erdélyi vallási állapotokat nem ismerte.

Újabb bizonyíték állításunkra az is, ahogyan megbocsátott az akkor még tiszta lutheránus Brassónak. (Mennyivel elfogultabb volt Carafa vallásilag is, mint az akkori protestánsok!) Mindenki meghódolt ugyanis az Erdélybe bevonuló Carafának, még a várak: Huszt, Görgény, Kővár is „egész készséggel tártak kaput a császári őrségek előtt", egyedül Brassó „vonakodott példájukat követni". Hiába írt reá Carafa, a császár, hiába Teleki a fejedelem (Apafi) nevében. Bízott megerősített voltában s nem eresztette be a császáriakat.

Carafa kénytelen volt tehát katonaságot küldeni „a felhívást felhívás után visszautasító brassói polgárság ellen". Az ellenállás természetesen végtelenül bosszantó volt, a hadműveletek folytatását is igen akadályozta, Carafa tekintélyét is igen csökkentette és az erdélyieknek is igen rossz példát adott, mert ezt látva bizonyára sokan megbánták, hogy ők oly könnyen meghódoltak. (Jellemző, hogy most is németek, szászok kuruckodtak a „németekkel" szemben, de nem a magyarok.)

Ezért Carafa mielőtt seregét Brassó ostromára megindította, még egy utolsó kísérletet tett a város meghódoltatására s Veterani tábornokot azzal a hadosztállyal, melyet a meghódoló Brassóba szánt őrségnek, előre küldte Szebenből. Még mindig abban bízott, hogy serege zömét sikerül megkímélnie a hosszú brassói úttól és utána a fáradságos ostromtól, bár maga az ostrom, elsőrendű tüzérsége miatt, már nem lett volna nagyon hosszadalmas.

„De mihelyt Brassó elébe érkezett (Veterani), a fellegvárból és a városból ágyúlövésekkel fogadtatott és kénytelen volt egy közeli faluba vonulni." A végeredmény tehát az volt,

hogy Carafa mégis kénytelen volt megindítani a seregét és seregének pompás várostromló felszerelését. Ezekkel aztán olyan eredményt ért el, hogy a város az első, a fellegvár a harmadik kilőtt „gömbre" már meg is adta magát, mégpedig minden feltétel nélkül.

Carafa most bosszúból – melyre meg is lett volna az oka – csinálhatott volna Brassóban olyan vérfürdőt, amilyet csak akart. Még csak azt se mondhatnánk, hogy céltalanul, azaz tisztán bosszúból történt volna ez a vérfürdő, hanem megtorlás és példaadás céljából. Hogy hasonló viselkedés többet elő ne fordulhasson, ez a szigorúság hadi szempontból talán szükséges is lett volna.

Láttuk már azonban, milyen jószívű, emberséges ember volt Veterani s hogy áldották az erdélyiek még haló porában is. Ő tehát – noha neki lett volna rá a legtöbb oka – nem büntetett. Mivel azonban neki is volt ura, mégpedig Carafa, s így a brassóiak sorsa elsősorban tőle függött, azt ajánlotta nekik, hogy küldjenek hozzá követségbe 12 tekintélyes polgárt s azok „kérjenek kegyelmet maguknak és társaiknak". A végeredmény aztán az lett, hogy „a tábornok megkegyelmezett a városnak" azzal a kikötéssel, hogy a felbujtókat büntesse meg Apafi.

A „vérszopó" Carafa, az, aki állítólag szadista volt s gyönyörködött azok kínjaiban, akik ellene vétkeztek, nem kiadását kérte a felbujtóknak. Nem maga akarta őket büntetni, annál kevésbé kínjaikban gyönyörködni. Nemcsak a kínzás nem volt tehát neki fontos, hanem – mint látható – még az se nagyon érdekelte, hogy alapos lesz-e a megtorlás. Apafi aztán egy Krais Gáspár nevű aranyművest és néhány társát kivégeztette, mint felbujtókat. (Szalay, V., 418. o.) A Pallas lexikon azonban mindezt úgy adja tudtára az olvasóknak, hogy „szokása szerint kivégeztetett" (már ti. Carafa és Brassóban).

Hogy Carafa Eperjesen a kínpadot alkalmaztatta, azon se fogunk annyira elszörnyülködni, ha meggondoljuk, hogy ez akkor a korral járt. Hogy kívánhatnánk tőle, hogy éppen Eperjesen ne alkalmazza, mikor többszörös, cinikus esküszegőkkel volt dolga s mikor ezek a sorozatos esküszegők egytől egyik a legszemtelenebbül tagadtak, s mikor neki itt olyan bűnösökkel volt dolga, akiknek bűnös volta kétségtelen volt s akiket még a számukra legjobb esetben is nem az ártatlanság, hanem csak az amnesztia védett! Az a közkegyelem, melyre már nem is egyszer bizonyultak alkalmatlanoknak, érdemteleneknek.

Hogy a vérpad, melyet felállított, Eperjes főterén volt és ijesztően nagy volt, ha tárgyilagosak vagyunk és a gyűlölet nem vakít el bennünket, még az is Carafa mellett szól. Akkor ugyanis nem szadizmusra magyarázzuk. Carafa ugyanis jól tudta, hogy az egész város hűtlen és rebellis s hiába esküdött fel a császárra és a kereszténységre újra, csak a legközelebbi alkalmat várja, hogy újra fellázadhasson. (Nem is kellett még egy évtized se s Rákóczi alatt már újra fellázadt.) Ezért ijesztgetni, rémíteni akart. Azt akarta, hogy ha már ilyen véres eszközöket kell alkalmaznia, legalább legyen meg az eredménye, a város lakossága rémüljön meg annyira, hogy amitől kereszténysége és becsületérzése nem tudta visszatartani, visszatartsa a félelem.

Ura, a jó Lipót is így gondolkodott. Azt írta neki rendeletében, hogy „per poenam is paucos et terrorem in multos", azaz irtsa ki Eperjesről a gonoszt. Csak néhány embert büntessen meg, de akiket büntet, úgy büntesse meg őket, hogy sokan rémüljenek meg tőle. A középkori Egyház is (melyet ugyanúgy megrágalmaztak miatta, mint Carafát) így tett az inkvizícióval.

Nála is kegyetlenségre magyarázták, hogy még a halott eretnekeket is kiásatta sírjukból s még azok holttestét is felakasztatta, látványos jelenetek közepette még a házat is felgyújtatta, ahol laktak. Pedig ezek a drámai jelenetek mind csak azért történtek, hogy az emberek megrémüljenek és okuljanak s így akasztásokra és máglyákra ne legyen szükség. A holttestnek ugyanis nem árt s nem fáj az, hogy felakasztják, a ház felgyújtása is kisebb baj, mint a vérpad, ha tehát ilyen látványos jelenetekkel a kivégzéseket tesszük feleslegessé, a holtak elleni kegyetlenséggel az élők iránti felebaráti szeretetet gyakoroljuk. Úgy látszik, el is érte célját

ez a módszer, mert az inkvizíciós eljárásban – bár a közvélemény az ellenkezőjéről van meggyőződve – rendkívül ritka volt a halálbüntetés.

Ma már minden művelt ember tudja, hogy az „autó da fé"-k borzalmain csak azért háborodtak fel annyira őseink és mai tudatlanjaink, mert azt se tudták, illetőleg tudják, hogy mi az. Soha semmiféle autodafén egyetlen egy kivégzés vagy máglya nem volt, hanem ezek azok az örömünnepek voltak, melyeken a hajdani eretnekeknek az Egyházzal való kibékülését ülték meg s a Révai lexikon még a legkegyetlenebbnek gondolt spanyol inkvizícióról is azt írja már, hogy háromszáz éves fennállása alatt összes áldozatainak száma (az egész nagy Spanyolországban) mindössze 4000 volt (tehát egy évre átlag csak vagy 132 kivégzés esik), pedig ebben a boszorkányságok, méregkeverések és más bűnök is benne vannak, mert azok megbüntetése is az inkvizíció hatáskörébe tartozott. Ha most meggondoljuk, hogy régente a törvény milyen könnyen osztogatott halált, bizony az az egyenesen „nevetséges" állítás bizonyul igaznak, hogy a spanyol inkvizíció a régi kor legirgalmasabb büntetőintézményei közé tartozott.

Csak az tehát, hogy Carafa vérpadja Eperjesen a főtéren állott és hogy rémesen nagy volt, még az eperjesieknek se ártott. Használni azonban igen sokat használhatott volna nekik, ha akarták volna, azaz ha ők maguk okultak volna belőle, nem pedig Carafa kegyetlenségén botránkoztak volna miatta. Az ugyanis egész bizonyos, hogy Carafa azt az eperjesi vérpadot ezzel a céllal csináltatta olyan rémesen nagynak. Hogy nem érte el vele a célját, mert az eperjesiek nem a maguk, hanem Carafa bűnét látták benne, amiatt nem őt kell vádolnunk, hanem az eperjesieket.

„Hazafias" történetírásunk Carafának a brassóiak iránti irgalmát nem említi ugyan (sőt láttuk, hogy még itt is csak kegyetlenségéről tud), de annál inkább azt, hogy nemcsak Eperjesen volt kegyetlen, hanem utána Debrecenben is. Mérhetetlenül nagy összeget zsarolt ki ugyanis a város lakosaitól s katonái a sarc behajtása közben olyan kínzásokat követtek el, hogy heten még bele is haltak. Erre vonatkozólag először is arra hívom fel a figyelmet, hogy ezek a kínzások (nem mondom azt, hogy „állítólagosak") Debrecen város panaszaiként maradtak feljegyezve. Azoknak tehát, akik összeírták és felterjesztették őket, érdekük volt, hogy inkább nagyítsák, mint kisebbítsék őket. Ezt tekintetbe kell vennünk, mikor ítéletet formálunk róluk. Magát a tényt azonban nem akarjuk letagadni, sőt magát Carafát se tisztára mosni. Azt tartjuk, hogy ebben Carafa bűnösebb volt, mint abban, amit Eperjesen csinált.

Tekintetbe kell azonban vennünk azt is, milyen gyalázatosan viselkedett a keresztény ügy és az ország felszabadítása tekintetében ekkor Debrecen népe (hoztunk fel rá már nem egy felháborító bizonyítékot). Ne feledjük továbbá, hogy Debrecen ez időben rendkívül gazdag és népes város volt s Carafa is tudott róla, sőt külön hangsúlyozta is, hogy a felkelők, akiket ekkor alig tekinthetünk másoknak, mint félbetyároknak, itt rejtették el mindazokat az értékeket, melyeket az egész Tiszántúl (különösen a katolikus földbirtokosoktól) összeraboltak.

Azt mondja Carafa, hogy a város olyan túlzsúfolt lakosságú, hogy minden háznak három-négy gazdája is van, s ezekből kettő-három olyan, aki máshonnan hozta ide elrejteni vagyonát. Ne feledkezzünk meg végre arról se, hogy amit Carafa a debrecenieken, illetőleg Debrecenben behajtott, teljes egészében a hadsereg fenntartására, tehát hazánk felszabadítására fordította.

Vajon nem volt-e igaza, mikor úgy gondolkodott, hogy azok a gazdag emberek, akik eddig az ország felszabadításához szükséges anyagi áldozatok alól kivonták magukat, sőt helyette egyenesen az ellenséget támogatták s vagyonuk nagy részét is ezzel szerezték, illő, hogy legalább most, mikor mód van hozzá, rákényszerüljenek arra, hogy a szent ügy megvalósítását ők is elősegítsék? (Ki meri azt mondani, hogy az ország felszabadítása nem volt szent ügy s nem tagadhatatlan-e, hogy az az ügy, melynek Carafa állt akkor az élén, nem volt-e egyúttal eredményes ügy is?)

Carafa tehát Debrecenben is jót tett, legfeljebb a célja elérésére használt eszközök miatt kell elítélnünk. Világos azonban, hogy a kínzások, melyek előfordultak, nem Carafa, hanem katonái bűnei, mert egy nagy sereg fővezérét nem lehet minden egyes katonájának minden bűnéért felelőssé tenni. Ha egy sereg elfoglal egy rossz hírű ellenséges várost, minden túlkapást, minden visszaélést elkerülni még akkor se lehet, ha a vezér e tekintetben mindent elkövet s katonáival szemben egyenesen kegyetlen szigorral lép fel. A nagy sarcot maga Carafa vetette ugyan ki a városra, de láttuk, hogy ennek kivetése megokolt is volt. A bűnös eszközöket célja elérésére nem ő alkalmazta. Csak az a bűne, hogy esetleg talán jobban tűrte, mint szabad lett volna.

Hogy azonban maga Bécs milyen jó volt még debreceni hűtlen alattvalóihoz is, azt ebben az esetben is láthatjuk. Az udvarban túl nagynak találták azt az összeget, melyet Carafa a hadsereg céljaira a város megsarcolásából ígért. Carafa azonban bebizonyította, hogy nem sok, mert tényleg befizette a hadpénztárba. Önzetlensége és tisztakezűsége tehát bizonyítva van. Ha ugyanis magának zsarolt volna, vagy ha legalább magának is zsarolt volna, nemcsak a köznek, akkor Bécsnek kevesebbet ígért volna s csak ezt a keveset fizette volna be a hadipénztárba, a többit pedig megtartotta volna magának és munkatársainak.

Önző, magának harácsoló ember sose ígér a köznek annyit, hogy elszörnyülködnek a nagyságától. Minél többet ígér ugyanis a köznek, annál kevesebb jut magának, sőt még annak a kellemetlenségnek is könnyen kiteheti magát, hogy tényleg nem is tud annyit fizetni, mint amennyit ígért s így abba a gyanúba esik, hogy a többit elsikkasztotta. Látszik tehát, hogy Carafa a maga zsebével nem törődött, az udvar előtti becsülete pedig akkora volt, hogy nem tartotta szükségesnek félteni.

Nagy lelkiismeretességét bizonyítja az a leltár is, melyet a tőle Eperjesen kivégzettek elkobzott ingóságairól vetetett fel, mely Keczer Gábor és Véber Dániel holmijáról meg is maradt.

Mivel a hűtlenségért kivégzettek vagyona a koronát illette, s mivel Carafa eperjesi „áldozatai" többnyire dúsgazdag eperjesi kapitalisták voltak, azzal vádolták, sőt azt tartják róla ma is, hogy törvényszéke felállításának igazi célja a pénzszerzés volt. Ellenfelei, részint mert a gyűlölet a tárgyilagosságra képtelenné tette és teszi őket, részint mert – valószínűleg önmagunkból ítélve – igaz, tényleges önzetlenséget el se tudtak s tudnak képzelni, bizonyosra vették s veszik ma is, hogy a megszerzett pénz Carafának kellett, nem pedig a hazának.

Pedig aki ilyenkor a maga hasznát keresi, az semmitől se idegenkedik annyira, mint a leltározástól, s ha mégis kénytelen vele, legalább a pontos és alapos leltározástól. Ami ugyanis leltárba van véve, azzal el kell számolni. A gondos leltárból igen könnyen lehet még ráfizetés is, mert ha a leltárba vett dolgokból egy és más később elkallódik, a kezelő azért is felelős. Csalni csak azzal lehet, amit nem vettek leltárba.

Carafa leltárai annyira aprólékosak, hogy még ilyen tételek is szerepelnek benne: „unum frustum cerae rubrae: egy darab vörös pecsétviasz". Vagy: „Horologii dissoluti particulae: egy tönkrement, szétesett óra alkatrészei: 60 denár".

A Keczer-leltár külsejére rá van írva, hogy „Nr. 12-mus". Látható tehát, hogy ezeket az aprólékos leltárakat minden egyes kivégzett ingóságairól felvették. Azt is megtudhatjuk, hogy éppen az a Szentiványi László vetette fel őket, akit protestánsaink mint a törvényszék „legelvetemültebb" bíráját, legjobban gyűlölték. Így aztán azt is értjük, miért nem hunyászkodik meg a felelősségre vonáskor ő is olyan gyáván, mint a Megyeriek és Medveczkyek. Mert neki nem volt vaj a fején.

Azt, hogy az eperjesi törvényszék elítéltjei megérdemelték sorsukat, már éppen eléggé kimutattuk. A most közöltekből pedig láthatjuk azt, hogy azok, akik sorsuk és vagyonuk felett ítéltek, mennyire kötelességtudó, gondos és lelkiismeretes emberek voltak. Tanulhatnának tőlük azok, akik bíráikul tolják fel magukat és annyira felháborodnak rajtuk. E megállapításunkat éppen nem cáfolja meg, hogy Carafa Róth Jánost például 10.000 tallér lefizetése ellenében bocsátotta szabadon. A régi bíráskodásban ugyanis ilyen nagy összeg lefi-

zetése ellenében sokszor még olyan gyilkos is megmenthette életét, akinek bűne bebizonyult, sőt ő maga is elismerte. Hamarosan látni fogjuk, hogy éppen Rákóczi is még a gyilkosságot is büntetlenül hagyta, ha a gyilkos a meggyilkolt hozzátartozóinak kártérítést fizetett.

Róth Jánost azonban e nagy összeg fejében is csak azon a címen bocsátották szabadon, mert bűnös voltát nem sikerült kellőképpen bebizonyítani. Carafa is azt akarta jelezni ezzel az összeggel, melyet természetesen nem a maga, hanem a kincstár javára vetett ki Róthra, hogy nem azért helyezi szabadlábra, mert ártatlansága bebizonyult.

Aki azonban a régi kort is ismeri, jól tudja, hogy akkor még az is mindennapi dolog volt, hogy a legelőkelőbb állású nagyurak is elfogadtak jelentős ajándékokat ügyfeleiktől, nekik tett szolgálataikért a saját részükre is. Megtörtént ez nemegyszer még a nádorokkal is. Akkor ezt nem tartották becsületbe vágó dolognak. Furcsa eljárás, de az rokonszenves benne, hogy az emberek akkor legalább nem voltak akkora képmutatók, mint ma. A külső becsület és a tényleges becsület között akkor még nem volt olyan nagy különbség, mint ma. Akkor ugyanis az effajta ajándékokat nem titokban fogadták el.

Mivel az eperjesi „vértörvényszék" mint Rákóczi Ferenc felkelésének egyik fő oka került itt elő, tanulságos azt a kérdést is felvetni, hogy vajon annak a Rákóczi Ferencnek, aki Carafa kegyetlenkedései és állítólagos égbekiáltó igazságtalanságai miatti felháborodásában megtorlásul Lipót ellen fegyvert fogott, nem voltak-e hasonló bűnei. Később majd ezt a kérdést is alaposan megvizsgáljuk, azt azonban már most is megmondhatjuk, hogy annyira voltak, hogy még azt is kérdezni lehet, hogy ki volt nagyobb mészáros: Carafa-e vagy Rákóczi. S a válasz bizony az lesz: Rákóczi. Többet is végeztetett ki egyszerre, mint Carafa, ártatlanabbakat is, tehát igazságtalanabbul is és annak ellenére, hogy kínpadot a magyar törvények állítólag nem ismerték, még a kínpadot is alkalmazta ő is, mégpedig sokkal csekélyebb dologban és érdemesebb emberrel szemben, mint Carafa alkalmazta.

Azok számára pedig, akik még nem ismerik eléggé az emberi rosszaságot és tévedhetőséget s ezért nem tudják elhinni, hogy azt a Carafát, akiért olasz életrajzírója valósággal lelkesedik s akit alapjában véve mi is kifogástalannak, hazánk felszabadításában pedig egyenesen nagy hálánkra érdemesnek találtunk, ennyire meg lehetett nálunk rágalmazni és ennyire meg lehetett gyűlöltetni, befejezésül felhozunk még egy példát, mely megmutatja, hogy mindez nem is olyan különleges vagy ritka dolog és hogy különösen a katolicizmussal szemben milyen elfogultságra és milyen gyűlöletre képes a modern gondolkodás, például a mai protestantizmus is. A spanyolországi Barcelonában – mert ahol igen erős a hit, ott a legerősebb a hit gyűlölete is – a tervszerű és állandó „antiklerikális" igazgatás hatása alatt 1909 júliusának utolsó napjaiban a marxista munkásság és asszonyai és gyermekei a templomok, kolostorok, katolikus iskolák, árvaházak, internátusok, kollégiumok és szegényházak nagy részét felgyújtotta és lerombolta. Nemcsak az egyéb egyházi épületek, hanem elsősorban maguk a templomok ellen irányult a dühük. Feltörték a templomok hatalmas tölgyfaajtóit. Ahol nem sikerült, ott petróleummal leöntötték és felgyújtották, de bent a templomokban is tűzzel pusztították el az oltárokat és gyóntatószékeket. A papság, a szerzetesek és az apácák a rombolás alatt jólelkű szomszédoknál lappangtak vagy álruhában menekültek el. Természetesen sokan vértanúhalált is szenvedtek.

A kormány, sőt a király se volt ez időben valami vallásos – az ekkori spanyol katolikus lapok tele vannak emiatti panaszokkal s ezért a királyi család irányában is feltűnően hűvösen viselkedtek –, de ez mégis akkora botrány volt (különösen azért, mert a rendőrség vagy katonaság úgyszólván semmit se tudott megakadályozni), hogy valamit mégis kellett tenni s ezért a legismertebb és legtúlzóbb anarchista népvezért, Ferrert (de csak ezt az egyet) miatta halálra ítélték s kivégezték.

De a java csak most jön, s ami most jön, annak kedvéért hoztam elő az egész ügyet. A sajtó a világ minden országában olyan propaganda-hadjáratot fejtett ki ennek a Ferrernek az érdekében s mikor mégis kivégezték, olyan bosszúálló hadjáratot indított miatta, hogy éppen

olyan port vert fel az egész világon, mint Franciaországban például a Dreyfus-ügy. Én ekkor gimnáziumba jártam Keszthelyen, mégis ma is jól emlékszem az esetre, mert heteken át Ferrert védte és az őt „meggyilkoló" reakciót és klerikalizmust szidta még nálunk is minden újság. A templom- és kolostorrombolásokról természetesen semmit se tudtak az újságolvasók (nem tudtam akkor még én se, pedig már akkor is „klerikális" voltam), de annál jobban tudott mindenki arról, hogy ez a Ferrer milyen nagy ember és milyen felvilágosult volt és hogy a spanyol kormány milyen reakciós, milyen elmaradott és a modern gondolatnak milyen ellensége.

Én ezt mind tudtam, mégis végtelenül meglepett, mikor most kezembe került Szabolcska Mihály „Válogatott versek könyve" című kötete (Singer és Wolfner kiadása, Budapest, évszám nélkül) és ott a sok között ezt a verset találtam:

Ferrer

Nagy lelke, míg élt, be volt zárva
Földi gyarló porsátorába.
Most, hogy megölték: Most él csak valóban,
Tűz gyanánt árad el, s szét milliókban.
S mit életében árván, egymagában
Nem vívhatott volna ki soha tán:
Eszményei gyújtani, győzni fognak,
Zsarnok sortüzek hasztalan ropognak!
Vértengeren át s ezernyi halálon
A cél felé így száll át a világon
Az igazság, az eszme…
Hóhérai segítik győzelemre!

Tudvalevő, hogy Szabolcska Mihály kálvinista lelkész volt, mégpedig a rokonszenvesebb, konzervatívabb fajtából s ezért például a kommunizmus alatt agyon is hallgatták, sőt le is mosolyogták. Nem tarthatom Szabolcskát annyira rossz embernek, hogy feltehetném róla, hogy tudta volna, mit eredményezett ennek a Ferrernek a működése Barcelonában és mi miatt ítélték halálra, de ha feltételezem, hogy nem tudta, akkor is megdöbbent, hogy akkor, ha kolostorokról és katolikus templomokról van szó, még az olyan református lelkész is a rombolás és gyújtogatás pártjára áll s egy táborban van az Egyház rágalmazóival és gyűlölőivel, ha az Egyháznak annyira igaza van, mint a Ferrer-ügyben, a protestáns lelkész pedig annyira jobbak közül való, mint Szabolcska Mihály. De ezek után csodálkozhatunk-e Carafa rossz hírén? Hogy őt is pénzharácsolónak, sőt mészárosnak, ártatlan emberek mészárosának tartjuk?

Az elviselhetetlenül nagy adók terhe és a zsoldosok visszaélései

Azt el kell ismernünk, hogy a Rákóczi felkelését megelőző két évtized folyamán a magyar népnek akkora adókat kellett fizetnie és más szolgáltatásokat teljesítenie, amekkorákat alig valaha addigi történelme folyamán (de természetesen azért még a felét se annak, amennyit a mai embernek kell odaadnia vagyonából és jövedelméből az államnak). Sérelmet azonban semmiképpen sem lehet belőle kovácsolni, mert ennél mi sem természetesebb. Hiszen ekkor szabadították fel Magyarországot a török járom alól, tehát sose teljesített kormány és nemzedék a köz javára olyan nagyot és annyira évszázadokra szólót, mint ekkor teljesített, s noha a költség csak egy egészen kis töredékét viseltük mi, magyarok, érthető, hogy jutott azért ránk is belőle bőségesen.

Korunkban egymás után két világháború is volt, de ránk nézve mind a kettő kudarccal végződött s míg Lipót dicső felszabadító háborúja a rabiga megszűnését, Magyarország területi integritását s jövő virágzását hozta, addig az első világháború a trianoni Magyarországot s a magyarok millióinak idegen uralom alá kerülését, a második pedig a nemrég visszaszerzett magyar területek újra való elvesztését, a kommunizmust és az orosz jármot hozta. Mégis mennyivel többe kerültek ezek a mai háborúk nekünk, mint Lipót felszabadító háborúja, mely Rákóczi fellépését megelőzte. Lipót háborúja után nem volt vagyonválság, de Horthy alatt, az első világháború után kétszer is, a második világháború után pedig tökéletes, még a kisiparosokra és a parasztokra is kiterjedő teljes vagyonelkobzás volt. Lipót háborúja után nem volt devalváció, annál kevésbé infláció, de a mai világháborúk mindketteje után igen. A magyarok pénzvagyona most mindkettő után kétszer is egymás után teljesen tönkrement. És még mi panaszkodunk a Lipót felszabadító háborúja miatti anyagi terhek miatt? Vajon miért nem élt ekkor is egy másik Rákóczi, aki fegyvert ragadott miatta?

Nagy háborúk nagy kiadásokkal járnak, melyeket valakinek mindenképpen meg kell fizetnie. S ki lenne más az a valaki, mint a nép? Meg kellett fizetnie a magyar népnek még a mai két világháború költségeit is, pedig hiábavalók voltak, sőt azért a rosszért kellett fizetnie, amit hoztak. Annak a háborúnak ellenében, mely Rákóczi felkelését előzte meg, legalább megvolt a maga haszna, sőt akkora volt a haszon, hogy még ma is abból élünk. Lipót háborúja még egy ezredrészébe se került a mai háborúknak s mégis legalább 90%-át nem mi fizettük, hanem Lipót maga, a haszonnak azonban a 90%-át mi élveztük. Akkor mégis bosszuló hadjáratot indítottunk még azért a 10%-ért is, amit mi fizettünk. Se az első, se a második világháború miatt azonban nem ragadott fegyvert senki, illetőleg csak összeomlást csináltunk miatta s tönkretettük vele még azt is, amit a háború még meghagyott.

Rákóczi fegyvert ragadott annak megbosszulására, amit népünknek e felszabadító török háború miatt szenvednie kellett, mert ezt a bécsi kormány bűnének tulajdonította. Pedig hát mindaz a mérhetetlen szenvedés és anyagi veszteség, ami népünket ekkor sújtotta, szükségszerű következménye volt annak, hogy ebben a háborúban hazánk volt a hadszíntér. De ha hazánkat kellett felszabadítani, akkor a hadszíntér nem is lehetett más, mint hazánk.

A Habsburgoknak azonban még az is bűnük volt, hogy Magyarországról még ők se tudták a törököt kiverni úgy, hogy a háborúval járó szenvedések és károk ne Magyarország, hanem például inkább Ausztria vagy Csehország népét érjék. Pedig hát éppen azért fedezte Lipót a háború költségeinek 90%-át külföldről, s elsősorban örökös tartományaiból, mert azok jobban tudtak fizetni, mint mi, s azért tudtak jobban nálunknál, mert az ő területüket nem pusztította háború. Nekünk pedig az is szerencsénk volt a szerencsétlenségben (s ez a szerencse az örökös tartományokban például nem lett volna meg), hogy nálunk a véres csaták és ütközetek

többnyire olyan területeken folytak, melyek lakatlanok voltak s így a népnek a háború miatt csak kisebb részben kellett menekülnie, hajlékát, földjét, vagyonát elhagynia s utána elpusztítva, fölégetve újra megszállnia, mint ez Ausztriában és Csehországban történt volna.

Inkább csak a csapatok téli szállásolásai, felvonulásai és eközben elkövetett kihágásainak kényszerű tűrése, továbbá élelemmel és takarmánnyal való ellátása volt a magyar nép terhe és szenvedéseinek oka. De hát persze ez is éppen elég volt. Nagyon meggyőzően válaszolta azonban nemzetünk egyik effajta panaszára a haditanács, hogy minden részvéte a szegény agyonsanyargatott népé s ezért el is követ mindent, hogy szenvedéseit enyhítse és a katonai kihágásokat a legszigorúbb büntetésekkel minél szűkebb térre szorítsa: ki kell azonban jelentenie, hogy teljes megszüntetésüket nem ígérheti, mert ezek minden háborúval szükségképpen együtt járnak.

Sajnos, valóban még a sikeres háború is szükségképpen szenvedésekkel jár, áldozatok nélkül nem képzelhető el, s a sült galambot egészen ingyen még Bécs se hozhatta a szánkba. Éppen elég az, hogy olyan olcsó és részünkről olyan kis áldozatokat követelően hozta, amilyennek nincs párja a világtörténelemben. Mutassanak nekem még egy esetet arra, hogy egy országot 90%-ban a szomszédos országok szabadítanak föl, felszabadításának költségeit 90%-ban a szomszédos országok uralkodója viseli, s utána a felszabadított ország mégis magának tartja meg azokat a területeket, melyeket felszabadítottak, független is marad és utólag se kell e felszabadítás fejében semmit se fizetnie.

Sajátságos, szomorú, sőt szégyenletes, hogy mi erre az ingyen felszabadításra már akkor is fegyveres felkeléssel (a Bocskaiéval) válaszoltunk, mikor száz évvel előbb, makacs kitartással, a szegény bolond Rudolf próbálkozott 15 hosszú éven át ugyanezzel a felszabadítással. Ezzel válaszoltunk most is. Akkor azért, mert a 15 éves erőfeszítésnek alig volt eredménye, most meg – úgy látszik – azért, mert tökéletes eredménye volt. Mi a Habsburgoknak olyan elkényeztetett gyerekei voltunk, hogy még a teljes siker ellenére is kikértük magunknak a vele járó szenvedést. Mi nemcsak idegen pénzen végrehajtott, hanem szenvedés nélküli felszabadítást is követeltünk. Valójában azonban azért voltunk megsértve, mert ostoba és önző „hazafias" vezetőink (a Wesselényi-összeesküvők és Thököly) balfogásai és önzése miatt a török iga alól való felszabadításunk nélkülük, sőt ellenünkre történt.

Sajnos, azt kell megállapítanunk, hogy Rákóczi felkelése és a spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok ellenségeivel, a franciákkal való cimborálás s miatta a Habsburgok számára a spanyol korona elvesztése volt részünkről a hála, amivel Lipótnak a török kiűzéséért (melyet pedig Zrínyi még egy félszázaddal előbb is egy talán soha meg nem valósítható szép álomnak tartott még) fizettünk.

Ami pedig a zsoldoskérdést és a vele járó sérelmeket illeti, ezt eddig is már többször megtárgyaltuk. Hiszen a régebbi felkelések egyik fő oka szintén mindig ez volt. Felesleges tehát most újra foglalkozni vele, kivált mikor úgyis éppen most felelt meg rá a bécsi haditanács, mikor rámutatott, hogy ez a dolog természetével jár. Háború nem lehet katonaság, katonaság pedig kihágások nélkül. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy a kihágások ritkábbak legyenek. Akiknek azonban szenvednie kellett miattuk, az természetesen a kevés kihágást is igen soknak tartja. Mi se mondjuk, hogy a kihágás kevés volt, de ne feledjük, hogy ez a zsoldosok fizetetlensége miatt volt. A kihágások miatt tehát mindenki botránkozhatott, csak az a Magyarország nem, mely ennek a fizetésnek még tíz százalékát se adta. (A török felszabadító háborúban például egyáltalán semmit, mert mi csak a katonák élelmezéséhez járultunk hozzá, meg lovaik takarmányozásához, meg ágyúik vontatásához. Persze ez is iszonyú teher volt, de hát mi címen panaszkodhatunk e miatt éppen mi, akiknek kutya kötelességük lett volna a háború minden költségét viselnünk, mert hiszen a mi hazánk felszabadításáról volt szó s függetlenségünkhöz – akkor, mikor nem került pénzbe – ugyancsak féltékenyen és önérzettel ragaszkodtunk? Ki látott azonban olyan független országot, amely helyett más harcol, más szenved, és más fizet?

Nekünk panasz, sőt felháborodás helyett örülnünk kellett volna, hogy a mi hazánkért nem a mi, vagy legalább nemcsak a mi vérünk folyik, hanem idegeneké, vagy legalább idegeneké is (egészen kétségtelen, hogy ekkor sokkal több idegené folyt, mint magyaré) és szégyellenünk kellett volna, hogy a miénk (különösen a „hazafiaké") inkább a török oldalán folyt, bár az is igaz, hogy ami a vérontást illeti, a török oldalán se igen erőltettük meg magunkat. Ezt a ránk nézve nagyon kellemetlen kérdést azonban nem lehetett elintézni azzal, hogy feledtetésére csak a zsoldosokat szidjuk.

Valóságos rémmeséket mesélnek történelemkönyveink arról, hogyan adták el a magyar jobbágyok a saját gyerekeiket a töröknek, csakhogy a pénzen, amit értük kaptak, az adót kifizethessék és hogy mint becstelenítették meg az asszonyokat férjük szeme láttára ezek az emberi bőrbe bújt idegen fenevadak (természetesen nem a törökök, mert azok ilyesmit egész bizonyosan sose csináltak, hanem a német vagy vallon zsoldosok). Pedig hát aki csak egy cseppet is tud gondolkozni, tudnia kell, hogy ezek a most említett rémes dolgok legfeljebb kivételképpen fordultak elő. (De mint ilyenek, mindig elő fognak fordulni. Ilyet csak terhelt egyének tesznek, a terhelt emberek pedig kivételek, de mint ilyenek, mindig voltak és mindig lesznek is.) Ilyesmiket, mint rendszeresen előforduló dolgokat feltüntetni elfogultság, ferdítés, rágalom és a rosszindulatú hírverés tulajdonsága.

Tisztességes ember, sőt ha normális, még a nem tisztességes is (pedig hát bizonyára a jobbágy is normális ember) nemcsak el nem adja a gyerekét rabszolgának, hanem effajta elfajultság még csak eszébe se jut, akármilyen rossz anyagi körülmények között is van, s még ha tudja is, hogy másképpen elevenen fogják megnyúzni. Ha volt ilyen magyar jobbágy ebben az időben, aki gyermeke eladásával szerezte meg az adóra szükséges pénzt, akkor ő volt a vadállat, nem pedig az a zsoldos, aki erre állítólag „rákényszeríttette". Vadállat ugyanis az, aki, hogy az adóbehajtók zaklatásaitól megszabaduljon, képes örökre megválni gyermekétől és rabszolgasorsba taszítani. Ismétlem, a magyar jobbágyra szégyen ez, de nem átlag a magyar jobbágyra, hanem csak arra a kevésre, aki így csinált. Minden józan eszű ember tudja ugyanis, hogy ilyen jobbágyok tömegesen se magyarok, se törökök között nincsenek. Sőt nincsenek még hottentották között se. Hatásos hírverés ez tehát, de csak gyermekek részére. Felnőtt ugyanis nem hiheti el, illetőleg csak kivételes esetnek tarthatja. A baj csak az, hogy igen sok ember még felnőtt korában is gyermek marad, különösen akkor, ha a „hazafiság" és a vele járó mesterségesen felkorbácsolt gyűlölet megfosztja az eszétől.

Az a jobbágy, aki rabszolgának adja el a gyermekét, hogy az erőszakos, sőt kegyetlenkedő adószedőknek fizethessen, az ideggyógyászat, a patológia vagy pszichiátria körébe tartozik, nem pedig a történelembe, s aki ilyen eseteket úgy említ meg, mint általánosakat és a korra jellemzőket, az nem alkalmas történetírásra, mert a józan ítélőképességének, melyre ott feltétlenül szükség van, teljes híjával van. Ha pedig készakarva ír így és dolgozik ilyen érvekkel azért, mert nem az igazság tárgyilagos felderítése a célja, hanem politikai propaganda, akkor még inkább ki kell seprűzni a történetírók tisztes táborából.

Mikor a bolsevik sereg 1944 őszén és 1945 tavaszán hazánkba bevonult, már megelőzte a tömeges nőmegbecstelenítések híre. Én ezeket a híreket nem vettem komolyan és túlságos kiélezésüket hisztériának tartottam. Tudtam, hogy ilyesmik minden háborúban előfordulnak, feltettem azt is, hogy istentelen vörös katonák részéről gyakoribbak is lesznek, mint egyébként, de akkora jelentőséget, mint a bevonulásuktól rettegő magyar közvélemény, nem tulajdonítottam ennek a híresztelésnek.

Csalódtam, mert a valóság még a túlzottnak gondolt hírnél, sőt majdnem azt mondhatnám, hogy még a képzelhetőnél is nagyobb volt. Utána mégis nemcsak fegyveres lázadás nem tört ki az oroszok ellen miatta, hanem a „felszabadulás" szó egész általánossá váló használatával is egész szépen összefért (megszokásból még olyankor is, ha nem kommunistával beszélgetett a magyar), sőt még azt se akadályozta meg, hogy tapsvihar és lelkes éljenzés ki ne törjön, valahányszor Sztálin, Rákosi vagy a dicső szovjet hadsereg nevét kimondták a szónokok.

Remélem, hogy a magyar társadalom, mely mindezt megérte s erre képes volt, talán azt is minden nagyobb nehézség ellen belátja, hogy Rákóczinak csak azért, mert a német zsoldosok kemények voltak az adó behajtása közben, sőt ha az emberek elrejtették a terményüket s azt mondták, nincs, mikor megtalálták, amit elrejtettek, esetleg ütöttek is, még nem kellett volna szükségképpen fegyvert ragadnia, sőt még azt is nyugodtan megtehette volna, hogy tapsolja és éljenezze is ezeket az idegen zsoldosokat, kivált mikor ezek nem csak úgy „szabadították fel" Magyarországot, mint a szovjet hadsereg, hanem valóban s ezért valóban járt volna nekik a taps még akkor is, ha a felszabadítás közben bűnöket követtek is el. Én ugyanis még nem láttam, sőt még elképzelni se tudok olyan fegyveres felszabadítást, melyben százezrek vesznek részt, 15 éven át tart és a felszabadítók mégse követnek el közben egy bűnt se.

Mivel kegyetlenségek az adó behajtása, illetőleg rekvirálás közben csakugyan fordultak elő (láttuk például Carafa katonáit Debrecenben), ezek legfőbb okát is abban kell keresnünk, hogy maga a magyar jobbágy is, főként a protestáns, tulajdonképpen ellenségesen viselkedett az érte harcoló idegen zsoldosokkal. Lehetett ez faji ellenszenvből is (s ezért katolikus magyar jobbágyok részéről is előfordulhatott, kivált mikor a zsoldosok bizony néha pusztítottak és kegyetlenkedtek is, mert terheltek természetesen köztük is voltak), még gyakrabban történt azonban a dolog felekezeti ellenszenvből, mely akkor még sokkal nagyobb szerepet játszott az emberek lelkületében, mint a faji ellenszenv. Egyébként Lipót zsoldosai éppen nem voltak mind katolikusok.

Számtalan adatunk van rá, hogy protestáns lelkészeink egyenesen a szószékről izgattak a zsoldosok ellen, mert joggal féltek attól, hogy ha Lipótnak még Magyarországot is fegyveres erővel kell meghódítania a magyar protestantizmus ellenében s ez sikerül is neki, akkor örökre vége lesz itt a protestáns kiváltságoknak, amit azonban ők egyszerűen vallásszabadságnak tartottak. (A felvidéki protestáns lelkészek rendszeres izgatását láttuk még Sobieski panaszából is.) Ha az így fanatizált nép sokszor egyenesen megszökött (erdőkbe, nádasokba vonult) Lipót seregeinek érkezése elől, érthető, hogy ha a katonák emiatt üres falut találtak, ez elkeserítette az éhségtől, a hosszú menetelésektől meg a morbus hungaricustól kimerült embereket, hiszen egyébként is sokszor napi járóföldekre se találtak falut.

Világos, hogy ezek a keserű emlékek feléledtek ezekben a zsoldosokban akkor is, mikor más körülmények között adót szedni vagy rekvirálni küldték ki őket a magyar falvakba, és ott azt a választ kapták, hogy nincs, de nemsokára azt kellett megállapítaniuk, hogy mégis van. Az adószedő és végrehajtó se akkor, se most nem hisz (s valljuk be, hogy többnyire igaza van ma is, mikor nem hisz, és igaza volt régen is, mikor nem hitt).

A különbség csak az, hogy háborúban minden durvábban megy, mint békében és 1700-ban még békében is durvábban ment, mint ahogyan ma megy. De akkor még az emberek is durvábbak voltak, mint ma, s egy-egy összeverést könnyebben is vettek, mint ma. Egy-egy mérő búza például nagyobb érték volt előttük, mint amilyen kár volt számukra egy véres verés. Ha egy eldugott forintot megtaláltak náluk s elvitték, az jobban fájt az akkori jobbágynak, mint ha azért, hogy nem mondta meg, hova rejtette, úgy összeverték, hogy egy hétig feküdt bele, de viszont a forint megmaradt, mert nem találták meg. Az akkori vasidegzetű embereknek nem is fájt az a verés annyira, mint nekünk. Hiszen ma már még egy foghúzást se bír ki érzéstelenítés nélkül még egy paraszt se, akkor pedig még a királykisasszonyoknak is ki kellett állniuk, ha szükség volt rá. Bizonyos szempontból tehát szükségszerűség is volt, hogy az akkori emberekkel durvábban bánjanak, mint a maiakkal.

Tudjuk például, mi volt az a vesszőfutás. Az áldozatnak meztelen felsőtesttel végig kellett szaladnia egy szakasz katona sorfala között, miközben mindegyikük vesszővel akkorát vágott a hátára, amekkorát tudott. Világos, hogy az áldozatnak e büntetés kiállása után merő seb és vér volt a háta. Nos hát Osváth Pál, „Bihar vármegye volt csendbiztosa" – írja „Közbiztonságunk múltja" című 1905-ben kiadott visszaemlékezéseiben (11. o.), hogy 1845-ben Derecskén (Bihar megye) látott egy katonát, aki miután száz ember között vesszőt futott, utá-

na a véres hátát szinte közönyösen, mintha nem is fájna neki, a piszkos fal omladozó meszes vakolatához dörzsölgette. Az 50-es években pedig Berettyóújfaluban ismert egy hosszú ideig katonáskodott embert, aki egy icce bor ellenében felajánlotta, hogy 12 ember között vesszőt fut.

1867-ben egy „40 éves forma, magas, sovány, de izmos" betyárt küldött át ehhez a „csendbiztoshoz" a szomszédos élesdi csendbiztos. A betyár ruhája az Élesden kapott ütlegek miatt a beléje ivódott vértől egészen meg volt keménykedve s az erős szervezetű ember a gyengeség miatt állni is alig bírt a lábán. Osváth tudta, hogy ennek az embernek sok terheli a lelkét, de számadásra vonását egyenlőre elhalasztotta. Ehelyett – felügyelet alatt – az istállóba küldötte és hogy hiába ne egye a kenyeret, néhány párna tollat küldött oda neki, hogy fossza meg.

Ez a vénasszonynak való munka bántotta az erős, önérzetes embert, de még inkább az, hogy a pandúrok is gúnyolódtak vele miatta. Néhány óra múlva kérte, hogy vezessék a csendbiztos elé. Ott Osváthnak kijelentette, hogy Élesden szinte agyonverték, de mégse vallott semmit, de ha másutt elkövetett dolgaiért nem vallatják és tollat többet nem fosztatnak vele, arról, amit ebben a járásban követett el, hajlandó teljes és őszinte vallomást tenni. A verésre verés tehát nem fájt neki annyira, mint a tollfosztás.

Ilyenforma, sőt még amolyanabb emberek voltak a Lipót-korabeli, szinte félnomád és a sok futásban-menekülésben, háborúban, viszontagságban, törököktől és zsoldosoktól való szenvedésben eldurvult magyar jobbágyok is. Aki minderre nem gondol, mikor a porciókat behajtó katonai osztagok durvaságáról, sőt veréséről olvas, az nem lehet tárgyilagos történetíró, sőt még tárgyilagos történelemolvasó se.

Olyan komoly történetíró műveiből pedig, mint Takáts Sándor, azt tudhatjuk meg, hogy ugyanebben a korban még az is előfordult, hogy a büntetésül karóba húzott emberek (de természetesen most nem a zsoldosoktól büntetésül alkalmazott karóba húzásról van szó, mert ilyet azért a zsoldosok a maguk szakállára nem csináltak), így felnyársalva csendesen pipázgattak és úgy várták a kissé túl lassan érkező halált. Ez azonban azt is bizonyítja, hogy kínjaik nem lehettek olyan nagyok, mint mi elképzeljük.

Nagyon kezdetleges ítélőképességgel és emberismerettel bíró ember volna az is, aki kereken tagadni akarná, hogy az itt szolgáló zsoldosok néha még azt is megtették, hogy a férje szeme láttára becstelenítették meg a feleségét. Ilyesmik háborúban katonák garázdálkodásaként – kivált ha azok a katonák részegek, márpedig fosztogatások után igen sokszor részegek – mindig előfordultak és elő is fordulnak, ha nem is olyan tömegesen, mint a bolsevik oroszok tették a mi „felszabadításunk" kapcsán.

Biztosíthatunk róla azonban mindenkit, hogy olyan hadurak seregében, amilyen I. Lipót volt, aki még tábornokaiban is majdnem fontosabbnak tartotta a jámborságot, mint a hadi képességeket, az ilyesmi valóban kivétel volt és ritkább kivétel, mint más hadseregekben. Azt is joggal feltehetjük, hogy olyan háborúban is ritkább kivétel volt, amely keresztény, vallásos érdekekért folyt, s melyben igen sokan önzetlenül, ideális lélekkel vettek részt. Lipót felszabadító háborúja pedig ilyen háború volt. (Akinek azonban kellő emberismerete és élettapasztalata van, tudja, hogy ilyen háborúban is vesznek részt kalandorok és értéktelenek, sőt gonosz emberek is. Sőt élettapasztalattal rendelkező ember jól tudja még azt is, hogy sokan még azok közül is eldurvulhatnak és elfajulhatnak (a sok éhezés és embertelen szenvedések miatt), akik még ideális lelkületűek voltak, mikor a háború megkezdődött).

Arról is biztosíthatjuk az olvasót, hogy Lipót zsoldosai nem büntetlenül garázdálkodtak, ha garázdálkodtak, sőt tisztjeik seregestől akasztatták fel érte őket. Sajátságos, hogy mi – ha nem is őszintén – még tapsolni is tudtunk a bolsevik seregnek a szó szoros értelmében a magyar nők millióin elkövetett becstelenítései és rendszeres rablásai ellenére is, noha az ő „felszabadításuk" eredménye évtizedeken át tartó orosz megszállás és elnyomás lett, de a nekünk tényleges felszabadulást hozó keresztény zsoldosok kivételesen előforduló és számtalan eset-

ben egyenesen kegyetlenül megtorolt bűnei úgy megfeküdték a gyomrunkat, hogy még most, évszázadok múlva is úgy tud miattuk toporzékolni minden magyar, mintha az a megbecstelenítés a szeme láttára és az ő feleségével vagy lányával történt volna.

Azt az aljas rágalmat a mondottak után talán már nem is kell külön cáfolnunk, hogy Bécs ezekkel a garázdálkodó zsoldosokkal egyenesen készakarva akarta gyötörni és nyomorgatni ezt a szerencsétlen, de tőle ádázul gyűlölt magyar népet. Sokkal jobban és őszintébben szerette ezt a magyar népet a vallásos bécsi udvar, mint a vallástalan és tág lelkiismeretű magyar soviniszták vagy forradalmárok, akik itt minden negyedszázadban egy-egy polgárháborút rendeztek. A bécsi udvarnak mindig volt gondja arra, hogy ha akár e forradalmárok elleni védekezésül, akár a török ellen küldött ide seregeket, ezek minél kevesebb visszaélést kövessenek el s a háborúval szükségképpen együtt járó szenvedések minél kisebbek és elviselhetőbbek legyenek.

Magától értetődőnek kell tartanunk ezt, mikor tudjuk, hogy még a rideg, önző és anyagias Nagy Frigyes, a kemény Bocskai, csak a maga érdekeit néző Bethlen, és a fukar I. Rákóczi György-féle emberek is mindent elkövettek az effajta visszaélések megakadályozására már csak a saját jól felfogott érdekükben is. Hogy lehet hát akkor még csak gondolni is arra, hogy viszont olyan csupa jóság ember, mint amilyen Lipót volt, az ilyesmiket nemcsak nem büntette, hanem titkon örült is neki, sőt készakarva idézte őket elő, hogy a „gyűlölt" magyarokat és a még „gyűlöltebb" protestánsokat megnyomorgassa?

Az igaz, hogy Lipót nagy jósága egyúttal oka is volt ezeknek a visszaéléseknek, mert seregében éppen emiatt bajosan volt olyan fegyelem, mint Nagy Frigyesében vagy Bocskaiéban. Ámde az is kétségtelen, hogy a sereg fegyelme elsősorban nem magától Lipóttól, hanem tisztjeitől függött, azok meg természetesen nem voltak mind annyira jószívűek mint ő. Az is tagadhatatlan továbbá, hogy Lipót tábornokai és tisztjei között is több jószívű ember volt, mint Nagy Frigyesében vagy Bocskai emberei között, s a jó szív elsősorban nem a zsoldost, hanem a védtelen népet sajnálta meg, sajnálata pedig csak abban nyilvánulhatott meg, hogy a zsoldost erőszakoskodásaiért büntette.

Abból a keresztény szellemből, mely Lipót országaiban és seregeiben uralkodott, szükségképpen következik ez, de Lipót abból az elvéből is, hogy inkább kell neki jó keresztény, mint nagy tehetségű tábornok, mert a nagy tehetség hasznát lerontja Istennek az a büntetése, melyet bűneik, visszaéléseik s a megnyomorgatott nép sírása miatt küld ránk, a tehetségtelenség hátrányait pedig ellensúlyozza Isten áldása azért, hogy az ő útjain járunk.

Hogy az elmélet egyezett a valósággal, bizonyítják Lipót világraszóló hadi sikerei s hogy ezt ne tulajdoníthassuk véletlennek vagy kivételnek, ott vannak hozzá hasonlóan nagy keresztény nagyapjának, II. Ferdinándnak, szintén világra szóló hadi sikerei. (II. Ferdinánd és I. Lipót volt a két legvallásosabb és egyúttal a két leghatalmasabb Habsburg.) Hogy Lipót felszabadító háborúja nem ért még nagyobb eredményt, annak egyik legfőbb oka az volt, hogy abban az időben télen még nem harcoltak, a felszabadító seregek pedig tavasz helyett mindig csak elkésve, a nyár folyamán tudtak hozzánk, a harctérre megérkezni. Így aztán győzelmeiket sose tudták kellőképpen kihasználni, mert mire erre kerülhetett volna a sor, itt volt már a tél. Ennek az állandó késedelemnek legfőbb oka ugyan az volt, hogy a sereg kiállítására és felszerelésére a pénzt – mely többnyire önkéntes felajánlásokból állt, tehát jótékonyságon alapult – mindig csak nagykeservesen s így természetesen elkésve lehetett előteremteni, de emellett az is oka volt (minden egykorú forrás hangsúlyozza ezt), hogy a katonaság téli szállásai túl messze voltak a hadszíntértől, s mikor végre fel iskészültek, hetek kellettek, mire ide érkeztek.

A zsoldosok legnagyobb része ugyanis nem nálunk, Magyarországon, a hadszíntér közelében, hanem Csehországban, Morvában és az osztrák örökös tartományokban telelt, tehát eltartásuk és a velük járó ezernyi baj egész tél folyamán elsősorban nem a magyar népre nehezedett.

Láthatjuk belőle, hogy az udvar nemcsak készakarva tönkretenni nem akarta a magyarságot, hanem annyira kímélte, hogy ez szemében még a legfontosabb hadicéloknál is előbbrevaló volt, mert hiszen ez az Ausztriában való teleltetés hadi szempontból rendkívül hátrányos volt. Természetes, hogy voltak olyan ezredek is, melyek nálunk teleltek, de közel se olyan nagy számban, mint történetírásunknak ide vonatkozó panaszai után sejtenénk. Ezek alapján ugyanis minden magyar olvasó azt gondolja, hogy a zsoldosok eltartásának terhét teljesen reánk hárították. (Ugyanakkor a csehek és osztrákok viszont azt hitték, hogy az udvar csak a magyarokat kíméli és hogy minden terhet ők viselnek.) Az igazság – láttuk – az, hogy a hadvezetőség minket még a hadsikerek kockáztatása árán is kímélt.

Mikor 1688-ban, Lipót fegyverei sikerének tetőpontján, messze lent a Balkánon voltak már a keresztény seregek, „a főhaditanács úgy vélekedett, hogy most egy elszánt katonai séta elégséges leszen öszves Szerbia és Bosznia meghódítására. Nándorfehérvárra (mely akkor a miénk volt), parancs ment: Használják fel a vezérek a török birodalomban még mindig zajló lázadások és a nagynevű végvár (Belgrád-Nándorfehérvár) visszafoglalása okozta rémülés alkalmait, legyenek azon, hogy meghaladván a Balkán szorosait, Szófiát, a nagy, de rosszul vagy éppen nem erődített várost még az ősz első felében hatalmukba ejtsék; ezáltal lehetségessé válnék a téli szállások terhét részben Magyarországról leemelni és egyúttal Nándorfehérvár biztonságáról is volna gondoskodva. A lovasság tíz nap alatt Szófia előtt teremhet; a gyalogság majd utána fog jőni (menni). De Caprara oda nyilatkozott válaszában, hogy a tábornokok megannyian olyasnak vélik az indítványt, mely a sereg erejét felülhaladja" (Szalay, V., 430-431. o.).

„Hasonló felhívás ment (badeni) Lajos őrgrófhoz is, de tőle is olyan válasz érkezett Bécsbe, mint Nándorfehérvárról."

Látjuk tehát, mennyire gondja volt a bécsi legfőbb haditanácsnak arra, hogy a téli szállások terheit Magyarország válláról még jobban levegye. Ezt hozza fel ugyanis egyik legfőbb oknak az összes tábornokhoz intézett felhívásában arra, hogy a hadsereg még erejét felülmúló erőfeszítést is tegyen. Erről – mint láthatjuk – történelmi kútfő van s ez bizonyára egész mást mutat, mint amit mesterséges hírveréssel és tudatos rágalmazással félrevezetett közvéleményünk a bécsi haditanácsról gondol. Pedig hát ezekkel az egytől egyig külföldi származású tábornokokkal egész őszintén beszélhetett a bécsi főhaditanács s a magyarok megnyomorgatásáról is írhatott volna nekik, ha titkon ez lett volna a szándéka. Caprara vagy Badeni Lajos előtt bizonyára nem kellett volna e tekintetben titkolóznia. Ezt a felszólítást nem a magyar rendeknek küldte a bécsi haditanács, tehát senki se mondhatja, hogy csak olyan „vakulj, magyar!"-féle szemfényvesztés volt.

A főhaditanács e felszólításáról és annak megokolásáról akkor hazánkban természetesen senki se tudott. Nálunk a bizalmatlanságot elvből szítani törekvő sátánok „jóvoltából" itt mit se voltak hajlandók tudni arról, hogy téli szálláson nemcsak nálunk vannak ezredek, hanem Csehországban és az örökös tartományokban is, sőt ott több van, mint nálunk, annak ellenére, hogy ez hadi szempontból a nagyobb távolság miatt rendkívül hátrányos volt. Pedig hát ettől eltekintve is joggal hozzátehették volna, hogy ugyanazok a magyarok, akiket a kormány és a hadvezetőség annyira kímél, jó dolgukban egyenesen az ellenséggel tartanak: Thökölyt, a török szövetségesét magyar szabadsághősnek, feleségét, Zrínyi Ilonát, aki Munkácsban a felszabadító keresztény seregeknek ellenáll és őket a török elleni útjukban feltartóztatja, honleánynak s a magyar nők példaképének tartják. Aztán azt se feledjük, hogy mi emellett nem győztük eleget hangsúlyozni, hogy Magyarország független ország. No hát ha független – mondhatták volna Bécsben –, akkor szabadítsa fel maga magát vagy legalább fizesse meg azt, amibe nekünk az ő felszabadítása kerül.

Még ha a legtúlzóbban kuruc történetíróink műveiben böngészgetünk is e korban, még ezekben is egész sereg adatot találunk annak bizonyítására, hogy se az itt értünk harcoló idegen zsoldosok nem voltak annyira gonoszok és kegyetlenek, mint a hírük tartja, se a magyar

nép nem szenvedett tőlük annyira, mint mi az irányzatos hírverés miatt gondoljuk; mikor pedig valóban szenvedett, többnyire ő maga volt ennek oka, mert ő hívta ki maga ellen haragjukat.

Olyan elfogult protestáns és olyan fanatikus Habsburg-gyűlölő ember, mint amilyen Thaly Kálmán volt egész életében és minden művében, állapítja meg arról az időről, mikor a börtönéből megmenekült Rákóczi már mint felkelő Bercsényi társaságában bejön az országba, hogy „a Montecuccoli-ezrednek élelmiszert a lakosság semmiképpen nem szolgáltatván: prédáltak, raboltak". (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, II., 519. oldalon a jegyzetben, mert ilyesmiket a mi történetírásunk legfeljebb eldugott jegyzetekben, melyek a legtöbb olvasó figyelmét egészen elkerülik, szokott megemlíteni.) Tehát még Thaly szerint se ok nélkül prédáltak.

Abban az emlékiratban pedig, melyet a kibujdosott Bercsényi még az országban való visszajövetele előtt, Lengyelországban dolgozott ki, hogy a francia udvart megnyerje a tervezett felkelés támogatására, azt állapítja meg, hogy „csapataink élelmezése bajjal nem járna, mert az ország oly dús termékenységű, hogy a hadak bőven el lennének látva mindennel, ha a lakosságra élelmiszerekben szolgáltatandó némi adót vetnének. Így gyakoroltatott ez Thököly idejében is, amikor húsz esztendeig el bírta tartani csupán Felső-Magyarország s utóbb a tiszántúli vidék a hadakat anélkül, hogy rendes hadi éléstárak állíttattak volna". (Thaly: A Bercsényi-család, II., 378. o.)

Itt legelőször is azt kell megállapítanunk, hogy a mi szabadságharcosaink hadviselése mennyivel kezdetlegesebb volt, mint a Habsburgoké. A császári sereg „rendes hadi éléstárakat" állíttatott fel, azaz előre megvette az élelmiszereket, tehát már csak ezért se élhette ki annyira az országot s nem tehette annyira tönkre a lakosságot, mint a magyar szabadsághősök háborúi.

De Bercsényinek ez a franciák számára szerkesztett memoranduma ettől eltekintve is igen tanulságos, mert rendkívül sokat elárul. Látjuk, hogy mivel ez az emlékirat nem azért készült, hogy a magyarokat lázítsa s velük az uralkodóházat meggyűlöltesse, mennyire egészen mást tartalmaz, mint a mi megszokott hazafias szólamaink! Tudjuk, hogy az ország már a Wesselényi-összeesküvés leleplezése óta, tehát akkor, mikor Bercsényi ezt az emlékiratot írta, már majdhogynem fél évszázada katonai megszállás alatt állt, repartitiókat és addig még soha nem hallott adókat vetettek ki rá. Ekkor már a török elleni háború is egy évtizede folyt, a zsoldosok rablásai tehát már egy fél évszázada folytak, s látjuk, hogy az ország még mindig oly bőven rendelkezik élelmiszerekkel, hogy ha Lipót ellen megindul a háború a kuruc és a segítségükre jövő francia hadakat együtt is „bőven" el tudná látni „mindennel".

De hát hogy lehetséges ez, kérdezzük. Hiszen Bercsényi mindezt három évvel a másfél évtizeden át tartó felszabadító háború befejezése után írja, tehát olyan időben, mikor az ország a felkelők hazai használatra szóló hírverése szerint egész ezeréves történelmének legkizsaroltabb állapotában volt. Hát nem garázdálkodtak itt akkor már évtizedek óta magyargyűlölő, rabló, fosztogató, erőszakoskodó, romboló, gyújtogató zsoldosok? Hát nem vitték el ezek a magyar nép még utolsó betevő falatját is? Hát nem hajtották el állatait, igavonó jószágait, nem vitték el minden takarmányát? Hát nem gyújtották fel hajlékait és az urasági majorokat? Hát nem maradtak emiatt bevetetlenek a földek s nem fakérgen és gyökereken élt az ország? Sőt Rákóczinak éppen akkor kiadott híres „Recrudescunt"-ja nem egyenesen azt állítja-e, hogy a török felszabadító háború alatt Lipót seregeinek egy esztendei zsarolása felért azzal, amit a töröknek ötven esztendeig fizettünk? (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 245. o.)

Vajon melyiknek higgyünk hát: Rákóczi kiáltványának-e, vagy inkább Bercsényi ugyanekkor készült emlékiratának, melyek közül az egyik hazai, a másik külföldi használatra készült? Az egyiknek az volt az érdeke, hogy a hazánk területén folyó zsarolást minél borzalmasabbnak s így az ország állapotát olyan siralmasnak fesse, hogy ökölbe szoruljon tőle minden magyar keze (látni fogjuk majd, hogy mégse szorult tőle ökölbe, mert ezek a magyarok saját tapasztalatukból tudták, hogy éppen nincs kizsarolva az ország), a másiké pedig az,

hogy kimutassa, hogy Magyarország népe még egyáltalában nincs kizsarolva, sőt a kisujjával elbírja még egy újabb háború terheit is s így a franciáknak kedvet adjon a beavatkozásra.

Bizonyára egyiknek se volt igaza – feleljük –, mert mind a két irat irányzatos volt (csak mind a kettőnek másfelé mutatott az iránya). Az igazság a középen volt, de az egész bizonyos, hogy semmiképpen se a „hazafias" hírverés oldalán. Ha pedig az igazság mégse volt egészen a geometriai középen, akkor bizony mégis inkább Bercsényi emlékirata oldalán kell keresnünk, azaz hogy „a hazafias" hírverést még jobban csúffá teszi, mint az arany középút elfogadása. Ezen állításunkra megint csak Thaly Kálmánból (A Bercsényi-család, III., 522. o.) merítünk egy ugyancsak elképesztő bizonyítékot.

Azt bizonyára még a legkurucabb kálvinisták is természetesnek tartják, hogy a bécsi udvar a magyarokat sokkal jobban gyűlölte akkor, mikor Rákóczi Ferenc alatt már fegyveres rebellisekké lettek, mint előtte, mikor még csak a török felszabadító háború folyt. Az is köztudomású, hogy még Lipót „magyargyűlölő" tábornokai között is egyik legkegyetlenebb és legmagyargyűlölőbb volt a kegyetlenségeiről máig is hírhedt és gyűlölt Rabutin. Thaly Kálmán a legutóbb megadott helyen idézi az egyik kuruc tábornok (Pekry) 1706. február 25-én kelt s Bercsényihez, a kuruc „főtábornokhoz" intézett levelét, melyben így kesereg: „Rabutin minden jószágomat porrá égette". Úgy látszik tehát, mintha a kuruc levél a „hazafiak" igazsága mellett szólna s Rabutin kegyetlenségét erősítené meg. Pekry azonban rögtön lehűti a hazafias gyűlölőket, mert mindjárt ezt is hozzáteszi: „Senkiét sem Erdélyben, csak az enyémet".

Bizonyára nemcsak Pekry volt Erdélyben magyar. Az is bizonyos, hogy nemcsak ő volt ott protestáns. Azt is tudjuk, hogy nemcsak ő volt ott kuruc, tehát lázadó. S lám, még a gonosz Rabutin is egyedül csak Pekry jószágát égette föl. El lehet-e hát hinni, hogy a zsoldosok okkal, ok nélkül égettek, pusztítottak, raboltak, fosztogattak már akkor, mikor még az ország fel se lázadt?

De a Lipót felszabadító katonáit rágalmazó „hazafias" hírverésre egyébként is fényes cáfolat Thaly Kálmánnak Bercsényiről írt ezen kétkötetes műve. Láthatjuk belőle, mennyire nem voltunk mi védtelen páriák akkor se, mikor a százezres felszabadító seregek állomásoztak területünkön. Még Thalyból is bizonyítani tudjuk, hogy akkor is mi voltunk itt még velük szemben is az urak. Látni fogjuk majd az erre vonatkozó adatokat, majd ha Bercsényi személyét tárgyaljuk. Thaly nem győzi hangsúlyozni, milyen önérzetes, milyen büszke ember volt Bercsényi s mennyire rámenős akkor, mikor a maga érdekei vagy tekintélye megvédéséről volt szó. Szinte megkövetelte, hogy mindig neki legyen igaza.

Látni fogjuk majd, hogy mindig neki is lett igaza, még a felszabadító sereg tábornokaival szemben is. Látni fogjuk majd, hogy a felszabadító háború alatt a magyarság külön bizottságokat állított fel, melyek egyikének Bercsényi lett az elnöke s melyeknek az volt feladatuk, hogy a katonaság esetleges túlkapásai elleni panaszokat felülvizsgálják és a kihágók ellen eljárjanak, az adó és a szolgáltatások beszedését és az eközben elkövetett túlkapásokat ellenőrizzék, kivizsgálják és a visszaélések megtorlásáról intézkedjenek.

A magyar nemesek tehát e tekintetben feljebbvalói voltak nemcsak az egyszerű zsoldosoknak, hanem még tisztjeiknek és tábornokainak is. Látni fogjuk majd, hogy Bercsényi e jogait milyen fölényesen, sőt kihívóan gyakorolta. Ki gondolta volna ezt azután az idegenellenes propaganda után, melyből „hazafiaink" idevonatkozó ismereteiket merítik?

De magának Rákóczinak az életrajza is bizonyítja ugyanezt. Például még 20 éves se volt, mikor már mint Sáros vármegye főispánja kimondja, hogy „a vármegye nem ad előfogatokat a kir. katonaságnak, míg ez jóvá nem teszi az okozott károkat" (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 121. o.). Ez a „kir. katonaság" természetesen a felszabadító hadsereg volt. Igaz, hogy erre Corbelli, eperjesi parancsnok, karhatalommal szedette össze a szükséges előfogatokat, de annak semmi nyoma sincs, hogy ez ellenszegülés, e „szabotálás" miatt (melyet ma háború alatt

el se lehetne képzelni) akár a megyének, akár tejfelesszájú főispánjának valami baja lett volna, hogy eljárást indítottak volna ellene, sőt akár csak dorgálást is kapott volna miatta.

Vajon manapság, háború alatt, szembe merne-e szegülni egy „civil" hatóság a katonai kívánságokkal? Megtagadhatná-e rendelkezéseik végrehajtását, s ha igen, csak annyi lenne-e a büntetése, hogy azt, aminek végrehajtását megtagadta, maga a katonaság végezné el helyette?

Még ennél is vakmerőbb és elképesztőbb, amit maga Sáros vármegye, tehát nem is egy büszke oligarcha, hanem a magyar köznemesség csinált. Usz Gábor, a megye főjegyzője, rendszeresen megtagadta a felszabadító hadsereg élelmezésének, mozgásának és hadi műveleteinek előmozdítását szolgáló katonai rendeletek végrehajtását. A sereg tisztjei mégse mertek ellene tenni semmit, hanem Bécsből kértek utasítást, hogy mit csináljanak. Lipót pedig ahelyett, hogy vasra verette volna, de mivel ez a nemesi alkotmánnyal ellenkezett, legalább állásából elcsapta volna ezt a főjegyzőt (mert tulajdonképpen ez is ellenkezett volna a magyar alkotmánnyal, mert a megye tisztviselőit a megye nemesei választották s ők is csapták el őket, ha ennek szükségét látták), csak helytelenítendő leiratot intézett a megyéhez.

Lipót tehát még most is megtartotta a magyar alkotmányt, mégpedig a legtúlzóbb nemesi értelmezésben! Mert hát ha valami, akkor az csak kétségtelen, hogy a királynak még a magyar nemesek is alattvalói s a nemesi megye nem olyan hatalom, hogy még a király se parancsolhat neki (s különösen hogyne parancsolhatna neki egy nagy s ráadásul a nemzet érdekében folyó háború idején).

Bezzeg elbánt volna az ilyen megyével (s vele az egész magyar alkotmánnyal) például Mátyás király, s elbánása, mint látjuk, éppen nem akadályozta még azt se, hogy egyenesen „igazságos" ne legyen a jelzője). De neki nem is kellett volna elbánnia vele, mert ő alatta – jól tudván, hogy nem szokott kukoricázni – ilyesmi nem is fordulhatott volna elő. Hát még hogyan bánt a magyar megyék jogaival Bocskai, Bethlen vagy Thököly? Hoztunk fel rá már nem egy elképesztő adatot. Tehát ismét csak oda lyukadunk ki, ahova mindig, hogy tulajdonképpen nem az elnyomás volt itt a baj, hanem az, hogy a Habsburgok túl jók voltak, a mi szabadságunk pedig túl nagy. Már Rákóczi felkelése előtt is az volt a legnagyobb baj, hogy túlságosan is szabadok, egészen tűrhetetlenül nagy urak voltunk. Olyan nagy urak, hogy egyenesen az ország érdekeit veszélyeztette.

A jó Lipót pedig (akit a mi jó Aranyunk megtesz „büszke Bécsnek rettenetes császárának") nemcsak még gondolni se mert a sárosi főjegyző elhurcoltatására, de még csak a megye önkormányzatának felfüggesztésére se, hanem megelégedett a dorgálással. Emiatt természetesen a főjegyző még állásában maradhatott s így teljesen tönkretehette a hadsereg és tisztjei tekintélyét. Ki engedelmeskedik ugyanis az olyan karhatalomnak, mellyel büntetlenül lehet kibabrálni? A királyi dorgálás pedig Sáros vármegyének annyit használt, hogy Usz Gábort nemcsak el nem csapta a főjegyzőségből, hanem mikor hivatala ideje lejárt s tisztújításra került a sor, csak azért is őt, a királytól megdorgáltat választották meg újra. (Hiszen azért viselkedtek így a főjegyzők és társaik, mert tudták, hogy így lesznek népszerűek.)

Rákóczi, a főispán, tehát a megyében a király képviselője, aztán csak azért is újra beiktatta ezt a főjegyzőt hivatalába, azaz a király ellenében is végrehajtotta a megye akaratát. Mindenben az történt tehát, amit a megye (tehát a magyar köznemesség) és a főispán (tehát a magyar főúr) kívánt, nem pedig az, amit a király vagy amit a katonaság és a háború sikeres továbbvitele kívánt. S ezért se kapott semmi büntetést se a megye, se a főispán.

S még csak azt se gondolhatjuk, hogy mindez azért történt így, mert Lipótnak nem volt elég ereje akarata végrehajtására. Mikor lett volna ugyanis hozzá elég ereje, ha még akkor se, mikor a felszabadító háború miatt százezres seregei voltak s azok éppen itt is tartózkodtak az országban s tekintélyes részük éppen Sáros vármegye területén? Csak egy szavába került volna tehát, hogy megtanítsa ezeket a büszke magyarokat kesztyűbe dudálni. Ez már csak azért is hasznos lett volna, mert képzelhetjük, milyen kedve lehetett harcolni itt annak a tisztikar-

nak, mely így ki volt szolgáltatva a gőgös magyar nemeseknek, s nemcsak önérzetében volt megalázva miattuk, hanem még a hadműveletek sikeres folytatásában is akadályozva volt.

Lipót e szinte már a józan észbe ütköző nagy engedékenységének okát tehát nem kereshetjük másban, mint csak abban, hogy a magyar nemesség az alkotmányos szabadságot ilyen lehetetlenül túlzott módon értelmezte, ilyen értelemben való megtartását a megyegyűléseken nagy hangon követelte (az országgyűléseken is, ezért félt őket Lipót összehívni), s Lipót, mint látjuk, szintén elfogadta ezt az értelmezést, s ha csak lehetett (sőt látjuk, hogy sokszor még akkor is, mikor nem lehetett), ilyen értelemben igyekezett meg is tartani.

Külön tragikum, hogy mégis úgy él minden magyar emlékében, mint az alkotmány lábbal tiprója, sőt mint „büszke Bécsnek rettenetes császára" (mert magyar király – úgy látszik – nem is volt, ezt nem vagyunk hajlandók tudomásul venni), ellenben Bethlen és Thököly, akik akasztatással fenyegették a megyei vezetőket, s akik még azt is megtiltották a megyei nemességnek, hogy az országgyűlésre küldött követeinek utasításokat adjon (Bethlen), a magyar alkotmány és szabadság védői lettek és maradtak.

Ami pedig azt az „égbekiáltó" nyomort illeti, mely Rákóczi felkelésekor itt uralkodott, azt se vehetjük valami komolyan Bercsényinek a franciák számára szerkesztett említett memoranduma ismeretében. Meg aztán mikor látjuk, hogy Rákóczi kétezer mázsa liszt árát költötte el arra, hogy fiatal feleségének gyémántot vásároljon (Márki: Rákóczi, I., 133. o.) és egyébként is „fényes és zajos udvart tartott". (Honnan vette hozzá a pénzt, s ha neki kivételesen volt pénze, hogyan volt szíve hozzá, mikor jobbágyai ugyanakkor „állati sorban" éltek s „gyökerekkel táplálkoztak"?)

Külön udvara volt neki és külön a feleségének. „Felesége udvara 30, az övé 80 szolgálattevőből és 44 főnyi karabélyos és dragonyos (tehát idegen) testőrből állott, nem is szólva a várnagyokról és gazdatisztekről" (134. o.). Ugyancsak tudott tehát Rákóczi fejedelem módjára élni és fejedelem módjára viselkedni már akkor is, mikor még nem volt fejedelem. A nép pedig gyökerekkel táplálkozott, gyerekeit pedig rabszolgának adta el, hogy a nagy adót fizetni tudja. Nem csupa ellentmondás-e ez?

Ha minderre válaszul azt kapjuk, hogy elvégre Rákóczi az ország legnagyobb birtokosa volt s ennyi földből csak telt fényűzésre még akkor is, ha birtokainak egy része elpusztítva hevert, meg hogy hát a fényűző barokk korban élt s mindenkit korába állítva kell megítélni, azt feleljük, hogy Rákóczi nemcsak annyira volt fényűző, amennyire tellett, mert sokkal többet költött, mint amennyi a jövedelme volt, s hamarosan egész torkig merült az adósságba.

De ha nem így lett volna, akkor is furcsállanunk kellene, hogy egy olyan, csak a hazáért és a magyar népért élő és annyira nemes lelkű főúr, mint amilyennek mi Rákóczit tartjuk, ennyire oktalan fényűzésre költötte a vagyonát akkor, mikor az ország ezer sebből vérzett és az ő „édes hazájának" szerencsétlen népe „bűzös gyökerekkel" (nem értem, hogy még a gyökerek közül is miért válogatták ki éppen a bűzösöket) táplálkozott és feleségét és gyermekeit volt kénytelen eladni, hogy megfizesse az adót (melyet, mint láttuk, a vármegye be se hajtott).

Ha Rákóczi „udvarát" és fényűzését látjuk, akkor a „hazafias" propaganda egyenesen azt követeli, hogy a „bűzös gyökereket" és a feleség és gyermekek eladását ne igen emlegessük, mert éppen ellenkező hatást érünk el vele, mint amit akartunk elérni. Akkor sokkal jobb, ha Bercsényinek az ország nagy jólétét emlegető francia memorandumát fogadjuk el hitelesnek és megbízhatónak. De viszont akkor meg mi szükség volt felkelésre.

De a barokk kor fényűzésével is felesleges érvelnünk, ha meggondoljuk, hogy I. Lipót is akkor élt, mikor Rákóczi, s ő mégis gyalog cserkészkedett a fiával, akinek még az aranygyapja is olyan kopott volt, hogy szégyen volt viselni. Lotaringiai Károly is ekkor élt, sógora volt Lipótnak, mégis olyan egyszerű volt, hogy Sobieski János csak úgy emlegeti a feleségének írt leveleiben, mint „szegény ördögöt".

Tudvalevő, hogy Savoyai Jenő is, aki szintén kissé előkelőbb családból származott, mint Rákóczi, igénytelenségéről és egyszerűségéről volt híres. A mi Koháry Istvánunk is, az, aki a

Habsburgokhoz „mindig hűséges" volt, tehát az önzést a „hazafias" észjárás szerint jobban fel kellene róla tennünk, mint az éppen önzetlenségről híres, jó hazafi Rákócziról, szintén maga volt a megtestesült egyszerűség (de nem is volt ám tele adóssággal, mint Rákóczi s láttuk, milyen mérhetetlen összeget hagyott jótékony célra). Mivel ezek mindnyájan a fényűző barokk kor fiai voltak, láthatjuk, mennyit ér ez a Rákóczi mentségére felhozott érv.

De Lipót felszabadító háborúja idején nemcsak Rákóczinak volt Magyarországon fényűzésre pénze. Nem lehetett annyira kiuzsorázva az az ország, melyről Szalayban (V., 194. o.) azt olvashatjuk, hogy az 1681-es soproni országgyűlésen megjelent főurak között volt olyan is, aki 600 főnyi (!) kísérettel jelent meg ott, noha a királyi meghívólevélben külön benne volt, hogy „minél kisebb számú szolgaszemélyzetet hozzanak magukkal". Bizonyára azért volt ez az intelem a meghívólevélben, mert Lipót már tapasztalatból tudta, hogy milyen földhözragadt szegények azok a tőle kiszipolyozott magyarok. S ne mondjuk erre azt, hogy nem ezek a főurak voltak a magyarok és hogy senki se mondta azt, hogy Bécs a főurakat szipolyozta ki. Az akkori Magyarország ugyanis, igen is, ezek a főurak voltak. Ezek képviselték az országot, ezek döntöttek sorsáról. Az alkotmány a nemesek alkotmánya volt, a magyar szabadság a nemesek szabadsága. Aki a jobbágyokat vagy elsősorban a jobbágyokat tekinti a magyarság képviselőinek, az a mai kort vetíti 300 évvel előbbre, tehát a legelemibb követelmény: a történelmi szemlélet ellen vétkezik).

Csodálkozhatunk-e, ha a nemesség e fényűzése láttára Bécsben nem vették valami komolyan a nép szívfacsaró nyomorára vonatkozó panaszainkat akkor, mikor az adót kellett fizetni vagy megszavazni. A 48-as szabadságharccal kapcsolatban látni fogjuk majd, hogy átlagban a jobbágyok szegénységére és jogtalanságára vonatkozó panaszok is mennyire ellenkeznek a történelem erre vonatkozó adataival. Azt is említettük már, hogy a soproni országgyűlés után két évre a köpcsényi hadiszemlén is olyan drágakövektől csillogó ruhában és kardokkal jelentek meg a magyar nemesek, hogy az ott összegyűlt egész Európa szája tátva maradt tőle. (A szemle után pedig a nemzet e pompázó képviselői nem a harctérre mentek, hanem megsértődve, durcásan haza oszoltak, míg a náluk szerényebben öltözött Európa a harctérre ment, hogy a mi hazánkat számunkra felszabadítsa, maga pedig jórészt itt maradjon, nem a magyar földön, hanem a magyar földben.)

Hogy nemcsak Rákóczinak magának és főurainak volt bőven mit aprítani a tejbe, hanem a szélesebb néprétegeknek is, azt Bercsényi említett memorandumán kívül még abból az adatból is láthatjuk, hogy mikor Rákóczi ifjú feleségét hazahozta és Sáros megye határán 1695. január 28-án (tehát abban az időben, mikor a felszabadító háború már a vége felé járt s így a kiszipolyozott ország kétségbeejtő nyomora már a tetőfokát kellett elérje) fényes küldöttség várta s a megye egy Eperjesen 250 tallérért készült ékszerrel kedveskedett neki. Márki erre megjegyzi (I., 133. o.), hogy a magyar vármegye ajándéka többe került, mint amennyi hozományt készpénzben kapott Rákócziné nagynénje, aki pedig magának a francia királynak testvéréhez, Fülöp, orléansi herceghez, a későbbi francia régenshez ment férjhez. Nyugaton tehát, úgy látszik, nem volt pénz, nálunk meg, úgy látszik, volt. Bizonyára azért, mert Lipót minket kizsákmányolt és kiszipolyozott. Más alattvalóit nem.

Hogy az itt harcoló idegen katonaságnak a magyarság iránti barátságos lelkületét illetőleg se lehetett megokolt panasz annak ellenére se, hogy a lakosság részéről ez a katonaság itt ugyancsak sok rosszakarattal találkozott, azt mi sem mutatja jobban, minthogy a kurucoknak Rákóczi felkelése alatt magukat megadni kénytelen császári várak német őrsége részéről szinte szabály volt, hogy megadásuk után kuruc szolgálatba álltak. Annyira jól érezték tehát nálunk magukat, hogy inkább megszegték katonai esküjüket, mintsem hazamenjenek. Amelyik vár őrsége ezt nem tette meg, azt kuruc részről már egyenes rosszindulatnak tekintették, s látni fogjuk, hogy nem egy esetben keservesen meg is bűnhődtek érte az illetők.

Márki Rákóczi-életrajzában (I., 258. o.) például azt írja, hogy hőse alig jött be az országba s alig bontotta ki a felkelés zászlaját, mihelyt Vereckéről Munkácsra ért, „jó ösmerőse,

Thuri kálvinista pap hírül hozta, hogy Munkács várában mindössze 500 német gyalog van, de egy részük rokkant, a másik pedig sógorságban, atyafiságban lévén a városiakkal, nem ellensége Rákóczinak, sőt a tisztek közt is akadnak hívei. Parancsnokuk, gróf Euersperg Farkas György ezredes, Rákóczinak szintén jó ösmerőse".

Ezek az adatok egészen másnak mutatják az idegen zsoldosoknak a magyarsághoz való viszonyát, mint a „hazafias" propaganda, mely a magyarokat véresre verő és utolsó fillérüket is kegyetlenül elrabló idegen zsoldosok gonoszságáról mesél s amit mi annyira elhittünk és oly szentül hiszünk még ma is.

Azt is tudjuk már, hogy az a gróf Solari, akire annak idején Rákóczi elfogatása volt bízva és akinek őt Bécsbe kellett kísértetnie, mennyire előzékeny volt foglya iránt, sőt az állami és hadi érdekeket tekintve, egyenesen milyen bűnösen engedékeny volt iránta. Pedig mindez annak ellenére történt, hogy közte, mint katona és Rákóczi, mint földbirtokos között régebben összeütközés volt és emiatt nem voltak jó viszonyban egymással. De hogy emiatt Solarinak neheztelnie kellett Rákóczira, ez is csak a magyar főúr hatalmi fölényét bizonyítja az idegen tábornok felett, mert ha ebben az összeütközésben Rákóczi, nem pedig Solari húzta volna a rövidebbet, akkor nem neki, hanem Rákóczinak kellett volna utána fullánkot viselnie szívében.

Gróf Nigrelli, a kassai főkapitány és felvidéki katonai parancsnok, szintén a legjobb viszonyban volt Rákóczival, a jövendő szabadsághőssel. De általában is olyan jóságos és igazi Lipót-féle öregúr volt ez a gróf Nigrelli, hogy még Takáts Sándor is csak úgy emlegeti „Szegény magyarok" című kötetében (57. és 65. oldal), mint „a jó öreg generálist". Emlegeti így is: „ez a jószívű és szelíd ember".

Még maguk Rákóczi előhírnökei, az 1697. évi Tokaji-féle lázadás katonai vezetői: Csáni János főkapitány, Kecskeméti másodfőkapitány, Szalontai és több hadnagy is tanúink annak igazságát illetőleg, amit itt bizonyítunk. Mikor ugyanis ügyük már rosszul állt, levelet intéztek a munkácsi császári parancsnokhoz, hogy „ők nem a felséges császár ellen rebelláltak, mert hiszen a császár vitézei csak a megszabott prebendájukat (járandóságukat) kívánták, de még azt sem kapták meg". (Így írnak tehát az akkori „égbekiáltó" népnyúzásról azok, akik állítólag e zsarolások miatt lázadtak fel már Rákóczit megelőzően!) „Ők – folytatják – egyedül a magyar urak ellen keltek föl, akik „nadály módjára meghizakodtanak" s a közönséges igát a szegénység nyakába fordították." (Takáts: „Szegény magyarok", 47. o.).

De a „szegénységnek" se lehetett olyan rossz dolga, mert Takáts azt is írja (44. o.), hogy magát Tokajyt is „nem a német, hanem a nép verte bilincsbe". Értsük meg: az a magyar nép, melyet állítólag égbekiáltó nyomorából és a vele szemben tanúsított elviselhetetlenül kegyetlen bánásmódból akart megszabadítani. S mindezt Takáts, egyik leghabsburgellenesebb történetírónk írja! Ilyen adatok ellenében bizony kétségbeejtően gyengének kell találnunk a „hazafias" propaganda üres szólamait.

Az aranybulla ellenállási záradékának eltörlése

Az 1703-ban kitört Rákóczi-felkelés előtti utolsó országgyűlés 1687-ben Lipót kérésére eltörölte II. Endre Aranybullája 31. cikkelyének záradékát, mely a magyar nemességnek jogot adott arra, hogy ha a király megszegi a törvényeket, akkor az alkotmány és a maga jogai megvédésére és a királynak a törvények megtartására való rászorítása céljából fegyvert is ragadhasson. (Eddigi „szabadsághőseink" mind erre a törvénycikkre hivatkozva bizonyították lázadásuk törvényes, tehát bűntelen voltát. Látjuk tehát, hogy Rákóczi volt az első, aki erre a jogalapra már nem hivatkozhatott, mert akkor fogott fegyvert, mikor már a nemzet erről a jogáról ünnepélyesen lemondott.)

Rákóczi és hívei e törvénycikk eltörlését az ősi magyar szabadság, a nemzet e legfőbb büszkesége lábbal tiprásának tekintették s minden kiáltványukban, minden szónoklatukban, minden hivatalos iratukban, melyben mozgalmuk okairól és céljairól beszélnek, mint egyik fő sérelmet és felkelésük egyik fő okát ebben jelölik meg. Igaz, hogy ezt az annyira fontosnak kikiáltott törvénycikket nem a király törölte el, hanem az országgyűlés, tehát maga a nemzet, és ahogyan a nemzetnek joga volt meghozni, éppúgy bizonyára eltörölni is éppígy joga volt, Rákóczi és társai azonban azt állították, hogy az 1687. évi országgyűlés ezt a szerintük oly fontos lépést nem önként, nem szabad akaratból, hanem megfélemlítés, kényszer hatása alatt tette meg.

„II. Andrásnak az önkényuralmat korlátozó törvényét gyalázatosan eltörölték", mondja Rákóczi híres kiáltványa, a „Recrudescunt". Sőt akkor is, mikor felkelése már bukóban volt, Rákóczi „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése" címen Pálffynak írt értekezésében is mozgalma egyik fő okául és fő igazolásaként még mindig azt hozza fel, hogy a nemzet „szabadsága kincsét, a szabad királyválasztást és az Aranybullát vérpadok állításával (Carafa), ijesztgetésekkel vette el" a Habsburg-ház.

Ebből az állításból mindössze csak annyi igaz, hogy ez a törvénybe iktatott és II. Endrétől szentesített ellenállási jog a nemességnek királyával szemben kivívott legnagyobb sikere volt, s mivel előnyt jelentett a nemesség számára, világos, hogy önként, vagy mondjuk inkább úgy, hogy szívesen aligha mondott le róla. Teljesen önként senki se mond le a jogáról, még akkor se, ha ez a jog másokra, vagy akár a közre, a hazára káros is. Az emberek ugyanis (egyes erkölcsi nagyságoktól eltekintve, akik kivételek) a maguk érdekét mindig előbbrevalónak tekintik a köznél. Ezt azonban (hogy azért az önérzet is megmaradjon) nem ismerik el, hanem elhitetik magukkal, hogy az, ami nekik előnyös, a közre, a hazára is előnyös, s szentül meg vannak róla győződve, hogy nem egyéni érdekeiket, hanem a hazát védik és szolgálják vele, mikor nem engednek belőle.

Lehetséges tehát, sőt valószínű is, hogy az 1687-es országgyűlésre összegyűlt rendek nem szívesen mondtak le a királlyal való szembeszegülés törvényben biztosított jogáról. Tagadhatatlan azonban, hogy a valóságban mégis lemondtak. Hogy mennyire szívesen tették, az már nem számít, mert hiszen ha ez számítana, akkor maga az Aranybulla is érvénytelen lenne. Ahogyan ugyanis a nemesség nem szívesen fogad el olyan törvényt, mely jogait csorbítja s így rá nézve hátrányos, épp úgy a király se szentesít olyan törvényt teljesen önként, annál kevésbe szívesen, mely neki nem előnyös. Világos tehát, hogy a királynak, II. Endrének is kellett legalább akkora nyomás alatt lennie, mikor az Aranybullát szentesítette, mint amekkora nyomás alatt voltak a rendek 1687-ben, mikor e már megszerzett vívmányukról lemondtak.

Ha érvénytelen az a törvény, melyet az országgyűlés nem szívesen szavaz meg, de megszavaz, akkor érvénytelen az a törvény is, melyet a király nem szívesen szentesít, de szentesít. Király és országgyűlés ugyanis a magyar alkotmány szerint két egyenrangú tényező.

Vajon mikor szavazott meg országgyűlés adót szívesen vagy akár csak egészen önként? Eszerint tehát minden adómegszavazás törvénytelen volt?

II. Endre és I. Lipót kora között csak az volt a különbség, hogy az Aranybulla idejében a nemesség volt az, mely rá tudta a királyt kényszeríteni arra, hogy jogait megcsorbítani hagyja és egy neki kellemetlen törvényt szentesítsen, a törökök kiűzése után pedig az ország felszabadítását végrehajtó király tekintélye és hatalma növekedett meg annyira, hogy a magyar nemességet rá tudta venni arra, hogy ennek a rá nézve előnyös, de a királyra megalázó törvénynek eltörlésébe beleegyezzék.

Még csak azt se mondhatjuk, hogy II. Endre kora dicsőbb kor volt történelmünkben, mint I. Lipóté, mert hiszen tudvalevő, hogy egyik legnyomorultabb királyunk II. Endre volt. Aranybullánk egyedül csak azért lett, mert II. Endre tekintély nélküli, bábkirály volt. II. Endre idejében nem a király parancsolt a nemeseknek, hanem a nemesség a királynak. Bizonyára nem éppen kívánatos, annál kevésbé eszményi állapot. Aranybullák csak a központi hatalom elesettsége, tehát oligarchia vagy anarchia idején jönnek és jöhettek létre; olyankor, mikor mindenki azt teheti, amit akar. Az angolok is olyan királyuknak köszönik híres „Test Actjukat", aki a dicstelen „földnélküli" melléknevet viseli.

Sajnos, a Habsburgok alatt is többnyire ilyenformán volt. Ő alattuk részint jóságuk miatt nem volt elég erős a központi hatalom, főként pedig a török uralom és Erdélynek emiatti különállása miatt. A király nem léphetett fel szigorúan a nemességnek a közösség szempontjából egészségtelenül nagy kiváltságai ellen, mert magyar alattvalói akkor az erdélyi fejedelem s vele a török oltalma alá futottak volna. (Még így is odafutottak.)

Lipótnak végre lett akkora hatalma, hogy a nemességre nyomást gyakorolhatott, mert megtörte a török uralmát s vele egyidejűleg megszüntette a különálló, tőle független Erdélyt. A magyar nemesség önérzete, tekintélye és hatalma pedig ugyanakkor még azért is nagyon megcsökkent, mert a felszabadító háborúban királyával szemben Thököly, a kereszténységgel szemben pedig az iszlám oldalán vett részt a küzdelemben s ez a hitvány és erkölcstelen politika rendkívül ostobának is bizonyult, mert hiszen a küzdelemben az a kereszténység kerekedett felül, melyet a magyarság „hazafias" része elárult és az a koronás király, akihez hűtlen lett.

Világos, hogy ez a nemesség ezek után nem tehetett okosabban, minthogy pirulva hallgatott, sumákolt, mert még örülhetett, hogy a gyalázatosan elárult király nem büntette, hanem engesztelésül szégyenletes bűneiért csak ezt a kis elégtételt kérte tőle. Világos, hogy az adott körülmények között a magyar nemesség most ezt szívesen adta, még ha más körülmények között még oly kelletlenül is adta volna.

Az Aranybullát nemzetünk történelmének egyik legszégyenletesebb kora szülte, eltörlését pedig történelmünk legörvendetesebb eseménye, a török alóli felszabadulás eredményezte. Ugyancsak a királyi hatalom virágzásának és a rendek hatalma gyöngeségének köszönhetjük egyéb nemzeti büszkeségeinket is. Bezzeg nem volt például nagy hatalmuk a rendeknek Nagy Lajos vagy Mátyás király idejében, mikor fénykorát élte a nemzet és delelője volt a magyar dicsőségnek! Pedig ekkor is megvolt már (és megvolt még) az Aranybulla, de csak elméletben. A gyakorlatban még csak nem is gondolt senki fegyverfogásra királya ellenében, noha törvényes ok ugyancsak lett volna rá, mert e hatalmas nagy királyok alatt ugyancsak kevés szabadsága volt a magyar nemességnek.

Egészen bizonyos például, hogy egy királyunk se szegte meg annyira az országgyűlések rendszeres tartására vonatkozó törvényeket, mint Nagy Lajos. Hiszen alig van nyoma annak, hogy valaha is tartott volna országgyűlést. Nagy Lajos a nemzet szabad királyválasztó jogát is annyira semmibe vette, hogy hol ennek, hol annak az idegen uralkodóháznak (láttuk, hogy köztük már akkor a Habsburgoknak is) biztosította a magyar koronát tisztán családi szerződésekkel, s anélkül, hogy nem is a nemzet beleegyezését kikérte, hanem akár csak véleményét is megkérdezte volna.

Mi azt tartjuk, hogy még a király fiából is csak úgy lehet magyar király, ha megválasztjuk, Nagy Lajosnak pedig – mivel fia nem volt – a lányát is megválasztás nélkül koronáztuk meg. Az apja halála után ez ugyanis olyan gyorsan megtörtént, hogy lehetetlenség, hogy közben idő lett volna országgyűlés összehívására. Az országgyűlések teljes mellőzését nemcsak királyuktól nem vették zokon az ekkori rendek, hanem még az új királyt is országgyűlés egybehívása nélkül koronázták meg, noha egész szokatlan, sőt hallatlan dolgot csináltak: nem férfit, hanem nőt koronáztak, amit addig még sohase tett meg a nemzet.

Nagy Lajosnál a király tehetségén és a vele járó nagy nemzeti eredményeken kívül feddhetetlen erkölcsisége és példát adó jelleme is hozzájárult, hogy a nemzet minden ellenállás nélkül áldozta fel vele szemben legsarkalatosabb s törvényben biztosított jogait (s ez a nagy jellem, mint láthatjuk, egész szépen összefért azzal az „esküszegéssel" – a Habsburgoknál legalábbis mindig ezt a szót emlegetjük ilyenkor –, hogy országgyűlést nem tartott, a nemzet királyválasztó jogát semmibe vette, a magyar koronát pedig a nemzet megkérdezése nélkül kötötte le idegeneknek).

Már Mátyás királyról nem mondhatjuk ugyanezt. Talán azért is, mert nem származott királyi vérből s így neki lassan és saját erejéből kellett megszereznie a maga számára azt a királyi tekintélyt, mely nem járt együtt születésével. Még inkább azonban azért, mert benne a nagy tehetség nem társult olyan erkölcsi és jellembeli feddhetetlenséggel, mint Nagy Lajosban. Ezért az ő uralma első felében egymást érték a fegyveres felkelések, illetőleg uralma megdöntésére az összeesküvések. Uralma második felében azonban már alatta is csönd van és a nemzet ellenállás nélkül s némán tűri királya abszolút uralmát s a rendek jogainak semmibe vevését.

Hatalmas és erkölcsi gátlásokkal egyébként se törődő királyok alatt így kellett ennek lennie. A Habsburgok alatt ellenben a nemesség túlzott szabadsága elsősorban az ő túlságos lelkiismeretességük miatt érvényesülhetett. Olyan királytól nem kellett félnie a nemességnek, aki maga is mindig félt: attól félt, hogy vétkezik, s azért ezt se merte csinálni meg azt se, s ha végül mégis csinált valamit, mindig csak félig csinálta s azt is mindig megkésve, mert nehezen szánta rá magát.

Míg azonban Nagy Lajos halála után még a lánya iránt is megőrizték a rendek a negyven éven át megszokott nagy engedékenységet, Mátyás halála után rögtön kimutatták a nagy király iránt gyűlöletüket: se a felesége, Beatrix, se a fia, Corvin János, nem kellett nekik. Még nemzeti király se kellett nekik, csak idegen. Még az idegenben is az volt a fő kellék, hogy ne olyan legyen, mint Mátyás volt.

A legendák Mátyás nagy igazságosságáról és jelleméről a nép körében keletkeztek, amely nem ismerte, de nem a nemesség körében, melynek dolga volt vele. Az egyszerű nép csak erényt látott a nagy urak megszégyenítésében s megbüntetésében, s csak később, a Habsburgok alatt – de természetesen akkor is csak a mesterséges hírverés hatására – jutott eszébe, hogy az akkori alkotmány a nemesek alkotmánya, az akkori törvény a nemesek törvénye volt, tehát a nemesek jogainak megsértése a törvény és az alkotmány megsértése volt. Egyébként az újkori abszolutizmus szövetségesei is a nem nemes városi polgárok és a jobbágyok voltak a nemességgel szemben.

Kétségtelen tehát, hogy az Aranybulla, illetőleg annak ellenállási záradéka éppen nem egészséges állapotok szüleménye volt. Bizonyára ma is és még a legkuruckodóbb magyarok is sokkal szívesebben élnének Nagy Lajos vagy Mátyás Magyarországában, mint II. Endréében. Az Aranybulla ellenállási záradéka 1687-es eltörlése tehát közel se olyan végzetes és sajnálatraméltó akár a nemzet, akár a magánember szempontjából, mint egyes, a magyar „szabadságért" oly lelkesen lángoló egyének gondolják.

Csak látszatra, csak elméletben volt az Aranybulla ellenállási záradéka nemzeti vívmány, a valóságban azonban végzetes, a nemzetre pedig egyenesen katasztrofális hatású eltévelyedés volt: a központi hatalom megcsúfolása. Ha ugyanis kis és nagy oligarchák parancsolnak,

nem pedig a király; ha büntetlenül lehet erőszakoskodni, rabolni s a gyengéket elnyomni, akkor nincs rend; ha pedig nincs rend, akkor nincs jog és törvény se, de nincs kereskedelem, vagyonbiztonság s jólét se.

Elméletben nagyon szép és helyesnek látszó ez az ellenállási záradék. Annak is megvan tehát az oka, miért vagyunk mi büszkék az Aranybullánkra, az angolok pedig a Test Actjukra. Hiszen például a mi Aranybullánk csak akkor engedi meg a király, tehát a központi hatalom elleni ellenállást, ha a király vétkezik a nemzet ellen (nemzeten akkor a nemességet értették), ha megszegi az alkotmányt, ha a köz érdekeit sérti. Milyen felemelő s a magyar, sőt általában az emberi önérzetre milyen hízelgő és egyúttal milyen igazságos dolog is, gondolja az avatatlan, hogy nálunk (meg az angoloknál) az alattvalók nem rabszolgák, hanem olyan önállóan gondolkodó és akaró független urak, akik még a királyuknak is megmondhatják az igazat, sőt meg is büntethetik, ha megérdemli és rá is kényszeríthetik a jog és a törvény megtartására.

Ha pedig a nemzetnek ez a joga még a magyar Árpádok alatt is szép és felemelő volt, egyenesen szükségszerűvé vált akkor, mikor a korona idegenben lakó és idegen befolyást jelentő, a nemzet függetlenségét veszélyeztető uralkodóház tagjainak fejére szállt s ott maradt négyszáz hosszú éven át. Hangsúlyozom, ez az elmélet, mely feltétlenül tetszik annak, aki az ideálok álomvilágában él, de az emberi lelket a maga valóságában nem ismeri minden önzésével, vakságával, gyarlóságaival és bűneivel egyetemben.

Helyes és igazságos dolog, hogy a törvény a királyt is kötelezze, s ha ő ezt magától nem veszi tudomásul, helyes az is, hogy akkor erre rá is lehessen kényszeríteni, ha kell, akár fegyverrel is. Csak az a bökkenő, hogy a gyakorlatban (márpedig egyedül csak ez számít) csak azt a királyt lehet a jóra rákényszeríteni (kivált saját alattvalóinak), aki nemcsak bűnös, hanem emellett tehetetlen is. (A tehetetlen királyt – sajnos – még akkor is meg lehet büntetni, ha nem bűnös.)

Vannak azonban bűnös s emellett tehetséges királyok is. Ezekkel szemben a felháborodott nemzet fegyvere mit sem használ, mert fegyverei az uralkodónak is vannak, mégpedig több és erősebbek, mint alattvalóinak. Ez éppen tehetségéből és rosszaságából következik, mert hiszen az erkölcsi gátlástalanság és lelkiismeretlenség is fegyverei közé tartozik. Az ilyen uralkodónak egyedüli elve, hogy uralkodásába senkinek se engedjen beleszólást. Ez elve alapján megengedhetőnek tart mindent: rágalmat, hazugságot, kíméletlenséget, csalást, hamisítást, börtönt, gyilkosságot, még akkor is, ha áldozatai nem bűnösök, hanem csak ellenségesek, már ti. neki. A bűnnek azonban elsősorban éppen a jó szokott az ellensége lenni.

Megbüntetni és a törvény megtartására rászorítani csak azt az uralkodót lehet, aki bűnössége mellett egyúttal tehetetlen is, de a tehetetlen uralkodót akkor is meg lehet büntetni, ha nem bűnös. Sőt meg lehet büntetni igen sokszor még az olyan uralkodót is, aki nemcsak nem bűnös, hanem még nem is tehetségtelen, csak nagyon alázatos, nagyon igazságos és nagyon lelkiismeretes. Az ilyen uralkodó ugyanis nem tud versenyezni alattvalói gonosz és lelkiismeretlen részével (márpedig többnyire ezek a nagyra törők, ezek a szerepelni vágyók s ezek szokták mondani, hogy a köz érdekében lépnek fel), akik minden eszközt megengedettnek tartanak céljaik elérésére. Gyakorlatilag tehát majdnem azt kell mondanunk, hogy csak a jó uralkodókat lehet megbüntetni, például elűzni. A világtörténelem legtöbb szerencsétlen királyának a jóság volt az „egyetlen" bűne. Ha ugyanis valaki tehetségtelensége mellett még lelkiismeretlen is, ez utóbbi tulajdonság többnyire lehetővé teszi, hogy fölébe kerekedhessék ellenségeinek.

De ha mindattól, amit eddig fejtegettünk, eltekintünk is, az Aranybullában biztosított ellenállási jog csak akkor jelentett volna valami okosat és megfoghatót; csak akkor lehetett volna valóban vívmány, nem pedig nemzetbomlasztás, destrukció és anarchia, ha a törvény egyúttal arról is gondoskodni tudott volna, hogy mikor és hogyan lehet bizonyosan megállapítani, hogy a király valóban megszegte-e a törvényt, azaz, hogy mikor jogos a fegyveres ellenállás.

Például, ha a törvény azt is kimondta volna, hogy csak akkor alkalmazható a fegyveres ellenállás, ha egy, az ügyben nem érdekelt, pártatlan nemzetközi bíróság vagy például a pápa megállapítja a király bűnös voltát. (Régen a pápa volt a nemzetközi bíró s igazságosabb, megbízhatóbb s kissé pártatlanabb is volt akármelyik mai nemzetközi bíróságnál vagy testületnél, s ráadásul még ingyenes is volt, míg a Népszövetségek s az ENSZ százmilliókba kerülnek évente, noha hasznuk alig van).

A mi Aranybullánk azonban még csak a nyomát se mutatja annak, hogy effajta nehézségekre is gondolna (természetesen az angol Test Act se). Tehát vagy kivétel nélkül minden alattvalóra magára bízza annak eldöntését, mikor bűnös a király és mikor nem, vagy pedig azt kell megállapítanunk, hogy maguk a törvény alkotói se vették komolyan a feltételt. A nemesek tehát az Aranybulla meghozatalakor egyszerűen csak éltek a jó alkalommal, hogy a király fölé kerekedhettek, de az orruknál tovább már nem néztek. Mivel a maga ügyében bíró senki se lehet, tehát még a magyar nemesség se, azaz mivel lehetetlenség, hogy annak, aki fegyvert fog, legyen joga azt is eldönteni, hogy jogosan fog-e fegyvert, kétségtelen, hogy ebben az aranybullai ellenállási záradékban tulajdonképpen semmi megfogható, semmi konkrét, semmi gyakorlatilag is használható dolog nincs.

Olyan király nincs, nem is volt és nem is lesz, akit meg ne lehetne rágalmazni, akire rá ne lehetne fogni, hogy megszegte a törvényt. Ellensége mindenkinek van, az ellenség pedig nem tárgyilagos. Egy uralkodónak a múltban minden nagyravágyó nagyúr ellensége volt, mert hiszen nagyravágyásának a királyi hatalom akadálya volt. Látjuk, hogy még Lipótra is rá lehetett fogni, hogy „rettenetes" császár volt; sőt azt, hogy nem tartotta meg a törvényt, kevés uralkodóra fogták már rá annyiszor, annyira és olyan ádáz gyűlölettel, mint éppen őrá. Szinte egész uralkodása olyan alattvalóival való küzdelemben telt el, akik szentül meg voltak róla győződve, hogy az ő fegyveres ellenállásuk jogos.

Pedig hát kétségtelen, hogy Lipót úgyszólván egész életében mást se csinált, mint állandóan azt latolgatta, mi a jó és mi a rossz, mit szabad, mi nem, mi a törvényes, mi a törvénytelen, s egész bizonyos, hogy mindig azt választotta, amit jónak, törvényesnek, megengedettnek tartott s amit azok az okos és szent emberek, akiket megkérdezett, szintén annak mondtak. Azért volt legfőbb fogyatékossága a késedelmesség, mert mindig attól félt, hogy rosszat csinál s egyik püspököt és lelkiatyát a másik után kérdezgette, törvényes és jó-e az, amit miniszterei ajánlanak neki. Ő alázatosabb volt, mint II. Endre magyarjai vagy Földnélküli János angoljai. Ő nem maga akarta eldönteni, mi szabad és mi jogos vagy törvényes.

De nemcsak Lipót az egyetlen példa. Említettük s egyébként is köztudomású, hogy a francia forradalom is éppen azt a XVI. Lajos királyt gyilkolta meg azon a címen, hogy „zsarnok" volt, akinél jobb és ártatlanabb ember még kevés ült trónon. Akik dühöngtek ellene, megesküdtek volna rá, hogy valóban egy emberi bőrbebújt szörnyeteget gyűlölnek. Ellenfeleinek rágalmai úgy tönkretették szegénynek a becsületét.

Aztán azt se szabad elfelejtenünk, hogy a királyok alattvalói, kivált nagybefolyású előkelő alattvalói között igen sok elkényeztetett ember is van, aki akkor is megsértve érzi magát, mikor senki se bántja. Olyan emberek szoktak ilyenek lenni, akiknek igen jó dolguk van. A régi magyar és nem magyar kiskirályoknak is igen jó dolguk volt. Világos tehát, hogy ők is igen könnyen megsértődtek.

Ne felejtsük azt se, hogy a legtöbb ember olyan, hogy számára az egyetlen törvény a maga érdeke, s aki méltánytalanságot, mellőzést még akkor se képes eltűrni, ha megérdemelt és minden „bántalom" visszafizetését egyenesen becsületbeli kötelességének tartja. Ha aztán egy ilyen régi magyar urat, aki óriási birtokai és bevehetetlen várai miatt kiskirálynak tartotta magát és az is volt, egy olyan király, aki jó és igazságszerető, kénytelen volt megsérteni, mert annyi panasz jött már hozzá ellene, hogy királyi méltósága és kötelességtudása feltétlenül azt parancsolta, hogy lépjen fel ellene, a megsértett saját hatalma, de még inkább a király gyön-

gesége és tehetetlensége tudatában rögtön az Aranybulla biztosította ellenállási jogára hivatkozott s különféle álürügyek alapján azonnal megállapította, hogy joga van az ellenállásra.

Nincs olyan jó király, akire törvénysértést rá ne lehetne fogni. Hisz a törvények sokszor önmagukkal is ellenkeznek; amelyik a közérdeket védi, sokszor ellenkezik azokkal a törvényekkel, melyek például a nemesek kiváltságos helyzetét biztosítják. Ilyen esetekben szükségképpen meg kell szegni a törvények valamelyikét, s hogy a megszegő bűnös-e, csupán attól függ, hogy a fontosabbat szegte-e meg vagy a kevésbé jelentőset. (Például ha a közérdeket védő törvény összeütközik a magánérdeket szolgálóval, világos, hogy nem az utóbbi, hanem az első kötelező.) Ennek eldöntéséhez azonban nem annyira jóakaratra és becsületességre van szükség, mint inkább jó ítélőképességre, élettapasztalatra és észre. Tehát jó király is szeghet meg törvényt tájékozatlanságból, ítélőképesség-hiányból, rossz emberismeretből, tévedésből. Vajon szabad-e ezért büntetni, sőt fegyvert fogni ellene?

A gonoszok továbbá igen gyakran a törvény száraz élettelen betűjébe kapaszkodnak. A betűt megtartják, illetőleg ennek megtartását követelik meg, de csak azért, hogy ezen az alapon annál jobban megszeghessék azt, amiért maga a törvény van, a szellemét és a lényegét. Ha ilyen esetekben a király a törvény betűje ellen van, de csak azért, mert látja, hogy tulajdonképpen a törvény kijátszásával, képmutatással van dolga s csak ennek elleplezésére hivatkoznak a törvény betűjére, rá lehet fogni, hogy megszegte a törvényt (hiszen a törvény betűje a törvény), megengedett tehát ellene a lázadás és az éles ítélőképességgel nem bíró közvélemény rá is fogja, csak gondoskodni kell kellő hírverésről.

De ha más országban is értelmetlen és a közügyre káros lett volna ez az ellenállás jogát biztosító záradék, mert a józan ésszel, főként pedig az emberismerettel és az élettapasztalattal ellenkezik, mit mondjunk róla magyar földön, ahol úgy is közmondásos a pártoskodásra való hajlam, ahol az egész történelem úgyszólván másból se áll, mint csak trónvillongásokból és pártütésekből, s ahol úgyis nemzeti tulajdonság a túlzott önérzet, az urat nem ismerés, sőt féktelenség, vastagnyakúságról nem is szólva? Nálunk közel sincs meg az az engedelmes szellem, ami például a szlávokban megvan vagy megvolt. Nálunk mindenki a maga feje után megy, nálunk mindenki azt akarja, hogy a másik alkalmazkodjék őhozzá.

Ez a tulajdonságunk az oka, hogy az Aranybullába belekerült az a híres 31. cikkely, de éppen emiatt az ilyfajta cikkelyek talán egy népnek se valók kevésbé, s egy népre se olyan károsak, mint éppen ránk. Szárazság idején vízre van szükség, áradáskor pedig gátakra. Nyájtermészetű népeknek önérzetre nevelésre, az önérzeteseknek és elbizakodottaknak pedig alázatosságra, s arra, hogy megtanítsuk őket engedelmeskedni, a más akaratának magukat alávetni. Az ellenállási jog a magyar alkotmányban olyan, mintha a hatóság nem szárazság, hanem árvíz idején rendelné el, hogy minden házban hordókban vizet tároljanak.

A dolog természetéből következik, hogy az 1687-es országgyűlés rendjei nem szívesen mondtak le ellenállási jogukról, s hogy a magyar rendek különösen nem szívesen. A következő fejezetben látni fogjuk azonban, hogy erőszakról, kényszerről, terrorról, megfélemlítésről szó se volt ezen az országgyűlésen. A rendek ekkor se voltak egy cseppet se nagyobb nyomás alatt, mint bármikor máskor, mikor nekik kellemetlen dolgot (például adó) kellett megszavazniuk.

Bocskai, Bethlen, Thököly, sőt Rákóczi Ferenc vagy régebben Mátyás király gyűlésein sokkal nagyobb terror alatt álltak a rendek és sokkal kevésbé beszélhettek nyíltan és szívük szerint, mint 1687-ben. Mindjárt látjuk ezt Rakovszky és Okolicsányi példájából.

Az ellenállási jogról való lemondással nem is történt semmi különösebb dolog, mert hiszen nemeseink tulajdonképpen arról mondtak le, amihez a valóságban sose volt joguk. Erős királyt ellenállási jog birtokában se tudtak a rendek megbüntetni akkor se, ha csakugyan megszegte a törvényt, a gyenge királyt pedig akkor is meg tudták büntetni, ha már lemondtak ellenállási jogukról. Hiszen rögtön 1687 után már következett is Rákóczi fegyveres felkelése,

mely nagyobb szabású és hosszabb ideig tartó volt, mint bármely addigi vagy utána következő felkelés, melyet még az Aranybullára hivatkozva indíthattak meg.

Láthatjuk tehát, mennyire csak ürügy, nem pedig tényleges ok volt a felkelésekre az Aranybulla 31. cikkelye. Rákócziék akkor is tudtak és mertek a király ellen fegyvert fogni, mikor már nem volt 31. cikkely, sőt a nemzet ma ennek ellenére is éppen az ő fegyveres felkelésüket tartja a legerkölcsösebbnek, a legideálisabbnak. Pedig nemcsak az ellenállási jog nem volt meg már akkor, hanem a lázadás olyan király ellen történt, aki csak az imént adta vissza a magyarnak rég elveszett hazáját és akiről még maga Rákóczi is azt állapítja meg, hogy rendkívül jó ember volt.

Ha valaki minderre azt mondaná, hogy ha annyira felesleges, sőt ostoba volt az a 31. cikkely, akkor eltörlése is épp oly felesleges és ostoba volt, azt feleljük, hogy az eltörlés közel se volt olyan ostoba vagy felesleges, mint a meghozatala. Maguk a lázadók ugyanis nagyon komolyan vették ezt a törvénycikkelyt és rendkívül fontosnak tartották: lázadáskor mindig erre hivatkoztak. A tapasztalatlanabb és gyengébb ítélőképességű becsületeseket meg is tévesztették vele.

A cikkely eltörlése nem mentesítette ugyan az országot újabb felkelésektől, hiszen javában éltek még az 1687-es eltörlők, mikor jött már az 1703-as újabb felkelés, annyi haszna azonban mégis volt, hogy az eltörlés legalább látszatérveiktől megfosztotta a lázadókat s nyilvánvalóvá tette, mennyire nem az Aranybulla, mennyire nem a törvény volt az igazi alapja az előbbi felkeléseknek se. Most már nem hivatkozhattak a lázadók a törvényre. Még rosszul értelmezett és elcsavart törvényre se. Emiatt tartották szükségesnek Rákócziék is hangsúlyozni, hogy az eltörlés érvénytelen volt, mert az országgyűlés megfélemlítés hatása alatt állt.

Még gyakorlati haszna is volt az eltörlésnek, mert tény, hogy Rákóczi után másfél századig nem volt újabb felkelés, míg az ellenállási jog eltörlése előtt egy század alatt hétszer volt. Ennek a megváltozott viszonyok természetesen sokkal jobban okai voltak, mint az ellenállási jogról való hivatalos lemondás, maga a tény azonban így is igaz, s annak, hogy Rákóczi után hosszú ideig nem volt nálunk divat szabadságharcokat rendezni, bizonyára az 1687-es országgyűlés hivatalos lemondása is oka volt.

Rákóczieknak tehát azért, mert az Aranybulla 31. cikkelyét, illetőleg annak a záradékát, 1687-ben eltörölték, igazán felesleges lett volna fegyvert fogniuk még akkor is, ha ez az eltörlés kényszer hatására történt volna. Még akkor se lett volna ez annyira fontos nemzeti sérelem, hogy ilyen hosszú, ilyen elkeseredett s oly sok pusztulással járó harcot megérdemelt volna. Még maga az 1687. évi ötödik törvénycikk is, mely ezt az eltörlést végrehajtotta, így kezdődik:

„Ámbár az 1222-i 31. § záradékának becsületes értelmét csak néhány magánpolgárnak gonosz magyarázata igyekezett rosszá csavarni és ámbár őfelsége józanabb és hű rendjei sohasem voltak olyan véleményben, hogy a gonoszok és pártoskodók által kisütött amaz értelménél fogva valakinek joga lehetne törvényes királya és ura ellen felkelni és fegyvert fogni, mindazáltal" stb. Csak „a bizalmatlanság gyökeres kiirtására" törlik el ezt a záradékot, mondja megokolásul az új törvény. Tehát maga a magyar törvénykönyv mondja ki, hogy ellenállási jog tulajdonképpen sose volt. Ezt csak a fegyelmezetlen izgágák magyarázták bele a törvénybe s hivatalos eltörlésére is csak ezek miatt volt szükség.

Annyira jogos és törvényes eljárás volt ez az 1687-es eltörlés, hogy még Rákócziék is csak úgy tudnak ellene érvelni és tiltakozni, hogy elferdítik az értelmét s egész mást emlegetnek, mint amiről szó van. A „Recrudescunt" ugyanis II. András „az önkényuralmat korlátozó törvényének gyalázatos eltörléséről" beszél. Ez a legrosszhiszeműbb ferdítés, mert önkényuralomról itt szó sincs. Ha a törvény nem engedi meg, hogy az alattvaló fegyverrel támadhasson „törvénysértő" királyára s különösen ha nem engedi meg a lázadó alattvalónak, hogy ő maga állapíthassa meg, hogy királya csakugyan törvénysértő-e, ezt még jóakarattal se lehet arra magyarázni, hogy önkényes állapotok uralkodnak. Hiszen a törvény 1687 után is előírta, hogy a királynak esküt kell tennie a magyar törvényre és alkotmányra. Az 1687. évi 5. törvénycikk csak a törvényen alapuló anarchiát tette lehetetlenné, nem pedig az önkényuralmat

szentesítette. Ilyen alantas és ennyire kezdetleges ferdítés igazán nem illik a legnagyobb magyar szabadsághős kiáltványába.

De nem kevésbé rosszhiszemű ferdítés az „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése", tehát Rákóczi egy másik művének az érvelése se, mely egyszerűen „az Aranybulla" „vérpadok állításával, ijesztgetésekkel" való elvételéről beszél, tehát úgy ír, mintha Carafa eperjesi „mészárszéke" az 1687-es országgyűlés tartama alatt és színhelyén működött volna, s a rendeknek eközben kellett volna az ellenállási záradék eltörléséről szavazniuk. Rákóczi beállításában kénytelen az olvasó úgy fogni fel a dolgot, hogy aki megszavazta, mehetett; aki nem, vitték a vérpadra. Ehhez hasonló ferdítésekre csak a kommunisták hírverésében találhatunk.

Láttuk, hogy az 1687-es országgyűlés tartama alatt nemcsak Pozsonyban, az országgyűlés színhelyén nem végeztek ki senkit, hanem még Eperjesen se. Az országgyűlés megnyitása előtt már egy fél évvel se végeztetett ki Carafa Eperjesen se senkit. Utána annál kevésbe. De előtte se azokat, akik az ellenállási szakasz eltörlésébe nem akartak beleegyezni, hanem csak azokat, akik a király és a kereszténység ellenségeivel egy követ fújtak, esküszegők voltak s hűségesküjüket még az 1685-ös amnesztia után is megszegték.

Ami pedig az „ijesztgetéseket" illeti, már láttuk, hogy az 1687. évi országgyűlésen volt ugyan nagy ijesztgetés és ennek következtében rettegés is, csak éppen ellenkezőleg, mint Rákóczi, illetőleg „az egy igaz magyar" állítja. Itt már az eperjesi „vértanúk" érdekeltségei és hitfelei voltak támadóban s ők ijesztgették az eperjesi bírákat, s mint láttuk, azok ugyancsak meg is ijedtek miatta. Kissé nagy a különbség aközött, amit Rákóczi állít és ami valóban történt. Körülbelül akkora, mint az igazmondás és a hazugság, mint a ferdítés és a valóság, mint a rágalmazás és a becsületes fegyverekkel való küzdelem között. Szabad-e egy nemzeti hősnek, ha igazságért harcol, ilyen eszközökkel dolgoznia?

Végül meg kell állapítanunk azt is, hogy 1687-ben nem az Aranybullát törölték el, mint Rákóczi mondja, hanem annak csak 31. cikkelyét, sőt annak is csak a záradékát. Az országgyűlés hangsúlyozza, hogy az, amit ő most eltöröl, komoly és tisztességes magyarok szemében nem is volt soha törvény. Egy olyan törvényről van itt szó, mellyel sokan visszaéltek, s az egész „eltörlés"-nek nincs más célja, mint csak annak megakadályozása, hogy ezzel a törvénycikkellyel ezután is visszaélhessenek; hogy ezután már ne lehessen egy törvénycikkelyre hivatkozva polgárháborúkat kirobbantani.

Ferdít tehát a „Recrudescunt" is meg az „Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedése" is. Kénytelen volt ferdíteni mindkettő, mert ha megmaradt volna az igazság szűk határai között, akkor nemigen lehetett volna a magyar tömegeket bosszúra ingerelni és fegyverfogásra késztetni, amely fegyverfogást – sajátságos – a magyar közvélemény sose tartotta, sőt még a kommunisták se tartják tömeggyilkosságnak. Nekik csak az a háború tömeggyilkosság és csak az a felháborító, melyet a katolikus egyház „engedett meg" (mely a valóságban alig engedett meg valaha háborút, s ha igen, akkor az a tömeggyilkosság elleni védekező háború volt).

Hogy mennyire nem történt a kérdéses záradék eltörlésével semmiféle nemzeti sérelem, sőt ellenkezőleg: hasznos és ésszerű nemzeti szolgálat volt az az eltörlés, arra vonatkozólag abban a ritkán megérhető, szerencsés helyzetben vagyunk, hogy még a Szilágyi-féle, eddig már oly sokat kifogásolt magyar történelmet, sőt még abban is éppen a legtöbbet kifogásolt Acsádyt is, mint velünk egyetértőt idézhetjük. Pedig hát ez már csak nagy szó!

Azt írja (VII., 466. o.), hogy Lipót többek közt azt kérte az országgyűléstől, hogy „törvény által eltöröltessék II. Endre király 1222. évi Aranybullájának 31. cikke, mely a rendeknek bizonyos esetekben jogot ad, hogy egyenként vagy együttesen fegyveres ellenállást fejthessenek ki a királyi hatalom irányában. Ez a jog – mondta – a legutóbbi századok tanúbizonysága szerint végtelen ínség kútfeje lőn az országra".

„Ebben teljesen igaza volt – teszi hozzá Acsády. – Az ellenállás joga a középkor sajátos fejlődésének terméke. Nem illett többé a magyar alkotmány keretébe. Különben sem volt értéke soha, mert a király mindig lázadónak tekintette azt, aki ellene fegyvert fogott, s ha erősebb volt, az Aranybullában biztosított jog dacára keményen megfenyítette." Ez a jog eddig is „csak papíron létezett – állapítja meg továbbá Acsády. – Elavult és az újabb korba nem illő törvény már – folytatja –, s eltörlése nem ártott a magyarság nagy nemzeti és állami érdekeinek".

Rákóczinak tehát ebben – mint láthatjuk – még a Szilágyi-féle magyar történelem szerint se volt igaza. Nagy szó, hogy ebben még az az Acsády is egyetért velünk, aki azt hiszi, hogy Habsburg mást, mint magyarelleneset nem is tehetett. Végeredményben mint kétségtelen igazságot mondhatjuk ki tehát, hogy legalábbis amiatt, hogy az 1687-es országgyűlés az Aranybulla ellenállási záradékát eltörölte, igazán kár volt Rákóczinak fegyvert fognia, vért ontania, hűségesküjét megszegnie és másokkal is megszegetnie és a küzdelmet a magyar élet és vagyon nagy kárára nyolc keserves éven át folytatnia.

A szabad királyválasztás jogának eltörlése

Az 1687-es országgyűlés nemcsak az ellenállási „jogot" törölte el, hanem a szabad királyválasztás jogáról is lemondott. Elismerte a Habsburgok fiúágának örökösödését. Ettől kezdve tehát a nemzet elfogadta a Habsburgoknak azt a jogát, hogy születésük címén illeti meg őket a magyar korona. Csak természetes, hogy Rákóczi szabadságharca okai között ez a „sérelem" is szerepel.

Mivel a szabad királyválasztás joga sokkal jelentősebb, mint a tulajdonképpen semmit se jelentő ellenállási jog, világos, hogy Rákóczi felkelésének okai között is sokkal nagyobb súllyal esik latba ez, mint az. Elmondhatjuk, hogy a felkelés eszmei oldalát nézve ez volt az egyik legfőbb ok, melyet a felkelők minden, a nyilvánosság számára kiadott kiáltványa elsősorban hangsúlyoz.

A mi őseink a szabad királyválasztást tekintették „a magyar szabadság" alappillérének, melyből soha és semmiképpen se engedtek. Ezért Rákóczi kiáltványai – szokott túlzó és propaganda jellegű szólammal – egyenesen „örökös jobbágyságra vettetésünknek" nevezik ennek a jognak az „elkobzását". (Hogy lett volna ez elkobzás, mikor az országgyűlés, tehát maga a nemzet mondott le róla, s mint mindjárt látjuk majd, éppen nem ok nélkül.) Nem is ingyen tette, hanem az országnak idegen, az uralkodóháztól kapott véren és pénzen történt felszabadítása ellenében s annak viszonzásául. Józan ésszel igazán nem várhatta a nemzet királyától azt, hogy azért áldozzon az ország felszabadítására mérhetetlen összegeket s verje magát adósságokba évszázadokra, hogy aztán néhány év múlva (Lipót már 1705-ben meghalt) a magyarok a fia helyett más valakit ültethessenek a felszabadított ország királyi székébe.

Az engedmény, amit a nemzet a felszabadításért adott, így is igen kicsiny volt, az adományozók tehát eléggé szűkmarkúaknak mutatkoztak. Annak alapján, amit a Habsburgok az 1687-es országgyűléstől kaptak, csak vagy 40 évig élvezhették volna még a magyar koronát, mert hiszen már Lipót fiában, III. Károlyban kihaltak, az 1687-es országgyűlés pedig csak fiúáguk öröklését ismerte el. Tehát ugyancsak nem erőltette meg magát a hálában vagy viszontszolgálatban. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy Rákóczi mindezt mégis a nemzet „örökös jobbágyságra vettetésének" és szabadsága „elkobzásának" nevezi? De hát lázítani csak így lehetett.

Rákócziék mozgalmuk megokolt voltát és törvényességét azzal akarták igazolni, hogy azt állították, hogy a nemzet még azt a keveset, amit 1687-ben az uralkodóháznak adott, azt

se adta szabad akarattal. Szerintük az országgyűlés még ezt se önként, hanem megfélemlítés hatása alatt szavazta meg. A „Recrudescunt" úgy fejezi ki magát, hogy „a szabad királyválasztás helyett rettentéssel behozták az örökös királyságot, hogy önkényesen uralkodhassanak". Tehát mindjárt rosszhiszemű ferdítést is kever a dologba, mert világos, hogy magának az örökösödési jog elismerésének még semmi néven nevezhető köze nincs az „önkényes uralkodáshoz".

Angliában (és minden nyugati országban) örökös királyság volt s mégis volt Test Actjuk és ellenállási joguk. Hogy egy uralkodó alkotmányosan uralkodik-e vagy önkényesen, az nem attól függ, hogy örökösödéssel szerezte-e koronáját vagy választással. Se Napóleon, se Hitler, se Sztálin, se Nagy Katalin, se Mussolini, se a mi Mátyás királyunk nem örökösödéssel jutott hatalomhoz, mégse uralkodott még soha király olyan önkényesen és olyan korlátlanul, mint ők. Ellenben például a mai angol királyok trónja még leányágon is öröklődik, mégis olyan szűkre szabta hatalmukat az alkotmány, hogy sok országban még a köztársasági elnöknek is nagyobb a hatalma, mint az angol királyoknak. (Például az Egyesült Államok elnökének is.)

Az „Egy igaz magyarnak hazája dolga felől való elmélkedése" szerint pedig Lipót a nemzettől „szabadsága kincsét, a királyválasztást" egyenesen „vérpadok állításával, ijesztgetésekkel vette el". Rákóczi hírverése tehát egyenesen kommunista ízű. (Nem hiába róla nevezték el a kommunisták a katonaiskolájukat, s az ő képét viselte ötvenforintos bankjegyünk.) Rákóczi azt állította, hogy az eperjesi „vésztörvényszéket" csak azért állították fel, hogy az országgyűlést, mellyel a fiúág öröklését kimondatták, megfélemlítsék.

Mindenki tudja, hogy a kettőnek a legkisebb köze se volt egymáshoz, sőt ezen az országgyűlésen az udvar egyenesen arra törekedett, hogy az Eperjes miatt felháborodott protestánsokat kiengesztelje.

Félelemről bajosan lehetett szó ezen a pozsonyi országgyűlésen. Ahol egy testület jövendő magatartásáról tárgyalni, értekezni, összejöveteleket tartani tud, ott már vége az önkénynek. Megfélemlíteni csak egyeseket lehet, nem pedig egyszerre mindenkit. A kommunista diktatúra minden sikerének titka az volt, hogy a szervezkedést már csírájában lehetetlenné tette. De egyébként is hogy lehetett volna megfélemlítés olyan országgyűlésen, melyen zajosan és szenvedélyes hangon kiabálhattak Carafa ellen s követelhették azok felelősségre vonását, akik Eperjesen, mint bírák, működtek. Ha csak a rosszhiszeműséget nem akarjuk feltételezni Rákócziról, meg kell róla állapítanunk, hogy nem is sejtette, hogy folyt le az 1686-87. évi országgyűlés. Ha úgy lett volna, mint Rákóczi mondja, akkor Megyeri és Medveczky nem viselkedtek volna ezen az országgyűlésen úgy, mint a megriadt csibék.

Igen, húsz évvel később, az ónodi gyűlésen, azon, melyet Rákóczi hívott össze, nem pedig Lipót s nem a Habsburgok örökösödésének kimondása, hanem a magyar koronától való megfosztása volt a célja, csakugyan terrorizálták a magyar rendeket, sőt azokat, akik más véleményen voltak, mint azok, akik a gyűlést összehívták, egyenesen halálra kaszabolták. Ha az ónodi gyűlés és trónfosztó határozata nem lett volna érvénytelen már amiatt is, mert még maguk Rákócziék is elismerték, hogy ők nem országgyűléseket tartottak, hanem csak gyűléseket, mert ezek nem bírtak a magyar országgyűléseknek azoknak a kellékeivel, melyeket a törvény előírt (nem a törvényes király hívta őket össze, nem a nádor elnökölt rajtuk s adta le az első szavazatot, nem volt jelen az első rend, a főpapság stb.), akkor is érvénytelenné tette volna a megfélemlítés és a rendek szólásszabadságának teljes hiánya. Senki se mondhatja azonban ugyanezt az 1687-es országgyűlésről.

De az ónodi gyűlésen még ágyúfelvonultatás is történt az ellenzék megfélemlítésére. A kálvinista s természetesen erősen Habsburg-ellenes Asztalos Miklós „II. Rákóczi Ferenc és kora" című művében (234. o.) közvetlenül az ónodi gyűlés ellenzékének karddal történt lerohanásának elmondása után, de még a trónfosztás, az „eb ura a Fakó", elhangzása előtt ezt ol-

vashatjuk: „A fegyveres támadás nagy izgalmat váltott ki. A franciák a fejedelem életét félve ágyukkal vonultak az ország sátra elé".

Tehát Ónodon nemcsak ágyukat vonultattak fel, hanem idegenek (a franciák) vonultatták föl az ágyukat a magyar nemzet képviselete ellen. Érdekes és jellemző, hogy a fejedelem, az állítólagos szabadsághős életét nem a magyar szabadsághősök, hanem az idegenek féltették. S vajon mi mástól féltették, mint csak a gyűlésen megjelent magyar rendektől? Hiszen mások, mint a magyar rendek és az ágyút felvonultató franciák nem voltak jelen Ónodon. Mivel pedig Rákócziék és a franciák a Habsburgok trónfosztását akarták e gyűléssel kimondatni (ki is mondatták), világos, hogy ez a trónfosztás erőszak hatására történt s így érvénytelen lenne még akkor is, ha maga a gyűlés törvénytelen volta nem tette volna már eleve azzá.

1687-ben Pozsonyban azonban semmiféle ágyúfelvonultatás nem volt. Ha valamikor, akkor 1687-ben volt legkisebb értelme annak, hogy az országgyűlést megfélemlítsék. Sose látták még őseink olyan világosan, hogy a megkoronázott királyukkal való dacolás ostobaság és bűn is egyszerre, mint éppen ekkor. Hiszen az a nagy szégyen érte őket, hogy egész eljárásuk és politikájuk teljesen elhibázottnak bizonyult, királyuk nélkülük, sőt ellenükre volt kénytelen felszabadítani a hazájukat, megtörni azt a török hatalmat, amelyben ők jobban bíztak, mint a saját királyukban. Emiatt aztán ők most itt maradtak török és pártfogó nélkül továbbra is egy keresztény ország tagjaiként, noha ellene az iszlámmal szövetkeztek. Vajon mi címen kuruckodhatott volna ekkor nálunk valaki? Mi adta volna hozzá a kedvet? Mi értelme lett volna?

Nem volt, nem is lehetett azon az országgyűlésen olyan kuruc hangulat, hogy józan eszű ember megfélemlítést tartott volna szükségesnek ellene. Pedig hát hangulat ellen erőszakot csak akkor szoktak használni, ha az a hangulat annyira veszélyes, heves és meggondolatlan, hogy se szép szó, se érvelés nem használ ellenében, hanem az érvelőnek egyenesen az életét kell féltenie tőle. A franciák is csak azért és csak akkor vonultatták fel az ágyúkat Ónodon, mikor a magyarok már kardot rántottak egymás ellenében és vér folyt és ők ijedtükben (bizonyára nem ok nélkül) azt hitték, hogy nem az ellenzék, hanem Rákóczi ellen rántották ki a magyarok a kardot.

Az 1687-es országgyűlésen, mint a Carafa törvényszéke ellen megnyilvánuló hangos felháborodás mutatja, tökéletes szabadság volt Carafa ellenében, csorbítatlan volt a protestáns önérzet, bátorság és félelem nélküliség. Egyhangúlag fogadták el ugyan a Habsburgok örökösödési jogát, de ezt az egyhangúságot nem ágyúkkal érték el, még csak nem is megfélemlítéssel, mint Bocskai, Bethlen, Thököly gyűlésein, a Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választó országgyűlésen, a trónfosztó ónodi gyűlésen (hol csak a túróciak lekaszabolása és a francia ágyúk felvonultatása után alakult ki az „egyhangúság"), vagy Kossuth debreceni trónfosztásakor, vagy Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás országgyűlésein, hanem az 1687-es országgyűlés megtartását közvetlenül megelőző nagy hadi sikerek a magyar nemzetnek tett, egész addig egyenesen lehetetlennek gondolt nagy szolgálatok ellenére is a protestáns ellenzéknek való kedveskedésekkel, hízelgéssel.

A hatalom és a hadsereg 1687-ben teljesen a király kezében volt. Nem a nemzet, hanem a király, annak többnyire idegenekből is álló, de teljesen idegen pénzen kiállított hadserege aratta a nagy hadi sikereket. Ezért e hadsereg irányításába a nemzet alig szólhatott bele, s ha mégis beleszólhatott, az egyedül csak a király jóindulatától függött. De azért a rendek mégse féltek tőle, mert tudták, hogy nem zsarnokkal van dolguk, tudták, hogy királyuk nem ismeri az elbizakodást, s nemcsak kegyetlen, hanem még kíméletlen se tud lenni; az igazságszolgáltatás helyett többnyire a kegyességet gyakorolja még akkor is, mikor előre tudja, hogy visszaélnek vele.

Rámutattunk, mikor az ellenállási jog eltörléséről volt szó, hogy lehetetlenség, hogy valaki szívesen vagy akár csak önként lemondjon olyan jogról, mely rá nézve előnyt jelent. Világos tehát, hogy a magyar nemesség a szabad királyválasztás jogáról még 1687-ben se

mondhatott le szívesen s a saját önkéntes kezdeményezésére. Kétségtelen, hogy bizonyos erkölcsi nyomásnak itt is kellett szerepelnie. Hogy a magyar nemzet most mégis egyhangúlag mondott le erről az addig annyira féltett jogáról, annak oka az volt, hogy az a király, aki ezt most kérte tőle, sokkal hatalmasabb és a nemzettől függetlenebb volt, mint elődei, sőt most minden hatalom az ő kezében volt.

Erkölcsi kényszer volt az ország nemzetgyűlési képviselete számára az is, hogy a király előtt végtelenül szégyellenie kellett magát az imént elkövetett nagy politikai hibájáért, a törökkel való szövetkezéséért. (Nem a nemzet követte el ugyan ezt a baklövést, de a nemzetnek éppen az a része, mely egyébként legjobban ragaszkodott volna a szabad királyválasztás jogához, mely mindig a legnagyobb szájú volt, s mely természeténél fogva mindig ellenzéki volt.)

1687-ben egy olyan király állott a nemzettel szemben, aki bebizonyította, hogy okosabb volt, mint a nemzet csahosai, s egyúttal volt olyan erős is, hogy azt, ami a nemzet érdeke volt (a török alóli azonnali felszabadulás), azok gyenge ítélőképessége és akarata ellenére is meg tudta valósítani, akik a nemzet vezéréül tolták fel magukat s akikre a nemzet nagyobb része – sajnos – hallgatott is. Ilyen körülmények közt szükség volt-e erőszakra ahhoz, hogy a nemzet azt is belássa, hogy csak haszna lesz abból, ha ennek a királynak az utódait örökös urainak elismeri, s ha bízik abban, hogy így nem jár rosszabbul, mintha ő maga választaná uralkodóit.

Kétszáz évvel előbb abban a reményben választotta a más, Magyarországnál sokkal nagyobb és gazdagabb országok koronáit is bíró Habsburgokat királyaivá a magyar nemzet, mert abban bízott, hogy azok az erők, melyekkel a Habsburgok Magyarországon kívül is bírnak, segítségére lesznek abban, hogy a török igája alól felszabadulhasson. E remény megvalósulása oly soká késett, hogy a nemzet már régen le is mondott arról, hogy valaha valósággá válik. Hiszen mindig hibája volt a kishitűség, a hamar elcsüggedés.

Most aztán egyszerre néhány év alatt élő valósággá vált mindaz a remény, mely az ősöket éltette s melyről ekkor már mindenki lemondott, s éppen akkor lett valósággá, mikor Magyarország a törökkel való viszonylatában a legmélyebb ponton állt, mikor már Érsekújvár és Nagyvárad is a török kezében volt s szinte már lehetetlenné vált a magyar állami élet. Nem volt-e hát természetes, ha végre elismerték azt az örökösödési jogot, melyet a Habsburg-ház a mohácsi vész óta gyakorlatilag úgyis rég bírt már, de jogi elismerésétől, törvényben való kimondásától addig húzódozott a nemzet?

Ez és csak ez volt az a „nyomás", mely az 1687-es országgyűlésen összeggyűlt rendekre „nehezedett". A vak is látja, hogy tisztán erkölcsi eredetű nyomás volt ez, nem pedig fizikai. Mivel pedig félni csak ez utóbbitól lehet, világos az is, hogy valójában nem a félelem, hanem a hála, az igazságérzet és a becsületérzés volt az, mely a nemzetből ezt a nagy engedményt kisajtolta. Teljesen ostoba dolog tehát ebbe a kérdésbe erőszakot keverni és „rémítést" emlegetni.

Annyira nyoma se volt itt rémületnek, hogy még félelemről, sőt aggódásról se beszélhetünk. A rendek nemcsak teljes szabadságukat megőrizhették közvetlenül előtte elkövetett szégyenletes politikai baklövésük és alattvalói hűségük megszegése ellenére is, hanem még törvényhozói önérzetüket is. Annyira nem féltek, hogy még azt is egész nyíltan ki merték mutatni, hogy amit tesznek, nem szívesen teszik (aki félve, sőt egyenesen rettegve gyakorolja törvényhozói jogát, legkevésbé éppen ezt meri kimutatni). De mivel mégis önként teszik azt, amit nem szívesen tesznek, mindent mint szabad és öntudatos törvényhozók tesznek, nem pedig mint jog nélküli, megfélemlített szolgák.

Hogy mindez mennyire nem üres szóbeszéd és hogy az 1687-es országgyűlés s vele a Habsburgok örökösödési jogának kimondása mennyire történelmünk legszabadabb országgyűlései és politikai elhatározásai közé tartozik, csak akkor látjuk igazán, ha összehasonlítjuk történelmünk más hasonló eseményeivel.

Mátyás király 1458 júliusában tartott legelső országgyűlésén nemcsak ígéretet tett, hanem egyenesen megesküdött („prout dominus rex praestitit juramentum"), „hogy az egy fo-

rintnyi vagy félforintnyi adót, mit elődei időnként kivetettek, még a legnehezebb körülmények között sem fogja kivetni, hanem a kamarai nyereség nevezetű régi adóval és a rendes királyi jövedelmekkel megelégszik". (Szilágyi, IV., 188. o.) Azonban már ugyanabban az évben a december 6-ra Szegedre hirdetett országgyűlésen, csak fél éve letett esküje ellenére, azt kérte már Mátyás, hogy az eddig is szokásos rendkívüli nemesi felkeléseken kívül állandóan is minden húsz jobbágytelek után egy jól felszerelt lovast állítson ki a nemesség (Szilágyi, IV., 193. o.).

Még csodálatosabb, hogy az országgyűlés ezt az egészen új és igen nagy terhet meg is szavazta, s nem akadt egyetlen egy nemes, aki megkérdezte volna a királytól, hogy egyeztethető ez össze az országgyűlés színe előtt csak egy fél éve letett egészen ellenkező esküjével? Vajon melyik országgyűlés állhatott nagyobb terror alatt: ez az 1458. évi-e vagy az, mely a Habsburgok örökösödési jogát 1687-ben kimondta?

Pedig hát az uralkodóház örökösödési jogának kimondása (kivált egy olyan uralkodóházé, mely gyakorlatilag akkor már úgy is kétszáz év óta mindig örökölte a trónt) azokra, akik kimondják, semmiféle anyagi terhet nem jelent, mert hiszen nem jár se fizetéssel, se adóemeléssel. Bizonyára sokkal könnyebben rászánja tehát magát egy testület erre, mint arra, hogy hatalmas összegeket fizessen, mégpedig azonnal s ettől kezdve mindig. S a Habsburgok tudvalevőleg sem 1526-ban, mikor koronánkat fejükre tettük, sem később sose esküdtek meg arra, hogy nem fogják kérni örökösödési joguk elismerését, sőt éppen ellenkezőleg, már I. Ferdinánd és már 1526-ban hangsúlyozta, hogy nem választás, hanem örökösödési joga révén lett ő magyar király s azóta minden koronázáskor hangsúlyozta ezt minden Habsburg és sose egyezett bele abba, hogy a törvénybe bekerüljön az a szó, hogy őt királyukká „választották" a magyarok.

Vajon mi az oka, hogy Mátyást sose figyelmeztették a magyar rendek esküszegésére, míg a Habsburgokkal szemben úgyszólván minden második szavuk ez a figyelmeztetés volt? (Pedig mennyivel nyíltabb volt Mátyás esküszegése, mint a Habsburgoké!) Talán csak nem azért, mert már nem emlékeztek rá, hogy a király megesküdött, hogy adót soha nem kér a nemzettől? Ilyen gyönge emlékezőtehetségük aligha lehetett, hiszen láttuk, hogy Mátyás már abban az évben megszegte esküjét, amelyben az esküt letette. Mikor azonban Rákóczi felépett, már körülbelül egy fél évszázada volt, hogy Lipót koronázási esküjét letette. Meg se született még akkor Rákóczi, sőt még Bercsényi se, mikor ez az esküvés történt. Mégis mennyire emlékezett rá, mennyire úgy tudta mindenki, hogy megszegte esküjét s mennyire merték ezt mondani is.

Mivel tehát az emlékezésben nem lehetett a hiba, csak egyre gondolhatunk: Mátyás idejében nem mert senki ilyesmikre emlékezni, Lipót „büszke Bécsnek rettenetes császára" alatt azonban mert. Mátyás alatt féltek, Lipót alatt nem féltek. Lipót alatt szabadok voltak, Mátyás király alatt azonban nem. Ha pedig valaki kissé túl merésznek, különösen pedig a magyar közvéleménnyel túl ellenkezőnek találja ezt a megállapítást, szívesen helyesbítem: Lipót alatt nem féltek annyira a magyar rendek, mint Mátyás alatt, vagyis Mátyás alatt nem voltak annyira szabadok, mint Lipót alatt. Lipót országgyűlései alatt nagyobb volt a szólásszabadság, mint Mátyás alatt (vagy mint Ónodon látjuk, Rákóczi alatt).

De az 1462 májusában tartott országgyűlés alatt Mátyás újra megszegte esküjét, mégpedig most már egészen nyíltan. Előbb ugyanis legalább nem adót kért, hanem minden 20 jobbágytelek után egy felszerelt lovaskatonát, addig most minden jobbágytelek után egy-egy forintot (persze nem a lovaskatona helyett, hanem melléje). (Lásd: Szilágyi, IV., 203. o.) Mézesmadzagként újra megfogadta az országgyűlésnek, hogy a jövőben ilyen rendkívüli adót nem fog kérni. (Vajon akadt-e az egész országgyűlésen csak egyetlenegy büszke magyar nemes is, aki ki merte jelenteni, hogy ezek után fütyül a király ígéretére?)

1463. március második felében Tolnán Mátyás újra tartott országgyűlést s természetesen megint csak azért, mert több pénzre volt szüksége. Mivel 1458-ban adott esküjét azóta már

kétszer megszegte s a legutóbbi megszegés után csekély háromnegyed évre és ennek enyhítésére újra adott ígérete után kissé sok lett volna már újra megszegnie, gondoskodott róla, hogy az újabb pénzt is megkapja s emellett azért esküjét s újabb ígéretét se kelljen megszegnie. Ezen az újabb országgyűlésen ezért nem a király maga kérte, hogy ezután nem húsz, hanem most már minden tíz jobbágytelek után állítsák ki a már régebben megígért és azóta állandóan kiállított jól felszerelt lovast, vagyis, hogy a régi szolgáltatásnak most már a kétszeresét adják, hanem ezt az ország a király kérése nélkül, önként ajánlotta föl.

Felállt egy köznemes (bizonyára azért nem főnemes, mert az gazdag volt s ezért nem lehetett volna olyan olcsón megvenni, mint egy köznemest) s azt indítványozta, hogy tekintettel a király sok kiadására és az ország vezetésében szerzett nagy érdemeire, ezután szereljenek fel számára kétszerannyi lovast, mint eddig. (Szilágyi, IV., 205. o.) S az indítványt az országgyűlés egyhangúlag fogadta el, mert senki se mert az indítvány ellen felszólalni.

Hogy lehetséges ez? Hazafiaink bizonyára azt felelik, hogy minden azért történt, mert Mátyás királyt rendkívül szerették a magyarok s a magyar természete olyan, hogy annak, akit szeret, még az ingét is odaadja. De hogy szerethettek – kérdem – egy esküszegőt, egy olyan királyt, aki őket olyan hamar és ilyen nyíltan becsapta? Ha Mátyásnak nem volt bűne az egészen nyílt esküszegés, sőt csak még jobban szerettük miatta, hogy lehet, hogy Lipótot viszont, akinek esküszegése éppen nem volt nyilvánvaló, sőt láttuk, hogy nála egyáltalában szó se lehetett esküszegésről, egyáltalában nem tudtuk szeretni, sőt úgy gyűlöljük még ma is, mint talán még egyetlen magyar királyt se?

Mert hiszen például a könnyelmű II. Endrét és a semmivel sem törődő, csak ivó és bujkáló Kun Lászlót, sőt még a valóban németesítő és a magyar alkotmányt valóban sutba dobó II. Józsefet még Habsburg létére se gyűlöljük annyira, sőt egyáltalában nem is gyűlöljük, az kétségtelen. Pedig hát Lipót köztudomásúlag „botrányos tehetetlensége" ellenére is kétségtelenül kiűzte hazánkból végleg a törököt, míg Mátyás teljesen haszontalanul Ausztria és Csehország (s velük a német császári korona) megszerzésére tékozolta el minden tehetségét s az országgyűléstől kicsikart forintokat és felszerelt lovasokat, míg a törököt nyakunkra nőni engedte.

Kétségtelen tehát, hogy a mi Mátyás királyunkra pazarolt szeretet épp oly esztelen és megokolatlan volt, mint amilyen igazságtalan a Lipót elleni ádáz gyűlölet.

Azonban bármily nagy „hazafi" is valaki, a magyaroknak Mátyás iránti nagy szeretetét a szóban forgó kérdésben csak akkor ismerheti el elegendő oknak, ha nemcsak „hazafi", hanem egyúttal tapasztalatlan gyerek is. Láttuk már ugyanis, hogy azok a magyarok, kivált azok a nemesek (az országgyűlés csak belőlük állt), akik Mátyás korában éltek s Mátyás alattvalói voltak, őt egyáltalában nem szerették. A róla szóló legendák csak évszázadokkal később keletkeztek. De egyébként is köztudomású, hogy az adófizetésnek a magyar embernél semmi köze sincs a szeretethez. (Nem igen van köze hozzá nem magyar embernek se.) A magyar soha nem szerethet egy királyt annyira, hogy hő szerelmében még adót is megajánljon neki, s ráadásul akkor, mikor a király még csak nem is kéri tőle. Őseink Mária Teréziának is csak az életüket ajánlották föl (azt is csak hirtelenében és rövid időre), de a zabjukat már nem, sőt azt még kérésére se voltak hajlandók odaadni.

Hogy őseinket Mátyás iránt se éltette annyira a szeretet, hogy egész a zabig elmentek volna, azt jól láthatjuk onnan, hogy Mátyásnak nemcsak meg kellett ígérnie, hogy többet nem kér az országtól adót, hanem erre még meg is esküdtette az országgyűlés. Pedig hát ez bizony éppen nem valami nagy szeretet jele, valami nagy bizalmat éppen nem tükröz, sőt az, hogy eskü nélkül semmit se adtak a király ígéretére, egyenesen megalázás volt a királyra. Mikor aztán minden erősködés és a király esküje ellenére újra csak adtak, megint csak hangsúlyozták, hogy csak ez egyszer s a királynak újra szavát vették, hogy többet soha nem kér. Vajon hol van itt az a feltételezett rajongóan nagy szeretet?!

Mivel pedig csak egy esztendő telt el azóta, hogy az ország ilyen szűkkeblű volt királyához és ilyen bizalmatlan, fel lehet-e tenni józan ésszel, hogy a csak egy évvel előbbi szűkkeblűséget és bizalmatlanságot egyszerre olyan lelkes nagylelkűség váltotta fel, hogy egy olyan királynak ajánlanak fel újabb adót, aki erre magától nem is gondolt, hanem csak egy „önfeledő" „hazafias" nemes indítványozta „önként" helyette?

Napnál világosabb tehát, hogy nem lelkesedésről, nem szeretetről vagy nagylelkűségről van itt szó, hanem egyszerűen politikai cselfogásról a király részéről; az országgyűlésnek leplezett, de lényegében véve annál nagyobb megfélemlítéséről. Mivel a király már egyszer megszegett, de nemrég újra megismételt szavát alig néhány hónap alatt nem szeghette meg nyíltan újra, de viszont a pénz meg kellett neki, hogy a kecske is jól lakjék s a káposzta is megmaradjon, egyszerűen úgy intézte el a dolgot, hogy megkörnyékezett vagy megkörnyékeztetett, sőt esetleg megvesztegetett, pénzzel, előnyökkel és ígérgetésekkel megvásárolt néhány nagyszájú, mindenre kapható, jellemtelen köznemest, hogy megfelelő „hazafias" szólamokkal körítve és mint „hazafias" kötelességet beállítva az országgyűlésen ennek az önkéntes adómegajánlásnak indítványozásával előálljanak.

Ugyanakkor természetesen arról is gondoskodott, hogy ennek az indítványnak a terve előre ki ne szivárogjon, s így a dolog meglepetésként hasson. Így ugyanis előre összebeszélni, szervezkedni nem lehetett ellene. Viszont azt meg jól tudták, hogy már ott az országgyűlés nyílt ülésén, a király, kivált olyan rettenetes haragú király jelenlétében, mint amilyen Mátyás volt, senki se mer majd ellentmondani. Így az indítványt feltétlenül egyhangúlag fogják elfogadni abban a halotti csöndben, melyet az indítványozás váratlansága okozni fog. (Így történtek a bolsevizmus alatt az üzemekben a munkások „önkéntes" munkafelajánlásai is. Azért gyűlölték annyira a munkások ezeket az indítványozókat, az „élmunkásokat" és a sztahanovistákat.)

De vajon önkéntes-e az ilyen adómegajánlás? Vajon szabad-e ilyenkor az országgyűlés és tagjai, az „egyhangúan" szavazók vajon nincsenek-e megfélemlítve? Dehogy nincsenek. Sőt a megfélemlítésen kívül így még be is vannak csapva. A megfélemlítéssel és a csalárdsággal együttesen van itt dolgunk. Így aztán nem csoda, hogy azt az országgyűlést, melynek össze nem hívását a rendek a Habsburgok uralma alatt olyan nagy sérelemnek tartották, Mátyás alatt kellemetlen tehernek tekintették s azt kívánták, hogy minél kevesebb legyen belőle. A Habsburgok alatt ugyanis az országgyűlés sérelmeik nyilvánosságra hozását, megkönnyebbülést, szabadságot jelentett a rendek számára, mert az ország minden elesettsége ellenére is érezték, hogy szabadok, sőt urak, tényezők az ország kormányzásában, akiktől a király és miniszterei félnek, Mátyás alatt ellenben mindinkább arról kellett meggyőződniük, hogy az egész országgyűlésezés csak látszat, csak szemfényvesztés, mert ott minden előre tervszerűen meg van rendezve s így az országgyűlés is a király, nem pedig a nemzet akaratának megnyilvánulása. A rendek csak tőle mozgatott bábok és sakkfigurák.

Ezért mindinkább utálni kezdték az országgyűlést s azt kérték a királytól, hogy ne tartson oly sokat belőle. Érthető is ez, hiszen pénzbe kerültek, a rendek számára az oda- és visszautazás és az ott-tartózkodás költséges dolog volt, s végeredményben azért kellett költségeskedniük, hogy a király érje el a célját, nem pedig ők, s ellenszolgáltatás nélkül vállaljanak magukra mindig nagyobb terheket.

Hogy a Habsburgok alatt nem volt így, bizonyítja az, hogy az ő 400 évük alatt mindig nekik volt kellemetlen az országgyűlés, nem pedig a rendeknek, s ezért ha csak egyszer is elmaradt, a nemzet már nagy sérelemnek tekintette. Mátyás bebizonyította, hogy lehet olyan országgyűlést is tartani, mely nem a királynak, hanem a nemzetnek teher. Kétségtelen, hogy ügyesség, életrevalóság, tehetség kellett hozzá, de az is vitathatatlan, hogy egyúttal machiavellizmus, perfídia és erkölcsi gátlástalanság is kellett hozzá.

Nagy dicsősége a Habsburgoknak, hogy nekik ehhez „nem volt tehetségük" és ők „szűk látókörükben" csak olyan országgyűléseket tudtak tartani, melyeket nem ők kívántak, hanem

a nemzet, azaz szabad országgyűléseket. Az egykorú levelekből jól látható, hogy Rákóczi országgyűlései is olyanok voltak, hogy neki volt rájuk szüksége, nem a rendjeinek. Rendjei épp úgy tehernek tekintették őket, mint Mátyás idejében s szinte terrorral kellett kényszeríteni őket, hogy megjelenjenek. Olyanformán, mint a kommunizmus alatt „a dolgozókat" az üzemi vagy jelölőgyűlésekre. Rákóczi országgyűlései is mindig úgy határoztak, ahogyan Rákóczi akarta, s ráadásul mindig egyhangúlag, akár Mátyás vagy a kommunisták idejében. Nem is haragudtak a kommunisták se Mátyás királyra, se Rákóczira, de annál jobban a Habsburgokra.

Ha pedig valaki azt kérdi, hogy lehet mindezt összeegyeztetni Mátyás király közismert nagyságával, azt felelem, hogy Mátyás király nagysága éppen ebben állt. Mátyás politikai nagyság volt, nem pedig erkölcsi nagyság. A kettő két különböző dolog s éppen nem esik mindig egybe. Éppen ellenkezőleg. Ha valaki erkölcsileg nagy, mint például I. Lipót, akkor sokszor egyenesen lehetetlen számára, hogy politikailag is nagy lehessen. Az erkölcsileg nagy uralkodó ugyanis olyan eszközökkel, mint Mátyás, Bocskai, Bethlen, Thököly, Nagy Frigyes, angliai Erzsébet vagy az orosz Katalin nem élhet. Spanyolországban Katolikus Ferdinánd is csak politikailag volt nagy, erkölcsileg törpe. Felesége, Katolikus Izabella azonban politikailag és erkölcsileg egyaránt nagy volt.

A becsületes, sőt erkölcsileg nagy Lipót is olyan kicsi volt politikailag, hogy rettegnie kellett a kis Magyarország országgyűléseitől, mert nem tudott gondoskodni arról, hogy ezek az országgyűlések ne a maguk, hanem az ő akaratát fejezzék ki. Ellenben a tág lelkiismeretű Mátyás olyan nagy volt, hogy országgyűlései rettegtek tőle s úgy szavazták meg, sőt ajánlották fel önként az adót, mint a karikacsapás vagy mint a bolsevizmus „felszabadított" dolgozói a munkamegajánlásokat, tervtúlteljesítéseket vagy munkaversenyeiket hol ennek, hol annak a nagy kommunista ünnepi évfordulónak a „tiszteletére".

Mátyás azonban még azt is megtette, hogy még ennek a ravaszul megszavaztatott adónak is a kétszeresét, sőt háromszorosát szedette be (a bizonyíték Csánki már ismertetett cikke), de országgyűlésein mégse akadt egy ember, egy büszke magyar nemes se, aki emiatt felszólalni vagy ez ellen tiltakozni merészelt volna. Vitéz János, Szilágyi Mihály, Váradi Péter ilyesfélék miatt kerültek ugyan börtönbe, de ők se az országgyűlés nyilvánossága előtt nyitották ki szájukat, hanem csak magánalkalommal. Mégis hogy pórul jártak!

A mi közvéleményünket azonban, sajnos, úgy nevelték, hogy neki csak a politikai nagyság imponál, az erkölcsi nem, legalábbis a történelemben nem. A közvélemény csak a sikert tudja ünnepelni. Pedig az erkölcsi nagyság ritkán jár sikerrel s ha jár is, nagyon elkésve. A legtöbbször egyenesen akadálya a földi sikernek. Ha azonban a siker megvan, a közvélemény a vele kapcsolatos erkölcsi fogyatékosságokat észre se veszi. Mátyás királyról például csak annyit tud, hogy az ő „bús hadát" „Bécsnek büszke vára nyögte" s hogy ez a magyar nemzetre igen nagy dicsőség.

Sőt sajátságos, hogy emellett még azt is tudja róla, hogy rendkívül igazságos volt. Hogy is ne lenne rendkívül igazságos az, aki még az esztergomi érseket is le meri csukatni! Mert hiszen ilyen nagy urat csak nem lehet igazságtalanul lecsukatni?! Aki pedig már olyan szerencsés, hogy a nemzeti hősök sorába került, azt bírálni nem szabad, benne hibát felfedezni nem szabad, annál kevésbé kimondani. Pedig hát így a történelemnek nem lehet nevelő ereje, de tanulsága se. De egyébként is igen leegyszerűsített, sőt emberhez nem illő dolog egyszerűen csak abban látni a hazafiságot, hogy imádjuk a sikert, akármilyen jellemtelenség és bűnök hozták is létre és megvetjük s lenézzük a sikertelenséget, akármilyen tiszteletreméltó indítóokok idézték is elő.

Pedig hát például Mátyás sikerei mögött milyen szégyenletes erkölcsi vereségek állnak! Mikor ugyanis Mátyás még nem tudott annyira fölébe kerekedni az országgyűlésnek, mint később, a rendek nemcsak megesküdtették, hogy tőlük soha többet adót nem kér, hanem úgy megalázták, hogy még azt is tudtára adták, hogy szavára, sőt esküjére se adnak semmit. Azt kívánták tőle, hogy szava megtartására vállaljon kezességet a kilenc főpap és 18 világi or-

országnagy. S a büszke Mátyás – bizonyára azért, mert akkor még kénytelen volt – még ennek a megalázásnak is alávetette magát. Az illető országnagyok így aztán ki is állították a következő nyilatkozatot:

„Ezen ország fenséges fejedelme, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, a mi legkegyelmesebb urunk, nekünk és ezen ország összes rendjeinek megígérte, hogy ezentúl soha semmiféle adó fizetésére minket és az ország rendjeit nem kényszerít, nem szorít, de még fel sem kér, hanem inkább mindazon régi szabadságokban és kegyelmekben, amikben királyi elődei minket és az országot megtartották, ő is tényleg megtart..., mi pedig kijelentjük, hogy soha semmiféle adót nem fizetünk, sem behajtani nem engedünk." (Szilágyi, IV., 203. o.)

Erre jött aztán egy év múlva, hogy az országgyűlés önként ajánlotta meg az új, az addigi húsz telek helyett most már tíz után kiállítandó lovast. Mátyás tehát az országnagyok részéről biztosított szavát megtartotta, mert hiszen adót – a szó szoros értelmében – nem kért, de új adót, új terhet mégis hozott, mégpedig már a legközelebbi országgyűlésen. Még egy év se telt el adott szava és az országnagyok kezességének megszerzése után. Ő ugyanis – nem úgy, mint Lipót – megtartotta a magyar törvényeket s nem húzta-halasztotta az országgyűlések összehívását. De vajon ez az eljárás nem volt-e Lipót „törvényszegéseinél" sokkal rosszabb? Hiszen Mátyás a nemzet szabadságát, melyet a törvények biztosítanak, még sokkal jobban megszegte s e törvényszegést még csalárdsággal, a nemzet becsapásával is tetézte. Ő ezzel egyenesen a törvények erkölcsi alapjait tette tönkre.

Lipót nem mindig tartott országgyűlést, de az országgyűléseket meghagyta a nemzet szabad akarata megnyilvánulásainak és tényleges tényezőnek a nemzet életében. Mátyás mindig tartott, de az egész országgyűlést tisztán formasággá (de azért mint formaság is épp oly sok pénzbe került a rendeknek, mintha tényleges joggyakorlás lett volna), sőt képmutatássá és álnoksággá süllyesztette. (A mi kommunistáink is választások helyett csak szavazásokat tartottak, de azokat szorgalmasan tartottak szavazólapokkal, a titkosság szigorú megőrzésére borítékokkal, szavazófülkékkel, esküt tett és napidíjas szavazóbizottságokkal stb.)

Hogy maga Mátyás is mennyire érezte eljárása erkölcstelen voltát, mutatja, hogy az állítólag önként vállalt keserű labdacs könnyebb lenyelésére ő maga is szükségesnek tartott mézesmadzagot végighúzni a becsapott nemzet száján. Hangsúlyozta, hogy ezeket a tíz-tíz jobbágytelkek után kiállítandó lovasokat ezután magának a királynak, a királynénak és a király anyjának, Szilágyi Erzsébetnek is ki kell állítania. Ebből tehát azt is megtudhatjuk, hogy eddig ezeket ők nem állították ki, noha a törvényben egyáltalában nem volt benne, hogy ez az ő jobbágytelkeikre nem vonatkozik. Tehát ez is egy újabb vérlázító visszaélés volt, törvénytelenség és igazságtalanság.

Mátyás királyt és a viszonyokat ismerve joggal feltehetjük azonban, hogy ez a mézesmadzag is csak ígéret volt, de valóság sose lett belőle. Mert ha Mátyás még azokat az ígéreteit se tartotta meg, melyért még az országnagyok is kezeskedtek, gondolhatjuk, mennyire tartotta meg azt, amiért senki se kezeskedett. Egyébként is ki ellenőrizhette azt, beszedik-e a királyi és a Hunyadi-birtokon is az adót és mennyit? Ki merte volna ezt a következő országgyűléseken Mátyástól számon kérni s erről a számadásokat tőle bekérni?

Amint teltek az évek, Mátyásnak még több pénz kellett. Ezért az 1476-os országgyűlésen megint más módon, úgy játszotta ki az országgyűlésnek adott szavát, hogy behozta az egészen új kincstári adót és a koronavámot. De mivel új adó behozása szavával és az országnagyok kezességével ellenkezett, az új adó ellenében viszonzásul eltörölte a kamaranyereséget és a harmincadot. Persze így is csak új teher volt ez, tehát új adó, mert hiszen ha az új rendezés nem jelentett volna Mátyás számára több bevételt, mint amennyi a régi rend szerint befolyt, ha tehát az ország számára nem jelentett volna a réginél nagyobb megterhelést, akkor nem lett volna értelme az újításnak.

Szavát tehát így is megszegte, csak nem egész nyíltan. Illetőleg még egész nyíltan is, mert ennek az új adónak a fizetésére a jászokat, a kunokat és a prediális nemeseket is kötelezte, tehát nyíltan is megszegte azt, amire még az országnagyok kezességével is lekötelezte magát. Láttuk ugyanis, hogy az országnagyok kezességi nyilatkozatában nem csak az van, hogy a király többet semmiféle adót nem kér, hanem az is, hogy „mindazon régi szabadságokban megtartja az országot, mikben királyi elődei az országot megtartották". Világos tehát, hogy ez a jászok, kunok és prediális nemesek szabadalmaira is vonatkozott.

„A végrehajtást szokott türelmetlenségével és erélyével foganatosította", s mikor a zalai nemesség ellenszegült végrehajtóinak, haragja oly félelmes lecsapást sejtetett, hogy az illetők azonnal rémülten esdekeltek bocsánatért s még arra is kötelezték magukat, hogy minden kárt megtérítenek, amit eddig ellenállásukkal okoztak.

Ki rettegett azonban Lipót haragjától, ami nem is volt? Az 1468 szeptemberében Pozsonyban tartott országgyűlésen megint a király kérése nélkül, tehát önként ajánlott meg az ország az eddigiek mellé jobbágytelkenként még egy forint adót. A rendeken annyira látszott azonban, hogy az „önként" mennyire nem önként, s annyira feltűnő volt, hogy milyen keserű tőle a szájuk íze; hogy mennyire érzi mindenki, hogy be van csapva; hogy csak látszik szabadnak, valójában azonban megalázott és kijátszott akarattalan szolga, hogy Mátyás megint megengedte nekik, hogy vigasztalásul az „önkéntes" megajánlás után újra kimondhassák, hogy soha többet ilyen adót kivetni nem fognak. Sőt Mátyás ezt nemcsak királyi szavára fogadta újra, hanem újabb okmányt is állított ki róla, hogy koronázása alkalmával tett erre vonatkozó ígéretét hűségesen megtartja, „szokatlan adókat behajtani és behajtatni nem fog…, általában az ország főpapjainak, zászlósurainak és nemeseinek szabadsága ellen semmiféle sérelmet elkövetni nem szándékozik". (Szilágyi, IV., 228. o.) Nem komédia ez?

Mit beszélünk hát mi az 1687-es országgyűlésre gyakorolt kényszerről, mikor a Mátyás király alatti állapotokat eszményieknek tartjuk s akkor a nemzet s az országgyűlés nemcsak újra meg újra kénytelen volt olyan adókat megszavazni, melyeket nem akart, sőt amelyek királya esküjével is ellenkeztek, hanem csak azért, hogy ennek az eskünek nyílt megszegését el lehessen kerülni, még egyenesen ő volt kénytelen királyát arra kérni, hogy engedje meg, hogy ezután több adót fizethessen.

De nemcsak Mátyás király idejében volt így. Láttuk, hogy I. Rákóczi György is ilyenformán csinált, mikor kisebbik fiát, Zsigmondot, váradi kapitánnyá akarta tenni. Ő se elégedett meg azzal, hogy ezt az előkelő, nagy hatalommal járó és nagy jövedelmű állást fia elnyerje, hanem – mivel így megtisztelőbbnek találta – még arról is gondoskodott s még azt is el tudta érni, hogy nem ő kérte az országgyűléstől fia megválasztását, hanem a nemzet képviselete, az országgyűlés járult eléje azzal a kéréssel, hogy fiát e kitüntetésben részesíthesse.

Horthy Miklós is így tette István fiát kormányzóhelyettessé. Először fia kedvéért megalkotta a kormányzóhelyettesi állást, ami magában véve is logikátlan, mert hiszen maga a kormányzó is már helyettes, tehát ideiglenes. Mivel azonban méltóságán alulinak tartotta, hogy fiát nyíltan az ország nyakára tukmálja, sőt még azt is, hogy fiának e méltósággal való felruházását ő kérje a nemzettől, ő is gondoskodott róla, hogy ezt a nemzet kérje őtőle.

A kívánságára hozott törvény megadta neki azt a jogot, hogy utódját ő jelölje ki, ő azonban természetesen sokkal „szerényebb" és „önzetlenebb" volt annál, semhogy e tekintetben befolyásolja a nemzetet s ezért tisztán reá bízta, hogy kit tegyen helyettesévé és utódává. Világos, hogy az eredmény az lett, hogy a nemzet saját kezdeményezéséből és mindent elsöprő egyhangú nagy lelkesedéssel a fiát és csakis a fiát akarta, mert nála sem alkalmasabbat, sem méltóbbat a nemzet fiai között nem talált. Még az egészen kisszámú ellenzék (Imrédyék) is csak annyit mert megtenni, hogy tartózkodott a szavazástól, de ellene szavazni még ő se mert. Az egész sajtó és a közélet még ezért a tartózkodásért is úgy kezelte, mint a bélpoklost.

Mindenki tudta azonban, hogy a kormányzó nem azért nem élt jelölő jogával, mert nem akarta a nemzet döntését befolyásolni, hanem egyedül csak azért, mert ő maga semmiképpen

se jelölhette volna a saját fiát. Mindenki tudta azonban, hogy annyira a maga fiát akarja, hogy magát a kormányzóhelyettesi állást is egyedül ezért létesítették. Horthy nem jelölhette kormányzóhelyettesnek a saját fiát, de viszont létesíthette a kormányzóhelyettesi állást a fia számára, mert maga az állás létesítése még nem bizonyította azt, hogy valóban csak a fia számára létesítette.

Hogy Horthy azt is nagyon jól tudta, hogy a nemzet mindenkit akar kormányzóhelyettesnek, csak az ő fiát nem, sőt botrányosnak tartja még a jelölését is, azt ugyancsak megmutatta azzal, hogy a jelölt nevét a leggondosabban eltitkolták s csak akkor hozták nyilvánosságra, mikor már a választás pillanata elérkezett.

Tehát Horthy alatt is sokkal kevésbé volt szabad az ország és az országgyűlés, az ő kormányzósága alatt is sokkal nagyobb megalázásnak és megfélemlítésnek volt kitéve a nemzet képviselete, mint akkor, mikor 1687-ben a nemzet a szabad királyválasztás jogáról mondott le. Ekkor lehetett annak a dinasztiának az érdemeire hivatkozni, mely ezt a kegyet a nemzettől kérte, mert hiszen senki se tagadhatta, hogy az uralkodóház volt az, mely felszabadította az országot a török alól. De vajon Horthy milyen érdemeket szerzett ahhoz, hogy halála után a fia kormányozza az országot? Igaz, hogy őt is elnevezték „országgyarapító" kormányzónak, de ezt az országgyarapítást a viszonyok hozták, nem Horthy, s ha Horthy hozta volna is, az ország adta hadsereggel s anyagi erővel hozta volna. Pedig hát meddig tartott ez a gyarapodás?

Hát Rákosi Mátyás „királyságáról" mit mondjunk? A hírverés azt mondta, hogy alatta lettek csak igazán szabadok a legszélesebb néprétegek. A valóság azonban az volt, hogy az összes dolgozó közül a legbefolyásosabbnak, az ipari munkásságnak, mely állítólag a hatalom, a diktatúra tulajdonképpeni birtokosa volt, nemcsak szavazati joga nem volt (mert hiszen csak egy pártra szavazhatott), hanem még szabad munkavállaló s így szabad költözködési joga se volt, s nemcsak sztrájkjogától volt megfosztva, hanem még csak fizetésemelés ügyében se szólalhatott fel. Még arra is rá tudták kényszeríteni, hogy ő kérjen fizetésleszállítást (hogy ő emelje fel a munkanormákat), bár történelmünkben már ez se volt újság, mert ugyanezt egy másik Mátyás, az igazságos, a nem Rákosról, hanem Hunyadról nevezett, már 500 évvel előbb megcsinálta. De ennek a második Mátyásnak az országgyűlései még engedelmesebbek és még egyhangúabbak voltak, mint az elsőié, s neki még esküdöznie se kellett, hogy csak most az egyszer teszi azt, amit tesz, többet soha.

Messze elkalandoztunk tárgyunktól, de nem céltalanul, mert csak ezen összehasonlítások után látjuk igazán, milyen hallatlanul szabadok voltak a mi őseink 1687-ben s mennyire tiszteletben tartotta Lipót ezt a szabadságot. Rákóczi Ferenc és vele történetírásunk aztán úgy köszöni meg neki, hogy történelmünk legnagyobb zsarnokának tünteti föl s úgy gyűlöli s gyalázza, mintha a magyar országgyűlés s vele a magyar nemzet mindig szabad lett volna, csak az ő uralma alatt nem; mindig függetlenül félelem nélkül határozott volna, csak akkor volt terror alatt, mikor ő uralkodott felette s az ő utódainak örökösödési jogát ismerte el.

Láttuk, hogyan volt Mátyás király idejében; láttuk, hogy volt I. Rákóczi György Erdélyében (de láttuk Bocskai, Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen, Apafi és Thököly Erdélyét és Magyarországát is); láttuk, hogy volt Horthy Miklós és Rákosi Mátyás Magyarországában. Lássuk végre most azt, hogy volt 1687-ben.

Először is ki kell emelnünk, hogy ekkor a király kérte az országgyűlést fiú utódai örökösödésének elismerésére, nem pedig a nemzet kínálta ezt fel részére. Ekkor nem a nemzet kérte képmutató szolgaisággal, hogy azt, ami se testének, se lelkének nem kellett, mint Mátyás alatt az adót, I. Rákóczi György és Horthy alatt az éretlen gyerek igazságtalanul előkelő ellátását, sőt Rákosi Mátyás alatt egyenesen a saját maga munkaerejének kiuzsorázását, hanem – becsületes eljárással – maguk a Habsburgok kérték a nemzettől azt, amit óhajtottak tőle.

Lipót is jobb szerette volna, ha nem neki kellett volna a nemzettől kérnie, amit kért, hanem maga a nemzet kínálta volna föl neki. Az is egészen bizonyos, hogy ez a felkínálás egy cseppet se esett volna jobban nehezére a nemzetnek, mint Mátyás alatt annak az adóemelés-

nek az önkéntes felkínálása, melynek nem kérésére csak egy évvel előbb esküdtette meg királyát, sőt kért ezen kívül még kezességet is tőle, vagy mint Rákóczi György és Horthy alatt a nagyreményű csemete kitüntetése az apa képmutató álszerénysége és ravasz szemforgatása közepette. Lipót vagy nem volt olyan hiú, hogy erre a rendeket rá akarta s olyan ravasz, hogy rá tudta volna venni, tehát vagy annyira képmutató nem tudott lenni, mint ők, vagy pedig őseink és az országgyűlés volt sokkal önérzetesebb, szabadabb, bátrabb, függetlenebb Lipót korában, mint nemzeti királyunk vagy szabadsághőseink idejében.

A közhit szerint népünk sose volt annyira magyar, boldog és szabad, mint Mátyás alatt, Rákóczi György egyenesen szabadsághős volt, Horthy kora pedig az a „boldog" idő, mikor a Habsburgok alatt négyszáz keserves éven át elnyomott nemzet végre visszanyerte szabadságát s az ország kormányzása 400 éves idegen uralom után végül igazi magyar (s ráadásul kálvinista) kezekbe került. Rákosi Mátyás uralma pedig nem a kiváltságosok, hanem a dolgozók uralma volt, melyben a végre egészen felszabadult nép boldogan építette a maga országát.

A legvalószínűbb az, hogy mindkét ok együttesen szerepelt. Lipót is egyenesebb jellemű volt, semhogy minden áron hamis látszatot keltsen, de maga az országgyűlés is sokkal szabadabb és függetlenebb volt s közel se volt még úgy hozzászokva a szolgalelkűséghez és a képmutatáshoz, mint a Habsburgok előtt (Mátyás alatt) már hozzá volt szokva, de hozzá volt szokva a Habsburgok uralma idején is ott, ahol nem ők parancsoltak (Erdélyben), és még jobban hozzá kellett szoknia az ő uralmuk után (akár Horthy, akár a bolsevizmus Magyarországában).

Szóval 1687-ben volt olyan szabad a magyar nemzet és országgyűlése, hogy nem neki kellett felkínálnia, hogy szabad királyválasztó jogáról lemond, s nem neki kellett megkérnie uralkodóját, hogy kegyeskedjék elfogadni a nemzet ajándékaként utódai örökösödési jogát. Mátyás király, Rákóczi György, Horthy és a bolsevizmus alatt ugyanis egyaránt így lett volna.

Említettük, hogy akár adót, akár valamely jogról való lemondást szavaz meg uralkodójának egy nemzet képviselete, lehetetlenség, hogy ezt szívesen, sőt akár csak teljesen önként tegye. Ez a józan ésszel, az élet törvényével, az önfenntartó ösztönnel ellenkeznék. Mindegyik áldozatot jelent ugyanis, áldozatot pedig önként sose vállal a természetes ember. Akkor, mikor nem Habsburgok uralkodtak, áldozatokat mégis nemcsak vállalnia kellett a nemzetnek, hanem még annyi szabadságot se hagytak neki, hogy legalább kelletlenségének kifejezést adhasson. Még kénytelen volt jó képet is vágni a dologhoz és úgy viselkedni, mintha az, amit tesz, nem áldozat lenne részére, hanem kitüntetés, melyet neki kell kérnie. 1687-ben nem így volt. Ekkor szabad volt mutatnia a nemzetnek, hogy nem örül annak, amit kérnek tőle, hanem megadása áldozatot jelent részére.

A király kéréséhez az országgyűlésen először a főrendeknek kellett volna hozzá szólniuk. Ők azonban annyira kimutatták, hogy most ezt az elsőséget ők nem kitüntetésnek tekintik, mint máskor, hanem kellemetlen tehernek, hogy áthárították az alsóházra. (Szalay, V., 381. o.) De az alsótábla se érezte semmi szükségét se a hízelgésnek, se a képmutatásnak, s azt felelte, hogy mivel „aki nagy fát akar mozgatni, annak szükséges, hogy előbb kipihente magát legyen", ma még nem kezdenek bele a dologba, hanem előbb pihennek egyet. Majd holnap kezdik meg róla a tanácskozást.

Mikor aztán végre holnap lett, akkor meg azt állapították meg, hogy ma Szent Imre napja van (november 5.), tehát ünnep, amikor nem illik dolgozni. Ezért a kérdés tárgyalásának megkezdését újra áttették másnapra. A végén természetesen megszavazták a dolgot, mert hiszen rámutattunk már, hogy se az erőviszonyok, se Lipótnak a magyarság irányában szerzett nagy érdemei, se amiatt a nagy szégyen miatt, melyet saját nemzetükkel és a kereszténységgel ők maguk magukra vontak, nemet nem mondhattak.

De noha a bolsevizmus alatt az önkéntes munkamegajánlások, Mátyás alatt a király esküje ellenére (illetőleg éppen amiatt történt) szintén önkéntes adómegajánlások alkalmával, Rákóczi György fiának váradi főkapitánnyá választásakor vagy Bethlen idegen és majdhogy-

nem gyerekkorú feleségének az ország törvényei ellenére való fejedelemmé választásakor (mert az erdélyi törvények szerint csak férfi lehetett fejedelem) nem hallatszott egyetlen ellenzéki hang se és Horthy fiának kormányzóhelyettessé választásakor is még Imrédy is csak hallgatni és a szavazástól tartózkodni merészelt, de nem ellene felszólalni, 1687-ben nem így volt.

Természetesen ekkor is megszavazták a dolgot, sőt egyhangúlag szavazták meg, de akadt azért köznemes is és főnemes is, aki ellene szólalt fel. Jellemző, hogy a köznemes éppen az a Megyeri Gábor volt, aki mint az eperjesi „vésztörvényszék" bírája, mindig „igent" „súgott" Carafa fülébe. (Nagy bűnösöknek kellett lenniük azoknak az „áldozatoknak", akik még ilyen kuruc magyar ember megítélése szerint is megérdemelték a halált.)

Igaz, az is lehet, hogy az országgyűlésen csak azért viselkedett ilyen kuruc módra, hogy feledtesse eperjesi „gyalázatos" szereplését, melyért – mint láttuk – éppen ezen az országgyűlésen vonták felelősségre. Ámde ha ez az igaz, akkor viszont az van kétségtelenül bebizonyítva, hogy azon az országgyűlésen, melyen a Habsburgok örökösödési jogát kimondták, nem az ellenzékiek, nem a Habsburgok ellenségei féltek, nem ők voltak terror alatt, nem ők voltak szabadságukban akadályoztatva, hanem éppen ellenkezőleg a híveik.

Vajon lehetett-e a Habsburgok részéről gyakorolt megfélemlítés hatása alatt az a magyar országgyűlés, melyen még az eperjesi „vértörvényszék" egyik „hazafias" szempontból leghitványabb bírája is annyira fél a Habsburgok ellenségeitől, s nem a Habsburgoktól, hogy ijedtében az örökösödés kimondása ellen szólal fel?

Megyeri felszólalásának az volt a lényege, hogy neki, Sáros vármegye országgyűlési követének, azt az utasítást adták megbízói, hogy Lipót fiát, Józsefet megkoronáztassa, de ugyanakkor azt is lelkére kötötték, hogy a megelőző (1681-es soproni) országgyűlés végzéseit is megtartsa. Abban azonban az Aranybulla ellenállási joga is benne van. (Ugyancsak logikátlan, sőt idétlen megokolás.)

Az 1681-es országgyűlésen még egyáltalában nem volt szó az Aranybulla ellenállási jogáról. Megyeri tehát csak arra célozhat, hogy akkor még ez a záradék nem volt eltörölve, azaz még érvényben volt. De hát ha most a megye nemessége azzal bízta meg, hogy e záradék eltörlése mellett szavazzon, akkor világos, hogy e megbízással nincs ellentétben az az utasítás, hogy az 1681-es országgyűlés határozataihoz is ragaszkodjék. Világos ugyanis, hogy megbízói úgy értették, hogy a szabad királyválasztás joga és az ellenállási záradékban kifejezett nemzeti jogon kívül ragaszkodjék a régi törvényekhez.

Látjuk tehát, hogy Megyeri túlságosan is nem félt a királytól, annál jobban félt azonban az ország protestáns ellenzékétől. Inkább a királyt akarta megbántani, mint ezt az ellenzéket és a tőle irányított magyar közvéleményt. Ennek megbántása valóban veszélyesebb is volt számára, mert a király messze Bécsben élt s mint köznemesnek, egyébként se volt vele összeköttetése, de ő itthon benne élt a magyar közvéleményben s nemcsak becsülete, hanem érvényesülése is tőle függött. Ezért nem bánta tehát, hogy ha a király megharagszik is rá, csak a bosszút lihegő „hazafias" protestánsok bocsássanak meg neki. Láttuk, hogy emiatt milyen gyáván védte eperjesi bírói szerepét is. Ezért volt ilyen együgyű az ellenállási záradék melletti és az örökösödési jog kimondása elleni érvelése is.

Aki tehát mindenáron kitart amellett, hogy az 1687-es országgyűlés félt a királytól, azt még annak is el kell ismernie, hogy ugyanez az országgyűlés a protestáns „hazafiak" irányítása alatt álló magyar közvéleménytől még sokkal jobban félt. Rákócziék azt mondták, hogy az eperjesi „vértörvényszék" működése tartotta az országgyűlésen összegyűlt rendeket olyan rémületben, hogy hatása alatt megszavazták a Habsburgok örökösödési jogát, sőt Rákóczi egyenesen azt állítja, hogy az a vérpad, mely Eperjesen fel volt állítva, az országgyűlés ellenzékét is fenyegette. Ezért nem volt tehát ellenzék.

Ha ebből az igazán lelkiismeretlen állításból valami igaz lenne, akkor azt felelhetnénk rá, hogy igen, de legfeljebb azokat fenyegette volna, akik azelőtt a törökkel cimboráltak, hűtle-

nek és esküszegők voltak, ezt három-négyszer is elkövették egymás után s még a legutoljára adott amnesztia óta is, mint az eperjesi „vértanúk", de nem azokat, akik az örökösödési jog kimondása ellen szavaztak volna, de ezen kívül semmi más „bűnük" nem lett volna.

Az igazság azonban az, hogy mikor az országgyűlés összeült, a „vértörvényszék" hivatalosan eltörölve még nem volt ugyan, de akkor már fél éve nem működött s működését éppen azért hagyta abban, mert akkor már régen a törvényszék elnöke és bírái voltak azok, akik féltek. Annyira féltek, hogy egyikük, mint látjuk, az országgyűlésen egyenesen felcsapott ellenzékinek. A királytól való félelme tehát semmi volt a király ellenségeitől való félelméhez képest.

Megyeri szintén országgyűlési követ bírótársával, Medveczkyvel egyetemben ijedtükben minden közösséget megtagadtak azzal a törvényszékkel, melynek tagjai voltak. Az országgyűlésen egymás után olvassák föl a törvényszéktől elítéltek vagy hozzátartozóik panaszait és elégtételkéréseit, a rendek pedig mindezt egyenesen forradalmi hangulatban és nagy kortesfelháborodással fogadják. Emiatt az országgyűlésen olyan terror-hangulat keletkezik, hogy senki se mert a törvényszék védelmére kelni. Hogy az örökösödési jog kimondásához kívánatos egységes hangulatot meg ne zavarják, még az aulikusok is csatlakoztak a felháborodáshoz s ezért az egész országgyűlés egyhangúlag fordult a királyhoz, a törvényszék eltörlését kérve. A király még az örökösödési jog tárgyalásának megkezdése előtt sietve teljesíti is ezt a kívánságot.

Látjuk tehát, hogy nagyobb valótlanságot, mint Rákóczi Ferenc azon állítását, hogy az országgyűlés az eperjesi vérpad pánikhangulatában, tehát rémület hatása alatt szavazta meg a Habsburg-ház örökösödési jogát, el se lehet képzelni. A törvényszék volt bírái voltak ott pánikban, nem pedig az országgyűlési követek.

Rákóczi és társai rosszhiszeműségén annál inkább meg kell botránkozni, mert hiszen az ő propagandahadjárata előtt csak egy jó évtizeddel volt ez az országgyűlés, mindenki egész jól emlékezhetett még a tényállásra, s így tévedéssel alig menthetjük valótlan állítását. Maga Rákóczi gyerek volt ugyan akkor még, de hívei között akárhány egyenesen szemtanú volt ezen az országgyűlésen.

Az 1687-es országgyűlésen nem Carafától rettegtek már a rendek, hanem ekkor már Carafa kiszolgálói rettegtek a rendektől és áldozataik barátaitól, rokonaitól és hittestvéreitől. Ki merte előhozni Mátyás országgyűlésein a király esküjét és annak megszegését? Senki. Miért? Mert ott valóban féltek. Ki merte emlegetni Rákosi Mátyás országgyűlésein a „felszabadító" hadsereg rablásait, becstelenítéseit, a hadifoglyok embertelen sorsát, az országnak az oroszoktól való kizsákmányolását, a munkások sztrájkjogának megvonását, az erőszakos kolhozosítást stb.? Senki. Miért? Mert itt is féltek.

Ki merte előhozni az 1687-es országgyűlésen Carafa „vérengzéseit"? Mindenki. Miért? Mert ott nem félt senki. Miért kontrázott rá e panaszokra még a királyi személynök is, az alsótábla elnöke, a király embere is? Mert a király emberei féltek legjobban. Miért? Mert attól féltek, hogy az örökösödési jog kimondása nem sikerül, illetőleg (mert ettől semmiképpen se kellett félni) nem sikerül egyhangúlag, azaz felemelő módon.

De nemcsak az alsótábla részéről felszólaló Megyeri, hanem a főrendi Draskovics Miklós felszólalása is bizonyítja az országgyűlés szabadságát, mégpedig oly fokú szabadságát, hogy már egyenesen a bolondosság határait súrolja. Draskovics Miklós ugyanis nem volt ellenzéki. Nem is lehetett az, hiszen országbíró volt, tehát a nádor után a legmagasabb közjogi méltóságot töltötte be. Ő igazán csak azért szólalt fel a törvényjavaslat ellen, melyet hivatalból kellett támogatnia és képviselnie, mert fegyelmezetlen volt, szeszélyes, kiszámíthatatlan vagy talán inkább virtuskodó. Az is lehet, hogy éppen akkor egy kissé be volt csiccsentve. De ott, ahol tréfálnak, virtuskodnak, szeszélyeskednek vagy fegyelmezetlenkednek az emberek, bizonyára olyan messze vannak a rettegéstől, mint Makó Jeruzsálemtől.

Az igaz, hogy Lipót keserűen hányta Draskovics szemére, hogy éppen ő az egyedüli magyar, aki nem akarja az ő utódainak örökösödési jogát elismerni, a magyar „hazafiság" pedig

Lipót e szemrehányásából próbálja bizonyítani, hogy az országgyűlés meg volt félemlítve. Az országbíró ugyanis a király e szemrehányásától úgy megrémült, hogy utána hamarosan szívszélhűdésben meghalt. Ámde ez az eset éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit a magyar „hazafiság" kihoz belőle.

Se az egyik (Hunyadi), se a másik (Rákosi) Mátyásnak, se Horthynak nem kellett keserűen rászólnia az ellenzékre, mert nekik egyszerűen nem mert lenni ellenzékük, legalábbis olyan ellenzékük nem, mely ellenzékiségét nyilvánítani is merte volna. Ezzel szemben Lipótnak mert lenni ellenzéke, sőt éppen egyik bizalmi embere, az országbíró vállalkozott erre a szerepre. Ezért kellett keserűen rendreutasítania.

Lipótnak azért mert lenni ellenzéke, mert jól tudta, hogy legfeljebb rendreutasítás lesz a büntetése. A rászólás még nem megfélemlítés. Azt ugyanis talán mégis egy kissé sok lenne kívánni, hogy a királynak az országgyűlésen még szólnia is csak akkor legyen szabad, ha ő is ellenzéke akar lenni saját magának.

Lipót rászólása egyébként azért volt keserű, mert ugyanez a most kuruckodó Draskovics egyébként olyan aulikus volt, hogy aközé az ugyancsak kevés magyar közé tartozott, akik annak idején Thököly elől Bécsbe menekültek. Ezért Lipót oldala mellett volt akkor is, mikor Lipót Bécset a török körülzárás előtt elhagyta. Írva maradt, hogy az akkor jelenlévők között éppen ez a Draskovics Miklós annyira meg volt hatva, hogy könnyekre fakadt. (Akkor ilyen volt a hangulata.) Bizonyára ez jutott eszébe Lipótnak, mikor most, Draskovics annyira ellenkező hangulata láttára, rendreutasítása olyan keserű volt.

Így aztán érthető az is, hogy Draskovics ezt a szemrehányást annyira a szívére vette, hogy már egy napra rá, tehát még az országgyűlés tartama alatt, meghalt. „Megrepedt a szíve" bánatában, mint a szerelmesekről szokták mondani. De azokról csak mondják, mert ők a keserűségtől meghalni ritkán szoktak, Draskovicsnál azonban ez valóság volt.

Mivel pedig hazafiaink el se tudják képzelni, hogy valaki Lipótot oly őszintén szerethesse, hogy a szíve repedhessen meg bánatában (pedig mindenki szerette, aki ismerte), halála okát a rémületnek tulajdonították s azt hitték s hiszik ma is, hogy a vérpadtól vagy legalábbis az örökös fogságtól rémült meg. „Büszke Bécsnek rettenetes császárától" ennél kisebb büntetést ugyanis szerintünk nem várhatott.

Arany János nem ismerte Lipótot, illetőleg csak a pártos, gyűlölettől vezetett, elfogult és rágalmazó kálvinista hírverésből ismerte. Ezért gondolta „rettenetes császár"-nak s az emiatt szívébe lopózott gyűlölet miatt tartotta még mint magyar ember is csak császárnak, nem pedig királynak. Ezért gondolta azt is, hogy magyar embernek rettegnie kellett tőle. Draskovics ismerte Lipótot s ezért nem rettegett tőle. Olyan jó ember azonban Draskovics se volt, hogy a szeretettől hasadt volna meg a szíve. Ő valóban megijedt, de nem Lipót bosszújától, hanem a maga elkövetett bűnétől. Draskovics bécsi könnyezésének ugyanis folytatása is van.

A hű Draskovics annyira gyarló volt, hogy Lipót Bécsből való menekülése láttára nemcsak könnyezett, hanem meg is ijedt. Azt hitte, hogy most már vége a Habsburgok hatalmának is, meg a kereszténységnek is, legalábbis Magyarországon vége, s ezért még mielőtt a török egészen körülzárta Bécset, ő is menekült, de természetesen nem nyugatra, hanem keletre, a birtokaira. Hogy ezeket megmentse, Lipótot nemcsak megkönnyezte, hanem utána el is árulta. Mihelyt hazaért, azonnal átállt Thökölyhez s vele együtt természetesen a törökhöz. Mikor aztán hamarosan látnia kellett, hogy rosszul számított, se Lipót, se a kereszténység nem olyan gyönge, mint ő ijedtében gondolta: mit tehetett mást, megint csak visszament Lipóthoz. Oda azonban a történtek után csak úgy mehetett vissza, ha vissza is fogadták, mert hiszen az árulásért és a hűtlenségért nemcsak azt a vagyont vehették volna el tőle, mely miatt az árulást elkövette s melyre Lipótnak annyira szüksége lett volna az ország további felszabadításáért még sokáig folyó háború mérhetetlen költségeire s ezekből származó nagy adósságai törlesztésére, hanem még a fejét is a legnagyobb törvényességgel leüthették volna.

Lipót természetesen visszafogadta s még csak egy kis pénzbüntetéssel se vágta meg penitenciául, noha ez ugyancsak hasznos és okos lett volna. Utána négy évre történt aztán Draskovicsnak ez az országgyűlési szereplése, melyen úgy hálálta meg királya jóságát és úgy próbálta feledtetni a maga nagy gyarlóságát, hogy az egész országgyűlésen ő kardoskodott legjobban az uralkodóház örökösödési joga ellen.

Ezért szólt rá hát Lipót olyan keserűen s ezért kellett Draskovicsnak annyira megijednie ettől a keserűségtől. De azért természetesen most se a rémülettől kellett neki meghalnia. Először azért nem, mert Draskovics közel se volt makacs szabad királyválasztó. Inkább csak incselkedett vagy virtuskodott, sőt az is lehet, hogy nem is volt egészen józan. E virtuskodása például éppen nem lehetett volna akadálya annak, hogy másnap esetleg ne éppen ő legyen az örökösödési jog leglelkesebb szószólója aszerint, amint a virtuskodás és népszerűség-hajhászás vagy pedig a király jóságának tudata és iránta tartozó hálája kerekedett felül lelkében.

Mindez azonban ugyancsak fényesen bizonyítja azt, milyen nagy szabadság volt azon az 1687-es országgyűlésen! Még a virtuskodásra, hálátlanságra, egyéni szeszélyre s az ilyen vagy olyan hangulat kifejezésére is teljes szabadság és lehetőség volt.

Lipót keserűségétől megrémülnie már csak azért se kellett Draskovicsnak, mert Lipót soha senkit nem büntetett meg azért, mert a jogát gyakorolta, Draskovicsnak pedig joga volt egy törvényjavaslat ellen felszólalni vagy ellenzékinek lenni. Hogy éppen neki, aki országbíró volt, hűtlen volt és bocsánatot kapott, illett-e ellenzékinek lenni, az már más kérdés, de azért, ami nem illik, legfeljebb rosszallás jár, de nem megtorlás.

Draskovicsnak Lipótra kellemetlen országgyűlési felszólalása nem volt büntetendő cselekmény. Négy évvel előbbi hűtlensége igen, de azért viszont már bocsánatot kapott s jól tudta, hogy Lipót azért, amit már egyszer megbocsátott neki, nem fogja újra felelősségre vonni. Szívszélhűdését tehát nem a rémület okozta, hanem a megrendülés, az észretérés, a keserűség, a szégyen, a hálátlanság érzetének marcangoló tudata. Az akkori sokat ivó, túl erősen táplálkozó magyar urak már 40-50 éves korukban igen magas vérnyomásúak és érelmeszesedésben szenvedők voltak, s egy-egy nagyobb lelki izgalom igen könnyen okozta hirtelen halálukat.

Lipót hívei Isten büntetését látták az országbíró hirtelen halálában, a „hazafiak" azonban – jellemző! – azt rebesgették maguk közt, hogy halála nem volt természetes halál. Az udvar tetette el láb alól, mert kellemetlen volt neki e derék főúr izzó magyarsága. Hogy nem is annyira magyar volt, mint inkább horvát, az most nem volt akadálya az izzó magyarságnak.

Alig volt még történelmünkben a Habsburg-házzal szembeszálló ember, akinek halálát ne az udvarnak tulajdonították volna, ha hirtelen talált meghalni az illető. Mindig akadtak, akik a híresztelést elhitték, sőt esküdtek rá s elhiszi még ma is minden „hazafi". Az okosabbja legfeljebb annyi engedményt tesz, hogy az „udvaron" nem kell éppen magát a királyt érteni.

Az náluk nem okoz semmi nehézséget, hogy egyenesen lehetetlen, hogy olyan vallásos és a becsületnek s erkölcsnek olyan magas fokán álló emberek, mint I., II. III. és V. Ferdinánd (a negyediket csak azért hagytam ki, mert ifjúkorban meghalt s így erkölcsi kiválóságát a trónon nem volt alkalma kimutatni), III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc és Ferenc József vagy IV. Károly (egyedüli kivétel a mindössze másfél évig uralkodó II. Lipót volt, mert Miksa, Rudolf, II. Mátyás, I. József és II. József is nemcsak megütötték, hanem még ők is meghaladták az átlagos emberi becsület színvonalát), ők maguk tiszteletreméltó jelleműek és erkölcsösek voltak ugyan, de az „udvaruk", a minisztereik, a tanácsadóik, a környezetük, a bizalmasaik, azok, akik helyettük uralkodtak és mindent intéztek, csupa elvetemült csirkefogókból, sőt – mint láthatjuk – gyilkosokból és méregkeverőkből álltak.

Nem kell-e elismerünk, hogy ez a feltevés csak bolsevista lelkülettel lehetséges, melynek gyűlölnie kell az osztályellenességet (tehát legjobban a királyi udvarokat), velük szemben kötelességszerűen „pártosnak" kell lennie, tehát a legnagyobb lélektani lehetetlenséget is természetesnek kell tartania?

Mi láttuk már, hogy nemcsak maga I. Lipót volt a világtörténelem egyik legtiszteletreméltóbb embere, hanem nagyjában hozzá hasonló volt az udvara is s nagyjából ilyenek voltak miniszterei, tanácsadói, sőt hadvezérei is. Köztük is csak kivételek a rossz vagy gyenge jellemű emberek. Lipót egyébként is volt legalább olyan okos ember, mint miniszterei, nem báb volt a kezükben, hanem csak császári gőg nélküli és alázatos, elsősorban pedig lelkiismeretes ember, aki csak akkor volt befolyásolható, mikor megbocsátani kellett s jót tenni, de nem akkor, mikor bűnről vagy akár csak nem illő dologról volt szó.

De maga Draskovics is becsületes, jólelkű és rendkívül vallásos katolikus főúr volt. Ő se rosszaságból ellenzékieskedett az országgyűlésen, hanem csak emberi gyarlóságból, mint ahogyan nem képmutatásból könnyezte meg a Bécset elhagyni kényszerülő Lipótot se, hanem őszinte átérzésből.

Hogy utána mégis Thökölyhez állt, becstelenség volt ugyan, de olyan becstelenség, amelyet száz más „becsületes" ember közül legalább kilencven éppúgy megtett volna, mint ő megtette. Olyan volt ugyanis a helyzet, hogy a helytálláshoz hősiesség kellett volna, hősök pedig nem teremnek minden bokorban s nem teremnek tucatszámra természetesen a vallásos katolikusok között se. Az ő vallásosságuk is csak az átlagemberre van méretezve, s mikor óriásokra van szükség, akkor felmondja a szolgálatot.

Aki ezen megbotránkozik, képmutató vagy nincs benne semmi emberismeret, főképpen pedig nincs benne semmi önkritika és semmi alázatosság. Elfelejti, hogy a keresztény erkölcstan sok esetben minden embertől megköveteli ugyan a hősiességet, sőt még a vértanúságot is, s például Draskovicsnak Thökölyvel való esete is ilyen volt, de az emberrel átlag együtt jár a gyarlóság, sőt még a bűn is. Ha nem így lenne, nem volna a bűnbánat szentsége. Okos és jó ember csak önmagától követeli meg a minden áron való helytállást, de másokban eleve számításba veszi az emberi gyarlóságot és elesettséget s legalábbis a bűn elkövetése után könnyen felejt és könnyen megbocsát.

Draskovics tehát őszintén siratta meg a Bécset elhagyni készülő Lipótot, de ez a részvét csak múló érzelem volt, nem pedig tettekben gyökerező és minden áldozatra hajlandó elhatározás. De az országgyűlésen való ellenzékieskedése is csak ilyen volt, melyet éppúgy nem kellett túl komolyan venni, mint néhány évvel előbb a Lipótért ontott könnyeket. Az azonban, hogy még a király színe előtt is kuruckodni mer, ugyancsak alkalmas annak bizonyítására, mennyire nem féltek azok az 1687-es magyarok, akik a Habsburgok örökösödési jogát egyhangúlag törvénybe iktatták!

Draskovics előbb beszélt és csak azután gondolkodott. Aki azonban fél, az nemcsak előbb gondolkodik és csak azután beszél, hanem éppen azért, mert előtte gondolkodott, nem is beszél utána. Bezzeg megtanultunk hallgatni mi a kommunizmus „szabadsága" alatt! Draskovics Miklós idejében azonban az effajta mesterség gyakorlása még csak eszükbe se jutott az állítólag elnyomott magyaroknak. Ők még akkor is ellenzéki módra beszéltek, mikor szívükben a király legőszintébb hívei voltak, ha a nagyúri szeszélyük éppen azt kívánta, sőt még akkor is, mikor ugyancsak okuk lett volna arra, hogy óvatosak legyenek, mert könnyen rájuk teríthették a vizes lepedőt. De hát akkor még olyan szabadok voltak a magyarok, hogy még szeszélyeskedhettek is, most pedig már nem. Akkor még nem is tudták, mi az a félelem, azóta pedig ugyancsak megtanulták.

De az országgyűlés egész lefolyása is világosan bizonyítja, hogy nem megfélemlítés, annál kevésbé terror hatása alatt tárgyaltak és határoztak. Erre vonatkozólag már említettem néhány érdekes adatot. Most hozok fel még többet. A rendek az országgyűlésre olyan számban jelentek meg, hogy a teremben nem is jutott ülőhely mindegyiküknek (Szalay, V., 374. o.). Pedig hát az ember nem szokott özönleni oda, ahol rettegnie kell. De hogy nem szívesen mondtak le szabad királyválasztó jogukról, azt kimutatták azzal, hogy igen nehezen és késedelmesen gyülekeztek. Bár ez máskor se igen szokott másképp lenni.

Az alsótáblán már a legelső ülésen ugyancsak bebizonyult, milyen alaposan tévednek azok, akik a Habsburg-ház örökösödési jogának kimondására 1687-ben Pozsonyba össze-

gyűlt rendeket valami megriadt, remegő társaságnak gondolják, s hogy mennyire valótlant állított Rákóczi, mikor azzal érvelt, hogy ott az eperjesi vérpad miatt rettegtek.

Emlékszünk, hogy a Bocskai-felkelés kirobbanásának egyik oka az volt, hogy a nemesség ellene volt a szabad királyi városok szaporításának. Részint, mert ezek követeinek is helye volt az országgyűlésen és a nemesség nem szívesen osztotta meg jogait a nem nemes városi polgárokkal, részint mert a mezővárosok még a földesúr joghatósága alá tartoztak, ha azonban királyi város lett belőlük, már megszűnt felettük a földesúr joghatósága (ezért hívjuk őket „szabad" királyi városoknak).

Láttuk, hogy a nemesség Bocskai-kori képviselője, Illésházy egyszerűen kidobta az országgyűlésről az újonnan szabad királyi várossá tett Modor követeit (természetesen azért, mert ő volt Modor földesura), s ezért Illésházynak, aki ellen emiatt felségsértési pört indítottak (kénytelenek voltak, mert amelyik király még ezt is eltűri, annak jobb, ha ma megy „nyugdíjba", mint holnap), menekülnie kellett az országból.

Az 1687-es országgyűlés legelső ülésén megint ilyenforma történt. Ekkor jelentek meg ott először a szabad királyi várossá tett Szatmár követei. Kende Ádám, a Szatmár megyei nemesség követe nem volt olyan hatalmas főúr, mint Illésházy István volt Bocskai korában s ezért ő nem merte őket onnan egyszerűen kidobni, de viszont mindjárt az országgyűlés megnyitásakor ő is felszólalt s tiltakozott az ellen, hogy a város követei üléssel és szavazati joggal bírjanak. Az elnöklő személynök erre azt felelte, hogy Szatmár szabad királyi város követei a királytól kaptak meghívót az országgyűlésre (a királytól kaptak meghívót Modor követei is s ezért követett el felségsértést kidobásukkal Illésházy), világos tehát, hogy ott helyet foglalni és szavazni joguk van. Erre Szirmay István, hajdan Thököly főembere szólalt fel az új város követei mellett. Ő nem a királlyal érvelt mellettük, hanem azzal, hogy az ország érdeke, hogy a alsótáblán minél több követ legyen, nem pedig az, hogy minél kevesebb.

Kendének sem Szirmay érve nem használt, sem attól nem ijedt meg, hogy az elnök figyelmeztette, hogy a királlyal kerül ellentétbe, Illésházy esete se rémítette meg. Kitartott amellett, hogy Szatmár város követei csak akkor jöhetnek majd be az országgyűlésre, ha a városuknak a királytól már megtörtént szabad királyi városi rangra való emelését az országgyűlés is jóváhagyta. (Akkor sose mehettek volna be oda ezek a követek, mert hiszen ezt önként a nemesség sose szavazta volna meg; se a főrendiház, se az alsótábla, mert hiszen a nemesi érdekekkel ellenkezett. De viszont az ország érdekei (a városi élet s vele az ipar, a kereskedelem és az adóbevétel fejlesztése) ezt kívánták. A fejlett nyugati államok bevételeinek nagy részét a városok adták. Láttuk, hogy a francia király azzal dicsekedett, hogy neki csak Párizsból nagyobb bevétele van, mint a császárnak egész birodalmából együttvéve. Magyarországnak is azért nem volt súlya a Habsburg birodalomban, mert nem volt bevétele, s Ausztriához és Csehországhoz arányítva azért nem volt, mert itt még úgy se voltak iparűző és kereskedő városok mint ott.)

Kendének azonban mindez nem számított. De az eperjesi nagy vérpad is annyira nem rémítette meg, hogy attól se ijedt meg, hogy az elnök figyelmeztette, hogy a király rendelkezésével szegül szembe. Mivel újra meg újra felszólalt s ragaszkodott követeléséhez, az elnök végre elvesztette türelmét s kijelentette, hogy neki, mint elnöknek, kötelessége az effajta „csácsogók" nevét feljegyezni s felsőbb helyen jelenteni. Erre azonban nem „rémület" következett, hanem dac és önérzet. Már nem is kellett magának Kendének válaszolnia, mert egyes rendek azonnal nyíltan közösséget vállaltak vele s azt mondták, hogy ha nem szabad szólni, kimehetünk. Erre aztán az elnök (értsük meg: az elnök, nem pedig a követek) úgy megijedt, hogy rögtön visszavont mindent s megjuhászulva így felelt: „Szabad szólni, szabad hallgatni, szabad még tiltakozni is!" Azaz kijelentette, hogy minden szabad.

Igaz, hogy a „csácsogó" kifejezés kissé sértő egy országgyűlési követre, de az elnök ezt csak akkor mondta, mikor már elvesztette önuralmát, s ne feledjük, hogy még ekkor is ő gyakorolt önuralmat, mert a „csácsogók" helyett felségsértőket is mondhatott volna. Az elnök

az, aki engedékeny, mikor nem azt bélyegzi meg, amit Kende mondott (a király intézkedésével való szembeszegülést), hanem helyette csak a meggondolatlanságot, a csacskaságot. A szatmári követ és támogatói nem csacskák voltak, hanem felségsértők, a királyi rendelkezéssel nyíltan szembeszegülők.

De hát nem erről van most szó, hanem arról, hogy félve mentek-e a rendek az 1687-es országgyűlésre, ott félve tanácskoztak, szavaztak és határoztak-e. Látjuk, hogy mennyire nem. Az elnök, azaz a király megbízottai és emberei – látjuk – féltek a rendektől, de annál kevésbé féltek a rendek tőlük vagy a királytól. Pedig hát ha Kende Ádám és társai (természetesen kálvinisták) megmaradtak volna a szabad királyválasztás elve mellett s a Habsburgok örökösödési jogának törvénybe iktatása ellen szavaztak volna, azért senki se bánthatta volna őket, mert csak követi jogukkal éltek volna és semmiféle törvényt nem szegtek volna meg vele. A királyi parancs végrehajtásával való makacs szembeszegülésért, a szatmári követeknek az országgyűlésről való kitiltásáért azonban meg lehetett volna őket büntetni, sőt meg is kellett volna. S lám, ők még ettől se féltek, mert tudták, hogy még emiatt se kell félniük.

Pedig hát természetesen Kende és társai is megszavazták a Habsburgok örökösödési jogát s megszavazták még az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését is. Ami pedig Szatmár város követeinek az országgyűlésen való helyét illeti, az olvasó érdeklődésének kielégítésére közöljük, hogy természetesen ők is élhettek jogukkal. Kende makacskodása csak a magyar virtus megnyilvánulása volt s ebből Kende a végén annál inkább engedhetett, mert hiszen az elnöklő személynök visszakozásával úgyis elégtételt kapott s így önérzete sérelme nélkül hallgathatott el végül. Makacskodásának azonban az az egy haszna megvolt: mindenki láthatja belőle, mennyire nem félt az 1687-es országgyűlés ellenzéke, mennyire nem számított előtte az akkor már úgyis fél éve használaton kívül levő eperjesi vérpad s mennyire szabad akaratból történt az, amit az országgyűlés végül mégis egyhangúlag kimondott és törvénybe iktatott: az uralkodóház örökösödése. (Kende pedig, akinek érvényesülése nem az udvartól, hanem megyéje köznemességétől függött, csak nyert makacsságával, mert nagy „hazafi" hírnevet szerzett vele.)

Annyira nem volt rettegés és annyira megvolt a szabadság 1687-ben, hogy mint láttuk már, az országgyűlés tanácskozásainak eleje az eperjesi elítéltek vagy özvegyük panaszainak és kéréseinek egymás után való felolvasásával telt el (mert nemcsak Roth Jánosnak és Radvánszky György özvegyének kérvényét olvasták föl) s az egész országgyűlés, még az elnöklő személynök is a kérvények íróinak s az eperjesi áldozatoknak, nem pedig a törvényszék oldalán állt.

Annyira nem rettegtek a vérpadtól az országgyűlési rendek, hogy nem is hagyták addig a király előterjesztését tárgyalni, míg az eperjesi törvényszéket hivatalosan is el nem törlik. Szenthe Bálint alnádor a Pozsony megyei és Lapsánszky János, a Trencsén megyei nemesség követe (katolikusok) kérték ezt, s mivel mind a főrendiház, mind az alsóház egyetértett velük, azonnal meg is történt. Csak ezután terjesztette elő a király a kívánságát. Hangsúlyozta, hogy tulajdonképpen nem kér semmi újat, mert hiszen a magyar koronát családjában az elsőszülöttek már eddig is mindig örökölték. Csak a nemzetre is káros jogi bizonytalanságot akarja megszüntetni, s azt, ami a gyakorlatban eddig is megvolt, akarja törvényben is kimondatni, ezt is csak a fiúágra és csak Lipót fiúágára.

Ami az ellenállási záradék eltörlését illeti, szintén hangsúlyozta, hogy ilyen jog eddig se volt, nem is lehetett. Csak a törvényt félremagyarázva hirdették ezt egyes nyugtalan vérű emberek az ország végtelenül nagy kárára. Az új törvény csak azért szükséges, hogy a jövőben elejét vegyék annak, hogy valaki lázadását a törvényre hivatkozva tehesse. Hangsúlyozta, hogy nem a nemesség kiváltságainak eltörléséről van szó. Ezek megmaradnak továbbra is, s ha kívánják, a felség kész erre vonatkozólag újabb írásbeli biztosítékot is adni.

Erre következett az a húzodozás, melyet már említettünk. Ez a húzodozás annál nagyobb jelentőségű, mert a királyi előterjesztés – azzal a megokolással, hogy „jelenleg nem tanács-

kozással, hanem hadi készületekkel szükség tölteni az időt" – azt kívánta, hogy a „a közsérelmek olyképp vétessenek lajstromba, hogy tíz vagy legfeljebb tizennégy nap alatt végleg őfelsége elébe terjesztessenek".

Ott hagytuk el, hogy Imre-napról (november 5.) másnapra halasztották az örökösödés megtárgyalását. Mikor azonban eljött a „másnap", Szirmay István már szinte mókát csinált a dologból s megint azt indítványozta, hogy mielőtt tárgyalni kezdenék a dolgot, előbb kérdezzék meg a főrendeket, hogy a szokástól eltérőleg miért rájuk bízták az ügy tárgyalásának megkezdését. Vagy talán nem lenne-e jó közösen tárgyalni? Ma azonban csak arról tárgyaljunk, hogy a főrendekhez ezt a követséget ma küldjük-e el vagy majd csak holnap. „Csak holnap – visszhangzott a terem mindenik részéről" (Szalay, V., 382. o.), tehát most már valóságos viccet csináltak a dologból. (Csodálom, hogy kedvük volt hozzá, hiszen állítólag az eperjesi vérpad borzalmas árnyékában voltak mindnyájan.) Retteghet-e azonban az, aki viccel és viccelhet-e az, aki retteg?

Végül másnap, november 7-én az elnök azzal nyitotta meg a gyűlést, hogy „ideje már valahára hozzáfognunk". Valóban ideje volt már. De még most is, mikor az elnök előterjesztette és kellően megokolta a dolgot, miért szükséges, hogy az ellenállási záradékot eltöröljék, noha megint azzal buzdította őket, „fogjanak már valahára munkához nagyságtok s kegyelmetek, mert őfelségének rövid idő múlva Prágába kell utaznia s kérem a Mindenhatóra, támogassa szándékát a nemes ország: akarja-e a királyi örökösödést vagy sem", a követek hallgattak.

Addig nem is mozdult el a holtpontról a dolog, míg végre a papság elő nem lépett. (De látjuk, hogy még az is csak ilyen nehezen és késedelmesen lépett elő.) Aki fél, az mindig siet, sőt egyenesen szaladni szokott. 1687-ben tehát a rendek ugyancsak bebizonyították, hogy nem félnek. Az esztergomi főkáptalan követe azonban a maga és a klérus nevében végre bejelentette, hogy elfogadja örökös királyul Lipót fiát, Józsefet, hálából azért, mert az uralkodóház visszaadta a nemzet szabadságát azzal, hogy a török alól felszabadította.

Erre azonban a világi követek újra tréfálkozni kezdtek (úgy látszik rettegésükben!) s Petróczy János, Pozsony város követe, kedélyesen beleszólt: „De előleges megválasztása után, nemde?" Az elnöklő személynök elképedt e közbeszólástól, mert jól tudta, hogy Pozsony városa azzal bízta meg követét, hogy szavazza meg az örökös királyságot. Mikor Petróczyt erre finoman figyelmeztette, az ezt válaszolta: „Én csak a klérus nézetét akartam minél szabatosabban tudni és azért kérdést tettem apátúr őnagyságának". Vagyis magyarul az volt a válasz, hogy nem komolyan szóltam, hanem csak mókáztam.

Ezután Jászi János nyitrai követ kelt fel, de hangsúlyozta, hogy csak szólni akar, nem szavazni. Ő egyenesen a javaslat ellen szólt. Azt indítványozta, meg kellene keresni őfelségét, méltóztatnék megelégedni, ha nem az elsőszülött trónöröklését mondják ki, hanem csak azt, hogy mindig az ausztriai házból választunk ezután királyt, de a magyar hazafiak őfelsége fiai közül mindig választhassák ki azt, akit ők az uralkodásra legalkalmasabbnak tartanak. (Végtelenül ostoba indítvány, mert hiszen az örökösödő királyságnak éppen az a fő előnye, hogy jogbiztonságot teremt s elejét veszi a pártvillongásoknak és az ország pártokra szakadásának, melynek valóságos melegágya lenne, ha a pártok tetszés szerint válogathatnának a király fiai között.)

Utána Csemniczky Gáspár, Zólyom megye követe szólt, aki viszont azt kérte, hogy ha az örökösödést megszavazzuk, akkor legalább az ellenállási záradék eltörlésétől álljon el őfelsége. Ezt egyébként nem a maga, hanem az összes Dunán inneni megyék nevében indítványozta. (Ha még ezek a jámbor tót megyék is ilyen kurucok voltak, gondolhatjuk, milyenek lehettek a tiszántúli kálvinisták, a mindig rebellisek.)

Kisült azonban, hogy ezeknek a felszólalásoknak tulajdonképpen egyike se volt komoly, mert csakhamar mind a dunántúli, mind a Dunán inneni megyék bejelentették, hogy megszavazzák őfelsége kívánságát, végül pedig Kende Ádám a tizenhárom rebellis kálvinista megye nevében, melyekhez később tizennegyediknek a legkálvinistább Bihar követe is csatlakozott,

bejelentette, hogy ők bizony „nem kereshetnék őfelsége kegyét, ha utasításaik értelmében szavaznának", de hát mégis ők is csatlakoztak a dunántúliakhoz és dunáninneniekhez.

Érdekes, hogy csak utánuk jelentették be csatlakozásukat a városok követei, akiknek nevében Petróczy, a pozsonyi követ, egyenesen azzal okolta meg csatlakozását, hogy „az örökösödés elvének kimondása a korábban hozott törvények egyenes folyadéka". Ezzel aztán ugyancsak bebizonyította, hogy előbb csak mókázott.

Ahol rettegnek, ott hangos szóval még azok is a „zsarnok" kívánsága értelmében beszélnek, akik belül ellenzékiek. Ezen az országgyűlésen pedig, mint látjuk, eleinte még azok is ellenzékinek mutatták magukat, akik belül a törvényjavaslat hívei voltak, s azzal az előre eltökélt és köztudomású szándékkal mentek az országgyűlésre, hogy a javaslatot megszavazzák.

A rendek eme mókázása is bizonyítja, hogy a félelmet nem ismerték, mert aki komolyan fél, sőt retteg és az életét félti, annak nincs kedve mókázni. De az 1687-es pozsonyi rendek nemcsak ezzel bizonyították be, hogy önként határoztak, hanem azzal is, hogy beleegyezésüket nem adták ingyen. Kompromisszum eredménye volt ez, beleegyezésüket feltételekhez kötötték s ezek teljesítése ellenében tették meg engedményüket az udvar felé. A protestáns rendek azt az engedményt kapták, hogy eltörölték végleg az eperjesi törvényszéket, tehát bocsánatot kaptak még azok bűnére is, akik még az 1685-ös amnesztia után is cimboráltak Thökölyvel és a törökkel.

Az is igen nagy engedmény volt, hogy vallásszabadságukat nem szorították meg még jobban az 1681-es országgyűlés végzéseinél, noha – ezt akkor igen hangsúlyozták, mert hiszen még élénk emlékezetben voltak – szinte az egész magyarországi protestánsság Thökölypárti volt, s mikor ez 1683-ban Bécs, Európa és a kereszténység ellen vonult, királyukkal szemben mindnyájan a török oldalán voltak. Legnagyobb hazaárulásukat tehát az 1681-es országgyűlés után követték el s ezért büntetést érdemeltek volna.

Jellemző, hogy a protestáns rendek ennek ellenére is november 17-én küldöttségben jártak Lipótnál s kérték vallásszabadságuk kiterjesztését. Fiához, az akkor még csak 9 éves Józsefhez is folyamodványt nyújtottak be, hogy járjon közbe apjánál érdekükben. Lipót azonban fiai örökösödését nem volt hajlandó a katolikus egyház rovására megvásárolni s azt felelte nekik, hogy a vallási ügyben „lelkiismerete szerint" fog eljárni, ami magyarul azt jelentette, hogy nem fog engedni.

A király az örökösödési jog törvénybeiktatása ellenében megígérte, hogy „jogában állana ugyan ezen ország számára, melyet annyi nehéz munkával, veszéllyel, költséggel és az övéinek vérével részint a lázadók, részint a törökök kezéből csakugyan a vészből visszaszerzett, új törvényeket szabni és a diadalmas fegyverek ereje által szerzetteket a háború-jog alapján külön-külön magának és dicsőséges örököseinek fenntartani", mindamellett ígéri és a most megkoronázandó királlyal esküvel is megerősíti, hogy érvényben maradnak továbbra is a régi magyar törvények „és a mondott szerzeményeket is, módjával (tehát nem azonnal) ezen kedves országába ismét bekebelezi". (Mondhatja-e valaki, hogy nem tartotta meg ígéretét?)

A király újra megígérte a magyar nemesek azon jogának tiszteletben tartását, hogy nem lehet őket elfogatni a bűnvizsgálat elrendelése és lefolytatása előtt. A törvény csak olyan nemesekkel tesz kivételt, akiknek házukon kívül más vagyonuk nincs „és bűntettet bűntettre halmoznak", mert ha ezekre is vonatkoznék e kiváltság, lehetetlen lenne az igazságszolgáltatás.

Még annak kimondását is sikerült a nemességnek biztosítania, hogy a szabad királyi városok száma „szerfelett ne szaporíttassék", mert hiszen az újonnan visszafoglalt városokkal együtt ezek követeinek száma úgy megnő, hogy „a negyedik rend a többieket számra nem feléri, hanem talán felül is múlja".

Újabb vívmány volt a protestánsok számára (mert Thököly kurucai úgyszólván kizárólag közülük kerültek ki), hogy nemcsak az eperjesi törvényszéket törölték el, hanem az egész ország részére amnesztiát adtak az 1684-es amnesztia óta elkövetett bűnökre is olyan értelemben, hogy azok örökösei is mind visszakapják vagyonukat, akiket már emiatt kivégeztek.

Lipót tehát még a dúsgazdag Keczerek, Rothok, Zimmermannok és Schőnlébenek már elkobzott vagyonát is visszaadta és így a háború költségeit még inkább a sajátjából fedezte.

Annyira ragaszkodtak az állítólag megfélemlített országgyűlés rendjei a régi szabadsághoz, hogy mivel az akkor még javában folyó felszabadító háború miatt az országgyűlést hamar berekesztették, a nádor azt indítványozta, hogy az ő elnöklete alatt válasszon az országgyűlés egy bizottságot, mely az idő rövidsége miatt még nem tisztázott ügyeket tárgyalja meg, készítsen róluk javaslatokat és ezeket terjessze majd a jövő országgyűlés elé határozatra. A főrendek helyeselték a dolgot, az alsótábla azonban annyira féltette az országgyűlés illetékességét, hogy még ezt se akarta átengedni egy bizottságnak még akkor se, ha ezt ő választja és munkálatai elfogadásáról is ő fog határozni.

Ezért hiába sürgették a főrendek többször is, az alsótábla nem volt hajlandó az indítványt elfogadni. Erre a főrendek is észretértek, ők se akartak kevésbé „hazafiasak" lenni a közrendeknél s ők is magukévá tették az alsótábla aggodalmait. A vége aztán az lett, hogy a klérus is meg akarta mutatni, hogy ő se kevésbé hazafias, mint a világi rendek s egyenesen Széchenyi, az esztergomi érsek jelentette ki, hogy „ő sohase fogja beleegyezését adni ilyen bizottsághoz".

A nádornak tehát be kellett látnia, hogy kár a gőzért s kénytelen volt javaslatát elejteni. Mi pedig láthatjuk belőle, mennyire nem volt ez az országgyűlés megfélemlítve. Pedig talán jobb lett volna, ha a rendek nem lettek volna ennyire túlságosan szabadok, mert a tervezett bizottság bizonyára sok okosat is javasolt volna s a rendek jogait se sértette volna, mert hiszen tisztán tőlük függött, hogy a felállítandó bizottság javaslatait elfogadják-e vagy nem, vagy hogy mit fogadnak el belőle.

De ez a szabad országgyűlés még e kapott nagy engedmények ellenében is hangsúlyozta, hogy csak Lipót örököseinek jogát ismeri el s még az ő utódai közül is csak a fiúkét. Mivel pedig Lipótnak mindössze csak két fia volt s ezek egyikének se lett volna fia, a nemzet ugyancsak kevésre kötelezte magát. S mégis mennyire mutatta, hogy nem szívesen teszi. Arról például, hogy Lipót leányivadékainak örökösödését is elfogadja, szó se lehetett. Ezt Lipót még kérni se merte. Látszik tehát, hogy ő félt, nem a nemzet.

A spanyol követ azonban még az országgyűlés tartama alatt panaszt emelt urának a magyar trónörökösödésből való kirekesztése miatt. Ő is Habsburg volt ugyanis s méltán furcsállhatta, hogy éppen őt rekesztik ki a magyar trónörökösödésből, aki 1683-ban, mikor a felszabadító háború megindult, mindössze „csekély" kétmillió forintot adott zsoldosok fogadására, mégpedig ő igazán ingyen és önzetlenül, nem mint a német fejedelmek, ellenszolgáltatások fejében, melyek azonban mind a szegény Lipótot terhelték, nem pedig a magyar nemzetet. (Mit is tudtunk volna mi akkor adni ellenszolgáltatásul a német fejedelmeknek?) Akkor pedig, mikor az országgyűlés folyt s a spanyol királyt ki akarta rekeszteni a magyar korona öröklésből, ő újabb négymilliót ígért a hadjárat folytatására.

Mivel bizonyosra vehették, hogy ha az országgyűlés ragaszkodik a spanyol királynak s utódainak a magyar korona öröklésből való kirekesztéséhez, ez az ígért négymillió elmarad, a protestánsoknak pedig különösen nagy érzékük van az anyagiakhoz, ha nem is hálából a már megkapott kétmillióért, legalább az ígért újabb négyért, még ők is belátták, hogy megéri. Annál inkább belátható, mert hiszen akkor már a spanyol király is csak egymaga képviselte a Habsburg-házat, de neki magának se volt utóda s nemsokára utána meg is halt. Igazán előnyös üzlet volt tehát a magyar korona öröklési jogának kiterjesztése rá és nem létező utódaira is. Meg is történt, de az országgyűlés annyira nem rettegett az eperjesi vérpadtól (mely olyan nagy volt, hogy – úgy látszik – még Pozsonyba is ellátszott), hogy így is kikötötték, hogy a spanyol király csak akkor lehet magyar király, ha vagy hozzánk vagy legalább a szomszédos Ausztriába jön lakni. Mivel pedig az ilyen király viszont a spanyoloknak nem kellett volna, tulajdonképpen az egész engedmény „nesze, semmi, fogd meg jól" volt. Hát, kérem, ennyire be voltak gyulladva a magyar rendek, mikor a Habsburgok örökösödését elfogadták!

Lipót volt az, aki félt az országgyűléstől, nem pedig az őtőle. Félt, mert a leányági öröklést nem is merte az országgyűlés elé terjeszteni; félt, mert eredetileg még a fiúági öröklést se merte a spanyol rokonára kiterjeszteni, ha még oly nagy hálátlanság is volt ez az adott helyzetben részéről. A józan esze kívánta, hogy mindettől féljen, mert jól tudta, hogy ha mindent kér, amit szeretett volna, akkor nemcsak Draskovics-féle meggondolatlan és Megyeri- és Petróczy-féle mókázó ellenzéke lesz, hanem az országgyűlés többsége lesz ellenzék, mégpedig veszélyesen komolyan. A veszélyt természetesen nem úgy értem, mintha a nemzet fegyveres ereje lett volna nagyobb, mint az övé – erről szó se lehetett, hiszen az egész ország Lipót diadalmas seregeinek megszállása alatt volt –, hanem a nemzet lelki ellenállása, daca miatt, melyet valóban csak megfélemlítéssel lehetett volna megtörni, ilyen sikerekre azonban Lipót sose pályázott, az ilyen győzelem számára teljesen értéktelen volt.

Láthatjuk tehát, mennyire alap nélküli, sőt mennyire rosszhiszemű Rákóczi az az állítása, hogy ő állt törvényes alapon és hogy a Habsburgok örökösödése volt törvénytelen, mint a nemzet képviseletéből nem szabad akaratból elismert dolog. A Bocskaitól, Bethlentől, Rákóczi Györgytől, Thökölytől, Rákóczi Ferenctől tartott országgyűlések, illetőleg zuggyűlések, melyeket nálunk mindenki egyenesen lelkes hazafiságtól sugalltaknak gondol, sokkal jobban álltak megfélemlítés alatt, mint az 1687-es törvényes országgyűlés. A magyar nemzet önként, nem is kellő ok nélkül, nem korlátozások, s nem ellenszolgáltatások nélkül fogadta el a Habsburgok örökösödési jogát a magyar trónra.

De azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ez az 1687-es határozat nemcsak önkéntes, tehát érvényes, törvényes s kötelező erejű, hanem a nemzetre is hasznos, tehát okos is volt. A katolikusoknak se kell szégyenkezniük azért a vezető szerepért, melyet e nemzeti jogról való lemondásban főpapjaik játszottak, sőt büszkék lehetnek rá. Nem azok voltak az okosak, annál kevésbé a jó hazafiak, akik a főpapsággal ellentétes elvet képviseltek (ti. belsőleg, mert nyíltan, külsőleg ilyen elvet senki se képviselt), hanem azok, akik hallgattak rájuk. A főpapság ugyanis Krisztust, a kereszténységet képviseli itt a földön s csak akkor politizál, mikor a politika a kereszténység sorsával összefügg. Aki a főpapsággal tart, feltétlenül Krisztussal és a kereszténységgel, tehát a jóval és az okossal tart. Alig van ugyanis politikai kérdés, mely ne függne össze világnézeti és erkölcsi kérdésekkel is, s ha az Egyház és a főpapság valamely politikai kérdésben, például szabad királyválasztás, marxizmus, hitlerizmus, kommunizmus stb. kérdésében határozottan állást foglal, egyedül csak azért teszi, mert itt nemcsak politikai kérdésekről van szó.

De a hívő keresztény, sőt többet mondok: minden józan, okos ember még tisztán politikai kérdésekben is kíváncsi a főpapság véleményére, sőt követi is. Nem azért, mert vallásilag kötelessége, hanem azért, mert egy olyan fenséges testület, mint a főpapság, mely értelmileg is válogatott emberekből áll és az önzést s más káros szenvedélyeket is sokkal jobban le tudja győzni magában, mint bármely más testület a földön, feltétlenül tisztábban lát és kevésbé van alávetve tévedéseknek, mint egy magánember, vagy bármely más testület, ha egyébként még oly okos emberekből áll is.

A szabad királyválasztás joga és elve nem függ össze oly szorosan a keresztény vallással, mint például a hitlerizmus vagy a marxizmus, mert az utóbbiak lényegileg ellenségei a kereszténységnek (például a gyűlölet szítása miatt a szeretet ápolása helyett, tisztán evilági beállítottságuk miatt, a cél szentesíti az eszközt elvének gyakorlati alkalmazása miatt stb.), míg örökös vagy választáson alapuló királyság vagy köztársaság magukban véve se nem keresztény, se nem kereszténységellenes dolgok.

Összefüggésben azonban ezek is vannak a keresztény világnézettel, például annyiban, hogy adott helyzetben lehetséges, hogy az egyiket az Egyház hívei s a vallásos alapon álló emberek, a másikat esetleg inkább a vallástalanok képviselik. Világos, hogy ilyen esetben az egyházias emberek érvényesülését kell elősegítenünk. De elvileg is annyiban, hogy a kereszténység mindig az alázatosságot, az engedelmességet ajánlja, viszont mindig az elbizakodott-

ság, a kevélység és a dac ellen küzd, tehát egy már meglevő, már berendezkedett és alapjában véve nagyobb kifogások alá nem eső törvényes hatalom ellenében az Egyház bajosan foglalhat állást.

Ha tehát valamely országban a már vagy még meglevő királyság ellenében például köztársaságot akarnak s különösen – mint ez kivétel nélkül mindig történik ilyen esetben – a régi hatalmat féktelen, vad izgatás, rágalomhadjárat és túlzó, igazságtalan befeketítés közepette akarják megdönteni (emiatt a történet tanúsága szerint sokszor még a volt uralkodó meggyilkolásáig is elmennek, olyan uralkodó meggyilkolásáig, akiről később a tárgyilagos történetírás egyhangúlag állapítja meg a bűntelenséget), akkor feltétlenül kereszténytelen dolog az ilyesmi s így a papnak, sőt minden kereszténynek még akkor is az effajta mozgalom ellen kell lennie, ha egyéni felfogása szerint a köztársaság híve is volna. Mikor a főpapság ilyen izgatásnak és gyűlölethadjáratnak ellene van, valójában nem a köztársaságnak, mint elvnek van ellene, hanem az engedetlenségnek, a gyűlöletnek, a rágalmazásnak, a kevélységnek, vagyis azoknak a bűnös eszközöknek, melyeket a királyellenes párt politikai harcában felhasznál.

Nálunk a Habsburgok örökösödési jogát illetőleg a főpapság állásfoglalásában az játszotta a főszerepet (és kellett volna játszania minden logikus és igazán hívő katolikus állásfoglalásában is), hogy az uralkodóház mindig oly nagy katolikus és az Egyház oly őszinte védője volt, hogy Isten kegyelme után neki volt köszönhető az, hogy volt még magyar katolicizmus, sőt hogy újra a lakosság többségének vallása lett. S ezt nem lehet azzal elintézni, hogy ez a főpapság részéről egyszerű önzés volt, mert ezt csak az mondhatná igazságosan, aki eleve felteszi, hogy őszintén hívő pap nincs is, hanem a főpapság és a papság csak egy egyszerű érdekszövetkezet, melynek egyedüli célja és állásfoglalásának egyedüli irányítója, anyagi érdekeinek védelme és hatalmának biztosítása. Maga a hit és maga a kereszténység csak ürügy, tehát a kereszténység tanait valójában a főpapság se hiszi, annál kevésbé veszi komolyan.

Aki ugyanis a kereszténységet komolyan hiszi, tehát nemcsak formailag és bizonyos titkos célok érdekében keresztény, hanem lélekben is az, annak az örök haza elnyerését, tehát a másvilágot szükségképpen fontosabbnak kell tartania, mint a pénzt és a földi hatalmat, sőt akár mint e földi és ezért mulandó haza érdekeit. Annak számára nemcsak a magyar nép jóléte, anyagi vagy kulturális színvonala a fontos, hanem örök üdvössége is, sőt elsősorban ez a fontos. A magyar népet sokkal jobban szereti az, aki az igazsággal megismerteti, a bűnöktől visszatartja, erkölcsileg felemeli és a halál után az örök élet birtokába juttatja, mint aki gazdaggá teszi vagy írni-olvasni megtanítja. A magyar főpapság tehát – ha hite komoly és logikus volt – nem lehetett ellene annak, hogy Magyarországon a Habsburgok hatalmát megerősítse azáltal, hogy a bizonytalan választás helyett állandóságát a törvényben biztosított öröklésre alapozza.

Ha a katolicizmus igaz és jó, akkor ha katolikussá és minél jobb katolikussá teszem a magyar népet, nagyobb szolgálatot teszek hazámnak és népemnek, mint bármi mással. Nem lett volna tehát hazafiatlanság a hazánkban az igazságot és a jót (a katolicizmust) állandóan védő és erősítő és soha, még a legválságosabb helyzetben el nem áruló uralkodóházunkat erősíteni a magyar talajban még akkor se, ha ez egyébként közvetlenül semmi nagyobb hazafias előnnyel nem járt volna, sőt még akkor se, ha közvetlen hazafias szempontból még bizonyos hátrányok is együtt jártak volna vele. Ezek a hátrányok akkor is eltörpültek volna a nagy előnyök mellett. Ha ugyanis a katolicizmus az igazságot és a jót képviseli, akkor ezek a hátrányok csak látszólagosak lettek volna. A magyar népet az igazságban és a jóban nevelni nagyobb jótétemény minden más jónál. Még ha tehát politikailag hátrányos is lett volna a nemzetre a Habsburgok örökösödési joga, azok, akik ezt megszavazták, akkor is a nagyobb jó kedvéért engedték volna meg a kisebb rosszat.

Ámde éppen nem kell csak erkölcsi téren maradnunk, annál kevésbé a nemzet örök üdvösségéhez menekülnünk, hogy nálunk az aulikusságot menteni tudjuk. Jelen történelmünk minden sora azt hirdeti, hogy a Habsburgok uralma politikai, földi és anyagi szempontból is

csak előnyös volt nemzetünkre s gyöngeségünk és bajaink nem abból származtak, mert királyi házunk idegenben székelt, hanem eleinte abból, hogy nem az egész ország csatlakozott hozzájuk, később pedig azért, hogy a Habsburgok elfogadásával csak „a"-t mondtunk, de „b"-t már nem, s ahelyett, hogy fenntartás nélküli és hűséges alattvalók lettünk volna, hazafiságot csináltunk a hűtlenségből s nem a tekintélytisztelőket és engedelmeseket, hanem a lázadókat tettük hazafias eszményképeinkké. Egy olyan nemzet, melyben 400 éven át nemzeti dicsőség volt a törvényes király elleni lázadás vagy legalább a vele való lelki szembeszegülés, nem csoda, ha ott van, ahol mi jelenleg vagyunk, sőt még az a csoda, hogy úgy is vagyunk, ahogyan vagyunk s hogy egyáltalában még megvagyunk.

De a szabad királyválasztás jogának elvetése magyar nemzeti szempontból is üdvös, tehát kívánatos volt. A szabad királyválasztásról is azt kell ugyanis mondanunk, amit az Aranybulla ellenállási záradékával kapcsolatban mondtunk, azaz hogy ez a jog tulajdonképpen nem is volt meg soha. Ezeréves történelmünkben nem találunk egyetlenegy esetet se, hogy ha fia volt a királynak, az ne követte volna apját a trónon. Arra volt eset, hogy nem rögtön követte (Salamon, V. László), de később akkor is követte. S hogy ebben a két esetben nem követte rögtön, annak is csak az volt az oka, hogy védtelen csecsemő volt még csak ez a jogaitól megfosztott fiú (sőt az egyik, V. László, apja halálakor még meg se született) s az erőszakos, önző felnőttek velük szemben inkább azzal a trónkövetelővel tartottak, aki felnőtt volt már és erős. De az erőszak és a jogtalanság ekkor is csak ideiglenesen tudott felülkerekedni, mert mindkét esetben később mégis megkapta a kisemmizett gyermek azt, ami megillette: a trónt.

Mindkét eset, melyben őseink az elsőszülött joga ellenére is királyt választottak, a nemzet nagy kárára volt, mert évtizedeken át bizonytalanságot idézett elő, megosztotta a nemzetet, pártviszályokat okozott s az az idő, míg a kisemmizett gyermek mégis a trónra jutott, kárba veszett a nemzet életében s a nemzeti gyöngeség, a megoszlás és pártoskodás kora volt.

E két kivételtől eltekintve, amely szintén csak annyiban volt kivétel, hogy az öröklés joga nem azonnal, hanem csak pártviszályok után érvényesült, őseink még a csecsemők, sőt a leány (Mária, Nagy Lajos lánya) jogát is minden huzavona nélkül tiszteletben tartották. Ez pedig a mi vérzivataros történelmünket és pártoskodásra hajló természetünket tekintve ugyancsak sokat jelentő dolog.

Mióta a Habsburgok ültek a magyar trónon, méginkább kivétel nélkül érvényesült az elsőszülött joga. Háromszáz éve ültek már ők a magyar trónon, mire örökösödési jogukat elismertük, mégis apa után fiú (Miksa, Rudolf, III. Ferdinánd, I. Lipót), gyermektelen király után az öccs (Rudolf után Mátyás) illetőleg az unokaöccs (II. Mátyás után II. Ferdinánd) szigorúan megszabott öröklésjogi sorrendben s a legitimitás gondos megtartásával éppúgy mindig következett a meghalt király után, mintha az örökösödési jog már régen benne lett volna a magyar törvénytárban. A király azt mondta, hogy ő azért király, mert örökölte a trónt, a rendek azt mondták, hogy azért király, mert ők választották meg, a törvényben pedig olyan kifejezés volt, amely mind a két állítással összeegyeztethető volt, de ha elméletben akkor még nem is dőlt el végleg a dolog, tagadhatatlan, hogy a gyakorlatban megvolt az öröklés, márpedig kétségtelenül ez az irányadó.

Több esetben még a törvénybe is belekerült az öröklés joga, tehát ez nemcsak a gyakorlatban volt meg mindig, hanem időnként még elméletileg is diadalmaskodott. Már a vérszerződés is nemcsak Árpádot, hanem ivadékait is elfogadta fejedelemnek. Elfogadtuk leányivadékaikat is, mikor fiúöröködeik már nem voltak. Mikor már idegen családokból származtak a magyar királyok, őseink ezek ivadékainak jogát is mindig elismerték és tiszteletben tartották. II. Ulászló is hiába volt idegen, hiába volt „Dobzse" László, azaz értéktelen uralkodó, hiába volt alatta Zápolya János olyan gazdag és hatalmas s hiába áhítozott annyira a korona után: mihelyt a királynak fia született (II. Lajos), még Zápolya is azonnal elismerte, hogy a trón a gyermeket illeti.

A Habsburgok alatt még a király fiával szemben is kezdték hangoztatni őseink (de természetesen most is csak elméletben) szabad királyválasztási jogukat, de viszont az örökösödési jog azért nekik is a vérükben volt már annyira, hogy tisztán az önellenőrzés hiánya miatt, még akartuk ellenére is elismerték. Például a törvény szövegében az van, hogy a nemzet I. Ferdinándot és utódait választotta királyává.

A gyakorlatban nemcsak fiúágon volt örökösödés, hanem még leányágon is, mégpedig egész történelmünk folyamán kivétel nélkül minden esetben. Ezeréves történelmünkben nem találunk egyetlen esetet se arra, hogy ha a királynak nem volt se fia, se öccse, se unokaöccse, de leánya viszont volt, akkor ne ez, illetőleg ne ennek férje került volna a trónra. Nemcsak Nagy Lajos lányával történt ez meg, aki leányágon az Árpádoktól származott s apjának néminemű kis egyéni érdemei is voltak, hanem még az idegen, nálunk teljesen gyökértelen, tekintély nélküli, sőt egy ízben a rendektől még fogságra is vetett Zsigmonddal is. Az ő lánya, illetőleg veje (Albert) is királyunk lett s az lett még az ő fia (V. László) is. Mátyás király se volt rokonságban az Árpádokkal. Utódai se voltak. De még az ő törvénytelen fia, Corvin János is királyunkká lett volna, ha apja idő előtt és hirtelen meg nem hal. Pedig hát Mátyás király tisztán választás útján kapta koronáját.

Sőt még többet mondok: Még Erdélyben is, ahol csakugyan nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is volt fejedelemválasztás, sőt majdhogynem minden fejedelem más családból származott, a fiú kivétel nélkül mindig követte az apját a fejedelmi széken, ha volt fiú (érdekes, hogy feltűnően ritkán volt), sőt Bethlent, akinek nem volt se fia, se lánya, még a felesége is követte a fejedelmi széken s ennek idegen volta se volt akadálya, sőt még az se, hogy magyarul nem is tudott. I. Rákóczi Györgyöt követte II. Rákóczi György, aki szintén már gyerekkorában megválasztatta a fiát, I. Rákóczi Ferencet. Apafi Mihályt követte II. Apafi Mihály, a gyermektelen Báthory Istvánt pedig még testvére (Kristóf) fia, Báthory Zsigmond is követte.

Elméletben Erdélyben volt tehát szabad fejedelemválasztási jog, de a gyakorlatban annyira nem volt, hogy ha volt fiú, már csecsemőkorban is megválasztották (I. Rákóczi Ferenc), ha nem volt, még férje életében megválasztották a csak húszéves, idegen feleséget is (Brandenburgi Katalin) a szolgaian engedelmes rendek. Mi csak egyedül a Habsburgokkal szemben tudtunk kuruckodni (nem válik éppen dicsőségünkre). Még a fejedelemségbe véletlenül belepottyant s tehetetlen Apafi Mihály is már gyerekkorában meg tudta választatni a fiát. Annyira „járt" már neki a fejedelmi szék, hogy a megválasztás már csak formaság volt.

Miért kellett tehát nekünk a Habsburgokkal szemben olyan makacsul, sőt olyan görcsösen ragaszkodni egy olyan joghoz, amely a valóságban sose volt meg, mely tulajdonképpen történelmünknek egy nagy hazugsága volt. Pedig a történelemben hazudni, a népeket becsapni mindig végzetes és a népek pusztulásával jár. Épp ily káros ez akkor is, ha a népek maguk csapják be magukat. Nem hazugság volt-e azonban az is, hogy Rákóczi e jog „rémítéssel" való „elkobzása" miatt ragadott fegyvert? El lehet-e kobozni (s ráadásul rémítéssel) azt, ami tulajdonképpen sose volt meg, és ha el lehet, van-e ennek akkora jelentősége, hogy miatta nyolc hosszú éven át polgárháborúban pusztítsuk a nemzet életét és vagyonát?

De ha nálunk 1687 előtt valóban lett volna tényleges szabad királyválasztási jog, akkor is joggal kérdezhetnénk, miért volt ez nekünk annyira fontos s miért tartottuk olyan nagy nemzeti veszteségnek megszűnését, mikor Lengyelországon kívül ilyesmi akkor már sehol se volt s bizonyára azért nem volt már, mert sehol se vált be, mert nem volt se okos dolog, se hasznos. A cseheknek is volt hajdan szabad királyválasztási joguk, mégpedig nemcsak elméletben, mint nálunk, hanem a gyakorlatban is, de sírba is vitte őket. Hol volt már 1687-ben Csehország függetlensége?

Lengyelország függetlensége ekkor még megvolt, de csak azért, mert ott se volt szabad királyválasztás addig, míg megvolt a királyi családjuk, míg éltek a Jagellók. Láttuk, hogy ezek öröklését annyira tiszteletben tartották még a lengyelek is, hogy a Jagelló-család utolsó nő tagját 51 éves kora ellenére is nőül kellett vennie a mi Báthory Istvánunknak, ha lengyel

király akart lenni. Az tehát, hogy a Jagelló-vér kerüljön a trónra, illetőleg ott legyen addig, amíg él, fontosabb volt a lengyeleknek, mint az, hogy Báthory Istvánnak utódai legyenek. 51 éves nőnek ugyanis már nem lehetnek utódai.

A Jagellók kihaltával Lengyelország valóban olyan ország lett, ahol nem fikció, nem politikai hazugság, mint nálunk, hanem tényleg valóság volt a szabad királyválasztás. Hamarosan tönkre is tette Lengyelországot, még jobban, mint Csehországot. Hogy felosztás lett a sorsa, mindenki tudja, hogy elsősorban a szabad királyválasztás volt az oka. Igazán sajátságos, hogy nekünk, a szomszédnak, mégis éppen ez tetszett legjobban Lengyelországban, mi éppen ebben akartuk a lengyeleket minden áron utánozni. S ha a régi magyaroknak ebben még megvan az a kis mentségük, hogy akkor még megvolt Lengyelország s ha az Isten elég észt nem adott nekik, az akkori magyarok még nem tudhatták, milyen végzetesek a szabad királyválasztás következményei. Mit szóljunk azonban a mai magyarokhoz, akik ezt ma már ész nélkül is láthatják s még mindig a szabad királyválasztó jogért lelkesednek, még mindig „elkobzását" sajnálják s nem támogatásáért még mindig haragszanak a főpapokra?

Lengyelországon kívül egyedül csak a német-római császári korona nem öröklődött, csak azt lehetett egyedül választás útján megszerezni. Az hiszem, hogy ez a szokás ott is csak a Habsburgok, e korona évszázados birtokosainak egyedülálló becsületessége miatt nem változott át sose öröklődő koronává. Igaz, hogy ennek útjába álltak volna a protestáns választófejedelmek is, ámde kétségtelen, hogy erre a Habsburgok soha kísérletet se tettek. Ha igen akarták volna, szándékukat el is érhették volna, mert hiszen a választófejedelmek többsége katolikus volt, s egyébként is csak erő kellett volna hozzá, ez pedig a Habsburgokban időnként megvolt s még jobban meglett volna akkor, ha nem maradtak volna meg mindig szigorúan a jog és a keresztény erkölcs alapján.

De hát jót tettek a Habsburgok a német-római császársággal azzal, hogy önzetlenek és becsületesek voltak és meghagyták mindig választással megszerezhetőnek? Kétségtelenül nem, mert éppen emiatt a császári hatalom is annyira semmivé zsugorodott, hogy koronája inkább csak címet jelentett, de nem tényleges hatalmat. De a német-római császárság még így se tudott fennmaradni s még mint cím is száz évvel előbb megszűnt, mint a Habsburgok hatalma. Az az erő, amit „örökös tartományaik" adtak a Habsburgoknak, szilárdabbnak bizonyult, tovább fennállt, mint a német császári korona.

Pedig hát a német-római császárságban is alig mondhatjuk ténylegesnek a császárválasztó jogot, mert hiszen félezer éven át ott is mindig azt választották meg, aki Ausztriában örökösödési jog alapján uralkodott (az egy-két kivétel csak rövid ideig tartott s szinte nevetségessé vált). Mi lett volna azonban a német-római császárságból akkor, ha itt is tényleges lett volna a szabad császárválasztási jog? A helyébe lépő új német császárság, a Hohenzollern-császárok uralma alatt már öröklődő s ezért ugyancsak nem árnyékcsászárság volt, de ennek meg az ellenkező véglet, az elbizakodottság, a hatalmi túltengés ásta meg korai sírját.

Mikor mi 1687-ben végre törvénybe iktattuk Lipót fiúágának örökösödési jogát, legalábbis a művelt Európában nem volt már választó királyság sehol. Mindenütt örökös királyság volt és minél haladottabb, műveltebb, erősebb volt az illető ország, annál szélesebb jogú volt ez az örökösödés. Ott mindenütt még a nőágra is kiterjedt. Még a „Test Act"-tal rendelkező Angliában is. Miért kellett tehát nekünk olyan nagy hűhót csinálnunk abból, hogy végül mi is közeledtünk e tekintetben is a haladásban vezető nyugathoz, kivált mikor úgyis lassan haladtunk s még csak fél lábbal, mert mi még mindig csak a fiúág örökösödéséhez jutottunk el? Miért kellene tehát feltennünk, hogy ehhez a megkésett fellépéshez is csak „rémítés" hatására jutottunk el? A megrémített ember eszeveszetten szalad, nem pedig csak egyet lép, de még azt is csak félig.

A legszomorúbb azonban az, hogy az a szabad királyválasztási fikció, noha a valóságban sose volt meg, mégis mérhetetlen károkat okozott már nekünk. Még mérhetetlenebbeket okozott volna azonban, ha végül azzal az átkozott „rémítéssel" ki nem csavarják kezünkből ezt a

tulajdonképpen nem is létező és mégis olyan veszedelmes fegyvert. Ezzel egyúttal arra a kérdésre is felelünk, hogy hát ha lényegében véve úgyis semmi volt, miért volt mégis olyan fontos a Habsburgoknak és a főpapoknak, hogy még ezt a semmit is kicsavarják a kezünkből. (Ami egyébként a főpapok szerepét illeti a kérdésben, ezt semmiképpen se mondhatjuk fontosnak. A Habsburgok örökösödésének kimondása és az ellenállási záradék eltörlése éppúgy meglett volna akkor is, ha a papság nem jelentkezik elsőnek elfogadásával. Nem azért fogadta el az ország, még a tiszántúli kurucok is, mert a főpapság elöljárt a jó példával, mert a nemzet ezt a jó példát máskor ugyancsak ritkán követte, hanem az adott helyzet és viszonyok miatt, meg a kapott ellenszolgáltatások ellenében.)

A mi szabad királyválasztási jogunk nem volt semmi más, mint a trónöröklés kérdésében a jogbizonytalanság, vagyis egy elmaradott, kezdetleges politikai és alkotmányjogi állapot fenntartása. Ezért találjuk meg másutt is olyan keleti államokban, melyek a politikai fejlődés alsóbb fokán álltak, s ezért nem volt meg már sehol a fejlettebb nyugati államokban, ahol a történelmi fejlődés e fokán már túlvoltak, ahol nem hagytak már semmi teret a bizonytalanságnak s a belőle szükségképpen folyó zavaroknak, hanem a legapróbb részletekig menően törvényben volt szabályozva s kimondva nemcsak a fiúk, hanem még a lányok öröklése is és az öröklési sorrend is.

Fiúágon (legalábbis a legközelebbi fiúágon) nálunk is kétségtelen volt az örökösödés, de – legalábbis még az Árpádok korában – itt se volt pontosan, világosan és kétségtelenül megszabva, hogy kié az elsőség: a fiúé-e (és akkor is-e, ha a fiú még csak csecsemő) vagy pedig a meghalt király legidősebb öccséé. Ez az öccs ugyanis az Árpádok idejében, mikor 30-40 éves korukban szoktak meghalni a királyok (s természetesen a közönséges halandók is), igen gyakran volt a férfikornak még elején álló, tetterős férfiú.

Mennyi vért, bajt, pártharcot, veszekedést, háborút, pusztulást okozott nálunk ez a jogi bizonytalanság, melyet mi – ahelyett, hogy idejében megszüntettünk volna – megtettük sarkalatos nemzeti jognak és féltett nemzeti büszkeségnek, s noha nálunk is könnyen lehetett volna rajta segíteni úgy, ahogyan az okos nyugatiak segítettek rajta: az öröklés sorrendjének pontos és szabatos meghatározásával és törvénybe iktatásával! Mi ehhez a lépéshez csak 1687-ben jutottunk el, akkor is csak félig, s még így is állítólag csak rémes „rettentéssel", mely olyan felháborodást okozott, hogy nyolc évig tartó véres pártharcot pattantott ki belőlük. Az ország közvéleménye pedig – a helytelen történelmi beállítás miatt – még ma is háborog miatta.

Mi ugyanis a dolgot nem hasznossági szempontból s nem a nemzet érdeke szempontjából fogtuk föl, hanem virtust, jogot, szabadságot láttunk benne, melyből nem szabad engednünk. Hát valóban szabadság volt, mert ami már szabályozva van, ott az ember számára már nem marad szabadság, csak az a kérdés, melyik előnyösebb: a szabadság-e vagy a megkötöttség, és ha a szabadság előnyösebb is, melyik fontosabb: a köz érdeke-e vagy az egyének szabadsága?

Bajosan mondhatjuk, hogy az utóbbi, mert hiszen az emberiség primitív állapotában sokkal nagyobb volt az egyéni szabadság, mint a modern kultúrállamokban. Régen például akkora kamatot kért az uzsorás, amekkorát akart, a kérdés nem volt szabályozva. Régen akkor és úgy építhette valaki a házát, ahogyan akarta. Régen nem volt még megszabva, hogy az út melyik oldalán kell hajtani, merre kell kerülni, sőt ha akkor is lett volna már motor vagy autó, egész bizonyos, hogy hajtási igazolvány s előzetes vizsga se kellett volna hozzá.

Ma már nincs szabadság, hanem minden pontosan meg van szabva. Bizonyára nem azért, mert így rosszabb és mert az egyén kényelme, azaz szabadsága előbbre való, mint a közérdek. Őseinknek az a büszkesége, hogy ők előre nem vették magukra egy család igáját szinte örökre, hanem minden király halála után újra meg újra gyakorolták jogukat s tőlük függött, hogy a király halála után kinek az igáját veszik újra magukra, nagyon drága kiváltság volt a köz, a nemzet számára.

Gyönge király és csecsemő-örökös idejében anélkül is mindig zavarok vannak, bizonytalanság uralkodik, megrendül a törvények ereje, mert nincs, aki végrehajtsa őket vagy megszegésüket megtorolja. Hát ha e bajokhoz még a jogi bizonytalanság is csatlakozik! Ha törvényes alapon léphetnek fel pártütők, s az ország évtizedekre, sőt esetleg végleg egymással szemben álló pártok zsákmányává válik! Mindezek megakadályozása, eleje vétele nem mindennél előbbrevaló közérdek-e? Ha pedig ez igaz, akkor nemcsak nem kell a szabad királyválasztó joghoz, tehát az alkotmányjogi bizonytalansághoz ragaszkodni, hanem egyenesen kötelesség ezt megszüntetni, tehát az alkotmányban pontosan megszabni, kit illet a király halálakor a trón akkor, ha csak fiai vannak, kit, ha csak testvérei, kit, ha csak lányai, hogy a rend és az állam alapja mindig szilárd legyen és semmiféle pártütésre se jog, se lehetőség ne maradjon.

A Habsburgok azon kétszázötven éve alatt, míg 1687-ben kimondták a fiúág öröklését, csak azért nem lett nálunk semmi baj az elméletben még meglevő szabad királyválasztó jogból, mert a nemzet a törökvilág miatt gyenge volt, a Habsburgoknak viszont egyéb országaikból volt annyi erejük, hogy pártütésre komolyan senki se gondolhatott. Mi lett volna azonban itt, ha az uralkodóház gyönge, mi viszont erősebbek lettünk volna? Az ország már akkor bomlott volna fel olyanforma részekre, mint jelenleg Trianonban.

A trónörökösödést nálunk nem 1687-ben, hanem már 900-ban kellett volna pontosan szabályozni. Igen sok pártviszálynak, egyenetlenségnek és zavarnak vettük volna vele elejét. Mindez a jó azért maradt el, mert a magyar nemes büszke volt és nem volt hajlandó magát az Árpádok kedvéért „örökös jobbágyságnak" alávetni, de még a haza kedvéért se. Hízelgett önérzetének és nemesi büszkeségének, hogy nem kellett magát előre alávetnie annak, aki a trónöröklés rendjében következett. Ezért fenntartotta magának azt a jogot, hogy ő döntse el, hogy Árpád utódai közül melyik jusson a trónra, azaz melyik uralmát fogadja el maga fölött. Rendkívül növelte önérzetét, hogy ő dönti el, hogy a királyi hercegek közül melyikből legyen király.

Mivel ugyanis a család minden férfitagjának egyformán joga volt a koronára, mert Árpád ivadéka volt mindegyik, még nekik is a nemesség kedvét kellett keresniük, neki kedveskedniük, a nemeseket lekenyerezniük, hogy érvényesülhessenek. Világos, hogy ilyen jogról teljesen önként nem mondott le a magyar nemesség, de még világosabb, hogy ez a jog a hazájára éppen nem volt előnyös, fenntartása tehát nem volt kívánatos.

A magyar nemességnek tehát az a joga, melyet szabad királyválasztásnak nevezünk, valójában nem volt semmi más, mint a törvényesített közjogi bizonytalanság, rendezetlenség. Valójában kezdetleges, primitív állapot volt, melyet éppen ezért haladtak már rég túl a nyugati államok. Ennek a jognak igen drága ára volt s ezért még a nemességre nézve is sokkal több volt a kára, mint a haszna. Miatta minden király halála, minden trónváltozás az államhatalom, a rend, a közbiztonság s vele a népjólét megrendülésével járt s nagyban gyöngítette a nemzet erejét és tekintélyét.

Meg kell hagynunk, hogy valóban betegesen nagy volt az a híres magyar „szabadság", amely ezt a kóros állapotot egész 1687-ig meg tudta nálunk tartani s ha a gyakorlatban 1526 óta már le is kellett róla mondania, legalább elméletben meg tudta őrizni továbbra is s így biztathatta magát azzal a reménnyel, hogy a jövőben valamikor még ismét élő valóság lesz belőle.

Bámulnunk kell a Habsburgok türelmét s önmérséklését, mely ha a gyakorlatot nem is, de legalább az elméletet ilyen hosszú időn át eltűrte, de sokkal inkább gyengeségnek és puhaságnak kell neveznünk részükről, mint törvénytiszteletnek. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy a mi közvéleményünk mégis zsarnokságnak, elnyomásnak, kizsákmányolásnak és erőszaknak nevezi csak azért, mert a dolog vége mégis a rendcsinálás lett.

Ez a rendcsinálás a mi nagy szerencsétlenségükre nem is sikerült volna még 1687-ben se, ha ez a nemesség ugyanekkor nem lett volna annyira önző és ostoba, hogy királyával

szemben a törökkel szövetkezik s ezért Lipótnak nem kellett volna nemcsak a töröktől, hanem még a magyar nemességtől is a szó szoros értelmében fegyverrel visszafoglalnia az országot. Így azonban lehetetlenné vált, hogy a magyar nemességtől fegyverrel visszahódított ország koronájával is éppen ez a nemesség rendelkezzék. Inkább azon kell csodálkoznunk, hogy a magyar nemesség még így is csak félig mondott le arról a jogáról, melyet ő „szabadságnak" nevezett, mert még így is meg tudta őrizni magának azt a jogot, hogy Lipót leányainak örökösödése esetén újra ő döntsön. Ez pedig már 50 év múlva bekövetkezett, azaz olyan hamar, hogy az 1687-es lemondók közül nem egy még meg is érte ezt az időt.

Az Árpádok kihalta óta, a középkor második felében már mi is haladtunk annyira a korral, hogy külön törvény nélkül is törvényerejű szokássá vált nálunk is, hogy a király fiával szemben, még ha ez a fiú csecsemő is volt, nem illeti meg a trón a király öccsét még akkor se, ha a nemzet bizalma benne összpontosul. Ilyenkor legfeljebb a gyermek gyámsága s így a régensség illette meg. Ekkor már csak amiatt érték egymást a trónvillongások és pártharcok, mert a leányági örökösödés nem volt szabályozva. Minden trónkövetelő Árpád leányági ivadéka volt (cseh Vencel is, bajor Ottó is és az Anjouk is). A hosszú veszekedések csak azért voltak, mert törvényeinkben semmi se lévén a leányörökösödésről, tehát a törvényes sorrendről se, a jelölteknek jogcíme csak félig alapult a leányági árpádi származáson, a másik ezzel körülbelül egyenlő jelentőségű jogcím a nemzet választása, a nemzet akarata volt, amely természetesen nem volt egyhangú, hanem voltak akiknek ez, voltak akiknek inkább az a jelölt látszott alkalmasabbnak s így előnyösebbnek.

A nemzet ekkor már két esetben (Mátyás és Zápolya János) már attól az egész addig mindig tiszteletben álló szokástól is eltekintett, hogy csak a volt királyok rokonai közül választhat királyt s megválasztott már olyanokat is, akiknek vérség szempontjából semmi igényük se volt, akik tehát tisztán a nemzet választásából merítették királyi hatalmukat. Akár az egyik, akár a másik esetet nézzük azonban, mindenképpen azt kell megállapítanunk, hogy a szabad királyválasztásnak az a módja, mely nálunk (és a lengyeleknél) dívott, a legszerencsétlenebb és legkárosabb volt minden képzelhető államrendszer között. A köztársasági és a monarchikus államrendszer keveréke volt ez ugyanis (ezért Lengyelországot nem is királyságnak, hanem köztársaságnak szokták mondani), de olyan keverék, melyben a köztársasági és a monarchikus rendszerből egyaránt csak a hátrány található meg, s egyikből is, másikból is hiányzik belőle az, ami előnyös.

A monarchiáknak, az örökösödő királyságoknak az a legnagyobb előnyük, hogy jogbiztonságot, szilárdságot adnak az államnak. Ki van belőlük küszöbölve az a rendkívül káros bizonytalanság, mely egyébként minden államfőváltozással együtt jár. Az örökösödő monarchiákban, ha a király lehunyja a szemét, már el is foglalta helyét az utód, mert pontosan előre lehet tudni, ki az, akit a trón illet. Bizonytalanságnak, pártoskodásnak tehát nem lehet helye. Mivel az utód a volt király családjából való, rögtöni és gyökeres rendszerváltozásról is alig lehet szó. Akik az elődbizalmasai, tanácsadói voltak, utóda számára is többnyire azok lesznek, legalábbis eleinte. Hátránya e rendszernek, hogy az utód, mivel születése, nem pedig alkalmassága címén lesz utód, lehet az uralkodásra egészen alkalmatlan egyén is.

Ezzel szemben a köztársasági rendszer nagy előnye az, hogy a megválasztandó elnök személyében az ország vezetésére minden egyes alkalommal ki lehet szemelni az egész országban a legtehetségesebb, a legalkalmasabb embert. Hátránya azonban az, hogy az állam feje miden 4-7 évben változik, az utód könnyen lehet az elődjével merőben ellenkező politikai vagy államrendszer híve, ilyenkor pedig az államfőváltozás egyúttal az egész rendszer változását is jelenti, tehát közel sincs meg az a tartósság, az az állandóság, az a nyugodt biztonság az államhatalomban, mint az öröklődő monarchiákban. Akármilyen kiváló ugyanis egy államrendszer, nagyot, maradandót csak akkor tud létrehozni, ha hosszabb időn át van érvényben, ha erre a hosszabb időre előre számíthatnak is azok, akik az állam ügyeinek intézését átveszik és így tudják, hogy terveik megvalósításához érdemes hozzálátniuk. Ha erre

nincs kezességük, el se érdemes kezdeniük. A sok elkezdett, de be nem fejezett kezdeményezés pedig mit sem ér, sőt egyenesen káros.

Első pillanatra azt gondolnánk, hogy a szabad királyválasztás tulajdonképpen az örökös királyságnak és a köztársaságnak nem a hátrányait, hanem az előnyeit egyesíti magában. Ki lehet ugyanis választani királyul az egész országban a legtehetségesebb és arra legalkalmasabb embert, mert hiszen szabad királyválasztás esetén a jelöltet tehetségéért s addigi érdemeiért választják királlyá, nem pedig származása címén. Viszont ebben a rendszerben a hatalom biztosabb, maradandóbb és állandóbb, mint a köztársaságban, mert nem csak néhány évig van egy kézben, mint ott, hanem a megválasztott haláláig, tehát lehet, hogy még 20-40 évig. Királlyá ugyanis nem aggastyánokat szokás választani. Így tehát arról is gondoskodni lehet, hogy az uralkodó tehetséges és állására alkalmas legyen, és arról is, hogy a változás se legyen gyakori s így a hatalom is szilárd legyen. (Ez valósult meg például Hitler, Mussolini, Kemal, Franco, Salazar és Sztálin esetében.)

Ezzel az elmélettel szemben azonban nálunk is, Csehországban is, Lengyelországban és a német birodalomban is, tehát mindenütt ennek éppen az ellenkezője történt (sőt még Hitlert, Mussolinit, Sztálint, Francot se hozhatja fel irigylendő példaként a szabad királyválasztás). Mátyás és Zápolya kivételével ugyanis mi mindig csak a királyi család rokonságából választottuk királyunkat, tehát a jelöltnek nem a tehetségét s érdemeit néztük, hanem a származását. Még Zápolya se azért lett magyar király, mert tehetséges s a királyságra alkalmas volt (mert még annyira se volt alkalmas, mint azok, akik királynak születnek és már csecsemőkorban jutnak a trónra), hanem azért, mert gazdagnak, az ország legvagyonosabb főurának született.

Még Mátyás király se kivétel e tekintetben. Őt is azért választottuk meg, mert annak a Hunyadi-családnak volt akkor már egyetlen tagja, amely az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb családja volt, sőt őt születése címén is, mert annak a Hunyadi Jánosnak a fia volt, aki akkor a nemzet legnagyobb hőse volt. Sőt míg Zápolya János legalább felnőtt férfi volt már, mikor megválasztottuk, Hunyadi Mátyás csak egy 16-17 éves gyerek. Hogy annyira tehetséges volt és olyan nagy király lett belőle, az tisztán véletlen volt, s abban azok, akik királlyá választották, egy cseppet se bírnak nagyobb érdemmel, mint egy született király abban, hogy a trónra került.

Ki tudhatta a Hunyadi fiúról 16 éves korában, mikor királlyá választották, hogy mi lakik benne? Nem azért választották meg, mert tudták, hogy tehetséges, hanem azért, mert senkitől se függött akkor az országban annyi ember, mint a Hunyadiaktól, senki se tudott annyi pénzt költeni kortesekre, mint a Hunyadiak; mert az ő kezükben voltak az ország legerősebb várai, melyeket, ha más lett volna a király, annak előbb el kellett volna tőlük foglalnia, ha csakugyan az ország ura akart volna lenni; mert Mátyás anyjának testvére, Szilágyi Mihály akkora sereget fogadott a Hunyadi-pénzen, hogy a többi magyar főúrnak együttvéve se volt akkora, s mert e sereg birtokában tulajdonképpen diktált az országnak.

Zápolya Jánosról akkor, mikor királlyá választották, már egyenesen azt is tudni lehetett, hogy nem tehetséges és éppen nem alkalmas a királyi méltóságra. Mégis ő lett a király, mert ezt egyedül a kezében levő hatalom és befolyás döntötte el, nem pedig a tehetség vagy az ország érdeke. Hát a többiek, akiket királyi vérből való származásuk miatt választottunk királyunkká, Zsigmond, Albert, I. és II. Ulászló többet értek, tehetségesebbek voltak, mint amilyenek azok lettek volna, akik pontosan megszabott örökösödési sorrend, tehát tisztán születésük révén jutottak trónra, mint például Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, III. és IV. Béla vagy akár Vak Béla, Nagy Lajos, II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia, II. József? Vajon azok tehetségesebbek, jobbak, becsületesebbek, alkalmasabbak, méltóbbak voltak-e ezeknél? Mi haszna volt tehát a „szabad" választásnak? Nyert-e vele a nemzet csak valamicskét is?

Hiszen aki tényleg tehetséges volt, például Róbert Károly, azt se önként választottuk meg, hanem a római pápa és a főpapság tukmálta reánk.

Egyébként se volt soha szabad a mi „szabad" királyválasztásunk, mert a kérdést mindig tisztán az erő és a hatalom döntötte el, nem pedig a nemzet akarata. Mindig az lett a „szabadon" választott király, aki választóinak szavazataiért a legtöbbet tudta adni. Mátyás megválasztásában pedig, noha őérte – apja miatt és kivégzett bátyja miatti részvétből – lelkesedtek, mégis Szilágyi Mihály nagy serege és erőszakossága volt a döntő, nem pedig a tömegek lelkesedése. Még rá is csak azok a befolyásosak (akik egy-egy egész országrész csatlakozását jelentették) szavaztak, akiket megvettek. Láttuk, hogy Szilágyi Erzsébet és Szilágyi Mihály még a jövendő király kezét is előre elígérték, még azt is áruba bocsátották, hogy például Garay nádort megnyerjék. Még Hunyadi János fiából is csak így lehetett magyar király. És mi ezt a „szabad" királyválasztást tartjuk féltett nemzeti jognak, melynek visszaszerzéséért Rákóczinak fegyvert kellett fognia?

Vajon sajnálnunk kellett-e, nem pedig egyenesen örülnünk neki, hogy végül ez a semmit se érő és semmit se jelentő s mégis olyan veszedelmes és annyi bajjal járó és úgyszólván minden addigi szerencsétlenségünket okozó magyar nemzeti kiváltság végül megszűnt? Ahelyett, hogy nyolc éven át tartó polgárháborúval próbáltuk minden áron visszaszerezni, nem azt kellett volna-e inkább mondanunk: debuisset pridem? Csakugyan: ez a nagy nemzeti kincs az utolsó évszázadokban csak azért nem okozott még több bajt, mert elméletben is alig volt már meg.

Mi lett volna azonban belőlünk, ha a Habsburgok világhatalmához képest a mi kis csonka országunk nem lett volna már sokkal gyengébb ahhoz, semhogy e család örökösödése elé említhetőbb akadályt tudott volna gördíteni már jóval 1687 előtt is? Mi lett volna belőlünk, ha a XVI. és XVII. század folyamán is külön királyokat tudott volna választani nemességünk és szembeállíthatta volna őket a Habsburg királlyal, illetőleg – mert hiszen még így is állított ilyeneket török segítséggel – ezek a Bocskai-, Bethlen- és Thököly-királyok és Rákóczi-féle vezérlőfejedelmek tartani is tudták volna magukat a Habsburgokkal szemben, illetőleg mellett?

Ekkor arra, mire Lengyelországot felosztották, Magyarország is már rég fel lett volna osztva. De mire ez a sors elért volna bennünket, már elért volna bennünket a felosztás előtti Lengyelország sorsa is, ahol szorgalmasan választgatták „szabadon" a királyokat, de mindenki tudta, hogy az, hogy ki lesz az új lengyel király, talán mindenkitől jobban függött, mint maguktól a lengyelektől. Függött a Habsburg-császártól, függött az orosz cártól, függött a porosz királytól, függött a svéd királytól, sőt függött (bármilyen messze lakott is tőlük) a francia királytól (sőt talán legjobban őtőle), csak a lengyelektől nem függött, legfeljebb annyiban, hogy ők döntötték el, hogy ennek a pénzét fogadják-e el inkább vagy a másikét. Nem csoda aztán, hogy ezek a jó szomszédok végül megunták a színeskedést és az álnokságot s végül ledobva az álarcot, nyíltan is felosztották az országot maguk között.

Ezt a végzetes folyamatot akadályozta meg nálunk az, hogy egy más országok felett is uralkodó hatalmas család bírta koronánkat, melynek volt akkora hatalma, hogy vele szemben nem tudtunk lengyeleskedni s így szabad királyválasztási jogunk inkább csak elméletben volt, mint gyakorlatban. Talán csak nem az fájt Rákóczinak és kurucainak, hogy 1687-ben uralkodóházunk a főpapság támogatásával ezt a lehetőséget a jövőre nézve most már nemcsak a gyakorlatban, hanem jogilag és a törvény betűjében is félreérthetetlenül megszüntette?

Alkotmánysértések

Mikor Rákóczi 1703-ban megkezdte szabadsághősi szerepét, a király valóban már rég nem tartott országgyűlést (az 1687-es volt az utolsó). Az is igaz, hogy ugyanezen időben az országgyűlés megszavazása nélkül is vetettek ki adót és azt be is szedték, mégpedig többet, mint valaha. Egyik se volt azonban olyan nagy nemzeti sérelem, mint amilyennek első pillanatra látszik. Nagy sérelem lett volna, ha békevilág lett volna, azaz ha a törvénysértés normális körülmények között történt volna. A törvényt ugyanis mindig rendes állapotokat feltételezve hozzák, kötelezőnek is csak rendes körülmények közt tarthatjuk tehát őket.

Az az idő, mikor Lipót elhanyagolta az országgyűlés összehívását, Magyarországnak a török iga alóli felszabadításának az ideje volt. Olyan idő, mely Lipót minden idejét, erejét és energiáját lefoglalta s amely idő alatt Magyarország területe hadszíntér és a hadak állandó felvonulásának helye volt. A tettek, nem pedig a szavak s tanácskozások ideje volt ez. Igazán a képmutatás és cinizmus netovábbja volna tőlünk, ha e példátlan teljesítmény eredményeként a Lipóttól kapott nagy nemzeti ajándékra, melynél nagyobb ajándékot a nemzet ezeréves történetében nem kapott még királyától (pedig most valóban kapta, mert a dolgot nem a nemzet vívta ki, hanem királya, sőt nagy részben a nemzet ellenére és a nemzettel szemben kellett kivívnia), ajkbiggyesztve egyszerűen csak azzal válaszolnánk, hogy nem kell, nem is ér semmit, mert közben nem tartották meg a törvényt, nem tartottak országgyűlést.

Hát mit szóljunk akkor, mikor mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy az alatt az idő alatt, mikor Lipót országgyűlést nem tartott, a főpapokat és néhány aulikus katolikus főurat kivéve az egész ország a lázadás, hűtlenség, felségárulás és az ellenséggel való cimborálás állapotában volt s így joggal kérdezhetjük, hogy vajon a király lázadókkal, felségsértőkkel és árulókkal is köteles-e országgyűlést tartani s velük is köteles-e ott tárgyalásra leülni? Ezek a magyar lázadók egyenesen maguk hozták 1683-ban a törököt Bécs alá.

Vajon hol tartott volna országgyűlést a király? Talált volna-e az országban olyan helyet, ahol ez az országgyűlés szabadon tanácskozhatott volna, ha a lázadó magyarokkal együtt a törököt is nem tudja visszavetni? A cinizmus és az arcátlanság milyen foka az, hogy utána éppen ezek a lázadók és éppen ezek a törököt idevezetők kérik számon királyuktól, hogy miért nem tartott országgyűlést és így miért nem tartotta meg a nemzetnek tett esküjét? Micsoda arc kellett ahhoz, hogy éppen ezek mertek törvényt, alkotmányt, hazát, esküt és az eskü megszegését emlegetni!

Vajon a királyt akkor is kötelezi-e az eskü, ha alattvalói egyenesen hazafiságnak tekintik annak az alattvalói eskünek meg nem tartását, mely elválaszthatatlan a király koronázási esküjétől s csak a kettő együtt kötelező? Ha azok, akik a király esküjének megtartását számon kérték, győztek volna királyukkal szemben, akkor még ország se lett volna, nem országgyűlés.

De a mi „hazafiaink", ahelyett, hogy annak örültek volna, hogy az a Csongrád, Csanád, Pest, Arad, Békés, Bácsbodrog, Temes, Torontál, Szolnok is újra követeket küldhetett az Országgyűlésre, mely már majdnem kétszáz éve el volt már tőlünk szakítva s nemcsak országgyűlést nem ismert, hanem még magyar nemességet se, inkább azt kérik számon királyuktól, mint törvényszegő bűnöstől, hogy 1687-től 1703-ig miért nem tartott országgyűlést. Pedig a jelzett idő alatt az „esküszegő" király országgyűlés tartása helyett (melyet lázadó, esküszegő alattvalóival kellett volna tartania) azon fáradozott, hogy ezeket a megyéket visszaszerezze (vissza is szerezte őket) s csak azt akarta megvárni, hogy ez a visszaszerzés befejeződjék és az elpusztult megyék újjászervezése megtörténjék.

De a „hazafiak" még addig se akartak várni, nekik harc közben is már kellett az országgyűlés s csak az kellett s a harc helyett kellett. Ne feledjük továbbá azt se, hogy az ország felszabadítását nem azok intézték, akik az országgyűlésen összejöttek volna. A költséget se

azok adták hozzá. Igaz, a hadsereg élelmezéséhez ők is hozzájárultak, de nem önként, hanem mint egy már meghódított ország lakói. Ezeket a kivetett porciókat Lipót akkor is éppúgy behajthatta volna, ha abban a Moldvában vagy Lengyelországban folytak volna a harcok, melyek lakói sose voltak alattvalói, mert ezeket is éppúgy megbüntette volna érte, ha vele szemben az ellenséghez húztak volna, mint Thököly magyar híveit.

Az igaz, hogy a felszabadító háború nem tette volna éppen lehetetlenné, hogy Lipót Pozsonyban, tehát Bécs közelében az országgyűlést akár évenként is összehívja, de ne feledjük, hogy a nemzet azt is megkívánta, hogy a király is mindig ott legyen, ez pedig annak a Lipótnak, akinek akkor minden fillérre nagy szüksége volt, egy-egy alkalommal legalább 50.000 forintjába került volna. Azt se szabad elfelednünk, hogy az összegyűlt rendek és a protestánsok a sérelmeikkel is rögtön előhozakodtak volna, sőt még ahhoz is ragaszkodtak volna, hogy addig másról ne is tárgyaljanak, míg ezeket el nem intézik, Lipót pedig a protestánsoknak lelkiismerete miatt nem tehetett volna engedményeket, mert koronázási esküjében a katolikus vallás védelmére is kötelezte magát. Ha viszont a sérelmekre elutasítólag válaszol, akkor a magyar rendek sértődve oszoltak volna szét s Lipót az országgyűléssel nagyobb bajt csinált volna magának, mintha össze se hívta volna.

Aztán gondoljunk csak az 1687-es országgyűlés épp az imént ismertetett lefolyására, hogy hogyan húzták-halasztották a tárgyalásokat s még azért is hízelegni kellett nekik, hogy tárgyalni kezdjék a királyi propozíciókat s még azok is a királyi javaslat ellen beszéltek tisztán virtusból, népszerűség-hajhászásból vagy mókázási kedvből, akik a király hívei voltak (Draskovics) vagy megbízóik is a javaslatok támogatására utasították őket (Pozsony város követe). Lipót mindezt tudta. Meg nem a legokosabb volt-e tehát tőle az, hogy egyelőre nem tartott országgyűlést?

Ne feledjük továbbá azt se, hogy az országgyűlés összehívása elhanyagolásának az is oka volt, hogy ebben az időben az országgyűlés katolikus többségűvé vált, protestánsaink még annyit se várhattak tőle, mint magától a királytól. A királynak ugyanis sokszor érdeke volt, hogy megnyerje őket magának, például protestáns szövetségesei: az angol vagy a porosz király, vagy a holland rendek miatt, vagy koronázáskor, vagy az örökösödés kimondásakor az egyhangúság biztosítása végett, de a főpapoknak és a katolikus rendeknek, akiket akkor már majdnem kivétel nélkül a jezsuiták neveltek, nem kellett ilyesmikre tekintettel lenniük. Láttuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés idején Lipót megbízottainak, mikor ők az országgyűlés összehívását ígérték az elégedetleneknek, azok azt felelték, hogy nekik nem országgyűlés kell. Láttuk, hogy az is előfordult, hogy a már folyamatban levő országgyűlést egyszerűen otthagyták.

De hát vajon a törvény csak a királyt kötelezi-e, s ha előírja, hogy évenként vagy háromévenként országgyűlést kell tartani, ez vajon csak azt jelenti-e, hogy a király tartozik összehívni, nem pedig egyúttal azt is-e, hogy a rendek is kötelesek rajta megjelenni? Azok a rendek, akik kijelentik, hogy nem kell nekik országgyűlés vagy az országgyűlésen azzal fenyegetőznek, hogy egyszerűen otthagyják az egészet, mint a protestáns rendek csinálták Zrínyi idejében (és Zrínyi támogatásával) és mint Kende az 1687-es országgyűlésnek mindjárt az elején is fenyegetőzött Szatmár királyi városi rangra való emelése miatt, nem vádolhatják a királyt törvénysértéssel, ha ilyen körülmények közt neki sincs kedve országgyűlést összehívni. Hogy valaki a törvénysértésben másnak bírája lehessen, annak elengedhetetlen feltétele, hogy ő maga legalább megtartsa azt a törvényt, melynek megsértését másban sérelmezi.

A protestáns magyar ellenzéknek csak addig volt fontos a minél több országgyűlés, amíg ott többségben volt s így ott ő parancsolt. Addig, míg ott az történt, amit ő akart. Mikor ott II. Ferdinándtól és Pázmánytól kezdődően már a katolikusok voltak többségben s így leszavazták őket, állítólagos sérelmeiket nem tette magáévá az ország képviselete, kiábrándultak az országgyűlésből, sőt kezdett nekik ellenszenvessé válni. A Wesselényi-összeesküvést megelőző utolsó országgyűlésről színészies jelenetek közepette már testületileg kivonultak s –

ami még nagyobb baj – a Felső-Tiszai megyék, melyek később az összeesküvés, majd a Thököly-lázadás fészkei lettek, utána külön zuggyűlést tartottak s nagy hangon kijelentették, hogy azok az adók, melyeket az országgyűlés az ő kivonulásuk után a török elleni védelemre megszavazott, őket nem kötelezik, mert ők nem szavazták meg őket, tehát fizetni sem fogják. Világos, hogy a katolikus Zrínyi, aki szintén velük együtt kivonult és szintén nem vett részt a megszavazásban, szintén nem fizetett, s még világosabb, hogy így azok a katolikusok se fizettek, akik nem vonultak ki s így megszavazták, mert nem fizetni sokkal kellemesebb, mint fizetni, s mert csak nem voltak bolondok, hogy a protestánsok helyett ők fizessenek.

Így aztán annak a hadjáratnak a költségeihez, mely a szentgotthárdi diadalban végződött, mi semmivel se járultunk hozzá, s mivel Zrínyi duzzogott s mi is vele együtt duzzogtunk, még a véradó révén is alig vettünk benne részt (de azért mégis fel voltunk háborodva s még ma is egyik legnagyobb sérelmünknek tartjuk, hogy az udvar miért kötötte meg utána a vasvári békét s különösen hogy miért a mi megkérdezésünk nélkül kötötte meg).

Tulajdonképpen tehát minden bajnak az volt az oka, hogy Lipót az országgyűlést 1662-ben összehívta. Ha nem hívja össze, nem vonulnak ki onnan a protestánsok. Ha nem vonulnak ki, nem hívnak utána össze zuggyűlést, ott nem jelentik ki, hogy az országgyűlésen megszavazott adót ők nem fizetik. Ha ők ezt nem jelentik ki, a katolikusok se jelentik ki, hogy akkor ők se fizetik.

Tehát tulajdonképpen minden bajnak az volt az oka, hogy Lipót megtartotta az országgyűlések tartását előíró törvényt. Ha nem tartotta volna meg, nem bomlott volna fel a rend, nem lett volna exlex és anarchia, s nem lehetett volna Magyarországon nyíltan hetvenkedni azzal, hogy fütyülök az országgyűlésre, fütyülök az ott megszavazott adóra, fütyülök a katonai behívóra. A mi „hazafiaink" teljesen elfelejtik, hogy Lipót ilyen előzmények után „szegte meg esküjét" s emiatt nem tartott mindig országgyűlést, mikor a törvény előírta.

De a felszabadító háború folyamán országgyűlési határozat nélkül kivetett és beszedett adókat is egészen másként kell megítélni, mint egyébként megítélnénk. Sajnos, ezt az adót nem annyira egy hadseregével együttérző, azt a magáénak tekintő s meggyőződésből támogató szabad ország fizette, mint inkább egy előzőleg a török mellé állt és a Lipót hadseregétől erőszakkal újra visszahódított ország népén büntetésből hajtottak be. De vajon ki volt ebben a bűnös: Lipót-e, vagy a törökkel cimboráló protestáns magyar alattvalói? A történtek után kissé túl nagy képmutatás lett volna jó képet vágni a dologhoz és színészi pózok közepette megkérdezni a fegyverrel meghódított s a töröktől elválasztani csak így sikerült országot: akar-e fizetni vagy nem, és ha akar, mennyit.

Ilyen évtizedeken át tartó, a nemzet jövőjét századokra eldöntő s minden felkutatható erőforrását igénybe vevő háború esetén még rendes körülmények közt se igen szokták a nemzettől kérdezni, hajlandó-e fizetni s mennyit, mert annyit, amennyit a rendkívüli helyzet kíván, önként ilyenkor egy nemzet országgyűlése se ajánlhat meg. Háború idején mindig felfüggesztik a rendes törvényeket és rendkívüliek lépnek életbe, sőt ilyenkor mindig a szükség az úr. Kissé sok lenne a jóból azt kívánni, hogy nálunk még ekkor is előbb hónapokon át alkudozzanak az országgal, hajlandó-e fizetni s mennyit.

Hasonló helyzetben, ha tartanának is országgyűlést, a szabadsága csak látszat lenne. Ilyenkor minden országnak olyan nagy áldozatot kell vállalnia, hogy önként sose tenné meg. Ezért minden háborús állapot szükségképpen erőszakot, megfélemlítést, katonai terrort jelent. Mégis sose olyan készségesek az országgyűlések az állam vezetőinek kívánsága teljesítésében, mint ilyenkor, de természetesen csak azért, mert nem szabadok. Ha tartott volna, Lipót is csak ilyen országgyűlést tarthatott volna ez időben, s hogy az ilyen országgyűlés elmaradt, igazán nincs mit sajnálnunk rajta. Igaz, jobb lett volna a törvényes látszat megőrzése, de viszont Lipót azt azért nem őrizhette meg, mert neki ekkor egy, az ellenséggel cimboráló s ezért fegyverrel meghódított országgal volt dolga. Efölött a hűségesek kedvéért – bármilyen

kevesen voltak is – szemet hunyhatott később, de nem azonnal. Ez politikailag se lett volna helyes. Legalább először éreztetnie kellett a lázadókkal, hogy lázadók.

Ha nem feledjük el, hogy a Rákóczi felkelését közvetlenül megelőző idő azonos volt a felszabadító háború idejével, akkor látnunk kell, hogy már eleve értelmetlen dolog alkotmányos sérelmek miatt panaszkodnunk. A háborús idő nem az alkotmányosság ideje. Nem emlegethetnénk alkotmányos sérelmeket ez időből még akkor se, ha Lipótnak nem egy törökkel cimboráló, tehát az alkotmányt megszegő, hanem hűséges nemzettel lett volna dolga. Éppen ellenkezőleg: azon kell végtelenül megbotránkoznunk, hogy Rákóczi – mintegy köszönetül az ingyen kapott felszabadításért – éppen rögtön a felszabadító háború sikeres befejezése után ragadott fegyvert az ellen a király ellen, aki ezt a dicső felszabadítást végbevitte. Ennek természetesen az volt az oka, hogy éppen ekkor tört ki a spanyol örökösödési háború s így a fegyveres felkelésre ekkor nyílt a legjobb alkalom, mert a sikerre ekkor volt a legjobb kilátás.

De ha valamikor, hát éppen ekkor illett volna, hogy a nemzet ellenálljon a csábításnak, uralkodjék magán s hűséges legyen királyához. Sajnos, nem állt ellen s nem volt hűséges. A török alóli felszabadulás nem volt rá ekkora hatással, nem váltott ki belőle semmi hálát. Pedig addig, míg meg nem történt, nem is hitt benne senki, hogy belátható idő alatt megtörténjék. Mindenki azt hitte s bizonyára mondta is, hogy ha ezt meg tudná tenni a bécsi király, minden magyar örökre hű alattvalója lenne. Mikor aztán valóban megtette, az eredmény az lett, hogy minden magyar azonnal fegyvert fogott és ellenségei mellé állt. Csak azért, mert ekkor volt rá legjobb alkalom, mert ekkor tört ki a spanyol örökösödési háború. (Különös véletlen, hogy Rákóczi éppen aznap (1700. november 1.) írta alá a francia királynak küldött hazaáruló levelét, mikor az utolsó spanyol Habsburg-király meghalt).

Rákóczi azt is nagy magyar sérelemként panaszolja, hogy Lipót országgyűlés helyett tanácskozásra hívta össze az ország vezető embereit, sőt a második esetben egyenesen Bécsbe, tehát külföldre (az első esetben Pozsonyba). Azt persze Rákóczi már nem mondja, hogy Lipót ezt is egyedül csak azért tette, hogy a nemzet kedvében járjon, s mivel országgyűlést az említett okok miatt nem lehetett vagy legalább nem volt tanácsos összehívni, enyhítsék az országgyűlés nélküli állapot sérelmességét és az országgyűlés nemlétében is beleszólást engedjenek az ügyek vezetésébe az ország vezetőinek.

Mikor Bécsbe hívták a magyarokat, akkor se külföldre, hanem királyukhoz hívták őket (s hívták, nem pedig rendelték), s ha így fogjuk fel a dolgot, már mindjárt nem olyan borzasztó sérelem. Bizonyára inkább illett az, hogy az alattvaló menjen királya helyébe, mint megfordítva. Közben ne feledjük el azt se, hogy Magyarország s különösen a Magyarországról származó bevétel (pedig pénz beszél, kutya ugat) ugyancsak kicsi szerepet játszott akkor még Lipót birodalmában. Magyarország csak gondot jelentett, nem pedig bevételt vagy erőt. Nem lenézése volt Magyarországnak, hogy vezetőit Bécsbe hívták, hanem a szomorú valóság kívánta így, melyet különösen nekünk nem szabad elfelejtenünk.

A sérelmeket felpanaszoló Rákóczi persze arról se szól, hogy ezeknek a Pozsonyba, illetőleg Bécsbe hívott magyar vezetőknek nagy része azzal felelt Lipót jóakaratára, hogy egyszerűen el se ment a meghívóra, mert durcáskodott. Akik pedig elmentek, azok is azért mentek, hogy királyukat lépése „törvénytelenségére" figyelmeztessék. Az természetesen eszükbe se jutott, hogy milyen törvénytelenséget követtek el már előtte ők, illetőleg magyar honfitársaik.

Miért nem jutott eszébe Rákóczinak ezzel kapcsolatban inkább az, hogy ha Lipót magához hívja a magyarokat, hogy véleményüket megkérdezze és nekik az ügyek vitelébe beleszólást engedjen, de azok durcásan csak azért se mennek, aki pedig megy, csak azért megy, hogy királyának szemébe mondja eljárása törvénytelenségét, ez inkább annak bizonyítéka, milyen szabadok voltak a magyarok Lipót alatt, sőt Bécsből mennyire udvaroltak nekik. Miért nem kérdezte meg magától, hogy vajon meg merték volna-e hasonló helyzetben ugyanezt tenni a magyar főurak például Mátyás királlyal vagy akár csak Bethlen Gáborral, Thököly-

vel, Rákóczi Györggyel vagy – mint nemsokára látni fogjuk – magával az ezt mint nagy nemzeti sérelmet felhánytorgató Rákóczi Ferenccel?

Izabella királyné például mert Erdélyben országgyűlést tartani még akkor is, mikor közvetlenül előtte mészároltatta le álnokul azokat a magyar főurakat, akik lengyel szeretőjével való botrányos viszonya miatt zúgolódtak. Az erdélyi rendek össze is jöttek, s mikor együtt voltak, nemcsak szemére nem hányták királynéjuknak se bujaságát, se álnokságát, se gyilkosságát, se egyéb törvénytelenségeit, hanem egyenesen a nemzet köszönetét tolmácsolták neki érte.

Báthory István is össze merte hívni az erdélyi országgyűlést, mikor kerelőszentpáli győzelme után egy tucat magyar főurat törvényes eljárás nélkül nemcsak lefogatott, hanem ki is végeztetett, sőt – nemes létükre – úgy akasztatta fel őket. Az országgyűlés könnyezett bár, de a történtek törvénytelenségére még csak célozni se mert, hanem mindent jóváhagyott, törvényesített.

Az a Báthory Gábor is, aki mást se tett, mint csak ivott, bujálkodott, féktelenkedett, magyar főurak feleségét csábította el, sőt saját kezűleg gyilkolt meg embereket, szintén merte összehívni az országgyűlést s az nemcsak törvénytelenséget nem mert emlegetni előtte, mint a magyar főurak a szentéletű Lipót előtt, hanem egyenesen „a haza atyja" című díszjelzőt adományozták neki. (Nem örök szégyene-e ez az erdélyi „szabadságnak"? S vajon ki botránkozik rajta vagy ki tud róla egyáltalában? Mi csak Lipót „törvénytelenségeiről" és „esküszegéseiről" tudunk, s csak arról, hogy alatta nem volt magyar szabadság, de ezt aztán annál jobban tudjuk s rajta annál jobban tudunk botránkozni.)

Rákóczi mindezeken nemcsak nem ütközött meg és a magyar szabadság semmi sérelmét nem látta bennük, hanem ugyanezen kiáltványában egyenesen dicsekszik az ő dicső Báthory-őseinek (mert az ő nagyanyja is Báthory volt) nagy hazafias érdemeivel.

Pedig hát az eddig felsoroltakon kívül a Rákóczi fellépését megelőző időkből alig említhetünk más nemzeti vagy alkotmányos sérelmet. A közigazgatás például Lipót egész uralkodása alatt végig megmaradt a megyék, tehát annak a magyar köznemességnek a kezében, mely legjobban volt ellenzéki és protestáns. Az adókat is ők szedték be (kivéve a felszabadító háború időtartamát), gondolhatjuk tehát, milyen enyhe lehetett az a beszedés. Thököly például az adók beszedését azonnal kivette a megyék kezéből, pedig hát neki bizonyára jobban beszolgáltatták, mint a gyűlölt Bécsnek.

Láttuk már, hogy a felszabadító háború alatt, mikor a katonaság szedte be a kivetett „porciókat" (mert ha ezt a megye kezében hagyják, nem lehetett volna háborút viselni, tehát nem lehetett volna hazánkat felszabadítani), a megyék bizottságokat állítottak fel, melynek tagjait ők választották meg s melyek felülvizsgálták a porciókat beszedő katonai hatóságokat (tehát feljebbvalóik voltak) és felelősségre vonták őket azon sérelmes ügyekben, melyekkel a lakosság vádolta őket. Látjuk majd, hogy az egyik ilyen bizottság elnökévé olyan ellenmondást nem tűrő és fennhéjázó embert választottak, mint amilyen Bercsényi volt, aki ugyancsak élt is hatalmával s ugyancsak úgy viselkedett, mint az itt működő tábornokok feljebbvalója. Erre vonatkozólag szinte hihetetlennek látszó adatokat közlünk majd.

A Szent Korona tekintetében se lehetett sérelmük, mert az is itthon volt az országban. Csak akkor szállították el, mikor Thököly és törökjei már Pozsonyhoz közeledtek. A nádori méltóság is be volt töltve. Igaz, hogy a nádor hatáskörét kissé megszűkítették, de ez szükségszerű volt, mert hiszen lehetetlen volt, hogy ő rendelkezzék azzal a hadsereggel, mely itt vonult fel és harcolt Magyarország területén és Magyarországért küzdött ugyan, de nem magyar pénzből, s egyúttal a törökkel szövetkezett magyarok ellen is.

Lehetetlenség volt azt kívánni azoktól a tábornokoktól, aki a maguk nemzetének pénzén folytatták a háborút, hogy feljebbvalójuknak ismerjék el vagy akár csak beleszólást tűrjenek el annak a nemzetnek a választott képviselőjétől, melyet ők részvétből jöttek felszabadítani s amely nemzet még annyira se járult hozzá a felszabadítás költségeihez, amennyivel tudott

volna, illetőleg csak akkor járult hozzá, mikor már kénytelen volt, mert nem kérdezték már tőle.

Igaz, hogy maga a nádor nem volt áruló s megtette a maga kötelességét, de – sajnos – arra a nemzetre, melynek képviselője volt, már éppen nem mondhatjuk ugyanezt. Láttuk egyébként, hogy ez a széles és hadi tekintetben is meglevő nádori hatáskör egyébként se tartozott hozzá a régi magyar nádori hatalomhoz, hanem csak Mátyás király ruházta fel vele a király után az ország első emberét, ő is csak azért, hogy halála után ne Beatrice királyné gyakorolja majd ezt a hatalmat s vele szemben meg tudja védeni fia, Corvin János királyságát. (Még ezt se érte el, mert a nádor, hiába volt Mátyás embere s hiába tett le esküt is ebben az irányban, mégis Corvin János királysága ellen dolgozott.)

Egyébként ebben az időben protestánsainknak már a nádori szék betöltése is éppúgy nem volt fontos, mint ahogyan az országgyűlés nem volt az. Ugyanis régebben ezt is éppúgy nem a haza, hanem a maguk érdekében tartották oly fontosnak, mint az országgyűlést. Míg ugyanis az országgyűlési többség az övék volt, a nádori hatalom széles voltából is nekik volt hasznuk, mert mindig protestáns nádort választottak, tehát ez a széles hatalom is protestáns kézben volt. Most már, hogy katolikus volt az országgyűlés és így nádorrá is katolikus embert választott, nem volt már részükre fontos se az állás betöltése, se az, hogy hatalmát ne szűkítsék.

Éppen ellenkezőleg. Mivel Rákóczi felléptekor Eszterházy Pál volt a nádor, aki még a katolikusok közt is a legkatolikusabb volt és az uralkodóházhoz leghűségesebb magyarok közé tartozott, a protestánsok egyenesen jobb szerették volna, ha nem lett volna az országnak nádora. Jellemző, hogy az elégedetlen magyar protestánsok titkos vezére, Apafi, a német protestáns hittestvérhez, a brandenburgi választóhoz, 1671. január 23-án kelt levelében nemcsak Lippay prímásról, hanem még Wesselényi nádorról is azt írja, hogy a császárhoz mindketten „egész a magyarok (talán a protestánsok!) csömörléséig hűek" (imperatori usque ad ungarorum nauseam fidi) (Szalay, V., 103. o.). Gondolhatjuk hát, milyen lehetett akkor Apafi véleménye Eszterházy Pálról. Ha még az a Wesselényi is, aki hamarosan utána összeesküvő lett, csömört okozott a „magyarok" között királyhűségével, mit okozhatott az az Eszterházy Pál, aki valóban mindig hű volt?!

Protestánsaink úgy írnak Eszterházy Pálról, mint az elfajult magyar, a megalkuvó, jellemtelen érdekember megtestesüléséről. Sajnos, ebben eléggé követi őket az a magyar történetírás is, mely nem tartja magát „felekezetinek". Az eszükbe se jut ezeknek a „hazafiaknak" vagy történetíróknak, hogy kinek a pap, kinek a papné (pedig hát ez, mint láthatjuk, nemcsak magyar, hanem egyenesen protestáns magyar közmondás, mert hiszen a katolikusoknál nincsen papné).

Voltak magyarok, akik a török felé voltak megalkuvók és voltak, akik Bécs felé. Az egyik volt Apafi s általában a protestáns magyarok, a másik Eszterházy Pál és a magyar főpapok. Miért csak az egyik érdekember tehát, miért csak az egyik önző és elfajult magyar? Ha protestánsaink, sőt – sajnos – történetírásunk el se tudják képzelni, hogy Bécsnek egy magyar önzetlenül és meggyőződésből is lehessen híve, akkor hogy várhatják el viszont tőlünk, katolikus magyaroktól azt, hogy mi viszont az ő török cimboraságukat tartsuk tisztán vagy akár csak elsősorban hazaszeretetből eredőnek.

Sajnos, itt az igazság némi látszatával hányhatja e mű szemére a protestáns olvasó, hogy a szerző se különb a Deákné vásznánál, mert hiszen a kurucok nemcsak törökök, hanem még más külföldi szövetkezését is csak önzésükből eredezteti és nem egyszer egyenesen hazaárulásnak nevezi. Figyelmeztetnünk kell azonban őket a két fél közt kétségtelenül meglévő néminemű kis különbségre. Mi ugyanis mind Bocskaiban, mind Bethlenben, mind Rákócziban, mind a Wesselényi-összeesküvőkben, mind Thökölyben, mind Rákóczi Ferencben, mind Martinovicsban, mind Kossuthban és Petőfiben már számtalan adatból is bebizonyítottuk, illetőleg be fogjuk bizonyítani az önzést. Elítélő állításunkat tehát nem egyedül lázadásukra, forradalmárságukra alapoztuk.

A másik „kis” különbség pedig a két fél között az, hogy mi akkor, mikor Bécshez hűek voltunk, a királyunkhoz voltunk hűek; ahhoz, akinek hűségesküt tettünk és akihez való hűségre a magyar alkotmány kötelezett bennünket. Ki kötelezte azonban a magyar embert a törökhöz vagy akár a francia királyhoz való hűségre, sőt ezt nem tiltotta-e neki egyenesen az a magyar alkotmány és törvény, melyre állandóan hivatkozott? Mi hazánk királyához voltunk hűek, a „hazafiak” egy idegen hatalomhoz, mi a kereszténységhez, a „hazafiak” keresztény létükre az iszlámhoz. Vajon melyiknél volt inkább szükség önzésre, elfajultságra és önérdekre.

Aztán Eszterházy Miklós Bethlen idejében, Koháry István Thökölyvel szemben, Eszterházy Pál Thökölyvel, Rákóczival és a törökkel szemben nem tartott-e akkor is ki hűségesen királya mellett, mikor minden jel azt mutatta, hogy hatalmának vége s kitartásáért nem tudja majd megjutalmazni? Ellenben Bocskai nem végezte-e a leghajmeresztőbb politikai pálfordulásokat aszerint, amint érdekei kívánták? Ő nem a „legundortébresztőbb” aulikusból lett-e fegyveres lázadóvá? S Bethlen is nem ajánlotta-e fel ugyanezt, mikor Bécsből akart házasodni? A Wesselényi-összeesküvők nem árulták-e el még egymást is és nem kérték-e érte mindjárt a jutalmat is? Thököly nem ajánlotta-e fel magát még a pápának is, s noha annak nem kellett, nem tért-e át mégis a katolikus vallásra s végrendeletében nem maga mondja-e, hogy ez „pactum”, azaz adás-vételi szerződés volt részéről, s mivel a pápisták nem teljesítették a feltételt, azért protestánsnak tekinti magát újra s mint ilyen akar meghalni?

Rá lehet-e ilyen önzésnek, ilyen jellemtelenségnek csak a századrészét is bizonyítani az aulikus főurakra, főpapokra s különösen Eszterházy Miklósra vagy Pálra? A következő kötetben majd nem egy példát hozunk fel arra, hogy azok a „labancok”, akik Rákóczi Ferenccel szemben álltak, milyen hősiességről és önzetlen meggyőződésről tettek tanúságot s hogy mennyivel kevesebb hasonló jellemre találunk kuruc részről.

Rá kell aztán mutatnunk arra is – s ez a közölt felvilágosítások után ugyancsak megbotránkoztató –, hogy mégis éppen nem mondhatjuk azt, hogy a magyar aszerint oszlik fel két táborra, hogy katolikus-e vagy protestáns, s tartja az egyik az egyik eljárást hazafiasnak s a másikat önzőnek és elítélendőnek, míg a másik párt a másikat, mert az igazság az, hogy szinte az egész magyarság a katolikust, sőt sokszor még a katolikus papot is beleértve tartja hazafiasnak és önzetlennek a protestáns-kuruc álláspontot s ennek megfelelően lelkesedik érte s csak a főpapok (a kommunista terror idején már ők se) és néhány jámborabb pap, a hívők közül pedig csak egyes túlzó klerikálisok tartanak a másik oldallal és helyeslik s tartják tiszteletreméltónak és meggyőződésből származónak az aulikusságot, illetőleg a királyhűséget.

Pedig láttuk, hogy éppen fordítva kellene lenni a dolognak. Az egész országnak, a protestánsokat is beleértve, kellene meggyőződésből származó, hazafias és tiszteletreméltó dolognak tartania a királyhűséget és a lázadókkal való szembeszállást s legfeljebb csak néhány kivételesen felekezeti, elfogult és fanatikus protestánsnak becsülnie a törökkel való cimborálásokat és egyéb lázadásokat. De hát a propagandához a rosszak mindig jobban értettek, mint a jók.

Eszterházy Pál, mint láttuk, a főpapokon kívül szinte az egyetlen magyar volt, aki akkor se ijedt meg, mikor Thököly a 300.000 törökkel elárasztotta az országot és Bécs ellen vonult. Ő akkor se alkudozott se a lázadóval, se urával a törökkel, mikor már mindenki azt hitte, hogy vége mindennek, s mikor neki magának is el kellett hagynia már az ország területét, birtokait pedig átengedni a lázadók és a törökök bosszújának. Pedig láttuk már, hogy ő se volt kénytelen így tenni, sőt a törökök kegyelméből ő is lehetett volna éppen olyan magyar király, mint amilyen Thököly lett a török kegyéből, mert a török őt is megkínálta e szereppel.

Ha tehát valaki, akkor Eszterházy bebizonyította, hogy nem érdekből hű királyához és a kereszténységhez, hanem elvből, a legszentebb meggyőződésből s még a legnagyobb áldozatok árán is. Hogy aztán ezeknek az áldozatoknak oly gyorsan meg lett a hasznuk, az nem azt bizonyítja, hogy Eszterházyt vezette az önérdek, hanem csak azt, hogy becsületessége mellett még okos és jövőbelátó is volt s ezért az ő esetében az erény már itt a földön is elérte jutalmát.

Az eredmény aztán az, hogy Eszterházy Pál hamarosan a római szentbirodalom hercege lett, azaz olyan méltóságot ért el, melyet a Rákócziak még hatalmuk tetőpontján is csak féligmeddig tudtak elérni s még vagyonban is vetekedett a Rákócziakkal. Utódai is egész mostanáig megmaradtak egész Európa legnagyobb földbirtokosainak, ellenben hol van ma már a Bocskaiak, Bethlenek, Thökölyek, Báthoryak, Rákócziak hatalma, rangja, vagyona, sőt szereplésük után csak ötven évre is hol volt már?

Eszterházy tehát nem ravaszul számított, hanem csak megtalálta a helyes utat s azon végig állhatatosan kitartott, mint jellemes emberek szoktak. Ez az út hazája és kereszténysége szeretetének és a királya iránti engedelmességnek az útja volt. Hogy aztán ez a következetesség és kitartás egyúttal a legjobb és legokosabb számításnak is bizonyult, az bizonyára nem bűne Eszterházy Pálnak, s emiatt nem elítélnünk kell, hanem csak jobban becsülnünk. Okosnak lenni nem bűn, sőt a világ fiainak szemében egyenesen ez a legnagyobb erény.

Ha a nemzet is lett volna akkor legalább annyira okos, hogy nem a lázadókat, hanem okos nádorát követte volna, a haszon se lett volna csak Eszterházy haszna, hanem a nemzeté is. Akkor a Habsburgok győzelme folytán nemcsak Eszterházyból lett volna herceg és a világ egyik leggazdagabb embere, hanem Magyarország is becsületet szerzett volna magának Európa előtt és az ország is erősebbé és gazdagabbá vált volna.

Hiszen még akarata ellenére és rebelliskedve s a törökkel cimborálva is meggazdagodott az ország, régi területe a háromszorosára növekedett, de mivel semmi érdeme nem volt benne, a szégyen miatt kedvetlenül, dacosan fogadta a gyarapodást. Nem azt nézte, nem annak örült, amit nyert, hanem csak az bántotta, hogy sült galambként röpült a szájába, sőt még oda is szinte erőszakkal tömték, mert még a száját se volt hajlandó kinyitni, hogy befogadhassa. (Az ilyen nyereséget csakugyan bajos megelégedéssel fogadni.) Mivel ilyen körülmények közt felszabadítói nem veregethették rögtön a vállát azért, hogy a rátukmált sült galambot végül mégis kegyes volt lenyelni, egyszerűen rájuk fogta, hogy felszabadítói jobban elnyomták, mint a török s így jobban szolga lett utána, mint azelőtt volt.

Ez először is nem igaz, mert Magyarország így se lett Bécs vazallusa, Erdély pedig már akkor is a török vazallusa volt, mikor – legnagyobb fejedelmei alatt – hatalma tetőfokán volt. Az erdélyi országgyűlések még akkor se mertek úgy viselkedni a szultánnal, mint ahogyan a magyar rendek akár csak az 1687-es országgyűlésen is viselkedtek Lipóttal. Csak az imént láttuk ugyanis, hogy ekkor hogy viselkedtek. Ellenben az erdélyi országgyűlések – legalábbis a nyilvánosság előtt – mindig úgy beszéltek és úgy határoztak, mint a szultán hűséges rabszolgái. Belül lenézték, megvetették és gyűlölték ugyan, de éppen az bizonyítja a rabszolgaságot, hogy csak belül, mert igazi érzelmeiket titkolniuk kellett. A magyar országgyűlésnek 1687-ben se kellett titkolnia érzelmeit s azoknak a magyar uraknak se kellett titkolniuk, akiket Lipót utána országgyűlés helyett magához hívott. Hát még Thököly milyen alázatos rabszolgája volt a szultánnak! Pedig hát a magyar protestánsok mégis Thökölyhez, a nyílt és tökéletes török-cselédhez csatlakoztak, nem pedig Apafihoz, a félcselédhez.

Eszterházy Pál nemcsak a maga szempontjából volt okos, hanem őszintén elkövetett mindent, hogy a nemzet is kövesse, hogy az is épp olyan okos legyen. Láttuk már és mindjárt újra látni fogjuk, hogyan buzdította erre a nemzetet és hogy hozzá intézett kiáltványában éppúgy a jövőbe látott, akár Petőfi a „Jövendölés"-ben. Nem én mondom, hanem a szinte eszelősen Habsburg-ellenes Szalay-Barótiból idézem (III., 374. o.): „A nádort a szenvedett kudarc se volt képes amaz elvében megingatni, hogy Magyarországon a királyi háznak a magyarok által kell fenntartatnia, hogy uralma ne bírjon az idegen uralom színével. S miután a nemesi felkelés nem sikerült (azaz a nemzet nem hallgatott rá), felterjesztést intézett a királyhoz, melyben magyar csapatok fogadását sürgeti a Thököly ellen való harcra".

Eszterházy tehát azt akarta, hogy magyarok verjék le a törökkel szövetkező Thökölyt, hogy láthassa a király, a király bécsi tanácsadói és az egész világ, hogy Thököly (azaz a török pártjára állás) nem az egész magyar nemzetet jelenti, hanem annak csak egy kis, megtévedt

részét. Sajnos, nem sikerült ezt bebizonyítania. Thökölyt nem a magyarok verték le, hanem a király idegenből hozott katonái s azok, akiket az európai kereszténység küldött ide a kereszténység védelmére. Ki az oka tehát annak, a Habsburgok-e vagy a protestáns magyarok, hogy eleinte és néha Lipót emberei is úgy bántak az országgal, ahogyan kellett és ahogyan megérdemelte, azaz mint egy fegyverrel meghódított, sőt áruló országgal?

De Eszterházy akkor se csüggedt, mikor már látnia kellett, hogy a nemzet addig nem száll szembe Thökölyvel s a törökkel, amíg a török gyöngesége és a császári seregekkel szemben való inferioritása be nem bizonyult. Ekkor arra törekedett, hogy legalább a már megtört és már hátráló török elleni harcban minél nagyobb számban vegyen részt a magyarság s így hazája felszabadítását ne engedje át teljesen az idegeneknek. Jól tudta ugyanis, hogy a nemzet jövendő szabadsága, becsülete és tekintélye attól függ, mennyi részt vállal ebből a munkából. Tudta, hogy az a nemzet, melynek mások pénze és fegyvere adja vissza a szabadságát, nem maradhat független, nem lehet önrendelkező nemzet.

„Eszterházy nádor – folytatja a Szalay-Baróti – elveihez híven kiváló súlyt fektetett arra, hogy a bekövetkező nagy harcban a nemzet tekintélyes része a király pártján legyen. (Ha Thökölyvel szemben nem volt ott, legalább a törökkel szemben legyen ott.) E célból március 18-án igen lelkes körlevélben felhívta a nemességet, hogy fegyverre keljen. Különösen figyelmezteti arra, hogy a török, hogyha némelyeknek közülünk színes, álnok praktikája által szabadságot ígér, bizonyára utolsó rabságunkra céloz. Lelkesültsége annyira ragadta, hogy ezen – akkor kétségen kívül senki által nem hitt – jósló szavakat írá: Most vagyon Isten által mód szegény hazánknak pogány igája alól felszabadítására."

A nemzet azonban ekkor is éppen úgy tett, mint a hitlerizmus idején. Még végső hónapjaiban is szentül bízott benne, hogy Hitleré lesz a győzelem, nem az orosz bolsevizmusé. Láttuk, hogy Zrínyi Ilona még Buda vára visszafoglalása után évekkel is tartja Munkács várát a keresztény sereggel szemben s a császáriaknak meghódolt eperjesiek is titkon még ekkor is cimborálnak vele. Míg azonban korunkban legalább a nemzetközi istentelenség elleni ellenszenv volt az, ami miatt nem akartak honfitársaink a bolsevizmus győzelmében megnyugodni, addig Lipót idejében éppen Ázsia és az iszlám volt annyira kedves nekik, hogy még akkor se akarták elhinni, hogy megbukik, mikor már a végét járta. Nekik mindenáron Bécs (és vele a kereszténység) bukása volt kívánatos. Mivel lehet ezt menteni?

Igaz, hogy később már mindig több volt a magyar a felszabadító keresztény seregekben s így mindinkább csökkent a botrány, amit a magyarság régebbi magatartása okozott. Ezzel dicsekednek is a „hazafiak", de arról teljesen megfeledkeznek, hogy ez elsősorban Eszterházy Pál, az elfajultnak kikiáltott magyar érdeme és hogy a felszabadító seregekbe ekkor beállni semmi más nem volt, mint szégyenszemre az addig magyarárulónak tartott Eszterházy pártjára átállni s elismerni, hogy mégiscsak neki volt igaza.

Azt is elfelejtik, hogy nem zsoldosokban volt akkor hiány, hanem zsoldban. Ha pénz volt, akkor volt ember is. A volt kurucoktól nem volt áldozat a keresztény seregbe beállni, mert hiszen Thököly és a török napja lealkonyultával megélhetés nélkül maradtak. A keresztény sereg vezetőségétől volt jóakarat, hogy ezeket a volt árulókat (kiket Savoyai Jenő, mint láttuk már, „canaille"-nek nevezett) a seregben alkalmazták s ez is Eszterházy, a főpapok és azoknak a hű magyaroknak az érdeme, akik mindig Eszterházyval tartottak.

És erre a nagy emberre, aki annyira tisztán látott mindent, hogy szinte jósnak nevezhetnénk, protestáns felekezeti elfogultságuk miatt nemcsak kortársai nem hallgattak, hanem történetírásunk vak egyoldalúságában még ma se lát benne mást, mint a nemzet érdekeit eláruló megalkuvót és népével nem törődő érdekvadászt.

Sajnos öreg korában ez a nagy és tiszteletreméltó ember (bizonyára azért is, mert nemzete annyira félreértette, sőt megrágalmazta) lelki dekadenciába esett (iszákosság, a feleségével való gyűlölködés és botrányok stb.). Szomorúan látjuk ezt, de az öregember idegösszeroppanása, ha szomorú emberi gyöngeség is, semmiképpen se jelentheti azt, hogy fiatal korában is

dekadensség volt benne az, hogy olyan nagy aulikus volt és hogy nagy vallásossága is idegbajából folyt. Világosan láttuk ugyanis, hogy ifjú- és férfikora éppen ellenkezőleg: a testi, értelmi és akarati virágzás és csúcsteljesítmény kora volt.

Később idézeteket közlünk majd naplójából, melyek mutatják, hogy ifjú korában testi erőben és ügyességben, lélekjelenlétben és életrevalóságban is kitűnt társai közül. Férfikori okosságát mutatja, hogy családi vagyonát nagyban gyarapította, többek közt ő volt a legelső telepítő a török kiűzése után (de ő nem idegeneket, hanem magyarokat telepített birtokaira), nagy politikai okosságára pedig most mutattunk rá. Akaraterejét és jellembeli kiválóságát pedig megmutatta azzal, hogy akkor se ingott meg, mikor a török elárasztotta az országot s mindenki bizonyosra vette, hogy Bécset is elfoglalja. Világos tehát, hogy Eszterházy öregkori gyarlóságai vagy bűnei nem annak szerves folytatásai, melyeket férfikorában tett, hanem azoknak merő ellentéte: lelki törés.

Ellenfelei, sőt a Szekfű-féle újabb, modern irányzatot kivéve még a magyar történetírás is azt állítja, hogy egész életében olyan volt, mint öregkorában, azaz nemzetével szembeszegülve s tőle eltérő utakon járva csak azért szolgálta ki mindenben az udvart, hogy megkapja a hercegi rangot. Célját el is érte: megkapta.

Láttuk már, mennyire nem így volt. Azt a gyűlöletet, azt a gyalázást, azt a sok rágalmat, mely Eszterházy Pálra zúdult és zúdul még ma is, s mely öreg korára, mint látjuk, idegzetét is tönkretette s elkeseredett, semmivel nem törődő emberré változtatta, nem ellensúlyozhatta a hercegi méltóság. Eszterházy sokkal okosabb ember volt annál, semhogy a semmiért ennyit áldozott volna. De láttuk, hogy sokkal jellemesebb is volt.

Hogy nem esett neki jól a hercegi kinevezés, sőt akárhogy nem is áhítozta, nem állítjuk, mert akkor nagyon tökéletes ember lett volna, azt pedig sose mondtuk, hogy szent volt. Annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy a hercegi méltóságot közel se tartotta annyira fontosnak és közel se áhította annyira, mint Thököly vagy Rákóczi Ferenc, sőt akár I. Rákóczi György s történetírásunktól agyonmagasztalt fia, Rákóczi Zsigmond. Sajátságos, hogy rajtuk nem botránkoznak meg a magyar hazafiak.

A történelmünk legönzetlenebb alakjának tartott Rákóczi Ferencnek még akkor is az aranygyapjú és annak megszerzése járt az eszében, mikor „édes" hazája már régen a végét járta. Még 1710 tavaszán is megörvendeztette napjait, hogy – az akkor a Habsburgok ellen politizáló s már nem Habsburg, hanem Bourbon spanyol királytól – végre megkapta az aranygyapjas rend nyakláncát, sőt a lánc helyett magát a nagy toysont, amihez utóbb még a rendszalag megküldését is tartotta olyan fontosnak még a nemzet akkor már válságos helyzetében is, hogy érdemesnek tartotta érte külön írni. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 360. o.)

Thököly is mennyit kapkodott nemcsak a német szentbirodalmi hercegség, hanem még az aranygyapjas rend után is, melyet pedig protestáns meg se kaphatott, Eszterházy Pálnak éppen azért adták meg mindkettőt s Thökölytől éppen azért tagadták meg az egyiket is meg a másikat is, mert szégyenletesnek tartották, hogy ne a hűség és kitartás kapjon jutalmat, hanem a lázadás, a hűtlenség és az árulás. Pedig volt idő, mikor úgy látszott, hogy oda jutottunk. Csakhamar kitűnt azonban, hogy Eszterházy nemcsak a hűség és a kitartás, hanem az okosság útját is járta: az a hatalom kerekedett felül, amelyet ő szolgált. A kereszténység útja nemcsak a becsület útjának bizonyult, hanem az okosságénak is. Ezért lett Eszterházyból herceg, nem pedig Thökölyből. Az pedig a Gondviselés utólagos szentesítése volt, hogy Isten a hű Eszterházy ivadékait úgy megsokasította, mint a tenger fövényét (s még ennek ellenére is jutott mindegyiknek vagyon bőven), ellenben nemcsak Thökölyt, hanem még a Báthoryakat, Zrínyieket és Rákócziakat is rég kipusztította már a föld színéről. Lipót halála után ötven évre már se Zrínyi, se Báthory, se Rákóczi nem volt egy se.

* * *

„Rólunk nélkülünk határoztak, mint például a karlócai békekötésnél is", folytatja a sérelmek elsorolását a Recrudescunt. Szóval nem annak örül, hogy abban a bizonyos karlócai békében végre megtörtént Zrínyi és két évszázad magyarjainak vágyálma, melyben még hinni is alig mertek már: az ország majdnem teljesen felszabadult és lezártuk végre azt a „rabigát", melyet „töröktől vállainkra vettünk", hanem csak az fáj neki, hogy nélkülünk történt. Nem mi ráztuk le, hanem mások vették le a nyakunkról.

Fáj bizony ez nekünk is és fájhat is minden magyarnak, mert igen nagy szégyen, de ez bizonyára nem azoknak a bűne vagy szégyene, akik velünk ezt a nagy jót nélkülünk, sőt – szégyen-gyalázat! – ellenünkre megtették, hanem a mi bűnünk és a mi szégyenünk és elsősorban éppen Rákóczi mostohapapájáé (Thököly), a mamájáé (Zrínyi Ilona), a nagypapájáé (Zrínyi Péter) és a dédpapájáé (I. Rákóczi György).

Hogy szólhattunk volna mi bele 1799-ben a felszabadító háborút befejező karlócai békekötésbe, mikor maga a felszabadító háború is nélkülünk folyt le? Csak néhány „hazaáruló" (Eszterházy Pál, Koháry István) vett benne részt, a „hazafiak" csak akkor, mikor már hoppon maradtak, de akkor se magyar pénzen (porciókat hajtottak be ugyan rajtuk bőven, de nem azért, mert megszavaztuk, hanem azért, mert meghódítottak bennünket).

Annak a szülei, aki a Recrudescuntot kiadta, egyenesen a felszabadítás ellen tevékenykedtek (Zrínyi Ilona és az összeesküvő és törökkel szövetkező I. Rákóczi Ferenc). Mi címen hányhatja hát éppen Rákóczi az udvar szemére, hogy a karlócai békébe mi (s köztünk természetesen az ő családja is) nem szólhattunk bele? Képzelhető-e természetesebb és logikusabb dolog, mint ez a bele nem szólhatás? Hiszen éppen a Rákóczival rokonszenvező magyarok és a magyar történetírás hangsúlyozza legjobban, hogy Eszterházy Pál nádor, aki az egész felszabadító háború alatt úgy viselkedett, hogy ha az ország is követte volna, akkor joga lett volna beleszólni a karlócai békébe, nem az ország, nem honfitársai érzelmeinek és felfogásának képviselője volt, hanem kora legnépszerűtlenebb magyarja.

Azok a magyarok, akik Rákóczi szerint akkor a jó hazafiakat képviselték, legfeljebb a török oldalán vehettek volna részt a karlóczai béketárgyalásokon, s hogy nem voltak ott, annak csak az volt az oka, hogy már nem számítottak, s ezért a töröknek nem volt rájuk szüksége. De a török ügynek is annyira lejárt már akkor a becsülete, hogy ha a török hívta volna őket, akkor se mentek volna már oda ezek a „hazafiak", mert ekkor már maguknak is szégyelleniük kellett azt, amit előtte tettek. Így aztán csak természetes, hogy karlócai béke Magyarország sorsáról döntött, de nem magyarok döntöttek róla. De ezért Bécsnek tenni szemrehányást, kissé már sok a jóból. Örök szégyene ez a magyarnak s szemrehányást is kell érte tenni, de a magyar „hazafiaknak", a kurucoknak, a protestánsoknak s aki ezek ügyét mégis újra felkarolta s ilyen rövid idő múlva már újra hazafiassággá léptette elő: Rákóczinak szól ez a szemrehányás.

„A régi, dicsőséges szabadalmakkal ékeskedő jászokat és kunokat alávetették a németek uralkodásának", halljuk a további sérelmet.

Éppen most láttuk, hogy ugyanezt (szabadalmaink semmibe vevését) már Mátyás király is megtette a jászokkal és kunokkal s Mátyás mégis nemzeti büszkeségünk és „igazságos". Pedig hát Lipót azt a pénzt, melyet a Jász-Kunság elzálogosításáért kapott, az ország felszabadítására fordította s e felszabadítás gyümölcseit még ma is élvezi a nemzet. Hol van azonban ma már az a pompa, amit Mátyás király kifejtett az így szerzett pénzen, vagy hol az a Bécs és Csehország, melynek meghódítására az ország jövedelmét költötte?

A székelyek szabadalmaival pedig már János Zsigmond is így bánt, pedig ő annak az Erdélynek a fejedelme volt, mely állítólag a magyar szabadság fenntartója volt. De elkobozta a székelyek szabadalmait, sőt akasztatta és fülüket-orrukat csonkíttatta (amit Lipót sose tett a jászokkal vagy kunokkal) Rákóczi mind a három Báthory-őse: István is, Zsigmond is, Gábor is.

Ma már egyébként is kár ilyesfajta szabadalmak megszüntetésén keseregni, mert a mai kor, az egyenlőség kora, mely minden különleges szabadalmat már rég megszüntetett, mert

így kívánja az egyenlőség és a haladás szelleme. Különleges sérelemnek tekinthetjük-e tehát, ha Lipót a felszabadító háború őrjítő gondjai közepette onnan teremtett elő pénzt, ahonnan lehetett, s a jászoknak és a kunoknak a törvényben egyébként is nyíltan soha el nem ismert nemességét is nemlétezőnek tekintette s mint más magyart, aki nem volt nemes, őket is megadóztatta? Nem magára, hanem az országra költötte a pénzt, amit ezért kapott. Nem volt-e méltányos, hogy a jászok és kunok, ha máskor nem fizettek is adót, most az ország felszabadításának költségeihez ők is hozzájáruljanak s legalább rövid időre ők is fizessenek?

S csakugyan, csak rövid időre szólt kiváltságaik eltörlése, mert – de ezt már egyik történetkönyvünk se teszi ilyenkor hozzá – már Lipót unokája, Mária Terézia, vagy mint a hálás kunok mondani szokták: „a fölséges" Mária Terézia már vissza is adta nekik régi szabadságukat. Hogy mennyire nem ártott nekik Lipót hallatlan erénye s hogy az igazságos Lipót nem szegényeket fosztott ki, hanem onnan vett, ahonnan volt mit venni, azt láthatjuk onnan, hogy Baksay Sándor, a kálvinista püspök, aki kunszentmiklósi prédikátor volt, az „Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben" című műben nem győzi hangsúlyozni, hogy mind a kunok, mind a jászok milyen mérhetetlenül gazdagok.

„Az osztrákok az ország minden rendje ellen egyaránt kegyetlenkedtek: papot, főurat, nemest, szabad várost egyaránt megadóztattak", halljuk tovább a sérelmeket a Recrudescuntban.

Hát ha mindenkit egyaránt adóztattak meg, az csak a becsületükre válik azoknak az osztrákoknak – feleljük –, mert így kívánja ezt az igazság és az egyenlő mértékkel mérés. Mivel a kiáltvány „kegyetlenkedést" emleget, igazán nem gondoltuk volna, hogy a „kegyetlenség" mindössze csak ebben állt. Nagyon elkényeztethette a magyarokat az osztrák, ha mikor egyszer végre az ország felszabadításának nagy költségei miatt és a törökkel való cimborálás megbüntetésére mindenkit megadóztatott, ez tőle már „kegyetlenségszámba" ment.

Ha pedig e megállapításunkra válaszul azt kapjuk, hogy a nemesek megadóztatása ellenkezik a magyar alkotmánnyal, melynek megtartására pedig a király koronázásakor megesküdött, az a feleletünk, hogy az alkotmányt e tekintetben Lipót előtt már százszor is megszegték olyan királyok is, akik nem voltak Habsburgok és akiknek senki se hány szemére esküszegést. Régen rendkívüli alkalmakkor maga az országgyűlés is nemegyszer vetett ki adót a nemességre is, tehát a nemesség maga is megadóztatta magát, sőt az agyonhangsúlyozott tökéletes adómentességet csak a Habsburgokkal szemben, tehát a legutóbbi századokban vívta ki magának a magyar nemesség. Úgy kellett ugyanis vele bánni, mint a tojással, mert másképp mindjárt eltörött. S eltört hűsége mindjárt rebellióban nyilvánult meg. Volt-e a magyar nemzet történetében valaha olyan fontos és olyan nagy áldozatokat kívánó dolog, mint a török kiverése? Lehet-e hát azt kívánni, hogy a nemesség még ehhez se járuljon hozzá, kivált mikor a véradóban – legalábbis ez esetben – úgyse erőltette meg magát.

Az is furcsa, hogy az a Rákóczi, aki mozgalma elején annyira botránkozik a nemesség megadóztatásán, mozgalma végén, sőt már a közepén, 1707-ben, az ónodi gyűlésen is már „ragaszkodott azon kívánságához, hogy mind úr (azaz nemes), mind szegény attól kinek mije vagyon, adózzék". (Áldássy Antal: Az ónodi országgyűlés története. Századok, 1895., 645. o.)

Rákóczi Ferenc a maga mozgalma céljaira sokkal jobban és nyíltabban megadóztatta a magyar nemességet, mint Lipót a felszabadító háború céljaira. Lipót ugyanis adót nem is vetett ki a magyar nemességre, csak a fogyasztási adót hozta be, melyet mindenki fizetett, aki fogyasztott, tehát a nemes is, de csak annyiban, hogy drágább lett, amit fogyasztott, de nem annyiban, hogy adót vetettek ki rá nemes létére is.

Rákóczi azonban nyíltan is megsértette a nemesi kiváltságokat: egyenesen adót követelt és szedett be a nemesektől is és a nemesi kúriákat a beszállásolás kötelezettségével is sújtotta, amitől a Habsburgok alatt mentes volt.

Ez lett tehát Rákóczi jó szándékából hamarosan, mihelyt ő is megismerte, mit jelent egy ország kormányzása és e kormányzás költségeinek előteremtése. Pedig annak áldásait, amire Lipót a fogyasztási adót költötte, még ma is élvezi a magyar nemzet, de mi lett Rákóczi tör-

vénytelen adóinak és a nemesi önérzet tőle történt megsértésének a haszna? A nagymajtényi fegyverletétel és a bujdosás.

„Kincsre szomjazva, a király esküjével nem törődve a jószágokat elszedték törvényes uraiktól és idegeneknek adták", szól a következő sérelem.

Ez a panasz már annyira „pártos", hogy egyenesen bolsevik ízű. Micsoda gonoszlelkűség kell ahhoz, ha valaki Lipótot meri azzal vádolni, hogy „kincsre szomjazott"? Ilyen állítás még tréfának is sok. Lipót csak lázadóktól, hűtlenkedőktől és csak az ellenséggel cimboráló alattvalóitól koboztatta el a vagyonukat, ezeket se adta idegeneknek, hanem a felszabadító háború költségeire fordította. Mivel azonban a felszabadítók – elég szégyen ránk! – többnyire idegenek voltak, így jutott a magyar jószágokból sok idegen kézre, de többnyire így is csak ideiglenesen. Egyébként pedig amit Lipót elkobzott, hamarosan azt is majdnem mindig visszaadta.

Egyébként láttuk, hogy azok is, akiktől birtokokat kellett elkobozni, többnyire idegenek voltak (az eperjesi kivégzettek, de az volt Frangepán is és inkább többé mint kevésbé még Zrínyi Péter is). Lipót uralkodása alatt nem a sok vagyonelkobzás a feltűnő, hanem inkább a sok amnesztia, mely természetesen mindig az elkobzott vagyonok visszaadásával is járt. Láttuk, hogy még az eperjesiekkel is így csinált Lipót beleegyezésével (négyszeres esküszegésük után is) az 1687-es országgyűlés.

Az elkobzott birtokokat úgy kellett elkótyavetyélni, mert hiszen a hitelezők erőszakoskodásai miatt gyorsan kellett őket értékesíteni. S azokban a háborús időkben ki vett birtokot, mennyit adott érte, aki mégis vett, mikor megművelni úgyse lehetett, s ha igen, nem volt érdemes, mert a termést felélték a hadak s az állatokat is azok hajtották el? Ami befolyt értük, már rég kifizették a katonák hátralékban levő zsoldjára vagy a pénzükhöz hozzá jutni nem tudó hadiszállítóknak. Így azt a pénzt, amit értük kapott és már rég elköltötte, az amnesztia után természetesen megint csak szegény Lipótnak kellett – de most már a forgalmi árban – valahonnan máshonnan előteremtenie. Tudjuk, hogy bukása után még maga Rákóczi is csak azért nem kapta vissza a maga egymillió vagy másfél millió holdját, mert nem kellett neki. Az udvar valósággal könyörgött neki, hogy fogadja el az amnesztiát, tehát fogadja vissza elkobzott birtokait.

Ellenben – s itt következik csak az egész a komikumig menő következetlenség – míg Lipót csak hűtlenségért s lázadásért kobozott el magyar vagyont (de hamarosan még ezt is visszaadta), tagadhatatlan, hogy Rákóczi, mint vezérlő fejedelem, ebben a tekintetben is megszegte a magyar alkotmányt, mert olyan „vétkekért" is kobzott el magyar nemesi vagyont, amiért a magyar alkotmány szerint még sose koboztak el, sőt olyan magyar hazafiakat is sújtott ezzel a kíméletlen büntetéssel, akik még a Habsburg-ellenes magyar történetírás szerint is nemcsak hazaárulók nem voltak, hanem egyenesen kiváló hazafiak.

Ez aztán már csakugyan alkotmánysértés. Az ónodi országgyűlésen például még az az indítvány is elhangzott, hogy azok birtokát, akik a gyűlésen nem jelentek meg, el kell kobozni. (Mennyivel jobban megérdemelték volna ezt az 1666-os országgyűlésről testületileg kivonuló protestánsok Zrínyivel egyetemben! Ezzel aztán el is lehetett volna venni a kedvüket a hetvenkedéstől. Lipótéknak azonban ez akkor még csak eszükbe se jutott. A bécsi titkos tanácsosoknak se. Láthatjuk belőle, hogy ők közel se gyűlölték úgy a protestánst, annál kevésbé a magyart, mint ezek a rebellis, „hazafias" magyarok a másik, a királyhű magyart.

Azért, mert dacból nem ment el az országgyűlésre, soha nem sújtott Habsburg vagyonelkobzással magyart. De lázadó zugországgyűléseken ugyanez már azelőtt is előfordult, mégpedig nemcsak indítvány, hanem határozat alakjában is. Például Zápolya királyválasztásakor is, mint láttuk, mert a bűn mindig terrorral szokott dolgozni. Hogy az effajta határozatok mindig írott malaszt maradtak, mert a lázadók végrehajtásukhoz sose rendelkeztek megfelelő erővel, az természetesen nem a lázadók érdeme.

Ónodon se tekinthetjük a gyűlésezők érdemének, hogy az indítványból nem lett egyúttal határozat is, mert az már maga is elszomorító, hogy ott ilyesmi még csak indítványként is elhangozhatott. Milyen országgyűlés ugyanis az, ahol törvénytelenséget és terrort lehet indítványozni, mert természetesnek tartják a meggyőződés üldözését?

Országgyűlésről való elmaradást legfeljebb pénzbüntetéssel lehetett volna sújtani. A birtokelkobzás indítványára az ónodi országgyűlés is csak ezzel felelt, de ott ez is törvénytelen volt, mert király, nádor, zászlósurak nélkül nincs magyar országgyűlés, Ónodon pedig se királyi meghívó, se nádor, se országbíró, se horvát bán, se esztergomi érsek nem volt. Ezért előtte két évvel, Szécsényben, még maguk a gyűlésező kurucok is hivatalosan megállapították, hogy éppen emiatt az ő gyűlésük nem országgyűlés, hanem csak gyűlés, összejövetel, konventikulum, zuggyűlés. Ha azonban valaki egy konventikulumra nem megy el, azért még nem lehet büntetni. Lehet azonban büntetni azokat, akik elmennek, mert ezt már nem egy Országgyűlés kimondta olyankor, mikor a konventikulumnak a hivatalos országgyűléssel dacoló jellege volt.

Azonban azért, mert a tőle (természetesen törvénytelenül) kivetett adót nem fizették meg, Rákóczi a valóságban is elkobozott nemesi birtokokat. Pedig hát ez hallatlan zsarnokság, sőt egészen ismeretlen dolog a magyar alkotmányos életben. Habsburgok birtokot emiatt sose koboztak el. Elkoboztatta például Rákóczi olyanok szőlejét, akik a tőle kivetett bordézsmát nem fizették meg. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 271. o.). És ez a Rákóczi ragadott fegyvert azért, mert Lipót alatt nagy volt az adó és kíméletlen a behajtása!

Senki se tud egyetlenegy esetet se felhozni arra, hogy az, akinek Lipót elkobozta a vagyonát (még ha hamarosan visszaadta is), ne lett volna tényleg lázadó, hűtlen törvényes királyával szemben, törökkel vagy franciával cimboráló. Ellenben Rákóczi ónodi gyűlése vagyonelkobzásra ítélte még Széchenyi Pál, kalocsai érseket is, sőt még azt a Szirmayt is, aki Thököly idejében főkuruc és Bécsújhelyt magának Rákóczinak is fogolytársa volt. Megokolás: mert „kellő hazafiságot nem tanúsítottak" (Századok, 1895., 638. o.). Tehát még maga a vagyonelkobzó határozat se meri őket még a maga szempontjából se hazaárulóknak nevezni, hanem csak azt állapítja meg róluk, hogy nem egészen olyan hazafiak, mint kellene lenniük.

De hol van az a magyar vagy nem magyar törvény, amely még az olyan állampolgár, sőt magyar nemes teljes vagyoni kifosztását is megengedi, akinek más bűne nincs, mint csak az, hogy nem „kellő" hazafi, de természetesen még ezt is csak ellenségei állapítják meg róla? Bécsben például túlságosan is kurucnak tartották Széchenyi érseket s meg is volt rá az okuk, mert mikor például Rákóczit elfogták, vele együtt őt is le kellett volna tartóztatniuk, mert Bercsényivel és Szirmayval együtt őt is összeesküvőnek jelölte meg Longueval s ezt más tanuk vallomása is megerősítette. (Lukinich: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története) De mutatta ezt az a viselkedése is, melyet a király előtt tanúsított, mikor országgyűlés helyett hívta össze Bécsbe Lipót a magyar urakat. Bécs meg se bántotta ezt a Széchenyi érseket. Rákóczi és a kuruc gyűlés bántotta. De miközben ők maguk ilyen felháborító törvénytelenségeket csináltak, Rákóczi és társai szentül meg voltak győződve, hogy ők Lipóttal szemben a törvényt és a magyar alkotmányt védik.

Kétségtelen, hogy csak azért, mert valaki nem „kellő" hazafiságú, még nem lehet büntetni, annál kevésbé a vagyonától megfosztani. Mit szóljunk azonban a kurucok igazságtalanságához, mikor az is egészen kétségtelen, hogy ők Széchenyi Pál személyében olyan embert ítéltek ilyen nagy büntetésre, aki még Rákóczi magasztalói és a Habsburgok gyalázói szerint is nemcsak „kellő" hazafiságú volt, hanem egész ezer éves történelmünk egyik legeszményibb, legönzetlenebb, legpéldásabb hazafia? Ő volt például azok között a magyarok között, akiket Lipót tanácskozásra hívott, az egyedüli, aki ott a császár előtt fel mert szólalni és kijelenteni, hogy országgyűlés nélkül adót megajánlani törvénytelenség.

Jellemző „tűrhetetlen" „elnyomásunkra", hogy noha erre az egész magyar társaság hozzácsatlakozott s így őmiatta dőlt dugába Lipót egész terve, később pedig, mint láttuk, arra is

erős bizonyítékok voltak, hogy Rákóczi összeesküvésének is részese volt, nemcsak soha semmi baja nem lett miatta, hanem ott a tanácskozáson Lipót rögtön igazat adott neki. S Rákóczi és ónodi gyűlése ezt az embert ítélte a „kellő hazafiság" hiánya miatt vagyonelkobzásra! Hol van ettől Lipót vagy akár leggonoszabb miniszterének önkényeskedése, törvénytelensége vagy alkotmánytiprása? Pedig adatunk van rá, hogy a kurucok az ónodi gyűlésnek ezt a határozatát Széchenyi érsek ellen nemcsak kimondták, hanem végre is hajtották.

A másik, nem „kellő" hazafisága miatt birtokelkobzással sújtott magyar nemes (Szirmay) protestáns volt és Rákóczi régi bizalmi embere, aki vele együtt került Longueval feljelentése miatt börtönbe. Tehát még Rákóczi hajdani bajtársa se találtatott már „kellő" hazafinak s őtőle is a magyar szabadságharc kobozta el a vagyonát csak azért, mert az ónodi gyűlésen nem jelent meg (természetesen Széchenyi érsek is ezért nem volt „kellő" hazafi). Látjuk tehát, hogy az előbb említett lehetetlen indítványt valójában mégiscsak elfogadta az ónodi gyűlés, csak kivétel nélkül mindenkit nem mert miatta sújtani. De természetesen csak azért, mert félt, hogy akkora felzúdulás lesz miatta, hogy a kuruc ügynek sokkal többet árt, mint használ.

Igaz, hogy ezt a Szirmayt, aki Thökölynek még jobbkeze volt, Bécs később a Rákóczival való béketárgyalásokra császári biztosi minőségben küldte a kuruchoz (úgy, mint Széchenyi érseket is), s Szirmay a küldetést vállalta, tehát nem lehetett már olyan nagy kuruc, mint hajdan volt. Ámde, mint császári biztos is annyira a kurucokhoz húzott e béketárgyalásokban, hogy még a kém szerepére is vállalkozott, s többek közt azt is közölte Rákóczival, hogy az új császári hadvezér Herbeville, rendeltetése az, hogy Erdélybe menjen. Világos, hogy ennek Rákóczival való közlése a szó szoros értelmében hűtlenség volt Szirmay részéről, mert Rákóczi az így szerzett ismeretnek hadműveletei irányításában és jövő terveit illetőleg igen nagy hasznát vette.

Láthatjuk tehát, hogy Rákóczi szempontjából mennyire „kellő" volt Szirmay hazafisága. Hiszen még álnokságra, képmutatásra, hűtlenségre, királya bizalmával való visszaélésre, sőt királya kijátszására és becsapására is vállalkozott Rákóczi kedvéért. Mégis a nem kellő hazafi címet és birtokai elkobzását kapta érte jutalmul. Hogy nem sok kára lett belőle, mert Rákóczi hatalma nem sokáig tartott, az bizonyára nem Rákóczi bűnét enyhíti, se az ónodiakét.

Ez az eset azonban egyúttal arra is alkalmas, hogy újabb példán mutathassuk be, mennyire nem igaz az a nálunk általánosan hitt vád, hogy Bécs sose bízott a magyarokban, még akkor se, mikor az illetők hűsége minden próbát kibírt. Szirmay esete ennek megint éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Azt kell ugyanis látnunk, hogy Bécs még Rákóczi volt összeesküvő társaiban (Széchenyi érsekben és Szirmayban) is bízott. Még Szirmayban is, aki ráadásul még protestáns is volt. Egyenesen bizalmi emberének választja ki s általa tárgyal halálos ellenségével, Rákóczival.

Pedig a protestáns Szirmay annyira nem Bécs híve volt, hanem Rákóczié, hogy szerepét egyenesen arra használja fel, hogy hadititkot árul el neki. De ha udvari emberekkel beszélt, természetesen nekik hízelgett és Rákóczi ellen beszélt, azok pedig olyan becsületes emberek voltak, hogy nem tudták róla feltenni az álnokságot s hittek neki. Úgy mint Thökölynek is hittek, mint láttuk. Szirmay bécsi ismeretsége is innen származott, mert már régebben ő is tárgyalt, illetőleg hazudozott ott Thököly nevében. Sokat elárul az is, hogy – mint majd látni fogjuk – ez a protestáns Szirmay spiritiszta is volt.

Szirmay aztán – látjuk – meg is kapta álnokságáért a méltó büntetést, csakhogy nem Lipóttól, hanem Rákóczitól, ha mégúgy ellenkezett is ez a büntetés a magyar alkotmánnyal. Szirmay a már sok közölt és közlendő után egy újabb bizonyíték arra, hogy Bécsnek nem az volt a hibája, hogy még a becsületes magyarokban se bízott, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy még a becstelenekben is, még az olyan magyarokban is megbízott, akik halálos ellenségei voltak s ezt nekik is jól kellett tudniuk róluk. Hiszen Szirmay ismételten ült a császár börtönében. Csak igen jól tudott színeskedni.

Ami pedig a nemesi szabadságok megsértését és a törvénytelen (ítélet előtti) elfogások vádját illeti, ez mint minden eddigi felkelésnek, természetesen Rákóczi szabadságharcának okai között is szerepel. Említettük már, hogy az a magyar nemesi kiváltság, hogy nemes ember felett csak maga az országgyűlés ítélhet, s hogy addig letartóztatni se szabad, míg az ítéletet ki nem mondták ügyében, annyira lehetetlen kívánság volt, hogy megtartása sokszor egyenesen képtelenség volt. Hiszen ha ezt a törvényt mindig megtartották volna, akkor úgyszólván egy nemest se lehetett volna megbüntetni, akármit csinált is.

Egy bűnös kedvéért külön nem lehetett volna összehívni az országgyűlést, tehát várni kellett volna, míg az országgyűlés összehívásának rendes ideje elérkezik. Addig tehát a bűnös nemes szabadon garázdálkodhatott volna. De az országgyűlés marasztaló ítélete után se lehetett volna elfogni, mert arra az egyszerűbb nemes régen elmenekülhetett volna biztos helyre, a főúr pedig bevehette volna magát a várába, melynek megostromlására egy egész hadsereget kellett volna vezetni, melynek költségeit senki se vállalta.

Amelyik király ilyesmit eltűr és megvár, az sokkal nagyobbat vétkezik a köz és hivatása ellen, mint az, aki ezt a bűnös nemest idejében lakat alá teszi, ha mégúgy ellenkezik is ez a nemesi kiváltsággal. Nemcsak a letartóztatása ellenkezik ugyanis a törvénnyel, hanem a le nem tartóztatása is, mert a törvény nemcsak a nemesi kiváltságot védi, hanem a bűnös megbüntetését is előírja, s a király nemcsak arra esküdött meg, hogy a nemesek kiváltságait tiszteletben tartja, hanem arra is, sőt elsősorban arra, hogy igazságot szolgáltat és megvédi az erényt és megtorolja a bűnt.

Azt is említettük, hogy olyan főnemest nem is lehetett az országban talán egyet se találni (hogy a gőgös és heves Zrínyiekről, Báthoryakról, Balassákról stb. ne is beszéljünk), akinek börtöneiben nemes emberek ne sínylődtek volna, vagyis aki ezt a nemesi kiváltságot a környékén lakó kisnemesek tekintetében maga megtartotta volna. Olyan borzalmasan nagy bűn volt tehát, ha néha a király is indíttatva érezte magát, hogy ne tartsa meg? Talán csak azért nem volt tilos a királynak az, ami a főuraknak nem volt tilos, mert őket nem koronázták meg s így ők nem tettek esküt az alkotmányra? Pedig hát főispáni esküt ők is tettek s ez abban is benne volt s az alkotmányt egyébként se csak az köteles megtartani, aki külön meg is esküdött rá.

Pedig hát Lipóttal szemben a Wesselényi-összeesküvés óta, melyet éppen eléggé megvilágítottunk már, más ilyen természetű „törvénytelen" letartóztatásra nem is lehet hivatkozni, mint egyedül csak magának a francia királlyal cimborálni próbáló Rákóczi Ferencnek letartóztatására.

Rákóczi Ferenc „törvénytelen" letartóztatása

„Rákóczi szabad fejedelmek örököse – mondja a Recrudescunt –, magányos életet élve könnyes szemmel nézdegélé hazájának napnyugatra rohanó állapotát. Bátorságos lelkiösmerettel óvakodott minden változástól, minden rossztól, mégis elfogatták és ocsmány tömlöcbe rekesztették. Fölségsértéssel vádolták, hamis tanukat fogadtak ellene, jutalmat ígértek rabtársainak, ha ellene vallanak, elferdítették leveleit, törvénytelen bíróság elé állították. A haza törvényeinek nyilvános megszegése és az élete ellen leselkedő veszedelem láttára csak a szökésben kereshetett menedéket. Távollétében tökéletlen, igazságtalan, hamis ítéletet hoztak ellene" stb.

Több ferdítést és több hazugságot talán nem is lehetne olyan kis helyre összezsúfolni, mint itt Rákóczi összezsúfolt, s már eleve meg kell állapítanunk, hogy nem lehetett igaz ügy az a szabadságharc, melyet ennyi elferdítéssel és hazugsággal kellett megokolni. A

„Recrudescuntot" Ráday művének tartják. Meg kell állapítanunk, hogy magának Rákóczinak a műve. Legalábbis a most idézett része szóról szóra tőle származik. Ráday csak titkár, csak íródeák lehetett.

Olyan embernek, mint Rákóczi, nem volt szüksége arra, hogy a kiáltványokat mások szerkesszék helyette. Képtelen is lett volna Rákóczi arra, hogy mások elmeműve alá írja oda a nevét. Rákóczi elsősorban mint író (és szónok) volt nagy. Mikes is (mintegy lekicsinyelve) kiemeli, hogy a fejedelem mindig és örökké csak ír. A tehetséges, a született író (Rákóczi pedig az volt), még ha kell, se tudja elviselni, hogy mások írjanak helyette és a nevében. Aki bővebben foglalkozott Rákóczival s alkalma volt lelkivilágát megismerni, a fent idézett sorokban azonnal ráismer Rákóczi jellegzetességeire, érzelmeire, lelkivilágára, kedvenc gondolataira, kifejezéseire és stílusára, azaz Rákóczi tollára.

Azt, hogy fejedelem létére is csak magánéletet élt, csak maga Rákóczi hangsúlyozhatta, mert az ő rögeszméje volt az, hogy ő fejedelem (noha nem volt az) s egyedül csak ő tarthatta kiemelendőnek s magára nézve méltatlannak, hogy ennek ellenére eleinte mégis magánéletet kellett élnie. Látni fogjuk majd, hogy Rákóczi egész életének ez a rögeszme volt az irányítója. Ő, mivel fejedelemnek tartotta magát, fejedelem módra és fejedelmi hatalommal akart élni.

Pedig hát Rákóczi nem volt, nem is lehetett „szabad fejedelmek örököse", mert tudva levő, hogy az erdélyi fejedelmeket választották, tehát az erdélyi fejedelmeknek, mint ilyeneknek, nem lehetett örökösük. Ott a fejedelem fiának nem járt a fejedelemség. Egyébként Rákóczinak már az apja se volt soha fejedelem. I. Rákóczi Ferencet megválasztották ugyan fejedelemnek már gyermekkorában, de ezen a címen csak a fejedelmi címet viselte egész életében, de tényleg egy percig se volt az, mert apja, II. Rákóczi György, már életében elvesztette fejedelemségét s ha ő még ragaszkodott is a hatalomhoz haláláig, a fia már semmiképpen se ragaszkodhatott, mert anyjával együtt kiszorult Erdélyből és Sárospatakon élt. De egyébként is, mikor Erdély fejedelmévé választották, akkor is azzal a feltétellel választották meg, ha nem lesz katolikus, ő pedig már gyermekkorában az lett.

Az ő fia volt aztán II. Rákóczi Ferenc, aki nem csak szabad fejedelmek utódának, hanem egyenesen „örökösének" mondja magát kiáltványában. De a következetlenségnek, sőt a komikumnak mekkora foka ez, különösen abban a Rákócziban, aki a magyar nemzet fő sérelmét éppen abban látta, hogy a Habsburgok kiterrorizálták belőle az ő örökösödési jogukat s ezt ő a magyar nemzet, a magyar nemesség „örökös jobbágyságra való vettetésének" nevez és tartja. Közben nem veszi észre, hogy ő veti örökös jobbágyságra az erdélyi nemességet akkor, mikor az erdélyi fejedelmek örökösének mondja magát, akihez nem illik a „magános élet"; akire sérelem az, hogy magánemberként éljen.

A Habsburgok Magyarországon sose ismerték el, hogy a magyar királyokat választani kell vagy lehet (de Mátyás király, Nagy Lajos vagy az Árpádok még kevésbé ismerték ezt el), a magyar országgyűlések határozataiban ezen elv kimondását sehol nem találjuk, de nem találunk még olyan kifejezést se, mely erre utalna. Ellenben Erdély alkotmányának egyenesen a fejedelemválasztás az alapelve és soha egy erdélyi fejedelem se vonta kétségbe, hogy őt választották, nem pedig örökölte a fejedelmi széket. Mindegyik elismerte azt is, hogy a fia is azért lett utána fejedelem, mert megválasztották, nem pedig azért, mert a fejedelem fia.

Még a leghatalmasabb és legönkényesebb hajlamú erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György is nyíltan elismerte, hogy fia, I. Rákóczi Ferenc, azért lesz majd utána fejedelem, mert megválasztották, nem pedig azért, mert az ő fia. Habsburg-királyaink is még életükben megkoronáztatták a fiukat, de azt sose engedték bevenni a törvénybe, hogy megválasztottak, hanem csak azt, hogy megkoronázták, királyuknak, uruknak elismerték. (Ezt a kétértelmű kifejezést használták, hogy a magyar rendeknek is eleget tegyenek, akik minden áron ragaszkodni akartak azon állítólagos jogukhoz, hogy ők a királyukat választják).

S lám, Rákóczi mégis tűrhetetlen nemzeti sérelemnek tekinti, hogy Lipót az 1687-es országgyűlésen utódai örökösödési jogának nyílt elismerését kérte és kapta meg a nemzettől.

Maga Rákóczi azonban abban a kiáltványában, melyet azért adott ki, hogy bejelentse, hogy a nemzet sarkalatos jogának, a szabad királyválasztás „elkobzásáért" fegyvert ragad, az erdélyi fejedelemség „örökösének" mondja magát.

Pedig hát az erdélyi fejedelmi székhez neki nemcsak a gyakorlatban, hanem még elméletben se volt semmi néven nevezendő joga. Érthetetlen, hogy mégis mint sérelmet vagy legalábbis mint furcsaságot hánytorgatja fel, hogy ő ennek ellenére is csak „magános életet" élt. Képzelhető-e ennél nagyobb következetlenség s nyíltabb megsértése annak az elvnek, melyért tulajdonképpen fegyvert ragadott, a szabad királyválasztás elvének? Sejthetjük belőle, mekkora sérelmek érték volna a magyar szabadságot akkor, ha a magyar korona nem a Habsburgok, hanem például a Rákócziak fején lett volna! Hogy kobozták volna el ők a nemzet szabad királyválasztó jogát!

Rákóczi nem „szabad fejedelmek örököse" volt, hanem volt fejedelmek leszármazottja. A tényleges fejedelemségtől azonban már a nagyapját megfosztotta a török, apja pedig akkor is elvesztette volna fejedelemségét, ha már az ő apját is nem érte volna ez a szerencsétlenség. Megválasztásakor kikötötték ugyanis, hogy ha katolikussá lesz, a választás érvényét veszti. De ha se nagyapját, se apját nem érte volna ez a szerencsétlenség s mindketten mint tényleges fejedelmek haltak volna meg, II. Rákóczi Ferencnek akkor se lett volna semmiféle joga a fejedelmi székre, mert hiszen Erdély választó fejedelemség volt, nem pedig örökös.

Rákóczi elsősorban azért fogott fegyvert, hogy még a magyar királyok utódai se lehessenek a korona örökösei még az 1687-es országgyűlés ez irányú határozata ellenére se. De hogy őt örökösödés címén illeti az a fejedelemség, melyet már nagyapja elvesztett s amelyről mindenki tudta és tudja, hogy sose öröklődött és a törvény is nyíltan ezt mondta róla, azt mégis magától értetődőnek tartotta. Hazug tehát Rákóczi kiáltványának az az állítása, hogy ő az erdélyi fejedelmek „örököse" volt.

Hazug azonban az a másik állítás is, hogy ő ennek ellenére mégis megelégedett a „magányos élettel", tétlenül nézdegélte a dolgokat, „óvakodott minden változástól" s a gonosz Bécs mégis letartóztatta. Rákóczi azt meri mondani, hogy őt ártatlanul és „igazságtalanul" tartóztatták le, „hamis tanukat fogadtak" és „hamis ítéletet hoztak ellene". Ezzel szemben mindenki tudja s maga Rákóczi is nemcsak elismeri, hanem hosszan tárgyalja is önéletrajzában, hogy törvényes és koronás királya ellen fegyveres lázadásra készült; külföldön, királya ellenségei között keresett magának szövetségeseket; ezért két levelet is írt a francia királynak, külön írt Barbesieux francia hadügyminiszternek is.

Milyen arc és milyen vastag bőr kellett tehát ahhoz, hogy Rákóczi kiáltványában így írhasson, ilyen kifejezéseket használhasson és ilyen önérzetes lehessen! Egyenesen a bolsevisták jutnak eszünkbe, kik szintén a nagy hanggal akarták elhitetni (részben sikerült is nekik), hogy igazuk van. A szovjet külügyminiszter (ha jól emlékszem: Wisinszky) egyszer azt mondta például felszólalásában az ENSZ-ben, hogy akkorákat nevetett a nyugatiak érveinek kezdetlegességén, hogy egész éjszaka nem tudott miatta aludni!

Dr. Lukinich Imre, aki Rákóczi Ferenc perének aktáit megtalálta s ezek alapján a per történetét először megírta, azt a kifejezést használja, hogy Rákóczi „a forradalom útjára lépett" már az 1697-es esztendő folyamán. (Elfogatása pedig csak 1701. április 18-án volt.) (Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története, 12. o.)

Mindenki tudja, hogy Rákóczi Longueval századost bizalmasává választotta, beavatta titkos terveibe, vele közösen fogalmazta meg a Párizsba küldött leveleket. Longueval volt az, aki elvitte őket, Longueval volt az, aki a leveleket Bécsben megmutatta, illetőleg átadta; ő volt, aki Rákóczit feljelentette és ő volt az, aki a perben tanúskodott ellene. Mi címen nevezi hát Rákóczi Longuevalt „hamis tanú"-nak, akit az udvar „fogadott ellene"? Vajon volt-e valaha a világon valódi tanú, ha még Longueval se volt az a Rákóczi perben? Maga Lukinich is azt írja (25. o.), hogy „Longueval adatai, a lényeget illetőleg hiteleseknek tekinthetők, mert dátumszerű feljegyzéseken alapulnak".

Longueval után a legterhelőbb tanú Sándor Gáspár volt, Thököly egyik főembere és bizalmasa. Sándor Gáspárnak a felesége is Thököly-lány volt (Erzsébet) s így mostohaapja révén Rákóczinak is távoli rokona volt. Ez a Sándor Gáspár 1696 táján már az udvar kegyét kezdte ugyan keresni, arról azonban szó se lehet, nem is állítja senki, mert hiszen maga Rákóczi elismerésével is ellenkeznék, hogy ő is valótlant mondott volna akkor, mikor Rákóczi ellen vallott.

Egészen kétségtelen azonban, hogy a többiek, Rákóczi hívei (báró Szirmay István, Vay Ádám, Berzeviczy János Ádám stb.) voltak azok, akik hamisan vallottak akkor, mikor azt állították, hogy semmiről se tudnak. Világos, hogy ha ezeket biztatták a vallomásra, sőt talán ígértek is nekik érte, nem arra biztatták őket s nem azért ígértek nekik, hogy Rákóczit bemártsák s hogy valótlant valljanak, hanem azért, hogy ne leplezzék a bűnt, ne hallgassák el az igazat, ne hazudjanak, ne ferdítsenek, ne hamisan valljanak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem azok voltak a hazugok és a hamis tanuk, akik Rákóczit vádolták, hanem azok, akik mentették, akik azt állították, hogy hűséges alattvaló és hogy semmiféle törvénytelenségéről semmit nem tudnak. Hiszen maga Rákóczi mondja önéletrajzában, hogy mivel két levelet is írt a francia királynak, de azok közül csak az egyik került Bécs kezébe, de ő – sajnos – nem tudta, hogy melyik, de egyébként se emlékezett már rá pontosan, mit írt az egyik levélben s mit a másikban, nem tudta, hogy a kihallgatáson majd mit és hogyan hazudjék s borzasztó kellemetlen érzés volt számára, hogy esetleg olyan hazugsággal menti majd magát, amelyről az udvar kezében lévő levélből rögtön meg lehet állapítani, hogy hazugság.

Ugyancsak ő írja, hogy kihallgatásakor azt hazudta (mégpedig az „ártatlan" ember olyan affektált fölényével, mint ahogyan Wisinszky beszélt az ENSZ-ben), hogy csak Longueval találta ki (hogy Bécsben érdemeket szerezzen), hogy ő Lipót ellenségének, a francia királynak írt, mégpedig tervezett felkelése ügyében. Az igazság – Rákóczi állítása szerint – az, hogy mindkét levél az angol királynak szólt s azért írt neki, hogy a német birodalmi hercegség elnyerése ügyében őt Lipótnál támogassa.

Ki vallott hát hamisan: Rákóczi, Longueval vagy Sándor Gáspár? Ki ferdítette el Rákóczi leveleit: ő-e, Bécs vagy Longueval? Ki volt hamis: Rákóczi-e vagy az ítélet? Történt-e Rákóczin igazságtalanság azzal, hogy felségsértésért és lázadásért bűnösnek mondták ki és ki használt bűnös eszközöket: az udvar-e azért, hogy Rákóczit tönkretehesse, vagy pedig Rákóczi-e azért, hogy a megérdemelt büntetés alól kibújhasson?

Ezek után nem kell-e mélyen elcsodálkoznunk s fejünket csóválnunk Rákóczi híres kiáltványának valótlan állításain, tudatos ferdítésein, fölényes, az ártatlanság pózában feszengő hangján s nem azt kell-e kimondanunk, hogy Rákóczi félrevezette, becsapta a nemzetet, mikor a „szabadság" zászlóinak kibontásakor kiáltványban fordult hozzá? Olyan szép kiáltvány volt ez, hogy még ma is meghatja és megrezegteti a magyar szíveket, ha elolvassák s melynek már az első szava (recrudescunt: felszakadnak, azaz a nemes magyar nemzet régi sebei) is annyira kifejező és költői, hogy nem téveszthetí el hatását magyar emberre.

Rákóczit tehát nem „könnyes szemmel való nézdegéléséért" „rekesztették ocsmány börtönbe", hanem hűtlenségért és lázadásért, mert magyar alattvaló létére királya ellenségével akart szövetkezni. Nemcsak az osztrák, hanem a magyar törvények, a magyar alkotmány szerint is megérdemelte volna a felségsértő és lázadó nevet s az érte a magyar törvényben is járó vagyonelkobzást és halált még akkor is, ha nem is ő kezdte volna a dolgot, ha nem ő írt volna az ügyben Párizsba, hanem a francia király kísértette volna meg őt s ő csak annyira lett volna gyönge, hogy a kísértésnek nem tudott volna ellenállni s tárgyalásokba bocsátkozott vele, ahelyett, hogy – mint becsületes alattvalónak kötelessége lett volna – a dolgot az udvarban azonnal jelentette volna.

Rákóczi azonban nem csábított, hanem egyenesen csábító volt. Ő próbálta kísérteni a francia királyt, nem pedig megfordítva, s mikor az visszautasítja a csábítást s azt üzeni neki, hogy mivel még nincsen háborúban a császárral, még nem tartja illőnek, hogy egyik alattva-

lójával ellene fondorkodjon, Rákóczi még akkor se tért észre s még akkor se jutott eszébe, hogy amit tesz, őtőle bizonyára sokkal kevésbé illik, mint XIV. Lajostól, hanem ennek ellenére is folytatta a fondorkodást és újabb levelet írt.

Ami pedig Rákóczi börtönének „ocsmányságát" illeti, ez az állítás is majdnem olyan szemtelen hazugság, mint a többi. Ki gondolná például Benczúrnak Rákóczi elfogatását ábrázoló szép és megrendítő képe után, hogy annak a beteg asszonynak, a feleségnek, aki az elfogatáskor a képen az ágyban van (az se igaz, hogy a kisgyerek is ott volt velük a bölcsőben, mert az Bécsben volt), a gonosz Bécs még azt is megengedte, hogy csatlakozhassék férjéhez, mikor elvitték s férjével együtt mehessen Eperjesig, de akitől még ott is csak azért vált el (s a gonosz Bécs megbízottai ezt is megengedték), hogy még aznap a postakocsin Bécsbe utazzék, hogy férje ügyében ott eljárjon.

Pedig hát világos, hogy mindezek megengedése nagyban akadályozta azt, hogy Rákóczira a bűnt rábizonyíthassák, s ugyancsak megkönnyítette azt, hogy magát a bajból akkor is kimoshassa, ha bűnös. Így ugyanis ugyancsak alkalom nyílt a bűnjelek eltüntetésére, tanuk szerzésére (akik természetesen nem voltak „hamisak"), az igazságszolgáltatás megakadályozására.

Ki gondolná a kiáltvány megsértődött hangjából s a szenvedett sok méltatlanság felpanaszolásából, hogy „Rákóczi még felesége távozása után is szabadon fogadhatott látogatókat, cselédei akadály nélkül ki- és bejárhattak" (Lukinich, 39. o.). (Igazán elmondhatjuk, hogy ilyen felségsértésért letartóztatott foglyai is csak a jó Lipótnak voltak.)

Rákóczit saját hintaján vitték. „Minden katonai regulát és a szigorú őrizet érdekében szükséges óvatossági rendszabályt szem előtt tartottak: két őr a kapu előtt, kettő a szobában állt éjjel és nappal nyitott ajtónál kivont karddal", de azért „bármikor érintkezhetett kamarásával, sőt üzeneteket válthatott fogolytársaival is, akik vele egyidőben ugyanazon az úton, mögötte jöttek" (Lukinich, 40. o.).

Ez a túlságos jóindulat valóságos kitenyésztését jelentette az összejátszásnak, mintha csak készakarva akarták volna lehetetlenné tenni, hogy bűnét rá lehessen bizonyítani s lehetővé tenni azt, hogy majd igazolni tudja magát. Felesége is annyira nyíltan működhetett ugyanezen irányban, hogy mikor Budára értek, ott már várt rá felesége levele, melyet Bécsből küldött s melyet az éjjel-nappal kivont karddal és nyitott ajtónál vigyázó őrök a fogoly kezébe adtak (!), s melyben felesége értesíti, hogy Longueval letartóztatásban van s Rákóczi egyik levelét megtalálták nála (ezért volt Rákóczi olyan lelki kínokban amiatt, mert nem tudta, melyik volt az a levél). Egy jó hónap múlva, május 29-én érkeztek meg a bécsújhelyi börtönbe, de arra Rákóczi „az enyhe felügyelet következtében" (Lukinich) már az úton sok mindenről tájékozódott, ami tagadása szempontjából fontos volt számára.

Rákóczit Bécsújhelyt először abban a helyiségben helyezték el, melyben nagyapja, a kivégzett Zrínyi Péter lakott, s mely később a császári konyha éléskamrája lett. Ez se volt szoros értelemben vett börtön. Nem volt sötét, de nem lehetett egész világos se, mert az ablakok alsó fele be volt falazva. Írni-olvasni lehetett benne, de egy ideig ezt se engedték meg neki. Feleségével azonban innen is tudott titokban levelezni (Lukinich, 82. o.).

Panaszára azonban a császár parancsára innen már augusztus végén a vár egy másik, tágas és világos szobájába vitték, melynek ablaka fákra, vízre és a benne úszkáló hattyúkra nézett, melyeket Rákóczi az ablakhoz szoktatott és ott etetett. Dohányt kapott és újságokat (Lukinich, 96. o.), azt pedig maga írja önéletrajzában, hogy élelmezése egyenesen fényesnek volt mondható (sat lautum). Kiszolgáló inas állt rendelkezésére, sőt még egy nemesi apród is ott volt vele, aki ráadásul még magyar is volt és protestáns is (Berzeviczy). Így aztán nem csoda, hogy meg tudott szökni börtönéből.

Megint csak újabb bizonyíték ez arra, mennyire hamis a „hazafias" magyar vélekedés, hogy a bécsiek, a Habsburgok, még a hozzájuk hű magyarokban se bíztak. Újra csak azt kell látnunk, hogy még a rebellisekben is sokkal jobban megbíztak, mint szabad lett volna. Ők

olyan finomak voltak még a már fogoly Rákóczihoz is (de egyúttal annyira ostobák is), hogy a régi, megszokott apródját hagyták meg mellette, mert tudták, hogy az, aki már ismeri az úr szokásait, sokkal nagyobb kényelmet jelent számára, mint egy új ember. Arra azonban már ostobaságukban nem gondoltak, mert a jóság fontosabb volt nekik, mint az okosság, hogy a megszökés is sokkal könnyebb neki így, mintha ők adnának melléje egy olyan osztrák inast, akit addig sose látott. Vagy talán olyan túlságosan bíztak Rákócziban, hogy még csak eszükbe se jutott, hogy szökésre is gondol s visszaél majd jóindulatukkal?

Abban is helyre kell aztán igazítanunk a kiáltványt, hogy Rákóczit nem felségsértéssel „vádolták", mint a Recrudescunt mondja, hanem felségsértő volt. Leveleit nem „ferdítették el", mert nem is volt semmi ferdítésre szükségük. Rákóczinak a francia királyhoz írt levelei ferdítés nélkül is éppen elég bizonyítékot szolgáltattak ellene, „hamis tanúkat" se fogadtak ellene, hiszen még ha a lelkiismeretük rá vitte volna is őket, akkor se lett volna rájuk szükségük, mert hiszen voltak nem hamis tanuk is. Rákóczi maga is elismeri önéletrajzában, hogy az, amit Longueval és Gáspár Sándor vallottak, igaz volt, Lukinich is kénytelen megállapítani ugyanezt.

Aztán miért lett volna szükség hamis tanuk fogadására, mikor Bécs kezében voltak Rákóczi levelei. Azok is, amelyeket XIV. Lajoshoz és az is, melyet Barbesieux-hoz írt. Mikor Rákóczit kihallgatták, felmutatták, sőt kezébe is adták ezeket a leveleket (Lukinich, 63. o.). Rákóczi az 1700. november 1. keletű, a francia királyhoz intézett levélre azt mondta, hogy az ő írása, csak az aláírás nem való tőle, a Barbesieux-hoz írt levélről azonban mind a szöveget, mind az aláírást illetőleg elismerte, hogy tőle való. Az 1701. február 11-i, a francia királyhoz szóló levélről azt mondta, hogy ő írta, de Longueval diktálta.

De ha így volt, akkor hogy lehetett Longueval „hamis tanú"? De ha igaz is lett volna az, hogy az egyik levél aláírása nem tőle származott, van-e ennek csak valami jelentősége is akkor, mikor magáról a szövegről itt is elismerte, hogy ő írta?

Látjuk tehát, hogy a „Recrudescunt" előbb idézett része a legszemtelenebb, szemenszedett hazugság. Rákóczi itt olyasmiket állít, melyekről ő maga tudta a legjobban, hogy nem igazak. Mikor Longuevallal közölték, hogy Rákóczi tagadja, amit ő állít, kérte, hogy szembesítsék vele. A szembesítés meg is történt június 21-én. Itt Longueval Rákóczinak is szemébe mondta, hogy valótlant állít, s mivel Rákóczi kitartott állítása mellett, ott előtte meg is esküdött arra, hogy Rákóczi személyesen kérte fel nemcsak a franciaországi útra, hanem a XIV. Lajosnak és a hadügyminiszternek szóló levelek megfogalmazására is.

E leveleket Rákóczi saját kezűleg adta át Longuevalnak, a királynak szólót kettős borítékba helyezte, a külsőt Falkenstein névre címezte, a belsőt üresen hagyta s annak megcímzését Longuevalra bízta. Ugyanekkor Rákóczi részletes utasításokat is adott neki, melyeket előzetesen Bercsényivel is megbeszélt. Bercsényi kívánságára iktatta be utóbb az utasítás pontjai közé azt a kérelmet is, hogy XIV. Lajos a lengyel udvarnál és portán is járjon közbe a magyar felkelők támogatása érdekében. Longuevalnak tudomása volt arról is, hogy Rákóczi és hívei az ungvári és munkácsi (császári) helyőrség elpusztítását is tervbe vették (Lukinich, 64. o.). Mi lázadás, mi felségsértés és hűtlenség, ha még ez se?

Rákóczi, hogy magán segítsen, erre szintén felajánlotta, hogy ő is megesküszik az ellenkezőre (!). Mivel azonban egész nyilvánvaló volt, hogy hamisan esküdnék, az ő esküjét ezek után már nem engedték meg. Hát ehhez meg mit szóljunk?

Ezek ugyancsak bizonyítják, hogy ha Rákóczi rabtársainak valóban jutalmat ígértek, ha vallanak, a jutalmat nem azért ígérték, hogy Rákóczit rosszakaratúlag bemártsák, hanem azért, hogy ne tagadjanak s ne hazudjanak tovább, hogy ne állítsák azt, hogy semmiről se tudnak, hanem megmondják az igazat. Ez a gyanúsítás is árnyékot vet Rákóczi jellemére, mert olyasmivel vádolja meg az udvart, aminek az magasan felette állt.

A bíróság nem ígéretekkel, hanem kínpaddal is rákényszeríthette volna a Rákóczit mentegető másodrendű vádlottakat az igazság kimondására, mert 1701-ben az nem visszaélés lett

volna, hanem a törvény szerinti eljárás. Ha tehát Rákóczi tárgyilagos lett volna, akkor az udvar jóságát kellene dicsérnie, mikor kínpad helyett ígérgetésekkel igyekezett a vádlottakból kivenni az igazságot.

Ez a dolog se erősíti meg a bécsi hatóságok állítólagos magyargyűlöletét, hanem egyenesen fényesen megcáfolja. Pedig azok a magyar vádlottak, akiket kínpad helyett ígérgetésekkel próbáltak rávenni a vallomásra, hazudtak akkor, mikor azt mondták, hogy semmiről se tudnak, az ma már egészen kétségtelen. Lukinich jólesően emeli ki, hogy a letartóztatottak mind hűségesek maradtak Rákóczihoz s nem árultak el semmit. Ez is világosan mutatja, hogy szerinte se azért mondták azt, hogy semmiről se tudnak, mert valóban nem tudnak semmiről, hanem azért, mert Rákóczin segíteni akartak még hazugság árán is.

Akik pedig megbotránkoznak azon, hogy előbb a kínpadot emlegettem s még azt is Bécs javára írtam, hogy nem alkalmazták, azok számára – addig is, míg részletesen foglalkozom a dologgal – már most megemlítem, hogy Rákóczi is vonatott kínpadra, mégpedig magyar nemest, s annak ellenére, hogy a római jog, amely szerint Bécsben ítéltek, megengedte ezt a vallatási eszközt, de a magyar igazságszolgáltatás nem.

Hogy becsüljük Rákóczit, ha azt kell látnunk, hogy kiáltványában, mely a nemzet nyilvánossága számára szólt, valótlant írt vagy íratott, vagy valótlanságot tartalmazó dolgot írt alá, ellenben Önéletrajzában (akadémiai latin kiadás, 109. o.) maga bevallja, hogy jogos és igaz volt ellene a lázadás és pártütés vádja. Nem ezt ismeri el ugyan, hanem azt, hogy elhatározta, hogy kihallgatásakor hazudni fog, de az olyan vádlottnak, aki nem bűnös, nem kell hazudnia akkor, mikor menteni próbálja magát. Rákóczi ez a kijelentése tehát valóban azt jelenti, hogy elkövette azt a bűnt, mellyel vádolták, amely miatt elfogták.

„Borzadtam ugyan a hazugságtól – írja –, de bizonyos elfajult teológusok véleménye szerint (micsoda képmutatás, hogy „elfajultaknak" mondja ezeket a teológusokat, de azért mégis őket követi) meggyőztem magamat róla, hogy életem megmentésére egy harmadik személynek és a köznek kára nélkül restrictio mentálissal, sőt magával a hazugsággal is szabad élnem."

Kérdem, ha ezek a teológusok „elfajultak" voltak, akkor nem volt elfajult Rákóczi is, aki követte őket? Pedig hát még ezek az „elfajult" teológusok engedménye erre is kiterjedne.

Azt írja aztán Önéletrajzában (107. o.), hogy elfogatása után nem annyira a jelen aggasztotta, hanem már ekkor a kihallgatástól félt. Pedig hát akit ártatlanul tartóztatnak le, az nem a kihallgatástól fél, hanem semmit se vár és áhít annyira, mint éppen a kihallgatást, mert ott alkalma lesz arra, hogy bebizonyíthassa ártatlanságát. Napnál világosabb volt tehát, hogy Rákóczi nem ártatlan, hanem a legjellegzetesebben bűnös letartóztatott volt.

Az aggasztotta – írja –, hogy két levelet írt a francia királynak s nem tudta, hogy a kettő közül melyik került az udvar kezébe. De egyébként se tudta már pontosan, mit írt az egyikben, mit a másikban s ezért félt, hogy úgy hazudik, hogy a hazugság rábizonyul, mert ellentétben lesz a már az udvar kezében levő tárgyi bizonyítékokkal.

Említettük már, hogy végül ott kötött ki, hogy a levelek nem a francia, hanem az angol királynak szóltak (aki akkor Lipót szövetségese volt). Ezt a hazugságot lehetségessé tette számára az, hogy a borítékon nem volt címzés (mert hiszen Longueval személyesen akarta átadni). De Rákóczi hazugsága így is igen együgyű hazugság volt, mert hiszen a levél tartalmából a vak is láthatta, hogy az nem egy a császárral szövetségben álló uralkodónak szól és nem Rákóczi hercegi címe ügyében íródott.

Ez utóbbi nehézséget Rákóczi olyan kezdetleges módon akarta elintézni, hogy – mikor már nem tagadhatta, hogy a levél a francia királynak szólt – kihallgatásakor azt állította, hogy ő ezzel csak Longuevalnak a császárhoz való hűségét akarta próbára tenni. Látni akarta, tiltakozik-e majd Rákóczi tettetett hűtlensége ellen, s ha nem, ezt Rákóczi mint hűséges alattvaló, azonnal jelentette volna Lipótnak.

Meg kell állapítanunk, hogy ha Lipót udvarában mindenki olyan tökkelütött lett volna, mint a magyar „hazafiak" gondolják, ennyire együgyű hazugság Rákóczi ügyének akkor se

használt volna, mert bíráiban akkor is csak ellenszenvet kelthetett volna. Ennyire együgyű tagadáson ugyanis még a legtehetségtelenebb bíró is átlát. Mivel pedig maga Rákóczi semmiképpen se volt tökkelütött ember, ez a szinte üzletszerűleg űzött s rá magára nézve is csak káros hazudozás nem éppen előnyös fényt vet jellemére.

Aki a halál árnyékában ül (Rákóczi pedig akkor már ott ült) s ő tudja legjobban, mennyire elkövette mindazt, amivel vádolták), nem tekinthető jellemtelen embernek, ha hazudik. Az csak emberi gyarlóság, ha ilyenkor az életösztön legyőzi az igazmondás kötelezettségét. Hazudott bírái előtt még a kivégzett szentéletű XVI. Lajos is. Ő is tagadott olyan dolgokat, melyekre nézve a bizonyítékok ott voltak bírái kezében.

Ez neki se válik dicsőségére, mert ez is emberi gyöngeség, s gyöngének lenni, az ember gyarló voltát bizonyítani nem dicsőség. De nem is becstelenség, mert ha valakiről bebizonyul, hogy nem példamutató hős, az még nem szégyen. Az még más tekintetben lehet még hős is, mint ahogyan XVI. Lajos sok tekintetben az is volt.

Ő emigrált testvéreivel és általában a külföldiekkel titkos levelezést folytatott s ez a levelezése a forradalmi bíróság kezébe került. XVI. Lajos ezt nem tudta s azért az egészet tagadta. Ő ártatlan volt, szerette a népet, igazságos volt, szerény és törvénytisztelő s csak erre gondolt, mikor a vádakat tagadta. Az se lehet valakinek bűne, ha testvéreivel levelezik s ha védi a maga és családja életét, ha védi a jogát, ha védi a trónját. Ő csak erre gondolt s ezért tagadta azt is, ami igaz volt. Azért tagadta, mert tudta, hogy ha elismeri, az halálát jelenti s neki abban igaza volt, hogy a halált nem érdemelte meg.

Ha a kuruc igazság álláspontjára helyezkedve nézzük a dolgot, Rákóczi ugyanebben a helyzetben volt. Ő ez esetben a magyar nemzet függetlenségét védte s ez alapon joggal gondolhatta magát ártatlannak. Mivel azonban ha elismeri, amit tett, akkor halállal lakol, érthető, ha nem ismerte el, sőt ha hazudott is, hogy a halált elkerülje.

Ámde a kettejük esetét nem fogadhatjuk el egyformának. Lipót vagy általában a Habsburgok nem voltak bűnösök azokban a sérelmekben, melyet alatta és általában a Habsburgok alatt hazánk függetlenségét érték, mert bőven láttuk, hogy ennek először a kettős királyválasztás, majd a törökvilág okozta lesüllyedésünk és elgyengülésünk az oka. Magyarországot nem a Habsburgok fosztották meg függetlenségétől, mert még ők sem biztosíthatták egy olyan ország függetlenségét, melyet csak idegenből hozott erőforrások felhasználásával tudtak még megmaradt birtokállományában megtartani s még inkább csak ezek felhasználásával tudták később felszabadítani. Az idegen erőforrás ugyanis mindig idegen befolyást is jelent.

Lipót Rákóczi idejében semmiféle vétket vagy merényletet nem követett el a magyar nemzet ellen. Éppen ellenkezőleg: felszabadította az országot, tehát egész ezeréves történelme legnagyobb jótéteményében részesítette. Hogy ez idegen erővel történt, csak még jobban növeli Lipót érdemét, mert hiszen enélkül Magyarország csak úgy 1850 körül szabadult volna fel, de akkor már nem mint egységes ország, hanem éppúgy részeire szakadozottan, mint ez később, mikor már nem voltak Habsburgok, akik védték volna, Trianonban valóban bekövetkezett.

Hogy ez az idegen erővel való felszabadítás a nemzet függetlenségére káros volt, az természetes s ezen Lipót se segíthetett, mert hiszen a természet törvényeivel és a történelem tanúságával ellenkezik. Éppen ellenkezőleg: Lipót nagy érdeme volt az, hogy ez az idegen erő nem járt Magyarország függetlensége teljes elvesztésével még annak ellenére se, hogy ugyanekkor a magyarság azt a végzetes baklövést is elkövette (ami egyedül a kurucok bűne volt), hogy éppen felszabadulását megelőzőleg a törökkel szövetkezett, tehát még magát Magyarországot is úgy kellett Lipótnak újra meghódítania.

Rákóczi továbbá Lipót alattvalója volt, hűségesküt is nemegyszer tett neki s ennek ellenére cimborált ellenségeivel és készített elő fegyveres felkelést. Ez mindenképpen bűnös eszköz, mert vért ontani tilos, támadó háborút sose szabad indítani, s hogy a háború tömeggyilkosság, ezt nemcsak akkor kellene észrevenni, ha az Egyház megengedi (mikor védekező hábo-

rúról van szó), hanem elsősorban bizonyára akkor, mikor az Egyház, mint támadóháborúnak és mint az alattvalók uruk elleni lázadásának, ellene van.

XVI. Lajos csak ahhoz ragaszkodott, ami az övé volt már, Rákóczi azonban azért kezdett vérontást, mert „szabad fejedelmek örökösének" tartotta magát (noha nem volt az) s ezért nem akart élete végéig „magános életet" élni, hanem mint ősei, ő is fejedelem akart lenni. XVI. Lajosnak tehát joga volt ragaszkodni az életéhez, mert nem követett el olyan bűnt, amiért halálbüntetés igazságosan járhatott volna. Hazudni neki se lett volna szabad még élete megmentésére sem, de hogy mégis hazudott, csak emberi gyarlóság volt tőle.

Ellenben Rákóczi megérdemelte volna a halált, mert alattvaló létére és alattvalói esküje ellenére megtagadta királyának az engedelmességet és ellenségeivel cimborált, hogy országától megfossza. Emiatt még háborút is ki akart robbantani s később valóban ki is robbantott. Ő hiába hitette el magával, hogy mindent a hazájáért tett s ezért mindenhez joga volt, mert hazáján nem segített vele, csak súlyosbította a helyzetét; olyan királlyal szemben védte hazáját, aki az ő hazája ellen sohase vétett, de viszont olyan nagy jót tett vele, amekkorát még nem tett Magyarországgal magyar király. Egyébként pedig Magyarország megkoronázott, törvényes királya volt.

De ha Rákóczinak hazafias szempontból igaza lett volna, akkor is bűnös lett volna, mert szent célja elérésére bűnös eszközöket (a maga alattvalói esküje megszegését és támadóháborút, tömeggyilkosságot) akart felhasználni (később pedig fel is használt, sőt 8 éven át háborút folytatott), pedig bűnös eszközöket jó cél elérésére se szabad használni soha.

Abban is előnyösen különbözik XVI. Lajos hazugsága Rákóczi Ferencétől, hogy az övé nem volt olyan üzletszerű, sőt szélhámos jellegű, mint Rákóczié. Ő csak tagadta, hogy érintkezésben lett volna a forradalmi Franciaországgal ellenségesen viselkedő külfölddel, s mikor megmutatták neki a bizonyítékokat, pirulva hallgatott, illetőleg zavarában és szégyenében megismételte előbbi tagadását.

Ha – mint Rákóczi – ő is előre tudta volna, hogy bírái kezében bizonyítékok vannak ellene, bizonyára másképp viselkedett volna. Rákóczi azonban hajmeresztő s egészen ellenszenves szélhámosságokkal védte magát, hogy hát az írás ugyan az övé, de az aláírás nem az övé; hogy az angol királynak írt, nem a franciának és hogy csak Longueval hűségét akarta próbára tenni stb. Ez bizony ellenszenvet kelt minden tárgyilagos emberben annyira, hogy egész bizonyos, hogy hazaszerető magyar diák, akibe lelkes tiszteletet oltottak a szabadsághős iránt, vagy nem hiszi el a dolgot, vagy ha látja, hogy el kell hinnie, hiszen Rákóczi maga írja, illetőleg olyan történetíró, aki pere aktáit megtalálta, állítja, akkor feltétlenül kiábrándul Rákócziból, mert ő bizony nem ilyennek gondolta a legeszményibb és legönzetlenebb magyar szabadsághőst. (Látni fogjuk majd a következő kötetben, hogy Lukinich csak hogyan tudja, illetőleg próbálja Rákóczi becsületét menteni! Hogy őt menteni csak úgy lehet, ahogyan Lukinich próbálja, az külön szégyen Rákóczira.)

De hát legyünk „jó magyarok" s ne botránkozzunk meg Rákóczi viselkedésén, mikor már bírói előtt állt. Ami esetleg szélhámosságnak látszik, azzal a jóakarattal, ami egy magyar szabadsághős iránt hazafias kötelességünk, magyarázzuk azzal, hogy amiben ekkor a hazugságban túlment a határon, az csak élénk szellemiségének és fantáziájának folyománya volt. Rákóczi, mint említettük, elsősorban író, művész volt s ez nyilvánult meg nála akkor is, mikor bírái előtt védekezett. Ezért ragadta el képzelőereje és hazudott többet, mint megokolt vagy hasznos lett volna, magát a hazugságot pedig életösztöne menti. Az önfenntartás ösztöne szorította háttérbe lelkében az igazmondás kötelességét.

Ha azonban nem vetünk követ Rákóczira azért, mert mint vádlott a halál árnyékában hazugsággal is próbált segíteni kétségbeesett helyzetén, sőt előre megfontoltan órákon át gondolkodott rajta, mit és hogyan hazudjék (bár maga Rákóczi azt se vehetné tőlünk zokon, ha ezért is elítélnénk, mert ő maga nevezi „elfajult" (perversus) teológusoknak azokat, akik a hazugságot akár csak halálveszélyben is megengedik), azt semmiképpen se menthetjük ekkor

se, sőt kénytelenek vagyunk megbotránkozni rajta, hogy mint később látni fogjuk, a becsületes Lehmann kapitánynak is szélhámos módra hazudott.

De hazudott akkor is, mikor már egyáltalán nem volt kényszerhelyzetben, se halálveszély nem fenyegette már, mikor már egész nyugodtan gondolkozhatott és határozhatott, sikeres szökéséért már hálát adhatott Istennek, mikor már fegyveresek élén jött be az országba, hogy elfoglalja azt a trónt, melynek szabad fejedelmi ősei után „örökösének" tartotta magát, tehát akkor, mikor már fejedelmi módra kellett volna viselkednie.

Kiáltványában, melyet akkor a nemzethez intézett, amelyben annyira hangsúlyozta, hogy „minden dicsvágy nélkül fogott fegyvert", még mindig azt állítja, hogy őt hamis vádak alapján, megvesztegetett tanúk vallomására támaszkodva, tehát vérlázító igazságtalansággal vetették börtönbe és ítélték el, noha ő semmit sem csinált, csak hazája szomorú állapotát csöndesen „nézdegélte".

Azt semmiképpen se menthetjük, hogy még ekkor is azoknak a hazudozásoknak alapján áll, melyeket fogságában használt, önéletrajzában pedig hazugságokként elismert s állítólag meg is siratott. Úgy látszik, annyira beléjük élte már magát, hogy maga is igaznak tartotta már őket, s a nyilvánosság, sőt édes hazája előtt is ezekre támaszkodik, ezeket hangoztatja, mint érveket az ő igaza mellett.

Aztán miért emleget „ocsmány" tömlöcöt, mikor ott is apródja s komornyikja volt (Önéletrajz, 125. oldal, magyar kiadás) és csak azért volt számára ocsmány, mert arra gondolt, hogy neki trónon kellene ülnie. De egyébként is arra, mire megszökött, már rég nem ebben az „ocsmány" börtönben volt, hanem olyanban, ahol hattyúkat etetett, újságot olvasott, dohányzott, inasok szolgálták ki s ahova prostituált nőt is beeresztettek hozzá (a feleségét ilyen címen bocsátották be hozzá, de erről természetesen a jó Lipót mit sem tudott), s melyben az élelmezésről maga is azt írja, hogy egyenesen fényes volt.

Nem kell-e ilyen körülmények közt azt mondanunk, hogy Rákóczi kiáltványában még az ocsmány börtön is hazugság? De ha az, amit magáról ír, csak ennyire igaz, vajon elhihetjük-e, hogy, amit szegény hazája elnyomásáról ír, mind színigazság; ott semmi még csak túlozva sincs? Nem kell-e arra gondolnunk, hogy ahogyan az őt ért sérelmek valótlanok, épp oly valótlanok hazája sérelmei is? Hiába emlegeti ugyanis, hogy „minden dicsvágy nélkül fogott fegyvert"; az, hogy ennek ellenére se tudja megállni, hogy mindjárt az elején azt is tudtunkra ne adja, hogy ő „szabad fejedelmek örököse" (noha láttuk, hogy állítása nem igaz), világosan elárulja, hogy fegyverfogásának igazi oka az, hogy állítólagos örökségét elfoglalja. Hiszen milyen affektált szerénységgel adja tudtunkra, hogy fejedelmi „öröksége" ellenére eddig mégis „magányos életet élt"!

Tagadhatatlan, hogy azok, amiket Rákóczi szabadságharca megkezdésekor a nemzethez intézett, költőileg szép s ezért méltán híres kiáltványában önmagáról mond, nem igazak. Ezt ma már a modern történetírás perének megtalált aktái alapján kétségtelenül kimutatta, de Önéletrajzában ő maga is elismerte. Mindenesetre feltűnő az annyira ideális lelkűnek s annyira önzetlennek tartott Rákóczitól, hogy első kiáltványában, amelyben a nemzet elé lépett és szabadságharcát megokolta, ennyire machiavellisztikus eszközöket használt.

De bebizonyította Rákóczi már börtönében is, mennyire nem volt kényére az igazmondás s hogy már természeténél fogva mennyire hajlott a szinte üzletszerű hazudozásra. Nemcsak bírái előtt hazudott ugyanis és csak élete megmentésére, hanem olyan emberrel szemben is, aki ezt nem érdemelte meg tőle s olyan dolgokban is, melyekben nem szorosan élete megmentéséről volt szó.

Azt is bevallja önéletrajzában, hogy börtönében még őrsége parancsnokának, Lehmann századosnak is hazudott, őt is tudatosan félrevezette. Hogy jóindulatát megnyerje, előtte is úgy tüntette fel magát, mint aki ármány, illetőleg végzetes tévedés miatt került csak börtönbe. Neki is azt mondta, hogy teljesen ártatlan a felségárulásban vagy hűtlenségben. Neki is azt erősítette, hogy ő valóban az angol királynak írt, nem pedig a franciának s hogy Longueval vádjai hazugok. Longueval azért rágalmazta meg, hogy ezzel érdemeket szerezzen magának az udvarnál. (112. o.)

Attól pedig egyenesen elképedünk s a legkeményebb kifejezésekkel kellene megbélyegeznünk, hogy mikor ennek hatása alatt maga Lehmann ajánlotta fel neki börtönében a szökést, mert elhitte neki, hogy ártatlan, bámulatos képmutatással azt felelte neki, hogy ő szökéshez nem folyamodhat, mert azt a látszatot keltené vele, mintha valóban bűnös volna és a büntetéstől félne, pedig ő a becsületéből semmiképpen se engedhet. „Ezt mondták az ajkaim, írja, de egészen mások voltak a gondolataim. Semmi se kényszerített a hazugságra, hiszen ezer módra felelhettem volna neki, de benne volt a szívemben a rosszaság és a gonosz kovásza." (118. o.)

Dehogyis nem akart ő menekülni akkor, mikor mindezt Lehmannak mondta! Dehogyis nem tudta, mennyire jogos a vád, melyet ellene emeltek. Mikor Lehmannak azt erősítgette, hogy akkor se szökne meg, ha börtöne ajtaját kitárnák előtte, akkor is minden gondolata a szökésen volt. Annyira nem ellenkezett ez a szökés a becsületével és ártatlansága tudatával, hogy e visszautasító színészkedéssel is egyedül csak az volt a célja, hogy Lehmann becsületes szívét magának megnyerje, gyanúját teljesen leszerelje s így szökését megkönnyítse.

Mikor Domján Elek Rákóczi önéletrajzát 1903-ban magyarra fordította, a Századok (1904., 711. o.) ezt írta: „A munka dicséretet érdemel, de nem hallgathatjuk el mindjárt itt azt a kifogásunkat, hogy a fordító a Confessio szövegét a maga teljességében adta az olvasóközönség kezébe".

„Isten előtt a legnagyobb ember is gyarló. Rákóczi Ferenc pedig, ki „az ő szívében született megváltója jászolánál önnön életét siratja", vallomásait nem embereknek, hanem Istennek írta. Buzgalommal keresi magában a bűnt s szinte örül, ha valamely emberi gyarlóságból eredő kis hibáját, félrelépését bűnül tudja felróni magának, hogy bevallása és megbánása által érdemelje ki Isten bocsánatát."

„Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a szentek flórájával vette körül, neve fogalommá lett: a hazaszeretet fogalmává; ezért nem akarjuk benne még a legkisebb hibát se látni, s ha valaki az eszményi hős gyarlóságait feltárja előttünk, az visszatetszik nekünk. Hogy II. Rákóczi Ferenc nagysága csorbát szenvedjen, arra sem ok, sem szükség nincsen."

„Mi feltétlenül elhagytuk volna a nagyközönségnek szánt fordításból (hiszen a tudósok eredetiben olvashatják a vallomásokat) a messzelátó meg a cirkalom históriáját, azaz a fiatal Rákóczi lopásait (melyekről a következő kötetben lesz majd szó), ifjúkori bűnét, szerelmeit, a neje féltékenykedéséből eredő civódásokat stb."

„A fordítót az a cél vezette, hogy teljes szöveget adjon; de következetlen volt kitűzött céljához, mert néhány részletet mégis elhagyott. Így (26. o.) azt a részt, ahol Rákóczi ifjúkori öntudatlan bűnének az Ótestamentumban megírt büntetését idézi és (147. o.) ahol a varsói esetet tárgyalja. Domján maga is érezte e helyeken, hogy mégsem való minden a nagyközönség kezébe; kár, hogy csak e két helyen érezte."

Látjuk tehát, hogy Rákóczi életében olyan visszataszító dolgok is vannak, mégpedig – mint láthatjuk – igen nagy számmal, amelyek rá nézve megszégyenítők és ellentétben vannak azzal a „hazafias" közfelfogással, melyet mi idézőjelbe téve szoktunk itt emlegetni. Annyira így van ez, hogy még az se meri közölni Rákóczi önéletrajzát teljes egészében, aki elvből teljeset akar adni. Teljesen hamis azonban az az érvelés, amellyel a Századok – mely ez esetben különösen valóban az egész magyar történetírás szellemét képviseli – e kompromittáló dolgok teljes elhallgatását hazafias kötelességének mondja.

Egyetértünk érvelésével abban, hogy nálunk Rákóczi Ferenc neve fogalom és hogy azonos a hazaszeretet fogalmával, sőt hogy közvéleményünk személyét szinte a szentek glóriájával vette körül. Ha igaz lenne, amit a Századok mond, azaz hogy Rákóczi életében csak gyarlóságokról van szó, melyeket csak az ő önkínzó bűnbánata élez ki bűnökké, akkor mi is egyetértenénk ezzel az érveléssel s mi is megokoltnak, sőt kötelességnek tartanánk iránta a tartózkodó kíméletet. Elhallgatni azonban ez esetben nem is kellene semmit, mert ha csekélységekről lenne szó, akkor ezek úgyse ártanának se Rákóczi becsületének, se nagyságának.

Ártanak-e például Szent Ágoston tekintélyének, sőt glóriájának az ő Vallomásai, noha ezekben nem is csak gyarlóságokról, hanem nagy bűnökről van szó (és amelyek utánzásaként írta Rákóczi a maga Vallomásait)? Kinek jutott valaha eszébe, hogy Szent Ágoston vallomásaiból kihagyjon?

Szent Ágoston élete két élesen elkülönülő részre oszlik: a bűnös és pogány fiatal Ágostonéra és a szent püspökére. A kettő éles szakadék: megtérése választja el egymástól. Rákóczi élete nem oszlik ilyen két különböző részre. Az ő életében nincs ilyen erkölcsi szakadék.

Nem erkölcsi, hanem hazafias szempontból az ő életét is két részre oszthatnánk: aulikus, hazafias szempontból öntudatlan, német ruhában járó és németes szokásokat követő, sőt magyarországi birtokait egy német hercegségre átcserélni törekvő ifjúkorára és 1697-től kezdődő, magyar öntudatára ébredt, hazafias, sőt szabadsághős életére. Rákóczi bűneit azonban sajnos, nem menthetjük azzal, amivel Szent Ágostonéit, mert az ő bűnei életének arra a részére is átnyúlnak, mikor már szabadsághős volt. Például Lehmann századossal való, még egy hivatásos bűnözőnek is becsületére való szélhámoskodása is akkor történt, mikor már „hazaszeretetéért" börtönt szenvedett. Azon két dolog egyike pedig, melyet még Domján is szükségesnek tartott kihagyni, még később történt. Általában – mint majd még bőven látni fogjuk – Rákóczi egész élete és egész közszereplése annyira tele van bűnös és szégyenletes dolgokkal, hogy ha ezeket mind elhallgatjuk, akkor már a történelmi tárgyilagosság ellen vétünk.

Az igaz, hogy azt, amit Rákócziról önvallomásaiból tudunk meg, másképpen, sokkal nagyobb tisztelettel kell kezelni, mint azt, amit máshonnan is tudunk, de másrészről az is kétségtelen, hogy azért vallomásai is forrását képezik Rákóczi életének és történetének; amit ő maga vall meg magáról, bizonyára az is igaz, tehát azt is tudomásul kell vennie a történetírónak, de azt semmiképpen se tehetjük, hogy csak a jót vegyük belőle tudomásul, a rosszat nem.

Nem igaz, hogy Rákóczi Vallomásait csak Isten számára írta. Csak az irodalmi forma benne az, hogy amit mond, azt Istenhez intézi (ebben is Szent Ágostont utánozza). Rákóczi nem azért írta meg Vallomásait, hogy az, amit megírt, titokban maradjon, hanem azért, hogy nyilvánosságra kerüljön s minél többen olvassák. Rákóczi legjellegzetesebb lelki tulajdonsága a hiúság. Mindent azért tett, hogy beszéljenek róla, hogy hírnevet szerezzen. Szinte megdöbbentő vallomást tesz erre vonatkozólag akkor, mikor tengeri hajótörését leírja, melyet a következő kötetben majd szintén bővebben megemlítünk.

Az is teljesen valótlan, hogy Rákóczi Vallomásaiban erőszakkal csinál bűnöket még legtermészetesebb emberi gyarlóságaiból is. Ha Rákóczi életében csak gyarlóságokról lenne szó, akkor nem kellene titkolni őket. Akkor a Századok nem tartotta volna olyan nagy bűnnek a magyar hazafiság ellen, ha valaki nem hallgatja el őket, illetőleg ha nem hallgatja el őket teljesen.

Ott van a kis Szent Teréz (Lisieux-i). Ő is írt önéletrajzot. De vajon ebből is ki kell-e egyes részeket hagyni, hogy az ártatlan hívők meg ne botránkozzanak? S ha erre egyesek azt felelik, hogy Rákóczi nem szent volt, hanem szabadsághős, politikus és hadvezér, mi arra figyelmeztetjük őket, hogy nem azt mondja-e róla is a Századok s nem erősítettük-e meg ebben mi is, hogy nemzete őt is a szentek glóriájával vette körül? Jogos-e hát ez a glória, s ha nem, szabad-e a feje körül hagynunk?

Aztán nagy Szent Teréz, aki a spanyol irodalom egyik legnagyobb alakja, egyéb művei mellett szintén írt önéletrajzot, de ő nem azért, hogy beszéljenek róla, hogy híres legyen, mint Rákóczi, hanem mert lelki atyja megparancsolta neki s neki engedelmeskednie kellett. Az ő egész önéletrajza valóban merő önkínzás, a világ legnagyobb bűnösének tünteti fel magát benne, de „bűnei" között nemcsak olyanok nincsenek, amelyeket Rákóczi önéletrajzából köteles minden jó hazafi kihagyni, hanem a vak is látja, hogy nem volt ott semmi tényleges bűn.

Rákóczi önéletrajzával – sajnos – nem így vagyunk. Ott seregestől találunk olyan bűnöket, amelyeket nem egy szentben, hanem egy szabadsághősben is furcsállunk s egy átlagemberben is megrovunk. Igaz, hogy Rákóczinak becsületére válik, ha mindezeket maga állapítja meg magáról, ámde – sajnos – neki bőséggel vannak olyan bűnei is, amelyeket nemcsak ő maga, hanem a történelem is megállapít róla. Például már eddig is láttuk, hogy a „Recrudescunt" kezdetű híres kiáltványa is több valótlan állítást tartalmaz, felségsértési perére vonatkozólag pedig ugyanazokat a hazug kifejezéseket állítja, mint igazakat, melyeket bírái előtt csak élete megmentésére alkalmazott, de akkor is siker nélkül, mert ellentétben álltak bűnének olyan nyilvánvaló bizonyítékaival, melyek bírái kezében voltak.

De bőséggel tudunk Rákóczi olyan bűneiről is, melyekről Vallomásaiban éppen nem vádolja magát. Még Isten előtt se bántja például Rákóczit a lelkiismeret azért, hogy támadóháborút indított. Keresztény embernek karddal, vérrel, polgárháborúval, forradalommal, tömeggyilkossággal, támadó háborúval még akkor se lett volna szabad kivívnia (pedig ki se vívta) nemzete függetlenségét, ha valóban el lett volna nyomva és az elnyomás igazságtalan lett volna. A cél ugyanis nem szentesíti az eszközt.

Nem bántja aztán a lelkiismeret Rákóczit azért se, mert éppen azon királyunk ellen ragadott fegyvert, aki hazánkat a török alól felszabadította s rút önzéssel csak azért, mert éppen akkor ellenségei el akarják tőle rabolni (s el is rabolták) spanyol koronáját, emiatt épp akkor ereje nagy része le volt kötve s így rendkívül kedvező volt az alkalom a lázadásra. Az esküszegés miatt se bántotta soha Rákóczit a lelkiismeret, még akkor se, mikor állítólag nem embereknek, hanem magának Istennek tett bűneiről vallomást. Pedig hát nem lehet semmiképpen se letagadni, hogy ő Lipótnak alattvalója volt, hűséggel és engedelmességgel tartozott neki, s hogy erre külön esküt is tett (például mint Sáros vármegye főispánja is).

Azért se bántotta Rákóczit soha a lelkiismeret, hogy éppen a világ talán legjobb uralkodója ellen lázadt fel s őt támadta hátba. Pedig Rákóczi ismerte Lipótot, tudta a jóságot, s ő maga is elismeri azt Vallomásaiban is. Lipót nem hagyott hátra önéletrajzot s róla valóban elmondhatjuk, hogy csak azért nem, mert nem volt olyan hiú, mint Rákóczi. (Láttuk, hogy Lipót feleségének bámulatos erényeiről valóban írt művet, de nem ő maga, hanem a gyóntatója, de az igazán alázatos császárné rákényszerítette, hogy tűzbe vesse. Nem azért, mert kompromittáló dolgok voltak benne, hanem azért, mert rá nézve dicsőségesek. Hol volt ettől alázatosságban a hiú Rákóczi? (De arról is biztosíthatom az olvasót, hogy ha Lipót is írt volna önéletrajzot, ő abban magát még sokkal nagyobb bűnösnek tartotta volna, mint Rákóczi magát a maga Vallomásaiban. Láttuk, hogy a nyilvánosság előtt hangsúlyozta is a maga bűnös voltát. De azért még Lipót ellenségei se tagadhatják, hogy ebben az el nem készült Lipót-önéletrajzban mégse lett volna semmi, amit ki kellene belőle hagyni, mert bántó lenne hazafias érzésünkre, illetőleg amelyre diadallal mutathatnának rá a magyar „hazafiak", mert megerősítené őket kuruc „hazafiságuk" Habsburg-gyűlöletében.

Nem bántotta aztán Rákóczit a lelkiismeret soha azért, hogy hadászati okokból kitelepítette falvaiból a magyarságot és utána a magyar falvakat felgyújtotta csak azért, hogy az ellenség ne találjon ott élelmet és menedéket. Látni fogjuk, hogy ez általánosan alkalmazott haditaktikája volt, s még akkor is követelte effajta parancsai végrehajtását, mikor alvezérei a nép iránti szánalomból parancsát nem akarták végrehajtani.

Nem bántotta a lelkiismeret – Vallomásaiban nyoma sincs neki – nemcsak Ocskay, Bezerédi és társai kivégeztetéséért, hanem még Rakovszkynak és Okolicsányinak az országgyűlésen való nyilvános lekaszabolásáért se, pedig ez nemcsak kegyetlen, hanem jogtalan és igazságtalan dolog is volt, mert mindenkinek szólásjoga volt az országgyűléseken s azok őt nem is nyíltan, hanem csak burkoltan bírálták.

Még azért se bántotta a lelkiismeret, hogy Okolicsányit, aki nem halt meg rögtön, egyenesen ő fejeztette le, sőt előtte a már úgy is sebesült embert még meg is kínoztatta. Károlyit is (azért, mert békét akart kötni) le akarta kaszaboltatni a nyílt gyűlésen (úgy, mint Rakovszkyval

tették), ki is adta rá híveinek a parancsot. Nem az ő érdeme, hogy nem hajtották végre. De azért ő, aki állítólag „örült, ha valamely emberi gyarlóságból eredő kis hibáját, félrelépését bűnül tudta felróni magának", ezt Vallomásaiban se tartja bűnének; ezért még akkor se bántotta a lelkiismeret, mikor állítólag egyedül csak Istennek írt és vallott.

Még mikor egyszerre 300 ártatlan németet mészároltatott le (erről is bővebben lesz szó még ebben a kötetben), akkor se jutott eszébe, hogy talán egy kissé mégis csak túl kegyetlen volt, annál kevésbé, hogy jogtalanul járt el. Emiatt élete végén írt Vallomásaiban már vádolja magát ugyan, de csak azért, mert mikor már Franciaországban volt, egy ottani lelkiatyja erre felhívta a figyelmét. Mint láthatjuk, talpnyaló „hazafias" „udvari" papjai még erre se figyelmeztették.

De talán nem is szabad érte annyira haragudnunk rájuk, mert bizonyára attól féltek, hogy úgy se használt volna semmit, ha felhívták volna rá a figyelmét. Csak megharagudott volna rájuk azért, mert – mint Széchenyi Pál – ők se voltak „kellően" hazafiak. Sokkal könnyebb ugyanis belátni bűnét egy már bukott fejedelemnek, mint olyannak, akinek még ténylegesen hatalma is van. Még Vallomásaiban is mentegeti magát Rákóczi azért, hogy eleinte még ezt a tömeggyilkosságot, az újabbkori történelem egyik legnagyobb kegyetlenségét se tartotta bűnnek, hanem azt hitte, hogy hozzá, mint fejedelemnek, joga volt.

De Rákóczi akkor is, mikor már Vallomásaival a szentek glóriáját fonta feje köré, még mindig szorgalmasan írogatta a leveleket a protestáns uralkodóknak s bizonygatta ott nekik, milyen előnyös lenne a protestantizmusra egy Habsburg-ellenes háború. (Nem, tudom, hogy tudta ezt összeegyeztetni pietista katolicizmusával és rettenetesen nagy „bűnbánatával".) Ha újra alkalom kínálkozott volna fejedelemsége visszaszerzésére, még Rodostóban is szövetkezett volna akár a sátánnal is. Aki Rákóczit alaposabban megismerte, annak számára az ő bűnvallomásai nem meghatók, hanem ellenszenvesek. A legjobb esetben azt bámulja bennük az ember, hogy tudja valaki magát ennyire becsapni.

Legjobb akaratom ellenére, a tények hatására kell Rákócziról ilyen ellenszenvesen írnom. Hiszen diákkoromban még én is valósággal rajongtam érte (különösen tiszteltem bámulatos „önzetlenségéért"). Szeretném most is menteni, ha lehetne. Ha másért nem, azért is, mert ő az egyetlen katolikus szabadsághősünk, s ráadásul még – legalább élete végén – nagy katolikusnak is mutatja magát. Azt is tudom, hogy a magyar közvélemény is éppen az ő becsületére és dicsőségére a legkényesebb s az ő lekicsinylését bocsátja meg legnehezebben. De nem tehetem másképp. Minél jobban megismertem, minél többet foglalkoztam vele, annál inkább meggyőződésemmé lett, hogy az igazság így kívánja.

Nem hiába tették a kommunisták még a pénzükre is az ő képét, nem hiába nevezték el róla a katonai iskolájukat. Látszik, hogy tudták ők, mit csinálnak. Tisztában voltak vele, hogy Rákóczi pietizmusa nem veszélyes. A tettek számítanak, nem pedig a beszéd vagy az érzelgősség. (Az sincs ok nélkül, mint láttuk, hogy egyik kommunista könyvkiadó (s a Zrínyi Miklós nevét viselte a kommunista katonai főiskola is) viszont a „Zrínyi" nevet viselte.) Lám, Pázmány Péter nevét még annak az egyetemnek az élén se tűrték meg, melyet ő alapított. Annyira érezték róla, hogy ellenség. Zrínyiről, Rákócziról úgy érezték, hogy barát.

Látjuk tehát, hogy Rákóczinál nemcsak emberi gyarlóságok azok, amelyeket történetírásunk – hite szerint hazafias kötelességből – elhallgat, hanem bűnök, vagy legalábbis visszataszító, nagy emberi hibák. Ha csak gyarlóságokról volna szó, akkor nem is kellene őket elhallgatnunk, mert azokon senki se botránkozik meg. Ha azonban bűnökről, ha jellembeli fogyatékosságokról van szó, akkor először is az igazsággal és a történelmi tárgyilagossággal ellenkezik elhallgatásuk.

A Századoknak még csak abban sincs igaza, hogy a történettudósok úgy is eredetiben olvassák Rákóczi Vallomásait. Mert dehogy olvassák, kivált ma már. Rákóczi Vallomásai megértéséhez igen alapos latin tudás kell s a középkori és egyházi latin nyelvnek is alapos ismerete. Ezzel még régen se rendelkezett minden történetíró, ma pedig már alig rendelkezik

vele egy-kettő. Mióta Rákóczi Vallomásai magyarul is megjelentek, tehát egy jó félszázad óta, nem is találtam még olyan történetírót, aki az eredeti latin Vallomásokból idézett, nem pedig a Domjántól magyarítottból s egész jól látszott mindegyiken, hogy a Vallomások eredeti latin szövegét sohase olvasták. Ennek a fárasztó szellemi munkának csak addig vetette magát alá a történetíró, míg kénytelen volt, mert más forrása nem volt. De egyébként is arra, hogy az igazságot megismerjék, nemcsak a történettudósoknak van szükségük.

Micsoda hamis képünk alakult volna ki Rákócziról, ha Domján úgy fordította volna a művet magyarra, hogy minden Rákóczira kompromittáló részt kihagyott volna! Különösen vétek az effajta kihagyás a tárgyilagosság és a történelmi igazság ellen, de vétek a hazafiasság ellen is, mert furcsa egy hazafiasság, amelyben egyes dolgokat titkolni s elhallgatni kell. Ha Rákóczi életének azok a részei, melyeket történetírásunk titkolni tart szükségesnek a nagyközönség elől, csakugyan csak emberi gyarlóságok, miért volna akkor szükség titkolásukra? Ezek még Rákóczinak, a „szentnek" se árthatnának, mert hiszen emberi gyarlóságok még szentekben is előfordulhatnak.

Ha olyan bűnök ezek, amelyeken csak azért lehet megbotránkozni, mert a bűnbánó Rákóczi, aki önmagának természetellenesen szigorú bírálója, a valóságnak meg nem felelően kiélezi és túlozza őket, ellenük akkor se elhallgatással kellene védekeznünk, hanem azzal, hogy jegyzetben rámutassunk a túlzásokra s kimutatjuk, hogy a valóságban milyen egészen ártatlan kis dologról van szó.

Mindent szabad tenni, csak elhallgatni nem, mert ha ezt az olvasó megtudja, még rosszabbat gondol, mint ami a valóság. Önkéntelenül is mindenki érzi ugyanis azt, hogy nincs rendben a szénája annak, akinek eltitkolni, eltusolni valója van, s akinek egyes dolgai megtárgyalása elől a tudomány kitér. Különösen nem engedhető ez meg a történelemben, melynek célja az igazság kimutatása. Nem vezet célra az effajta módszer még az ifjúságot illetőleg sem, mert ma már az ifjúság is gyanakvó, sőt sokszor egyenesen rosszmájú és cinikus. De egyébként is mit ér az olyan hazafias nevelés, mely csak addig jó, míg valaki gyerek, de ha már megnőtt, nemcsak új, nagyobb cipőre, hanem új, igazabb magyar történelemre és más, a felnőttet is kielégítő hazafias felfogásra is szüksége van?

Kihagyások csak akkor megengedettek, ha kényes, obszcén dolgokról van szó, de akkor is inkább csak akkor, ha gyerekek részére írunk. A serdülők már sokkal edzettebbek e tekintetben, mint gondoljuk, de egyébként is olyan a természetük, hogy ha titkolózunk előttük, csak érdeklődésüket keltjük fel s nem nyugszanak addig, míg meg nem tudják azt, amit eltitkolni akartunk előlük. Az emberek azért olvasnak, hogy többet tudjanak, mint eddig tudtak s hogy lehetőleg mindent megtudjanak. E vágyukat csak növeljük a titkolózással.

De ha mégis kihagyunk, semmiképpen se szabad ezt úgy tennünk, hogy ne jelezzük. Domján azt, amit Rákóczi Vallomásaiból kihagyott, egy-két vonással jelzi. Lukinich azonban, mint majd rámutatunk, semmivel se jelzi azt, amit elhallgat azért, hogy Rákóczi becsületét ne csökkentse. Ezzel azonban felvilágosítás helyett egyenesen félrevezeti az olvasót, mert elolvastára például először én is azt gondoltam, hogy tévesen tudtam azt, amit addig tudtam, s csak mikor újra elolvastam Rákóczi Confessióit, akkor láttam, hogy dehogy. Csak Lukinich ugrik át egyes dolgokon, s noha ő nem az ifjúság, még csak nem is csupán a nagyközönség, hanem a tudományos világ számára is írt, mert hiszen ő közölte először a megtalált okmányok alapján Rákóczi perét, mégis még csak halvány szóval se utal rá, sőt még csak nem is sejteti, hogy a Vallomások egyes kellemetlen s Rákóczi jellemére kompromittáló részleteit elbeszéléséből kihagyja.

Nemcsak ezt nem lehet megtenni, hanem még az a pár vonás is kevés, amivel Domján legalább mégis jelzi a kihagyást. Az olvasónak legalább fele ugyanis észre se veszi azokat a kis vonásokat s nem jut tudatára annak, mit jelentenek. Ott világosan meg kellett volna mondani, hogy itt egy kis részt elhagyok és hogy miért hagyok el.

Petőfi prózai műveiből is (például utazása leírásából) kihagyták a túlságosan sértő papellenes és vallásellenes részeket szintén anélkül, hogy e kihagyásokat csak sejttették is volna. Csak a kommunisták hozták ezeket nyilvánosságra, de ők aztán annál jobban kiélezve. Emiatt bizonyára sokan, még talán azt is gondolták, hogy ezek a katolikus szempontból megbotránkoztató részek nem is igazak, hanem csak a kommunisták kitalálásai és szokott hazugságai. Pedig hát nemcsak nem hazugok, hanem azt kell megállapítanunk, hogy a kommunisták e tekintetben helyesebben jártak el, mint a régi hazafias Magyarország.

Ez azért rostálta meg Petőfi prózai írásait, hogy a hívő katolikusok érzékenységét kímélje, de talán még jobban azért, hogy Petőfi becsületét védje vele. Kétségtelen ugyanis, hogy az a pap- és katolikusgyűlölet bajosan egyeztethető össze azzal a tekintéllyel, mellyel Petőfi a magyar közéletben rendelkezik. Azonban ez se volt helyes eljárás. A katolicizmusnak járó elégtételt úgy is meg lehetett volna adni, hogy e sértő részek közlése után jegyzetben megemlítették volna, hogy Petőfi e tekintetben tévedett és bűnös volt, s ebben nem az író, hanem a katolicizmus pártján vagyunk. Petőfi bizonyára így is épp oly nagy költő maradt volna, mint addig volt.

Nem volt helyes e kihagyás továbbá és elsősorban amiatt, mert meghamisította az igazságot és Petőfiről nem a valóságnak megfelelő képet festett. Ha Petőfi ennyire papgyűlölő és vallástalan ember volt, azt nem lett volna szabad eltitkolni. Igaz, hogy így Petőfi nem lehetett volna a nemzetnek az a bálványa, aki addig volt, de bálványokra nincs is szükség egy nemzet életében. A hamis istenek mindig károsak, egy helyes életet élő nemzetnek nem is lehetnek bálványai, mert az igazságszeretet ezek mielőbbi ledöntését követeli. Ha Petőfi csak nagy költő volt, de nem ifjúsági példakép, sőt még csak nem is példamutató hazafi is egyúttal, vagy ha szándékai tisztaságát elismerjük is, de azt meg kell állapítanunk, hogy hazafias elvei tele voltak végzetes tévedésekkel, ezzel még mint költő megmaradt a nemzet büszkeségének. A művelt katolikus magyarok legfeljebb őszintén sajnálják, hogy ez a nagy lángelme lélekben nem volt az övék.

De hát ezek a Petőfi éretlenségeit műveiből kihagyók éppen azt akarták, hogy Petőfi ne csak nagy költő, hanem hazafias példakép is lehessen és maradhasson nemcsak a forradalmárok és a protestánsok, hanem a hívő katolikusok részére is. Mivel azonban ezzel a hívő katolikusokat félrevezették és az igazságot is meghamisították, a hazafias cél ellenére is helytelenül cselekedtek, mert a cél nem szentesíti az eszközt még akkor se, ha csakugyan szent az a cél.

Az olyan hazaszeretet azonban, mely hamis alapokon áll vagy legalábbis hamis dolog is keveredik beléje, már nem a helyeset, nem a jót jelenti. A hazánkat kicsinyeljük le azzal, ha hamisítunk a kedvéért. Hamisítani, ferdíteni, elhallgatni csak rossz érdekében szokás. A mi hazánkat és a mi hazafiasságunkat nem szabad ennyire lealacsonyítanunk, mert ezzel a hazaszeretetet járatjuk le és a magyarokat ábrándítjuk ki belőle, sőt még a magyar ifjúságot is, mert a mai ifjú nagyon is szemfüles, sőt rosszmájúságra hajlamos.

Az, aki Kassai Vidornak, Jászai Mari elvált férjének és híres komikus színésznek az emlékezéseit adta ki, szintén jelzi, hogy Kassai egyes vallásellenes kitételét enyhítette. Neki is azt mondjuk, nem helyesen tette. Ő természetesen nem annyira Kassai tekintélyét akarta ezzel kímélni, mert hiszen Kassai nem volt olyan nagy ember, mint Rákóczi vagy Petőfi, hanem inkább az olvasó vallási érzékenységét. Kihagyás helyett azonban itt is jegyzetben kellett volna az olvasó tudtára adni, hogy a sajtó alá rendező e tekintetben nem Kassai mellett áll. Kassai és Petőfi istentelenségének a kor is oka, melyben életek (ezelőtt 50, 100, 150 évvel sokkal vallásellenesebbek voltak a művelt emberek, mint ma; akkor ezek még majdnem mind azt hitték, hogy a vallás „ma már" meghaladott dolog), a katolicizmus pedig nemcsak a Kassai Vidorok istenellenességét bírja ki, hanem még a Petőfiekét is. Aztán kell-e nagyobb megszégyenülés Kassai Vidor számára, mint az, hogy ő, a hajdani ateista, öreg korára a spiri-

tizmusban kötött ki? Előbb az volt a bűne, hogy nem hitt, később pedig az, hogy még azt is elhitte, amit nem lett volna szabad.

De hogy visszatérjünk tárgyunkra, Rákóczira, őt sokkal jobbnak tüntetni fel, mint amilyen a valóságban volt, nemcsak azért helytelen, mert az igazság elleni bűn, hanem azért is, mert mi nemcsak Rákóczi személyét illetőleg tartozunk az igazságnak, hanem Rákóczi ellenfeleit, elsősorban Lipót király személyét illetőleg is. Ha Rákóczi szent volt s ezt a szent hírét mi, mivel már megszerezte és legeszményibb hazafias hősünk lett, fenn akarjuk tartani továbbra is és akkor is, ha az igazsággal s a történelmi tényekkel ellenkezik, akkor szükségképpen el kell vitatnunk az igazát, sőt a becsületét annak a királynak, aki ellen fegyvert fogott. Aki ellen ugyanis még egy szent is fegyvert fog, annak valóban megtestesült rossznak kell lennie. Pedig hát tudjuk, hogy nem az volt. Annyira tudjuk, hogy láttuk, hogy még az olyan magyar történelmek is kénytelenek róla elismerni, hogy Lipót egyénileg tiszteletreméltó ember volt, akik Rákóczit hazafias szentnek tartják. (Hogy a kettőt nem lehet összeegyeztetni, azzal nem törődnek.)

De ha Rákóczi glóriája mellett kitartunk, akkor itthoni ellenfeleit: Eszterházy Pált, Pálffy Jánost, Ebergényit, Koháry Istvánt is el kell ítélnünk és gyászmagyarnak kell tartanunk. Pedig hát ezek mindegyikéről el kell ismernünk, hogy tiszteletreméltó emberek és jó magyarok voltak. Elismerik is ezt róluk, még a Rákóczit égig magasztaló könyvek is, Kohárytpedig, mint jellemhőst, egyenesen magasztalással illetik. Az ellentétet részint úgy intézik el, hogy Kohárytról alig beszélnek s ezt meg is tehetik, mert nem játszott elsőrendű szerepet. De még így is szükségesnek látják hallgatni arról, hogy Koháry egyenesen gyűlölte s megvetette Rákóczit s még Bécsben se volt neki senki olyan éles ellenfele, mint éppen ő, a színmagyar ember. Ha azonban kitartunk Rákóczi hazafias „szent" volta mellett, akkor viszont Kohárytra mindenképpen követ kell vetnünk. Nem igazságtalanság-e azonban ez egész ezeréves történetünk talán legnagyobb jelleme ellen? Az ő élete ugyanis kibírja a kritikát. Abból nem kell semmit kihagyni.

Látjuk azonban, hogy Rákócziéból se kell. Nem azért, mintha nem válna sokkal kisebbé miatta, mint amilyennek gondoltuk, hanem az igazság és a viszonylagosság kedvéért. Igazságosak csak akkor tudunk lenni, ha mindenkit egyforma mértékkel mérünk. A történelmünkben megrágalmazott főpapokat is csak úgy tudjuk tárgyilagosan megítélni, ha közülük a gyarlóbbakról se csak rosszat, illetőleg csak a gyarlóságot jegyezzük föl, mint például Bakócz Tamásról szoktuk. Ha nemcsak azt tudjuk róluk, hogy mindig a bécsi udvar szolgálói voltak (de arról egy szót se szólunk, hogy szolgáinak is kellett lenniük, hiszen másképp ők is esküszegők lettek volna, mint Rákóczi és társai, s nem az evangéliumi engedelmességre adtak volna példát, hanem a sátáni engedetlenségre).

Ha azonban Szelepchényi érsekről csak annyit tudunk, hogy inni szokott, Bécset pedig egész a pozsonyi „vésztörvényszékig" kiszolgálta, ellenben a Balassa Bálintokról, akik török rabszolgákat kínoztak csak azért, hogy hozzátartozóik többet és hamarabb fizessenek értük, a Zrínyi Miklósokról, akik még kereskedtek is török foglyaikkal és a Rákóczi Ferencekről, akik egyszerre 300 ártatlan embert mészároltak le, ezeket a „gyarlóságokat" elhallgatjuk, sőt a szentek glóriájával övezzük őket s hazafias kötelességnek tartjuk, hogy elhallgassuk róluk mindazt, ami istenítésüknek ellentmond, akkor bizony a tárgyilagosságtól és a pártatlanságtól igen messze estünk.

I. Lipót kissé nagyobb jót tett a magyar nemzettel, mint Rákóczi Ferenc. Ő, mint magyar király, a magyar történelembe is legalább annyira beletartozik, mint Rákóczi Ferenc. Milyen történetírás és milyen tárgyilagosság hát az, hogy az egyiknél az a hazafias kötelesség, hogy csak rosszat mondjunk róla, a másiknál, hogy csak jót? És ha már az egyiknek az a szomorú sors jutott osztályrészül, hogy hazafias kötelességünk, hogy a nemzet ellenségének tartsuk, a másiknak pedig az a szerencse, hogy a nemzet ragyogó csillagának, vajon, ha látni kezdjük, hogy az előbbi ellen a gyűlölet milyen vérlázító igazságtalanság és történelemhamisítás, a

másik iránt pedig a túláradó szeretet milyen érdemtelen s igazságtalan, akkor szabad-e hallgatnunk s az addig hamis látszatot továbbra is fedeznünk csak azért, mert tisztelnünk és kiszolgálnunk kell a közvéleményt akkor is, ha tudjuk, hogy helytelen és téves?

Ezzel nem a nemzetet szolgáljuk, hanem magunkat. Kényelmesebb és könnyebb ugyanis szolgálni azokat, akiknél a hatalom van. Ma a közvélemény a legnagyobb hatalom, mert nemcsak a hírnevet adja, hanem még az érvényesülést, állást, pénzt és fizetést is. Történetíróhoz ez az önszolgálat különösen nem illik. Neki az igazságot kell szolgálnia még akkor is, ha ez ellenkezik a hatalmat jelentő közvéleménnyel s ezért betörik is érte a fejét.

Ne hallgassuk tehát el mindenáron Rákóczi Vallomásainak egyes, ránézve megszégyenítő részeit, azzal érvelve, hogy a bűnbánó Rákóczi Istennek beszél s csak bűnbánó önkínzásból vállal magára olyan bűnöket, melyeket sose követett el, illetőleg emiatt nagyítja és torzítja el őket annyira, mintha az, amit tett, bűn lett volna. Nem a bűnbánó Rákóczi, hanem mi állapítjuk meg, s nem is Vallomásai, hanem híres kiáltványa alapján és pere fennmaradt aktái alapján, hogy olyat állított, ami nem volt igaz. Valótlan, hogy ő szabad fejedelmek „örököse" volt. Nem igaz, hogy ártatlanul, tehát igazságtalanul fogták el. Valótlan, hogy ő „óvakodott minden változástól". Nem igaz, hogy igazságtalanul vádolták felségsértéssel. Nem igaz, hogy „hamis tanúkat fogadtak ellene". Nem igaz, hogy azért ígértek pénzt rabtársainak, hogy hamisan valljanak ellene. Nem igaz, hogy „elferdítették leveleit". Nem igaz, hogy „igazságtalan, hamis ítéletet hoztak ellene".

Rákóczi ezeket a valótlanságokat tudatosan állította a nemzethez intézett kiáltványában akkor, mikor fegyveres harcát megkezdte, csak azért, hogy a nemzet, mely pere előzményeit, lefolyását, ott az ő hajmeresztő hazudozásait nem ismerte, de Vallomásait se olvashatta még, mert azok még nem voltak megírva, félrevezesse s így maga felé hangolja. Sokkal közelebb járt volna az „igazsághoz", ha börtöne „ocsmányságának" hangsúlyozása helyett azt mondta volna, hogy börtönében éppen ellenkezőleg, nagyon is elkényeztették. Ezért is szökhetett meg.

Annak érzelgős lefestése helyett, hogy vele Bécs milyen rosszakaratú gyűlölettel bánt, történetírásunk sokkal nagyobb igazsággal emelhette volna ki, hogy még a börtönben is inassal szolgáltatták ki, mégpedig régi, megszokott, magyar és protestáns inasával. Sőt őrei drága egészségének féltésében annyira mentek, hogy még felesége is bemehetett börtönébe azon ürüggyel, hogy prostituált, s neki, mint fiatal férfinek, a nemi életre egészségi okokból szüksége van. (Láthatjuk, mennyivel alacsonyabb erkölcsi színvonalon álltak a császárnál azok, akik szolgálták, noha történetírásunk azt veti Lipót szemére (mert mást nem tud szemére vetni), hogy az államügyek helyett csak alattvalói vallásosságára és erkölcsösségére volt gondja.)

Rákóczi a lelkiatyát is azon a címen kérte börtönébe, hogy lelke üdvösségével foglalkozzék. Tudta ugyanis, hogy csak evvel kell érvelnie s Lipót mindjárt kielégíti kívánságát. Valójában azonban e révén is csak evilági baján akart segíteni. Ezért jezsuita lelkiatyát kért, mert tudta, hogy az udvarnál azoknak vannak legjobb összeköttetéseik. Vallomásaiban maga mondja, hogy mikor aztán kérése teljesült s Sägl János jezsuita atya rendszeresen bejárt börtönébe, alig beszélt vele vallási dolgokról.

Tehát még ebben is becsapta az állítólag annyira ravasz és gonosz bécsi hatóságokat és ők, mint hozzá képest naiv és ártatlan „bűnözők" naivul hagyták is magukat becsapni. Tudvalevő, hogy sikeres szökését is egyedül ennek a Sägl nem lelkiatyaként használt lelkiatyának köszönhette, akivel mindenről beszélt, csak lelki dolgokról nem, de aki előtt azért mégis ügyesen megjátszotta a csak lelkével és becsületével törődő embert, mert hiszen Sägl atya rokonszenvét éppen ezzel nyerte meg magának.

Rákóczi még önéletrajza „túlzó önkínzásai" közepette is hangsúlyozza, hogy őt igazságtalanul és törvénytelenül tartóztatták le és ítélték el, noha éppen abból, amit ott elbeszél, látható a legjobban, mennyire megokolt volt a vád s mennyire megérdemelte nemcsak a letartóztatást, hanem a halálos ítéletet is. Nemcsak nem vádolja tehát magát önkínzólag még

arról is, amit nem tett, hanem noha maga is elismeri lázadását, felségsértését és hűtlenségét, mégis még mindig azt állítja, hogy ártatlanul ítélték el.

Ezt természetesen egyedül csak úgy értheti, hogy mint magyar nemest az ítélet előtt nem lett volna szabad letartóztatni, hogy a nem magyar nemes Longueval tanúskodását nem lett volna szabad elfogadni ellene (de hogy akkor is ott van még a magyar nemes Sándor Gáspár tanúskodása is ellene, azt egyszerűen elfelejti), hogy ítélőbírája csak magyar országgyűlés lehetett volna, végül, hogy mint foglyot, nem lett volna szabad kiszállítani az országból.

Ez mind igaz, de az is tagadhatatlan, hogy Rákóczi ártatlan vagy bűnös volta szempontjából mindez mellékes dolog. A lényeg az, hogy hűtlen és felségsértő volt-e. Mert ha az volt, akkor a királynak bizonyára akkor is szabad, sőt kell megbüntetnie, ha a törvény formaságait nem tartja meg, sőt ha ezek megtartásával nem sikerül a lázadást, hűtlenséget s ebből keletkező polgárháborút megelőznie, akkor ezek megsértésével is kötelessége. Ez ugyanis sokkal fontosabb, mint a nemesi kiváltságok, melyek minden áron való tiszteletben tartása egyébként is igazságtalan volt és az emberi egyenlőséggel ellenkezett.

A király nem olyan értelemben esküdött meg a magyar nemesek kiváltságainak tiszteletben tartására, hogy inkább ki hagy törni egy, az országot 8 éven át pusztító polgárháborút, mintsem ítélet előtt letartóztat vagy külföldön állít bíróság elé egy olyan magyar nemest, akinek felségsértése kétségtelen, sőt ezt még ő maga is elismeri. (Akkor még nem ismerte el, de később, Vallomásaiban, elismerte. Ekkor se bűnbánattal ugyan, hanem hazafias dicsekvéssel.)

Rákóczi perében nem tartották ugyan meg a magyar törvény minden formaságát, de annyi egészen kétségtelen, hogy nem ártatlant tartóztattak le és nem ártatlant ítéltek el, tehát hogy nem követtek el igazságtalanságot, de az is igaz, hogy még ez a külföldi börtön se volt elég biztos, mert még onnan is meg tudott szökni.

Magyar embert, igaz, nem lett volna szabad külföldi börtönbe szállítani, külföldön állítani idegenekből álló bíróság elé, de el kell ismernünk, hogy maga a bűntett, mellyel vádolták, valóságos volt; maga az ítélet, mellyel sújtották, igazságos volt, mert a hűtlenségnek és a felségsértésnek a magyar törvények szerint is halál a büntetése. De így egészen más színben látjuk a vele elkövetett törvénysértéseket is. Formaságokat szegtek meg vele szemben, nem pedig a törvény lényegét vagy az igazságot. De még a jogi formaságokat se szegték meg annyira, mint gondolnánk.

Még Rákóczi külföldre szállításában se láthatunk olyan nagy sérelmet, ha meggondoljuk, hogy Rákóczi nemcsak magyar alattvaló, hanem egyúttal a német-római birodalom hercege is volt, sőt Rákóczi egyáltalán nem is tartotta magát egyszerű magyar alattvalónak, hanem csak fejedelemnek. Erdély fejedelme nem magyar alattvaló, tehát nem is tartozik a magyar törvények hatálya alá. Fejedelmek örökösének mondja magát és mint különös szerénység jelét emlegeti, hogy ennek ellenére is egy egyszerű alattvaló életét élte. Azt se hozhatjuk fel ellenvetésnek, hogy letartóztatásakor még nem volt birodalmi herceg, mert hiszen állítólag az angol királynak is éppen hercegsége támogatásának ügyében írt. Az ugyanis egészen kétségtelen, hogy Rákóczi, személyére nézve, akkor már birodalmi herceg volt s további fáradozásai csak arra irányultak, hogy a hercegi cím családjára és utódaira is kiterjedjen, azaz családjában öröklődő legyen. Csak ez volt az, amit nem sikerült elérnie s ez bántotta annyira hiúságát és fejedelmi öntudatát.

Rákóczi, mint herceg, nem magyar herceg volt (ilyen cím akkor még nem is volt, mert csak a magyar királyi család tagjai voltak magyar hercegek). Rákóczit tehát csak a német birodalom hercege lehetett. Ezt a címet nem a magyar király, hanem a német-római császár adta neki. Azoknak az „idegeneknek" tehát, akikhez ő e címért folyamodott és akik ezt a címet megadták neki, joguk volt ahhoz, hogy idegen bíróság elé állítsák és hogy az ország határain túlra a német birodalom területére vigyék.

Rákóczinak nemcsak a magyar király volt följebbvalója, mint a közönséges magyaroknak, hanem a német császár is. Őt mint magyar polgárt, illetőleg magyar nemest állíthatták

volna magyar bíróság elé is, de mint a német-római birodalom hercegét, éppúgy állíthatták a birodalom törvényszéke elé is, sőt, mivel ilyenkor mindenkinek a legnagyobb rangja az irányadó, talán még megokoltabb is volt, hogy ne úgy bánjanak vele, mint egy közönséges magyar nemessel, hanem mint birodalmi herceget, különleges törvényszék elé állítsák.

Ez megtiszteltetés jele is volt, de a tárgyilagos igazságszolgáltatást is szolgálta, mert olyan kimagasló rangú és vagyonú emberre, mint Rákóczi, egyrészt sértő volt, hogy nála kisebb rangú emberek törvényszéke elé állítsák, másrészt éppen emiatt joggal lehetett félni, hogy az ítélet nem lesz igazságos, mert a bírákat befolyásolni fogja a vádlott rangja, sőt talán esetleg még a tőle való félelem is, mely abban a korban, mikor még a központi hatalom nem volt olyan erős, mint ma, nem is volt megokolatlan.

Egész bizonyos, hogy Rákóczi, aki olyan sokat adott a rangjára és tekintélyére, maga is mindenképpen a német birodalom külön törvényszékét választotta volna, ha nem tudta volna, hogy számára már csak az lehet menedék, ha olyan bírák ítélnek fölötte, akik vele szemben a törvényt nem merik teljes igazságossággal alkalmazni. Egyébként Lipót tanácsosai hangsúlyozták, hogy lázadás és felségsértés terén a magyar törvények még szigorúbbak, mint a német birodalmiak. (Lukinich, 84. o.)

De ha Rákóczi csak egyszerű magyar alattvaló lett volna, akkor se vethetnénk követ Lipótra azért, mert nem Magyarország területén tartotta Rákóczit fogságban (kivált mikor börtöne Bécsújhelyt annyira emberséges, hogy ne mondjam: fényűző volt). A törvény ugyanis a királynak legelsősorban azt teszi kötelességévé, hogy a bűnt (a jelen esetben a felségsértést és hűtlenséget) ne tűrje, hanem megbüntesse s hogy kellőképpen gondoskodjék róla, hogy a büntetés alól senki ki ne bújhasson s így a törvényből csúfot ne űzhessen.

Világos, hogy mikor a király a törvény megtartására megesküszik, elsősorban erre esküszik meg. Az apróbb törvények és formaságok megtartása nem ellenkezik ezzel az elsősorban kötelező törvénnyel. Ha a király, a legfőbb bíró, a formaságok túlságos tiszteletben tartása miatt eltűrné azt, hogy a bűn (különösen a nagyok, a hatalmasok és a gazdagok bűne) ne bűnhődjék, akkor nem tenne eleget uralkodói fő kötelességének, hogy a bűnt büntesse és alattvalói igazságos bírája legyen s így sokkal jobban megszegné esküjét. A törvény igazi tiszteletének legnagyobb ellensége a jogi formaságok túlságos tisztelete (az ügyvédi fogások). Summum jus, summa injuria.

Igazságos király volna-e az, aki a szegény jobbágyokat hamis esküért kerékbe töreti, de az egymillió holdas Rákóczit, ha ugyanezt teszi, sőt polgárháborút készít elő, futni hagyja, mert magyar nemest nem lehet előre letartóztatni és vele szemben a külföldi Longueval vallomása nem számít, vagy olyan bírák elé állítja, akikről jól tudja, hogy félnek tőle is és a magyar közvéleménytől is s így nem merik vele szemben a törvény szigorát alkalmazni?

Ha Lipót megtartja a magyar törvény betűjét s Rákóczit még akkor se tartóztatja le, mikor már kezében van a francia királyhoz és a hadügyminiszterhez intézett levele; ha a megbüntetésével vár, míg össze lehet hívni az országgyűlést, akkor a felségsértést és a hűtlenséget sose büntethette volna meg. Akkor a magyar felkeléseknek vége-hossza sem lett volna, akkor ölbetett kezekkel kellett volna néznie, hogy ellenségei, a franciák szabadon szíthassanak lázadásokat alattvalói körében, hogy erejét megosszák s így országait egymás után szedjék el tőle. Rákóczi ugyanis bizonyára nem lett volna olyan bolond, hogy tétlenül megvárja, míg összeül az az országgyűlés, mely ítélni fog felette s melynek ítélete csakis halálos lehetett volna, hiszen most láttuk, hogy a magyar törvények e tekintetben még szigorúbbak voltak, mint a német birodalmiak.

Rákóczira még akkor is halál várt volna, ha a francia király kereste volna fel őt a levelével s ő igenlőleg válaszolt volna rá, sőt még akkor is, ha kitérőleg, mert az effajta csábításokat az alattvalónak azonnal jelentenie kell királyának. A jelen esetben azonban egyenesen Rákóczi volt a francia király elcsábítója. S mindez olyan országban történt, ahol csak Lipót

uralkodása alatt már ez volt a harmadik nagyszabású és éveken át tartó belső zavarokat, sőt lázadásokat, háborúkat okozó hűtlenség.

Még annak a seregnek a kiállítása és zsoldja is, melyet Lipót a Wesselényi-összeesküvés miatt volt kénytelen az országba hozni, többe került, mint az egész Magyarország egész adójából származó bevétel. Mibe került aztán Lipótnak az évekig tartó Thököly-lázadás, nem is szólva arról, hogy a törököt is ez hozta ide a nyakára és hogy ez időben folyton zsarolt és fosztogatott magyar nép adót hosszú éveken át nem tudott fizetni.

Ha Lipót most ezt a harmadik készülő lázadást se próbálta volna meg a tettes időben való letartóztatásával még vészes következményei kibontakozása előtt elfojtani egy idejét múlt és egyébként is igazságtalan nemesi kiváltság tiszteletben tartása miatt (s éppen egy olyan nemes kedvéért, akinek a legkisebb aggályai se voltak akkor, mikor vele szemben a király jogainak tiszteletben tartásáról volt szó), egyenesen őrültség lett volna tőle és a közérdek ellen elkövetett megbocsáthatatlan mulasztás. S csakugyan: mivel Lipót Rákóczit letartóztatta ugyan, de mihelyt panasz ment hozzá börtönének „ocsmánysága" miatt, rögtön „úri" börtönbe tette át, olyanba, ahova még felesége, illetőleg prostituáltak is bejárhattak hozzá, nehogy drága egészsége kárt szenvedjen és ezért onnan meg tudjon szökni; nyolc éven át mindent elpusztító polgárháború tört ki miatta Magyarországon, Lipót pedig elvesztette miatta spanyol örökségét.

Rákóczi tehát annak ellenére, hogy megszegték vele szemben a nemesi kiváltságot és hogy biztosabb helyen legyen, kiszállították az országból, mégis vissza tudta nyerni szabadságát, haza tudott jönni és hazáját nyolc évre vérbe tudta borítani. Mindez tagadhatatlanul egyedül csak azért történt, mert börtönében túlságosan is sokat engedtek meg neki.

Mi lett volna hát akkor, ha Rákóczit – magyar nemesi kiváltság miatt – nem tartóztatják le, vagy ha le is tartóztatják, nem viszik ki az országból? Mert hiszen akkor őrei is mind azokból a magyarokból kerültek volna ki, akik – mint láttuk – még Bécsben se vallottak ellene semmit. A hazafias magyarok mind hülyének tartják ugyan Lipótot, de ekkora hülyeséget – remélem – még ők se tesznek fel róla, illetőleg követelnek meg tőle. Nem. Lipótot a Rákóczi iránti bánásmódban legfeljebb csak az a szemrehányás illetheti meg, hogy sokkal jobban megtartotta a magyar törvényeket, mint szabad lett volna, hogy mint mindenkihez, Rákóczihoz is jobb volt, mint szabad lett volna; hogy nem vigyázott rá annyira, mint kellett volna, hogy jobban megsajnálta, mint szabad lett volna.

Bár köztudomású, hogy Bécs a magyarban sose bízott, még az olyan magyarban se, aki még a hazáját is megtagadta a kedvéért, most megintcsak azt kell megállapítanunk, hogy még a hűtlen Rákócziban is sokkal jobban bízott, mint szabad lett volna s mint megérdemelte volna.

Lipót nem vétkezett, mikor Rákóczit azonnal letartóztatta. Kénytelen volt, ha egyáltalán meg akarta büntetni és ha meg akarta előzni a lázadást, melynek megakadályozása feltétlenül kötelessége volt. Mátyás király is letartóztatta Szilágyi Mihályt is, Vitéz Jánost is, Váradi Pétert is és ki tudja, hogy még hány nemest akkor is, ha nem írt Mátyás külföldi ellenségeinek, se nem csábított senkit arra, hogy jöjjön fegyveres erővel a magyar király ellen. Vagy talán a garázda Árpádok (II. István, V. István, Kun László), ha valamely magyar nemes megmérgesítette őket, törődtek csak valamit is a nemesi kiváltságokkal? Pedig hát ezek a kiváltságok még akkor nem voltak annyira idejüket múltak, mint már I. Lipót idejében és Lipótnál haragról szó se lehetett, hanem csak igazságszolgáltatásról.

De Lipót Rákóczit külföldre szállíttatni is kénytelen volt, ha királyi kötelességeinek meg akart felelni, mert ha Rákóczi még így is meg tudott szökni, ha még idegen őrségének parancsnokát is meg tudta magának nyerni, ha még az osztrák jezsuitákat is segítőtársaivá tudta tenni szökésében, hogyne tudott volna elszökni itthon, hol a fél ország az övé volt? A per aktái alapján író Lukinich könyvéből egészen nyilvánvaló, hogy Rákóczi azt, hogy börtönéből megszökhetett, elsősorban az osztrák jezsuitáknak (P. Säglnek és P. Wolffnak) köszöni. Látni fogjuk majd, hogy Lehmann százados is erősen a jezsuiták hatása alatt állt, mert protestáns-

ból ők térítették vissza katolikusnak csak kevéssel Rákóczi megszöktetése előtt. Ha még Lehmann százados eszét is megzavarta foglyának előkelősége és behízelgő modora, gondolhatjuk, hogy viselkedtek volna vele akkor magyar őrei!

Azt kívánni tehát Lipóttól, hogy a fogoly Rákóczit hagyja Magyarországon, azt jelenti, hogy ő maga akadályozza meg, hogy elvehesse büntetését és hogy ő maga tegye lehetővé számára, hogy a lázadást, melyet tervezett, meg is valósíthassa. Ez bizonyára nagyobb törvénytelenség lett volna tőle, mint az, hogy a hűtlenséget még egyes, csupán formaságot jelentő jelentéktelen törvények figyelmen kívül hagyásával is megbüntetni, a készülő lázadást pedig még idejében elnyomni törekedett.

A későbbi események azt mutatják, hogy Lipótnak Rákóczihoz sokkal kíméletlenebbnek kellett volna lennie, mint tényleg volt. Ez lett volna kötelessége, mint a törvény őrének, az igazság legfőbb kiszolgáltatójának s mint birodalma és alattvalói jólétéért felelős uralkodónak. Egészen sajátságos, hogy akkor, mikor még a külföldre szállított Rákóczi is meg tud szökni, nem azért vonjuk felelősségre Lipótot, hogy miért nem gondoskodott róla, hogy ez meg ne történhessék, miért nem volt Rákóczi iránt gyanakvóbb és bizalmatlanabb, hanem azért, hogy miért nem volt még annyira is elővigyázatos vele szemben, amennyire volt. Eszerint tehát Rákóczit itt Magyarországon kellett volna börtönben tartani, sőt még itthon is szabadlábon kellett volna hagyni egész addig, míg az országgyűlésen a halálos ítéletét ki nem mondta ellene, mert ezt kívánta volna a törvény. Meg kell adni, hogy furcsa egy törvény volt ez, s az, hogy Magyarország már ezer éve fennáll, nem a legfényesebb bizonyítéka-e annak, hogy királyaink ezt a bolond törvényt sose tartották meg?

Hogy lehetett volna Rákóczit idegen bíróság helyett a magyar országgyűlés elé állítani, ha a király a hűtlenséget meg akarta volna büntetni akkor is, ha a legelőkelőbb és leggazdagabb magyar család sarja követi el? Pedig ha a király meg akarja tartani királyi esküjét, a bűnöst ekkor is meg kell büntetnie. Egy országban a törvény tisztelete akkor inog meg, és a közerkölcs akkor romlik meg, a tömegek akkor veszítik el bizalmukat az igazságszolgáltatásban, ha csak a kis emberekkel szemben érvényesül a törvény, de a nagyok, a hatalmasok büntetlenül szeghetik meg.

Egész jól látható, hogy Lipót tudatosan törekedett arra, hogy ez elő ne forduljon. A Wesselényi-összeesküvés miatt például úgyszólván egyedül csak a három hatalmas kiskirályon hajtatta végre a halálos ítéletet, annak ellenére, hogy mindhárman katolikusok voltak. A köznemesek többnyire protestánsok voltak és noha egész sereg játszott az összeesküvésben vezető szerepet s a per aktáiból jól látható, hogy nem egynek közülük tízszer akkora volt a felségsértése és a hűtlensége, mint a három főúrnak, közülük mégis alig végeztetett ki valakit.

Lipótnak Rákóczival szemben gondoskodnia kellett tárgyilagos és független bírákról, olyanokról, akik nem félnek, mert nem is kell félniük a hatalmas vádlott későbbi esetleges bosszújától, de akiket a vádlott családjának népszerűsége se befolyásol, mert mint idegeneket, ez nem érdekli. Nem véletlen, hogy ahogyan Pauler, a Wesselényi-per aktáinak ismertetője, kiemeli, hogy a bíróság tagjai becsületes, feddhetetlen emberek voltak, épp így ír most Lukinich Rákóczi bíráiról.

A vizsgálati foglyok kihallgatásával megbízott gróf Buccellini Gyula Frigyes udvari főkancellárt – írja – a császár legbizalmasabb hívei közé számították. Olasz hangzású neve ellenére flamand származású volt… Talán szűk látókörű (nem bizonyos, mert ezt Lipót környezetére ráfogni divat, s látjuk, hogy Lukinich is csak „talán" fogadja el ezt az állítást) és merev hivatalnok volt, akinek nem volt önálló véleménye és gondolata, és aki erősen környezetének hatása alatt állott. Úgy látszik, azért fogják rá ezt Lipót környezetére, mert a katolikus Egyház erkölcstanával szemben Lipót környezetében valóban nem lehetett „önálló" gondolat, de ez nem korlátoltság jele, hanem a felvilágosultságé, főképpen pedig a szilárd erkölcsi alapé. Hogy Buccellininek is csak ilyen értelemben nem volt „önálló" gondolata és hogy ez benne is a szilárd erkölcsi alapot jelentette, azt éppen a most következő mondat bizo-

nyítja: „de becsületes és tisztakezű ember volt, aki éppen ezen tulajdonságainál fogva bírta az öregedő császár változatlan bizalmát". Egyébként ez a Buccellini már a Wesselényi-összeesküvők perében ítélő bíróságnak is tagja volt. Pauler róla akkor még nem emelte ki külön a becsületességet. Most Lukinich ezt már róla is kiemeli. Ebből láthatjuk, hogy a bírák mind jellemes, becsületes emberek voltak.

Egy magyar országgyűlés Rákóczit csak akkor ítélte volna el, ha az udvar részéről meg lett volna félemlítve. Hiszen a hazaárulás vádjával terrorizálni lehetett volna mindazokat, akik Rákóczi ellen mertek volna szavazni. Csak most láttuk, hogy az 1687-es országgyűlésen hogyan mókáztak a követek s hogyan igyekeztek a közvélemény előtt bebizonyítani, hogy ők bátrak és jó magyarok és hogy még azok is a Habsburgok trónöröklését kimondó törvényjavaslatok ellen szóltak először, akik már rég elhatározták, hogy mellette fognak szavazni, sőt akinek (mint a pozsonyi követnek is) megbízói is ezt az utasítást adták. Gondolhatjuk hát, hogyan beszéltek s viselkedtek volna egy olyan országgyűlésen, melyen Rákóczi sorsát kellett volna eldönteni. Hiszen valaki halálát kívánni mindig népszerűtlen dolog, még akkor is, ha egyébként megérdemli.

Az eperjesi „vértörvényszék" elítéltjei (a Keczerek, Fleischhackerek, Zimmermannok, Rauscherek és Schőnlebenek) hol voltak vagyonban s kivált történelmi névben és népszerűségben a Rákóczitól! Bíráik mégis megvetettek maradtak egész életükben s már az 1687-es országgyűlésen, pedig ez az országgyűlés – legalábbis „hazafiaink" azt gondolják – csupa talpnyaló aulikusból állt, a nagy „hazafias" terror miatt gyáván meg kellett tagadniuk a felelősséget s mindent magára Carafára hárítaniuk. Politikai okok ugyanis (az uralkodóház örökösödési jogának zavartalan, egyhangú törvénybe iktatása) a lázadók kímélését írták elő s azok ugyancsak ki is használták előnyös helyzetüket.

Hogy kívánhatunk hát tárgyilagosságot az effajta ügyben ítélkező magyar bíráktól, mikor tudják, hogy könnyen olyan kínos helyzetbe kerülhetnek, hogy még az uralkodóház hívei se állhatnak mellé̊jük? Mi lett volna azonban akkor az eperjesi törvényszék bíráival, ha Thököly győzött volna? Az, ami Illésházy perének ügyészéből, Somogyiból: az akasztófán lógtak volna. S mi haszna volt a már kivégzett Somogyinak abból, hogy Bocskai hatalma nem sokáig tartott?

Láttuk, hogy csak a magyar törvények alapján még a világtörténelem egyik legnagyobb erkölcsi szörnyetegét, Báthory Erzsébetet se lehetett törvény elé állítani és megérdemelt büntetéssel sújtani, mert a Báthory, Zrínyi, Nádasdy és Széchy-rokonság befolyása ezt lehetetlenné tette.

Lehetett-e tehát a magyar országgyűléstől Rákóczi Ferenc ügyében elítélő határozatot várni, ha csak azt az országgyűlést a király kellőképpen meg nem tudta volna félemlíteni? Hiába lett volna Rákóczi bűnös (mert hiszen Báthory Erzsébet csak az volt?), az maga még nem lett volna elég ok ahhoz, hogy el is ítéljék. Ha azonban a király megfélemlíti az országgyűlést, nagyobb törvénytelenséget követ el, mint az idegen bírósággal (kivált Rákóczi esetében, aki nemcsak magyar állampolgár, hanem német birodalmi herceg is volt), még akkor is, ha a megfélemlítés egyedül csak az igazság érdekében történik. A cél ugyanis nem szentesíti az eszközt.

Még kicsinyesebb az az ügyvédi fogás, hogy magyar ellen csak nemesi, s ráadásul csak magyar nemesi tanút szabad elfogadni. Eszerint, mivel Rákóczi ellen a koronatanú nem magyar, hanem külföldi nemes volt (Longueval büszke volt ősi nemességére, Lukinich, 21. o.), elítéltetése törvénytelen volt? Sajátságos, hogy az a Rákóczi, aki nagy bűnbánatában állítólag egyenesen agyonkínozta magát a teljesen alaptalan önvádakkal, Vallomásaiban, ahol nem is embereknek, hanem „az örök bölcsesség"-nek beszél, aki elől nem lehet semmit se elleplezni, se eltitkolni, ezt a legerkölcstelenebb ügyvédi fogást a legkomolyabbnak veszi s ennek alapján szentül meg van győződve, hogy őt ártatlanul, illetőleg törvénytelenül ítélték el s e felháborító törvényszegésért ő (annak az Aranybullának alapján, melynek ellenállási záradékát a magyar országgyűlés akkor már el is törölte) teljes joggal fogott fegyvert.

Megkérdezzük itt, nem gondolja-e Rákóczi, hogy „az örök bölcsesség", sőt egyszerűen minden józan eszű ember szerint a perrendtartás formaságai azért vannak-e, hogy velük az igazságot kiderítsük, vagy pedig azért, hogy a bűnösöket, például a felségsértőket és hűtleneket futni segítsük? Nem is szólva arról, hogy a Hármaskönyv, mely a nemesek ezen állítólagos jogát tartalmazza, sose volt hivatalosan elfogadott magyar törvénykönyv, csak a szokásjog tette azzá.

Igaz, hogy a szokásjog is jog, ámde ebben a tekintetben még szokásjog se alakult ki. Nem tud nekünk senki egész ezeréves történelmünkből egyetlen egy olyan esetet se mutatni, hogy az Árpádok, Károly Róbert, Nagy Lajos, Mátyás vagy bármely királyunk ellen hűtlenségbe esett vagy árulást követett el valamely magyar főúr s büntetlenül maradt csak azért, mert addig nem tartóztatták le, míg az országgyűlés nem ítélt fölötte vagy mert nem magyar, hanem csak külföldi nemes volt az, aki bűnét bizonyítani tudta. Hiszen akkor a mi régi királyaink nemcsak olyan szenvedélyes emberek nem lettek volna, mint amilyenek voltak, hanem még epéjük se lett volna, sőt még józan eszük se. Az igazság az, hogy régibb királyainak sokkal jobban tudtak haragudni, büntetni és bosszút állni, mint a Habsburgok.

Ha Rákóczi maga is elismeri, hogy a felségsértést és a hűtlenséget elkövette, mert hiszen az ő szájából halljuk, hogy csak a hajmeresztő hazugságok egész szövevényével tudott védekezni a vád ellen, beszélhet-e igazságtalanságról, sőt akár törvénytelenségről is, ha az elkövetett felségsértésért s hűtlenségért el is ítélik? Éppen ellenkezőleg: nem az lett volna-e az igazságtalanság és a törvénytelenség, ha pere felmentéssel végződött volna?

Ha az, aki ellen vétkezett és akinek nevében a per folyt, egészen bizonyosan tudta, hogy Rákóczi a hűtlenséget elkövette (márpedig Lipót bizonyosan tudta, hiszen kezében voltak Rákóczinak ezt bizonyító eredeti levelei), de azok, akiknek vallomása ezt perrendszerűen igazolta, nem lévén magyar nemesek, formailag nem voltak tekintetbe vehetők, vétkezett-e vele, ha azért, hogy igazságot tudjon szolgáltatni, azt a Rákóczit nem mint magyar nemest, hanem mint német birodalmi herceget állította törvény elé, hogy a rendelkezésre álló tanú vallomása ne csak igaz, hanem perrendszerű is legyen? Minden józaneszű és tárgyilagos ember erre a kérdésre azt fogja felelni, hogy Lipót nemcsak nem vétkezett ezzel, hanem ebben az esetben így eljárnia egyenesen kötelessége volt. Követ kellene vetnünk arra az uralkodóra, aki ilyen ostoba, sőt igazságtalan jogi forma miatt ölbetett kézzel nézné, hogy a törvényt kijátsszák s a bűn büntetlen maradjon.

Mikor a király esküt tesz a törvények megtartására, elsősorban arra esküszik meg, hogy megvédi az ártatlanságot, megbünteti a bűnt s nem fogja eltűrni azt, hogy a törvényt bárki is kijátssza. A jelen esetben „a törvénynek" (ha ugyan törvénynek nevezhetjük ezt a nemesi kiváltságot s ha ugyan elismerhetjük, hogy ez a kiváltság főbenjáró perekre is vonatkozott) megtartása az igazságszolgáltatást tette volna lehetetlenné. Éppen ezért Rákóczit akkor is szabad, sőt kötelesség lett volna elítélni, ha nem lett volna egyúttal birodalmi herceg is s ha Longuevalon, az idegen nemesen kívül nem vallott volna ellene Sándor Gáspár, a magyar nemes is.

Az uralkodónak, mint legfőbb földi bírónak, legfőbb kötelessége a bűnös megbüntetése még akkor is, ha ezt bizonyos esetekben a törvény egyes alakiságai akadályozzák. Ilyen esetekben ezeknek az alakiságoknak az igazság tényleges kiderítése elé helyezése bűn maga a törvény, maga az igazságszolgáltatás kötelessége ellen. A lélek éltet, a betű öl, mondja a Szentírás (2Kor 3,6) és természetesen igaza van. Ha a király az, aki ilyen alakiságokon túlteszi magát, akkor még kevésbé beszélhetünk törvénytelenségről. A királynak joga van ahhoz, hogy hasonló esetekben az alakiságokat érvénytelennek nyilvánítsa, hiszen azért legfőbb bíró és legfőbb törvényhozó. Hát még mennyire joga volt ehhez az abszolút uralkodónak. Lipót pedig az abszolutizmus korában élt. De ettől eltekintve is Rákóczi elítélése csak akkor lett volna „a törvény" ellen, ha a törvény akkor is törvény lenne, ha az igazsággal és a józan ésszel ellenkezik. Mindig az igazság és a józan ész a legfőbb törvény s ez előtt minden más törvénynek

háttérbe kell szorulnia. Nem nevetséges figura lenne-e az a római császár, akinek a kezében vannak azok a levelek, melyeket egyik alattvalója az ő ellenségének azért írt, hogy fegyverrel jöjjön ellene, kezébe is keríti ezt az alattvalóját, de aztán mégis szabadon bocsátja, mert hát az, aki a készülő lázadást leleplezte, nem magyar nemes volt, hanem csak németalföldi (bár családja sokkal régibb, mint a Rákócziaké)? Még ha egy cigány leplezte volna le Rákóczit, akkor is feltétlenül el kellett volna ítélni, ha a leleplezés az igazságnak megfelelő volt.

Képzeljük csak el, milyen szégyen lett volna, ha Báthory Erzsébet bűnét a magyar országgyűlés elé vitték volna, de az felmentette volna azon címen, mert azok, akik szörnytetteit látták és vallomást tettek róluk (Dorka és Ilonka asszony és egy Fickó nevű legény) „nemtelen" személyek voltak s így vallomásuk a tekintetes és nagyságos Báthory Erzsébet úrnő ellenében a magyar törvények értelmében tekintetbe vehető nem volt. Ilyen határozat egész Európa felháborodását vonta volna maga után s a korlátoltság, az osztályuralom és az erkölcsi nihilizmus iskolapéldájaként emlegetnénk évezredeken át.

Vajon melyik lett volna „törvényes" ítélet? Az-e, ha Báthory Erzsébetet ezen a címen felmentik, vagy ha lefejezik? Aszerint a Rákóczi szerint, aki állítólag még a legkisebb emberi gyarlóságok miatt is nagy bűnösként vádolta magát, egyedül a felmentés lett volna „törvényes". Hát még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy Báthory Erzsébet nem is egyszerűen csak nemes, hanem egyenesen fejedelmi családból származó egyén és Rákóczinak is rokona volt! Igaz, hogy maga Thurzó nádor is látott néhány hullát, mikor Csejte várában vizsgálatra megérkezett, egy agyonkínzott cselédlányt pedig haldokolva talált, tehát lett volna magyar nemes tanú is, ámde honnan tudta azt Thurzó nádor, hogy azokat a halottakat és haldoklókat, akiket ő látott, úgy gyilkolták meg, s ha ezt látni lehetett rajtuk, honnan tudhatta azt, hogy ki gyilkolta meg őket. Ezt már ő is csak hallotta, mégpedig cselédféle „nemtelen" személyektől, akiknek csacska beszédei nemes személyekkel szemben nem számítottak. Rákóczi bűnös leveleit is látta a magyar király (aki bizonyára magyar nemesnek számít, hiszen még a többi magyarnak is ő adta a nemességet) s ezekről a levelekről még maga Rákóczi is elismerte, hogy ő írta őket. Látjuk tehát, hogy hova jutunk, ha Rákóczi érvelését elfogadjuk.

Az még a gőgös feudális Zrínyieknek, Nádasdyaknak, Báthoryaknak és Széchyeknek se jutott eszükbe, hogy Báthory Erzsébet bűneinek büntetlenül hagyását azon a címen kérjék, hogy se az áldozatok, se a tanúk nem voltak nemes személyek. Ezek az oligarchiák legalább becsületesen megmondták az igazat (s ezért eljárásuk sokkal magyarosabb, úribb és rokonszenvesebb, mint Rákóczi körmönfont s egyben képmutató érvelése!), hogy a törvényes eljárás mellőzését azért kérik, mert ilyen előkelő személy elítélése sértené a főnemesség tekintélyét, rájuk, a rokonságra, pedig igen nagy szégyen volna. Ők tehát nem akarták minden áron ráfogni a feketére, hogy fehér, s azt bizonyítani, hogy az ő álláspontjuk a törvényes.

Rákóczi ellenben egy olyan önéletrajzban, melyet nem is az emberek számára, hanem „az örök igazság"-nak mondott el, s melyben állítólag kegyetlenül szigorú volt önmagához, egyenesen azt állítja, hogy az ő elítélése törvénytelen volt amiatt, mert letartóztatták, külföldre vitték, idegen bíróság elé állították (de ő maga hogyan hajhászta és mennyit fáradt azért az idegen méltóságért, a német birodalmi hercegségért, melynek alapján idegen bíróság elé állították!) és mert perében egy németalföldi nemes vallomását elfogadták. Pedig mennyivel többet lehet adni egy nagyműveltségű, sok nyelvet beszélő százados és külföldi nemes állítására (aki ráadásul még a vádlott eredeti leveleivel is szolgál), mint holmi műveletlen Dorka néni és Fickó legények állításaira, akik Báthory Erzsébet ellen tanúskodtak!

De erre persze a lelkes magyar hazafiak azt válaszolják, hogy kikérik maguknak, hogy valaki Báthory Erzsébet szörnytetteit egy kalap alá vegye Rákóczi hazafias tevékenységével. Azt feleljük nekik, hogy először is nem vettük egy kalap alá. Ha megállapítjuk, hogy Rákóczinak is pere volt és Báthory Erzsébetnek is kellett volna perének lennie, az még nem jelenti azt, hogy mindkét per vádlottját egyforma bűnösnek tartjuk. Ha Rákóczit is bűnösnek tartottuk, az még egyáltalában nem jelenti azt, hogy Báthory Erzsébettel egytermészetű bűnösnek.

Másodszor pedig arra kell figyelmeztetnünk ezeket a tüzes hazafiakat, hogy az elfogultság logikátlanná tette őket. Rákóczi ugyanis nem azon az alapon mondja magát törvénytelenül elítéltnek, mert szerinte Bécs ellen hűtlenkedni, Bécs ellen fellázadni nem lehet bűn magyar ember számára, hanem, mert nem magyar nemes tanúságát elfogadták ellene. Ezért mutattunk rá, hogy ilyen érvelés alapján Báthory Erzsébetet se lehetett volna elítélni, mert az ő bűnét se nemesek bizonyították. Mi csak ebből a szempontból hasonlítottuk össze a két esetet, ehhez a szemponthoz azonban annak, hogy mi volt az egyiknek a bűne s mi a másiknak, melyiknek volt nagyobb a bűne s melyiknek kisebb, semmi köze.

Józan ésszel senki se mondhatja, hogy Lipótnak nem volt szabad főbenjáró per alá fogni azt az alattvalóját, aki a közeledő spanyol örökösödési háborúban már akkor csatlakozni akart ellenségeihez s magyar alattvalóit már akkor az ellenség táborába akarta vinni, mikor a háború még ki se tört. Rákóczit Lipótnak perbe fognia és ártalmatlanná tennie nemcsak joga volt, hanem egyúttal uralkodói kötelessége is. Még csak azt se kell hozzátennünk, hogy „a maga szempontjából" (pedig hát bizonyára minden józan eszű ember a maga szempontjából szokott eljárni).

Tény ugyanis az, hogy Rákóczi és általában a magyarok, Lipót, illetőleg a mindenkori Habsburgok alattvalói voltak, ők a magyarok és Rákóczi törvényes és koronás királyai voltak, akiket a magyarok választottak, illetőleg koronáztak királlyá, törvényes voltukat elismerték azzal, hogy esküt tettek velük a magyar alkotmányra és ők maguk is felesküdtek nekik. Világos tehát, hogy bűnösök voltak akkor, mikor ennek ellenére ellenségüknek tekintették királyukat s nem mellettük, hanem ellenük készültek háborúra. Így volt ez 400 hosszú éven át, tehát ezeréves történelmünk felén keresztül.

Ha ez részünkről mind csak komédia lett volna, ha mi a királyainkat mindig csak álnokságból esküdtettük, választottuk, koronáztuk, ha mi ennek fejében járó hűségeskünket mindig hamisan tettük le s ezért magunkra kötelezően sose ismertük el, akkor a király esküjét mi címen kértük mindig oly nagy hangon számon s miért nem jutott sose eszünkbe, hogy ilyen körülmények közt a király esküje se lehet érvényes, de különösen akkor semmiképpen nincs jogunk, hogy meg nem tartását tőle számon kérjük?

De éppen az, hogy ezt a királyi esküt mi annyira számon kértük, bizonyítja a legjobban, hogy a mi hűségeskünket is kötelezőnek ismertük el. Másképpen itt a világtörténelem legbecstelenebb, legperfidebb játéka folyt volna négyszáz évet át, mely örökre szégyenbe borítaná a magyar becsületet. Rákóczi lázadását csak így lehetne bűntelennek nyilvánítani. A nemzet becsülete tehát sokkal többet vesztene vele, mint amennyit Rákóczié nyerne. Pedig hát Rákóczi lázadása előtt csak alig egy évvel még ellenállási jogáról is lemondott a nemzet.

Rákóczi úgy beszél, mintha ez a lemondás is csak komédia lett volna, mintha ez se történt volna komolyan, mintha ez is csak álnokság, ez is csak perfídia lett volna részünkről. Mintha már akkor is, mikor lemondtunk, elhatároztuk volna, hogy úgyse tartjuk meg. Mintha egyedül csak azért írtuk volna alá, hogy azokat az előnyöket, melyeket viszonzásaképp az uralkodó adott, megkaphassuk, azaz királyunkat becsaphassuk.

Az olvasónak már eddig is ezernyi alkalma volt meggyőződni arról, hogy Habsburg-királyaink uralkodói esküjüket nem szegték meg, legalábbis nem szegték meg soha rosszhiszeműen vagy mentség nélkül. Hogy az ezen való felháborodásunk mindig csak hazafias kortesfogás volt, mutatja, hogy például II. Józsefnek, aki az alkotmányt legjobban megszegte, sose hányjuk ezt komolyan a szemére. Nála ezt nem tartjuk olyan nagy bűnnek, mert ő nem volt klerikális, hanem olyan „felvilágosultan" gondolkodott, mint akár a magyar „hazafiak". Láthatjuk belőle, hogy a Habsburgok igazi bűne a klerikálisság volt, nem pedig az alkotmánysértés és a vele kapcsolatos „esküszegés".

Csak ürügy ez az „esküszegés", mert rámutattunk már, hogy Magyarország függetlenségét a XVI. és a XVII. század folyamán lehetetlenség volt megtartani, a XVIII. és a XIX. század folyamán pedig amiatt az osztrák befolyás miatt nem lehetett még megtartani, melyet

Ausztria azáltal szerzett, hogy sokkal nagyobb része volt hazánknak a török alóli felszabadításában, mint nekünk, magyaroknak, sőt ezt a felszabadítást egyenesen velünk szemben valósította meg. Erre akkor előre figyelmeztetett bennünket Eszterházy Pál, de nem hallgattunk rá, hanem ráfogtuk, hogy gyászmagyar s mindent csak azért tesz, hogy herceg s aranygyapjas vitéz lehessen.

Így történt aztán, hogy idegen sereg volt az, mely a törököt innen kiűzte s ettől kezdve ez a hadsereg lett a mi hadseregünk is, melyben azonban emiatt mi egyelőre nem parancsolhattunk. Így maradt aztán ez után még majdnem 200 évig, mert hiszen e sereg uralma alól csak hasonló erejű sereggel tudtunk volna megszabadulni, azt pedig honnan vettük volna?

Mindjárt látjuk majd, hogy Rákóczi ellenében Lipót csak a kisujjával védekezett (10-20.000 főnyinél nagyobb serege sose operált Rákóczi ellen), Rákóczi mégis szinte rettegett minden ütközettől (ezt maga mondja a Vallomásokban), mert a kurucok még akkor is megszaladtak előle, mikor többen voltak, mint az ellenség.

Negyvennyolcban is csak akkor mentünk valamire, mikor Ferenc József egyik karja még a lombard lázadás letörésével volt elfoglalva. Mihelyt ez megtörtént, mindjárt vége volt a magyar sikernek. De Görgei, a mi legtehetségesebb 48-as vezérünk már előtte is lekicsinyelte a honvédsereget az osztrákkal szemben. (Hogy Ferenc József miért hívta ide mégis még az oroszokat is, majd látni fogjuk, és hogy milyen keveset nyert velük akkor is, mikor már itt voltak, azt is látni fogjuk. Azt már most is megjegyezzük, hogy 48-at nem az oroszok, hanem az osztrákok verték le és hogy ezt újabban még a mi „hazafias" történetírásunk is elismeri már.) Ezt mondjuk a Habsburgoknak Magyarország függetlensége elleni állítólagos bűneire. Ami pedig a törvénysértést illeti, többször említettük már, hogy a törvények olyan sokfélék, olyan bonyodalmasak és egymással sokszor annyira ellentétbe kerülnek, hogy az egész világtörténelemben nem is lehet talán olyan államfőt találni (nem csak királyt, hanem köztársasági elnököt se), aki sose szegett volna meg semmiféle törvényt. Ha tehát külön erre vadászunk (mint ahogyan a mi „hazafias" történetírásunk a Habsburgokkal szemben valóban erre vadászik), még a legpéldásabb uralkodóról is megállapíthatunk ilyesmit. Nagyszerű példa erre Báthory Erzsébet vagy Rákóczi esete. Az az uralkodó ugyanis, aki belenyugodott volna Báthory Erzsébet felmentésébe, nem állt volna hivatása magaslatán s kétségtelenül igen nagyot vétett volna az igazság és a szegény áldozatok bosszúért égbekiáltó vére ellen. De ha nem nyugodott volna bele s vérpadra küldte volna ezt az erkölcsi szörnyeteget, akkor meg azt foghatták volna rá, hogy megszegte azt a nemesi kiváltságot, hogy nem nemesek tanulsága nem számít nemessel szemben.

Lám, az ájtatoskodó Rákóczi hogyan szemére hányja ezt Lipótnak, pedig vele szemben nem nemtelen, hanem csak külföldi nemes tanuságát fogadta el. De még jobban szemére hányták volna „hazafiaink" a „törvénytelenséget", hogy maga ítélt volna az országgyűlés helyett (az országgyűlés ugyanis a Zrínyiek, a Nádasdyak, Báthoryak és Széchyek miatt nem ítélte volna el Báthory Erzsébetet, tehát magának a királynak kellett volna elítélnie, ha igazságot akart volna. Még jobban elítélték volna pedig akkor, ha az országgyűlés felmentő ítélete ellenére is kivégeztette volna). Láttuk, hogy II. Mátyás csak annyit tett, hogy a nádornál tiltakozott Báthory Erzsébet büntetlenül hagyása ellen, de viszont ezzel megelégedett. (II. Mátyás egyik legsilányabb Habsburg volt, de lám, még ő is mennyivel többet ért, mint Thurzó György nádor, aki egyik legkiválóbb nádorunk volt.)

Láthatjuk tehát, hogy magába véve még mennyire nem jelent semmit a Habsburgok ellen Rákóczival kapcsolatban felhozott azon vád, hogy megszegték a törvényt s így koronázási esküjüket, hogy nem jelent szükségképpen sokat ez, még akkor se, ha a vád egyébként igaz. Báthory Erzsébet esetében például az „esküszegéssel" egyenesen jót tettek volna s csak kötelességüket teljesítették volna.

A Rákóczi esetében még inkább fel kell mentenünk őket a vád alól, mert Báthory Erzsébet bűne, áldozatainak nagy tömege ellenére is, magánjellegű, Rákóczinak idejében való el-

fogatása és megbüntetése ellenben a köz érdekében is fontos volt, mert hiszen mint az események hamar be is bizonyították, milliók nyugalma függött tőle. Báthory Erzsébet „csak" százakat ölt meg, Rákóczi 8 éves szabadságharcában azonban tízezrek haltak meg.

Ilyenkor különösen kötelessége az uralkodónak, hogy a bajnak minden erejével elejét vegye. Ki mentené fel a bűn alól azt az uralkodót, aki olyan csekélységektől hagyná magát ilyenkor zavartatni, hogy nemes-e a tanú vagy nem, s ha igen, magyar nemes-e vagy külföldi. Ha ez utóbbi, akkor talán ölbe tett kezekkel kell várnia mindaddig, míg a lázadás továbbfejlődése folyamán talán akad majd olyan tanú is, aki hazai és nemes is?

Olyan uralkodónak, aki szigorúan megtart minden törvényt, nem lett volna szabad letartóztatnia a lázadót, hanem várnia kellett volna, míg az országgyűlés ítél rajta? (De hogy az országgyűlés aztán el is ítélje, ahhoz újabb, még nagyobb törvényszegés, az országgyűlés megfélemlítése vagy lekenyerezése lett volna szükséges.)

Lehet így (tehát ilyen tűrhetetlen törvények szigorú megtartásával) egy országot kormányozni? S lehet-e egyáltalában találni olyan uralkodót – ha csak nem talán a lipótmezei cellákban lakót –, aki még így is megfelel az alkotmányos kellékeknek, s ha igen, vajon áldani kellene-e az Istent, hogy ilyen uralkodót adott az országnak, nem pedig inkább azért könyörögni, hogy soha többet ilyen „lelkiismeretes" és ennyire „alkotmányos" uralkodót ne adjon?

Kollonics és „hírhedt" Einrichtungssistemje

Történetírásunk (kivált régebben) és vele „hazafias" közvéleményünk (ez még ma is) Lipót korának minden állítólagos magyargyűlöletét, elnyomását, kizsákmányolását, sérelmét úgyszólván ebben az egy szóban foglalta össze: Kollonics. Ő a sűrített magyarellenes sátán, minden bűn és rossz kútfeje, akinek gonosz lelkületét hírhedt mondása fejezi ki legjobban: Magyarországot előbb koldussá, aztán németté, végül katolikussá teszem.

Ezt a „hírhedt mondását Kollonits természetesen sose mondta, de nem mondott soha még hozzá hasonlót se, munkálkodása, tettei pedig ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Katolikussá természetesen szerette volna tenni Magyarországot, de bár kissé talán túlságosan is katonás természetű egyén volt, még az is kérdés, hogy hármas mondásának akár csak ezt e legutolsóját is mondta volna. Hogy minden áron, tehát akár bűnös eszközök felhasználásával is nem akarta Magyarországot még katolikussá se tenni, az egész bizonyos.

Az se igaz, hogy Magyarországot németté akarta tenni. Sokkal nagyobb katolikus volt ő annál, semhogy a németség olyan sokat számított volna szemében, kivált mikor ő maga se volt törzsökös német. Ami pedig állítólagos mondásának legelső részét, hazánk koldussá tevését illeti, igazán sátáni rágalmazásra vall. Éppen ellenkezőleg: talán Széchenyit kivéve nem is élt még ebben az országban ember, aki ezt a népet annyira gazdaggá akarta volna tenni s szegénységéből annyira törekedett volna kiemelni, mint éppen Kollonics.

Látni fogjuk, hogy élete fő művének a magyarországi szegénység és elmaradottság megszüntetését tekintette. A hozzáértők ma már ezt annyira tudják, hogy Kollonics fent idézett hírhedt mondását ma már még a kommunisták szerkesztette s így hivatalosan is „pártos" iskolakönyv is csak olyan alakban meri felemlíteni – mert hogy ennek ellenére is felemlíti, az tőle csak természetes –, hogy ezt Rákóczi Ferenc jegyezte fel róla. Azt természetesen hallgatással mellőzi, hogy Rákóczi ez a megjegyzése is rágalom.

Azt tehát ma már még a kommunista tankönyv se meri állítani, hogy Kollonics Magyarországot valóban koldussá vagy akár csak németté akarta volna tenni vagy hogy Kollonicsnak valóban lett volna ilyen mondása. De hát azért titokban mégis csak mondja, mert hiszen a könyv olvasói közül – még akkor is, ha nem lennének még csak tapasztalatlan

diákok ezek az olvasók – gondolhat-e akár csak egy is arra, hogy az, amit Rákóczi, ez a magyar szent feljegyez, nem igaz?

Rákóczi valóban ellenszenvvel ír Kollonicsról s egyik legnagyobb magyar sérelemnek s így mozgalma egyik fő okának Kollonics személyét és működését jelöli meg. Látni fogjuk azonban, hogy teljesen torzkép az, amit Rákóczi róla fest, de látni fogjuk azt is, hogy Rákóczi igen sok olyat állít iratában, ami valótlan. Rákóczi valótlan állításainak Kolloniccsal kapcsolatban az ellenszenven kívül az is oka, hogy ő csak mint gyerek ismerte Kollonicsot s amit róla ír, többnyire csak a nővérétől hallotta, de az is csak gyerek volt még akkor, mégpedig nagyon is szeszélyes érzelmeitől vezetett gyerek.

Látni fogjuk, hogy ma már a bizonyítékok hatása alatt még olyan „hazafias" szellemű történetírók is, mint amilyen Takáts Sándor volt, nyíltan elismerik, hogy Rákóczi Júliával szemben Kollonicsnak volt igaza. De egyébként is, ha igaz is volna, hogy Kollonics a Rákóczi-árvákat nem kedvelte, ebből még egyáltalában nem következik, hogy Magyarországot németté akarta tenni, annál kevésbé az, hogy koldussá.

Magyarországot nagyon szerethette még az, aki a Rákóczi-gyerekeket nem szerette. A Rákóczi-gyerekeket bizony nem is igen szerethette az, akinek közelebbi dolga volt velük. Júliát maga az anyja, Zrínyi Ilona se szerette, Ferencet pedig nagyzolása és végtelen hiúsága miatt nem lehetett szeretni. Bár mivel szép gyerek volt és hízelegni is tudott, akivel akarta, azzal meg tudta magát szerettetni, mint például jezsuita tanáraival, börtönében pedig Sägl atyával és Lehmann századossal. Savoyai Jenőnek azonban mindig ellenszenves volt, sőt látni fogjuk, hogy még a francia követnek is.

Hamisabb képet kevés emberről festett még a történelem, mint a mienk Kollonicsról s nagyobb igazságtalanságot is kevés közszereplővel követtek el valaha, mint Kolloniccsal. Újabban kezdi is már Kollonics elleni bűneit helyreigazítani történetírásunk. Még akkor is, ha éppen nem azt a világnézetet képviseli, amelyet mi. De hogy e helytelen megítélésnek nem a jóhiszemű tévedés, hanem a rágalmazás, az ádáz gyűlölet volt az oka, azt láthatjuk abból, hogy az a Pauler Gyula, akinek tárgyilagosságát pedig mi is kiemeltük és akit Karácsonyi János is egyik legnagyobb és legtiszteletreméltóbb magyar történetírónak tartott, már 1876-ban is így írt róla: „Jeleit adá ama lángoló, önzéstelen buzgalomnak, amellyel oly áldásos és tiszteletreméltó, de egyszersmind oly rettentő is tudott lenni". (Pauler Gyula: A Wesselényi-összeesküvés története, I., 293-294. o.) Ha tehát ez az ember nem szerette a fiatal Rákóczit, az bizony Rákóczi szégyene, nem Kollonicsé. Mert ha Kollonics „rettentő" volt, akkor is „lángoló, önzéstelen buzgalma", tehát az igazság miatt volt az.

Kollonics, mint a neve is mutatja, nem német, hanem délszláv eredetű, sőt ráadásul protestáns főúri katonacsaládból származik. Nem volt ő sem német, sem magyar, sem horvát, hanem egyszerűen csak katolikus, azaz logikus keresztény, az elvek, a lélek és az örökkévalóság embere. Olyan volt, mint maga Lipót is. Az eszmét, a világnézetet, az igazságot többre értékelte, mint a vért vagy a fajt, sőt ez utóbbiak az előbbiek ellenében nem is számítottak nála. (Tehát már csak emiatt se lehetett magyargyűlölő.)

Horvátországból (tehát Magyarországból) származik s bár magyar vér nem volt benne talán egy csepp se (Petőfiben s Klapkában se volt, tehát emiatt még igen nagy magyar hazafi lehetett volna), de Magyarországon született, mégpedig olyan magyar városban, mint Komárom. Pázmány Péter keresztelte meg s olyan családból származott, melynek nem kevesebb, mint négy férfitagja halt hősi halált a török ellen a kereszténység és Magyarország védelmében.

Bizonyára nem olyan vérből való volt tehát, hogy miatta nekünk eleve ellenszenvvel kellene rá néznünk. Egy ötödik (Kollonics Károly) 1602-ben Pestnél egymaga 34 törököt küldött át a másvilágra. Egy hatodik Kollonics (Szigfrid) 1613-ban Kara Ali Beyt hívta ki egyéni párviadalra, tehát épp olyan önfeláldozó, mint keresztény módra tömeggyilkosság helyett párviadallal akarta eldönteni az ütközet sorsát. Ehhez azonban nemcsak önfeláldozás,

hanem bátorság, erő és vitézség is kellett, mert ha valami nyápic gyerkőc lett volna, akkor nem sok értelme lett volna önfeláldozásának.

A Kollonics-család annyira nem volt német (s annál kevésbé magyargyűlölő), hogy a család egy hetedik tagja, Ádám, Takáts Sándor e című művében a „régi híres magyar kapitányok" között szerepel, sőt egyenesen veszedelmes nagy magyar (azaz Habsburg-gyűlölő), sőt protestáns is egyúttal. Hisz történetírásunk (s benne a piarista Takáts Sándor is) a kettőt szinte egynek veszi s összecseréli. A mi Kollonicsunknak, Lipótnak, a bíborosnak és esztergomi érseknek, aki eszerint már a család nyolcadik neves tagja, szintén protestáns volt még az apja (Ernő volt a neve), s csak felnőtt korában tért vissza az Egyházba. Fia, Lipót, aki a neves családban mégis kétségtelenül a legnevesebb, 1631-ben született s egészen kétségtelenül minden tekintetben igen nagy ember volt.

Jelleme olyan volt, mint a gránit. Önzetlen, hű, állhatatos, megtántoríthatatlan és mindig megbízható. Életét ifjúkora óta a becsületnek, az erénynek és a kereszténységnek szentelte s elve és eszménye mellett, noha fiatal korában egész más módon próbálta elveit szolgálni, mint későbbi élete folyamán, kitartott mindhalálig. Ő nem csinált olyan hajmeresztő pálfordulásokat, mint Bocskai, aki a császár leghívebb emberéből lett rebellis s a császár legnagyobb ellensége. Ravasz színeskedő se volt, mint Bethlen Gábor, aki mindig egyszerre legalább két vasat tartott tűzben s nem az elvek, hanem a viszonyok döntötték el, hogy melyiket használja majd fel szerszámul. Olyan se volt, mint Rákóczi Ferenc, aki eleinte német ruhában járt, németül beszélt, későbbi hívei, Pekry Lőrinc szerint „még egy asztalhoz se akart leülni honfitársaival" (Lukinich, 49. o.), sőt még birtokait is el akarta cserélni egy német hercegséggel, azaz még hazáját is örökre itt akarta hagyni, utána pedig kuruc király lett belőle. Kollonics mindig egyforma volt, mindig császárpárti és mindig egyformán katolikus. Neki nem lett más az eszménye később, mint ami legelőször volt.

Mivel katonacsaládból származott s ősei, rokonai hősök voltak, először maga is katonának ment s karddal, vére hullásával akarta eszményét szolgálni. De azért így is már 14 éves korában szüzességi fogadalmat is tett. Ő már mint katona is, érzéki örömök nélkül akart élni, s a kardja mellett már akkor is önmegtagadással is akarta szolgálni az Istent (s ebből az emberből csinált a mi történetírásunk emberi szörnyeteget, aki Magyarországot koldussá akarta tenni! Micsoda bűne ez a magyar „hazafiságnak" s milyen szégyen a magyar sovinizmusra!) A teológiát csak 35 éves korától kezdve kezdte tanulmányozni s akkor jutott tudatára, mennyivel értékesebb a tudomány, mint a testi erő, és hogy ésszel és akarattal mennyivel többet lehet használni, mint karddal.

Lénye és jelleme azonban nemcsak szilárd volt, hanem kemény és érdes is. Nem a szalonok embere volt. Nem volt simulékony vagy alkalmazkodó (ezért lehetett ellenszenves a fiatal Rákóczinak), annál kevésbé édeskés vagy hízelgő. Ment a maga útján s nem nézett se jobbra, se balra. Annyira ment az önzetlenségben, hogy az emberek véleménye se érdekelte. Nem bánta, ha gyűlölték is, mert tudta, hogy a földön a jóknak ugyanis ez a sorsa. Isten és eszményei szeretetéből lemondott még arról is, hogy az emberek szeressék. Igen nagy áldozat ez, mert az ember nem tud ellenni szeretet nélkül, s ha nincs benne része, ez még annak is nagyon fáj, akiről azt hisszük, hogy olyan rideg, hogy szeretetre nincs is szüksége.

A népszerűséget megvetette, mint a szemetet. Szembeszállt még Lipót miniszterei vel és tanácsadóival is, mert világos, hogy még azok se voltak, nem is lehettek mind olyanok, mint ő. Mint pap is úgy tört céljai felé, mint a nyers és elszánt katona. Ezért alig szerette valaki. Nem kedvelte még Lipót se, bár becsülte és értékelte. De azt, hogy feddhetetlen, sőt ami még ennél is több: nemcsak pénz és földi javak nem kellenek neki, hanem még a rokonszenv, a népszerűség és a dicsőség se, azt nemcsak Lipót tudta róla, hanem mindenki.

Mivel Rákóczival is hidegen, sőt nyersen bánt, mert úgy látszik, hogy gyámfia jelleme sok tekintetben nem tetszett neki, a természeténél fogva hiú és érzékeny Rákóczinak is ellenszenves lett s ez ugyancsak észrevehető Rákóczi műveiben is. Még kevésbé tetszhetett

Kollonicsnak Rákóczi nővére, akiről a Takáts Sándor felfedezte eredeti levelek bizony azt bizonyítják, hogy enyhén szólva igen gyarló teremtés volt. Hogy vele szemben Kollonicsnak volt igaza, azt még Takáts Sándor is nyíltan elismeri. (Régi idők, régi emberek, 424. o.)

Ez a hidegség, sőt modortalanság hiba volt Kollonicsban, de hogy csak gyarlóság volt, sőt mint az emberek tetszésének megvetése, tulajdonképpen sok tekintetben erkölcsi emelkedettség jele, azt jól láthatjuk abból, hogy ő, akit azok, akik közelről nem ismerték, gőgösnek tartották, mert merevségét ebből magyarázták, püspök és gróf létére nemegyszer vette kezébe személyesen a csengettyűs perselyt és járta vele végig a bécsi templomokat, hogy árváinak, sebesültjeinek és hadirokkantjainak alamizsnát gyűjtsön. Senki se volt ugyanis, aki az elhagyatottakat annyira szerette volna, mint ő. Kollonics csak kívül s így is csak a hatalmasokhoz és a vele ellenkező elveket követőkhöz volt rideg, belül csak úgy lángolt a felebaráti szeretettől.

Külsőleg a protestánsokkal is ridegen bánt, ezért a féktelen gyűlöletük és rágalomhadjáratuk ellene. Pedig vallásuknak csak azért volt ellensége, mert őket magukat igen szerette. És szerette természetesen az egyedül üdvözítő hitet is, s ezért mindent elkövetett, hogy ennek a nagy kincsnek őket is részesévé tehesse. De ő nem egyéneket akart téríteni (amihez nyájasság és jó modor kell), hanem tömegeket, amihez elvek szükségesek.

Olyanforma egyéniség volt Kollonics is, mint az 1900 körüli évek magyar közéletének Molnár apátja, a kommunistáktól ma már eltávolított Zichy Nándor-szobor mellékalakja, a „klerikális" néppárt magalapítója, akit az akkori zsidó-liberális sajtó szintén mint minden magyarországi rossz okát és forrását állította oda cikkekben, szónoklatokban, karikatúrákban egyaránt, s aki úgy tett, mintha a sok rádobott sárral egyáltalában nem törődne, sőt egyenesen kedvét lelné benne.

Pedig hogy mennyire fájtak neki ezek a gyalázkodások, végrendelete mutatja. Ebben többek közt azt is meghagyja, hogy a komáromi temetőben (érdekes, hogy Kollonics is éppen Komáromban született) az úton temessék el. „Életemben – okolja meg rendelkezését – úgy is mindenki énrajtam tiport. Hadd tiporjanak hát az emberek a holttestemen is."

„Kollonics – írja Onno Klopp, aki szintén protestánsból lett katolikussá – a legnevezetesebb emberek egyike, akinek önzetlensége és alázatossága mindenki hódolatát kikényszeríti (csak a magyar „hazafiakét" nem). Neki nem kellett semmi, mindent odaadott. Megtörtént s nem is ritkán, hogy ebédje egy tojásból állt. Mint püspököt, kopott, gyakran foltos ruhában lehetett látni."

Kollonics mindig az első volt. Mikor még katona volt, akkor is első volt a katonai erényekben is, a bátorságban, a hősiességben és az önfeláldozásban. A candiai ütközetben olyan hőstettet vitt végbe, hogy sokáig mindenki arról beszélt, de még ma, századok múlva is megemlítésre méltónak tartja a történelem. Akkor is csak az eszmét, a kereszténységet nézte, mással nem törődött. Természetesen a maga életével se. Pap korában se féltette az életét, mint rögtön látjuk, de nem kellett neki a vagyon se. Az állás is csak azért, hogy jót tehessen, hogy tevékenysége számára kellő tér álljon rendelkezésére.

Hevenessy kéziratában maradt meg feljegyzése (Szalay, V., 146. o.), hogy mikor nyitrai püspök volt, önként átengedte ezt a nagyjövedelmű püspökséget és elment helyette szegény bécsújhelyi püspöknek, hogy helyette a magyar Pálffy juthasson helyébe Nyitrára, mert ezt a cserét akkor az Egyház érdeke így kívánta. E ránézve annyira előnytelen cserére nemcsak kapható volt, hanem egyenesen ő volt az, aki az eszmét felvetette. Más nem is vethette volna fel, mert ekkora önzetlenséget valakitől kérni nem is illik, legfeljebb büntetésül lehetett volna rámérni.

A töröktől senkinek se kellett volna annyira rettegnie, mikor Thököly Bécs ellen vezette, mint Kollonicsnak. A vad Kara Musztafa nagyvezér ugyanis oly féktelenül gyűlölte (bizonyára még Candia miatt), hogy mikor 1683-ban Bécs ellen vonult, esküdözött, hogy ha a várost beveszi, első dolga lesz, hogy Kollonicsnak sajátkezűleg fejét vegye. Mégis, míg mások, köztük a császár is, hanyatt-homlok menekültek Bécsből, még mielőtt a török körülzárja, az

akkor már 52 éves Kollonics éppen ellenkezőleg, épp akkor utazott oda, hogy ott legyen, ahol a veszély van; hogy megossza a tömegekkel az ostrom szenvedéseit, halálveszélyét és éhségét, hogy bátorítsa a védőket, gondoskodhassék róluk és atyja lehessen az árváknak és gyámola a sebesülteknek. (Vajon mi lehet az oka, hogy erről nálunk senki se tud? Vajon a mi „hazafiságunk" miért nem méltányolja az ellenségben is az erényt, kivált mikor Kollonics nekünk még ellenségünk se volt?)

Ki is tartott Kollonics az ostromlott Bécsben mindvégig és senkinek, talán még Lotaringiai Károlynak se volt akkora része abban, hogy a védelem sikerrel járt és a török megverve menekült onnan, mint neki, a védők bátorága és kitartása elsősorban Kollonics érdeme, de az ő vad energiája teremtette elő a sikeres védelemhez szükséges anyagi eszközöket is. Enélkül Lotaringiai Károly minden tehetsége és igyekezete hiábavaló lett volna.

Mivel pedig a török e bécsi megszégyenülése nélkül sose következett volna be Magyarország felszabadulása, mert enélkül ilyen merész terv még csak eszébe se jutott volna senkinek, kétségtelen, hogy Magyarország felszabadulásában is oroszlánérdeme van Kollonicsnak. Nálunk erről se tud senki semmit, sőt nagy szolgálatait azzal köszöntük és köszönjük meg, hogy ráfogtuk, hogy Magyarországot németté és koldussá akarta tenni. Ma, mikor már mégis mindenkinek tudnia kell, hogy ez nem volt igaz, helyreigazítás helyett abba kapaszkodnak bele, hogy ezt Rákóczi is elhitte róla, Rákóczi pedig csak nem hazudik?

Kollonics ilyen és ekkora tetteivel szemben teljesen felesleges a szalmacséplés, a beszéd. Kollonics a tettével mutatta meg, hogy kicsoda: önzetlen a hihetetlenségig, bátor és rettenthetetlen a hősiességig. Igazi acéljellem. Láttára tiszteletre kell gerjednie mindenkinek, s mi magyarok legfeljebb ezt sajnálhatjuk, hogy ez a nagy ember nem közülünk került ki s talán lélekben se volt a miénk. De a magyaroknak idegenektől is szabad, lehet, sőt kell is tanulniuk.

De még azt se mondhatjuk Kollonicsra, hogy nem volt magyar. A Kollonics-család honfiúsított magyar család volt, tehát az érsek nemcsak Magyarországon, hanem már magyar állampolgárnak is született. S ha Takáts Sándor Kollonics Ádámot csak ezért, mert protestáns volt s Habsburg-gyűlölő, úgy dicsőítheti, mint a híres magyar katonák egyik legelsejét, akkor bizonyára Kollonicsra, az érsekre se mondhatjuk, hogy nem volt magyar, csak azért, mert a neve Kollonics volt.

Ami pedig a magyarellenes érzelmet illeti, Kollonicsban erről szó sem lehet. Kollonics korában a nemzeti eszme még nem is volt divat. Ez későbbi kor terméke. Sőt lassacskán oda jutunk már, hogy most meg már nem nagyon divat, legalábbis kétségtelen, hogy ma már nem annyira, mint a XIX. században, melyből a mi Habsburg-gyűlölő hazafiságunk származik, divat volt még. Hitler ugyancsak lejáratta már a fajimádatot.

Az a túlzott nemzeti eszme, mely a XIX. században divatozott, egyáltalában nem volt keresztény szellemű dolog. Hisz a gyűlöleten alapult (míg a kereszténység a szeretet vallása) és a francia forradalom istentelenségének a terméke volt. Ez a koráramlat Isten és a kereszténység helyébe állította a hazát az emberi szív közepébe, mint egyetlen eszményt, sőt mint bálványt. Igazi keresztény az ilyen hazafiságnak sose lehetett híve, Hitler és Mussolini pedig ugyancsak megmutatta, mi következik belőle, ha a bálványt komolyan veszik.

Hogy tehát Kollonics ilyen értelemben nem volt magyar, az természetes. De ilyen értelemben az ő idejében senki se volt, de ma se az, aki igazi keresztény. Kollonics tehát már csak ezért se lehetett volna az. Egy katolikus ember számára a kereszténység igazság, az igazság pedig még a hazánál is előbbre való. Csak azért volt előbbrevaló Kollonics számára is. Nem az igazságot kell feláldozni a hazáért, hanem a hazánkat helyesen csak úgy szerethetjük, ha megismertetjük vele az igazságot és népét az igazság szolgálatába állítjuk.

Ha azt kell látnunk, hogy Kollonics a magyarság megfékezéséről ír és rendszabályokat tart szükségesnek ellene, ne felejtsük el, hogy neki olyan magyarsággal volt dolga, mely protestantizmusa kedvéért éppen akkor szövetkezett az ördöggel; azzal a törökkel, mellyel szemben Kollonics Candiában és Bécsben még az életét is kockára tette. Kollonicsnak olyan

magyarsággal volt dolga, melyben a kereszténységet védő Habsburg-ház minden ellensége mindig biztos szövetségesre talált. Ne feledjük, hogy Kollonics olyan magyarság ellen tart szükségesnek bizonyos védőintézkedéseket, mely éppen akkor követte el történelme legostobább és legszégyenletesebb baklövését, mikor nemcsak hazája dicsőséges felszabadításában nem vett részt, hanem évszázados ellenségével egyenesen szövetkezett e felszabadítás ellen. Ez volt az, ami ellen Kollonics felháborodott, e szellem ellen tartotta szükségesnek a védekezést, nem pedig a magyarság, mint nemzet vagy nép ellen.

Nagy kárörömmel és iróniával szokták idézni Kollonics javaslatát, hogy „a királyság vagy annak egy nagy része germanizáltassék és a forradalmakra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelídíttessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére". Pedig hát ez csak javaslat volt, melyet nem fogadtak el s így megvalósítani meg se kísérelték. A telepítéseket jóval később, akkor hajtották végre, mikor már Lipót és Kollonics régen nem élt, s akik végrehajtották, azoknak bizonyíthatóan semmi németesítési szándékuk nem volt már vele.

Kollonics egy hatalmas fóliókötetet kitevő javaslataiból ez a most idézett pár sor az egyetlen, melyben magyarellenességet vagy németesítési törekvést találhatunk, ha keresünk. De még ez is Kollonicsnak sokkal inkább a magyarok iránti szeretetét, mint gyűlöletét bizonyítja. Aki ugyanis a magyart gyűlöli, az nem szelídíteni, tehát nemesíteni akarja, hanem kiirtani. Akik egyes búzafajták nemesítésével s kitenyésztésével foglalkoznak, bizonyára nem azért teszik, mert gyűlölik azt a búzát.

Kollonics se büntetni, annál kevésbé kiirtani akarta a magyart, csak értékesebbé tenni tulajdonságai közül azokat, amelyek szerinte károsak voltak, háttérbe szorítani, kiküszöbölni vagy legalább enyhíteni szerette volna. Ő csak szelídebb, alkalmazkodóbb, keresztényebb magyarságot akart annál a protestáns magyarságnál, mely éppen a Kollonics életét megelőző évszázadban úgyszólván mást se csinált, mint rebelliókat rendezett s melyek következménye meg is látszott rajta. Elszegényedett miatta, erkölcsei eldurvultak, műveltsége lehanyatlott. Kollonics csak azt akarta, hogy ez ne legyen így a következő évszázadban is. Nem is lett. Kollonics korától kezdve egész 1848-ig, azaz 150 évig nem volt rebellió.

Ismerek (illetőleg ismertem, mert már nem élnek) két kálvinista testvért, akik közül az egyik országosan is elég ismert nevű volt a Horthy-kor elején. Ősi hajdúivadékoknak tartották magukat s rendkívül büszkék voltak hajdú származásukra, mégis mindketten tudatosan német nőt vettek feleségül (az egyik bajor eredetű katolikust, a másik lutheránus szászt), hogy utódaik ne legyenek már annyira vadak és nyakasok, mint ők.

Ha Kollonics német telepítésekkel akarta szelídíteni a nyakas magyar népet, az csak akkor jelentene részéről magyargyűlöletet, ha e két kálvinista hajdúivadék részéről is magyargyűlölet jele volt az a meggyőződésük, hogy utódaik szerencsésebbek lesznek s jobban boldogulnak majd az életben, ha fele részben német vérűek lesznek. Pedig hogy Kollonics a magyart szelídíteni tartotta szükségesnek, arra neki a szeme előtt lejátszódott Wesselényi-összeesküvés, majd a törökkel szövetkező és a békés magyar életet hosszú éveken át lehetetlenné tevő Thököly-felkelés, végül Rákóczi Ferenc magyar életet és vagyont pusztító egy évtizedes polgárháborúja adott éppen elegendő okot, míg az előbb említett két hajdúivadék nem hivatkozhatott ilyen előzményekre, hogy fajtájukat szelídíteni tartsák szükségesnek.

Hogy Kollonics mennyire nem volt magyargyűlölő, hanem éppen ellenkezőleg: magyarpártoló, azt sokszorosan is lehet bizonyítani. Például Káldy Györgynek „Istennek szent akarattya" című magyar prédikációgyűjteménye a megjelentetéséhez szükséges anyagiak hiánya miatt nem jelent meg nyomtatásban. Káldy halála után, 1681-ben Kollonics gondoskodott róla, hogy megjelenjen. Aki Magyarországot németté akarta tenni, az bizonyára nem áldoz pénzt arra, hogy magyar könyvek jelenjenek meg, kivált papok részére írt prédikációk, melyek latinul kiadva is elérték volna céljukat, mert a papok tudnak latinul, akkor pedig még sokkal jobban tudtak, mint ma.

Pauler a jezsuita Hevenessyt és Kaprinayt tartotta a magyar történetírás megalapítóinak. Az első után ugyanis 93, a második után 154 kötetnyi tőlük összegyűjtött oklevél maradt hátra. Az a dicséret azonban, ami Hevenessynek szól, Kollonicsot éppúgy megilleti, mert ő tette lehetővé Hevenessy gyűjtését, mert ő nyitotta meg hazánkban először a hivatalok és intézmények levéltárait a kutatók előtt. Ő maga is másoltatott okleveleket például a vatikáni levéltárban is s a ma az egyetem könyvtárában lévő 133 testes kéziratos kötet (Collectio Hevenessyana) létrejötte az ő érdeme.

Láthatjuk azonban, hogy Kollonics nem Bécsről, Ausztriáról, Csehországról vagy Stájerről s nem az osztrák kultúra szolgálatában gyűjtötte az okleveleket, hanem Magyarország történelme szolgálatára és a mi számunkra. Mindezt aztán egyes törpelelkű, felekezetieskedő magyar történetírók azzal köszönik meg neki, hogy aljasul megrágalmazták, hogy Magyarországot előbb koldussá, aztán németté, végül katolikussá akarta tenni, mikor először akarta katolikussá lenni, nem pedig csak harmadsorban, németté tenni sose akarta, azért pedig, hogy ne legyen koldus, alig fáradozott valaha valaki annyit, mint ő.

Az is jelent valamit s szintén cáfolat nemcsak Kollonics állítólagos gonoszságára, hanem magyarellenességre is, hogy Zrínyi Péter, ez a „hazafias" összeesküvő, Rákóczinak ez az „édes elődje", akitől való származására oly büszke volt, Zorzi velencei követ jelentése szerint „strettissimo suo confidente", „a legbensőbb bizalmasa" volt Kollonicsnak. (Pauler: Wesselényi és társainak összeesküvése, I., 324. o.)

„Régi idők, régi emberek" című kötetében még a Habsburg-gyűlöletben egyébként majdnem még a protestánsokon is túltevő Takáts Sándor is gúnyosan mutat rá Thaly Kálmán elfogult Kollonics-gyűlöletére. Takáts ugyanis megtalálta Zrínyi Ilonának bécsi tartózkodása idején írt leveleit, melyeket Thaly még nem ismert, „de azért megírt mindent, olyant is, ami sose történt meg". (415. o.) „Amit Zrínyi Ilona ezekben a lányáról ír, homlokegyenest ellenkezik Thaly állításaival, de ellenkezik azzal is, amit Rákóczi Ferenc írt a dologról önéletrajzában". (424. o.). Zrínyi Ilona Takáts Sándortól megtalált levelei tehát bebizonyították, hogy nemcsak Thaly nem ír igazat, hanem maga Rákóczi se. Kollonicsot Rákóczi is igazságtalanul rágalmazza.

Műve 416. lapján Takáts ezt írja: „Rákóczi írja önéletrajzában, hogy nővérét akarata ellenére adta Kollonics a kolostorba (természetesen nem apácának, hanem nevelésre). Ezt a rövidke feljegyzést Thaly így színezte ki: „Az embertelen (!), brutális (!) érsek a hangos zokogás közt (!) a kolostorba belépni vonakodó tizenhat éves viruló hercegkisasszonyt baromi durvasággal (!) rugdosta be (!) a kapun!" Takáts tehát eredeti okmányok alapján megállapítja, hogy mindezt egyedül Thaly titkos papgyűlölete találta ki. Őt ugyanis Rákóczi önéletrajza csak arra az állításra jogosította fel, hogy Rákóczi Júlia nem akart elmenni anyja mellől a zárdába tanulni, gyámja, Kollonics érsek azonban ragaszkodott ahhoz, hogy menjen el hazulról tanulni, nevelődni. Csak ennyi a történelmi igazság.

Világos, hogy az érsek szándéka ezzel egyedül csak a leány neveléséről való gondolkodás lehetett. S mit csinált ebből Thaly Kálmán kálvinista fanatizmusa! Ő nemcsak azt nem tartotta természetesnek, hogy egy érsek valószínűleg jobb, mint például egy Thaly Kálmán, hanem megtette Kollonicsot érsek létére is (vagy talán éppen azért) „embertelennek" és „brutálisnak", aki „baromi durvasággal" saját érseki lábaival úgy „rugdossa be a kapun" az ártatlan leányzót, aki természetesen „hangosan zokog".

Képzelhetjük, milyen kárt okozhatott az effajta történetírás az olvasók lelkében s hogyan növelhette bennük a főpapság, sőt általában a papok iránti „tiszteletet"! Ki mert volna ugyanis akár csak álmában is gondolni arra, hogy mindebből egy szó se igaz. Az igazság csak annyi, hogy Thaly Kálmán, mint kálvinista, gyűlölte a főpapokat, s egyedül ebből következik minden: baromi durvaság, brutalitás, rugdosás, hangos zokogás és hogy a zokogás még meghatóbb legyen, a hercegkisasszony ártatlansága és szépsége. S ezt nálunk történetírásnak hívják.

Zrínyi Ilona eredeti leveleinek megtalálásával aztán kisült, hogy nemcsak a rúgás s Thalynak vele kapcsolatos drámai előadásából nem igaz egy szó se, mert itt nem Thaly, a tör-

ténetíró, hanem Thaly, a költő, és Thaly, a fanatikus érsekgyűlölő kálvinista jelentkezik, hanem teljesen hamis az is, amit magának Rákóczinak nem emberek, hanem Isten előtt írt önéletrajza mond. Rákóczi is gyűlölte ugyanis Kollonicsot s ezért ő se tudott irányában tárgyilagos lenni. Egyébként, amit a dologról tudott, azt is nővére elbeszélése alapján tudta, az pedig a maga bűneit természetesen elhallgatta előtte. Zrínyi Ilona leveleiből azonban megtudhatjuk, hogy Rákóczi nővére egészen rossz hajlamú, dacos, anyját nem tisztelő és élvhajhászó leány volt. Ezen szeretett volna gyámja segíteni. Ezért nem akart Rákóczi Júlia nevelőintézetbe menni s ezért segített az anyának, aki nem tudott már lányának parancsolni, a nála erélyesebb gyám. De természetesen nem rúgásokkal, mert ezeket s általában a brutalitást teljesen Thaly találta ki.

Mint leveleiből látható, Zrínyi Ilona ebben az időben úgy el volt keseredve lánya ellen, hogy még meg is átkozta. Rákóczi – úgy látszik – minderről nem tudott vagy legalábbis nem akart a maga életrajzában nővére bűneiről írni. Úgy látszik, ő csak annyit tudott a dologról, amennyit neki a nővére később elbeszélt. Világos azonban, hogy ez az elbeszélés nem volt és nem is lehetett tárgyilagos. Kollonics viselkedése azonban e tekintetben is annyira érsekhez illő volt, hogy maga Rákóczi még így is csak annyit mond, hogy nővérének annak ellenére is el kellett mennie a zárdai nevelőintézetbe, noha nem akart. (Mindenesetre borzasztó bűn ez egy gyámtól. Ennél csak ez lett volna nagyobb bűn, ha hagyta volna, hogy ha nem akar, hát ne nevelődjék.)

Rendkívül nagy szégyen ez az eset, csak az a baj, hogy nem Kollonicsra, hanem Thaly Kálmánra. Mivel pedig Thaly Kálmán a magyar történetírás tisztelt alakja, nagy szégyen a magyar történetírásra is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Thaly Kálmán ezt a baklövését nem azért követte el, mert nem tudott elég jól latinul (mint majd a romhányi csatával kapcsolatban nemsokára látjuk egy kacagtató esettel kapcsolatban), hanem tisztán rosszaságból, tisztán papgyűlöletből.

Thaly Kálmán azonban nemcsak történetíró, hanem a magyar hazaszeretetnek is egyik példaképe, akit izzó magyarságáért azok, akik a magyar hazafiságot a Habsburg-gyűlölettel azonosítják, rendkívül tisztelnek. A ferencvárosi régi Gyep utcát, ahol a Ranolder-intézet volt, tehát egy olyan nagy apácazárda, ahova „a hangos zokogás közt a kolostorba belépni vonakodó, tizenhat éves, viruló hercegkisasszonyt", már a Horthy-korban „Thaly Kálmán utcának" nevezték el s ezt a nevét természetesen a kommunisták is meghagyták. Ez nemcsak a magyar történetírás, hanem a divatos magyar hazafiságnak is szégyene.

Thaly Kálmánnak és a népszerű magyar hazafiságnak tudnia kellett volna (még akkor is, ha mellesleg kálvinista), hogy ha egy 16 éves lányt zárdába adnak, még ha érsek is az, aki oda adja, nem azért küldi oda, hogy ő is apáca legyen, hanem azért, mert abban a zárdában leányiskola van, s azt akarja vele elvégeztetni. Thaly Kálmán azonban – csakhogy annál gyűlöletesebb legyen – úgy ír, mintha Kollonics minden áron apácának akarta volna kényszeríteni Rákóczi Júliát.

Tudnia kellett volna aztán azt is, hogy egy érsek nem csak okosabb, hanem jobb is szokott lenni, mint a gyámoltja. Mivel pedig az érsek a jelen esetben egy Kollonics Lipót volt, gyámoltja pedig egy olyan Rákóczi Júlia, akit még anyjának is meg kellett átkoznia rosszaságáért (aki aztán nemsokára hozzáment egy hozzá képest egészen vén emberhez), az érseket mind okosságban, mind jóságban egy egész világ választotta el gyámjától, természetesen az érsek javára.

A magyar történetíró, a magyar „hazafiság" és a protestáns felekezeti elfogultság azonban azt tartotta természetesnek, hogy ha egy gyám érsek gyámoltjával ellentétbe kerül, akkor semmiképpen se lehet az érseknek igaza, hanem még a fent vázolt brutális drámai jelenetet, sőt az érseki rugdosást is. Ha a Thaly Kálmánok és utódaik érsekről írnak, jobb lenne, ha azt tartanák természetesnek, hogy a rendesnél okosabb és erényesebb emberrel van dolguk, akitől még ők maguk is tanulhatnak, nem pedig azt, hogy az szükségképpen embertelen és bru-

tális. Akkor sokkal kevesebb esetben szenvedne a történelmi igazság, mint eddig szenvedett. Mint láthatjuk, az érsek nemcsak Thaly Kálmán erkölcsiségénél állt magasabban, hanem még Rákóczi Ferencénél is. S ez természetesen nemcsak Thaly Kálmán erkölcsi színvonalára nem szégyen, hanem még Rákóczi Ferencére se. Ez egyszerűen természetes dolog.

Hogy Thaly Kálmán, minden történelmi alap nélkül, úgy rugdostatja be Kollonicstól Rákóczi nővérét a zárdába, az szégyen Thaly Kálmánra, de az semmiképpen se szégyen Thaly Kálmánra, ha ő Kollonics érsek erkölcsi színvonalát nem éri el. Ha azonban elérné, az szégyen volna Kollonicsra, mert világos, hogy egy érsek átlagban erkölcsileg magasabban szokott állni, mint egy tudós, például egy történetíró. A mi „hazafias" történetírásunk eddig az ellenkező véleményen volt s ezzel bizony nagyon sokat ártott nemcsak a történelmi igazságnak, hanem a magyar ifjúságnak és közvéleménynek is, mert ferde irányba vezette s előtte az Egyház tekintélyét csökkentette.

Nem ott lenne a magyar nemzet, ahol most van, ha fiai „hazafiak" helyett érsekekre hallgattak volna. Természetesen nem azt mondom, hogy érsek nem lehet hitvány vagy jellemtelen, még azt se, hogy ilyen érsek (akár magyar, akár más) nem is volt soha, hanem csak azt, hogy nem ez a szabály, nem ez a természetes, nem ez a magától értetődő, hanem ilyenkor kivétellel van dolgunk. A mi történelmünket azonban úgy írták meg, mintha ez lenne a szabály. Ezért lett nálunk Kollonicsból sátán, aki fizikailag is rúgni szokott, ráadásul viruló hercegkisasszonyokat.

Érdekes adatokat találunk aztán Kollonicsnak tehetségére, gyakorlati érzékére, józanságára, becsületességére, sőt magyarszeretetére az e tekintetben ugyancsak nem gyanús Takáts Sándor egy másik, „Magyar küzdelmek" című kötetében is. 1699. november 15-én Kollonics így ír Lipót császárnak a Deák-, Kollonics- és Pálffy-ezred magyar huszárjairól: „Wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so renomirt und bei dem Feindt in ziemlichen Respect geweset sein". Így örült tehát a magyar huszárok vitézségének és milyen büszke volt rájuk ez a „hírhedt" „magyargyűlölő"!

A 221. és következő lapokon pedig így ír Takáts: „Midőn már minden jel arra mutatott, hogy a királyi magyar csapatok teljesen felbomlanak, Kollonics Lipót nyitrai püspök, egyszerre oly tervvel állt elő, melyet, ha megvalósítanak vagy legalább azt mások követik, a magyar hadinép sorsán egyszerre segítettek volna."

„Kollonics Lipót a nyitrai várat, melynek ő volt a főkapitánya, kizárólag magyar katonaság védelmére bízta. Nyitrának már Kollonics püspök előtt is 600 emberből állt a helyőrsége, de csak papiroson. Ő azonban a 600 katonát tényleg összehozta, mégpedig a rendes fizetés mellett."

„Az egész helyőrség egyhavi fizetése 2723 forintra rúgott. Kollonics azonban úgy egyezett meg katonáival, hogy a nevezett összegnek csak a felét fizeti, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokán minden katonának földet ad; a kilenced és a tized fizetése alól őket felmenti, s végül annak a katonának, aki tíz éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adományozott. Ez az eljárás annyira bevált, hogy Nyitrának volt a legrendesebb helyőrsége. Kollonics ugyan ezen módon ötven emberrel még másutt is kísérletet tett s az eljárás ott is kitűnően bevált." (Ej de csodálkoznának ezek a magyar katonák, ha most a Kollonics sátániságáról, komiszságáról és magyargyűlöletéről szóló s ellene oly ádáz gyűlöletet lehelő „hazafias" magyar könyveket olvasnák!)

„Erre aztán Kollonics hosszabb jelentést küldött őfelségéhez s ebben, amíg egyrészt a saját eljárását ajánlotta, addig másrészt az egész magyar katonaság eddigi beosztásának és a fizetési rendszernek a megváltoztatását sürgette. A magyar hadinép, úgy ahogy most van, írja, őfelségének és a magyar királyságnak semmi szolgálatot nem tehet, legfeljebb a törököt izgatja és az utasokat, és a kereskedőket fosztogatja. Ahol a papiroson száz katona van, ott a valóságban még tízet sem találhatni." (Láthatjuk belőle, hogy Kollonics nem a szobában ült és nem onnan intézett mindent, hanem mindennek személyesen utánanézett és az emberekkel

is érintkezett s ezért mindent tudott, nem csak a kimutatások után igazodott, melyeket lenézéssel hív „papiros”-nak).

„Ez a csekély szám védelmet senkinek sem nyújthat, de arra untig elegendő, hogy tömérdek kárt okozzon. A magyar hadinép elfajulásának az egyedüli oka a rossz és bizonytalan fizetés… Ezeken az állapotokon változtatni kell. Az az egy bizonyos, hogy a magyar katonát nélkülözni nem lehet, mert különben a portyázó törököket senki meg nem fékezi és a hódoltság napról napra nagyobb mérveket fog ölteni.” (Láthatjuk belőle, mennyire nem volt Kollonics magyargyűlölő.)

„A haditanács Kollonics javaslatát teljesen magáévá tette s 1669. június elsején az udvari kamarához intézett átiratában majdnem szóról szóra ismétli, a telekosztást is melegen ajánlva, végül a végbeliek fizetését is megsürgeti.” (Láthatjuk, hogy a haditanács is mennyire magyarpárti volt.)

A dologból azonban végül mégse lett semmi, részint mert Lipótnak – sajnos – csak egy Kollonicsa volt, s mert olyan emberek, mint ő, nem is teremnek minden bokorban; részint mert hamarosan úgyis egész Magyarország felszabadult, a védekező háború támadóvá változott s gyakorlatilag nemsokára megszűnt nálunk a törökvilág örökre.

Kollonics tehetsége, életrevalósága, tevékeny szelleme és önzetlensége, leleményessége és a magyarság iránti szeretete azonban megvédte legalább a Nyitra körüli magyarságot (melytől északra is egész sereg magyar falu van még) a török rablásaitól és a fogságba hurcolástól. Mivel pedig Érsekújvár akkor már a török kezén volt, erre a Nyitra körüli védelemre ugyancsak nagy szükség volt.

De láttuk, hogy a többi Kollonics is – pedig de gyűlölt nálunk ez a név! – nem csak tehetségével és vitézségével, hanem magyarszeretetével is kitűnt. Láttuk, hogy még olyan Kollonicsok is voltak, akik még a Habsburg-gyűlöletben is követték a magyar hazafiságot. De voltak Lipóton, az esztergomi érseken kívül más magyar főpapok is Kollonicsok, például egy kalocsai érsek is, s természetesen ők is jó magyarok voltak.

Szekér Jenőnek a Magyar Kultúrában (1943., 1. szám) megjelent „A bécsi magyar kolónia” című cikkéből nagy meglepetéssel még azt is megtudhatjuk, hogy később, 1772-ben, Bécsben is egy Kollonics püspök volt az, aki ott a magyar miséket (magyar énekkel és imádsággal) először meghonosította.

* * *

Tudvalevő, hogy Kollonics egy rendkívül terjedelmes s így óriási munkába került tervezetet, az úgynevezett Einrichtungssistemet dolgozott ki, hogy Magyarország nagyfokú hátramaradását megszüntesse és gazdasági erejét fokozza (nem pedig koldussá tegye). Ez a tervezet kivitelre sose került, mert Kollonics csak egy volt s ezt az egyet se szerette senki, se nálunk, se Ausztriában. Részint azért nem, mert az ő munkabírása, energiája és soha el nem lankadó buzgalma másokban nem volt meg; részint, mert mi az alkotmányhoz nem csak annyiban ragaszkodtunk görcsösen, amennyiben ez az ország függetlenségét jelentette, hanem elmaradott, középkori, a haladás szellemével akkor már ellenkező ódonságaihoz és kezdetlegességeihez is; részint, mert Kollonics nyers, erőszakos, parancsoló modora és fellépése a legtöbb embert, akiktől reformjai megvalósítása függött, nemcsak nálunk tette ellenségévé, hanem Bécsben is. Ezt az ellenszenvet még fokozta, hogy mindenki érezte önzetlenségéből és feddhetetlenségéből folyó erkölcsi fölényét s ez az emberek átlagát nemcsak tiszteletre, hanem egyúttal dacra és ellenszenvre is hangolja, kivált mikor látnia s éreznie kell, hogy mennyire törpe hozzá képest.

Nézzük most meg egy kissé ezt az Einrichtungssistemet, hogy lássuk, hogyan akarta Kollonics Magyarországot „rabbá és koldussá” tenni. Adatainkat Szalay „Magyarország történeté”-nek VI. kötetéből vesszük, melynek a legelején tárgyalja ezt a kérdést a szerző.

Kezdjük az igazságügy terén ajánlott újításokkal.

„A Hármaskönyvek újabb átvizsgálása elengedhetetlenül szükséges. Ez hemzseg az ellenmondásoktól, teli van más időkre, más viszonyokra vonatkozó intézkedésekkel, de amelyeket felek és bírák arra használnak, hogy az igazságszolgáltatást kijátsszák, hogy maguknak hasznot hajtsanak, az ország és a királyi felség rövidségével és helyrehozhatatlan kárával."

„Az ítélőmesterek tekintélye annyira nőtt, hogy bárkinek kívánságára bármely fórumnál mind vizsgáló, mind végrehajtó rendes bírákká tehetik magukat, mégpedig a feljebbvitel és egyéb perorvoslatok teljes kizárásával. Miből főleg három fonákság következik: – 1. Nincsen példa, hogy valaha egy alperes megnyerte volna az ügyet a felperes ellen, ha az az ítélőmester bíróul felkérte s őt az alperes rovására oly busásan, mint ítélőmester úrnak tetszik s nem ritkán a pernek tárgyul szolgáló követelés részének előleges lekötésével tartozik jutalmazni. – 2. A költségek, kivált ha többedmagával vagy éppen egy kis csapattól környékeztetve eszközli a végrehajtást az ítélőmester, gyakran háromszor, sőt még többször is múlják felül a peres tárgy értékét. – 3. A vesztő félnek egyáltalában nincs módja magán segíteni, még ha a legigazságtalanabb ítélet hozatnék is ellene, még ha a legpogányabb bírság vettetnék is reá. Következik innen, hogy az ítélőmesterek ezen túlságos tekintélyét meg kell szüntetni, őket egyszerű bírákul iktatván a törvényszékekhez."

„A nyolcados törvényszéket, mind a nagyobbakat, mind a kisebbeket, el kell törleni, mert ezek soha sem ülnek együvé, s mert ide azon ügyeket szokás utasítani, melyeknek befejezése nem látszik kívánatosnak."

„Nagy botrány az úgynevezett „Novum", melynek erejénél fogva egyazon per megújíttathatik ugyanazon bíró előtt s melyre támaszkodva az új-új kifogással fellépő fél vég nélkül elhalasztathatja az ítélethozást. Meg kell szüntetni az ügynek leszállítását, mihelyst úgy tetszik a felperesnek s mihelyst egy marok pénzzel meg akarja vigasztalni a bírót."

Látjuk tehát, mennyire alaposan ismerte ez az „idegen" Kollonics a magyar állapotokat, különösen a magyar táblabíró igazságszolgáltatás titkait. Csakugyan a megvesztegethetőség régen nálunk akkora volt, hogy pénzt nem volt szégyen elfogadni még a legmagasabb állami méltóságok betöltőinek se. Erre egy alkalommal már rámutattunk, de láthatunk rá példát a nemrég tárgyalt 1687-es országgyűlésen is. Mikor például a protestáns rendek mindenképpen sérelmeik tárgyalását kívánták, az alsótábla elnöke, a királyi személynök, felkiáltott: „Én hitemre ebből kivonszom magamat, mert azt vetették szememre, hogy az elmúlt ország gyűlésekor is 7000 forintot vettem érette nagyságtoktól s kegyelmetektől."

Mikor aztán hamarosan megtudták, hogy a protestánsok kívánsága teljesülni fog, a nádor titkára, Benyovszky Mátyás mindjárt azt mondta, hogy mivelhogy őnagyságát, a személynököt, az evangélikusok miatt méltatlanság érte, „méltó, hogy őnagyságok és őkegyelmek pótolják azon hétezer forintot". „Lesz hát 7000 forintom", mondá mosolyogva a személynök. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha a pénzt meg is kapta volna, csak azt, hogy mennyire kedélyesen fogták fel akkor az ilyesmit.

Mint egyik legnagyobb sérelmet szokták magyar részről felhozni, hogy Kollonics s általában a bécsi kormány egyszerűen magyarra, illetőleg latinra fordíttatta azokat a rendeleteket, melyeket Ausztriában kiadtak, tehát bennünket egyszerűen az osztrák törvények szerint kormányoztak. Láthatjuk most, mi ebből az igaz. Mivel nálunk tűrhetetlenül elmaradottak voltak már a törvények s emiatt például szabadon költhették el a gyámok a rájuk bízott árvák vagyonát, Kollonicsék megpróbálták, hogy a magyarországi visszaéléseket a haladottabb osztrák rendeletek alkalmazásával megszüntessék. Ausztriában például ingyen végezték a gyámok a tisztüket. Az annyira erőszakosnak és kíméletlennek tartott Kollonics azonban még csak gondolni se mer arra, hogy ezt az önzetlenséget a magyar gyámoktól is megkívánja. Jól tudta, hogy ezek sokkal nagyobb urak annál, semhogy jövedelmeik ilyen erőszakos megcsonkítását, bármennyire méltányos, jogos és hasznos lenne is egyébként, bárkitől eltűrnék.

Önzésüket ezek ilyenkor annak hangsúlyozásával leplezték, hogy Magyarország független állam, melyet saját törvényei szerint kell kormányozni. Pedig hát Bécs ilyenkor nem a magyar alkotmány és a magyar függetlenség, hanem a magyar korrupció ellen volt, az ellene tiltakozó magyarok pedig éppen nem az ország függetlenségét, hanem a maguk sápját féltették.

Kollonics – jól tudva, hogy gyönge legény ő ahhoz – még csak indítványozni se merte, hogy a magyarok is kövessék az osztrák példát s a gyámok nálunk is ingyen lássák el tisztüket, hanem hogy a magyar szabadrablásnak e téren legalább némileg mégis gátat vessen, az osztrák helyett legalább a cseh szokást szerette volna nálunk is meghonosítani, ahol az árvák jövedelmének „csak" egyhatoda illette meg a gyámokat. Világos, hogy ebben jót akart, s ha ki is tudta volna vinni azt, amit tervezett, sokat nyertek volna vele a magyar árvák. De az is világos, hogy azok, akik ebben Kollonics magyarellenességét látják, igazságtalanok vele szemben. Még akkor is igazságtalanok, ha a magyarellenességen a magyar törvények nemtisztelését értik. Hát még ha egyenesen azt merik állítani, hogy Magyarországot ő koldussá akarta tenni!

„A büntetőeljárás Magyarországon egyrészről szerfelett szigorú, másrészről minden rend és forma nélküli, minek egyik következése, hogy sok ártatlan kivégeztetik; a másik, hogy több cégéres bűnös büntetlenül marad. Pedig áll az, hogy jobb a vétkest szabadon bocsátani, mint az ártatlant elmarasztalni (a kíméletlennek gondolt Kollonics ír így!) s áll az is, hogy nagyobb áldozatot nem mutathatni be Istennek, mint egy gonosz embert. Szükséges tehát ama túlságos szigort enyhíteni és rendszeres büntetőpert behozni. Továbbá teljesen kell megszüntetni a Magyarországon divatozó fürösztés melletti boszorkánypert, mivelhogy tavaly Trencsénben gyanúba vett háromszáz személy kísérletképpen vízbe vettetett s akik megfulladtak, azok ártatlanoknak nyilváníttattak, akik pedig felmerültek, mint ama vétségben elmarasztaltak, kivégeztettek. Tanácsos volna addig is, míg Hoffmann a reá bízott munkát el fogja készíteni, az ausztriai már lefordított perrendtartást elfogadni, minthogy azt különben is a megyék és uradalmak nagyobb száma már gyakorlatba vette."

Látjuk tehát, milyen igazságtalanság s milyen hálátlanság Kollonicsot magyarellenességgel vádolni azért, mert osztrák rendeleteket egyszerűen csak magyarra fordíttatott. Látjuk, mennyire magyarszeretet volt ez, nem pedig magyargyűlölet, s hogy mennyire szükség is volt minderre. Látjuk, hogy ezt Kollonics egyedül csak időnyerés miatt ideiglenesen tervezte s csak azért, hogy legalább valami nálunk is történjék. Ha ugyanis megtartja az alkotmányban előírt formaságokat s mindent az országgyűléssel szavaztat meg, reformjai nemcsak évtizedekre elhúzódtak volna, hanem nem is lett volna belőlük semmi.

„Az urak és nemesek igazságtalan kiváltságait el kell törölni, minő az, hogy a szokás vagy inkább a visszaélés nem engedi, miszerint urát a jobbágy beperelje, minő az, hogy világos törvények értelmében a parasztnak tanulságtétele nem vétetik be a nemes ellen; minő az, hogy büntető ügyekben, ha néhány vétséget kiveszünk, csak megidéztetése és elmarasztalása után zárathatik el a nemes."

Láttuk, hogy a mi Rákóczink éppen ezen elavult és vérlázítóan igazságtalan törvények, illetőleg szokások meg nem tartása miatt vetette Bécs szemére a magyar törvények lábbal tiprását, mert hiszen ő, a másfél millió holdas földesúr, volt az, akit Bécs „törvénytelenül" letartóztatott; ő sérelmezte azt, hogy vele szemben nem is egy jobbágy, hanem akár egy külföldi nemes tanúságát is elfogadták stb.

Látjuk, hogy ezzel szemben Kollonics milyen felvilágosult, milyen haladó, milyen igazságos ember volt. Ha nem Kollonics lett volna a neve, legnagyobb büszkeségünk lett volna. Így azonban még a kommunista tankönyvek se említették meg ezt az érdemet (sőt még jobban szidták, mint a hajdani „nacionalista" tankönyvek). Nekik nem volt érdem, hogy a „feudalizmus" ellen küzdött, mert a kommunizmus szemében a „klerikalizmus" még jobban vörös posztó, mint a feudalizmus.

A felvilágosultság és a szociális érzék egy kommunistában dicséretreméltó, de nem egy papban. Abban legfeljebb akkor, ha meg is házasodott melléje. Ha azonban egyenesen az

Egyház élharcosai közé tartozott, ez olyan nagy bűn, hogy azt, hogy egyúttal a feudalizmus ellen is harcolt, már nem is számít. Ez a „kis" érdem nem tudja feledtetni a másik, borzalmasan nagy bűnét: a vallásosságot.

Ami magát Rákóczit illeti, neki – láttuk – annyira megbocsátotta a kommunizmus azt, hogy nem is ezer-, hanem egymillió holdas földbirtokos volt; hogy a hercegi méltóság olyan fontos volt neki, hogy megszerzésére oly sok időt fordított, vagy hogy magyar nemesi kiváltságaihoz annyira maradian ragaszkodott, hogy nemcsak osztályellenességnek nem tekintették, hanem a pénzükre tették a képét s róla nevezték el katonai iskolájukat. A Habsburgok ellen harcolni ugyanis olyan nagy érdem volt szemükben, hogy az tökéletesen eltörölte Rákóczi minden más bűnét. Még azt is, hogy noha oly mereven megkövetelte, hogy Bécs minden, még leglehetetlenebb nemesi kiváltságait is tiszteletben tartsa, ő maga ugyancsak nem tartotta tiszteletben ugyanazt a magyar nemesi kiváltságot akkor, mikor az ország fejedelme lett.

Látni fogjuk majd, hogy letartóztatta s hosszú időn át fogva tartotta gróf Forgách Simont anélkül, hogy a törvényes eljárást megindította volna ellene; megsértette aztán Ocskay nemesi jogait, Klobusiczkyét, sőt az összes túróci nemesekét csak azért, mert közülük kettő ellene beszélt azon az országgyűlésen, melyen a törvény szerint minden magyar nemesnek, de különösen azoknak, akiket társaik követeikül küldtek oda, teljes szólásszabadsága volt.

Látjuk azonban, hogy Kollonics javaslatai az igazságszolgáltatás terén valóságos áldás, sőt megváltás lett volna hazánkra és a magyar népre: nemesekre és jobbágyokra egyaránt. Csak olyan nemesi kiváltságoknak volt ő ellensége, melyek a legelemibb igazságossággal ellenkeztek és az ő idejében már valóságos anakronizmust jelentettek s éppen ezért az osztrák nemesség már rég lemondott róluk.

Hogy egyenlőre egyes visszaéléseket jobb híján osztrák vagy cseh mintára akart orvosolni, abban csak a rosszakarat kereshet magyarellenességet. Aki a jót az osztrákoktól vagy a csehektől akarja idehozni, az is jót cselekszik a magyarral, s Kollonics úgyis csak azért akart ilyen módon segíteni rajtunk, hogy a segítést el ne odázza. Éles esze ugyanis nagyon jól látta, hogy ha reformjaival vár addig, míg a dolog erre rendes, alkotmányos úton megérik, száz év is eltelik, mire lesz belőle valami. Egyébként ő csak javaslatokat tett, nem pedig rendeleteket adott ki, tehát nem is vétkezhetett a magyar alkotmány ellen.

Ha javaslatait, mint ideigleneseket, az országgyűlés elfogadja, akkor már minden alkotmányos úton történt volna. Az igazság azonban az, hogy az ő javaslatai kora magyar nemességének alkotmányos úton se kellettek, mert azoktól, akiktől megvalósulásuk függött, áldozatokat kívántak s azok erre nem voltak hajlandók. Ezt azonban ők természetesen nem ismerték el, hanem helyette magyar szabadságot és függetlenséget emlegettek.

Egyházi téren a következő újításokat ajánlotta Kollonics:

„A klérus néhány jelesebb püspök kivételével fitymáltatik vagy éppen megvettetik. Ez onnan van, mert már ember emlékezetére nem tartattak zsinatok, sőt még megyéiket sem utazták be a főpapok, s mert több püspökség, kivált a töröktől visszafoglalt részekben vagy éppen nem vagy schizmatikus által van betöltve."

„A plébánosok ügye is rossz karban van. Találkozott olyannal, akinek két éven át nem volt misekönyve, csak halotti misét írt le magának. Más egy egész éven át nem mondott misét, mert nem volt kelyhe. Árvában az ostyákat négy részre osztották, mert nem volt ostyavasuk s ilyen a két szomszéd megyében sem lévén feltalálható, az ostyákat Krakkóból kellett hozatni. Következik innen, hogy szükséges a plébánosok jövedelméről gondoskodni. Az iskolamester számára is lak- és iskolaházat kell építeni s 15 hold szántóföldet vagy hason értéket kell neki adni, úrbéri kötelezettség nélkül, azon felül illetvén őt a stólának arányos része s a minden tanuló után fizettetni szokott iskoladíj."

„Amely helységben több van háromszáz háznál, ott káplán is működjék, kinek fizetése érjen fel a plébános jövedelmének felével. Ahol nincsen templom, ott építtessenek ilyest község és földesúr közös költségén. A kincstár adjon példát az ájtatos alapítványok feleleveníté-

sére nézve. A klérus fogadja el valahára a tridenti zsinat intézkedéseit végleg és hímezés nélkül. A protestánsok követelései ellen a közelebb hozott törvénycikkelyekhez kell ragaszkodni. Az anabaptistákat a Morva vize mellett – összesen öt község –, s az ariánusokat (unitáriusok) Pécs körül el kell tűrni, mert már kezdenek átaltérni a katolikusokhoz. (Láthatjuk tehát, hogy Kollonics még a protestánsokhoz is türelmesebb volt, mint a rossz híre után gondolnánk.) A zsidók ne lehessenek vámszedők, ne vehessenek földeket haszonbérbe s adóztassanak meg busásan." (Látjuk tehát, hogy a gazdasági kizsákmányolás ellen is milyen gondosan védte a magyar népet az, akiről mi csak annyit tudunk, hogy Magyarországot rabbá és koldussá akarta tenni.)

Gazdasági jellegű intézkedések:

„Magyarországon egyelőre gondoskodni kell az ország, s kivált a foglalmányok (felszabadított területek) népesítéséről, melyekben csak görög és zsidó szemétnép maradt hátra. Ubi populus, ibi obulus, hol sok a lakos, ott sok a közjövedelem."

Kollonics ezen a kijelentését is kedvteléssel szokták történetíróink kifigurázni. Pedig hát először is fényesen megcáfolja azt a rágalmukat, hogy Magyarországot koldussá akarta tenni, mert láthatjuk, hogy éppen ellenkezőleg: gazdaggá, mert az országból úgy akart minél több pénzt szerezni az állam részére, hogy előbb az ország népét akarta gazdaggá tenni. Kollonics minél több pénzt akart az országból szerezni, de ezt bizonyára nem úgy akarta elérni, hogy előbb az országot koldussá teszi.

Másodszor, az, aki Magyarországot arra akarja képessé tenni, hogy minél több adót tudjon fizetni, az Magyarország felvirágzását és hatalmát akarja. Magyarország Kollonics korában ezért nem rendelkezett maga a maga sorsáról, mert védelméről (s annál inkább felszabadításáról) a bevételek hiánya miatt nem tudott maga gondoskodni. Magyarország önrendelkezési jogának visszaszerzéséhez tehát elsősorban gazdasági erejét kellett megnövelni. Az tehát, hogy Kollonics Magyarország bevételeit meg akarta sokszorozni, nem rabbá, hanem függetlenné tevésének törekvését jelentette. Magyarország csak így gondolhatott arra, hogy valaha újra független lesz.

Harmadszor mérhetetlen elfogultság és gyűlölet kell ahhoz, hogy egy államférfiban azt, hogy az ország teherbíró képességét fokozni igyekszik, nem tudjuk másra magyarázni, mint csak arra, hogy az országot ki akarja zsákmányolni. Jó lenne, ha a magyar „hazafiak" egyszer s mindenkorra tudomásul vennék végre, hogy hazájuk erős, hatalmas, sőt még független is csak akkor lesz, ha obulusa, azaz pénze lesz, s ezt a pénzt sose fogják neki mások adni (vagy ha mások adják, nem ingyen adják), hanem magának kell előteremtenie.

„Ezen népesítést idegen népek behívásával lehetne eszközölni olyképpen, hogy a foglalmányokban a beköltözködő magyarok három évig, a beköltözködő németek, mert ezek távolabbról jönnek, öt évig minden közteher alól felmentessenek."

Látjuk tehát, hogy Kollonics a telepítésekből nemcsak kizárni akarta a magyarokat (mint a mi „hazafiaink" gondolják), hanem a legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy elsősorban ők fognak telepedni. Ezt Kollonics természetesen nemcsak megengedi nekik, hanem még kedvezményekkel is csalogatja őket. Hogy a németeket még nagyobb kedvezménnyel igyekszik csalogatni, mint a magyarokat, az is természetes, hiszen, magától értetődő, hogy azok, akiknek hazájukat kell elhagyniuk és idegen országba költözniük, nehezebben szánják rá magukat, mint azok, akiknek csak hazájuk egyik vidékéről kell a másikba költözniük.

De viszont a magyarok mellett idegen betelepedőkre is szükség volt, mert maga a magyarság, mely Rákóczi felkelése végére már csak másfél millió főre olvadt, semmiképpen se lehetett elég egész nagy országrésznek kellő benépesítésére. Hogy pedig a beköltöző idegenek ne tisztán félnomád oláh, rác és valach pásztorokból álljanak, hanem minél több német, tehát műveltebb, s iparűző elem is legyen köztük, ez is elsősorban Magyarország érdeke volt.

„Ilyen bevándorlókat nem kellene a földhöz kötni, mint a többi jobbágyokat. Legyenek ők a költözködés jogával törvényeik értelmében ezentúl is bíró szabad alattvalók. Hasonló

feltételek mellett mindig német bevándorlóknak, kivált felséged örökös tartományaiból valónak kell elsőséget adni." (Most következik a magyar nép szelídítéséről az a rész, melyet már másutt idéztünk).

Mivel nemcsak a gyűlöletből fakadó, hanem még a felületes szemlélet se veszi észre, ki kell emelnünk, hogy Kollonics a bevándorlók között ad elsőséget a németeknek, különösen pedig az örökös tartományokból származóknak. Tehát nem a magyarok felett, akik nem bevándorlók. Azt pedig, hogy Kollonics inkább akart itt németeket látni, mint a kultúra egész kezdetleges fokán álló délszlávokat vagy oláhokat, csak természetes, tehát semmiképpen se magyarellenesség jele. Bizonyára mi magunk is ezen az állásponton lettünk volna s ha nem, azóta mindaz, ami Trianonban történt, ugyancsak meggyőzhetett volna bennünket tévedésünkről. Arról ne is szóljunk, hogy a németek szorgalmat, ipart és kultúrát is jelentettek, amit a telepítésben vetélytársaikról éppen nem mondhatunk.

Az örökös tartományokból származóknak – ha ugyan a Magyarországba való bevándorlás lehetőségét akkor kiváltságnak mondhatjuk – még azon a címen is joguk lehetett elsőbbségre a többi bevándorló felett, mivel azoknak a területeknek felszabadításához, melyekre települni akartak, ők adójukkal hozzájárultak. Igaz, hogy később előny származott számukra abból, hogy elhagyták hazájukat s ide telepedtek, mert hiszen jóléthez jutottak általa, de ekkor még csak kockázatot, munkát, nélkülözést és veszélyt jelentett számukra a telepedés, tehát mindennek tekinthetjük, csak kiváltságnak nem.

Kollonics tervezete után azt kifogásolja, hogy Magyarországon se a királynak, se más németnek nincs és a magyar törvények szerint nem is lehet birtoka, ellenben Csehországban és Ausztriában lehet birtokuk a magyar főuraknak s nem egynek közülük van is.

Ebből is láthatjuk, mennyire nem voltunk mi elnyomva Ausztriától vagy a Habsburgoktól, s hogy éppen nem olyan viszonyban voltunk velük, mint amilyenben a gyarmat szokott lenni kizsákmányoló uraival, hanem talán inkább megfordítva volt a dolog.

„Bevándorlóknál – folytatta Kollonics – el kell nézni a nem katolikus hitvallást, de ennek nyilvános gyakorlatát nem szabad nekik megengedni s szükség mindig katolikusokat is közéjük vegyíteni."

E megjegyzés újabb bizonyíték arra, hogy Kollonics csakugyan csak azért akart a betelepedő németeknek nagyobb kedvezményt adni, mint a magyaroknak, mert attól félt, hogy másképp nem jönnek kellő számmal. Hiszen még azt is elnézi nekik, ha nem katolikusok, csak hogy jöjjenek. Ha a németek özönlöttek volna, akkor Kollonics protestánsokat semmiképpen se eresztett volna be ide.

A „hazafias" rosszakarat azonban ezt se tudja másra magyarázni, mint csak arra, hogy Kollonics a magyarokat még a protestánsoknál is jobban gyűlölte. Nem bánta, ha a jövevények protestánsok lesznek is, csak magyarok ne legyenek. Pedig hát nem arról volt szó, hogy magyarok legyenek-e vagy németek (hiszen bevándorlókról van szó, azok pedig semmiképpen se lehettek magyarok, legfeljebb, ha Moldvából hozták volna őket, akkor azonban ez senkinek se jutott még eszébe), hanem arról, hogy azok a bevándorlók ne nomád oláhok vagy valachok legyenek. Egyébként belföldről még inkább települhettek protestánsok, mert ehhez magyarnak nem kellett engedély. Harruckkernnek még azt se tiltotta meg senki, hogy Békés megyébe csupa protestánsokat ne hozzon s itt bizony még Kollonics azon tanácsát se tartották meg, hogy katolikusokat telepítsenek közibük.

Egyébként látjuk, hogy a külföldi németeket se becézte Kollonics annyira, hogy nyilvános vallásgyakorlatot is engedélyezett volna nekik, magán vallásgyakorlatra szabadsága pedig a protestáns magyarnak is volt mindenütt, sőt majdnem mindenhol még nyilvánosra is. Hogy azonban Kollonics javaslata mennyire csak tervezet volt, gyakorlatilag azonban mennyire nem jelentett semmit, mutatja, hogy mire a tényleges betelepülésre került a sor, a protestánsoknak mindenütt volt nyilvános vallásgyakorlatra is szabadságuk.

„A várakat, mennyire csak lehetséges, kirekesztőleg német lakosokkal kell benépesíteni."

Kollonics tervezetének ezt a pontját megint igen nagy sérelemként kezelik nálunk, pedig az egésznek a lényege csak az, hogy mivel Magyarországon városi polgárság úgy is alig volt, azt akarta, hogy legalább az ezután benépesülő városok igazi városok legyenek s így lakosaik iparosokból álljanak, ne pedig csak nagyobb paraszttelepüléseket jelentsenek. Hoztunk fel már rá adatot, hogy ha iparosok voltak, mennyire szívesen beeresztették ezekbe a városokba a magyarokat is. Az is köztudomású, hogy ez időtől kezdve városaink mennyire rác jellegűek voltak, tehát nem a magyarokkal, hanem a rácokkal szemben akart németeket Kollonics.

Az egyetlen panasz, melyre mint németesítés szempontjából sérelmes jelenségre Lipót korából rá lehet mutatni (de ehhez magának Kollonicsnak már semmi köze sincs), az az, hogy vannak bizonyítékok arra is, hogy városaink nem fogadtak be polgáraik közé magyart. A magyar a maga hazájában szabadon telepedhetett ugyan, hiszen még a jobbágynak is meg volt a szabad költözködési joga, a városokba is betelepedhettek magyarok, csak a régi polgárokkal nem lehettek egyenjogúak addig, míg a városi tanács a polgárjogot is meg nem adta nekik. Ilyenkor esküt is kellett tenniük.

Közvetlenül a török kiűzése után sokszor az egyszerű telepedést, azaz a jobbágyok elköltözését is akadályozzák, de ez se Bécs bűne volt, mert ezt a földesurak akadályozták, illetőleg – mint láttuk már – a magyar országgyűlések, s csak azért, hogy a földek megműveletlenül ne maradjanak. Különleges volt akkor a helyzet, különleges intézkedéseket követelt. Ha azonban valamely városba költözött a magyar jobbágy, még legkevésbé tudta visszaparancsolni földesura, illetőleg a vármegye, mert hiszen a város falai közé be se eresztették a megye embereit. (A város polgárjogot nem adott a beköltözőnek, menedékjogot igen.)

Egyes városaink szabályzata, illetőleg az a gyakorlat, hogy magyarnak, illetőleg másnak mint németnek, nem adtak polgárjogot, nem a bécsi kormány németesítő törekvését bizonyítja, annál kevésbé Kollonicsét. Tudvalevő, hogy a városok önkormányzattal bírtak, s hogy polgárjogot ki kapjon s ki nem, egyedül a városi tanácstól, illetőleg a közgyűléstől függött. Kollonics és Lipót idejében például Debrecen nemcsak a polgárjogot, hanem még a Basahalmon túli letelepedést is megtagadta a katolikusoktól. Csak Mária Terézia tudta kicsikarni a debreceni kálvinistákból, hogy katolikust is megtűrjenek falaik között, s még ő is csak úgy, hogy másképp nem adta meg a városnak a szabad királyi városi rangot.

Semmi jogunk sincs tehát Bécsnek tenni szemrehányást azért, hogy a török kiűzése után keletkezett új vagy régi német városok magyart nem szívesen láttak maguk között. Lehettek ilyen szabályrendeleteik vagy ilyen gyakorlatuk Bécs tudta nélkül, sőt ellenére is, mert hiszen szabályrendeleteikhez nem volt szükségük a bécsi kormány vagy a király jóváhagyására. Debrecen bizonyára nem Bécs kívánságára zárta ki a katolikusokat, sőt egész bizonyos, hogy Bécs ellenére. S ha ez lehetséges volt, mi címen mondhatjuk, hogy viszont az, hogy egyes németajkú városaink viszont a magyarokat zárták ki, ennek Bécs parancsára vagy befolyására kellett történnie?

Ne feledjük, hogy az is, hogy az új városok lehetőleg németek legyenek, nem az udvar, hanem Kollonics terve volt (az övé se magyarellenességből, hanem az ipar meghonosítása és a kereskedés előmozdítása céljából), s mivel tervezetét Bécs el se fogadta, ez se valósult meg soha, legalábbis tervszerűen nem.

Hogy német városainkkal kapcsolatban mennyire alaptalanul szimatolnak „hazafiaink" Habsburg-bűn után, azt világosan láthatjuk például onnan, hogy a magyarországi német városoknak a magyarokat kizáró szabályrendeleteiről már az Anjouk idejéből is tudunk, mikor tehát se Bécsnek, se a Habsburgoknak nem volt még felettünk hatalmuk. Azt pedig egyenesen képtelenség feltennünk, hogy a francia, illetőleg olasz Anjouk németesíteni akartak volna nálunk.

Dr. Demkó Kálmán „A felsőmagyarországi városok élete a XV-XVII. századig" című művéből megtudhatjuk, hogy aki városainkban polgárjogot akart nyerni, „igazolnia kellett törvényes születését s legtöbb városunkban azt is, hogy becsületes német nemzetségből szár-

mazik. Ha a városok a polgárjog elnyerésére vonatkozó statumai nem követelték is általában a német eredetet, a céhek szabályai gondoskodtak a más nemzetiségűek kizárásáról. A XV. és XVI. századokban (tehát már a Habsburgok magyarországi uralma előtt) kelt és megerősített céhszabályok nagy része megköveteli, hogy a céhbe fölveendő tanuló német szülők gyermeke legyen. Ha pedig valaki mint vándorló mesterlegény jött és letelepedni és mesterré kíván lenni, mesterré avatása előtt igazolja német eredetét. Ily módon némely városok tisztán megőrizték német jellegüket" (18. o.).

Látjuk tehát, hogy városaink e szokásához a Habsburgoknak semmi közük, mert hiszen az effajta törekvések eredete nálunk a mohácsi vész előtti időből származik. Ezt a németesítést már a Habsburgoknak a magyar trónra kerülése előtt megtaláljuk hazánkban. Láthatjuk, hogy városaink németségének éppen elég öntudata volt már nélkülük is. De akkor is, mikor már Magyarországon a Habsburgok voltak az urak, ezt a magyarellenességet többnyire olyan lutheránus német városok csinálták (Kőszeg, Pozsony, Kassa, Eperjes, Bártfa, Besztercebánya), melyek a katolikust akkor még jobban kizárták maguk közül, mint a magyart, mert hiszen a katolikust a magyarnál sokkal jobban gyűlölték. Ezek a felvidéki német városok minden magyar szabadságharcban az állítólag német (de katolikus) császárral szemben a magyar, de protestáns felkelők pártján voltak. Az erdélyi szász városok pedig egyenesen a kálvinista magyar fejedelmek uralma alatt fejthették ki magyarellenességüket s zárhatták ki falaik közül a magyar betelepedőket.

Azok a német városok, melyek Lipót felszabadító háborúja után keletkeztek, sokkal kevésbé voltak magyarellenesek, mint a mohácsi vész előtti magyarországi német városok. A legtöbbjükbe magyarok nemcsak betelepedhettek, hanem a valóságban is betelepedtek, mint például Buda vára bevétele után Budára is és Pestre is. Pedig hát Buda várát tisztán a Habsburgok szabadították fel s így egyedül tőlük függött, ki telepedhet oda be.

Lipót és Kollonics német városai tehát közel se voltak olyan ellenségei a magyarnak, mint a kálvinista magyar Debrecen a katolikusoknak még akkor is, ha ezek a katolikusok magyarok voltak. Mi azonban mégis csak arról tudunk, hogy Lipót és Kollonics németesítettek, de arról nem, hogy Debrecen szabadon kálvinistásított ugyanakkor, mikor a gonosz Kollonics állítólag az irányban erősködött, hogy Magyarországot (tehát benne Debrecent is) nemcsak rabbá és németté, hanem katolikussá is teszi.

Vajon melyik veszedelmesebb: az-e, ha valaki dühösen kiabál (de láttuk, hogy Kollonics még csak nem is kiabált, sőt azt mondta ki nyíltan, hogy a betelepülők protestánsok is lehetnek), de semmit se csinál, vagy az, aki nem szól semmit, sőt állandóan amiatt panaszkodik, hogy őt üldözik, a valóságban pedig ő üldöz, ő nem tűr meg katolikust s ebben az se akadályozza, hogy „büszke Bécsnek rettenetes császára" ül a magyar trónon, az esztergomi érseki székben pedig olyan prímás, aki minden magyart és minden protestánst állítólag egy kanál vízben megfojtott volna?

„A robotot – folytatja a magyarokat állítólag koldussá tenni kívánó Kollonics – országszerte szabott napszámban, mégpedig hetenként háromban kell megállapítani. Az ország törvényei ugyan 52 napra szabják évenként az úr-dolgát, de ez szerfeletti mérsékeltség; miért is egyetlenegy uraság se alkalmazkodik hozzá s megannyi túlságos terhet vetnek jobbágyaikra."

Látni fogjuk, hogy a jobbágynak a középkorban könnyebb dolga volt, mint az újkorban, s a középkor első felében is több joga volt, mint a középkor második felében, mikor az emberiség már az újkor felé közeledett. E tekintetben tehát Európa nem haladt, hanem hátrafelé ment éppúgy, ahogyan vallásosságban és az Egyház vezetésének elfogadásában is hátrafelé „haladt". Kollonics kora, az 1700 körüli időszak volt e tekintetben a mélypont, mert utána már nemsokára jött a „felvilágosultság" kora, mely a jobbágyságnak a földesurak elleni izgatásával is együtt járt, s világos, hogy ennek eredménye a jobbágyokkal való jobb bánásmódot is eredményezte.

Kollonics korában ez a folyamat még nem kezdődött meg, de viszont a föld népe virágkorától, a középkor első felétől, már félezer év választotta el. (Láttuk azonban, hogy a zirci jobbágyoknak, akiket az Egyház telepített, még ebben a szociális szempontból sötét korban is, milyen arany-dolguk volt s a robotot alig ismerték.)

Általában azonban olyan mélyen állt akkor már e tekintetben hazánk (a nyugati államok akkor talán még nálunk is mélyebben álltak), hogy hivatalosan is minden héten egy nap robot volt. De csak a törvény betűjében volt így, mert látjuk, hogy Kollonics azt hitte, hogy enyhít a jobbágyokon és a földesurak visszaéléseit szünteti meg, ha heti három (tehát évi 150 napra) „korlátozza" a robotot. A valóságban tehát még ennél is több robot volt.

Már az maga enyhülés lett volna, ha legalább a felső határ meg lett volna szabva, nem pedig csak a földesúr akaratától függött volna a dolog. Kollonics legalább ezt akarta elérni. Hogy heti három napot még ő is méltányosnak tartott, bizonyára a rendkívüli viszonyokban leli magyarázatát. Kipusztult az ország, újjá kellett építeni, igen sok volt a megműveletlen föld, a rendesnél többet kellett dolgozni. Igaz, hogy ebből nem az következett, hogy az embereket ingyen kell dolgoztatni, de hát a reális érzékű Kollonics jól tudta, hogy ezen a meggyökeresedett szokáson egymaga és egy csapásra nem tud változtatni, különösen pedig a függetlenségére s nemesi szabadságaira annyira kényes Magyarországon nem.

Látni fogjuk majd, hogy mihelyt a háborús állapotok s a velük járó fosztogatások, menekülések, tűzkárok elmúltak, nem volt rossz dolga a jobbágyoknak még e korban se, s egyébként is a földesurak érdeke volt, hogy jobbágyaik jó testi erőben legyenek, sőt hogy jó kedvvel, megelégedetten dolgozzanak. Olyan időben, mikor sok a föld és kevés a munkásember, a dolog természetéből kifolyólag nem is lehet rossz dolga a munkásnak. Hiszen csalogatják s nagyobb fizetés s kevesebb teher ígérésével egymástól igyekeznek magukhoz vonni őket a munkaadók. Nem lehetett kiszipolyozni azt a munkást, akit ez időben tíz helyen vártak egyszerre tárt karokkal, ha nem érezte jól magát ott, ahol dolgozott.

„Valamennyi városban a polgári üzletek: hús- és bormérés, gabonaőrlés stb. kirekesztőleg a polgárokat illessék, ne a várparancsnokokat és a kamarai tiszteket is, akik azokat a foglalmányokban egyedározzák."

„A városokat nem kell szabadítékos házakkal megterhelni. Kórházak, püspöklakok, fegyvertárak, kolostorok stb. kivételével és iparüzleteknek a polgárok rövidségére ezekben ne adassék hely."

„Városokban a puszta házat valami csekélységért kell oda engedni s azt harminckét hold földdel megtoldani. A város területében található épületszereket mindegyik bevándorló szabadon használhassa a tiszti építész utasításához képest. A puszta telket parányi díj letétele után – a korona jogának megismerésével – haladék nélkül vehesse birtokába a bevándorló. Eddigelé majdnem mind e tárgyakban éppen az ellenkező történt. A Magyarországra bevándorolt bosnyákok tönkre juttattak, éhen haltak. A kamarai biztosok nemhogy magukhoz édesgetnék a telkeikre visszakészülő jobbágyokat: régmúlt évekből fennmaradt tartozásokat veszik meg rajtok, amely pillanatban jelentkeznek. Ilyesmit meg kell tiltani, mint visszás eljárást."

A városi polgárokra vonatkozó jóakaratú javaslatokra még ráfoghatja az olvasó, ha rosszindulatú, hogy ezek sorsát azért viseli annyira a szívén Kollonics, mert ezeket németeknek akarta. Láthattuk azonban, hogy a jobbágyok iránt ugyanilyen jóakaratú volt, ezek érdekeit éppúgy védi, pedig hát ezek bizonyára nem voltak németek. Láttuk, hogy nem is az újonnan betelepülő, hanem a régi, tehát a magyar jobbágyokról beszél. Szó se lehet tehát arról, mintha ő a magyarok telepedésének ellene lett volna. Telepíteni akart ő, nem pedig németesíteni. Gazdasági céljai voltak vele, nem pedig nemzetiségiek.

„A népesítéshez nagy mértékben szükséges a közhitel megállapítása. Nem csak hogy háromszoros vagy még többszörös biztosíték nélkül egy krajcárt se kaphatni kölcsön, de sőt a kereskedés is tönkre jut mindinkább. És ez kivált onnan származik, mert a fizetéssel késő adós csak roppant költséggel és időveszteséggel kényszeríttethetik kötelezettségének teljesí-

tésére, s mert egész Magyarországon nincs hely, hol valamely jószág állapotát a rajta levő teherre nézve egész bizonyossággal lehetne kitudni hol fekvő birtokot veszedelem nélkül vehetni vagy reá pénzt kölcsön adhatni. Történnek ugyan a káptalanoknál ilyes bejegyzések, de nem lévén meghatározva, hogy e tekintetben melyik jószág melyik káptalan könyveibe való s ehhez képest az alsómagyarországi káptalan lajstromába jegyeztetvén be a korábbi kölcsönökről nincsen tudomása a későbbi hitelezőnek vagy vevőnek. Szokás továbbá ezen káptalanoknál titokban óvást tenni a közben jött szerződések ellen is annak idejében előkeresgélni az óvást. Kellene tehát a cseh Landtafelhez hasonlatos intézetet alkotni s a káptalanoknál történni szokott bejegyzést rendszeresen tenni."

Aki a pénzügyi és gazdasági élethez csak konyít is, tudja, milyen nagy jelentőségű volt Kollonicsnak ez a javaslata. Ez az Einrichtungssistem legalább olyan jelentőségű volt a maga korában, mint Széchenyi „Hitel"-je másfélszáz évvel később. Nagyobb igazságtalanságot még elképzelni se lehet, mint Kollonics szakértelmét és segíteni akarását azzal intézni el, hogy cseh kaptafára akarta húzni Magyarországot, tehát valójában csak azt akarta megszüntetni, ami magyar.

Nem cseh kaptafa volt ez, hanem annak a lépésnek megtevésére javaslat, hogy e nyugati szomszédunk gazdasági és hitelélete fejlettségét mi is elérhessük, azaz a hazánk elmaradott és gyarmati voltának megszüntetésére szükséges lépésnek egyik legfontosabbika. Azt hozni ki azonban belőle, hogy az az ember, aki mindezt javasolta, Magyarországot koldussá akarta tenni, az már nem is csak félrevezetés, rágalmazás vagy gonoszság, hanem egyenesen a gyűlölet őrülete.

„Kiáltó szükség, hogy a tudományok és más szabad művészetek, hogy a közönséges mesterségek, kézművek és kivált a kereskedés gyökeret verjen az országban. Velence és Hollandia szolgáljanak előképül. Egyetem kettő legyen: Budán az egyik, Kassán a másik, a többi nagyobb városunkban gimnáziumokat és akadémiákat kell alapítani. És itt a tanárok, kivált a filozófia és a teológia tanárai papok legyenek, név szerint Jézus társaságából valók. Ha ez meg fog történni, akkor nem lesz szükséges, hogy a magyar ifjú német és lengyel földön járja iskoláit. (S aki így ír, arra fogták rá, hogy Magyarországot el akarta németesíteni!) Akkor ügyvédek lesznek az országban, nem törvénycsavarók; orvosok, nem sírnépesítők. (Lehetett-e a magyar nép tönkretenni akarója az, aki így beszél?) Lőcsén nyomdája van a katolikusoknak, tehát könyvvizsgálókra van szükség. Aki előleges vizsgálat nélkül nyomtat, az veszítse el nyomdáját." (Jellemző, hogy az erőszakos Kollonicsnak az még csak eszébe se jut, hogy a katolikus nyomda megszüntetését javasolja.)

„A művészeteket és mesterségeket pedig, nemkülönben a kereskedést, szabadítékok és józan vámszabály által kellene előmozdítani. Kivált Nándorfehérvár (akkor a miénk volt) válhatnék hatalmas kereskedési hellyé. Évenként néhány százezer forint megyen csizmabőrért Törökországba, pedig a törökök még minapában Buda és Székesfehérvár között készítették ezen bőrt s még élnek emberek az országban, akik a tímárság e nemét értik. Évenként másfél millió megyen ki Törökországba ökrökért. Hát nincsenek nekünk legelőink?"

„A zagyva pénzviszonyok is nagy ártalmára vannak a kereskedésnek. Azon kellene lenni, hogy a rossz lengyel pénz eltávolíttassék. Aztán a magyarok, igen helyesen, országszerte csak egyazon mértékkel, egyazon súlyanyaggal szeretnének élni. A tűzvész elleni bécsi szabályokat jó lesz deákra lefordítani." (A mi történetírásunk ebből se azt értette ki, hogy Kollonics a szegény magyar népet meg akarta kímélni az ekkor annyira gyakori tűzvészek okozta károsodásoktól, hanem csak azt, hogy mindent osztrák kaptafára akart itt vonni, tehát Magyarország különállásának volt halálos ellensége.)

„A foglalmányokban kórházakat kell alapítani s rendszeresített intézkedésekre van szükség, ha netalán újra országszerte dúlna a pestis. Emlékezzünk vissza az 1679-es iszonyatosságokra. A pestisbetegeket csak a kóroda papjai látogatták meg! Ha előbb halt meg az atya s utóbb a fiú, akkor amazt kiásták ismét, hogy a fiú ne feküdjék felül!"

Az adózás reformjára vonatkozó javaslatok:

„A királyi magyar kamara irományaiból láthatni, hogy béke idején a rendes kiadások Magyarországon félmillió német forintra rúgnak évenként, holott a kincstárba legfeljebb 30-60.000 forint folyt be az országból. Pedig ez Istentől termékenységgel megáldott ország. Ami reá költetik, azt bőven megtérítheti. Nem szükséges, nem lehet miatta a többi tartományokat még túlterhelni."

Látjuk tehát, hogy nemcsak a török alóli felszabadításunkat, hanem még államháztartásunk rendes kiadásainak legnagyobb részét is más, tőlünk idegen országaik jövedelméből voltak kénytelenek fedezni a Habsburgok. Ezt tagadni nem lehet. De ha így volt, lehettünk-e akkor mi függetlenek? Kellett-e így állami függetlenségünk megcsonkulásához osztrák elnyomási törekvés vagy Habsburg rosszakarat? Sőt, lehetséges volt-e egyáltalában olyan uralkodói jóakarat, mely még ilyen körülmények közt is meg tudta volna őrizni a magyar önrendelkezést? Nem gyerekesség, rosszakarat vagy egyenesen őrültség-e ilyen körülmények közt a koronázási eskü megszegéséről beszélni?

Amely ország pénz tekintetében (ez az anyagi világban azt jelenti, hogy minden tekintetben) idegen országokra szorul, azok segítségét elfogadja, az ugyanakkor már le is mondott a maga függetlenségéről. Ilyen körülmények közt a király esküje az ország függetlenségéről nem lehet más, mint csak elméleti, egy elv fenntartása a jövőre vonatkozólag. Ilyenkor az esküért, azaz az elv fenntartásáért, csak mi lehetünk hálásak, de hogy az eskü nem valóságot, hanem csak elvnek az elismerését jelenti, a józan észből következik s így természetes. Az azonban már kevésbé természetes, hogy egy uralkodó egy olyan ország függetlenségére esküdjék meg, melyet más alattvalói pénzéből tart el.

Hogy Kollonics arra törekszik, hogy Magyarország is maga tartsa fenn magát, ezzel nem magyarellenességéről, hanem éppen ellenkezőleg: magyarszeretetéről tesz tanúságot. Ez volt ugyanis az egyetlen lehetséges út Magyarország tényleges függetlenségének visszaszerzésére. Jogot csak olyan ország követelhet, illetőleg a jogait csak az olyan ország érvényesítheti, amely anyagi erőforrásokkal is rendelkezik. Az ilyen országnak már nem is kell jogokat követelnie, mert jogai már meg is vannak.

Gyönge, jövedelem nélküli ország azonban hiába követel jogokat, mert szava csak nyöszörgés, melyet csak a jó emberek hallanak meg, de azok is csak azért, hogy megsajnálják s alamizsnát adjanak neki. Az alamizsnával azonban nem jár semmiféle jog, sőt elfogadása azt jelenti, hogy az illető már le is lépett a jog, az egyenlőség, az önérzet talajáról s elfogadta a kiszolgáltatottság állapotát.

Mikor Kollonics ezen segíteni akar s azt akarja elérni, hogy a magyarok is fizessenek annyi adót, amennyibe állami életük fenntartása kerül, ez részéről a magyarok szeretete. A fizetés azonban természetesen áldozatokkal is jár, de hát a függetlenséget és a szabadságot nem is adják ingyen senkinek. Aki erre figyelmezteti a nemzetet, az is jóakarója, nem pedig ellensége.

Kollonics e megállapításából is láthatjuk, mennyire más volt a valóságos Lipót, mint az, akit a mi történetírásunk fest le; de azt is, hogy maga Kollonics is mennyire más volt.

Azt írja, hogy a porták száma 1647-ben a királyi városokat és mezővárosokat nem számítva 7215 volt. „Azóta – folytatja – megszaporodott a népesség, azóta felséged dicsőséges fegyverei az ország tetemes részét visszaszerezték a töröktől, minélfogva most talán kétszer annyira is teheti a porták számát. De más részről tekintetbe kell venni, hogy a háború és a zsarolások következtében tönkrejutott részek huzamos ideig adózásra nem képesek." (Látjuk, mennyire nem magyargyűlöletből, hanem a háborúval szükségképpen együtt járó bajok miatt fordulnak elő azok a tőlünk oly lázító hangon felhánytorgatott visszaélések. Látjuk, hogy a tárgyilagos, sőt jóindulatú Kollonics nemcsak ezeket a pusztításokat ismeri el, hanem még a zsarolásokat is.)

„Szokáshoz és törvényhez képest – folytatja – egy-egy portát legfeljebb négy forint adóval lehetett megterhelni s azonkívül ingyenmunkával, azaz 12 napi robottal a várak építésé-

nél, javításánál. Ezen ingyenmunka azonban csak igen hézagos portéka volt. Idő múltával növekedett az adó és a közínségnek közepette 1682-ben a Magyarország megőrzésére szükségesnek találtatott hadi sereg költségei csak azáltal fedeztethettek legalább felökben, hogy 40 forintra emelkedett egy-egy portának adója. 1685-ben 4.798.062 forintra ment az összes adó, 1686-ban a katonaság élelmezése és szállásoltatása 3.568.677 forintba került az országnak. 1687, 1688, 1689-ben olyannyira minden rend nélkül, oly példátlan zavarban történt meg a téli szállásoltatás, miszerint szabott pénzösszletről ezen évekre szó se lehet. De annyira valósággal állíthatni, hogy a mondott időközben ezen nemes országgal, mintha ellenség földje lenne, kénye-kedve szerint bánt a katonaság, tetszésük szerint bántak a hadi biztosok. (Írhat így rólunk az, aki gyűlöl bennünket vagy akár csak az, aki nem szeret?) A feljebb kitett összletekre pedig nincsen betudva, amit Erdélyből, amit a többi szerzeményekből, amit az ellenség területéből kivontak az illetőktől, mi szintén több millióra megyen. Nincsenek betudva a zsarolások, melyeket bízvást egy millióra tehetni."

„Ezek előrebocsátása után lássuk már, mennyit lehet méltányosan egy-egy portára adóul vetni. Az legyen a méltányos adó, mely a felségnek módot nyújt az országot megtartani és kellően igazgatni s mely a jobbágynak jólétét nem akadályozza, nem teszi tönkre."

„Kövessük a többi örökös tartományok példáját. Íme, Ausztriában minden egész jobbágyház fizet évenként a katonaság fenntartására 6 forintot. Ehhez képest egy porta – állván négy egész jobbágyból – 24 forintot fogna adó fejében fizetni. Ingyenmunkára most több szükség levén, mint azelőtt – mert vajmi nagy a javítást igénylő erősségének száma –, most külön mindenik ház vagy egész jobbágy tartoznék annyi ingyenmunkát véghez vinni, mint előbb egy portára esett, azaz köteles volna 12 napi robotra. Ezen robot 3 forinttal váltathatván meg s egy porta négy házból állván, évenként 12 forint váltságdíj esnék egy-egy portára, melynek adói összes tartozása tehát külön 36 forintban állapíttathatnék meg. Ezt az országgyűlés, melynek megegyezése szükséges az adó kivetéséhez, sem fogná túlságosnak találni, mivelhogy az illető törvény megtartására hittel kötelezte magát a felség. Nagyobb adót nem igen viselhet el általában egy-egy porta."

Így beszél tehát a császárhoz egy Kollonics. Vajon az ónodi gyűlés „szabad" magyarjai között akadt-e csak egy is, aki mert volna így beszélni Rákóczi „őfelségéhez"? Vajon ott figyelmeztetni merte-e őt valaki arra, hogy Rakovszky lekaszabolása után az ő emlékét kellett volna kiengesztelni és bűnbánatot tartani, nem pedig utána még Okolicsányit is agyonkínozni s végül lefejezni, mert Rákóczi őfelsége „hittel kötelezte magát" az alkotmányra, az alkotmány szerint pedig minden magyar nemesnek, aki az országgyűlésen nemestársai követeként megjelenik, teljes joga van ahhoz, hogy a közállapotok és a kormányzat felett bírálatot gyakoroljon, a megyéknek pedig ahhoz, hogy a többi megyéhez átiratot intézhessenek s őket a véleményükhöz való csatlakozásra szólítsák fel. (E jogukat a megyék mindig gyakorolták s ez elé a Habsburgok sose gördítettek akadályt még I. Lipót vagy I. Ferenc „elnyomása" alatt se.)

„Ezen adót kivétel nélkül valamennyi uradalom s fekvő birtok fogná viselni, egy sem vétetnék ki, bármely rendű vagy állapotú legyen a birtokos, akár főpap, akár világi úr, akár nemes, akár káptalan, akár város, akár katona- vagy kamaratiszt; mert a méltányosság úgy kívánja, hogy mindenki viselje a terhet, aki élvezi a hasznot. (Ezért nem szerette senki Kollonicsot.) Egyedül a plébánosok és iskolamesterek házaikat és földjeiket lehetne kivenni, továbbá a nemesi kúriákat, mert abban áll a kisebb magyar nemességnek még fennmaradt egyedüli vigasztalása, hogy szabadságának és kiváltságának jelvényéül bír egy szabadítékos udvart, mely bizony rendszerint nem ér többet egy közönséges paraszthánál: a különbség tehát csak a kiváltságban áll. (Ez a Kollonics volt magyarellenes?) Aztán tekintetbe kell venni, hogy ilyen kiváltság az örökös tartományokban is létezik. Kell tehát azt megtartani, anélkül azonban, hogy az úgynevezett praedialistákra is alkalmaztatnék."

Látjuk, hogyan megbecsüli s szereti Kollonics a magyar kisnemességet is, mely pedig az ellenzékiségnek mindig fő talaja volt, s mely igen tekintélyes részében még protestáns is volt.

Nem ellenszenvet érez irántuk, hanem határozott jóakaratot mutat. Látjuk, hogy arra is mennyire vigyáz, hogy ami előnyt vagy kiváltságot az örökös tartományokban élvez a lakosság, az nálunk is meglegyen. Pedig ha nem törekedett volna ilyen aggodalmas figyelemmel a paritásra, az se lett volna irányunkba igazságtalanság, mert a magyar nemességnek sok olyan kiváltsága volt, amit az osztrák nemesek nem élveztek.

„Megjegyeztetik végre, hogy a feljebbi adót nemcsak egy vagy néhány évre, hanem egyszer s mindenkorra kellene felajánlani (tehát nem adókivetést, hanem adófelajánlást akar), mert lesznek ezentúl is háborúk és a béke művei szintúgy igényelnek költséget, mint a hadviseléséi. S hogy az adónak kellő felosztása és behajtása fő-fő dolog, melyeket ki kell venni a hadi biztosok és a kamarai tisztek kezéből, az illető megyei és városi törvényhatóságot bízván meg velük."

Az Einrichtungssistemből tehát jól látható, mennyire okos, jól tájékozott, jó gyakorlati és gazdasági érzékkel és emberismerettel bíró, de egyúttal milyen jóakaratú ember is volt ez a Kollonics Lipót. Látjuk, mennyire nem volt ellensége a magyarságnak, sőt, még a magyar alkotmánynak se. Mennyire nem akart bennünket se rabbá, se koldussá tenni, legfeljebb talán katolikussá, de azzá is nem annyira akart, hanem csak szeretett volna, mert komoly kísérleteket erre se tett s különösen nem erőszakosakat. Látjuk, hogy nemcsak nem utált vagy gyűlölt bennünket, hanem határozottan szeretett. Kevesen akartak s tudtak volna is rajtunk abban az időben úgy segíteni, mint ő.

Hogy mégis éppen őt híresztelték el a magyarság legnagyobb ellenségének, az történetírásunk, illetőleg történelmi nevelésünk egyik legnagyobb igazságtalansága, az egyik legnagyobb hazugság s így egyik legnagyobb bűn, melyet mesterséges hírverés valaha elkövetett. Nem válik valami nagy dicsőségére Rákóczinak, hogy ennek a rágalomnak és ferdítésnek, ennek az igazságtalanságnak és lelkiismeretlenségnek ő is egyik tényezője volt.

Tudtunk volna-e mi a Habsburgoknál jobban gazdálkodni a nemzet erőforrásaival?

Minden forradalmi mozgalomnak fő jellemvonása a nagy száj és a túlságos önbizalom. Mindegyik ostorozza a múlt visszaéléseit, kiélezi és kicsúfolja a régi rendszer valóságos (még a legjobb rendszerben is bőven van kicsúfolni való, hiszen minden, ami emberi, gyarló) és kitalált bűneit (mert rágalmazni is minden forradalom nagyszerűen tud), ígér fűt-fát és mellét kidüllesztve dicsekszik, hogy ő mennyivel jobban és dicsőbben tudna mindent csinálni. Mikor aztán kezébe kerül a hatalom, mindig az sül ki, hogy nemcsak a réginél jobban nem tud semmit csinálni, hanem keze alatt minden rosszabbul megy, mint azelőtt.

A forradalom azokat, akik azelőtt magasan álltak és nagy megbecsülésben részesültek, ledönti ugyan erkölcsi piedesztáljukról és megfosztja irigyelt jólétüktől, azonban csak gyűlöletet meg bosszúállást tud gyakorolni, de azt nem tudja elérni, hogy az a sok irigyelt jó, melyet a kiváltságosaktól elvett, akár csak részben is a régi „kizsákmányoltaké" legyen s a tömegeket a réginél csak valamivel is jobb élethez tudja segíteni. Még azt se tudja megakadályozni, hogy a nép még többet ne nélkülözzön, mint azelőtt. Ha jön is a forradalmak után jobblét, csak a forradalmi zavarok és kinövések megszüntetése, azaz a régi törvényes alapra való visszatérés után jön.

Takáts Sándor „Szegény magyarok" című kötetének 23-24. oldalán olvashatjuk a következőket: „Az 1580. évben a magyar rendek azt írták a királynak, hogy minden végbeli katonát rendesen fizetnek s még 15.000 lovast és gyalogost tartanak, a király konyhájára 15.000,

a tornajátékokra 4.000 forintot adnak évenként, ha Magyarország maga rendelkezhetik a marhakereskedés jövedelmével."

„Hogy mire költötte az udvar a kezén levő harmincadok jövedelmeit, azt a számadások világosan mutatják." (Láthatjuk tehát, hogy nem volt a Habsburgok alatt az ország jövedelme Csáki szalmája. A Habsburgok mindig mindenről elszámoltak, pedig nem voltak rá kötelezve. Legalábbis a harmincadokat illetőleg nem. De a mi főuraink, tisztségviselőink, az ország legbüszkébb és tekintélyesebb főurai, éppen nem tették ezt meg mindig.)

„A magyaróvári harmincadból 1586-ban a francia királyné (aki egy Habsburg főhercegnő volt) nemcsak 150.000-nyi hozományát kapta, de ezenkívül ugyaninnét, még évi 7500 forintot húzott."

„Ugyaninnét fizették az osztrák Landmarschallt, II. Mátyás gyóntatóját, Izabella Klára infánsnő innét húzott évi 4000 forintot" (tehát még a Habsburgok egyébként ugyanis dúsgazdag pereputtyai is részesedtek belőle), „innét fizették az udvari káplánokat" (tehát protestánsaink szemében éppen az udvar leggyűlöltebb kiadásait), „az udvar szállítóit, szakácsait, a bécsi apácazárdákat, az udvari muzsikusokat stb." (Itt már a – sajnos – szerzetes történetíró rosszmájúsága is nyíltan kitűnik, mert az udvar sose „fizette" a bécsi zárdákat, legfeljebb néha ájtatos alamizsnát juttatott nekik, ami az akkori illemhez tartozott, ha a császár valami alkalommal náluk járt.)

„Althan Adolf, aki az udvarnak jelentős kölcsönöket adott, 1619–1633-ig 78.598 forintot kapott a magyaróvári harmincadból. Az 1625. évben még Károly főherceg ravatalának költségeit is a magyaróvári harmincaddal fizettették. Így állván a dolog, nem csoda, hogy 1627-ben az óvári, a pozsonyi és a nedölcei harmincadoknak másfél milliónál több volt az adósságuk. S ezt mind a magyar marhakereskedés jövedelméből kellett megfizetni."

„Íme, a Habsburgok imigyen sáfárkodtak Magyarország jövedelmeivel! De eddig a bányák jövedelméről nem is szóltunk. Pedig ebből sem látott Magyarország semmit. De a főhercegeknek csupán mikulásra évenként 4000 körmöci aranyat utalt ki az uralkodó."

Eszerint tehát el lenne intézve az az egész nagy érv, melyre mi állandóan hivatkozunk, mikor azt akarjuk megmagyarázni, miért nem lehetett a Habsburgok alatt Magyarország független. Azt mondtuk, azért nem, mert idegen országok, a Habsburgok örökös tartományai tartották fenn a végvonalat és viselték a felszabadító háború költségeit, így pedig az ország nem maradhatott független. A végvárakat, felelik erre a magyar „hazafiak", azért kellett idegen pénzből fenntartani, mert az ország jövedelmei a fent részletezett pazarlásokra mentek el! Fordították volna a Habsburgok az ország bevételeit az ország szükségleteire s mindjárt nem lett volna szükség arra, hogy idegen pénzt kelljen hozniuk.

Az érvelés, bármilyen nagy hatással legyen is a magyar olvasóra, már első pillanatra is sántít. Ezzel ugyanis legfeljebb béke idején lehetett volna szó Magyarország szükségletei fedezéséről. Azt azonban már egy középiskolás diák is belátja, hogy Magyarország felszabadítása, a török kiverése semmiképpen se történhetett volna meg idegen segítség nélkül. A török a világ akkori legnagyobb katonai hatalma volt. Még gondolatnak is képtelenség, hogy ezt az akkori kis másfélmilliós csonka Magyarország tisztán a maga erejéből, sőt csupán marhakereskedése jövedelméből semmisítse meg. A felszabadító háború másfél évtizede alatt egyébként nem is lehetett harmincadjövedelem, mert a magyar marhákat a hadsereg ette meg. De ha annak nem is lett volna szüksége rájuk, akkor is lehetetlenség lett volna Bécsbe, Augsburgba, Regensburgba, Nünbergbe hajtani őket olyan utakon, ahol török seregek vonultak fel.

Annyi tehát kétségtelen, hogy az ország felszabadítása önerejéből semmiképpen se történhetett, ha pedig idegen erők szabadítják fel, akkor meg független nem maradhatott, mert ennek eskümegtartás és jóakarat ellenére is az ország függetlenségének elveszte vagy legalábbis megcsonkulása lett volna a szükségszerű és természetes következménye.

De ha csak a békeállapotokat és a végvárak ilyenkor is szükséges fenntartását nézzük, akkor is a legjellegzetesebb demagógia a fenti érvelés, s csak azért annyira tetszetős s meggyőző a hallgató vagy olvasó számára, mert nem tárgyilagos, hanem elfogult közönséggel van dolga, amely ráadásul még a történelmi viszonyokkal s a kor állapotaival sincs tisztában.

A Habsburgok nem a magyar nemzet pénzét költötték a fentebb rosszmájúan elsorolt célokra, hanem a magukét.

Többször említettük már, hogy ebben a korban (sőt még I. Lipót után száz évre is) az államok jövedelme kivétel nélkül mindenütt az uralkodók jövedelme volt, s legalább egyharmad részben az uralkodó udvartartására ment, de sokszor kétharmad része, sőt néha még 80%-ánál is nagyobb része.

Mind a bányák, mind a harmincadok jövedelme a király jövedelme volt, nem pedig az országé, a magyar alkotmány szerint is.

Mátyás király például nemcsak ezeket, hanem még az adóbevételt is magára fordította (sőt, mint láttuk, sokszor adót is két-háromszor annyit szedett be, mint szabad lett volna). A fekete seregre, cseh és osztrák háborúira is tisztán csak azért volt szükség, mert a német császári koronára vágyott. Ha az ország érdekét nézte volna, akkor a török ellen harcolt volna, mely akkor még nem volt akkora hatalom, hogy Mátyás hatalmas Magyarországának erejét felülmúlta volna (bár Mátyás már akkor is azzal érvelt, hogy felülmúlta), viszont akkora hatalom volt már, hogy Magyarországnak érdekében állt volna az ország határaitól való távol tartása. Aztán láttuk már, mit költött Mátyás fényűzésre és Beatrice királynéra, s milyen mérhetetlen kincseket hagyott törvénytelen fiára, Corvin Jánosra!

Az Árpádok alatt se volt az országgyűlésnek beleszólásuk abba, hogy a király a bányák, a pénzverés és a harmincadok jövedelmét mire fordítja. Az ezekből származó bevételek még Erdélyben is a fejedelmek magántulajdonai voltak. Bethlen és Rákóczi György nagy takarékosan összegyűjtötték őket, hogy miközben a katolikus császárt (akinek egyébként ők mindig hűségesküt is tettek, mint magyar királynak) nyugati protestáns hittestvéreik szorongatják, ők keletről hátba támadják s így minél több megyét és vele minél több jövedelmet harácsoljanak el tőle.

Láttuk, hogy Bethlen és Rákóczi György milyen büszkén hangsúlyozták a céljaikat eléggé nem támogató nemzet előtt, hogy ez a háború, ez az állítólagos magyar szabadságharc nem a nemzet, hanem az ő pénzükön folyik és hogy ők hány százezer forintot költöttek el „hiába" Magyarországra.

Pedig hát ezek a százezer forintok, melyek nem Erdély, hanem Bethlen vagy Rákóczi György százezer forintjai voltak, mind az erdélyi sóbányákból és harmincadokból jöttek. Ha pedig hazafiaink azt állítják, hogy ezek a háborúk nem Bethlen vagy Rákóczi György, hanem a nemzet érdekében folytak, az ország jövedelme tehát a hazára ment el, figyelmeztetjük őket arra, hogy a szintén protestáns Báthory Gábor ugyanezeket a jövedelmeket tisztán erkölcsi zülléseire és Erdély keretein belül polgárháborúkra költötte. II. Rákóczi György pedig a lengyel korona megszerzésére, ténylegesen pedig Erdély tönkretevésére fordította.

Furcsa, hogy mindez nekünk nem fáj, illetőleg fájni fáj, csak nem háborodunk fel rajta, de annál jobban a főhercegek mikulásán, sőt még Károly főherceg temetésén is, pedig hogy mennyire nem lehetett fényes az a temetés, láthatjuk onnan, hogy még Takáts se tartja érdemesnek közölni az összeget, amibe került. Annyi felnőtt főherceg sose volt, mint Rudolf idejében, azt pedig láttuk már, hogy ő valósággal éhbéren tartotta őket s még arra a kevés pénzre is, amit megállapított nekik, sokszor évekig kellett várniuk, mire utólag megkapták. Hogy I. Lipót fia (pedig csak kettő volt neki összesen) mennyire keveset vehette igénybe a magyar harmincadok jövedelmét, azt ugyancsak láthatjuk abból, amit róla Lovina naplójából megtudtunk.

Azt pedig éppen Takáts adataiból tudjuk meg, hogy a magyar harmincadoknak éppen nem volt annyi pénzük, hogy belőlük még a francia királynék hozományára vagy főhercegi

mikulásokra is nagyon jutott volna, mert hiszen éppen ő mondta, hogy „a harmincadoknak másfél milliónál több volt az adósságuk". Ez bizonyára azt jelenti, hogy ennyivel kevesebb volt a bevételük, mint a kiadásuk. A francia királyné hozományát tehát csak így lehetett belőlük fedezni. (Kölcsönből fedezte azt a császár, melyet azonban csak úgy sikerült megkapnia, hogy a harmincadok majd ezután befolyó jövedelmét kötötte le rá zálogul.)

Az igazság tehát az, hogy a magyar királynak és római császárnak egy fityingje se volt akkor, mikor a lányát férjhez adta a francia királyhoz. Mivel hozományt mégiscsak kellett vele adni (tekintve, hogy császár-lány volt, láthatjuk, hogy úgy is ugyancsak keveset kapott, mert ugyanakkor a spanyol király lányai milliós hozományokat kaptak), kölcsön vett fel 150.000 forintot. De kölcsönt csak úgy kapott, ha kezességet tudott adni arra, hogy idejében vissza is fizeti s ezért kénytelen volt lekötni rá a magyar harmincadok jövedelmét, mert ez volt egyik legbiztosabb jövedelmi forrása. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a hozomány valóban a harmincadok jövedelméből került ki (bár a királynak joga lett volna hozzá, hogy abból kerüljön ki), mert hiszen látjuk, hogy ily módon hamarosan már másfél millió forint volt a harmincadok adóssága.

Egyenesen gyerekes megjegyzése Takátsnak, hogy „ezt mind a magyar marhakereskedés jövedelméből kellett megfizetni", mert hiszen ez a nagy adósság éppen azt jelenti, hogy a magyar marhakereskedés jövedelme közel se volt akkora, hogy ezt megfizetni tudta volna. Ha lett volna, nem növekedett volna fel ennyire az adóssága. Ezt bizony senki másnak, mint egyedül a magyar királynak kellett megfizetni, legalábbis olyan alakban, hogy a harmincadok jövedelméről lemondott mindaddig, míg a másfél milliós adósság le nem fogyott, ahhoz pedig így is évtizedek kellettek.

Takáts s a vele együtt „hazafiasan" érvelő többi magyar tehát először félrevezeti olvasóit, mikor elhallgatja, hogy ebben az időben minden állam úgy szerepelt, mint az uralkodó családi birtoka, melyből családjával együtt élt, de a bányák, pénzverés és harmincadok különösen az uralkodó személyi tulajdonságát képezték mindenütt. Ez nálunk talán még jobban úgy volt, mint másutt s az alkotmánynak is tökéletesen megfelelt s a nemesi szabadsággal és az alkotmánnyal se ellenkezett.

Takáts és a mi hazafiságunk pedig úgy tünteti fel, mintha visszaélés lett volna, mintha csak a Habsburgok csináltak volna így és mintha ez a nemzet erőforrásainak kiszipolyozását jelentette volna. Mintha ők magukra fordították és elherdálták volna azt a bevételt, amit a nemzet szükségeire kellett volna fordítaniuk. Mai szempontból véve valóban ezt is kellene mondanunk. Ámde aki a XVII. századot a XX. század szemüvegén át nézve ítéli meg, az megbukott történelemből. Még a Habsburgoktól se kívánhatjuk azt, hogy úgy viselkedjenek már a XVII. században is, mintha a XX. század fiai lennének. Ha tőlük még ezt is kívánjuk, de ugyanakkor kortársaikban: a Rákócziakban, Hohenzollernekben és Apafiakban a legtermészetesebbnek az ellenkezőt, akkor nem annyira elmaradottak, mint inkább rosszmájúak, sőt gonosz rágalmazók vagyunk.

Másodszor Takáts „hazafias" érvelésének igazságtalansága abban áll, hogy egy szót se szól arról, hogy ugyanazok a Habsburgok, akik a bányák és harmincadok jövedelmét, éppúgy, mint az erdélyi fejedelmek vagy más uralkodók, igénybe vették (s éppen ezért vették ezeket igénybe akkor, mikor sürgősen volt szükségük pénzre, mert a magyar alkotmány ezt megengedte; mert ehhez nem volt szükségük az országgyűlés beleegyezésére, tehát nem ellenkezett koronázási esküjükkel), ugyanakkor ennél sokkal többet adtak Magyarországnak az ő olyan pénzforrásaikból, melyekhez Magyarországnak semmi köze se volt s melyek Magyarországot, ha független ország lett volna, semmiképpen se illeték volna meg.

Igen, elköltötték a Habsburgok a magyar bányák és harmincadok jövedelmeit. Hogyne költötték volna el, mikor az övék volt és mikor állandó pénzzavarban voltak! De éppen Takáts adataiból azt is láthatjuk, hogy ez az elköltés csak látszólagos volt. A Habsburgok részint azért, mert családi szabály volt náluk a nagylelkűség, a fukarság elleni tudatos küzde-

lem és mert éppen jólelkűségük miatt többnyire könnyen becsapható és a pénzzel gazdálkodni nem nagyon tudó emberek is voltak; részint, mert békében a magyar végvárak állandó fenntartása s a bennük levő őrségek állandó fizetése miatt, máskor pedig a törökök 200.000 – 300.000-es sereggel való gyakori támadásai miatt rendkívül nagy kiadásokkal megterhelt uralkodók voltak, úgyszólván mindig pénzzavarban szenvedtek, s a hirtelen támadt szükségleteikre (temetés, családi esküvő stb.) onnan vették a pénzt, ahonnan tudták.

A 4-5000-es kisebb összegeket a harmincados hivataloktól, mert ennyi pénz ott mindig volt található, a nagyobb összegeket pedig kölcsön, melyre biztosítékul mint legbiztosabb jövedelmüket, a harmincadokat kötötték le (természetesen nemcsak a magyar, hanem a cseh és az osztrák harmincadot is). Ezért találjuk a magyaróvári harmincadnál az uralkodóház tagjainak mikulási számláját, sőt Károly főherceg temetésének költségeit is (a császárnak tehát még annyi pénze se volt, hogy a főherceget el tudta volna belőle temetni). Mindez azonban nem azt jelenti, hogy mindezeket végérvényesen a magyar harmincad fizette, hanem csak azt, hogy hirtelenében, akkor, mikor gyorsan kellett, onnan vették fel a pénzt, ahol volt. Mivel azonban ott, ahol volt, emiatt elköltötték a pénzt, mikor például a végvárak fizetésére kellet a harmincad pénze, akkor azt az uralkodónak valamely más forrásból kellett előteremtenie s ez a forrás természetesen minden volt, csak magyar nem.

De nemcsak ilyenkor és emiatt, hanem rendszeresen és előre elhatározva is kaptak idegenből pénzt magyar végváriak. Láttuk például, mikor Eszterházy Miklós szerződését ismertettük II. Ferdinánddal felvidéki főkapitány fizetését illetőleg, hogy egy része annak is az osztrák kamara, tehát osztrák adó, osztrák harmincad jövedelméből származott.

Aki Takáts most idézett adatait és érvelését olvassa, a bécsi udvar őrült pazarlásaira kell gondolnia, mégpedig a szegény, ezer sebből vérző, kifosztott szegény Magyarország terhére. Minő vérlázító igazságtalanság és a magyar közvélemény milyen kétségbeejtő félrevezetése ez, mikor tudjuk, hogy milyen igénytelenségben, sőt szegénységben nevelkedtek I. Ferdinánd, I. Lipót, I. Ferenc gyermekei; mikor tudjuk, milyen kopott volt mindig II. József; milyen egyszerű vaságyban hált Ferenc József; hogy lenézték Napóleon Párizsában Mária Lujza kelengyéjét; hogyan lenézte a Burg berendezésének kezdetlegességét Rudolf trónörökös felesége, az a Stefánia, aki pedig az akkor még csak ötmillió lakosságú kis Belgiumból jött az ötvenmilliós Habsburg-monarchia uralkodóházába! Milyen egyszerűség uralkodott Ferenc Ferdinánd családi körében is, akit akkor a világ leggazdagabb emberének tartottak. De azért mi mégis úgy tudjuk, hogy a Habsburgok mégis még azt is a maguk fényűzésére költötték, ami az országnak járt volna!

Nem a magyar marhakereskedés jövedelme volt igen nagy, hanem a Habsburgok magyarországi kiadásai. Láttuk, hogy ezek még békeidőben is tízszer annyit tettek ki, mint Magyarország egész adója. Igaz, hogy harmincad is volt, nemcsak adó, és ez sokkal több volt, mint az adó, ámde a harmincad a királyé volt, nem az országé. De a Habsburg-király még ezt se költötte közel se annyira magára, mint az erdélyi fejedelmek a maguk harmincadját, melyet, mint akár Bethlennél, akár Rákóczi Györgynél láttuk, még maximálásokkal és limitációkkal és saját üzleti érdekeinek megfelelő kiviteli és behozatali tilalmakkal is növeltek, ami egy mindig úri Habsburgnál még gondolatnak is képtelenség lett volna.

De a magyar marhakereskedés jövedelmét is igen eltúlozza Takáts. Arra már rámutattunk, hogy háborúk idején (pedig hát mikor nem volt háború?) nem is lehetett nyugatra irányuló marhakereskedés, tehát nem lehetett bevétel annak harmincadjából se. Csak most idéztünk Kollonics Einrichtungssistémjéből, hogy az ő idejében nem mi vittünk ki marhát nyugatra, hanem évente másfél milliót (akkori pénzben!) fizettek a Habsburgok azoknak a keleti országoknak, ahonnan a hadsereg fogyasztotta vágómarhát behoztuk. Lehetett-e így jövedelme a királynak azon marhák harmincadja után, amit mi nem vettünk ki?

Azt az ajánlatot, melyet 1580-ban a magyar rendek tettek a királynak arra az esetre, ha a magyar marhakereskedés jövedelmét átengedik nekik, nem tekinthetem másképp, mint egyik

gyerekkori emlékemet. Ekkor hallottam, hogy parasztnapszámosok szőlőkapálás közben az ország ügyeit tárgyalva az egyikük nagy hangon azt mondta, hogy csak egy hétre lenne ő miniszterelnök s ismételte: nem kellene több, csak egy hét s majd megmutatná ő, hogyan kell az országon segíteni.

Talán nem is kell nagyon sajnálnunk, hogy ahogyan 1900 körül nagy hangja s önbizalma ellenére se adták az ország kormányzását az aranyodi napszámos kezébe, éppúgy 1580-ban se engedte át a király a magyar harmincadok jövedelmét a magyar rendek kezébe annak fejében, amit azért neki ők ellenszolgáltatásul ígértek. Ez ugyanis nemcsak a magyar rendek csúfos felsülésével járt volna, hanem az ország igen nagy kárával is. Hát még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy utána néhány évre már jött is a törökkel az úgynevezett hosszú háború s így az 1580-as évek kiadásainak tízszeresére volt szükség, a marhakereskedés, tehát a belőle származó jövedelem pedig szünetelt. Mit csináltak volna az országgal és a törökkel ekkor magukban a magyar rendek?

Rá száz évre azonban azt a lehetőséget, melyet a magyar rendek kértek, megadták az idők II. Rákóczi Ferencnek és rendjeinek, akiknél különbek s tehetségesebbek bizonyára 1580-ban se voltak a magyar rendek, mert hiszen köztudomású, hogy Rákóczi a szervezésben határozottan tehetség volt. Az is bizonyos, hogy az ország jövedelmeit nem sikkasztotta el. Udvartartásra is a legkevesebbet volt kénytelen költeni, mert hiszen se felesége, se – egyébként is akkor még csecsemő – gyermekei nem voltak vele, hanem Bécsben maradtak.

Rákóczinak megvoltak a maga hibái, például rettenetesen nagy ambíció lakott benne, végtelenül hiú volt és a fényűzést is igen szerette, de hogy a más pénze nem kellett neki; hogy anyagi tekintetben feddhetetlen volt s az anyagi önzetlenséget illetőleg merő ellentéte volt dédapjának, I. Rákóczi Györgynek, az egészen kétségtelen.

A kuruc korban valósággá lett a magyar rendek 1580-as kívánsága: Rákóczi kezébe kerültek az ország pénzforrásai, köztük a bányák is. Emellett állandó pénzbeli támogatást kapott a francia királytól s mindezek mellé ott volt még másfél millió holdat kitevő nagybirtoka (földvagyonnal a magyar király a Habsburgok idejében már egyáltalában nem rendelkezett Magyarországon). Rákóczi kiadásait mozgalma első éveiben, mikor adót nem kért még a rendektől, tisztán a hamis rézpénz veretéséből fedezte, amivel természetesen éppúgy, sőt még jobban az ország népét tette tönkre (csak nem nyílt módon, hanem álnokul), mint ha adót hajtott volna be rajta.

Mikor emiatt az ország gazdasági élete néhány év alatt egészen lehetetlenné vált, akkor azzal a megoldással fordult az országhoz és kért tőle harmadfél millió forint adót, hogy „báró Hellenbach bányagróf a bányák jövedelméből semmivel sem biztat, azt állítván, hogy a hévérek (a bányászok) fizetésére nem lesz elégséges, ha ezüstpénz fog folyni". (Azaz, ha a bányászokat nem a hamis, hanem jó pénzzel fizetik, pedig hát Rákóczi pénzével már nem is lehetett őket fizetni, mert kijelentették, hogy azért nem dolgoznak.) „A fiskális jószágok és harmincadok jövedelme csak körülbelül négyszázkilencvenötezernégyszázhetvenöt forintra megyen, holott a hadak összesen ötvenkétezer lovas és huszonhétezer gyalog fizetésére a múlt évben ötmillió-hatszázkilencvenháromezernegyvenhat forint kívántatott rézpénzben. A hadak fizetésének fél esztendőre megszorítása és szándékba vett egyéb meggazdálkodások mellett kétmillió-hatszázkilencvenegyezerhatszáznegyven forint fog kívántatni." (Áldássy Antal: Az ónodi országgyűlés története. Századok, 1895., 637. o.) (Milyen szemfényvesztés vagy legalábbis nagyképűsködés ez a szemkápráztatóan pontos szám! Csak azt nem értem, hogy ha ennyire pontos számokkal dolgoznak, miért teszik hozzá mégis, hogy „körülbelül"? Hiszen ezt a szót akkor szoktuk használni, ha kikerekített, átlagszámokkal dolgozunk. Bizonyára azért, hogy annál lelkiismeretesebbnek lássanak az ország pénzével való gazdálkodásban.)

Tehát mikor a nemzet vette kezébe a bányákat, harmincadokat és minden más magyar állami jövedelmet, egyszerre kisült, hogy a bányákra még rá is fizetnek, a harmincadok és egyéb jövedelmek pedig a kiadásoknak csak egy tizedrészét fedezik, sőt még azt sem, mert a

bevétel félmillió, a kiadás pedig ötmilliónál is több, s csak azért kértek adóban mégiscsak kétmillió-hétszázezer forintot, mert csak egy félévre merték kérni, nehogy a rendek túlságosan elképedjenek tőle.

Úgy tehát még a Habsburgok is tudtak gazdálkodni, mint mi, sőt annál még jobban is. Egyébként ezzel a kérdéssel már másutt is foglalkoztunk s akkor is hoztunk fel erre vonatkozólag adatokat.

A Neoacquistica Comissio

Ez is egyik leggyűlöletesebb volt a már felszabadított Magyarországon s ez is Kollonics nevéhez fűződött. Einrichtungssistemjében erre vonatkozólag ez áll: „Tetemes jövedelmi forrásul kivált a töröktől visszafoglalt részek szolgálhatnának. Szükséges tehát éretten megfontolni: mit lehet most Magyarországon neoacquisticumnak, foglalmánynak mondani? Felelet: mindazon helységeket, mindazon földterületeket, melyek vagy valósággal voltak a kereszténység ellenének, a török birtokában, vagy neki, mint behódoltnak, adót fizettek. S most támadt a másik kérdés: kell-e ezen fegyveres erővel, határtalan költséggel, bőséges vérontással visszaszerzett földeket egészen vagy részben régi uraik kezénél tulajdonul meghagyni? Felelet: Különbséget kell tenni az egyházi és a világi urak között. A világiakat mi illeti, az összes választmány (a reformok kidolgozásával megbízott testület, melynek csak elnöke volt ugyan Kollonics, de tetterejével és erős egyéniségével tulajdonképpen azonos volt vele) egyhangúlag kinyilatkoztatta, hogy felséged azokat, mint fegyverével, pénzével és hadainak vérével szerzetteket, nem köteles joghoz és igazsághoz képest előbbi uraikhoz visszaadni. De hogy mindazáltal saját és az ország érdekei is tanácsolják, hogy merő kegyelmességből és királyi bőkezűségből azokat néhai tulajdonosai kezéhez juttassa ismét".

„Magában értetik, hogy aki valamely jószághoz igényt tart, az köteles lesz tulajdoni jogát bebizonyítani. Evégre tehát kinek-kinek határnapot kell kitűzni, s ha bebizonyította, akkor rendén lesz értésére adni, hogy birtokát csak a felség kegyelmének köszönheti, akkor is le kell vele tétetni a hűségi esküt és az adót, a katonabeszállítást, az őrségjogot és más közterheket világosan és ünnepélyesen reá róni a birtokra."

„Ami az egyházi személyeket illeti, azok világos jog alapján követelhetik maguknak vissza ama foglalmányok papi javadalmait, így rendelkezvén a canoni törvények; azután nem kell arról megfeledkezni, hogy először is az egyházi rend fogadta a múlt országgyűlésén József főherceget örökös királyul és hogy folyton-folyvást amily hűséges, oly lényeges szolgálatokat teszen a koronának. Így például midőn a kassai német őrség tízegynéhány évvel ezelőtt Kobb tábornok ellen feltámadt, csak Szegedy püspök bölcs intézkedései mentették meg felséged számára a várost. A küldöttség azonban úgy vélekedik, hogy az egyháziak javadalmaik után, de sőt hogy jövendőben rendkívüli viszonyok között, például háború esetén, rendkívüli segélynyújtásra is lesznek készek."

„Amely jószágokhoz, szabott idő alatt, senki sem fogja tulajdoni jogát bebizonyítani, azokat nem kell a kamara által kezeltetni, mert ez esetben vajmi keveset fognának jövedelmezni, hanem azokat el kell adni, mégpedig a többet ígérőnek, legyen az pap vagy világi, nemes vagy nem nemes, belföldi vagy külföldi, katolikus vagy nem katolikus. Amely okok feljebb a népesítésnél előadattak, hogy itt miért kell szemet hunyni a vallási pont előtt, azok jelen ügyben is érvényesek."

Ami már most ez ügyben magát Kollonicsot illeti, látjuk, mennyire józan és tárgyilagos. Az elvek embere, itt mégis tisztán az anyagiak irányadók szemében. Nem is csoda. Hiszen a felszabadító háború befejeztével a Habsburgok annyira torkig voltak az adósságban, sőt ful-

dokoltak benne, hogy az elvek, például a katolicizmus okos szolgálata is azt kívánta, hogy elsősorban az anyagiakkal törődjenek. Talán káros is volt ez a túlságos józanság és anyagiasság, mert hogy ezek az újonnan visszaszerzett óriási területek katolikusok kezében maradjanak, illetőleg azok kezébe kerüljenek, sokkal előbbrevaló dolog volt az anyagiaknál, s aki katolikus meggyőződésű, annak ezt kell mondania akkor is, ha mindent tisztán magyar nemzeti szempontból néz, mert hiszen ekkor a katolicizmus magyar szempontból is áldás. Ámde most már, harmadfélszáz év múlva, könnyű ezt mondani, de sokkal nehezebb volt annak, aki az adósságokban fuldoklott s akinek ezekből az adósságokból ki is kellett minden áron evickélnie.

Annyi mindenesetre tény, hogy Kollonics közel se volt az a fanatikus és protestánsgyűlölő ember, akinek kikiáltották. Látjuk, hogy milyen haladó, modern ember is volt. Az ugyanis, hogy nemes lesz-e a vevő vagy nem nemes, még kevesebbet számított nála, mint az, hogy katolikus lesz-e vagy protestáns, noha a törvény szerint csak nemes ember vehetett volna földet. De azért ne gondoljuk, hogy az effajta beszéd törvénysértés volt. A földön mindig a pénz beszélt, a kutya pedig ugatott, régente pedig a pénznek még nagyobb szeme volt, mint ma. Ezért Kollonics idejében is voltak már Magyarországon nem nemeseknek is birtokaik. De voltak külföldieknek is. Egyszerűen kérték az országgyűléstől a magyar honosítást, s ha ennek busás illetékét lefizették, az országgyűlés – örülve a jó bevételnek – mindig meg is adta.

A pénznek ezt a nagy szemét látva annál meghatóbb, hogy ezek a mi jó Habsburgjaink a foglalmányok területén az egyházi vagyont nemcsak visszaadták az Egyháznak, hanem ezt teljesen ingyen adták vissza. Az Egyháztól nem követelték, hogy ő is járuljon hozzá legalább valamivel azokhoz a költségekhez, melyekbe ez a visszafoglalás az uralkodóháznak került. Ebből is látjuk, milyen hálával tartozik az Egyház a Habsburgoknak. A rosszmájúak persze most azt gondolják, hogy a főpapok azért szavaztak az 1687-es országgyűlésen legelsőnek a Habsburg ház örökösödési jogára, hogy földjeiket visszakapják s e számításukban – mint láthatjuk – nem is csalódtak.

Nem a főpapok, hanem az Egyház érdekeiről volt itt szó, feleljük nekik. Azoknak a főpapoknak, akik az 1687-es országgyűlésen elöljártak az uralkodóház örökösödésének megszavazásában (de – mint láthattuk – ők se erőltették meg magukat e tekintetben annyira, mint gondolnánk), már megvolt a maguk javadalma. Ők tehát egyénileg semmit se nyertek azzal, hogy a foglalmányokban visszakapja-e az Egyház a birtokait és ingyen kapja-e vissza.

Sőt az esztergomi érsek, a győri vagy nyitrai püspök ugyancsak rosszul járt volna, ha őt nevezték volna ki az új kalocsai érseknek vagy pécsi vagy temesvári püspöknek. Mit nyert volna ugyanis azokkal az ottani ezer holdakkal, melyekben nem lakott jobbágy és melyeken nem volt egyetlen gazdasági épület, de derékig ért a gaz, kétszáz év óta nem volt gazdasági művelés s ezért elmocsarasodott vagy elszikesedett a föld? Láttuk, hogy éppen emiatt egész Békés megye nem ért annyit, mint egy budai malom a hozzá tartozó pár hold réttel.

Idők folytán azonban az emberi szorgalom és igyekezet benépesítette ezeket a vidékeket emberrel, felszerelte gazdasági épületekkel és haszonállatokkal s így e birtokok is lassacskán jövedelmezni kezdtek s értékük mind nagyobb lett. Ez előbb-utóbb mindenképpen megtörtént volna. Ha azonban Lipót nem lett volna ilyen nagylelkű, a katolikus hitélet sose indult volna meg rajtuk. Ehhez ugyanis püspöki székesegyházat, papnevelőt, püspöki székházat, kanonoki házakat, iskolákat, zárdákat kellett építeni, s honnan vette volna a pénzt mindehhez az új püspök vagyon, anyagi eszközök nélkül? Hiszen az esztergomi érseknek nem török területen voltak birtokai, voltak rajtuk jobbágyok és volt rajtuk felszerelés (Pázmány Péter például milyen sok százezer forintos alkotásokat és intézményeket tudott belőlük létrehozni), mégis a fölszabadulás után csak milyen kevesen, csak a XIX. század folyamán tudott az érsek, főkáptalan, papnevelő stb. visszaköltözni Esztergomba s felépíteni ott a szükséges épületeket, létrehozni a szükséges alkotásokat!

Kollonics, mint láttuk, azzal érvelt, hogy az Egyháztól a kánonok értelmében nem is lehet visszakapott földjei fejében kártérítést követelni. Láthatjuk belőle, milyen szentnek tartották a Habsburgok udvarában ezeket a kánonokat, pedig nem isteni eredetűek, hanem csak egyháziak, tehát nem változhatatlanok. Láthatjuk azt is, hogy a bécsi udvarban s még Kollonics lelkében is katolikusnak lenni nem a protestánsellenességgel jelentett egyet. Kollonics természetesnek tartotta, hogy a foglalmányokba protestánsokat is engedjenek betelepülni, sőt ha többet adnak érte, mint a katolikusok, még a földeket is összevenni s így ott a hatalmat is kezükbe keríteni (még most is az parancsol, akié a föld, hát a feudalizmus korában!). Azonban, hogy az Egyház vagyonát védő kánonokat csak félig is megsértsék, azt lehetetlennek tartotta.

Kollonics tehát nem volt fanatikus protestánsgyűlölő. Fanatikus ugyanis az, aki bizonyos irányban való elfogultsága s ebből folyó gyűlölete miatt sokszor a józan ésszel is szembekerül s az igazságosságot is megsérti, hogy méltányosságról ne is beszéljünk. Kollonics – látjuk – protestánsgyűlöletében nemcsak ilyesmire nem vetemedik, hanem inkább a protestantizmus javára sérti meg a józan észt és igazságosságot. Egyes egészen mellékes jelentőségű dolgokat szabályozó egyházi kánonok megtartását, mint láthatjuk, fontosabbnak tartja, mint a protestantizmus, az eretnekség elleni küzdelmet. Nem gondol arra, hogy ha a foglalmányokban a földet az eretnekek kezébe hagyja csúszni, ezzel többet árt ott a katolicizmusnak, mint ha visszakapott vagyona fejében a felszabadító háború költségeire némi hozzájárulást vet ki rá.

Azok a kánonok ugyanis, amelyek az Egyház vagyonát a hívők anyagi kapzsiságával szemben védik, semmiképpen se követelhetik meg a hívő királytól, hogy ingyen adja vissza az Egyháznak azt, amit ő mérhetetlen anyagi áldozatokkal szerzett neki vissza. Még ha teljes ellenértéket követelne érte az Egyháztól, még akkor is jótevője volna, s így is bizonyítva lenne önzetlensége, mert hiszen mikor háborúját megkezdte s költségekbe kezdte magát verni miatta, még egyáltalában nem tudhatta, hogy célja sikerül s így költségei is meg fognak térülni. Hogy kívánhatná tehát az Egyház az ilyen király szolgálatait ingyen, mikor jótevője ráadásul még ki se tudta fizetni költségeit s adósságokban fuldokolt miatta?

Legfeljebb azt hozhatta fel e tekintetben az Egyház és Kollonics, hogy a felszabadító háború költségeihez a papság s külön még a pápa is hozzájárult, sőt senki se adott hozzá annyit és annyira ingyen, mint éppen a pápa. De világos, hogy magának Lipótnak a hozzájárulása még a pápáénál is sokkal nagyobb volt; ő azzal, hogy ezt a felszabadító háborút megkezdte, még a trónját is kockáztatta, mert azt is elvesztette volna, ha nem sikerül.

Aztán a pápa, ha akart, adott, ha nem akart, nem adott, és akkor adott, amikor éppen tudott vagy éppen akart, de Lipótnak akkor kellett előteremtenie a pénzt, amikor szükséges volt, nem pedig akkor, mikor tudott s nem annyit, amennyit tudott, hanem annyit, amennyi éppen akkor szükséges volt. Ha nem jól mentek a dolgok, a pápának csak akkor fájt, ha jó pápa volt s a kereszténység ügye azonos volt a maga ügyével, Lipót azonban maga is és egész családja is tönkrement volna akkor, ha háborúja kudarccal végződik.

De nemcsak a pápa maga adott mindenki másnál többet, hanem a papság is. A cseh és osztrák kolostorok is megváltak kincseiktől s megadóztatták magukat ismételten is a felszabadító háború költségeinek fedezésére. Ehhez – mivel a kánonokkal ellenkezett – a pápa külön engedélye kellett, melyet Lipót Rómában mindig megkapott, de kellett a szerzetesek nagy önzetlensége és hitbuzgalma is (s természetesen bizonyos felső nyomás is hozzá, mert az emberi gyarlóság már csak ilyen. A szerzetesek kevésbé gyarlók, mint más ember, de ez nem jelenti azt, hogy ők tökéletesek vagy hogy köztük is nincsenek olyanok, akik alig tökéletesebbek, mint a többi ember).

Azokból az érvekből, melyeket Kollonics annak támogatására hoz fel, hogy az Egyház ellenszolgáltatás nélkül kapja vissza a foglalmányok területén levő birtokait, azt is jól láthatjuk, hogy nekünk magyaroknak is mennyire más lett volna a helyzetünk és mennyire más lett

volna a magyar protestánsoké is, ha ők hasonló érdemekre hivatkozhattak volna, vagy ha érdemekre nem is, legalább kevesebb bűnre és hűtlenségre.

Ha a papsággal egyetemben a magyar rendek is elöljártak volna akkor, mikor az uralkodóház iránti hűségről vagy a felszabadító háborúra adott áldozatokról kellett tanúságot tenni; vagy ha legalább utána ők se viselkedtek volna olyan kelletlenül, mikor az Aranybulla ellenállási záradékáról kellett lemondani vagy az uralkodóház örökösödési jogát kellett elismerni, különösen pedig mikor a lázadókkal és a dinasztia külföldi ellenségeivel kellett szembeszállni, ha a magyar protestánsok legalább arra hivatkozhattak volna, hogy ha a Habsburgok ilyen lelkes hívei – felekezeti okokból – nem lehettek, legalább a hűségesküjüket sose szegték meg. Pedig hát ezt bizony még a magyar katolikusok se igen mondhatták el magukról.

Mi címen sértődtünk hát meg mi s mi címen duzzogunk még ma, évszázadokkal később is, ha a felülkerekedő uralkodóház ezt ugyan sose hányta szemünkre s büntetni is csak annyiban büntetett bennünket érte, amennyiben ez a józan ész szempontjából vagy katonailag elengedhetetlen volt, mert azt mégse tehette, hogy egyenesen becézzen érte bennünket.

Rákóczi azonban természetesen nem az Egyház érdekeinek, vagyonának vagy kánonjainak védelmére ragadott fegyvert. Ő nem volt olyan nagy katolikus.

Ha akart, se lehetett volna az, mert hiszen azok a nemzeti erők, melyek mögötte álltak, elsősorban protestánsok voltak s így neki azok érdekeit kellett védenie. Addig tehát, míg meg nem bukott és bujdosó nem lett, nem is igen lehetett másféle katolikus, mint amilyen Báthory István volt akkor, mikor ő is még csak erdélyi fejedelem volt s mikor még az is szép volt tőle, hogy hitehagyott nem lett. Mint láttuk, a lengyelek, mikor királyukká választották, attól féltek, hogy már ez is megtörtént.

Rákóczit a Neoacquistica Commissióval kapcsolatban nem az Egyház, hanem egyedül a világi birtokosok ügyei érdekelték s ő és vele egész mai történetírásunk is nem azon örvendez, hogy az Egyház visszakapta birtokait s ingyen kapta vissza, hanem csak azon botránkozik s abban lát felháborító igazságtalanságot és magyarelnyomást, hogy hát ez az átkozott Commissió a magyar nemesekhez (akik mellesleg a törökkel tartottak) már nem volt ennyire jó, hanem közülük csak azoknak adta vissza a foglalmányok területén fekvő ősi birtokát, akik be is tudták bizonyítani, hogy valóban őseiké volt s még akkor is bizonyos hozzájárulást fizettetett velük a háború nagy költségeinek fedezésére.

Látjuk tehát, hogy az a magyar nemesség, mely egész addig mást se csinált mint rebelliózott és lázadozott koronás királya ellen, valahányszor az nyugaton bajba került (s a történelemismerők jól tudják, hogy ugyancsak gyakran került ott bajba); azok a magyar nemesek, akik, mint Thököly hívei, egyenesen maguk hozták Bécs alá a törököt; az a magyar nemesség, melynek még katolikus részei is – egy-egy Eszterházy Pál vagy Koháry István nevű fehérholló kivételével – Thökölyhez s vele a törökhöz csatlakozott akkor, mikor annak 300.000 fős serege Bécs ostromára megérkezett, mert nem tudott annyira önzetlen lenni, hogy kitartson koronás királya mellett akkor is, mikor emberi számítás szerint tőle védelemre nem számíthatott, fegyverei sikerében nem reménykedhetett. Ezek a nemesek, mikor minden reményük ellenére mégis felszabadult az ország és így a foglalmányok területén azon birtokok elosztásáról volt szó, melyekről ők álmukban se gondoltak már soha arra, hogy valaha még újra magyar kezekbe kerülhetnek, azt követelték, hogy minden kártérítés vagy anyagi hozzájárulás, sőt minden tulajdonjogi igazolás nélkül jussanak vissza kezükbe, mégpedig azok kezébe is, akik csak állítják, de bizonyítani nem is tudják, hogy azok a birtokok valaha őseiké voltak.

Képzelhető-e ennél nagyobb szemtelenség s képzelhető-e vastagabb bőr, mint ami ehhez a követeléshez kellett s ahhoz a felháborodáshoz, mikor a követelés nem sikerült, mert Kollonics, illetőleg a Neoacquistica Commissio más álláspontra helyezkedett? Pedig hát ez volt Rákóczinak s az alatta, „szabadsága" visszaszerzésére felkelt ország talán legnagyobb sérelme, melyet történetírásunk is még ma, a XX. században is magáévá tesz, sőt a felszabadított ország kifosztása és elnyomása egyik legnagyobb bizonyítékának tart!

Pedig hát én úgy látom, hogy elég volt csupán a tényállást előadnom s utána érvelnem már nem is kell, hogy kinek volt igaza: Lipótnak s Kollonicsnak-e vagy Rákóczinak? Csak józan ész kell ugyanis hozzá, mellyel az átlagember s már a fiatal is rendelkezik. Itt az igazság annyira Kollonics és Lipót oldalán áll, hogy még a fajtánkhoz való húzás természetes elfogultságát is minden nehézség nélkül képes legyőzni. A Neoacquistica Commissio működése nem Lipót elnyomásának és a lázadó magyarság elleni bosszújának (bár ez esetben az is jogos lett volna), hanem megbocsátó lelkének és alattvalói iránti kegyességének megnyilvánulása volt. Nem hiába annyira hangsúlyozza ezt Kollonics.

Nemcsak ingyen nem járt hajdani birtokaik visszaadása még azoknak a nemeseknek se, akik okmányokkal tudták bizonyítani, hogy az illető birtokok a törökvilág előtt az ő családjuk kezén voltak, hanem még a felszabadítás költségeihez való hozzájárulás esetén se. A magánjogban a tulajdonjog elévülése már évtizedek múlva bekövetkezik. Hogyne évült volna hát el a birtokok tulajdonjoga a törökvilág évszázadai után? Világos tehát, hogy a régi birtokosok a felszabadítás után a hajdani birtokaikhoz való jogról nem beszélhettek még akkor se, ha a tulajdonosok mindig hűségesen teljesítették volna alattvalói kötelességüket és ha ezek a birtokok nem kerültek volna Lipótnak mérhetetlen összegekbe, hanem csak úgy maguktól hullottak volna az ölébe. A valóságban azonban ezek a birtokok Lipótnak a szellemi erőfeszítésen, izgalmakon és kockázaton, a magyaroknál hűségesebb és jobb alattvalói tízezreinek vérén és életén kívül százmillió forintokba kerültek, melyet családja még évszázadok múlva is nyögött.

Hogy Lipót ezzel szemben mégis elismerte a régi tulajdonosoknak e birtokokhoz való jogát s nekik e birtokokat mégis visszaadta, azért neki a magyarság részéről feltétlenül hála járt volna még akkor is, ha ez a magyarság neki a felszabadítás folyamán nem ellensége, hanem támogatója lett volna s alattvalói kötelességének eleget tett volna s például Zrínyi Ilona nem védelmezte volna a töröknek Munkács várát még évekkel Buda visszafoglalása után is és mi nem tartanánk érte még ma is példamutató honleánynak, akiről hálából még ma is iskolákat és leánynöröket nevezünk el.

Azt a Lipótot, aki még ezek után is birtokokat ad vissza a magáéból, már nem is annyira kegyesnek, mint inkább gyügének kell neveznünk. Lehetett volna kegyes Lipót egy megtévedt, de bűnbánó magyarság, de nem az olyan „hazafiság" iránt, mely ezt a hűtlenséget és kereszténynárulást még ma, évszázadok múlva is ünnepli és büszkeségének tekinti. Ezért Lipót részéről ha nem a kereszt őrültsége, hanem a józan ész alapján állt volna, a magyarüldözés járt volna, főképpen pedig protestánsüldözés, nem birtokvisszaadás.

Sajátságos, hogy a mi történetírásunk s így közvéleményünk és irodalmunk is Lipótnak ebből a szinte már az eszelősség határát súroló kegyelmességéből semmit se lát, hanem egyszerűen úgy veszi tudomásul, mint kutya kötelességét, mintha másképpen nem is cselekedhetett volna. Kollonics részéről pedig egyszerű, sőt undorító hízelgésnek veszi, mikor itt kegyességet emleget. Ellenben mint tűrhetetlen sérelmet, a legnagyobb felháborodással tartja számon, hogy a török alól felszabadult birtokaikat csak azok a nemesi családok kapták vissza, akik az illető birtokra vonatkozó igényeiket okmányokkal is bizonyítani tudták.

Hogy lehetett ezt kívánni tőlük – méltatlankodnak a mi „hazafiaink" –, mikor azok az okmányok ennyi idő alatt és ilyen viszontagságok után szinte csak csodaszerű kivételképpen maradhattak meg? Arra azonban már nem gondolnak a „hazafias" felháborodók, hogy az ő felháborodásukból mennyire képtelen dolog következik. Nem veszik észre, hogy Lipót még nagyobb felháborodással felelhetné nekik: Hogy adjam vissza annak a birtokát, aki nem tudja bizonyítani, hogy tényleg az ő családjának hajdani birtokáról van szó? Ha a birtokvisszaadáshoz elég lett volna annyi, hogy valaki kéri és melléje azt állítja (de bizonyítani nem tudja), hogy ez a birtok hajdan az ő családjáé volt, akkor mindenkinek adni kellett volna a foglalmányokból, aki kért belőlük, mert – ha bizonyítani nem kellett az igényét – akkor akárki mondhatta, hogy a kért birtok az ő őseié volt.

Hát vajon, ha valaki nem is ezer vagy száz holdakat, hanem csak a rendőrségre került elveszett pénztárcáját benne néhány forinttal akarja visszaszerezni, odaadják-e neki arra az egyszerű állításra, hogy ő vesztette el? Nem kell-e mellé még bizonyítékokkal is szolgálnia? Egyedül csak Lipótnak jutott tehát az a szomorú sors, hogy neki még az is bűne, tőle még az is zsarnokság, elnyomás, a magyarság mesterségesen koldussá tétele, ha mielőtt valakinek visszaadna egy olyan birtokot, mely már évszázadok óta nem az övé, előbb tudni akarja, hogy az a birtok hajdan valóban az ő őseié volt-e.

Pedig hát bizonyíték nélkül már csak azért se adhatta volna oda senkinek a kért birtokot, mert akkor sose tudhatta volna, hogy az újra való eladományozás után nem jelentkezik-e majd másvalaki, aki viszont okmányokkal is bizonyítani tudja, hogy a már könnyelműen eladományozott birtok őt illeti. Látjuk tehát, hogy sérelemnek tekinteni azt, hogy igazolni kellett a birtokjogot, nem a hazafiság, hanem az elmebetegség körébe tartozik. Épp oly lehetetlen követelmény, mint az, hogy aki azt mondja, hogy valami az övé vagy az övé volt, annak azt mindjárt oda is kell adni.

Ennyit arról a „sérelemről", hogy csak az kaphatta vissza ősei birtokát, aki igazolni is tudta családja tulajdonjogát. Azt hiszem, ebben mindenki egyetért velem, hogy ez nem volt sérelem. Hogy őseink mégis azt csináltak belőle, csak annak bizonyítéka, hogy a mi őseinket a Habsburgok ekkor már annyira elkényeztették, hogy még azt is sérelemnek tekintették, ami a józan ész szerint magától értetődő volt ugyan, de viszont rájuk előnytelen volt.

Lássuk most a másik sérelmet, azt, hogy bizonyos összeget azoknak is fizetniük kellett, akik az igényelt birtok tulajdonjogát igazolni tudták. (Hogy ez a fizetés is milyen csekély lehetett, sejthetjük onnan, hogy azoknak, akik nem fizethettek, mert nem ismerték el igényjogosultságukat, ez annyira fájt.) Ha ez a kívánság talán nem következik is annyira a józan észből magából, mint az előbb sérelmezett, annyit akkor is feltétlenül el kell ismerniük, hogy ez a követelés is méltányos volt.

Azok a birtokok, melyeket Lipót osztogatott, nem maguktól és nem is ingyen jöttek vissza, hanem neki a nagy lelki erőfeszítéseken, kockázaton és gondon kívül mérhetetlen pénzbe is kerültek, százszorta többe, mint amennyivel rendelkezett, de amelyet valahonnan minden áron elő kellett teremtenie. A legelemibb igazságosságból következett, hogy amennyit méltányosan lehetett, azoktól szerezzen meg belőle, akik nyertek ezzel a felszabadító háborúval, például családi birtokaikat szerezték vissza vele.

Éppen fentebb láttuk, hogy ezekhez a nagy költségekhez ugyancsak erején felül kellett hozzájárulnia a háborús viszontagságok közepette akkor alig termő föld nyomorult népének. De viszont a nemesek, a földbirtokosok alig járultak valamivel hozzá, mert nekik kiváltságaik voltak, adómentességük volt és nemesi udvarházuk a katonai beszállásolástól is mentes volt. Ha már adót kiváltságuk miatt nem lehetett kivetni rájuk, nem lett volna-e a legvérlázítóbb igazságtalanság, ha még azokat se kényszerítik közülük a költségekhez való legalább némi hozzájárulásra, akiknek hasznuk volt e másokat anyagilag tönkretevő s életétől is megfosztó nagy háborúból, mert visszahozott nekik olyan vagyont, melynek valaha való visszaszerzését nemrégen még álmukban se remélhették?

Hogy lehetett volna ez sérelem, mikor az ország felszabadításához a magyar nemesség még véradóval is alig járult hozzá! Hiszen láttuk, hogy akkor, mikor még a siker kétséges volt – például a szentgotthárdi győzelmet megelőző időben s mikor a török Bécs ellen vonult –, milyen szégyenletesen viselkedett s adót nem fizető kiváltságát ennek ellenére is tiszteletben tartotta Bécs, mert hiszen aki visszakapott birtokáért váltságot fizetett, az nem adót fizetett.

Nem Lipót vagy Kollonics volt tehát igazságtalan vagy kizsákmányoló, hanem az a magyar nemes volt túlságosan is önző, de egyúttal betegesen elkényeztetett is, akinek szemében még ez is sérelem volt. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy a magyar történetírás és a magyar közfelfogás ezt a „sérelmet" még ma is magáévá teszi s mint a nemzet ellen elkövetett igazságtalanságot és kizsákmányolást hangoztatja. Sőt mit szóljunk ahhoz, hogy a magáévá tette

még a hivatalból „pártos” bolsevik magyar történetírás is ahelyett, hogy arra mutatott volna rá, hogy tekintve a parasztság aránytalanul nagyobb hozzájárulását a felszabadító háborúhoz, annak ellenére, hogy neki a felszabadításból nem volt közvetlen haszna, mennyire igazságos volt ez a hadijog alapján a nemességre kivetett váltságdíj.

Közvetve és később a jobbágyságnak is nagy haszna volt a felszabadításból, mert hiszen a foglalmányokon a magyar parasztok százezreiből lettek jómódú gazdák. A bolsevizmusnak ugyanis, még a magyar nemességnél is gyűlöltebb ellenfele a Habsburg-ház, s ha a Habsburgokat lehet vagy kell becsmérelni, akkor a kommunizmus még a nemességnek is képes barátja lenni. A nemesség önzését csak akkor látja meg, ha a paraszttal szemben nyilvánul meg. Ha a Habsburgokkal szemben, akkor ez neki jogos önvédelem a Habsburgok önzésével szemben.

Az azonban, hogy nálunk ebből a Neoacquistica Commissiótól szedett váltságdíjból olyan nagy nemzeti sérelem lett, világosan bizonyítja, mennyire rokon volt a mi Habsburg-ellenes sovinizmusunk a bolsevizmussal s „igazi” bizonyítására vele mennyire rokon természetű propagandafogásokkal élt. Pedig hát nagyon tévednénk, ha azt hinnénk, hogy Lipót ezeknek a földjüket visszaszerzett új földbirtokosok váltságdíjával (vagy akár az összes foglalmányok földjének folyó áron való értékesítésével) tényleg meg is szerezte a felszabadítás költségeit. A háború mindig olyan sokba kerül, hogy annak költségeit sose lehet utólag megszerezni. Legfeljebb a költségek egy kis töredékéről lehet szó.

A foglalmányokban a földek ára a felszabadulás után közvetlenül még annyira csekély volt, sőt egyáltalán vevőt is annyira nem lehetett rájuk kapni, hogy Lipótnak innen származó jövedelme egy csepp víz volt a tengerben. De az adósságokban fuldoklónak ez is jól esett, mert az államkasszában jelentkező száz lyuk közül legalább egy-kettőnek ideiglenes betömésére ez is alkalmas volt.

A harmadik, s nemzeti szempontból már komolyabbnak látszó sérelem a Neoacquistica Commissióval kapcsolatban az, hogy a felszabadult földeket idegenek kapták. Ha így volt – feleljük azonban erre is –, csak önmagunkat hibáztathatjuk érte, legkevésbé azonban éppen a Habsburgokat. Ha idegenek véreztek, ha idegenek harcoltak és idegenek adóztak helyettünk, akkor csak természetes, hogy ami haszon volt a harcból, az is elsősorban az idegeneké legyen.

Hiszen ezeknek az idegeneknek a felszabadult földek azon a címen kerültek kezükbe, mert például ők magasabb rangú tisztek voltak a seregben, a császár nem tudta rendesen folyósítani a fizetésüket s végül pénz helyett valami birtokkal kárpótolta őket a felszabadított területen. Vagy például a császár azért tartozott nekik, mert kenyeret, fegyvert vagy bakancsot szállítottak a hadseregnek s a kincstár csak utólag, s akkor is csak ily módon tudott nekik fizetni. Ha a magyar nemesség a háború elején nem Thököly s vele a török oldalán állt volna, vagy legalább nem vonult volna vissza a nyílt állásfoglalástól mindaddig, míg a császári fegyverek győzelmet arattak, s így már látni lehetett, ki lesz a győztes, s így már nem járt kockázattal a csatlakozás, akkor a magyar nemesek szerezhették volna egymás után a nagy birtokokat, vagy legalábbis sokkal többet szerezhettek volna, mint valóban szereztek.

A magyar birtokok azonban még így se kerültek idegen kézre. Joggal oda kerülhettek volna, s eleinte oda is kerültek, de csak egész rövid időre. Hiszen jelenleg már a Wenckheimeken és a Pallavicinieken kívül alig volt nagyobb magyar nagybirtok idegen családok kezén s e két család közül is csak az előbbiek birtokai függnek össze az ország török alóli felszabadításával. De viszont ma már a Wenckheimek is rég magyarok, nemcsak érzelemben, hanem vérségben is, hiszen már évszázadok óta magyar főnemesi családokból házasodnak.

Ha nem lettünk volna ennyire szerencsések s a magyar föld tekintélyes része ma is idegenek kezén lenne, akkor se okolhatnánk érte se Lipótot, se Kollonicsot, hanem csak ezeréves történelmünk azon legkétségbeejtőbb politikai baklövéseinek természetes következményének kellene tartanunk, melyet országunknak a török alól való felszabadításával kapcsolatban elkövettünk. Ha ugyanis mi e nagy teljesítmény idején a török pártján álltunk s ezért országunkat nélkülünk, sőt ellenünkre kellett másoknak, idegeneknek felszabadítani; ha mi ebben a

munkában még annyira se vettünk részt, mint amennyire kis számunk miatt vérrel, szegénységünk miatt pedig pénzzel részt tudtunk volna benne venni; ha mi még lélekben is annyira távol álltunk s állunk, sajnos, még ma is ettől az egész Európát elkápráztató ragyogó teljesítménytől, hogy nekünk Thököly még ma is nemzeti példakép, akinek holtestét nagy kegyelettel hoztuk haza idegenből, s akiről a főváros egyik legfontosabb útvonalát neveztük el, s ha még ma is azt a Zrínyi Ilonát tartjuk a magyar nő példaképének, aki Munkács várát a felszabadító keresztény sereg ellenében védte, akkor nekünk csak akkor lehetett volna ebből a háborúból hasznunk, ha a török győzött volna benne, azaz, ha hazánk nem szabadult volna fel. (De akkor is mi hasznunk lett volna? Sőt nem akkor lett volna igazán kárunk?)

Semmiképpen se kívánhatjuk azonban, hogy az akaratunk ellenére mégis felszabadult ország földjét közöttünk ossza fel a velünk szemben diadalmaskodó császár. Ha az ország földje ezek után idegen kézbe került volna, csak azt kellett volna megennünk, amit magunk főztünk magunknak.

Micsoda logika, micsoda együgyűség, micsoda álnokság, micsoda igazságtalanság azonban ezért Lipótot vagy Kollonicsot gyűlölni? Éppen azt a Lipótot, aki a felszabadítás egész anyagi gondját viselte és akinek esze és emberismerete seregei élére Savoyai Jenőt állította. Továbbá éppen azt a Kollonicsot, aki azt a Bécset megmentette, mely alá mi kalauzoltuk oda a törököt s aki vele a hadi sikerek sorozatát megindította akkor, mikor közülünk még a legjobbak is nem Bécsbe mentek segíteni, hanem rémülten húzódtak meg a falusi jószágaikon, várva a döntést (az ő közreműködésük nélkül kialakuló döntést), de addig egyenlőre felesküdtek Thökölyre, nehogy drága jószágaik termését ő vagy a török felgyújtsa.

Ennek a viselkedésnek csak természetes következménye lett volna, ha Magyarország földje azoknak az idegeneknek a kezére került volna, akik ennek a döntésnek tényezői voltak s akik okosabban politizáltak, mint mi, mert jobban meg tudták állapítani, kihez kell csatlakozni. A magyarok nem tudták, pedig annak eldöntéséhez, hogy királyunk oldalán van-e egy nemzet helye és hogy megtartsuk-e hűségeskünket vagy inkább ellenségei mellé álljunk, észre nem is lett volna szükség, csak szemernyi becsületre. De hát mégis ilyen becstelenül kellett mindennek történnie, mert a nemzetet már évszázadok óta arra tanították s még ma is rendületlenül arra tanítják, hogy a királlyal szemben lenni, őt, ha bajban van, hátba támadni (de azért minden koronázáskor hűséget esküdni neki) az igazi, a hamisítatlan magyar hazafiság.

De hát szerencsére – bár ugyancsak elég okot adtunk rá – a magyar föld még így se került idegen kézre. Ingyen ugyanis egy hold földet se kapott senki, se magyar, se idegen. Az az uralkodóház, mely akkor a mi felszabadításunk miatt nyakig úszott az adósságban, nem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy ingyen osztogasson birtokokat. (Ezt a fényűzést a királyok egyébként már évszázadok óta nem engedték meg maguknak. Ingyen birtokokat csak az Árpádok idejében szoktak még osztogatni.) Ha királyunk még akkor is váltságdíjat volt kénytelen kívánni, ha valaki ősi birtokait kapta vissza, valóban furcsa lett volna, ha idegenek viszont ingyen kapták volna a magyar birtokokat.

A foglalmányokból földet csak azok kaptak, akiknek a császár adósa volt, s mivel fizetni nem tudott, pénz helyett a tulajdonába került földekkel fizetett. Azok pedig, akiknek tartozott, azért voltak többnyire idegenek, mert az országot is idegenek, idegen fegyver, vér, pénz, adó, hadiszállító szabadította fel, királyunk tehát nem nekünk, hanem nekik tartozott miatta.

Olyan világhatalom volt az a török, akit innen ki kellett űzni s ezért olyan nagy feladat volt ez a kiűzés, hogy idegen segítségre akkor is szükség lett volna, ha az akkori Magyarország, melynek ezeket a költségeket viselnie kellett volna, nem lett volna már csak egy kis foszlánya a réginek, s ha még e kis foszlányból is nemcsak egy kis töredék állt volna királya s vele a kereszténység oldalán. Láttuk, hogy erre a nagy feladatra még Mátyás, az akkori nagy Magyarországgal és a maga mátyási tehetségével is olyan gyöngének érezte magát, hogy a török háborúba még csak belekezdeni se tartotta érdemesnek. Helyette inkább Bécsnek büszke várát foglalta el s az valóban puhább fának is bizonyult.

Így azonban, mikor az ország háromnegyed része vagy közvetlenül vagy az erdélyi hűbér alakjában a töröké volt, a megmaradó egy negyedrésznek is a háromnegyedrésze Thököly oldalán állt s így a török szövetségese volt, de a királyhű kis egynegyed rész is érdekből és kishitűségből azonnal a török és Thököly mellé állt, mihelyt úgy látszott, hogy a török marad felül, világos, hogy azok a magyarok, akik ebben a háborúban szolgálatot tettek királyuknak, a kereszténységnek és Magyarországnak, de mivel a király nem tudott nekik fizetni, fizetésüket a visszaszerzett birtokokból kapták meg, nagyon kis számmal voltak.

Ennek azonban bizonyára nem Lipót és nem is Kollonics volt az oka, hanem azok a magyarok, akik akár szűklátókörűségük, akár kényelemszeretetük, akár kishitűségük, akár hitványságuk miatt a két küzdőfél közül annak a táborában voltak, amely nemcsak alulmaradt a küzdelemben s így híveit megjutalmazni vagy megfizetni nem tudta, hanem amelyhez csak a letett hűségeskü megszegésének becstelenségével lehetett magyar embernek csatlakoznia.

Aki hoppon marad, mert rosszul politizál, mindig pórul jár. Még akkor is, ha a becsület útját nem hagyta el, hanem csak a józanság útját.

Hát még ha valaki egyszerre mind a kettőt elhagyta! De ha a magyarok többsége politizál rosszul és pórul jár, akkor sajnos velük együtt maga a haza is pórul jár, mert hiszen az egyedek teszik a nemzetet. Hogy ennek ellenére mégse került a magyar föld végleg idegen kézre, természetesen az se a rosszul politizáló, szűklátókörű „hazafiak" érdeme.

Aki a tűz körül van, az melegszik; aki távol van tőle, megfagy. Nálunk azt a „hazafias közfelfogást terjesztették el, hogy a király körül lenni, azaz aulikusnak lenni hazafiatlanság s oka magyar embernél nem is lehet más, mint csak az önző, piszkos, aljas érdek. Ha aztán a nemzet fiai a „hazafias" közfelfogás értelmében járnak el s ennek következtében a tűz körül való melegedés jótékony hatásaiban (pedig az a Habsburg-tűz a közmondásos Habsburg-nagylelkűség következtében még sokkal jobban melegített, mint a közönséges tüzek) a magyarság nem részesül olyan fokban, mint részesülhetett volna, ha akarta volna, annak bizonyára nem a tűz az oka, hanem azok, akik elhúzódtak tőle, mert bebeszélték maguknak, hogy ez a helyes, illetőleg, mert a „hazafias" dicsőség és a vele járó népszerűség szintén jóleső melegét többre becsülték, mint annak a tűznek a melegét, mely a Bécsben székelő hatalomból áradt.

De miért szidják akkor mégis Bécset azért, ha emiatt Bécs melegét nem érezték? Csak nem azt akarják vele bizonyítani, hogy ők ezt a bécsi tűztől való elhúzódást se önzetlenségből, tehát nem hazafiságból tették, hanem csupán a hiúság és népszerűség vágya vezette őket s mert szűk látókörűségükben bizonyosra vették, hogy eljárásuk nemcsak honfitársaik körében jár népszerűséggel és dicsőséggel, hanem az érvényesülés lehetőségét és az anyagi hasznot is ez a pártállás hozza meg részükre?

Mivel számításukban csalódtak, s így a mások, az okosabbak (s hozzátehetjük: a becsületesebbek) pecsenyéjének csak az illatát érezhették, de nekik nem jutott, mert nem is járt belőle, mit tehettek mást, mint hogy szidták azt, aki a pecsenyéjét természetesen nem ellenségeinek osztogatta, hanem azoknak, akik körülötte éltek; azoknak, akik nemcsak ellene nem politizáltak, hanem a hideg semlegesség ködébe se húzódtak előle. Lám, az Eszterházyaknak, Zichyeknek, Károlyiaknak, Széchenyieknek, Festeticseknek, Batthyányoknak, Erdődyeknek stb. magyar létükre is bőven jutott ebből a pecsenyéből, s bár a hoppon maradtak irigysége azzal rágalmazta meg őket, hogy pecsenyéjükhöz hazájuk érdekeinek elárulása árán jutottak, az igazság mégis az, hogy nemcsak anyagilag gyarapodtak, hanem hazájuknak is ők használtak, nem pedig hoppon maradt irigyeik. Az a magyar ugyanis, aki okos és jól számít, nemcsak magának számít jól, hanem a hazájának is. Sok magyar ember érvényesülése a magyarság érvényesülése.

Újra hangsúlyozzuk: ingyen senki se kapott semmit, se magyar, se idegen. A birtokok mindig a kincstár tartozása fejében kerültek az új tulajdonosok kezébe. Még csak nem is örült

neki az, aki kapta őket, s különösen nem az idegen, aki alig várta, hogy túladhasson rajtuk. Ezért került vissza – szerencsénkre – a föld előbb-utóbb újra magyar kézbe.

A kincstár tartozásai legtöbbször úgy keletkeztek, hogy az ezredesek régen tulajdonosai is voltak ezredüknek. Ők toborozták katonáikat, ők is fizették őket, még a tiszteket is, s a Habsburgok alatt igen gyakran előfordult, hogy a sajátjukból, mert a kincstár nem tudott, illetőleg nem tudott akkor fizetni, mikor esedékes volt. Ilyenkor az ezredes, aki gyakran egy-egy Eszterházy, Pálffy vagy Festetics volt, akkor, mikor a már a kincstárnak tőle előlegezett összeg 10-20-30.000 forintra rúgott, pénz helyett egy-egy tőle megjelölt uradalmat kért a királytól. Mikor megkapta, megbecsülték az árát s a hitelezett összeg árában „beírták neki". Ha a birtok a tartozásnál többet ért, az adományozott a különbözetet kifizette, vagy pedig az utána következő években a kincstárnak adott hasonló előlegekkel törlesztette le.

A magyar nemesek szívesen vették az effajta fizetést, mert a birtok árát a Habsburg-nagylelkűség mindig inkább kevesebbre becsülte, mint többre. Többre nem is becsülhette, csak kevesebbre, mert hiszen az adományozott másképp el se fogadta volna. A kevesebbre becsülés szintén kötelező volt a királyra, mert így kívánta az a nagylelkűség, melyet, mint családi erényt, a Habsburgok magukra kötelezőnek tartottak. De az ügyletben egyébként is az alattvaló volt fölényben, mert hiszen ő volt a hitelező és a király az adós.

Az idegenek számára azonban csak akkor volt elfogadható a fizetésnek ez a módja, ha magyar rokonságuk volt (például a feleségük magyar volt) s ők maguk is itt szándékoztak letelepedni. Láttuk, hogy ezeknek meg kellett szerezniük a magyar honosságot (melyet busás illeték lefizetése ellenében az országgyűlés adhatott csak meg, nem a magyar király, mert mi a Habsburgok alatt csak ilyen „elnyomottak" voltunk).

Mit csinált volna azonban a török kiűzése után a foglalmányokból kapott birtokkal egy idegen? Hiszen még a magyarnak is úttalan utakon kellett megközelíteni, neki magának kellett valahonnan jobbágyokat telepítenie rá, lakást építenie rajta, állatokat, felszerelést szereznie, gazdasági épületekkel ellátnia, jobbágyai számára falvakat építenie, a birtok hasznát és jövedelmét pedig csak hosszú évtizedek után kezdte élvezni.

Lipót is tisztában volt mindezzel, mert például Savoyai Jenőnek (akinek legtöbbel tartozott, mert hiszen mindent neki köszönt s ezért neki legtöbbet is akart adni) nem birtokot adott, hanem pénzt: négyszázezer forintot készpénzben. Aki tudja, milyen nagy pénz volt ez akkoriban, milyen fizetési nehézségekkel küzdött Lipót még békeidőben is, s aki tudja, hogy különösen a felszabadító háború folyamán hány száz helye lett volna nála a pénznek, az tudja csak igazán méltányolni, milyen nagylelkűség és milyen hála kellett ahhoz, hogy ezt a még egy császár részéről is hallatlanul nagy összeget előteremtse. Pedig Savoyai Jenő ezt az összeget ingyen kapta. Ez se cáfolta meg azonban azt az állításunkat, hogy ingyen senki se kapott semmit, mert ha meggondoljuk, hogy mit adott Jenő a császárnak ennek fejében, akkor róla mondhatjuk el csak legjobban, hogy semmit se kapott ingyen.

A Savoyai Jenőnél kisebb emberek azonban, ha még úgy nem tetszett is nekik, bizony pénz helyett sokszor csak birtokot kaptak. Még ha az imént említett emberfeletti nehézségek nem is jártak volna ezekkel a birtokokkal, még akkor is kénytelenek voltak túladni rajtuk az új tulajdonosok, ha nem voltak magyarok, mert hiszen magyarrá is kellett volna lenniük s ide is kellett volna költözniük miatta. Ehhez pedig semmi kedvük se volt még a lakott Magyarországon se, hát még a néptelen, úttalan, sokszor ingoványos foglalmányokon. A katona örül, ha végre otthagyhatja a harcteret s hazamehet elhagyott hazájába, nem pedig odaköltözik családostul s új hazájává választja.

Maga a magyar honosság megszerzése nem ütközött volna semmiféle nehézségbe, mert ezt az országgyűlések, melyek, felhasználva a jó konjunktúrát, az illetéket ekkor már ezerről négyezer forintra, vagyis akkora összegre emelték, hogy ezen magán lehetett volna venni egy nagy uradalmat, mindenkinek megadták, aki kérte (és aki természetesen fizetett), de hát a jelzett okok miatt bizony nem nagyon kérték, s aki kérte is s megpróbált magyar földbirtokos

lenni, hamarosan elment a kedve, mert visszariadt a nehézségektől s a kezdeti eredménytelenségektől. Így maradt a magyar föld magyar kézben. Világos ugyanis, hogy ezeket a tömegestől eladóvá vált birtokokat csak magyarok vették meg. Hiszen nekik 4000 forinttal mindenképpen olcsóbb volt, mint az idegeneknek. De az idegenek a viszonyokat se ismerték, a néppel se tudtak beszélni, sőt még az éghajlatot se bírták. Harruckkern ugyanis csak egy volt, de az aztán olyan, hogy még jobban boldogult itt, mint a magyarok.

Jellemző azonban – ki gondolná Lipót és Kollonics rossz híre után? –, hogy noha állítólag úgy bántak velünk, mint meghódított országgal (ebből csak annyit igaz, hogy joggal bánhattak volna velünk így s ez időben az erejük is meg lett volna hozzá, hogy elbánhassanak velünk), mégis megmaradtunk olyan nagy uraknak, hogy idegen ekkor se vehetett itt földet (még akkor se, ha a császár le volt neki kötelezve), ha nem lett előbb magyarrá, de hogy azzá lehet-e, azt nemcsak a császár, hanem még a koronás magyar király se dönthette el, hanem csak a magyar országgyűlés (annak a magyar nemzetnek az országgyűlése, mely az imént még Thökölyvel s a törökkel tartott, s melyet Lipótnak a szó szoros értelmében úgy kellett fegyverrel meghódítania), de az is csak óriási összegért, mely természetesen szintén nem a mi felszabadításunk miatt adósságban nyögő királyé lett, hanem azé a magyar nemességé, mely még ekkor is a nélküle, sőt ellene felszabadított ország ura volt, mint a példa mutatja. Még az ország azon részének is ő volt az ura, melyet a császár csak most szabadított fel.

Hogy mennyire nem Lipót akarata döntött nálunk még közvetlenül a felszabadítást követő időben se, sőt még a felszabadító háború alatt se, hanem a magyar törvények, annak az, aki e kor viszonyaival aprólékosabban foglalkozik, lépten-nyomon tanújelét találja. Például a Festetics-család történetében látjuk, hogy mikor Festetics Pál megvette a kihalt Sárkány-család (Festetics az utolsó Sárkány özvegyét vette feleségül) soproni házát s megszerezte hozzá Lipót adományát is a régi adómentesség megerősítésével, Sopron városa tiltakozást jelentett be az adómentesség ellen azzal a megokolással, hogy a II. Ferdinándtól származó adómentesség csak a Sárkányok fiúágára vonatkozott, Lipót azonnal eltiltotta a vasvári káptalant Festetics beiktatásától az ő már kiadott donációja ellenére is s nagy per keletkezett, melyet egy bizottság 1698. július 29-én Kollonics elnöklete alatt tárgyalt. Ilyen keveset számított a császár és király adományozása, ha ellenkezett a magyar törvényekkel.

E tárgyalás folyamán a magyar kamara azt is kijelentette, hogy maga Lipót adományozása is érvénytelen, mert a dolgot az udvari kamarával intéztette, noha az ügy a magyar kamara hatáskörébe tartozik; de azért is, mert sérti Sopron városa jogait. Tehát még hadiállapot idején is olyan szabadság volt nálunk Lipót alatt, hogy egy magyar hatóság meg merte állapítani, hogy a király szabálytalanul járt el. Merte volna-e ezt megtenni valaki Rákosi Mátyás vagy akár csak Hunyadi Mátyás Magyarországában? Nem mertek így beszélni a hatóságok még Rákóczi Ferenccel se addig, míg a hatalom az ő kezében volt. Így beszélni csak a Habsburgokkal (no meg a Jagellókkal) lehetett. A Jagellóknak nem érdemük ez, mert hiszen „dobzsék" voltak, de a Habsburgoknak igen, mert hiszen ők „büszke Bécsnek rettenetes császárai" voltak, legalábbis szerintünk.

De a magyar kamara Lipót alatt nemcsak beszélhetett így, hanem az ügyet tárgyaló bizottság, még ha az elnöke Kollonics volt is, nyíltan el is ismerte, hogy a magyar kamarának igaza van s az udvari kancellária augusztus 16-án azt a véleményét terjesztette Lipót elé, hogy a tőle már kiállított adománylevél „feltétlenül érvénytelen". Hogy a királyi tekintély ne szenvedjen csorbát, úgy kellene elintézni a dolgot, folytatja érvelését a felterjesztés, hogy az illető ház az országgyűlési adó és a kamara haszna alól mentes legyen, de a városi adók és terhek alól nem. A vége aztán az lett a dolognak, hogy a peres felek kiegyeztek.

A ház adómentes maradt, de Festeticséknél is csak fiúágon. Festetics azonban ezt az engedményt szinte úgy vette meg a várostól, mert ezer forintot fizetett és még egy telket is adott érte ellenszolgáltatásul a városnak. S mindezt annak ellenére volt kénytelen megtenni, hogy már rég kezében volt Lipót adományozó okirata a ház adómentességéről. (Szabó De-

zső: A Festetics-család története, 43-45. o.) Csak ilyen úr volt nálunk a minket állítólag gyarmati sorban tartó király és a feudalizmus idején egy feudális úr!

De egészen félrevezeti a magyar közvéleményt az is, aki Lipót abszolutizmusát úgy adja elő, mintha ő a mi alkotmányunkat és szabadságunkat erőnek erejével el akarta volna kobozni; mintha jogainkat semmibe vette, ellentmondást nem tűrt, erőszakkal központosított és németesített volna. Szó sincs róla. Ő csak akkor volt ellensége a magyar szabadságnak, mikor a közérdekbe és az igazságosságba ütközött; mikor túlzott szabadosságot jelentett és nagy célok megvalósítását akadályozta, vagyis mikor kötelessége volt ellene lenni. De ekkor se kihívóan vagy erőszakosan csinálta a dolgot, hanem félve s szinte bocsánatot kérve azért, hogy a törvény holt betűjét meg kell sértenie.

De éppen ez volt a baj, mert történelmi tapasztalat, hogy a népek csak az ilyen szerény, lelkiismeretes „zsarnokokkal" mernek és tudnak dacolni. Az igazi, a lelkiismeretlen, a gátlástalan, az erőszakos, az ellentmondást nem tűrő és eszközökben nem válogató zsarnok előtt térdet-fejet hajtanak, vagy legalábbis „döbbenetes csendben" veszik tudomásul törvénytelenségeit (látni fogjuk, hogy így volt az ónodi gyűlésen, mely a Rákóczit bíráló Rakovszky felkoncolásával végződött), mert jól tudják, hogy amely fej nem hajol meg, az repül, mint ahogyan Ónodon repült még azé az Okolicsányié is, akit magán a gyűlésen nem felkoncoltak, hanem csak megsebesítettek. Mikor a hatalom Lipót vagy általában a Habsburgok kezében volt, ilyesmitől sose kellett tartani s ezt természetesen a rendek és a magyar alkotmány megsértését vele szemben megállapító bizottságok is igen jól tudják. (Ezért merték a törvénytelenséget megállapítani.)

Hogy milyen módon szereztek a török alóli felszabadulás után idegenek földbirtokot Magyarországon, azt tanulságosan szemlélhetjük ez idegen birtokszerzők legszerencsésebbjének, a Harruckkern-család esetében. Akkora földet senki se kapott Magyarország területéből, mint Harruckkern János György, hiszen körülbelül az egész Békés megyét, egyik legnagyobb megyénket megkapta.

Egy Harruck nevű osztrák faluból származó tisztes takácsmester fia volt s egy pap nagybácsi segítségével tanult és érvényesült ez a Harruckkern. A hadtápnál volt tisztviselő, s mikor hivatalában egy sikkasztás miatt vizsgálat folyt, az ellenőröknek feltűnt a fiatal, s akkor még természetesen alacsony beosztásban levő Harrucker (a végén az „n" akkor még hiányzott a nevéből, mert ezt csak akkor kapta, mikor már bíró lett) számadásainak pontossága és gondossága. Emiatt felhívták rá feljebbvalói figyelmét s ezért utána gyorsan emelkedett pályáján. Mivel a győzelemhez nemcsak vitézség és tehetséges hadvezér, hanem legalább ekkora mértékben mindennel jól ellátott hadsereg is szükséges, Savoyai Jenő nagyon megbecsülte Harruckkernt, aki ügyességével, életrevalóságával, tisztakezűségével, mindenre kiterjedő gondosságával és óriási megtakarításokat jelentő újításaival fő tényező volt abban, hogy a hadsereg, mely a Habsburgok alatt régebben mindig ellátási bajokkal küzdött, mindennel nagyszerűen el volt látva (a vezér lángelméjén kívül ezért voltak a sorozatos nagy győzelmek).

Harruckkern kimutatta, hogy gazdaságos sütőmódszerével kétmillió forintot (akkori pénzben!) takarított meg a kincstárnak s a későbbi háborúk folyamán újabb másfél milliót. Ezért mikor 1719-ben 55 éves korában 30 évi hű és eredményes szolgálat után nyugdíjba vonult, azt kérte a császártól, hogy Magyarország területén földbirtokkal jutalmazza. Pénzt nem kért. Olyan embernek, amelyen Harruckern volt, nem kellett megijednie azoktól a szinte legyőzhetetlen nehézségektől, amelyekkel akkor egy, a foglalmányok területén fekvő földbirtok hasznosítása járt. De hát egyébként is tudta, hogy pénzt hiába is kérne. Ahol nincs, ott ne keress.

Jellemző azonban, hogy azért még ő is szívesen elkerülte volna azt a nagy gondot és kockázatot, mellyel akkor egy új magyar földbirtok birtoklása járt s ezért ő is jutalmul szívesebben fogadta volna a budai kamara kezelésében levő és a mai Császár és Lukács fürdő közt levő melegvízi malmot a hozzá tartozó szőlőskerttel, mint a mai egész Békés megyét, sőt annál még nagyobb területet, mert hiszen a neki adományozott birtokba még Csongrád megye

tekintélyes része is beletartozott. Ilyen keveset ért akkor még az újonnan felszabadított magyar föld!

A császár, III. Károly (mint császár VI. Károly), mert akkor már ő uralkodott, kérvényét véleményezésre kiadta az udvari kamarának. Az úgy találta, hogy Harruckern a birodalomnak és a kereszténységnek tett nagy szolgálataiért 24.000 forint jutalmat megérdemel. A malmot azonban nem lehet neki odaadni, mert az annál többet ér és mert arra magának a kamarának is igen nagy szüksége van. Meg kell azonban becsültetni annak a felszabadult magyar területnek értékét, melyet az esetben kér, ha a malmot nem kapná meg s ha 24.000 ezer forintnál az is nagyobb értékűnek találtatik és ha a különbséget lefizeti, azt neki lehet adni.

A becslés ezt az egész, a mai Békés megyénél is nagyobb területet 37.000 forintra becsülte. Harruckern lefizette a 13.000 forintnyi többletet (meg az indigenátusért, a magyar honfiúsításért az országgyűlésnek külön a 4.000 forintot) s övé lett a rengeteg, de akkor még mit sem érő terület. Aztán betelepítette, mégpedig, noha maga katolikus, sőt mint láttuk, paprokon volt, többnyire protestáns felvidéki tótokkal. Protestáns településűket ugyanis könnyebben lehetett kapni, mert az ő nyilvános istentiszteletük otthon korlátozva volt, míg Harruckkern az áttelepedés fejében tökéletes vallásszabadságot ígért és adott nekik (tehát az elvet, a vallási meggyőződését alárendelte anyagi érdekeinek).

Felvidéken ezeknek a tót jobbágyoknak a Harruckkernnél ugyan kisebb tehetségű és gyöngébb gazdasági érzékű, de a meggyőződést a haszonnál többre értékelő katolikus magyar főurak (akik tehát nagyobb katolikusok voltak, mint az osztrák Harruckkern) nem adtak lelkészt és templomot. Harruckkernnél azonban nem a jobbágyok katolikussá tétele volt a fő szempont, hanem a birtok hasznosítása, s bár miatta Békés megye ma is kétharmad részében protestáns, gazdaságilag virágzásnak indult és a gyermekeire báró Harruckkern János György már egyenesen mérhetetlen értékű vagyont hagyott. De – talán Isten büntetéseként – fiúága hamarosan kihalt, leányivadékai révén pedig vagyona a Wenckheimek, Károlyiak és Bolzák kezébe került.

Lipót és Kollonics éppen nem adott tehát nagy értékeket a ma már annyira irigyelt idegeneknek. Hiszen látjuk, hogy még a legéletrevalóbbjuk is szívesebben fogadott volna el egy malmot egy nagy és termékeny megye helyett. Csak azért fizettek Bécsben birtokkal, mert pénzzel nem tudtak fizetni, de a malomra is, mely jövedelmezett, szükségük volt. A kifizettettek pedig csak azért fogadták el a birtokot a pénz helyett, mert másképp ítéletnapig is várhattak volna, mire a pénzükhöz hozzájutnak. Ezek a birtokok nem értéket jelentettek akkor, hanem szerencsét, illetőleg a szerencse lehetőségét, mely azonban még jó ideig váratott magára, s mire megjött, addig bőségesen meg kellett érte dolgozni. A szerencse nem is azoknak jutott, akik a birtokot kapták, hanem késő utódaiknak. (Éble Gábor: A Harruckkern- és a Károlyi-család). Érdekes, hogy a gróf Károlyiak azt tartják, hogy a Harruckkern lánytól, kit ősük elvett, nemcsak a nagy vagyont örökölték, hanem a rákra való hajlamot is.

Visszavágás Rákóczi felé
(Argumentum ad hominem)

Ki volt nagyobb mészáros: Carafa vagy Rákóczi Ferenc?

Láttuk, hogy Rákóczi szerint felkelésének egyik fő oka az eperjesi mészárszék: magyar emberek ártatlan lemészárlása volt. Láttuk, hogy Carafa „áldozatai" nemcsak ártatlanok nem voltak, hanem többnyire még magyarok se. Ha azonban e tekintetben megnézzük Rákóczit, az ő életében a Carafáénál „kissé" nagyobb, kegyetlenebb és ártatlanabb embereket sújtó mészárlásokra bukkanunk, mentségére pedig nem találunk olyan okokat, mint amelyeket Carafa vérengzésére fel tudunk hozni. Mert tudott ám kegyetlen lenni a mi annyira jóságosnak és nemes lelkűnek festett nagyságos vezérlőfejedelmünk is! Csak mi, magyarok, erről nem nagyon tudunk, mert az ő bűnei kiteregetésére nem működött bolsevista ízű propaganda, mint Carafa befeketítésére működött, sőt a hazafias terror egyenesen lehetetlenné tette Rákóczi minden bírálatát. Így aztán mi az eperjesi mészárszék borzalmaiba annyira elmerültünk, hogy más borzalmak észrevevésére és a rajtuk való megbotránkozásra már nem is jutott se időnk, se kedvünk.

Az igazság azonban az, hogy a mi ideális lelkű Rákóczink nagyobb mészárlást vitt végbe, mint a „vérszopó" Carafa és Haynau, a bresciai hiéna, együttvéve. S míg ezek ketten legalább törvényes (Haynau egyenesen aggályosan gondos) eljárás után „mészároltak", Rákóczi minden törvényes eljárás mellőzésével, s míg ők legalább meg tudták mondani, hogy miért, Rákóczi a maga eljárásának bajosan tudta volna okát adni, sőt látni fogjuk, hogy bajosan tudják okát adni még mai hívei is.

Szinte előre látom a szörnyülködést, hogy merem én azt mondani Rákócziról, hogy kegyetlenebb volt, mint Haynau vagy Carafa, sőt mint a kettő együttvéve. Lehűtésül csak annyit mondok, hogy én ezt Rákócziról nem állítom, hanem bizonyítom. A kettő között pedig néminemű kis különbség van. Nem marad tehát más hátra, mint hogy „hazafiaink" helyreigazítsák történelmi ismereteiket s tudomásul vegyék, hogy hazánk történelmében nem lehet a mesterséges hírverés az irányadó, hanem egyedül a tények, a történelmi valóság. Itt tehát más teendő nem lehet, mint hogy a hazafias felfogás alkalmazkodjék a tényekhez. A tényekkel szemben ugyanis nem lehetséges igazi hazafiasság. A tényekkel ellenkező hírverés mindenképpen hazafiatlan, mert éppen a hazára a legsértőbb.

A mi hazánknak nincs szüksége arra, hogy hamis hősöket teremtsen magának. Erre csak olyan nemzetnek van szüksége, melynek igazi hősei nincsenek.

Erre csak egyes „hazafiaknak" van szükségük a saját érvényesülésükre, de a haza kárára. Egyébként is Rákóczit az egész XVIII. század épp oly rossz magyarnak tartotta, mint én, és sokkal jobban megvetette, mint én. Akkor még a kálvinista magyar köznemesek is így gondolkodtak. Pedig ők korban sokkal közelebb álltak hozzá és így sokkal jobban ismerték, mint mi. Csak a XIX. századtól kezdve lett Rákócziból nemzeti hős, mégpedig azért, mert a XVIII. század istentelen bölcselete és a francia forradalom kora óta divat volt gyűlölni „a reakciót", melynek legsötétebb megtestesülése a Habsburg-ház volt, és magasztalni mindazokat, akik ennek az uralkodóháznak ellenfelei voltak. Logikus, ha minden forradalmár ma is így gondolkodik s ezért a felforgatónak lehet ideálja Rákóczi is, de nem a konzervatív érzelmű, vallástisztelő magyarnak. Annak nem tetszhetnek Rákóczi Vallomásai se, ha ismeri ezekkel éppen ellenkező tetteit és életét. Nem a nemzeti érzület sárba taposásáról van tehát itt szó, hanem csak a forradalmi szellemnek, a lázadás szellemének, megérdemelt megszégyenítéséről.

Még csak Rákóczit se ítéljük meg új, a régivel ellenkező szellemben, hanem csak a XIX. század megítélésével szakítunk s visszatérünk eredeti, a XVIII. századi elítéléséhez, s ehhez épp olyan, sőt sokkal több jogunk van, mint a XIX. századnak joga volt ahhoz, hogy eltérjen

a XVIII. század elítélésétől. Elvégre a XX. században élünk már, annak is már a második felében. Miért kellene tehát nekünk is úgy gondolkodnunk, mint száz évvel ezelőtt gondolkoztak, mikor azóta a világ már sokat haladt s ma már egész más a kor szelleme, mely Rákóczira a XIX. században még dicsőséget hozott. Majd ha újra lesz kommunizmus, újra felderül Rákóczinak, de természetesen csak akkor, ha akkor is azt hirdeti még, hogy az ő történetírása „pártos" s ezt akkor se fogja még szégyelleni.

Az a szégyenletes dolog, amelyről beszélni akarok, történelmileg egészen kétségtelen. Annyira az, hogy a kurucok minden részletesebb leírásában megtalálható még akkor is, ha az a leírás „hazafias" szellemű. Hiszen 1800 óta más szellemű leírás nem is jelent meg. Csak ezek persze futólag említik meg a dolgot, túlságosan is vigyázva, hogy az olvasó figyelmét nagyon rá ne tereljék s ezért még azok is, akik ilyen aprólékosabb műveket is végigolvasnak – egyébként kevesen vannak ilyenek –, többnyire könnyen átsiklanak felette. Szinte észre se veszik. Mivel a mű, melyben olvassák ezt az eseményt, mint egészen mellékes dolgot kezeli, azt hiszik ők is, hogy a dolog valóban ilyen jelentéktelen, s hamarosan éppúgy el is felejtik, mint ahogyan jelentéktelen dolgokkal máskor is tenni szokta az ember.

Én a dolgot protestáns s olyan történetíró előadása alapján ismertetem, aki még a Rákóczinak általánosan hódoló magyar irodalomban is a legtúlzóbb Rákóczi-imádó volt: Thaly Kálmán után. Így aztán igazán nem lehet gyanús az olvasónak. Kétségtelenül olyan forrás ő, mellyel még azok is megelégedhetnek, akik – mint jó magyarhoz illik – még akkor se hisznek a németnek, ha akkora írást ad, mint a kerek köpönyegük, a pecsét pedig akkora rajta, mint a hold karimája, s akik mikor ezt megállapítják, mindjárt káromkodnak is hozzá („verje meg a Jézus Krisztus!").

Érdekes, hogy Rákóczi mészárlása is ugyanazzal az Eperjessel kapcsolatos, amellyel Carafa „vérengzése". A kettő között a különbség csak az, hogy Carafa eperjesi vérengzéséről minden magyar tud, ki hallott azonban közöttünk arról, hogy Eperjessel kapcsolatban Rákóczi is vérengzett? Pedig hát annál inkább kellett volna róla hallanunk, mert Rákóczi vérengzése tízszerese volt a Carafáénak s Rákóczi valóban ártatlanok vérét ontotta (ezt még a kurucok se tagadhatják), nem pedig a haza és a kereszténység elárulóiét.

A két esetben azért alkalmaztunk annyira különböző mértéket, mert azt gondoltuk, hogy Carafa vérengzésének kiélezését a haza érdeke kívánja s ugyanaz kívánja Rákóczi vérengzésének eltusolását. Hogy az igazság mit kíván, az nem számított. Pedig hát a haza érdeke csakis azt kívánhatja, amit az igazság kíván, mert aki a hazáját az igazság ellenében próbálja szolgálni, lealjasítja s tönkreteszi, nem pedig szolgálja. Az ilyen ember mindig magát szolgálja, mégpedig nem ingyen és mindig hazája kárára és ellenében.

Említettük, hogy Eperjes annyi hűtlenség és esküszegés után legutoljára 1685-ben került megint vissza a koronás magyar király kezére. Említettük azt is, hogy az eperjesiek még hűségesküjük ez utolsó letétele után is kétkulacsoskodtak. Carafa ezért egy ijesztő nagy vérpad felállításával próbálta őket megrémíteni s esküjük újabb megszegésétől visszatartani. Az eredmény az lett, hogy az eperjesiek megbotránkoztak a vérpad nagyságán s megalkották miatta Carafáról való lesújtó véleményüket, okulni azonban nem okultak. Ők csak a más bűne észrevevésére bírtak érzékkel, a maguké észrevevésére nem.

Az 1703-ban kitört Rákóczi-felkelés folyamán a német, de protestáns Eperjes már 1704 november elsején újra elszakadt királyától. Ilyen hamar elfeledte Carafa 1686-os iromba nagy vérpadját. A király 700 főnyi német őrsége volt benne, mely a következő feltételekkel adta meg magát Rákóczi kurucainak:

„Fegyverrel, 20-30 tölténnyel, lobogó zászlók alatt, zeneszóval mehetnek ki, négy ágyút elvihetnek s poggyászaik szállítására 200 szekér állíttattatik. Biztos födözettel kísértetnek Pozsonyig. Kényszeríteni a katonákat kuruc szolgálatra nem fogják, de aki önként akar, szabad."

„A németek nagyobb része – mint látható, ezt is szóról szóra idézem Thalyból –, vagy 400 gyalog, Rott János György kapitánnyal élükön, szolgálatot vállalt Rákóczinál. Aki

Róthot (a magyarok inkább így szerették hívni Rott helyett) ezredesévé nevezvén ki, ez ama 400-ból és más német szökevényekből, továbbá sárosi, szepesi fiaikból (tehát magyarországi lutheránus németekből) igen jó reguláris regimentet szervezett és egyikévé lőn a legderekabb kuruc gyalogezredeknek." (Melyik hazafias magyar fiú gondolta volna, hogy még ilyen „kuruc" ezredek is voltak, míg a labancok magyarok voltak? Hát még azt ki gondolta volna, hogy éppen ezek a hazai németek és esküjükhöz hűtlen, megszökött külföldi németek voltak éppen „a legderekabb kuruc" katonák, az egyik „leghazafiasabb" és legvitézebb kuruc ezredes pedig egy Rott volt. De volt nemcsak Rott, hanem még Guldenfingen nevű kuruc ezred és ezredes is (sőt kettő is) és ezek ráadásul még nem is voltak külföldiek, míg a labancok közt holmi Pálffyak, Kohóryak, Ebergényiek, Gombosok tűntek ki vitézségükkel.)

„A helyőrségnek a császár hűségén megmaradni kívánó többi részét, élén gróf Scherffenberggel, a magyarok a kapituláció feltételei szerint Pozsony felé kísérték, a téli időben gyakori pihenőket tartva, lassú menetekkel s kanyarogva: hogy ezalatt ezek közül is szolgálatba állni mennél többen kedvet nyerjenek." (Thaly: A Bercsényi-család, III., 240. o.)

Látjuk tehát, hogy Rákócziék nem tartották meg becsületesen a megadás feltételeit. Nem kísérték a németeket, mint kötelezték magukat, egyenesen Pozsonyba; nem tartották kellő tiszteletben esküjükhöz való hűségüket, noha ezt garantálták nekik. Az is bizonyára feltűnik itt a hazafias magyar fiatalnak, hogy a kuruc seregbe ezeket a „gyáva" idegeneket (akiknek még a fejük lágya is tudvalevőleg csak húszéves korukra nőtt be), s egy magyarhoz, kivált egy kuruchoz képest úgyse értek a harcban semmit, ennyire szívesen vették be a kuruc seregbe, sőt ennyire – még szerződésszegés árán is – mutatták nekik, hogy megtisztelve érzik magukat, ha közibük lépnek.

Csak nem az volt ennek az oka, hogy magyar nem volt elég, aki a felkelés zászlaja alá állt? Vagy csak nem értek ezek a németek a magyaroknál többet még akkor is, mikor a magyar hazáért kellett harcolni? Vagy talán a kurucok nem is a magyar hazáért harcoltak, csak mi utólag eszményítettük meg őket annyira?

Közben azonban – 1704. december 26-án – elvesztette Rákóczi a nagyszombati ütközetet s mint ilyen szégyenletes események enyhítésére és a közvéleménynek más dologra való terelésére a hírverésben ilyenkor szokás, a kurucok azt a hírt terjesztették, hogy az ütközet után Nagyszombatban a németek lemészárolták az ott talált kuruc foglyokat és sebesülteket. Ugyanekkor ugyanis maga Nagyszombat is a labancok kezére került, s látni fogjuk majd, hogy maga a nagyszombati ütközet elvesztése is olyan szégyenletes körülmények közt történt, hogy ugyancsak megalázó volt a kuruc önérzetre.

Az a 3-400 német (Thaly az, aki ennyire teszi a számukat) (Bercsényi-család, III., 310. o.), aki ágyúval, fegyverrel, töltényekkel vonult ki Eperjesről és akit a kurucoknak hadi felszerelésükkel együtt a megadás feltételei szerint a határra kellett volna kísérniük, de mint láttuk, hogy megunják a dolgot s a császár melletti kitartás felőrlődjék bennük, a kurucok hol előre, hol hátra meneteltették őket, az ország határára vezető „egyenes" útjukban, még most, két hónappal a vár feladása után is, csak Privigyénél tartottak, Nyitra megyében.

Ezek a németek természetesen el voltak keseredve, hogy becsapták őket s a kurucok nem tartják meg a kapituláció feltételeit. Bizonyára az élelmezésük se lehetett valami kielégítő, a hajléktalanságot és a vándorlást is testük-lelkük megunta már. Nagyon vágyódtak már – szegények – a hazájuk után.

Privigye közelében van Bajmóc vára, ahol Bercsényi felesége lakott. Az asszony, akit természetesen a nagyszombati vereség s a vele együttjáró rémhírek is megriasztottak, félni kezdett a közelben táborozó nyugtalankodó németektől. Aggódó levelet írt miatta férjének, az pedig Rákóczinak. Rákóczi épp akkor úgy is mérges volt a nagyszombati kudarc s méginkább annak a kurucokra szégyenletes körülményei miatt. Mivel pedig forradalmárok (és szabadsághősök) nem szokták és nem szeretik magukat szégyelleni, kapóra jött neki az a ku-

rucoktól terjesztett hír, hogy az elfoglalt Nagyszombatban a császáriak legyilkolták a kuruc foglyokat és sebesülteket.

A „Recrudescunt"-tal kapcsolatban már láttuk, hogy Rákóczi milyen hajlamos volt a bolsevista ízű hírverésre s az ellenféllel szemben mily könnyen hirdetett olyan dolgokat s mennyire beleélte magát olyan dolgok igazságába, melyekről magának kellett a legjobban tudnia, hogy nem igazak, vagy legalábbis erősen túlzottak. Most is nemcsak elhitte és eltúlozta a rémhíreket, hanem úgy érezte, hogy a galád ellenféllel szemben neki nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége megtorlással élni, már csak azért is, hogy a veszendőben levő kuruc önérzetet és igazságtudatot újra felélessze.

Ezért Bossányi ezredessel erősítést küld az ezeket ez eperjesi németeket kísérő kuruc csapatnak, 1705. újév napján a Privigye előtti mezőre kísérteti őket, körülfogatja, lefegyverezteti. Bossányi „tudtul adja nekik – megint Thalyt idézzük szóról szóra – Heister tábornagynak most említett barbár kegyetlenségét s egyszersmind fölolvassa a fejedelem parancsát, hogy ők a Nagyszombatban lemészárolt magyar hajdúk vérének megbosszulására le fognak kaszaboltatni. Azzal kardot vonat s a harmadfélszáz muskatérost, Scherffenberggel együtt, egy lábig halomba vágatja".

Thalynak az egész eseményhez csupán ennyi megjegyzése van: „Így ért aztán véget Bercsényiné félelme s így toroltatta meg Privigyén a nagyszombati vérfürdőt". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 310. o.)

Mint a legkétségtelenebb történelmi tényt, meg kell tehát állapítanunk, hogy II. Rákóczi Ferenc, a mi kétségtelenül legeszményibb, legfennköltebb és erkölcsileg valóban valamennyi szabadsághősünk felett legmagasabban álló nemzeti hősünk a privigyei mezőn egyetlenegy napon, 1705. január elsején, tizenötször annyi, valóban ártatlan német embert mészároltatott le, mint amennyi gaz árulót Carafa vértörvényszéke Eperjesen hetek alatt, és harmadfélszer annyit, mint a vérszopó és kegyetlenségben és brutalitásban nálunk egyedülállónak tartott Haynau és összes, negyvennyolc miatt bosszút lihegő osztrákjai együttvéve éveken át és egész Magyarországon. Carafa eperjesi halálos áldozatainak összes száma ugyanis mindössze tizenkilenc, a negyvennyolcas szabadságharcé pedig összesen 116, de ezekben azok is benne vannak, akiket már vagy még nem Haynau végeztetett ki, hanem már előtte Windischgrätz.

De nemcsak számban van ilyen nagy különbség a kétféle mészárlás között, hanem a jogtalanságban és az igazságtalanságban is. Carafa és Haynau ugyanis egy embert se végeztetett ki törvényes bírói eljárás és ítélet nélkül, Rákóczi mészárlása előtt azonban szó se volt, de nem is lehetett vizsgálatról és ítéletről, hiszen azt maga Rákóczi se állította, hogy ez a 250-300 lemészárolt becsületes német katona bármit is vétkezett. Ő ezeket megtorlásul mészároltatta le Heister katonáinak állítólagos kegyetlenségeiért, tehát mások állítólagos bűneiért.

Nem tagadhatjuk, hogy Carafa áldozatai bűnösök voltak, azaz hogy a törvényes ítélet nemcsak formaság volt, hanem a dolgok valóságának is megfelelt. Még ha elfogadnánk, hogy esetleg voltak közülük olyanok is, akik az 1685-ös császári amnesztia óta nem vétkeztek (pedig ez egyikükről se bizonyítható) lázadásban, felségsértésben, az ellenséggel való cimborálásban, akkor is kétségtelenül vétkeztek 1685 előtt. Hiszen egytől egyig Thököly hívei voltak, aki hűbérben fogadta el a magyar koronát a töröktől, adófizetésre kötelezte magát neki, tehát hívei nemcsak a koronás magyar király iránt kötelező alattvalói hűségesküt szegték meg, hanem mindenképpen elárulták a magyar hazát és függetlenséget, sőt elárulták magát a kereszténységet is, mely akkor még elválaszthatatlan volt a magyar hazafiság fogalmától, mindnyájan esküszegők is voltak. Carafa ilyen embereket végeztetett ki.

Mentségükre még a legtúlzóbb kurucok – például Thaly – is legfeljebb azt hozhatják fel, hogy talán mindegyikük nem is vétkezett az 1685-ös amnesztia óta, azaz annak ellenére végezték ki őket, hogy Lipót esküszegésüket már megbocsátotta nekik. Ezt is csak állítják azonban, de bizonyítani senki se tudja. Azt, hogy ezek az emberek még az 1685-ös amnesztia

óta is bensőleg, érzelmileg még mindig Thököly emberei voltak, szintén nem tagadhatják még védelmezőik se, hiszen ők is csak azért tartják őket ártatlanoknak, mert maguk is Thökölyvel rokonszenveznek még ma is.

Az történeti tény, hogy az eperjesiek közül igen sokan az 1685-ben kapott újabb amnesztia és újra letett hűségeskü ellenére is nemcsak rokonszenveztek Thökölyvel, hanem cimboráltak is vele. El lehet-e azonban józan ésszel képzelni, hogy Carafa nem a legbűnösebbeket, nem az újra az ellenséggel cimborálókat, hanem éppen azokat végeztette ki, akik 1685-ben valóban megbánták bűnüket? Ha áldozatai ilyenek lettek volna, akkor azok a mai „hazafiak", akik Lipótot ma is oly ádázul tudják gyűlölni, nem azonosítanák magukat annyira ezekkel az eperjesi „ártatlan" „áldozatokkal".

De épp ilyen kétségtelen az is, hogy Haynau is csak tiszteket (s azokat is csak akkor, ha ezredesnél nagyobb rangúak voltak) végeztetett ki, de azokat is csak akkor, ha azelőtt a császári és királyi hadsereg tisztjei voltak, s így azáltal, hogy 48-ban és 49-ben a császár és király seregei ellen harcoltak, a legnyíltabban megszegték katonai esküjüket. Nem tudnak nekünk mutatni Haynau gyűlölői egyetlenegy példát se a világtörténelemből vagy akár a jelenkorból, amikor nem büntették volna halállal az ilyen eseteket. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a halált kegyelemből elengedték nekik. A kegyelem azonban nem igazságszolgáltatás, hanem vele ellentétben az irgalom álláspontjára való helyezkedés. Haynau ezt is megtette, mert hiszen az ezredesnél alacsonyabb rangú esküszegő tiszteknek mind megkegyelmezett, még maguknak az ezredeseknek is. Megkegyelmezett még Gáspár tábornoknak is, mert bizonyítani tudta, hogy attól kezdve, hogy megtudta, hogy a király eltiltotta a tiszteket 48 támogatásától, ütközetben már nem vett részt, noha a honvédség keretében továbbra is megmaradt. Megkegyelmezett még azoknak is, akik 48-ban már mint nyugalomba vonult volt császári tisztek vettek részt.

Nemcsak igazságtalannak, hanem még kegyetlennek se nevezhetjük Haynaut, ha meggondoljuk, hogy ő a hadijog alapján járhatott el. Hiszen 49-ben háború volt s ő mint a hadsereg vezére járt el a lázadó sereg tisztjei ellen. Méginkább nem mondhatjuk kegyetlennek, ha másokhoz hasonlítjuk. Láttuk, hogy Báthory István sokkal kegyetlenebb volt a legyőzött ellenféllel szemben a kerelőszentpáli ütközet után, ő a törvényes formaságokat közel se tartotta úgy meg, mint Haynau s őt mégse tartja egy magyar se kegyetlennek, sőt nem tartják annak a nem magyarok se. Pedig Báthory István is magyarokkal kegyetlenkedett.

Mit vétkezett azonban az 250-300 eperjesi német és parancsnokuk, gróf Scherffenberg, akiket Rákóczi mészároltatott le? Róluk még Thaly Kálmán, aki pedig Rákóczi „íródeákjának" tartotta magát, se mondja, mert semmiképpen se mondhatja azt, hogy bűnösök voltak, hogy vétkeztek valamit Rákóczi vagy a magyar nemzet ellen. Hiszen nem is voltak magyar alattvalók.

Nekik a többi német bűneinek megtorlása miatt kellett meghalniuk, felelik erre – zavartan – Rákóczi védői. Mi azonban erre megkérdezzük tőlük, lehet-e a más bűnét ártatlanokon megtorolni? Lehet-e egy németet, lehet-e egy labancot, lehet-e egy császárához hű katonát csak azért meggyilkolni, mert más németek, más labancok, a császár más katonái vétkeztek s kegyetlenek voltak? Az ugyanis vitathatatlan, hogy nem ők követték el azt a bűnt, melyet megtoroltak rajtuk.

Hát még ha nem az igazságosságot, hanem csak az irgalmat, a méltányosságot nézzük, akkor mit szóljunk Rákóczi tettéhez?! A mészárlás ugyanis még akkor is ellenszenves, sőt visszataszító, ha igazságos. Ezért még olyan ezrednek se büntetik halállal minden tagját, amely együtt követi el az árulást s így minden tagja bűnös. Még ilyenkor is csak megtizedelni szokták őket. Azt jelenti ez, hogy mindnyájan halált érdemelnének ugyan, de mivel az emberi érzés visszaborzad ekkora vérfürdőtől, csak minden tizediknek juttatja ezt a sorsot, s döntse el a véletlen, ki bűnhődjék, ki nem, mert igazság szerint mindenkinek bűnhődnie kellene.

Rákóczi még az irgalmasságnak ezt az eszközét se alkalmazta az ártatlan eperjesi németekkel. Ő nem tizedeltette őket megtorlásul, hanem egytől egyig lemészároltatta őket. Az ő emberi természete nem borzadt meg, nem riadt vissza a visszariasztó vérfürdőtől. Ő azt hitte, hogy az ő igazsága olyan nagy, hogy még ezt az ellenszenvet is kibírja.

Ha egy parancsnok az áruló ezredet nem megtizedeltetné, hanem minden tagjában kiirtaná, nem követne el igazságtalanságot, mégis örök szégyene volna kíméletlensége, kegyetlensége, mert akkor is vétkezne az emberiesség ellen. (Hiszen még a megtizedelést is csak a háborús életveszély és a harc heve miatt bocsátjuk meg.) Mit szóljunk azonban Rákóczi privigyei tettéhez, mikor nemcsak ártatlanokat mészároltatott le megtizedelés helyett egytől egyig, hanem olyan embereket, akik nemcsak ártatlanok voltak, hanem egyenesen ott volt parancsnokuk zsebében Rákóczi pecsétes levele, fejedelmi szava és aláírása (pedig de büszke volt Rákóczi erre a fejedelmi mivoltára s milyen sokat adott rá!), mely kezeskedett arról, hogy őket addig, míg a határra nem kísérik őket, senki nem bántja és nem bánthatja. (A pecsétet és az aláírást gróf Forgách Simon kuruc főtábornok adta Rákóczi nevében.) Még a Horthy-tiszteket is lehet menteni az újvidéki rác mészárlásokért a rácok állandó kihívásaival és honvédek láb alól való eltevéseivel. Rákóczit azonban még ezzel se, mert ugyan kit bántottak ezek az eperjesi németek?

Ha Rákóczinak minden németet joga lett volna lemészároltatni, ezeket a privigyeieket még akkor sem. A többiek épségét ugyanis nem garantálta, de ezekét igen. Még lefegyverezni se volt joga őket, mert a Rákóczi nevében kiadott pecsétes írás fegyverviselési jogukat is biztosította. Már az is becstelenség volt a kurucoktól, hogy ezek a németek még mindig Magyarországon voltak, mert Rákóczi arra is kötelezte magát irányukban, hogy egyenesen kíséri őket a határra, tehát nekik 1705 január elsején már régen otthon kellett volna lenniük. Láttuk, hogy maga Thaly is elismeri, hogy ez se a kurucok hibája nélkül nem teljesült, hanem egyenesen tudatos mesterkedéseik miatt. Készakarva sétáltatták őket az országban ide-oda, hogy elmenjen a kedvük a hazatéréshez való ragaszkodástól s így minél többen szegjék meg hűségesküjüket és álljanak be a kuruc seregbe. Ez már maga is becstelenség volt Rákóczitól. Hát még egytől egyig lemészároltatni azokat, akik csak azért voltak még mindig az országban, mert Rákóczi megszegte a nekik adott szavát s a velük ünnepélyesen megkötött kapitulációs szerződést.

Mindezen kemény megállapításunkhoz semmi köze annak, hogy Nagyszombatban kegyetlenkedtek-e a foglyokkal és a sebesültekkel Heister németjei. Ez ugyanis nem érintheti az eperjesi helyőrség ünnepélyesen biztosított jogait. Ezek a németek e jogok fejében adták fel a várat, s ha a kurucok a várat átvették tőlük, akkor semmi se menthette fel őket attól a kötelezettségtől, hogy ők is teljesítsék azokat a feltételeket, melyeket ők a vár átadása ellenében megszabtak s amelyet a kurucok a maguk részére kötelezőnek elfogadtak. Ezeket a feltételeket Rákóczi már a nagyszombati állítólagos kegyetlenkedések előtt is megszegte, mert hiszen ha megtartotta volna őket, a nagyszombati események idején ezek a németek már réges-régen hazájukban lettek volna.

Ami már most azt a nagyszombati kegyetlenséget illeti, melyet Rákóczi az eperjesi német őrségen torolt meg, annyi egész bizonyos, hogy a foglyok leölésére (még kevésbé a sebesültek leölésére) nem maga Heister adta ki a parancsot. Ha tehát történtek e tekintetben Nagyszombatban visszaélések, azok nem hivatalosan, hanem egyesek visszaéléseképpen történtek. Így azonban még tűrhetetlenebb Rákóczi „megtorlása". Annyi tény, hogy Heister és tisztjei nem tartották reguláris katonaságnak a kurucokat. Legnagyobb részüket nem is tekinthették annak. Eszerint tehát joguk lett volna őket „partizánoknak" tekinteni s így, ha kezükbe kerültek, mint ilyeneket kivégezni. Mint császáruk hűtlen lázadó magyar alattvalóit is büntethették volna őket halállal. Ez tehát részükről a joggal és a törvénnyel nem ellenkezett volna (a magyar törvénnyel se), hanem csak az emberiességgel, a méltányossággal.

Mikor Rákócziék, hogy a nagyszombati vereség szégyenét és demoralizáló hatását enyhítsék, telekürtölték az országot, sőt a világot Heister fogoly- és sebesült-mészárlásaival Nagyszombatban, Heister kereken tagadta a dolgot. Ha tehát még arra az álláspontra is helyezkedünk, hogy azért mégse lehetett teljesen légből kapott a kurucok hangoztatta vád, akkor is legfeljebb csak annyit engedhetünk meg, hogy a Nagyszombatba való benyomulást követő általános izgalomban és zűrzavarban egyes részeg németek részéről néhány fogoly s esetleg sebesült kuruc ellen történhetett kegyetlenség, de hogy Nagyszombatban a német győzelem után tömeges kurucgyilkosság történt volna, azt egyenesen lehetetlennek kell tartanunk.

Illyés István székely származású kanonok életéről ez időben naplót vezetett. Naplója az esztergomi főszékesegyházban ma is megtalálható (MSI. III., 157. o.). A naplóíró Nagyszombatban lakott, mikor Heister katonái a várost elfoglalták, de kegyetlenségről, gyilkolásról semmit se tud. Lehetetlen, hogy ne írna róluk, ha e kegyetlenségek megtörténtek volna, kivált mikor naplója nem is császárpárti szellemben van írva.

Az, hogy Görgei Buda vára ostroma előtt nyílt katonai parancsot adott ki, hogy foglyot nem szabad ejteni, hanem mindenkit le kell mészárolni, azt is, aki megadja magát, az olyan biztos történeti tény, hogy még a 48-asok is kénytelenek elismerni (ők azzal mentik a dolgot, hogy katonák a parancsot nem hajtották végre), de hogy Heister is ilyen parancsot adott ki (pedig ő felhozhatta volna maga mellett, hogy ő partizánokkal szemben adta ki ezt a parancsot), senki se mondhatja. Hogy mondhatná tehát azt, hogy a valóságban mégis jobban mészároltak, mint 49-ben, mikor tényleges parancs volt rá? Nyilvánvaló, hogy itt vakhírről volt szó, sőt nem is arról, hanem mesterségesen alkalmazott figyelemelterelő hírverésről, melybe azonban Rákóczi annyira beleélte magát, hogy maga is úgy elhitte, hogy egyenesen a borzalmas privigyei „megtorlás" lett belőle. Vajon hányan lehettek ezek a Nagyszombatban legyilkolt kurucok a Privigyén legyilkolt 300 némethez képest? A nevét én még közülük egyetlen egynek se olvastam.

Esetleg azt is fel lehetne hozni Rákóczi mentségére, hogy ő ezeket a németeket nem annyira megtorlásul mészároltatta le Heister vérengzéseiért, hanem azért, mert fellázadtak s így az ország érdeke s a nagyobb baj elhárítása kívánta így. Ez a 300-as létszámú fegyveres német katona ugyanis a nagyszombati vereséget követő riadt hangulatban veszélyes kezdett lenni itt az országban, sőt ugyanazon a vidéken, ahol a vereség történt. Ezért félt tőlük a közelükben lakó Bercsényiné is, pedig hát ő várban lakott.

Erre a magyarázatra a válaszunk az, hogy ha ezek a németek valóban fellázadtak volna, annak is egyedül csak a kurucok lettek volna az okai. Ha a kurucok teljesítették volna azt, amire kötelezték magukat e németek irányában, arra, mire a nagyszombati vereséget követő pánik bekövetkezett, ilyesfajta nehézségeik már rég nem lettek volna, mert ezek a németek már rég nem lettek volna az országban. Tehát ez esetben is Rákóczi bűnéért szenvedtek volna, nem pedig a magukéért, ami pedig menthetetlen állapot. Ezeknek a németeknek ugyanis az adott helyzetben még fellázadni is joguk lett volna, mert jogtalanság történt velük.

Annyi azonban egészen kétségtelen, hogy ezek a szomorú sorsra jutott németek fel nem lázadtak. Hiszen még Thaly Kálmánnak is az a legkeményebb kifejezése viselkedésükre, hogy a nagyszombati csata hírére „követelőzni", „berzenkedni" kezdtek. Hozzátehetjük, hogy teljesen jogosan „berzenkedtek" s csak azt követelték, ami nekik szerződésileg járt, az országból való minél előbbi kivezetést. Arról, hogy fellázadtak volna, hogy kuruc őreik közül csak egyet is lelőttek vagy megsebesítettek volna, még Bercsényi se tud. Világos tehát, hogy megfékezésükre se volt semmi szükség. Ha fellázadtak volna, ez akkor is csak a kuruc szószegés miatt, tehát jogosan és igazságosan történt volna s az egész lázadást akkor is könnyen el lehetett volna intézni azzal, hogy egyszerűen a határra vezették volna őket (erre rögtön elmúlt volna nyugtalanságuk). A határt már egynapi menetelés után el is érhették volna.

De ha nem akarták a nekik adott szavukat megtartani s nem akarták őket a határra kísérni, ha valóban félni kellett tőlük, még akkor is veszélytelenné tehették volna őket azzal, hogy

elveszik tőlük ágyúikat, sőt akár fegyvereiket. Ezzel Rákóczi még az addiginál nyíltabban megszegte volna ugyan a szavát, de bizonyára mégse annyira, mint valamennyiük egyszerű legyilkolásával.

Ezeknek a németeknek teljes joguk volt „követelőzni", sőt „berzenkedni" is, mert hiszen csak azért berzenkedtek s csupán azt követelték, hogy a kurucok tartsák meg a kapituláció feltételeit. November elsején adták fel ugyanis a várat olyan feltétellel, hogy a határra kísérik őket s ők még január elsején is csak Privigyén voltak, s azt még Thaly is nyíltan elismeri, hogy nem véletlenül vagy el nem hárítható akadályok miatt voltak még mindig csak ott, hanem azért, mert mesterségesen sétáltatták őket ide-oda, hogy végül elkeseredésükben hozzájuk álljanak. A kurucoknak ugyanis – úgy látszik – nem annyira szabadságszerető magyarokra, mint inkább esküszegő, zászlójukhoz hűtlen németekre volt szükségük.

Hogyne „berzenkedtek" volna tehát, mikor ezt kellett tapasztalniuk annak ellenére, hogy a kurucok arra is kötelezték magukat, hogy nem kell a kuruc seregbe állniuk. A kurucok is éppúgy tettek hát velük, mint a bolsevikok. Az embereknek nem kellett kölcsönt jegyezniük, de azért mégis kellett; a falusiaknak nem kellett a termelőszövetkezetbe lépniük, de azért mégis kellett; a munkásoknak nem kellett versenyezniük, de azért mégis kellett; a békeíveket is önként írták alá, de azért csak merte volna valaki alá nem írni!

Ha ez az öntudatos és fegyverrel rendelkező reguláris német csapat kényelmetlen, sőt veszélyes volt a kurucok számára a nagyszombati vereséget követő rémület és fejvesztettség idején, annak egyedül csak ők voltak az okai, nem pedig ez a német csapat. Tartotta volna meg Rákóczi becsületesen azt, amire írásban kötelezte magát irányukban s akkor a nagyszombati csata idején már régen nem lehettek volna fegyveres németek az országban és sem Bercsényinek, sem a feleségének, sem Rákóczinak nem kellett volna félniük tőlük. De 250-300, s kivált a napnál világosabban ártatlan, sőt bántatlanságát illetőleg a kurucok szavával rendelkező embernek egy tömegben való lemészárlása olyan nagy dolog, hogy a világtörténelem legnagyobb vérengzései és egyúttal legnagyobb hitszegései közé tartozik. Látjuk, hogy nincs is rá mentő szava még Thaly Kálmánnak se. Igaz – de ez aztán már ugyancsak szégyen –, hogy nincs rá elítélő szava se. Pedig – képzeljük csak el –, hogy ömölhetett (hektószám) az embervér azon a privigyei mezőn azon a január elsején! Milyen lehetett tőle a fű és a föld, mennyi bajba és munkába kerülhetett utána még annak a töméntelen holttestnek az elföldelése is s tavaszra milyen buja lehetett még a vegetáció is attól a sok vértől, mely ott a földet megöntözte!

Az se tanulság, hogyan emlékezik meg élete egyik legnagyobb bűnéről, a magyar szabadságharcok legnagyobb szégyenéről, a példátlan kegyetlenségről és hitszegésről maga Rákóczi akkor, mikor már „megtért". Vallomásaiban, melyekben állítólag minden legcsekélyebb bűnért is agyonkínozza magát iszonyú bűnbánatában és példátlan alázatosságban így ír (Akadémiai kiadás az eredeti latin nyelven, 151. o.):

„Bánom, ó örök irgalom és mindennapi, sőt folytonos könnyeim mosogatják azt az embertelen és barbár cselekedetemet, amelybe egyik alkalommal szenátoraim tanácsára, mint olyanba bocsátkoztam bele, mely az igazság látszatával bírt, méltányosnak, magengedettnek, sőt a közjóra előnyösnek és az akkori körülmények között majdnem szükségesnek látszott. Mivel nem is tartottam bűnnek (!), egész addig megfeledkeztem róla, míg csak Te, ó végtelen jóság, szívemben maradandó lakóhelyet készíteni akarván, lelkemnek e szennyét is szemem elé nem állítottad. Néhány száz embernek, egyébként ellenséges foglyoknak (nem igaz!) halálára vonatkozott, melyet – Te tudod, Uram! –, hogy nem szégyellenék minden körülményével együtt a világ elé tárni, de tilos és meg nem engedett nekem tovább annak körülményein gondolkodni, elhomályosította ugyanis már őket emlékezőtehetségem és az idő." (Ami nem vált szégyenére, például a fogságból való sikeres menekülésének emlékét, ugyancsak nem homályosította el lelkében az idő. Arra milyen pontosan emlékszik. Privigyére azonban nem szívesen gondol, sőt azt állítja, mintha Isten nem akarná, hogy erre is gondoljon.)

„Ezt a könnyelműséget (Igazán? Csak könnyelműség?) úgy követtem el, mint nem bűnöset és lelkiismeretemmel nem ellenkezőt (hogy be tudja az ember magát csapni) és ezért gyóntatóm tanácsára irgalmasságod örvényébe vetem vele magamat. Hiszen ez az egyetlen és egyedüli, melyet hogy elkövettem (mi majd mondunk többet is), mint fejedelem, fájlalok és bánni fogok életem egész folyamán. Szabadíts meg, Uram, a vértől és tisztíts meg az idegen bűnöktől, fogadd el mindennapi imádságaimat és böjtjeimet, melyeket ez akaratlan és kétes cselekedetem (tehát a bűnét tulajdonképpen még most se ismeri el, mert ha még ez is akaratlan cselekedet volt, akkor nem tudom, mi a szabad akaratból elkövetett, s ha még erről is kétes, hogy bűn volt-e, akkor nem tudom, mi a bizonyos bűn) megismerésének ideje óta (tehát míg hatalmon volt, még azt se tudta, hogy rosszat tett vele) kiengesztelésére magamra vállaltam."

Rákóczi tehát tulajdonképpen képtelen arra, hogy azt, ami igazán szégyen és igazán bűn, tehát ami megalázást jelent számára, bűnének elismerje. Ő csak érzelgett és szépen, meghatóan írt, hogy maga iránt rokonszenvet keltsen, de igazi önmegalázásra, igazi bűnbánatra képtelen volt. Helyette a vezeklést és a kiengesztelést emlegeti s nem veszi észre azt a logikátlanságot, hogy mi szükség vezekelni és engesztelni azért, amit valaki „akaratlanul" tett, de egyébként is „kétes", hogy bűn volt-e, mert hiszen legfeljebb „könnyelműség" volt, nem pedig gaztett. Mint teológusnak és lelkiatyának, meg kell állapítanom, hogy ha Rákóczi egyéb bűneit is csak így gyónta meg és így bánta meg, akkor Istentől bajosan kapott valaha bűnbocsánatot.

Rákóczi Vallomásaiban először nagy bűnösnek mondja magát, megható és az emberek rokonszenvét rendkívüli módon megnyerő szavakkal és módon tart bűnbánatot, aztán elkezd visszakozni, hogy amit tett, nem is volt olyan nagy bűn, míg aztán végül megállapítja, hogy ő tulajdonképpen nem is vétkezett. Tehát önmegalázás nélkül akarja megérdemelni az alázatosaknak és a bűnbánóknak járó elismerést és rokonszenvet. Ez nála nem kivétel, hanem szabály, és más bűneivel kapcsolatban is alkalmunk lesz majd rámutatni hasonló eljárásra.

Rákóczi ezen tettét, mely a magyar történelemben nemcsak az egyik legborzalmasabb tömeggyilkosság, hanem a legnagyobb igazságtalanság s egyúttal szószegés is volt, annyira fel se vette se elkövetésekor, se később, hogy alig emlékszik rá. Pedig ami a lelkiismeretünket gyötörni szokta, az nagyon megmarad emlékezetünkben, mert erősen és huzamosabb időn át foglalkoztatja lelkivilágunkat. Rákóczi lelkivilágát a privigyei borzalmas tett addig, míg fejedelem és szabadsághős volt, egyáltalában nem foglalkoztatta, később, mikor már állítólag Istennek szentelte életét, akkor is alig.

Igaz, azt is írja, hogy „mindennapi, sőt folytonos könnyei mosogatják", de vehetjük-e ezt komolyan azok után, amiket erre vonatkozólag mond. Hiszen azt is hangsúlyozza, hogy úgy követte el, mint lelkiismeretével nem ellenkezőt (non conscientiae repugnantem), hogy akkor, mikor elkövette, nem is tartotta bűnnek (nec peccaminosum fuisse credens), sőt most, mikor már állítólag naponta siratja, akkor is csak könnyelműségnek hívja (hanc levitatem). Annyira megy a maga mentegetésében, hogy még azt is mondja, hogy akaratlanul követte el (huius actus med involuti). Úgy látszik, mind a 300 ember véletlenül halt meg, mert ha még Rákóczi se akarta halálukat, de azért mégis meg kellett halniuk, akkor igazán nem tudhatjuk, miért kellett mégis meghalniuk.

Rákóczit addig, míg fejedelem és szabadsághős volt, ez az eset alig foglalkoztatta. Úgy látszik, akkor még nem is volt gyóntatója, vagy ha igen, csak „hazafias" magyar gyóntatója volt, aki az ügyben nem látott semmi tilosat. Külföldre, francia földre kellet mennie, hogy találjon végre valakit, aki e tömeggyilkosság bűnös voltára felhívja a figyelmét. De látjuk, hogy még e figyelmeztetés után s még akkor is, mikor nem emberrel, hanem magával az örök bölcsességgel beszél, van rá mentő szava, sőt ez a borzalmas tömeggyilkosság még akkor is csak „levitas" (könnyelműség, sőt úgy is fordítható, hogy: csekélység) neki. Ilyen egy magyar szabadsághős még akkor is, ha nem egy brachikefal machiavellista (a kálvinista Károlyi Árpád nevezte így Bocskait), nem is egy „hideg, ravasz, számító észember" (Ravasz

László kálvinista püspök mondta ennek a Kálvin téren Bethlent), hanem az ideális lelkű és eszményien önzetlen II. Rákóczi Ferenc testesíti meg ezt a magyar szabadsághőst.

Ha akarnának, igen sokat okulhatnának ebből az esetből a Habsburgok és az Egyház azon magyar (és nem magyar) ellenségei, akik egyes, a mesterséges hírveréstől, sőt tudatos rágalomhadjárattól kiélezett esetek miatt, melyeket pápák, főpapok, Habsburgok, illetőleg nem is ők, hanem csak embereik (Carafa, Haynau) követtek el, oly mélységesen tudnak gyűlölni s erkölcsileg megvetni. Ha pedig pápáról vagy főpapról van szó, egyenesen a hitükben rendülnek meg, mert sehogy se tudják megérteni, hogy követhetett el ilyen borzalmas bűnt egy pápa vagy főpap, és miért engedte meg Isten, hogy ilyen „elvetemült emberek" pápák vagy főpapok lehessenek.

Most, a privigyei vérengzés után, annak a Rákóczinak az esetében, akit ugyanezek a botránkozók a hősök hősének és a jellemek jellemének tartanak, de akiről tárgyilagos szemmel is megállapíthatjuk, hogy nem csirkefogó és nem egyszerű kalandor volt, hanem erkölcsileg és jellemileg is meghaladta az átlagot, a magyar szabadsághősök között pedig valóban a legönzetlenebb volt, megtanulhatják, hogy az ember mennyire esendő, gyarló, sőt bűnös lehet még akkor is, mikor nem akar az lenni, és hogy még egy, az átlagnál értékesebb ember is képes lehet még olyan borzalmas bűn elkövetésére is, mint amilyen a privigyei vérfürdő volt.

Láthatjuk belőle, hogy sokszor előfordul, hogy még olyan cselekedeteket is, melyeket ellenségük, mint a legfelháborítóbb galádságot és erkölcsi szörnyűséget tart nyilván és ítél el, de amelyek miatt még a tárgyilagos szemlélő is elképed, sokszor majdnem jóhiszeműleg követnek el olyan emberek is, akik magukat jóknak tartják és becsületükre rendkívül vigyáznak vagy csak csekélységnek gondolnak, mint ahogyan Rákóczi is még bűnbánó vezeklésében és az örök bölcsességnek írva is annak nevezi 300 ártatlan ember kegyetlen lemészárlását, melyet nála még a szószegés is súlyosbít.

Vajon hogy lehetséges ez? Igen könnyen. Minden éremnek két oldala van ugyanis és a gyarló ember – s látjuk, hogy még a nagy emberek is mennyire gyarló emberek lehetnek – az éremnek mindig csak azt az oldalát szokta nézni, amely számára jót és előnyöset mutat. De viszont ellenségei is csak az egyik oldalát nézik az éremnek, de ők meg a másikat, amely a maguk már kialakított céljainak megfelelő. Így jön ki aztán eredményül az ellenség számára a vadállatiasság és ördögiség, melyen évszázadokon át őszintén szörnyülködni lehet (Carafa, Haynau, Kollonics), de így jön ki az is, hogy 300 ember hitszegő lemészárlása „levitas", csekélység; hogy Bethlen hajmeresztő hazudozásai „játékos kedvből" (Szekfű) történtek s hogy Bocskai mindenben a maga érdekét nézte ugyan, de ez szerencsére mindig összeesett a nemzet érdekével s ezért méltán lett belőle nemzeti hős.

Ha azonban Bocskai, Bethlen, Rákóczi mindezek ellenére is lehet nagy ember, sőt egyenesen példaképül odaállított eszményi ember, akkor tudomásul kell vennünk, hogy a Carafák, Haynauk, Bakócz Tamások, VI. Sándorok is, akik az Egyház, illetőleg a Habsburgok történetének szégyenfoltjai, lehettek egészen tűrhető, sőt még eszményien nagy és példaképül szolgáló nagy emberek is, még akkor is, ha mindaz, amit a történelem bűnükül felró, igaz volt.

Így aztán már azt is megértjük, hogy lehet, hogy Carafáról, mint már láttuk, és Haynauról, mint majd látni fogjuk, nem magyar életrajzírójuk valóságos dicshimnuszokat zeng és erkölcsi példaképeknek találja őket. Miért csodálkoznánk mos már ezen, mikor mi is félistennek tudtuk s tudjuk tartani Rákóczi Ferencet a privigyei vérengzés ellenére is, sőt még jezsuita atyát is találtam olyant, mégpedig a jezsuita atyák közt nem is éppen az utolsót, aki Rákóczi Vallomásainak elolvasása után úgy meghatódott és olyan rokonszenvre ébredt, hogy egyenesen szentnek nevezte Rákóczit.

Carafa 19 embert végeztetett ki, Rákóczi csak Privigyinél 250-300-at; Rákóczi egyetlen nap ennyit, Carafa csak hónapok folyamán együttvéve; Carafa törvényes ítélet után és alapján, Rákóczi minden eljárás és vizsgálat nélkül, hiszen maga is nyíltan megmondta, hogy

nem azért kell a halálba menniük, mert ők vétkeztek; Carafa sokszoros hazaárulókat és esküszegőket, Rákóczi Eperjes német őrségének éppen a legjavát, azokat, akik esküjüket nem voltak hajlandók akkor se megszegni, mikor emiatt kellemetlenségek, sőt mint láthatjuk, a halál várt rájuk; Carafa kötelességből, hogy az állandó hűtlenségeknek és az ellenséggel való folytonos összejátszásnak végül véget vessen, folyamodott a vérpadhoz; Rákóczi dühében, bosszúállásból, szava és írásban adott biztosítéka ellenére azokat mészároltatta le, akiknek bántatlanságáért kezeskedett, s akiknek zsebében akkor is ott volt az erről adott pecsétes írás.

Carafa mégis szörnyeteg, szadista, dühöngő őrült, vadállat, Rákóczi az egész magyar történelem talán legkörülrajongottabb, legeszményibbnek tartott alakja, aki olyan önéletrajzot írt, mely csak úgy csöpög a jámborságtól, s melynek olvastára még az emberi természet legjobb ismerői is ellágyulnak.

Ennyire tetszés szerint alakítható, kérem, a történelem.

* * *

Rákóczi Privigyén vadállatian kegyetlen is volt, igazságtalan is és szószegő is. E három szégyenletes bűn közül legalább a harmadikat, a szószegést vagy legalábbis a nem lovagias, nem gentlemanszerű, nem fair eljárást a privigyei esettel egyidejűleg egy másik esetben, Szatmár vára őrségének kapitulációjával kapcsolatban is elkövette.

1704. november elsején volt Eperjes és 1704. november 27-én Szatmár feladása, illetőleg ekkor írták alá a szerződést a vár feladásáról, mely csak Rákóczi jóváhagyásával válhatott véglegessé. Ebben a megadási szerződésben Szatmár vára Habsburg-párti parancsnokai: Báró Glöckelsperg Dietrich altábornagy és gróf Lőwenburg Frigyes tábornok, Báró Sickingen D. ezredes és Daneck Jakab alezredes hangsúlyozza, hogy „a katonai gyakorlat és szokás azt kívánná ugyan, hogy a kapituláció pontjainak szoros megtartását biztosítandók, a felek egymásnak zálogokat (kezeseket) adnak, „nos tamen sola celsissimi principis Rákóczi capitulationis nostrae ratificatione confisi, eiusdem principali verbe et parolae acquiescimus" (mi azonban nem kívánunk kezeseket, mert mi ezek nélkül is megbízunk a fenséges Rákóczi fejedelem fejedelmi szavában).

A német őrség parancsnokai e nemes gesztusához Rákóczi kuruc megbízottai a maguk részéről ezt válaszolták: „Ad conclusionem. Quod Domini Arcenses confidunt in Parola cavallerica Serenissimi Nostri Principis approbatur et laudatur eorum fiducia" (hogy a várbéli urak megbíznak a mi fenséges fejedelmünk lovagi szavában, helyeseljük és bizodalmukat megdicsérjük).

Ilyen bevezetés után, ha valakinek, akkor Rákóczinak erkölcsi kötelessége volt ezt a szerződést jóváhagynia. Hiszen ha nem teszi, nyíltan bebizonyítja, hogy „a várbéli urak" nagyon nem okosan tették, mikor a kurucokkal szemben annyira úriember módra viselkedtek s különösen nem jól tették azt, hogy a fenséges Rákóczi fejedelem lovagi szavára olyan sokat adtak, hogy iránta való nagy bizalmukban a katonai szabályok és szokások szerint nekik járó zálogok megszerzéséről az esetre, ha a másik fél nem állná azokat a feltételeket, melyeket elfogadott, lemondtak.

De Rákóczi már csak azért se tagadhatta meg a kapituláció feltételeinek jóváhagyását, mert ha megtagadja, szégyenbe hozza azokat a vár feladásáról az ellenséggel tárgyaló kuruc megbízottakat, akik az ő nevében kötötték meg az egyezményt s olyan bizonyosak voltak fejedelmük e feltételezett lovagiasságában, hogy már eleve nyilvánosan megdicsérték azokat, akik ebben bíztak.

Sajátságos s szinte hihetetlen, hogy azt a Rákóczit, aki annyira sokat adott a fejedelmi viselkedésre, főként pedig a fejedelmi lovagiasságra, még ez a kényszerhelyzet se tartotta vissza a garasoskodástól és a haszonnak a lovagiasság elé helyezéséről. „E szerződést Rákóczi mégsem szentesítette" – állapítja meg Thaly Kálmán (A Bercsényi-család, III., 313. o.). A Szatmár várában levő német őrség ugyanis 1200 főnyi volt s ezeket a szerződés szerint nyolc

bronzágyúval Erdélybe, az ott állomásozó császári sereghez kellett volna elkísérniük a kurucoknak olyanformán, mint ez az eperjesi őrséggel történt.

Rákóczi sajnálta a nyolc nagyszerű ágyút és ügyére nagyon hátrányosnak tartotta azt is, hogy az akkori nagyon gyönge erdélyi császári katonaságot 1200 emberrel megerősítsék. Ezért megmásította azt a szerződést, melyet már nem lett volna szabad megmásítani: csak négy ágyút engedett a várból kivinni, azokat is kisebbeket, mint a szerződésben volt, az őrség legnagyobb részét pedig nem Erdélybe, hanem Budára kísértette, oda, ahol neki akkor kevesebbet árthattak, mint Erdélyben árthattak volna. Ha a szatmári várbéli német urak kevesebbet adtak volna Rákóczi lovagiasságára s a kapituláció feltételeinek kezességéül zálogot kértek és kaptak volna Rákóczi megbízottaitól, ez a sérelem nem érte volna őket.

Okosság volt Rákóczitól, hogy népe és hazája érdekeit (ha ugyan népe és hazája érdekei összeestek volna mozgalma érdekeivel) előbbrevalóknak tartotta, mint fejedelmi szavát, lovagiassága hírét s így önérzetét. Mégis csodálkozunk e rideg hasznossági elven abban a Rákócziban, aki tudvalevőleg nagyon is ideális lelkületű és romantikus érzelmű volt egyébként. Azonban erkölcsi szempontból, úgyszintén a kurucok és általában a magyarság jó hírneve szempontjából határozottan helytelenítenünk kell eljárását. Képzeljük csak el például, mit gondolhattak magukban Rákóczi eljárása láttára ezek az előkelő német urak és 1200 németjük.

Egész bizonyos, hogy családjukban, rokonságuk, ismeretségük körében és falujukban még ma is nem valami hízelgő felfogás élhet emiatt a magyarok szótartásáról és lovagiasságáról! Hát az a szegény 300 német ott Privigyén mit gondolhatott a magyarokról, mikor látnia kellett, hogy a menedéklevéllel a zsebében egyszerűen lemészárolják! Csak az az egyetlen mentségünk, hogy jogosan és igazságosan nem átlag a magyarokról, hanem csak a rebellis, csak az olyan magyarokról gondolhattak rosszat, akik a koronás királyuknak esküdött hűséget is csak így tartották meg. Azon „hazafiság" alapján azonban, mely nálunk divatos, nemcsak átlag a magyarságot, hanem egyenesen a magyarság legjavát kellett volna ilyennek gondolniuk.

De hogy szégyellhették magukat ezek előtt a német urak előtt Rákóczi kuruc biztosai is, akik az egyezséget megkötötték s akiket Rákóczi szégyenbe hozott, dezavuált, s akik csak az imént biztosították őket, hogy lehetetlen, hogy Rákóczi bizalmukkal visszaéljen!

Kétségtelen, hogy Rákóczinak joga volt a megbízottaitól elfogadott alkupontok megváltoztatására, mert azok csak Rákóczi jóváhagyása után voltak véglegesek. Bécsben is nemegyszer jártak el ugyanúgy, mint Rákóczi (például azokkal a kapitulációs pontokkal, melyekkel a Wesselényi-összeesküvés felszámolása után Széchy Mária Murány várát az ostromló császári vezérnek átadta). Ámde a két eset nem azonos. Szatmárban a várat feladó németek várhattak volna a vár feladásával addig, míg Rákóczi jóváhagyása meg nem érkezik. Így egész bizonyos, hogy a kuruc király jóvá is hagyta volna a kuruc vezérektől már elfogadott feltételeket, mert hiszen így azt a kuruc sereget, melyet a vár ostroma addig lekötött, azonnal máshova vihette és más célra használhatta, míg ellenkező esetben talán még hetekig is eltartott volna az ostrom s ez Rákóczinak többe került volna, mint amit az a négy ágyú ért, amit „megspórolt" és ez katonailag is nagyobb hátrány lett volna rá, mint az, ha a németeket Erdélybe kísérte volna, nem pedig Budára.

Mivel azonban a német vezérek mindeme biztosítékokról önként és előre lemondtak, s ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ezt egyedül csak Rákóczi szavában és fejedelmi önérzetében bízva teszik, a szigorú jog megengedte ugyan Rákóczinak, hogy a feltételeken változtasson, de semmiképpen se engedte meg ezt az önérzet, a méltányosság, a fejedelmi tekintély és a magyar becsület.

Egész mások voltak azok az esetek, mikor Bécs járt el hasonló módon. Például Murány vára átadásakor az udvar nem fogadhatta el vezére Széchy Máriának tett ígéreteit a vár úrnője hűtlenségének megbocsátását illetőleg, mert Széchy Mária felségsértő, hűtlen lázadó volt és a Wesselényi-összeesküvés egyik főszereplője. Ha neki eleve büntetlenséget biztosítanak, ak-

kor vagy senkit se lehetett volna megbüntetni, mert a kisebb bűnösök megbüntetése, a nagyoké meg nem, megingatta volna az alattvalókban az igazságszolgáltatásban való hitet. Ilyen feltételeket tehát Lipót elvből nem fogadhatott el s eljárása igazolásául erkölcsi érzékére és uralkodói kötelességére hivatkozhatott.

Egész más volt Rákóczi helyzete a szatmári kapitulációban. Itt a vár feladói nem halálbüntetést érdemlő bűnösök voltak, akiknek erkölcstelenül mégis büntetlenséget biztosított a kapituláció, melyet Rákóczi erkölcsi érzéke és kötelességérzete nem hagyott jóvá, hanem tisztán katonai dolgok voltak azok az előnyök, melyeket ők a maguk számára kivívtak s Rákóczi éppen erkölcsi érzéke ellenére, önzésből alkudott le belőlük, illetőleg semmisítette meg egy részüket tisztán önkényűleg.

Széchy Mária esetében egyenesen bámulnunk kell Bécs, illetőleg Lipót erkölcsi magaslatát. Ő itt is olyan nemesen járt el, ahogyan ember csak eljárhat. Kijelentette, hogy a maga részéről nem fogadhatja el a kapituláció feltételeit s a maga részére nem tartja őket kötelezőnek, mert nem mondhatja, hogy nem jár büntetés annak, aki lázadó volt, hűtlen és felségsértő, s aki a magyar népre újabb polgárháború borzalmait akarta felidézni. Ezzel megtette uralkodói kötelességét a jog, az igazság s a bűn büntetése irányában. Ugyanakkor azonban gyakorolta az irgalmat és a megbocsátást is. Elvben nem adott kegyelmet Széchy Máriának, de tekintettel gyenge nő voltára, öreg korára, betegségeire és bűnbánatára, tényleg nem büntette meg. Nemcsak vérpadra, hanem még börtönbe se küldte, sőt még a bírósági tárgyalás izgalmainak se kellett magát alávetnie.

Ugyanígy tett Lipót Bercsényi feleségével is, aki a kezében volt. Őt se bántották, még csak nem is zaklatták, sőt lázadó urához és Magyarországra is újra visszaeresztették. Nem bántották Rákóczi feleségét se, pedig ő ugyancsak nem hivatkozhatott arra, amire Széchy Mária, hogy öreg és beteges. Nem bántották, még csak ki se hallgatták Rákóczi Bécsben tartózkodó feleségét még férjének a börtönből való megszökése után se, pedig Lehmann százados vallomásaiból nagyon jól tudták, hogy ő szöktette meg. Képzeljük, mit csinált volna ellene Lipót helyében dühében Rákóczi!

Azt tudjuk már, hogy Lipót sose volt dühös, de az már mégis sok a jóból, hogy Rákóczi feleségét azért, amit tett, még csak meg se ijesztette, még csak ideiglenesen se vetette fogságba, sőt még csak meg se kérdeztette, mit, miért és hogyan csinált. Ez aztán fejedelmi nagylelkűség! Ez aztán lovagiasság! Ez aztán megbocsátás! Ez aztán igazán erkölcsi fölény!

Befejezésül még csak azt teszem hozzá, hogy Lipót még Széchy Mária elkobzott uradalmaival se nyert semmit, mert több volt rajtuk az adósság, mint amennyit értek. Más lelkialkatú uralkodó már csak emiatti dühében is jól megabajgatta volna azt a Széchy Máriát!

Lipótnak Murány várát elfoglaló vezére is olyan feltétellel vette át a várat Széchy Máriától, hogy nem lesz bántódása (nem is lett), de Lipót akkor, mikor ebben vezérét dezavuálta, az erkölcsi kötelességen kívül még arra is hivatkozhatott, hogy vezére elhitte Széchy Mária színes beszédeit ártatlanságáról, de nem voltak kezében azok az eredeti írások, levelek, melyek e nő hajmeresztő felségsértéseit, hűtlenségét és a törökkel való cimborálását bizonyították s melyet senki el se hitt volna, aki nem látta őket, de különösen nem az, aki ez ügyről csak magával Széchy Máriával beszélt.

Lipót megbízottja tehát e tekintetben rosszul volt tájékozódva, sőt félre volt vezetve, s ezért ígért Murány vára úrnőjének büntetlenséget. De vajon ki mondhatja azt, hogy a Szatmár vára átadásáról tárgyaló kurucok is tévedésből egyeztek bele Szatmár kapitulációjának azokba a feltételeibe, melyeket aztán Rákóczi nem tartott meg?! A mi „hazafias" történetírásunk mégis csak arról tud, hogy Bécs Széchy Máriát becsapta, de arról már nem, hogy annak ellenére se büntette meg, hogy a vár feladásakor kikötött feltételeit nem fogadta el s így megbüntethette volna.

A szatmári esetben ennek ellenére se mondhatjuk azt, hogy Rákóczi részéről épp olyan nyílt hitszegés történt, mint az eperjesi német őrség 300 tagjának lemészárlásával. Itt csak

annyit állítunk, de azt mindenképpen kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy eljárása nem volt úri, sőt lovagiatlan, szégyenletes volt. A szatmári vár német őrsége megmondta, milyen feltételekkel adja fel a várat és a vár katonai felszerelését, s feltételeit a kuruc sereg vezérei elfogadták. Tudták ők is, hogy nekik is jó lenne az a nyolc ágyú, melynek elvitelébe beleegyeztek, s azt is nagyon jól tudták, hogy a kuruc mozgalomra nem előnyös, ha az 1200 szatmári német Erdélybe megy. Hogy mindezen feltételeket mégis elfogadták, bizonyára azért történt, mert ismerték a szatmári helyzetet s így látták, hogy a feltételek rájuk nézve így is előnyösek.

Bizonyára azért fogadták el az őrség feltételeit, mert tudták, hogy kedvezőtlenebb feltételekkel nem kapitulálnak. Ők tudták legjobban, mennyi élelmiszerük van még s meddig tudják még a várat tartani. Nem nyolc, hanem 72 ágyú volt ugyanis a várban s az őrség megtehette, volna, hogy ha élelmiszere már elfogyott s így kénytelen kapitulálni, ezeket az ágyúkat, melyek közt egészen nagyméretűek is voltak, előbb használhatatlanná teszi az ellenség számára. Ez nem történt meg s ennek fejében egyeztek bele a kurucok az őrség számára előnyös feltételekbe.

Rákóczi se tehetett volna mást, mint vezérei, ha az őrség nem bízott volna fejedelmi szavában s nem adta volna fel már az egyezség pontjainak megerősítése előtt a várat. Hiszen látjuk, hogy ha élelmiszerkészlete kimerülése folytán a várat feladni mindenképpen kénytelen volt, csinálhatott volna ott előbb olyan kárt, hogy Rákóczira a feltételek el nem fogadása ugyancsak rossz üzlet lett volna. De így, mikor már a feltételek elfogadása olyan bizonyos volt, hogy az őrség még a kezesek kívánásáról és elfogadásáról is lemondott s ezzel becsületben szinte rákényszeríti a másik felet is az egyezség elfogadására, akkor Rákóczi részére már erkölcsi lehetetlenség volt a feltételek el nem fogadása, sőt újabb előnyök méltatlan kicsikarása. Rákóczi tehát egy rövid hónap alatt két szerződést szegett meg. Az egyiket, az eperjesit, egész galádul, sőt hajmeresztően, a másikat, a szatmárit, csak lovagiatlanul, csak nem illően.

* * *

De – legalábbis a tájékozatlan olvasó azt hihetné – hogy Carafával szemben Rákóczi előnyére egyetlenegy dolgot mégis felhozhatunk, s ez az, hogy Rákóczi csak mészárolt, de legalább nem kínzott, kínpadra senkit se vonatott. Az a privigyei mészárlás, bármily borzalmas lehetett is, legalább gyorsan történt, de Eperjesen Carafával szemben éppen az áldozatok megkínzása, agyongyötrése, kínpadra vonása a legvisszataszítóbb része a dolognak.

Ezt az ellenvetést könnyen elintézhetnénk azzal is, hogy Carafa éppen azért kínoztatott, mert ártatlant nem akart elítélni s ezért mindenképpen bizonyítva akarta látni azt a bűnt, melyet a vádlottak tagadtak. Mi szükség lett volna azonban Privigyén kínpadra, mikor maga Rákóczi is nagyon jól tudta, hogy 300 áldozata közül egy se bűnös, hiszen még ha a nagyszombati kegyetlenkedések igazak is voltak, azokkal mindenkit lehetett vádolni, csak azokat nem, akiket Rákóczi miatta Privigyén kivégeztetett. Hiszen akkor is kuruc őrizet alatt voltak, mialatt Nagyszombatban az állítólagos német kegyetlenkedések történtek.

Sajnos, mégis azt kell mondanunk, hogy az a Rákóczi, aki azért bontotta ki zászlaját, hogy Carafáért megbosszulja a nemzetet, még e tekintetben se állt Carafa felett s így még e tekintetben se volt semmi joga arra, hogy annak, amit Carafa csinált, éppen ő legyen a megbosszulója.

Tudvalevő, hogy az ónodi gyűlésen Rákóczi hívei felkoncolták az ellenzéki hangot megütő két túróci követet: Rakovszkyt és Okolicsányit, akik közül az utóbbi protestáns volt. A dolgot később majd bőven megtárgyaljuk. Itt egyenlőre csak azt említjük meg, hogy magán az országgyűlésen csak Rakovszkyt ölték meg, Okolicsányi csak megsebesült. Látjuk majd, milyen jogtalan és mennyire szégyenletes volt ez a nemzet képviseletének színhelyén lejátszódó barbár meglincselés. Erre nekünk nincs is magyar szavunk, csak angol, s még Ameri-

kában is csak a négerek ellenében szoktak alkalmazni, de természetesen ellenük se a kongresszus termében, mint Ónodon tették.

Látni fogjuk majd, hogy ezek a túróci követek Ónodon csak alkotmányos jogaikat gyakorolták, hiszen küldőik azzal a megbízással irányították őket az országgyűlésre, hogy ott megyéjük véleményét képviseljék és az ország ügyeinek viteléről bírálatot gyakoroljanak. Ez a bírálat mindig a magyar nemesség legsarkalatosabb joga volt, s ha Rákóczi uralma alatt a magyar nemesi szabadság csak egy cseppet is érvényben lett volna, akkor ők ezért Ónodon nem halált, hanem még csak pénzbüntetést se kaphattak volna. Az egyedüli mentség, amit itt Rákóczi javára felhozhatunk, az, hogy igaz ugyan, hogy ezt a szégyenletes tragédiát az ő szónoklata idézte elő, de azt már nem lehet kétségtelenül bebizonyítani, hogy ő valóban azért szónokolt úgy, ahogyan szónokolt, hogy a gyűlés ezt a két ellenzéki embert felkoncolja.

Sajnos, ezzel azonban még egyáltalában nincs elintézve Rákóczinak ez a harmadik nagy bűne. Említettük ugyanis, hogy Okolicsányi nem halt meg a lincseléstől. Okolicsányi halálát nem a hirtelen kitört vihar és az észt egy pillanatra elvakító szenvedélyek okozták, hanem őt Rakovszky felkoncolásával ellentétben nyugodt megfontolás után, hivatalos igazságszolgáltatás útján végezték ki, mintha a törvények alapján történne.

De amit Ónodon a már kiszenvedett Rakovszky holttestével csináltak, azt is már lehiggadva, előre megfontolt szándékkal csinálták. Mikor áldozata már ott fekszik a lábánál vérbe fagyva, akkor még az elvetemültség is magába szokott már szállni; ilyenkor már az is kiengesztelődik. Az ónodi gyilkosság elkövetői nem ilyen bűnözők voltak. Ők 1707. június 6-án ölték meg Rakovszkyt, másnap, június 7-én, mikor már aludtak rá egyet, és így magukba szállhattak volna, újabb gyűlést tartottak s ezen lehiggadás és megbánás helyett (látni fogjuk, majd, hogy nem is lett volna szükségük lehiggadásra, mert hiszen akkor se voltak felhevülve, mikor gyilkoltak), halálra ítélték a másikat is, aki még nem halt meg, bár megsajnálhatták volna, mert hiszen már ugyancsak megbűnhődött, ha bűnös volt, mert ő is csupa vér volt. Még mindig a düh és a bosszú hevítette tehát bíráikat, tehát elsősorban magát Rákóczit, megdöbbenés, részvét és szánalom helyett. Persze az igazi oka mindennek a kevélység volt, mint ahogyan magának az egész felkelésnek is az volt az oka. Ha másnap visszakoztak volna, elismerték volna, hogy tegnap hibáztak s ezt büszkeségük nem engedte.

A két szerencsétlen nemes június 6-án a rájuk rohanó rendek kardja elől természetesen menekülni próbált kifelé a gyűlés színhelyéül szolgáló sátorból, de a „hazafiak" utánuk. Nem szégyellték, hogy kétezren menjenek kettő ellen. Mikor aztán Rakovszky, aki csak egy kőhajításnyira tudott menekülni, hamarosan holtan összerogyott, a holttestét se kímélték. Letépték róla a ruhát is „és a csaknem félmeztelen holttestet fűvel betakarva másnap reggelig hagyták azon helyen heverni"... (Áldássy Antal: Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Századok, 1895., 719. o.)

A Nemzeti Múzeum irattárában levő egykorú, még kiadatlan napló szerint azonban nem „csaknem", hanem egészen meztelen volt a magyar nemes meggyalázott holtteste. Másképp nem is lett volna szükség arra, hogy kevésbé dühöngő kezek füvet szórjanak rá s legalább ezzel fedjék be meztelenségét. „Omnibus vestibus – írja az egykorú dokumentum – hincinde disreptis, penitus exutus tandemque gramine textus" (Történelmi Tár, 1895., 527. o.).

Így feküdt ott a holttest utána a szabad ég alatt egész nap és egész éjjel. Nem mertek hozzányúlni azok se, akik esetleg barátai voltak s sajnálták, mert féltek, hogy ez részükről azt jelenti, hogy azonosítják magukat vele s így ők is „hazaárulók".

Végül Rákóczi (mert nélküle vagy legalább tudta nélkül ki más mert volna intézkedni?) megvetése jeléül megbízta a hóhért, hogy két ökörrel vontassa el onnan. (Egy magyar nemes meztelen holttestét, olyan magyar nemesét, akit pere lefolytatása előtt állítólag még letartóztatni se lett volna szabad még a koronás királynak se, akinek azonban nem is volt pere, mert sose indítottak ellene eljárást, s akinek egyetlen bűne az volt, hogy az országgyűlésen, ahova nemestársai törvényesen küldték ki követül, olyan véleményt hangoztatott, mely a zsarnok

(akarom mondani: a zsarnokság ellen felkelt szabadsághős) véleményével ellenkezett. A Habsburgok „elnyomása" alatt ugyanis hozzászokott ehhez a jogához s nem vette észre – szegény –, hogy közben megváltozott a helyzet. Mert kitört a „szabadság".

A Nemzeti Múzeumban levő említett egykorú napló így írja le a dolgot: „Alligato peditus fune cadaver illud in duobus bobus ad conspectum omnium (tehát nem is titokban tették, hanem látványosságot csináltak belőle) extra castra et excubias castrenses ductum et pro esca vernium, volatilium coeli est expositum". Tehát a hóhér a holttest lábára kötelet kötve az összes rendek és szolgáik jelenlétében két ökörrel vonszoltatták ki a mezőre minden temetési szertartás nélkül s ott se földelték el, hanem otthagyták a férgek és az ég madarai martalékául. És – értsük meg – ez akkor történt, mikor már egyet aludtak a dologra s így a vér mámora már elmúlt.

Ez volt 7-én reggel kilenc óra felé. Utána tíz órakor volt az országgyűlés újabb ülése, mely aztán Okolicsányit is halálra ítélte (tehát vele már megtartották a „törvényességet"), mivel belőle tegnap még nem sikerült végleg kiszorítani a lelket. Utána aztán még kettőt aludtak, míg végre kilencedikén Okolicsányit is kivégezték. Azért vártak vele ilyen sokáig, mert közben vallatták szegényt. Meg akarták ugyanis tudni, nem áll-e összeesküvés mögöttük s hogy nem voltak-e bűntársaik.

Rákóczinak a börtönéből való megszökése után az udvar ugyanígy volt Léhmann kapitánnyal. Ő is azt állította, hogy a fogoly feleségén és jezsuita lelkiatyján kívül egyedül csak ő és öccse vett részt a szöktetésben. Mivel a hatóságok ezt bajosan hitték el, viszont fontos állami érdek volt, hogy az esetleges összeesküvést kinyomozzák, Léhmann századost újra meg újra kihallgatták s ismételten megfenyegették azzal, hogy kínpadra vonják, ha nem vall be mindent. A százados megmaradt állítása mellett, melyet nemigen hittek el, mégis megelégedtek csak a kínpaddal való fenyegetéssel (Zrínyi Péterrel és Nádasdyval is így tettek a Wesselényi-összeesküvés felszámolása során), de tényleg egyikükkel szemben se alkalmazták ezt a gyűlöletes vallatási eszközt.

A mi nemes lelkű és haladó szellemű Rákóczink Okolicsányival szemben tényleg is alkalmazta. Pedig micsoda különbség van Okolicsányi és Léhmann esete között. Okolicsányi javára Léhmann-nal szemben tényleg gyanakodni kellett, hiszen Rákóczi szökése annyira elképesztő és sikere annyira hihetetlen volt, hogy bajosan lehetett feltételezni egy egész nagy bűnszövetkezet e célra való alakulása nélkül. Ónodon azonban egész nyilvánvaló volt, hogy csak a szokásos magyar nemesi berzenkedésről volt szó.

Léhmann kapitány továbbá felháborító módon megszegte esküjét és katonai kötelességét. Egy rendkívül fontos államfoglyot (akinek gondos őrzése annyira fontos volt, hogy sikeres szökése egy nyolc éven át eltartó háborút eredményezett) bíztak rá s ezzel felettes hatóságai nagy bizalmukkal tűntették ki. Ő azonban nemcsak kellően nem vigyázott rá, hanem ő volt az, aki megszöktette, s tisztán csak azért, mert foglya behízelegte magát nála.

Okolicsányi azonban nemcsak vissza nem élt Rákóczi bizalmával (melyet egyébként sose bírt) s gyalázatosan el nem árulta, hanem mint országgyűlési követ, bírálati jogát gyakorolta, s mint látni fogjuk, azt is igen mérsékelten. Egyébként se ő szónokolt a gyűlésen, hanem Rakovszky. Okolicsányi „bűne" mindössze az volt, hogy szolidáris volt követtársával. Nem is lehetett volna nem szolidáris vele, mert hiszen köteles volt megbízói utasítása szerint járni el.

Hogy nem a két követ volt csak ellenzéki, hanem az egész megye nemessége, láthatjuk abból is, hogy magát Túróc megyét is megbüntették utána Ónodon, sőt egyenesen a föld színéről törölték el, ami szintén kissé szokatlan és furcsa dolog volt s ezért szintén bajosan nevezhető „alkotmányosnak". A Habsburgok például 400 év alatt soha se töröltek el büntetésül megyét. De az Árpádok se s egész ezeréves történelmünk se. Pedig a Habsburgok ellen kissé többször és nagyobbat vétkeztek egyes megyék, mint Rákóczi ellen.

S végül – s ez a legborzalmasabb és a leglelketlenebb a dologban – a bécsiek nemcsak a bűnös, hanem az ép Léhmannt se húzták kínpadra, Rákóczi azonban a megsebesült és már

vérbefagyott s ártatlan (mert csak alkotmányos jogát gyakorló) Okolicsányival tette meg ezt. Meg kell hagynunk, hogy nagyon tudhatott gyűlölni és bosszút állni!

Hozzátehetjük aztán még azt is, hogy – s ezt különösen „hazafiaink" szeretik nagyon hangsúlyozni – a magyar igazságszolgáltatás egyáltalában nem is ismerte a kínpadot, s különösen nem egy magyar nemessel szemben, ellenben Bécsben a római jog szerint ítéltek s az ismerte a kínpadot, sőt bizonyos esetekben még elő is írta. A bécsi műveltség és keresztény irgalom tehát az előírás ellenére se alkalmazta, a kuruc-magyar „igazságszolgáltatás" bosszúállása és „hazafias" felháborodása a törvény, a szokás és a vádlott akkor már szánandó volta ellenére is alkalmazta.

Áldássy idézett tanulmányában (723. o.) azt írja, hogy „Okolicsányi megkínzásáról a többi forrás említést nem tesz, csupán a bártfai napló, de ennek írója szemmel látás után". Áldássy nyíltan kimondja, hogy ez a bárfai napló tartalmazza az eset leghitelesebb leírását. De egyébként is a dolog természetéből következik, hogy az esetről írók inkább elhallgatták, mint kihangsúlyozták ezt a kellemetlen epizódot. Azt pedig szinte képtelenség feltenni, hogy ha a kínpadra vonás nem történt volna meg, akkor az egykorú, sőt szemtanú naplóíró beszélne róla. Az lehetséges, hogy a naplóíró ezt nem merte vagy akarta megírni, de az nem, hogy hazugul kitalálta. Ilyesfajta kiszínezés vagy nyílt hamisítás csak legfeljebb hosszú évtizedekkel később lehetett volna lehetséges, de nem egykorú naplóban.

Áldássy természetesen nem emeli ki ezt a kínzást (nem is tűrte volna el tőle a hazafias magyar közönség), de becsületére válik, hogy van bátorsága azt a kútfőt mondani az eset leghitelesebb leírásának, melyben ez a kínzás is világosan benne van. Tárgyilagos történetíró azonban nem is tehetett volna másképp, mert hiszen szemtanútól származik a leírás s a többi egykorú forrás se ellenkezik vele, mert hiszen azok se tagadják a dolgot, csak diszkréten hallgatnak róla, ehhez pedig éppen eléggé megvolt az okuk.

A Nemzeti Múzeum latin diáriuma így írja le Okolicsányi megkínzását és kivégzését: „Alter autem, Okolicsányi, ob recentiorem aetatem suam et qui vulnus lethale in capite nullum habuisset pristinae sanitati perfacile restitui potuisset ad manus chyrurgi deveniens, tribus diebus sollemniter custoditus saepius examinabatur ad eliciendos complices, tertia tandem die sublata carnificis tortura et ignitorum ferramentorum corpori appressione capite plexus est." (Történelmi Tár, 1895., 527. o.) Okolicsányi tehát jóval fiatalabb volt mint Rakovszky, s ezért is, meg azért is, mert ő nem kapott olyan halálos fejsebet, mint az, orvosi kezelés esetén meggyógyulhatott volna. De orvosi kezelés helyett három napon át vallatták, gyötörték, kínozták, kínpadra vonták az anélkül is éppen eléggé meggyötört sebesültet, hogy elárulja cinkostársait, végül és lefejezés előtt közvetlenül is – most már bizonyára nem azért, hogy valljon, hanem csak büntetésül – tüzes vasakat nyomkodtak a testére, míg végül lefejezték.

Világos, hogy Okolicsányi a kivégzés színhelyére, mely az országgyűlés céljára emelt sátortól egy puskalövésnyire volt, az „examinálások" miatt a maga lábán nem tudott kimenni. Emiatt úgy vitték oda, s mivel a lábán megállni se tudott, ülve fejezték le. De azért mégis lefejezték, sőt még ott is újra megkínozták. Azonban az ő „teste a fejedelem kegyelméből eltemettetett". Tehát még ehhez is a fejedelem „kegyelme" kellett. Okulhatnak belőle, akik úgy szeretnek gúnyolódni, mikor Lipót „vele született kegyelmességéről" hallanak, s melyet ők éppen nem hajlandók valóságos kegyelmességnek tartani. Rákóczitól azonban még ez is valóban kegyelmesség volt, mert hiszen láttuk, hogy Rakovszky meztelen holttestének nem jutott ki ez a nagy „kegyelem".

De azok után, amit az eszményi Rákóczi művelt a szerencsétlen Okolicsányival, talán már az inkvizíció állítólagos nagy kegyetlenségén se botránkozunk annyira. Okolicsányi kegyetlen „examinálásai" és tüzes vasakkal való sütögetése ellenére is lehet eszményien ideális ember s minden magyar hazafias rajongásának és büszkeségének tárgya, akkor talán az se egészen nevetséges, ha azt állítjuk, hogy az Egyház inkvizítorai is jóhiszemű s becsületes emberek voltak.

Most már Carafa és Rákóczi közt is felállíthatjuk a tárgyilagos párhuzamot és eldönthetjük, ki volt nagyobb. Csakugyan olyan emberi bőrbe bújt szörnyeteg volt-e Carafa, és ha igen, csakugyan annyira ideális lélek és nagy jellem volt-e a mi nagy vezérlőfejedelmünk? Tessék azon is elmélkedni, mi az oka, hogy Carafa kegyetlenségét mindnyájan tudjuk, sőt nem is tudunk róla mást, mint csak a kegyetlenséget, Rákóczi és „eb ura a fakó"-t kiáltó országgyűlésének mos idézett intimitásairól pedig sose hallottunk?

Pedig hát ne gondoljuk ám, hogy például az a nemzeti múzeumi diárium, melyet idéztünk, valami Rákóczi-ellenes labanc naplója volt! Szó sincs róla! Csak úgy csöpög a Rákóczi iránti lojalitástól! Majdnem minden második szava: Sua Serenitas Principalis, Dominus noster benignissimus: ő fejedelmi felsége, a mi kegyelemmel teljes urunk!

Mikor az inkvizíció vagy Carafa kegyetlenségének magyarázatául a korra s annak a mienkével ellenkező szellemére, felfogására és perrendtartására hivatkozunk, Habsburg- és egyházellenes olvasóink ebben semmi cáfoló, sőt még csak enyhítő erőt se látnak. Most azonban, a nekik is kedves Rákóczi irgalmatlan kegyetlensége és lelketlen bosszúja láttára talán ők is képesek megérteni, hogy mikor mi ilyesmire a Habsburgok vagy főpapok javára hivatkozunk, ez nemcsak ürügy vagy üres kibeszélés, hanem a történelmi események helyes megítéléséhez és igazságos ítélet alkotásához egyenesen elengedhetetlen kellék. Hogy lehetne ugyanis másképp megérteni, hogy az eszményi lelkű Rákóczi, ez a csupa szív ember, a Vallomások megnyerő lelkű, nemesen vallásos írója, Okolicsányival szemben oly borzalmas dolgokra képes volt és még sokkal jobban korának gyermeke volt, mint az inkvizítorok, az akkori papok vagy Habsburgok, mert ők Rákóczi korában már nem kínoztak.

Lám, Rákóczi nagyapja, a Wesselényi-összeesküvésben részes és Bécsújhelyt kivégzett Zrínyi Péter, kissé nagyobbat vétkezett Lipót ellen (akinek a méltósága is kissé nagyobb volt, mint Rákóczié, tehát az ő felségének megsértője is nagyobb bűnt követett el, mint aki csak Rákóczi felségét sértette meg, de az ő részéről maga a sértés is nagyobb volt, mert Zrínyiék Lipótot még el is akarták fogni és Kasza várába zárni, míg Rakovszkyék ilyesmit nem terveztek Rákóczi ellen; a Wesselényi-összeesküvők becsmérlő kifejezéseket is használtak Lipót ellen s Lipót ezeket tudta is, mert olvasta a tanúvallomásokban, míg Rakovszkyék Rákóczival szemben ettől távol álltak, hiszen csupán csak elégedetlenkedtek), az adót sokallották (a Habsburgokkal szemben négyszáz éven át mást se tettünk, sőt ezt hívtuk alkotmányos életnek) és békét szerettek volna; Zrínyi Péterék a törökkel cimboráltak, egymás után küldötték hozzá a követeket s mindenáron szövetségre akartak vele lépni, míg Rakovszkyék ellen még csak vádként se hozhatták fel soha, hogy az ellenséggel cimboráltak (pedig ez az „ellenség" akkor senki más nem volt, mint Magyarország koronás királya, akivel talán még se főbenjáró bűn a magyar ember számára összeköttetésben lenni!) s Zrínyi Péter ezt nem is egyszer csinálta akkor már, és nem is egyszer bocsátották meg neki: Lipót mégse vonatta érte kínpadra Rákóczi bűnös nagyapját.

Pedig Lipót több joggal gyanakodhatott volna egyes háttérben levő cinkosokra, sőt a gyanúra egyenesen rá volt kényszerítve, mert egyes tanúvallomások erre nemcsak céloztak, hanem külön hangsúlyozták. Emiatt meg is fenyegette a kínpaddal Zrínyit is, de hogy a fenyegetésnél tovább menjenek s a valóságban is alkalmazzák, azt Lipót jó szíve már nem engedte. Ez a Lipóttal csakugyan veleszületett kegyesség Zrínyi Péternek még azt a lefejezés előtti kézlevágást is elengedte, melyet kiszabtak rá, s melyhez végig ragaszkodott is a bíróság azzal a megokolással, hogy akkora bűnre, amekkora Zrínyié, kevés az egyszerű halál.

Az eredmény aztán az lett, hogy Okolicsányi megkínzását, sőt annak Dózsa György-i fokban való alkalmazását a mi történetírásunk („hazafiasan") elhallgatja, hogy Rákóczi ne csak a komoly felnőttek előtt, akik tudják, hogy mindent a kor szemüvegén át kell nézni, hanem még a tapasztalatlan gyerekek előtt is maradhasson nemcsak dicső szabadsághős, hanem egyúttal a legönzetlenebb és legeszményibb lelkű ember, akit valaha a föld a hátán hordozott: ellenben a „hülye" Lipóttól és „korlátolt" és „erkölcstelen" minisztereitől a maguk magasabb

erkölcse és emberszeretete büszke tudatában a legnagyobb fölénnyel kérik számon, hogy merte Zrínyi Pétert „ártatlanul" elítélni, sőt még a kínpaddal is megfenyegetni?!

Lipót és erkölcstelen miniszterei részről ugyanis még a megfenyegetés is tűrhetetlen, örökre lemoshatatlan szégyen és szadizmus jele.

De nemcsak Rákóczi történetíróin s azok nagy „hazafiságán" kell megbotránkoznunk, hanem magának Rákóczinak a viselkedésén is, még akkor is, ha a kor szemüvegén át nézzük a dolgot. El kell képednünk azon, milyen furcsán kormányozható volt az ő lelkiismerete. Láttuk, hogy Lipót lelkét úgy megfeküdte még az a pár kivégzés is, ha még oly hazaárulók, még oly hűtlenek és felségsértők s még úgy a törökkel cimborálók voltak is azok, akiket kivégeztek, s ha még oly sorozatosan követték is el bűneiket és ha még oly jellemtelenek voltak is, hogy egymást is újra meg újra elárulták, de még akkor is mindig árulásuk jutalmát kérték.

Lipót hamarosan kijelentette, hogy elég volt a vérből, nem engedte már kivégezni még a már kivégzett katolikus főuraknál sokkal bűnösebb kálvinista köznemeseket se. Rákóczi lelkiismeretét azonban annyira nem bántotta az, ami Rakovszkyval történt, s amit Okolicsányival utána ő maga, és már megfontoltan követett el, hogy ezekről még „az örök Bölcsesség" színe előtt írt s egyébként bűnbánattól csepegő Vallomásaiban se szól egy árva szó nem sok, de még annyit se.

A privigyei vérengzés ekkor már bántotta a lelkiismeretét, de az ónodi ekkor sem, mert hiszen Vallomásaiban hangsúlyozza, hogy egyedül csak a privigyei bántja. De láttuk, hogy a privigyei se nagyon bántotta, mert azt is csak könnyelműségnek nevezi. Okolicsányi azonban még Rodostóban se jutott Rákóczi eszébe még akkor se, mikor külön kereste azt, amit a nyilvánosság előtt megbánhasson. Szentül meg volt róla győződve, hogy ő Ónodon egyedül csak fejedelmi kötelességét teljesítette, hogy neki nemcsak joga volt ahhoz, amit tett, hanem az „édes" haza érdekében egyenesen kötelessége volt megtenni. Nem ezt mondja ugyan, mert hiszen láttuk, hogy erre vonatkozólag egyáltalában semmit se mond – s ez még annál is elképesztőbb, mintha kötelességével mentegetné magát –, de mivel ezt a fejedelmi kötelességet igen emlegeti minden ilyen alkalommal (többek közt a privigyei esetben is), joggal következtethetünk arra, hogy ezért nem tartja érdemesnek az esetet még arra se, hogy egyáltalában érintse.

Magát az ónodi lincselést megemlíti, de természetesen ezt is úgy, mint megérdemelt büntetést, melyet egyébként nem ő hajtott végre. De hogy miért nem temettette el Rakovszky meztelen holttestét (amelyben már egyedül ő volt személyesen bűnös), s hogy még az útból is miért húzatta el a hóhérral (ami ugyancsak ellenkezett azzal a keresztény érzülettel, melyet önéletrajza annyira fitogtat), s hogy miért fejeztette le, sőt előtte miért kínoztatta meg a sebesült Okolicsányit, arról egy szót se szól. Ha azonban meggondoljuk, hogy még a privigyei 300 ártatlan ember lemészárlása is „levitas" neki, akkor csak természetes, hogy Okolicsányi kivégzése s megkínzása olyan semmiség, amellyel szerinte felesleges foglalkozni.

Ilyen volt a bűnbánó Rákóczi akkor, mikor már megtisztult bűneiből! Azokról a bűnökről, amelyeket ő személyesen követett el Rakovszky és Okolicsányi ellen, nemcsak hallgat, hanem külön hangsúlyozza, hogy a privigyei eseten kívül, mely egyébként szintén csak „levitas" volt, semmi néven nevezendő megbánnivalója nincs, ha azokat a tetteit nézi, melyeket mint fejedelem követett el. Okolicsányival pedig kétségtelenül, mint fejedelem bánt el, nem pedig mint magánember. Ennyire gyarló teremtménye Istennek az ember, még a jó ember is, mert Rákóczi kétségtelenül jó ember volt. Aki nem hiszi, olvassa el önéletrajzát!

Pedig ki kell emelnünk, hogy Okolicsányi kínpadra vonásában és kivégzésében Rákóczi sokkal bűnösebb volt, mint az ónodi gyűlés Rakovszky lekaszabolásában. Az ónodi gyűlés rendjei csak azért voltak ilyen kegyetlenek, mert kedvében akartak járni a megsértődött Rákóczinak. Utána pedig, mikor Okolicsányit halálra ítélték, csak azért nem ellenkeztek, mert féltek; azért nem mertek ellentmondani, hogy ők is ugyanazon sorsra ne jussanak (ezért volt az ítélet és minden vele összefüggő határozat egyhangú).

Rákóczinak azonban nem lett volna szabad a gyűlés effajta kedveskedéseit elfogadnia, sőt nem is illett. Illik a megbocsátás és a kegyelem egy fejedelemhez, kivált mikor már elégtételt kapott s már se félnivalója nincs, se tekintélye nem forog kockán. De legalábbis a kegyelmezési jogát mindenképpen gyakorolhatta volna Rákóczi, sőt illett volna gyakorolnia is. Olyan ellenségnek, aki már a lábunknál hever, könnyű már megbocsátani is. Az embert csak a még talpon álló ellenség szokta bosszúra ingerelni.

Lám, Lipót mind a három kivégzett Wesselényi-összeesküvőnek elengedte a kézcsonkítást. Rákóczi semmit se engedett el, még a kínpadra vonást se, még a már megsebesült, vérrel borított Okolicsányinak se. Lipót csak megfenyegette őket a kínpaddal, Rákóczi rá is húzatta Okolicsányit, s még a vérpadon is tűzzel-vassal süttette. Lipót utána megkönnyezte az ő felségsértőit, templomban engedte őket eltemetni, s a misék ezreit mondatta értük. Pedig Rakovszky még akkor se volt felségsértő, ha Rákóczit felségnek vesszük, hanem csak bíráló. Hol volt azonban Rákóczi Rakovszkyék megkönnyezésétől és az értük való misemondatástól?! Ilyesmi még Vallomásai idején se jutott eszébe.

Így aztán talán meg tudják érteni még pap- és Habsburg-gyűlölőink is, milyen igazságtalanok ők akkor, mikor Habsburg-királyainkban vagy főpapjainkban a Rákócziénál kisebb emberi fogyatékosságokat se tudnak másképp magyarázni, mint csak ádáz magyargyűlölettel vagy emberi elfajulással, s mikor olyan őszintén át tudják érezni magukban az erkölcsi undort olyan cselekedetek láttára, melyeket csak az ő elfogult gyűlöletük tesz oly visszataszítókká, mert hiszen ők maguk ennél sokkal nagyobbakat is elkövettek volna naponta, ha ugyanabban a korban éltek volna és ugyanazon helyzetben és körülmények közt lettek volna. Hiszen éppen most láttuk, hogy Rákóczi is sokkal nagyobbakat elkövetett, pedig ők Rákóczit még maguknál is jobb embernek tartják.

* * *

Carafa nemcsak eperjesi, hanem debreceni „elvetemültségének" is megtaláljuk a párját Rákócziban. Carafa ugyanis a debrecenieknek csak a vagyonát vette el, illetőleg dézsmálta meg, azt is csak régebbi nagy bűneik megtorlásául, s ezt se a maga számára vette el, hanem a haza felszabadításának szent céljaira, melynek áldásait ma is élvezzük még és élvezik a debreceniek is. Ellenben Rákóczi, igaz, hogy nem a debrecenieknek, s nem is a magyaroknak, hanem az ellene harcoló rácoknak, akiket azonban előbb olyan sokra értékelt, hogy mindent elkövetett, hogy megnyerje őket magának, nemcsak a vagyonukat, pénzüket szedte el (azt nem is igen szedhette el, mert hiszen nem nagyon volt nekik, az csak a debreceni kálvinistáknak volt, de nekik aztán annál több, bizonyára azért, mert a gonosz Habsburgok akkor már 200 éve szipolyozták őket), hanem még az életüket is, de azt aztán ugyancsak irgalmatlanul.

A rác hadak – olvashatjuk Márki Sándorban (I., 340. o.) – átmenekültek a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, családjaik pedig elrejtőztek a nádasokban, melyeket azonban Rákóczi rájuk gyújtatott (tehát nem a rác katonákra, hanem asszonyaikra és gyerekeikre), s a mocsarakban valóságos hajtóvadászatot rendezett ellenük. A falvakban és mezőkön talált gulyákat és csordákat elhajtatta (tehát azért a rácoknak is voltak ingóságaik, s ezeket Rákóczi éppen úgy nem vetette meg, mint Carafa a debreceniekéit).

Saját vallomása szerint érezte, hogy „ez a hadjárat nem igen válik becsületére". Sajátságos, hogy évtizedek múlva, mikor az örök igazság előtt tárta ki lelkét, ez a bűne megint csak nem jutott eszébe. Hiszen most emeltük ki, hogy ott magának, mint fejedelemnek, a privigyei mészárláson kívül (ami egyébként szerinte szintén csak levitas volt) nem tudta semmiféle más bűnét. Pedig hát Rákóczi a rácok ellen is mint fejedelem kegyetlenkedett.

Rakovszky temetetlen és Okolicsányi megkínzott véres teteme még rodostói magányában se zavarta Rákóczi éjszakáit. Pedig hát – mint láthatjuk – volt ezenkívül még a rác mészárlás is, bánthatta volna, mégpedig védtelen asszonyok és ártatlan gyermekek ellen, akiket Rákóczinak hajlék alá vinni és élelmeznie kellett volna, nem pedig legyilkoltatnia. Mert az,

hogy nem kard élére hányatta őket, hanem „csak” a nádast gyújtatta rájuk, bizonyára nem csökkenti bűnét.

Márki ugyanezen kötetének 348. oldalán pedig olyat olvashatunk Rákócziról, ami azt a jogot veszi el rajongóitól, hogy akár csak azon is felháborodhassanak, ha azt hallják s el is hiszik, hogy Heister katonái kuruc foglyokat gyilkoltak le: „A bácskai, szerémi, budai szerbeket 1705–1706-ban Bottyán tartotta féken s irgalom nélkül levágott minden szerb foglyot”. Pedig hát még Bottyán volt a legfeddhetetlenebb és erkölcsileg legkifogástalanabb a kuruc tábornokok között.

Ezek után tehát hazafiainknak az ellenfélben is mindent meg kell érteniük, s benne se szabad semmiben se megbotránkozniuk, mert hiszen ha Bottyánnak szabad, akkor Heisternek is szabad; ami Bottyánban nem megbotránkoztató, az benne se az, sőt talán nem is kívánhatjuk, hogy ezek az elvetemült zsarnokok épp oly feddhetetlenek legyenek, mint a mi legnagyobb nemzeti hőseink. Igaz, hogy azok a szerbek, akikkel Bottyán így bánt, gyújtogattak, fosztogattak, gyilkoltak, de hát talán a kurucok nem így csináltak? Hiszen mi magunk dicsekszünk vele:

Zsindelyes az eszterház,
Ég a város, ég a ház.
Nem három, de háromszáz,
Mert a kuruc ott tanyáz.

Aztán meg:

Bécs alját ha megcsapja,
Császár azt megsiratja.

Nekünk négyszáz év óta az önálló magyar hadsereg, a honvédség volt nemzeti vágyaink netovábbja. Lipót vad, kegyetlen zsoldosaival, Carafa „mészárszékével” szemben úgy néztünk erre a jövendő, egyedül csak tőlünk függő hadseregre, mint a legideálisabb testületre. Nem csoda, hogy annyira eszményinek képzeltük, hiszen olyan nehezen valósult meg, hogy még Rákóczi után is 200 évig kellett rá várnunk. S milyen lett a valóságban? Láttuk, hogy első jelentkezésekor, Rákóczi idejében, háromszáz ártatlan németet mészárolt le egyszerre bosszúból, 49-ben Budavára bevételekor fővezéri parancsot kap, hogy minden foglyot mészároljon le, mikor pedig Horthy idejében végleg megvalósult, létét a zsidók mészárlásával kezdte, majd Hitler idejében, a Bácska megszállása után, Újvidéken, a valóban tűrhetetlenül viselkedő szerbekből nem tizenkilencet, mint Carafa Eperjesen a rebellisekből, nem is 300-at, mint Privigyén Rákóczi az ártatlan németekből, hanem 3000-nél is többet gyilkolt le férfit, asszonyt, gyermeket, mindenkit, bűnöst, ártatlant válogatás nélkül, mert hiszen egyedüli célja a rémítés volt.

S mindezt nem is 200-300 évvel ezelőtt csinálta, mint Carafa, hanem a XX. század közepén, a rádió és televízió korában.

Az is tanulságos, hogy az azután a Bácskába bosszút lihegve visszatérő szerbek megtorlásul az ott talált katolikus papokat vették elő, azoknak estek nekik, azoknak vágták le a fejét kaszával, azoknak vertek szeget a fejükbe, azokat dobták le az emeletről.

Egyébként se a privigyei, se az újvidéki vérengzésen nem csodálkozhatunk. Mert hiszen ha annyira gyarló és tökéletlen az ember, hogy még olyan jó embernek is, amilyen I. Lipót volt, lehet tömeggyilkosságokat hányni a szemére (például az eperjesi törvényszéket), akkor gondolhatjuk, milyen gyarló lehetett egy Rákóczi Ferenc, egy lutheránus Görgei és egy kálvinista Horthy Miklós! Bár ő német önéletrajzában azt írja, hogy az újvidéki rácmészárlásról nem tehet. De hát nem az ő hadserege csinálta?

Azok a szenvedések, melyeket nem Lipót, hanem Rákóczi hozott a magyar népre

Rákóczi állítólag azért fogott fegyvert, mert Lipót zsoldosaitól annyit kellett szenvednie a magyar népnek, hogy már tűrhetetlen volt. Nézzük meg egy kicsit, megszűntek-e a magyar nép szenvedései Rákóczi szabadságharcával, sőt hogy a kuruc világ nyolc hosszú éven át nem növelte-e meg egyenesen ezeket a már előtte is tűrhetetleneknek gondolt szenvedéseket, s ráadásul minden haszon vagy eredmény nélkül.

„A nógrádiak csakhamar siralmasan panaszkodtak Károlyira – írja Márki Rákóczi-életrajzában (II., 14. o.) –, hogy hadai kegyetlenül bánnak a szegénységgel, húzzák-vonják, prédálják, tönkre teszik. Ha nagyobb rendben nem tartjuk a hadakat, Bottyán szerint magunk magunkat igen szépen elpusztítjuk, minek az ellenség nagyon fog örülni. Bottyán köbölkúti jószágát először a kurucok, aztán a labancok dúlták föl. A gazda keserű megjegyzése szerint ami a sáskától megmaradt, megette a hernyó."

Majd Rákóczi maga panaszkodik, hogy Munkácson ő már élhetetlen lett. „A hadak is teljesen kiélték már téli szállásaikat." „A puszta vármegyén élődnének, ha élődhetnének, panaszkodott Kraszna vármegye, de nem lévén, mivel: nyomorgattatván nyomorgattatunk..., nem adhatván nem adhatunk."

A jászok hasonló panaszaival is kénytelen foglalkozni a fejedelem. „Talán bereked a torkuk – írja – és megszűnnek a panaszló kürt fújásától." Úgy látta, rá kell térnie Orosz Pálnak a bonchidai csata után az erdélyi vármegyék előtt nyilvánított felfogására, mely szerint „a katona dolga az, hogy éljen és vegyen, ahol lehet, a vármegye sírjon-ríjon, panaszkodjék". (II., 23. o.)

Szóval ehhez a kétségbeejtő cinizmushoz jutottak el már szabadságharcuk első felében azok, akik néhány évvel előbb még annyira tűrhetetleneknek tartották az idegen zsoldosok garázdálkodását, hogy fegyverrel akartak rajta segíteni. Világos, hogy a fegyver még tűrhetetlenebbé tette a helyzetet, nem pedig segített rajta.

Második kötete 65. oldalán így ír Márki: „Fájdalmas szívvel szemlélte (Rákóczi) a tisztek, a tábornokok és a had szíve, elméje bódulását. (Kétségbeejtő állapotok lehettek ott, ahol a dolgok állapotát már csak ezzel a „bódulás" szóval lehet kifejezni. Pedig a kurucok ugyancsak sokszor használták ezt a szót magukra.) Darvas Mihály főhadbiztos a szécsényi táborban a nemesek előtt magyarán megmondta, hogy Bercsényi elrontotta az országot, elpusztított bennünket; az ötvenezer tallért (ennyi fizetést szavaztatott meg magának) kihúzta a vármegyéken, az országot elhagyta: „Az ördögteremtettét sohasem látjuk itt többé. De engemet is vigyen el az ördög. Akármint legyen a dolog, Jolsvánál tovább nem megyek."

A végén tehát már így beszéltek a kurucok. S látjuk, hogy bajaikért nem Lipótot, nem is tábornokait vagy zsoldosait, hanem saját vezetőiket okolják…

De Rákóczi idegenjei is okoztak annyi bajt, mint Lipót zsoldosai. Sok baja volt Rákóczinak a magyar népet nyomorgató lengyel zsoldosaival. Pedig „kutyaságukra" senki sem adott okot, hiszen volt pénzük. De még a szolga is bort követelt a néptől. Ha másképpen nem megy, írja 1710. április 3-i levelében Rákóczi, rájuk zúdíttatja a föld népét: verjék agyon őket, hogy mások is tanuljanak. (Márki, II., 96-97. o.)

Képzelhetjük, milyen lehetett a helyzet s mekkora a nép nyomora és elkeseredése, ha Rákóczi más orvosságra már nem is tudott gondolni! „A sok baj közepette Rákóczi már olyan kétségbeesett eszközöket forgat elméjében, hogy „zűrzavart kell indítanunk s az által keresnünk boldogságunkat" (III., 65. o.). Ott tartottak már tehát, hogy azt mondták, „aprés nos le deluge", most már csak a vízözön következhet.

Károlyi azt írja a fejedelemnek, hogy „ha a német tavaly úgy elpusztította volna e tájat, mint most a mieink, itt most berdót (wer da?) kiáltana”. (Márki, III., 99. o.) Ezzel Rákóczi tábornoka nemcsak a kuruc dúlást, kíméletlenséget és fegyelmezetlenséget, hanem egyúttal azoknak az átkozott németeknek, akik ellen fegyvert fogni tartották szükségesnek, az övékénél sokkal emberségesebb viselkedését, azaz dicséretét is tudtunkra adja. Harmadik kötete 145. lapján pedig azt állapítja meg Márki, hogy a kuruc „hadak egy részének föladata nem is annyira a harcolás volt, mint az adóhátralék behajtása”. Pedig hát – ha jól emlékszünk – elsősorban éppen a tűrhetetlenül kegyetlen adóbehajtások, az egzekúciók miatt ragadott fegyvert „a föld népe” a király ellen.

Takáts Sándornak „Magyar nagyasszonyok” című kötetében Koháry Judittal kapcsolatban, aki tudvalevőleg Károlyi Sándor, a kuruc tábornok anyósa volt, szintén a következő tanulságos megállapításokat találhatjuk tárgyunkra vonatkozólag (520. o.):

„Kitörvén a Rákóczi-féle szabadságharc, Koháry Judit az elsők közt volt, aki a fejedelem mellé állt. Az 1703. évben már dicsekedett is Rákóczi Ferenc leveleivel, meg azzal, hogy a fejedelem őnagysága salva-guardiát, protekciót adott neki. Ezek az írások azonban csak írott malasztok maradtak. Bizony neki is kellett kvártélyosokat tartania.”

Pedig a legsarkalatosabb nemesi jog volt a katonai beszállásolások alóli mentesség. Ne mondjuk azt se, hogy a szabadságharc annyira fontos dolog volt, hogy Rákóczi joggal elvárhatta nemességünktől, hogy tekintettel a különleges helyzetre és a fontos nemzeti érdekre, ideiglenesen mondjon le e kiváltságáról, mert az országnak a török alóli felszabadítása még fontosabb, még „különlegesebb” s egész nemzetünk életében csak egyszer előforduló dolog volt, s így Lipót még több joggal kívánhatta volna nemességünktől, hogy ő is hozzon valami áldozatot, s lássa be, hogy a rendkívüli állapotok rendkívüli viselkedést is követelnek.

S a háború sok terhe közt ez volt a legkeservesebb, mert a kvártélyos katonák, főleg a franciák (tehát most is éppúgy idegenek voltak, akiket kénytelen volt házába befogadni a magyar nemes, mint a szabadságharcot megelőző „elnyomás” idején) „ugyancsak erőszakoskodtak. Pedig a szegénységnek semmije se volt és a háború miatt nem is vethetett; mégis neki kellett tartania nemcsak a kvártélyosokat, de még azok barmait, lovait, sőt kutyáit is”. (Tehát a nép nyomorgott, a rajta élősködő idegen pedig, mint afféle urak szoktak, még szórakozására is tartott, illetőleg eltartatott a magyar néppel állatokat.) Elkeseredetten írja Judit asszony, hogy a kvártélyosok sok pusztítása „egészen meg is haladta a törökét”. „A németnek sem tartott kutyát Ugocsa.”

Az az „idegen” tehát, akinek elnyomása, dölyfe, és kíméletlensége miatt fegyveres felkelést tartottak szükségesnek a „hazafiak”, sokkal kíméletesebb volt s közel se volt annyira uraskodó és fölényes a magyar néppel, mint azok az idegenek, akiket Rákóczi hozott ide népe „felszabadítására”. Míg azonban azok az idegenek, akiket Lipót hozott ide, valóban felszabadították az országot, Rákóczi idegenjei ráadásul hiába uraskodtak itt s tartatták el még kopóikat is a magyar néppel. Ugyancsak megbűnhődött hát Ugocsa azért, mert oly büszkén kijelentette, hogy „non coronat”.

Meg aztán Lipót németjei ellen legalább panaszra mehetett a magyar nép. Sokszor orvoslást, sőt elégtételt is kapott, de legalább a sajnálkozás kifejezését mindig. De Rákóczi seregében a francia mindig sokkal nagyobb úr volt annál, semhogy bírálni lehetett volna. Hiszen az ő királyuk volt a nagyságos fejedelem protektora, egyetlen támasza és reménye, akinek alattvalóival szemben nekünk nem lehetett sérelmünk, csakis köszönetünk. Mint ahogyan Rákosi Mátyásnak se lehetett sérelme az oroszokkal szemben, mert neki meg ők voltak az urai. Látni fogjuk, hogy Rákóczi egy helyt azt írja, hogy ha nem francia, hanem magyar lett volna, aki ezt meg ezt tette, menten főbelövette volna.

„A fejedelem felmenté ugyan Koháry Judit házát – folytatja Takáts – a beszállásolástól, de mint maga írta Károlyinak 1707-ben (tehát nem is akkor, mikor már a felkelés egészen a végét járta) 18 franciát stb. szállásoltak hozzá barmaikkal s lovaikkal s erdélyi menekültek is

jöttek hozzá." Az elviselhetetlen állapotok már-már arra bírták, hogy elköltözzék kedves birtokáról, Salánkról. Sóhajtva kiáltja: „Csak ne kellene más házába mennem!"

De ha ilyen sora volt a kuruc világban annak, akinek a veje Rákóczi legkedvesebb, még Bercsényinél is többre becsült tábornoka volt, milyen soruk lehetett azoknak, akik nem panaszolhatták el sorsukat ilyen előkelő kuruc tábornokoknak, s milyen sora azoknak, akik labancgyanúsak voltak, például a papoknak? De hát – szerencsére! – Ugocsában s az egész felső-tiszai vidéken akkor nem is igen akadtak papok, akiket sanyargatni lehetett volna.

„Jellemző az akkori gazdasági viszonyokra – írja Takáts –, hogy még Koháry Judit sem tudott az asztalára húsvéti bárányt szerezni." Ezt kellett megérnie a tejjel-mézzel folyó Kánaán egy olyan nagyasszonyának, akinek, vagy rokonságának tulajdonában százezer holdak voltak s ő maga is kuruc volt! Képzeljük hát a nép nyomorát!

Már 1706-ban ezt írja: „Kemény executióval fenyegetik a szegényeket, holott adójukat sem fizethetik." „Megvallom – írja 1707-ben –, nem ilyen szabadságra vágytam!"

„Az gyors hamisság az lassú igazságot el szokta nyomni."

„Az szegénység iránt – írja 1708 januárjában –, édes fiamuram, nem is kívánom már kegyelmedet búsítani."

„Az bizonyos, hogy régen kideputáltak volna engem saját örökös jószágomból, ha Isten kegyelmednek ahhoz értő elmét nem adott volna", írja egy másik levelében vejének, a kuruc tábornoknak s ezzel éppen eléggé jelzi, mennyire védte meg a nemesi birtokokat az a mozgalom, mely azért keletkezett, hogy nem is a birtokokat (mert hiszen azokat Lipót „elnyomása" alatt senki se bántotta, ha csak gazdája áruló nem volt, de a végén még az árulóknak is mindig visszaadta), hanem a nemesi kiváltságokat megvédje. Hol voltak már 1708-ban Koháry Juditék a kiváltságoktól?!

„Mint a legtöbb hosszú ideig tartó háborúnak – írja Takáts (527. o.) –, úgy a Rákóczi-féle szabadságharcnak is a gazdasági válság adta meg a halálos döfést. Az ország teljesen kimerült. Nem vetettek és így nem is arathattak. A föld népe, melyet az éhség kínzott és a sok adó nyomott, az erdőkbe bujdosott. Nagy sírom-rívom vala mindenfelé..."

„Feljebb, írja Judit asszony, a német világban, nem terhelték ezen helyet… Ezer köböl stb. búzát vetettek ezen nyomorult éhenhalt Ugocsa vármegyére."

„Szörnyen megbúsul a szegénység. Sok könnyhullatással lett az executió. Mi lesz a vége, a jó Isten tudja."

Az executiókat természetesen ő sem kerülhette el, írja Takáts. Csak azt nem értem, miért mondja ő ezt „természetesnek", mikor minden természetes, csak az nem, hogy egy Koháry adót fizessen, sőt miatta executiókat szenvedjen. Ha ilyesmik a Habsburgok alatt „természetesek" lettek volna, minden magyar országgyűlés fegyveres lázadássá fajult volna.

Hogy lehetett volna executiót vezetni olyan magyar nemes ellen, akitől még adót se lehetett kérni?! Ha egy-egy német tiszt tudatlanságában vagy részegségében hasonló dologra vetemedett, a fejét követelték a szerencsétlennek s utána az országgyűlésen olyan „turbulens" jelenetek játszódtak le, hogy utána „elnyomó" királyaink még évtizedek múlva is rettegtek összehívni újra az országgyűlést. Hányszor hányták emiatt szemükre koronázó esküjük megszegését?! Rákóczi is megesküdött a magyar alkotmányra, de ki hányta valaha emiatt az ő szemére is az eskü megszegését?! Ezt Rakovszkyék se merték megtenni, mégis felkoncolták, kínpadra vonták, temetetlenül hagyták őket.

1709-ben ezt írja Koháry Judit a vejének: „Az adómat kell adminisztrálni. (Egy magyar nemesnek?!) Elég nehéz, édes fiamuram, de tótokként nagy dolog a muszi (muszáj). Elég könnyet ejtettem, mikor a rám kibocsátott executiót láttam… Mert ha hazám hasznát remélhetném, ha semmim nem maradna is, örömmel cselekedném, de keserves keresetkémet tékozlóan költeni látom. Ítéljen Isten."

Tehát szívesen tűrte volna még az erőszakos adóbehajtást is, ha látta volna, hogy van értelme, vagy van látszatja. A Rákóczi felkelését megelőző években ugyancsak volt értelme,

ugyancsak volt látszatja, mert a török menekült az országból s a magyar népet állítólag ütőverő idegen zsoldosok egyik fényes győzelmet a másik után aratták a törökön s még Buda várát is visszafoglalták. Vajon akkor miért nem tudtunk legalább néhány évig szívesen vagy legalább némát tűrni és szenvedni?

Még a Rákóczi-imádó Thaly Kálmán se kerülheti el, hogy ilyesmiket ne kelljen írnia (Thaly Kálmán: Ocskay László élete, 709. o.): „Az adószedési, vágómarha és gabonabehajtási expedíciók (tehát valóságos fiókhadjáratok) pedig nemcsak Pozsony és Nagyszombat tájára, hanem főként Nyitra és Bars vármegyék közép és felső, Trencsén alsó és Hont nyugati részei felé irányulnak vala. Csajághy keményhangú nyílt parancsokkal rendelé be az adókat a nevezett vármegyék községeitől, Beleznay őrnagy s Rác Miska, Kocsis János, Jávorka stb. hadnagyoknak majdnem naponként kiszáguldó (hogy retteghetett a nép ezektől a száguldó „hazafias" hősöktől!) és egész Pöstyénig, Bánig, Bajmócig, Bakabányáig fölbarangoló huszárjai és szabad hajdúi pedig (már tudjuk, mit jelent az a „szabad" hajdú) nem késtek azokat az élelmiszerekkel együtt behajtani vagy az engedetlen bírákat (akik kímélni próbálták a népet) bevinni Újvárba, honnét aztán mindaddig haza nem bocsátották, míg illető községeik a követelt adóösszegekkel ki nem váltották őket. E pénzekből fizettetett jó részben az újvári őrség. (Láttuk, hogy a Habsburgok alatt idegen (cseh) pénzből fizettetett.) A Berényi-napló feljegyzései telvék ilynemű adatokkal."

Látjuk tehát, hogy a Rákóczi „szabadsága" is csak olyanforma volt, mint az a „szabadság", melyet a Vörös Hadsereg és Rákosi Mátyás hozott. Rákóczi idejében is csak azért emlegették a szabadságot oly sokszor, mivel a valóságban nem volt meg.

Vagy Thaly ugyanezen művének 711. oldalán: „Az egegi csordát az újvári kurucok elkapták (megjegyzem, hogy Egeg színmagyar község s ott északon, a tótok felé, egyik végső őrállója a magyarságnak), Szántón a szentegyházat feltörték (pedig nem is katolikus, hanem protestáns „szentegyház" volt) és a parasztok benne való portékáját (tehát azért törték fel) elvitték, Báthból és más falukról egynéhány szekér búzát Újvárba hajtottak, az Ipoly mellett itt fel egészen Szebelléig és Csejkő táját szabadon nyargalják és a falukat húzzák-vonják és hódítják. (Ezért változtak át ezen a vidéken a hajdan magyar falvak tótokká.) Most is Újvárba búzát, zabot be kell vinni, mely falutól mennyit kívánnak… Mihályfi Gáspárné asszonyom Kistöre falujából minden búzáját és tavasziát ez elmúlt szombaton mindenféle marhájával együtt Újvárba hajtottak." (Eredeti feljegyzés Thaly Kálmán adatgyűjteményében.) Pedig hát világos, hogy ez a Mihályfi Gáspárné is nemesasszony volt, sőt protestáns is.

Tudvalevő, hogy ezeken a háborúval többé-kevésbé szükségképpen együtt járó szenvedéseken és anyagi veszteségeken kívül még mondhatatlan szenvedéseket és károkat okozott a magyar népnek Rákóczinak az a túl gyakran alkalmazott hadászati eljárása is, hogy az ellenséges seregeket – fegyveres erő, hadi tudomány és vitézség híján (ez állításunkra majd meggyőző bizonyítékokat hozunk fel) – úgy próbálta tönkretenni, hogy azokon a vidékeken, merre elvonultak, előre kihajtották házaiból, sőt falvaiból a népet, hogy a kiéhezett ellenséges sereg útjában ne találjon semmit s így a nélkülözés felőrölje.

Különösen mikor Rabutin vonult az Alföldön át Erdélybe (és onnan vissza), akkor tartotta szükségesnek Rákóczi, hogy ilyen módon védekezzék ellene. Hogy ez a haditechnika annak az „édes" magyar népnek, melynek érdekében Rákóczi állítólag fegyvert fogott, százszor többet ártott, mint amennyit Rabutin seregének, és százszor akkora szenvedést okozott, mint régebben a császári zsoldosok visszaélései, azzal – úgy látszik – Rákóczi nem törődött.

Könnyű elképzelni, mit gondolhattak és mit érezhettek a falvak szegény agyonnyomorgatott lakói, mikor egy egész vidék népét karhatalommal kényszerítették arra, hogy lakóhelyét elhagyja s vonuljon az erdőkbe, nádasokban, mocsarakba, s mikor nem az ellenség, hanem a saját szabadsághősei kényszerítették erre! Mennyi öreg és beteg s különösen mennyi csecsemő pusztulhatott el e kényszerköltözések közben, s különösen mennyire megsínylette ezt a mezőgazdaság, melynek árát aztán koplalás alakjában kellett leróni!

Képzelhetjük, milyen állapotban találta aztán a lakosság, mikor az ellenség továbbvonulása után újra visszatért, elhagyott házát, bútorát és ingóságait, melyeket kiköltözéskor nem tudott magával vinni! Hiszen olyan lakosságon, mely vele szemben így viselkedik, még egy baráti sereg is természetszerűleg bosszút állna. De a lakosság kiköltöztetése után legtöbbször maguk a kurucok gyújtották föl – mégpedig Rákóczi egyenes parancsára – a falut, sőt az alföldi várost, hogy a német semmit se találjon ott, mire odaér, még födelet se. A kutakat is betemették, elpusztították, hogy az oda érő német szomjan pusztuljon.

Érdekes, hogy hazafias történetíróink, mikor mindezt leírják, bámulják azt a hősi hazaszeretetet és önzetlenséget, hogy a magyar nép a haza érdekében még erre is kapható volt. Pedig hát aki ismeri a parasztlelket, sőt az emberi lelket általában, az nagyon jól tudja, hogy önként ekkora önfeláldozásról szó se lehetett még akkor se, ha a magyar nép valóban annyira azonosította volna magát Rákóczi ügyével, és valóban annyira lelkesedett volna érte, mint amennyire – ezt ugyancsak bebizonyítjuk majd – nem azonosította magát vele és nem lelkesedett érte. Ekkora önfeláldozás egyébként is legfeljebb csak egyedekben lehetséges, kik kivételek, de nem tömegekben és akkor is sokkal inkább értelmiségi egyedekben fordul elő, de nem a föld egyszerű népében s kivált olyan népben, melyet az évtizedes szenvedés és állati állapotok már tisztán a vegetatív életre szorítottak. De írásbeli bizonyítékunk is éppen elég maradt e korból, hogy a nép mennyire nem önként vállalta a nagy áldozatokat, sőt maguk Rákóczi vezérei is kérték, hogy a parasztságot ne kelljen ilyen nagy áldozatokra kényszeríteniük.

„Kurucok és labancok irgalmatlanul égették, pusztították a hadjáratuk útjába esett falvakat", mégpedig a kurucok többnyire „uruk parancsolatjából" (Károlyi). Ha a németek, mikor egy ilyen elhagyott faluba megérkeztek, dühükben pusztítottak, érthető, de hogy Rákóczi miért tette ki e pusztításnak az édes magyar nép falvait, előre megfontoltan, az már kevésbé érthető. Bizonyára arra gondolt, hogy a közérdek előbbrevaló a magánérdeknél. Ebben igaza volt. De arra is gondolnia kellett volna, hogy nemcsak a magyar haza számít, hanem a magyar emberek is és a hazaszeretetnek is megvannak a maga határai. No és aztán a magyar hazának lett valami haszna belőle?!

S lám, Rákóczit ezért se bántotta a lelkiismeret, mert láttuk, hogy még Vallomásaiban is hangsúlyozza, hogy mint magánember, bűnös volt, de mint fejedelemnek, egyedül csak a privigyei mészárlás bántja a lelkiismeretét, de az is csak mérsékelten, mert mikor elkövette, ennél se gondolt arra, hogy bűn az, amit tesz. De egyébként még ezt is és még akkor is, mikor Vallomásait írta, csak „levitas"-nak, könnyelműségnek, csekélységnek nevezi, nem pedig gonosztettnek.

Nevetséges mesterkedés, amivel Márki – de természetesen csak hazafias kötelességből – Rákóczi ezt a lelketlen hadviselésmódját menteni próbálja. Rákóczi hibáztatása – írja – „nem volt egészen helyes" (tehát még ő is csak annyit mer mondani, hogy „egészen" nem volt helyes). Mert hát Rákóczi, ahol lehetett, kímélte a magyar népet. Persze hogy kímélte, feleljük. Mert hát azt csak nem állíthatja józan ésszel valaki, hogy Rákóczi készakarva akarta tönkretenni azt a magyar népet, melyért állítólag fegyvert fogott s melynek elpusztulásával neki is szükségképpen el kellett volna pusztulnia?!

Az tehát Rákóczi számára nem mentség, hogy nem „egészen" volt helytelen az eljárása. De az se, hogy „az égetést csak a végső szükségben engedte meg". Hiszen ha anélkül is megengedte volna, akkor nemcsak emberi bőrbe bújt szörnyeteg, hanem még ráadásul elmebeteg is lett volna, mégpedig annak is a javából. Nem érv ez – mondom –, mert még Márki is kénytelen elismerni, hogy „volt idő, mikor Rákóczi arra gondolt, hogy Herbeville előtt mindent fel kell égetnie, ha vele szemben megnyerni akarja a háborút".

Annak ugyanis, aki csak ilyen eszközökkel tudja (de még így se tudta) megnyerni a háborút, mely nem védekező, hanem tőle kezdett, támadó háború volt, semmiképpen se lett volna szabad fegyvert ragadnia, ha az ország érdekeit nézte volna, nem pedig csak azt, hogy ő maga már úgy se veszthet semmit, mert hiszen már hazátlanná vált és birtokait már elvesz-

tette, fegyverrel azonban esetleg még visszaszerezheti hazáját is, birtokait is, s még dicsőséget is szerezhet, sőt ő, a szabad fejedelmek örököse, esetleg még éppúgy fejedelem is lehet, mint ősei voltak.

Igaz, égettek a császáriak is, nemcsak Rákóczi, pedig a császárnak is éppúgy hazája volt Magyarország, mint Rákóczinak, hiszen a magyarok királya volt. Az ő hadai azonban csak olyan falvakat gyújtottak föl – ezeket is csak kivételes esetekben –, melyeknek népe büntetést érdemelt, mert vétkezett, s már kimutatta rosszindulatát. (Sőt ez az idegen katonaság vagy legalábbis tisztjei, még azt is tudták, hogy a magyar nép nem önként költözött el előle. Ezért történt részéről gyújtogatás csak kivételképpen, egyes meggondolatlan katonák hirtelen dühéből vagy bosszúvágyából, melyen aztán már nem lehetett segíteni, de amelyet aztán a hadvezetőség igyekezett is a bűnösökön megtorolni.) Eközött és a kuruc portyázók gyújtogatásai között, kik külön e célból törtek be Ausztriába, ég és föld a különbség.

Márki „Pálffy gyenge mentségének" nevezi az arra való hivatkozást, hogy a császári seregben nem a németek gyújtogatnak, hanem a rácok. Ez azonban csak akkor lenne gyönge mentség, ha a németek megelégedéssel nézték volna a rácok gyújtogatását, vagy ha akárcsak ölbetett kezekkel nézték volna is. Ha ők maguk – mint kultúremberek – nem is tették volna, de titkon örültek volna annak, hogy a rácok megteszik helyettük. Azonban éppen nem így volt a dolog. Az igazi helyzetet jól láthatjuk a rácok felett parancsnokló Pálffynak 1706. augusztus 4-én kelt és Szentgotthárdról Savoyai Jenőhöz, a fővezérhez intézett leveléből:

„Embereim (a rácok) – írja itt – oly szép legények, hogy szebbeket nem is kívánhatni. De szintoly vadak is, mert gyújtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak s nincs, aki megakadályozhatná mindeddig, míg a német sereggel nem egyesültek, mert akkor majd szájukba tudjuk illeszteni a zablát. Saját tisztjeikre emelik a puskát, s hogy seregesen meg ne szökjenek, kénytelen vagyok szemet hunyni a rakoncátlankodásra." (Arneth: Das Leben des Grafen Guido Starhenberg, 415. o.)

A német sereggel való egyesülés se sokat használt, de a német parancsnok (Stahrenberg) nem tűrt seregében vadakat „se nem lévén reménye javulásukhoz ezerötszáz cimborát haladék nélkül visszaküldött Szerémbe és Horvátországba (azaz a hazájukba) s a maradékot német zászlóaljakba sorozta" (Szalay, VI., 352. o.).

Végeredményben tehát mégiscsak igaza volt Pálffynak, mert a németek végül mégis csak rendbeszedték őket. Akit pedig nem lehetett, azokat kiebrudalták a seregből. A németek tehát még úgy se tűrték a visszaéléseket (melyeket, mivel a háború Magyarországon folyt, a magyar nép szenvedett meg), mint a magyar Pálffy. Láthatjuk tehát belőle, mennyire nem gyönge mentség volt a Pálffyé, hogy nem a németek gyújtogattak, hanem a rácok.

De a kurucok még gyöngén se menthetők. Rákóczi a gyújtogatást „csupán a haza legnagyobb szükségében engedte meg", hozza fel a kurucok „erős" mentségeként Márki Sándor. „Csakhogy – teszi maga is hozzá – a mostani hadjáratban ezt az engedelmet elég gyakran kellett megadnia." (I., 565. o.) Pedig akkor, mikor ezt megállapítja, még csak az 1706. évnél tartottak, tehát azt, ami menthetetlen, nem végső halálküzdelmükben csinálták. Nem igaz tehát, hogy erre a kegyetlen hadviselésmódra feltétlenül szükségük volt s így ez menthetné őket.

Az se igaz, hogy Rákóczi a lakosság teljes kiköltöztetésére „engedelmet adott" alvezéreinek. Az igazság az, hogy ő ezt nekik egyenesen megparancsolta, sőt nagyon rossz néven vette, ha tábornokainak szíve irgalmasabb volt az övénél s a parancsot nem hajtották végre szigorúan. (Lehet azonban, hogy ha Rákóczi is ott lett volna a helyszínen, és személyesen tapasztalta volna, milyen kegyetlenséget jelent parancsa végrehajtása, az ő szíve is jobban meglágyult volna.)

Thaly Bercsényi-családjában olvashatjuk (III., 213. o.), hogy Rákóczi „a hűségére esküdött szegedi magyar lakosságot lakhelyeiből mindenestől kiköltözteté és Szolnokra telepíté. (Mi azt hittük, hogy ezt a módszert csak a kommunisták találták ki. Pedig hát ők legalább el-

lenségeikkel alkalmazták, nem a saját elvtársaikkal szemben.) A puszta várost porrá égettette". (Ezt még a kommunisták se csinálták meg még ellenségeik városaival se.)

Majd ugyanezen mű III. kötetének 433. oldalán: „A császáriak (1705-ben) eredetileg Szegedtől Aradnak a Maros mellett szándékoztak behatolni Erdélybe..., de meg kellett útirányukat változtatniuk, s nagy kerülővel Váradnak, Debrecennek, Szilágysomlyónak fordulniuk. Útjuk ezer fáradalommal, tömérdek nélkülözéssel járt: mert a hű alföldi nép Rákóczi parancsára mindenütt oda hagyá előttük községeit, marháit elhajtva és élelmiszereit elrejtve. Pusztán, üresen, lakosság nélkül találták még a nagy Debrecent is, csak Kecskemét és Nagykőrös lakossága várta be őket, mely engedetlenségükért aztán meg is lakoltak: büntetésül Bottyán tábornok 900 főből álló huszárezredét kellett újra egyenruházniuk" (tehát ezért voltak „hűek", akik „hűek" voltak!).

Láthatjuk tehát, hogy nemcsak az „átkozott" német volt a magyar néphez kegyetlen, sőt még azt is mondhatjuk, hogy nem is ő volt a legkegyetlenebb. Megállapíthatjuk azonban azt is, hogy nem az volt a különbség a debreceniek és a kecskemétiek és nagykőrösiek között, hogy az előbbiek hazafiasabbak voltak, mint az utóbbiak (mert ekkora hazafiság tömegesen nem is lehetséges), hanem csak az, hogy a hadsereg az egyik helyen nagyobb terrort alkalmazott, mint a másikon, s egyik helyt jobban meg tudta félemlíteni a lakosságot, mint másutt. A kecskemétiek megbüntetése világosan mutatja, mennyire nem volt önkéntes a debreceniek kiköltözése se. A valóságban azonban a debreceniek is sokkal kisebb áldozatot vállaltak „a közügy érdekében", mint amekkorát Rákóczi követelt tőlük.

Márkiban olvashatjuk ugyanis (I., 376. o.), hogy Rákóczi „Rozsnyón hallotta, hogy a német november 28-án megszállta Debrecent, melynek lakossága elfutott. A fejedelem azon szin alatt, hogy a lakosok hazaszállingóznak, égetőket akart a városra küldeni (!), ami nagy válságba, szorultságba hozta volna a császáriakat (hogy ez a debrecenieknek milyen óriási kárára lett volna, az nem számított). Rossz néven is vette Károlyitól, hogy a várost és vele az ellenséget megkímélte".

Látjuk tehát, hogy ahol a nép engedelmeskedett is és el is hagyta tűzhelyét, annyira nem önkéntes hazafiságból, hanem csak kénytelenségből tette, hogy ott is – mit se törődve azzal, hogy ezzel az ellenséget szolgálja – azonnal visszaszállingózott, ha módjában állt. (Ennyire nem félt tehát a németektől.) Egyébként, hogy ez a „hazafias" debreceni nép mennyire nem volt Rákóczi felkelése idején „hazafias", láthatjuk Jókainak abból a megállapításából, hogy katonát nem is adott Rákóczinak, hanem a véráldozatot pénzben váltotta meg tőle. („Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben" című műben írja ezt Jókai a debreceniekről.)

Egyenesen megdöbbentő azonban, hogy Rákóczi annyira nem kímélte a magyar népet, hogy képes lett volna még az üresen hagyott Debrecent is felgyújtatni s így köszönni meg lakosságának, hogy engedelmeskedett kiköltöztető parancsának, csakhogy az oda érkező ellenség ott minél többet nélkülözzön. Csak azért nem történt meg még ez is, mert tábornokának, Károlyinak, nem volt szíve hozzá. Rákóczinak lett volna szíve hozzá, sőt meg is haragudott Károlyira azért, mert neki lágyabb szíve volt.

„Emlékirataiban – írja Márki – a fejedelem őszintén megvallotta, hogy nagyon elcsüggedt, mert a pesti út (a német seregnek Erdélyből Pestre vezető útja) akadályozására küldött csapatai „szokás szerint" semmit se tettek. (Ilyen hős volt tehát az állítólag szabadságáért küzdő magyar nép!) Elcsüggedt, mivel legszebb tervei füstbe mentek; a hadviselés hibás elveiről elterjedt szerencsétlen elfogultság (ti., hogy a katonai siker érdekében alvezérei nem voltak kaphatók a lakosság koldussá és földönfutóvá tételére) annyira uralkodott az elméken."

Hogy képes lett volna az Alföld összes magyar városait fölégetni, csak hogy az átvonuló császári sereg útjában ne jusson élelemhez és hajlékhoz, mint láthatjuk, nemcsak a harcok idején, hanem még öreg korában, Vallomásai írása és vallásos áradozásai közben se bántotta Rákóczi lelkiismeretét, mert hiszen láttuk már, hogy egyedül csak a privigyei mészárlásért bántotta, azért is csak feltűnő mérsékelten. A városok felégetésével kapcsolatban még szám-

űzetésében is nem azért kínozta a lelkiismeret, hogy ő ilyen kegyetlen dolog elkövetésére parancsot adott, hanem még ekkor is csak az bosszantotta, hogy alvezéreinek olyan „hibás elvei" voltak a hadviselés tekintetében és a nép javára olyan „szerencsétlen elfogultság" uralkodott ostoba elméiken, hogy emiatt legszebb hadi tervei „mentek füstbe". Ő tehát nemcsak a maga fejedelemségét azonosította a haza ügyével, hanem e „szent" cél érdekében valóban minden eszközt megengedhetőnek, sőt kötelezőnek is tartott, még az Alföld úgyszólván minden városának felégetését is.

A hadviselés e „helyes" elvei annyira gyakran találtak alkalmazást Rákóczi fővezéri parancsaiban, hogy mikor Orosz Pál tábornokot Diószegre küldte, hogy az ott levő lovas- és gyaloghadak parancsnokságát átvegye, meghagyta neki, hogy „elegendő ereje nem lévén, főképpen csak arra vigyázzon, hogy az ellenség a föld népét sehol se találja otthon s meg ne lephesse" (Márki, II., 13. o.).

Cserei is azt panaszolja históriájában, hogy „a kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lőn a kétféle had között. Annál több kerített magyar város se vala Erdélyben: az is elpusztula Rákóczi miatt". (Márki, I., 592. o.) Tehát Kolozsvár (az egyetlen magyar lakosú „kerített város" Erdélyben) se a német, hanem Rákóczi miatt pusztult el, Cserei szerint.

De érdemes Herbeville-nek, a császári vezérnek, Magyarországon keresztül Erdélybe vonulását és Rákóczinak ellene tett „stratégiai" lépéseit tüzetesebben megnéznünk. „Károlyinak meghagyatott – írja Szalay (VI., 296. o.) –, hogy a Tiszántúlon közfelkelést hirdetvén a császáriak előtt tűzzel-vassal sivataggá tegye a földet egész Erdélyig. Kecskemét, Kőrös és Cegléd városai végveszéllyel fenyegettettek, ha az ellenség közelségére városaikat pusztán nem hagyják, ha Herbeville-t eleséggel ellátják." (Ezért lettek tehát olyan hősiesen „hazafiak" egyes alföldi városok lakosai. De hogy a kurucok is mennyire tudták, hogy ez a nagy hazafiság tényleg mennyire nincs meg a szívekben, mutatja a rémes fenyegetés azok ellen, akik véletlenül mégse lesznek eléggé hazafiasok. Jellemző, hogy a híres „három város" még ennek ellenére se volt hajlandó „hazafias" lenni. Pedig Kecskemétet kivéve, mely akkor még felében szintén kálvinista volt, tisztán kálvinisták voltak akkor még ezek a városok.)

„Károlyi hozzálátott súlyos tisztéhez (bizony nagyon súlyos tisztség lehetett), de amennyire nem éppen lehetetlen volt, mérsékletet és emberiességet igyekezett párosítani a szigorral. (Ilyen parancsba azonban ugyancsak nehezen lehetett emberiességet belevinni.) Kivált Kecskemét megmentésén fáradozott, melynek Herbeville útját vette, s melyet akkor is, ha a lakosok pusztán hagyják, akkor is, ha a fejedelemnek nem engedelmeskedik, egyaránt fenyegetett a végveszély."

Károlyi, aki tudvalevőleg ma már úgy szerepel, mint „aljas árulója" a magyar ügynek (Thaly különösen megveti), sokkal nagyobb szeretettel volt magyar népéhez, mint ura és parancsolója, a „nemzet" ügye mellett mindhalálig kitartó Rákóczi. Még szót is mert emelni nála a három város érdekében, de Rákóczi Szécsényből 1705. szeptember 16-án így felelt neki:

„A háromvárosiak nagy maguk ajánlása nem egyébre való, hanem csak hogy színmutatás alatt maradhassanak otthon és az ellenség ingruálván attól vegyék maguk protectióját." (Rákóczi tehát csak ennyire becsülte ezen kiváló alföldi magyarok „önkéntes" hazafiságát.) „Azért kegyelmed őket in tempore csak szállíttassa el." (Rákóczi tehát egy cseppet se hatódott meg.)

Szeptember 22-én újabb érvek és kérések hatása alatt már egy kissé Rákóczi is enged: „Tagadhatatlan dolog, consideratióra való azon városoknak elpusztítása, mely sokaknak kárvallások nélkül meg nem lehet. De ellenben helyben való maradások is nem kevesebb questióra való. Mindamellett, ha kegyelmed csak azt tapasztalja, hogy két-három napra az ellenség magát megprofontozza és nagyobb gonoszt nem remélhetünk, azért megmaradhatnak. De ha praevideálhatna kegyelmed olyat, hogy az ellenség az ő megmaradásokkal szaporodni fog, tanácsosabb nekik elpusztulni" (!). Tehát, ha az ellenség e három nagy magyar város megmaradása árán csak pár napra tud élelmet szerezni, nem bánja, maradjanak. De ha megkí-

mélésükből az ellenségnek nagyobb haszna lenne, például hosszabb időre tudja magát belőlük ellátni élelemmel, akkor inkább pusztuljanak el.

Az eredmény – nem Rákóczi, hanem Károlyi érdeméből – az lett, hogy Károlyi nem engedelmeskedett, nem pusztította el a három híres magyar várost, sőt népét se kényszerítette földönfutásra, noha Herbeville jól ellátta magát bennük és még húszezer forintot is behajtott rajtuk. (Az összeg mutatja a német vezér méltányosságát, mert három ilyen nagy és gazdag várostól ugyancsak nem túl nagy összeg). Mivel a kuruc katonaság még így is fel akarta gyújtani a várost, a lakosság még másvilágra is küldött közülük jó egynéhányat. Értsük meg: nem a németek, hanem Rákóczi katonái közül!

Rákóczi mérges a tervei meghiúsulásáért. Szeptember 25-én ezt írja Károlyinak: „Ha a német Kecskemétet elhagyja, tétesse porrá kegyelmed azon várost, úgy Kőröst is." A magát állítólag minden csekély emberi gyarlóságai miatt agyongyötrő Rákóczit ezért se bántotta a lelkiismeret még Vallomásaiban se, mert hiszen láttuk, hogy mint fejedelmet, egyedül csak a privigyei mészárlás miatt bántotta, bár neki az is „csekélység" volt. Pedig ezzel a porrátétellel már az ellenségnek se ártott volna, csak egyedül a magyar népnek, mert most már csak bosszúból történt volna az egész. Nem Rákóczi érdeme, hogy Károlyi most is jobb magyar volt nála, főképpen pedig megfontoltabb és irgalmasabb és az elrendelt „porrá tevés" elmaradt.

Hogy a jóságon kívül mennyire okosabb is volt ebben Károlyi Rákóczinál, bizonyítja az, hogy Herbeville távozása után a kecskeméti és kőrösi ifjúság nagy számmal gyülekezett a kuruc zászlók alá. Mivel ez csak a németek távozása után történt, még nem bizonyítja ugyan az önkéntességet, annál kevésbé a lelkesedést, de annyi bizonyos, hogy ha Károlyi végrehajtotta volna Rákóczi parancsát vagy akár csak közölte volna ezt a néppel, bajosan tudott volna elérni ekkora eredményt.

Mikor Herbeville a háromvárosból a hajdúvárosokba és Debrecenbe ért, mint már tudjuk, itt csak üres házakat talált. Persze itt se hazafiságból költöztek el a lakók, hanem mert a nép „köteles volt a városból kitakarodni" (Szalay, VI., 298. o.). Hogy itt Rákóczi terve jobban sikerült, bizonyára onnan volt, mert a német ide később ért s így a kurucoknak több idejük volt az előkészületre s a Duna-Tisza-közi kudarcuk után itt már bizonyára sokkal keményebben is léptek föl, mint ott. Debrecenben nemcsak embert, hanem gabonát és szarvasmarhát se találtak a németek, de – mint Szalay írja – annál több bort.

Bosszúságukban, hogy ital volt, de ennivaló nem s még nőket se találtak, akikkel széles jókedvükben kitáncolhatták volna magukat, fel akarták gyújtani a várost, de noha részegekkel volt dolga, a német parancsnokság mégis nemcsak megpróbálta, hanem meg is tudta akadályozni a város elhamvasztását, noha – legalábbis a Rákóczi-féle stratégia elvei alapján – ezt a debreceniek ugyancsak megérdemelték volna.

Láttuk, hogy Rákóczi nemcsak azt akarta, hogy Debrecenből a lakosság kiköltözzék, hanem a már üres várost – hogy az ellenségnek annál többet árthasson – még fel is akarta gyújtatni. Szándékától az tartotta vissza, hogy ezzel a lakosságnak többet ártott volna, mint az ellenségnek. Ugyanekkor az a német, mely a magyart állítólag oly ádázul gyűlölte, ezt még részegségében se tette meg Debrecennél, noha ezt a gyűlölet most a magyar nép kiköltözésével és élelmiszerei és állatai elszállításával egyenesen kényszerítette.

Utána még szeptemberben is nemcsak Károlyinak, hanem még Bercsényinek is úgyszólván az a fő foglalkozása, hogy a császáriak elől „elhordván minden eleséget, pusztítsa a vidéket." (Szalay, VI., 361. o.) Szeptember 13-án ezt írja ma is meglevő naplójába Károlyi: „Maklárt, az egri malmokat égettettem." De utána teszi azt is: „urunk parancsolatjából". Ezzel aztán azt is jelzi, hogy ő maga az ilyen hadviselésért a maga lelkiismerete szerint nem merné vállalni a felelősséget.

Nem csoda, hogy Rabutin is – aki ellen ez a legutóbb említett égetés irányult – elvesztette már a türelmét. Hogyne vesztette volna el, mikor mi úgy tartjuk számon, mint a császári vezérek nálunk működő egyik legkegyetlenebbjét. Ugyanekkor ő ezt írja naplójába: „Szep-

tember 22-én, mivel a malmok mindenütt megrongáltatnak és a nép elszállíttatik, rémítésül felgyújtattam Miskolcot."

Az előzmények után nem természetes-e ez s nem csinált volna-e hasonlót még egy epe nélküli vezér is, tehát végeredményben még ez is nem Rákóczi bűne-e? Neki előre kellett látnia, hogy ha neki ez a stratégiája, akkor ugyanez az ellenség részéről is elő fog fordulni. Így pusztult aztán a szegény magyar nép és fáradságának gyümölcse, a magyar vagyon. Mi pedig mindenért a németet, annak gonoszságát és magyargyűlöletét okoljuk, pedig hát hogy Rabutin se nézhetett mindent ölbetett kezekkel, annál mi se természetesebb. Hiszen neki is fegyver volt a kezében és neki is rendelkezésre álltak azok az eszközök, melyek Rákóczinak.

Annak a szabadsághősnek, aki csak a magyar nép tönkretételével tudta védeni a magyar népet, nem lett volna szabad fegyvert fognia, vagy ha már mégis megtette, azonnal le kellett volna tennie a fegyvert, mihelyt látta, hogy az ellenség ellen csak így tud védekezni. Ezt annál inkább megtehette volna, mert hiszen a szatmári béke vívmányait úgy is el tudta volna érni; sőt ha előbb hagyta volna félbe a harcot, még annál többet is. Rákóczinak azonban fejedelemség kellett, s azért nem kötött békét, mert békekötéssel azt nem tudta volna elérni. Pedig hát azt később se tudta. Rákóczi azonban fegyverletétel, illetőleg békekötés helyett meglincseltette, kivégeztette, megkínoztatta azokat az országgyűlési követeket, akik megbízóik nevében a békét kérték, pedig hát ugyancsak félénk tisztelettel kérték és ugyancsak nem ok nélkül kérték.

1706 végén a svéd királynak ezt üzeni Rákóczi: „Nem vagyunk szűkében az eleségnek, vannak számos katonáink, velünk van egy lélekkel a nép (látjuk majd később, mennyire nem volt ez igaz), de hadaink még nem lévén elégségesen felszerelve (később még kevésbé voltak, de később már eleség se volt) és fegyelmezve, gyakorlott katonákkal nagyobb csatákban ütköznünk meg veszedelmes volna. Ez az ok, hogy könnyebb támadásokra, csipkedésekre, portyázásokra szorítkozunk, mik az ellenség rögtöni megakasztására elégtelenek. Ezért kell a lakosok elszállításához, a falvak elhamvasztásához folyamodnunk, hogy az eleség nélkül maradt ellenség erődített helyeinket ne vívhassa. Ezen eszközzel szerencsésen éltünk a jelen évben, de ha jövőben is rászorulnánk, elpusztítván az országot, baj háramolna belőle, nem haszon." (Szalay, VI., 394-395. o.)

Rákóczi tehát még csak gondolni se mert arra, hogy Herbeville-nek, majd Rabutinnak az országon átvonuló seregét megtámadja, bármilyen kisszámú volt is ez a sereg. Helyette a lakosság földönfutóvá tevésével, vagyona elpusztításával, falvai, városai felégetésével védekezett, noha azért ragadott fegyvert, hogy a magyar népet a zsoldosok (akik legalább nem hiába tartózkodtak itt, hanem felszabadították az országot) zsarolásaitól megvédje. Ő ilyen eszközöket használt erre a „megvédésre", s noha ilyen eszközöket használt, célját mégse érte el. S ezt a kettős szégyent és kudarcot nem lehet elintézni azzal, hogy mi csak azért is rajongunk Rákócziért.

Ki szegte meg jobban és többször a magyar alkotmányt: Lipót vagy Rákóczi?

Számtalan esetet hoztunk fel már arra, mennyire jól bírja a kritikát Lipót mind a magyar alkotmány, mind a józan ész szempontjából. Nem hiába volt annyira lelkiismeretes és nem hiába kérte mindig annyira a tanácsokat minisztereitől is, lelkiatyáitól is. Éppen nem mondhatjuk azonban ugyanezt az őt, illetőleg politikáját annyira keményen bíráló Rákócziról, aki állítólag Lipót alkotmány elleni bűnei miatt fogott fegyvert. Pedig hát Rákóczi csak nyolc évig „uralkodott", tehát csak ilyen rövid ideig volt alkalma az alkotmány megszegésére, míg Lipótnak egy fél századig. S Rákóczit egyedül csak a magyar alkotmány kötötte, nem pedig mint Lipótot kívüle még egy tucat ország törvénye és szokása, melyek egymásnak oly sokszor mondottak ellent és amelyek megtartására egyaránt megesküdött.

Lipótot törvényszegésekkel vádolni egyszerű kortesfogás és tudatos politikai mesterkedés. A vád emelőinek nem a törvény megszegése fáj, hanem csak ürügyet keresnek vele már előre megalkotott politikai állásfoglalásuk támogatására s ez ráadásul éppen olyan emberek részéről történik, akiknél többször senki se szegte és szegi meg az állítólag annyira tisztelt törvényt és alkotmányt.

Sajnos, magáról Rákóczi Ferencről is meg kell állapítanunk ugyanezt. Hány nemest tartóztatott le ugyanis ő törvényes elítélés előtt és nélkül és hányat ítélt el országgyűlési határozat nélkül, bár – mint akár a szécsényi, akár az ónodi gyűlés lefolyása bizonyítja – ő alatta az országgyűlések se voltak azok a szabad és nyíltszájú testületek, melyek véleményüket ki is merték mondani. Az ő országgyűlései – lehet-e ennél nagyobb alkotmánysértést elkövetni? –, eltekintve attól, hogy nem is voltak országgyűlések, hanem csak gyűlések, megfélemlített testületek voltak, melyek őellene sose mertek határozni, de még szerényen szólni se. Nem merték ezt tenni még akkor se, mikor végét járta már a hatalma, s mikor már majdnem mindenben más volt a véleményük, mint neki.

Vajon a lefejeztetett Ocskay, Bezerédi és társai nem magyar nemesek voltak-e, s vajon nem verette-e őket bilincsbe, már a törvényes ítélet elhangzása előtt is? S vajon megtárgyaltatta-e ügyüket az országgyűléssel, s nem olyan bíróságokkal tárgyaltatta-e perüket, melyeknek eleve kötelességük volt őket halálra ítélni? Hiszen Ocskayt egyenesen egy kis érsekújvári kuruc házibíróság ítélte halálra, s mire az országgyűlés megtudta, hogy elfogták, már rég nem is élt.

S vajon a magyar alkotmány szerint bűnös volt-e Ocskay vagy Bezerédi? Igen, bűnös volt mindkettő, de nem Rákóczi „fejedelem" (vajon lehetett-e fejedelme magyar embernek akkor, mikor koronás királya volt?), hanem Lipót, illetőleg I. József, a király ellen. Ocskay is, Bezerédi is a császári és királyi seregben volt azelőtt tiszt, s megszegvén a legfőbb magyar hadúr, a király szolgálatára letett esküjüket, álltak Rákóczi mellé. Ezért joggal és méltán halálra ítélhette volna őket a király katonai bírósága, de nem Rákóczié s nem éppen amiatt, mert megbánták bűnüket, s hogy jóvá tegyék, visszatértek régi urukhoz, az ország koronás királyához. Magyar nemeseket igazságtalanul halálra ítélni bizonyára „kissé" törvénytelenebb dolog volt, mint a valóban hűtlen Rákóczit elítélni azért, mert a francia király háborúra bujtotta a saját koronás királya ellen, de viszont perének koronatanúja németalföldi nemes volt, nem pedig magyar nemes.

Aztán Lipót „átkos", „elnyomó" uralma alatt mennyivel nagyobb úr volt egy magyar nemes, mennyivel jobban tiszteletben tartották nemesi kiváltságait, mint Rákóczi uralma alatt!

A kuruc Újvárban (Érsekújvár) Csajághy János, a parancsnok, noha csak ideiglenes parancsnok volt, az 1709. november 25-i haditanácsban Várallyay János őrnagyot egyszerűen agyonszúrta, Pongrácz János alezredest pedig ugyanakkor vasra verette, mert ott az övével

ellenkező véleményt képviseltek s ezzel magukra haragították. (Thaly Kálmán: Ocskay László, 776-777. o.)

A nagy „szabadságban" tehát ide jutott az a magyar nemesi kiváltság, hogy bűneiről csak az országgyűlés ítélhet, s addig, míg ez meg nem történt, még a király se emelhet rá kezet! A kuruc világban nem letartóztatnak, hanem egyszerűen leszúrnak vagy vasra vernek magyar nemeseket csak azért, mert a feljebbvalójuk mérges. (Mert Csajághy természetesen nem olyan „nyálkás" ember volt, mint Lipót). De azért azt még a kurucok is hangoztatják, hogy Várallyay leszúrása jogtalanul történt. Ami pedig Pongrácz János vasra verését illeti, Ocskay László Thaly megírta életéből tudjuk meg, hogy a császáriaknak a kezükbe került lázadó kuruc tiszteket eszük ágába se jutott vasra veretni. Még akkor se tették meg ezt, ha ezek a kuruc tisztek azelőtt a császár és király tisztjei voltak, esküszegően szöktek át a kurucokhoz s utána kerültek újra a császáriak kezébe.

Győr császári parancsnokának, báró Bruckenthal ezredesnek, 1710. január 18-án a kurucokhoz intézett levele azzal fenyegetőzik, hogy a Győr várában levő kuruc hadifoglyokat „tüstént bilincsekbe vereti", sőt még súlyosabb büntetéssel s halállal is sújtja, ha a kurucok Ocskayt ki merik végezni. (Mikor báró Bruckenthal ezt a levelet megírta, Ocskay már ki volt végezve.) E fenyegetésből világosan látható, hogy a császáriak fogságában levő kuruc tisztek ott nem voltak vasra verve.

Ocskay magyar nemes volt s így tulajdonképpen csak az országgyűlés ítélhetett róla, sőt addig még letartóztatni se lett volna szabad. Igaz, hogy akkor, amikor a király hűségére visszament, megszegte Rákóczinak tett esküjét, de viszont az is igaz, hogy mikor Rákóczira felesküdött, a királyra tett esküjét szegte meg s így ez a második, Rákóczinak tett eskü érvénytelen volt. Csak kötelességét teljesítette és elkövetett bűnét tette tehát jóvá, mikor első, egyedül kötelező esküje értelmében visszatért királya seregébe.

Ocskay kivégzésével mégis annyira siettek a kurucok, hogy 1710. január elsején fogták el, másodikán érkeztek vele Érsekújvárba s harmadikán már ki is múlt a vérpadon. Hogy kivégeztetése mennyire lehetett törvényes, sejthetjük onnan, hogy mialatt a haditörvényszék az ügyet tárgyalja, Csajághy, az előbb említett „szelíd" parancsnok, tárgyalás közben felszólítja a bírákat, hogy siessenek az ítélettel, mert a tömeg dühét már tovább féken tartani nem tudja. Felmenthették volna-e hát ezek a bírák Ocskayt vagy adhattak volna-e neki legalább kegyelmet?

Ha így áll a dolog, a pert fel kellett volna függeszteni és olyan időre halasztani, mikor a bíróság nyugodtan, szabadon s így igazságosan tárgyalhat, nem pedig siettetni a határozatot. Hiszen Csajághy üzenetében már az is benne volt, hogy az ítélet csak halál lehet, mert ha a tömeget még amiatt se lehetett féken tartani, mert az ítélet késett, hogy lehetett volna féken tartani akkor, ha az ítélet felmentő, vagy akár csak nem halálra szóló lett volna?

Az is jellemző, hogy az a vad Csajághy, aki annyira nem tűrt ellentmondást, hogy egyszerűen leszúrja a neki ellentmondó őrnagyot, az alezredest meg vasra vereti, a tömeg dühével szemben most tehetetlen. Annak a bíróságnak tehát, mely Ocskay életéről tárgyalt, lehetetlen volt nyugodtan tárgyalnia, de egyébként is előre meg volt szabva számára, hogy ítélete csak halálos lehet. Ha nem az lett volna, akkor a bírákat is szétszaggatta volna az a tömeg, melyet még a vad Csajághy se tudott vagy nem akart féken tartani.

Ilyen „igazságos" volt tehát és ilyen „törvényes" körülmények közepette történt Ocskay, az „áruló", de egyúttal a leghíresebb kuruc vitéz feje vétele, hogy nemesi kiváltságokról vele kapcsolatban említést se tegyünk. Rákóczi pedig milyen nagy igazságtalanságról és törvénysértésről beszél a maga személyével kapcsolatban csak azért, mert áruló, hűtlen és esküszegő volt ugyan, de ezt vele szemben nem egy magyar, hanem csak egy németalföldi nemes bizonyította, bár azt maga se merte tagadni, hogy az, amit ez a külföldi nemes állított róla, igaz volt.

Az a jog azonban mindenképpen és minden körülmények között megillette Ocskayt, a magyar nemest, hogy ha már mindenképpen halálra kellett ítélni, ez csak fejvétellel történhetett. Fölakasztani – hogy még kínosabb és még megalázóbb halálnemekről ne is beszéljünk –

semmiképpen se volt szabad magyar nemest. Azonban azok után, amiket már közöltünk, talán már nem is meglepő, sőt csak természetes, hogy mivel a törvény lefejezést írt elő, ez a magyar köznemesekből álló kuruc törvényszék, amelynek létezésére az egyedüli állítólagos jogcím az volt, hogy Lipót nem tartotta meg a magyar törvényeket, köztük elsősorban a nemesi kiváltságokat, természetesen Ocskayt csak azért is nem egyszerűen csak halálra ítélte, hanem azt mondta ki, hogy nem fejvétellel kell kivégezni, még csak nem is akasztással, hanem karóba kell vonni. Úgy látszik, a tisztelt bírák attól féltek, hogy a vad Csajághy akkor se tudja majd féken tartani a felbőszült tömeget, ha az ítélet csak fejvételre fog szólni.

Lám, a „véres" Carafának, pedig neki nem csupa magyar nemesekkel, hanem részben csak megtollasodott eperjesi kalmárokkal volt dolga, akiknek karóba húzását vagy legalább felakasztását a magyar törvények se tiltották, s noha ő „kissé" több joggal lehetett volna felháborodva „áldozatainak" hűtlensége és esküszegése ellen, mint az esküszegő kurucok Ocskay második bűnös esküjének megszegése miatt, még csak eszébe se jutott a karóba húzás, annál kevésbé a magyar törvényeknek csak azért is semmibe vevése. Ő csak lefejeztetett. Mégis milyen mészáros hírébe került, sőt éppen ezért került mészáros-hírbe!

Igaz, hogy végeredményben aztán Ocskayt se vonták elevenen karóba, hanem őt is úgy fejezték le (bár a hóhér olyan keservesen csinálta a dolgot, hogy a földön húzta-vonszolta véres testét, s végül a már földön fekvő szerencsétlennek, hogy végül meghaljon, úgy nyiszálta el a torkát, mint a csirke nyakát a gazdaasszony), ez azonban már nem Csajághy vagy a kurucok érdeme. Ocskayt csak azért nem vonták karóba, mert testvére, Sándor, szintén híres kuruc tiszt volt, s ráadásul éppen ott szolgált Újvárban akkor, mikor Lászlóval ez a gyalázat történt.

Ő esdekelt Csajághynál, hogy ennyire ne gyalázza meg családját s vele őt magát is. Még esdeklésével is oly nehezen tudta azonban Csajághyt rávenni arra, hogy legalább ebben a mellékes tekintetben tartsa meg azt a magyar alkotmányt, melyet egyébként is kutya kötelessége lett volna megtartania (úgy látszik azonban, hogy ez nálunk csak az „idegen" királynak kutya kötelessége), hogy szegény Ocskay Sándor később már egyenesen „könnyek közt" könyörgött (pedig ilyesmi egy kuruc tisztnél bizonyára nem könnyen történt meg). De – úgy látszik – még ez se használt, mert végül már egyenesen „térdre hullva" esedezett (szép kis magyar önérzet és szabadság!), míg végül sikerült elérnie azt a „kegyet", hogy a magyar szabadság és törvényesség bajnokai legalább ebben az egy tekintetben megtartsák a magyar alkotmányt s így testvérét, a magyar nemest, nem kerékbe törték, hanem „csak" lefejezték. (Thaly Kálmán: Ocskay László, 755. o.)

„Nagy" Bercsényi Miklós, a kuruc fővezér azonban, ahelyett, hogy szidta volna Csajághyt törvénysértéseiért, talán még rajta is túltett a törvények meg nem tartásában. Ocskay elfogása után ugyanis császári részről egyszerre több forrásból is óva óvták a kurucokat bosszújuk szabad kielégítésétől és mert jól tudták, hogy másképp óvásuknak aligha lesz foganatja, mindjárt megtorlással is fenyegetőztek. Nem is sejtették ugyanis, hogy a kuruc bosszúvágy annyira féktelen, hogy az, akiért közbeléptek, akkor, mikor közbeléptek, már rég nem is volt életben.

Bercsényi, a császári részről várható megtorlások miatti dühében 1710. február 20-án ezt írta az Ocskay kivégzésének jogi oldalát intéző Szulha Ferencnek: „Jobb lett volna in prima furia (a düh pillanatnyi hevében) tumultuarie (lincselésszerűen) összevagdalni (Ocskayt). Nem lett volna az ellenségnek is oka a repressaliára. Akartam is írnom, de amint kegyelmetek leveléből láttam, már későn volt. (Tehát még Bercsényi se gondolta volna, hogy ilyen gyorsan el lehet intézni egy „törvényes" kivégzést és egy magyar nemes életét.) Ezt azért most csak praecautione írom in futurum"(!).

Bercsényi tehát jobb szerette volna, ha Ocskay kivégzése még annyira se lett volna törvényes, mint amennyire volt. Ő azt tartotta volna a legokosabbnak, ha minden ítélet nélkül a kurucok egyszerűen összevagdalják. Így legalább mondhattuk volna – így érvel –, hogy a törvénytelenséget nem tudtuk megakadályozni. (Hogy az, amit mondunk, igaz-e, az termé-

szetesen nem számít.) Igaz ugyan, hogy tanácsa – írja – most már eső után köpönyeg, de a jövőben (in futurum), ha előfordul még majd hasonló eset, Szluháék még hasznát vehetik tanácsának.

Így ír és így gondolkodik tehát az az ember, aki Rákóczi után a legtekintélyesebb szerepet játszotta azok között, akik Lipót „törvénytelenségeit" tovább már nem tudták nézni s az Aranybulla alapján (melyet egyébként arra már el is töröltek) a legszentebbül meg voltak győződve róla, hogy e törvénytelenségek megbosszulására nekik a Lipót kezébe letett hűségesküjük ellenére is joguk volt ellene fegyvert ragadni. Miközben aztán fegyverrel álltak bosszút a törvénysértésekért, ők maguk így tartották meg ugyanazokat a törvényeket, melyek megsértését megbosszulni akarták.

A császáriak akkor, mikor a kurucokat Ocskay kivégzésétől óvták, azzal fenyegetőztek, hogy ha ezt meg merik tenni, ők Ocskay élete megtorlásául tízet fognak kivégezni kuruc tiszt-foglyaik közül. Mivel e fenyegetésük után már napok múlva hallaniuk kellett, hogy az, amit ők a kurucoknak annyira tiltottak, akkor, mikor tiltottak, már rég meg is történt, már csak azért is szükségesnek tartották fenyegetőzésük beváltását, nehogy a kurucok azt higgyék, hogy amivel ők fenyegetőznek, azt nem kell komolyan venni.

De micsoda más emberek voltak ők még most is, mint a kurucok! Kivégeztek ugyan megtorlásul ők is tizet (nem 300-at, mint Rákóczi szintén megtorlásul Privigyén), de nem ártatlanokat, mint Rákóczi, s különösen nem olyanokat, akiknek bántatlanságát előtte ők maguk hivatalos írással biztosították. Ők most is gondosan vigyáztak arra, hogy csak olyanokat büntessenek, akik a halált Ocskay galád kivégzése nélkül is megérdemelték volna s eddig is csak kegyelemből kerülték el a büntetést.

Noha még egy rabló cigányt (Oszla Ferencet) is ezen a címen végeztek ki, hogy valamiképpen kijöjjön a tíz s így szavukat meg ne szegjék, mégis, még így is csak nyolc lett a tízből. Csak azért ugyanis, hogy fenyegetésüket beváltsák és a szavukat meg ne szegjék, nem volt szívük senkit se kivégeztetni (mert azt csak elhitetjük, hogy volt tíz kuruc foglyuk, sőt tiszt is volt tíz). Pedig hát nekik összes foglyaik bűnösök (felségsértők, hűtlenek, lázadók, esküszegők) voltak, akik pedig nem voltak királyi tisztek vagy katonák azelőtt, azokat is kivégeztethették volna, mint partizánokat. Láthatjuk belőle, hogy Lipót katonái nemcsak törvényes alapon állók és igazságosak, hanem mennyire emberségesek is voltak.

Ocskay halálának megtorlásául a császárnak először a fogságukban levő Fodor László kuruc dandárnokot fejeztették le. Ő ugyanis először is császári és királyi tiszt volt, azelőtt, tehát azon a címen, hogy katonai esküjét megszegte, rögtön fogságba kerülése után sokkal igazságosabban végezhették volna ki, mint Ocskayt Rákóczinak tett érvénytelen esküje megszegése miatt a kurucok. Másodszor Nezsider 1708 augusztusában való bevételekor ennek a Fodor Ferencnek a katonái a polgári lakosságon (bizonyára azért, mert Nezsider lakói, kik egyébként is németek, kurucellenesek voltak), asszonyokon, gyerekeken borzalmas kegyetlenségeket követtek el, mely kegyetlenségek valóságát még Thaly Kálmán is elismeri (Ocskay László, 789. o.) s csak annyit tud Fodor mentségére felhozni, hogy nem biztos, hogy a kegyetlenségek az ő parancsára (!) történtek. Látjuk tehát, hogy még Thaly szerint is lehetséges, hogy ezeket a kegyetlenségeket egyenesen Fodor rendelte el. Pedig hát a parancsnok akkor is bűnös, ha a gaztetteket nem elrendeli, hanem csak elnézi. Legalább ennyit pedig még Thaly kifejezései alapján is egészen bizonyosan Fodor terhére írhatunk.

A császáriak ezt mind tudták. Igazán csodálkoznunk kell tehát, hogy Fodor a császári fogságban egész addig, míg csak Ocskayt a kurucok ki nem végeztették, még semmi büntetést nem kapott, nem csak vasra nem volt verve, hanem olyan bánásmódban részesült, mint a többi fogoly tiszt (annak ellenére, hogy a 300 eperjesi német katonát Rákóczi ekkor már Heister kegyetlensége címén már lemészároltatta). Hogy a vele való bánásmód is jó lehetett, következtethetjük abból, hogy míg a kuruc fogságba került Ocskayt sebesült volta ellenére vérrel borítottan (mert így került fogságba) is agyon akarta verni az újvári kuruc őrség s annyira dühöngött ellene, hogy még a vad Csajághy se tudta (vagy akarta) volna megvédeni

hosszabb időn át, maga Ocskay pedig – pedig elhihetjük, hogy volt benne akkora virtus vagy bátorság, mint Fodor Ferencben, hiszen egyenesen legendás vitézségű ember volt – ijedtében egyszerre bűnbánó kuruccá változott vissza, addig az esküszegő szökött császári tiszt, aki a királyukhoz hű nezsiderieket halálra kínozta és kardélre hányatta még akkor is, ha asszonyok és gyermekek voltak, még mint fogoly, a győri várban is olyan magabiztos, hogy „fogsága idején fenyegető és gyalázó szavakat ejtett legkegyelmesebb királya ellen és fenyegetőzött, hogy mindenekért bosszút fog állni" (az őt halálra ítélő hadbíróság ítéletének megindoklása). Láthatjuk belőle, milyen dolga lehetett a fogságban Fodornak és milyen Ocskaynak.

Akit a fogságban kínoznak, megfenyegetnek vagy terrorizálnak, az nem így szokott viselkedni. Tehát míg Ocskayt el nem fogták és meg nem gyilkolták a kurucok, addig a császáriak Fodort, az esküszegő volt császári tisztet, nemcsak nem bántották, hanem oly úri módon bántak vele, hogy még ő mert fenyegetőzni. Fenyegetőzését is hiába tudta meg a császári és királyi parancsnokság, még ezért se bűnhődött volna, még ezt is zsebre vágták volna tőle, ha Ocskay élete megmentése végett nem tartották volna szükségesnek a kurucok megfenyegetését s ha fenyegetésük eredménytelensége miatt nem tartották volna magukra kötelezőnek fenyegetőzésük beváltását. Ha Ocskay tragédiája meg nem történik, Fodor még azt is büntetlenül úszta volna meg, hogy még fogságában is gyalázta királyát s még ott is ő fenyegetőzött.

Ha Fodor nem lett volna mindennek a tudatában, nem is mert volna, mint fogoly, ilyen fenyegetően és kihívóan viselkedni. Rákosi Mátyás vagy Sztálin foglyai nem a kommunizmust szokták börtönükben szidni, hanem úgy viselkedtek, úgy szánták-bánták bűneiket, sőt úgy magasztalták a kommunizmust, mint egy emberi féreg. De nem viselkedtek másként Hitler foglyai se, sőt mint Ocskayn jól láthatjuk, a kurucok foglyai se. Vele is úgy bántak kuruc rabtartói, hogy még az ő büszkesége is megtört s még az ő vasidegei se bírták a dolgot: mint a kurucok foglya, már ő is a császáriakat (tehát saját magát) gyalázta.

A második, megtorlásból kivégzett kuruc fogoly Wolffart János (vagy Ádám) volt (látjuk, milyen színmagyar!). Szintén császári tiszt volt azelőtt és 1705-ben szökött meg, mint százados, győri századától. Neki árulásában még az a mentsége se lehetett, hogy legalább magyar volt. S lám, a császáriak még őt se büntették árulás miatt mindaddig, míg a kurucok Ocskayval elkövetett törvénytelensége és kegyetlensége erre rá nem kényszerítette őket.

A harmadik megtorlásul kivégzett, a szintén nem túlságosan színmagyarnak látszó Palkovics Ferenc volt, akiről báró Bruckenthalnak fent idézett levele azt mondja, hogy „becsületszavára, hogy mindenről nyugodt lehetek, szabad járást-kelést és szállást engedtem volt" (így bánt tehát a fogoly kuruccal a magyarokat állítólag oly ádázul gyűlölő német parancsnok). Ezt a rendkívüli emberséget aztán azzal hálálta meg ez a kiváló hazafi, hogy még győri fogságából is levelet írt a kurucokhoz, melyben lelkesíti és kitartásra buzdítja őket és Istenére esküszik benne, hogy ő még a töröknek is inkább szolgál, mint a császárnak (tehát mint a magyar királynak).

A levelet elfogták, Palkovics nem is tagadta, hogy ő írta, mentségére csak azt hozta fel, hogy „nem gonosz szándékkal írta". (Milyen bájos mentség!) Szinte érthetetlen, hogy mégis csak akkor bűnhődött érte, mikor bajtársai Ocskayt meggyilkolták, s akkor is csak azért, mert a császáriak fenyegetésekkel akarták őket ettől visszariasztani, de hiába. Az igaz, hogy őt a hadbíróság egyenesen akasztófára ítélte, mégpedig egyhangúlag. A tőlük különösen vadnak és kegyetlennek tartott tábornok azonban még az ő büntetését is pallosra változtatta, noha neki bizonyára nem volt császári tiszt testvére, aki esdekelt, sírt és térdre borult volna előtte miatta, mint Ocskay testvére, Csajághyval tette. A vad Heister e nélkül is meglágyult.

Báró Bruckenthal levelében még az is benne van, hogy ezek a kivégzések oly „tisztességesen" történtek, hogy „magyar katonákkal keresztény szertartás szerint temettettek el". Ezek az osztrákok tehát még halálukban is megbecsülték ezeket a kiváló lázadókat, noha még a börtönben is megszegték szavukat s visszaéltek ellenfeleik jóságával. Nem úgy tettek mint Rákóczi és ónodi kurucai nemes társuk, a tőlük meggyilkolt Rakovszky meztelen holttesté-

vel, melyet a hóhérral hurcoltattak el és az ég madarainak és a férgeknek hagytak martalékul. Pedig hát mit vétkezett ez a Rakovszky? Csak azt, hogy ellenzéki volt, a forradalmak pedig ellenzéket sose tűrnek, mert ők a bírálatot nem bírják. Az ő sikerük ugyanis csak addig tart, míg a szót bele tudják fojtani az emberekbe.

Jellemző a kuruc lelkivilágra és gőgre, hogy a császáriak e megtorlásaiért Rákóczi is, Bercsényi is, Eszterházy Antal is újra bosszút lihegtek és azt hangoztatták, hogy kuruc részről ezeket is meg kell torolni és viszonozni azoknak a kezükben levő császári foglyoknak kivégzésével, akiknek kicserélése pedig akkor már eldöntött dolog volt. Ezeket, köztük Zichy György, császári és királyi alezredest, azonnal kemény bilincsekbe verték. Mivel azonban Zichy igazi tisztességes ember volt, aki ideiglenesen se lett Rákóczi híve (mint Ocskay vagy Bezerédi), hanem mindig egyformán kitartott azon eskü és hűség mellett, mellyel királyának tartozott s így nem lehetett ráfogni, hogy megszegte Rákóczinak tett esküjét (mint Ocskayra rá lehetett), s mivel az osztrákok a megtorlásul kivégzetteket is mind bíróság elé állították s csak azokat végezték ki, akiket a bíróság halálra ítélt, most már a kurucok se tehették meg, hogy egyszerűen csak legyilkolják őket, olyan bíróságot viszont még a kurucoknál is bajosan lehetett volna találni, amely valakit csak azért büntessen halállal, mert nem volt hajlandó megszegni koronás királyának tett esküjét, egyelőre még vártak a kivégzésekkel.

Ha vártak, annak a jele, hogy ezek a kivégzések el is maradtak, mert hiszen csak a düh meg a bosszú volt az okuk, az pedig az idők folyamán veszít erejéből. Thalynak nem is sikerült bizonyosan megállapítania, hogy egyáltalában megtörténtek-e. Megdöbbent azonban bennünket, hogy ennek ellenére is, még ő is azt kénytelen kimondani, hogy valószínűleg igen. Ez azt jelenti, hogy majdnem bizonyosan. Thaly is azt mondja ugyanis, hogy a hagyomány azt tartja, hogy Zichy György alezredest (a magyar jellem és becsület e mintaképét) a kurucok felakasztották (tehát nem is lefejezték s így még a kivégzés módjában is keresztre feszítették azt a magyar alkotmányt, melynek megvédésére állítólag fegyvert fogtak). De ha még Zichy György is így járt, aki ellen semmit se lehetett felhozni, legfeljebb azt, hogy nem volt „kellően" hazafias (de ezért még nem jár halál), akkor gondolhatjuk, hogyan járt a többi.

De egyébként is, ha Zichy György életben maradt volna, akkor fel lehetne kutatni, mikor és hol halt meg (kivált egy olyan előkelő emberről, mint egy Zichy). Mivel további életének semmi nyoma, ez bizony azt bizonyítja, hogy valóban a kuruc bosszú áldozata lett. De hogy annak sincs nyoma, hogy kivégezték, az meg azt bizonyítja, hogy tárgyalás és ítélet nélkül végezték ki, azaz meggyilkolták. Nem hiába mondja hát még Thaly is, hogy valószínűleg igen. S a mi „hazafiaink" még azt híresztelik s ők maguk szentül meg is vannak róla győződve, hogy a mi mágnásaink s köztük elsősorban a mindig legaulikusabb Zichyek, hazaárulásért kapták a birtokaikat! Pedig hol vannak azok a kuruc hősök, akik olyan jellemek voltak, mint ez a Zichy György?! Pedig láttuk már, hogy ez a György nem volt kivétel a Zichyek között. Bethlen felkelése alatt is volt egy ugyanilyen hős és ugyanilyen önzetlen és bátor Zichy, s 48-ban is volt egy királyhűségéért vértanúhalált szenvedett Zichy.

Hogy Ocskay kivégzésének igazságtalanságát és kegyetlenségét kellőképpen meg tudjuk érteni, annak hangsúlyozásán kívül, hogy a kurucoknak tett esküje, mivel előtte, mint császári katona, a királyra már felesküdött, érvénytelen volt s így megszegése nem lehetett esküszegés, hanem a már elkövetett bűn jóvátétele, tehát kötelesség, még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a rajta való véres bosszú 1710-ben, tehát már a felkelés vége felé volt. Akkor bántak vele ilyen kegyetlenül, mikor már mindenki ingadozott; mikor a kurucokat már csak erővel lehetett továbbra is a zászló alatt tartani; mikor Vak Bottyán már nem is élt, de (Esztergom vármegye monográfiája szerint) halála előtt már az ő visszapártolása is befejezett tény volt, Ocskay csak akkor hagyta el Rákóczi zászlaját, mikor az ügy teljesen elveszett volta már nyilvánvaló volt, mikor már egyenesen az életösztön parancsa volt az ügy elhagyása, a hozzá való további ragaszkodás pedig már bűn volt a nemzet ellen, mikor elhagyása tehát

már semmiképpen se lehetett esküszegés. Nem arra esküdtek föl ugyanis a kurucok, mikor a konföderációra felesküdtek, hogy még hazájuk veszte árán is ragaszkodnak majd hozzá.

Ne feledjük továbbá, hogy később visszatért a király hűségére még az a Szluha is, aki Ocskay perében az ügyész szerepét játszotta, és aki akkor még annyira erősgette az ítélet törvényességét. Sőt ugyanez a Szluha annyira aulikus lett hamarosan, hogy a Pragmatica Sanctio törvényjavaslatának egyenesen ő volt az országgyűlési előadója. (Jellemző, hogy Ráday Pál, a „Recrudescunt" kezdetű híres Rákóczi-kiáltvány kálvinista szerzője is nagy aulikus lett.) Milyen címen ítélte tehát Szluha halálra azt, aki ugyanazt tette, mint vádlója, csak egy kicsit előbb, de mindenesetre ő is csak akkor, mikor már az ügy veszett ügy volt s ezért egy kicsit még Szluhánál is okosabb volt?

Ekkor már a harc (tehát a tömeggyilkosság) további folytatása már csak dac, gőg, bosszú, vadság és kegyetlenség volt és a személyes gőgnek a nemzet érdekei elé helyezése. Ocskay kivégzése is csak ezt jelentette, nem pedig igazságszolgáltatást. Ezt kell megállapítani még annak is, aki magát a mozgalmat indító okaiban és szándékaiban szentnek és hazafiasnak tartja. De hiszen a mozgalom vezetői is épp azért viselkedtek ilyen kegyetlenül, mert az embereket már csak ilyen terrorral lehetett „a haza ügye mellett" továbbra is megtartani. De mivel hamarosan még ilyen terrorral se lehetett, vajon nem vétkeztek-e azok, akik Ocskayt 1710-ben kerékbetörésre ítélték ugyanamiatt, amit 1711-ben már az egész nemzet megcsinált?

Rákócziéknak azonban így kellett eljárniuk, mert jól tudták, hogy ha Ocskay nem bűnhődik azonnal kegyetlen halállal, akkor néhány hónap múlva mindenki úgy csinál, mint ő. De vajon baja lett volna ebből a hazának? Éppen ellenkezőleg. Akkor ugyanis a szatmári békénél még jobb békét lehetett volna szerezni s a felkelés utolsó évének szenvedéseitől, mely a nagy szegénység, az ország gazdasági kimerültsége, az infláció, a rossz termés és a dühöngő pestis miatt nagyobb emberáldozattal és anyagi károkkal járt, mint az addig eltelt hét esztendő együttvéve, meg lehetett volna kímélni az országot. Hazánknak ma így egy-két millióval több lakosa lenne s ezek közt is 5-10 százalékkal nagyobb lenne a magyarok aránya. Azok pedig, akik ekkor még semmiképpen se lettek volna hajlandók koronás királyuk előtt magukat megalázni, már ekkor is éppúgy elmehettek volna abba a számkivetésbe és bujdosásba, melyre egy év múlva így is csak el kellett szánni magukat.

Hogy pedig Csajághyra vonatkozólag is befejezzük azt, amit fentebb elkezdtünk, Várallyay őrnagy leszúrásáért és Pongrácz alezredes vasra veretéséért végül őt is börtönbe vetette ugyan Rákóczi, s természetesen nem is olyanba, mint Bécsújhelyt a jó császár Rákóczit: apróddal, inassal, lelkiatyával, misével, „elég fényes" élelmezéssel, sőt kedves férfiegészsége megóvására – de ezt természetesen nem maga Lipót, hanem embereinek „jóságából" – még prostituáltak szabad bejárásával is megédesítve, hanem „soha nem próbált kemény rabságba". (Csajághy Rákóczihoz intézett „könyörgő" levelének kifejezése, 1710. január 28.)

Csajághyt azonban így se kell túlságosan megsajnálnunk, mert a szegény meggyilkolt Várallyay özvegyének ezer rénes forint fájdalomdíj lefizetése után már egy fél év múlva kiszabadult fogságából s túlkapásait és a magyar nemesi kiváltságok semmibevevését oly hamar elfelejtették neki, hogy előélete éppen nem volt akadálya annak, hogy abban a kuruc seregben, mely a magyar nemesi kiváltságok bécsi megszegése ellen küzdött, újra vissza ne szerezhesse előbbi rangját.

Így aztán Rákóczi igazságot szolgáltatott ugyan, de úgy, hogy akkor is törvénytelenül járt el, mikor büntetett, s akkor is, mikor kegyelmezett. Nem lett volna joga ugyanis Csajághyt elítélése előtt letartóztatnia, annál kevésbé „soha nem tapasztalt kemény rabságba" vetnie „még akkor se, ha Várallyay meggyilkolása előre megfontolt szándékkal történt volna (pedig nyilvánvalóan nem így történt), mert magyar nemest nem lehet letartóztatni, annál kevésbé vasra veretni addig, míg az országgyűlés nem ítélt felette. Rákóczi önhatalmúlag és a magyar nemesi jogok, tehát az alkotmány megsértésével mégis letartóztatta Csajághyt.

Mikor Lipót Rákóczit tartóztatta le (láttuk s még látni fogjuk, hogy még ez is milyen finoman és milyen úri módon történt), akkor szükség volt erre, mert Rákóczira halál várt s így letartóztatás nélkül megszökött volna (hiszen még így is meg tudott szökni). Ha azonban nem olyan kíméletesen s nem olyan úri módon bántak volna vele, nem tudott volna megszökni. Csajághy letartóztatására azonban nem volt szükség. Ő bátor, vitéz és büszke katona volt, akinek megszökésétől egyáltalában nem kellett félni. Oka se igen volt a szökésre, mert bűnéért, mely erős testi felindulás hatására elkövetett emberölés volt, egyébként se járt volna halál, sőt akkora büntetés se, hogy miatta szökést s vele a földönfutást vállalni lett volna érdemes.

Rákóczi tehát letartóztatta Csajághyt, amit nem lett volna szabad tennie, ellenben bíróság elé nem állította, amit kötelessége lett volna tennie, hiszen csak utána lett volna szabad büntetnie. A bíróság elé állítás csak börtönbe vetése után egy fél év múlva, s akkor is csak Csajághy követelésére történt meg. Akkor se hadbírósággal, hanem az országgyűléssel kellett volna róla ítéltetnie az ország törvényei és szokásai szerint. Igaz, hogy akkor háború volt, de hát mikor nem volt nálunk hajdan háború? Ha a háború mentség lenne a törvény megszegésére, akkor a Habsburgok hasonló „bűneit" is mindig el lehetne ezzel intézni.

Azonban akármilyen bírósággal mondatott is Rákóczi ítéletet Csajághyn, s akármennyire elfogadjuk is elég büntetésnek az ezer forintot, mely az akkori viszonyok szerint, mert az emberölés nem előre megfontolt szándékkal történt, és mert a meggyilkolt özvegye is elfogadta elégtételül, tényleg törvényes büntetés volt, azt akkor is hangsúlyoznunk kell, hogy Csajághyt a történtek után magas állásába visszahelyezni semmiképpen se lett volna szabad. Erre ugyanis mindenképpen méltatlannak mutatta magát s ez a kuruc sereg becsületével is ellenkezett.

De Rákóczinak nemcsak a hirtelen haragból elkövetett emberölésért, hanem a magyar nemesi jog durva megsértéséért is felelősségre kellett volna vonnia és meg kellett volna büntetnie Csajághyt.

Valójában nem, mert az effajta nemesi jogokat senki se tartotta tiszteletben. Rákóczinak azonban igen, mert ő e nemesi jogok alapján állt s e jogok megszegését Lipót részéről esküszegésnek tartotta. Ez azonban bizonyára nemcsak akkor volt törvénysértés, ha a koronás király követte el (akinek bizonyára mégiscsak volt néminemű joga ahhoz, hogy alattvalóit büntesse), hanem akkor is, ha Csajághy János követte el. Ezt Rákóczi a törvény sérelmére megintcsak elmulasztotta s ezzel ugyancsak bebizonyította, hogy mikor ő Lipót és József ellen ennél sokkalta kisebb törvénysértésekért csak úgy szórta a zsarnok, tirannus és esküszegő szókat, koránt se beszélt meggyőződésből, hanem csak hírverésből. Nem a nemesi jogok sérelme fájt neki, hanem csak érvekre volt szüksége maga mellett.

Pongrácz János magyar nemest és kuruc alezredest Csajághy nemcsak törvényes ítélet nélkül le merte tartóztatni, hanem még „keresztvasba" is verette és „hét egész hétig (!) kemény tömlöcben" tartotta. Mivel azonban csak Csajághy követte el, nem pedig az „idegen" király, ez Rákóczi szemében közel se volt akkora bűn, hogy miatta Csajághyt felelősségre vonta volna és ne maradhatott volna továbbra is kuruc brigadéros és Újvár parancsnoka.

Még nyilvánvalóbb és felháborítóbb a magyar nemesi jogok lábbal tiprása Rákóczi részéről az öreg báró Szunyogh Gáspár esetében. E főúrnak, aki többek közt Budatin várának is ura volt, köszönhette annak idején (1701-ben) Bercsényi, hogy Lengyelországba ki tudott menekülni. Mégis ugyanez a Bercsényi volt az, aki 1708 őszén egyszerűen „árestom alatt" küldte Szunyoghot Rákóczihoz, mert Ocskay „kincseit", melyek állítólag nála voltak, nem akarta kiadni, meg hát mert a menye (egy Eszterházy grófnő) (szintén csak állítólag) Ocskayval „praktikált". Pedig hát ez utóbbi vád valósága is nagyon kétes, mert hiszen ez az ő menye volt az, akit ugyanezen év elején ugyanennek az Ocskaynak részeg kurucai meztelenre vetkőztetve kergettek a téli éjszakában. (Thaly: Ocskay László, 409. o.) Furcsa lenne tehát, ha már egy fél év múlva éppen Ocskayval „praktikált" volna. Legalábbis szabad akaratból bajosan.

De még ha ez a „praktikálás” igaz is lett volna, s a kuruc Ocskaytól meggyötört grófnő később jóban is lett volna az ekkor már labanc Ocskayval, akkor se lett volna szabad menye „bűnéért” az ősz magyar főurat tenni „árestomba”. De ha szabad lett volna, akkor is bizonyos, hogy addig, míg a törvény el nem ítélte, nem lett volna szabad letartóztatni, ha Bercsényi és Rákóczi a magyar alkotmányt csak félig is úgy megtartották volna, mint amennyire Lipóttól és I. Józseftől ők ezt megkívánták.

De hogy a dolog érdemét tekintve is mennyire igazságtalanul hurcolták meg a kurucok Szunyogh Gáspárt, azt az is bizonyítja, hogy Rákóczi őt se állította soha bíróság elé. Ezzel újra csak a törvények nemtiszteléséről tett tanúságot s újra megsértette az alkotmányt. Később Bercsényi lelkiismerete fel is ébredt és szabadlábra is helyezte, tehát elismerte – ha hallgatólagosan is –, hogy ártatlanul tartotta „árestomban”. Arról sincs szó, hogy Ocskay „kincsei” Szunyoghnál előkerültek volna. Hogy pedig Szunyogh enélkül is szabadlábra került, újabb bizonyíték arra, hogy e tekintetben is alaptalanok voltak a vádak ellene. Szunyogh Gáspár ellen tehát a törvénysértések egész tömegét követték el a kurucok, mert hiszen még akkor se lett volna szabad letartóztatni már az ítélet előtt, ha nem a menye „praktikált” volna Ocskayval, hanem ő maga, és ha Ocskay állítólagos kincseit utólag valóban meg is találták volna nála (és ha Rákóczi felkelése törvényes alappal bírt volna). Világos, hogy minden, amit Jókai „Szeretve mind a vérpadig” című regényében Szunyogh Gáspárról és menyéről ír, mese, nem pedig történelem.

Lipótot gyűlölték s még ma is gyűlölik a magyarok, mert Zrínyi Jánost, majd Rákóczi Ferencet felségsértésért és hűtlenségért börtönbe vettette. Pedig neki se az egyiknél, se a másiknál nem kellett utólag elismernie, hogy túlkapás, illetőleg igazságtalanság történt. Rákóczit és Bercsényit azonban áldjuk s a magyar alkotmány védőinek tartjuk, noha ők olyan magyar főnemest is letartóztattak és börtönben tartottak, akiről nekik maguknak is el kellett ismerniük, hogy ezt még akkor se lett volna szabad megtenniük, ha nem tiltották volna a nemesi kiváltságok, mert hiszen el se követték azt a bűnt, mellyel vádolták őket.

Ott van azután még Rákóczi Bercsényi után legrangosabb tábornokának, gróf Forgách Simonnak az esete. Rákóczi őt is letartóztatta és éveken át börtönben tartotta állítólag azért, mert parancsainak nem engedelmeskedett. Igaz, hogy gróf Forgách Simonnak, mint átlag minden kurucnak, sok hibája volt: gőgös, összeférhetetlen, szeszélyes magyar főnemes volt, aki az italt se vetette meg. De hát melyik kuruc nem volt büszke, melyik nem volt összeférhetetlen és melyik vetette meg az italt?

Az állítólagos engedetlenséget se vehetjük annyira főbenjáró bűnnek. Hiszen Forgách, mint volt császári ezredes, Rákóczi elismerése szerint is sokkal járatosabb volt a haditudományban, mint ő. Ha tehát a fővezér azzal bízza meg, hogy meglepetéssel kerítse hatalmába Pozsonyt, vagy ha ez nem lehetséges, legalább az ott levő császári hadiraktárakat pusztítsa el, s Forgách ehelyett a szomszédos osztrák területeket pusztítja, eljárását nem kell feltétlenül a parancs nyílt megtagadásaként felfogni, hanem joggal feltehetjük, hogy Forgách azért nem teljesítette a parancsot, mert ott a helyszínen bizonyára jobban ismerhette a hadi helyzetet és sokkal jobban tudta, mi lehetséges és mi nem, mint Rákóczi a messze távolból, vagy pedig, mert azóta, hogy Rákóczi ezt a parancsot kiadta, megváltozott már a hadi helyzet s ezért nem akarta magát kitenni a biztos kudarcnak. Ilyen esetekben is vakon engedelmeskedni a kiadott parancsnak, egyenesen árulás lenne egy tábornok részéről.

Nem is lenne okos dolog, ha egy önálló sereg vezére, mint amilyen Forgách volt, még akkor is kötelességének tartaná, hogy szolgailag engedelmeskedjék a felsőbb parancsnak, mikor látja, hogy a parancs már idejét múlta vagy már kezdetben is a helyzet nem ismerésén alapult. Hogy vehetnénk tehát Forgách e viselkedésmódját rossz néven, mikor ő még azt is jól tudta – Rákóczi ezt maga is többször hangsúlyozza Vallomásaiban –, hogy a fejedelem nem is volt igazi hadvezér s e téren nem rendelkezett tapasztalatokkal.

Kossuth is hányszor parancsolta meg Görgeinek az 1848. év végén, hogy ütközzék meg végre az ellenséggel s legalább csak egy kis győzelemmel szolgáljon, mert erre a nemzet önbizalma megőrzése céljából feltétlenül szükség van. Görgey azonban a világ minden kincséért se volt hajlandó megkockáztatni azt a kis győzelmet, melyért Kossuth rimánkodott s még a fővárost és vele Buda várát is ellenállás nélkül engedte át az ellenségnek. Kossuthtal szembeni engedetlensége azonban annyira helyes volt, hogy ennek köszönjük későbbi diadalait s azt, hogy Kossuth mozgalma nem omlott össze már 1848-ban csírájában.

Ellenben 1849 tavaszán Görgei engedelmeskedett Kossuthnak, aki azt kívánta tőle, hogy előbb Buda várát foglalja vissza s aztán üldözze az ellenséget. Ez az engedelmessége okozta a szabadságharc vesztét. Forgách azonban csak egy mellékes jelentőségű dologban nem engedelmeskedett Rákóczi parancsának s ezt annál könnyebben meg lehetett volna bocsátani neki, mert ugyanezt addig már számtalanszor megtette ő is, társai is – büntetlenül. Ha azonban Rákóczi most végül egyszer éppen azért büntetett, mert megunta már a sok engedetlenséget s egyszer végre meg akarta már mutatni, hogy ő az úr, s ha el kell ismernünk, hogy ehhez nemcsak joga volt, hanem az ügy érdekében ez bizonyos tekintetben még kötelesség is volt számára, akkor is meg kell állapítanunk, hogy nem volt éppen okos dolog ezt a legelső példamutató büntetést éppen azzal a Forgáchcsal szemben alkalmazni, aki mind születésénél, mind koránál, mind katonai rangjánál fogva legelső volt a kuruc tábornokok között és aki természeténél fogva is a legbüszkébb volt valamennyi között.

De ha már Rákóczi mégis vele kezdte a büntetést, akkor is kétségtelen, hogy nem mindjárt a lecsukásával kellett volna kezdeni, hanem elsőnek kissé kisebb büntetés is elérte volna a célját. Ámde mindez nem bűn, hanem csak okosság, célszerűség és tapintat dolga. Az azonban, hogy Rákóczi Forgáchot ítélet előtt, a nemesi kiváltságok és az alkotmány megszegésével mindjárt le is záratta, sőt éveken át börtönben tartotta anélkül, hogy csak utólag is törvény elé állíttatta volna, már csakugyan nyílt törvénysértés és semmivel se menthető. Ezt Rákóczinak semmiképpen se lett volna szabad megtennie még az utolsó hétszilvafás nemessel se, nem egy Forgách gróffal, aki nála sokkal idősebb is volt.

Ha egyszerűen csak a csapatvezérségtől fosztotta volna meg, Forgách gőgjének ez is éppen elég lett volna s ez is olyan megalázás lett volna részére, hogy Rákóczi még ezzel is túllőtt volna a célon. Forgách még ezt is sokkal nagyobb büntetésnek tartotta volna, mint a bűnt, melyet elkövetett, megérdemelt. Forgách hiú, érzékeny és elkényeztetett ember volt (hiszen a császár szolgálatát is csak azért hagyta ott s ment át a kuruc táborba, mert jódolgában már unta az egyhangúságot s azt se tudta, mit csináljon). Rákóczi az egyszer degradálással is (még akkor is, ha csak néhány hónapra szólt volna) bőségesen elérte volna azt a célját, hogy tekintélyét tábornokai előtt helyreállítsa s őket engedelmességre szoktassa.

Letartóztatásra, börtönbe vetésre tehát semmiképpen se lett volna szükség. Forgách esetleges megszökése miatt még kevésbé kellett Rákóczinak a letartóztatáshoz folyamodnia, hiszen Forgáchnak nem volt hova szöknie, s egyébként is semmi olyat nem követett el, ami miatt szöknie kellett volna. Hiszen nem paktált az ellenséggel, mint Rákóczi, mikor Lipót elfogatta, hanem olyan hűséges kuruc volt mindig, hogy később még e megalázása ellenére is együtt ment Rákóczival a számkivetésbe akkor, mikor Károlyi Sándor itthon maradt. Forgách haláláig kitartott a számkivetésben Rákóczi mellett, mikor a protestáns Ráday és Szluha mindjárt az elején szakítottak Rákóczi ügyével s hazajöttek.

Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy Rákóczi azért záratta le Forgáchot, mert attól félt, hogy ha csak elcsapja, de szabadlábon hagyja, az elbizakodott, hiú ember mindenkit ellene lázít. Azonban eltekintve attól, hogy ezt csak Rákóczi ellenségei fogadhatják el komoly oknak, de nem a „hazafiak", akik szerint Rákóczi tekintélye és népszerűsége akkora volt, hogy annak holmi Forgách Simonok rágalmai úgyse árthattak, meg kell állapítanunk, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, s még ha Rákóczi még olyan jól tudta volna, hogy az ő tekintélyét és népszerűségét bizony igen könnyű tönkretenni, törvénytelenség elkövetésével ezt akkor se

lett volna szabad megakadályoznia. Magyar nemest (kivált egy gróf Forgáchot) ítélet előtt börtönbe vetnie Rákóczinak akkor se lett volna szabad, ha nem azért ragadott volna fegyvert, hogy megvédje azt a magyar törvényt és alkotmányt, melyet Lipót állítólag megsértett s mely Forgách letartóztatását törvényes elítélése előtt – legalábbis Rákóczi felfogása szerint – szigorúan tiltotta.

Lipót és általában a Habsburgok is csak a Forgáchéhoz hasonló esetekben tartóztattak le ítélet előtt magyar főurakat, csak ők egy kissé nagyobb okok és súlyosabb kényszerhelyzet alapján. Rákóczi vagy a Wesselényi-összeesküvők szabadlábon hagyása kissé veszélyesebb lett volna, mint Forgách Simon le nem tartóztatása, s mi Lipóttal szemben emiatt mégis mennyit hánytorgattuk s hánytorgatjuk még ma is a törvényt és az alkotmányt s azt az esküt, melyet Lipót rá letett! S Rákóczi talán nem esküdött meg ugyanerre a törvényre és alkotmányra, mikor vezérlőfejedelemmé megválasztották? S vajon mivel tudja ő menteni vagy magyarázni Forgách Simon börtönben tartását? Legfeljebb azzal, hogy ő előre tudhatta, hogy neki ezt megbocsátják a magyarok, még akkor is, ha szükségtelen volt s vele kapcsolatban egyiküknek se jut eszébe, hogy esküszegést emlegessen. De hát az esküt még így se lett volna szabad megszegni s az alkotmányt és a törvényt még így is meg kellett volna tartani.

De Rákóczi Forgáchcsal szemben a törvénytelen letartóztatáson és a hosszú börtönben tartáson kívül még egy másik törvénysértést s így esküszegést is elkövetett: a törvényellenesen letartóztatott és börtönben tartott Forgách Simon ügyét utólag se vitte az országgyűlés elé. Nem csak országgyűlésen nem tárgyaltatta, pedig az alatt, míg Forgáchot börtönben tartotta, országgyűlést is tartott, hanem más bíróság elé se vitte, hogy az megállapítsa bűnét, s így legalább utólag törvényesítse letartóztatását. Ez még a letartóztatásnál is sokkal nagyobb igazságtalanság volt. Az előbbi ugyanis csak a nemesi kiváltságokkal ellenkezett, az utóbbi azonban az általános emberi jogokkal is, melyek ma már a legutolsó falusi zsellért is megilletik s egyszerűen az igazságszolgáltatás legelemibb feltételeihez tartoznak.

Börtönében Forgáchnak is ez fájt a legjobban. Bűntudata ugyanis egyáltalában nem volt s nem is igen lehetett. Ő is, családja is állandóan követelte (illetőleg alázatosan kérte, mert Rákóczi csak esdeklést tűrt el, de nem követelést), hogy a törvények értelmében állítsák bíróság elé. Rákóczi válaszul azzal érvelt, hogy tisztán Forgách iránti jóakarata miatt nem állítja bíróság elé, mert ha odaállítja, a bíróság kénytelen lesz engedetlenségért, mint hűtlen katonát, halálra ítélni, ő pedig Forgách életét kímélni akarja.

Rákóczi érvelése hamis. Először is Forgách nem tagadta meg Rákóczi parancsának végrehajtását, hanem részint csak azt tette, amit addig már ő is, tábornoktársai is számtalanszor büntetlenül megtettek, ha a parancs tőlük vagy lehetetlent kívánt, vagy mert joggal tehette fel, hogy maga, aki parancsolta, se hajtotta volna végre, ha látta volna a helyzetet. A harctéren ugyanis gyakran előfordul, hogy a csapatvezér, aki egyedül látja az adott helyzetet, kénytelen változtatni az előre megszabott haditerven, mely jó lehetett akkor, mikor megcsinálták, de egyes részletkérdésekben végrehajtása káros lehet az azóta megváltozott viszonyok következtében.

Maga a kudarc vagy sikertelenség se szükségképpen bűne a vezérnek, s ha nem hanyagsága vagy gyávasága az oka, nem lehet érte büntetni. Ha tehetségtelenség okozta, akkor is csak elmozdítani lehet érte, de nem mint bűnöst büntetni, hogy halálbüntetésről ne is szóljunk. Szó se lehet tehát arról, hogy Forgáchot csak azért, mert Pozsonyt nem tudta elfoglalni (sose tudták a kurucok elfoglalni), sőt még a környékén lévő császári anyagraktárakat se tudta kézre keríteni, bármely katonai vagy nem katonai törvényszék halálra ítélhette volna. Nem ítélhette volna halálra még akkor sem, ha ezt meg se kísérelte, ha úgy látta, hogy erejét felülmúlja, sőt megkísérlésével seregét veszélyezteti.

Láttuk, hogy Zrínyi is, a költő, Boszniába akart menni harcolni, mikor Érsekújvár felmentését várták tőle s emiatt Érsekújvár valóban el is esett, de ezért – pedig állítólag a legfőbb haditanács Zrínyi megannyi ellenségéből állt – senkinek se jutott eszébe, hogy halálát

követelje, sőt még az se, hogy bíróság elé állítsa, sőt akár csak, hogy hivatalosan szemrehányást tegyen neki. Féltek ugyanis, hogy megsértődik, mert ő is legalább olyan megsértődő volt, mint Forgách.

De ha Forgách valóban olyan nagy bűnt követett volna el, hogy méltán félni kellett volna tőle, hogy a katonai törvényszék halálra ítéli érte, akkor se fogadhatnánk el Rákóczi érvelését. A halált kegyelemből ekkor is elengedhette volna neki, ha Forgách iránt olyan nagy jóindulattal volt. Ha Rákóczi már a halálraítélt Forgáchnak kegyelmez meg s így mutatja ki iránta jóindulatát, akkor nemcsak az alkotmányt és a törvényt nem szegte volna meg, hanem a maga személyét illetőleg is rokonszenvesen viselkedett volna. Akkor mindenki úgy látta volna, hogy jólelkű, kegyes fejedelem.

Így azonban nemcsak ezt nem lehet róla mondani, hanem még azt se, hogy törvénytisztelő, kötelességtudó és igazságos. Így ugyanis ő olyan embert tartott fogságban, akinek bűne nem volt megállapítva, s joggal mondhatjuk, hogy éppen az nem akarta, hogy ezt megállapíthassák, aki börtönben tartotta s így már büntette. S vajon miért nem akarta ezt, ha olyan bizonyos volt benne, hogy a bűnt meg fogják állapítani?

Nem igaz tehát, hogy Rákóczi nem menthette volna meg Forgách életét akkor, ha a bíróság halálra ítéli. Még azt is megtehette volna, hogy a bíróság se ítélte volna halálra, ha ő ezt nem akarta volna. Az emberi ítélet ugyanis nagyon befolyásolható. Ha a bíró akarja, így fogja fel a dolgot, ha akarja, úgy. Ha akarja, fontosnak tartja a mentő körülményeket, ha akarja, csak a súlyosbítókat nézi. Ha akarja, árulásként fogja fel az engedelmességet, ha akarja, csak kényszerhelyzetnek, sőt okosságnak és lelkiismeretességnek. S – valljuk be – ez legtöbbször aszerint történik, hogy mi e tekintetben az államfő akarata. Ha a bírák tudják, hogy ő mit szeretne, ha tudják, hogy ő a kérlelhetetlenség álláspontján van, ők is arra helyezkednek; ha tudják, hogy az irgalomén, akkor ők is irgalmasok. A megokolás mindkét esetben a legkönnyebb. Az egyik és a másik mellett egyaránt lehet felhozni megfelelő okokat. Rákóczi tehát nemcsak megkegyelmezhetett volna Forgáchnak, hanem még azt is könnyen megtehette volna, hogy a bíróság se ítélje halálra.

Teljesen álnok volt tehát Rákóczi érvelése, hogy ha bíróság elé állította volna Forgáchot, nem tudta volna megmenteni a megérdemelt haláltól. Az igazság az volt, hogy Rákóczi megharagudott Forgáchra s mérgében s fejedelmi gőgjében törvénnyel, alkotmánnyal mit sem törődve, annak ellenére, hogy megtartására megesküdött, sőt állítólag annak megvédésére fogott fegyvert, elbánt a büszke gróffal és börtönbe vettette. Bíróság elé, noha bőven lett volna hozzá alkalma, mert ez a törvénytelen fogság évekig tartott, azért nem állította, mert maga is jól tudta, hogy Forgáchnak alig van olyan bűne, amit hadbíróság tárgyalhatna. De fogságra vetésével egyébként is csak azt akarta Forgáchnak megmutatni, ki a legény a csárdában.

Mikor aztán börtönéből maga Forgách is s felesége és rokonai is figyelmeztették Rákóczit törvénytelenségére s követelték, illetőleg, mivel követelőzni csak a Habsburgokkal lehetett: esengve kérték, hogy ha már szabadságától a törvény ellenére fosztotta meg, legalább utólag állítsa a törvény elé; Rákóczi azt a tetszetős magyarázatot hozta fel, hogy az ő eljárása rosszakarat helyett éppen Forgách iránti jóindulatát bizonyítja.

Ezt emlegeti még Vallomásaiban is, mikor nem is embereknek, hanem magának „az örök igazságnak" ír. Nem gondol arra, hogy nemcsak az, aki a szíveket és veséket vizsgálni tudja, hanem még a legegyszerűbb olvasó is rögtön látja, mennyire álnok ez az érvelés s méltán megbotránkozik, hogy Rákóczit ezen uralkodói tettéért se bántja a lelkiismeret. Láttuk ugyanis, hogy egyedül csak a privigyei tömeggyilkosságért bántotta, de még azért se valami nagyon.

Rákóczi nemcsak arról feledkezett meg, hogy a halált ő, mint fejedelem, akkor is elengedhette volna Forgáchnak kegyelmi úton, ha a hadbíróság akkor is a halálra szavazott volna, ha tudta volna, hogy ő ezt nem akarja (pedig ez is szinte lehetetlen), hanem arról is, hogy így ez a bíróságtól kimondott halálos ítélet legalább törvényes lett volna s őt a felelősségtől mentesítette volna. Még nagyobb baj, hogy megfeledkezett arról is, hogy a fogság, a szabadságtól

éveken át tartó megfosztás is büntetés, mégpedig egy Forgách-féle túlságosan is szabados kurucra még a halálnál is nagyobb büntetés, főként pedig – ha magyar nemest sújtanak vele – alkotmányellenes, emiatt Rákóczira nézve esküszegést jelentő büntetés, melyet ő követett el, a törvényt s az alkotmányt ő sértette meg s ezért Forgáchot, még ha maga nem is kérte volna, éppen azért kellett volna törvényes bíróság elé állítania, hogy ha már a rögtöni letartóztatással, sőt e letartóztatásnak éveken át való fenntartásával meg is szegte a magyar „szabadságot", legalább utólag bebizonyítsa, hogy ez csak a formaság megszegése volt (mint ahogyan Rákóczi letartóztatása Lipót által csak az volt), de egyébként nem ártatlan emberrel történt, tehát lényegében nem volt a törvény megsértése, hanem éppen ellenkezőleg, a törvény végrehajtása (mint Rákóczi letartóztatása az volt).

Az a szabály, hogy nemest nem szabad előzetesen letartóztatni, a magyar alkotmány túlzása, s a modern korba annyira nem való már, hogy helytelennek tartjuk, sőt megbotránkozunk rajta. Rámutattunk már, hogy egyenesen a törvény kijátszásával volt egyenlő s gyakorlatilag azt jelentette, hogy régen nálunk csak a szegény embert lehetett megbüntetni, de nagy urakat nem.

Ha ugyanis köznemes volt a bűnös, sose tartották meg ezt az állítólagos törvényt. Főnemes bűnösökkel is csak akkor, ha a király s vele a központi hatalom tehetetlen volt s nem volt ereje a hatalmasokra lecsapni. Visszaélés volt ez tehát, nem pedig törvény, s a királyban nem azt kell dicsérnünk, ha megtartotta, hanem ha nem tartotta meg, mert hiszen éppen ekkor és csak ekkor volt igazságos.

Hogy Rákóczival szemben ezt „argumentum ad hominem"-ként felhoztuk, azért tettük, mivel ő ezt Lipótban s általában a Habsburgokban olyan nagy bűnnek és törvénysértésnek tartotta, s csak arra akartunk rámutatni, mennyire a bagoly mondja itt a verébnek: nagyfejű.

Az a szabály azonban, hogy törvényes eljárás nélkül senkit se tartsanak fogságban, nem fogyatékossága volt a magyar alkotmánynak, hanem az igazságosság egyik sarkalatos követelménye s a mai kor igazságszolgáltatása ezt az előírást nemcsak el nem törölte, hanem éppen ellenkezőleg, minden emberre kiterjesztette, nem pedig csak egyes kiváltságos társadalmi osztályok jogaként kezeli. Ma már egy cigányt, sőt egy büntetett előéletű embert se lehet letartóztatni törvényes eljárás egyidejű megindítása nélkül.

Forgách Simon grófnak ezt a legelemibb emberi jogát sértette meg Rákóczi akkor, mikor letartóztatta s egész fejedelmi hatalma bukásáig börtönben tartotta anélkül, hogy törvényes eljárást indított volna ellene s ennek folyamán tudtára adta volna, mivel vádolják, és lehetővé tette volna számára, hogy a vád ellen védekezzék. Egészen furcsa és Rákóczi számára nem éppen előnyös dolog, hogy az állítólag bűnös Forgách volt az, aki követelte az eljárás megindítását, Rákóczi viszont nem tartotta ezt magára nézve kívánatosnak. Még furcsább, hogy ennek ellenére is azt állította, hogy Forgách az, akire nézve nem kívánatos.

Az ónodi gyűlésen, ahol a magyar alkotmányos szokás szerint tárgyalni kellett volna Forgách ügyét, jellemzésül arra, milyen „nagy" volt a magyar szabadság Rákóczi uralma alatt – mivel tudták, hogy ezzel Rákóczinak nem tetsző dolgot tennének –, senki se akadt, aki a dolgot elő merte volna hozni. (Bezzeg mertek ilyesmit a Habsburgok országgyűlései alatt!) Pedig szerették volna előhozni, mert az ügy igen foglalkoztatta a kedélyeket és Forgách Simonnak igen sok jóbarátja volt. Ezek végül meg is emberelték magukat s nem ugyan hivatalosan, az országgyűlés alatt (hogy is merték volna ezt megtenni Rakovszky és Okolicsányi véres esete után, mely ugyanezen országgyűlésen történt mindjárt az elején), hanem mint magánemberek kértek ez ügyben Rákóczitól kihallgatást s ott Forgách érdekében természetesen nem igazságszolgáltatást követeltek, hanem alázatosan könyörögtek.

Rákóczi azonban fejedelmi gőgjében még így is felháborodott („commove általtott fejedelem őfelsége") s tudtukra adta, hogy egészen különleges kegy tőle még az is, hogy ez ügyben egyáltalában maga elé bocsátotta őket. Kérelmüket aztán olyan megokolással utasította el, hogy álnokságban és cinizmusban teljesen egyenrangú azzal a bolsevik érveléssel, mely

akkor, mikor minden magyar ügyet Moszkvából intéztek, a nyugat minden velünk kapcsolatos panaszára azt felelte, hogy sajnálja, de neki Magyarország belügyeibe nincs joga beleavatkozni.

Rákóczi ugyanis azt felelte a küldöttségnek, hogy a magyar alkotmányban ismeretlen dolog az, hogy országgyűlés alatt magánküldöttségek jelenjenek meg az uralkodó előtt. Emiatt neki nem is lett volna szabad őket fogadnia. Azért van az országgyűlés, hogy az effajta ügyeket ott tárgyalják meg. A nemesi szabadság ügye nem magánügy, hanem mindenkit egyaránt érdeklő országos közügy, melyet nem lehet és nem szabad suttyomban elintézni.

Rákóczi ezen állítása és érve bizony éppúgy igaz volt, mint amennyire igaz volt az, hogy Oroszországnak nem lett volna szabad a magyar „népköztársaság" belügyeibe beleavatkoznia. Azonban amiként mindenki tudta, hogy Oroszország ezekbe mégis annyira beleavatkozott, sőt Magyarország minden ügyét tulajdonképpen egyenesen Moszkva intézte, éppúgy tudták a Forgách ügyében Rákóczinál magánkihallgatáson megjelent rendek is, hogy ha nem magánkihallgatáson, hanem az országgyűlés nyilvános ülésén szólaltak volna fel Forgách ügyében, sőt ha ott csak finoman is, de holmi törvénytelenségre céloztak volna Rákóczi részéről, a „fejedelem őfelsége" még jobban „commoveáltatott" volna s emiatt az országgyűlés, hogy Rákóczi megsértett becsületének elégtételt adjon, talán még egy újabb véres jelenet színhelyévé is lett volna.

Hiszen éppen azért kértek Forgách megsajnálói Rákóczitól magánkihallgatást, mert jól tudták, hogy csak azzal sértették volna meg igazán Rákóczit, ha az ügyet hivatalosan az országgyűlésen hozták volna elő. Nagyon jól tudták az illetők, hogy ha Rákóczi még a kérdés négyszemközt való előhozása miatt is ennyire felháborodott, valósággal magán kívül lett volna a haragtól, ha az ügy tárgyalását nyilvános ülésen követelték volna.

Képzelhetjük tehát, mit gondolhattak magukban ezek a jó emberek Rákóczi válasza hallatára s milyen képet alkothattak miatta magukban Rákóczi jelleméről! Teljes lehetetlenség, hogy Rákóczi ne tudta volna, hogy a rendek csak az ő érzékenységének kímélése, illetőleg a tőle való rettegés miatt mondtak le az ügy nyilvános és országos sérelemként való kezeléséről s neki akartak kedvében járni akkor, mikor mint magánügyet négyszemközt hozták neki elő.

Ezért mondtam Rákóczi válaszát ravasznak és álnoknak. Hiszen, ha a Forgách-ügyet a rendek nem is vitték az országgyűlés elé, akkor is odavihette volna, maga Rákóczi, ha akarta volna, sőt oda is kellett volna vinnie, mert hiszen maga mondta, hogy ez országgyűlés elé való ügy, s azt is jól tudta, hogy Forgáchcsal való eljárása országos megbotránkozást keltett. Ha tehát ez a megbotránkozás szerinte jogtalan volt, ezt az országgyűlésen lett volna alkalma hatékonyan bebizonyítania. Ezt Rákóczi nemcsak megtehette volna, hanem egyenesen kötelessége lett volna megtenni, mert hiszen őseink a magyar nemesi szabadságon éppen azt értették, hogy még a koronás királynak is csak úgy volt szabad egy magyar nemest szabadságától megfosztania, ha ez az intézkedése az országgyűlés nyilvánossága előtt hozott ítéleten alapult.

Világos, hogy ezek után sem ezek a Forgách ügyében Rákóczinál magánúton közbenjárók, se mások nem merték az ügyet az országgyűlésen előhozni. Jól tudták ugyanis, hogy csak evvel haragították volna magukra igazán Rákóczit. Hogy az eredmény ez lesz, azt természetesen maga Rákóczi tudta a legjobban, hiszen éppen ezért folyamodott ehhez a taktikához. E nagy siker és fejedelmi tekintélyének ezen eredményes megőrzése után azonban a legelemibb dolog, amit Rákóczitól elvárhattunk volna, az volt, hogy Forgáchot, ha nem is rögtön, de mondjuk néhány hónap múlva szabadon bocsássa s ezzel törvénysértését és igazságtalanságát jóvátegye. Rákóczi azonban még ennyit se tett meg. A siker, noha ugyancsak álnokul s tekintélye megcsorbításával érte el, csak elbizakodottabbá tette. Mivel érveivel szemben – noha ugyancsak könnyű lett volna – senki se mert ellenérveket felhozni, még maga is elhitte, hogy igaza van. Annyira elhitte, hogy még Vallomásaiban is teljesen magának ad igazat e tekintetben.

Forgách nem került bíróság elé, mert Rákóczi később se emelt ellene vádat, de azért törvény, alkotmány és fejedelmi esküje ellenére továbbra is börtönben tartotta. Az ónodi gyűlés 1708-ban volt, Forgách pedig csak 1710-ben szabadult ki. Akkor, mikor már Rákóczinak is menekülnie kellett.

Közben, szegény, egy sikertelen szökési kísérlet közben a lábát is eltörte. Még 1710-ben is csak azzal a feltétellel adta vissza neki szabadságát Rákóczi, hogy kötelezvényt kellett neki aláírnia, melyben elismeri, hogy nem igazságtalanul, nem a törvény ellenére volt fogoly. Az így kicsikart reverzálisnak ugyancsak kevés az erkölcsi ereje annak javára, aki kicsikarta, de hogy Rákóczi ennek ellenére is szükségesnek tartotta, hogy Forgách neki ilyen írást adjon, ez maga is nem bizonyítéka-e annak, hogy fogvatartása jogtalan volt? Milyen jó alkalma lett volna az ónodi gyűlésen Rákóczinak ahhoz, hogy ott az ügy megtárgyalása közben bizonyítsa be a nyilvánosság előtt az országnak eljárása törvényességét és igazságosságát. Ő ezt az alkalmat elmulasztotta, sőt mesterségesen megakadályozta. Nagyon tévedett azonban, ha azt hitte, hogy ezt a bűnét és törvénysértését el lehet intézni egy olyan reverzálissal, melyet a végül szabadlábra helyezett Forgáchcsal aláíratott.

Csak ekkor sült ki azonban, milyen nagylelkű ember volt ez a meghurcolt Forgách és mennyire igazságtalan az a Rákóczi, aki törvénytelenül börtönben tartotta. Az a Forgách, akivel Rákóczi így bánt, nem fogadta el a szatmári békét, hanem együtt ment Rákóczival a hontalanságba s szegénységbe.

Rákóczival kapcsolatban éppen nem bizonyos, hogy önzetlenség volt tőle a kuruckodás és hogy itthagyta hazáját és vele egymillió vagy másfél millió holdját. Ha ugyanis ő itthon marad, megmarad ugyan a hazája és millió holdnyi földje (tele adóssággal), de viszont megszűnik fejedelemsége és vissza kell süllyednie az alattvalói helyzetbe, mely számára már gyerekkorában is tűrhetetlen volt. Mennyire tűrhetetlen lett volna azonban nyolcéves fejedelemség után!

Ha azonban száműzetésbe megy, ország nélküli fejedelem lesz ugyan, de mégis fejedelem, akit azok, akik körében élni fog (mert hiszen világos, hogy a Habsburgok ellenségei körében fog élni, mert hiszen csak azok fogják befogadni), továbbra is mint fejedelmet kezelik, az érintkezés külsőségeiben fejedelemnek járó tiszteletet adnak neki. Szegény se lesz, mert fejedelmi évjáradékot is kap tőlük, mely mindig lesz legalább annyi, mint egyébként is eladósodott birtokai jövedelme, melyből ő már fiatal korában se tudott megélni.

Forgách kibujdosása azonban – Rákócziéval ellentétben – feltétlenül elvből történt s oka csak az önzetlenség lehetett. Ő eddig is alattvaló volt (s ráadásul olyan, akinek még emberi jogait se tartotta tiszteletben az, aki fejedelem volt) és a száműzetésben is az lesz. Két állapota közt a különbség csak az, hogy ha itthon marad, nemcsak hazája lesz, hanem birtokait is visszakapja s élete is sokkal nyugodtabb és kényelmesebb lesz, mint a bujdosásban. Ő mégis Rákóczit és a bujdosást választotta, s ezzel ugyancsak bebizonyította, hogy sokkal jobb alattvalója volt ő Rákóczinak, mint amilyen fejedelme neki Rákóczi volt.

Mások is sokan kimentek Rákóczival, de ezek közül a hontalanság keservei és nélkülözései között nagyon sokan megbánták, amit tettek s egymás után kérték és szerezték meg a király kegyelmét és szállingóztak vissza hazájukba, köztük, mint láttuk, még Szluha és Ráday, a „Recrudescunt" szerzője is és mindketten protestáns létükre. A katolikus Forgách azonban, noha kissé több vagyont hagyott itt, mint Szluha vagy Ráday, végig kitartott kuruc elvei és Rákóczi mellett s a számkivetésben is halt meg.

Ilyen emberrel szemben sértette meg a magyar nemesi szabadságot Rákóczi, ilyen emberrel szemben ragaszkodott törvénysértéséhez oly makacsul és hozott fel „igaza" bizonyítására olyan álnok, sőt bolsevik ízű érveket!

Hogy mennyire vérében volt Rákóczinak az alkotmánysértő fejedelmi dölyf, s ha haragra gerjedt, mennyire magától értetődőnek tartotta magyar nemeseknek az alkotmánnyal ellenkező azonnali letartóztatását, azt még számkivetésében is bebizonyította. Már a keserves török

kegyelemkenyeret ette, mikor arra a hírre, hogy volt diplomatája, Brenner prépost elpanamázta Párizsban levő pénztőkéjét, azonnal írt a francia fővárosba, hogy Brennert azonnal tartóztassák le, ami aztán meg is történt.

Brenner, mint majdnem minden pap, aki Rákóczi szolgálatába állt, nem állt ugyan hivatása magaslatán és éppen nem élt paphoz méltó életet (prépositá is Rákóczi fejedelmi kegye tette, nem az Egyház), azonban Rákóczi franciaországi pénzének elvesztésében mégis teljesen ártatlan volt. Brenner, mint pap, a magyar alkotmány szerint nemes ember volt, de ha nem védte volna ezen a címen a nemesi kiváltság, egyszerű gyanúra és híresztelésre letartóztatni akkor se lett volna szabad. Rákóczi Brennerrel ez esetben úgy bánt, ahogyan egy magyar jobbággyal se lett volna szabad bánni. Rákóczi tehát még akkor is lábbal tapodta a magyar nemesi kiváltságokat, mikor tulajdonképpen már maga se volt más, mint fogoly.

De nemcsak Brennert csukatta le alaptalan gyanúra, hanem egy másik diplomatáját, Klementet is el akarta fogatni, mikor visszapártolt a császárhoz. Klement csak azért nem került emiatt börtönbe, mert ebben már nem teljesítették a francia hatóságok Rákóczi kívánságát. Furcsa egy bűnbánó volt tehát a Vallomások érzékeny tollú írója, s a bosszúálláshoz ugyancsak jól értett még bujdosásában is.

Rákóczi más kiáltó törvénysértései

Amit Rákóczi uralma utolsó évében Károlyi Sándorral, azelőtt legkedvesebb s legtöbbre értékelt emberével akart elkövetni, egyenesen elképesztő, s még azok után a nem éppen épületes dolgok után is, melyeket Rákócziról eddig már megtudtunk, szinte hihetetlen. Pedig kétségtelen történelmi tény, hiszen Rákóczi maga is megírja Vallomásaiban, mégpedig nem is éppen bűnbánattal. Láttuk ugyanis, hogy fejedelmi tettei közül egyedül a privigyei eset miatt érzett némi bűnbánatot s külön hangsúlyozza, hogy ezenkívül semmi más tettéért nem bántja a lelkiismeret.

Azt írja, hogy mikor mozgalma végén látta, hogy Károlyi elválasztotta már ügyét (és a nemzet ügyét is) az övétől s elhatározta, hogy szükség esetén Rákóczi akarata ellenére is békét köt Pálffyval, mikor Károlyi, illetőleg a Károlyival tartó rendek követei ez ügyben nála Lengyelországban jártak, egy, a nemzetet kitartásra buzdító kiáltványt küldött velük haza azzal a titkos megbízással, hogy mikor a gyűlésen együtt lesznek majd, olvassák fel s abban a biztos reményben, hogy a kiáltvány lelkesítő hatása alatt a többiek is csatlakoznak majd hozzájuk, rántsanak kardot és kaszabolják halálra Károlyit és azokat, aki vele fognak tartani.

Rákóczi tehát titkon gyilkosokat fogadott fel, hogy Károlyit és társait láb alól eltegyék. Még ilyen eszközök használatát is megengedettnek tartotta a haza érdekében. Ki hiszi el azonban ezek után, hogy csakugyan a haza volt a cél, nem pedig a maga fejedelemsége? Azok a nemeslelkű emberek, akik mindent feláldoznak a hazáért, nem szoktak ilyen tág lelkiismeretűek lenni és ilyen eszközökkel dolgozni. Rákóczit azonban még Vallomásaiban se bántja ezért a lelkiismeret. Hiszen láttuk, hogy egyedül csak Privigyéért bántotta, bár ez is csak csekélység volt neki.

Vallomásaiban egyébként szóról szóra így adja elő a dolgot:

„Ezek az érvek (hogy Károlyi áruló) az igazság szigorára hajtottak. Mivel ezt külső formaságokkal és formális ítélettel gyakorolni nem tudtam (vagyis mivel Károlyival törvényes úton már nem tudtam elbánni), arra indítottak, hogy a rendek kiküldötteivel egy kiáltványt küldjek haza azzal, hogy ezt nyilvános gyűlésükön olvassák fel és hogy őket rávegyem arra, hogy parancsomat és célzatomat a hozzám hűségesebbekkel előzetesen közölve és ott (a gyűlésen) felfordulást előidézve, a bűnöst (Károlyit) szétaprítsák. Visszatetszett lelkemnek a

tanács, de nem annyira lelkiismeretemmel, mint inkább lelki beállítottságommal, hajlamaimmal és eljárásmódommal látszott ellenkezni." (Még ez se igen „látszik", mert hiszen előtte Ónodon már ugyanígy csinált Rakovszkyval, s mivel akkor ez a módszer annyira bevált, most szerette volna megismételni. Látjuk, hogy Ónod miatt nem is bántotta a lelkiismeret még Vallomásai írása közben se.)

„Tudtam, hogy akik ezt nekem tanácsolják, azok Károlyi személyes ellenségei, de indítóokaik igazságosaknak (!) látszottak s más alkalmas mód nem is volt már, hogy meghiúsíthassam azt az egyezkedést, melyről láttam, hogy a hazára nyilvánvalóan káros lesz s létrehozóját másképp nem tudtam megbüntetni. Hozzájárult mindezekhez az önszeretet, az embereknek ez a titkos tanácsadója is, mely felfogásának szigorúan eleget akar tenni, a szelídség, irgalom és szeretet kívánalmainak is meg akar felelni, de az emberektől való megítélést is elkerülni akarja." (Ezért akarta tehát Károlyit úgy tenni el láb alól, hogy ne tudódjék ki, hogy az ő keze volt benne. Mint ahogyan Ónodon se tudjuk még ma se biztosan, hogy Rákóczi Rakovszkyék lekaszabolását előre és tudatosan megszervezte-e vagy csak véletlenül robbant ki a dolog.)

„Ennek (az önszeretetnek) erős érve volt, hogy a fejedelem nem magánszemély; a közérdeket köteles nézni, nem pedig az egyéni hajlamot; még rokonainak, sőt fiainak se szabad kegyelmeznie az igazság rovására (ezt az igazságot Forgách ügyében kellett volna gyakorolnia); hogy a kegyelmesség okosság nélkül tunyasággá fajul, s az a fejedelem, aki nem bünteti a bűnt, vádlottja lesz a lelkiismeretének, de az erre való tekintet akkor nem volt rám oly erős hatással, mint az a törekvés, hogy ne tartsanak tunyának és együgyű lelkűnek, amivel vádolhattak volna akkor, ha ezt az alkalmat elszalasztva elmulasztottam volna megvédeni a közérdeket." (Rákóczi tehát ezzel kapcsolatban nem attól félt, hogy gyilkosnak, gyilkosságra való felbujtónak, ravasznak, álnoknak, machiavellistának, bosszúállónak és kegyetlennek tartják, hanem csak attól, hogy tehetetlennek, ügyefogyottnak és kis kaliberűnek, aki nem tudott magán segíteni. Ő sokkal inkább akart kegyetlen és véres kezű fejedelem lenni, mint tehetségtelen vagy tehetetlen.)

„Haza küldöttem tehát Károlyi követeit sok szóval, ígérgetésekkel (!), parancsokkal és a katonaság részére nyilvánosan kihirdetendő intésekkel arra vonatkozólag, hogy őt láb alól eltegyék. Azonban, mert te, Istenem, úgy akartad, a dolog másként történt. Azok a követek hűebbek voltak hozzá (Károlyihoz) és parancsaimat elhallgatták, és végre nem hajtották." (Rákóczi önéletrajza, 181. o.)

Rákóczinak tudnia kellett volna, hogy ilyen parancsok nem híveket szereznek neki, hanem még azokat is kiábrándítják belőle és eltántorítják a „nemzeti" ügytől (mert látniuk kell, hogy mennyire nem nemzeti ügyről van itt szó, hanem olyan rosszaságról, mely a maga érdekében még gyilkosságra is képes), akik eddig még hittek benne és kitartottak mellette. Hívei megbotránkoztak rajta, hogy nekik ilyen fejedelmük s a nemzetnek ilyen hőse van, s levonták belőle azt a természetes s a józan erkölcsi érzékből folyó következtetést, hogy tévedtek s hogy a becsület s vele a nemzeti ügy a koronás király oldalán volt és van. Nem annak az Ocskaynak, Bezerédinek és Károlyinak az oldalán, aki esküszegően Rákóczihoz állt, hanem annak az Ocskaynak, Bezerédinek és Károlyinak az oldalán, aki bűnbánóan újra visszatért hozzá.

Egyenesen el kell képednünk attól, amit Rákóczi a már bűnbánó és látszólag égi magaslatokba emelkedő Rákóczi mint természetes, sőt igazságos dolgot ad itt elénk. Mikor Károlyi elhatározta, hogy még Rákóczi ellenében is békét köt, akkor már nem lehetett elárulni a nemzet ügyét, mert a nemzet ügye akkor már elveszett ügy volt. Akkor már csak Rákóczi ügye elhagyásáról lehetett szó, mely ettől kezdve a nemzet ügyével mindenképpen ellenkezett, mert a nemzet ügye már a béke minél előbbi megkötését követelte.

A rendek és Rákóczi kötötte konföderációt se lehetett ekkor már megszegni vagy elárulni (nem is szólva arról, hogy se Károlyi, se a többi rendek nem köthettek érvényes szövetkezést s nem tehettek esküt a király hűségére már letett eskü ellenére), mert akkor már ez a konföderáció is rég felbomlott már. Maga Rákóczi se volt már akkor tényleges fejedelem, hi-

szen kiszorult már akkor az országból s idegenben, Lengyelországban tárgyalt már Károlyi követeivel, hogy arról ne is szóljunk, hogy maga Rákóczi elhagyta az országot már akkor, mikor még maradhatott volna.

Mikor Rákóczi ezt a megdöbbentő parancsot Károlyi legyilkolására kiadta, akkor már ország nélküli fejedelem volt. Több száz év távlatából mi már teljesen tisztán látjuk a dolgot, s ma már még Rákóczi leglelkesebb hívei is kénytelenek elismerni, hogy abban, ami miatt Károlyit meg akarta gyilkoltatni, nem Rákóczinak, hanem Károlyinak volt igaza. Károlyi volt itt az okos, nem Rákóczi. Nem a nemzet, hanem egyedül Rákóczi érdeke kívánta azt, hogy a harc tovább folyjon és Károlyi elpusztuljon. A nemzet érdeke egyenesen azt kívánta, hogy Károlyi be is fejezhesse azt, amit Rákóczi ellenére elkezdett. Hogy Rákóczi nem fogadta el a Károlyi kieszközölte szatmári békét, annak a fejedelemséghez való mindenáron való ragaszkodásain kívül az volt a közvetlen oka, hogy éppen akkor azt hitte, hogy az orosz cár még segíteni tud rajta. Ma már jól tudjuk (hamarosan ő is megtudta), hogy a cár se segített rajta, sőt komolyan nem is akart. Rákóczi naiv volt, mikor annyira bízott benne. Nem volt tehát jó cél, nem volt „szent" cél, ami miatt Rákóczi titkon gyilkoltatni akart. Pedig hát gyilkoltatni akkor se lett volna szabad, ha maga a cél jó lett volna.

De ha nem Károlyinak, hanem Rákóczinak lett volna igaza a békekötés hazafias vagy hazafiatlan voltát illetőleg, akkor se lehetne menteni Rákóczi sötét elhatározását, melyből, hogy nem lett tett, láttuk, maga is elismeri, hogy nem az ő érdeme. Még ez esetben is csak ahhoz lett volna joga, hogy a rendek nála járó követeit meggyőzze, hogy nem Károlyinak, hanem neki van igaza; hogy buzdítsa őket, hogy álljanak ellene Károlyinak, szavazzák le a gyűlésen, őt magát pedig vegyék őrizet alá, hogy alkalmas időben „bűnéért" majd törvényesen lehessen felelősségre vonni. (A magyar alkotmány szerint őrizet alá venni még ekkor se lehetett volna Károlyit. Elismerjük, hogy ilyenkor nem a törvény betűjét, hanem a haza ügyét kellett volna előbbre valónak tartani, de viszont akkor a magyar „hazafiak" is ismerjék el, hogy időnként a Habsburgoknak is joguk, sőt kötelességük volt, hogy ne tartsák meg a törvény betűjét. Igazságtalanok voltak tehát velük szemben azok, akik mindjárt esküszegést, Aranybullát, sőt a fegyveres ellenállás jogos voltát emlegették miatta.)

Lincselésre, melyet egyébként se ismer a törvényes igazságszolgáltatás, semmi szükség se volt, mert ha a gyűlés többsége, illetőleg a nemzet Rákóczi pártján volt s az ő felfogását vallotta arra vonatkozólag, mit kíván a haza üdve s mi káros rá, akkor ilyen gyilkos eszközök használata nélkül is meg lehetett volna akadályozni Károlyit „bűnös" szándékában és a hazát „megmenteni". Ez esetben Károlyit és híveit úgy is leszavazták volna s a haza ügyére káros további mesterkedéseiben is meg tudták volna akadályozni.

Rákóczi terve azonban világosan mutatja, hogy ő épp azért akarta Károlyit váratlanul támasztott zavar által eltétetni láb alól, mert jól tudta, hogy a nemzet nagy többsége már elszakadt tőle s Károlyi pártján áll, s így, ha a nemzet akaratának törvényes megnyilvánulását megengedi, a gyűlés ellene fog határozni. Rákóczinak Károlyi meglincseltetésére irányuló terve tehát nemcsak azt bizonyítja, hogy céljai elérése érdekében mindenre, még kegyetlen gyilkosságra is kapható volt, hanem azt is, hogy a nemzet akaratára, tehát az alkotmányosságra és törvényességre se adott semmit. Az ide vonatkozó előírásokat csak formaságoknak tekintette, melyeket csak akkor tartott meg, ha céljait nem akadályozták, vagy ha nem lehetett őket titkosan kijátszani.

Ha Rákóczinak parancsa kiadása után csak néhány olyan híve akadt volna, aki hajlandó lett volna Károlyit a gyűlés folyamán úgy lekaszabolni, mint ahogyan az ónodi gyűlésen Rakovszkyt és Okolicsányit lekaszabolták (jellemző, hogy akkor még éppen Károlyi volt a főkaszaboló) s az így keletkezett általános rémületben utána „egyhangúlag" esküdött volna hűséget Rákóczinak az egész gyűlés s azt mondta volna ki, hogy kész követni még az Óperenciás tengeren túl, sőt a halálba is; a magyar közvélemény és a történetírás ma is azt hinné, hogy ez a határozat valóban a nemzet egyhangú akarata volt, mint ahogyan még ma is azt hi-

szi, hogy Ónodon csakugyan szabadon, önként és egyhangú lelkesedéssel kiáltotta a nemzet az „eb ura a fakó”-t és fosztotta meg trónjától a Habsburg-házat.

Ha a gyűlés többsége a harc folytatása és a Rákóczi oldalán való kitartás híve lett volna, akkor Rákóczinak nem kellett volna azt parancsolni meg híveinek, hogy „keltsenek zavart (tumultu excitato) a gyűlésen és ennek (ti. a tumultusnak) oltalma alatt aprítsák össze (dissecarent) Károlyit. Akkor a gyilkosságra nem lett volna szükség (fel is tesszük, hogy akkor Rákóczi nem is folyamodott volna ehhez a megbecstelenítő eszközhöz, ha célját enélkül is el tudta volna érni), mert Károlyi elszigetelését és ártalmatlanná tételét enélkül is el tudta volna érni.

Rákóczi Vallomásaiból egész jól látható, hogy ő maga is teljesen tisztában volt azzal, hogy a gyűlés többsége már nem lesz mellette s az ő ügye a rendek gyülekezetében már csak ilyen váratlan meglepetés okozta terrortól, mely váratlanságával megzavarja, borzalmasságával pedig megrémíti az ellenzéket, de még Károlyi legbiztosabb híveit is, remélhet már győzelmet. Kétségtelen azonban, hogy efféle eljárás homlokegyenest ellenkezik mindazzal, amit törvénynek, jognak vagy alkotmánynak, erkölcsnek, szabadságnak vagy népakaratnak nevezünk, s csak olyan emberek folyamodhatnak hozzá, akik előtt se igazság, se jog, se erkölcs nem számít s akik céljaik elérésére mindenre képesek. Elhihetjük-e tehát, hogy ez a Rákóczi Lipót ellenében az igazságot és a törvényességet képviselte s fellépésében csak a közérdek, csak a hazája vagy akár csak elsősorban is a hazája vezette?

Láttuk már azonban, hogy a mi „hazafias” hőseink csak olyanok, hogy még egész történelmünk egyik legfeddhetetlenebbnek tartott szereplője, Zrínyi, a költő is (aki egyébként Rákóczi nagyapjának testvére volt) se szégyellte nyíltan kimondani, hogy igen jól tették őseink, hogy Mátyás királyt erőszakkal (tehát törvénytelenül) is királlyá választották, mert hiszen a hazának haszna volt belőle. Tehát már Zrínyi szerint is szabad volt törvénytelenséget elkövetni a hazáért. (Pedig hát honnan tudhatták ezek az állítólag a hazáért törvénytelenkedők, hogy milyen király lesz majd az akkor még gyerek Mátyásból és hogy lesz-e belőle majd haszna a hazának?) Azt azonban, hogy Rákóczi szét akarta apríttatni Károlyit, még ezzel se lehet menteni. Ebből ugyanis nem lett volna a hazának semmi haszna, mert Rákóczi akkor se győzhetett volna soha. Ezzel csak meghosszabbítani tudta volna mozgalma életét, tehát csak a nemzetet tette volna tönkre és véreztette volna el még jobban.

Ha azt hisszük, hogy ha jó származik belőle a közre, szabad törvénytelenségeket is elkövetni, sőt még valakit szétapríttatni is, akkor miért volna a Habsburgoktól is olyan nagy bűn, ha ők is néha így csináltak volna? Hiszen annyi egész kétségtelen, hogy ők is csak azért csinálták volna a rosszat, mert azt hitték, hogy nagyobb jó lesz belőle. Sőt kétségtelen, hogy lett is, mert azt nem tagadhatjuk le, hogy a török alól Magyarországot valóban az a Lipót szabadította fel, aki Rákóczi szerint a magyar alkotmányt megsértette.

Pedig hát azt se Lipót, se semmiféle más Habsburg meg nem tette s nem is tervezte soha, hogy váratlanul tumultust idéztet elő az országgyűlésen, hogy szétapríttatja az uralkodóház legtúlzóbb ellenfeleit (tehát a legnagyobb „hazafiakat”), s az így keletkezett rémület közepette egyhangú határozattal fogadtatja el azt, amit akar. (Igaz, hogy a Habsburgok ilyen terveket már csak azért se forgathattak volna agyukban, mert nekik sose voltak még ilyesmire is kapható híveik. (Mert hát talán csak nem a főpapokkal akartak „apríttatni” vagy olyan magyarokkal, akik a főpapokra hallgattak?) Ha ők ilyesmit megkíséreltek volna, nemcsak aprítás nem lett volna belőle, hanem éppen addig legjobb embereik lettek volna ellenségeikké.

Ilyesmi Habsburg részről tehát még gondolatnak is képtelenség volt. De ha így áll a dolog, miért nem látják be a Habsburg-gyűlölők, hogy a becsület, igazság és jog mindig az ő oldalukon volt, nem pedig a „hazafiak” oldalán, ahol ilyen szétapríttatásokat is egész szépen lehetett tervezni, sőt (Ónodon) csinálni is.

Tegyük fel, hogy Rákóczinak kissé több és elszántabb híve lett volna abban a rendi gyülekezetben, melyben Károlyit kellett volna összeaprítani és Rákóczi megbízásának engedel-

meskedve csakugyan kirobbantották volna ott a tőle annyira áhított „tumultust". Mi történt volna ez esetben? Az, hogy Károlyi hívei védekeztek volna s a gyűlés testvérgyilkolássá, iszonyú magyar vérfürdővé változott volna, tudja Isten, mennyi halottal. Ki lett volna ez esetben felelős a magyar vérfürdőért? Csak Rákóczi. Rákóczi tehát olyasmit parancsolt meg híveinek, melyből a jobbik esetben csak Károlyi halála következett volna, és következhetett volna belőle egy iszonyú vérfürdő is századok halálával. Hogy a legjobb következett belőle, az, hogy senkinek se kellett meghalnia, még Károlyinak se, az nagy szégyene Rákóczinak, mert mutatja, mennyire nem voltak ekkor már neki hívei, s az, hogy ő fejedelem maradjon-e vagy ne, mennyire nem érdekelte már az országot. De viszont nagy diadala volt ez az erkölcsi rendnek és nagy szerencséje a magyarnak. Rákóczi szégyene azonban annál nagyobb, mert hiszen az a rendi gyülekezet, melynek az ő fejedelemsége ennyire mellékes dolog volt, úgyszólván kizárólag a felső-tiszai, még ma is majdnem teljesen kálvinista nemességből állt, tehát annak bizonyítéka, hogy még azok között se voltak már hívei.

Az mindenképpen kétségtelen, hogy Rákóczi akkor, mikor az ő fejedelmi hatalmáról volt szó (melyet azonban ő a nemzet szabadságával azonosított), nemcsak embereket képes volt hidegvérűen a másvilágra küldeni, hanem egy alkotmányos gyülekezetet, mely a nemzet akaratát lett volna hivatva képviselni és kifejezni, törvénytelen eszközökkel, „tumultus" mesterséges előidézésével, tehát a népakarat kijátszásával, sőt előre elhatározott gyilkossággal is képes lett volna megfélemlíteni és olyan elhatározásra kényszeríteni, melyről jól tudta, hogy az ott egybegyűltek tényleges akaratával ellenkezett.

Ha látjuk, milyenek voltak nemzetünk „nagyjai", nemcsak a Bocskaiak, Bethlenek, Rákóczi Györgyök és Thökölyek, hanem még az ideális Rákóczi Ferencek is, akkor tudjuk csak igazán megbecsülni az Egyház főpapjait. Mert ezekkel a nemzeti hősökkel jellemben és becsületben bizony még a Bakócz Tamások és a VI. Sándorok is könnyen felveszik a versenyt. Természetesen csak a történelem Bakócz Tamása és VI. Sándora, nem pedig a rágalmaké és a legendáké.

Jellemző, hogy Asztalos Miklós „II. Rákóczi Ferenc és kora" című műve, noha mint legújabb mű, már nincs tele Rákóczi-imádattal, sőt sok kellemetlen dolgot is megír már róla, Rákóczinak ezt a jelenleg szóban forgó nagy bűnét úgy intézi el, hogy magát a tényt elmondja, aztán letagadja, aztán a letagadás után újra elmondja, mint valóságot. Az az olvasó, aki önállóan gondolkodik, ezek után nem tudja, mit higgyen. Asztalos előadása után azonban tíz olvasó közül kilenc azt érti ki a dologból, hogy Rákóczi bűntelen. Lássuk Asztalos előadását (402-403. o.):

„Rákóczi környezete (már ott kint Lengyelországban) azon a véleményen volt, hogy Károlyi, mint hitszegő és hazaáruló, megérdemli, hogy elpusztíttassék. Ezért azt tanácsolták, hogy Rákóczi írjon egy nyílt levelet, s mikor azt a gyűlésen felolvassák, a fejedelem rendületlen hűségében megmaradtak támadjanak Károlyira és koncolják fel a levél felolvasásával támadt zavarban. Rákóczi azonban elutasította magától ezt a tanácsot, mely lelkületével nem volt összeegyeztethető." (Láttuk, hogy Rákóczi Vallomásaiban egész világosan megmondja, hogy nem elutasította, hanem elfogadta a tanácsot.) Látjuk tehát, hogy Asztalos egész világosan azt írja, hogy Rákóczi nemes lelke elutasította ezt a galád tervet. Lássuk most a folytatást:

„A Károlyihoz visszatérő követeket Rákóczi ellátta szóval, ígéretekkel, parancsokkal és a már ismert manifesztummal. De a dolog másként ütött ki… Parancsaimat elhallgatták és végre nem hajtották."

Most tehát azt tudjuk meg, hogy Rákóczi mégiscsak elfogadta azt a tanácsot, „mely lelkületével nem volt összeegyeztethető" (a valóságban tehát nagyon is összeegyeztethető volt lelkületével), sőt nemcsak elfogadta, hanem végrehajtását meg is parancsolta s még nagy jutalmakat is ígért azoknak, akik majd végrehajtják. Ha azonban megparancsolta, hogy lehet, hogy mégis elutasította? Úgy, hogy egy magyar könyvben Rákócziról rosszat írni akkor sem szabad, ha igaz. De hát milyen az a nemzeti becsület, amelyet csak így lehet megmenteni?

Szabad így felfognunk a nemzet és a haza iránti kötelességünket? Így szeretet helyett meggyalázzuk a hazát. Ha Rákóczi becsületét csak így lehet menteni, akkor nem szabad menteni s személyét semmiképpen se szabad azonosítani a hazával, a Rákóczi iránti kegyeletet a haza szeretetével.

Asztalos ugyanis nem azt írja, hogy Rákóczi becsületes lelke először visszariadt s elutasította a lelketlen tanácsot, később azonban – emberi gyarlóságból – mégiscsak elfogadta, hanem egyszerűen csak azt írja, hogy a nemeslelkű Rákóczi elutasította a tervet (nem egyelőre, hanem egyszer s mindenkorra), utána pedig – mint a legtermészetesebb dolgot – kell látnunk, hogy dehogy is utasította el! Az igazság egyenesen az, hogy arra, hogy maga a kezdeményezés is nem magától Rákóczitól, hanem környezetétől indult ki, semmi más bizonyíték nincs, mint egyedül csak Rákóczi Vallomásai, amelyekben ezzel próbálja magát mentegetni, de a tanácsadók közül megnevezni már nem tud vagy nem mer senkit.

Igen gyönge mentség, mert hiszen Rákóczi nem volt kiskorú, gondnokság alatt se állt, tehát mindenért, amit tett, maga volt a felelős, s ha még Lipót (aki pedig tudvalevőleg „hülye" volt) mentségére se fogadja el senki azt, hogy mindenben tanácsadóira hallgatott, sőt nekünk éppen ez a legellenszenvesebb benne, akkor bizonyára az önálló és lángelméjű Rákóczinak se lehet mentsége, hogy nem magától tette a rosszat, hanem környezete tanácsára. Kivált mikor Rákóczinak úgy is csak azt lehetett és csak azt merték tanácsolni, amiről tudták, hogy ő maga is akarja.

Nemcsak a nemzeti becsületnek, hanem magának Rákóczinak is sokkal többet árt az ilyen körmönfontan megírt magyar történelem, mintha egyedül csak az igazság vezet bennünket és jobbra is, balra is egyformán megmondjuk az igazat. Félistenek a valóságban úgysincsenek, de olyan nép sincs, melynek nagy erényei mellett ne lehetnének s ne lennének nagy hibái is. Semmi szégyen sincs tehát abban, hogy mikor ilyenekre is találunk, ezekre is rámutatunk. Ha azonban úgy próbáljuk őket eltussolni, mint a jelen esetben Asztalos is teszi Rákóczival, az a leghelytelenebb módszer. Ha nemzeti nagyjainkról azt találjuk, hogy rossz tulajdonságaik egyenesen felülmúlják jó tulajdonságaikat, akkor egyszerűen azt állapítjuk meg, hogy az illetők csak politikai nagyságok, de nem erkölcsiek. Még az se olyan nagy baj, hiszen a közvélemény úgy is többre becsüli ez utóbbiakat, mert neki csak a sikerek számítanak.

Láttuk, hogy Rákóczinak ez a Károlyi elleni lelkiismeretlen terve nemcsak Károlyi élete elleni merénylet volt, hanem igen könnyen vezethetett volna tömeggyilkosságra is. Az alkotmányos szabadsággal azonban mindenképpen ellenkezett. Ezen az igazságon nem segít az az érvelés se, hogy Rákóczinak a nemzet akarata ellenére is meg kellett mentenie a nemzetet. Azt ugyanis, hogy mi válik a haza javára, ilyen nagy ember sokkal jobban tudja, mint a nemzet törpe képviselői. Mivel tehát a nemzet képviselete nem állt hivatása magaslatán, Rákóczi akár ügyes hírverésekkel, akár rémhírek terjesztésével, akár ellenfelei megrágalmazásával, akár politikai fogásokkal, akár a nemzet gyűlésén mesterséges zavarkeltéssel, sőt akár gyilkossághoz való folyamodással is megengedettnek tartotta a nemzet képviselői hangulatának s végül határozatának befolyásolását.

Még ha – felüljük – csakugyan a nemzet lett volna tévedésben, nem pedig Rákóczi (pedig ma már egészen bizonyosan megállapítható, hogy Rákóczi), akkor is kétségtelen volna, hogy ez az eljárás nem alkotmányos, nem törvény szerinti, nem a magyar szabadságnak megfelelő s azt tiszteletben tartó, hanem Rákóczi esküjével ellenkező, erkölcstelen, machiavellista, egy nemzeti hőshöz méltatlan eljárás volt. Mutatja ezt Asztalos eljárása is, aki még a fenti, egész kezdetleges módon is szükségesnek tartotta, hogy Rákóczit menteni próbálja. Egészen kétségtelen, hogy Rákóczi sokkal kevésbé tartotta tiszteletben a nemzeti alkotmányt és a magyar szabadságot, s rá letett esküjét is sokkal jobban és nyíltabban megszegte, mint Lipót. Rá s általában a Habsburgokra ilyen lelkiismeretlen politikai manővereket, a nemzeti akarat ennyire erkölcstelen meghamisítására irányuló kísérleteket nem lehet rájuk bizonyítani. Pedig ma már régen rendelkezésünkre állnak az udvari titkos levéltárak iratkötegei is.

Hogy Rákóczi egyébként se volt valami nagy tisztelője a népakaratnak, azt lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Ha tisztelte volna az alkotmányt, akkor nem lehetett volna annyira rajongó tisztelője az önkényes uralkodó legjellegzetesebb megtestesítőjének, XIV. Lajosnak, a napkirálynak. Hiszen XIV. Lajoshoz képest a mi I. Lipótunk és I. Józsefünk maga a megtestesült alkotmányosság volt. Jellemző, hogy ezt a nagy hódolatot még Vallomásai megírásakor se csökkentette még XIV. Lajos botrányos nemi élete és hírhedt szeretői se, mint ahogyan Lipót példás erkölcsi élete, melyről Rákóczi is tudott és amelyet el is ismert, se volt alkalmas arra, hogy miatta Lipót állítólagos alkotmányellenességét megbocsássa, vagy legalább jóakaratúan ítélje meg.

Rákóczi, a nemzet vezére, a nemzeti szabadság képviselője, az országgyűlések iránt határozott ellenszenvvel viseltetett. Például tagadhatatlan, hogy eleinte ellene volt minden országgyűlésnek. „Rákóczi tiltakozott az országgyűlés gondolata ellen" – írja Asztalos (212. o.). „Attól tartott, hogy Bécsből meghasonlást szítanak ezen az országgyűlésen s a vallásszabadság s az elkobzott templomok (természetesen katolikus templomok) ügye vagy az elkobzott (természetesen Rákóczitól elkobzott) jószágok kérdése veszedelmes zavarokra adhat azon alkalmat." (Azaz attól félt Rákóczi, hogy ott közel se lesz mindenki az ő híve. Ne feledjük, hogy a kommunista hírverés szerint az 1956-os magyar szabadságharcot se a nemzet csinálta, hanem szintén a külföldi „imperialisták" „szították".)

De hát ha emiatt szabad volt Rákóczinak mellőznie az országgyűléseket, miért volt akkor ugyanez olyan nagy bűne a Habsburgoknak? Hiszen ők Bécsben szintén csak ugyanezen okok miatt féltek a magyar országgyűlésektől, s bizonyára több joggal, mint Rákóczi. Lám, Rákócziban mennyire természetes mindaz, ami a Habsburgokban: esküszegés és nemzeti elnyomás!

Mikor aztán Rákóczi 1705. július elsejére mégiscsak összehívta a szécsényi gyűlést, az „súlyos válsággal kezdődött". (Asztalos, 222. o.) „Teljes lett a zavar – folytatja –, amit növelt, hogy Rákóczinak nem lett volna joga országgyűlést összehívni, s azóta még arról a hatalmáról is lemondott, amit a hűségeskükből nyert el."

Mivel az országgyűlésnek már az összehívása is törvénytelen volt, s mivel király létében (a királyt ekkor még nem detronizálták még a kurucok se) s mégis a király tudta nélkül és nádor, országbíró, kancellár, prímás távollétében csakugyan szó se lehet törvényes országgyűlésről, úgy oldották meg a dolgot, hogy a kuruc vezetők maguk is elismerték, hogy ők Szécsényben nem országgyűlést, hanem csak gyűlést, helyesebben: zuggyűlést, conventiculumot tartanak (amit pedig az ország törvényei szigorúan tiltottak).

De ha maguk is elismerték, hogy az a gyűlés, amit ők tartanak, nem országgyűlés, miért hoztak ott mégis „törvényeket" s miért tartották ezeket az ország minden lakosára kötelezőknek? Azt se kérdezték meg maguktól, hogy vajon az az ember, akit egy zuggyűlés választ „vezérlőfejedelemmé", tényleg az ország törvényes vezérlőfejedelme-e s különösen, hogy lehet-e az akkor, mikor a megkoronázott királyt még maga ez a zuggyűlés se fosztotta meg trónjától. Csupa ellenmondás s megannyi törvénytelenség!

Erdélyben azonban Rákóczi már Szécsény előtt is tartott „országgyűlést", amelynek összehívására akkor még Asztalos szerint se volt semmi alkotmányos joga (219. o.). Ezen a törvénytelen „országgyűlésen" aztán „egyhangúlag" fejedelemmé választották. Az erre az „országgyűlésre" küldött biztosának Rákóczi meghagyta, hogy szabad akaratuk nyilvánításában ne befolyásolja az erdélyi rendeket, de ugyanakkor „hadai biztosították a gyűlés zavartalanságát", azaz magyarul kifejezve lehetetlenné tették a rendek szabad akaratának megnyilvánulását. Ki mert volna ugyanis ilyen körülmények közt Rákóczi fejedelemmé választása ellen lenni vagy akár csak megzavarni az „egyhangúságot"?

Hogy milyen őszinte és mennyire önkéntes lehetett ez az „egyhangúság", azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a következő erdélyi országgyűlés, melyen viszont Rabutin hadai voltak azok, melyek „biztosították az országgyűlés zavartalanságát", már rá egy fél évre sem-

misnek és érvénytelennek nyilvánította Rákóczi fejedelemmé választását. Talán mondanunk se kell, hogy Rabutin is kijelentette az országgyűlés előtt, hogy nem akarja semmiben se korlátozni a rendek szabad akaratának megnyilvánulását. A későbbiek folyamán majd látni fogjuk, hogy Rabutin országgyűlése volt is legalább olyan szabad megnyilvánulása a rendek akaratának, mint az az országgyűlés, mely Rákóczit választotta fejedelmévé.

1708 decemberében, a sárospataki gyűlésen, mikor „már mindenkit inkább a béke kérdése izgatott" (mint Rákóczi fejedelemségének fenntartása), sőt mikor már „voltak, akik kétségbeesve nyíltan követelték a békekötést" (ezt persze csak azért merték követelni, mert Rákóczi hatalma ekkor már alkonyodóban volt s ezért már nem mert úgy büntetni, mint azelőtt), „Rákóczi szervezni kezdte a katonai pártot". (Asztalos, 341. o.) Ez magyarul azt jelenti, hogy nyíltan lépéseket tett arra, hogy a gyűlést megfélemlítse s ezzel elérje, hogy ne azt határozza, amit szeretne, hanem azt, amit Rákóczi akar. (Ez bizony megint minden volt, csak nem alkotmányosság vagy a nemzet akaratának tiszteletben tartása.)

Rákóczi ekkor még el is érte célját, de az elért eredményhez nagy szónoki képessége is hozzájárult (bár könnyű szónoki sikert elérni annak, aki mögött katonaság áll). Erről a kuruc országgyűlésről ennek ellenére is azt írja Rákóczi, hogy „a haszontalan fogyasztók gyülekezete". (Asztalos, 370. o.)

Hej, micsoda felháborodás öntené el az országot, ha valamelyik Habsburg hívott volna így valamely magyar országgyűlést! Asztalos nyíltan ki is mondja, hogy „Rákóczi a tiszántúli seregek fellépésével akarta a háború folytatását kikényszeríteni". Természetesen az országgyűléstől. Nagyjából tehát már itt is ugyanarra készült, amire később Károlyival szemben, csak most nem egy személlyel, hanem az egész ország képviseletével akarta ezt megtenni. Ezt Asztalos természetesen azért mondja, mert ezt megfelelő történelmi kútfők bizonyítják. De mindez megintcsak merő ellentétben áll azzal, amit alkotmányosságnak vagy nemzeti szabadságnak hívunk.

Az erdélyiek 1710. október 22-én megnyitott országgyűlésén is „a hangulat kölcsönösen rossz volt" (Asztalos, 374. o.). Egyébként maga Rákóczi az egész országgyűlést annyira semmibe vette, hogy abban a sűrű levelezésben, melyet az országgyűlés tartama alatt folytatott, egy szó említést se tesz az egész országgyűlésről. Látszik, milyen sokra tartotta. Ekkor már azt is megtette, hogy az országgyűlés végzésein „igen gyakran és igen lényegbevágóan is módosított".

Ezt tudtommal a Habsburgok között csak a néhai Rudolf tette meg, ő is csak egyszer, s mint láttuk, ő is éppen nem lényegbevágóan. Mégis olyan nemzeti felháborodást okozott vele, hogy nem kevesebb, mint Bocskai felkelése lett belőle, s még ma, 400 év múlva is felháborodunk miatta. Rákóczi csak kétszáz éve csinálta ugyanezt, mégis rég elfeledtük már, sőt egyáltalában észre se vettük, vagy legalábbis nem tartottuk a dolgot annyira fontosnak, hogy megjegyeztük vagy sérelemnek tartottuk volna. Úgy látszik azért, mert ő ezt sokkal nagyobb fokban csinálta, mind Rudolf.

„Rákóczi tudta – írja Asztalos –, hogy semmi jót nem várhat ezektől a hontalanoktól". (Láthatjuk tehát, hogy Rákóczi országgyűlésén már csak azok vettek részt, akiknek már úgyse volt vesztenivalójuk. De viszont már ők is egész mást akartak, mint Rákóczi, mert látjuk, hogy ami Rákóczinak „jó" volt, azt nem várhatta tőlük, tehát az nekik nem volt jó.) De hát akkor minek hívta őket mégis össze és miért hagyta őket országgyűlésesdit játszani?

Aki csak annyit ad az országgyűlésre, amennyit Rákóczi erre a gyűlésre adott, de csak azért nézi le annyira, mert semmi jót nem várhat tőle, annak nincs joga botránkozni a Habsburg-királyok ennél sokkal egyenesebb és ezért becsületesebb eljárásán, akik mikor szintén látták, hogy a köz semmi jót se várhat az országgyűléstől s csak „haszontalan fogyasztók gyülekezete" (látjuk, hogy nem a Habsburgok, hanem a magyar szabadsághős használja ezt a kifejezést a magyar országgyűlésre), legalább nem hívták össze. Rákóczi lenézte az ország-

gyűlést, de azért összehívta, csak azért, hogy megfélemlítse vagy kijátssza s mégis azt határozza, amit ő akar; de azért mégis úgy lássék, mintha az ország akarná.

1710 őszén Rákóczi már a tiszai Részekben se tudott országgyűlést tartani s ezért országgyűlési megszavazás nélkül is kivetette a tavalyra megszavazott adót (Asztalos, 377. o.). Látjuk tehát, hogy Lipót „törvénytelenségei" között még azt is elkövette, amelyet mi Lipóttól fentebb a legvérlázítóbbnak tartottunk s ami miatt a legjobban felháborodtunk.

Még a Habsburgok azon „bűnét", hogy nem laktak Magyarországon, azt is elkövette Rákóczi. Erdélyben ugyanis csak fejedelemmé választották (mint láttuk, fél év múlva ezt is hatálytalanították, illetőleg törvénytelennek nyilvánították), de beiktatni nem tudták, mert Erdély utána többnyire a labancok kezén volt. De beiktatására, mikor módjában állt volna, akkor is annyira nem ment el Erdélybe, hogy az erdélyi rendek szükségesnek tartották, hogy kötelességére külön figyelmeztessék.

Az se utolsó dolog, hogy mikor már bujdosásba szorul és nagylelkűen vele együtt kibujdosott hívei közül nagyon sokan megbánták már a dolgot és reményüket vesztve, hogy Rákóczi csillaga valaha még feljöhessen, honvágyuk miatt amnesztiát kértek visszatérésükre a Habsburg-királytól, büntetésből a cárral Szibériába akarta őket száműzetni (Asztalos, 411. o.). Ebben aztán ugyancsak nagyobb magyargyűlöletet mutatott, mint bármely Habsburg, akik még lázadó s hűtlenségből szinte erényt csináló magyar alattvalóikat se tudták ennyire gyűlölni.

Igaz, hogy Rákóczi csak azoknak a magyaroknak szánta Szibériát, akik megtagadták vele a közösséget, de hát bizonyára a Habsburgok se azokat a magyarokat „gyűlölték", akik hűek voltak hozzájuk. Pedig hát nekik bizonyára kissé több joguk volt tőlük, akiknek koronás királyaik voltak, hűséget követelni, mint Rákóczinak. Rákóczi e volt híveinek egyébként is csak az volt a bűnük, hogy a szülőföldjüket szerették jobban, mint Rákóczit, s csak a haza határai között akartak Rákóczihoz ragaszkodni, de nem még azon túl is. Márpedig ez csak nem akkora bűn egy magyarban, hogy érte Szibériát érdemeljen?!

Az ónodi gyűlés

Sehol se látjuk oly világosan, mennyire eben gubát cseréltek a magyarok, mikor a Habsburgok helyett Rákóczit választották urukká és hogy mennyire nem volt szabadság az a szabadság, melyet Rákóczi hozott nekik, mint az ónodi gyűlésen. 1707. június 13-án kezdődött az ónodi gyűlés (úgy látszik, akkor még nem voltak olyan babonásak az emberek, mint ma, mert a 13-as szám szerencsétlenségétől nem féltek). Célja tudvalevőleg az volt, hogy a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánítsa, de e célt titokban tartották. Igen szerencsétlen gyűlés volt ez, Rákóczira azonban igen szerencsés.

Beszédes bizonyságául annak, mennyire nem lettünk függetlenebbek vagy szabadabbak Rákóczi alatt se, mint amennyire Lipót alatt voltunk, sőt, hogy még annyira se, magának az „országgyűlésnek az összehívása is francia kívánságra történt. XIV. Lajos a maga céljaira használta Rákóczit s vele a magyar nemzetet, s ezért az volt az irányadó, amire neki volt szüksége, nem pedig az, amire a magyar nemzetnek. Ha Rákóczi hiúsága és fejedelmi becsvágya meg nem előzte volta, a felkelésbe is ő lovallta volna bele a nemzetet, mert a spanyol örökösödési háború miatt nagyon előnyös volt számára a magyar lázadás, mert így Lipót csak félkézzel harcolhatott ellene.

Mivel XIV. Lajosnak érdeke volt, hogy Magyarországon felkelés legyen s az legalább addig eltartson, míg ő a császárral békét nem köt, pénzt is küldött Rákóczinak, de csak ezért küldött. Még így is nagyon rendszertelenül küldte s még e tekintetbe se tartotta meg soha a

szavát, mert mindig kevesebbet és mindig később küldött így is, mint kellett volna. Még csak annyira se becsülte a magyar nemzetet, illetőleg a lázadókat, hogy Rákóczival szövetségre lépett volna s így a maga részéről legalább valami írásbeli kötelezettséget vállalt volna. (Láttuk, hogy Rákóczi mégis valósággal rajongó tiszteletet érzett iránta. Úgy látszik, neki csak Lipóttal szemben volt nagy az önérzete.)

Rákóczi érezte a dolog fonák voltát. Fejedelmi önérzetét még jobban bántotta „kartársa" lekicsinylése. XIV. Lajos azonban Rákóczinak szerződéskötésre vonatkozó ajánlatai ellenében azt hozta fel tartózkodása okául, hogy ő egy másik király alattvalóival nem köthet szövetséget. Szakadjanak el a magyarok a Habsburgoktól, válasszák Rákóczit fejedelmükké s akkor majd lehet szó róla, hogy szerződést kössön Rákóczival. Ezért kellett (mint már láttuk, törvénytelenül) összehívni az ónodi gyűlést és megfosztani a magyar koronától az azt már akkor is kétszáz éve birtokló Habsburg-házat. Természetesen anélkül történt meg mindez, hogy csak a legkisebb haszna is lett volna belőle nem is a hazának, hanem akár csak Rákóczinak is. A szövetséget ugyanis XIV. Lajos még a trónfosztás után is éppúgy nem volt hajlandó megkötni Rákóczival, mint annak előtte nem.

A saját követének a francia király ezt már akkor is világosan megírta, mikor Rákóczinak még az ellenkezőt ígérte. A franciák számára ugyanis nem lett volna kívánatos, ha Rákóczi idő előtt békét kötött volna Béccsel. Hogy a trónfosztás ezt eleve lehetetlenné tegye, csak ezért akarta erre XIV. Lajos Rákóczit rávenni. Mint látjuk, teljes sikerrel. Mikor a trónfosztás megtörtént, éppúgy nem kötött vele szövetséget, mint azelőtt. Miért is kötött volna, mikor célját már enélkül is elérte: most már Rákóczi akkor se békülhetett ki királyával, ha akart volna, tehát a franciák részére a Habsburgok katonai ereje egy részének végleges lekötése biztosítva volt. Látjuk azonban, mennyire eszköz volt csak Magyarország idegen „szövetségese" kezében, és hogy Magyarország érdekei XIV. Lajost sokkal kevésbé irányították, mint a Habsburgokat, mert alattuk legalább valamit azért Magyarország is számított, sőt a felszabadító háború idején egész Európa külpolitikáját és az európai hatalmak szövetségét elsősorban Magyarország érdekei irányították.

Mivel a mi kurucaink velünk szemben még Lipót kormányát is álnoknak és minket becsapónak tartják, most legalább láthatják, milyen álnok iránt unk és hogy csap be és semmiz ki bennünket olyan király és olyan kormány, melyet a magunk „idegen" királyával szemben választottunk protektornak, és aki nem volt sem Habsburg, sem német. Sajátságos azonban, hogy kurucaink ezt mégse látják még ma se. Rákóczi már, mint hazátlan bujdosó, és mint XIV. Lajos szánandó áldozata is, haláláig rajongó tisztelője maradt ennek a francia királynak. Neki csak az erényeit látta, a hibáit nem volt hajlandó észrevenni. Lipótnak annyi és oly nagy erényei voltak, hogy még Rákóczi is kénytelen volt észrevenni és megdicsérni őket, mégis egész életében s még Vallomásai írása közben is úgy beszél és ír, mintha Lipót személyében egy becstelen zsarnokkal lett volna dolga.

A trónfosztás tehát szintén csak az imádott XIV. Lajosért történt, s mint ilyen idegen érdekeket szolgáló, nem pedig a nemzet lelkéből fakadó tervekkel szokás, valósággal úgy csempészték a gyűlés elé. Egész az utolsó pillanatig titokban tartották a tervet a gyűlés résztvevői előtt. (1849-ben Kossuth ugyanígy csinált Debrecenben.)

Az ónodi gyűlést megelőzőleg Túróc megye egy körlevelet bocsátott ki és küldött az ország többi megyéjéhez, melyben a túl nagy terhek miatt panaszkodik. Ez ügyben a fejedelemhez is intézett egy emlékiratot. Rákóczi sértőnek találta magára a dolgot (őt egyébként is igen könnyen meg lehetett sérteni) s ezért sérelmét az ónodi gyűlés elé vitte. Bizonyára elsősorban azért, mert attól félt, hogy ha nem előzi meg ellentámadással s megvárja, hogy az elégedetlenek legyenek a támadók, kicsúszik lába alól a talaj. (A kommunisták is mindig így csináltak s ők is mindig ebből az okból. Ők is jól tudták, hogy a közvélemény ellenük van, s ha ennek megnyilvánulását terrorral meg nem előzik, hatalmuk összeomlik. Hogy Rákóczi se

bírta soha (még mozgalma elején se) a közvélemény helyeslését, számtalan bizonyítékot hozunk majd föl rá.)

Ezért Rákóczi mindjárt a gyűlés elején elpanaszolta, hogy a túróciak azt állítják, hogy nagyobb terheket kell viselniük, mint Lipót uralma alatt, és hogy akkor, ha panaszuk volt, legalább előadhatták, míg most még ezt se tehetik. Kijelentette, hogy ő eddig még senkit se utasított el, aki hozzá panasszal akart fordulni s a túróciak nem is fordultak hozzá sérelmeikkel. (Éppen most mondtuk, hogy a túróciak Rákóczihoz is intéztek egy emlékiratot.) A nagy kiadásokra az országnak van szüksége (hát Lipót alatt nem az országnak volt szüksége rá?!) s mutassa ki valaki, fordított-e ő az adóból csak valamit is a maga szükségleteire. (Látni fogjuk majd, milyen őrült fényűzést fejtett ki Rákóczi s hogy a kuruc seregben azok, akiknek jó ruhájuk és felszerelésük volt, úgyszólván teljes egészében az ő testőrségébe tartoztak.)

Azonban Rakovszky és Okolicsányi, a túróciak követei nem hagyták magukat zavartatni, ahhoz a megbízáshoz híven, melyet küldőiktől kaptak. Rákóczi minden méltatlankodása ellenére ott a gyűlésen is elpanaszolták, milyen nagy terhekkel sújtják a megyét és milyen sok és milyen nagy visszaélés történik. Rákóczi idegességében és fejedelmi gőgjében – azon a címen, hogy a zajban nem hallja, amit a követek mondanak – maga elé szólította a panaszkodó túróci követeket, hogy jobban hallja, mit mondanak (de bizonyára azért is, hogy megijedjenek).

Panaszaikra azt válaszolta, hogy ezek a bajok a háború szükségszerű következményei (Lipót is ezt válaszolta a rendek hasonló panaszaira) és hogy nagyon csodálkozik, hogy éppen Túróc megye az, mely ilyen panaszokkal áll elő. Hiszen a többi megyéhez viszonyítva a háborútól alig szenvedett még s eddig nagyobb kuruc hadtest meg se fordult a megye területén. (Képzelhetjük hát, mit szenvedhetett a lakosság más, kevésbé szerencsésebb megyékben! Hogy azok mégis hallgattak, a túróciak pedig panaszkodtak, annak az lehetett az oka, hogy olyan megyék, melyeknek „szerencséjük" volt már a kuruc csapatokat személyesen is megismerni, azok még panaszkodni se mertek. A túróciak sorsa aztán hamarosan megmutatta, hogy mennyire ezeknek a némán tűrőknek volt igazuk.)

Abból a körülményből – folytatta Rákóczi –, hogy Túróc nem hozzá, hanem inkább a többi megyéhez fordult panaszaival (rámutattunk már, hogy hozzá is fordult, a megállapítás tehát nem igaz), azt kell következtetnie, hogy a felpanaszolt bajok előidézésében őt magát is részesnek és bűnösnek tartja. „Édes nemzetem! – tört ki nagy szónoki hévvel –, hát ezt érdemeltem én tőled sok szíves hazám ügye mellett való fáradságaim után?! Vagy öljetek meg (!), vagy nyeljen el a föld, mert készebb vagyok az országnak egyik szegletiben megvonnom magamat, mintsem reménylett köszönet helyett tirannusnak mondatnom." (Senki se mondta tirannusnak. Ami pedig az ország valamely zugában való eltűnését illeti, azt sokkal könnyebb volt mondani Rákóczinak, mint meg is tenni. Hiszen látjuk majd, hogy az egész ember merő szereplési vágy volt. Ezt egyenesen megdöbbenten bizonyítja az a nyilatkozata, melyet Vallomásaiban hajótörésével kapcsolatban mond, s melyet a következő kötetben majd látni fogunk. Ilyen ember tudott volna visszavonulni a közszerepléstől?!)

Mivel Rakovszky és Okolicsányi Rákóczi e kitörésétől a legkevésbé se hatódtak meg s tovább is kitartottak sérelmeik hangoztatása mellett, Rákóczi újra felszólalt és azt mondta, hogy eljárásuk egy merénylettel egyértelmű. Hiszen őket se érte semmi más sérelem, mint ami a haza minden fiát éri, és ami a háborúval, a nemzet szabadságküzdelmével szükségszerűleg vele jár: igazságszolgáltatást és elégtételt kér tehát a rendektől. Elégtétel helyett azonban nagy csenddel válaszolt a gyűlés, tehát úgy látszott, mintha mindenki a túróciak mellett volna. Rákóczit ez a csend nagyon megdöbbentette, mert magára sértőnek találta. Valóban annak a jelének látszott, hogy a nemzet lelke nincs vele.

Igaz ugyan, hogy ezt a csendet úgy is lehet magyarázni, hogy a szokatlan helyzet meglepte a rendeket s hirtelenében nem tudták, hogy oldják meg a dolgot, de a fő ok mégiscsak az lehetett, hogy a gyűlés együttérzett a túróciakkal, mert hiszen ők maguk is tele voltak sére-

lemmel; ők is szerették volna ezek orvoslását; élvezték azt, hogy akadtak, akik az igazat ki merték mondani.

Rákóczi ekkor már úgy is megkapta az elégtételt: Sennyey kancellár beterjesztette már indítványát a követek elleni törvényes eljárás megindítására, Rákóczinak azonban az fájt (fájhatott is), hogy egy hang, egy közbekiáltás, egy felháborodást vagy legalább a fejedelemmel való együttérzést kifejező megjegyzés se hangzott el a gyűlés részéről; hogy senki se kért szót, hogy a fejedelem „igazságát" megvédje. Ugyancsak látszott tehát Rákóczi azon megjegyzésének igazsága, hogy a többi megye követeinek még több sérelme volt, mint a túróciaknak, s csak azért nem álltak elő ők is sérelmeikkel, mert nem mertek, de annál jobban örültek annak, mikor látták, hogy mégis van olyan, aki mer.

A Rákóczi-pártolást mindenképpen hazafias kötelességnek tekintő Asztalos szerint ezt a csendet Rákóczinak arra kellett magyaráznia, hogy „a rendek egy része valóban elfordult tőle". Nem – feleljük –, ez egészen lehetetlen magyarázat. Ha a rendeknek csak „egy része" fordult volna el Rákóczitól (még az se fordulhatott el tőle, mert látni fogjuk majd, hogy nem is fordult feléje soha, legalábbis önként nem), akkor szavait semmiképpen se követhette volna nagy és tökéletes csend. Ebben az esetben az az egyébként nagy zaj, melyet a gyűlés tiltakozásvihara a túróciak méltatlan eljárása ellen előidézett, csak valamivel lehetett volna kisebb, mint amekkora akkor lett volna ez a zaj, ha az egybegyűlt rendek egytől egyig Rákóczi mellett és a túróciak ellenében zajongtak volna. Ez esetben csak az történt volna, hogy a túróciakat szidalmazók és a Rákóczit éltetők zaja és lármája nem lett volna egészen olyan nagy, mint amekkora akkor lett volna, ha mindenki Rákóczi mellett lett volna.

Rákóczi szavait azonban csend, sőt éppen Asztalos kifejezése szerint „döbbenetes csend" követte, s ez csakis annak jele lehetett, hogy Rákóczitól a rendek egyeteme fordult el (illetőleg őszintén nem is fordult feléje soha), de annyira, hogy még kivétel se akadt. Ha ugyanis csak egy kivétel is akadt volna, akkor nem lehetett volna csend, s különösen nem döbbenetes csend. S lám, a mi jóságos történetírásunk példátlanul nagy jóakarata még ebben is csak a rendek „egy részének" kis csendecskéjét látja. Egész érthetetlen, hiszen a csend mindig egyhangúság jele, mindig annak bizonyítéka, hogy még kivétel sincs.

Rákóczi is érthetőleg megijedt, sőt megdöbbent ettől a félelmes nagy csendtől, ezért tovább bizonyította igazát és követelte a maga számára a túróciakkal szemben a rendek elégtételét. De „szavaira a csend csak nem oldódott fel" (Asztalos). Erre megdöbbenését elkeseredés váltotta fel. Dacosan kijelentette, hogy lemond, elhagyja az országot és visszavonul erdélyi fejedelemségébe. Őt vádolják azzal, mondta, hogy kincseket halmoz fel a haza megkárosításával?! (Ezt a túróciak sose mondták, de mások is bajosan mondhatták, hiszen mindenki tudta, hogy mindig pénzzavarban volt. Neki nem az volt a hibája, hogy élére rakta a garast s ezáltal kincseket halmozott fel, mind dédapja, hanem az, hogy nem volt az a Dárius kincse, amit el ne költött volna. Ezt (az ő pazarlását) azonban óvakodott előhozni, mert ezt nem lehetett volna olyan könnyen megcáfolni, mint azt, hogy kincseket halmozott fel.)

„Életemet, véremet, mindenemet – folytatta – fölszenteltem éretted. Feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem, sőt az édes eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó előbbi szabadságodnak helyére hozásáért mindenüket kockára vetvén vérüket, hitüket feláldozták." (Láttuk már, hogy az ő „édes elei" mennyire más emberek voltak, mint ő gondolta. Láttuk, ki volt I. Rákóczi György és hogy ő valóban „kincseket halmozott föl", és láttuk, ki volt Zrínyi Péter. Az ilyen ősöket szégyelleni kell, nem pedig dicsekedni velük.)

„Nem tűröm, nem szenvedem, magammal koporsómba viszem, mert Te tudod, Istenem, hogy igaz szívű vagyok s privátumot nem kívánok. Ne szenvedd, édes hazám, rajtam ezt a gyalázatot." (Ha Rákóczi a „privátumon" a pénzt s az anyagi javakat értette, akkor igazat mondott, mert ezeket valóban nem kívánta. De senki se kívánta a fejedelemséget és a dicsőséget úgy, mint ő. Pedig hát ez is „privátum", azaz Rákóczi egyéni érdeke volt.)

Ezzel felugrott trónjáról (mert fejedelmi méltósága természetesen azt követelte tőle, hogy ülve beszéljen), megindult és ment kifelé, hogy elhagyja a gyűlést, és – mint bejelentette – bizonyára magát az országot is. Világos, hogy ezt tovább tűrni már nem lehetett. Hiszen azon is csodálkoznunk kell, hogy a gyűlés eddig tűrt és a dolgot ide fejlődni engedte. Ha még Rákóczi kivonulását is (és ilyen előzmények után) eltűrik, ez nemcsak a mozgalom nyílt bukását, hanem ország-világra való szégyenét is jelentette volna. Nem fordult még ugyanis elő a világtörténelemben, hogy egy mozgalom ilyen nyíltan kinyilvánítsa magáról, hogy tulajdonképpen senkinek se kell s ily megszégyenítően megtagadja vezérét.

Ezért hát Klobusiczky Ferenc erőszakkal visszanyomta az indulni készülő Rákóczit trónjára, Bercsényi pedig szíve mélyéig meghatva mindattól, amit Rákóczi felpanaszolt, könnyes szemmel ugrott talpra, kardot rántott s ezt kiáltotta: „Nem, nem! Inkább haljanak meg e gazok!" Kardjával Rakovszky vállára sújtott, de csak a lapjával. Ellenben rögtön utána Károlyi már kardja élével sújtotta nem vállon, hanem fejbe, a többiek pedig, különösen a kálvinista Ilosvayak, követték a példát. A túróciak menekülni igyekeztek a biztos halál elől, de Rakovszky számára már késő, mert hamarosan holtan rogyott össze, Okolicsányi pedig megsebesülten. Azt már tudjuk, hogy Rakovszkynak utána még a holttestét is meggyalázzák s eltemetni se engedik, olyan nagy gonosztevőnek tartják. A megsebesült Okolicsányit pedig utána sebei ellenére is kínpadra vonják, még a vérpadon is tüzes vassal sütögetik, mint hajdan Dózsa Györgyöt, s végül lefejezik.

* * *

A tanulságok egész seregét szolgáltatja részünkre ez a túróci eset. Rákóczi ellenségei** azt állítják, hogy a túróciak kiirtása nem véletlenül, a hirtelen keletkezett felháborodás hatására, tehát erős felindulásban elkövetett emberölés eredménye volt, hanem előre kitervelt, tehát megfontolva elkövetett gyilkosság. (Okolicsányi meggyilkolása, akit mint láttuk, vérpadra küldtek, mindenképpen az volt.)

Szerintük a vezérek előre tudták, hogy a trónfosztást csak megfélemlített országgyűléssel tudják – kivált egyhangúlag – elfogadtatni s ezért külön azzal a céllal rendezték meg a gyűlésen a túróciak ellenzékieskedését, hogy ezáltal a „tumultust" kiváltsák, ezzel az országgyűlést megfélemlítsék, az ellenzéket lehetetlenné tegyék s így kitűzött céljaikat, köztük elsősorban a Habsburgok trónfosztását, minden akadály nélkül, „egyhangú lelkesedéssel", elérjék. Így is lett, mondják.

Vetéssy László (Kökényesdi Vetéssy, s ezért az egykorú iratok sokszor csak Kökényesdynek hívják), Rákóczi volt francia követe, egyébként kálvinista magyar, ennek bizonyítására egy iratot is hagyott hátra, melyben azt állítja, hogy vele maga Rákóczi közölte, hogy mivel Franciaországnak megígérték, hogy elszakadnak a Habsburgoktól, de viszont ezt törvényes eszközökkel nem tudták volna megvalósítani, Bercsényivel együttesen határozták el, hogy azt, amit Párizsnak megígértek, a rendektől ki fogják erőszakolni.

Rákóczi az országgyűlésen meg akarta büntetni az elégedetlenkedő túróciakat, Bercsényi azonban felvilágosította, hogy ez megfélemlítés nélkül nem fog sikerülni. Ezért Ónod körül nagyobb számú sereget gyűjtöttek össze. A gyanú elkerülésére azt híresztelték, hogy a sereg célja az, hogy Rabutinnak Erdélybe való visszatérését megakadályozza. Bercsényi magára vállalta a túróciak megbüntetését, Károlyit is beleavatta tervébe (de csak a túróciak megfékezését illetőleg; az utána következő trónfosztás tervébe még őt se merték beavatni), tulajdonképpeni gyilkosul pedig a három Ilosvayt szemelték ki (ezek kálvinisták voltak, de közülük az egyik a száműzetésben – Rákóczi nagy örömére – megtért). Ők e célból Rákóczi kezébe

** Ma már százötven év óta lehetetlenség, hogy magyar ember Rákóczi ellensége legyen. Említettük azonban, hogy előtte majdnem ugyanennyi éven át minden magyar Rákóczi ellensége volt. Rákóczi barátja ugyanis csak forradalmi alapon lehet valaki. Ezért Rákóczinak is csak a francia forradalom óta van olyan nagy becsülete hazájában.

még esküt is tettek. Rákóczi francia csapatait is feleskették a dologra, mint akiket e szempontból a magyaroknál megbízhatóbbaknak tartottak. Vetéssy még azt is írja, hogy az egyik Ilosvay még az nap abban a vitézkötésben jelent meg, melyet Rakovszky holttestéről tépett le magának. (A Rakovszkyak ugyanis sokkal gazdagabbak voltak, mint az Ilosvayak.)

Se Horváth Mihály, se Szalay nem fogadta el Vetéssy elbeszélésének hitelességét s a Századokban (1895., 722-726. o.) Áldássy Antal is hosszan cáfolja. Mivel az osztrák történetírás hitelesnek fogadta el Vetéssy elbeszélését (Fiedler: Der blutige Landtag zu Ónod. Sitzungsberichte der Wiener Akademie Phil. Hist. Klasse, 1852. bd. IX. 46. oldaltól), Thaly közölte Fiedlerrel azokat a bizonyítékokat, melyek alapján neki is be kellett látnia, hogy téved. Fiedler meg is ígérte, hogy helyreigazítást fog közölni. Ezt a megígért helyreigazítást azonban sose közölte, bizonyára azért, mert alaposabb megfontolás után mégis úgy látta, hogy nem Thalynak, hanem mégiscsak neki van igaza.

Csakugyan, azok az érvek, melyeket Áldássy a Századokban Vetéssy cáfolatára felhoz, egyáltalában nem cáfolják meg Vetéssyt. Az, hogy egyes részletkérdésekben Vetéssy tévesen írja le az ónodi eseményeket, nem cáfolat. Hiszen ő nem volt a lincselés szemtanúja. Ő nem vett részt a ónodi gyűlésen. Emiatt azonban még lehet hiteles tanú az ónodi gyűlés előkészítését illetőleg, kivált, hogy ekkor még Rákóczi bizalmasa volt, s amit tud, állítása szerint maga Rákóczi közölte vele.

Hogy 1715-ben kegyelmet kért és kapott Bécstől s ezt a leleplezést már mint a Habsburgok híve írta meg, abból se következik még, hogy szemenszedett hazugság mindaz, amit ír. Az ugyanis még nem jellemtelenség bizonyítéka, ha valaki visszatér törvényes királya hűségére, kivált ha ezt is csak hosszas hazátlanság után teszi meg. Az a gyöngeség, hogy valaki a számkivetésből hazájába kívánkozik vissza, még éppen nem ad okot arra, hogy jellemtelenségre következtessünk belőle még akkor se, ha ez a királlyal való kibékülés olyan hazafiatlan dolog lenne, mint amennyire nem az.

Vetéssynek Rákóczihoz Párizsból írt leveleiből egész jól láthatjuk, hogy Vetéssy mennyire okos, sőt bölcs ember volt. Ő már ekkor is tisztán látta a franciák önzését és ármányait, s már ekkor figyelmeztette fejedelmét arra, hogy ne higgyen nekik. Vetéssy már akkor is túl naivnak találta Rákóczit s éppen nem helyeselte politikáját. Ha Rákóczi hallgatott volna rá, nem pedig szinte érthetetlen derűlátására, sokkal jobban járt volna. Ő már régen arra biztatta Rákóczit, hogy kössön az udvarral békét. Hogy ennek ellenére is még a szatmári béke után is még évekig kitartott Rákóczi mellett, csak becsületességét és jellemét bizonyítja.

Szerintem lélektani lehetetlenség egy ilyen emberre azt fogni, hogy szemenszedett hazugságokat talál ki, csakhogy Rákóczit befeketítse és új urának kedvében járjon. Hiszen elvégre szántszándékos gyilkossággal vádolja Rákóczit, ilyen vád rosszhiszemű kitalálására pedig csak söpredék ember képes. Ha ő azt állítja, hogy magától Rákóczitól hallotta a dolgot, akkor arra se gondolhatunk, hogy tévedésről van szó.

Ha Vetéssy nem volt elmeháborodott, akkor azt, amiről azt állítja, hogy maga Rákóczi mondta neki, mindenképpen el kell hinnünk. Ezzel szemben teljesen céltalan dolognak találjuk Áldássy hosszas (és fölényesnek látszó) érvelését, hogy micsoda valótlanokat állít Vetéssy az ónodi gyűlésről. Amit ugyanis az ónodi gyűlésről mond, arról nem azt mondja, hogy maga látta, vagy hogy Rákóczi beszélte neki. De azt, hogy előre elhatározták a tumultuskeltést s így a túróciak legyilkolását, azt Rákóczi maga mondta neki. Ebben nem lehet tévedni, legfeljebb hallucinálni, de hallucinálni csak bolondok szoktak, nem gazemberek. Ha tehát Vetéssy öreg korára nem lett bolond – pedig ezt senki se mondja, még Thaly se –, akkor legalább ennek az állításának feltétlenül igaznak kell lennie.

Ha Vetéssy részletkérdésekben téved, abból még egyáltalában nem következik, hogy egészében és a lényegben is téved. Ezt állítani egész kezdetleges, logikátlan okoskodás lenne. A dolog veleje az, hogy ha Vetéssynek nincs igaza, akkor nem téved, hanem hazudik, sőt egész előadása hazug, becstelen rágalmazás. Ő ugyanis azt állítja, hogy az ónodi véres jelenet

előre megrendezett voltát magától Rákóczitól hallotta. Vetéssy tudatos hazudozására csak akkor következtethetnénk némi joggal, ha azokban a részletkérdésekben is, melyekben tudjuk, hogy téved, bizonyítani tudnánk, hogy tudatosan mond valótlant. Pedig hát nyilvánvaló, hogy ezekben csak tévedésekkel van dolgunk, mert hiszen ő akkor, mikor az ónodi országgyűlés volt, nemcsak Ónodon nem volt, hanem még az ország területén se, tehát mindarról, ami ott történt, csak abból értesülhetett, amit innen is hallott, meg onnan is. Az ilyen izgalmas jeleneteket azonban, melyek az ónodi gyűlésen történtek, sokszor még azok is többféleképpen mondják el, akik jelen voltak.

Vetéssy, mint Rákóczi párizsi követe, Rákóczinak éveken át küldött követi jelentéseiben egész más embernek mutatkozik, semhogy aljas hazudozónak tarthatnánk. Jelentéseiből, éppen ellenkezőleg, azt látjuk, hogy ő volt Rákóczi legkomolyabb, legbecsületesebb, legőszintébb és egyúttal legokosabb diplomatája. Az lehet, hogy olyan részletekben, melyeket nem Rákóczitól magától hallott, hanem amelyekről csak mendemondákból értesült, téved, sőt tudjuk is, hogy a részletekre vonatkozólag nem minden igaz, amit mond, de ez nem bizonyítéka annak, hogy az is valótlan, amit Rákóczitól szerzett követlen értesülései alapján mond.

Ha Vetéssy azt meri mondani, sőt írni, hogy maga Rákóczi mondta neki, hogy Bercsényivel előre kitervelték a gyűlés megfélemlítését, tehát az alkotmányosságnak és a nemzet szabadságának megdöbbentő módon való kijátszását, akkor ezt neki el kell hinnünk. Hogy a túróci követek legyilkolását is előre elhatározták és erre a célra az Ilosvayakat és a francia csapatokat előre fel is eskették, azt is magától Rákóczitól hallotta-e, azt nem lehet világosan kivenni Vetéssy írásából. Azoknak, akik Rákóczit fennkölt jellemű embernek tartják, azt kell feltenniük, hogy ezt már Vetéssy semmiképpen se hallhatta magától Rákóczitól, mert ez lehetetlen. Ezt tehát Vetéssynek más forrásból kellett vennie, mégpedig mendemondákból, melyeket csak azért fogadott el igazságoknak, mert akkor már, mikor szóban forgó iratát megírta, ellenszenvvel viseltetett Rákóczi iránt s így elfogultságában olyasmiket is elhitt róla, melyeket tárgyilagos alapon állva a mesék világába kellett volna utalnia.

Mi azonban ma már bizonyosan tudjuk, hogy Rákóczi, legalábbis Károlyit, később valóban el akarta tenni láb alól azért, mert ő Rákóczi akarata ellenére vissza akarta adni a békét a nemzetnek. Azt is tudjuk (mert hiszen Vallomásaiban ő maga írja meg), hogy ezt ugyanolyan módszerrel akarta csinálni, mint amellyel a túróciak felkoncolását állítólag előre elhatározta. Tehát ezt mos már semmiképpen se tarthatjuk összeegyeztethetetlennek Rákóczi jellemével, mert jellemét ezek után semmiképpen se mondhatjuk „fennköltnek".

Miért ne hihetnénk el tehát Vetéssynek, ha azt állítja, hogy ő maga hallotta Rákóczitól a túróciak legyilkoltatásának előre való elhatározását is, mikor azt, hogy Károlyiról ugyanígy határozott, s hogy az ő felkoncoltatását előre elhatározta, egyenesen mi is hallhatjuk Rákóczitól, s ezt senki le se tagadhatja, mert hiszen nem szóval mondta ezt, ami elrepül, hanem írásban is lefektette, ami ma is itt van a kezünkben?

Hogy mondhatnánk azt, hogy ez összeegyeztethetetlen Rákóczi jellemével, mikor látjuk, hogy Károlyi legyilkoltatása, aki mégiscsak nagyobb ember volt a túróci követeknél, s előbbi életével a kurucok előtt is nagyobb érdemeket szerzett, nem ellenkezett ezzel a jellemmel? Hiszen Rákóczi még Vallomásaiban se mutat miatta semmi különösebb bűnbánatot, sőt a legnagyobb természetességgel adja tudtunkra, hogy ez neki kötelessége volt, ha nem akart tehetetlen fejedelemnek látszani, ő pedig mit se szégyellt volna jobban, mintha annak tartották volna.

De ha Rákóczi Vallomásaiban nem adta volna nyíltan tudtunkra Károlyi ellen szőtt tervét, valószínűnek kellene tartanunk, amit Vetéssy róla Ónoddal kapcsolatban állít, még akkor is, ha azt, amit magára a gyilkosságra vonatkozólag mond, nem magától Rákóczitól hallotta, hanem más, kevésbé megbízható forrásból merítette volna. Vetéssy ugyanis sokkal jobban ismerte Rákóczit, mint bárki más, vagy legalábbis annyi bizonyos, hogy sokkal több alkalma nyílt bepillantani lelkébe s titkos kártyáiba, mint nekünk vagy a jelenlegi történetíróknak. Ha

tehát ő ezeket a híreket elhitte s így Rákóczi jellemével egyáltalán nem tartotta őket összeegyeztethetetleneknek, akkor bizony igazságukat valószínűeknek kell tartanunk. Ilyesmit például Lipótról senki se hitt volna el, például még maga Rákóczi se, hisz látni fogjuk majd, hogy ő is a fejedelmek legjámborabbikának nevezi.

Vetéssy, aki éveket töltött el Rákóczi szolgálatában, sűrű levelezést folytatott vele, bizalmasa volt, utasításokat kapott tőle Párizsban való viselkedésére vonatkozólag, és mint látjuk, egyáltalán nem tartotta hihetetlennek, hogy a túróciak legyilkolására felbérelte az Ilosvayakat és előre feleskette rá francia zsoldosait is. Hogy aztán Vetéssy e feltevésében nem is csalódott, annak szinte mennyiségtani próbáját maga Rákóczi adja, mikor ő maga adja tudtunkra, hogy néhány évvel később Károlyival ugyanezt akarta csinálni, s mikor azt kell látnunk, hogy e felháborító tervet egyenesen úgy adja elő, mint fejedelmi kötelességét.

A Károlyi ártalmatlanná tételére szőtt s akarata ellenére nem sikerült terv és aközött, ami az ónodi gyűlésen az ónodiakkal tényleg megtörtént, olyan feltűnő a hasonlóság, sőt az egyezés, hogy nemcsak gondolkodásra késztet, hanem szinte rákényszerít bennünket arra, hogy az ónodi tragédiát is előre kiterveltnek tartsuk. Ónodon is Rákóczi beszédének izgató volta okozta azt a hirtelen tumultust, mely a gyilkosságra és a gyilkosság következtében a gyűlés további folyásának és a Habsburgok trónfosztása kimondásának zavartalan egyhangúságára vezetett és a gyűlés résztvevőit rögtön kezesbárányokká tette Rákócziék számára.

Rákóczi Károlyi legyilkoltatását is ilyen, az ónodihoz hasonló (csak ügye hanyatlása miatt már jóval kisebb szabású) gyűlésen tervezte. Itt is maga szerkesztette kiáltványt akart felolvastatni, melynek hatásaként itt is „tumultust" várt, sőt maga mondja, hogy a felolvasandó kiáltványt tisztán e tumultus előidézésének szándékával írta meg és akarta ott felolvastatni. De szintén maga mondja azt is, hogy viszont a tumultus felidézésével egyedüli célja Károlyi s azok legyilkoltatása volt, akik esetleg még ekkor is Károlyi mellett nyilatkoztak volna és ezzel annak a politikai irányzatnak megszüntetése, melyet Károlyi és követői képviseltek.

Rákóczi tehát mindent szakasztottan úgy tervezett ki, mint Ónodon lefolyt. Vetéssy Rákóczi bizalmi embere volt, aki előtt nem titkolózhatott, mert hiszen akkor hogy lehetett volna diplomatája, titkos terveinek munkálója és végrehajtója éppen Párizsban, ahol Rákóczi mozgalmának sorsa eldőlt, ha még Vetéssy előtt is másképpen beszélt volna, mint ahogyan gondolkodott? Elhihetett volna-e ő tehát Rákócziról ilyen galádságokat, ha Rákóczit bizalmas összeköttetésük idején fennkölt jellemnek találta volna? Válhatott volna-e belőle akkor Rákóczi ilyen megvetője, ha csak ő maga is nem volt egészen aljas ember? Pedig, hogy Vetéssy ennyire elfajult ember nem volt, az egész bizonyos mindabból, amit róla tudunk s amit Rákóczival folytatott s ma is meglevő levelezéséből megállapíthatunk. Rákóczi galád terve Károlyival annyira hasonló azzal, ami Ónodon a valóságban folyt le, hogy akaratlanul is arra kell gondolnunk, hogy az véletlenül történt, ami Ónodon történt. De ha ugyanerről ráadásul még Vetéssy is azt írja, hogy neki maga a fejedelem beszélte, hogy nem véletlen, hanem előre kitervelt dolog volt, akkor már egyenesen bizonyosra kell ezt vennünk.

Aztán ne feledjük el azt se, hogy ha Rakovszky felkoncolása Rákóczi akarata ellenére történt is, Okolicsányi halála, sőt megkínzása már semmiképpen se volt véletlen. De nem volt az Rakovszky holttestének meggyalázása és temetetlenül hagyása se, mert ezek már mind Rákóczi jóváhagyásával és akaratából történtek. Rakovszky holttestével és Okolicsányival való viselkedéséből egész jól látható, hogy Rákóczi nem sajnálta ezt az akarata ellenére megtörtént véletlent, hanem helyeselte, szentesítette, örömmel vette, sőt további kegyetlenkedésekkel megtoldotta. A véletlen pillanatnyi halállal sújtotta Rakovszkyt, de Okolicsányit, akinek a véletlen meghagyta életét, utána a vérpadra küldte, sőt meg is kínozta, Rakovszky holttestét pedig utána nem megbecsülte, hanem meggyalázta, tehát tetszelgett halálában. Nem annak bizonyítéka-e mindez, hogy Rákóczi nemcsak helyeselte azt, ami Ónodon történt, hanem még kevesellte is? Hogy szerinte a meggyilkoltak még többet érdemeltek

volna, mint amit kaptak s ezt a többet meg is adta nekik? A még élő Okolicsányinak megkínzás, a már halott Rakovszkynak holtteste meggyalázása alakjában.

De egyébként is mi célja van annak, hogy azon vitatkozzunk, hogy hazudik-e Vetéssy vagy igazat mond s hogy Rákóczi előre megfontolt szándékkal játszotta-e ki a magyar alkotmányt és a szabadságot, vagy ez számítása és akarata ellenére történt, mikor az egészen kétségtelen, hogy mikor megtörtént, Rákóczi örömmel fogadta, sőt betetőzte?

Mi célja van annak, hogy azt erősítsük, hogy Vetéssy megrágalmazta Rákóczit, mikor annyi egészen kétségtelen, mert hiszen magától Rákóczitól tudjuk meg, hogy arra, amivel Vetéssy már 1707-ben vádolja, 1711-ben Károlyival szemben már képes lett volna Rákóczi, sőt el is határozta, hogy megteszi? Sőt, mikor azt kell látnunk, hogy 1711-ben már nemcsak meg akarta tenni, hanem még csak bűnnek se tartotta (még „az örök igazság" színe előtt írva és nagy bűnbánatozásai közepette se), sőt egyenesen „aequitati consonaná"-nak (az igazságossággal egyezőnek) tartotta. (Önéletrajz, 180. o.)

Mire való itt a vitatkozás, mikor Rákóczi még akkor is, mikor már állítólag megtért, sőt aszkétává lett s állítólag minden csekélység miatt gyötörte a lelkiismeret, világosan kijelenti, hogy a 300 eperjesi német legyilkolását tartja az egyedüli (solus et unicus) esetnek, amely miatt azon tette közül, melyeket mint fejedelem követett el, bántja a lelkiismeret, s hogy akkor, mikor még tényleg fejedelem volt, még ezért se bántotta? (151. o.)

Amiatt se tehát, hogy Károlyit össze akarta apríttatni; se azért, hogy a rendek Rakovszkyt az ő szónoklata miatt aprították össze; se azért, hogy a holttestét utána ő gyaláztatta meg s ő nem engedte eltemetni; se azért, hogy Okolicsányit ő küldte sebesülten is vérpadra, ő vonatta kínpadra, ő sütögettette tüzes vassal, mint a barbár 1514-es nemesek Dózsát, nem bántja a lelkiismeret Rákóczit még Vallomásai megírásakor se. Ezek után már igazán nem fontos dolog, hogy az az 1707-es tumultus, mely gyilkosságban végződött, s melyet 1711-ben már egész bizonyosan tudatosan akart megismételtetni, már 1707-ben is tudatos előkészítés után tört-e ki, és hogy 1707-ben „csak" Rakovszky holttestének meggyalázása és „csak" Okolicsányi vérpadra küldése s megkínzása volt-e tudatos, vagy már annak a tumultusnak előidézése is tudatos volt-e, mely Rakovszky felkoncolását és Okolicsányi megsebesítését eredményezte? Ezek mind csak árnyalati különbségek s Rákóczi bűnössége és nem éppen épületes lelki alkata már ezek nélkül is éppen eléggé el van döntve.

De Vetéssy állításainak igazsága mellett szól az is, hogy Bercsényi bűnössége éppúgy megállapítható, mint Rákóczié, tehát nemcsak Rákóczi személyének, hanem egész mozgalmának bűnösségéről van itt szó. Ez egyébként természetes is, mert abban mi is egyetértünk kurucainkkal, hogy Rákóczi inkább abban tér el a többi kuructól, hogy különb volt náluk, mint abban, hogy elfajultabb. Ha Rákócziban rosszat kell megállapítanunk, akkor a többi kurucban még rosszabbat. Láttuk már, hogy az a Bercsényi, akit Vetéssy az ónodi gyilkosság kitervelésében Rákóczi bűntársának mond, mikor Ocskay meggyilkolása a császáriak megtorlásra való készülődése miatt a kurucokra kellemetlenné kezdett válni, azt írta, hogy jobb lett volna Ocskayt törvényszék elé nem állítani s nem a törvényes formaságok megtartásával ítélni halálra, hanem „in prima furia tumultuarie összevagdalni".

Ahogyan előbb rámutathattunk, hogy Rákóczinak Károlyi összeapríttatására irányuló terve és az ónodi eset közötti hasonlóság szinte ordít, éppúgy meg kell állapítanunk az ordító hasonlóságot Bercsényinek Ocskay elintézésére vonatkozó tanácsa között. Bercsényi és a tőle egyszer már sikerrel megrendezett ónodi gyilkosságra gondolva veti fel ezt az Ocskay láb alól való eltevésére a törvényesnek látszó kivégzésnél sokkal alkalmasabb módot.

Bercsényi itt is emlegeti a „tumultust" (tehát még szakasztottan ugyanazt a szót is használja, amit Rákóczi használt Károlyi ártalmatlanná tevésére szőtt tervében) és a „prima furiát", a hirtelen haragot, mely mellesleg – igazi bolsevista módra – még arra is igen jó, hogy azt a látszatot kelti, mintha a magyarság annyira lelkesülne a kuruc mozgalomért s Rákócziért, hogy aki ennek ellene van vagy őt megsérti, azt elemi felháborodásában, pillanatok

alatt szétaprítja. (Pedig hát láttuk, hogy még az ónodi gyűlésen is milyen nehezen akart kitörni ez a mindent elsöprő „prima furia”.)

Az ilyen tumultusban és prima furiában elkövetett gyilkosság még arra is jó, mert azt a látszatot kelti, hogy az erkölcsileg természetesen kifogástalan vezetők szívesen megakadályozták volna a gyilkosságot, de mire észre tértek, már késő volt, mert a bűnösöket már megsemmisítette az eleven erővel kitörő népharag (igazi bolsevista erkölcsök és igazi bolsevik álnokság!).

Bercsényi Ocskay elintézésével kapcsolatban adott tanácsában nemcsak a lelkiismeretlenséget és a „cél szentesíti az eszközt” elvet, hanem az álnokságot, a közvélemény és a becsületes emberek félrevezetésére való tudatos törekvést is megtaláljuk. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy az a „prima furia”, mellyel ő Ocskayt a kivégzés helyett el szerette volna tenni láb alól, a valóságban nem őszinte felháborodás lett volna, hanem a világ félrevezetésére mesterségesen felidézett, sőt előre tudatosan megrendezett „felháborodás”.

Mivel Bercsényi ezt a tanácsot évekkel az ónodi események után adta, önkéntelenül, Vetéssy vádja nélkül is, eszünkbe kellene jutnia annak – mint ahogyan Rákóczinak Károlyi elleni terve alkalmával is eszünkbe jutott –, hogy bizonyára Ónodon se véletlenül vagy magától keletkezett az a „tumultus”, mely Rakovszkyt a másvilágra küldte és hogy az ónodi rendek „prima furiája” is minden volt, csak igazi prima furia nem, és hogy az a véres jelenet, mely ennek következménye volt, nem véletlenül volt Rákóczi és Bercsényi szándékának: a Habsburgok detronizációjának egyhangú elérésére annyira hasznos.

Nem erős felindulásban öltek ott kurucék, hanem előre megfontolt szándékkal egy előre megalkotott tervet hajtottak végre, mely céljaik elérésére – mint láthatjuk – nagyszerűen bevált s melyet azok, akik kitervelték, nemcsak bűnnek nem tartottak, hanem egyenesen úgy fogták fel, mint hazafias és fejedelmi kötelességet.

Lelkiismeretes ember, ha akarata ellenére mások halálának okozója lett, megrendül tőle s még gondolni se szeret rá. Látjuk, hogy Rákóczi és Bercsényi éppen ellenkezőleg voltak Ónoddal. Ők nagyon is szívesen gondoltak rá mindketten, fejedelmi és szabadsághősi működésük egyik legsikeresebb és legjobban bevált módszerét látták benne, s ha bajban voltak, ha válságba kerültek, mindjárt az jutott eszükbe, hogy csak ezt kellene még egyszer megismételni s minden újra rendbe jönne. Ha azonban Ónodon minden csak véletlenül jött volna rendbe, nem pedig már akkor is készakarva s mindent előre elrendezve, lehetséges lenne ez?

De még ha csakugyan így is lett volna az, hogy Rákóczi és Bercsényi erre a „véletlenre” ettől kezdve mindig olyan szívesen gondolt s megismétlését oly szívesen tervezte, világosan mutatja, hogy „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján álltak mindketten, machiavellisták voltak, erkölcsi gátlásaik, lelkiismereti aggályaik nem voltak, s azt tartották, hogy „a haza” érdekében – csak félő, hogy valójában a maguk érdekét nevezték így – a bűn is megengedett, sőt kötelező.

Például az álnokság, a nemzet képviseletének megfélemlítése, sőt a gyilkosság is megengedhető, mégpedig nem csak kivételesen, hanem rendszeresen is, például Ónodon a túróciakkal szemben, Érsekújvárott Ocskayval szemben, a Felső-Tisza mentén Károlyival szemben egyaránt; mindig, valahányszor „a haza” érdekei így kívánják. Pedig hát valójában egyiket se a haza érdeke kívánta, sőt Károlyi meggyilkolása (s mint rögtön látjuk, a túróciaké is) a leghatározottabban ellenkezett azzal, amit a haza érdeke kívánt volna, nem is szólva arról, hogy Ónodon az egész alkotmányosság és a szabadság elvének felháborító kijátszása történt meg.

Külön ellenszenvet kelt bennem Rákóczinak az az érvelése, hogy őt Károlyi meggyilkolásának elrendelésére s vele a rendi gyűlésnek a Rákóczi akarata ellenére való béke megkötésétől erőszakos eszközökkel, megfélemlítéssel való visszatartására elsősorban az a tekintet vezette, mert attól félt, hogy ha visszariad e véres és törvénytelen eszköztől, gyáva és félénk fejedelemnek tartják (evitandi opinionem segni et inbecillis animi). A félénkség és gyávaság

vádjával ugyanis 12-16 éves kamaszgyerekek szokták egymást belelovallni az első cigarettába, lopásba, onániába vagy bordélyba. Talán csak nem ez a szellem (Gyerek vagy még! Félsz! Nem mersz!) uralkodott azok körében is, akik a mi „szabadságunk"-at és hazánk sorsát intézték s csak nem ez volt tetteikben mozgató rugójuk? S hogy lehet, hogy mikor Forgách szabadon bocsátása ügyében jártak Rákóczinál a rendek, azaz mikor törvénytelenségét kellett volna jóvátennie, akkor tudott velük szemben erős lenni Rákóczi, ellenben mikor gyilkosságra és egy rendi testület megfélemlítésére unszolták, akkor egyszerre félni kezdett attól, hogy ha nem hallgat rájuk, gyávának gondolják?

De még egy érdekes és sokatmondó dolgot figyelhetünk meg az ónodi véletlen-készakarva keletkezett „tumultusban", ami megint csak feltűnően Vetéssy gyanúja, illetőleg nyílt vádja mellett szól: Az összes leírások kiemelik, de a „hazafiaink" szemében legmegbízhatóbb Thalyé különösen, hogy mikor Bercsényi „Haljanak meg inkább e gazok!" kiáltással végül megtörte a „döbbenetes csendet" s kivont kardjával Rakovszky ellen rohant, Rakovszkynak nem a fejére, hanem csak a vállára ütött s még oda se kardja élével, hanem a lapjával. Ellenben Károlyi a fejére sújtott a szerencsétlennek s nem is kardja lapjával, hanem az élével.

Ezt Thaly természetesen azért emeli ki, hogy láthassa az olvasó, mennyivel emberségesebb, kíméletesebb, lelkiismeretesebb volt a Rákóczihoz végig hű Bercsényi, mint az áruló, gaz Károlyi. De úgy látszik, nemcsak Bercsényi volt ilyen óvatos és ilyen finom lelkiismeretű, hanem Rákóczi többi hívei is, mert hiszen az egész gyűlés a két túrócira rontott s mégis csak az egyiket ölték meg (talán még ő se halt volna meg, ha az „áruló" Károlyi is bele nem esik a „prima furiába"), Okolicsányit csak megsebezték, s úgy látszik, nem is olyan súlyosan, mert másképp nem kellett volna a vérpadra vinni, hogy meghaljon s különösen mert nem lehetett volna még külön is megkínozni, ha anélkül is félhalott lett volna már.

Ez megint csak azt bizonyítja, hogy ahogyan az Ocskayt másvilágra küldő Bercsényitől tanácsolt „prima furia" nem lett volna igazi és természetes felháborodás, s ahogyan nem lett volna az az se, amely Károlyival végzett volna, hanem mindkettő mesterségesen megrendezett volt, ahol nagyon is meg lett volna a lincselők nyugodt és szabad, előre megfontolt elhatározása, éppen így megvolt ez Ónodon is.

Ha én prima furiába esem, azaz a felháborodástól elvesztem az eszemet s azt se tudom dühömben, mit csinálok (mint ez egy igazi kuruchoz illik, ha a hazáról vagy Rákóczi becsületéről van szó), akkor dühömben nem vigyázok gondosan arra, hogy a „hazaáruló" vállára üssek (ami nem olyan veszélyes), ne pedig a fejére (amivel feltétlen halált okozok), de még a vállára se a kardom élével ütök, hanem gondosan vigyázok arra, hogy a lapjával, hanem ilyenkor, mivel meg vagyok fosztva az eszemtől s így dühömben tulajdonképpen nem is tudom, mit csinálok, a legerősebb sebet ejtem és a legveszélyesebb helyen.

Látjuk, hogy Károlyi (aki nem volt beleavatva a tervbe) valóban így is csinált. Benne (a későbbi „árulóban") őszinte volt a felháborodás és a tőle okozott prima furia, Bercsényiben azonban semmiképpen se. Bercsényi nagyon jól tudta, mit csinál, ő ekkor is mindent öntudatosan csinált. Az ő dühe és felháborodása mesterségesen megrendezett volt. Ő állítólagos prima furiájában is gondolkodott s még arra is volt gondja, hogy a túróciak meghaljanak és az ónodi gyűlés résztvevői megriadjanak és kezes bárányokká váljanak ugyan, de ha esetleg valaha mégis fordul a kocka s Rakovszky halálát számon kérik, ő akkor is védve legyen s rámutathasson, hogy ő oda ütött ugyan, de a vállára, nem pedig a fejére; kardot rántott ugyan, de a lapját használta, nem az élét. Bercsényi lángoló hazaszeretetében és Rákóczi iránti rajongásában kardot rántott ugyan, de nem őszintén, hanem csak látszatból. Ezzel bebizonyította, hogy a haza szeretete és Rákóczi iránti rajongása is csak mesterkélt volt, nem őszinte.

Sajátságos, hogy Rákóczinak három-négyszer is bele kellett kezdenie a szónoklásba s a pátosz, a részvét, a könnyek, az elkeseredés minden skáláját megjátszania, de a prima furia (pedig ez magyarul a „hirtelen" furiát jelenti) és ennek következtében a szintén szükséges tumultus csak nem akart kitörni. A csend még mindig tovább tart s ráadásul egyenesen döbbe-

netes. Látszik, hogy Bercsényi nem szívesen járt elöl „jó" példával. Jobb szerette volna, ha mások előbb háborodtak volna fel, mint ő. Mivel azonban látta, hogy más nem hajlandó rá, végre maga Bercsényi kénytelen beleesni a prima furiába, de látjuk, hogy ő se és még most se a valóságban esik bele, hanem csak úgy, mint a színpadon a színészek, mikor nem a maguk, hanem a más tragédiáját játsszák.

Felugrik hát, kardot ránt, magából kikelve ront a „hazaárulókra", s hogy mindenki lássa, hogy ölni akar: „Haljanak meg a gazok!" – kiáltja, s aztán – nehogy valamiképpen mégis meghaljon az, akire „halált" kiált – gondja van rá, hogy a vállára, ne pedig a fejére üssön a „hazaárulónak", de még oda is csak lappal. De hát akkor miért ugrott föl tulajdonképpen s miért kiáltott „halált" rá? Az ilyen viselkedést nemcsak a prima furiával, hanem még az egyszerű jelző nélküli furiával se lehet összeegyeztetni.

Aki furiában van, az elveszti az eszét, az nem gondolkodik, de különösen nem színészkedik. Az semmiképpen se olyan józan, sőt körmönfont, hogy nem mérges ugyan, de azért úgy tesz, mintha az volna; egy cseppet sincs felháborodva ugyan, de azért mégis úgy tesz, mintha fel volna; semmiképpen se akar ölni, de azért mégis halált kiált s példát ad a „hazafias" gyilkolás megkezdésére.

De Bercsényi e viselkedéséből azt is jól láthatjuk, mennyire nem volt ő rajongója Rákóczinak; mennyire nem fájt neki a megalázása, mennyire nem háborodott fel azon, ha bírálták. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen látni fogjuk, hogy Bercsényi egész különlegesen hiú ember volt s csak az érdek fűzhette Rákóczihoz. Nem szerethette ő őszintén azt, aki fejedelmi gőgjében akkor se lépett tegező viszonyba vele, mikor még nem volt fejedelem, hanem csak főúr társa volt, s aki az erdélyi fejedelmi széket még akkor se volt hajlandó átengedni Bercsényinek, mikor rá magára Magyarország fejedelmi széke várt.

De ha még maga Bercsényi, akire nézve Rákóczi bukása a maga bukását is jelentette volna, se őszintén ragadott kardot, hogy Rákóczinak elégtételt adjon, akkor vajon kinek részéről volt őszinte az a prima furia, amely miatt Rakovszkynak meg kellett halnia és amelynek folyományaként a trónfosztást egyhangúlag kellett kimondani? Mint látjuk, éppen annak a Károlyinak, aki annyira nem volt a trónfosztás híve, hogy Rákóczi és Bercsényi be se merték avatni tervük e részébe, s aki emiatt még az ónodi gyűlés megnyitásakor se sejtette, hogy ott ezt is indítványozni fogják, s aki később a kurucoktól megvetett áruló is lett.

Ez az „áruló" őszintén háborodott fel, mert ő valóban gyilkolt. Ő sokkal jobban szerette és őszintébben szolgálta Rákóczit, mint Bercsényi. Ő is bűnös volt, mert ennyire nem szabad szeretni. Gyilkolni se szabad s az országgyűlési követek szólásszabadságát se szabad megsérteni még a haza iránti szeretetből se. De Károlyi mindezen bűne ellenére mégis kétségtelenül sokkal jobb, sokkal rokonszenvesebb ember, mint például Bercsényi. Ő nem volt színész, hanem valóban akkor még annyira szerette Rákóczit s ügyét annyira a haza ügyével azonosította, hogy Rákóczi keserűségét látva még ölni is képes volt, hogy megbosszulja azokon, akik ezt a keserűséget okozták.

Se Rákóczi, se Bercsényi nem volt ilyen jólelkű, ilyen önzetlen ember, de mint jó pszichológusok, mindketten tudták, hogy vannak a gyűlésen olyan emberek is, akik ilyenek; akik nem mindent kiszámított önzésből csinálnak és a hazaszeretet hangoztatása nemcsak eszköz érvényesülésük biztosítására, hanem komolyan is veszik azokat a szólamokat, melyeket ők évek óta hangoztattak előttük.

Bercsényi viselkedése például világosan bizonyítja, hogy az ő prima furiája csak tettetés volt s azért színlelt, hogy mások – nála őszintébbek és egyenesebb jellemek – valóságos felháborodásba jöjjenek, azok pedig, akik titkon Rákóczi ellen (tehát Bercsényi érvényesülése ellen is) vannak, félelmükben, hogy ellenkező érzelmeikkel el ne árulják magukat, legyenek kénytelenek részt venni ebben a hazafias, egész a gyilkosságig menő felháborodásban s utána a trónfosztásnak meggyőződésük ellenére történő megszavazásában.

Hogy Bercsényi lelke mennyire nem volt idegen ettől a színlelt hazafias fúriától, ónodi „halált!"-kiáltásán s ugyanakkori lapos vágásán kívül jól láthatjuk abból is, hogy jobb szerette volna, ha Ocskayt is így intézték volna el a kurucok s így a bécsieknek azt mondhatták volna: Nem tehetünk róla, mi sajnáljuk a dolgot legjobban, de hát a magyar katona és a magyar nép annyira rajong Rákócziért és annyira gyűlöli Bécset, hogy hirtelen haragját lehetetlen volt megfékeznünk.

Bercsényi Ónodon okos volt és elsőrangú színész, aki másokat belevitt abba a gyilkosságba, melyre szükséges volt s melyet kitervelt, de akinek ugyanakkor volt annyi esze, hogy maga ne vegyen benne részt. Károlyi ezzel szemben oktalan volt, de egyeneslelkű és becsületes. Károlyi gyilkos lett, az okos és ravasz Bercsényi felbujtására, de az ügy iránt, melyet szolgált, őszinte lelkesedésből és ebből folyó haragja és elkeseredése prima furiájában. Az ő bűne erős felindulásból elkövetett emberölés volt.

Bercsényi (s vele Rákóczi) nem volt gyilkos a dolog materiális végrehajtását illetőleg, de annál inkább, mint szellemi faktor, mint felbujtó és megrendező. Az ő bűnük nem hirtelen haragból, tehát nem félig beszámíthatatlan állapotban történt, mely csökkenti a beszámíthatóságot és így csökkenti a kiszabandó büntetést is, hanem előre való megfontolással történt, ami nem enged meg mentő körülményt.

De ha Bercsényi előre megfontolva tett mindent, illetőleg kiszámítottan keltette fel társaiban a gyilkossághoz szükséges prima furiát és a gyülekezet megfélemlítéséhez szükséges tumultust, akkor már be is van bizonyítva Vetéssy állítása, hogy az ónodi tragédia s utána a trónfosztás nem véletlenül történt s nem is hirtelen, előre kiszámíthatatlan indulatból, hanem tudatosan előre kitervelték, előkészítették, kiszámították az egészet azok, akik kénytelenek voltak ehhez folyamodni, mert törvényes és megengedett eszközökkel, a nemzet szabadságának tiszteletben tartásával nem tudták volna elérni előre elhatározott céljukat, mert a nemzet mást akart, mint ők.

Nem csoda aztán, ha a sikeren nem is volt áldás, ha Rákóczi nem nyert, csak vesztett vele s a francia király utána is éppúgy nem kötött vele szövetséget, mint addig nem kötött, de viszont kiragadta vele Rákóczi kezéből azt az ütőkártyát, mellyel addig bírt, hogy ha a franciák nem teljesítik kívánságait, különbékét köt. Most már ha akart, se köthetett ilyent.

Aki úgy fel van háborodva, hogy kardot ránt és halált kiált, az bizonyára nem gondolkodik. Bercsényi Ónodon kardot rántott, halált kiáltott és úgy rohant Rakovszkyra, de ugyanakkor olyan nyugodtan és józanul gondolkodott, hogy még arra is gondosan vigyázott, hogy a vállára, ne pedig a fejére sújtson és hogy ütése ne éles, hanem lapos ütés legyen. Nem lehetett tehát más, mint színész, aki szerepére már előre elkészült. De nemcsak Bercsényi, hanem Rákóczi részéről is kiszámított volt minden. Ha ugyanis valóban csak a hirtelen harag hevében és Rákóczi akarata ellenére történt volna minden, ha azt, amit tettek, mikor lecsillapultak, maguk is megbánták volna, akkor Rakovszkynak utána szép temetést rendeztek volna, a sebesült Okolicsányit pedig szeretettel ápolták volna sebeiben s mindent elkövettek volna, hogy minél előbb felépüljön. Még ez se bizonyítaná ugyan a jóakaratot, mert ezt is lehetett volna csupán ravasz számításból csinálni a gonoszság leplezésére.

De ha Rákócziék így tettek volna, mégis gondolhatnánk arra, hogy tisztelték a nép akaratát és az emberi szabadságjogokat (illetőleg – mert akkor még csak itt tartottunk – a nemesi jogokat és szabadságot) és ha ennek lábbal tiprása és a vele járó gyilkosság mégis megtörtént, csakugyan véletlenül, akaratuk ellenére történt, melyre előre senki se gondolhatott. Rákócziék nem így tettek, hanem a sajnálatos esemény után még fokozták a terrort. Okolicsányit, aki nem halt meg „véletlenül", ők végeztették ki tudatosan, de előbb még összevissza kínozták. A már holt Rakovszky testét pedig meggyalázták s úgy viselkedtek vele, mint ami még azt sem érdemli meg, hogy visszatérhessen az anyaföldbe, melyből vétetett, pedig ezt a „jutalmat" még a rablógyilkos holttestének is meg szoktuk adni.

Miért így történt? Azért, mert ha a gyilkosság után emberileg bűnbánólag viselkednek, rögtön elmúlt volna az a rémület, melyet a véres eset a gyűlés ellenzéki és elégedetlen tagjaiból kiváltott. Ez Rákócziékra semmiképpen se lett volna kívánatos, mert megnehezítette, esetleg egyenesen lehetetlenné tette volna annak elérését, ami a gyűlés összehívásának tulajdonképpeni célja volt, a Habsburgok trónfosztását s vele XIV. Lajos kívánságának teljesítését.

Azért kellett Rakovszky holttestét temetetlenül hagyni, az útból is hóhérral, ökrökkel elvontatni s azért kellett utána a még csak megsebesült Okolicsányinak is a vérpadra menni, de előtte még a kínpadot és a tüzes vasat is megkóstolni, hogy utána a gyűlés csendes legyen s rémületében egyhangúan szavazzon a trónvesztésre. De ezek után mondhatjuk-e azt, hogy minden, ami történt, véletlenül, prima fúriában történt? Még akkor se mondhatnánk, ha Bercsényi utána Ocskayval, Rákóczi Károlyival kapcsolatban nem indítványozta, illetőleg rendelte volna el most már tudatosan ugyanazt a véletlen, „prima furiát", illetőleg „tumultust", mely Ónodon állítólag még véletlenül működött.

Ennyi minden szól Rákóczi és Bercsényi ellen. Helyezkedjünk azonban mégis a rájuk kedvezőbb álláspontra s higgyük el, hogy Ónodon mégis valóban egészen váratlanul és akaratuk ellenére tört ki az egész „tumultus" és sem Rákóczi, sem Bercsényi még csak nem is sejtette előre, mi fog ott majd megtörténni. Még ez esetben is éppen elég szégyellni valójuk van a kurucoknak az ónodi gyűlésen. Amit ott ők tettek, így is olyan lábbal tiprása volt az alkotmánynak, különösen pedig a tőlük annyit emlegetett magyar szabadságnak, hogy ezeréves történelmünkben sincsen párja. Sohasem bizonyult sem azelőtt, sem azóta olyan senkinek a magyar nemes és annyira semminek a magyar szabadság, mint ekkor; soha nem volt még olyan bűn mukkanni, szólni merni, ellenzékinek lenni, a hatalom birtokosaival ellenkező véleményt nyilvánítani, mint ekkor.

„Hazafias" történetírásunk úgy állítja be a dolgot, mintha azok a túróci követek valami tűrhetetlen, felháborító hazafiatlanságot követtek volna el s így méltán érték volna el megérdemelt sorsukat. Áldássy például annak a körlevélnek a hangját, melyet az ónodi gyűlést megelőzőleg Túróc megye a többi megyéhez intézett, „meglehetősen élesnek" mondja. A memoriálisról pedig, melyet magához Rákóczihoz intéztek, azt mondja, hogy „még tovább ment ennél". Megállapítja, hogy könnyen érthető, hogy „Rákóczit mind a körlevél, mind a memoriális mélyen sérté".

Ha mindez igaz is lenne, akkor se lehetett volna megtenni azt, ami ezután és emiatt történt. Hát vajon a Habsburg-királyt, aki a szentséges római császár is volt egy személyben, nem sértette az, hogy esküszegéssel vádoltuk (amit például a túróciak nem mertek megtenni Rákóczival), pedig Habsburg-királyainkkal szemben mi ezt a vádat nem egyszer, hanem ezerszer emeltük. Az országgyűléseken úgyszólván mást se lehetett hallani, mint ezt, Rákóczi kiáltványai és diplomáciai iratai pedig különösen szeretik ugyanezt hangsúlyozni.

Rákóczi még akkor se tudta megállni, hogy a megszegett királyi esküre ne célozzon, mikor lerongyolódott, pestistől megtizedelt seregei már arra se voltak elegek, hogy portyázásokra használja őket (láthattuk, hogy maga panaszkodik emiatt), éhező menekültjeinek szekerei pedig eltorlaszolták a havas utakat s ő ezért már külön azzal a szándékkal írta utolsó levelét Bécsbe, hogy ott megalázkodjék. De Rákóczinak még ez a „megalázkodása" is a császár esküjének megszegésére való célzás volt. Hát talán a császárnak nem volt önérzete, csak Rákóczinak? Vagy szabad volt Rákóczi önérzetének ennyivel nagyobbnak lenni a császáréná?!

A túróci követek sem körlevelükben, sem a Rákóczihoz intézett memoriálisban nem emlegetnek ilyen sértő és becsületbevágó dolgot Rákócziról. (Pedig több joguk lett volna hozzá.) Még csak finom célzást se tesznek rá. (Utolsó levelében természetesen már Rákóczi is csak finom célzást tesz a császár esküszegésére, nem pedig nyíltan emlegette.)

Nem valami élvezet ugyan sem a körlevelet, sem a memoriálist olvasni, mert igen nehézkes, kicirkalmazott nyelven vannak írva, de mégis szóról szóra közöljük őket, mert az olvasó csak így tudja helyesen és tárgyilagosan megítélni, micsoda féktelen hiúságnak kellett lakoz-

nia abban a Rákócziban, aki magára még ezeket az iratokat is olyan tűrhetetlenül sértőknek találta, hogy egyenesen koporsójába akarta magával vinni az őt szíve mélyéig sebző elviselhetetlennek talált bántalmat s jobb szerette volna, ha inkább a föld nyelte volna el, mint ezt megérje.

Nem tudok másra gondolni, mint hogy csak azért fájtak neki annyira a túróciak panaszai, mert tudta, hogy nagyon is igazak. Pedig, ha igazak voltak, akkor a követeknek a nemzet érdekében kötelességük volt őket előadni. Ha azonban nem voltak igazak, akkor Rákóczi annál könnyebben eltűrhette volna őket, mert hiszen akkor meg tudta volna őket cáfolni s előadóikat meg tudta volna szégyeníteni. Ez esetben igen könnyű lett volna Rákóczi számára a túróciak elégedetlenségét elviselni (mert többről nem volt szó).

Az a túróci körlevél, melyet a kurucok oly felháborítónak találtak, hogy vérrel kellett lemosni, a valóságban csak ennyire volt „felháborító":

„Nem kétljük, vette nagyságtok, kegyelmetek méltóságos vezérlőfejedelem kegyelmes urunk őnagysága kegyelmes parancsolatit (tehát csak úgy csöpögnek a hízelgéstől, annyira nem akarnak sérteni) venálék (eladó áruk) limitációjának sub poena flor. 500 argenteae pecuniae de officialibus comitatensibus desumenda et degredatione ab officiis fienda, megtartása iránt. (Az árak maximálása természetesen káros volt a nemességre, mert hiszen a föld terményeit ő adta el. Hogy a megyei tisztviselők elvesztik állásukat és 500 ezüst forint pénzbírsággal bűnhődnek, ha a rendeleteket nem hatják végre, szintén őket sújtotta, mert hiszen a megye tisztviselői ők voltak. A sérelem netovábbja volt, hogy Rákóczi forintjai rézből voltak s mit se értek, de a büntetést, mint látjuk, jó pénzben, ezüstben hajtották be.) Úgy a 1. Nov. 1706 mensstrue exsolvendum quantumra nézve (úgyszintén az 1706. november elsejétől esedékes havi beszolgáltatásokat illetőleg), nemkülönben mélt. gróf Csáky István generális uram őnagysága fenyegető levelét Neosolium hebdomadatim, Cremnicium vero semel imponált gabonáknak és naturáliáknak sub mulcta militaris executionis administratiójáról". (Besztercebányára hetenként, Selmecbányára pedig egyszerre beszolgáltatandó gabonamennyiséget és más termények beszolgáltatását vetették ki katonai behajtás terhe alatt).

Itt tehát azt sorolják el a túróciak, mennyi teherrel vannak sújtva.

„Mely dolgok és dispositiók minthogy igyenesen az egész ország törvénye és szabadságink ellen (akikért most életünket feltettük és hadakozunk is) instituáltatnak; és ennek előtte a császár parancsolatit megvizsgálván, azokat országunk törvénye szerint mertük ad amussim (töviről hegyire) disputálni (megtárgyalni) és őfelségének de abrogatione similium supplicálni (azelőtt a császártól kérni lehetett, hogy hasonló megterheléseket töröljön el); most pedig akármi súlyos dolgok imponáltatnak ránk és a szegénységre, csak fohászkodva nyögünk alatta, holott még most is elviselhetetlen teher vagyon a szegénységben, úgymint: hajdúk praestatiója (kiállítása), azoknak fegyverkezése, ruházása, kvártélyozása, súlyos intertentációja (fenntartása, élelmezése), fel s alá járó hadak megszámlálhatatlan költsége és expensái (kiadásai), gratuitorum laborum administratiója (a társadalmi munkáknak – mint a kommunizmus alatt nevezték az ingyenmunkát – a megyei hatóságok részéről való elvégeztetése), tábori szekereinknek praestátiója (kiállítása), limitált annonának (maximált áru gabonának) és naturáléknak elviselhetetlen exsolutiója, nyári havakra gabonának, zabnak és hátra való marháknak nagy költséges deputátiója és hajtása, abból emergált restantiáknak complanátiója (az ebből keletkezett hátralékoknak rendezése) és kívánt exsolutiója (felszólították őket, hogy amivel tartoznak, azt fizessék be), szükség úgy hozván magával, personális insurrectio (szükség esetén még személyes hadbavonulás is) és egyéb súlyosak is (ilyen drága volt tehát az országnak az a magyar „szabadság", melyet Rákóczi akart neki meghozni): ezeket azért meggondolván és megfontolván nyilvánvaló dolog, hogy kikeletig sem fog subsistálhatni a szegénység (még tavaszig se bírja ki)."

„Egy szóval: elannyira vagyunk, hogy soha még effélekbe nem valánk. (Mivel Lipót zsoldosainak „mondhatatlan" zsarolásai csak néhány évvel előbb történtek, nyilvánvaló,

hogy ezek se voltak olyan elviselhetetlenek, mint a mostani terhek, s azok ellen legalább panaszkodni szabad volt.) Kihez képest aminemű alázatos memoriálist concipiáltunk vezérlőfejedelem kegyelmes urunk őnagyságához de allevatione et aliis negotiis (a terhek könnyítéséről és más ügyekben: ez volt tehát a Rákóczihoz intézett memoriális címe) nagyságtokkal, kegyelmetekkel (az előbbi címzés a főuraknak, az utóbbi a köznemeseknek szólt) in verissimis paribus communicáljuk (hű másolatokban közöljük) avégre, hogy országunk törvényét és nemesi szabadságát közönségesen illető instantiák (mert ezeket a megterheléseket a nemesség megkérdezése és beleegyezése nélkül nem lett volna szabad kivetni se rájuk, se jobbágyaikra) annál erősebb, állandóbb és hathatósabb legyen kegyelmes urunk őnagysága előtt; eziránt a maga tetszését és sentimentumát (felfogását) velünk és a nemes szomszéd vármegyékkel communicálni, sőt unitis viribus promotiójában velünk egyetérteni és a maguk részéről is hathatósan promoveálni ne terheltessék nagyságtok és kegyelmetek, azt hozván magával mind a közönséges igazság s mind pedig a jó szomszédság is."

Látjuk tehát, hogy a jó túróciak az ónodi gyűlésen semmi mást nem csináltak, mint hogy csak egy kissé kuruckodtak (de most a kurucok ellenében). Az egész gyűlésen egyedül csak ők merték szóvá tenni, hogy mondhatatlanul sok és nagy terhet rótt rájuk a kuruc kormány, s ráadásul a nemesi szabadság megsértésével megkérdezésük és beleegyezésük nélkül. Így aztán – különösen az elsorolt sok teher láttára – már értjük, miért követte a túróciak bejelentését s utána Rákóczi türelmetlen kifakadásait is olyan nagy csönd, s miért akart a gyűlés olyan nehezen állást foglalni ellenük akkor is, mikor már Rákóczi a koporsóját emlegette.

A vak is láthatja azonban, hogy ebben a körlevélben a hazaárulásnak még nyoma sincs. Nincs még akkor se, ha ezt a szót olyan értelemben vesszük, ahogyan a kurucok értelmezték. Nincs benne se lázadás, se forradalom Rákóczi ellen, de még csak tiszteletlenség se, vagy olyan dolog, ami szokatlan lett volna a magyar országgyűléseken. Hiszen ott mást se szoktak csinálni, mint hasonló panaszokkal állni elő.

A túróciak egyszerűen csak sérelmeket hangoztattak s a magyar nemesség mindig azért szorgalmazta az országgyűlést, hogy ott panaszait előadhassa, mégpedig a király színe előtt. A túróciak is azért adták elő sérelmeiket, mert orvoslásukat „méltóságos vezérlőfejedelem, kegyelmes urunk őnagyságától" várták. Panaszaikat tehát törvényes úton terjesztették elő és törvényes úton is akarták elérni.

Emlékiratukban még csak az a fenyegetés sincs benne, ami pedig a Habsburgok országgyűlésein mindennapos dolog volt, hogy addig nem engednek az országgyűlésen más ügy tárgyalásába fogni, míg sérelmeiket nem orvosolták (a Habsburgok protestánsai ezt rendszeresen kijelentették). Még kevésbé fenyegetőztek az országgyűlésről való kivonulással, pedig a Habsburgok alatt a protestánsok ezt is nemegyszer megtették. Az is megtörtént, hogy valóban ki is vonultak, sőt, jómódjukban és az „elnyomás" alatt élvezett őrültül nagy szabadságukban olyan vakmerőek voltak, hogy utána még azt is kijelentették, hogy azt az adót se fizetik, melyet az országgyűlés az ő távollétükben szavazott meg. Ezek vérpadra küldése, kínpadra vonása, tüzes vasakkal való sütögetése, holttestük el nem temetése és ökrökkel és hóhérral való vonszoltatása bizonyára kissé megokoltabb és igazságosabb lett volna, mint a túróciaké, s lám, nekik Lipót „rémuralma" alatt még a hajuk szála se görbült meg. Csak egyeseknek közülük Eperjesen, de ezeknek is csak azért, mert ráadásul még a törökkel is cimboráltak és újra meg újra megszegték hűségesküjüket. De azért még a „vérszopó" Carafa se vonszoltatta még ezek testét se ökrökkel és hóhérral, és nem hagyta őket temetetlenül a férgeknek és az ég madarainak.

Láttuk, hogy a túróciak átirata megyetársaikhoz Rákóczi személyét nemcsak nem sérti, hanem csak úgy csöpög az iránta való nagy hódolattól. Hogy a megyék felírtak a királyhoz vagy átírtak egymáshoz, hogy határozatukat a többi megye is magáévá tegye, az hozzá tartozott a megyei élethez, a nemesi szabadsághoz s annak megnyilvánulási formáihoz s a képzelhető legszokottabb dolog volt alkotmányos életünkben. Az én kisdiák koromban Ferenc

József idejében a kálvinista Hajdú megye például a katolikus Egyház vagyonának elkobzása ügyében írt át – természetesen büntetlenül – a többi megyéhez.

A túróciak Rákóczi-korabeli viselkedése semmi volt ahhoz képest, ahogyan a magyar megyék (látni fogjuk majd) például a 48-at megelőző úgynevezett reformkorban vagy a 48-at követő „elnyomás" idején is a királlyal szemben viselkedtek s büntetlenül viselkedhettek. A reformkorban a megyék nyíltan dacoltak a kormánnyal, sőt felbontatlanul küldték vissza (büntetlenül!) a királyi rendeleteket, megtagadták az engedelmességet a királytól kinevezett biztosoknak, megtagadták beiktatásukat stb. 48 után pedig egész sereg választókerület csak azért is a halálra ítélt és külföldön élő Kossuthot vagy más 48-as forradalmárt választott meg képviselőjévé. Hol voltak ettől a túróci követek? Pedig azok még ezekért se kaptak büntetést, a túróciakat pedig még a most idézett, Rákóczi iránt alázatos körlevélért is részint kínpadra vonták s Dózsa-sorsra juttatták, részint még holttestüket is meggyalázták.

Rákóczi még azt is tűrhetetlen sérelemnek mondta, hogy Túróc megye nem hozzá folyamodott, hanem az ő megkerülésével (?) a többi megyéhez, mintha ez új vagy szokatlan dolog lett volna s egyedül csak Rákóczival történt volna meg s az ő fejedelmi hatalmának megvetését jelentené. Pedig hát Túróc megye éppen Rákóczihoz fordult (a memoriálist hozzá intézte) s a többi megyét éppen azért kereste meg, hogy a fejedelemhez intézett beadványt ők is támogassák s így nagyobb súlya legyen.

Láttuk, hogy 1662-ben a protestáns ellenzék nemcsak azt tette meg, hogy faképnél hagyta azt az országgyűlést, melynek katolikus többsége nem volt hajlandó az ő sérelmeit olyan módon és oly mértékben orvosolni, ahogyan és amilyen mértékben ő követelte, hanem utána külön zuggyűléseket, részgyűléseket tartott (amelyek összehívására a túróciak még gondolni se mertek) s ott például 13 protestáns északkeleti megye együttesen határozta el, hogy az országgyűlés megküldött határozatait, mint érvényteleneket, visszaküldik, mégpedig nem is a nádorhoz, hanem magához a koronás királyhoz, mégpedig olyan sértő és durva hangú üzenettel, hogy Wesselényi, a nádor, kötelességének érezte, hogy megakadályozza követüket az elutazásban. De azért arról szó sincs, hogy ennek a 13 megyének a vezetői ezért valami büntetésben részesültek volna, sőt még arról se, hogy akár csak az előcsahosok, az izgatók, vagy legalább az, aki e sértő üzenet elvitelére vállalkozott és a nádornak erőszakkal kellett az útrakeléstől visszatartania, kapott volna valami büntetést, vagy akár csak, hogy megindították volna ellene az eljárást.

A túróciak körlevelében egyedül csak az volt sértő, hogy azt állította, hogy ilyen sok és nagy közterhet még soha sem viseltek Magyarországon és hogy azok írták ezt, akik a Lipót felszabadító háborúja alatti „példátlan" elnyomásnak s többek közt az ő fogyasztási adóinak szenvedő alanyai voltak. Ez azonban csak akkor lett volna sérelem, ha valótlan, ha rágalom lett volna. Ezt azonban senki se merte mondani. Nem is mondhatta, hiszen csak az imént láttuk, hogy Koháry Judit, annak a Károlyinak az anyósa, aki Rakovszkyt legelőször vágta nem vállon, hanem fejbe, s nem laposan, hanem élesen, ugyanezt írta, ugyanezen időben még a vejének is. Láttuk, hogy még a francia tisztek kutyáit is neki, a főnemes asszonynak kellett ellátnia, amit a németek sose tettek meg a magyar nemességgel.

A túróciak panasza annyira jogos volt, hogy vádjaikat Rákóczi nem megcáfolta, hanem még egyenesen megtoldotta azzal, hogy a többi megye terhe még a túróciakénál is nagyobb volt s az a „döbbenetes csönd" is, mely a túróciak panaszát követte és Rákóczi minden kétségbeesett erőfeszítése ellenére se akart fölengedni, ezt bizonyította. A túróciak állításában csak az volt sértő, hogy igaz volt, de viszont, ha igaz volt, akkor mindenki bűne volt, csak a túróciaké nem. Ha igaztalanul emelték volna a vádat, akkor nem is lett volna Rákóczira veszélyes. Azért volt veszélyes ez a vád, mert Bercsényi se tudott rá mást válaszolni, mint csak azt (de ezt is csak akkor, mikor Rákóczi már a koporsójába akart befeküdni), hogy hát akkor haljanak meg ezek a gazok (akik meg merik mondani az igazat).

Igaz, hogy a túróciak nemcsak azt mondták, hogy elviselhetetlenül nagy a terhük, hanem azt is, hogy törvénytelenül s szabadságaik megsértésével vetették ki rájuk e nagy terheket. De hát ebben is egészen kétségtelenül igazuk volt, sőt ebben még jobban igazuk volt, mint az elsőben. Hiszen a magyar szabadság alfája és ómegája az adómentesség volt, melyből őseink még Mária Terézia idejében se engedtek, de a Habsburgok „elnyomása" alatt jobbágyaik adóját is mindig ők szavazták meg s Rákóczi „szabadsága" volt szükséges ahhoz, hogy megkérdezésük nélkül vessenek ki rájuk terheket. A katonai beszállásolásoktól és executióktól való mentesség pedig olyan kiváltsága volt a magyar nemességnek, melyre még adómentességénél is féltékenyebb volt.

S mint Koháry Judit panaszaiból látjuk, ez a Rákóczi alatti elnyomás még abban se volt könnyebb a Lipót alattinál, hogy most legalább nem idegenektől jött. Most is idegenek gyakorolták ugyanis, csak nem németek, hanem franciák. De míg azok a németek mégiscsak a mi királyaink emberei voltak, Rákóczi franciáira még ezt se lehetett mondani. Míg azonban a mi királyunk nálunk visszaéléseket elkövető német alattvalóit sokkal szigorúbban büntette, mint a magyarokat (hoztunk föl már erre több adatot s láttuk ezt a Wesselényi-összeesküvés megtorlásában is, mikor Tattenbachnak elsősorban azért kellett meghalnia, hogy a magyarok ne mondhassák, hogy csak ők bűnhődnek), addig Rákóczi az ő franciáit még büntetni se merte, mert félt, hogy megharagszik érte az, aki neki is ura volt: a napkirály.

Azokat a nemesi kiváltságokat, melyek sérelméről a túróciak említést tesznek, Lipót is csak a felszabadító háború miatt szegte meg s akkor is csak kivételesen, s lám, Rákóczi mégis megokoltnak és igazságosnak tartotta, hogy miatta fegyvert fogjon. Mikor aztán hamarosan kénytelenek voltak a fejére olvasni, hogy még jobban megszegi ugyanezeket a kiváltságokat, akkor bizony nem csodálkozhatunk rajta, ha nem tudott rá mással válaszolni, mint „tumultussal" és a vádaskodóknak „prima furiában" való elintézésével – érvek helyett. Aki azonban sérelmeikre így válaszol, az még jobban megsérti az alkotmányt, mert még a szólásszabadságot se tűri meg, sőt még a tízparancs „ne ölj!" tilalmát is lábbal gázolja.

Az a válasz, melyet Rákóczi és hívei adtak a túróciak panaszára, egyúttal azon panaszuk igazságát is – sajnos – a kelleténél is jobban igazolja, hogy azelőtt, a császár alatt, ha panaszuk volt a magyar nemeseknek, legalább elmondhatták és a törvénytelenségre megmondhatták, hogy törvénytelenség, most azonban azonnal a fejük törik be (s ezen édeskeveset változtat az, hogy maga Bercsényi nem a fejükre ütött, hanem csak a vállukra s még arra is laposat), ha szólni mernek. Pedig szegény túróciak nem is merték nyíltan kimondani az igazat, még sejtetni se nagyon, s mégis hogy jártak!

De lássuk – szintén szóról szóra – a túróciaknak egyenesen Rákóczihoz intézett emlékiratát is, hogy meggyőződhessünk róla, hogy az is mennyire mérsékelt, sőt tisztelettudó hangú volt:

„Tavali armistitiumnak (fegyverszünetnek) alkalmatosságával traktált békességnek mivoltából velünk közölt nagyságod kegyelmes pátensiből, az azokban accludált (hozzájuk csatolt) tekintetes ország nevével beadott propositióbul, ellenben azokra a felséges udvar által tett resolutiókbul, melyek szintén nem idegenek a békesség kérésétől, alázatosan megértettük, a békesség traktája mint múlt vagy hogy csak függőben maradott légyen. Mindazonáltal ösztönözvén bennünket az édes hazánkhoz és nemzetünkhöz buzgó szeretet és az égig felható számtalan sok árváknak, özvegyeknek és szegénységnek szüntelen könnyhullati, siránkozási és sanyarúsági." (Rákóczi ilyeneket nem szeretett hallgatni. Ő csak azokat a könnyeket szerette látni és hallgatni, melyeket Lipót sajtolt ki a magyar szemekből, nem pedig ő.) „Praerogativáink (nemesi kiváltságaink) szerint kényteleníttettünk a nagyságod vezérlőfejedelmi színe előtt szokott engedelmességgel megjelentenünk, valamelyeket a fölséges udvar maga resolutiói által diétára elhalasztotta, mivel a király diéta nélkül semmi törvényt nem tett, ellenben a nemes ország is az őfelsége confirmatiója nélkül semmit nem végezhet; könyörgünk azért alázatosan nagyságodnak országunk tetszése szerint való replica a nemes or-

ság nevével adassék be az őfelsége resolutiójára" (azaz, hogy Rákóczi ne utasítsa el kereken a királlyal kötendő békét).

„Ami pedig garancia állapotját illeti, hacsak amiatt kellenék elmúlni a békességnek, melyben most sem desperálunk, nagyobb és erősebb garancia nem lehetvén, mint Bocskai idejében való pacificatio volt, midőn Alsó- és Felső-Ausztria, Csehország, Morva és Szilézia sponsiót (kezességet) magokra vállaltak felséges magyarországi király által leteendő haza törvényinek és szabadságának inviolábilis megtartása iránt, melyet azután csak nemsokára Bethlen mótusa követe involválván a megírt országokat is; akik mivel succumbáltak (elbuktak), Isten kezében levén az hadak vezérleti és triumphusi, kicsoda állhat ellen az Isten megváltoztathatatlan dispositiójának?"

„Ezenkívül ha mi egyéb privata praetensiók (követelések) fennforognának, azokat replica beadása után is suo modo alkalmatosan folytathatni. Mindazáltal törvényünknek és nemesi szabadságunknak (melyet a confoederatio nem sufferálja, hanem inkább erősíti) megsértődését abban tapasztaljuk, hogy amely generale beneficiumok az egész országnak deserviálnak ususból úgymint a többi között a vas és só, azok leginkább privatus ususokra fordíttatnak (ebben a Rákóczi alatt elharapódzott panamákra céloznak), melyeket majd nem is kaphatni és ha valakik particulariter kaphatják is, de az ára excessive eleváltatott. Az mely áruk pedig más országokbul behozattatnak országunkba, úgymint: drága matériák, mindenféle posztó, fűszerszám és egyéb jószágok, melybe szabad commerciomok (kereskedés) nem folynak, éppen nem tudjuk, ezentúl micsoda köntösben járjunk? Vasat is honnét az magunk és szegénység szükségére provideáljunk és fűszerszám, só nélkül való étkekkel hogy élünk?"

„Könyörgünk abban is, generaliter provideáltassék az egész ország, abban fogyatkozást ne szenvedjünk. Végtére supplicálunk alázatosan nagyságodnak ad similitudinem articuli II. Matthiae regis decreti IV. item Wladislai decreti I. articuli I. et eiusdem decreti V. articuli I. et aliorum passim conditorum az édes hazánk törvényiben és a közönséges szabadságban minket kegyelmesen megtartani méltóztassék."

Látjuk tehát, hogy ez az emlékirat nagyon kellemetlen dolgokat tartalmaz ugyan mind a magyar szabadságot, mind a rossz megélhetést, mind a sok visszaélést illetőleg (s mivel az ország hangulatát fejezte ki, Rákóczi jól tudta, hogy ha büntetlenül hagyja, akkor uralma hamar lealkonyul), de kétségtelenül a legtiszteletteljesebb, sőt alázatos hangon van írva. A rendek egyszerűen könyörögnek, „supplicálnak" benne Rákóczinak és sérelmeiket a legteljesebb alattvalói meghunyászkodással teszik. Nem mástól, nem idegen hatalomtól, még csak nem is a koronás királytól (pedig akkor még nem volt detronizálva), hanem Rákóczitól kérik és várják az orvoslást. Az se kapaszkodhatott volna bele ebbe az emlékiratba, aki Rákóczi hatalmát tartotta törvényesnek, nem pedig a királyét.

Bezzeg nem könyörögtek, bezzeg más hangot használtak a királlyal szemben Rákóczi kiáltványai, vagy a francia forradalom vezérei, vagy a mi 48-unk kirobbantói (például Petőfi). A szociáldemokraták s a kommunisták se így beszéltek az uralkodó osztályokkal. Azok forradalmárok, azok lázadók voltak, azok tekintélyt romboltak, de a túróciak nem. A hang ellen legfeljebb tehát azt lehetne megjegyezni, hogy Rákóczit nem szólítják „felségesnek". Könnyen meglehet, hogy Rákóczit elsősorban ez bántotta. De a felséges címet az erdélyiek adták Rákóczinak (mi címen?). Mint Magyarország vezérlőfejedelme, csak „méltóságos és nagyságos" volt, ezt a két címet pedig ugyancsak bőségesen osztogatják neki a túróciak is.

Ami az emlékirat tartalmát illeti, kétségtelen, hogy a fegyverszünet és a békének a királlyal való megkötése mellett van. Nem helyesli, hogy Rákóczi megszakította a béketárgyalásokat s hogy külföldi hatalmak kezességét is kívánta. Hiszen – érvel – ez a kezesség se biztosíték, mert annak idején Bocskai az örökös tartományok kezességét is megkapta s mégse nyertünk vele semmit, mert hamarosan maguk a kezeskedők is elvesztették szabadságukat. Tűrhetetlennek tartja aztán azt a nagy szegénységet, melyet a már évek óta tartó belső harcok az országban előidéztek, különösen pedig, hogy külföldi árukhoz egyáltalán nem lehet

hozzájutni. Mindezt azonban a legszerényebb hangon adja elő, sőt tulajdonképpen még elő se adja, hanem inkább csak sejteti.

Se a tartalomban, se a hangban nincs tehát semmi olyan, ami nem halált, hanem még csak megrovást is érdemelt volna. Annyi joga ugyanis csak van egy magyar nemesnek, sőt egy egész nemesi megyének, hogy véleményét az ország gyűlésén előadhassa (hiszen éppen ezért hívják össze ezeket a gyűléseket), sőt még ahhoz is, hogy véleménye az ország többségével ellenkező is lehessen. A jelen esetben pedig ez a vélemény nem is az országéval, hanem csak Rákócziéval és közvetlen híveiével ellenkezett.

Még ha a túróciak Rákóczi lemondását követelték volna, akkor se lehetett volna őket érte büntetni, hiszen azért van az országgyűlés, hogy az ország sorsáról döntsön, s ha ez a kívánság csak egy kisebbség kívánsága lett volna, az indítványt úgy is leszavazták volna. Abból se lett volna tehát semmi nagyobb baj, ha a túróciak nem „könyörögtek", hanem követeltek volna. Ha pedig könyörgésükhöz az országgyűlés többsége is csatlakozott volna, akkor ezt, mint az ország akaratát, Rákóczinak s mindenkinek úgy is kutyakötelessége lett volna teljesíteni még akkor is, ha az ország törvényeinek megtartására nem kötelezte volna magát még külön esküvel is.

Rákóczi és bizalmi emberei nagy idegességét, sőt a csak könyörgés alakjában előterjesztett szabad véleménynyilvánításnak ezt a könyörtelen, erőszakos vérbefojtását mással nem is lehet magyarázni, mint azzal, hogy a panaszok igaz voltát a gyűlésen mindenki érezte. Rákócziék joggal félhettek tehát, hogy a túróciak kérése országos határozatot eredményez. Ezért nem tűrtek szabad véleménynyilvánítást. Ezért tették meg a maguk véleményét az ország véleményévé s ezért nyilvánították a tőle eltérő véleményt egyszerűen hazaárulásnak, melyet tűrni nem lehet. Ezért tartották kötelességüknek a bírálatot még csírájában elfojtani, annál is inkább, mert ezzel egyúttal azt is elérték, hogy a megfélemlített gyűlés egyhangúan csatlakozik majd ahhoz is, amiért tulajdonképpen az egészet egybehívták, az uralkodóháznak a tróntól való megfosztásához. Csatlakoznia kellett ehhez mindenkinek, hiszen mindenkinek tudomásul kellett vennie, hogy hazaáruló, sőt halálfia az, aki nem csatlakozik.

Igazi kommunista eljárás, igazi jellegzetes forradalmi módszer volt ez, melyben szintén szabadság volt, de csak a kommunisták és a velük tartó „pártonkívüliek" részére. Azok részére, akik semlegesek voltak, akik „nem politizáltak", akik kivonták magukat az eszmék harcából, nem volt szabadság, nem volt türelem, akik pedig egyenesen „a szocializmus" ellen éreztek, nyilatkoztak, vagy tenni próbáltak, a börtön, a kínzás és a bitó várt.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy az alkotmánynak és a szabadságnak olyan önkényes eltiprását, mint amilyen az ónodi gyűlésen történt, addig még sose látott a magyar történelem (azóta már látott). A sors iróniája, hogy „szabadságharcra" volt szükség, hogy ilyesmi megtörténhetett. Olyan korban ugyanis, melyet önkényuralomnak nevezünk, nem történhetett volna meg. De azért a szabadság szempontjából mégis becsületére válik Rákóczinak, hogy ő alatta történt először ilyesmi, mert Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly alatt csak azért nem történhetett, mert az ő uralmuk alatt még olyan „könyörgést" se mert senki megkockáztatni, mint amilyent a túróciak az ónodi gyűlésen – igaz, hogy ők is vesztükre – mertek. Tehát Rákóczi alatt valamivel mégiscsak nagyobb volt a szabadság, mint eddigi szabadsághőseink uralma alatt. Igaz, hogy ez nem Rákóczi érdeme volt, hanem gyöngesége.

Nemcsak szabadsághősre, hanem egy eszményi szabadsághős eljövetelére volt szükség, hogy megtörténhessék, hogy a legszenvedélyesebb hangon, mint a haza ügyéhez való hűtlenséget lehessen egy megye követeinek a szemére hányni, hogy hogy mernek elégedetlenkedni, hogy mernek sérelmeik lenni, hogy merik a közterheket sokallni, hogy mernek béke után sóvárogni, hogy mernek só, fűszer, posztó és vasszerszámok után kívánkozni, hogy merik azt mondani, hogy ennyi terhet még sose viseltek és hogy a császár uralma idején, ha sok volt a terhük, legalább panaszkodni szabad volt, most pedig még az is tilos? (Ámbár ezt se merték nyíltan kimondani.)

Rákóczi „szabadságának" kellett elérkeznie, hogy egy megye követeinek nyilvánosan a szemére vethessék és tőlük számon kérhessék, hogy mertek más megyékhez átiratot intézni és miért nem magához Rákóczihoz intézték panaszukat. Mikor pedig hozzá intézik, s ráadásul nem is panaszt, hanem könyörgést intéztek hozzá, ezt még az előbbinél is nagyobb sérelemnek tartják. Ónodon, a magyar szabadság állítólag legszebb virágzása idején, az történt, hogy lekaszabolták, sőt kínpadra vontak és vérpadra hurcoltak és temetetlenül hagytak magyar nemeseket csak azért, mert az országgyűlésen beszélni, sőt csak könyörögni mertek olyanokért, amik a nemzet akkori urainak nem volt ínyére.

Ha feltételezzük a legjobb eshetőséget és a gyilkosságot a „prima furia" önkéntelen, senkitől se várt kitörésének vesszük s így magát Rákóczit egész ártatlannak tekintjük a dologban s magukat a gyilkosokat is mentesítjük az előre való megfontolásnak hasonló esetekben oly fontos tényezőjétől, a magyar alkotmányosságnak s a szabadságnak akkor is örök szégyene marad az, ami Ónodon történt.

Ámde tudjuk, hogy ezzel a csak félig szabad akarattal történt véres jelenettel még nem fejeződött be a dolog, mert Okolicsányi Kristóf – szerencsétlenségére – nem halt meg, csak megsebesült. Ezért őt utána a gyűlés egy külön ülésen ítélte halálra s most már előre megfontolva, tehát egészen szabad akarattal. Ez csak az igazi botrány és az igazi szégyen, melyben azonban Rákóczi éppúgy vagy még jobban részes, mint a gyűlés többi résztvevője, mert hiszen ő volt ott a „vezérlő", a mindenért elsősorban felelős, s tulajdonképpen minden az ő kedvéért, neki adandó elégtételképpen történt.

Még nagyobb szégyen, hogy másnap, mikor újabb ülésre jöttek össze, mikor tehát a prima furiát már mindenképpen kialudták; mikor már lehiggadtak, kijózanodtak, eszüket és józan ítélőképességüket már nem homályosították el a szenvedélyek, sőt mikor már a bűnbánat is elfoghatta volna őket mindazért, amit tegnap tettek, nemhogy visszakozót fújtak volna, hanem még tovább mentek a már elkezdett úton.

Ott feküdt már a mezőn temetetlenül a szerencsétlen lemeztelenített, a férgek és az ég madarainak martalékául odadobott holttest; egy, az Árpádok koráig visszamenő nemességgel rendelkező társuk holtteste. Míg élt, csak az volt a bűne, hogy nem úgy gondolkodott, mint azok, akiknek kezében a hatalom volt, s óvatosan bár, de még beszélni is mert úgy, mint ahogyan gondolkodott. Azt hitte ugyanis – szegény –, hogy neki, mint magyar nemesnek, joga van az ország ügyeibe való beleszólásra s – joggal – azt hitte, hogy az országgyűlést éppen ezért hívták össze.

S ott volt a másik, még szerencsétlenebb áldozat, akit ugyanezen bűnéért még csak megsebesítettek, de meg még nem öltek, s akit úgy is szánandó állapota ellenére még kínpadra is vontak és tüzes vassal is sütögettek. Őt csak meg kellett volna már sajnálniuk legalább most, mikor már prima furiájuk után aludtak egyet s visszaszerezhették már azt a lelkiállapotot, amely az igazságos ítélkezéshez szükséges?! S Okolicsányi – szerencsére – még élt, segíteni is lehetett volna még rajta. Őt illetően tehát még nem lett volna késő a bűnbánat.

Nem szégyen-e hát, hogy az egész nagy gyülekezetben nem volt egyetlenegy emberséges, igazságszerető ember, akinek lett volna bátorsága ahhoz, hogy felálljon s így szóljon: Testvérek! (Illetőleg: Nagyságtok és Kegyelmetek!) Nem Okolicsányi Kristóf itt a vádlott, nem rajta kell ítélkeznünk, hanem magunkon. Azon, amit tegnap tettünk. Mi vagyunk a bűnösök, mert társát megöltük, őt pedig megsebesítettük. Ha bűnösök voltak, akkor is bűnösök vagyunk, mert hiszen nem állítottuk őket bíróság elé, mely megállapította volna bűnös voltukat, mérlegelte volna a helyzetet s kiszabta volna rájuk az igazságos ítéletet, hanem prima furiában cselekedtünk, mely egyenesen lehetetlenné teszi az ész működését s az igazság érvényesülését.

Mit vétkeztek ők? Csak azt, hogy ide, az országgyűlés elé hozták sérelmeiket és javaslatokat tettek kiküszöbölésükre. Mióta bűn ez a magyar nemesi közéletben? Hiszen nem is a maguk nevében beszéltek, hanem küldőik nevében. Ha jogtalan volt a sérelmük és ostoba a

javaslatuk, akkor meg kellett volna ezt állapítanunk és elvetnünk, hiszen azért vagyunk. De semmiképpen se büntethettük, annál kevésbé mészároltathattuk volna le őket csak azért, mert sérelmeik és javaslataik voltak. Hiszen eddig mindig éppen azt tartottuk a legnagyobb és legjobb hazafinak, akinek a legtöbb volt a sérelme és legtöbb a javaslata.

Mondjuk, hogy mióta dicsőséges vezérlőfejedelmünk őnagysága, a mi legkegyelmesebb urunk az úr az országban, azóta megváltoztak a viszonyok s most már nem érdem sérelmeket hangoztatni, mert ilyenek nincsenek, hogy azóta javaslatokra nincs szükség, mert minden a legjobban megy. De ne feledjük, hogy ezzel még egy nemes se vesztette el a jogát ahhoz, hogyha neki más a véleménye, most is előállhasson vele.

Mi tehát legszentebb elveinket hazudtoltuk meg s így igen nagyot vétkeztünk mindazzal, amit tegnap tettünk. Lábbal tiportuk az egész magyar alkotmányos életet. Egyedüli mentségünk, hogy a harag s a szenvedély elvette az eszünket, s amit tettünk, elhomályosodott ésszel tettük. Ma már azonban nincs meg ez a mentségünk. Ma már tiszta ésszel és nyugodt lelkiállapotban csak nem leszünk képesek halálra ítélni még azt is, aki – érdemünkön kívül – életben maradt, s csak nem lesz szívünk még megkínozni is csak azért, mert gőgünk nem engedi meg, hogy elismerjük, hogy tegnap vétkeztünk s mert csak azért is kitartunk amellett, hogy tegnap is nekünk volt igazunk?

Önimádó gőgünk miatt csak nem ítéljük ma „törvényesen" halálra azt, akinek társát tegnap a szenvedélytől elvakítva törvénytelenül kaszaboltuk halálra? Tegnap elragadott bennünket a szenvedély. Elfeledtette velünk a szólásszabadság s általában a magyar szabadság tiszteletét s így meggyilkoltuk azt, aki más véleményen volt, mint mi. Ma csak nem gyilkolunk újra, s most már hideg megfontoltsággal, csak azért, hogy bebizonyítsuk, hogy azért, amit tegnap tettünk, sincs semmi szégyelleni valónk, sőt a haza szeretete vezetett bennünket?

Nem akadt – mondom – senki az egész ónodi gyűlésen, melyet pedig szerintünk történelmünk legszebb, legeszményibb korában tartottak, s melyen ezeréves történelmünk legjobb magyarjai jöttek össze, egyetlen jólelkű vagy elég bátor ember (minő szégyen, pedig kurucok gyűlése volt), aki mindezekre célozni mert volna, hanem a lincselés után másnapra egyhangúan ítélték halálra a még élő Okolicsányit is. Bizonyára azért nem akadt egyetlen jólelkű vagy akár csak igazságszerető ember se, mert félt, rettegett mindenki. Nem azért, mert senkinek se volt ott szíve, hanem mert senki se volt olyan hős, aki a maga életét kockáztatta volna a más életéért, noha nemcsak a más életét mentette volna meg vele, hanem az igazságot is és a fellázadt nemzet becsületét is. (Az egész nemzet becsületének megmentésére egyébként nem volt szükség, mert Ónodon nem az egész nemzet képviselői jöttek össze, hanem csak a király ellen fellázadt, forradalmat csináló nemzetéi.)

Nem is csodálkozhatunk e rettegésen, hiszen hogy milyen hangulat és milyen terror uralkodott ezen az ülésen, láthatjuk onnan, hogy ugyanakkor azt is határozatban mondták ki, hogy a már halállal büntetett két követ megbízóit, az összes túrócit (az összes túróci nemest) is össze kell fogdostatni és le kell tartóztatni, mert hiszen ők küldték Rakovszkyt és Okolicsányit azzal, hogy panaszokkal álljanak elő s a Rákóczihoz intézett emlékirat és a megyékhez küldött körirat a megye egész nemességének műve volt, nem pedig a két követé.

A magyar szabadság uralma alatt tehát ide jutott az a féltett kiváltság, hogy magyar nemest nem szabad letartóztatni addig, míg törvényes ítélet ki nem mondta bűnös voltát s amely kiváltságnak a Habsburgok részéről történt időnkénti állítólagos megszegése volt az oka úgyszólván minden magyar sérelemnek és fegyveres felkelésnek! Most Rákóczi, a szabadsághős alatt a büszke kurucok gyáva gyülekezete nemcsak törvényes ítélet előtt már meg is gyilkolja a magyar nemest, hanem egy egész megye összes nemességének letartóztatását rendeli el, még mielőtt akár csak meg is vizsgálta volna, melyik bűnös közülük és melyik nem, s melyik mekkora bűnös! Mikor tették ezt meg az „elnyomó" Habsburgok?!

Az a Révay Péter, akit az ónodiak e határozat végrehajtásával megbíztak, megbízóit nemcsak a törvénytelenségre és az igazságtalanságra figyelmeztetni nem merte, hanem ijedtében még a saját apját is letartóztatta.

Még azt is elhatározták az ülésen, hogy Túróc megye zászlaját össze kell tépni (össze is tépték ott mindjárt, mégpedig Rakovszky vérbefagyott holtteste felett), pecsétjét össze kell törni, magát a megyét pedig örökre el kell törölni a föld színéről s területét a szomszédos megyék közt felosztani. S ne feledjük, hogy mindezt csak azért, mert emlékiratot mert terjeszteni „legkegyelmesebb ura", Rákóczi elé és átiratot mert intézni a többi megyéhez.

Ennek a határozatnak a végrehajtásával Platthy Sándort bízták meg, s mivel neki volt annyi bátorsága, hogy a megbízást nem fogadta el, őt is azonnal letartóztatták. Pedig nem azzal a megokolással utasította vissza a megbízást s tagadta meg a határozat végrehajtását, mert kijelentette, hogy jogtalan, vagy akár csak mert túlzó (ennyire bátor ő se volt), hanem azzal a félénk és szerény kéréssel, hogy ne kívánják ezt éppen őtőle, hiszen ő is túróci. Az ónodi gyűlés megkövetelte, hogy a túróci is gyűlölje a túróciakat.

Mikor aztán Beniczky Gábor – ugyanezen megokolással – szintén visszautasította ezt a megbízást, őt is azonnal letartóztatták. Ennyire senki lett tehát a hajdan büszke magyar nemes, s hogy ezt megérhessük, Rákóczinak kellett kigöngyölnie a magyar szabadság zászlaját. Rákóczi ugyanúgy bánt a magyar nemesek szabadságával, mint Rákosi csinált a magyar proletárokéval, s ahogyan Rákóczi ezt éppen magyar nemesek közreműködésével csinálta meg, Rákosi is éppen magyar proletárok segítségével, s mindkettő egyhangúlag tudta megcsinálni. Akkor nem mert senki „hazaáruló", ekkor pedig „a nép ellensége" lenni. Hogy is merte volna ezt a becstelenséget vállalni valaki?!

Hova lett tehát Ónodon az a régi híres magyar szabadság? Hiszen a magyar nemes páratlan szabadsága éppen abban állt, hogy nem kellett soha senkitől se félnie. Ónodon nem így volt. Ott mindenki rettegett. De ha volt ott valaki, akinek nem kellett félnie, aki szabadon cselekedett, akkor bizonyára Rákóczi és Bercsényi volt az. Hiszen nem ők féltek, hanem tőlük féltek, nekik kedveskedtek azzal, hogy még ráduplázták mindarra, amit tegnap prima furiában megcsináltak. Maga Rákóczi és Bercsényi tehát bizonyára Ónodon is szabad volt. Nekik bizonyára nem kellett senkitől se félniük. Ha tehát ők ütötték volna meg, ha nem is a bűnbánat, de legalább a megbocsátás húrját, s ha ők hallatták volna az észnek a szenvedélyek és a gyűlölet felett újra visszanyert hangját, nekik kétségtelenül semmi bajuk se származott volna belőle. Ők mégse ütötték meg.

Joggal kérdezhetjük, hogy legalább ők miért hagyták meghozni ezt a szégyenletes, alkotmányellenes és a magyar szabadsággal annyira ellenkező határozatot s miért engedték meggyilkolni még azt a szerencsétlen második áldozatot is? Különösen pedig miért engedte Rákóczi még megkínozni is és egyenesen úgy bánni a már amúgy is agyongyötört emberrel, mint Dózsa Györggyel és parasztjaival bántak – mindnyájunk elszörnyedésére – az ő akkori nemesi ellenfelei? Sőt magát a megkínzást nem is a gyűlés határozta el. Ezt csakis Rákóczi maga rendelhette el. A gyűlés határozatai közt erről szó sincs. Ezt tehát egyedül csak maga Rákóczi rendelhette el, vagy legalábbis az ő tudta és beleegyezése nélkül semmiképpen se merték volna megcsinálni az alantasabb közegek.

E lelketlenség okául is egyedül a gőgöt hozhatjuk fel. Rákóczi (és Bercsényi) belelovallta magát abba a meggyőződésbe, hogy ezek a túróciak csakugyan elvetemült hazaárulók, akiket a magyar nép nem tűrhet meg, sőt még a magyar föld se fogadhatja be holttestüket. Ők ugyanis azonosították magukat a hazával, a maguk győzelmét a haza győzelmével s a megfélemlítettek és a hízelgők csak megerősítették őket e hitükben. Azért folytatták a kegyetlenséget és a vérengzést most már nyugodtan, megfontoltan s így „törvényesen" is, hogy bebizonyítsák, hogy az, ami prima furiában történt, jogos és igazságos volt, tehát nyugodtan és megfontoltan is meg kell erősíteni, sőt még megtoldani.

De nemcsak ez a gőg volt az oka a kegyetlenségnek, hanem volt egy másik, egy önzőbb indítóok is, mely ismét csak annak a vádnak a valószínűsége mellett szól, hogy tegnap is csak látszólag volt szó prima furiáról, valójában akkor is minden előre megfontoltan és kiszámítva történt úgy, ahogyan Vetéssy állítja. Ha ugyanis Rákóczi és Bercsényi lehiggadva és nyugodt ítélőképességüket visszaszerezve másnap a teljes nyugodtság és tárgyilagosság hangját ütik meg; ha megálljt parancsolnak a szenvedélyeknek és a bosszúnak, sőt sajnálatukat fejezik ki amiatt, ami tegnap történt, akkor a gyűlés tagjaiban is ilyen hangulat kerekedik felül, akkor ők is visszanyerik nyugodtságukat, akkor megszűnik a terror és a vele járó félelem, akkor az emberek látják, hogy minden újra a szokások és a törvény alapján folyik. Így azonban a gyűlést nem lehetett volna annak a nagy adónak a megszavazására rávenni, melyre Rákóczinak most már feltétlenül szüksége volt; így alig lehetett volna az érdemleges dolgokat megtárgyalni addig, míg a rendek sok panaszát meg nem hallgatták, számtalan sérelmét nem orvosolták, éppúgy, mint ahogyan a Habsburgok alatt tartott szabad és megfélemlítés nélkül folyó magyar országgyűléseken nem lehetett, főképpen pedig nem lehetett volna elérni a Habsburg-ház detronizálását.

Ha az ónodi gyűlés is visszanyerte volna szabadságát és a rendek látták volna, hogy szabadon lehet beszélni, akkor fülsiketítő kiabálásokat lehetett volna hallani az értékét vesztett s már az egész ország gazdasági életét megbénító, Rákóczi verette hitvány rézpénz, a „kongó" miatt s ezt a szabad, nyugodtan és higgadtan tárgyaló gyűlést természetesen a Habsburg-ház trónjától való megfosztására se lehetett volna nemcsak egyhangúlag, hanem még többségi határozattal se rávenni.

Így tehát Rákóczi és Bercsényi minden terve és reménye meghiúsult volna s az egész tegnapi prima furia és a belőle folyó gyilkosság haszontalan, sőt az egész ónodi gyűlés is hiábavaló lett volna. A tegnapi állítólagos prima furiát illetőleg a belőle folyó rémületet tehát továbbra is életben kellett tartani (de ez egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a prima furia tegnap is csak látszólagos volt; azok, akik megrendezték, éppen nem prima furiából gyilkoltak, hanem előre megfontolva és mindent politikai ravaszsággal előre kiszámítva). Rákócziznak céljai elérésére szüksége volt arra, hogy az ónodi tanácskozás továbbra is a „hazaárulás" okozta felháborodás és bosszú jegyében folyjék le, és hogy a gyűlésben a feszültség és a félelem érzete továbbra is megmaradjon.

Erre rendkívül alkalmas volt a gyűlés céljára emelt sátor mellett fekvő, az utcagyerekektől megbámult, férgektől bemászkált, az ég madaraitól kikezdett, Rákóczi „hazaáruló" ellenzékét képviselő magyar nemesi holttest, a másiknak, a még élőnek pedig kínvallatása, majd „törvényes" lefejezése, de még utoljára a nyilvánosság előtt is – hadd rettegjenek az aljas hazaárulók! – tüzes vassal való sütögetése, aztán az összes túróci bebörtönzése (mert a tisztességes magyar ember még hazaáruló rokonait és földijeit is utálja s még azt a földet is megveti, amely szülte őket), pecsétjük hazafias pózok közepette való összetörése, zászlajuknak színészies, de hatásos széttépése a „hazaáruló" temetetlen holttestе felett, végül magának a megyének is a föld színéről való eltörlése.

Így aztán Rákóczi el is érte, hogy nemcsak az utána következő trónfosztás sikerült egyhangú lelkesedéssel (ekkor is az a Bercsényi kiáltotta „őszinte" lelkesedéssel az „eb ura a fakó"-t, aki még prima furiájában is laposan ütött Rakovszky vállára) és a rendek nemcsak kétmillió forint adót szavaztak meg, hanem még azt is sikerült kimondatni, hogy az értékében most már hivatalosan is leszállított „kongó"-val is lehet birtokot vásárolni s olyan adósságot is lehet vele törleszteni, melyet jó pénzben vettek fel. (Hogy ezután szívesebben elfogadják.) Ha tehát azon az álláspontonvagyunk, hogy Rakovszky lekaszabolása nem is volt előre kiszámított dolog, az akkor is bizonyos, hogy a miatta keletkezett rémületet Rákóczi most már egész bizonyosan tudatosan kiszámítva tartotta fenn a gyűlés további folyamán is és hogy ebből meg is volt a haszna. De ha így van, könnyű-e elhinni azt, hogy maga a lincselés is valóban csak lincselés volt, nem pedig az is előre kiszámított terv tudatos végrehajtása volt?

Történetírásunk, mint Rákóczi józan higgadtságának bizonyítékát emeli ki, hogy az ónodi gyűlés határozatát aztán mégse hajtotta végre, mert Túróc megyét mégse törölte el és osztotta szét a szomszédos megyék között. Mint nagy meglepetést és dicsőséget közli, hogy a „megszüntetett" megye utána már abban az évben is, melyben az ónodi gyűlés s így a megye felosztása történt, tartott megyegyűlést.

Pedig hát nem dicsőség ez Rákóczira, hanem csak újabb szégyen, mert újabb törvénytelenség. Ha Rákóczi helytelennek tartotta az ónodi gyűlésnek Túróc megye megszüntetésére vonatkozó határozatát, akkor nem lett volna szabad megengednie, hogy ez a határozat megszülessen. Ez ugyanis egyedül csak tőle függött, mert a határozatot egyedül az ő kedvéért hozták. De ha nélküle hozták volna, akkor se lett volna szabad szentesítenie. Ha azonban engedte meghozni és így törvénnyé vált, akkor kutya kötelessége volt végre is hajtani, mert a törvénynek még a király se ura, nemhogy egy ideiglenes vezérlőfejedelem az lehetne. Hiszen Rákóczi egész felkelésének egyedüli erkölcsi alapja az volt, hogy a király állítólag nem tartotta meg a törvényt s ez tűrhetetlen.

Vajon mi címen gondolta Rákóczi, hogy az viszont tűrhető, sőt természetes, ha a törvényt, az ország tőle elfogadott határozatát ő nem tartja meg? Ezzel is nem saját mozgalmára vetett-e követ s nem annak adott-e akaratlanul is kifejezést, hogy az ő országgyűlései csak ennyit érnek, azok határozataira csak ennyit kell adni? A Habsburgoktól megkövetelte, hogy még olyan törvényeket is megtartsanak, melyeket már ötszáz éve hoztak és sose tartotta meg őket senki (például azt, hogy nemest nem szabad letartóztatni), de ő már abban az évben se tartotta meg azt, amit az ónodi gyűlés törvénnyé tett, ő maga pedig szentesített.

Hogy lehet az, hogy Rákóczi törvényt hozatott az ónodi gyűléssel csak azért, hogy majd ne tartsa meg? Mikor csak egy szavába került volna s akkor nem lett volna törvény a törvény? Hogyan, hogy hagyta, hogy a törvényt meghozzák, sőt viselkedésével úgyszólván úgy csikarta ki a gyűléstől, noha tudta, hogy helytelen és igazságtalan, s éppen ezért ugyanakkor mindjárt azt is elhatározta, hogy nem tartja majd meg? Világos, hogy erre a kérdésre se adhatunk más magyarázatot, mint csak azt, hogy ez is kiszámítottan s Rákóczi céljainak elérése céljából történt. Rákóczi már a gyűlés folyama alatt nem léphetett közbe mérséklőleg, mert ha e túlzó és bosszút lihegő törvény létrejöttét megakadályozza, megszűnik a gyűlésen az a hangulat, mely ott a félelmet és a feszültséget fenntartotta, s melyre neki céljai: a detronizálás, a sérelmekről való hallgatás, a nagy adó megszavazása és a „kongó" eltűrése szempontjából szüksége volt.

Így történt aztán, hogy Rákóczi szabadon hagyta tombolni a túróciak ellen az ónodi gyűlést, sőt emberei révén ő szította ezt a tombolást; hagyta összetörni a túróci pecsétet, összetépni a túróci zászlót, eltörölni az egész megyét, azzal nyugtatva meg magát, hogy úgyse tartom meg majd a határozatot. Egészen megfeledkeztek arról, hogy ha már határoznak, akkor azt meg is kell tartani. Rákóczinak még jobban, mint másnak. Hiszen senki se szokta az esküszegést oly kedvteléssel szemére hányni a Habsburg-királynak, mint ő, s közben természetesen úgy viselkedett, mintha ő ilyen „aljasságra" még álmában se lenne képes.

A helytelen törvényt nem úgy kell elintézni, hogy egyszerűen nem tartjuk meg, hanem – legalábbis a nemzet vezérének – úgy, hogy nem engedjük meghozni. Ha pedig mégis meghozták, úgy, hogy nem szentesítjük. Ha azonban hagyjuk meghozni, sőt mi hozatjuk meg, szentesítjük is, de mivel tudjuk, hogy rossz, úgy intézzük el, hogy nem tartjuk meg, akkor teljes erkölcsi gátlástalanságunkról teszünk tanúságot s tönkretesszük minden törvény tekintélyét. Mivel pedig a törvények megtartására esküt tettünk, az eskü szentségéből is csúfot űzünk. Mit szóljunk azonban akkor, ha ezt éppen olyan ember teszi, aki azért ragadott fegyvert, mert a király nem tartotta meg a törvényt és megszegte esküjét?

Ha tehát el is fogadjuk, hogy Rakovszky meggyilkolása és Okolicsányi megsebesítése nem volt előre kiszámított, hanem csak a véletlenül kitört tumultus következménye volt, abban akkor is feltétlenül bűnösnek kell tartanunk Rákóczit és Bercsényit, hogy ezt a terrort,

törvénytelenséget és alkotmánysértést, melyet a váratlanul keletkezett tumultus okozott, ők utána most már tudatosan tovább fenntartották, mert céljaik elérésére szükséges volt. Hogy eljárásuk jogtalan, törvénytelen és alkotmányellenes volt, azzal nem törődtek. Így aztán az ónodi gyűlésen a magyar szabadság és az alkotmány olyan megsértését vitték végbe, melyhez foghatót ezeréves történelmünkben se találunk.

Csak Erdélyben történt már hasonló eset, de jellemző, hogy ezt is egy másik dicső szabadsághősünk, Bocskai követte el, aki úgy terrorizálta a többséget, mely ragaszkodott Erdély török barátságához, hogy a főbbeket kivégeztette, hogy ezzel a többit is elnémítsa.

Jellemző, hogy az ónodi gyűlés végzései közt megtalálható az is, hogy most már bocsássuk szabadon a letartóztatott túróci nemeseket, mert a vizsgálat megállapította róluk, hogy ártatlanok. Ezzel aztán ők maguk is elismerték, hogy noha a törvény szerint ítélet előtt még bűnös nemest se szabad letartóztatni, ők mégis olyan magyar nemeseket tartóztattak le, akik még az ő megállapításuk szerint is ártatlanok voltak. S mindez akkor történt, mikor a magyarok egy időre – kivételesen – szabadok voltak. (Rákóczi szabadságharca és vezérlőfejedelem volta idején.)

Hogy Rákóczi lelkületét helyesen megismerhessük, külön ki kell emelnünk azt is, hogy Vallomásaiban, ahol „hazafiaink" szerint minden kis emberi gyarlósága miatt valósággal agyongyötri magát, egy szó sincs arról, hogy csak Rakovszkyt ölte meg a „hazafias" felháborodás, Okolicsányit azonban ő végeztette ki. Még kevésbé van szó arról, hogy előtte kínpadra is vonatta és még a vérpadon is tüzes vassal sütögettette. Hogy lehet, hogy Rákóczit csak csekélységek miatt bántotta a lelkiismeret, de a gaztettekért nem?

Arról sincs ott szó, hogy Rakovszky holttestét temetetlenül hagyta. Sőt láttuk, hogy egyenesen hangsúlyozza, hogy azon tettei miatt, melyeket mint fejedelem követett el, egyedül csak a 300 német igazságtalan lemészárlása miatt bántja a lelkiismeret, de addig, míg fejedelem volt, ezért se bántotta, s még Vallomásaiban se mondja azt, hogy ez a lemészárlás igazságtalan volt. Rakovszky temetetlen holtteste és Okolicsányi halála és megkínzása miatt azonban még öreg korában és az örök bölcsesség színe előtt írva se érzett Rákóczi semmi lelkiismeret-furdalást. Ilyen furcsa és ilyen könnyen megnyugtatható volt Rákóczi „túlzott" lelkiismerete.

Pedig Rákóczi e bűneit még magasztalói is csak úgy tudják menteni, hogy elleplezik őket s úgy hallgatnak róluk, mint a sír. Maga Rákóczi is így tesz, mert míg kisebb bűneit hosszan tárgyalja, s vagy mentegeti, vagy siratja őket, addig Rakovszky a férgeknek hagyott holttestéről s Okolicsányi kivégzéséről és megkínzásáról ő is úgy hallgat, mint a sír. Úgy látszik, ő is nagyon jól tudja, hogy ezeket hiába is próbálná mentegetni, az olvasó nem fogadhatná el érveit. Milyen bűnbánó azonban az, aki csak a gyarlóságait bánja, sőt ekkor a szúnyogokat elefántokká fújja fel, de a tevéket észre se veszi? Csak nem gondolta, hogy ha önmagát be tudta csapni, az „Örök Igazságot" is be tudja?!

Közös vonások Rákóczi mozgalma és a bolsevizmus között

Az ónodi gyűlés akaratlanul is eszünkbe juttatja, hogy mint az eddigi magyar szabadságharcokkal is tettük, Rákóczi Ferenc mozgalmának egyes bolsevik jellegű vonásaira is rámutassunk. Az ónodi gyűlés törvénytelenségei és erkölcsi nihilizmusa láttára eszünkbe kell jutnia, hogy nem egészen alaptalanul tekintette őt is a maga egyik előfutárának „a magyar nép nagy fia": Rákosi Mátyás. Nem egészen alaptalanul tették a kommunisták Kossuth és Petőfi mellett Rákóczi képét is a pénzükre, s míg Prohászka püspök, sőt Werbőczy szobrát ledöntötték, Rákócziét helyreállították s az esztergomi papnevelő intézet elrabolt hatalmas, szép épületében berendezett bolsevik katonaiskolát se hiába nevezték el Rákóczi nevéről s állították ott fel Rákóczi szobrát példaképül a növendékek számára.

Pedig olyan iskola volt ez, melyben még takarítónőknek és konyhalányoknak is csak olyan nőket alkalmaztak, akik kijelentették (vagy letagadták), hogy imádkozni nem szoktak és templomba nem járnak. A kommunisták szerint tehát mindez nem ellenkezett Rákóczinak a nagy hittől és az erős bűnbánattól csöpögő ájtatos Vallomásaival. Az imént látjuk, hogy még ebben se tévedtek olyan nagyon. Ezt a Rákóczi-iskolát 250 év választotta el ugyan Rákóczi korától és ennyi idő alatt a forradalom igen sokat halad, fejlődik, tehát változik, az a különbség azonban, amit ez a 250 év eredményezett, éppen nem teszi lehetetlenné, hogy a kettő lényege ugyanaz ne maradjon s mindkettőt közös forrásból ne eredeztethessük.

Arra már rámutattunk, hogy a propaganda, mégpedig a lelkiismeretlen propaganda épp oly nagy szerepet játszott Rákóczi mozgalmában is, mint a bolsevizmusban. Rákóczi – ez egyébként feltétlenül okosságát és korát szinte meghaladó életrevalóságát bizonyítja – már folyóiratot is megjelentetett a közvélemény irányítására, azaz propaganda folytatására, hazánkban az első ilyet, a Mercurius Veridicust, az Igazmondó Hírnököt. Természetesen ez is csak olyanformán volt „igazmondó", mint ahogyan a kommunisták hozta szabadság szabadság volt és ahogyan általában a bolsevisták úgyszólván minden szava hazugság volt.

A „Recrudescunt"-tal kapcsolatban már rámutattunk, hogy annak állításai is épp oly túlzók, lelkiismeretlenek, sőt hazugok és rágalmazók voltak, mint a bolsevizmus propagandaszólamai. A féktelen izgatásban is hasonlók egymáshoz. Egyenesen visszataszító az a gyűlölet, mellyel Rákóczi és hívei a Habsburgokról és éppen a jámbor s még a légynek se ártó Lipótról és erkölcsileg bár nem oly feddhetetlen, de apjához hasonlóan jólelkű, haragudni, bosszút állni éppen úgy nem tudó fiáról, Józsefről írnak.

A trónfosztás megokolásában például csak úgy nyüzsögnek az „erőszakos", a „kegyetlen", az „utálatos", a „csalárd", a „tirannus" szavak (e legutóbbi nyolcszor egymás után), melyeket éppen I. Lipótra vagy I. Józsefre alkalmazni a világ legnagyobb igazságtalansága. Megtaláljuk Rákóczi mozgalmában a forradalmi erőszakosságot, az ellenvélemény nem tűrését, bűnténnyé nyilvánítását, hazaárulássá minősítését s ebből következőleg a terrort és megfélemlítést is. Láttuk aztán „a cél szentesíti az eszközt" elvnek gátlástalan gyakorlását, mely a bolsevizmusnak is annyira jellegzetes tulajdonsága volt. Láttuk az álnokságot és a hazudozást is.

Rákóczinak jellegzetes tulajdonsága volt, hogy szerette a vértanú-pózokat s ilyenkor annyira átérezte az ő állítólagos önfeláldozását, önzetlenségét, mérhetetlen hazaszeretetét, melyért neki a nemzet természetesen mindig csak hálátlansággal fizetett, hogy ilyenkor mindig a szemei is könnybe lábadtak. Ilyen jelenetekkel érte el nagy szónoki sikereit. Pedig hát igen sokszor éppen nem voltak igazságon alapulók azok a dicsekvések, illetőleg öntetszelgések, melyekkel önfeláldozását bizonyította, s amelyekkel hallgatóit annyira meghatotta.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Rákóczi ilyenkor pózolt, színészkedett, álnokoskodott. Rákóczi nem volt színésztermészet. Egészen kétségtelen, hogy amit mondott, őszintén hitte s maga élte át a legmélyebben. Aki élete nagy csalódásai után, még az örök bíró előtt írva is úgy be tudta csapni önmagát, hogy hiába vizsgálta a legszigorúbban életét, Rakovszky és Okolicsányi körüli bűnei eszébe nem jutottak, sőt hogy a privigyei vérengzés eszébe jusson, még ahhoz is lelkiatyja figyelmeztetésére volt szükség, annak nyugodtak elhihetjük, hogy a legszentebbül meg volt róla győződve, hogy ő hazájának csak adott, de soha semmit nem kívánt tőle, még a fejedelemséget se.

Abban igaza is volt, hogy anyagiakat nem kívánt hazájától, hanem csak a fejedelemséget, az érvényesülést, a hatalmat, a hírnevet és a dicsőséget. Jellegzetesen kereszténytelen lelkülettel azt hitte azonban, hogy ezekre nemcsak szabad, hanem kell is törekednie. Hiszen azért született fejedelmek ivadékának. Aki pedig fejedelem, annak kötelessége ellenségeit ártalmatlanná tenni. Egy fejedelemnek szégyene, ha tehetetlen. Ezért nem bántotta Rákóczit a lelkiismeret Rakovszky és Okolicsányi miatt, s ezért bántotta csak egész mérsékelten még a 300 lemészárolt német miatt is. De viszont bántotta a gyerekkorában ellopott körző miatt.

Rákóczi tehát machiavellista fejedelem volt. Olyan államférfi, mint amilyenek a kommunista munkásvezérek is voltak. Ez utóbbiakat értjük is, hiszen ateisták voltak. Hogy azonban a jámborkodó Rákóczi hogy tudta mindezt összeegyeztetni keresztény lelkiismeretével, azt már sehogyse értjük, s ez az, ami bennünk Rákócziban rendkívül ellenszenves. Az egyedüli magyarázat, amit viselkedésére találni tudunk, az, hogy ő nem ateista volt, hanem bálványimádó. Bálványa csak egy volt: a fejedelemség. Ennek szolgált ennek élt és – sajátságos – ezt össze tudta egyeztetni az „örök igazság" állítólagos szolgálatával is. Ő olyan művész volt, hogy ennek a két úrnak egyszerre is tudott szolgálni.

Rákóczi – mondom – nem színészkedett akkor, mikor azt állította, hogy ő az édes hazáért mindent feláldozott, s mikor azt hitte, hogy ő csak az édes hazának él. Hogyne hihetnénk ezt el neki, mikor kétségtelen, hogy még a kommunisták vagy legalább azok nagy része is őszintén hiszi, hogy a kommunizmus jó és a munkásosztály felszabadítását jelenti, bármennyit hazudnak is ők egyébként e kommunizmus érdekében. Az ember azt, amit állandóan hangoztat s ami ezen kívül még egyéni érdekeivel is egyezik, valóban hiszi is, még akkor is, ha nyugodtan utánagondolna a dolognak, látnia kellene, hogy nem igaz vagy legalábbis nagy túlzás. Érthető ugyanis, ha nem gondol utána.

Nézzük például Rákóczi legnagyobb hatást elért vértanúpózát, azt a könnybe lábadt szemmel előadott szemrehányását, melyet annyira átérzett, és amelyet hallgatói is annyira átéreztek, hogy hamarosan létrejött a céljai érdekében annyira szükséges „tumultus" és „prima furia" és ennek következtében ellenségei elhallgattatása, sőt megsemmisülése.

„Vagy öljetek meg": azt szeretné, ha a túróciakat ölnék meg, de ilyet kívánni nem szép, tehát nem lehet vele megfelelő hatást elérni. Ezért helyette (igazi jellegzetes vértanúpózzal) azt mondja, hogy őt öljék meg. Tudja ugyanis, hogy így majd iránta való részvétből nem őt, hanem a túróciakat fogják megölni. Kossuth ugyanilyen fogásokkal érte el nagy szónoki sikereit. Ő is tüntetett azzal, hogy beteg, s ezért nem is maga ment fel a szószékre, hanem úgy vitette fel oda magát, ott is összerogyott a gyengeségtől, de a nagysikerű beszéd után Pálffy, a 48-as nemzetgyűlés erdélyi unitárius alelnöke, aki külön azért utána ment szobájába, hogy színész voltát ellenőrizze, „vígan és erőteljesen le- s feljárva találta nagy lépésekben szobájában". (Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak, 257. o.)

„Vagy öljetek meg – mondta tehát Rákóczi –, vagy nyeljen el a föld. Készebb vagyok az országnak egyik szegletiben megvonnom magamat, mintsem reménylett köszönet helyett tirannusnak mondatnom". Pedig tirannusnak – láttuk – senki se mondta, sőt a túróciak nagyon is alázatos hangon írták meg hozzá emlékiratukat. De nem is a túróciak hangjában volt a baj, hanem abban, hogy ahelyett, hogy köszönetet mondtak volna neki édes hazájukért való

mondhatatlanul nagy s önzetlen fáradozásaiért, bírálták politikáját, pedig neki szerinte nem bírálat, hanem köszönet jár azért, hogy a szabadság zászlóit kibontotta.

A rendek azonban annyira nem úgy gondolkodtak, mint Rákóczi kívánja, hogy Rákóczi e szavai még nem tudják megtörni „döbbenetes" csendjüket. Újra elkezdi tehát szónoklatát:

„Ezt érdemeltem tőled, haza, bujdosásim után?! Életemet, véremet, mindenemet éretted fölszentöltem; feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem. Sőt az édes eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó előbbi szabadságodnak helyire hozásáért mindeneket kockára vetvén véreket, hiteket feláldozták. Nem tűröm, nem szenvedem, magammal koporsómban viszem, mert Te tudod, Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privátumot nem kívánok. (Igaza volt, mert csak fejedelemséget kívánt, az pedig nem privátum.) Ne szenvedd, édes hazám, rajtam ezt a gyalázatot!"

Kétségtelen, hogy a világtörténelem egyik legszebb és leghatásosabb retorikai teljesítménye hangzott el ezen az ónodi gyűlésen. Láthatjuk belőle, milyen nagyszerűen tudott Rákóczi hallgatói érzelmeire hatni, milyen pompásan tudott lelkük húrjain játszani, milyen magával ragadó szónok volt! Ugyanekkor meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy amire itt olyan átérezve és olyan nagy hatással hivatkozott, nem volt igaz. Nézzük csak például először Rákóczi „eleit". Ha még oly „édes"-eknek mondja is őket, bizony dicsekedni valója nem sok volt velük.

Hogy „hitüket" megszegték ezek az elődök, az igaz, de hogy ebben mi van dicsekedni való, azt nem tudom. A hitszegés szégyen ugyanis már akkor is, ha az „édes" hazáért történik. Tisztességes ember ugyanis ezt még hazája kedvéért se teszi. Pedig megszegte a hitét, a királyának letett alattvalói esküt Rákóczi apja, I. Rákóczi Ferenc is (a Wesselényi-összeesküvésben) és mindkét nagyapja: Zrínyi Péter is és II. Rákóczi György is s dédapja, I. Rákóczi György is.

Ami a „mindenek kockára vetését" illeti, Rákóczi György (mind a kettő) éppen arról volt híres, hogy éppen nem kockáztatott semmit, csak az egészen bizonyosra ment mindig. Emiatt késedelmeskedett annyira Rákóczi György a felkeléssel, emiatt mulasztotta el rá a legkedvezőbb alkalmakat, s ezért hagyta faképnél külföldi protestáns szövetségeseit is azonnal, mihelyt a maga érdekeit biztosította.

Ami a vért illeti, azt elei közül egyedül csak Zrínyi Péter áldozott, de ő se önként, annál kevésbé a hazáért. Zrínyi Péter egyedül mérhetetlen hiúsága és nagyravágyása áldozata volt. Láttuk már, hogy nem szívesen bár, de még a Szilágyi-történelem is milyen kemény szavakkal kénytelen ítéletet mondani Zrínyi Péter jelleme fölött. Igaz, hogy ebben Rákóczi nem tudatosan mondott valótlant, mert akkor még nálunk Zrínyi Pétert vértanúnak tartották, valószínű tehát, hogy Rákóczi még inkább annak gondolta, ma azonban Pauler műve és a pernek a bécsi titkos levéltárban megtalálható aktáinak felhasználása után, azt, hogy valaki Zrínyi Pétertől származik, csak szégyelleni lehet, nem pedig dicsekedni vele.

Zrínyi Péter saját összeesküvő társait is elárulta, nekik adott „hitét" is megszegte, mégpedig nemcsak a börtönben, ahol az életösztön menti s ahol már csak igazi hősök nem szegik meg, hanem már sokkal előbb is, és amikor még senki se kérdezte tőle, hogy összeesküdött-e és hogy kik a társai. Még ellenszenvesebb benne, hogy akkor se ingyen csinálta, hanem mindjárt kérte is érte a jutalmat. Egyedül csak a siralomházban és a halálában volt nagy ez az „édes elől", de életében nem.

Rákóczi maga azonban még Rodostóban és Vallomásaiban se tudott oda emelkedni, ahová Zrínyi Péter végül felemelkedett, mert rámutattunk, hogy neki még a Vallomásai is mennyire kétségbeejtően gyarlók. Rákóczi azt, hogy annyira jóságos király ellen lázadt fel, mint I. Lipót volt, még Vallomásaiban se tudta őszintén megbánni, Zrínyi Péter ugyanezt a siralomházban egészen őszintén és egészen keresztény módra megbánta.

Láttuk, hogy Rákóczi apja, I. Rákóczi Ferenc is csak úgy került bele a Wesselényi-féle összeesküvésbe, hogy egy időre kikerült okos és nagy, sőt Rákóczitól Vallomásaiban egyene-

sen szentnek mondott anyja befolyása alól. Később azonban úgy kiparancsolta onnan az anyja, mint a vásott gyereket szokás csínytevése idején. Ekkor aztán ő is rögtön belátta, hogy csak gyerekeskedett s bűnbánóan ő is elárulta bűntársait, de ő legalább nem érdekből, mint apósa.

II. Rákóczi György is megszegte a török iránti „hitét", azaz hűbéresi kötelességét, de ő se a hazája, hanem a lengyel trón kedvéért. Aztán megszegte a lengyeleknek adott szavát is, mert a hátuk mögött ellenségük, a svéd király mellé állt. De megszegte annyiban is, hogy sose fizette meg nekik azt a nagy összeget, melynek fizetésére kötelezte magát annak ellenében, hogy kudarca után hazaeresztették. Megszegte aztán az erdélyieknek adott szavát is, mert a fejedelmi székről való lemondása és ígérete ellenére se volt hajlandó tágítani attól a fejedelmi széktől (mely unokájának is bálvány lett), amelyben hitszegése miatt a török nem volt hajlandó tovább megtűrni, és amelyhez való önző ragaszkodása oly sok erdélyi vérbe, könnybe és kárba került.

Alattvalói és külön főispáni esküjét megszegve csatlakozott I. Rákóczi György is már fiatal korában Bethlen felkeléséhez, sőt annak fő előkészítője és támogatója volt. Alattvalói esküjét másodszor szegte meg akkor, mikor királya engedélye nélkül foglalta el az erdélyi fejedelmi széket. Aztán harmadszor is akkor, mikor már mint erdélyi fejedelem, noha mint ilyen, újra hűséget esküdött a Habsburg-királynak, ellenségei oldalán avatkozott bele a 30 éves háborúba. De ekkor meg, miután a maga érdekeit biztosította – nagy felháborodásukra – protestáns szövetségeseit hagyta egyszerre cserben.

Rákóczi „édes elei" tehát valójában megszegték hitüket, de nem a hazáért (bár a hitet a haza kedvéért se lett volna szabad megszegni), hanem egyedül a maguk érvényesüléséért. Amit tehát „kockáztattak", csak ezért kockáztatták, bár említettük, hogy éppen az volt a legjellegzetesebb tulajdonságuk, hogy soha semmit se kockáztattak. A Rákócziak mindent a legnagyobb óvatossággal, ravaszul kiszámítva s mindent a legönzőbben csináltak.

Az azonban könnyen lehetséges, hogy Rákóczi csakugyan azt hitte, hogy az ő „édes elei" csakugyan a hazáért kockáztattak mindent. Hiszen mindenki hajlamos arra, hogy őseit felmagasztalja, hogy csak a jót lássa bennük és olyan jót is tulajdonítson nekik, ami sose volt meg bennük. Meg kell azonban állapítanunk, hogy abban, amit most idézett retorikai remekében (ezt nem gúnyból mondjuk, mert retorikailag valóban remek) önmagáról mondott, nem tévedhetett úgy, mint Zrínyi Péter jellemében, mert hogy ő maga mit tett és miért tette, azt csak tudnia kellett. Ha tehát ebben is valótlant mond, akkor a legjobb akarattal se foghatjuk rá, hogy csak tévedett.

„Életemet, véremet, mindenemet éretted fölszentöltem; feleségemet, gyermekeimet, szerencsémet megvetettem" – mondja önmagáról.

Ez se igaz, pedig ha ez se igaz, erről már a legjobb akarattal se mondhatjuk, hogy tévedés. Az igazság az, hogy nagyravágyásáért, fejedelemségéért, érvényesüléséért, tehát szerencséjéért, azért, hogy magát és vele a Rákóczi-házat újra szerephez, dicsőséghez és trónhoz juttassa, vetett kockára mindent: életét, vagyonát, hazáját. Nem akart magánember, nem akart más alattvalója maradni. Folyton az motoszkált a fejében, hogy az ő dédapja szövetséget kötött a francia királlyal s ez az utódaira is vonatkozik, tehát neki is meg kell újítania ezt a szövetséget (de ezt bizonyára nem igénytelenségből, nem önzetlenségből gondolta). Ezért írt levelet annak a francia királynak, aki éppen a Rákóczi királya elleni jövendő háborújáról gondolkodott. Saját királya ellenében és alattvalói esküje ellenére felkínálta neki szövetségét. Mivel ősei fejedelmek voltak, ő is királyokkal akart levelezni s szövetkezni.

Azt mondta, hogy többek közt a „szerencséjét" is feláldozta akkor, mikor királya ellen (természetesen a hazájáért) fegyvert fogott, vagyis úgy állítja be a dolgot, mintha a jó dolgát, a szerencséjét hagyta volna ott az édes haza kedvéért. Az igazság pedig az (lásd Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története), hogy Rákóczi – éppen ellenkezőleg – nagyon is szerencsétlennek érezte magát akkor, mikor a lázadás útjára lépett, s azért lépett

oda, mert úgy látta, hogy szerencse már csak ez úton érheti. S vajon mi miatt érezte magát ekkor annyira szerencsétlennek?

„Mikor I. Lipót 1694. március 9-én Rákóczi Ferencet nagykorúsította, a nagykorúsító oklevélben róla csak mint néhai felsővadászi Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem fiáról emlékezett meg, anélkül, hogy rangját és címét közelebbről meghatározta volna... Rákóczi a cím- és rangkérdés ilyen elintézésében nem nyugodhatott meg és pedig annyival kevésbé, mert a császári ház miniszterei és az udvarban érvényben levő spanyol szertartási előírásokhoz mereven ragaszkodó hivatalnokok csak a grófi rangúak közt jelölték ki a helyét." (7-8. o.)

„A Theatrum Europaeum is (XVI. Frankfurt, 1717., 60. o.) a címkérdésben látja egyik fő okát annak, hogy Rákóczi később az udvar ellen fordult." (8. o.)

Tudvalevő, hogy Rákóczi anyagi helyzete is rendkívül rossz volt, mikor a lázadás útjára lépett. Teljesen valótlan tehát Rákóczi azon állítása, hogy ő a „szerencséjét vetette meg", mikor édes hazája szolgálatára, akarom mondani: a lázadás útjára lépett.

Mikor pedig hűtlenség és hazaárulás bűne miatt börtönbe került, de onnan megszökött és Lengyelországba menekült, s távollétében halálra és természetesen egyúttal vagyonelkobzásra is ítélték, már nemcsak vagyontalan volt, hanem hazátlan is. Ezt a teljes vagyontalanságot és hazátlanságot (tehát olyan állapotot, melynél rosszabb csak a halál lehetett már) hagyta el Rákóczi azzal, hogy felcsapott szabadsághősnek és a haza bajnokának. Igazán nem volt tőle áldozat, hiszen most már erre egyenesen rá volt kényszerítve.

Csak kettő között választhatott már: vagy megmarad hazátlan és vagyontalan bujdosónak, kitéve magát annak, hogy esetleg még külföldön is elfogják s kiszolgáltatják törvényes urának, a császárnak, vagy pedig szerencsét próbál s esetleg hazafias hős és fejedelem lesz belőle. Mivel éppen megindult a spanyol örökösödési háború, erre a hirtelen felemelkedésre elég sok esélye is volt.

Tehát éppen a fordítottja igaz annak, hogy Rákóczi a hazájáért „megvetette a szerencséjét". Kényszerűségből lett őbelőle szabadsághős, nem pedig önfeláldozásból. Akkor lett „hazafias" hős, mikor már nem veszthetett semmit, de igen sokat nyerhetett. Hiszen akkor, mikor „szerencséje megvetését" felpanaszolta, hazátlan bujdosóból már Magyarország vezérlőfejedelme lett, s azáltal lett azzá, hogy „szerencséjét megvetette", míg addig, míg állítólagos szerencséjét élvezte, csak magyar alattvaló volt, mégpedig torkig eladósodva.

A hideg megfontoltság és a tények világánál így fest Rákóczi „életének, vérének, mindenének a (hálátlan) hazáért való fölszentölése" és „szerencséjének megvetése". Ő megpróbálta a szerencséjét akkor, mikor fegyvert fogott, nem pedig megvetette.

Még inkább valótlannak és hamis vértanúpóznak kell minősítenünk Rákóczinak azt az öndicsérését, hogy ő hazájáért feleségét és gyermekeit is elhagyta. Gyermekeit ugyanis közel se szerette annyira, hogy elhagyásuk különösebb áldozatot jelentett volna részére.

Sem Rákóczi, sem felesége nem volt valami családias érzésű vagy gyermekszerető. Ezt a fogyatékosságot mindenképpen meg kell állapítanunk bennük. Utolsó királyunk, IV. Károly és felesége, Zita királyné hogy rettegett, mikor 1918-ban kitört a magyar fővárosban a forradalom s gyermekeik tőlük távol itt voltak Budapesten! Micsoda kínokat okozott Marie Antoinette-nek is börtönében, hogy gyermekeitől elszakították! Ilyen családias érzelműek voltak a Ferdinándok, Mária Terézia, Ferenc Ferdinánd, Zsófia, Ferenc József anyja, szóval egész uralkodócsaládunk.

Rákóczi nem ilyen volt. Még a felesége se. Legalábbis egészen különösnek kell találnunk, hogy Rákóczi, aki „házának", melyet pedig olyan nagyra tartott, egyetlen és utolsó férfisarja volt, mikor Isten fiúgyermekkel áldja meg, alig hogy felesége felkel a gyermekágyból, már mindketten otthagyják az újszülöttet Vichnye-fürdőn, Selmecbánya közelében, egy idegennek, báró Hellenbachnak a gondjaira bízzák és feleségével együtt gyerek nélkül mennek Sárospatakra. (Vallomások, 47. o.) S mindezt ráadásul az első gyermekkel teszik a fiatal házasok, azzal az első gyermekükkel, aki ráadásul még fiú is!

Aztán Patakról Szerencsre mennek, Szerencsről Munkácsra, Munkácsról Sárosba, Sárosból Eperjesre. Az egész telet ivás, kártya, mulatás és tánc közepette töltik („bachanalibus inter praeattactas compotationes, saltus, convivia et peccamimosas occasiones Eperjesini peracta"), miközben a gyerek messze-távol, más gondjaira van bízva. Majdnem egy év eltelik, mire a két fiatal szülő újra meglátja gyermekét (aki ekkor még egyetlen gyermekük volt!), de ekkor se azért látják viszont, mert apai és anyai szívük már nagyon kívánkozik utána, hanem mert kitör a Tokaji-lázadás s a fiatal apa ez elől Bécsbe menekül, hogy ott bebizonyítsa, hogy ő nem részes ebben a lázadásban. Csak ezért és csak így kerül vissza a fiatal házaspár Bécs felé menet Selmecbányára és látja viszont gyermekét.

Azt hiszem, egyetért velem az olvasó, hogy nem valami rokonszenves vonás ez Rákócziban s tíz boldog fiatal házas közül hasonló helyzetben alig járt volna el egynél több így a gyermekével. Rákóczi tehát e tekintetben kivétel volt az átlag alól, mégpedig nem éppen előnyös kivétel. Ez a kivételesség azt bizonyítja, hogy Rákóczinak nem okozhatott éppen nagy áldozatot az, hogy szabadságharca elválasztotta Bécsben maradt gyermekeitől. Mivel azonban ő is jól tudta, hogy az átlagember számára ez mondhatatlanul nagy áldozat lett volna, s jól tudta, hogy szónoklatának hallgatói, az ónodi gyűlés rendjei átlagemberek, tehát ebben a tekintetben jobbak nála, ezt is felhasználta a szónoki hatás elérésére s úgy beszélt előttük, mintha neki is olyan nagy áldozat lett volna a gyermekeitől való elválás, mint amilyen ez hasonló esetben hallgatói számára lett volna. Pedig hát a gyermekeitől való elválás egyébként se szabad akaratából, a hazáért hozott áldozatból történt, hanem kénytelenségből. Világos ugyanis, hogy még ha gyermekeiért rajongó apa lett volna, akkor se mehetett volna a bécsújhelyi börtönből előbb Bécsbe a gyermekeiért, hogy utána velük együtt meneküljön Lengyelországba. Nem a hazáért mondott le ő tehát gyermekei látásáról, hanem élete megmentése céljából.

De térjünk vissza az események előbb elhagyott fonalához. Selmecbányán végre magához vette csecsemőjét a Rákóczi-házaspár s együtt mennek (vagy inkább menekülnek) Bécsbe, de – megint csak furcsa és ellenszenves dolog – noha az út rendkívül veszélyes volt, útra is este indultak, s rémület és fejvesztés közepette, mert olyan rémhírek terjedtek el, hogy már az egész Felvidék lázadásban van, sőt tatár és török csapatok is barangolnak a környéken, az ifjú házaspár útközben mégse tartja magánál a gyermeket, sőt még közelükben és szemük előtt se, hanem azt a cselédség viszi, mégpedig olyan kocsiban, melyet nem is látnak. Különösen az adott veszélyes körülmények között melyik apa tudta volna ezt megtenni, hogy anyáról ne is beszéljünk?

Jelentik is nekik egyszer csak, hogy az a kocsi, melyben gyermeküket vitte a cselédség, összetört. (Ebből a jelentésből lehet látni, hogy ez a kocsi még csak közelükben se volt, mert másképpen ezt nem „jelenteni" kellett volna nekik. Hogy összetört-e vagy sem, azt ők nem is láthatták. Azt úgy kellett nekik „jelenteni".) De még ekkor se veszik magukhoz, az ő kocsijukba, a gyermeket. (Lehet, hogy azért nem, mert ez a fejedelmi méltósággal – melyet egyébként ekkor még nem is bírtak – ellenkezett. Bezzeg nem ellenkezett Ferenc Ferdinánd méltóságával, hogy szabadidejét feleségével együtt állandóan a gyerekszobában töltse, se Zita császárnéi méltóságával, hogy reggeltől estig a gyerekszobában kézimunkázzon. De még Mária Teréziát se akadályozták meg királynői és császárnői gondjai abban, hogy 16 gyereke mindegyikével egyenként ne törődjék, és ha valamelyik beteg volt, éjjel-nappal személyesen ne ápolja.)

Igaz, hogy Rákóczi hangsúlyozza Vallomásaiban, hogy a rossz hír vétele után nagyon aggódtak a gyermek miatt. Ez az aggódás igazán magától értetődő s ezért hangsúlyozás nélkül is szívesen elhisszük, de csodálkozunk azonban, hogy annyira azért most se aggódtak, hogy legalább ettől kezdve magukhoz vették volna a gyermeket, hogy szemük előtt legyen, s mert a maguk szülői gondoskodását megbízhatóbbnak tartották, mint az idegenekét, ha

egyébként mégoly odaadók is voltak azok irántuk. Úgy látszik, ezt még ekkor se engedte meg a nagy fejedelmi méltóság.

Aztán megszületett a második gyerek is. Ez is fiú lett. Már háromhónapos korában ezt is otthagyták a szülők Bécsben, mert magyarországi birtokukra költöztek, de ekkor is a gyermekek nélkül. (Vallomások, 74. és 102. o.) Megint egész furcsa dolog. Hát nem hozhatták volna a gyerekeket magukkal? Hát olyan könnyen nélkülözték őket? Hát annyira nem voltak számukra fontosak? Oly könnyen el tudtak nélkülük lenni? Ekkori magyarországi tartózkodásuk közben történt aztán, hogy Rákóczit elfogták, majd börtönéből Lengyelországba menekült s így az apa gyermekeit többé nem is látta egész Rodostóig, mikor az egyik ott végre meglátogatta.

Benczúr egyébként gyönyörű képe tehát, mely Rákóczi elfogatását ábrázolja, s melyen a hálószobában bölcső is van – s abban gyermek is van (mert illett volna, hogy legyen) s mellette öreg dajka is –, hamis. A Rákóczi házaspárral hálószobájában nem lehetett ott a gyermek, mert az nemcsak a hálószobában, hanem még a kastélyban, sőt még csak az országban se volt, hanem jó magyar szülei otthagyták Bécsben, idegenben. Benczúr, a művész, tanulmányozta témáját, mielőtt megfestette volna, s ezért tudta, hogy Rákóczinak nem sokkal elfogatása előtt született a második gyermeke. Oly alaposan azonban nem tanulmányozta, hogy azt is tudta volna, hogy Rákóczi világosan megírja, hogy a gyermeket Bécsben hagyták, mikor születése után már három hónapra feleségével Magyarországra jöttek.

Ezért aztán Benczúr úgy festette meg a jelenetet, ahogyan ez más rendes fiatal házaspárnál történt volna: a hálószobában, a bölcsőben fekvő gyermekkel. Így szép ez s így művészi. Ezért olyan szép Benczúr festménye is, de ezért nem volt szép a valóság. Abban a főúri hálószobában, melybe éjszaka a katonák behatoltak, csak kellett volna bölcsőnek s benne kisgyereknek lennie, de valójában nem volt. A szülők, noha a csecsemő még csak háromhónapos volt, nem hozták magukkal Magyarországra, mert nem akarták, hogy szórakozásaikban zavarja őket. Gügyögésében – úgy látszik – nem nagyon gyönyörködtek. Akkora örömet legalábbis nem okozott nekik, mint amekkora kellemetlenséget. Az igazi ok azonban az lehetett, hogy ilyesmi csak közönséges emberekhez illik, de nem egy fejedelmi házaspárhoz.

Ezért aztán még az a rokonszenves öreg dajka se lehetett ott a bölcső mellett. De hiányzott még az a kis öleb is, melyet a festményen látunk, mert Rákóczi említi ugyan a kutyák csaholását, de a vadászkutyákét, azok pedig bajosan tanyázhattak az előkelő pár hálószobájában. Rákóczi se felöltözve (mint a képen látható) várta szobájában az őt elfogó katonaságot, hanem Vallomásaiban világosan megmondja, hogy a katonák még őt is az ágyban érték. A valóság tehát egész más volt, mint amit a kép mutat, s nem tagadhatjuk, hogy a valóság nem volt olyan szép, mint a kép.

Ha Rákóczi és neje úgy szerette volna gyermekeit, mint ahogyan az átlagemberek szeretik, akkor minden úgy is történt volna, mint a festményen látható. Mivel mégse így történt, kétségtelen, hogy Rákóczi nem szerette a gyermekeit annyira, mint az átlagos emberismerő elvárná. Kétségtelen tehát, hogy nem őszintén beszélt, hanem csak szenvelgett, szónoki fogást alkalmazott akkor, mikor az ónodi gyűlésen többek közt azzal érvelt az ő meghatóan nagy hazaszeretete mellett, hogy a hazáért még apró gyermekeit is elhagyta. Elhagyta ő már azokat előbb is, mégpedig tisztán szórakozásai kedvéért is.

Hogy Rákóczi szemei mégis könnybe tudtak lábadni, mikor ezt az ónodi gyűlésen emlegette, szintén nem valami előnyös Rákóczi jellemére, bár a szónoki hatás szempontjából kétségtelenül ez is igen előnyös volt. Ki merte volna ugyanis azt gondolni, hogy ezek a könnyek nem őszinték? Az ilyen rosszmájú embernek talán még Bercsényi is nem a vállára, hanem a fejére ütött volna, mégpedig élesen!

De még gyermekei elhagyásánál is kisebb áldozat volt Rákóczi számára a felesége elhagyása. Ezt tehát még rosszhiszeműbben emlegeti mondhatatlanul nagy hazaszeretete s ebből következőleg a haza iránta való rút hálátlanságának bizonyítására. Hogy a feleségétől meg-

válni egyáltalában nem volt áldozat számára, azt Rákóczi ugyancsak bebizonyította azzal, hogy a felesége már akkor se kellett neki, mikor még „az édes haza" érdeke éppen nem kívánta tőle a feleségétől való elválásának ezt a neki állítólag oly mérhetetlenül nagy áldozatát.

Arról, aki Ónodon nagy pátosszal jelenti be, milyen nagy áldozatot hozott ő édes hazájának, mikor érte – ó hősi elhatározás! – még a feleségét is képes volt elhagyni, még Asztalos is azt kénytelen írni, hogy mikor mozgalma végén már kiszorult az édes hazából Lengyelországba s így az édes haza érdeke most már nem kívánta tőle a feleség nélkül élés áldozatát, a helyzet részben éppen azért vált számára kellemetlenné, mert a felesége odament utána s így közelében volt (414. o.). Ekkor ugyanis – sajnos – az sült ki, mintha neki a szabadsághősség – ónodi állításával éles ellentétben – éppen kapóra jött volna arra, hogy feleségétől végre elválhasson.

Rákóczi ugyanis az édes haza hősi szolgálata közben felesége távollétében egy szép s ráadásul – mint fejedelemhez illik – előkelő lengyel szeretővel kárpótolta magát, akinek ráadásul még férje is volt (a viszony tehát kettős házasságtörés volt). Mikor most a felesége utána ment Lengyelországba, hogy szeretője öléből újra a házasság ölébe vigye vissza (mert az erre vonatkozó pletykák természetesen Bécsbe a feleségéhez is eljutottak), noha arra már lengyel szeretőjével megszűnt a viszony, a felesége ennek ellenére se kellett már többé Rákóczinak. Mikor továbbment Lengyelországból, feleségét nem volt hajlandó magával vinni. Az asszony elájult, mikor ezt megtudta. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 412-413. o.)

Igaz, hogy feleségéről is voltak pletykák s ura távollétében ő se élt éppen mintaéletet, de látjuk, hogy azért a férjénél az asszony mégis mennyire különb volt. Ő csak férje távollétében botlott meg (ha megbotlott), s mihelyt lehetséges lett, vissza akart térni a becsület útjára. Az asszony viselkedése azt mutatta, hogy ő meg akarta tartani hitvesi esküjét, sőt elájulása annak bizonyítéka, hogy amit tett, nemcsak kötelességből tette, hanem még mindig szerette is Rákóczit. Ő azonban már nemcsak nem szeretett, hanem még csak tudni se akart a hitvesi esküről. Ő csak Lipótot ítélte el „esküszegései" miatt, magát nem. (Milyen álnok képmutatás volt tehát Ónodon Rákóczi szájában az a könnyes szemmel tett állítás, hogy ő a hazáért hagyta el a feleségét.)

Jellemző Rákóczira, hogy felesége előtt rosszhiszeműen azt az ürügyet hozta fel, hogy azért nem viszi magával, mert rövidesen úgyis visszajön. A szerető asszony azonban megérezte, hogy nem igaz az, amit férje mond s ezért ájult el. Rákóczi ezzel is elismerte erkölcsi alsóbbrendűségét felesége előtt, mert alakoskodnia s hamis ürügyeket felhasználnia nem annak kell, akinek erkölcsileg igazsága van. Az is elgondolkoztató, hogy mikor felesége meghalt, Rákóczi még rodostói keserű magányában, a „tenger mormolását hallgatva" is újabb házassági tervekkel foglalkozott.

Rákóczi még mielőtt szabadsághős lett volna, már viszálykodott a feleségével; az már akkor féltékenységi jelenetekkel gyötörte. Igaza is volt, mert látni fogjuk, hogy a 20 éves Rákóczi még nála is fiatalabb és igen szép felesége mellett is onanizált, de mellette még a más feleségébe (egy Batthyányéba) is szerelmes volt, mégpedig annyira, hogy éjjele-nappala a róla való ábrándozásokban telt el.

Igaz, hogy azt mondja, hogy ábrándozásai teljesen tiszták voltak s állításai igazságát most nem is vonjuk kétségbe, de a feleség joggal követelheti, hogy férjének ne csak a teste, hanem a lelke is az övé legyen, s egyébként is ki látott olyan tiszta szerelmet, mely onanizálással jár? (Az igazság az lehet, hogy a bűnvallomásokat tevő Rákóczi – a közhittel ellentétben –, mint már eddig is annyiszor láttuk, nem túl szigorú, hanem inkább túl enyhe volt magához, s ha „az örök igazságot" nem is (mert azt nem is lehet), de magát feltétlenül becsapta. Annyi azonban kétségtelen, hogy onanizáló férj mellett csakis az asszonynak lehet igaza. A férjnek az az egyetlen mentsége, hogy ezt ő maga is bevallja, sőt csak tőle tudjuk meg. Ámde ennyire jó csak a már öreg Rákóczi lett, nem pedig az a fiatal, akire a felesége féltékeny volt.

De ha így állt a dolog és Rákóczi házasélete csak ilyen volt, elhihetjük-e akkor neki, hogy ő valami nagy áldozatot hozott akkor, mikor szabadságharcos szerepe miatt egy időre elvált a feleségétől? S ha felesége elhagyása nem volt részére áldozat, miért beszélt akkor úgy, mintha ezzel a hazáért nagy áldozatot hozott volna, s ráadásul ezt a hamis állítást miért érezte át annyira, hogy még a könnyei is kibuggyantak tőle? Másra nem gondolhatunk, mint csak arra, hogy szavai hatása annál nagyobb legyen. Lett is akkora hatása, hogy szegény Rakovszky életébe került, bár Bercsényi részéről (aki tudott Rákóczi lengyel szeretőjéről) csak egy lapos vágást tudott eredményezni, azt is csak vállra.

De a Batthyánynéhoz való eszményi szerelmén kívül Rákóczi Vallomásaiban abból az időből, mikor még feleségével együtt élt, egy másik szerelméről is megemlékezik, mely egy alacsony származású nőre irányult s amelyről maga is azt mondja, hogy tisztátalan volt (gondolatban). Felesége természetesen ezt is észrevette, hiszen a szerelmes nő még azt is látja, ami nincs.

E féltékenységi jelenetek miatt, s mivel a lelke már úgyis másoké volt, nem a feleségéé, inkább szabadulást, mint áldozatot jelentett Rákóczi számára a feleségétől való elválás. Amikor tehát Ónodon a nemzet képviselete előtt mégis úgy tüntette fel magát, mint aki meghatóan nagy áldozatot hozott a hazáért a feleségétől való elválásával, nem beszélt őszintén, sőt elferdítette a tényállást. Neki életének az a változása, mely feleségétől minden botrány és feltűnés nélkül elválasztotta, inkább szerencse s előny volt, mint hátrány. Jó alkalom volt ez neki, nem pedig áldozat.

Milyen ellenszenvvel viseltethetett felesége iránt Rákóczi, mikor még az a mindenre képes önfeláldozó szeretet se hatotta meg, mellyel neje őt fogságából kiszabadította és életét megmentette, vagy ha meg is hatotta, arra már nem volt képes, hogy régi szerelmét iránta visszaállítsa, sőt még arra se, hogy legalább a külső együttélésre hajlandóvá tegye! S ez a Rákóczi könnyezni tudott a nemzet képviselete előtt, mikor arról beszélt, hogy ő a hazáért még feleségét is képes volt elhagyni s a haza mégis bizalmatlansággal fizet neki!

Nem tűröm, koporsómba viszem magammal, mondta, ezt a rút hálátlanságot, ezt a lelketlen bánásmódot. Hogy tudott ehhez még könnyezni is, mikor akkor, mikor ezt mondotta, már évek óta nemcsak gondolatban, hanem tettekben is házasságtörő volt, mert akkor már rég tényleges szeretője volt a lengyel Szieniawszka hercegnének, akivel való viszonyáról akkor már itthon is mindenki tudott. (Így aztán már értjük Bercsényi érthetetlennek látszó lapos vágását, s azt is, hogy a túróciak panaszára következő döbbenetes csönd oly nehezen akart megszűnni.)

Papok és uralkodók botrányairól ugyanis mindenki tud még akkor is, ha semmi vagy alig valami igaz belőlük. Hogy azonban most Rákóczit illetőleg igaz volt a dolog, azt Vallomásaiban ő maga is ismételten elismeri. „Az asszony" (így szokta nevezni Bercsényi Rákóczi szeretőjét, Szieniawszkát) itt Magyarországon is többször meglátogatta Rákóczit s ilyenkor mindig nagy mulatozások folytak.

Rákóczi még azt is bevallja (Vallomások, 70. o.), hogy szabadságharca végén egyebek közt az is oka volt, hogy a kelleténél hamarabb hagyta el az országot, hogy nagyon kívánkozott már a szeretője után. Sajátságos, hogy Rákóczi az ónodi gyűlésen azok előtt merte emlegetni azt a nagy áldozatot, melyet felesége elhagyásával ő a hazának hozott, akik nagy része ezen „áldozat" tényleges értékével nagyon is tisztában volt.

De Rákóczi forradalma és a bolsevik forradalom között nemcsak az a hasonlóság van, hogy mindkettő olyan jól értett a propagandához és eközben mindkettő oly keveset törődött az igazsággal, hanem az is, hogy mindkettő egyaránt erőszakosan türelmetlen volt; hogy egyikük se tűrt ellenzéket, sőt még ellenvéleményt s még a legszerényebb kritikát se. A bírálatot hazaárulásnak és reakciónak, az ellenzékiséget összeesküvésnek bélyegezte meg s mint ilyent, egyformán üldözte mindkettő.

Ha Rákócziék egészen annyit talán nem is hangoztatták, hogy gyűlölöld az ellenséget, mint a kommunisták, a túróciakkal való kegyetlen elbánásuk ugyancsak eléggé mutatja, hogy ellenségeiket náluk nem kevésbé tudták gyűlölni. Hiába hangsúlyozta Rakovszky és Okolicsányi, hogy „non in forma seditiomis et tumultuariae factionis, sed in forma gravaminis, pro sortienda tot tantorumque onerum allevatione id fecissent", azaz hogy amit tettek, nem lázadásszerűen és zavarkeltésből tették (amit egyedül lehetne törvényesen büntetni), hanem alkotmányos úton és módon, jogaikkal élve, mint sérelmeiket adták elő, hogy az ország bajain segítsenek: Rákócziék pártütésnek, lázadásnak, hazaárulásnak, a fejedelem megrágalmazásának (a kommunisták is mily gyakran használták ezt a szót!) minősítették a sérelmek tárgyalásának alkotmányos jogát éppúgy, mint a kommunisták, akik összeesküvésként ítélték el és büntették Mindszentynek és Grősz érseknek még csak a majd bekövetkező rendszerváltozás utánra vonatkozó ártatlan tervezgetéseit is. (Egyedüli érvük arra, hogy ez fegyveres összeesküvés volt, az volt, hogy Mindszenty a pincéjében elásatta az erre vonatkozó iratokat. Persze, hogy elásatta, mikor tudta, milyen ellenséggel van dolga. Ez azonban egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy a kommunizmus bukása utáni időkre való békés tervezgetés fegyveres összeesküvés volt, melyet halállal vagy életfogytiglani börtönnel büntetni lehet.)

Épp oly gyűlölettel léptek fel Rákócziék, mint a kommunisták s épp oly rémuralmat is gyakoroltak. Vajon mi másért gyalázták meg Rakovszky holttestét? S vajon miért fogadta az érsekújvári várban Csajághy, a kuruc parancsnok, a sebesülten elfogott, vérrel borított Ocskayt részvét és orvosi segítség helyett sértegetve s gúnyolódva, s mikor a még a kurucok közt is legvitézebbnek tartott hős figyelmezteti: „Mit gúnyolódik kegyelmed? Jobb bizony, ha borbélyt hívat, aki sebeimet bekötözze és meggyógyítsa", miért felelte neki durván: „Majd hívatok én neked olyan borbélyt, aki úgy meggyógyít, semmid sem fáj többé!" Hiszen, ha hajdani ellenfelét rabul és véresen látja, még a barbár is megenyhül s az is részvétet érez.

Számtalanszor hallottuk a bolsevik módszerek elítéléseként, hogy régen csak az ellenfél testét ölték meg a zsarnokok, de a lelkét nem. A régi zsarnokok engedték, hogy ellenfeleik hősök lehessenek s hogy bátran, nemesen, férfiasan haljanak meg. A mai zsarnokok azonban lelki terrorral és kínzásokkal megalázzák és erkölcsileg is tönkreteszik ellenfeleiket. Rákényszerítik őket elveik megtagadására (ezt mindenkivel el lehet érni, mert az ember ellenállóereje véges, a gyötrést tehát addig lehet folytatni, míg csak az áldozat meg nem törik) s aztán úgy dobják őket a vérpadra vagy a börtönbe, mint a meggyalázott s minden lelki értékéből kifacsart rongyot (Rajk, Mindszenty).

Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy semmi se új a nap alatt. Ugyanezt már Rákóczi kurucai is megtették ellenfeleikkel. Azt a körlevelet, melyet az ónodi gyűlés nyilvánossága előtt még okosan és magyar nemesi öntudattal egyszerű „Cravamen"-nek, sérelemnek neveztek a túróci követek, melyet nekik előadni alkotmányos joguk volt, a kínpad gyötrelmein már átesett Okolicsányi, mintha ő is Rákóczi legtúlzóbb hívei közé tartozna, akár a kommunizmus elítéltjei, már egyszerűen csak „azon mocskos levél"-nek nevezi. Pedig hát láttuk, hogy minden volt, csak mocskos nem. Ellenkezőleg, nagyon is udvarias, sőt alázatos.

Ott az újvári piacon, kivégzése előtt, Ocskay is égre-földre esküdözött, hogy a császár hűségéből kilép és „sok esküvéssel Rákóczi fejedelem és az ország hívének vallotta újonnan magát". Még arra is esküdözött, hogy tízszer akkora ellensége lesz ezután a császárnak, mint eleddig volt. Ezt aztán diadallal használták föl kuruc részről Ocskaynak a császáriak előtt való gyalázására, hangsúlyozva, hogy „hiteszegett, szökevény, csaló és a császári szolgálatból mindjárt elfogattatásakor visszapártolt" hitvány ember volt, aki nem érdemli meg, hogy a császáriak sajnálják s halála miatt visszatorlással éljenek.

A császáriak azonban nem hagyták magukat megtéveszteni e halottgyalázással, mert nem hitték el a rágalmakat; illetőleg jól tudták, hogy ha a kurucoknak szorosan véve igazuk is van, azt, amit agyongyötört lelkiállapotban mondott, nem lehet bűnéül felróni a szánandó áldozatnak. Pedig a császáriak akkor még nem is tudták, hogy Ocskay a végrendeletében a

testi és lelki terror ellenére is Pálffy tábornagyra bízta felesége és gyermekei gyámságát (Thaly Kálmán: Ocskay László, 758. o.) és ezzel igazi érzelmeit illetőleg úgyis mindent eléggé megmondott.

A kurucok azt állították, hogy átállt Rákóczihoz, de ugyanakkor ők is elismerik, hogy azokat, akik legkedvesebbek voltak neki, még meggyötörten is arra bízta, aki őt Rákóczitól eltántorította és királya hűségére visszavitte, nem pedig Rákóczira. Ezzel aztán éppen eléggé ki is mutatta, mennyire becsülte az egyiket és mennyire a másikat, tehát hogy mennyire volt őszinte újabb átpártolása. Azt azonban Okolicsányi és Ocskay viselkedése egyaránt bizonyítja, hogy a kurucok is éppúgy meg tudták rontani, illetőleg hamisítani áldozataik lelkét, mint azok a kommunisták, akik 250 évvel később e célra már a modern tudomány eszközeivel is rendelkeztek.

Beszélhetett-e Rákóczi a magyar nemzet nevében?

A Rákóczi-felkelés valódi okai

Láttuk, hogy semmi olyan nagy sérelem nem történt a magyar nép, a magyar függetlenség vagy az alkotmány ellen, ami fegyveres felkelést tett volna indokolttá. Amennyiben voltak bajok – mert voltak bőséggel –, azok a viszonyokban lelték magyarázatukat, nem pedig az udvar rosszakaratából fakadtak, s az adott viszonyok között azokat legfeljebb csökkenteni lehetett volna, de semmiképpen se teljesen kiküszöbölni.

Ellenben soha nem volt annyi oka a magyarságnak, hogy hűséggel és ragaszkodással viseltessék uralkodóháza iránt, mint éppen abban az 1703. évben, mikor Rákóczi fegyvert ragadott ellene. Már majdnem fél évszázada az az I. Lipót volt a királya, aki még a Habsburgok között is a legjobbak közé tartozott, s akinek jóságos lelkületét még ellenségei, köztük maga Rákóczi is kénytelen elismerni még akkor is, mikor politikailag már mint ellenfele szerepelt s így ez az elismerés egyúttal a saját maga elítélését is jelentette.

És ez a jóságos Lipót éppen akkor törte meg a magyar nép évszázados ellenségét, a törököt, s ahelyett a kis országfoszlány helyett, melyre Magyarország már kétszáz éve összezsugorodott, ugyanettől a Lipóttól éppen akkor kapta vissza régi országhatárait, mikor Rákóczi fellázadt ellene. A felkelést megelőző években, igaz, sokat kellett a népnek szenvednie és a szokottaknál sokkal nagyobb terheket kellett viselnie, de ennek részben a magyar nép rossz politikai állásfoglalása, sőt egyenesen őrültnek nevezhető viselkedése is oka volt (felszabadító királyával szemben a törökkel szövetkezett épp akkor, mikor a török elbukott), viszont nem tagadhatjuk, hogy a sok szenvedésnek és teherviselésnek megvolt az értelme: a nemzet felszabadult. A szenvedés és a teher semmi volt ahhoz a haszonhoz képest, melyet eredményezett.

Kétségtelen, hogy a honfoglalás és a kereszténység felvétele óta, ezeréves története óta nem történt olyan nagy és olyan örvendetes esemény a nemzet életében, mint a török alóli felszabadulása. Hiszen ennek áldásai évszázadokra szóltak: minden, amit azóta elértünk, e nélkül lehetetlen lett volna. De most ezt a felszabadulást sokkal jobban kapta a nemzet magától Lipóttól, mint annak idején új hazáját Árpádtól, mert a hazát a nemzet a maga vérével és erőfeszítéseivel foglalta el, Árpád csak vezére volt ezen erőfeszítésekben. A törököt azonban nem a nemzet, nem a magyar vér és pénz verte ki ebből a hazából, hanem Lipót idegenből hozott és idegen pénzből fenntartott seregei, részben – sajnos – egyenesen a nemzet ellenében. (Ezért neveztem „őrültnek" a nemzet ekkori viselkedését.)

Ha még így is soknak tartotta az áldozatot, vajon mit szólt volna a nemzet akkor, ha neki magának kellett volna a hazáját felszabadítania? Ha minden fillért, amibe ez került, neki kellett volna fizetnie? Ha minden csepp vért, ami ezért elfolyt, neki kellett volna ontania? Pedig hát, nemde, a dolgok természetes rendje szerint így kellett volna ennek lennie, mert hát az csak természetes, hogy a magyarok hazáját nem idegen pénzen s nem osztrákok, csehek és németek szabadítják föl, ha pedig mégis így történik, akkor nem a magyaroknak, hanem maguknak szabadítják föl.

De különösen mit szóltak volna Rákóczi korának magyarjai, ha az a sok elköltött pénz (melyet nekik kellett volna fizetniük) és az a sok kiontott vér (melyet nekik kellett volna ontaniuk) ráadásul még mind hiába is lett volna, mert mégis a török maradt volna felül? Kétségtelen ugyanis, hogy ez is megtörténhetett volna (addig százötven éven át mindig ez történt) és a háború költségeit és pusztításait akkor is viselni kellett volna, s természetesen akkor is a magyarság viselte volna. Kétségtelen, hogy még akkor se lett volna a nemzettől igazságos, ha miatta az uralkodóján töltötte volna ki bosszúját. Bűntelen uralkodó is veszthet el háborút, tehát bűntelen király is követelhet népétől hiába áldozatokat. Lipót azonban kétségtelenül az áldozatok csak egy kis részét követelte tőlünk s azt se hiába.

Hogy közvetlenül az országnak a török uralom alóli felszabadítása után, mely ország-világra szóló s az egész kereszténységtől örömmámorban ünnepelt teljesítmény volt, éppen csak nálunk, ahol legjobban kellett volna örülni, nem volt örömmámor, sőt helyette fegyveres felkelés, mégpedig minden eddiginél és azutáninál hosszabb ideig tartó felkelés következett, annak két fő oka volt. Az egyik az volt, hogy Lipót katolikus, mégpedig buzgó és térítő katolikus volt, a nemzet nagyobb része azonban akkor még protestáns, s mivel akkor még sokkal előbbrevaló volt mindenkinek a vallás, mint a haza, a magyarság protestáns részének (mely akkor még a nagyobb rész volt) jobban fájt a felszabadulás, mint amennyire örült neki.

A török a katolicizmussal szemben nem bántotta, sőt egyenesen pártolta a protestantizmust. Számára tehát kívánatosabb úr volt a török császár, mint a magyar király, noha Lipót egy cseppet se üldözte jobban a magyar protestantizmust, mint ugyanakkor bármely európai protestáns uralkodó a katolicizmust. Még annyira se, mert hiszen effajta törekvései miatt egymást érték a lázadások s így félt protestáns alattvalói ingerlésétől.

A második ok az volt, hogy a magyarság – szintén éppen protestáns felekezeti okokból – közvetlenül a felszabadító háború megindítása előtt, s míg csak a török hatalma le nem alkonyult, még a felszabadító háború megindulása után is a török szövetségese volt, e végzetes politikai baklövés miatt pórul járt és megszégyenült.

Emiatt rögtön olyan vastag bőre nem lehetett, hogy azonnal hízelegjen annak az ellenfélnek, aki addig, míg a törökben is bízhatott, nem kellett neki. Így nem tehetett okosabbat, mint hogy tovább duzzogjon; a maga hibáját ne vegye észre; a hozzájárulása, sőt akarata ellenére bekövetkezett felszabadulást se értékelje, hanem helyette csak azokat a pusztításokat emlegesse, melyeket a felszabadulás okozott és azt az idegen hatalmat nehezményezze, mely egy ideig itt az országban idegen erővel, sőt a magyarság ellenére történt felszabadítása miatt természetesen berendezkedett.

Hogy ennek ő is oka volt, sőt elsősorban éppen ő volt az oka, azt természetesen nem volt hajlandó észrevenni. Neki egyszerűen nem kellett az a Magyarország, mely nélküle és ellenére idegen erővel szabadult föl. Neki ez az idegen erő, azért, mert nem protestáns, hanem katolikus erő volt, még idegenebb és ellenszenvesebb volt, mint a török. Ez egyúttal azt is bizonyítja, mennyire nem voltak ezek a magyarok keresztények.

A felkeléshez az előfeltételeket az a körülmény adta meg (s ezt egyúttal a harmadik oknak is nevezhetjük), hogy a török kiverésével az eddigi sok végvár feleslegessé vált. Értelmét vesztette, hogy bennük továbbra is őrséget tartsanak s így a végvári vitézeket tömegestől bocsátották el. (Hogy e várak rablók, haramiák és esetleges „hazafias" felkelések fészkeivé ne válhassanak, nagyrészt le is rombolták őket.) A béke 1699-ben való megkötésével azokra a csapatokra se volt többé szükség, melyeket a felszabadító hadseregben alkalmaztak és fizettek. Ezzel a fiatal férfiak tízezrei vesztették el kenyerüket. Emiatt éhen pusztulniuk ugyan éppen nem kellett volna, hiszen a visszaszerzett országrészekben a holdak százezrei hevertek műveletlenül s a régi területeken is mindenütt hiány volt munkáskézben. Érthető azonban, ha ezek a volt végváriak és volt katonák, akiknek tekintélyes része nemes származású is volt, nem akart jobbággyá, nem akart a földhöz kötött emberré válni. Hiszen eddig élete ennél sokkal szabadabb és kényelmesebb, életmódja magasabb rendű volt.

Igaz, hogy rögtön a felszabadító háború befejezése után kitört a spanyol örökösödési háború, s abban a császár nagy részüket alkalmazni tudta volna, s alkalmazta volna, ha hívei lettek volna, de nem voltak azok. De ez a háború egyébként is külföldön folyt s ezek a magyar végváriak nem akartak külföldre menni, különösen pedig, mint protestánsok, nem akartak a „protestánsüldöző" császár seregében a franciák és protestáns szövetségesei ellen harcolni. Szükségük se volt rá, hogy erre elszánják magukat, mert hiszen a spanyol örökösödési háború kitörésével egyidejűleg nálunk is kitört Rákóczi felkelése, mely a spanyol örökösödési háború magyar része volt, s ezekre az állástalan vitézekre itthon is újra szükség lett.

Itthon is elhelyezkedhettek s megkereshették kenyerüket. Nem kellett paraszttá lenniük s orcájuk verítékével dolgozniuk.

Ez nemzetgazdasági szempontból természetesen hátrányos volt, mert az ország új erőre kapását, felvirágzását késleltette. Rendkívül előnyös volt azonban egy felkelővezérre nézve, mert így hetek alatt tízezres seregekre tehetett szert, mert ilyen nagy tömegek lesték az alkalmat, hogy újra hadialkalmazást s zsoldot kapjanak. S ha ezt a zsoldot még a haza, a szabadság és felekezetük szolgálatában is kapják, életüknek még lelki tartalmat is adtak vele.

De a másfél évtizedes felszabadító háború, sőt már azt megelőzőleg Thököly hosszú polgárháborúja, még régebben pedig az állandó török beütések és tatár portyázások, az ezek okozta állandó égetések, menekülések miatt, amik miatt úgyszólván sose lehetett tudni, hogy az fog-e aratni, aki vetett, azaz hogy érdemes-e egyáltalában vetni, a jobbágyság is rég elszokott már az állandó munkától. Hiszen vetőmag se igen volt, igavonó állat még kevésbé, mert hol a barát, hol az ellenség hajtotta el őket. Sok helyt még a jobbágyok házai, sőt falvai is elpusztultak vagy a lakosság tovább költözött belőlük. Az emberek félig-meddig már újra nomádokká lettek. Természetesen ezt az életmódot is meg lehet szokni, mert ennek is vannak előnyei is. Sok nélkülözéssel jár ugyan, de kétségtelenül szabadabb, kényelmesebb, mint a parasztmunka, az állandó fáradozás. Ezért nem kívánnak a cigányok se földművelőkké válni, noha így kevesebbet fáznának és többször jóllakhatnának.

Így aztán könnyű megérteni, hogy a vérpad elől megszökött Rákóczinak és Bercsényinek, mikor Lengyelországból visszatértek az országba, a nép minden különösebb elnyomásának vagy elégedetlenségének feltételezése nélkül is bőven akadtak híveik, sőt ezrek voltak, akik várták őket s üzentek is nekik, hogy jöjjenek már. „Sokan várták a terhek könnyítését a rend felforgatásától" – írja Angyal Dávid már Thököly szereplésével kapcsolatban, s ugyanő állapítja meg, hogy „a hosszas háborúk annyira felszaporították a kóborló katonákat, hogy 1697-ben három hét alatt tízezer embernél több gyűlt össze belőlük". (Angyal Dávid: Thököly Imre, II., 268. o.)

Pedig 1697-ben még a felszabadító háború is folyt. Mennyi lehetett hát az elbocsátott, kóborló katona a béke 1699-es megkötése után! Aki tehát abból, hogy a hazatérő Rákóczihoz tízezrek csatlakoztak, azt a következtetést vonja le, hogy ez Rákóczi mozgalmának népszerűségét mutatja vagy az országnak a Lipót alatti viszonyokkal való nagy elégedetlenségének bizonyítéka, nagyon téved és a kor nem ismeréséről tesz tanúságot. Ehhez a csatlakozáshoz akkor egyáltalán nem volt szükség se ragaszkodásra, se hazafias lelkesedésre. Egyszerűen a megélhetés kérdése, kenyérkérdés volt ez.

Közvetlenül Rákóczi fellépése előtt a Tokaji-féle parasztlázadás is tízezreket mozgatott meg, pedig láttuk már, hogy leverésük után elfogott vezetőik nem győzték hangsúlyozni a császári tisztek kifogástalan viselkedését és minden baj okául a magyar földesurakat nevezték meg. Természetesen ebben se volt igazuk, mert hiszen a hadak és a portyázók nemcsak a jobbágyok házait gyújtották fel, hanem a földesurak majorjait, magtárait és istállóit is, sőt ezek – kivált ha labanc volt a földesúr, a portyázók pedig kurucok – még gyakoribbak voltak, mint a jobbágyvagyon pusztítása.

Nemcsak a jobbágynak nem volt érdemes vetni, hanem a földesúrnak se, sőt annak még kevésbé, mert a jobbágy a magáénak csak gondját viselte, amennyire csak lehetett, de világos, hogy a földesúr vetése kedvéért nem kockáztatta az életét. Nemcsak a jobbágy állatait hajtották el vagy rekvirálták el, hanem a földesúréit is. Hogy tudtak volna hát ilyen körülmények közt a földesurak jólétet biztosítani jobbágyaik számára, s hogy tudták volna rendesen kiadni járandóságaikat?

Az igazság a középúton volt. Az elégtelenség és a felkelés igazi oka nem a nagy adók vagy rekvirálások voltak, sem a földesúri zsarnokság, hanem részint a protestáns propaganda, mely a magyar tömegekbe már évszázadok óta belenevelte azt a hitet, hogy az ősellenség és minden baj oka az idegen és „bálványimádó" király, akitől, mint a gonoszság ősforrásától,

semmi jó nem jöhet, részint pedig az, hogy a sok háború, a vele szükségszerűen együttjáró nagy adóterhek és anyagi pusztulás, a gazdaságilag lehetetlen állapotok, a sok menekülés és hajléktalanság közepette akkor ebben az országban nem lehetett jólétet biztosítani, sőt még nélkülözés nélküli életet se, s ezért az akkori embereknek már nemigen volt veszteni valójuk.

Sorsuk jobbrafordulását csak gyökeres változástól, valami rendkívüli eseménytől, hogy ne mondjam: egyenesen a felfordulástól várták. Még talán ennél is fontosabb dolog pedig az volt, hogy a nép maga is elszokott már a nyugodt, hétköznapi életmódtól, különösen pedig a nehéz földműves munkától; jobban szeretett zsákmányból élni. Nem volt már otthona se, hozzászokott már a bár nélkülözéssel járó, de kényelmes és független félnomád élethez s maga és családja élete biztosítására arra volt szüksége, hogy valaki zsoldjába fogadja s a háború révén időnként gazdag zsákmányhoz segítse. Ez volt számára a legkényelmesebb, természetének és viszonyainak is a legmegfelelőbb foglalkozás és megélhetés.

Kik voltak Rákóczi legelső hívei?

Az az ideális magyar fiatalember, aki Rákóczi felkelésében a legeszményibb magyar szabadságharcot látja, szentül meg van róla győződve, hogy résztvevői s kivált azok, akik legelőször, tehát akkor csatlakoztak hozzá, mikor ez még kockázatot jelentett, a legönzetlenebb, a legkiválóbb, csak a hazának élő színmagyarok voltak. A valóság ennek éppen az ellenkezője. Akik Rákóczihoz csak később, csak akkor csatlakoztak, mikor már uralma megszilárdult, tehát érdekből, olyan emberek voltak, mint amilyen a legtöbb ember, aki nem hős ugyan, de azért nem is gazember. Akik azonban Rákóczit hívták, várták s legelső hívei voltak, azok nagy részét bizony még az átlagnál is alacsonyabb erkölcsi értékű embereknek kell mondanunk. Legelső hívei még inkább önzésből csatlakoztak Rákóczihoz, mint a későbbiek. Olyan emberek voltak ugyanis, akiknek érdekük volt, hogy az állapotok ne polgáriasuljanak, hogy a jogrend és közbiztonság ne álljon helyre.

Rákóczi, aki oly könnyekig meghatóan tudta előadni, milyen önfeláldozóan hagyta el szép, fiatal feleségét tisztán az édes haza kedvéért, akkor is lengyel szeretője, a szép Szieniawszkyjné társaságában volt (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 128. o.), mikor azon „hazafiak" követeit fogadta, akik hazahívták. Ezek (Bajos János, Pap Mihály és Bige György) akkor se nagyon botránkozhattak volna meg, ha ezt tudták volna, mert ők az erkölcsiségnek még nála is alantabb fokán álltak. Hazaérkezte után pedig a legelső császári tiszt, aki hozzá csatlakozott, az az Ocskay László volt, aki „ekkor már ötödször cserélt zászlót" (Asztalos, 136. o.) és akit Thaly Kálmán egyszerűen „erkölcsi szörnyetegnek" nevez (Ocskay László, 813. o.).

Épp ilyen értéktelenek voltak azok a tömegek is, akik Rákóczit hazahívták és először csatlakoztak hozzá. „A fejedelem maga is csőcseléknek nevezte azt a maroknyi hadat, melynek élére állt" – írja Márki Sándor (II. Rákóczi Ferenc, I., 254. o.). Hogy pedig bátorságban, vitézségben és hazafiságban milyenek voltak, megmutatták a Rákóczi hazajövetele közben az akkor még a király pártján álló Károlyi Sándorral vívott dolhai ütközetben, hol Károlyi 520 főnyi csapatával szemben (Századok, 1874., 325. o.) ők több ezren voltak, mégis vereséget szenvedtek.

Harc közben annyira nem erőltették meg magukat „a hazáért", hogy a 3000-ből csak 50 esett el közülük (Márki I., 252. o.). Tehát nem is harcoltak, csak megfutottak. „A többi úgy szétszaladt, hogy Esze Tamás mellett csupán 500 gyalog és 50 lovas maradt." (Úgy látszik azért maradt olyan feltűnően kevés lovas, mert lovon sokkal könnyebb megszaladni.)

Az első kurucok vitézségét még ennél is jobban mutatja az, hogy Károlyi úgy verte szét őket ilyen csúfosan, hogy az ő seregéből mindössze csak egy halott és négy sebesült volt az egész veszteség. (Századok, 1874., 325. o.). Még jellemzőbb azonban, hogy ezek az első kurucok nemcsak vitézek nem voltak, hanem még magyarok se. A húsz fogoly közül, akik Károlyi kezébe kerültek, három egyenesen német volt. Ezek bizonyára a császári seregből szöktek meg s úgy csatlakoztak a magyar „hazafiakhoz", tehát a császári seregnek is a salakja voltak.

Nem hazafiakból állt tehát ez a sereg, melynek tagjai állítólag a hazájukért tették kockára életüket, hanem olyan magyarokból, akik magyarnak voltak, olyanok, mint amilyenek ezek a németek voltak. A törvénnyel összeütközésbe került olyan szegénylegények, akiknek veszteni valójuk már nem volt, akiknek a békés foglalkozás nem kellett, de nem is kellhetett, mert ha visszatértek volna falujukba, ott viselt dolgaik miatt vasra verték volna őket.

De nemcsak abban hasonlítottak a mai kommunistákhoz, hogy noha állandóan nemzeti jelszavakat hangoztattak, mégse számított náluk semmit a nemzeti vagy faji különbség, mert a betyárság összetartotta őket, hanem abban is, hogy már ők is vörös zászlót használtak. (Márki, I., 256. o.). Károlyi azt írja róluk, hogy földesuraikat egytől egyig kiirtanák, ha lehetne (Századok, 1874., 329. o.), de nem sokat törődnek a maguk életével se. (Annál furcsább, hogy a dolhai ütközetben mégis oly szégyenletesen megfutottak.) „Volt ugyanis eset, hogy némelyek elkeseredésükben kötéllel vetettek véget unott életüknek." Szóval a becsületes dolgos falusi néptől éppúgy megvetett „dologtalanok" voltak ezek az első kurucok, mint a későbbi kommunisták.

Rákóczi hazaérkezte után kezdeti sikerei titka főként abban állt, hogy a legtúlzóbb rémhírek voltak elterjedve nagy számukat és jó felszerelésüket illetőleg, s melyeket természetesen – nem ok nélkül – ők maguk terjesztettek a legjobban. A csőcseléknek ugyanis mindig az a tulajdonsága, hogy addig, míg nincs baj, elbizakodott (sikertelenség esetén pedig mindjárt fejét veszti).

Az 1919-es „dicsőséges" tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg tagjai is azt az ezüstpénzt például, melyet tőlem raboltak el, azzal dicsekedve mutogatták a népnek, hogy ők a zsoldjukat már ezüstben kapják (olyan jól áll a tanácsköztársaság pénzügyileg). Nemsokára már aranyban fogják kapni, dicsekedtek.

Egy német trombitás viszont, aki Rákóczi táborából szökött meg (jellemző, hogy ott is német trombitások voltak) azt a hírt terjesztette, hogy a fejedelem 40.000 svéddel és lengyellel jött be az országba és ágyúkkal siet Szatmár ostromára, utána pedig Pozsony ellen fog menni (Márki, I., 267. o.).

Ez a kósza hír olyan rémülettel töltötte el az akkor még Rákóczi ellen felkelt és a Tiszán éppen hídveréssel elfoglalt felső-tiszai nemességet, hogy ijedtükben azonnal abbahagytak mindent, elsüllyesztették hajóikat és elszéledtek.

A mi kommunistáink viszont, mikor az iskolákban való berendezkedésre készültek, azt a hírt terjesztették a tanítók között, hogy azonnal állását veszti, aki az iskolák államosítását követelő ívet alá nem írja. Azt a papot pedig, aki még most se megy el a békegyűlésre, azonnal elviszik. Ezeket a híreket is akkor elhitte minden pap és minden tanító, még az is, aki ennek ellenére is megmaradt elvei és a becsület útján.

A legelső kuruc vezérek, akik letették Rákóczi kezébe az esküt, a következők voltak: Esze Tamás, Kis Albert, Móricz István, Pap Mihály, Majos János és Nagy Márton. Esze Tamásról azt írja a Révai lexikon, hogy „nagyfokú önzetlenség és kötelességtudás jellemezte". Látni fogjuk, hogy az igazság az, hogy Rákóczi később főbe akarta lövetni. Hogyha azonban még Esze Tamás is sok kifogás alá esett, gondolhatjuk, milyen lehetett Kis Albert, akit még Márki is „rovott múltú" jelzővel illet (Márki, I., 255. o.). Ugyanő Majos Jánosról „iszákosságot és házsártosságot" állapít meg, de egyúttal azt is, hogy vezér „akart lenni". Valamennyiről pedig, hogy „tudatlanok voltak és veszekedők".

Esze Tamást Rákóczi ezredesnek tette meg; ő aztán – mint már ez kistehetségű és gyarlósággal tele emberekben szokás – naiv, de öntelt hencegéssel használgatta nagy címét. Rákóczi tehát még őt becsülte köztük legtöbbre, de hogy milyenek lehettek a többiek, és hogy őt illetőleg is mennyire nem helytálló a Révai lexikon dicsérete, sejthetjük onnan, hogy Károlyi Sándor már említett önéletrajzában ezt az Esze Tamást azok közé veszi, akiket úgy emleget, mint „némely gonosz embereket" (Századok, 1874., 316. o.). Pedig hát Károlyi legjobban ismerhette, hiszen egy vidék lakói voltak. A Rákóczi fellépését megelőző években Esze Tamás is együtt rabolt és garázdálkodott Kis Alberttel. El is fogták a császáriak, de hamarosan szabadon bocsátották. Utána egy ideig nyugodtan élt falujában a Bereg megyei Tarpán, hol egyébként Rákóczi jobbágya volt.

Esze Tamás tarpai „nyugodt" életét természetesen csak úgy kell érteni, hogy közben egy bizonyos Pap János nevű „nagy rablót" (Károlyi önéletírásai), aki különben rokona, talán éppen testvére volt a fentebb említett Pap Mihálynak, megölt. Az egyszerű jobbágymunka természetesen nem volt ínyére a nyugtalan és kalandos életet kedvelő embernek, azért a kincstár megkárosításával tilos sókereskedéssel foglalkozott.

Ebből egyúttal láthatjuk azt is, hogy a jobbágy közel se volt e korban olyan lekötött szolga, mint az avatatlanok gondolják. Ha így lett volna, akkor Esze Tamásnak nem lett volna lehetősége ahhoz, hogy jobbágy létére is kereskedéssel, s ráadásul tilos kereskedéssel foglalkozzék.

Mikor egyszer a sófelügyelők Esze tilos áruját szekerével és állataival együtt elkobozták, az elkobzott dolgokat erővel visszaszerezte s utána egy időre eltűnt. Néhány hónap múlva azonban újra hallatott magáról, mert betört a tiszaújlaki sóházba, elrabolta a pénztárt és egy embert eközben is megölt. Világos, hogy ezek után már nem mehetett újra vissza a falujába, hanem ettől kezdve kénytelen volt „hazafias" tevékenységet folytatni. Így aztán értjük, miért volt éppen ő az a kiváló hazafi, aki Rákóczit hazahívta. Hiszen így elérte, hogy nemcsak Tarpára mehetett volna haza, ha akart volna, hanem egyenesen „ezredes úr" lett belőle. Olyan úr, amilyen akkor még egy főnemes fiából se könnyen lehetett (de természetesen nem Rákóczi, hanem a császár seregében).

Bizonyára azért lett éppen belőle ezredes, mert társai közt mind tehetségre, mind jellemre nézve még a legkülönb volt. Ebből egyúttal azt is sejthetjük, milyenek lehettek akkor a társai. De a Révai lexikon dicsérete a jellemére vonatkozólag – mint láthatjuk – azért egy kissé sok a jóból. Milyen társaság lehetett az, melyben egy esze Tamás még „önzetlennek" és „kötelességtudónak" látszott?

Rákóczi mint tisztnek, természetesen nem sok hasznát vette. Látni fogjuk majd, hogy mint katonát, mennyire lekicsinyelte. Egyébként halála is olyan volt, mint élete. Erőszakos halállal halt meg, fegyver vette el életét, de nem az ellenség fegyvere, hanem egy, a katolikus és a kálvinista kurucok közti összezördülés (ez is jellemző!). Esze Tamás természetesen a kálvinista párton állt. Rabló és gyilkos létére is öntudatos kálvinista volt tehát!

Láttuk, hogy Kis Albertet, az Esze Tamás után leghíresebb Rákóczi-hazahívót, még az a hazafias történetírásunk is „rovott múltúnak" bélyegzi meg, amely Esze Tamást „becsületesnek" találja. Ő már Thököly Imrének is kedves embere volt és a Tarpa közelében fekvő Barkasziról származott. Mikor már látta, hogy Thököly ügye veszendő ügy, azokat a törököket, akiknek kalauzolására Thököly kirendelte, embereivel leöldöste, kirabolta s a gazdag zsákmánnyal, melyet e módon szerzett, Thökölyt és ügyét elárulva Karánsebesen jelentkezett Antoni rác kormányzónál. Ki hiszi el, hogy nem azért, hogy értékes zsákmányát megtarthassa, hanem mert közben belátta, hogy mégiscsak a kereszténység és a koronás magyar király ügye az igaz ügy, nem pedig a lázadó és törökkel cimboráló Thökölyé. Ez 1692-ben történt.

Kis Albert Veterani tábornoknál fel is esküdött a király hűségére és 30 hajdújával egy évnél tovább szolgálta új urát. Ekkor kalandvágya megunta az új életet, mert hiszen nem volt már újság számára és embereivel Károlyi Sándornál jelentkezett megyei szolgálatra. Károlyi

a hegyekben garázdálkodó oláh rablók megfékezésére alkalmazta. E minőségében újra esküt tett őfelsége és a megye szolgálatára. Mikor ő és emberei megtették kötelességüket, és a rablókat kiirtották, mivel feleslegesekké váltak s a megye nem fizette tovább őket, ők kezdték veszélyeztetni a környék közbiztonságát.

Károlyi szemrehányására Kis Albert azt felelte, hogy fizessék őket rendesen s akkor majd ők is rendesen viselkednek. Ha pedig a fizetés nem áll módjukban, bocsássák el őket a megye szolgálatából. Ez meg is történt s Kis Albert és emberei most már nyílt rablók lettek s ők veszélyeztették azokat a hegyi utakat, melyeket az oláh rablóktól megtisztítottak.

Kis idő múltával azonban Kis Albert rendőrkézre került, sőt kínvallatás alá is fogták, hogy rablótársait megnevezze. Tömlöcét azonban aláásta s megszökött. (Látjuk tehát, hogy a kínvallatás nem tette valami nagyon tönkre azt, akin alkalmazták.) Csak természetes, hogy utána újra rablóvá lett s bosszúból azt az embert is elfogta és megölte, aki előbb fogságba juttatta. Újra elfogták, most már életfogytiglani börtönre ítélték (érdekes, hogy még most se halálra, pedig akkor állítólag nagyon keveset számított az emberélet), de hogy, hogy nem, mégis hamarosan újra szabadlábra helyezték. (Ilyen kegyetlen volt a magyarhoz és kálvinistához az az idegen rendszer!) Pedig hogy Kis Albert esetét nem tarthatjuk kivételnek, meggyőzhet bennünket róla az, hogy csak az imént láttuk, hogy a hasonló bűnökkel terhelt Esze Tamást is éppúgy kieresztették börtönéből, mint Kis Albertet, sőt róla még az is külön írva maradt, hogy őt börtönében se vonták kínvallatás alá. De nem ítélték halálra még a Tokaji-féle egész nagyszabású parasztlázadás két főkolomposát: Tokajit és Kabait se (ez utóbbi kálvinista lelkész volt). Egyenesen érthetetlen ez, hiszen a Dózsa-lázadás után, mikor nem a „magyargyűlölő" idegen katonaság, hanem a magyar nemesség kezében volt a hatalom, egyenesen elevenen sütötték meg a bűnösöket. Akkor a katolikus papokkal, például nagybotú Mészáros Lőrinccel is éppily kíméletlenül bántak!

Ilyen kesztyűs kéz mellett aztán nem csoda, hogy ez a Kis Albert, aki Thököly elárulása után már kétszer esküdött hűséget Lipótnak, az egyik legfőbb szerepet játszotta akkor, mikor Thököly után Rákóczit meg Bercsényit kellett hazahívni Lipót ellen a magyar szabadság és az „édes" magyar haza védelmére. Látjuk azonban, hogy Kis Albert, ez az állítólagos magyar ideál, nemcsak jellemtelen esküszegő volt, hanem rablógyilkos is. De láttuk, hogy gyilkos és rabló volt Esze Tamás is.

Ha Károlyi Sándornak, mint Szatmár vármegye főispánjának, lett volna elég pénze Kis Albert és emberei zsoldjára, akkor Kis Albert ma úgy lenne ismeretes, mint aki a hazatérő Rákóczi egyik legelszántabb ellenfele, tehát magát az udvarnak eladott gyászmagyar volt.

Természetesen Rákóczi is jól tudta, hogy Esze Tamás, Kis Albert és társai képében kikkel van dolga s ezért szigorúan tiltotta nekik a rablást. Ők természetesen eleinte igyekeztek is úriember módra viselkedni, de Kis Albert ennek ellenére se tudta megállni, hogy Domahidy Miklósnak, aki szatmári alispán volt akkor, mikor őt lecsukták és vallatták, bosszúból ki ne rabolja a kastélyát még kuruc tiszt korában is. Pedig kálvinista „testvér" volt ez a Domahidy.

Rákóczi kurucai meg is maradtak mindig annak, akik voltak s „szabadságharca" folyamán ugyancsak bebizonyították, hogy nem szabadsághősök ők, akiket szent eszmék vezetnek, melyekért mindent feláldozni hajlandók, hanem csak a társadalom letörtjei, akik azért csatlakoztak a magát hazafiasnak nevező mozgalomhoz, mert az egyhangú élet és a szívós munka sose volt kenyerük, sőt sokan egyedül csak azért, mert előéletük nem tette számukra kívánatossá a béke s vele a törvények uralmának visszatértét.

Alighogy e „hazafiak" hívására hazaérkezett Rákóczi és június 23-án először megszállt munkácsi kastélyában, „pár óra múlva már lárma és puskaropogás riasztotta föl nyugalmából. A katonák felverték a pincéket (tehát saját vezérük pincéit), tisztjeikkel együtt (!) iddogálták a jóféle hegyaljai borokat, megittasodtak, összeverekedtek" (Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc, I., 258. o.).

„Rákóczinak – folytatja Márki (I., 276-278. o.) – nem voltak elég ügyes tisztjei, hogy kétfelé ossza seregét s így beérte annyival, hogy éjjelenként őröket küldött a hidak szemmel tartására. Ezek azonban rendesen csak akkor vették észre az ellenséget, amikor az már eleséggel megrakodva tért haza a várba (Szatmárba). A kurucoknak különben nem tetszett az éjszakai őrködés és az egy helyütt való hosszú, tétlen táborozás, mert változatosságra és zsákmányra vágyakoztak."

A kurucok tehát közel se voltak akkora hazafiak, hogy a hazáért fárasztó, kellemetlenebb szolgálatot is vállaltak volna. De még a könnyebbet se voltak hajlandók megtenni külön ellenszolgáltatás (zsákmány) nélkül. „A jobban fegyverzettek emiatt ki-kiszökdöstek a táborból, a rosszabbul fegyverzettek pedig nem teljesítették kellően a rendes szolgálatot. A tisztek jobbára maguk is közönséges emberek lévén (műveltebb, komolyabb, tekintélyesebb magyar ember eleinte nem lett kuruc, akarom mondani: nem volt még „hazaszerető") nem mertek vagy nem is akartak parancsolni a fegyelmezetlen népnek." (Tehát csak ilyen emberek voltak azok, akik legelőször csatlakoztak Rákóczihoz, akik tehát a mai közhit szerint még a kurucok között is a leglelkesebb és legönzetlenebb magyarok voltak.)

Természetes, hogy Rákóczi nem parasztlázadást akart, hiszen nagybirtokos volt és túlságosan is arisztokratikus gondolkodású. Világos, hogy söpredék és csőcselék vezére még kevésbé kívánt maradni. Mégis jó időbe telt, mire el tudta érni, hogy szegénylegényeinek úrellenes, forradalmi észjárása és viselkedése törvénytelen erőszakosságokban ne nyilvánuljon meg állandóan.

Rákóczinak elve volt, hogy a földesuraknak nincs joguk ahhoz, hogy jobbágyaikat megakadályozhassák abban, hogy a „haza javára" fegyvert fogjanak. Ámde ezen elv gyakorlati eredménye az lett, hogy a szájasabb „hazafias" jobbágyok nem maguk mentek el Rákóczi táborába harcolni, hanem a hazafiság kényelmesebb oldalát választották, s otthon, az uradalomban voltak a haza védelmezői és a hazafiság képviselői.

Terrorizálták, megöléssel fenyegették azokat, akik nem akartak táborba szállni, sőt magukat a földesurakat is, mert ők természetesen nem igen örültek jobbágyaik táborba szállásának s így földjeik műveletlenül maradásának, mert természetesen a hadba szálltak családja is a birtokon maradt s a földesúr volt kénytelen gondoskodni arról, hogy éhen ne haljanak. „Minden szemérem és irtózás nélkül becstelenségekkel, adta-teremtette mondásokkal" illették őket. (A négy Perényiné panasza 1703. november elsején.)

A felkelők elvárták, sőt fejvesztés büntetése alatt megtiltották, hogy „egy jobbágy is oly földesurának szolgáljon, aki Rákóczi uram részén nincs". (Teleki Mihály írta ezt Vass Györgynek 1703. augusztus 30-án) „Mind oly vakmerő parasztok – írták a Görgénybe szorult nemesek, hogy urukat nem szeretetből annyira, mint félelemből becsülik –, annyira elfajulnak és szófogadatlanok, hogy nem egyéb szolgálatra, de még tűzifa hozására sem vehetjük rá." (1703. december 24-én írtak így az erdélyi guberniumnak.) A „hazafias" zavarok oltalma alatt több helységbe többé be sem eresztették a földesurat a jobbágyok, földjeit szétosztották maguk között s azokat ellenzés nélkül, szabadon művelték (Békefi Remig: A pásztói apátság oklevéltára, 296. o.)

Láthatjuk tehát, mi volt az igazi oka annak, hogy a nép, a parasztság oly tömegesen tódult Rákóczi táborába, s hogy mennyire nem erőltetett az az állítás, hogy a mozgalom lényegében és csírájában rokon volt Dózsa parasztlázadásával vagy akár a mai kommunizmussal. Csak azért nem maradt meg végig ezen a vonalon s csak azért nem vált belőle pusztító parasztlázadás, mert Rákóczi és Bercsényi természetesen nem parasztvezérek akartak lenni (Dózsa se lett volna azzá, ha neki is százezer holdjai lettek volna, mint nekik, s így neki is meglettek volna hozzá a kellő anyagi eszközei, hogy a mozgalmat a maga akarta irányba fordítsa.)

A kurucok Rákóczitól függtek, mert teljesen ő fizette őket. Dózsa azonban miből fizette volna parasztjait (akik szintén keresztesek, tehát kurucok – mert hiszen innen származott a név – voltak)? Rákóczi és Bercsényi eleinte csak azért fogadta el ezt a nem éppen megtiszte-

lő segítséget, mert eleinte rájuk szorultak; mert eleinte ők is éppoly szegénylegények voltak főúrban, mint első híveik jobbágyban.

„Károlyi főtisztjei – írja Márki (I., 331-332. o.) – vén kurucok voltak, Thököly hívei: vitéz, de durva, dorbézoló, fosztogató katonák, akik máról holnapra éltek. A haditanácsban rendesen leszavazták azokat az igaz magyarokat, akiknek nem zsákmány kellett, hanem szabadság. Mindig a határokon túl akartak kalandozni ahelyett, hogy a hazai föld védelmére fordították volna minden erejüket."

Károlyi „gondatlan és kicsapongó tisztjeivel inkább mulatott, mint őrködött a Lajta mellett". Maga Károlyi minden volt, csak kényelmes, gondatlan vagy mulatós ember nem, de ellenükben bizonyára ő se tehetett semmit. „Elég szépszámú gyalogsága volt, március 20-án mégis megfutott Heister németjei és dánjai elől és csak Pápánál pihent meg egy kissé."

Bercsényi 1704. április 18-án azt írja Rákóczinak, hogy a Dunántúlt „a kismartoni bor (a jó bor) vesztette el", azaz a kurucok könnyelműsége, dínomdánomja, eszem-iszomja, az áldozatos, az igazi hazafias szellem hiánya. Az a szellem, mely csak enni-inni akar a hazáért, de nem fáradni és áldozatot hozni érte.

Ámde ebben maga Rákóczi éppúgy bűnös volt, mint kurucai, mert tőle meg azt az áldozatot kívánta volna a haza, hogy maradjon veszteg s ne akarjon mindenáron fejedelem lenni csak azért, mert ősei azok voltak. De ő meg ezt az áldozatot nem tudta meghozni a hazáért. Igaz, hogy elhitette magával, hogy ő éppen azzal hozott áldozatot, hogy fegyvert fogott s még a feleségét is elhagyta állítólag a hazáért, de láttuk már, mennyire nem volt ez se igaz.

Hellebrandt János kuruc ezredes (láthatjuk megint, milyen „színmagyar") nagy barátja volt a szerbek megnyerésének a kuruc ügy számára. „Úgy találta, hogy a Horvátországtól Erdélyig a véghelyeken lakó rácok mindnyájan örömest meghajolnának, de látják és tapasztalják, hogy a fegyelmezetlen kurucok „a meghódolt magyar nemzetet is kínozva megölik és parolájukat, hitüket meg nem tartják", „azért, hogy ne kínoztassák magukat, oda mennek, ahova két szemük viszi őket". „Így nem szaporítjuk, hanem pusztítjuk az országot; ha ez tovább is így lesz, az Istennek nagy büntetése száll reánk: én azt lelkem ismeretére nem veszem." (1704. február 23-án írja ezt Károlyinak, s leveléből láthatjuk, hogy ő nem külföldi német volt, hanem csak a neve volt német).

Márki Sándor első kötete 450. oldaláról azt is megtudjuk, hogy az erdélyieknek is panaszuk volt, hogy „a Rákóczi nevében szervezetlenül hadakozó kurucok Erdélyországot dúlják, fosztogatják".

De viszont arra is vannak adataink, hogy azok se önzetlenül csatlakoztak Rákóczihoz, akik nem a nép aljából valók voltak, hanem birtokos nemesek. Mikor Rákóczit fejedelemmé választották, az idő tájt írja Helter Krisztina Béldi Kelemennek: „Az elvett jószágokat és labanc urak jószágait a kurucok felforgatván ki-ki most kér jószágokat. Most már mindenki felíratta kívánságait. Akit régen vártunk Istentől, most őfelsége megadta érnünk" (Márki, I., 454. o.).

Természetesen azok az erdélyi és a Részekben garázdálkodó oláh rablók, akik kiirtására annak idején Károlyi, mint szatmári főispán Kis Albertet és csapatát zsoldjába vette, s akik az ő 30 hajdújától természetesen még nem tűntek el végleg a vidékről, szintén csatlakoztak Rákóczihoz s vele az „édes" haza és az imádott szabadság védelmére.

„Mikor 1703. augusztus 20-án 36 császári katona Nagybányáról Szatmárra akarta vitetni a pénzverő eszközöket, Pintye Gligor oláh kurucaival Nagybányát megszállotta" (Márki, I., 486. o.). Rákóczi mellé állt Draguly Farkas oláh-rác ezrede is. Egy-egy további oláh-kuruc ezredet vezetett Gatzogan Markuly és Szudricsán István is. Maros- és Udvarhelyszékben Neafru (Fekete) Vaszil, Háromszékben és a Barcaságban Kimpian Bukur, Aranyosszékben pedig Balika oláhjai lettek Rákóczi kurucaivá. (Vajon miért éppen ők? Miért nem inkább az ottani székelyek?)

Ezek az oláhok úgy érezték, hogy nekik a kurucok közt a helyük. Pedig az erdélyi kormány már 1703. november 17-én intette a sárdi, karkói, igeni, zalatnai, abrudbányai falvak

oláh lakosait, hogy „a mostan feltámadt, kuruc nevezete alatt prédáló és szabadságnak nyerése alatt őket dúló és pusztító ellenséghez magukat ne adják, velük egyet ne értsenek". Az Enyed-vidéki magyar labancok (sajátságos, hogy az oláhok kurucok voltak, a magyarok pedig labancok, pedig hát nemcsak magyarok, hanem ráadásul még kálvinisták is voltak, főképp az oláhoktól, „a kuruc nevezete alatt összegyűlt tolvajoktól" tartottak, akik az Erdőhátságon összeverődve „tekeregtek". Számosan lévén egyik falu sem állhatott nekik ellen. (Földvári György panasza a Guberniumhoz 1704. február 16.)

„A fejedelem – írja Márki (I., 487. o.) – azt hallotta Balogh Zsigmond erdélyi ezredéről, hogy katonái mind a hegyek közül valók, tolvajsághoz és egyéb megengedhetetlen dolgokhoz szoktak." A Hunyadban „kóborló oláhság" is, úgy látszik, ugyanilyen „hazafias" volt, mert 1704 elején Rákóczi az ifjú Barcsai Gergelyt állította élükre.

Jellemző a kurucok erdélyi viselkedésére Márki Sándornak (I., 494. o.) az a megjegyzése is, hogy „Erdélyben csak a brassói és a szebeni szászoknak volt pénzük, mert kuruc kézbe csak az ő városaik nem kerültek".

De nem volt különb a helyzet a nyugati Felvidéken sem. Bulyovszky Dániel írja 1703. szeptember 19-én Koháry Istvánnak: „Losoncra 12. praesentis (folyó hó 12-én) nyolc zászlóval valami Ecskei (Ocskay) kapitány bement, elég istentelenséget követett el, 200-ig való lovat, kiváltképpen a nemességtől, elvitt s oly disciplinát tart (gúnyosan mondja ezt), valamit akar az alattvalója, azt cselekszi. Az öcsémet is, Istvánt, rútul elverték, satisfactiója olyan volt: nem tehetni róla. (A kuruc tisztek ezt válaszolták panaszára.) Csak lenne valamely ezer lovas németünk: ezen gyülevészt könnyen elszéleszthetnénk, mert még fegyveretlen s éppen semmi rendi, de naponként szaporodik".

Kovács János pedig egy nappal előbb (szeptember 17.) Csábrágról szintén Koháry Istvánnak ezt írja: „Ez ki sánta, ki vak kancán vagyon fakengyellel. Tíz zászlóalja volna ugyan, de Korponát meghódította s Léva felé ment: de 400 vagy 500 fegyveres ember halomba rakhatná őket. Eszik, iszik és aluszik virradtig".

E két levél, mint tartalmából is látható, labancok levele. Lássuk azért azt is, mi a véleménye a kurucokról a kurucoknak, például magának Bercsényinek. 1705. augusztus 21-én írja Szakolcáról, pedig hát, mint levele keltéből láthatjuk, ekkor már két év telt el mozgalmuk kezdete óta: „Míg azokkal (a hadifoglyokkal) bajoskodtam, rettenetes erős tilalom ellen, katona, paraszt, tatár, mint az hangya, szétment az országban (Morvaországban), egy-két mérföldnyire csak a sok tűz látszik. Valakinek lova bírta, mind elment (alig maradt ott Bercsényivel a rohatinci táborban 2-3000 ember). Olyan átkozott kutyák, az nagy gazdag helyeket csak felégették, nem is prédálták". (Archív. Rákóczi, IV., 686. o.)

Látjuk tehát, mennyire nem tudtak parancsolni a kuruc tisztek katonáiknak! Látjuk, hogy még a köztük legtekintélyesebb és legrangosabb, a büszke és ellentmondást nem tűrő Bercsényi se! Láthatjuk aztán azt is, hogy ez a fegyelmezetlen nép olyan volt, mint még a ragadozók közt is csak a vérszopóbbak, mint például a menyét, mely nemcsak azoknak a baromfiaknak vérét szopja ki, amelyekére szüksége van, hanem valamennyiét. Ezek is nemcsak raboltak, hanem felperzseltek mindent még ott is, ahol nem akartak vagy nem tudtak rabolni.

„Mérgemben csaknem megfakadok – írja Forgách Simon 1706. november 6-án, tehát még egy évvel később. – Soha nincs annyi emberségem, hogy az átkozott, szófogadatlan hadat összeszedhessen." De hát itt is bebizonyult a közmondás, hogy fejétől büdösödik a hal. Thaly Kálmán (Ocskay László, 96. o.) ezt írja ugyanis: „Forgách egyéni hajlamaira nézve nagyon Ocskayhoz illő tábornok volt. Ő is mód nélkül szeret vala részegeskedni, dorbézolni, városokat, községeket sarcolni. Képzelhető tehát: hogyan ittak, mulattak együtt! S a katonaság a vezérek példáját követve széltére garázdálkodott a falukon s nyomorítá a népet elannyira, hogy a Fehérhegyeknek különben annyira lelkes magyar érzelmű lakói (tótok voltak egyébként, de persze protestánsok) már majdnem fölzendülének ellenük. Bercsényi szigorú inkvizíciót rendelt e hadak kihágásai megtorlására."

1706. december elsején Bajmócról így ír Károlyinak: „Már szemem, fülem teli az községnek és minden rendnek panaszitul; hitemre, nem hiszem: két hét alatt ne revoltáltak volna (föl ne lázadtak volna) szegény tótok az hegyen túl s Csejte táján. Gondolja kegyelmed: Károlyi katonája részegen sem oly rossz, mint ez józanon. Az, szegény, csak iszik és tékozol, ha van mit. Ha nincs mit, nyögdögél s helyt áll. De ez ex professo pusztít és kedvetlenít mindent, mintha regulamentuma tartaná".

Ilyen magyarok álltak tehát a „szabadság" kivívására hazatérő Rákóczi zászlaja alá!

Mennyire nem kellett Rákóczi a magyarnak

Helyesebben azt is írhattam volna, mennyire ellenszenves volt Rákóczi a magyarnak. Hogy az egyszerű népnek mennyire nem kellettek, hogy annak mennyire ellenszenvesek voltak az effajta hazafiaskodások, mutatják azok az adatok, melyek a nép gyűlöletéről tanúskodnak már a Wesselényi-összeesküvés résztvevői ellenében is, s melyeket majd a következő fejezetben hozunk fel. De láttuk, hogy a közvetlenül Rákóczi felkelése előtt kitört Tokaji-féle parasztlázadás vezetői is nem a király és az országban lévő „idegen" hadsereg, hanem a magyar földesurakkal voltak elégedetlenek.

Mikor 1703. június 16-án az egyelőre hazátlan Rákóczi és Bercsényi, mint magyar szabadsághősök, bejöttek az országba, nagyon kellettek annak a pár ezer otthon nélküli és a törvénnyel már szembekerült és ezért „partizánkodó" oláh, rutén és felső-tiszai magyar jobbágynak, mely már akkor évek óta „illegalitásban" élt, ezek sürgették is bejövetelüket, de kívülük senki más nem várta őket, kívülük senki más nem érezte itt szükségét semmiféle szabadságharcnak, mert senki se érezte itt magát elnyomottnak.

Éppen ellenkezőleg: minden józan gondolkodású tisztességes ember egyenesen rettegett minden újabb „hazafias" mozgalomtól, mert éppen elege volt már belőle, s tapasztalatból tudta, hogy haszna ugyan nem lesz, de annál több bajt hoz az országra és szenvedést az egyénekre. Hogy mennyire nem igaz, hogy 1703-ban tűrhetetlenek voltak itt Magyarországon az állapotok, s hogy az emberek várva-várták a megváltót, aki megszabadítsa őket, arra a bizonyítékok valóságos tömkelegét tudjuk felhozni még olyan szerzőktől is, mint Márki Sándor vagy Thaly Kálmán. Lássunk belőlük jó egy párat:

Arra már rámutattunk, kik voltak azok, akik Rákócziért követségbe mentek Lengyelországba és sürgették, hogy bontsa ki már azt a zászlót s jöjjön végre haza. Láttuk, hogy csupa olyan ember, aki összeütközésbe került már a törvénnyel, mégpedig nem is csak politikai vonalon, tehát csupa olyan ember, akinek vesztenivalója már nem volt, s így a felkeléssel csak nyerhetett. Hogy maga a jobbágyság egésze, a föld egyszerű becsületes népe se ekkor, se később nem érzett együtt Rákóczival, mutatja a Felvidék vallásos katolikus népe körében a nagyszombati kuruc vereség utáni időben elterjedt azon híresztelés, hogy az Érsekújvárból Surányba vezető úton levő Mária-képet könnyezni látták.

A környék népe szerint azonban nem Rákóczit vagy Bercsényit vagy a kurucokat sajnálta a Boldogságos Szűz (pedig ugyancsak oka lett volna rá a trencséni vereség, a kurucok csúfos megfutása és a „nemzeti" ügy hanyatlása miatt), hanem Ocskayt, az „árulót" siratta kegyetlen kivégzése, a kuruc kegyetlenség miatt. Látni fogjuk majd, hogy a katolikus Jászságban meg a templomok Rákóczitól való profanizálása miatt suttogott a nép csodákról. Még ennél is többet jelent azonban, hogy a Sárospatakon lefejezett Bezerédivel kapcsolatban is azt beszélték a környéken, hogy sírján megmozdult a föld, mert elevenen temették el (noha – mivel kivégzése nyilvánosan történt – mindenki láthatta, hogy levágták előtte a fejét).

Pedig hát Sárospatak s környékének a népe ma se katolikus, Rákóczi korában pedig még kevésbé volt az. Ezért itt nem Szűz Mária képe könnyezett, hanem a sír mozdult meg. Azt – mindenesetre – ez is bizonyítja, hogy nemcsak a katolikus nép, hanem a kálvinista is nem a szabadsághős Rákóczi, hanem az „áruló" Bezerédi mellett érzett. Egyébként rámutatunk majd, hogy az a nép is kálvinista volt, mely a Wesselényi-összeesküvés kálvinista köznemes szabadsághőseit elfogta, s még a császári csapatok kezére szolgáltatástól is csak a töröktől való félelem tartotta vissza.

Rákóczit csak azok hívták és azok várták, akik semmit se veszthettek, hiszen még otthonuk se volt. A komolyabb elemek, azok, akiknek volt otthonuk, egész másképpen viselkedtek.

Rákóczi levelét (mikor megkezdte manipulációit) maga a francia király ugyan még csak elfogadni se volt hajlandó, Barbesieux hadügyminiszter azonban szóbelileg azt üzente Rákóczinak, hogy ha nem mint magánember fordul hozzá, hanem fel tud mutatni olyan felhatalmazást, melyet a magyarországi főemberek aláírnak, akkor tervezett felkeléséhez fog kapni egy összegben kétmillió livres támogatást és azonkívül havonként 200.000 livrest (a miniszter ezt is a király tudta nélkül, tehát felelőtlenül ígérte s ezért nem is adta ígéretét írásban).

A hiszékeny Rákóczi mindent készpénznek vett (éhes disznó makkal álmodik), s a kért meghatalmazásra, melynek azt kellett bizonyítania, hogy valóban az ország nevében beszél, mindjárt meg akarta kezdeni az aláírások gyűjtését. Azonban „nem csekély megütközésére" (Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története, 35. o.) már Bercsényinél is kudarcot vallott, mert mikor aláírását kérte, még ő is azt felelte neki, hogy ez „nem olyan sürgős". „Ugyanezt a nézetet vallották mindazok, akikkel Rákóczi a francia hadügyminiszter kívánságát közölte." (Hát még ha azt is tudták volna, hogy még a hadügyminiszter is királya tudta nélkül beszélt, s ha ráadásul még azt is tudták volna, hogy Barbesieux már 1701. január 5-én meg is hal?)

Ezért aztán a francia királyhoz intézett, február 21-én Munkácson kelt második levelében maga Rákóczi is azt volt kénytelen írni XIV. Lajosnak, hogy „ez idő szerint nem volt módjában megküldeni a rendek által aláírt meghatalmazást". Itt most mellékes az, hogy ezt őtőle a francia király nem is kérte, sőt minisztere effajta javaslatáról nem is tudott, hanem az a fontos, hogy ennyire nem az ország akarta azt, amit Rákóczi akart.

Mikor aztán elfogatása és megszökése után hazátlanná és vagyontalanná válása miatt kénytelen volt magát elszánni a felkelésre, akár akarta az ország, akár nem, s ezért azok hívására, akiknek az említett okok miatt előnyös volt az újabb felkelés, e célból bejött az országba, egymás után kellett keserűen tapasztalnia, hogy az ország egyáltalán nem azonos azokkal, akik őt hazahívták. Lássuk például akár a már csak felekezeti okokból is mindig hivatalból elégedetlen Debrecent.

E város népe Rákóczi zászlóbontása idején – természetesen csak felekezeti okokból – éppen nagy forrongásban volt. Csak kevéssel előbb (1703 áprilisában) jelent meg ugyanis Lipót azon rendelete, hogy kulcsos városokban nem tűri meg a nyilvános protestáns vallásgyakorlatot. Eszerint tehát Debrecennek is ki kellett volna űzni falai közül a prédikátorokat és minden templomot a katolikus istentisztelet céljaira átadni.

Mivel tudom, hogy egyes olvasóimban Lipót e rendelete nagy megbotránkozást kelt, figyelmeztetnem kell őket arra, hogy ez a nagy botránkozás történelmi tudatlanságból származik. Ebben a korban – csak nem a katolikusok javára, hanem kárára – így volt ez kivétel nélkül minden protestáns európai államban, nemcsak a már tiszta protestáns Skandináv-államokban, hanem Angliában és a protestáns német fejedelemségekben, sőt Svájc protestáns kantonjaiban is (még azokban is, melyekben a lakosságnak majdnem fele volt katolikus). Így volt Hollandiában is, sőt még azokban a délholland városokban is, melyeknek 99%-a volt katolikus. S ezekben az államokban nemcsak a kulcsos (tehát megerősített) városokban volt tilos a nyilvános katolikus istentisztelet, hanem mindenütt, még a falvakban is.

Hazánk és a protestáns külföld között azonkívül még az a „csekély” különbség is megvolt, hogy nálunk Lipót effajta rendeletei többnyire csak rendeletek maradtak, de végre soha nem hajtották őket (Debrecenben különösen nem), ellenben a protestáns államokban, hol a katolikus vallás szenvedett miatta, a valóság is egyezett a rendeletekkel.

A debreceniek jól tudták, hogy nekik olyan császári uruk van, aki eltűri, ha ők fütyülnek a rendeletére (de hát miért rágalmazzák akkor mégis „büszke Bécs rettenetes császárának?!), ezért aztán még csak meg se kísérelték, hogy végrehajtsák a parancsot. Mivel azonban ekkor éppen csak néhány hónapja kapták meg a rendeletet, világos, hogy Rákóczi zászlóbontásakor még nagy volt miatta a felháborodás.

A városi tanács kereken kijelentette, hogy „niksz”, Bécsben pedig tudomásul vették ezt a nikszet, s nagyon meg lettek volna elégedve még azzal is, ha legalább azt sikerült volna elérniük, hogy ezután a katolikusoknak is legyen nyilvános vallásgyakorlatuk és a városi tanács legalább azt megengedje, hogy a katolikusok is építhessenek ott maguknak legalább egy templomot, vagy hogy a városban katolikusok egyáltalán letelepedhessenek, mert ekkor még ez is tilos volt ott nekik.

Úgy látszik, Bécsben nem is azért küldték el még Debrecennek is ezt a kulcsos városokról szóló királyi rendeletet, mintha azt remélték volna, hogy a debreceniek valóban végre is hajtják, hanem mert abban bíztak, hogy talán sikerül a várost legalább annyira megijeszteni vele, hogy hatására a katolikusoknak is engednek a városban vallásszabadságot. Legalább ennek elérésére tárgyalások folytatása céljából királyi biztos is érkezett a városba.

A debreceniek azonban még e kívánság miatt is felháborodtak. Ők még azt is tűrhetetlennek tartották, hogy városukban katolikus templom is épüljön, vagyis hogy nekik is meg kelljen adniuk másoknak azt a vallásszabadságot, melyet a maguk számára oly szenvedélyesen követeltek s melynek állítólagos megtagadása miatt „büszke Bécsnek rettenetes császárát” annyira elrágalmazták.

Most is kijelentették a királyi biztosnak, hogy Palugyai Lénárton, a királyi harmincadoson kívül (aki hivatalánál fogva székelt a városban) egyetlenegy katolikus sincs Debrecenben (már hogy lehetett volna, mikor szabályrendelet tiltotta meg, hogy lehessen), katolikus templomra tehát itt nincs semmi szükség. (Micsoda álnok, képmutató érvelés a vallásszabadság állítólagos bajnokai részéről!) Oly határozottan tagadták meg a király kérését, hogy biztosan látta, hogy ott-tartózkodásának nincs semmi további értelme. El is hagyta a várost.

Láthatjuk az esetből, hogyan lehet történelmet írni és hogyan lehet vele az embereket félrevezetni, sőt a nagy felháborodás miatt egyenesen szabadsághősöket csinálni belőlük. Ha ugyanis azt közlöm velük (mert ez is igaz), hogy Bécs még Debrecenben is el akarta tiltani a kálvinista istentiszteletet, még a katolikusok is felháborodnak s elismerik, hogy a tűrhetetlen vallási elnyomás miatt Rákóczi felkelésére valóban szükség volt.

De miért kellett akkor ez ellen épp egy katolikusnak felkelnie? Talán mert úgy szép, ha a protestánsok vallásszabadságát katolikus védi meg? De hát miért nem akadt ugyanerre a szép dologra Angliában, Hollandiában, Svájcban vagy Erdélyben is egy-egy, a katolikusok szabadságáért fegyvert ragadó protestáns szabadsághős? Hiszen az utóbbi annál indokoltabb lett volna, mert katolikusnak tilos az eretnekség védelme, de a protestánsoknak vallási elveik írják elő a vallásszabadság – tehát nemcsak az ő vallásuk szabadsága – védelmét.

Ha azonban ezzel szemben úgy adom elő a történelmet, hogy a magyar királynak külön biztost kellett küldenie Debrecenbe, hogy ott az uralmon lévő kálvinistáktól kieszközölje a katolikusok vallásszabadságát, sőt, hogy a városban katolikusok egyáltalán polgárjogot kaphassanak, de még így se sikerült semmit se elérnie, még a katolikusok letelepedési engedélyét se, akkor az olvasó Lipótot bizonyára nem zsarnoknak, elnyomónak s „rettenetesnek”, hanem valóban – mint Rákóczi mondja róla – „piissimus”-nak találja, sőt azon csodálkozik, hogy lehetett ennyire a gyügeségig jó? Lipót alatt Debrecenben nem telepedhetett le olyan ember, aki olyan valláson volt, mint a magyar király.

Mindez Debrecenben Rákóczi és Bercsényi zászlóbontása és az országba való beérkezése előtt néhány hónappal történt. Ők tehát Debrecenben egy olyan városra találtak, melynek ugyancsak „kuruc" vezetősége volt. Mégis, mikor Rákóczi megnövekedett csapatai hódító útjukban Debrecen falai alá érkeztek és a város lakóit csatlakozásra szólították fel, olyan mérsékelt volt irántuk a lelkesedés, hogy először (július 21-én) Kassára, a legközelebbi császári tábornokhoz, Nigrellihez, aztán pedig Szolnokon át egyenesen Bécsbe, az udvarhoz küldtek követeket „bejelentvén ebbéli szándékukat s a behódolásra jóváhagyást kérvén". Mert „mit cselekedjünk – szólt a követek utasítása – ilyen extremitásokban (ilyen lehetetlen viszonyok közepette)? Arra, hogy ellenálljunk, nincs erőnk, sem fegyverünk, sem kőfalunk; mezőben (a városfalakon kívül, tehát a kurucok szabad prédájára) minden marhánk, javaink. Ha fegyverkezni kezdünk, elveszünk". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 8. o.)

Persze egy igazi magyar hazafi erre azt mondja, hogy csupán színészkedés volt ez Debrecen tanácsától, hogy a felkelés kudarca esetén a császári megtorlás ellen biztosítsa magát. Egyáltalán nem bizonyítja azonban, hogy a debreceniek nem voltak szívvel-lélekkel Rákóczi mellett. A debrecenieket s általában az akkori kálvinistákat (sőt a maiakat is) ismerve mi is valószínűnek tartjuk, hogy minden alattvalói eskü és kötelesség ellenére, ők sokkal szívesebben lettek volna Rákóczi alattvalói, mint Lipótéi. Ha tehát bizonyosan tudták volna, hogy Lipót marad alul, azonnal Rákóczihoz csatlakoztak volna.

Azonban még ha így fogjuk is fel a dolgot, a debreceniek eljárása akkor is világosan mutatja, hogy valami nagy elnyomás nem lehetett az országban és a debreceniek se nemzeti, se vallási állapotaik miatt nem lehettek valami nagyon elkeseredve akkor, mikor Rákóczi – állítólag a tűrhetetlen elnyomás miatt – fegyvert fogott. Hogy is lehettek volna elkeseredve a debreceniek, mikor abban a kellemes helyzetben voltak, hogy ők nyomhatták el a katolikusokat, nem azok őket?!

A „hazafias" hírverés azt hangoztatja, hogy 1703-ban azért tört ki a Rákóczi-felkelés, mert a magyar nép szenvedéseinek kelyhe már színültig telt (a debrecenieké különösen, mert hiszen épp ez évben szólították fel őket arra, hogy űzzék el lelkészeiket és adják át minden templomukat a katolikusoknak). A debreceniek tehát csak azért kérték Bécs engedélyét a meghódolásra, hogy Bécset félrevezessék.

De kérdem: szokott-e, sőt egyáltalán tud-e a már vízben fuldokló színészkedni, mint a debreceniek állítólag csak színészkedtek kassai és bécsi követeikkel? Aki már összeroskadóban van a terhek alatt, aki már végsőkig elkeseredett az inzultusok miatt, az minden, csak nem színész. De aki őszintén lelkesedik (a jelen esetben a magyar szabadságért), az szintén nem lehet ugyanekkor színész is. A debrecenieknek tehát vagy őszintén nem kellett Rákóczi, vagy ha kellett s így követeiket csakugyan hazudni küldték Kassára és Bécsbe, Rákóczihoz való csatlakozásuknak akkor se lehetett valami tűrhetetlenül nagy nemzeti vagy vallási elnyomás az oka. Ők ez utóbbi esetben egyszerűen csak nyughatatlan, az alattvalói hűséggel és esküvel mit sem törődő, értéktelen magyarok voltak, akik királyuktól megérdemelték volna, hogy elbánjék velük, de az elnyomás miatt tűrhetetlenül elkeseredett emberek semmiképp se lehettek.

Annyi mindenképpen kétségtelen, hogy Debrecenben 1703-ban nyoma se volt annak a lángoló hazafias lelkesedésnek, mely minden szabadságharcnak éppen a kezdetét jellemzi a legjobban és amelyet minden eszményi lelkű magyar Rákóczi mozgalmával kapcsolatban is elképzel. Ki gondolta volna, hogy még az a kálvinista Róma (Debrecen) is, melynek népét mindig minden magyar szabadságharc legjobb talajának gondoltuk, akkor, mikor a sötét magyar éjszakában a szabadság várva várt csillaga végre felragyogott, a császári tábornokhoz és Bécsbe küld követeket, hogy engedélyt kérjen a hozzá való csatlakozásra s ott mentegeti magát amiatt, hogy csak azért nem lövi le azonnal ezt a csillagot a magyar égről, mert nincs meg hozzá a kellő ereje? Az még csak eszébe se jut, hogy örüljön e várva várt csillagnak, de az igen, hogy lelője.

Gyöngék a falai – mentegetőzik –, nincs fegyvere, s ha szembeszegül a gonosszal (értsd: a szabadság fényes csillagával) terményeit felgyújtják, állatait elhajtják. Engedélyt kér tehát

Bécstől, hogy meghódolhasson, mert világos, hogy csak kénytelenségből teszi. Ezt a bécsi engedélyt olyan fontosnak tartja, hogy még a Bécsbe küldendő követség nagy költségeit se sajnálja.

Hol van itt az elszántságnak, a lelkesedésnek, az önzetlenségnek akár csak a leghalványabb nyoma is? Pedig ha valakitől, akkor a debreceniektől vártuk volna ezt legjobban s vagyonosságuknál fogva éppen ők tudták volna támogatni is a „szent" mozgalmat a legjobban. Jókai Mór „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben" című művében Debrecenről írt cikkéből megtudhatjuk, hogy katonával akkor se támogatta a város Rákóczi mozgalmát, mikor Rákóczi már az egész ország ura volt s így már kénytelen volt támogatni, hanem katonaállítási kötelességét ekkor is pénzzel váltotta meg. Ki gondolta volna? Rákóczi azonban jobban ismerte a tényleges helyzetet, mint a mai magyar lelkesedők s még ezzel is megelégedett.

De ahogyan a debreceniek csak akkor csatlakoztak Rákóczi szabadságharcához, de akkor is csak oly fokban, amikor és amennyire kénytelenek voltak (azaz hogy elkerüljék a kurucok bosszúját), éppúgy tett az országban minden ember, aki csak valaminek is számított. Így csináltak még azok is, akik protestánsok voltak, mint a debreceniek. Például még az a Felső-Tisza menti teljesen kálvinista nemesség is, melyet az országba bevonuló Rákóczi és Bercsényi legelőször útjában talált.

Sőt a közönyben ezek még Debrecennél is tovább mentek s nemcsak az volt a „bűnük", hogy nem fogta el őket a hazafias lelkesedés s Rákóczihoz nem csatlakoztak, hanem először még a király iránti kötelességüknek is eleget tettek és fegyverbe álltak Rákóczi ellen és a király (akarom mondani: büszke Bécsnek rettenetes császára) mellett, mint erre is mindjárt hozunk majd fel adatot.

Mikor pedig már a kurucok felülkerekedtek, ugyanez a nemesség még jószágai elpusztítását és állatai elhajtását is eltűrte s gazdaságát otthagyva inkább a környékbeli várakba zárkóztak, melyeket Rákóczi természetesen mindjárt az elején még nem tudott bevenni, hogy, ha vagyonuk el is pusztul, legalább a maguk és családjuk puszta életét megmentsék, de mégse csatlakoztak Rákóczihoz. Hogy lehet mindezt megmagyarázni, ha a nemzetre tűrhetetlen elnyomás nehezedett és mindenki epedve várta a nemzet megmentőjét?

Ha a nemesség csatlakozott volna Rákóczihoz, az nem jelentene semmit, mert semmi bizonyíték se lenne amellett, hogy nem csupán amiatt csatlakozott-e, mert létét és vagyonát féltette. A Felső-Tisza vidéke ugyanis kissé túl messze volt Bécstől, semhogy itt meg tudta volna védeni azon hívei érdekeit, akik kitartottak mellette. A kurucok a király mellett kitartóknak felgyújtották volna falvait, udvarházait, majorjait és terményeit, elhajtották volna állatait, maga az illető nemes pedig a legjobb esetben elmenekülhetett volna. A családja azonban már bajosan. Világos tehát, hogy ezt a sorsot mindenki igyekezett volna elkerülni az idejében való meghódolással.

Mit szóljunk azonban, mikor azt látjuk, hogy a magyar nemesség még ennek ellenére és ilyen helyzetben se csatlakozott, hanem birtokait, azok felszerelését és állatállományát a kurucok prédájául hagyva a környéken lévő várakba vonult családjával s oda zárkózott be a kurucok elől. Így csinált még a Felső-Tisza mente kálvinista köznemessége is. Pedig hát Rákóczi a környék legelőkelőbb és leggazdagabb főura volt, akitől azelőtt megtiszteltetésnek vették, ha valamely köznemes szomszédjával szóba állott. Most a kedveskedése is hiábavaló volt. Nyilvánvaló tehát, hogy egy-két kivételtől – melyet a nyughatatlan természet megmagyaráz – eltekintve senki, még a kálvinisták se tekintették Rákóczit hazájuk és maguk szabadítójának, szabadsághősnek, hanem társadalmilag lesüllyedőnek, rossz útra térőnek, akitől még áldozatok árán is tartózkodni kell.

„Hazafias" történetírásunk ezt a neki kellemetlen, sőt elveivel összeegyeztethetetlen jelenséget úgy próbálja kimagyarázni, hogy a nemesek eleinte azt hitték, hogy parasztlázadással van dolguk s ezért viselkedtek vele szemben eleinte idegenül. Ez a magyarázat azonban semmiképpen se bírja ki a bírálatot.

Hogy nézhette volna valaki közönséges parasztlázadásnak azt a mozgalmat, melynek élére az erdélyi fejedelmek utóda és Magyarország leggazdagabb földbirtokosa állott? Ha már Rákóczi lett e parasztok vezére, akkor már minden nemes tudhatta, hogy az a mozgalom nem irányulhat a nemesség ellen, még akkor se, ha maguknak a benne részt vevő parasztoknak meglett volna hozzá a hajlandóságuk. Meg aztán látniuk kellett azt is, hogy jelszavaik tisztán hazafiasak voltak. A nemesség elleni gyűlöletnek, annál kevésbé az ellenük való izgatásnak nyoma se volt bennük. A parasztlázadás elől, mely alig néhány évvel azelőtt volt a vidéken, Rákóczi egyenesen Bécsbe menekült, nem pedig az élére állt.

Ha az országban akkor valóban elnyomás lett volna s mindenki úgy sóvárgott volna a szabadító után, mint történetírásunk beállítja, akkor minden magyar, akkor minden magát hazafiasnak nevező mozgalmon kapva kapott volna, de különösen azon, melynek élén a régi szabadsághősök ivadéka, egy Rákóczi állt, akinek dédapja egyszer már fegyverrel vívta ki a magyar szabadságot és a Felső-Tisza vidéke vallásának szabadságát; akinek egyik nagyapja a vérpadon múlt ki azért, mert szabadságot akart a magyarnak, s akinek az apját is csak egyedül nagyanyja tudta megmenteni a vérpadtól. Lehetetlenség, hogy ezek után egy Rákóczi vezette (nemzeti) mozgalmat egyszerűen csak parasztlázadásnak nézett volna a környék protestáns nemessége.

Ha valóban olyan nagy lett volna itt az elnyomás, mint történetírásunk állítja, s olyan nemes lelkűek és szabadságszeretők az emberek, mint közvéleményünk gondolja, akkor a környék nemessége a felkelést még akkor is örömmel üdvözölte volna, ha valóban bizonyos nemesellenes parasztlázadás jellege is lett volna, vagy attól is lehetett volna félni, hogy ilyenné fajul.

Mikor ugyanis tűrhetetlen igában él egy társadalom s emiatt már évtizedek óta türelmetlen, ideges, mikor emiatt várva várja a szabadítót, akkor az előfordulhat (s ugyancsak gyakran elő is fordul), hogy hirtelen örömében még a méltatlant, sőt a szélhámost is szabadítóként üdvözli s tárt karokkal fogadja, de az, hogy még az igazi szabadítótól is, akinek már a neve is biztosíték számára, tartózkodjék, gyanúval nézzen rá, hidegen legyen iránta, elnyomója váraiba meneküljön előle s csak akkor ismerje el, hogy megváltójával van dolga, mikor már jaj neki, ha ezt el nem ismeri, mert a vár, melybe menekült előle, megváltója kezébe került, az már semmiképpen se lehetséges.

Ha 1703-ban olyan lett volna nemzeti és gazdasági szempontból hazánkban a helyzet, amilyennek „hazafias" szellemű történetírásunk lefesti, akkor az lehetséges, hogy a magyar nemesség (még akkor is, ha katolikus volt, nem kálvinista) eleinte még a parasztlázadást is magyar szabadságharcnak nézze és lelkesedjék érte, de az nem, hogy a nemzeti szabadságharcot nézze parasztlázadásnak, melynek ráadásul még a leggazdagabb magyar mágnás áll az élén, s ahhoz a Rákóczihoz legyen eleinte hideg, gyanakvó, sőt ellenséges, aki azért került börtönbe, majd a halál árnyékába, majd szerencsés megszökése után azért lett vagyontalan hontalanná, hogy hazáján segítsen. Azt mondják, az elkeseredett ember még az ördöggel is szövetkezik. A mi őseink 1703-ban annyira nem voltak elkeseredve, hogy eleinte még egy Rákóczival se voltak hajlandók szövetkezni.

Az érv tehát teljesen tarthatatlan érv s lélektanilag összeegyeztethetetlen azzal az állítólagos idegen elnyomással, melynek történetírásunk a felkelést tulajdonítja s melynek alapján megokoltnak, jogosnak, nemzetinek és hazafiasnak tartja. Jól láthatjuk, hogy Rákóczi kortársai és nemestársai éppen nem tartották felkelését ilyennek, pedig hát a nemzet állapotát bizonyára jobban ismerték, mint azok, akik ma „hazafiasan" írnak róla.

A bolsevizmus uralma alatt minden magyar a háborút kívánta és várta. Mikor figyelmeztettem őket, hogy az mérhetetlen szenvedéssel fog ám majd járni, ránk is atombombák fognak hullani s azoktól mi is elpusztulunk, azt felelték: Bánom is én! Akinek el kell pusztulnia, pusztuljon; ha én is köztük leszek, pusztuljak én is, csak az szűnjön meg, ami ma van, s legalább azok, akik megmaradnak, legyenek szabadok és boldogabbak, mint mi.

Miért nem mondták Rákóczi korának magyarjai is azt, hogy nem bánom, ha parasztlázadás is, mert legalább magyar parasztlázadás (és ráadásul még kálvinista is) s inkább parancsoljanak itt magyar parasztok (kivált mikor úgyis egy Rákóczi parancsol azoknak is, tehát szó sincs paraszturalomról), mint a minket kifosztó, asszonyainkat megbecstelenítő, önző, gyűlölt idegenek? Bizonyára azért nem, mert azok az „idegenek" nem fosztottak ki bennünket, se asszonyainkat meg nem becstelenítették, önzőbbek se voltak egy cseppet se mint mi, gyűlölni pedig még úgy se gyűlöltek ők bennünket, mint mi őket.

Szabadságharcnak tehát nem nézte Rákóczi mozgalmát a magyar, de az igaz, hogy eleinte nyers, vad, dologtalan emberek rabló hadjáratának tartotta, mert az elején ilyenforma is volt. „Hazafias" történetíróink is elismerik, hogy a mozgalomnak eleinte valóban csak ilyenfajta követői voltak s csak Rákóczi és Bercsényi alakította át idővel mássá. Mi azonban már éppen elég bizonyítékot láttunk rá, hogy ez az átalakítás csak legfeljebb részben sikerült s Rákóczi tömegei lényegükben mindig megmaradtak ilyeneknek.

Az a nemesség, mely a vidéken élt, a mozgalom szervezőit és vezetőit személyesen ismerte, ezt természetesen nagyon jól tudta s tudta jól azt is, hogy kutyából sose lesz szalonna, még akkor se, ha Rákóczi és Bercsényi még úgy megpróbálja is. Tudta, hogy nem ezek a nyers, vad, dologtalan tömegek válnak majd szabadsághősökké és szent eszmék hordozóivá, hanem Rákóczi és Bercsényi lettek lázadókká és felségsértőkké s ők alacsonyodtak le azáltal, hogy ennek a tömegnek élére álltak. Ezért tartózkodtak a mozgalomtól akkor is, mikor már rég Rákóczi és Bercsényi állt az élén, tehát már semmiképpen se nézhették parasztlázadásnak; ezért óvakodtak tőle még vagyonuk, sőt életük kockáztatása árán is.

Pápay János, az ecsedi uradalom prefektusa írja 1703. július 19-én Ecsedről gróf Csáky Istvánnak Szatmárra: „Ide érkezvén parancsolatja Rákóczi úrnak, őnagyságának, midőn az itt való bíró megértette volna: mindjárt kapta magát s hírem s akaratom ellen is Rákóczi úrhoz ment." Pápay János hangsúlyozza levelében, hogy ebben ő nem bűnös, mert ő „az itt való egynéhány nemességgel" kitart a király hűségében. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 12. o.)

Tehát eleinte még a Rákóczi-birtokon is csak a parasztbíró engedelmeskedik a szabadsághősnek felcsapott Rákóczi felhívásának (ő is csak annyiban, hogy legalább elmegy meghallgatni, mit akar), de már Pápay, az értelmiségi ember, az uradalmi prefektus s vele a többi értelmiségi semmi közösséget se vállal vele. Pedig maga Pápay is kálvinista volt. Látszik rajtuk, hogy komoly, értelmes emberhez nem illőnek tartották a csatlakozást.

Később természetesen maga Pápay is kuruc, sőt Rákóczi egyik bizalmas belső embere lett, sőt kuruc lett maga gróf Csáky István is. Hogy miért, azt már ez a levél is sejteti: „Bizonyosan írhatom nagyságodnak – folytatja Pápay –, már mintegy ötvenig való kuruc Károly (Nagykároly) alatt s Fény-Vada körül nyargalózik, maga pedig Rákóczi Vaján volt ma. Úgy tapasztaljuk, hogy minden felől csak szaporodik szüntelenül".

Gróf Csáky István, a címzett, ezt írja 1703. július 29-én Szatmárról Barkóczynak Kassára: „Tegnap két hete a Tiszánál lött csatánkat voltaképpen megírtam kegyelmednek. Harmadnap múlva Naménynél, Aranyosnál általkeltek a Tiszán, holott most is kétszáz emberük őrzi azon réveket és Kisvárda alá mentek… Kállót is csak megpiszkálták, Károlyt hasonlóképpen rémítették. Diószeget Gronczfeldtül elfoglalták, praefectusát levágták, találtak nála 8000 forintot, bort pedig igen sokat."

Azért lettek tehát e szereplők később maguk is kurucok, mert kénytelenek voltak; mert ha nem akartak volna azzá lenni, akkor el kellett volna még idejében menekülniük a vidékről és mindenüket otthagyniuk. Később már a menekülés is késő lett volna. Láthatjuk e levélből, hogy a diószegi prefektust megölték, mert kitartott királya hűségében, 8000 forintját elrabolták, borát megitták. Csoda-e hát, ha a másik prefektus, az ecsedi, aki ráadásul Rákóczi alkalmazottja volt egyébként is, ez a Pápay János, hamarosan nemcsak kuruc, hanem egyenesen Rákóczi bizalmi embere lett. Csak nem várhatjuk tőle, hogy megvárja, míg ő is diószegi „kartársa" sorsára jut.

De ha azt látjuk, hogy még Rákóczi tisztviselői s később bizalmasai is csak így lettek kurucokká, akkor ne akarjuk elhitetni a magyar közönséggel, hogy a magyar nemesség eleinte csak azért volt tartózkodó, sőt ellenséges, mert azt hitte, hogy közönséges parasztlázadással van dolga, mihelyt azonban meggyőződött róla, hogy szabadságharc, mégpedig minden magyar szabadságharcok legdicsőbbike az, ami kibontakozik előtte, szívvel-lélekkel hívévé lett. Ezt a feltevést ugyanis éppen eléggé megcáfolja még a kuruc tisztek viselkedése is a csatákban.

Olyan magyar nemesek számára, akik rögtön csatlakoztak a mozgalomhoz, eleinte se volt parasztlázadás ez a mozgalom, mert az ilyen nemesek jószágait nem bántották, sőt még a zsákmányolt dolgokból is kaptak, ha volt hozzá lelkiismeretük, hogy elfogadják. Az olyan magyar nemesek számára viszont, akik végig kitartottak a király hűségében, nemcsak az elején volt a mozgalom parasztlázadás, hanem az maradt végig, mert azok jószágait nemcsak a lázadás elején pusztították, hanem a végén is, sőt akkor még jobban, mint az elején. A jobbágyaikat pedig Rákóczi egyenesen eltiltotta uruknak köteles szolgáltatásaik teljesítésétől.

A magyar nemesség sehol se csatlakozott önként Rákóczihoz, még a protestáns nemesség se, hanem megvárta, hogy erre a viszonyok rákényszerítsék. Míg ennek ideje el nem érkezett, még jószágai elpusztítása árán se csatlakozott. Csak akkor állt a kurucok közé, illetőleg csak akkor tette le a hűségesküt Rákóczira, mikor már a szó szoros értelmében kénytelen volt, mikor más választása már nem volt, mikor helyette már csak a nincstelenséget és a földönfutást választhatta, sőt még azt se, mert már Rákóczi foglya volt.

Pápay János ecsedi prefektus például úgy lett Rákóczi hívévé, hogy az ecsedi vár akkor már nem volt vár, mert a császáriak nagyrészt lerombolták. Ezért Rákóczi 200 emberével hatalmába kerítette s Pápayt foglyul vitték elébe. Pápay tehát még akkor is kitartott királya mellett s még akkor is lázadásnak, nem pedig szabadságharcnak tekintette Rákóczi mozgalmát, mikor már Rákóczi emberei elfoglalták Ecsedet. Mikor aztán már fogoly volt, csak azért választotta inkább a kurucságot, mert másképp legfeljebb az örökös rabságot választhatta volna.

Ki hiszi el tehát ezek után Rákóczi e később legbenfentebb emberéről, hogy azért vált lelkes kuruccá, mert noha addig eszébe se jutott, de börtönében végül belátta, hogy Magyarország valóban csúnyán el volt eddig nyomva, igája már egyenesen tűrhetetlen volt és hogy Rákóczi lett a szabadítója?

Az igazság az, hogy Pápay volt rab, nem pedig a nemzet; Pápayra nehezedett tűrhetetlen iga, a rabság igája s ettől akart szabadulni akkor, mikor végül „belátta", hogy Rákóczinak van igaza s ő és nemzete és felekezete eddig Lipót igájában volt. Bilincstől sose nyílik ki az ember esze, legfeljebb elveszik tőle, de feltétlenül meggyöngül (legtöbbször egészen el is vész) az akaratereje, ellenálló képessége. Ez történt Pápayval is s ezért lett belőle végül kuruc.

Márki (I., 268. o.) és Thaly (A Bercsényi-család, III., 13. o.) egyaránt azt írja, hogy a szabolcsi nemesség (pedig hát többségében még ma is kálvinista) „a mocsarakkal körülvett kisvárdai várba zárkózott" (Márki) Rákóczi elől. Ilyen messze volt tehát az érte való lelkesüléstől s ennyire nem akart szabadulni a „tűrhetetlen" bécsi igából. Pedig hát ez a viselkedés ugyancsak kockázatos volt számára, mert hiszen abban az esetben, ha a lázadás győz (nyolc hosszú éven át tudta is magát tartani és uralkodott az ország felett), az ellenállással érvényesülését, vagyonát, sőt életét kockáztatta. De a szabolcsi nemesség még kockázatot is vállalt, csakhogy a Rákóczi által kínált szabadságtól szabaduljon és a tűrhetetlen német igában továbbra is megmaradhasson. Elhihető-e tehát, hogy valóban iga volt rajta, sőt az iga egyenesen tűrhetetlen volt?

„A várat Rákóczi seregének egy része körültáborlá. A fejedelem fölhívta őket a hódolásra, a hajdúság pedig rőzsekötegekkel és deszkákkal rakva meg a magas tornyok védette erődöt környező mocsarat, megrohanással fenyegetőzött" (Thaly). A bentlévők azt felelték Rákóczi felszólítására, hogy „ellenségeskedést nem tesznek, csupán az események fejlődését akarják még megvárni, azután majd elválik". A kurucok erre egyelőre békén is hagyták őket. Mikor aztán a várban levők később megtudták, hogy már Kálló is kuruc kézre került, ők is meghódoltak.

Ezek a szabolcsi nemesek viselkedésükkel a legfélreérthetetlenebbül tudtunkra adták, hogy magyar sérelmekről ők nem tudnak, ilyesmit nem éreztek s szabadságharcot egyáltalán nem tartottak szükségesnek. Azokat, akik mégis fegyvert fogtak királyuk ellen, rosszat cselekvőknek tartották, s csak kénytelenségből csatlakoztak hozzájuk akkor, mikor már látták, hogy a hatalom egyelőre az ő kezükben van s így mást már nem tehetnek. Világos ugyanis, hogy nem voltak akkora jellemek, mint Koháry István vagy a kurucoktól kivégzett Zichy. A spanyol örökösödési háborúban a nyugati harctéren teljesen lefoglalt császárnak egyelőre még nem volt akkora ereje, hogy ugyanakkor magyar híveit is megvédje.

A középnemesség soraiból legelőször a (természetesen szintén kálvinista) Ilosvayak csatlakoztak Rákóczihoz, de ők is csak azért, mert már régebbi eredetű személyes szeretet és családi kapcsolatok csatolták őket hozzá. Jellemző azonban, hogy mindezek ellenére még ők se csatlakoztak azonnal. A főnemesség köréből az első csatlakozó az idegenvérű báró Melith Pál volt (a nemesi előneve is „brebiri" volt, egyébként pedig ő volt a család utolsó sarja). Melith is protestáns volt természetesen, hiszen a csatlakozás fő oka ez volt. A Habsburgokkal szemben a protestánsoknak voltak tényleges (ha nem is nagy) sérelmeik, nem pedig a magyaroknak.

Hogy e gyors csatlakozása miatt milyen hízelgő véleménye volt erről a Melith Pálról főnemes társainak, láthatjuk gróf Csáky Istvánnak 1703. július 29-i, Barkóczy Ferenchez Kassára intézett, már említett leveléből, amelyben így ír: „Az hajdúvárosiaknak volt követjek Rákóczinál; Melith Pál kuruccá lött, szépen végzi jóemlékezetű famíliáját! Somlyai, Kállói, Károlyi és más helyeken letelepedett katonaság s hajdúság seregestül mennek hozzájuk… Az Tiszán innen levő nemesek is jobbára oda mentek (ez a „Tiszán innen" természetesen számunkra a Tiszántúlt jelenti) és úgy Bereg és Ugocsa is. A parasztság is actu fóttal (Thaly azt mondja, hogy ez azt jelenti: csoportosan) megyen; bizony igen szaporodnak."

Ha valaki itt azt kérdi tőlünk, hogy „a hajdúvárosiak", a „katonaság" és a „parasztság" miért állt át, azt feleljük, hogy a parasztság azért, mert az a része, mely nem szeretett dolgozni s unta az egyhangú életet, ezáltal megszabadult a földesúri kötelességtől s legalább egy időre könnyebb életet szerezhetett magának (de láttuk már, hogy vesztett csaták után így is mindig hazaszéledt, aratáskor pedig akkor is, ha nem vesztettek csatát), a hajdúság és a katonaság pedig azért, mert a császártól zsoldot bizony igen rendetlenül kapott, Rákóczi pedig a francia segélypénzekből eleinte jól fizetett, s mint láttuk már, a jó fizetés híre még a valóságnál is nagyobb volt.

Hogy később miért lett meggyőződése és kezdeti éppen ellentétes viselkedése ellenére a magyar nemesség, sőt főnemesség is kuruccá, azt jól láthatjuk a már idézett gróf Csáky István esetéből. Bereg-Ugocsa megyei főispán volt, s annak ellenére, hogy sógora volt Bercsényinek, eleinte nemcsak nem csatlakozott, hanem a tiszaháti és szatmári kálvinista nemesség élén fegyverbe is állt Rákóczi és sógora, Bercsényi ellen és a kuruc seregekkel szemben a tiszabecsi hídfőt védte. Bercsényi írt neki: „Csáky István sógor uramnak ajánlom köteles szolgálatomat. Legyen veszteg őkegyelme. Hitem szerint se magának, se jószágának nem lesz kára… Költ polyánkai táborhelyünkben 8 Julii 1703. Gróf Bercsényi Miklós."

Látjuk tehát, hogy se hazáról, se szabadságról nincs szó, hanem egyedül a haszonról vagy kárról. (Nem csoda hát, ha később, mint kuruc tábornok, oly „vitézül" támadta Csáky a liptói sáncokat. De hát láttuk, hogy tábornoktársai se voltak vitézebbek nála.) Sógora e levelére Csáky megtántorodott, otthagyta a tiszabecsi tábort és hazament (mint ahogyan később a kurucok is szokták, mikor elkedvetlenedtek). Mivel azonban az ember többnyire csak lassan szokott lesüllyedni eredeti erkölcsi magaslatáról, mert lelkiismeretét csak lassan sikerül elhallgattatnia, aztán meg mert akkor még nem is volt olyan biztos a kurucok felülkerekedése, de viszont azon a vidéken akkor már, mint királypárti, nem szerepelhetett Csáky, először csak semlegessé lett, bevette magát Szatmár várába s egy darabig ott élt biztonságban a németek között. (Ez se adott azonban végleges biztonságot, mert később a kurucok Szatmárt is bevehették.)

Csáky „jó" példájának hatására természetesen a vezérlete alatt összegyűlt nemesség nagy része is hazaszéledt. Megrendült a bizalmuk királyuk ügyének sikerében, mikor látták, hogy még katolikus főispánjuk se bízik már nagyon benne. Az azonban már ezeknek a kálvinista nemeseknek se jutott eszükbe még ekkor, hogy a király seregéből egyenesen Rákócziéba álljanak. Akadtak azonban természetesen köztük, kik nagyobb jellemek voltak katolikus főispánjuknál. Például a kálvinista Kende Mihály ekkor se ment még haza, sőt egyáltalán nem ment soha haza, mert hamarosan hősi halált halt királyáért és Rákóczi ellenében a tiszabecsi hídfő védelmében. (De nagy lehetett az a Lipót-féle elnyomás!)

Károlyi Sándor, a Szatmár megyei főispán, ez időben éppen Bécsben volt. Ezért a szatmári német parancsnok, Csákyt hívta fel, hogy helyette a szatmári nemességet Rákóczi ellen fegyverbe szólítsa.

A hazafiaknak itt meg kellene lepődniük, mert ők, akik a nagy elnyomásról szóló meséket elhitték, bizonyára azt gondolták, hogy a német parancsnok ilyenkor Szatmárból egyszerűen kiküldte fegyveres németjeit s azokkal hajtatta a várba a nemeseket, akik Szatmárban úgy is többnyire hétszilvafások voltak, s akiket a Felvidéken, még akkor is, ha nem hétszilvafások voltak, a kurucok, mint látni fogjuk, egyszerűen felakasztották, ha labanc módra viselkedtek, ugyanakkor pedig ki is rabolták őket, megitták, sőt földre eresztették a borukat és megbecstelenítették lányaikat.

Látjuk, hogy az igazság az volt, hogy csak akkora volt az elnyomás, hogy a császár seregeinek parancsnoka mindent a magyar főispánnal csináltat, s még gondolni se mer arra, hogy ő maga soroztasson Rákóczi ellen.

Csáky, hogy színt ne kelljen vallania, most már beteget jelentett s felháborító lelkiismeretlenséggel éppen Melith Pált bízta meg a maga helyettesítésével. Melith Pál aztán összegyűjtötte a megye nemességét, élükre állt, de természetesen nem Rákóczi, hanem a király ellen. Láthatjuk belőle, hogy mi bizony annyira nem voltunk elnyomva és kizsákmányolva akkor, mikor Rákóczi itt a magyar szabadságért zászlót bontott, hogy Lipót németjeinek parancsnoka annyira tiszteletben tartotta a magyar nemesség szabadságát, hogy egyenesen maga alatt vágta a fát túlságos tiszteletben tartásával.

Melith Pál első dolga volt, hogy seregével elment Nagykároly alá, ahol Bécsben járó férje távollétében felesége, Barkóczy Krisztina, volt a várban a parancsoló. „Szavaiból kezdtem észrevenni – írja Károlyiné –, hogy nem szintén jó helyen jár elméje… Ijesztett mindenképpen s alattomban szolgáimat s úgy katonarendeket csalogatott; melyet megértvén intettem: Jól meggondolja végét dolgának, nem semmi lévén felkent királyát embernek elárulni. Uramnak, karját, tarsolyát, nyári páncélingét, puskáját kérte tőlem kölcsön. Nem tudom, mit akart vélek. (Nem úgy viselkedett, mint egy igazi későbbi kommunista?) Egyebet rajtam nem csalhatott (tehát Károlyiné közönséges csalónak tartotta), hanem egy olcska kardját elvitte uramnak, úgy adván neki, hogy Szatmárt megcsináltatja (tehát valóban csaló volt). Ez meglévén, még ebédre se marasztottam. Alig vártam, hogy kimenjen innen, észben vévén gonosz szándékát… Éppen mindenestül kuruc kézben adott volna. Azok is, akik innét kuruccá lettek kiszökvén, mind az ő istentelen csalogatási miá lettek." (Látjuk tehát, hogy a későbbi kuruc generális özvegye ekkor még milyen megbecstelenítő gonoszságnak tartotta azt a kurucságot!)

Ezután Melith Pál tanácsára maga Bercsényi írt az asszonynak július 3-án. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy közben Károlyiék ocsvai udvarházát Esze Tamás július 17-én bosszúból és elrémítésül felverte, kirabolta és felgyújtotta. Bercsényi így ír:

„Úgy látom kegyelmed meg nem elégszik azzal, hogy kegyelmed ura maga hazafiúságáról nem emlékezvén pártoskodik édes hazánk régi szabadsága ellen, melynek helyreállítására és országot nyomorgatásából való felszabadítására indult az méltóságos fejedelem. (Láttuk, mi lett később a kurucok miatt az „édes" hazából. Az is jellemző, hogy a király és az alkotmány mellett kitartókat nevezi Bercsényi „pártoskodóknak". De hát a kommunisták is a földbirtokosokat nevezték földjük „bitorlóinak", azt az állapotot pedig, melyben még sokszor a

leghősiesebb katolikusok se merték hittanra beíratni gyermekeiket, „szabad hittannak". Az is érdekes, hogy Bercsényi Rákóczit már ekkor is fejedelemnek nevezi. Mi címen?)

„Igazán csudára méltó dolog, hogy inkább a nyomorúságot, mint a szabadságot keresi és keresheti valaki." (Látjuk tehát, hogy maga Bercsényi is elismeri, hogy azok, akik a király mellől Rákóczihoz álltak, „a nyomorúságot" cserélték fel „a szabadsággal". Pedig hazaszeretetre, meggyőződésre vagy önzetlenségre csak akkor lett volna szükség, ha fordítva lett volna a dolog.)

„De annyival is nagyobb csudára valló, hogy kegyelmed asszonyember lévén, maga és jószága veszedelmével nem gondolván, nemhogy az méltóságos fejedelem előtt embereivel legalább bejelentette volna magát, de még az kuruc rabokat is (akiket Dolhánál ejtett az ura) Szakmárra praktikálta (a németek kezére játszotta), melyeket erővel ki nem vittek volna, ha kegyelmed németeskedése utat és alkalmatosságot nem nyújtott volna.

„Ehhez képest, mint régi jóakarója kegyelmednek, adom értésére, intem és javallom kegyelmednek: ne berzenkedjék kegyelmed!… Emlékezzék meg asszonyi erőtlenségérül, az vakmerőségnek és vitézkedésnek hagyjon békét és alkalmaztassa magát az üdőhöz, küldjön az méltóságos fejedelemhez, különben hitesse el magával, hogy kegyelmed urának cselekedeti nagyobb emlékezetben leszen és semmi külső, belső jószágára kegyelmed számot ne tartson. Élete is az kegyelmetek ellen felháborodott hadak előtt mind marad, hacsak nem alkalmaztatja kegyelmetek magát, nem tudom." (Németországban a nácik is „védőőrizetbe" vették azokat a papokat, akiket letartóztattak, azaz úgy viselkedtek, mintha csak „a hazafiatlan" viselkedésük miatt felháborodott tömeg meglincselése ellen akarták volna őket megvédeni. Gyáros László, a kommunista magyar állam tájékoztató hivatala elnökének kijelentése szerint Mindszentynek is csak azért volt jó helye az amerikai követségen, mert másképp kárt csinált volna benne a felháborodott és „hazafias" magyar nép.) „Kiről Isten s világ előtt tudományt teszek és általam az méltóságos fejedelem is, hogy kegyelmetek magoknak tulajdonítsa veszedelmét."

Így kellett tehát csalogatni, sőt rémíteni a magyar nemességet, hogy végül lássa már be, hogy Bécstől mennyire el van nyomva és hajlandó legyen szóba állni megszabadítójával.

Károlyi Sándor felesége igen gazdálkodó asszony volt. Hiszen ők ketten az urával szerezték a rengetek Károlyi-vagyon legnagyobb részét. Féltette is nagyon a jószágait, igen érzékenyen sújtotta minden anyagi kár. Mégis ahelyett, hogy „a méltóságos fejedelemnek" hódolt volna, még Bercsényi e levelét is átküldte a szatmári német parancsnoknak, hogy ezzel is bizonyítsa a királyhoz való hűségét.

Erre aztán július 25-e reggelén újra megjelent Nagykároly előtt Melith, de most már száz kuruc lovas kíséretében. Elkiáltotta magát: „Itt van igaz kuruc Melith Pál!" (Mint láthatjuk, ekkor még csak az ilyen bolondos emberek lettek még kurucok.) Most egy újabb, már sokkal keményebb hangú levelet küldött be, melyben többek közt már tatárokkal is fenyegette a vár úrnőjét. Ő azonban még erre se ijedt meg, hanem a várból ágyúszóval felelt rá. Csákynak írt levele azonban mutatja, hogy már mégis megijedt és kezdett puhulni:

„Ma majdan estig szeleskedett itten. Izengetett, hogy addig el nem mégyen, míg meg nem vészi (a várat); nyargalózott. Elég port, golyóbist kell-e miatta vesztegetni. Az krasznaközi nemesség vele vagyon. (Ezek tehát ekkor már behódoltak.) Kit erővel, kit csalárdsággal vitt el. Már csak attól félek, az többi kurucokat is ellenem gyújtja, s ami kevés barmaim még maradtak, azokat is elhajtja. Éget, pusztít, az mit talál. Magamat Isten kegyelméül tülök nem félthetem, hajdúim elegen lévén, de elég az, hogy jövendőre való szükséges táplálásaimat sem remélhetem, ha mindenem így prédára kel, ha így fenyegetőznek, kiben kétség nem lehet. Valóban megesik nekem az uram őkegyelme nagy vitézsége (tehát már kellemetlen neki, hogy az ő ura verte meg Dolhánál Esze Tamásékat), kire sem hivatala, sem kötelessége nem kinszerítette, hogy vármegyéjéből annyira kimenjen. (Dolha ugyanis nem Szatmárban, hanem Máramarosban van.) Azért kell minden külső javaimtól megfosztatnom, kit más őfelsége híveivel szemben nem cselekszenek."

Joggal féltette Károlyiné „kevés barmait" és „szükséges táplálásait", mert Melith Pál már másnap felperzseltette Károlyiék gazdasági épületeit és majorjait. Meg is lett az eredménye: Károlyiné átállt hozzájuk. Az ura ugyanis, akivel állandó levelezésben állott, ekkor már Bécsből hazafelé jövet Kassára ért, de mivel akkor még a király híve volt, a kurucok miatt Kassánál tovább már nem mehetett. Neki azonban talán még nagyobb gondja volt a gazdaságára, mint feleségének. Mivel egymást igen szerető házaspár voltak, a felesége után is igen kívánkozott már. Látva tehát, hogy ha megmarad királya hűségén – pedig egész addig de büszke volt erre a hűségére! –, nemcsak tönkretett birtokaitól, hanem még feleségétől is elszakított dicstelen, nincstelen földönfutó lesz belőle.

A nagytehetségű és állandó tevékenységhez szokott ember, nem tudta, mit csináljon ott Kassán tétlenül. Hazaszökött tehát feleségéhez és – mert ehhez az elengedhetetlen feltétel ez volt – hűséget esküdött Rákóczinak. Itt ráadásul rögtön tábornok is lett, míg Kassán, a király kenyerén, még a három személyre és néhány lóra kért költséget se kapta meg. (Századok, 1874., 408. o.) Így lett tehát végül kuruccá még ez a királyhű főúr is, aki aztán a mozgalomnak Rákóczi és Bercsényi után legjelentősebb tényezője lett. Elmondhatjuk, hogy igazán nem lelkesedésből történt a dolog, sőt még csak meggyőződésből se.

Vay László, a tekintélyes Szabolcs megyei kálvinista nemes is annyira nem tartotta terhesnek Lipót igáját, hogy Rákóczi és a kurucok elől ő is Kisvárdába vonult a megye többi nemeseivel. Ő azonban még különb volt, mint a többiek, mert ő még akkor se esküdött hűséget Rákóczinak, mikor a többiek már úgy látták, hogy ezt ép bőrrel nem lehet elkerülni. Ő inkább Rákóczi foglya lett, semhogy királya iránti hűségét megtagadja. Mikor azonban a kurucok már Kállót is bevették, ő is felcserélte végre bilincseit kuruc ezredességgel. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 24. o.) Így szerezte híveit a mozgalom még a kálvinisták köréből is. Pedig ez a Vay lett később az egyik legnagyobb kuruc. Úgy látszik, utána ezzel próbálta lelkiismeretét elhallgattatni.

Említettem, hogy Debrecen is csak Kálló megvétele után (tehát mikor már a kurucok bosszújától kellett rettegnie, ha tovább is dacol) csatlakozott a „nemzeti" ügyhöz, de akkor is csak azért, mert gondos előrelátással már előre biztosította magát Kassán és Bécsben is arra az esetre, ha mégis Lipót találna felülkerekedni, bejelentve ott, hogy szíve ellenére s csak kénytelenségből teszi a dolgot.

A hajdúvárosok és a szintén kálvinista Nagykunság is csak ekkor, tehát szintén csak kénytelenségből hódolt meg Rákóczinak. Aki még mindig hajlandó azt hinni, hogy az említett vidékek és nemesek s azok, akiket még csak ezután említünk majd, csak azért nem hódoltak már előbb is Rákóczinak, mert azt hitték, hogy a mozgalom csak parasztlázadás, s hogy később meg azért csatlakoztak hozzá, mert alkalmuk volt meggyőződni róla, hogy szabadságharc, s mert egyszerre csak érezni kezdték, hogy el vannak nyomva és így szabadítóra van szükségük, azt figyelmeztetjük Kálló német őrségének esetére.

Mikor ugyanis ez feladta Rákóczinak a várat, kapitányával, Eckstein Jánossal egyetemben szintén azonnal felesküdött Rákóczi hűségére s ettől kezdve a magyar „szabadságért" harcolt, sőt Eckstein kapitány „derék kuruc főtisztté vált" (Thaly, III., 22. o.). Csak nem gondolják „hazafiaink", hogy Eckstein kapitány és német zsoldosai is el voltak nyomva, hogy őrájuk is tűrhetetlen iga nehezedett? Hiszen állítólag éppen ő általuk nyomott el Lipót bennünket és ők rakták az igát a magyar vállára. Miért álltak hát még ők is „a magyar szabadság" zászlaja alá?

Az azonban tény, hogy Eckstein, aki a császár szolgálatában csak kapitány volt, rögtön Rákóczinak való felesküvése után kuruc ezredes lett. Rákóczi később Veszprém várának parancsnokává tette (pedig a Habsburgoknak de nagy bűnük volt, sőt náluk uralkodói esküjük megszegését jelentette, ha idegeneket alkalmaztak nagyobb tisztségekre!) s e minőségben Veszprém vára megvételekor a magyar szabadság (!) dicső vértanúja lett, mert Heister esküszegéséért – tehát bizonyára nem igazságtalanul – kivégeztette. De azt meg kell hagyni, hogy

különb kuruc lett belőle, mint a magyarokból, mert azok közül bizony édeskevesen lettek a magyar szabadság vértanúi. (Mint láttuk, a nevesebbek közül csak az a Béri Balogh Ádám, aki szintén nem meggyőződésből szolgálta az ügyet, mert már alá is írta, hogy visszatér a király hűségére.) Ellenben amiatt, hogy a király hűségére visszatértek, ugyancsak sokan és ugyancsak híres kurucok lettek vértanúk: Ocskay, Bezerédi, Szegedy, Bottka stb.

Bizonyára nem nehéz eldönteni, hogy ezek a kállói német zsoldosok és idegen kapitányuk azért csatlakozott-e a „magyar" ügyhöz, mert belátták, hogy a kuruc ügy igaz ügy, s lelkesedésükben német létükre is felcsaptak az igazság védőivé, sőt vértanúivá is lettek vagy pedig egyszerűen csak azért, mert a császártól már régóta nem kapták meg a zsoldjukat, Rákócziék pedig azt ígérték nekik, hogy ők majd pontosan fizetik; meg hát mert az átállás sokkal kényelmesebb volt számukra, mintha onnan a messzi Kelet-Magyarországból átkísértetik magukat az osztrák határra (lám, milyen szomorúan jártak azok az eperjesi zsoldosok, akik olyan becsületesek voltak, hogy ezt választották) s addig természetesen zsold nélkül lesznek, nélkülöznek, esetleg még éheznek is s még otthon is savanyúan fogadják, sőt még haditörvényszék elé is állítják majd őket, hogy miért adták fel a várat.

Ez az átállás tehát nagyon is érthető volt és az emberi gyarlóságból folyt náluk. Még ha volt is annyi eszük, hogy a zsoldot illetőleg Rákóczi ígéreteit nem vették mindjárt készpénznek, s tudták, hogy még ha a római császár se tudta őket rendesen fizetni, akkor nem valószínű, hogy Rákóczi tudná, akkor se tehettek volna okosabbat, mert hiszen a császár hatalmának azon a vidéken egyelőre alaposan befellegzett, nekik pedig addig is élniük kellett.

De ha Ecksteinék csak ezért látták be, hogy az igazság a kurucok oldalán van (pedig hát az mindenképpen bizonyos, hogy legalábbis ők csak ezért látták be), vajon miért kellett akkor feltennünk, hogy ugyanakkor és ugyanott a magyar nemesség eszményi okokból látta be Rákóczi „igazát", kivált mikor eleinte ezek a nemesek is várba zárkóztak ezen igazság belátása elől s akár ezek a német zsoldosok csak akkor esküdtek fel rá, mikor már látták, hogy a várat sokáig nem tudják tartani már csak az élelmiszerkészlet kimerülése miatt se, s így nincs számukra más választás.

Hát ha aztán még azt is tekintetbe vesszük, hogy ezek a Rákóczira ilyen körülmények között felesküdött magyar nemesek akkor, mikor már csillaga hanyatlani kezdett, közel se tartottak ki Rákóczi mellett oly állhatatosan, mint például ez a német Eckstein! Bár az is igaz, hogy nekik nem is volt annyi félnivalójuk a császártól, mint ennek a német Ecksteinnek!

De van aztán egy másik nagy tanulsága is annak, hogy ezek a kállói németek Rákóczira felesküdtek. A kuruc propaganda szerint ugyanis ezek a német zsoldosok, ezek a „szedett-vedett idegenek", addig, míg Rákóczira fel nem esküdtek, a magyar nép megannyi piócái és hóhérai voltak, akik tajtékoztak a magyar gyűlölettől, akik kezéhez a magyar nép vére tapadt, akik fejére a magyar nép átka szállt. Ha most aztán azt látjuk, hogy ugyanezek az átkozott emberek, mihelyt alkalmuk van hozzá, azonnal a magyar nép felszabadítására és függetlensége kivívására fognak fegyvert s erre a szent misszióra a magyar nép hős megváltója is teljesen alkalmasnak tartja őket s ebben jó emberismerőnek is bizonyul, mert csakugyan a magyar nemzeti eszme hű bajnokai, sőt vértanúi váltak belőlük, akkor azt kell mondanunk, hogy ezek az emberek közel se lehettek olyan rosszak, mint amilyennek a mi „nemzeti" történetírásunk megrágalmazta őket.

Ha pedig nem rágalmak a vádak, hanem az igazságot tartalmazzák, akkor azon a tökéletes önérzethiányon kell bámulnunk, hogy a kurucok, ezek a dicső nemzeti hősök, ezeket az aljas, elvetemült magyargyűlölő gazembereket minden további nélkül méltóknak találták arra, hogy a magyar szabadság szent eszméjének bajnokai lehessenek s az ő soraikban harcolhassanak. Ezt mi sehogy se tudjuk összeegyeztetni azzal a hazafias tisztelettel, mellyel mi ezekre a hősökre ma nézünk.

Pedig hát ezek a kállói német zsoldosok egyáltalán nem voltak kivételek abban, hogy a vár feladása után Rákóczi katonái közé álltak. Majdnem minden Rákóczitól bevett vár német

őrségével ez történt. De nemcsak németekből kerültek ki azok az idegenek, akik a kuruc ügy harcosaivá váltak. A már említett oláh Hatzogan Markuly is „már a kurucságnak első kezdetiben" lett Rákóczi híve, mégpedig úgy, hogy mint a király ezredes-kapitányát, Váradon megbízták hadgyűjtéssel a kurucok ellen, s ő gyűjtött ugyan hadat, de a kurucoknak.

Bizonyára nem azért járt el így, mert oláh létére is egyszerre a magyar szabadságért és a függetlenségért kezdett buzogni; bizonyára azért sem, mert jó és igazságos szíve oláh létére is megsokallta már a sok magyar szenvedést (hiszen ha volt magyar szenvedés, annak foglalkozásánál fogva éppen ő volt egyik fő oka); bizonyára azért se, mert oláh létére mindenáron magyar szabadsághős akart lenni, hanem feltétlenül csak azért, mert látnia kellett, hogy a császár a spanyol örökösödési háború miatt Magyarországra nem tud nagyobb gondot fordítani, érte nem tud nagyobb pénzáldozatot hozni, s emiatt, kivált azokon a kelet-magyarországi vidékeken még hosszú időn át Rákóczi lesz az úr, tőle lehet csak alkalmazást kapni, nála lehet csak megélhetést találni. Mivel tovább is élni akart, s hazájában akart élni, nem akart pórul járni, nem akart lehetetlen helyzetbe kerülni. A magyar nemesek is egyedül csak ezért esküdtek hűséget Rákóczinak, de viszont ezért is küzdöttek mellette olyan mérsékelt „lelkesedéssel", mint bőven látni fogjuk, s ezért lettek egymás után „árulókká", mihelyt Rákóczi csillaga hanyatlani kezdett, s egyébként is túl soká kezdett már tartani a harc.

Erdélyben ugyanez volt a helyzet. Gróf Teleki Mihály például, pedig később „a fejedelem legbuzgóbb erdélyi párthívei egyikévé lőn" (Thaly), eleinte szintén nemcsak nem csatlakozott Rákóczihoz, hanem várába zárkózott előle s ezt Rákóczi hozzá intézett „hazafias hangú" felszólítására se volt hajlandó feladni. Ez a már Thököly előtt is a Wesselényi-összeesküvés bujdosóit támogató, azok élére álló, tehát már évtizedes „szabadsághős" múlttal bíró vén róka Rákóczi részéről a hazafias szempontok hangoztatását csak üres kortes szólamoknak tekintette mindaddig, amíg csak érdekei kockáztatása nélkül lehetősége volt hozzá. Mikor aztán éles eszével 1704 elején már úgy látta, hogy ez tovább már nem lehetséges, akkor – de csak ekkor – látta be, hogy Rákóczi valóban a hazáért és a szabadságért küzd, s így mint minden jó magyarnak, neki is mellette a helye.

Máramaros megye hasonlóan kálvinista nemessége szintén „kastélyaiba zárkózott" Rákóczi kurucai elől. Thaly azt írja, hogy ezt azért tette, mert „a német őrségtől megszállva tartott erős Huszt várától félt". Furcsa okoskodás.

Az kétségtelen, hogy ez a nemesség félt, mert hiszen másképp nem „zárkózott" volna megerősített kastélyaiba. De addig, míg nem pártolt el a királytól és nem esküdött föl Rákóczinak, semmiképpen se félhetett a huszti német őrségtől. Ha mégis szükségesnek tartotta, hogy megerősített helybe zárkózzék, csakis a kurucoktól félhetett, akiktől a Huszton levő német őrség nem tudta megvédeni. A kurucoktól azonban csak azért kellett félnie, mert a király iránti hűség megtagadásától mégjobban félt. Elnyomottsági érzetnek s így szabadság utáni vágynak tehát benne se találjuk semmi nyomát.

Ha a máramarosi kálvinista köznemességet csak a huszti német őrségtől való félelem irányította volna cselekedeteiben, akkor a kurucokhoz csatlakozott volna, nem pedig kastélyaiba zárkózott volna előlük.

Hogy mennyivel jobban kellett félnie ezektől, mint a huszti német őrségtől, mutatja, hogy mikor Ilosvay Imre kurucaival Huszt vára alá érkezett, ez az állítólag olyan félelmes német őrség, mely akkor már évek óta nem kapta meg a zsoldját, augusztus 17-re virradó éjjel két órakor megrohanta a kállói Ecksteinnél különb és jellemesebb parancsnokát, báró Eythnert, aki maga nem volt hajlandó árulóvá és esküszegővé lenni, megölte, átadta a várat a kurucoknak s maga is Rákóczi szolgálatába állt, mert onnan zsoldot remélt.

Ettől az őrségtől kellett tehát annyira félnie a máramarosi nemeseknek? Féltek azok a kurucoktól, nem pedig a németektől.

Mint Huszt, ugyanígy tett már előtte Szilágysomlyóban is a német őrség, s mikor Károlyiné Rákóczihoz szegődött, a nagykárolyi vár 40 német zsoldosából is 20. Ezekben bizonyá-

ra még a Thaly-féle rajongók se kereshetnek magyar hazafiságot és a magyar szabadságért való lelkesedést, hanem egyszerűen csak megélhetést és a kényszerhelyzet adta szükségszerűséget. A császár az adott helyzetben nem tudta a messze Kelet-Magyarországba elküldeni a zsoldot, valamiből pedig élni kellett.

De ha tárgyilagosak vagyunk, akkor a szükségszerűségnél egyebet nem találhatunk abban se, hogy Huszt eleste után az addig (értse meg Thaly, hogy a kurucok, nem pedig a huszti németek elől) kastélyaiba zárkózott máramarosi nemesség is Rákóczi híve lett. Ha hazafiságból lett azzá, miért nem lett híve jóval előbb, sőt rögtön? Azért nem – feleljük –, mert akkor még nem lehetett bizonyosan tudni, hogy Rákóczit nem tiporják-e el a császári csapatok. Rögtön az elején, tehát meggondolatlanul csak akkor csatlakozhatott volna, ha olyan kétségbeejtő elnyomás lett volna, melyben az ember már nem is gondolkodik, mert a belőle minden áron való szabadulás szükségességének érzete minden más megfontolást elnyom. Látjuk azonban, hogy a magyar nemesség túlságosan is józan maradt, sőt úgy látszik, mintha „hazafiság" kálvinista létére se lett volna benne semmi, sőt a kuruc hazafiságot (éppúgy, mint mi) egyenesen hazaárulásnak tartotta, melytől, mint becstelenségtől félt.

A magyar nemesség csak akkor csatlakozott Rákóczihoz, amikor már akkor is csatlakoznia kellett volna, ha mozgalmát egyenesen hazaárulónak tartotta volna. A német zsoldosokról bizonyosan feltehetjük, hogy ők német hazájuk elárulásának tartották, s lám, még ők is előbb csatlakoztak Rákóczihoz, mint a környék kálvinista magyar nemessége. Pedig hát erre vonatkozó adatainkat egyenesen Thalyból vettük. (A Bercsényi-család, III., 44-45.)

Jellemző a Rákóczi zászlóbontása utáni első hónapok magyar közfelfogására, hogy akkoriban széltében beszélték, hogy Rákóczit meg is akarták ölni. Nem lehet bizonyosan tudni, mi igaz ezekből a híresztelésekből, de annyi bizonyos, hogy 1703. szeptember 24-én ez ügyben nagy tanúkihallgatások voltak (nem kevesebb, mint 184 tanút hallgattak ki), s bár Thaly úgy állítja be a dolgot, mintha a németek lepték volna meg egyszer Rákóczit, de a kihallgatott tanuk egész másként beszéltek.

Az egyik például egész nyíltan azt mondta, hogy „Szatmárrul jöttek volna ki magyarok s urunkot meg akarták volna lövöldözni, de az őnagysága németén esett a lövés, az ki mellett volt akkor". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 49. o.) Szatmárban akkor német őrség volt s lám, a nép mégis azt beszélte, a tanú is azt vallotta, hogy nem ezek a németek, hanem az ottani magyarok jöttek ki onnan, hogy Rákóczit meggyilkolják. Még ha a valóságban nem is így lett volna a dolog (pedig hát miféle alapon vonhatnánk kétségbe a tanú vallomását?), az, hogy az emberek ezt beszélték, akkor is mutatja és bizonyítja a Rákóczi-ellenes magyar közhangulatot. Az is érdekes, hogy amint előbb azt láttuk, hogy Rákóczinak a testőrei illírek voltak, most meg azt kell látnunk, hogy már akkor is, mikor mint magyar szabadsághős jött, „némete" volt mellette. Sajátságos!

Az is jellemző, hogy mikor Károlyi a király pártjáról átment Rákócziéra, Ebergényi, aki addig „bizalmas barátja" volt, ezt írta felőle feleségének, egy Széchenyi grófnőnek: „Károlyi felől elhittem, elment. De nem hiszem, arra a hitetlen életre adta volna magát, mert van esze. De ha úgy volna: őt a felesége vette rá, mint Ádámot az Éva". (Thaly, III., 52. o.)

Az Ung megyei nemesség (pedig Bercsényi megyéjéről van szó, tehát olyan emberekről, akik Bercsényit személyesen ismerték, tehát legjobban meggyőződhettek hazafiassága minőségéről) szintén nemcsak nem csatlakozott a két „szabadsághőshöz", hanem szintén egyenesen ellenszegült nekik. Mivel az ellenálláshoz nem volt kellő ereje, az ungi nemesség is inkább otthagyta birtokait, udvarházait, állatait és gazdasági épületeit a kurucok martalékául és az ungvári várba költözött, melyben császári őrség volt. Pedig hát egyébként melyik magyar nemes, kivált ha még kálvinista is hozzá (az Ung megyeiek pedig azok voltak, s többnyire még ma is azok), nem csap fel mindig szívesen szabadsághősnek.

Világos, hogy az ungiak is csak azért viselkedtek így, mert akkor még – ha csak túl ijedős vagy túlságosan kalandor természetű nem volt valaki, vagy torkig lévén adósságban,

nemcsak egy nagy felfordulástól várhatta helyzete jobbra fordulását – mindenki tisztában volt a Rákócziék hirdette szép jelszavak tartalmatlan, hazug voltával. Ezeket a szólamokat az emberek csak később, csak akkor hitték el, mikor már a hatalom e jelszavak hirdetőinek kezében volt és ez adott nekik nyomatékot, s mikor már a viszonyok rákényszerítették az embereket a farkasokkal való együttüvöltésre.

Rákóczi és Bercsényi elől Ungvárba vonult Serédy Gáspár, Báró Horváth Ádám, Szentiványi János, Ráthy Gergely (aki a megye alispánja volt), Csicseri Orosz Ádám és Zsigmond, Pálóczi Horváth Ádám és György, Tahy Benedek, Petrovay Ferenc, Homoky Zsigmond, Thury Gáspár, Tóthfalussy István, Mokcsay István, Fekete Zsigmond és István, Dobay Sámuel, Csathó Sándor stb. (Thaly, III., 53. o.), tehát úgyszólván minden magyar ember, aki csak valamit számított azon a környéken.

Mivel a már megszokott és kötelezően előírt „hazafias" történelmi felfogással e tény homlokegyenest ellenkezik, Thaly „hazafias" olvasói megnyugtatására ismét szükségesnek tart egy kis magyarázatot: „Az Esze Tamás zászlóbontásakor a nemesi kúriákat fosztogatni kezdett, zabolátlan pórhad elől nagyszámú nemesség menekül a várba fegyveres szolgáival" – írja. Nem, feleljük neki, éppen nem ezért menekültek csak oda. Kissé furcsa lenne, ha a nemesség (mely maga is fegyveres volt) éppen fegyveres szolgáival „menekülne" el „a pórhad" elől. Ezek csakis a király és vele a haza ügye segítségére vonulhattak be a királyi várba.

Esze Tamásékat már 1703. június 7-én szétverte Károlyi. Ugyanekkor (Úrnapja volt) határozta el Rákóczi, hogy hazajön szabadsághősnek s június 17-én lépte át az ország határát. Azonban még hazajövetele előtt szigorúan megtiltotta e „csőcseléknek" (Márki, I., 254. o.), hogy raboljon, fosztogasson, égessen vagy a nemesség ellenében bárminő erőszakosságot elkövessen. Történetíróink hangsúlyozzák, hogy a kurucok nagyjából meg is tartották ezt a tilalmat, vagyis csőcselékből kezdtek katonává átalakulni. A nemességnek tehát semmi oka se volt, hogy „meneküljön".

Az Ungvár várába vonult ungi nemesség még odavonulása előtt, már június 16-án tudta, hogy a csőcselék élére Rákóczi és éppen az ő „szeretett" főispánjuk, a „lánglelkű hazafi", Bercsényi állt, tehát, hogy a volt csőcselék most már nem csőcselék, mozgalma pedig már szabadságharc, nem pedig parasztlázadás. Ha tehát ők csak a velük szemben ellenséges érzelmű csőcselék elleni védekezésül vonultak volna az ungvári várba, vagy egyáltalában nem is vonultak volna oda, vagy pedig június 16-a után már kijöttek volna onnan. Ők azonban onnan ekkor még nemcsak ki nem jöttek, hanem valójában csak ezután kezdtek oda bevonulni. Nem a csőcselék, hanem valójában Rákóczi és Bercsényi elől vonultak tehát ők oda.

Már három hónapja bent volt Rákóczi és Bercsényi az országban, mikor a kurucok körülzárták Ungvárt. Az ugyanis csak szeptemberben történt meg. Még csak nem is magyarok vonultak a várba szorult magyarok ellen, hanem a szomszédos hegyvidék rutén jobbágyai (még a vezérük is orosz volt, valami Becza nevű, aki már évek óta híres rabló volt az északkeleti Kárpátokban a magyar-lengyel határon), s a lengyelek panaszaira, akiknek kereskedőit kifosztották, már a felkelést megelőző években is Bercsényi, a főispán, nem egy felszólítást kapott Bécsből e rabló jobbágyainak megfékezésére.

Mindezen „hazafiak" érvelését látszanak megerősíteni, hogy eleinte valóban parasztlázadásnak indult a mozgalom. Ne feledjék azonban el ezek a hazafiak, hogy Becza és bandája rabló volt, nem pedig ura ellen fellázadó paraszt. Bercsényi hazajövetele után ez a rablóbanda egyenesen urát pártolta, hiszen Bercsényi jobbágyai körül került ki és Bercsényi ügyét karolta fel. Bercsényi árulásával és külföldre menekültével birtokai, mint hazaárulóéi, a kincstár kezébe kerültek. Oda került természetesen állatállománya is. Most ezek a régi rablók egyszerre hűségesek lettek földesurukhoz, Bercsényihez, elhajtották a kurucokhoz ezt a most már kincstári állatállományt, de elhajtották mindazon nemesekét is, akik nem voltak hajlandók a kurucok táborába állni.

Világos, hogy a környék nemessége szemében Bercsényi részéről erkölcsi elcsúszást jelentett, hogy azok a rablók, akiket ő eddig hivatalból üldözött (ekkor se túlságosan üldözhette őket, ha most egyszerre olyan hálásak lettek neki), most egyszerre elvbarátok lettek vele. Világos, hogy a környék nemessége, ha csak valamit is adott a nemesi becsületére s volt némi erkölcsi érzéke, nem szolgálhatott ilyen ügyet, illetőleg a hazafias ügyet nem szolgálhatta ilyen eszközökkel és ilyen társaságban.

Az igazság tehát az, hogy Rákóczi mozgalma az elején – s ezen az „elején" nem is csak heteket, hanem hosszú hónapokat értünk – olyan eszközökkel dolgozott, amelyek miatt csak olyan nemesek vállalhattak vele közösséget, akik a nemesi önérzetről már rég lemondani voltak kénytelenek s társaik nem számították őket közibük való úri embereknek. Az ungi nemesek tehát nem azért mentek föl a várba, mert féltek a csőcseléktől, hanem éppen ellenkezőleg azért, mert nemcsak a király iránti hűségre letett esküjük, hanem általános törvénytiszteletük, erkölcsi érzékük és nemesi önérzetük is nagyobb volt, mint a csőcseléktől való félelmük. Ha nem így lett volna, megalkudtak volna egyelőre a körülményekkel, s addig, míg a törvény uralmát újra helyre nem sikerül állítani, egy követ fújtak volna velük s így megmentették volna jószágaikat az elpusztítástól, s állataikat az elhajtástól.

Bercsényi már nem lehetett ilyen kényes, mert neki már a hóhér bárdja árnyéka elől kellett menekülnie, s már hazátlan bujdosó volt. Az is maradt volna, ha nem szövetkezik még az ördöggel is, hogy ne maradjon az.

Az ungiak esete azonban e tekintetben kivétel. Látni fogjuk, hogy a Felvidék nyugatabbra eső megyéinek nemessége, ahova Rákóczi csapatai természetesen csak később érkeztek el, már nem csőcselékkel szemben védte magát, hanem Rákóczi reguláris csapatai ellenében, tehát akkor is, mikor már nemcsak rablókról, hanem még uraik ellen fellázadó parasztokról se lehetett szó. Később így voltak már az Ungvárba zárkózott nemesek is. Ungvár várának ugyanis olyan derék és tehetséges parancsnoka volt (Franz Gottfried von Schwetlik), hogy minden szükségessel jól ellátta és felszerelte a várat és a legénységet is olyan jó katonai szellemben tartotta, hogy míg a többi említett – igaz, hogy Ungvárnál jóval gyengébb – vár őrsége a kurucok felszólítására mindjárt meg is adta magát, ez még a kurucok ostromára se ijedt meg s Rákóczi még november elsején is hiába küldte a vár alá Budai István tábornokot, hogy a várban levőkkel kapitulációt kössön, mert „a védelem makacs lévén, a várat feladásra bírni ekkor még nem sikerült". Ungvár csak a következő év tavaszán esett el.

Mivel mindezt Thaly Kálmán beszéli el (A Bercsényi-család, III., 52-54. o.), a közölt oklevéladatokkal ő maga cáfolja meg azon állítását, melyet „hazafias" szempontból szükségesnek tartott megtenni, hogy ti. a nemesek csak a vélt parasztlázadás elől „menekültek" a várba. Miféle hazafiság azonban az, melyet még a hazafias történetíró adatai is nevetségessé tesznek? A Thaly által közölt tények világosan bizonyítják, hogy ha ő és elvbarátai a hazafiasak, akkor az Ung megyei nemesek, Bercsényi megyéjének nemessége, azok, akiknek Bercsényi a főispánjuk volt, nem voltak hazafiasak. Ők egyáltalán nem érezték a hazának azt a sok égbekiáltó sérelmét, melyet Rákóczi és Bercsényi állítólag annyira érzett. Ők nem akartak olyan szabadsághőst, mint amilyen az ő főispánjuk volt, akit természetesen ők ismertek legjobban. Annyira irtóztak ők attól a szabadságtól, melyet Rákóczi és Bercsényi akart nekik hozni, hogy inkább pusztulni hagyták jószágaikat, állataikat, mintsem e „szabadság" pártjára álltak volna.

1704 tavaszán már csak igazán láthatta mindenki, hogy Rákóczi mozgalma nem az uruk ellen lázadó parasztok mozgalma, annál kevésbé rutén rablóké. Hogy lehet tehát, hogy az ungi nemesek még ekkor se adták fel Rákóczi ellen ellenséges érzelmeiket? Hogy lehet, hogy csak akkor, mikor már lehetetlen volt tovább magukat Rákóczi ellenében tartaniuk, csak mikor már csak a vérpadot vagy a bilincset választhatták Rákóczi hazafisága ellenében, akkor látták végül be, hogy mégis csak hazafiság az, amit Rákóczi hirdet, s lettek végül ők is „hazaszeretőkké".

Láttuk és látni fogjuk azonban, hogy nemcsak a szatmári, szabolcsi, máramarosi és ungi nemesség viselkedett így, hanem az egész országé. A nemesség kényszer nélkül sehol se látta be, hogy ő el van nyomva és hogy ebből Rákóczi segíti ki. Ezt kényszerítés nélkül egyedül csak a parasztság látta be, illetőleg annak is csak csőcselékszámba menő része; azok akiket akkor dologtalanoknak mondtak, később pedig forradalmároknak, jelenleg pedig kommunistáknak nevezünk. Csak az effajta emberek tartották magukat elnyomottaknak, csak ezek kívánták a „szabadságot", de ezek éppúgy elnyomottaknak érezték magukat és éppúgy kívánták a szabadságot, ha németek, oláhok vagy rutének voltak, mintha magyarok. Az érettebbek, a komolyabb elemek, különösen pedig a nemesség se elnyomva nem érezte magát, se szabadító után nem áhítozott, noha Rákóczi éppen a magyar nemességnek Bécstől oly gyalázatos módon megsértett „alkotmányáért" ragadott állítólag fegyvert.

„Ami Ungban, hasonló történt a szomszéd Zemplén vármegyében is", folytatja ismét csak Thaly, nem én. „A Csicsva várába zárkózott zempléni nemesség (pedig ezek is többnyire kálvinisták még ma is) 1703. augusztus 20-án (pedig Rákóczi már májusban bent volt az országban) tudósítja a vár urát, gróf Barkóczy Ferencet, hogy „24-én este felé Homonna tájékára nyolc zászló kuruc érkezett, az, kik voltanak 700-an s Tavarnára beszállván a várat kérették". Ekkor ugyan még célt nem értek, de „az sovány vízitalhoz nem szokott" nemes urak megunatkozván, báró Sennyey István példájára szeptember hó folyamán úgy ők, Homonna, Vinna és Sztropkó zempléni várakba szorult társaik (eszerint tehát alig akadhatott nemes a megyében, aki önként s már az elején „a haza" ügyéhez állt volna) békességgel kaput tárának és kurucokká lőnek." (Thaly: A Bercsényi-család, III., 54. o.) A gróf Barkóczy Ferenchez intézett eredeti levelek a gróf Hadik-Barkóczy-család levéltárában Pálócon találhatók.

Láthatjuk tehát, hogy egy magyar nemes annál hamarabb csatlakozott Rákóczihoz és vele állítólag a haza ügyéhez, minél gyarlóbb volt. Aki már régebben összeütközésbe került a törvénnyel, vagy lump és pazarló volt, aki torkig úszott az adósságban s így már csak „az illegalitás" segíthetett rajta, vagy aki túlságosan férfiatlan, gyáva természetű volt s még az árnyékától is megijedt, az azonnal csatlakozott „a szabadság" ügyéhez.

Akikben megvolt az átlagos józan ész és becsületérzés, azok bezárkóztak Csicsva, Homonna, Vinna vagy Sztropkó várába s megvárták, ki lesz az erősebb. Azonban a várakban hosszabb időn át való effajta tartózkodás lehetetlenné tette a régi kényelmes és jó életmódot és ott bizony többnyire csak „az sovány vízitallal" kellett megelégedniük, amihez ezek a jómódú magyar nemes urak nem voltak szokva. Meg hát ott fent a magas várban szomorúan látta egyik is, másik is, mint száll ég felé környékbeli majorjai füstje, s keserűen gondoltak rá, hogy ha tovább is ott várnak, a vár pedig végül mégiscsak elesik, hova mennek majd? Miből élnek, ha megvárják, míg csupa üszkös rom lesz mindabból, ami nekik eddig a kényelmes jó magyar életet adta (a rémes elnyomás közepette)?

Bizony, ezek után nem csoda, ha hamarosan „békességgel kaput tárának" és „kurucokká lőnek", s hogy előbb-utóbb így tett valamennyi. De azzal, hogy eleinte mindnyájan a várakba vonultak s ott még „a sovány vízital" ellenére is hónapokig késtek a békességes kaputárással, eléggé megmutatták, hogy végül miért látták be, hogy eddig el voltak nyomva, és hogy nekik is szabadsághősökké kell lenniük.

Ha nem voltak tucatemberek, mint az Ungvárba szorultak nem voltak azok, mert az ottani hős parancsnok példája magasabb erkölcsi régiókba emelte őket, akkor még a „sovány vízital" keserveit is sokáig eltűrték az elvek, a becsület és a haza kedvéért, mert világos, hogy az effajta szabadságharcosdik éppen a hazának ártottak la egtöbbet. Itt, mikor a hazát emlegetjük, természetesen nem kell a szót idézőjelbe tennünk, mert nélkülözéseket eltűrni, áldozatokat hozni nem üres szólamok, hanem csak az igazi haza kedvéért szoktunk. Ezért Ungvárban nem tártak kaput már az ősszel, hanem még a tél keserveit is eltűrték s csak a tavasz folyamán fanyalodtak rá arra, amit a többiek, a náluk kisebb kaliberűek, akik számára már a „sovány vízital" is tűrhetetlen volt, már az ősz folyamán megcsináltak.

Az egészen nagyok, a hősök, az oroszlánok pedig, mint báró Eythner, a huszti német parancsnok, inkább meghaltak a sovány vízitalt már végleg megunt tucatemberek kezétől, de elveikből még se engedtek. Magyarról – sajnos – egyről se tudunk ilyenről, mert igaz, hogy Kende magyar, sőt kálvinista létére is hősi halált halt, de ahhoz csak egy órai – bár szintén nagyon tiszteletre méltó – felhevülés kellett, nem pedig olyan hosszú kitartás, mint Eythneré.

Magyar is volt ilyen is, Koháry István, a költő és törökverő, aki éveken át szenvedte önként Thököly börtönét és később a király követe lett a Rákóczival folytatott béketárgyalásokban. Ő azonban arról volt nevezetes, hogy még annyit se volt hajlandó engedni Rákóczinak, mint Lipótnak az e tárgyalásokban résztvevő idegen képviselői. Ezt az Eythneréhez hasonló hősiességet azonban Koháry nem Rákóczival, hanem Thökölyvel szemben gyakorolta, s neki csak azért nem került életébe, hanem helyette csak sokévi börtönbe, mert Thököly Koháry meggyilkolásával elszalasztotta volna azt a nagy válságdíjat, melyet Koháry kiváltásából remélt. Egyébként Koháry hősiességéről lesz még bőven szó.

Szakasztottan úgy volt tehát a kuruc korban is, mint „népi demokráciánk" idején. Volt, aki már azért is melléje állt, hogy száz forinttal kevesebb ne legyen a havi fizetése; volt, aki csak azért, hogy állását el ne veszítse; volt, aki még ezt is vállalta volna, de a börtöntől már félt s emiatt nem tartott ki elvei mellett. Volt végül, aki a halált is vállalta aszerint, mekkora volt a lelki értéke s mennyire tudta kényelmét és ösztöneit alávetni elvei és becsületérzése parancsának.

Nehéz volt a kuruc korban magyar embernek királya oldalán kitartania, mert Lipót a spanyol örökösödési háború miatt minden nélkülözhető katonáját kénytelen volt Magyarországról kivonni, ugyan emiatt fizetni még úgy se tudta őket, mint addig. Hívei ezért itthon elhagyatottakká és védtelenekké váltak s jó ideig bizony még csak reményük se lehetett arra, hogy másképp is lesz még. S ha a hűségesek magyar emberek voltak, áldozataikon és velejáró szenvedéseiken kívül azok részéről, akik – mint Krisztus hóhérai – nem tudták, mit cselekszenek, még a hazaárulás becstelenségének vádját is kellett viselniük.

Világos, hogy az Andrássyak: György, Miklós és Mátyás is bezárkóztak Rákóczi elől Krasznahorka várába és ők is csak akkor csatlakoztak hozzá és a „nemzet" ügyéhez, mikor ez az állítólagos nemzeti ügy fegyveres erejével már egész Gömör vármegyéig, tehát Krasznahorkáig eljutott (Thaly, III., 56. o.). A negyedik ekkori Andrássy, István, Erdélyben volt s még Rákóczi-ellenesebb és jellemesebb volt, mint nemzetsége többi tagja, mert inkább Rákóczi foglya lett és egy ideig maradt is, mintsem „a nemzet ügyéhez" csatlakozott volna. (El lehet ezek után hinni, hogy ez az ügy csakugyan a nemzet ügye volt?)

Végül természetesen ő is behódolt, mert azt csak nem kívánhatjuk tőle, hogy ő is Koháry vagy Eythner legyen!? A család ötödik tagja, Pál, még később csatlakozott, de világos, hogy végül ő se kerülhette el a csatlakozást, ha szabadlábon akart maradni vagy világgá nem akart bujdosni.

Abaúj megye nemessége éppúgy tett, mint az eddig tárgyalt, keletebbre levő megyéké. Ez Hajnácskő várába zárkózott. Köztük volt még az a Vay Ádám is, aki nemcsak kálvinista volt, hanem együtt fogták el Rákóczival és vele együtt szállították a bécsújhelyi börtönbe. Mivel ugyanis semmi különösebbet nem tudtak rábizonyítani, szabadon bocsátották. Mivel pedig erős reverzálist adott (égre-földre esküdözött, hogy mindig megmarad királya hűségében s tőle csak a halál választhatja el), azok a magyart, de különösen a kálvinista magyart állítólag oly ádázul gyűlölő bécsiek még azt is megengedték neki, hogy hazájába és birtokaira visszatérjen. (Köztudomású ugyanis, hogy Bécsben sose hittek a magyarnak, még akkor se, ha mindig és émelyítően aulikus volt.)

Mikor aztán Hajnácskő alá is megérkeztek a kuruc csapatok, ez a „jó" Vay, akinek Bécs hitt, rögtön cimborálni kezdett velük. Egyelőre csak „olyan jó szót" adott nekik, hogy rögtön elvonultak a vár alól. Vay tehát ekkor még csak kacérkodott a bűnnel, mert egykönnyen azért nem tudta rászánni magát, hogy írásban adott szavát megszegje s a bécsi jóságra ily rút hálát-

lansággal fizessen. Egyelőre még a becsület győzött lelkében s ezért Hajnácskőből Gács várába vonult át, mely nyugatabbra feküdt s így nem volt annyira kitéve a kuruc veszélynek vagy csábításnak. Rögtön utána mást gondolt azonban. Meg se várta, hogy a kurucok Gácshoz érkezzenek, kijött onnan s elment Rákóczihoz hűséget esküdni. Számára tehát még annyit se számított a királya iránti hűség, mint azon nemestársai számára, akik nem tapasztalták oly közvetlenül jóságát s akik nem adtak neki erről külön reverzálist, mint ő. Gondolhatjuk, mennyire növelhette eljárása az udvar előtt a magyar becsületet!

Még az öreg Thaly Kálmán is látja, hogy Vay Ádám, a későbbi nagy kuruc becsülete nincsen egészen rendben. Mivel azonban az, aki Rákóczi és a magyar szabadság ügye mellé áll, rossz ember nem lehet, sőt erénye szükségképpen úgy tündököl, mint a csillagok, futólag azt a megjegyzést teszi mentségére, hogy „a németek által elbocsátásakor kicsikart erős reverzálisával nem törődve" tette, amit tett. Abban igaza van Thalynak, hogy az olyan eskü, melyet „úgy csikarnak ki" tőlünk, amelyet tehát nem szabad akarattal tettünk le, nem kötelező. (Sőt az az eskü, melyet rossz dologra tettünk, még akkor se kötelező, ha önként tettük le. Ez esetben maga az eskü volt bűn, letevése volt részünkről elfajulás, a bűnt pedig nemcsak nem kell, hanem nem is szabad „megtartani".) A vak is látja azonban, hogy az a mentség, hogy Vaytól Bécsben úgy csikarták ki a becsületszót, igen esetlen.

Kérdem: vajon nem Vay akart-e mindenáron hazajönni itthoni birtokaira s itt barátai és rokonai között jó magyar módra (tehát éppen nem sovány vízitalon) élni, vagy pedig a bécsieknek állt mindenképpen érdekükben, hogy Vay mielőbb hazamehessen? Kétségtelen, hogy nem a bécsieknek. Ha tehát valaki valóban úgy csikarta ki Vay reverzálisát, akkor ez a kicsikaró csakis maga Vay lehetett. Ha tehát valakinek jogában állt volna e reverzális feltételeit megszegni azon a címen, hogy úgy csikarták ki tőlük, akkor azok legfeljebb csak a bécsiek lehettek volna. Természetesen nem azon a címen, hogy erőszakkal csikarta ki tőlük Vay, hogy hazajövetelébe beleegyezzenek, hanem hogy csalárdsággal csalta ki tőlük.

Az erő akkor a bécsiek kezében volt ugyan, de Vaynak teljesen szabadságában állt, hogy reverzálist ad-e vagy nem, mert hiszen, ha ez a reverzális meggyőződése ellen volt, tisztán tőle függött, hogy elveiért hajlandó-e áldozatokat vállalni s hazaszeretetből továbbra is hazájától távol maradni (nem is lett volna ez olyan túl nagy áldozat, hiszen már szabadlábon volt s otthoni birtokai jövedelméből bőven elláthatta magát ott Bécsben pénzzel is).

Vay azonban nem az áldozatokat, hanem a reverzálist választotta, a bécsiek pedig annak ellenére, hogy tudvalevőleg még a mindig hű magyarnak se hittek soha – neki most annak ellenére is hittek, hogy kálvinista magyar volt s összeesküvésben gyanús. Olyan magyarbecsülésről tettek Bécsben tanúságot, hogy hittek abban a magyar becsületben, melyen reverzálisa egyedül alapult. Hagyták tehát, hogy becsületszava fejében „kicsikarja" tőlük a hazatérési engedélyt s Vaynak aztán itthon első dolga volt, hogy bebizonyítsa nekik, hogy megintcsak olyan magyarnak hittek, akinek nem lett volna szabad hinniük, mert Vay hűsége még addig se tartott, ameddig olyan magyar kálvinistáké is eltartott, akik nem adtak e tekintetben semmiféle külön becsületszót.

Thaly pedig ezt a nagy szégyent, mely nemcsak Vayé, hanem közvetve a kálvinistaságé, sőt a magyarságé is, most azzal próbálja csökkenteni, hogy a reverzális kicsikart voltára hivatkozik. Nem alaptalanul számított ugyanis arra, hogy a felületes és az ő magyar és hazafias szempontjai iránt mindig annyira megértő olvasóközönség úgyse veszi majd észre azt a „kis" különbséget, hogy kicsikarás történt ugyan, de a kicsikarók nem a bécsiek voltak, hanem ugyanaz a Vay Ádám, aki ezt a tőle kicsikart reverzálist megszegte, tehát a kicsikarás ténye csak az ő becstelenségét és a magyar szégyent növeli.

Ez a Vay Ádám lett ezután később Rákóczi „udvari" főkapitánya, legbensőbb bizalmi embere és a mozgalom egyik fő irányítója és legbefolyásosabb tényezője. Ezzel aztán az is bebizonyosult, hogy Vayt – Longueval vallomása alapján – éppen nem ártatlanul tartóztatták le annak idején Rákóczival együtt; hogy már az is a megokoltnál nagyobb bizalom volt az

udvar részéről, hogy ennek ellenére is hittek Vaynak, szabadon is bocsátották, sőt Magyarországra való hazatérésébe is beleegyeztek. Bebizonyították – mint már annyiszor –, hogy nem az volt az ő hibájuk, hogy még a jó magyarnak se hittek, hanem az, hogy azoknak is hittek, akik már csak kálvinistaságuk címén is született ellenségeik voltak s még azoknak is, akik még a kálvinista magyarok között is a legveszélyesebbek voltak számukra, mert már összeesküvők voltak.

De hát hagyjuk Vayt és nézzük a Gács várába Rákóczi elől bevonult többi felvidéki nemest. Azt mondja Thaly, hogy ide „húzódott a nógrádi nemesség színe-java". Látjuk tehát, hogy mint keletebbre, nem volt itt Nógrádban se senki részére elnyomás Lipót uralma alatt (legalábbis a nemesség „színe-java" részére nem), s itt is nemcsak szabadítót nem kívánt senki, hanem egyenesen várba zárkózott előle. Pedig hát mire Rákóczi csapatai egész Gácsig eljutottak, már ugyancsak láthatta mindenki, hogy nem parasztlázadás készül, hanem dicső szabadságharc, melyben minden magyar embernek kötelessége részt venni, a nemesnek méginkább, de a nemesség színe-javának különösen.

Nógrád megye nemessége „színe-javának" azonban annyira nem kellett Rákóczi mint fejedelem, s vele együtt annyira nem kellett maga a magyar „szabadság" sem, hogy mikor Rákóczi csapatai körülzárták a várat, még utána is másfél hónapig tartották magukat, míg végül belátták, hogy a király csakugyan elnyomta őket. Megadták végre magukat és ők is felcsaptak szabadsághősöknek. Ez azonban csak október 15-én történt. Pedig még ez a nógrádi nemesség is többnyire protestánsokból állt, köztük volt Szentendrei Török András alispán, Ráday Pál főjegyző, aztán az ő apja, Ráday Gáspár, Pest megye volt alispánja, az ipa, Kajaly Pál, Gyürky Ádám, Darvas Ferenc, Bulyovszky Dániel stb.

A nevükből látjuk – el is áll tőle a szemünk-szánk –, hogy hamarosan hétpecsétes és a legtúlzóbb kurucok lettek belőlük. Hogy is ne, hiszen ez a Ráday Pál az, aki aztán Rákóczi híres kiáltványát, a „Recrudescunt"-ot megszerkesztette, s amelyet aztán – igazi kommunista módra – olyan keltezéssel láttak el, mintha Rákóczi már az országba való bejövetelekor írta volna. Pedig szerzője Rákóczi bejövetele után még egy fél évre is még alkotmányellenesnek, lázadásnak és lefejezést érdemlő hazaárulásnak tartotta az egész mozgalmat, s fegyverrel kellett rákényszeríteni, hogy végre belássa, hogy ez tulajdonképpen hazafias kötelesség s az volt hazaárulás, amit eddig csinált. De aztán utána milyen ékes iratban bizonyította be, hogy mennyire eszményi hazafiság volt az, amit Rákóczi képviselt!

A legjellemzőbb azonban, hogy mint már említettük is, ugyanez a Ráday Pál Rákóczi fegyveres hatalmának bukása után megintcsak hűséges királypárti lett, s ezzel újra csak bebizonyította, mennyit adhatunk a kurucok hazafias meggyőződésének őszinteségére és erkölcsi erejére. (De ugyanezt az ütközetekből való rendszeres megfutásukkal a szabadságharc alatt is bőségesen bebizonyították a kurucok, mégpedig tisztek, tábornokok és közlegények egyaránt.)

De a kuruc szabadságharc ellen viselkedésükkel még októberben is tiltakozó s Gács várába húzódott nógrádi nemesek közül nemcsak Ráday Pál lett Rákóczi udvari kancellárjává, hanem Gyürky Ádám is kuruc ezredes lett – mindketten kálvinisták –, mégpedig olyan ritka kuruc ezredes, aki el is esett a kuruc ügyért (már 1704-ben Eger alatt). Kajaly Pálból is kuruc főhadbíró lett, Török Andrásból Rákóczi udvari hadnagya, Bulyovszkyból udvari főszámvevő. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 57., 59., 60. o.) Most tehát megtudhattuk, hogy még ezek is mind csak akkor lettek kuruccá, mikor más választás már nem volt számukra. Hogy utána miért lett belőlük mégis olyan nagy kuruc, könnyű megérteni. A döntő lépés megtétele után már a saját érdekük volt, hogy Rákóczi bizalmát megnyerjék kuruckodásukkal s így szerephez s hatalomhoz jussanak.

A Nógrád megyei nemesség másik része Kékkő várában védekezett az őt akarata ellenére mindenáron „szabadsággal" megajándékozni törekvő Rákóczi ellen. („Hazafias" álláspontón állva valóban nehéz megérteni, hogy ezt a szabadságot még erővel is alig lehetett rájuk

tukmálni.) Ezek a vár öreg gazdájával, gróf Balassa Ádámmal együtt október 17-én adták meg magukat s lettek bizonyára nem kisebb s nem másfajta „lelkesedéssel" kurucokká, mint amellyel üzemeink munkásai jegyezgették a különböző terv- és békekölcsönöket és adakoztak nagy hazafias lelkesedéssel a koreai gyermekeknek, majd az algériai menekülteknek.

Sőt ezeknek a nemeseknek a hazafias lelkesedése még kisebb lehetett, mint ezeké a munkásoké, mert ezeket a közibük küldött népnevelők azért mégse fegyverrel a kezükben győzték meg „hazafias" kötelességükről, míg az előlük a várakba menedéket kereső magyar nemességet a kurucok egyenesen fegyverrel kényszerítették rá a magyar „szabadságért" való lelkesedésre.

Utána, október 24-én történt Koháry István két várának: Szitnyának és Csábrágnak az úr távollétében történt meghódolása, melyről már szóltunk. Hogy itt az újdonsült kurucok még felesküvésük után is milyen kurucok lettek, azt is láttuk már. Koháry tiszttartójának visszatérte után ők is újra visszatértek régi uruk s vele királyuk hűségére. Ha azonban a kurucok felelősségre vonták volna őket nekik tett esküjük megszegéséért, ők azon kívül, hogy a királyra letett eskü után nem lehetett érvényes a Rákóczira letett eskü, kissé több joggal, mint Thaly Vay esküszegése ügyében, hivatkozhattak volna arra, hogy ezt a Rákóczira tett esküt valóban úgy csikarták ki tőlük, tehát nem lehetett számukra kötelező.

Az se minden tanulság nélkül való, hogy a Felvidék magyar nemességével éles ellentétben a német (de természetesen a lutheránus német) Lőcse városa, úgy látszik, valóban elnyomva érezte magát Lipót uralma alatt és valóban szabadító után áhítozott. Mivel báró Grumbach alezredes alatt 200 császári zsoldos állomásozott benne, a város lakossága addig nem tehetett ugyan semmit, míg a kurucok falai alá nem érkeztek, mikor azonban ez megtörtént, a Thaly szerint „derék" polgárság fegyvert fogott s a parancsnokot kétszáz zsoldosával együtt (nem mondhatom azt, hogy „németjével" együtt, mert hiszen e „derék" és – mint láthatjuk – „hazafias" polgárok épp oly németek voltak, mint a zsoldosok) november 14-én rákényszerítette a város feladására. (Thaly, III., 67. o. jegyzet) Sajátságos, hogy a lőcsei németek mindenáron szabadulni akartak a 200 császári némettől, mert elnyomva érezték magukat tőlük, de a magyar nemesség egyáltalán nem akart szabadulni a bécsi királytól és német zsoldosaitól; ez nem érezte magát tőle elnyomva.

Az is érdekes, hogy Thaly szerint (63. o.) Árvában a nép és a kisnemesség, mely tudvalevőleg tót, s részben még ma is lutheránus, s mely, mint láttuk, már előbb is fanatikus Thököly-párti volt, most is önként csatlakozott Rákóczihoz, de már a középnemesség, mely magyar volt s természetesen náluk értelmesebb, bár részben szintén protestáns volt, már nem csatlakozott. Ezt erre itt is fegyverrel kellett rákényszeríteni.

Rakovszky Menyhért, a túróci alispán, aki később, mint láttuk, az ónodi gyűlésen vértanúja is lett meggyőződésének és a magyar szólásszabadságnak, Árva várából, ahova „a szabadság" elől menekült, szeptember 28-án azt írja Kohárynak, hogy „a kurucok már három hete Liptó és Túróc vármegyékbe vonulván, a közlakosságot magukhoz hódoltatták, a nemességet üldözik, javait prédálják, fegyvert, lószerszámot, ruhát, lovakat ragadoznak".

Azt is írja levelében Rakovszky, hogy a vár alatt levő házakat, majorokat és asztagokat is felégették. Maga a vár is már három helyütt meggyulladt. Vajon mi lehetett az oka, hogy ezek a magyar nemesek még ekkora károknak, ilyen izgalmaknak, sőt életveszélynek is kitették magukat, semhogy „a haza" ügyéhez csatlakoztak volna? Talán Bécs szép szeme kedvéért, érdekből csinálták? Bajosan, hiszen nem főurak, hanem köznemesek voltak, akiknek Béccsel nem volt összeköttetésük, egyéni érvényesülésüket csak megyéjüktől várhatták, ahol pedig a kisnemesség akarata döntött.

A Felvidék északnyugati részének nemessége az Illésházyak kezén levő trencséni várba menekült a fenyegető „szabadság" elől. Érdekes, hogy annak a kuruc hajdúságnak egy része is, mely ezt a várat ostromolta, „tót hajdú" volt (Thaly, III., 63. o.). De még vezéreik neve is idegen. Szádeczky Gáspár és Luzsinszky Sándor képviselte köztük a szlávságot, Winkler Vil-

mos és Sréter János pedig a germánságot. Trencsén vára azonban, mivel erős is volt s nem is feküdt annyira messze a császár erőtartalékaitól, mint a keletebbre eső várak, már végleg tartani tudta magát, s ezért a benne menedéket kereső magyar nemességnek később se kellett belátnia, hogy hazafiság és szabadságharc az, amit az ő józan esze, jogi érzéke, alkotmánytisztelete és hazafias érzése hűtlenségnek, lázadásnak, felforgatásnak, forradalomnak nevezett. Az ide menekült magyar nemesség nem is látta be ezt soha.

Említettük már, hogy Erdélyben is ugyanazt a Rákóczi-ellenes ellenszenvet tapasztaljuk, mint Magyarországon. Most, hogy bővebben foglalkozunk vele, elmondhatjuk, hogy az itteni magyar nemesség körében protestantizmusa ellenére talán még nagyobb volt az idegenkedés Rákóczitól, mint az anyaországban. (Talán azért is, mert az erdélyi protestánsok a család katolikussá válása óta csak gyűlölettel tudtak nézni egy Rákóczira, s ezt az ellenszenvet csak mérsékelni tudta az, hogy most ezt a katolikus Rákóczit is a bécsi király ellen fellázadni látták éppúgy, mint hajdan a kálvinista Rákóczit, de nem rokonszenvvé, annál kevésbé lelkesedéssé változtatni.)

Erdélyben ekkor Rabutin volt a király katonai képviselője, de természetesen közel se akkora sereg élén, hogy a király híveit mindenütt meg tudta volna védeni a kurucoktól. Rabutin csak a várakat tudta tartani. Ő maga a nagyobb kuruc erő elől többnyire Szebenbe szorult, honnan aztán alkalomadtán ki-kitört, hol ezt, hol azt a várat segítve meg. Azok, akiknek nem nagyon volt vesztenivalójuk, sőt talán még érdekükben is állt, hogy az állapotok zavarosak legyenek, itt is a kurucokkal tartottak. Többek közt az oláhok alja, a hegyi mócság is. Ezekből sok kuruc csapat keletkezett Haczogan, Markuly, Csurullya, Belgredan, Todoran, Lancsa és mások vezérlete alatt, sőt Ribiczey László, a zarándi kuruc alispán is „gornyikoknak" parancsolt. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 65. o.)

Erdélynek e korabeli két ismert történetírója, nagyajtai Cserei Mihály és – amint magát művében nevezi – „hazája felfordult állapotján szánakozó igaz hazafi és tősgyökeres székely báró altorjai Apor Péter", mindketten véges-végig és minden körülmények közt megmaradtak labancnak. Ők tehát azon nagyobb jellemek közé tartoztak, akiket nemcsak a „sovány vízital", hanem a nagyobb megpróbáltatások, sőt az életveszély se tört meg s meggyőződésük és elveik mellett végig kitartottak.

A Thaly-féle könyveken nevelkedett magyarok ennek hallatára bizonyára azt hiszik, hogy elfajult, németpárti magyarok voltak ezek az ismert erdélyi írók. Pedig dehogy. Királypártinak lenni és lázadást, forradalmat gyűlölni és elítélni még nem jelent hazafiatlanságot, annál kevésbé a németekhez való húzást. Ki volt igaz magyar ember, ha még Apor Péter és Cserei Mihály se volt az? „Látom – írja például a németpártinak gondolt Apor –, hogy ab anno 1687 minden esztendőben új mód, avagy amint a német mondja, náj módi vagyon. Úgyhogy mentül inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszomántos köntösökre vágyunk és már atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, hacsak német szakácsunk nincs". A „németek" (valójában a király) pártján levő Apor tehát ennyire ellensége volt a német divatnak és konyhának.

Apornak nem a német kellett, mikor labanc volt és maradt, hanem a becsület, a hűség, az alkotmány és a katolicizmus. Annál tiszteletreméltóbb Apornak királyához való hűsége, mert annyira nem haszonért történt, hogy 1706-ban a német katonaság csíksomlyói házában téves gyanúra még el is fogatta, s annak ellenére, hogy kevés hűbb embere volt a királynak Erdélyben, mint ő, elég nehezen tudott fogságából kiszabadulni.

Kevés embernek lett volna több oka, hogy kiszabadulása után Rákóczihoz álljon, mint neki. De Apor olyan ember volt, hogy az igazság és az elvei előbbre valók voltak, mint bosszúszomja vagy sértődékenysége. Volt olyan okos és rendelkezett olyan önuralommal az ösztönei felett, hogy tudta, hogy a becsület útján nemcsak addig kell járnunk, míg ez az igazság és becsület oltalmaz bennünket s hasznunk van belőle.

Itt a földön az igazságot és a becsületet is emberek képviselik, az ember pedig tévedhet és mindig tele van gyarlóságokkal. Előfordulhat és elő is fordul, mikor tévedésből (sőt nemcsak tévedésből, hanem néha az igazság földi képviselőinek gyarlóságából is) esetleg nem méltányolnak, félreismernek bennünket, nem bíznak bennünk, gyanakodnak ránk s így igazságtalan sérelmek érnek bennünket.

A gyarló ember ilyenkor bosszúból az ellenfél mellé áll s így dacból egész további életét a rossznak, a tévedésnek szenteli és emberi gyarlóságból hajdani elvei ellen küzd (jellegzetes példa erre például Bocskai). A jellem azonban ilyenkor is kitart a jó vagy az igazság mellett s némán és türelmesen várja az időt, míg a tévedés s a belőle keletkezett vihar eloszlik s az igazság végre elégtételt kap. Sőt ha ezt nem is kapja meg a földön, az se tántorítja meg, mert tudja, hogy a halál után is van igazságszolgáltatás, sőt csak akkor van igazán. Apor Péter már itt a földön is megkapta elégtételét, sőt jutalmát is: már 1708-ban háromszéki főkapitány lett s a báróságot is ő maga szerezte családjának.

De a király igazságának erdélyi képviselőin – ez becsületükre válik – már akkor is meglátszott, hogy becsületes ügy képviselői, mikor tévedtek vagy emberi gyarlóságaik megnyilvánultak, mert Aporral a fogságban is rendkívül jól bántak. „Brassóba érkezésem óta – írja művében (Synopsis Mutationum) – mintha nem is fogságban, hanem vendégségben lettem volna." (Szilágyi: Erdélyország története, II., 499-502. o.)

Csereinek, a másik erdélyi labancnak a megtörhetetlen Rákóczi-ellenessége annál feltűnőbb, mert ő protestáns volt, sőt fiatal korában még Thököly híve, sőt vele együtt még hazáját is elhagyta. Ezt írja azonban utána: „Jobb, hogy az erdélyi kutyák egyék meg testemet, mint idegen országba menjek reménység fejében, mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni". Cserei életéből értjük csak meg igazán, micsoda erőltetett Thaly és társai magyarázata a magyar nemesség Rákóczi mozgalmával szemben való kezdeti ellenállásának indító okaira (hogy eleinte csak azért nem csatlakoztak, mert a várakban még meglevő német őrségektől, no meg a parasztoktól féltek).

Cserei nemes volt. Ő írott művet hagyott hátra életéről és tette indító okairól, melyből jól megismerhetjük gondolkodásmódját. Jól láthatjuk belőle, mi volt a helyzet és mit miért cselekedett. Megtudjuk, milyen mérhetetlen szenvedéseket és életveszélyeket vont ő magára azzal, hogy mindjárt nem lett kuruc, sőt hogy elvei mellett végleg kitartott. Megtudjuk azt is, mi mindent jelentett a valóságban az a „sovány borital", mely nem nagyon ízlett a várakba szorult nemeseknek s ami a fő oka volt annak, hogy hosszabb-rövidebb ellenállás után mégis csak mindnyájan felesküdtek Rákóczira (de természetesen nem Cserei).

Az igaz, hogy Erdélyben és a felkelés elején a várakban elzárva levés nélkülözéseire és sanyarúságaira nem egész önként, hanem bizonyos félelem hatására szánták magukat a magyar nemesek. Erdélyben, mint Csereiből megtudjuk, a császári katonaság részéről szigorú parancs volt, hogy minden nemes ember olyan helyre vonuljon, ahol német őrség van. Azért kellett ezt elrendelni, mert másképp és másutt nem lehetett ellenállni a kuruc túlerőnek. Amelyik nemes tehát nem vonult ilyen helyre, viselkedésével azt bizonyította, hogy ő nem iszonyodik a kuructól. Ez nem volt még annak bizonyítéka, hogy hozzájuk húz, csak annak volt jele, hogy a királyához való hűség és a törvényességhez való ragaszkodás nem annyira fontos előtte, hogy a kedvéért udvarháza felgyújtását, birtokai tönkretevését és kifosztását is eltűrje és a várakban hónapokon (Erdélyben és Trencsénben éveken) át való elzártság nélkülözéseinek és kellemetlenségeinek magát kitegye.

Kétségtelen, hogy ilyesmire átlagember nem is képes. Jól tudták ezt a várak császári parancsnokai is s ezért rendelték el. Gondoskodni akartak róla, hogy aki nem képes rá önként, tegye félelemből. Ezek a parancsok azonban éppen nem cáfolják meg azt az állításunkat, hogy a nemeseknek Rákóczi elől várakba való vonulása e nemesek Rákóczi szabadságharca elleni ellenszenvét bizonyítja, azaz, hogy a bevonulás önkéntes volt. Kényszeríteni ugyanis

még Erdélyben se tudott senkit a császári várparancsnok, mert hiszen nem volt olyan sok vár, de viszont volt sok kuruc.

Kicsaphatott időnként a várból a német őrség s büntetésül az is felégethette egy-egy kuruc nemes asztagait és elhajthatta ilyenkor az állatait, kétségtelen azonban, hogy ezt a kurucok tízszer annyi esetben megtehették, mint a császár emberei, sőt láttuk, hogy – legalábbis Magyarországon – hamarosan még a váraikat is elfoglalták. Világos tehát, hogy az a kényszerítő erő, mely a kurucok mellett működött, sokkal nagyobb és eredményesebb volt, mint a császári őrségek kényszerítő ereje.

A magyar nemesség éppúgy bízhatta magát az egyiknek oltalmára, mint a másikéra. Szabadságában állt a választás s mindkettőre egyformán megvolt a lehetősége. Választását egyedül az döntötte el, melyikben bízott jobban; melyiknek ügye volt szívügye. Azaz dehogy. Az ugyanis nem fordulhatott elő (legfeljebb egy-egy egészen a császár kezében levő vár közelében lakó nemessel), hogy valaki szíve érzelmei ellenére is a várban keressen menedéket, de az igen, hogy valakit meggyőződése ugyan a királyhoz húzta volna, de a kurucoktól való féltében, udvarháza, majorjai, asztagai, állatai miatti rettegésében s hogy magára ne vonja a kurucok bosszúját, mégse mert a németekhez bevonulni a várba.

Ha tehát mégis azt látjuk, hogy a magyar nemesek úgyszólván kivétel nélkül a németekhez menekültek, világos, hogy nem azért tették, mert tőlük féltek, hanem azért, mert a kurucoktól. Nem a kurucok pusztításaitól és bosszújától, mert ha attól féltek volna, akkor a német kézen levő várba való menekülésükkel nem ők maguk idézték volna magukra ezt a bosszuló megtorlást, hanem a kurucok elveitől, a királyhoz való hűtlenségtől féltek. A kurucok melletti színvallásuk vagyonukat, sőt érvényesülésüket, közéleti szereplésüket is biztosította volna, a várakba való menekülésük csak az életüket, sőt később már még azt se.

A fő ok azonban állásfoglalásukban mégis az volt, hogy mint műveltebb, okosabb, szélesebb látókörű emberek, éppúgy voltak ezzel a kuruc mozgalommal, mint mai értelmiségünk volt a bolsevizmussal. Az eszük, az ítélőképességük, a műveltségük azt mondta, hogy Rákóczi nem győzhet, s ha igen, uralma nem lehet tartós, mert nem áll komoly erkölcsi alapon. Nem csatlakozhattak hozzájuk, mert úgy látták, hogy kalandorok, szegénylegények a lázadók; olyan elemek, akiket nem lehetett komolyan venni. Rákóczit s Bercsényit bizonyára nem tartották ilyeneknek, de róluk meg viszont tudták, hogy ők csak kénytelenségből csöppentek bele s kerültek ilyen szégyenletes társaságba. Nagyravágyásból az egyik (Rákóczi), nyugtalan, mindig fészkelődő természete miatt a másik (Bercsényi).

Kényes, bűnös dologba kezdtek, levelezésbe bocsátkoztak királyuk ellenségével, noha arra kötelezték magukat főispáni esküjükben, hogy ellenségeinek ellenségei lesznek. Mivel végül minden kitudódott, menekülniük kellett, s így hazájukat és vagyonukat most már másképp vissza nem szerezhették, mint csak fegyveres lázadással. Ők is olyan helyzetben voltak már, mint azok, akik tömegeiket alkották. Most már nekik se volt veszteni valójuk. Nyerni azonban még nyerhettek. Nyertek is: az egyikből fejedelem lett, a másikból „főgenerális" nyolc évig, de a címet s a hozzá való busás évjáradékot királyuk ellenségeitől egész halálukig megkapták.

A birtokos magyar nemesség azonban egészen más helyzetben volt, mint ők. Nekik még megvolt a birtokuk és a hivataluk, ők tehát igen sokat veszthettek, ha elhibázzák a lépést. Ezért voltak óvatosak és tartózkodók. Ha azonban igazak lettek volna azok a szólamok, melyeket Rákócziék hangoztattak, hogy nincs szabadság, az elnyomás tűrhetetlen, a magyar nép jajkiáltásai az egekig hatolnak stb., akkor a magyar nemesség nem viselkedhetett volna így. Tartózkodása, sőt Rákóczi-ellenessége azt bizonyítja, hogy a felkelés nem a nemzet mozgalma volt, hanem csak azoké, akik erre rá voltak kényszerítve, mert vagy már mindenüket elvesztették, vagy nem is volt soha semmijük, amit elveszthettek volna vagy elveszthetnének, de nyerni viszonyt nyerhetnek.

A társadalom komoly elemeinek ilyen körülmények közt az lett volna a kötelességük, hogy teljes elszántsággal a meglevő társadalmi rend és a törvények oltalmára keljenek. Ezt eleinte, láttuk, meg is tette majdnem mindenki, de természetes, hogy nem mindenki teljes elszántsággal és hátsó gondolat nélkül, mert ez csak azon nagyok sajátja, akik nem teremnek minden bokorban. Az átlag nemesek szívesebben látták volna a régi, a törvényes rend győzelmét, de féltek, hogy hátha mégse a törvény győz; hátha legalább egyelőre a felforgató elemek kerülnek felül s ők pórul járnak vagy legalábbis hoppon maradnak s helyettük mások érvényesülnek, akik náluk jobban számítottak.

Olyanok, akik mindjárt az első hetekben s minden kényszer vagy félelem nélkül csatlakoztak, a lakosság érdemesebb részéből – akár nemesek voltak, akár nem – csak egészen kivételesen akadtak: néhány lecsúszott, eladósodott ember és néhány gyermeteg lélek, aki minden jelszót rögtön elhisz és komolyan vesz; aki minden új benyomásnak azonnal enged, akit mindig azonnal meg lehet győzni, mert meggyőződése nincs, aki előbb lelkesedik, s csak akkor kezd el gondolkodni, mikor lelkesedése már megbicsaklott.

A nagy többség tisztában volt a helyzettel, tartózkodó maradt, sőt nyíltan színt vallott, még áldozatok árán is hajlandó volt kitartani (rámutattunk már, milyen áldozat volt a nemeseknek birtokukat és udvarházukat elhagyni s a várba vonulni), de aztán hosszabb-rövidebb idő alatt – a hősök és a jellemnagyságok kivételével – végül mind engedtek annak, akinek kezében az erő s vele a hatalom volt.

Elfogadjuk Thaly érvelését, hogy e hős jellemek kivételével csak azért vonult Rákóczi elől mindenki várba, mert még nem bízott eléggé abban, hogy Rákóczi kerül felül, tehát tulajdonképpen azért, mert félt a császáriak erejétől. Csak azt felejtette el Thaly, hogy lehetetlen, hogy mindenki akkor is a császáriaktól féljen, mikor inkább a kurucoktól kellett félnie, mert hiszen a császáriak csak az életét tudták, azt is csak rövid néhány hónapig megvédeni, de nem a vagyonát, sőt még az otthonát se. Látszik tehát, hogy mikor a kurucoktól féltek, akkor csak a nyers erőtől féltek, mikor pedig a császáriaktól, akkor erkölcsi erő vezette őket. Akkor a becstelenségtől és az ostobaságtól féltek.

Az csak a kurucok szégyene, mert az ő lenézésüket jelenti, hogy még a magyar is a császáriaktól félt jobban, noha az erő a kurucok oldalán állt. Mert lehettek volna-e irányukban ennyire bizalmatlanok, tartózkodók, sőt lesajnálók, ha szabadsághősöknek, szabadítóknak nézték volna őket, a császáriakat pedig bitorlóknak, kizsákmányolóknak, elnyomóknak, zsarnokoknak tartották volna s úgy gyűlölték volna őket, mint ahogyan az ilyenfajta embereket szokás?

A zsarnokság alóli felszabadulásukat alig várják az emberek és lesve lesik rá az alkalmat, nem pedig egyenesen nála keresnek menedéket a végre megjelenő segítség elől. A gyerek is fél az apjától, de csak akkor, ha rosszat tett, de félelme ellenére is hozzá menekül, ha idegen, különösen pedig rabló fenyegeti. Az apjától azért fél, mert bűnösnek érzi magát, tehát félelme is tisztelettel párosul, a rablótól pedig azért, mert gonosz. Ez a félelme tehát egyúttal megvetést is kifejez.

A magyar nemesség is félt a császári őrségektől, de azért, mert félt egyúttal a bűntől is, a hűtlenségtől és a felségsértéstől, melybe emberi gyarlóságai miatt eshet. Sokkal jobban és egész más értelemben félt azonban a kurucoktól, mint akik e főbenjáró bűnökre csábították, sőt erre kényszeríteni is tudták, mert vagyonukat, sőt életüket fenyegették. Tőlük tehát úgy féltek, mint ahogyan a rossztól kell félni. Látjuk, hogy Rákóczi zászlóbontása után még hosszú hónapokig itt magyar földön nagyobb volt az atyai félelem, mint az életet és vagyont fenyegető gonosztól való félelem.

* * *

Hogy jobban megismerhessük a kort és az akkori viszonyokat, és hogy láthassuk, mitől kellett akkor erősebben félni: a császáriaktól-e vagy Rákóczitól, s hogy melyik magyar tette

ki magát nagyobb veszélyeknek: az-e, aki Rákóczihoz állt, vagy aki megmaradt királya hűségében? Szilágyi: „Erdélyország története" c. művéből (II., 491-493. o.) idézzük Cserei életének ide vonatkozó részét:

„A Rákóczi-mozgalmak kiütése Csereinek végtelen sok nyomort okozott. Azon parancs folytán, hogy minden nemes ember oly helyre vonja meg magát, ahol német őrség van, Görgénybe menekült roppant veszteségével. (Tehát ennek ellenére is engedelmeskedett királya parancsának, noha engedelmességét nem tulajdoníthatjuk csak ezektől a német őrségektől való félelemnek, sőt még nagy részben se annak, mert a kuruc erő is volt akkora Erdélyben, hogy bosszút tudott rajta állni legalább úgy, mint a császári erők.) Mert nemcsak jószágait prédálták fel és marháit hajtották el, hanem még „szolgái és lovai is kuruc bőrbe öltöztek." (Az egyszerű ember se kellő ítélőképességgel nem bír ahhoz, hogy eszmei téren helyesen tudjon pártot foglalni – mint láthatjuk, még akkor se, ha gazdája elöljár a jó példával –, se elveiért akkora áldozatokat hozni sem képes, mint a műveltebb, a kulturáltabb ember.)

„Ez volt nyomorának kezdete. A várat 15 hónapig ostromolták a kurucok s ő ezalatt életveszéllyel nem egy csatározást vezetett (tehát nemcsak Rákóczihoz nem csatlakozott, hanem még az ellene folyó harcban is részt vett). Majd gyermekei megbetegedtek s ezeket orvoslás végett ki kellett küldenie, sőt maga is hagymázba esett, mit a vízhiány még növelt" (látjuk tehát, hogy nemcsak bor nem volt, hanem még „sovány vízital" se).

„A feleségem – írja – esővizet vétetett s azt főzette italomra." Végre a parancsnok, kinek neje „a Bercséni udvarából való fraj (nőszemély) volt, árulással feladta a várat". Tehát itt is csak azt kell látnunk, hogy a magyarok sokkal jobban „németpártiak" voltak és sokkal jobban ellene voltak Rákóczinak, mint a németek. A magyarok hajlandók voltak azokra az áldozatokra, melyekkel az ostromlott várban való tartózkodás együtt járt, de a német „fraj" s ennek révén a német parancsnok nem.

Látjuk, hogy Görgény vára se a magyarok miatt került kuruc kézre, hanem egy Bercsényihez húzó német asszony miatt. Nálunk pedig erőszakkal el akarják hitetni a magyar közvéleménnyel (el is hitették már, mégpedig alaposan), hogy aki magyar, annak szükségképpen Rákóczival kellett és kell éreznie, s ha mégse érez vele, akkor a magyar ügy ellensége. Görgényben legjobban éppen a német asszony érzett Rákóczival.

A vár feladásakor a kérdéses „fraj"-ra bizonyára nem volt okuk haragudni a kurucoknak, de annál inkább Csereire, a derék s ráadásul még kálvinista történetíróra. Őt „hat ember hozta le pokrócon, úgy tették a szekérbe s olyan betegen is megölnek vala a kurucok, ha Rákóczi hűségére be nem esküdjem". (Ebből megítélhetjük, milyen önként, milyen szívesen és milyen „hazafias" meggyőződésből történhetett azoknak a magyar nemeseknek Rákóczira való felesküvése, akik egy-egy vár elfoglalásakor kuruccá lettek.)

„Eleinte Kálba vitték s onnan meggyógyulása után Brassóba ment. Tanácsul is adom mindennek, mondja, soha, de kivált kuruc támadásban várba ne szoruljanak." (Láthatjuk tehát, mennyire nemcsak a „sovány vízital" áldozatát vállalták azok, akik a kurucok elől császári várakba vonultak. Pedig láttuk, hogy mégis úgyszólván minden magyar nemes megtette.)

Cserei aztán hét évet töltött el Brassóban s ott olyan lelkes híve volt a labancpártnak, hogy a kurucok ellen többször még kémszolgálatra is vállalkozott. Eközben egyszer a kurucok fogságába is esett. Ott ezek „éjjel-nappal kínozák s több ízben főbe akarták lőni". Végre csudálatos módon – parasztöltönyben – menekült, de mire Brassóba visszaérkezett, nejét és gyermekeit fogva találta, mert Vallenstein parancsnokárulást gyanított. Tehát őt is utolérte az a sors, ami Aport, hogy még azoktól is üldözést kellett szenvednie, akiket oly állhatatosan szolgált. Nagyon érthető azonban, ha a császáriak gyanakodtak magyar híveikre. Hiszen nem egy esetet hoztunk fel már arra, hogy még azokban is csalódniuk kellett, akikben megbíztak. Azonban Cserei is éppúgy megkapta az elégtételt és a kárpótlást, mint a katolikus Apor, mégpedig ő is hamarosan. Már 1707-ben, tehát még a kuruc-labanc világ idejében, csíki főkirálybírává nevezték ki, később pedig tartományi biztos lett.

Rákóczi későbbi híres tábornokai: Bottyán János, Forgách Simon, Eszterházy Antal és a tehetséges Ebeczky István is Rákóczi zászlóbontása után még hónapokig, mint császári és királyi tisztek, a legnagyobb hévvel és meggyőződéssel, sőt a kurucok fölényes lenézésével harcoltak Rákóczi ellen s ezt tartották hazafias cselekedetnek. Forgách Simon például még november 13-án is ilyen fölényesen ír rokonáról, Bercsényiről, Csáky Imrének:

„Ma az generális Schlick Besztercére ment és contemnálja az ellenséget. Itten generál Ritschant várjuk, azzal conjungálván magunkat fölkeressük az országszabadítókat. Dominus Nicolaus (Bercsényi) Losoncon vagyon, onnét sokat irkál et de verbis – quantum vis: de puskaport nem akar szagolni!… Mi rút dolog ez a magyarországi zűrzavar! Jobb volna Miklósnak Mária Magdolnaként az kereszthez mászni. Még most ideje volna. Mert bizony ezzel az kóborló, rendetlen haddal semmit sem végez."

De hát a király ereje a spanyol örökösödési háború miatt nyugaton volt elfoglalva, a magyar tömegek meg itthon hosszabb időn át nem tudtak ellenállni Rákóczi tetszetős jelszavainak, de hosszabb ideig egy ügy mellett kitartani, kivált ha az az ügy egyelőre rosszul állt, már csak szalmaláng természetüknél fogva se tudtak. Ezért mind tömegesebben álltak át arra az oldalra, amely mellett egyelőre az erő s vele a siker volt. Így aztán azok a magyar császári és királyi tisztek, akik magyar legénység felett parancsnokoltak, hamarosan szinte legénység nélkül maradtak (nem csoda, hiszen zsoldot is alig kaptak), de ugyanők Rákóczi terjeszkedése miatt egyúttal még hazájuktól s vele otthonuktól, birtokaiktól és rokonságuktól is el voltak zárva; rokonaik is kénytelenek voltak meghódolni, mert másképp lehetetlen lett volna tovább létezniük.

Így aztán nem csoda, hogy előbb-utóbb ezek a tisztek is elvesztették kedvüket, szakítani kezdtek meggyőződésükkel, hogy Rákóczi nem igaz ügyet képvisel, aki mellett csak a nemzet alja, „kóborló, rendetlen had" harcol, s keresni kezdték és természetesen hamarosan meg is találták ők is a csatlakozás útját. Hiszen Rákóczi számára valóságos főnyeremény volt egy-egy katonailag képzett, fegyelmet tartani tudó volt császári tiszt csatlakozása. Így lett Forgách is, Eszterházy Antal is, Bottyán is, Ebeczky is kuruc tábornokká és a legvitézebb, legbecsületesebb kuruccá, mert a régi kuruc náluk természetesen sokkal alantasabb embertípus volt.

A már elsoroltakon kívül még Zólyom vára is tele volt odavonult, mert Rákóczihoz csatlakozni nem akaró magyar nemesekkel még akkor is, mikor már Rákóczi csapatai azt is ostromolni kezdték (novemberben). Mikor a kurucok felszólították őket a megadásra, erre nem voltak hajlandók. Egyelőre csak semlegességet ígértek. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 81. o.) Bercsényi egyelőre hagyta őket és tovább vonult, mert a vár bevételére nem volt reménye.

Csejte vára, hova a környék Nyitra megyei nemessége vonult, szintén csak a kurucok ostromának megkezdése után, már télvíz idején adta meg magát. Ugyanekkor Erdélyben Thoroczkayt a király oldalán kitartó székely hadával együtt véres csatában kellett Rákóczi tábornokának, Orosz Pálnak levernie, Thoroczkay 283 emberével fogságba esett, de Rákóczinak még akkor se hódolt. Csak jóval később, mikor már Tokajban Rákóczi elé vitték, esküdött fel végre neki. Ellenben ugyanezen idő tájban Székelyudvarhely várának német parancsnoka, Ruyter, vára bevétele után német zsoldosaival egyetemben kuruccá és természetesen jutalmul kapitányból mindjárt ezredessé lett.

Márki Sándor, aki már jobban az új kor gyermeke, mint Thaly, noha művét ő is Thalynak ajánlja s másképp is láthatólag törekszik arra, hogy Thaly hiúságát legyezze, már közel se igyekszik annyira leplezni a magyar nemesség Rákóczi zászlóbontása elleni ellenszenvét, mint előtte Thaly csinálta. Ő egész nyíltan kimondja már, hogy „a nemesség Rákóczi hadai elől idáig nemcsak az Alföldön, hanem például Nógrádban is (láthattuk már – s éppen Thaly adatai alapján –, hogy közel se csak ott) eltorlaszolta magát a várakban és a kastélyokban". (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 292. o.)

Hogy ugyanezek a nemesek később nem azért lettek mégis Rákóczi híveivé, mert belátták, hogy mozgalma nem parasztlázadás, hanem nemzeti mozgalom, szabadságharc, jól megállapíthatjuk onnan, hogy minden megyében csak akkor „látták be" ezt, mikor már Rákóczi ahhoz a várhoz érkezett hadaival, melybe az illető vidék nemesei előle vonultak s mikor már a vár tovább nem tudta magát tartani.

Akik keletebbre laktak s így közelebb voltak a mozgalom kiindulópontjához, azok hamarabb „látták be" ezt, akik messzebb, nyugatabbra, azok később. Akik gyengébb várban voltak, azok Rákóczi csapatainak megérkezése után is hamarabb, akinek vára erősebb volt, később. Ezek még azt is megvárták, hogy a kuruc sereg az ostromot is megkezdje. Trencsénben pedig egyáltalán sose nem adták meg magukat. Rákóczi maga is annyira látta, érezte és szégyellte ezt, hogy Erdélyben például, mikor a király ügyéhez való ragaszkodásuk miatt fogságba került gróf Pekry Lőrinc, gróf Mikes Mihály és báró Száva Mihály végre meg akartak neki hódolni és hűségére az esküt letenni, szégyellte ezt elfogadni tőlük. Helyette azt mondta nekik, hogy csak maradjanak meg meggyőződésük mellett, majd más foglyokkal kicserélik őket és elmehetnek királyi területre.

Könnyű volt ezt mondani Rákóczinak, s ő természetesen csak azért tette ezt a „nagylelkű" ajánlatot, mert nagyon is tisztában volt a helyzettel. Mit csináltak volna ugyanis ezek a magyarok királyi területen családjuk, otthonuk, birtokaik, jövedelem nélkül, mert ha a király mellett kitartanak, birtokaikat Rákóczi természetesen elkobozta s híveinek adományozta volna. Egyszerű gőg volt ez a „nagylelkű" ajánlat Rákóczitól, mert felesküvésüknek az a látszata volt, mintha hűségüket szabadságukért bocsátották volna áruba. (Világos, hogy ez nemcsak látszott, hanem így is volt.)

Rákóczi gőgje csak azért játszotta meg a nagylelkűséget és csak azért csinálta meg az egész komédiát, mert jól tudta, hogy az illető magyar urak csak annál jobban meg akarnak majd neki hódolni, s annál jobban be akarják majd neki bizonyítani meghódolásuk őszinteségét. Világos az is, hogy ez így is történt, Rákóczi hiúságának ez igen jól esett, s így végül a hódolatot és az esküt el is fogadta tőlük. Így aztán még az ellen is biztosítva volt, hogy ezek a befolyásos urak még valaha megtagadhassák, mert „önkéntes" meghódolásukkal örökre bezárták maguk elől a megtérés útját. Ráadásul még Rákóczinak se kellett szégyellenie magát, hogy őt csak azok követik, akik már erre rá vannak kényszerítve.

Képzelhetjük azonban, hogy megsértődött volna Rákóczi, ha az illetők elfogadták volna ajánlatát és a királyi Magyarországba kísértették volna magukat! Ha ők talán nem is jártak volna úgy, mint az a 300 eperjesi német, akit Rákóczinak szintén a magyar határra kellett volna kísértetnie, de az bizonyos, hogy őket se kísérték volna valami hamar a magyar határra s hogy addig is, míg ez megtörtént volna, a bánásmódban ugyancsak keservesen érezték volna Rákóczi haragját. Nem úgy bántak volna velük, mint elveik mellett kitartó hősökhöz illik, hanem ahogyan aljas hazaárulókkal szokás és ahogyan azok megérdemlik.

Az illető főurak természetesen ezt is nagyon jól tudták, de Rákóczinak is tudnia kellett, hogy e színészies megrendezés egy cseppet se szüntette meg azt az igazságot, hogy ezek is, meg a többi magyar nemes is, hozzá csak kénytelenségből s csak akkor csatlakozott, mikor már mást nem tehetett, azaz mikor már csak hősök tudták volna megtenni azt, hogy másképp cselekedjenek.

Hogy Rákócziék hazafias szólamai milyen forrásból származtak s csak mennyire voltak komolyak, azt láthatjuk Bercsényi feleségének esetéből is. Ő (Csáky Krisztina) főúri hölgy volt, a Dunántúlról vitte Bercsényi a Felvidékre s mind a maga egyéni érzülete, mind családja szelleméből kifolyólag királypárti, sőt túlságosan is arisztokratikus nő volt. Mikor férje Lengyelországba menekült, ő természetesen itthon maradt, sőt Bécsben élt. Ott a viselkedése annyira aulikus volt, hogy maga az udvar küldte vissza Magyarországra a férjéhez, mert befolyásától azt remélte, hogy Bercsényi az ő hatására újra a jó útra fog térni.

Így is lett volna, ha Bercsényi nem lett volna erősebb akaratú, mint ő, és ha akkor még nem lettek volna tele a kurucok a legvérmesebb reményekkel. Aztán Bécsben azt is elfelejtették, hogy Bercsényi daliás, szép férfi volt s tíz évvel fiatalabb a feleségénél, aki bizony ekkor már öregedett: „Bercsényiné imádta a férjét annyira, hogy vele szemben nem volt akarata" (Thaly), s így csak természetes, hogy nem a fiatal férj követett el mindent, hogy asszonyát magának megtarthassa, hanem az öregedő feleség alkalmazkodott e téren mindenben férjéhez.

Ki csodálkozhat hát azon, hogy Csáky Krisztina a férje mellett „csakhamar hatalmas kuruc asszonnyá vált" (Thaly). Annyira „hazafias" lett, hogy mikor két testvére: Csáky Zsigmond és Imre, akik királyhűségükért Horvátországban ették a hontalanság és a szegénység keserű kenyerét (így járt volna az említett három erdélyi főúr is, ha elfogadja Rákóczi „nagylelkű" ajánlatát), a békealkudozásokra a kurucokhoz menő Szirmay István útján arra kérték nénjüket, hogy szendrei uradalmuk jövedelméből ínségük enyhítésére küldjön nekik valami kis pénzt, a „lelkes honleány" azt felelte nekik, hogy „nincs módja pénzküldésben".

Mikor pedig Szirmay, sajnálván a szegény bujdosókat, ismételten előhozta kérelmüket, Csáky Krisztina – talán azért is, mert férje is jelen volt – ilyen hazafias szólamok közepette utasította vissza újra a kérelmet: „Ha volna is (pénzem), propter consequentiam nem cselekedném: azt kívánnám, adná Isten, oly szükségben volnának, hogy jutna eszekben, Isten után hazájuknak mivel tartoznak".

Csáky Krisztina tehát úgy beszélt, mintha ezek a derék Csákyak hazájuk iránti gyűlöletből vagy nemtörődömségből vállalták volna magukra a szegénység és a hontalanság keserveit, nem pedig éppen annak szeretete miatt. Csáky Imre és Zsigmond nem mondta, hogy szereti a hazáját (mint Bercsényiné, Csáky Krisztina csak mondta), hanem ők ezt tetteikkel bizonyították. A szájával a hazájára hivatkozó Csáky Krisztina ezt nem bizonyította be, sőt mivel hazája állítólagos szeretete neki „imádott" férjét, otthonát, kastélyait és birtokait adta vissza, nem is kell éppen rosszmájúság hozzá, hogy éppen az ellenkezőre gondoljunk. Neki haszna lett abból, hogy kuruccá lett, mert nemcsak szerelmi életét vehette újra fel, hanem a bécsi egyszerű élet (mert hiszen világos, hogy hazulról nem küldtek neki pénzt Bécsbe) és idegenben élés helyett férje oldalán valósággal tobzódhatott a fényben és a pompában, mint majd látni fogjuk. Pedig mennyire szerette s élvezte ő ezt a pompát!

Az erdélyi „Részek"-ben Kővár kapitánya és örökös ura, Teleki Mihály, egész 1704. január 17-ig tartotta magát a király hűségében, de ettől kezdve Rákóczi „legbuzgóbb hívévé lőn" (Thaly). Milyen szégyen Rákóczira, hogy ő még „legbuzgóbb híveit" is csak így tudta megszerezni!

1704. január 28-án Murány vára hódolt meg, február 13-án pedig Rákóczi tőlünk már ismert két német nevű vezére (Sréter és Winkler) Trencsén városát (nem várát) foglalta el. Az Illésházyak és báró Berényi Ferenc olyan jellemek voltak, hogy még ekkor se hódoltak meg, hanem az átadás feltételei szerint Pozsonyba vonultak, hogy ott meggyőződésükért kegyelemkenyéren vagy kölcsönből éljenek addig, míg Rákóczit le nem verik (ha ugyan valaha leverik) és míg birtokaikat újra visszakapják (de ez akkor még egyáltalában nem volt bizonyos).

Ezek bebizonyították, hogy hazafiak és jellemek, de nem azok, akik Rákóczinak esküdtek hűséget, de csak akkor, mikor már a várat, melybe előzőleg vonultak, fel kellett adni, s hogy birtokaikat visszakapják! Ki meri azt állítani, hogy nem egyedül csak ezért? Ha ők utána nagy kuruckodásukkal ugyancsak igyekeztek is bebizonyítani, hogy amit tettek, nem kénytelenségből tették, hanem meggyőződésből, és mert hazájukat szerették? Pedig hát láttuk, hogy még Rákóczi „legbuzgóbb" hívei, sőt még híres kiáltványának, a „Recrudescunt"-nak a szerzője is ezek közül a „jellemek" közül került ki.

Például csak Trencsén városa elfoglalása után, tehát csak a Rákóczi zászlóbontása után következő esztendőben, kényszerűségből csatlakozott hozzá az a Szunyogh Gáspár is, aki egyébként annyira nem volt aulikus, hogy ő volt az, aki a menekülő Bercsényit a határon át

Lengyelországba átsegítette. Úgyszintén a kurucok későbbi főjogásza, a lutheránus Ottlyk György, aki aztán mint kuruc, pápább lett a pápánál, mert mindenkiben árulót szimatol.

Mikor aztán végleg elbukott a kuruc ügy, jogi tudását újra a Habsburgok szolgálatába állította, s éppen ő volt az, aki a Habsburgok leányági örökösödését kimondó törvény előadójának és jogi megokolásának szerepét vállalta. (Tudjuk, hogy Rákóczi azért ragadott fegyvert, mert még a fiúág örökösödésének kimondását is sokallotta.)

Hihetünk tehát Ottlyk kuruc meggyőződésének őszinteségében? Már labanc meggyőződése őszinteségében jobban hihetünk, mert hiszen Trencsénben hét hosszú hónapon át alávetette magát érte a „sovány vízital" keserveinek s más oly nagy nélkülözéseknek, hogy Cserei, aki megkóstolta ezt a sorsot, láttuk, azt írja, hogy minden felebarátját óva inti tőle.

Hogy mennyire nem kellett semmi hazafiság ahhoz, hogy ilyen körülmények közt valaki meghódoljon Rákóczinak, sőt egyenesen szolgálatába álljon, ezt megmutatta a február 16-án szintén meghódolt munkácsi vár császári őrsége is. Ennek németjei közül is sokan Rákóczi szolgálatába álltak ekkor, úgyszintén a március 2-án meghódolt ungvári vár németjeinek egyharmada is. Ezek a német zsoldosok nem vesztették volna el azokat a birtokaikat, melyek sose voltak, s ha lettek is volna, nem Magyarországon voltak; nekik nem kellett volna elhagyniuk hazájukat, ha nem hódolnak, sőt éppen ezzel mehettek volna vissza hazájukba. Hazafiságról se lehetett szó náluk, mert hiszen ha Rákóczi a magyar nemzeti ügyet képviselte a németekkel szemben, tőlük egyenesen a német hazafiságuk kívánta volna meg, hogy dacoljanak vele. Lám, mégis kurucokká lettek.

Miért tesszük fel tehát, hogy a velük egyidőben és hasonló okok hatására Rákóczi szolgálatába állt magyarokat viszont hazafiság vezette, mikor pálfordulásukat elvégezték? Hiszen az Ungvár várába vonult, ott a német őrséggel együtt kapitulált, sőt később Bercsényi hadsegédévé, még később pedig Rákóczi udvari palotásezredének dandárnokává (az ezredesnél nagyobb rang ez) lett egyik protestáns magyar nemes, Szent-Iványi János, ugyanekkor 1704. március 15-i keltezéssel Schwetnik császári kapitánytól titkon még bizonyítványt is állíttatott ki magának (mely ma is megvan az országos levéltárban), hogy királya mellett állhatatos hűséggel küzdött Ungváron, s arra is kész lett volna, hogy együtt vonuljon el a császári őrséggel, ha emiatt a felkelők letartóztatással nem fenyegették volna. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 126. o.)

Láthatjuk, mennyire „önkéntesek" voltak ilyenkor ezek a Rákóczinak való felesküvések. Azt ugyanis csak nem gondolhatjuk, hogy Schwetnik ilyen bizonyítványt kiállított volna, ha az, amit benne állít, nem lett volna igaz s Szentiványit valóban nem fenyegették volna meg a kurucok, hogy nem vonulhat el a császári őrséggel, mert akkor letartóztatják. De hát ha így volt, akkor Rákóczi miért ajánlotta fel külön a három említett erdélyi főúrnak, hogy csak vonuljanak el, mikor azok ezt nem is kérték tőle, hanem fel akartak rá esküdni?

Azért, mert Rákóczi igen jó pszichológus volt s jól tudta, hogy az illetők nem merik tőle elfogadni azt, amit felajánlott nekik, s ha merték volna se fogadták volna el, mert túl nagy áldozatokkal járt volna részükre.

Megint csak láthatjuk azt is, mennyire azonos volt a kurucok taktikája a kommunistákéval. Egyik is, másik is szégyellte, hogy neki nincsenek becsületes, meggyőződésből való hívei, ezért kényszerrel szerezte őket, de azért, ha alkalma volt rá, gondoskodott róla, hogy azért a kommunista önérzet is megmaradjon vagy legalább a közvéleményt megtévessze e téren. A kommunisták elbocsátással fenyegették a munkásokat, különösen pedig a tisztviselőket (mert nekik jobban kellett félniük a tényleges elbocsátástól, mint a munkásoknak), ha nem lépnek be a pártba (egy újonnan végzett tanárt, aki pesti fiú volt s az anyját tartotta el, azzal bírták rá erre, hogy a fővárosban állást csak így kaphat, másképp vidékre kell mennie, így azonban anyját alig tudta volna támogatni), a nyilvánosság előtt azonban úgy viselkedtek, mintha kitüntetés lenne valakire, ha a pártba beveszik, s hogy ezt a látszatot fenn tudják tarta-

ni, időnként valóban ki is zártak néhányat azok közül, akiket előzőleg fenyegetésekkel bírtak arra, hogy belépjenek.

A kurucok ugyanígy tettek. Ők is letartóztatással fenyegették Szent-Iványit, ha nem lép Rákóczi hívei közé, a már fogoly három erdélyi főurat pedig, akik le akarták tenni az esküt Rákóczira, Rákóczi megkínálja a határra kíséréssel s nem akarja elfogadni tőlük az esküt. Azok azonban természetesen nem kísértetik magukat a határra s Rákóczi természetesen elfogadja tőlük az esküt. A kommunisták letagadták, hogy ők bárkit is a pártba (vagy a termelőszövetkezetbe) kényszerítenének s gondoskodtak olyan reklámoknak a sajtóban és a rádióban, sőt a színpadon való elhelyezéséről, melyek bizonyították is azt, amit ők állítottak.

A három erdélyi úrral Rákóczi is „bebizonyította", hogy ő el se fogadta azt az esküt, melynek őszintesége iránt akárcsak a legkisebb gyanúja is lehetett, de viszont, ha valaki nyilvánosságra hozta volna, hogy Szent-Iványit letartóztatással fenyegették, nemcsak letagadták volna, hanem azt mint a nemzeti ügy „rágalmazóját" még üldözték is volna.

Bajnóc vára csak 1704. július 8-án tűzte ki megadása jeléül a fehér zászlót, tehát jóval egy évvel Rákóczi zászlóbontása után, de akkor is csak azért, mert lőpor már alig volt a várban. Bajnóc vára is tele volt a „felszabadulás" elől odamenekült magyarokkal. Köztük volt Hunyadi András, Nyitra megye alispánja is. Tehát a német őrséggel együtt ezek a magyar nemesek is ily sokáig kitartottak azon meggyőződésük mellett, hogy a haza és becsületük érdeke egyformán az ellenállást követeli tőlük, nem pedig a felkeléshez való csatlakozást.

Ekkor azonban már persze ők is felesküdtek, de bizonyára nem azért, mert most már valóban becstelenségnek és hazaárulásnak tartották azt, amit addig becsületnek és hazaszeretetnek gondoltak, hanem egyedül csak azért, mert a haza és a becsület, melyért eddig is igen nagy áldozatokat hoztak, most már akkorát kívánt tőlük, melyre már nem érezték magukat elég erőseknek. Hogy Rákóczi, akarom mondani: a kuruc haza ügye mennyire keveset nyert velük, mutatja, hogy ugyanekkor a velük együtt a várban szolgáló német zsoldosok is felesküdtek a kurucoknak. Csak a parancsnok, Frey Keresztély és vele mindössze csak három német zsoldos élt a szabad elvonulás jogával. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 205. o.)

Nyitra vára csak 1704. augusztus 25-én, tehát még Bajnócnál is később esett el, s ekkor is csak azért, mert a kurucok bombái (illetőleg a franciákéi, mert a kurucoknak nem volt ekkora tudományuk) olyan kárt tettek benne, hogy már csak a föld alatti helyiségekben lehetett tartózkodni, viszont onnan meg nem lehetett a vár védelmét intézni. Ebbe a várba is annyi magyar nemes (és pap) vonult be és dacolt a végsőkig Rákóczival és hazafias szólamaival, hogy a vár feladásakor a kurucok külön szerződést kötöttek övelük és külön a német őrséggel.

A feladáskor itt is nemcsak a nemesek és a papok esküdtek hűséget Rákóczinak, hanem az idegen zsoldosok is. Vajon melyikük tehette le ezt az esküt nagyobb meggyőződéssel, s vajon mi címen tehetnénk fel, hogy a magyar szerződők ekkor már valóban belátták, hogy Rákóczi ügye és a magyar szabadság ügye azonos, mikor a zsoldosok, mint idegenek, semmiképpen se állhattak meggyőződésből a császár helyett Rákóczi szolgálatába? Pedig hát a várkapitányon kívül, akinek Filpen Sámuel volt a neve, és aki egyáltalán nem titkolta, hogy nem szívesen írja alá a kapitulációt, s csak a felesége és még három hűnek maradt németje nem írta alá a Rákóczi iránti hódolatot. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 218-219. o.)

Kassa is csak 1704. szeptember 23-án esett Rákóczi kezébe. Itt is annyi volt a vele egész addig dacoló és őt szabadsághősnek el nem ismerő „egyházi, főúri és nemesi rend", hogy velük külön szerződést kötöttek a kurucok. „Ezek a hódolati esküt (Rákóczinak) letevén teljesen szabadok és jószágaikat visszakapják." (Tehát mint láthatjuk, addig, míg dacoltak, Rákóczi még jószágaikat is elkoboztatta. Mégis dacoltak.) „Aki pedig közülük az országból ki akar vonulni, a császári helyőrséggel kivonulhat és ingó jószágait elviheti."

Persze ez is inkább csak elméletben volt így. Mert ha még a németek is többnyire hódoltak, gondolhatjuk, hogy nézhettek Rákócziék azokra a magyar nemesekre vagy papokra, és hogyan bánhattak velük, akik viszont nem voltak hajlandók hódolni magyar létükre se. De

ettől eltekintve is a „hódolati esküt” le nem tenni igazán a meggyőződésnek hozott emberfeletti áldozat lett volna, hiszen a koldusbotot és a rabságot jelentette. Az előbbit mindenképpen, az utóbbit elkerülhette az, aki „kivonul az országból”. E legutóbbi kifejezés már maga is rosszakaratú és példátlan gőg jele, mert hiszen az illető „hazaárulónak” nem az országból, hanem csak az országnak kurucok megszállta részéből kellett volna kivonulnia. A kuruc gőg azonban – úgy látszik – nem tekintette Magyarországnak az ország azon részét, mely még a király kezében volt. Pedig hát Pozsony bizonyára az ország része volt s mégse volt sose Rákóczi kezében.

S az is milyen képmutatás, hogy ingóságait magával viheti. Mert például magával vihette volna-e valaki a bútorait? S ha igen, ki adott volna neki hozzá szekereket s a szállításhoz szükséges személyzetet? Nem is tűrték volna a kurucok, hogy valaki ezeket a „hazaárulókat” kiszolgálja. Ha azonban csak így lehetett nem hódolni, elhihetjük-e, hogy akik hódoltak, önként hódoltak? Pedig báró Gombos tábornok, Szörényi Gábor ítélőmester és Meskó főjegyző még így is a királyuk hűségében való kitartást választották. Egy gróf Pethő és egy Okolicsányi is, de e két utóbbi – ezzel is bizonyságát adva, milyen nagy volt az áldozat, melyet vállaltak – már útközben meggondolta magát s megijedve az áldozatoktól, melyek rá vártak, visszament Rákóczinak hódolni. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 238. o.)

További bizonyítékok a magyarság Rákóczi ügye iránti közönyére

A felhozott esetek mind azt bizonyítják, mennyire nem igaz, hogy a nemzet Rákóczi felkelését megelőzőleg el volt nyomva és hogy szükség volt a felkelésre nemzeti szempontból. Láttuk, mégpedig az adatok ugyancsak nagy tömegéből láttuk, hogy ennek a magyar nemzet akkor egyáltalán nem volt tudatában. A magyarság Rákóczi felkelését nemcsak nem várta, hanem megijedt tőle, menekült előle, még nagy anyagi romlásával, az elviselhetetlenségig nehéz áldozatok vállalásával is ellenszegült neki s kénytelen-kelletlen csak akkor szánta rá magát a mozgalom támogatására, mikor már más választása nem volt. Akadtak azonban egyes nagy jellemek, akik még így se vállaltak vele közösséget.

A parasztság se állt Rákóczi mellé, hanem csak elbocsátott, állás, alkalmazás nélkül lézengő volt végvári katonák és családtagjaik és a parasztságnak az a része, mely a folytonos menekülések és a háború viszontagságai miatt elpusztult házi tűzhelye miatt hontalanná vált, félnomád életet élt és a rendszeres munkától már rég elszokott. Rákóczi mozgalmának elején kétségtelenül nem a magyarság java volt az ügy támasza. Ez is oka volt annak, hogy az értékesebb és értelmesebb elemek lenézték a kurucságot és magukra nézve szégyennek tartották, hogy közibük tartozzanak.

Most, újabb bizonyítékként, arra hozunk fel adatokat, hogy mikor már megszilárdult a mozgalom, Rákóczi már az ország kormányát kezében tartotta, s mikor emiatt még a nemzet értékesebb elemei is kénytelenek voltak már hozzá csatlakozni, akkor se lelkesen, hazafias örömmel és az ügy igazságában való meggyőződéssel szolgálták az ügyet a kor magyarjai, hanem csak kelletlenül, ímmel-ámmal, úgy-ahogy; ahogyan az ember olyan ügyért szokott dolgozni, melynek értelmét vagy igazát nem látja.

1705. március 18-án ezt írja Bercsényi Rákóczinak: „Károlyi panaszolja, hogy a Dunán túl való föld semmit sem akar mellette cselekedni”. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 336. o.) Pedig hát ez a levél abból a korból származik, mikor a kurucok hatalma körülbelül a legszilárdabb volt. A kezdet nehézségein akkor már túl voltak, az ország nagy része kezükben volt,

az udvar igyekezett velük kibékülni s ennek érdekében áldozatokat is hozni. Ekkor még arra se volt ok, hogy az ország népe unja már a sok harcot, a kuruc vereségek se kedvetleníthették még el az embereket s a pestis se jelentkezett még.

Mikor az országgyűlés összehívását tervezgetik, Bercsényi 1705. április 22-i, terjedelmes levelében ilyen, az ország rájuk nézve éppen nem valami előnyös hangulatát sejtető célzásokat találunk: „Gyönyörűségének tartaná az ellenség, ha azt (a kurucok országgyűlését) megoszlathatná valami mótusával (zavartkeltésével), akire (ti. a zavartkeltésre) az Posteaquam Uraimék (a táblabírák, tehát a köznemesség) szívük igen hajlandó." (Thaly, III., 351. o.)

Aztán: „Nemcsak a vármegyéket, városokat, de a főurakat, főpapokat, regalistákat (állami tisztviselőket) is nem csupán általában, hanem személy szerint meg kell hívni (a tervezett országgyűlésre): ne menthesse magát senki. Ha személy szerint meg nem hívják: félő, sok elmarad" (352. o.).

Látjuk tehát, hogy Bercsényi mennyire tisztában volt vele, hogy a rendek Rákócziék gyűléseire egy cseppet se jártak szívesebben, mint a későbbi magyarok a kommunista kivonulásokra, pártgyűlésekre vagy egyéb szintvallásokra. Csak az ment el, aki nem tudott ürügyet találni az elmaradásra, vagy félt elmaradása következményeitől (mivel pedig ettől mindenkinek félnie kellett, majdnem mindenki el is ment).

Ezért volt az a látszat, hogy az ország akaratát képviselték azok, akik ezeket a politikai megnyilvánulásokat megrendezték. 1956-ban aztán kisült, mennyire csak egy kis gyűlölt klikk képviselői voltak. (A szatmári béke után tartott országgyűléseken is ugyanez sült ki Rákócziék mozgalmáról. Még Thaly megállapítása szerint is feltűnően, sőt az ő számára egyenesen undorítóan bizonyítja ezt a nemcsak az országgyűlés viselkedése, hanem az egész ekkori nemesség családi levelezése is.)

A kommunisták is expressz ajánlva küldték a papoknak meghívóikat a békegyűlésekre, hogy elmaradása esetén „ne menthesse magát senki" azzal, hogy a meghívót nem kapta meg. Még azt is nyíltan hangoztatták, hogy betegség se mentesít. Ennyire természetesnek tartották, hogy az csak álbetegség. Attól féltek, hogy másképp arra a napra minden meghívott „beteg" lesz. Látjuk, hogy semmi új sincs a nap alatt. Bercsényi már 250 évvel ezelőtt ugyanígy csinálta. Ő szakasztottan így vélekedett a magyar rendekről, mikor kuruc gyűlésekre akarta őket elcsalogatni.

Még abban is megegyeztek egymással, hogy noha magukban teljesen tisztában voltak a helyzettel, a nyilvánosság előtt mindig azt hangsúlyozták, milyen nagy volt a megjelentek száma, s hogy milyen hazafias lelkesedés fogott el mindenkit. A kommunisták is azzal fenyegették azokat a papokat, akik az ő „békegyűléseikre" nem mentek el, hogy később majd nem is kapnak meghívót s így, ha akarnak, se mehetnek el, de – tették hozzá – lássák majd ennek a következményeit is. Sajnos, még ha ez utóbbit nem is mondták, akkor is tudta mindenki, hogy ennek következményei is lesznek. Hiszen egyedül csak ez volt a baj.

Mikor Herbeville Zsibónál Rákóczit megverte és utána bevonult Erdélybe Rabutin megsegítésére, Dévát kivéve, mely vitéz ellenállást tanúsított, a többi vár (Gyula, Szamosújvár, Bethlen, Beszterce), mely kuruc kézen volt, mind szinte ellenállás nélkül adta meg magát. Ennyire nem volt a védőkben se lelkesedés, se akarat. (Thaly, III., 473. o.)

1706 tavaszán a rábaközi Kapuvárból már Pálffy hadainak közeledtére „az mi hajdúink kiszöktenek". (Dobay László tudósítása Kapuvárról 1706. április 2-án.) „Ötven tetves volt benne" – írja róluk megvetéssel Károlyinak Nagyszombatból Bercsényi április 12-én (Thaly, III., 591. o.), mert a „tetvesen" természetesen nem fizikailag tetveset kell érteni, hanem hazafiúilag.

Magyaróvárt 1706. április 10-én Forgách háromnapi ostrom és bombázás után bevette. A német őrség nagyobb része itt is Rákóczi szolgálatába állt, de Zoller, a parancsnok, katonái kisebb részével királya hűségében megmaradva a kapituláció feltételei szerint Pozsonyba vo-

nulhatott. Vesztére vonult oda, mert Pálffy gyávaság címén még őt is haditörvényszék elé állíttatta, mert megítélése szerint hamarabb feladta a várat, mint kellett volna.

Mikor Bercsényi a magyaróvári vár elfoglalása után azt az utasítást adja Ebeczky kuruc ezredesnek, hogy csak akkor tartsa jó karban a kezükre került várat, ha úgy látja, hogy az ellenség egyelőre nem szándékszik visszavenni, rendelkezését így okolja meg: „Az mit mi harmadnap megvehettünk némettül, nem tartja azt az portáshajdú estinél tovább (tehát még az nap feladja). Vagy kiszökik, vagy föladja virradtig. Ne adjuk vissza oly készen: égesse föl." (Thaly, III., 591. o.)

Ennél a kuruc főgenerálisi véleménynél lesújtóbbat nem mondhatott volna a mi „hős" kurucainkról még az ellenség se. Megtudhatjuk belőle, hogy ami a németben olyan nagy gyávaság, hogy miatta haditörvényszék elé állítják a tettest, az egy kurucban olyan nagy vitézségszámba megy, melyet ostobaság lenne róla feltételezni. Mivel pedig az mégiscsak vitathatatlan, hogy a magyar – enyhén szólva – van legalább olyan bátor, mint a német, csak azzal magyarázhatjuk meg Bercsényinek ezt a bizonyára sok keserű tapasztalaton alapuló meggyőződését, hogy – bármennyire éppen az ellenkezője van elterjedve a magyar közvéleményben – a magyarságnak vagy csak az alja volt kuruc, vagy pedig nem hitt a kuruc ügy igazságában s ezért nem is törekedett arra, hogy őszintén szolgálja még az se, aki szolgálta.

A miskolci értekezlet még a kurucvilág elején volt. Mégis azt írja róla még Thaly is, hogy a fegyvernyugvás szükségességét „főleg a békevágyó kedélyek megnyugtatása végett" határozták ott el (Thaly, III., 626. o.). A szabadságharc tehát annyira nem kellett még maguknak a kurucoknak se, s már a mozgalom elején is annyira nem látták semmi értelmét, hogy vezetőik szükségesnek tartották megnyugtatásukra kimondani, hogy ők is akarják a fegyvernyugvást. (Pedig akkor még dehogy akarták! Hiszen Rákóczi és Bercsényi még a legvégén, még a pestis pusztítása után se akarta.) Ki látott azonban olyan lelkes szabadságharcot, melynek szereplői már akkor a békét áhítozzák, amikor a harcot alig hogy elkezdték?

Mikor később a fegyverszünet attól függött, hogy Rákóczi beleegyezik-e Sopron és Ruszt környékének a királynak való átengedésébe, Bercsényi azzal érvel Rákóczinál, hogy csak engedje át ezt a vidéket. Nem kár értük, ha nem lesznek kuruc uralom alatt, hiszen „most sem adtak portáshajdút. Hamis kutya német emberek". (Thaly, III., 633. o.) Pedig e vidék lakossága erősen protestáns jellegű. De hát mivel közel voltak Bécshez, nem pedig a messze fekvő Kelet-Magyarország lakói voltak, már nem féltek annyira Rákóczitól s jobban ki merték mutatni igazi érzelmeiket.

Már a szécsényi országgyűlésen is, pedig az is a mozgalom első felébe esik, meg kellett büntetni az „engedelem nélkül hazaoszlott" vármegyei nemességet (Thaly: A Bercsényi-család, III., 701. o.). Ezek tehát otthon maradni nem mertek, de viszont nem érdekelte őket a gyűlés, nem tudták megvárni a végét. De ebből is láthatjuk, mennyivel nagyobb volt a szabadság a Habsburgok alatt, mint Rákóczi idejében. Ők például nem büntették meg Zrínyit, a költőt, se azokat a protestánsokat, akik testületileg elhagyták az országgyűlést.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy Rákóczi sokkal okosabb volt, mint a Habsburgok. Ők ugyanis azt kapták jutalmul azért, mert nem büntették meg ezeknek az országgyűlést faképnél hagyó protestáns megyéknek a követeit, hogy aztán még nekik állt feljebb s utána még annak az adónak a megfizetését is megtagadták, melyet a törvényes országgyűlés az ő távozásuk után a török elleni védekezésre megszavazott. Mikor ugyanis látták, hogy még ezt is büntetlenül lehet, még azok a katolikus megyék is megtagadták a fizetést, amelyek követei megszavazták. Így aztán, hogy minden szabad lett, szükségképpen el kellett érkezni a Wesselényi-összeesküvéshez és benne a magyarságnak a törökkel való szövetkezéséhez, majd ennek Thököly-féle folytatásához, végül pedig a töröknek egyenesen Bécs ostromára való csábításához.

Az meg aztán a szemtelenség netovábbja, hogy mikor aztán nem fizettünk s Lipót hozzájárulásunk nélkül a maga pénzén és katonáival verte meg a törököt Szentgotthárdnál, akkor

magunkból kikelve hánytuk és hányjuk még ma is Lipót szemére, hogy utána a vasvári békét a mi megkérdezésünk nélkül kötötte meg. De ha ez a szemrehányásunk szemtelenség, az meg már egyenesen a komikum netovábbja, hogy a „hazafias" történetírásunk még abban is Thököly s vele a „szabadsághős" magyarok érdemét látja, hogy a törököt Bécs és Európa megtámadására rávették, mert – mondják – ez rázta fel Lipót energiáját s így tulajdonképpen ennek köszönjük hazánk utána következő felszabadítását a török uralom alól. Tehát tulajdonképpen még ez is kurucok és protestánsok érdeme, mert hiszen ha ők nem lettek volna olyan rosszak, mint voltak, akkor Lipót se lehetett volna hozzánk olyan jó. Krisztus se válthatott volna meg bennünket, ha Júdás el nem árulja. Dicsőítsük hát Júdást, mert az ő „érdeme" a megváltásunk?

De ha így áll a dolog, akkor legalább miért nem úgy tanítják a „hazafias" magyar történelmet, hogy Lipót és a Habsburgok nagyon jók voltak és mindent megbocsátottak ugyan, jogainkat és a szabadságot is igen tiszteletben tartották, csak egy bajuk volt, hogy okosak nem voltak s így túlságos engedékenységükkel elkényeztetvén bennünket, tulajdonképpen maguk vetették el a sok összeesküvés, rebellió és felkelés csíráját s vele minden bajt, ami ezzel együtt járt; Rákóczi és felkelő társai ellenben nem sokat adtak ugyan a magyar szabadságra és az alkotmányra, ha ez útjaikat keresztezte. De legalább rendet tartottak s tudtak parancsolni? Nem. A mi „hazafias" történetírásunk mégis azt tanítja, hogy Lipót még alkotmányunkat is megszegte, szabadságunkat is elkobozta, s ráadásul még ki is szipolyozott bennünket. Rákóczi pedig helyreállította az alkotmányt.

Márki szerint (II. Rákóczi Ferenc, I., 334. o.) Rákóczi már mozgalma legelején (1704) „úgy vette észre, hogy katonái nem akarnak szülőföldjüktől távolabb harcolni, sőt így is bajos őket együtt tartani, mert lakóhelyeiket a rácok kegyetlenségeitől féltik és családjaik oltalmára hazaoszlani készülnek". Mikor (még ugyanezen évben) Szeged bevételére készült „seregének egy része szokott módon (ő maga használja ezt a kifejezést emlékirataiban) a hadjáratban ejtett zsákmánnyal még a kótyavetye megtartása előtt hazaszéledt". (I., 342. o.) Tehát itt már Márki se tudja mentségükre felhozni, hogy azért, mert a rácok ellenében kellett félteniük családjukat.

A nagyszombati csata előtt ezt írja Márki: „Nem igen bízott ugyan (Rákóczi) rosszul fegyverzett seregében (minek kezd – feleljük erre – szabadságharcot az, aki nem tudja seregét úgy felszerelni, hogy nyugodtan ütközetet lehessen vállalni vele?), de nem volt más menekvése (mint a megütközés); mert ha abbahagyja Lipótvár ostromát, lehangolja azon vidék lakosságát, visszavonulása közben pedig egész serege felbomolhat" (I., 372. o.).

Tehát csak ilyen volt a sereg, mellyel Rákóczinak harcolnia kellett volna, s csak ilyen lelkes volt az a nép, melynek körében harcolni kellett s melynek javára a harc állítólag volt! A nép, mihelyt „szabadítóit" visszavonulni, illetőleg az ellenség elől kitérni látja, mindjárt közönyössé, sőt talán egyenesen ellenségessé válik irántuk, maga a sereg pedig nem a hazáért, hanem csak a remélt zsákmányért harcol. Ha ez már kezében van, még a hivatalos kótyavetyét se várja meg, azaz az igazságos megosztozás elől is kitér, s otthagyja a sereget, hogy a teljes zsákmányt magának biztosítsa. Ha pedig a vezér kitér az ütközet elől s így látnia kell, hogy most egyelőre nem lesz zsákmány, mindjárt el is oszlik, mert nem látja már többé értelmét a harcnak.

1705 nyarán Rákóczit „az keserítette el, hogy katonái főként a tiszántúliak (tehát a legrégibb és legjellegzetesebb és tisztán kálvinista kurucok) hazaszökdösnek s békére hajlanak". (I., 414. o.) Állhatatlan nép volt ez tehát, mely békében a békét és a velejáró egyhangúságot unta s harcot kívánt, a harcban pedig békére vágyott. Arra vágyott – mint láthatjuk – már 1705-ben is, pedig hol voltak ekkor még a hősi küzdelem végétől? A békét kívánták már akkor is, mikor szerencsecsillaguk még felmenőben volt.

1704. június 3-án három erdélyi megye: Torda, Kolozs és Doboka követei kifejtették, hogy „a Rákóczi nevében szervezetlenül hadakozó kurucok Erdélyországot dúlják, fosztogat-

ják" (I., 450. o.). Thököly egyébként már 1703. október 30-i, Rákóczinak küldött válaszlevelében őt „borongva figyelmeztette, okuljon az ő példáján, akit a mi állhatatlan nemzetünk közül sokan őszinte és hamis hitükkel a szerencsétlenségnek csak gyenge szelétől is megijedve megcsaltak s mellőle félreállván a sárban hagyták". (I., 451. o.)

Nemcsak Rákóczi idejében volt tehát úgy, ahogy volt, hanem úgy látszik, minden szabadságharcunkban. Hiszen láttuk már, hogy Bocskai, Bethlen és Rákóczi György is mennyit panaszkodott a nemzet „hálátlansága" miatt. Láthatjuk, Thököly is mennyire tisztában volt vele, hogy őt nem a nemzet értékes elemi támogatták, s akik támogatták, nem hazaszeretetből támogatták, hanem önzésből vagy a legjobb esetben kalandvágyból. De hát miért szegődött olyan ügy mellé, melyet csak ilyen magyarok és csak ezért támogathattak?

Mikor a zsibói vereség után Rákóczi elhagyja Erdélyt, az otthagyott Károlyit azzal biztatta, hogy ha Bethlen várát „az erdélyiek gyöngeszívűsége miatt" azóta el is vesztettük, erőnk visszatérése után a többivel együtt könnyen visszafoglalhatjuk (gyönge vigasztalás!).

„Figyelmeztesse a hadakat, ne panaszkodjanak a hazára, mert a haza jobban panaszkodhat rájuk; hiszen dicséretesen bebizonyított igaz magyarságú vitézségük után (captatio benevolentiae) most lassankint csüggedeznek." (I., 474. o.)

„Tudom, mire vetem személyemet, úgy – ami nehezebb – hazám dolgait is. De legalább eleget teszek hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok. Lássa a katona, ha ott hagy; kész vagyok már rég az áldozatra." Így bizony nem olyan nemzethez szokás beszélni, amely lelkesedik.

„Megvallja, elkeseredett a szíve; de az ügy szolgálatára jött a megvetett föld népe közé, nem Erdélyországért (értsd: az erdélyi fejedelemségért), mely nélkül az Isten idáig is megtartotta." (Nem éppen így volt. Rákóczi az erdélyi fejedelemség nélkül annyira rosszul érezte magát s annyit hangsúlyozta, hogy ő fejedelmek ivadéka, míg végül királyokkal kezdett el levelezni. Ez taszította börtönbe, majd hazátlanságba és szegénységbe s hogy végleg ott ne maradjon, ezért volt kénytelen fegyvert ragadni – a hazáért!)

„Hazája ügyéért megy, pedig úgy látja, ennek szolgálata alatt mindenkinek személyes kielégítését értik."

„Én indulok, lássa Isten, hova teszi és mit csinál hazám dolgaival. Ha nincs más orvoslás, rajtam ne múljék."

Ennek az érvelésnek csak az a hibája, hogy ahogyan Rákóczi észrevette, hogy az emberek a maguk érdekét nevezik a haza érdekének, tehát hogy hazafias jelszavak alatt tulajdonképpen a maguk önző érdekeit akarják elérni, éppúgy nem vette észre azt, hogy e szabály alól ő maga se kivétel.

Földönfutó hazátlan volt, mikor „hazájáért" fegyvert ragadott, földönfutó hazátlan pedig egyedül csak azért lett, mert mivel fejedelmek ivadéka volt, maga is mindenképpen fejedelem akart lenni. Az elkezdett harcot pedig azért akarta jobban folytatni, mint a többi, akiről ő is kénytelen megállapítani az önzést, mert azoknak meg volt a birtokuk és a hazájuk, nem volt tehát mit visszaszerezniük; de ő a békekötéssel csak birtokait kapta volna vissza, de a fejedelemséget már nem, neki pedig elsősorban az kellett.

Ezért járt aztán végül úgy, hogy birtokai is elvesztek, meg a fejedelemsége is. Igaz, hogy a címe ekkor is megmaradt s neki még a fejedelmi cím is sokkal fontosabb volt, mint a Rákóczi-birtokok. Látni fogjuk, hogy a rodostói törökök még utána kétszáz évvel is úgy tudták, hogy köztük valaha egy magyar király (tehát nem is fejdelem) lakott. A célját tehát még a rodostói Rákóczi is elérte.

1706 elején, tehát még mindig a mozgalom első felében írja Márki (I., 499. o.) Rákócziról a Felső-Tisza mellékére érve, hogy „hajtatta volna mindenfelől a hadakat, de nem sok sikere volt munkájának".

Ugyanez év őszén arról értesült, hogy az Esztergom védelmére hagyott „két zászlóalj palotás és egy ezred német helyőrség németjei szökdösnek" (I., 562. o.). Tehát nemcsak a kény-

szerűségből szolgálatba állt németek, hanem a palotások, tehát a magyarok is csak ennyire voltak „lelkesek".

Esztergomnál „nem teljesítették azt a parancsát, hogy menet közben oldalba támadják meg az ellenséget. Két ezredet át akart küldeni a hídon, hogy a városból kirohanást tegyenek, de a tisztek megdöbbenését és akadékoskodását tapasztalva abbahagyta, hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen" (I., 563. o.).

Ki gondolná mindezt annak alapján, amit hazafias nevelés közben a kurucokról hallott? Ugyanezen év őszének eseményeivel kapcsolatban, Emlékirataiban „őszintén megvallotta, hogy nagyon elcsüggedt, mert a pesti út (a császári sereg pesti útja) akadályozására küldött csapatai „szokás szerint" semmit se tehettek" (I., 576. o.).

„Május (1708) hatodikán este – írja Márki (I., 622. o.) – a fejedelem Böszörménybe ment a hajdúk közé. Egy időben nagyon elégedetlen volt velük, mert be nem váló személyeket állítottak maguk helyett, némelyek pedig éppenséggel otthon maradtak."

„Nem ezt kívánja a haza szolgálata s kivált mostani szüksége" – korholta őket akkor. Egyébként is tapasztalta a talpasoknak csúfolt hajdúk „sokszori gyengeségét" és „a haza szolgálata érdekében" csak az imént intézkedett, hogy a hajdúvárosok engedelmeskedjenek Bihar vármegyének. (Ezek természetesen akkor nem engedelmeskedtek neki, mikor a megye Rákóczi rendeleteit akarta náluk végrehajtani.)

1704. október 4-én „a kajáni csata egy embernek rosszasága miatt" csúfosan elveszett. Saját szavai szerint talán egy szerencsétlen harcnak elvesztése se eshetett súlyosabban szívének, a sok vérontáson kívül, mint „az ilyen gyalázatos gazembernek" vigyázatlansága (Márki, II., 505. o.). Pedig ez az „egy ember", ez a „gyalázatos gazember" nem volt senki más, mint Esze Tamás. Azok egyike, akik Rákóczit hazahívták s legelső hívei voltak. Rákóczi ezt a tőlünk annyira dicsőnek gondolt hőst „már rég megbüntette volna, ha a nemzet ügye iránt kezdetben mutatott hűségét (pedig annyi hűséget, mint kezdetben, most is mutatott Esze Tamás, hiszen nem az volt a baj, hogy megváltozott, hanem az, hogy mindig olyan maradt, mint amilyen kezdetben volt) és a sok szegénylegény helytelen mondásait és morgásait nem tekintette volna".

„Tagadhatatlan – úgymond –, hogy hadakozásunk kezdetétől fogva ily csekély ellenség ellen nagyobb gyalázattal magunkat nem viseltük. Mert legalább kilőtte a puskáját, ha szaladott is (!) a had, de itt bálvány módjára nézte és talán fává változott az Ovidius metamorfózisai szerint."

Szegény Rákóczinak tehát még azt is meg kellett érnie, hogy úgy szaladott meg a hada, hogy még csak a puskáját se lőtte ki és ez éppen a híres Esze Tamás vezérletével történt. Világos tehát az is, hogy nemcsak Esze Tamás volt ott a bűnös. Egyébként ezt maga Rákóczi is nagyon jól tudta s éppen ezért nem büntette meg őt „már régen". E legutóbbi kifejezéséből azt is láthatjuk, hogy nem az első hasonló panasz volt ez Esze Tamás ellen.

Műve második kötete 506. oldalán pedig azt írja Márki, hogy Erdélyben „Rabutin szívesen fogadta a bejövetelén örvendő labanc urakat (az erdélyi kálvinista nemesek tehát „örvendtek" annak, hogy Rabutin jött be hozzájuk Rákóczi helyett) s már október 8-án (1707) biztosította őket, hogy küldetésének egyetlen célja a hűségesek megoltalmazása és ennek a hazának java". „Mindenütt maga előtt hajtotta (Rabutin) Pekryt – folytatja Márki –, akit Rákóczi csak arra kért, hogy hallgasson Szent-Iványi János, palotásezredesre, aki legalább olvasgatott haditudományi könyveket."

Emlékszünk, hogy ez a Szent-Iványi volt az a protestáns magyar nemes (de egyébként természetesen Pekry is protestáns volt), aki csak Kassa feladásakor és kényszerből hódolt meg Rákóczinak, s akkor is előbb bizonyítványt kért a császári parancsnoktól, hogy valóban csak kényszer hatására hódol. Ha Rákóczi mégis őt kénytelen odaállítani Pekry (aki, mint láttuk, éppúgy csak kényszerből lett Rákóczi híve) példaképéül, gondolhatjuk, milyen értékes, milyen meggyőződéses és milyen nagytudományú emberek csatlakozhattak hozzá! De hát

láttuk, hogy Pekry is csak már Rákóczi börtönében látta be, hogy milyen szent nemzeti ügyről van itt szó. Hogy Szent-Iványi csak annyiban volt okosabb és nagyobb szabású ember nála, hogy ő még arról is gondoskodott, hogy írás is legyen a kezében, bizonyítja, hogy részéről minden csak a kényszer hatására történt.

Morgott, elégedetlenkedett akkor ott Erdélyben minden Rákóczi-hívő annyira, hogy félni kellett, hogy „bekövetkezhetik az apostolok oszlása". (Márki, II., 508. o.) Pekry még Rákóczira is „megjegyzéseket tett", ami persze a fejedelem fülébe is jutott (nem voltak olyan jellemek a hívei, hogy fülébe ne jutott volna) és leckézteti is érte.

Elégedetlen Rákóczi a francia D'Absaccal is, mert „ha Náprádnál odahagyta is ezrede" (látjuk tehát, hogy a magyar ezred megint hitványabb volt, mint francia parancsnoka), azért nem lett volna szabad akkorát szaladnia. „Hiszen azt sem tudhatta, hogy az egész német tábor üldözi-e vagy csak egy portyázó csapatja." „Bosszantotta, hogy alig 2000 német úgy kiszoríthatta" (tehát itt is a német kisebbség verte meg a kuruc túlerőt).

Hiába küldte be másodszor is Károlyit, hogy Erdélyt megtartsa, az már november 6-án másodszor is eredménytelenül jött ki onnan. Mentségére azt hozta fel, hogy „az erdélyiek nem állnak el előbbi megrögzött, feslett, gonosz szokásaiktól (a protestáns Erdély tehát ilyen volt Rákóczi „szent" eszméivel szemben) és előre megfontolt szándékuktól, ha csak maga a fejedelem jobb rendbe nem hozza őket és elragadott erkölcsüket meg nem zabolázza. Nem hiába nevezik Erdélyt Tündérországnak: magával hordozza a maga qualitását". (Márki, II., 510. o.)

Rákóczi nagy vizsgálatot is rendelt el az ügyben. Teleki Mihály is benne volt a vizsgálóbizottságban, s naplójában azt írja, hogy csak kénytelen-kelletlen vállalta el „a mocskos munkát". Minek – gondolta – „ez a sok inkvizíció?" Ez is arra való volt, meghasonuljunk erdélyi elsőbb rendek. Sok „mocsok" volt tehát Erdélyben, ha kuruc szemüvegen nézzük a dolgot. S mindez abban az Erdélyben, mely mindig a magyar szabadság hazája volt! Kik és hol voltak tehát Rákóczi idejében a „szabadságszerető" magyarok?

Hogy csak milyen hűséggel ragaszkodott a kálvinista Erdély Rákóczihoz és a tőle képviselt magyar szabadsághoz, arra éppen elég bizonyítékot találhatunk Márki második kötetének 521. oldalán is. Mikor Rákóczi „nyolcadikán (1707. február) megszemlélte az erdélyi hadakat, úgy találta, hogy mindössze 150 emberrel egy zsák mentséget küldtek a mustrára (Bercsényinek írja e keserű megjegyzését 1708. február 8-án). Fejedelmi szívének nagy keserűségével látta, hogy ebből az országból nem jelentek meg elegen. (Neki tehát még a szíve is fejedelmi volt. Hogy maradhatott volna meg tehát Lipót – tehát egy másik fejedelem – alattvalójának?) Azok, akiknek állásuknál, születésüknél fogva jobban illenék szolgálniuk a hazát, a szolgálat alól kivonják magukat és azt a szegényekre hagyják". (De hiszen, ha legalább a szegények megtették volna a kötelességüket, akkor nem jött volna össze csak 150 ember. Gondolom, szegény ember akkor is volt Erdélyben éppen elég.)

„Mi oka lehet Erdélyország mostani dologtalanságának, és miért nem hajtották végre a marosvásárhelyi végzéseket, annak kiderítését, az ország kormányával együtt, Károlyi Sándorra bízta. Isten még boldogítani fogja az országot. Ő a maga részéről kegyes lesz mindenki iránt, pedig tudja, hogy gyanakodnak reá. El akarják hitetni – szólt később Károlyihoz március 6-án írt levelében – az ország lakosaival, hogy szabadságuk ellen való dolgokat követ el és minden hűségüknek becstelenség a jutalma. Azt hiszi, hogy ez az alattomos izgatás hiúsította meg a hadi szemle sikerét is."

Rákóczi nem 400 évig ült Erdély trónján, mint a Habsburgok Magyarországén, hanem csak egy-két évig. Idegen se volt, hogy Erdély népének már eleve idegenül kellett volna viselkednie vele szemben. Látjuk, hogy mégis milyen panaszokra és elégedetlenségre adott már okot; hogy ilyen rövid idő alatt is már hányszor szemére hányták, hogy nem tartja meg a törvényt, nem tartja tiszteletben a szabadságot, sőt hogy a hazafiak hűségéért becstelenséggel fizet.

Miért botránkozunk hát annyira rajta, ha négyszáz év alatt a Habsburgok ellen is hoztak fel ugyanezek az elemek hasonló vádakat? És ha Rákóczival szemben ezt az emberi gonoszságnak, hálátlanságnak vagy emberi korlátoltságnak tulajdonítjuk, miért nem jut eszünkbe a Habsburgok javára is ugyanez a magyarázat? S ha Rákóczi az erdélyiek felháborodott panaszai ellenére is lehet nekünk kedves ember, sőt szabadsághős s szinte imádott nemzeti eszménykép, miért kell hasonló vádak miatt minden Habsburgot nemzeti ellenségnek és gyűlölt zsarnoknak tekintenie minden jó magyarnak?

Márki művének ugyanezen a helyén (II., 521. o.) olvashatjuk, hogy 1708. február 20-án Nyúzó Mihály ezredes már megfenyegette a Maros-Küküllő menti erdélyieket, hogy ne bizakodjanak holmi haszontalan hiábavalóságokban és tetszetős, szemfényvesztő reménységben. (Már láttuk, hogy volt Dúló nevű kuruc ezredes. Most láthatjuk, hogy volt Nyúzó nevű is. Vajon véletlen, hogy éppen ilyen volt nemcsak a csúfnevük, hanem még a becsületes nevük is?!) Hagyják abba a megrögzött hűtlenségüket, vakmerőségüket, szófogadatlanságukat. Álljanak mind Rákóczi mellé (látjuk tehát, mennyire nem álltak, hanem hűségtelenek, szófogadatlanok, sőt vakmerők voltak; valóban kellett is vakmerőség ahhoz, hogy valaki még Dúlókkal és Nyúzókkal is dacolni merjen), akinek fegyveres népe beérkezett, különben fölprédálja, fölégeti falvaikat, karóba huzatja őket (magyar nemeseket?), elhajtatja barmaikat, amit ne a hazához és hozzájuk való kegyetlenségének, hanem önmaguknak tulajdonítsanak.

„Erre Szebentől Rabutin már 24-én felelt. Csúfolta Nyúzót, hogy koplaló szájának restaurációjára koldul, de ő efféle Nyúzók ellen megoltalmazza a szegénységet és gondoskodott, hogy a kurucok betörései ellen bátorságban legyenek. Ne teljesítsék tehát a Nyúzó-féle csavargók szamár kívánságait és ne féljenek Nyúzó rebellis, aggkofás szándékaitól. Ő egynéhány hét alatt Magyarországra rohan és a lakosokat személyválogatás nélkül karóba vonatja, aminek okai az ilyen királyok ellen versengő, Nyúzó-féle rebellisek." (Rabutin tehát olyanformán ír, mintha Erdélyben mindenki királypárti, Magyarországon pedig mindenki lázadó lett volna. Hogy ő is mindenki karóba vonásával fenyegetőzik, az Nyúzó ijesztgetései után érthető. Úgy látszik, a „kofaságban" se akart elmaradni Nyúzótól.)

Rákóczi 1708. február 22-i nyílt parancsában már azokra az erdélyiekre is panaszkodik, akik, mikor ő kiszorult Erdélyből, vele mentek. Fáj neki, hogy „csak némelyeknél tapasztalta azt a buzgóságot, melynek mindenkit a közjóra kell nógatni. Ezt szomorúságra és csodálkozásra méltó dolognak találta".

Mi is csodálkozunk rajta – feleljük –, mert hát azt hinnénk, hogy legalább azok, akik még hazájukat is elhagyták Rákócziért, a hazáért vagy a szabadságért, vagyis akik az erdélyiek között a legönzetlenebb „hazaszeretők" voltak, valóban jellemek voltak. Az igazság azonban úgy látszik, az volt, hogy még ezek se elvből s meggyőződésből voltak Rákóczi emberei, hanem csak kénytelenségből. Most se elvből hagyták el hazájukat Rákóczival, hanem csak Rabutin megtorlásától való féltükben. Érthető tehát, ha viselkedésükön meglátszott az, amit mondani nem mertek, de annál jobban éreztek bensejükben, azaz, hogy miért is kellett Rákóczinak ezt a sok bajt rájuk hozni!

Károlyinak, mint az erdélyi hadak főparancsnokának, azt az utasítást adta Rákóczi, hogy azokat, akik „tőle és a szövetségtől elpártoltak, fogassa el és végeztesse ki. Kegyelemre csak azokat terjessze föl, akik valamely érdemes dologgal tették jóvá hibájukat. Különösen a Veres- és Fekete-Réz lakosait zabolázza meg (a Sebes-Kőrös és a Fekete-Kőrös melléke). Hogy a váradi ellenségnek ne szolgálhassanak, telepítse át őket Közép- és Külső-Szolnok vármegyébe (tehát akkor is volt már deportálás is) és a náluk található gabonával a szentjobbi, aranyosi, abrudbányai és sarkadi profuntházakat töltse meg. (Tehát a deportálandókat ki is raboltatta.) (Márki, II., 523. o.)

Hogy Rákóczi e kegyetlenségében elkeseredése és türelmetlen idegessége is szerepet játszott, jól láthatjuk abból, hogy ugyanekkor kassai lakását is „ködös, büdös, sáros, vizes kvártélyának" nevezi.

De ha már a mozgalom delelőjén, sőt delelője előtt ilyen nagy volt az országban a kedvetlenség és ilyen kicsi a lelkesedés, gondolhatjuk, milyen lehetett a hangulat a nyolcéves küzdelem vége felé, a sok kudarc után és a pestis és a teljes reménytelenség közepette. 1709 elején is már „akadt kuruc Bontoczky János futár, aki éppen a forradalom szülőföldjén, Tarpán mert fejedelemsértő és lázító beszédeket tartani és azt hajtogatta, hogy nem bánja, ha mindjárt német világ lesz is. Sőt, hír szerint sokan voltak már a fejedelem udvarában is, akik a német palástja alá hajlottak". (Márki, III., 10. o.)

„Hihető – írja gróf Barkóczy Ferenc 1709. február 9-én Károlyinak –, hogy hosszabb palástot szabatott a császár magának, mint azelőtt volt, mert az első támadáskor Serédi Benedek azt mondta, hogy rövid a császár palástja, nem férünk mindnyájan alája." Most már mindnyájan alája fértek.

A tavaszra már azt írja Rákóczi, hogy „nyomorúságunk nagyobb része gyönge szívtelenségünkből származik". „Könnyűnek tartotta volna megvédeni a felvidéki hegyszorosokat, de sehogy sem lehetett többé gyalogságot összeszedni (tehát még erőszakkal se), hiszen még a helyőrségeket is alig láthatta el. A lovasság szintén szánandó állapotban volt. Tisztek és katonák csak a híreket kapkodták." (Persze a császár győzelmeinek híreit.) Megdöbbentek az ellenség minden mozdulatára, pedig a császáriak sokkal gyengébbek voltak, mint Rabutin és Herbeville idejében. (De hát mi haszna, ha a kurucok még gyöngébbek lettek.)

„Ellenállásra komolyan senki sem gondolt többé, csak arra, miként mentheti meg családját, legkedvesebb holmiját." (Képzelhető-e ennél nagyobb bizonyítéka annak, hogy mindenki csak kénytelenségből, a viszonyok kényszerítő ereje folytán keveredett bele ebbe a küzdelembe – láttuk, hogy még maga Rákóczi és Bercsényi is –, de senkinek se volt soha szívügye. Rákóczinak és Bercsényinek ugyan az lett, de nekik is csak azért, mert nekik a bőrükre ment a dolog.)

„A fejedelem – saját vallomása szerint – csak a zavart növelte volna, ha kevésbé megbízható hadaival megkezdi a hadjáratot. Azért maradt Munkácson ilyen sokáig." (Nem volt-e tehát bűn, lelkiismeretlenség, sőt lelketlenség tőle, hogy elkezdte, s még inkább, hogy ennek ellenére is még utána is két évig folytatta a küzdelmet s még akkor se önként hagyta abba, sőt kész lett volna még Károlyi legyilkoltatására is, csak hogy be ne fejeződjék a küzdelem?)

De Munkácson is „már élhetetlen lett... A hadak is teljesen kiélték már téli szállásaikat". „A puszta vármegyén élődnének, ha élődhetnének, panaszkodott Kraszna vármegye, de nem lévén, mivel: nyomorgattatván nyomorgattatunk, ne adhatván nem adhatunk. A jászok is panaszt emeltek a Nyúzó-ezredbeli tisztek ellen." (Márki, III., 23. o.)

1709 őszén a Dunántúlon működő Eszterházy Antal tisztjei kijelentették, hogy „ha abban a hónapban segítséget nem nyernek, ki labanc lesz, ki a más csatatereken küzdő kurucokhoz csatlakozik". (Márki, III., 50. o.)

Rákóczi keserű gúnnyal azt a megjegyzést teszi rájuk, hogy az ellenségtől távol lesznek majd vitézek. 1709. augusztus 22-én azt írja Károlyinak, hogy Füleket se Pálffy ereje vette be, „hanem a szíve vesztett kuruc had boldogtalansága következtében foglalta el". (Márki, III., 51. o.)

Ugyanezen időben Rákóczi arra készült, hogy a cárral találkozzék, de nem mert kimenni az országból, mert „kimenetelét szaladásnak vették volna" (Márki, III., 52. o.), azaz rég várt jó ürügynek arra, hogy ők maguk is faképnél hagyva mindent, hazaszaladhassanak.

Rákóczi „mindenfelől fenyegető tudósításokat hallott. Szomorúsággal szemlélte a dunántúliak teljes rémülését és hogy Eszterházy Antal azt a földet odahagyni készül". (Márki, III., 53. o.)

Az 1709. október 22-i, a huszti gyűlést megnyitó beszédében a rendek szemére volt kénytelen vetni, hogy az „azelőtti időkhöz képest nagyon megcsökken buzgóságuk a haza szabadsága keresésében. (De hát mikor volt szó egyáltalán ilyen „buzgóságról"?) Nemhogy a táborba kívánkoznának, hanem restségnek adván magukat, mindenkor téli szállásra kéredzkednek".

A novemberi eseményeket tárgyalva Márki újra azt kénytelen írni, hogy Rákóczi „fájdalmas szívvel szemlélte a tisztek, tábornokok és a had szíve, elméje bódulását. Darvas Mihály főhadbiztos a szécsényi táborban (Márki, III., 65. o.) a nemesek előtt magyarul megmondta, hogy Bercsényi elrontotta az országot, elpusztított bennünket, az ötvenezer tallért (ennyi fizetést szavaztatott meg ugyanis magának az ónodi gyűlésen) kihúzta a vármegyéken, az országot elhagyta". „Az ördögteremtettét sohasem látjuk itt többé. De engemet is vigyen az ördög, akármint leszen a dolog, Jolsvánál tovább nem megyek."

Azok után a becsmérlések és becsületsértések után, tehát melyeket Rákóczi kapott Erdélyben, most Magyarországon is nyíltan úgyszólván csaló csirkefogónak nevezik Bercsényit és „ördögteremtettének", mégpedig nem a labancok, hanem egy kuruc hivatalos ember hivatalos működése közben.

Láthatják belőle „hazafiaink", milyen nehéz ennek a nemzetnek eleget tenni, s ha a Habsburgot itt szidják, abból még nem következik, hogy meg is érdemli. Látjuk, hogy szidták Rákóczit és Bercsényit is. Ha hazafiaink azt hiszik, hogy őket érdemtelenül, mi címen gondolják, hogy a Habsburgokat viszont megérdemelten? Az, hogy idegenek voltak, még nem lehet bűnük, sőt érthetővé teszi szidásukat. De vajon a magyar Rákóczit és Bercsényit miért szidják?

„A sereg legnépszerűbb tábornokának, Bottyán Jánosnak és több más főembernek halála, a pestis pusztításai, az ínséges esztendő nyomorúságai, a hadjárat vontatottsága és egyéb okok is csüggesztették a kurucokat, akik közül sokan hazamentek családjukhoz." (Márki, III., 65. o.)

Rákóczi „helyzete nagyon nehéz volt. Szállást, tartást, szekereket kellett adnia a németek elől futóknak. Egyik felől a németek szorították, a másik felől a pestis. Alig volt már valami táborozó hada. Tisztjei és katonái családjukat biztos helyre szállítván visszatértek ugyan, de még portyázásra se voltak elegen. (Hogy lehet, hogy nem voltak elegen, ha egyszer visszatértek?) Maga a fejedelem is azért bolyongott ide s tova, hogy hadával elkerülje a pestises falvakat és az ellenség észre ne vegye gyöngeségét". (Márki, III., 67. o.)

A viszonyok ismeretében milyen lelketlenségnek kell tartanunk, hogy ugyanezen Rákóczi mégis lelkiismeret-furdalás nélkül küldi vérpadra azt az Ocskayt és Bezerédit, akik az eseményekből levonták a logikus következményeket, sőt még azt a Károlyit is el akarja tetetni láb alól, aki még náluk is később, igazán az utolsó pillanatban jutott arra az elhatározásra, hogy végre megszerzi ennek a sokat szenvedett, éhező és lerongyolódott országnak az annyira és oly régóta áhított nyugalmat, mégpedig nem is a magyar szabadság vagy alkotmány elárulása árán.

„Alig távozott el a fejedelem Husztról, Eszterházy Dániel nógrádi hadait a császáriak szétszórták, a Vadkert–Szécsény–Losonc vonalat megszállták, Nyárádyt – puszta ijesztéssel – Gács vára föladására kényszerítették." (Márki, III., 69. o.)

Rákóczi 1710 januárjában Brenner útján már arra kéri Ágost lengyel királyt, hogy „ha száműzetésbe kell mennie, mint honosított lengyelt fogadja be. Mert keserűséggel látja, hogy már az egész nemzet lemondott a németeknek való ellenállásról".

Hogy Ágost jóindulatát biztosítsa magának, azt is belevette üzenetébe, hogy annak idején, mikor felajánlották neki a lengyel koronát, azt azért nem fogadta el, mert megemlékezett arról a jóságról, mellyel Ágost a bécsi börtönből való megszökése után fogadta. (Akkor ugyanis Ágost már lengyel király volt s a lengyelek egy része őt akarta trónjáról letaszítani akkor, mikor a koronát Rákóczinak ajánlotta föl.)

Rákóczi ezen állításából természetesen egy szó se volt igaz, mert az a jóság, mellyel őt Ágost Lengyelországba menekültében fogadta, egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy Rákóczi a neki felajánlott lengyel koronát el ne fogadja.

Hogy nem kapva-kapott rajta, hanem csak habozva fogadta el, annak se Ágost iránti hálája volta az oka, hanem csak az, mert a királyjelöltség elfogadásával nemcsak Ágost, hanem más befolyásos tényezők jóakaratát is elvesztette volna. Legfőképpen pedig azért nem, mert

jól tudta, hogy az ő lengyel hívei olyan kevesen vannak, s a párt, mely a koronát neki fölajánlotta, annyira jelentéktelen, hogy az egész felajánlás nem más, mint nesze semmi, fogd meg jól. Nem kellett tehát Rákóczi részéről semmi nagylelkűség ahhoz, hogy ne fogja meg ezt a semmit s a kedvéért ne haragítson magára mindenkit. De Rákóczi ennek ellenére is elfogadta a felajánlott koronát s a mi történetírásunk csak e habozását veszi visszautasításnak s tekinti Rákóczi önzetlensége bizonyítékának. Akkor kellett volna ehhez önzetlenség, ha Rákóczi tényleg számíthatott volna erre a koronára, ha a jelöltséget elfogadta volna.

„Minden confusióban van" – írta Bercsényi 1709 decemberében. Des Alleurs pedig ugyanez idő tájban ezt írja: „Ahhoz, hogy mi is előnyomuljunk, elszántság és erő kellene, ami itt már régideje nincs meg." (Márki, III., 75. o.)

Márki azt írja (III., 84. o.), hogy Rákóczi látva a svédek vitézségét és használhatóságát Romhánynál, igyekezett létszámukat növelni. De nem sikerült, mert „a svédek nagyon megütköztek a magyarok romhányi ok nélküli megszaladásán. A kedvetlen tisztek vonakodtak mindenféle szolgálattól és elbocsátásukat kérték. Csak pénzzel tarthatta vissza őket".

Ez – sajnos – magyarul azt jelenti, hogy a svédek nem voltak hajlandók olyan hitvány, lelkesedés, sőt elv nélküli hadseregben szolgálni, mint amilyen Rákóczié volt. De ezek után már csak nem mondhatja senki, hogy Rákóczi felkelését az osztrák elnyomás, illetőleg az ebből folyó általános magyar elkeseredés robbantotta ki és hogy az ő vezetése alatt egy lelkes nemzet küzdött évszázados elnyomója ellen!?

Az 1709/10-es télen maga Rákóczi is sokat fázott, didergett, mert többnyire csak kóróval tüzeltek. Ugyanezen a télen a nagyenyedi tanárok a ref. consistoriumnak azt írták, hogy „édes hazájuk fényével és melegével meg nem melegedhetnek". (Nem csoda, ha unták már az üres, sok hazafias szólamot, mellyel a tettek oly bántóan ellenkeztek.)

Március 23-án báró Steinville lett a császári erők főparancsnoka Erdélyben. Tarczali május 8-i levelében azt írja róla, hogy „jámbor, emberséges úriember. Gyűlöli a hazugokat, szereti az őszintéket; nem ajándékért, félelemből vagy az első benyomás alatt, hanem tárgyiasan, okszerűen kormányoz és igazságosan igazgat. A hazának is atyja, új Veterani lesz, aki mindent jóra fordít és segít a kihágásokon. Csak maguk az urak (természetesen a magyar urak) el ne rontsák jó szándékát".

Ekkor már nem Lipót, hanem fia, József uralkodott ugyan, de csak néhány éve. Világos tehát, hogy ez a Steinville is Lipót udvarának nevelése volt. Amint hogy az volt az a Veterani is, akit – mint látjuk – még ekkor is példaképül emlegettek az erdélyiek, amikor becsületes emberekről volt szó, s akinek – mint láttuk már – még a halála is hősiesebb volt, mint akár Zrínyi Miklósé, a szigetvári hősé, akinek életéhez egyébként is sok folt tapad s csak a halála volt dicső. Veteraninak az élete is dicső volt, nemcsak a halála.

Steinville is egy újabb bizonyíték arra, milyen „rossz" emberismerete volt Lipótnak és hogy mennyire „csupa csirkefogó" vette körül, noha ő maga jó volt. Olyan dicséreteket, mint most Steinville-ről, a kurucoknál legfeljebb Bottyánról hallunk, de róla is mérsékeltebb fokban. De hát Bottyán is Lipót hadseregének és tábornokainak nevelése volt s onnan csábították magukhoz a kurucok, de Rákóczi sose becsülte meg kellőképpen. Történetíróink azt írják, hogy azért nem, mert egyszerű származású, eredetileg vagyontalan köznemes volt.

Február 27-én Rákóczi ezt írja Károlyinak: „Adja Isten, ne látnék annyi sok lesütött fülűfarkú embert suttogva (mert Rákóczi elől titkolni kellett azt, amit maguk közt beszéltek) sétálni, sóhajtani". Azt írja Márki (III., 89. o.), hogy útlevelet ígért mindenkinek, aki menekülni akart tőle, „de inkább hitetlenek lesznek, mint kérjenek". Az igazat megvallva, ezen egy cseppet se csodálkozom. Hogy is kért volna valaki útlevelet Rákóczitól, hogy elhagyhassa, mikor nagyon jól tudta, hogy senki se meri majd kérni, mert hiszen nyíltan tudtukra adta, hogy az ilyen embert aljas hazaárulónak tekinti. Aki kért volna útlevelet, még abban se lehetett volna biztos, hogy Rákóczi dührohamában vagy elkeseredésében nem küldi-e érte a másvilágra. Ha őszintén kínálta Rákóczi az elkedvetlenedett (de hát valójában sose volt kedvük,

még a mozgalom elején se) híveinek az útlevelet, akkor miért akarta még akkor is, mikor már kint volt velük Lengyelországban, a cárral Szibériába száműzetni azokat, akik vissza akartak térni Magyarországra?

„Kevésben bízván – folytatja Károlyinak szóló levelét –, nem sokban csalatkozott, s némelyiknek most is csak szükségből hitt". De ha már az elején is ennyire tisztában volt azzal, hogy kívüle és a vele együtt már hazátlan Bercsényin kívül úgyszólván senki se akarta a szabadságharcot (köztük az a Károlyi se, akinek, mint bizalmasának, mindezt írja), akkor miért kezdte el mégis? Mást nem válaszolhatunk a kérdésre, mint csak azt, mert nekik kettőjüknek mindenképpen szükségük volt reá, mert nélküle végleg hazátlan földönfutók maradtak volna.

Nem hiába bélyegezte meg Rákóczit a bukása után tartott első magyar országgyűlés s nem hiába van tele Rákóczi lenézésével s becsmérlésével utána még egy évszázadig még a kálvinista magyar köznemesek családi levelezése is. Nem újságot képviselek tehát ennek megállapításával, hanem csak a magyarság eredeti felfogását, melyet később a francia forradalom hatására meghamisítottak. Én csak arra mutatok rá, hogy a történeti tények meghamisításával lett Rákócziból nemzeti hős s mozgalmából egyenesen a legdicsőbb s leglegendásabb magyar szabadságharc.

„Maguk a jászok sem nagyon lelkesedtek azért a tervéért, hogy Jászberényben májusig a szolnokihoz hasonló erősséget építsenek, pedig március 2-án már gyűlést is tartottak ebben az ügyben." (Igen, mert az is csak olyan kényszergyűlés volt, mint amilyent a kommunisták szoktak tartani.) „Tekintélyét nem emelte előttük, hogy ilyen kevesedmagával van köztük. A fejedelem töprenkedett is, nem volna-e jobb, ha az ellenség szándékainak kitűntéig valamely értekezlet ürügye alatt oda hagyná a tábort és csak azután, a lankadó elmék megújítására jönne megint a hadak közé."

Természetesen akadtak vitézségre, bátorságra és önfeláldozásra is példák a kurucok között is. Például Erdélyben Görgény várát Ráthonyi János száz emberével majdnem egy fél éven át tartotta. Végül megsebesült, de nem az ellenségtől, hanem várbéli kurucai közül követett el valaki ellene merényletet és sebeibe bele is halt. Utána Horváth György lett a parancsnok, aki szintén Ráthonyihoz hasonló hős ember volt és folytatta a küzdelmet. Mikor végül nem tudta már magát tovább tartani, akkor se adta meg magát az ellenségnek, hanem kitört és tizenhatod magával át is vágta magát az ellenségen.

Hogy ilyenek is voltak a kurucok között, az nemcsak a magyar vitézségből, hanem a józan észből is következik, s ezért, ha külön nem mutatnék is rá, az okos és tapasztalt olvasó anélkül is tudhatná. A kurucok ugyanis az hirdették (s természetesen nemcsak hirdették, hanem maguk is hitték), hogy a hazáért s a szabadságért harcolnak, s világos, hogy voltak köztük olyanok is, akik ezt nemcsak elhitték, hanem a következményeit is levonták. Akinek emberismerete és élettapasztalata van, tudja, hogy amennyire igaz az, hogy az emberek önzők, sőt becstelenek, éppúgy igaz az is, hogy jók és önfeláldozók is, sőt hősök is akadnak köztük. Nemcsak a kurucok, hanem még a protestánsok, sőt még a kommunisták között is.

Nem azon kell csodálkoznunk, hogy a kuruc mozgalomnak voltak Ráthonyi Jánosai és Horváth Györgyei is, hanem azon, hogy ennyire kevés ilyen embere volt. Pedig hogy mennyire kevés ilyen embere volt a mozgalomnak, azt éppen Bercsényi keserű felkiáltása bizonyítja: „Csak nem lehet nekünk sok Ráthonyira találnunk!" (1709. szeptember 21-i levele. Archiv. Rákócz, VI., 344. o.)

De Veteranihoz, Ritschanhoz, Tollethez, vagy Dobnerhez, a soproni polgármesterhez (akikről később lesz majd szó) még Ráthonyit se hasonlíthatjuk, mert Ráthonyi közel se állt ki olyan megpróbáltatásokat elveiért, mint ők. Hiszen a Görgényt ostromló császári sereg mindössze csak ezer emberből állt, a vár ilyen kisszámú ostromló sereg számára bevehetetlen volt, arról pedig nincs szó, hogy élelmiszerkészletük fogytán lett volna. A lőszerük fogyott el. Hogy ilyen kis ostromló seregnek Horváth nem adta meg magát s végül át is tudta magát rajta vágni, az se különleges teljesítmény. De Horváthban legalább megtaláljuk a magyar vi-

tézséget és a kuruc önérzetet. Nem annyira azon kell azonban csodálkoznunk, hogy benne ezt megtaláljuk, hanem hogy társaiban és elvbarátaiban annyira nem találjuk meg.

1710 nagypéntekén (Rákóczi később szintén nagypénteken halt meg) azt írja Rákóczi, hogy a táborból érkezett híreket úgy olvassa, mintha a passiót olvasná Krisztus kínszenvedéséről. Már hadi tehetetlenségében odajutott, hogy a Tisza áradásában látta legtermészetesebb szövetségesét. Így legalább az ellenség nem bánthatja s rá se szégyen, ha ő nem bántja az ellenséget. Most már csak az időre és a sorsra bízta, mi lesz belőle és mozgalmából, mert maga el se tudta gondolni (április 23-i levele). Már azokat az erdélyi rendeket is, akik elhagyták hazájukat a kedvéért és Magyarországra jöttek vele, nyugalomra kellett intenie, annyira türelmetlenkedtek s zúgolódtak. Arra kellett őket figyelmeztetnie, hogy ne feledjék, hogy esküt tettek neki.

Május 31-től június 2-áig többször tanácskozott erdélyi szenátoraival, de már csak hatan jelentek meg közülük. Az utolsó ülésen kemény leckét is adott nekik, de hát azért – mit tehettek volna okosabbat – a végén együtt itták meg az áldomást. Mikor Gyürky Pál tábornok a pestisben meghalt, azt mondta, ezért kellett meghalnia, mert kételkedett ügyünk diadalában. Nem remélt már, azért nem juthatott be az ígéret földére, mint Mózes (június 7-i levele).

Júniusban Rákóczi újra összehívja Husztra az erdélyi tanácsurakat és nemeseket (már ti. azokat, akik Magyarországra is követték, mert Erdély ekkor már rég nem volt Rákóczié). „Mindent megtett felbátorításukra, de – mint maga bevallja – csak meglehetős sikertelen és határozatlan intézkedéseket állapíthatott meg." (Márki, III., 105. o.)

Majd azon kesereg, hogy „az ő tábornokai, főtisztjei, Bercsényivel az élükön, a pestis miatt megbódultak, bujdosnak, katonáik pedig követik a példájukat, mert talán – mondja epésen – a szolgálati szabályzat követeli, ha a generális így cselekszik". (Márki, III., 112. o.)

Augusztusban csak harmadnappal később indulhatott, mint szeretett volna, mert „úgy tapasztalta, hogy némelyeknek mind a lelkük, mind az eszük meggugásodott". (Archív. Rákócz. III., 306. o.)

Hamarosan elesik Krasznahorka. Ordódy György brigadérost, a még kuruc kézben levő Érsekújvár parancsnokát, pedig azzal a gyanúval terhelten viszik Rákóczi elé, hogy az ellenséggel cimborál. Az utóda Nagyszeghy lett, de már az is megígérte az ostromló Pálffynak, hogy ha augusztus 31-ig fel nem mentik, feladja neki a várat. Szép kis hősiesség: előre lemondani a küzdelemről s ezt még az ellenséggel is közölni! Rákóczi keserűen jegyzi meg rá, hogy nem újság ugyan neki az ilyesmi, de mégis jobb szerette volna, ha inkább a szükség, mint az árulás miatt veszne el a kurucok e legerősebb vára s büszkesége.

Eszterházy Antalt is csak elkésve indíthatta útnak, mert ezrede megszemlélésekor kitűnt, hogy nincs több 50-60 emberénél (Márki, III., 127. o.). De joggal kérdezhetjük: ha ilyen kétségbeejtő volt a helyzet, miért tartjuk hát akkor árulónak azt a Károlyit, aki nem is már ekkor, hanem csak majdnem egy évvel később levonta a megmásíthatatlan tények logikus következményeit és megpróbálta – mégpedig meglehetősen nagy sikerrel – megmenteni azt, ami még menthető. És ha ilyen rosszul álltak a dolgok, nem volt-e közönséges gyilkosság megöletni azt az Ocskayt és Bezerédit, akik egy kissé előbb vonták le azt a következtetést, melynek helyességét az események oly hamar igazolták?

Szeptember 24-én Nagyszeghy is feladta Érsekújvárt. Rákóczi azt tartotta, hogy a császári tüzérség ellenére is még sokáig lehetett volna tartani. Az volt a véleménye, hogy nem a kellő felszerelés hiánya vagy az éhség volt az oka a büszke vár elestének, hanem az, hogy „hadainknak Isten nem adta meg a hazáért való vértanúhalál ajándékát". (De még ha Rákóczi is azt gondolta, hogy Isten volt az, aki ezt a hősiességet nem adta meg a kurucoknak, ebből nem az következik-e, hogy olyan ügyért harcoltak, melyet Isten nem támogathat? Nem is támogathat Isten semmiféle lázadást, de különösen nem olyan lázadást, melyet bűnös alattvalói olyan uralkodó ellen indítanak, aki még a lázadók feje szerint is „az uralkodók legjámborabbika" volt.) „A megholtakat – írja keserűen Rákóczi (Márki, III., 130. o.) – fel nem támaszt-

hatom, az élőkből jókat nem csinálhatok." (Milyen keserű és a kurucokra mennyire szégyenteljes megjegyzés!)

1710. október elsején az írja (Arch. Rákócz., III., 170. o.), hogy mindent elkövetett, ami tőle telhetett s ha ezt még Károlyi sem hagyja mosoly nélkül, tudja, hogy számolnia kell Isten előtt. Természet szerint – mondja – csoda nélkül más útja nincs boldogulásuknak, mint csak az esetleges külső segítség. Ebben neki reménysége van, de nincs értelme, hogy mondja, mert kevesen hiszik. (Az események hamar megmutatták, hogy ebben se Rákóczinak és azoknak a keveseknek volt igazuk, akik még Rákócziban hittek, hanem a többségnek, akik nem hittek.)

Mikor Munkács várát élelemmel igyekezett megrakni, különösen legkálvinistább megyénk, Bihar akadékoskodott (mert természetesen azt az élelmiszerkészletet, melyet oda be akart vinni, a megyéknek kellett előteremteniük.) Aztán elesik Sárospatak is. Utána még az is előfordult már, hogy még húsz katona se volt Rákóczi körül. De a menekülők „sáskatábora", ahelyett, hogy fejedelmét a csatatérre követte volna (illetőleg a táborba, mert hiszen csatatérre Rákóczi se ment már régóta), még az ő rákosi majorját is megrohanta, asztagait csépelte és „orra előtt" fosztogatott. Hadai egy részének feladata már nem annyira a harc volt, mint inkább a nép zaklatása, a foglalás, az adóhátralék behajtása. (Márki, III., 145. o.)

Mivel báró Perényi Miklós, akire Rákóczi Eger vára védelmét bízta, csüggedni kezdett, 1710. november 29-én buzdító levelet intézett hozzá. Ebben ilyesmiket ír: „Boldog Isten! Lehet-e még hazánknak oly szerencsétlenségre jutnia, hogy oly régi, az idegen nemzet által letapodtatott és a mostani ügyünk szerencséjével fölemelt famíliájú fiai is kíméljék vérüket oly nevezetes bástyái oltalmazásától!"

„A bomba cserepeit, gödreit méreti – írja folytatólag neki –, attól fél, olyan mélyen mennek a földbe, hogy az egri patkányokat és egereket megölik? Mert idáig még egy bolthajtást se törtek be s nem öltek meg oly sok embert, hogy feladásra kellene gondolni… Pálffy nem hozathat Budáról annyi ágyút, amennyi ellen Eger magát meg nem oltalmazhatná. S amennyit egy téli rövid nap lelő, Perényi kétannyit újra építhet éjszaka. Vegye hát észre magát. Gondolja meg, hogy ha idegen vagy magyar had meg nem segítheti is, hite és magyarsága szerint köteles a vár megtartására, oltalmazására mindaddig, amíg lehet. Jobb volna hát, ha vitézeivel együtt Magyarország bástyája oltalmazásában magát dicsőséges halálra szánná el. Ha Eger várát feladja, Isten előtt kell számolnia a hazának abból következő romlásáért."

Ugyancsak szép s meggyőző levél (említettük, hogy Rákóczi mint író és szónok volt a legnagyobb), de az eredménye csak annyi volt, hogy Perényi utána másnapra már feladta a várat. Pedig volt még a várban a szegény magyar népből kisajtolt 20.000 mázsa gabonája, 20.000 zsák lisztje és tömérdek hadiszere. Vagy nem volt tehát az őrségben se bátorság, se akarat, se kötelességteljesítés, vagy pedig Rákóczi ügyét nem látták azonosnak hazájuk ügyével, csak Rákóczi fejedelemségéért pedig nem tartották érdemesnek életüket áldozni. De hát akkor miért léptek mégis Rákóczi szolgálatába s miért esküdtek neki hűséget? Láttuk, hogy kényszerűségből, mert az adott helyzetben más választásuk nem volt.

1711. január elején Rákóczi maga mondta Munkács várában az oda menekült Károlyinénak, hogy holmijai elrejtésére harmadikán egy vermet kezdett ásatni. Szépen haladtak is vele, de egy heti lebzselés után a munkások megszöktek.

Keczer Sándor pedig, akit szállást csinálni küldött a szomszéd Szentmiklósra, sánta létére is elszaladt, mikor Kassa felől ágyúzást hallott. (Rákóczi levele Károlyihoz, 1711. január 6.) Pedig láttuk, micsoda vitézek voltak ezek a Keczerek, mikor elégedetlenkedni, az országgyűlésről tüntetőleg kivonulni, sérelmeket hangoztatni s a koronás király ellen lázadni kellett!

Mikor végül Rákóczi diplomáciai tárgyalások céljából kimegy az országból, már attól kell félnie, hogy itthon a hívei azt beszélik majd, hogy a bőrét félti s azt menteni megy ki. (De még ennél is szégyenletesebb, amit Vallomásaiban maga ismeri el, hogy az is oka volt kimenésének, hogy nagyon kívánkozott már lengyel szeretője után). Ezért kéri, hogy közöl-

jék az emberekkel az igazi okot (természetesen a haza ügyét) és mondják meg nekik, hogy bizonyosan visszajön majd (sose jött többet vissza).

Mikor Pálffyval való találkozására készül, január 29-én azt írja Károlyinak, hogy gyűlésre hívja majd össze a szövetkezett (a konföderációt aláírt) rendeket és ott eléjük terjeszti a békefeltételeket. „Tudta, hogy elfogadják azokat is, a kegyelmet is, mert mindenki óhajtja a békét." (Márki, III., 175. o.)

Joggal kérdezhetjük hát, hogy ha mindezt tudta, miért nem terjesztette mégse eléjük? Miért nem kötött mégse békét? Miért nem teljesítette „mindenki" óhaját? Hiszen állítása szerint ő a nemzet akaratát teljesítette s az alkotmány is ezt kötelességül írta neki elő. Amit a nemzet akar, azt kell akarnia a királynak is. Rákóczi pedig még csak királya se volt a nemzetnek.

Február 13-ára értekezletet hirdetett azoknak a magyarországi és erdélyi szenátoroknak, aki „még ezen a tájon fetrengenek". 14-én könnyes szemmel közölte velük, hogy „a magyarokhoz méltatlan, utálatos várfeladások után a nekibátorodott ellenséges lovasság a mostani szorult helyzetbe juttatta őket. Személyesen akart ellenállni és átkelt a Tiszán. A sereg száma és hangulata megnyugtatta; szembeszállhattak volna ellenségeikkel, de a körülmények következtében sokáig csoportban nem maradhattak és könnyebb ellátás végett a falvakban sem lehetett őket szétosztani. A katonák gyakran szétrebbentek, hogy bujdosó családjaikról gondoskodjanak. Zsákmány és új hírek reményében portyázásra még csak elmennének (szép tőlük!), de a harctól lovaik rosszaságának (sajátságos, hogy portyázásra jók a lovaik, pedig hát csak oda kell igazán jó ló) vagy ruházatuk ürügye alatt kitérnek vagy elszöknek".

Ebben igazuk volt, mert a rongyos ruhához illik a portyázás, azaz a rablás, de már kevésbé a harc. De az is igaz, hogy aki szabadsághős, aki a hazájáért küzd, aki el van keseredve, az rongyosan is nekimegy az ellenségnek, sőt rongyosan, elkeseredve még jobban, mint fényes ruhában, ha csakugyan eszményekért harcol. Trencsénnél új ruhájuk volt, mégis csúfosan és ok nélkül megszaladtak. A harchoz nem is jó ruha kell, hanem jó fegyver, főképpen pedig jó lélek.

Hogy mennyire nem kellett senkinek a harc, vagy hogy mennyire nem azonosította magát senki Rákóczi ügyével, s hogy mennyire nem látták benne az emberek a haza ügyét, mutatja, hogy mikor Károlyi elválasztotta ügyét Rákócziétól és megkötötte nélküle, sőt ellenére is a békét, ezt a békeokmányt még az a Teleki Mihály s az a Gyulay István is aláírta, akiket Rákóczi csak egy hete részesített külön dicséretben a többieknek példát adó hűségükért. Telekit Rákóczi egyenesen azzal bízta meg, hogy az erdélyi hadak élére álljon, ha Károlyi elpártolna. (Márki, III., 233. o.)

Márkó Árpád is azt írja „A romhányi csata" című cikkében (Hadtörténelmi Közlemények, I-II.), hogy a kuruc hadsereg már 1709-ben se volt képes nagyobb hadműveletekre; hogy „a bomlás kétségtelen jeleit még a leglelkesebb vezetők se leplezhették többé"; hogy „a lakosság, még ha akarta volna, se tudta a kuruc sereget élelmezni, de nem is nagyon akarta" és hogy „a kuruc felkelés végső agóniájának kétségtelen jelei mutatták, hogy a nemzeti ügynek el kellett buknia". Mi ehhez csak azt tesszük hozzá, hogy szerencsére nem a nemzeti ügy bukott el, hanem csak Rákóczi, és csak egy lázadás ügye.

Szepes vára parancsnoka Görgey János volt. Persze Görgey János is feladta a várat (Hartleben Fülöp Mihály császári parancsnoknak). Id. Görgey István a „Századok" c. lapban 1904-ben (146-147. o.) közli az 1710. július 11-én éjjel tíz órakor latin nyelven kötött kapitulációs szerződés pontjait. Ezek szintén szomorúan bizonyítják, mennyire nem a hazát, hanem csak magukat nézték ezek a „hős kurucok".

Amit az őrség és a parancsnok kikötött magának a vár átadása ellenében, csupa egyéni előny: „A várbeli őrség és bemenekültek életét és bent- vagy kintlévő, ingó és ingatlan vagyona békés birtoklását minden utólagos per vagy zaklatás ellen biztosító amnesztia – úgyhogy kinek-kinek a forradalom (a Rákóczi felkelés valóban az volt) ideje alatt a fiscus által elkobzott fekvő birtokai és ezeknek – amennyire még megvannak – minden néven nevezendő

élő és holt tartozékai (ló, lábasjószág, szekér, termés stb.) visszaadassanak; semmiféle időközben elkövetett köz- vagy magánerőszak, hatalmaskodás, kártétel vagy bántalom címén senkit kérdőre vonni és senkit szabad akaratja ellenében a császár hadseregében teljesítendő katonai szolgálatra kényszeríteni ne lehessen; a várban elhaltak és eltemetettek sírjait pedig megbolygatni és csontjaikat kihányni ne legyen szabad; végre az éléstárbeli sókészletből a gróf Bercsényi főgenerális levele nyomán az illetők részére járó sómennyiség egyharmadát el lehessen vinni és ki-ki szabadon a maga holmijával és fegyverével együtt vonulhasson ki a várból."

Önmagukról tehát ugyancsak gondoskodtak ezek a jó kurucok. Életükről, vagyonukról, büntetlenségükről, birtokukról, annak felszereléséről, holmijaikról, sójukról, sőt még a halottak csontjairól is, mindenről gondoskodtak, csak a hazáról nem. Hogy annak részére s javára mit kérnek vagy mit kötnek ki, annak a szerződésben semmi nyoma. Tehát e sok földi jót mind a haza érdekei és elveik elárulása ellenében eszközölték ki.

Ellenben a labanc ostromlók csak elvi dolgokat kértek és kaptak: A várbeliek ugyanis mindannak ellenében, ami anyagi előnyt az ostromlóktól maguknak kieszközöltek, kötelezték magukat, hogy „soha életükben többé a császári és királyi felség ellen fegyvert ragadni nem fognak". (Tehát akkor se, ha a császári és királyi felség valóban elnyomná a nemzetet és sárba tiporná alkotmányát?)

Nyilvánvaló, hogy azt ismerik el az ígéretükkel, hogy ez nem is történt meg soha, s tudják, hogy nem is fog soha megtörténni, tehát hogy az ezzel ellenkező, eddigi kuruc állítások mind hazugok voltak. Görgey János és kurucai ígéretükkel elismerték, hogy vétkeztek, mikor fegyvert ragadtak, és hogy Rákóczi is vétkezett. Ha pedig ezt nem őszintén tették, még rosszabb jel, mert akkor meg önző anyagi érdekekért meggyőződésük ellenére tagadták meg elveiket, vezérüket s az eszmét, melyért küzdöttek.

Ezek a kuruc várfeladások tehát nemcsak az illető várak gyáva átengedését jelentették, hanem a nemzeti eszme feladását is abban az esetben, ha a felkelések valóban a nemzeti eszme képviseletét jelentették. Pedig történetírásunk és a magyar közvélemény szerint azt jelentették.

„A vár felszereléséhez tartozó összes fegyvertári, szertári s éléstári készleteket, tüzérséget, ágyút, tarackok, bombát, gránátot, golyót, lőport, ólmot a várral együtt átadják (tehát, ami a hazáé volt, mindent odaadnak „az ellenségnek"; ami egyéni tulajdonuk, abból semmit, sőt azt még akkor is teljes egészében visszakapják, ha már elvesztették), a földalatti aknákat és árkokat hűségesen megmutatják és hűségesküt őfelségének leteszik." Mindehhez csak azt tesszük még hozzá, hogy nemcsak a vár parancsnoka volt toporci Görgey János, hanem még a helyettes parancsnok is, mert az meg toporci Görgey György volt.

Az adatok közlője, id. Görgey István, semmi szégyellni vagy mentegetni valót nem lát a megadás feltételeiben, sőt „katonai tisztességgel megkötött kapitulációnak" nevezi. Hogy a vár feladása „a nemzeti ügy szempontjából nem volt-e korai", arról már szerinte is lehet beszélni. De ezért ezt is hamar elintézi Görgey János javára. „Egy körülzárolt vár parancsnoka, ki egy értelmen van az őrségével, annyira kizárólag illetékes megítélője helyzetének és oly korlátlan ura saját elhatározásainak, hogy egyedül Istennek és önnön lelkiismeretének tartozik számolni" – állapítja meg.

Még érdekesebb azonban a folytatás: „És hogy Görgey János kortársainak utólagos véleménye szerint ekkor sem tért le a kötelesség útjáról: bizonyság rá a halála után is fönnmaradt és a vármegye okirataiban és krónikáiban megörökített jó híre, becsülete és ezen megadott díszneve: Patrónus et pater lutheranórum."

Pedig hát Görgey János mindenképpen vétkezett és jellemtelenséget követett el. Ha királypártiak voltak ezek a dicső Görgeyek s így a most ismertetett kapitulációs szerződést őszintének fogadjuk el, akkor Görgey János rossz útra tért és bűnös volt akkor, mikor a lázadók közé állt, Rákóczi híve lett, sőt a lázadók között magas tisztséget vállalt. Ha pedig a lázadás nem

lázadás volt, hanem jogos nemzeti szabadságharc, akkor vétkezett és jellemtelenséget követett el azzal, hogy a várat idő előtt feladta s a nemzeti ügyet egyéni haszonért oly önzően megtagadta.

Ami pedig a „patrónus és pater lutheranórum" „dísznevet" illeti, ez legfeljebb lutheránusok, sőt egyedül csak tisztán felekezeti alapon álló, fanatikus lutheránusok szemében lehet „dísznév", de nem Szepes megye (melynek csak tíz százaléka lutheránus), s annál kevésbé a magyar nép vagy a magyar történetírás előtt. Magyar szempontból ez a dísznévnek inkább az ellenkezőjét jelenti, mert hiszen lutheránus felekezet hazánkban majdnem teljesen, Szepes megyében és a Felvidéken pedig teljesen idegen népeket jelent.

Egy katolikus történetíró azt az embert, akit kortársai a magyar katolikusok atyjának és pártfogójának neveztek, e „díszneve" címén még nem merné minta-hazafinak tartani. Úgy látná ugyanis, hogy a magyar katolicizmusnak egyszerűen az egész magyarsággal való azonosítása sértő volna a magyarságnak arra a 30 százalékára, mely nem katolikus. Id. Görgey Istvánt ellenben, mint láthatjuk, egy cseppet se zavarja az, hogy ha ő a „patrónus et pater lutheranórum" „dísznevet" az ő őse példát adó magyarsága bizonyítékának tekinti, ez esetleg sértő lehet a magyarságnak arra a csekély 93 százalékára, mely magyar ugyan, de nem lutheránus. Sőt még az az igazság se nagyon zavarja, hogy aki Magyarországon lutheránus, az nagyjából egyenesen az jelenti, hogy az illető nem magyar. A lutheránusok pártfogója és atyja tehát különösen nem az.

Az is jellemző, hogy Id. Görgey István e különös megállapítása és túlcsorduló felekezetisége ellenében a magyar történetírás hivatalos folyóirata se talált semmi furcsállni vagy helyreigazítani valót. Ha egy katolikus munkatársa csinálta volna így, akkor egész bizonyos, hogy a szerkesztő szükségesnek tartotta volna arra figyelmeztetni, hogy ez arra a 30 százalékra, mely nem katolikus és mégis magyar, sértő, sőt emiatt a szerkesztő (még egy katolikus szerkesztő is!) talán magát a cikket is kijavította volna.

Most nem javította ki, pedig a magyar katolicizmusnak a jelen esetben ugyancsak nagy oka van arra, hogy a lutheránus felekezetiség e túlzott kiáradását furcsállja, mert mint látjuk, a „patrónus et pater lutheranórum" „díszjelzővel" kitüntetett eme nagy férfiú nem hozott éppen nagy dicsőséget se a magyarságra, se a lutheránusokra.

De hogy még azok a kurucok se a magyarság színe-javából kerültek ki, akik jellemesebbek voltak Görgey Jánosnál és Györgynél, akik a bajban is kitartottak amellett az eszme mellett, melyet ők „nemzetinek" gondoltak s Rákóczit a hazátlanságba is elkísérték s ott is végig kitartottak vele, arra vonatkozólag még Mikes Kelemen 1731. december 24-i levelét hozom fel bizonyítéknak. Azt írja Rákóczi e hű szolgája a kurucok e javáról, hogy a bizalmatlanság, a kételkedés, a fekete irigység is kibujdosott velük együtt, „mintha ők sem maradhattak volna meg az országban". Sok bujdosót eltemettek már, de az irigység csak megmaradt. Az egyenetlenség is egészséges és nem vénül.

„Talán ugyanezek temetik el a bujdosókat, ha csak a jó Isten el nem veszi közülük őket. A bujdosóknak testvériesebben kellene élniük, mint az otthoniaknak, de ennek az ellenkezőjét tapasztalták Rodostóban. Mikes szerint égetni valók. Kevés foglalkozásuk következtében unatkoznak, sőt egymást is megunják s már nem is szeretik egymást látni. Minden bajnak oka az unalom." (Márki, III., 651. o.)

Kétségtelen, hogy az unalom is oka volt a sok veszekedésnek, de az is bizonyos, hogy ha jobb emberek, ha értékesebb lelkek lettek volna ezek a bujdosók, akkor nem lettek volna annyira egymás terhére. Jó emberekkel élvezet, nem pedig teher együtt lenni.

Az eszme vezette-e a kurucokat?

„Eszterházy Antal – írja Thaly (Ocskay László, 131-132. o.) – ez idő tájban (1707 nyarán) írt leveleiben sűrűn panaszkodik a katonaság hazaoszlásáról, ami egyébiránt a kuruc mezei hadaknak régi, kiirthatatlan hibája vala: hogy – bennszülött katonák lévén – övéiknek segítségére a nyári sürgős mezei munka, aratás, takarodás idején csoportosan hazaszéledtek a táborokból, azután őszre kelve önként visszatérendők zászlaik alá."

Látjuk tehát, hogy Thaly – nagy jóakaratában – a tábornak nyárra való otthagyását „bennszülött katonaság" esetében nem is tartja olyan nagy bűnnek. De hát ha nem volt olyan nagy bűn, miért akasztották, lődöztették érte az embereket? Az igazság az, hogy a kurucok áldozni semmit se akartak a hazáért, hanem csak élni belőle és nyerni rajta. Nyáron, mikor otthon is kifizetődő és érdemes volt a munka, otthagyták „a hazát", télen, mikor otthon nem volt dolog s haszon nélkül kellett volna tölteni az időt, visszamentek zsákmányolni, tehát újra „a haza" szolgálatába álltak. Pedig hát a háború ideje akkoriban csak a nyár volt. Ki látott tehát akkor olyan sereget, mely csak télen hajlandó harcolni, nyáron fontosabb dolga van ennél?

„Az ellenség tehát idegen hadaival éppen e nyári időszakot használhatá és használá is föl legsikeresebben az ekkori igen csekély tényleges létszámú kuruc táborok ellen. Mert a megszokott hazaoszlás orvoslására kérés, fenyegetés, üldözés, sőt gyakran elfogatások és halálbüntetések sem sokat használtak. Az egyszer már faluikból felszedettek és visszahajtottak a legelső alkalommal ismét haza oszlának." (A lelkes magyar ifjú nem ilyennek gondolta a kurucokat.)

Így volt ez az 1707. év augusztus havában is a Vág és Nyitra környékén. Úgyhogy Eszterházy méltán és keserűen fakad ki augusztus 19-i, Bercsényihez írott levelében: „Én mindeneket elkövetnék Excellenciádtól adott orderem szerént, bárcsak az édes nemzetem ne gátolná sokszor a jó szándékot, ki miatt sokszor emberséges embernek gyalázatot kell vallani vagy csak azon okból is, hogy amidőn legjobban kellenék operálnunk, akkor széled és éjjelnappal szökik, ki aratását s ki takarását emlegeti. Annyira vagyok mostan, hogy Gundelfinden (említettem már, hogy két ilyen „hazafias" nevű kuruc ezredes is volt) ezrede nem áll másfél százbul, az egész zászlót társzekérben kényteleníttetett rakni (!). Ebeczky, Géczy Gábor uraiméké hasonlóképpen. Eleget emésztem magamat, keménységemet is sokan tapasztalják, de csak azt kiáltja szája tátva: készebb széltiben magát akasztani, mintsem családit éhenhalóvá hagyni." (Pedig hát szó se volt éhenhalásról, mert hiszen a harc zsákmánnyal járt. De hát az „önzetlen" kurucok ezt csak ráadásnak szánták.)

Ugyanez az Eszterházy ugyanekkor (augusztus 20.) Rákóczinak is panaszkodik: „Keseredett szívvel kényteleníttettem fölségednek megjelentenem, hogy az hadak széltében oszlása miatt igen csekély erőben vagyok. Kegyelmes uram, hat regimentből kétezer embert sem tudok állítani. Eleget keménykedem: akasztatom, lődöztetem, vármegyékben fogatom őket, de nincs haszna."

Rákóczi maga így ír Eszterházy Antalnak 1707. október 14-én: „Hogy a német a maga postirungit oly csendesen sétáltatva véghez hitte: bizonyára nem tudom, minek tulajdonítsam, hanem csak az kegyelmed egészségtelenségének és az diribdarabra oszlott corpusnak hasonló fel s alásétáltatásának. Mert noha írta kegyelmed, hogy erővel gátolta meg kegyelmed Stahrenberg intenciáit, de bizonyára már maga is általlátta kegyelmed, hogy az szeredi operation kívül még nem is tartóztatta. Az midőn kegyelmed az contrapostirungról gondoskodott: úgy vélem, elfeledkezett akkor minden leveleiben gyakorlott panaszirul, az hadaknak zúgolódó rongyosságárúl, fizetetlen morgásárúl és fázékony dudogásáról, úgy illetlen hazaoszlásárúl, holott még ezeknél sok egyéb nehézség is járulna ezen postirungok fölállításával… Bár eddig is corpus lett volna, ne portácskák s egy szóval, kaptak volna németben, ne

csak nézték volna. Mert az egy Ocskayn kívül – az ki úgy látom, hogy csak maga nyerte el az többi tisztek között ezen compániának becsületét – a többi csak utazásokban töltötték idejöket, az melyért nincs okuk, hogy zúgolódjanak fizetésökért, mert némelyek szolgálatjának még a rézpénz is érdemük felett való jutalom."

Azon a lekicsinylésen kívül, mellyel Rákóczi itt kurucainak adózik, ellenszenvesnek kell még tartanunk a kuruc vezetésben megtalálható nagy hiúságot s a vele járó rangkórságot is. Nem valami rokonszenvet keltő dolog, hogy az öreg Eszterházy Antalnak fölségeznie kell Rákóczit, sőt még Bercsényit is excellenciáznia, ők pedig őt csak „kegyelmednek" szólítják. Talán a gyakorlatban sokkal nagyobb lett volna a seregben a fegyelem, ha a vezérek bajtársiasan tegezték volna egymást s nem vigyáztak volna olyan gondosan arra, ki a nagyobb rangú.

Ugyanez időben (1707. október 9-én és 18-án) Bercsényi így ír Károlyinak: „Megyek már én is az fölső hadakhoz, az hol – látom – Stahrenberg ott jár, ahol akarja vagy nem akarja, hogy mi járjunk… Azt írja Antal úr (Eszterházy) sellemnissime… az hadak igen elégedetlenek, kvártély kell nekik, az tisztek haza kéredzkednek már a téli havakban pörleni, az katona is már egymást fosztja, parancsolni sem mernek nekik. A föld népe engedelmet kér az hódolásra: ha meg nem engedi, nem oltalmazhatja, éhen hal. Ha elhajtja: az Ipolyig semmi sincs, azon innen kell hozni az hadat. Hát nem igaz Apocalypsisom? Mit szomorkodol írásomon? Bosszankodjál te is. Mondj ellene mind az ördögnek, mind az Istennek, mert majd – hitemre! – az jövendő rosszabb lesz az elmúltnál… Mi, Maros s az Vág mind csak egy ág. Ott az oláh, itt a tót puskáz már. Ez az bökkenője, hogy a nép szeretete irántunk veszendőbe megy".

Hogyne ment volna veszendőbe, mikor éppen ebből a levélből is láthatjuk, hogy a nép éhen halt, ha kurucként viselkedett, mert akkor kuruc és labanc egyaránt pusztította. Úgy látta, hogy kisebb a baja, ha inkább a labancoknak hódol, de hát ehhez is a kurucok engedélye kellett, mert másképp bosszút álltak rajta. De az engedélyt – természetesen – nem kapta meg. Mint látjuk, a kurucoktól még az is kitelt volna, hogy az egész vidék népét elköltöztetik. Csak azért nem tették, mert a vidék lakatlanságából nekik is káruk lett volna.

1708 januárjában Beckónál a kurucok „a házakban zsákmánylásnak estek s a sok bortúl megrészegedvén rút dolgokat művelnek vala: le akarák a polgárokat is kaszabolni, de ebben tiszteik mégis meggátolták. Hanem mindenükből kifosztották őket s még a nőket is – köztük Szunyogh-Eszterházy grófnőt – meztelenre vetkőztetve úgy kergették ki a városból".

Báró Berényi Ferenc naplója január 25-éről a következőt tartalmazza: „Ferencffy levelét ma vettem. Azt írja, hogy nagy istentelenséget követtek el a kurucok Beckóban: az oltárokat minden ruhából megfosztották, az kelyheket, monstranciát elszedték, az cibóriumból földre vágták az Úr testét és lábaikkal taposták, casulákat és minden papi öltözeteket elvittek, az ki az földben volt is ásva, abban is föltalálták (ugyanúgy ment tehát minden, mint 1945-ben, az oroszok végrehajtotta „felszabaduláskor"); s hogy el volt végezve, hogy kivágják az lakosokat is; de parancsolatjok ment, hogy ne öljék az embereket, csak prédálják. Szunyoghné asszonyt is kivitték az városból és anyaszült meztelen hagyták és úgy űzték meztelenen vissza a városba. Egy asszonyt gyermekével együtt a tűzbe vetettek. Az klastromot két tiszt oltalmazta volna: azokat az talpasok megölték." (Thaly Kálmán: Ocskay László, 164. o.)

De hogy a nagy kegyetlenség nem a haza ügye iránti lángoló buzgalom fanatizmusa volt, hanem egyszerűen csak a rosszaságé, azt már fél év múlva megmutatta a csúfosan elvesztett trencséni ütközet s még inkább az a viselkedés, amit utána a kurucok tanúsítottak. „Hadamnak már hírét sem hallani, írja Ocskay 1708. augusztus 5-én Bercsényinek, hová takarodott, nem érthettem ekkoráig." (Erre bizonyára még Thaly se hozhatja fel mentségül azt, hogy aratni mentek haza vagy takarulni. Bezzeg nem kellett volna otthon takarulniuk, ha győzelemmel végződött volna az az ütközet.)

Mivel azonban láttuk, hogy Rákóczi Ocskay katonáit tartotta a legkiválóbbaknak, gondolhatjuk, hogy viselkedhettek a többiek. Még Thaly is azt kénytelen írni (Ocskay László, 260. o.), hogy „a bátorsága vesztett katonaság sehogy sem akart összegyűlni, kényelmesebb-

nek találván az apró csapatokban falukon való iddogálást vagy erdőkön bujkálást" (tehát most szó se volt otthoni takarulásról), mint a túl erőssé vált ellenség elleni éjjel-nappali portyázást és tábori sanyarúságokat.

Hát az „édes" hazával semmit se törődtek? – kérdezzük csodálkozva.

Ottlyk 1708. augusztus 16-án Zsolnáról ezt írja Bercsényinek: „Ma egy hete esett lárma ezt a földet egészen megszalasztotta. Még a hadi tisztek is szaladtak Árva felé bagázsiákkal, senki nem recognoscálván ellenséget: kicsoda s micsoda." Pedig hát az egész ellenség „nem volt több 60 pajtárnál (lovas morva határőr) és 400 gyülevész hanákságnál".

1708. október 2-án ugyancsak Ottlyk írja Tapolcsányból sógorának, Radvánszky Jánosnak: „Sok rajtam a bú és gond, mert Thököly uram őnagysága járásától és hadakozásától nem voltak oly szófogadatlan hadak között, akik minden nap csaknem kárhozatra visznek, minthogy a katona mindenfelé foszt és oszol; azért nem hogy valamit próbáljak, hanem inkább vesztek: mert itt a nemesember „labanc" (ezt a nagy kuruc Ottlyk állapítja meg) és a labanc jószág nyeresége szabad prédája a katonának." (Thaly: Ocskay, 297. o.)

1708. október 3-án szintén Tapolcsányból Rákóczinak írja Ottlyk: „A sok temérdek húzást-vonást még teljességesen meg nem szüntethettem, felséges uram. Mert e napokban amely tiszteket commandéroztam az olyan kóborlóknak kergetésére, azok is bele keveredtek nemesembereknek fosztásába." (Ocskay László, 400. o.)

Hogy ez a saját vére fosztogatásához olyan jól értő kurucság az ellenség előtt hogy viselkedett, arról Ottlyknak Bercsényihez intézett 1708. október 25-i Szentkeresztről írt leveléből értesülünk. Megtudhatjuk belőle, hogy az oly fontos és jól megerősített vosnicai sáncot védő kurucság „hírét vevén, hogy Szentbenedekről feles német indult meg, melynek előhada már a közel Újbányához szálla: nagy rettegés (!) fogá el és a sáncban vezérlő Groczky István parancsaival mit sem törődve, csak oda hagyá állásait s hazaszéledt. (Pedig hát éppen nem bizonyos, hogy a közeledő német csapat csakugyan annyira „feles" volt. De a kurucok egyébként is sáncban, tehát megerősített helyen voltak, ahol „feles" ostromló haddal szemben is lehet boldogulni, vagy legalábbis az állást heteken át tartani, míg csak nagyobb kuruc hadat nem vezényelnek oda segítségükre.)

Ezek az előre elszaladtak természetesen népfelkelők voltak. De „ezek példáját követé Groczkynak pár száz hajdúja is, úgyhogy az alezredes elvégre csak 36-od magával maradt a sáncban. Győri Nagy János portájával azután ő is feljöve Szentkereszthez (tehát ő is ott hagyá a sáncot), Gácshoz igyekezvén többi hajdúságához". (Thaly: Ocskay, 427. o.)

„Valamint az ebet pálcával vagy korbáccsal nyúl után: úgy ezeket is csak erővel kölletik kinszeríteni" az ellenség ellen, panaszkodik a kurucokra Ottlyk. De magáról Ottlykról meg Thaly állapítja meg, hogy „nyolc várat és három vármegyét elvesztett anélkül, hogy csak egy jelentékenyebb összecsapást megkísérlett volna". Thaly ezt annak tulajdonítja, hogy „katonai tehetsége vagy bátorsága hiányzott".

Bajmóc várát november 11-én egy napi ostrom után feladták a kurucok Pálffynak. Mikor ugyanis meglátták, hogy a városból levezettette a vizet, azonnal követelték parancsnokuktól, hogy adja fel a várat. Mikor pedig ezt megtagadta (talán csak nem azért, mert nem magyar volt, hanem tót, Marsinszky volt a neve? Igaz, hogy Ottlyk is tót volt, de persze lutheránus), az alatta szolgáló katonaság felzendült s parancsnokát rákényszerítette a vár feladására.

Ugyanez időben a facskói megerősített szorost, Trencsén megye kulcsát védő népfelkelők már tisztán annak hírére, hogy jönnek a németek, hazaszéledtek. (Thaly: Ocskay László, 447. o.)

Árva várában kivételesen három hónapig tartotta magát a kuruc őrség, de csak azért, mert tulajdonképpeni ostrom nem is volt, csak körülzárás, az élelmiszerkészlet pedig még nem fogyott el. Három hónap múlva azonban így is felmondta bennük a szolgálatot az egyébként se túl nagy hazafiság és kényszerítették parancsnokukat, hogy adja meg magát. Az

megpróbált velük dacolni (talán csak nem azért volt alantasainál különb, mert neki meg Winkler volt a neve?), de hasztalan. (Thaly Kálmán: Ocskay László, 521. o.)

Ennél még sokkal csúfosabb volt Gács feladása 1709. november 3-án. Bercsényi minden áron meg akarta tartani a várat, felmentésére készült s mivel tapasztalatból tudta már, milyen „lelkesek", milyen „bátrak", különösen pedig milyen „kitartóak" az ő „hős" kurucai, Nyárádynak, a vár parancsnokának szigorúan megtiltotta, hogy az ellenséggel érintkezésbe lépjen. Heister azonban azonnal, hogy a vár alá megérkezett, levelet küldött a védőknek s keményen megfenyegette őket, ha ellenállnak.

A levelet felbontatlanul kellett volna visszaküldeni, de hát a kurucok természetesen mégis felbontották és „a bombázás legelső napjának éjjelén", pedig még csak két halottjuk volt, feladták a várat. (Thaly: Ocskay, 700. o.) Az is jellemző, hogy Nyárády a „várfeladás után csak elméne szépen házához anélkül, hogy viselt dolgairól csak jelentést tenni is érdemesnek tartotta volna". (Talán csak nem azért volt az előbbi tótnál és németnél is hitványabb, mert Nyárády (azaz magyar) volt a neve?!)

Károlyi Sándor írja Bercsényinek Tornaljáról november 3-án: „Nyárády elkerülvén a commandómat, minden relátió nélkül ment vala házához, mintha csak az gatyáját vetette volna vasárnap, hogy Gácsot összerúgta és odahagyta."

A vár alparancsnoka egy falábú francia volt, akit azonban a kurucok csak úgy hívtak, hogy „falábú német". A „falábú német" itt is különb hazafi volt, mint a kurucok, mert míg azok nagy része a vár feladása után egyenesen átállt a király szolgálatába, ez a falábú német náluk jobban ragaszkodott a neki idegen magyar haza állítólagos szabadságához, s a magyaroktól eltérőleg továbbra is megmaradt Rákóczi ügye mellett. Eljárása egyébként érthető, mert Rákóczi ügye valóban a francia haza ügye volt, de nem a magyar haza ügye. Annak csak ártott. Érthető tehát, ha a magyarok csak éltek Rákóczi ügyéből, de nem kockáztattak érte semmit.

Már kevésbé érthető, hogy Bercsényi erre a franciára mégis talán még jobban haragudott, mint a magyarokra. Úgy látszik, a franciától még nagyobb hősiességet várt volna. November 8-án Enyickéről ezt írta ugyanis Rákóczinak az esettel kapcsolatban: „Károlyi uram írja, hogy vasárnap csak ijesztésre feladták Gácsot. Kiért kértem Károlyit: akasztassa az commendántot s még az falábút is nem szánnám."

Károlyinak pedig ezt válaszolta november 9-én: „Nyárádynak nem lehet mentsége. Mert ugyanis az levél bévitelit hoc praeviso (mivel előre tudtam, hogy ha az őrség értesül a tartalmáról, rögtön bátorságát veszti) tilalmaztam életére (halállal fenyegettem, ha elolvassa). Az hajdú zúgolódása nem támadás. Mert az első zúgolódót ölette volna meg."

Látjuk tehát, hogy Bercsényi maga is csak annyira becsülte a kuruc őrség hazaszeretetét és bátorságát, hogy tudta róla, hogy ha Heister levelét elolvassa, azaz, ha egy kicsit megijesztik, akkor már vége is mindennek.

Az akkor még kurucnak is kuruc Szluha Ferenc írja 1709. november 9-én Bercsényinek: „Szabadhajdúkban is 30-at levagdaltak (a németek) Szulócon, de az nem kár, mert szófogadatlan tolvajok inkább, mint vitézek valának. Azon Túrócba küldött hajdúság is közöttük vala, melyeket excellenciád pátensével oda expediáltak vala, a tisztjek is elveszett."

De ezek a „szófogadatlan tolvajok" bezzeg vitézek voltak, mikor aránytalan túlerőben voltak s így mészárolni lehetett. „Egy porta (portyázó csapat) Trencsénből vagy Nyitrából visszatérő bizonyos német gyalogokat szorított meg Nagytapolcsányon; kik is a városi templom kerítésébe, majd be az egyházépületbe (a templomba) menekülvén a lovaikról leszállt és ostromnak menő kurucok elől; ezek fölgyújták a tetőt, betörték rájuk a sekrestye falát és a sűrű puskalövésektől vissza nem riadva berohantak és egy lábig levagdalták őket. A templom leégett a halomra ölt németek testei fölött." (Thaly: Ocskay, 710. o.)

Thaly Kálmán másik nagy kuruckori művében, „A székesi gróf Bercsényi család" című-ben szintén egész sereg szégyenletes dolgot kénytelen kurucairól közölni, de a szégyent a következő módon igyekszik megmagyarázni, illetőleg mentegetni:

„Nem volt már (1703 őszén) vármegye, melynek területén legalább 4-500 lovas kuruc csapat ne barangolt volna hódoltatva és ott, hogy ellenálltak, csínyokat is követve el. A várakba szorult nemes urak jószágait dúlták, marháikat elhajtották: taksákat szedtek, kóborlottak, lovat, kantárt, nyerget, fegyvert, lőport, posztót, hajdúsüvegeket, lábbelit stb. rekviráltak magoknak. De az minden fölkelés kezdetén így szokott lenni."

Egy „kis" tévedés. Minden felkelésnek, minden forradalomnak nemcsak a kezdetén szokott ez így lenni, hanem végig, az egész tartama alatt. Már eddig is éppen eléggé bebizonyítottuk, de még jobban bizonyítja, amit ezután mondunk majd, hogy Rákóczi forradalmának is nemcsak az elején volt így. Hiszen ami miatt Ottlyk panaszkodik, az is már a közepénél is később volt. De viszont három évvel a vége előtt is így volt, tehát az se mondhatjuk, hogy csak azért, mert akkor már nem volt a győzelemre semmi remény s ezért nem volt már fegyelem.

Rákóczi felkelése is forradalom volt, vagyis az elégedetlen, selejtes elemek lázadása a fennálló rend ellen, olyan elemeké, melyek számára nem volt kívánatos a társadalmi rend, melyek számára a zűrzavar előnyös, s melyek megfékezésére az egyedül hathatós eszköz a szigor, nem pedig az engedmények. Az ország összes népét elfogott lázas lelkesedés magas hullámokat vert.

Láttuk és bőven fogjuk még látni, hogy szó se volt se lázas lelkesedésről, se magas hullámokról. Éppen ellenkezőleg: az értékesebb, a tisztességesebb elemek csak utólag és a forradalmi csőcselék terrorjától megfélemlítve, az ő fenyegetésük hatása alatt, főként pedig birtokaik tönkretételének megelőzésére csatlakoztak a mozgalomhoz, de még így is csak hosszú ellenállás után.

Nemcsak Rákóczi felkelése elején nem volt „lázas lelkesedés", mert hiszen az ország már akkor is rég megunhatta már a Wesselényi-összeesküvés óta, tehát már majdnem egy félszázada tartó állandó zavarokat, hanem már az 1673-as gyökrei csata (melyet olyan csúfosan elvesztettek a felkelők) után is kitört a nép elemi felháborodása a lázadók ellen. Pedig ez a magyar nép a Felső-Tisza vidékének kálvinista magyar népe volt. Nemcsak kuruc, hanem labanc nóták is keletkeztek a magyar nép körében már ez időben is bőséggel (Századok, 1869., 5. és 175. o.), melyek a legyőzött „hazafias" lázadókat gúnyolták, s hogy ezek a labanc dalok nemcsak egy réteg dalai voltak, bizonyítja, hogy a „nagy pipájú, kevés dohányú" kifejezés, mellyel Szepessy Pált gúnyolták, szállóigévé és magyar közmondássá vált.

E felkelések megtorlása céljából indított vizsgálatban (Muz. kéz. 392. fol. lat.) Máthé János például így vallott: „A fülekiek rút fertelmesül szidtak kurucoknak (ekkor tehát a nép még becstelen betyárt értett e szón, mely ma büszkeség egy „hazafias" magyar szemében). Isten tudja megmondani, micsoda szitkokkal rútítottak". (Századok, 1869., 175. o.)

Már Teleki szatmári (vasvári) veresége után – mely szintén 1672-ben volt – „a szétvert sereget útközben a föld népe leste, fosztogatta s a szerencsétlen vezér szégyenfővel, nagy veszélyek között tudott csak Kővárra visszajutni". (Századok, 1869., 88. o.) Pedig hát e vidék magyar népe még ma is szinte kivétel nélkül kálvinista, Teleki pedig még ráadásul nagy kálvinista felekezeti vezérférfiú is volt. Mindezt nem lehet a vereség miatti ijedtséggel magyarázni, hanem egyedül csak azzal, hogy a nép állítólagos „lázas lelkesedése" csak a felkelők forradalmi terrorjának következménye volt, s mihelyt ez alól a nép felszabadult, rögtön kimutatta azok iránti gyűlöletét, akikért látszatra addig „lázasan lelkesedett".

A gyökrei vereség után „még túl a Tiszán is annyira meg volt rémülve a nép, hogy a böszörményi hajdúság a menekülő Petróczyt Kendével körülfogta, lefegyverezte, hogy a németnek kiadja és ismét csak a töröktől való félelem miatt bocsátá másnap szabadon". (Századok, 1869., 174. o.)

Pauler Gyula, régebbi történetíróink közül még a legkatolikusabb (azaz legkevésbé „hazafias") írja ezt így, tehát tulajdonítja még ezt is a kálvinista nép „rémületének". Pedig hát kétségtelen, hogy a nép csak azért, mert meg van rémülve a németektől, még nem fogja el és nem fegyverzi le a saját vezéreit és szolgáltatja át a németeknek. Ellenben jól láthatjuk, hogy a nép nem a németektől félt, hanem a lázadókat pártoló törököktől s ezért győzte le bennük a felkelők elleni gyűlöletet a töröktől való félelem, azaz a józan megfontoltság s így mondtak le bosszújukról és bocsátották őket mégis szabadon.

A németektől való félelem a felkelők elleni fellépésüknek nem lehetett oka, mert azok bizonyára nem vonhatták volna őket felelősségre azért, hogy miért nem fogták el a futókat s miért nem szolgáltatták át őket nekik. Ha azonban már kezükben voltak, méltán lehetett volna félniük a némettől azért, mert utána mégis szabadon bocsátották őket. Világos azonban, hogy a töröktől jobban féltek, mint a némettől, s ezért bocsátották őket mégis szabadon. Mégis még Pauler is kénytelen volt lélektanilag ilyen lehetetlenül a németektől való rémülettel magyarázni a dolgot, mert azt természetesen semmiképpen se írhatta, hogy a magyar nép gyűlölte azokat, akik az ő szabadságáért fogtak fegyvert. Ki látott azonban olyan népet, mely annyira fél az idegentől, hogy hajtóvadászatot tart a saját „hazafias" vezéreire, hogy átszolgáltathassa őket az idegeneknek, s csak mikor már kezében vannak, akkor jut eszébe, hogy egy másik „idegen" is van a hazában, az még veszedelmesebb, mint a német idegen, az a „hazafiakat" pártolja s ezért szabadon bocsátja őket. Hogyan, hogy ez előbb nem jutott eszébe?

Ámde a legvakmerőbb áldozatokra kész s ragyogó példákban nyilatkozó tiszta hazafiság mellett (látjuk majd, hogy ilyesmi ugyancsak ritkán nyilvánult meg a kurucok részéről, s ha igen, akkor is nem annyira a magyar kurucok, hanem a szepesi szászok és a francia vagy lengyel segédcsapatok körében) éppen ama föltajtékzó hullámok csapdosásaitól felszínre került a sok sár és a salak is. Prédán kapdosó, rendetlen, rakoncátlan, erőszakoskodó elemek vegyültek a lángoló hazaszeretet és szabadság önzetlen vitézei közé, galád tetteikkel foltot vetve a mindezekben ártatlanok jó hírnevére is.

„Rákóczi, Bercsényi és némely rendhez szokott régibb (tehát volt császári) főtisztek (Sennyey, Budai, Orosz Pál, Vay Ádám) elkövetnek vala ugyan minden lehetőt a katonai fegyelem meggyökereztetésére s a szigorú büntetések (ezredesek elcsapása, tisztek, legénység tömlöcre hányatása, kemény inkvizíciók, tett károk visszatéríttetése stb.) nem hiányoztak; mindazonáltal az olyan szilaj elemeket, mint az utolsó nagy török és Thököly-háborúk idején szabad zsákmányhoz szoktatott hajdúk és katonák, hiábavaló törekvés volt hamarosan megzabolázni."

Hát ez mind igaz, mert kétségtelen, hogy Rákóczi is, Bercsényi is úr volt, s mint ilyen, szégyellte, hogy olyan serege van, mint amilyen nekik volt. Ámde aki forradalmi mozgalom élére áll, annak más serege nem is lehet, mint amilyen nekik volt. Ezért volt lényegében véve hiábavaló a fegyelem megszilárdítására irányuló minden törekvésük.

Az azonban már teljesen tarthatatlan állítás, mintha e bajokkal Rákóczinak csak mozgalma elején kellett volna küzdenie. Így volt a felkelés egész nyolc éve alatt mindig, sőt később csak még nagyobbak lettek a bajok, mert a régi szilajsághoz a mozgalom vége felé még az unalom, az állhatatlanság (minden könnyelmű népség sarkalatos tulajdonsága), a sok kudarc, a reménytelenség, a szegénység és lerongyolódottság is járult, ami még jobban növelte a fegyelmezetlenséget s mindazon bajokat, amik ezzel együtt járnak. Azt pedig még Thaly mentegető érvelése is kénytelen elismerni, hogy csak „némely főtisztek" próbáltak a bajon segíteni, vagyis hogy az ilyen tisztek kivételek voltak, hogy a szabadosság és a féktelenség volt a szabály és hogy még ezek a „némelyek" is csak a „régibb" tisztek voltak, ami jó tehát volt bennük, azt a császár seregéből hozták magukkal. Abból a seregből, melynek visszaélései állítólag az egész felkelést kirobbantották. Furcsa egy eset!

„Ahhoz – folytatja Thaly – míg ily önkéntes felkelésből összeverődött néphadat fegyelmezett, jó rendtartó hadsereggé alakíthatni át: idő, több év kívántatik még akkor is, ha e ne-

héz feladatra képesített értelmes és erélyes tisztek kellő számban rendelkezésre állanak, amely előnnyel Rákóczi nem dicsekedhetett. Tiszteinek fogyatkozásait azonban mindenre kész buzgó lelkesedésük, hűségük és vakmerőségig menő személyes bátorságuk pótolá. E dicséretes tulajdonságaikért sokat el kellett nekik nézni, kivált eleinte."

Ebben a megértő fejtegetésben is sokkal több a jóakarat, mint az igazság. Rákóczi mozgalma történetéből és fejedelme önéletrajzából is az tűnik ki, hogy a most vázolt bajok nemcsak mozgalma elejét jellemzik. Inkább azt mondhatjuk, hogy a felkelés második felében még nagyobb volt a fegyelmezetlenség s a harci készség hiánya, mint az elején. Rákóczi tele van emiatti panaszokkal s éppen a későbbi években rettegett legjobban a császáriakkal való megütközéstől, mert előre tudta, hogy veszteni fog. Hogy lehet ezt a kurucok „lázas lelkesedésével" összeegyeztetni?

Hogy lehet Rákóczi tisztjeinek „hűségéről" beszélni, mikor tisztjeinek legvitézebbjei és legkiválóbbjai: Ocskay, Bezerédi, Károlyi, sőt Bottyán és Béri Balogh Ádám is, akik pedig – az egy Ocskayt kivéve – még jellemileg is a legkiválóbbak voltak a kurucok között, vagy tényleg el is hagyták Rákóczi (akarom mondani: a „haza") ügyét, vagy már elhatározták, hogy elhagyják (Bottyán). Még Béri Balogh Ádámot is csak úgy sikerült visszatartani, hogy „árulását" felfedezték, vasra verték már miatta s már csak vagy a halál (esetleg az örökös börtön), vagy Rákóczi „hűsége" között választhatott. Pedig Béri Balogh Ádám nem akkor akarta elhagyni Rákóczi ügyét, mikor csillaga már hanyatlani kezdett, mint Ocskay és Bezerédi tették, hanem már 1704 áprilisában, mikor csillaga még felkelőben volt. (Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története, 48. o.)

Bottyánról a királyhoz való végső visszapártolást az Esztergom vármegye monográfiájában közölt történelmi rész állapítja meg. Béri Balogh Ádám a királyhoz való visszapártolásának értékét (1704. április 27-én kelt levelében jelentette be hivatalosan Nádasdynak) még növeli az, hogy nem érdekből, hanem apósa, Festetics Pál érveinek hatása alatt történt. Ellenben Rákóczi pártjára mind érdekből pártoltak át, akik átpártoltak, mint láttuk és látni fogjuk. Ocskay azért, mert a császár seregében – jellemtelensége és fegyelmezetlensége miatt – öt évi szolgálat után is csak a káplárságig tudta vinni (legalábbis Thaly Kálmán ezt állítja róla) Ocskay László, 20. o.), ellenben a Rákóczihoz való átállása után a kuruc seregben azonnal ezredes lett. Bottyán azért, mert tényleges átállása előtt már egy évvel (1703. december 10.) tábornokká nevezte ki Rákóczi.

Amennyiben tehát valóság az a „buzgó lelkesedés", az a „lángoló hazaszeretet", az a „vakmerő személyes bátorság", melyet Thaly Kálmán oly büszkén emleget Rákóczi embereiben, semmi más nem volt ez, mint az a virtus, mely a szegénylegényekben, a puszta vad és mindenre elszánt fiaiban valóban megtalálható, amelynek azonban semmi köze sincs a nemes értelemben vett hazaszeretethez, hanem csak a felületes és kortescélokat szolgáló hírverés tette meg annak. Világosan mutatják ezt azok a nagy bűnök, tömeges hitszegés, gátlástalan önzés, sőt a csatákban való szégyenletes megfutások, melyek ezzel a szilajsággal sajátságosan összefértek.

Koháry István csábrági várának őrsége, mikor a kurucok 1703 októberében falai alá érkeztek, átállt hozzájuk és bebocsátotta őket. Azután „fenekestül feldúlták a labanc főúr várát, a drága prédákkal rakott boltos tárházakat feltörték, a ládákat, almáriumokat felhasogatták, a bútorokat összerongálták és a mindenféle sok jószágot szekerekkel szállították el. A gróf Koháry-ház ezreket érő dús kincsei prédára keltenek sok szép fegyverrel és hadi felszereléssel együtt. Az uradalom nyájait is mind elhajtották a vár alatti majorokból… István gróf tábori sátrait, hintaját, társzekereit Korponára vitték; a gróf házaiban egy pénzérő nem maradt, minden oda van". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 61. o.)

Történetíróink nagy felháborodással és soha meg nem bocsátható magyar sérelemként szokták közölni, hogy Zrínyi Péter letartóztatása után várait hogyan fosztották ki a német zsoldosok, meg hogy Nádasdy kastélya és hogy a Rákóczi-árvák kincsei is Csáki szalmája

lettek, mikor Zrínyi Ilona feladta Munkács várát. Láttuk már, hogy ez utóbbi nem is igaz, a másik kettőt pedig érthetővé teszi a gazda felségsértése és letartóztatása.

Csábrág esetében azonban a magyar rabolta ki a magyart, s csak azért, mert ez a magyar nem volt hűtlen, nem volt lázadó, sőt a jellem, becsület és erkölcs olyan magas fokán állt, hogy még Rákóczi imádóinak csodálatát is felkelti, s mellyel később majd foglalkozunk is. Csábrág e gyalázatos kirablása azonban annyira nem keltette fel történetíróink megbotránkozását, hogy közvéleményünk egyáltalán nem is tud róla, Thaly Kálmán pedig azzal a megjegyzéssel említi, hogy a vár őrsége többnyire Koháry jobbágyaiból állott s „szigorú földesurukon bosszút állandók" tették azt, amit tettek.

Thaly Kálmán azonban Koháry István „szigorú földesúri" voltát csak az ujjából szophatta. A valóság az, hogy Koháry István nagyon is jó földesúr volt s jobbágyaival olyan patriarchálisan jó viszonyban volt, hogy ezek leveleikkel még akkor is felkeresték, mikor Thököly kegyetlen fogságában sínylődött. Ő maga úgy írta alá a levelet, melyet jobbágyainak a fogságból válaszul írt: „rab földesuratok, Koháry István". Egyébként még az olyan földesurat is, aki nemcsak a rágalmakban, hanem a valóságban is „szigorú", csak a kommunista erkölcsök alapján szabad kirabolni, kivált olyan csúnyán, mint ez Csábrágon 1703 októberében történt. Az is nagyon kérdéses, hogy a csábrági őrség akár csak „többnyire" is valóban Koháry jobbágyaiból állt-e, nem is szólva arról, hogy a rablás nem az őrség, hanem a hajdúk műve volt, akiket az őrség a vár urának letett hűségeskü ellenére oda bebocsátott. Dúló Ádám kurucai voltak ezek. Parancsnokuknak még a neve is dúló volt, annyira természetéhez tartozott az ilyesmi.

De hogy a rablást és a pusztítást se hazafiságból csinálták (még akkor se, ha a hazafiságot kuruc értelemben vesszük), azt ugyancsak hamar kimutatták Csábrágban is kényelemszeretetükkel, hanyagságukkal és önzésükkel. Azonnal kitűnt ugyanis, hogy ezek a labancot annyira gyűlölő kurucok a maguk pénzvágyán kívül semmi mással nem törődtek.

Dúló Ádám emberei, akik csak dúlni s rombolni tudtak a hazáért, de építeni s akár csak a legkisebb önmegtagadást is gyakorolni már nem, pusztító munkájuk elvégzése után zsákmányukkal csakhamar továbbmentek, ezredesük pedig Bori Gábort hagyta a várban kuruc kapitányul. Ez a Bori Gábor azonban – bizonyára, mert bent a várban most már nem lehetett újabb zsákmányt szerezni –, parancs ide, parancs oda, már két nap múlva otthagyta a várat. Helyére Szemere György került, de november harmadikán már ő is elment s az ő helyébe most már nem is jött senki.

A „lázas" hazafias lelkesedés legmagasabb hullámain úszó s egyedül csak a haza ügyéért lángoló kurucok tehát egyszerűen parancsnok nélkül hagyták a szent hazafias ügynek újonnan megszerzett várat. Erre aztán Görög György, Koháry tiszttartója, újra feleskette Koháry hűségére a vezér nélkül maradt várőrséget, Korponay János személyében újra Koháry küldött a várba kapitányt, aki aztán két hónapon át meg is tartotta az erősséget Kohárynak és a királynak.

Hogy az őrséget olyan könnyű volt régi ura hűségére visszatéríteni, fényesen mutatja, hogy Thalynak Koháry kastélyának kirablására adott kurucmentő magyarázata mennyire légből kapott s mennyire nem bír semmi komoly alappal az az állítása se, mintha az őrség vagy Koháry jobbágyai uruk iránt gyűlölettel vagy ellenszenvvel viseltettek volna s így ez lett volna az oka kuruccá válásukkor a várban történt szégyenletes s hazafiakhoz annyira nem illő viselkedésüknek, nem pedig az, hogy csak az őrség alja lett önként kuruc, de az igazi oka mindennek Dúló és hajdúinak betyár lelkülete volt, akik idegenből jöttek oda.

Az erkölcsi alap hiánya

Rendkívül tanulságos Ottlyknak 1709. szeptember 6-i Rákóczihoz intézett levele s az a megjegyzés, melyet Thaly fűz hozzá: „Megvallom fölségednek, ezeken az vármegyéken, az hol megfordulok, mind a nemességet, mind a földnépét annyira megcsendesítettem: készek extremitásokat szenvedni, csak ne legyen olyan húzás-vonás rajtok, mint Ocskay elkövetett (természetesen kuruc korában) mind föld népén, mind nemesi rendeken is. Éppen égbekiáltó excessusok voltak azok, kiket senki az vármegyék közül nem merte (!) megpanaszlani. (Bezzeg merték a Habsburgok alatt, pedig azok állítólag zsarnokok és idegenek voltak.) Nyilván az Úristen azt az hamishitűt ezzel az labancsággal meg akarja verni, kit nem egyéb tett labanccá, hanem az sok húzás-vonás. Most értettem, hogy Liptó és Túróc vármegyéből húszezer forintot fehérpénzül (tehát nem a rossz réz „kongóban", hanem ezüstben) felvett elmúlt tavasszal, abból egy forintot sem adott hadainak."

Mindehhez pedig Thaly ezt a megjegyzést fűzi: „Ha ez áll – valószínű pedig, hogy áll –, akkor fogalmat alkothatunk magunknak ama szemtelen zsarolások nagyságáról, melyeket Ocskay a vármegyében elkövetett saját ezredének a megrövidítésével is." (De hát akkor miért kaszabolták le Rakovszkyt, mikor az országgyűlésen e zsarolások miatt panaszkodott? Látjuk, hogy magától Ocskaytól e túróci követek is annyira féltek, hogy panaszaikban az ő nevét nem merték megemlíteni. De hát Ocskay Rákóczi brigadérosa volt, mégpedig – mint láttuk – olyan brigadérosa, akit akkor például állított a többiek elé.)

„Katonáit a morvai rablások alkalmával szerzett dús nyereségekkel és fegyelmezetlenül maguk kényük szerint való tartással sikerült elhallgattatnia: amaz alázatos tót vármegyék pedig hogy is mertek volna panaszt emelni a fejedelemnél a túl hatalmas férfiú ellen, ki a tótnak „merő félistene" volt s kinek erőszakoskodó természetét jól ismervén, bosszújától nem alaptalanul féltek. Csak nyílt elpártolása után sültek ki tehát efféle gonosztettei." (Nem voltak olyan alázatosak ezek a tót vármegyék, hiszen Rakovszky és Okolicsányi az ő követeik voltak. De hogy azok után, ami velük történt, valóban alázatossá váltak, azon már igazán nem csodálkozhatunk.)

Thaly e magyarázata önkéntelenül is Rákóczi ideális kurucvilága és a kommunizmus közti feltűnő hasonlóságot juttatja eszünkbe. Titó „orgiái" és „rablásai" is csak akkor sültek ki ugyanis, mikor már Sztálinnal összeveszett, Sztálin nagy bűne pedig csak akkor, mikor már meghalt. Addig Titó még a kommunisták közt is a legkiválóbb, Sztálin pedig olyan félisten volt, hogy még a magyar fiatalok is az ő „nevével" szájukon meneteltek s az emberek még azért is köszönetet mondtak neki, hogy vele egy időben élhetnek a földön, mert a földi élet nélküle egész sivár volna. Mikor Titó még nem tagadta meg az engedelmességet Sztálinnak, még olyan félisten volt számunkra, hogy az Andrássy úti leánygimnázium hittanára hétfőn már nem mehetett be az iskolába azért, mert vasárnapi exhortációjában azt mondta, hogy Jugoszláviában vallásüldözés folyik.

Ugyanígy voltak a kuruc kor propagandistái Ocskayval. Míg a haza „szent" ügyét szolgálta s még nem ment vissza királya elhagyott zászlajához, ő volt a leglegendásabb kuruc hős, valóban – mint Thaly mondja – „merő félisten", de természetesen nemcsak az alázatos tótoknak, mint Thaly mondja, hanem az egész országnak. Őt bírálni még a túróci követek se merték Ónodon. Ha merték volna, Rákóczi őt is megvédte volna. Rákóczi őt tartotta legjobb vezérének s őt állította a többi kuruc tábornok elé, különösen akkor, mikor valamit rosszul csináltak. Mikor aztán labanc lett, akkor egyszerre kisült, hogy ő volt a legnagyobb gazember. Addig, míg kuruc gazember volt, addig szabadon zsarolhatott, panamázhatott, rabolhatott, erőszakoskodhatott. Az emberek hogy is mertek volna panaszt emelni a fejedelemnél a túl hatalmas férfiú ellen? Hiszen bosszújától nem alaptalanul féltek.

De hát Rákóczi alatt már csak ilyen világ volt. Akkor még panaszt se mertek emelni a „szabad" magyarok olyan égbekiáltó bűnök ellen, mint amilyeneket Ocskay elkövetett. Pedig hát ez azt jelenti, hogy sokkal szabadabbak voltunk Lipót és általában a Habsburgok alatt, mint Rákóczi idejében, mert Carafa nemcsak ezredes volt, mint Ocskay, hanem fővezér. Lipót alatt mégis ahelyett, hogy annak örültünk volna, hogy panaszunkra a császár minden érdemei ellenére hamarosan elcsapta, még ma is azt kifogásoljuk, hogy merte utána az aranygyapjút ajándékozni neki? Pedig azt csak annak a pofonnak feledtetésére kapta, melyet mi adtunk neki (illetőleg a császár, de a mi követelésünkre). Hittanár koromban mégis ez a Carafának adott aranygyapjú volt a diákok (természetesen a katolikus diákok) szemében a Habsburgok legfelháborítóbb bűne.

Thaly azzal próbálja menteni a kuruc szégyent, hogy csak azért garázdálkodhatott olyan szabadon Ocskay, s csak azért nem merték bűneit jelenteni a fejedelemnek, mert a megkárosítottak és a megzsaroltak „amaz alázatos tót vármegyék" voltak. Pedig ugyanő közli Ottlyk levelét, mely azt bizonyítja, hogy Ocskay a zsarolásait „mind a föld népén, mind nemesi rendeken is" elkövette, s egyébként is világos, hogy az ilyen panaszt nem a föld szegény tót népe, hanem a nemesi rendek, a megye szokta megtenni, mint az ónodi gyűlésen is láttuk. A nemesi rendek azonban a Felvidéken se voltak „alázatos tótok", hanem büszke magyarok, akiknek nagy része az Árpádokig vitte és viszi ma is vissza az eredetét (például a Rakovszkyak is), sőt ezek a családok tekintélyes részben nem is felvidékiek, hanem a töröktől elfoglalt déli végekről és az Alföldről vonultak a tót északi részekre.

Hogy mennyire nem voltak azok „alázatos tótok", akiken Ocskay zsarnokoskodott, akik mukkanni se mertek, láthattuk az ónodi gyűlésen, ahogy egyedül csak ezek az „alázatos tótok" mertek bíráló szót használni Rákóczi politikája ellen. De éppen az ő esetük mutatja azt is, mennyire okosan tették „amaz alázatos tót vármegyék", hogy „nem mertek panaszt emelni a fejedelemnél a túl hatalmas férfiú ellen" (akin azonban nemcsak Ocskay, hanem maga Rákóczi is értendő), mert éppen az ő véres esetük mutatja, mennyire pórul jártak volna, ha mertek volna. Láthatjuk, hogy a bűnös helyett a panaszosok bűnhődtek volna. Rájuk fogták volna ugyanis, hogy megrágalmazzák a nemzet legnagyobb hőseit, tehát hazaárulók. Hogy pedig forradalmak idején hogy bűnhődnek a „rágalmazók" és „hazaárulók", azt jól tudjuk.

Rákóczi és társai állítólag azért ragadtak fegyvert, mert a német zsoldosok dúltak és raboltak; mert a Habsburgok elnyomták a magyar szabadságot; mert nem tartották tiszteletben a nemesi kiváltságokat stb. Pedig hát addig, míg ez az „elnyomás" tartott, legalább az a jogunk megvolt, hogy kiabálhattunk miatta s kiabáltunk is annyit, hogy éles hangunk miatt mást úgyszólván még ma se lehet hallani egész 300 éves Habsburgok alatti történelmünkből. Hogy Rákóczi uralma alatt a kurucok hogyan dúltak és raboltak és hogy hogyan állt a nemesi szabadság, azt Thaly Kálmán, a fejedelem legodaadóbb „íródeákja", aki tollával saját bevallása szerint is elsősorban nem a történelmi igazságot, hanem Rákóczit szolgálta, maga állapítja meg, de természetesen csak akkor, mikor a fődúló és a nemesi jogok fő megsértője, a „félisten" már „árulóvá" lett.

Csak ekkor és csak ezért tudjuk meg, hogy Rákóczi uralma alatt sokkal nagyobb volt a zsarnokság, nemcsak a föld népén, hanem a nemesi rendeken is, mint a felkelés előtt, azaz a Habsburg-„rémuralom" idejében, s ugyanakkor ugyanez a nemesi rend olyan jogtalan rabszolga volt, hogy még csak panaszkodni se merészelt, mert a bűnös a szabadságharc jóvoltából „félisten" lett, akivel szemben panasznak nem lehetett helye, s ha lett volna, „bosszújától nem alaptalanul" kellett volna félni, mert – úgy látszik – ezt a bosszút Rákóczi se tudta vagy akarta volna megakadályozni.

Ismét Tító meg Sztálin példája jut eszembe, mikor Ottlyk 1708. augusztus 28-i Tótprónán kelt és Bercsényinek írt levelében az olvasom, hogy Ocskaynak még Létava alatt sok összeszerzett, bitang, prédált portékáját fölverethettem volna, de nem volt kivel. (Thaly: Ocskay László, 321. o.)

Vajon Ottlyk, Rákóczi bizalmi embere, csak akkor tudta meg, hogy Ocskay „portékái" „összeszerzett, bitang, prédált" jószágok voltak, mikor már a gazdájuk otthagyta Rákóczi zászlaját? Addig, míg Rákóczi brigadérosa volt, ezt nem tudta?

Ha pedig már előbb is tudta, miért nem közölte ezt Rákóczival már Ocskay kurucsága idején, akkor, mikor Ocskay még Rákóczi alattvalója volt s így tőle büntetésben részesülhetett volna? Ez annál inkább kötelessége lett volna (ha Rákóczi alatt jogrend és igazság lett volna), mert hiszen tudnia kellett, hogy „amaz alázatos tót vármegyék" maguk úgyse mernek a „félisten" ellen szót emelni, mert a félisten „túl hatalmas" és bosszújától „nem alaptalanul" félnek.

De nemcsak Tító és Sztálin, hanem még Hitler is eszünkbe jut itt, mert legbizalmasabb pertu barátjáról, Röhm kapitányról ő is csak akkor közölte propagandájában, hogy rabolt műkincsekkel tele villában és gyalázatos homoszexuális üzelmek közepette él, mikor ez a kiváló barát már fellázadni készült ellene. Vajon el lehet hinni, hogy mindaddig, míg össze nem különböztek, mindezen megbecstelenítő dolgokat még legbizalmasabb barátjáról se tudta Hitler? Ha pedig tudta, miért nem tartotta magára megbecstelenítőnek, hogy ilyen ember barátja legyen? Ha igaz a közmondás, hogy „madarat tolláról, embert barátjáról" (pedig kétségtelenül igaz), mit tarthatott egy éles megfigyelésű ember Hitlerről, ki tegező barátja volt ennek a Röhmnek.

Hogy Ocskay bűnei, zsarolásai, fosztogatásai, panamái, jogtalanságai és erőszakosságai Rákóczi és rendszerének bűnei is voltak egyúttal, azt mindezek világosan bizonyítják. De bizonyítja az is, hogy ez az Ocskay a császár seregében éppen e bűnei miatt minden vitézsége ellenére se tudta semmire se vinni, pedig bizonyára ott is értékelték vakmerőségét, gyorsaságát, leleményességét, melyek igen nagy értékek egy katonában.

Mivel azonban ezek az értékes katonai erények benne a lelkiismeretlenség, gátlástalanság, könnyelműség, pénzvágy, erőszakosság, iszákosság, örökös tivornya és a bujaság bűnével társultak (mind olyan bűnei a katonának, mely miatt a föld népe szenved legtöbbet), annak a császárnak a seregében, mely a magyar népet állítólag halálra gyötörte, ezt az Ocskayt semmire se értékelték. Ott nem kellett az olyan siker, melyet a tág lelkiismeret, jogtalanság, részegség és fajtalanság bűnei piszkítanak be.

A kuruc táborban azonban – látjuk – a siker ellenében ezeket a „kis" árnyoldalakat egész könnyen megbocsátották. Itt Ocskay rögtön ezredes lehetett s nyoma sincs annak, hogy addig, míg Rákóczi brigadérosa volt, visszaélései, garázdálkodásai, túlkapásai, tivornyái, sőt panamái miatt valaha akár csak vizsgálat folyt volna is ellene. Ellenkezőleg: láttuk, hogy Rákóczi az ő példájára hivatkozott, ha más vezéreknél sikertelenséget tapasztalt. Azért nem merte senki Ocskayt feljelenteni, mert tudta, hogy nem igazságot fog kapni, hanem feljelentésével csak bajt szerez magának.

A kommunizmus alatt se jutott eszébe senkinek, hogy vezető, befolyásos kommunisták bűneinek, törvénytelenségeinek megtorlására a kommunista államtól kérjen megtorlást. Ezt is meg lehetett tenni, de – szakasztottan úgy, mint Ocskay esetében – csak akkor, ha az illető már a kommunisták ellen is vétkezett, mikor már a titóizmus, trockizmus vagy revizionizmus ocsmány bűneibe is beleesett. Ilyenkor már azt is mindig megállapították róla, hogy hajdan egyenesen nyilas volt, vagy legalábbis a hajdani kizsákmányoló osztályok ivadéka. Épp így Ocskayról is csak akkor sült ki, hogy „ama alázatos tót vármegyékben" nemcsak a föld népe, hanem még a nemesi rend ellenében is mennyit vétkezett anélkül, hogy akár csak egyetlenegy feljelentés is érkezett volna ellene, mely zavarni próbálta volna Rákóczinak róla való nagyszerű véleményét, mikor már a labancság „bűnébe" esett.

Idéztük már Rákóczi levelét, hogy az 1707-es Vág-vidéki hadjáratban „a becsületet (!) a többi tisztek között csak az egy Ocskay nyerte el". Bercsényi pedig ezt írja 1707. november 30-án kelt levelében: „Csak Ocskay volna itten, egyébre nem is várnék már".

Pedig hát a kuruc seregben nemcsak Ocskay volt gátlástalan, bűnös és erőszakos. Károlyi Sándor katonái is úgy garázdálkodtak a Dunántúlon és Stájerben, „holott is minden helyeket tűzzel megemésztettenek" (magának Károlyinak a szavai), hogy a finomabb és a keresztény polgáriasultsághoz inkább szokott dunántúli kurucok is megbotránkoztak rajtuk.

„Táboraikban meg nem szűnt a sok kótyavetye (a zsákmányolt dolgok árverezése) s a katonaság képtelen tivornyákba, részegeskedésbe merült." (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, III., 138. o.)

Úgy látszik azonban, hogy Thaly ezt csak azért állapítja meg oly kíméletlenül, mert később ez a Károlyi is „áruló" lett. „A zsákmányból – írja – legtöbb részt vőn természetesen maga a tábornok, a kapzsi Károlyi, aki széltére sarcolt, raboltatott, még az óntálakat, tányérokat is elhordatta a várakból, kastélyokból". Pedig hát Károlyi csak takarékos volt és mértékletes életmódú, vagyonát is elsősorban az erényeivel, no meg nagy szorgalmával és elsőrangú gazdasági tehetségével szerezte. Legalábbis akkor, mikor még és mikor már újra királytiszteló volt, ilyen volt. Ha kuruc korában csakugyan olyan volt, mint Thaly írja, az csak a kurucokra szégyen.

Kétségtelen, hogy Thalyban elsősorban az elfogultság beszél a Rákóczitól elváló és a szatmári békét az ő akarata ellenére is megkötő, lényegében véve tiszteletreméltó jellemű Károlyi ellen, bár kétségtelen, hogy neki is lehettek hibái, kivált kuruc korában, mikor hitszegő volt és az ördögnek szolgált, s természetesen – mint mindenki – ő se ingyen szolgált neki.

A Károlyi kurucai körében tényleg megtalálható bajoknak, mint Vallomásaiban Rákóczi is igen helyesen emeli ki, a fő oka az volt, hogy az ő seregében, mint tiszántúli emberében, elsősorban azok a Felső-Tisza vidékiek szolgáltak, akik az egész felkelés magját alkották, tehát a legjellegzetesebb kurucok voltak. Olyanok, akik már Thökölynek is hívei voltak s így már régi mesterségük volt a „hazaszeretet".

Ha eszményi értelemben fogjuk fel ezt a kuruckodást, akkor ezeknek az embereknek kellett volna a legönzetlenebbeknek, leglelkesebbeknek és leghazaszeretőbbeknek lenniük. Természetesen éppen megfordítva volt a dolog, mint látható, még Thaly szerint is, aki azonban azt hiszi, hogy ezzel Károlyin rúghat.

„A Thököly-féle tisztek – írja Vallomásaiban Károlyiról Rákóczi –, kiket vitézségükért nagyra becsült, s a tiszántúli nemesek, kik amazokkal tartottak, uralkodának hadi tanácsában. Azonban ezeknek nagy kegyekben részeltetése s durva erkölcseik, dorbézolásaik, fosztogatási hajlamaik elidegenítették Károlyitól a jobb érzésű tiszteket, akik pedig sokkal inkább értettek a hadviseléshez, fegyverben (tehát császári szolgálatban) öregedvén meg s igaz magyar szívűek lévén, egyedül a szabadság szeretetéért, nem zsákmány nyerésért kötöttek fegyvert. S a kedvezőtlen hangulat, anélkül, hogy én és Bercsényi tudtunk volna róla, csaknem az egész dunántúli hadsereg szívét elfogá."

Tehát a jobbérzésű, tehetségesebb és önzetlenebb kuruc tisztek nem az őskurucok, hanem a császár kenyerén nevelkedett magyarok közül kerültek ki s ezek ki is ábrándultak a „hazafiakból", mihelyt közelebbről megismerték őket. Károlyi, írja Rákóczi, „mindenben a volt Thököly-félék tanácsait követte (nem csoda, hiszen azok voltak földijei), akik inkább rablók voltak, mint tisztek (megtisztelő vélemény!). A tábornok az őrállításokat és a katonai fegyelmet elhanyagolta és tobzódásokban töltė idejét".

Ha ez valóban így volt, Károlyi ezt csak lelkiismeret-furdalásból, elkeseredésében csinálhatta, mert előtte is, utána is éppen a mértékletesség volt fő erénye.

Az ilyen tisztek és katonák természetesen akkor, mikor az ellenséggel szemben kellett volna, nem tudtak s nem szerettek vitézkedni. Mikor Heister 5000 emberével a Dunántúlra ment, Károlyinak az egész nyugati határszélen levő 1200 hajdú és két század lovas kuruca oly ügyetlenül vonult vissza előle, hogy a császári tábornok utolérte őket s az 1200 hajdúból csak 300 tudott csatlakozni Károlyi főseregéhez.

„Ennek prédarakott, „vérszájú" hadát – nem én mondom, hanem Thaly Kálmán, Rákóczi íródeákja (A Bercsényi-család, III., 141. o.) – egyszerre pánikrettegés lepte meg." (Pedig még így is voltak annyian, mint Heister serege, mert világos, hogy Heisternek nem mind az 5000 embere érte őket utol, s az is világos, hogy Károlyi serege több volt 5000 embernél.) „Lovassága boritalba és dorbézolásba lévén merülve – most már megint Rákóczi Vallomásaiból idézek –, a németek megérkeztének első hírére rendetlenségbe jött. Károlyi kegyencei és tányérnyalói pedig a dunántúli hadak árulását emlegetvén, kényük szerint rávették a tábornokot, hogy gyorsan meneküljön."

„Az üldözött had bomolt; a vezérben bizalmukat vesztett túl a dunaiak éjszaka külön válának tőle, otthagyták és szétoszoltak, úgyhogy Károlyi Magyaróvárhoz március 22-én hadainak már csak töredékeivel érkezhetett meg. E fontos helyet üresen hagyva (!) útját 23-án Lébényszentmiklósnak vevé, de iménт még fennen dicsekvő pusztai katonáit oly rettegés szállta meg, hogy midőn Gencsy Zsigmond által vezérlett utócsapatuknak Heister lovasságával való összepuskázását meghallák: hanyatt-homlok kezdtek rohanni az abdai híd felé; a tábornok meztelen karddal tartóztatta a prédáló hősöket." (De másképpen képzeli el a magyar ifjúság a dicső kurucokat!) Az abdai híd szét lévén rombolva, a Rábca vizén nagy bajjal, „nádból, gyékényből font lápokon", a Jenden (?) hol úsztatva, hol gázolva keltek át és úgy az árpási Rába-hídnak kerülve jutottak el – nem kevés veszteséggel üldözőik miatt – Tétre és Pápára."

Itt pihent meg a nagy futás után Károlyi egynéhány napig s hadait megmustrálván „csak elhűltem beléje, hogy a Dunántúlon való nép egészen elvonódott és oszlott tőlem; kiket sosem tudhattam: az ellenséghez állottak-e vagy ki-ki hazájába vonódott" – írja elég jellemzően ő maga. Innét tudósítá az őt ért bajról Rákóczit és Bercsényit, segítséget sürgetve, és mivel hírét vette, hogy nemcsak Heister, hanem már a Muraközből Pálffy is Pápára tart, minthogy a tiszántúli had nyert sok zsákmányával mindenképpen haza igyekezék (mert mint látható, a zsákmány volt a fontos, nem pedig a haza), tehát sietvén odahagyá a várost s egyenesen Földvárnak, a Dunának tartott, portásait hajókat nyerni előre nyargaltatván, noha Heister egyelőre Győrött megállapodék."

„A tábornok a szegény dunántúli kuruc hadakat magukra hagyá, fő nélkül, az ellenség torkában." „Igazán mint elhagyatott juhok a pusztában, úgy maradt azon föld. Most is bolyong széjjel az erdőn, mezőn az szegény magyar" – sóhajt fel Rákóczinak 1704. április 14-én írt levelében Bercsényi.

„Gróf Eszterházy Dániel mintegy 5000 emberrel, közte 1200 gyaloggal, Székesfehérvárt álla, de Károlyinak vad futása ezek bátorságát is nagyon elvevé." (Gondolhatjuk, milyen nagy lehetett Károlyi ilyen könnyen szétvert serege, mikor látjuk, hogy Eszterházy Dánielnek is még külön volt 5000 embere, tehát magában is annyi, mint Heisternek egész serege.) Látható tehát, milyen nagy volt a kuruc gyávaság vagy tehetetlenség, vagy talán elsősorban az önzés, mert hiszen látjuk, hogy elsősorban a szerzett s velük levő nagy zsákmányt féltették, emiatt siettek haza oly gyorsan, nehogy még a németek elszedjék tőlük.

„Az idáig előnyomuló Heister lovassága április 8-án Eszterházy előőrseit Keresztesről visszavetvén, este a város alatt csata fejlett ki. A kurucokat, ámbár a várfalakról is segítettek ágyú- és puskatűzzel, a most már teljes erejükkel támadó németek megzilálták s 300 halott és sebesült veszteséggel szétűzték. Mire aztán másnap a város is kapitulált (!), őrségének szabad hazavonulását kötve ki. Heister innen lovasságával Dunaföldvárig száguldván 400 dragonyost egy alezredessel hagyott itt a folyamrév őrzésére. Simontornya várát ugyan szerencsére Hellepront (talán csak nem azért, mert nem volt magyar származású?!) állhatatos hűsége fenntartá s Tatát is Farkas Sándor a lévai hajdúkkal még két hétig (csak addig?!) megvédte, de a többi várak épp oly könnyűszerrel, amint meghódolának, elvesztek; az általános fejetlenség, bomlás közepette legtöbbnyire üresen hagyattak hazaoszló őrségeiktől (szép!). A mezei csapatok is, például Niczky Sándor és János, Zarka Zsigmond és Benkő ezredei,

seregestől oszladoztak szét és telepedtek haza." Mindezt Thaly Kálmánból idéztem szóról szóra!

„Igen rossz következményei valának Károlyi dunántúli kudarcának – írja szintén Thaly (A Bercsényi-család, III., 146. o.) – a Csallóköz és a Vág vidékein táborozó hadakra is, amennyiben a Dunántúlról naponként érkező, éppen nem várt szomorú hírek ezek harci kedvét szintén lehangolták, ellankasztották…" (Hát miért nem tartotta bennük a lelket az „édes" haza szerelme, kivált mikor őket Heister hadai nem is fenyegették?)

„Bercsényi táborából a csapatok, kivált a vármegyék lakossága, nagyon haza oszladozának. A fővezér mindent elkövetett ugyan e baj meggátlására, azonban az elbátortalanodott és immár saját otthonát féltő hadnak nehéz volt szívet adni."

Annál inkább csodálkoznunk kell a mondottakon, mert hiszen még csak 1704 elején vagyunk, tehát az egész mozgalom legelején. Ha már ekkor itt tartottak, miért kezdték el a dolgot egyáltalán? (Azért, mert Rákóczi és Bercsényi szegény hontalanok lettek s ha nem akartak azok is maradni, kénytelenek voltak valamit elkezdeni; a sok dolgozni nem akaró Thököly-kuruc és a dolgozni szintén nem akaró sok elbocsátott katona melléjük állt, erőt adott nekik s így a dolgozó embereket és a nemességet is rá tudták kényszeríteni, hogy mellékjük álljanak. Mivel azonban ez csak kénytelenségből történt, mert az emberek a felkelésnek semmi okát se látták (nem is láthatták), érthető, hogy harcolni is csak kénytelenségből harcoltak. Ha ez a harc sikerrel és zsákmánnyal járt, akkor még csak ment a dolog, de mihelyt rossz hírek jöttek, mindjárt szabadulni akart a nyűg alól mindenki.)

1705 nyarán Thaly szerint (A Bercsényi-család, III., 411. o.) azért töprengett Bercsényi, mert „röstellte, hogy prédáló, perzselő hadat kelljen vezérelnie". A kurucság tehát csak olyan társaság volt, melyet még magának a kuruc vezérnek is szégyellenie kellett. Pedig hát Bercsényi nem lehetett valami túlságosan szégyenlős természetű ember, mert láttuk, hogy Ocskayt például nem szégyellette, hanem csak azt sajnálta, hogy nincs az ő seregében). „Táborából a zabolátlan alföldi had (tehát a legrégibb, a legigazibb kurucok) eleségszerzés ürügye alatt, tilalom ellenére, két mérföldnyire is bebarangolt a falukba zsákmányolni, marhákat hajtani. Hiába szidta, verte, buzogányolta, kardlapozta őket maga is a főtábornagy."

Majd pedig: „A prédavágyó katonaság, hajdúság csak neki váltott Morvaországnak és Bercsényi kemény parancsai ellenére elkezdett szanaszéjjel féktelenül zsákmányolni, égetni, mint Ocskay, Károlyi alatt már megszokta. (Azért volt ez akkor Bercsényi szemében olyan nagy baj, mert a morvákról az volt a hír, hogy ők is elégedetlenek a császár uralmával s Bercsényi éppen abban sántikált, hogy jó bánásmóddal megnyerje őket a kuruc ügy szövetségeseinek. Így azonban csak elidegeníteni lehetett őket, nem megnyerni.)

„A főtábornagyot majdnem megette a méreg." „Egy-két mérföldnyire – írja Rákóczinak – csak az sok tűz látszik. Majd eszem kezemet-lábamat: verem, vágom az katonát, tisztet!" „Temérdek marhát, juhot széthajtja, mert az passzusokat (hágókat, hegyi átjárókat) mind elhagyta ma az ellenség. Szedetem, fogatom, már csak hallom: hátam mögött szétmegy. Tudom, ha nyer, elszökik, ha nem nyer: megunja. Ha hírt hall, itt hagy. Lelkemet, éltemet elvesztem az átkozottak miatt, pedig Hodolin egy taracklövés túl az táboromhoz, innen Stráznica sem messzebb: belélátok mind az kettőbe. Mint az bolond, nyargalózom egyedül."

Aztán: „A hajdú pedig és a fehérhegybeli tót pórság csak hazaoszlott, ha szerét ejthette, Bercsényi hadvonalai mögött, nehogy zsákmányát közre kelljen bocsátania". „Bezzeg – teszi hozzá saját maga cáfolatára Thaly – a reguláris (értsd: császári) seregben szolgált Forgách és az „indiscrete kemény" Bottyán (aki szintén császári ezredes volt) nemcsak buzogányozták, baltázták, hanem nyeregpisztolyaikkal le is lőtték vagy megfogatván hadiszéki kurta processussal (rögtönítélő törvényszékkel) bitóra köttették az ilyen engedetlenkedőket. Megvirágoztatom velük az akasztófákat – írja nem egyszer az utóbbi." (Thaly: A Bercsényi-család, III., 413. o.)

Mi eddig a császári zsoldosok részéről csak erőszakosságokról, csak zsarolásokról, csak rablásokról és kegyetlenségekről hallottunk, ami a sötétlelkűségen kívül a katonai fegyelmezetlenségnek is bizonyítéka, míg kuruc részről csak önzetlenségről és nagylelkűségről. S lám, most éppen Thalytól kell megtudnunk, hogy a kuruc önzést, kegyetlenséget és durvaságot csak azok a tisztjeik tudták úgy-ahogy megfékezni s becsületre, lovagiasságra, az enyém-tied közti különbségtevésre, engedelmességre és törvénytiszteletre megtanítani, akik azelőtt a császár seregében szolgáltak s így ott ezt megtanulták.

De ez más szóval nem azt jelenti-e, hogy a német zsoldosoknak azok a rablásai és erőszakosságai, melyekről mi olyan jól tudunk s melyeken annyit botránkozunk, valóban csak annyira fordultak elő, amennyire emberi erővel lehetetlen volt megakadályozni? Ha nem így volt a dolog, hogy lehet az, hogy a kemény Bercsényi sem tudta féken tartani katonáit, de az a Forgách és az a Bottyán János, aki a császár seregében töltötte el életét, tudta, mert ezt ott lehetett legjobban megtanulni. Hoztunk is fel rá nem egy adatot, mennyire szigorúan büntették ott a kihágásokat, sokszor még a tábornokokon is csak azért, mert nem tudták megakadályozni. Pedig, sajnos, minden magyar meg van győződve arról, hogy a német tábornokok is, sőt még az udvar is örült, ha katonáik a magyart összeverték vagy kifosztották.

A Pécs, Siklós tájékán harcoló hadúságról szintén Thaly azt állapítja meg, hogy attól kezdve, hogy kikerültek Bottyán parancsnoksága alól, „ez a had vad fegyelmezetlenségnek adta magát s irtóztató kihágásokat művel". (A Bercsényi-család, III., 491. o.)

A Rákóczi ügyét szolgáló és a királya mellett kitartó magyar jelleme és lelki világa közti különbséget jól lehet látni abból a levélváltásból, melyet 1706 márciusának végén a kuruccá lett Forgách Simon és a mindig egyformán labanc Pálffy János váltott egymással.

Forgách levele március 27-én Csepregen kelt, Pálffyt „hajdani jóakaró urambátyám"-nak szólítja és szemére hányja, hogy „mi (a kurucok) csak hazánk, magunk és maradékaink jövendőbeli szabadságáért forgatjuk fegyverünket s mégis, kegyelmed, mint magyar, bennünket persequal… Saule, Saule, quid me persequeris? (Saul, Saul, miért üldözöl engem?) Mi okoztatunk, hogy armisticiumot, úgy békességet nem kívánunk, hanem csalárd minden dolgunk: bezzeg megtetszik, midőn már in fieri (keletkezőben) volt az armisticium: akkor köllött-e reánk törni?… No már mit nyert kegyelmed vele? Ezt az egynéhány helyet elégette kegyelmed: meglesz a kölcsön, valamint a trencséni égetésért!… Így meglesz a békesség: vassal és tűzzel emésztjük egymást…"

„Te tudod, Isten, igaz híve voltam őfelségének; én javallom: ne sokat ceremóniáskodjék a békességgel – lám, másét nem kívánjuk… Draskovics János megegyezett kegyelmeddel; au wé, Gott barme! Ott van-e a felesége? Hallom az eblelkű, csámpás Ebergényi is (ő volt Pálffy után a legkiválóbb labanc magyar; egyébként lesz róla még bővebben is szó) reánk támadott. Hagyjatok békét, lelkeim, menjetek Suppont enni, mert bizony rosszul jártok… Kegyelmed extra Domini servitium parancsoljon: kész a szolga."

„Hallom, haragszik kegyelmed Vörösküért (Pálffy vára, melyet a kurucok összebombáztak és fölégettek), bizony én is Galgócért (ez meg Forgách birtoka volt, mely hasonlóan járt). Mondják: kegyelmed nem az oka. Bizony én sem Vöröskünek. De hiszen van most mód az harag kitöltésére… Az intercipiált (tőlünk elfogott) levelekből értettem: kegyelmedet Olaszországba küldik? Csak nem hisznek magyarnak s nem is engedi a vér maga természetit változtatni, akármint okoskodjék."

Látjuk tehát, hogy ez a kuruc levél a pajkos jókedv, a kötekedés, a sírva vígadás, a fölényeskedés, a szemrehányás, a gúny s egyúttal a ravasz csábítás hangja. Bécs nem bízik meg Pálffyban se, azért küldi most Olaszországba. Miért bízik hát Pálffy mégis ebben a Bécsben? Forgách feltette ugyanis, hogy Pálffy számára nagy áldozat messze idegen országba menni, fel próbálta hát használni ezt a hangulatot a király iránti hűsége megingatására, mikor azt írja neki, hogy ez az áthelyezés (mely egyébként nem is volt igaz) csak azért történik, mert Pálffy

magyar ember s a magyar emberben Bécsben nem bíznak. Ezért küldik olyan messzi harctérre, hol az események magyar hazája sorsával nincsenek összefüggésben.

De Pálffy sokkal okosabb ember volt annál, hogy ne látott volna át ezeken az áskálódásokon, kissé több ész szorult a fejébe, mint a bolondos Forgách „Simkó"-éba, főként pedig sokkal becsületesebb volt annál, semhogy királya iránti hűsége megingatására bármi is képes lett volna.

A kötekedő, fölényeskedő Forgách ekkor még bizonyára nem hitte, hogy ő nemsokára az állítólag a magyar nemesi szabadság védelmére fegyvert fogott Rákóczi börtönébe kerül s ott lesz keserves négy évig, s akkor is csak azért szabadul ki onnan, hogy vele együtt hagyja el örökre azt a hazát, melyet kétségtelenül szeretett, de nem ésszel, hanem csak érzelemmel, s azzal se úgy, hogy miatta önmagát megtagadni is hajlandó lett volna. Hogy Forgách együtt ment a hazátlanságba azzal, aki őt törvénytelenül börtönben tartotta, az mindenesetre becsületére válik Forgáchnak, de semmiképpen se válik becsületére Rákóczinak. Bécs mindenesetre nem így bánt Pálffyval. Bécs őt még csak az olasz harctérre se helyezte át.

Pálffy már két nap múlva (március 29.) válaszol „Kedves öcsém-uramnak": „Feleségem levele elküldését – írja neki – köszönöm; van is mit szánni gyermekeivel együtt. Mindazonáltal, ha még tízszer is annyi volna: Őfelségéhez való hűségemet soha el nem hagyom". (Látjuk tehát, mennyivel szerényebb, mint a kuruc. Ő nem fölényeskedik, nem dicsekszik, mint az. Ő elismeri, hogy sokat szenved, de annál jobban hangsúlyozza azt a becsületet, amiért minden történik.)

„Az Isten megtéríti mind ezen, mind a másvilágon, mert igazán megtartottam hitemet" (melyet Forgách nem tartott meg, de amelyet Pálffy finoman elhallgat). „Kegyelmed engem ne okozzon az égetések miatt; se parancsolatom az udvartól, se akaratom (Forgách már nem írhatta volna, hogy nem volt rá parancsolata Rákóczitól), de hogy megtörténnek gondviseletlenségből (egyesek könnyelműségéből) oka én nem vagyok; sőt tíz aranyat ígértem, aki olyat megfog, mert – Isten úgy segéljen – elevenen tűzbe vettetem." (Ez aztán cáfolat a rágalomra és bizonyíték arra, hogy Pálffy nem égetett, az udvar még kevésbé. De Forgách – láttuk – csak úgy cáfol, hogy ha te nem készakarva csináltad, amit csináltál, akkor én sem. Ezt természetesen úgy is lehet érteni, hogy eb hiszi azt, hogy te is nem épp oly készakarva csináltad, mint én.)

„Ekkoráig se történt németek által (tehát még a parancs ellenére, könnyelműségből történt égetés se), hanem az pogány rácok által. Nem kívánom menteni őket, kegyelmed maga ismeri őket. De az is igaz, hogy a parasztság (a magyar parasztság) soknak oka; mert ha otthon maradt volna, vigyázhatott volna a tűzre indulásunk után (ezek a pogány rácok akkor szokták felgyújtani a falut, mikor elhagyták). Így járt Szombathely is, tehát pajkosságból."

Világos, hogy tisztjeik, még ha emiatt külön szemmel tartották is őket, nem akadályozhatták meg minden esetben, hogy a kivonult katonaságból egy-egy vissza ne szaladjon s csóvát ne dobjon a szélső házak valamelyikének tetejére, kivált mikor okuk is volt rá, hogy a kivonult lakosságon, melynek elköltözése miatt semmi felüdülést se találhattak a faluban, bosszút álljanak.

A lakosság távozása ugyanis annál érzékenyebben sújtotta ezt a katonaságot, mert az elpusztult vidékeken úgy is ritkán talált egy-egy falura. Láttuk azonban, hogy ennek a kiköltözésnek se a magyar parasztságnak a császári katonaság iránti ellenszenve volt az oka, hanem Rákóczi hajtatta ki a falvakból a lakosságot.

„Öt óra után indulásomnak kezdődött a tűz. Miért nem oltották? Maguk gondviseletlenségük; most pedig engem okolnak."

Láttuk, hogy a kuruc hadvezetőség erőszakkal kihajtotta a lakosságot falvaiból, hogy ezzel is ártson a majd oda bevonuló ellenségnek, melyet a kuruc katonaság nem mert bevárni, annál kevésbé megtámadni. Mikor aztán a katonaság (de még ez is csak akkor, ha rác volt; a német nem csinálta) elkeseredésében (de – mint láthatjuk – ekkor is tisztjei legszigorúbb ti-

lalma ellenére) kivonulása alkalmával felgyújtott egy-egy házat, vagy talán nem is gyújtott föl, hanem – mint Szombathelyen is történt – csak a távozásukkor esetleg gondatlanul otthagyott tűz okozott tűzvészt, éppen azért, mert az elhagyott faluban nem volt senki, aki a bajnak elejét vegye, a kurucság telekiabálta Európát, hogy a császár Magyarországon milyen barbár hadviselést folytat, a kuruc hadvezetőség pedig utána elrendelte, hogy megtorlásul minden osztrák vagy magyar labanc falut fel kell gyújtani. Pedig hát gyújtottak a kurucok éppen elég falut parancs nélkül is.

„Én nem persequalom a magyart – folytatta Pálffy –, hanem királyom ellenségét. A trencséni égetést sem őfelsége hada, hanem a morvai parasztság cselekedte ex justo dolore" (jogos fájdalmában). Láttuk már, hogy még Bercsényi is megbotránkozott azon, ahogyan a szomszédos morva falvakkal a kuruc csapatok bántak. Ezt fizették aztán vissza a morva parasztok, mihelyt alkalmuk volt rá.)

„Kegyelmed elhiggye, ha égetni akarnék: nem bántanám a szegény jobbágyságét, inkább azokét, kik két ízben még többször is megszegték hitüket (nesze neked, Forgách!). De ám égjenek a másvilágon. (Tehát még ezek megbüntetését is inkább az Istenre bízza. Általában – noha Forgách is katolikus és vallásos ember volt – láthatjuk, mennyivel vallásosabb nála Pálffy. De láthatjuk, hogy még mint magyar is, van olyan mint Forgách. Stílusa magyarosságában is túltesz Forgáchén.)

„Mélachnak atyjafia nem vagyok, nem gyönyörködném az égetésben – azonkívül is eleget ég szegény Magyarország s lesz maholnap mit oltani, csak olaj ne legyen víz helyett."

„Ami az armisticiumot illeti, reám nem bízták (mikor a végén rábízták, ugyancsak becsülettel nyélbe ütötte azt is), én sem tiltom, sem javallom… Galgóci égetésnek nem vagyok oka; ha cselekedtem volna, féltemben nem tagadnám. De azt is bizonyosan tudom, hogy kegyelmed Rákóczit reá kérte, sőt két ízben is, hogy Vörösköt bombardérozzák. Isten neki, sit nomen Domini benedictum (legyen áldott az Úr neve, amit Jób mondott, mikor a csapások érték)… Hogy pedig a mostani, hírem és parancsolatomon kívül történt égetésért megadja a kölcsönt kegyelmed, lássa. De félek, hogy Magyarország fog érette szenvedni! Egyébiránt úgy sincs már Ausztriában igen mit égetni, még több van Magyarországon – próféta nem kívánok lenni –, ha úgy fog bánni kegyelmetek. Talán azért is ment Réthey György? (Látjuk mindjárt, hogy bizony – sajnos – azért ment.) Bizony számot adtok Isten előtt!"

Látjuk, mennyivel nemesebb, kereszténybb, nyugodtabb Pálffy hangja, mint Forgáché. De nemcsak a két levélben magában, hanem írójában is ugyanilyen a különbség. Pálffyban közel se találhatunk olyan jellembeli hibákat, mint Forgáchban. Pálffy nem volt eszem-iszom ember, nem szokott tivornyázni, nem szokott berúgni, mint Forgách, nem volt szeszélyes, mint az; nem volt a hangulatok embere, hanem a kötelességteljesítésé, mégpedig mindig egyformán. Pálffy a hűségét se cserélte soha, mint Forgách. Hát még hadvezéri tehetségben mekkora volt köztük a különbség!

„Mikor a bán (Pálffy) a válaszát írta – írja Thaly Kálmán (A Bercsényi-család, II., 578. o.) –, akkor már megesett a kölcsön Szombathelyért, már Ausztria lángban állott, föl Bécs aljáig s pár nap múlva Stíria is Grácig. Forgách, mint jelzé, rettenetes bosszút állandó, március 28-án 2-3000 válogatott, jóparipás huszárral megindította Galánthai Balogh István dandárnokot Lövő tájáról, neki Ausztriának: dúlni, zsákmányolni, de legkivált égetni. Utasítása volt: a hegyek aljától széltében lángba borítani a falvakat, városokat, kastélyokat, föl egész Badenig, Laxenburgig, mennél nagyobb riadalom, rémülettámasztással…"

„E tartományt Károlyiék ott járta óta nem érte ekkora dúlás. A bosszúszomjas szilaj kurucok Németújhelytől kezdve a perzselést és magát Badent is füstbe bocsátva Laxenburgig és vissza a mondott irányban fölégettek összesen 32 falut, két várost, számos kastélyt; az ellenállást megkísérlők vagy reájok kilövőket levágták mindenütt."

Micsoda dühroham lett volna nálunk és lenne még ma is, ha mindezek visszafizetéséül az utána az Alföldön át Erdélybe vonuló császári seregek is így csináltak volna, Kecskeméttel, Cegléddel, Nagykőrössel, Szolnokkal, Debrecennel, a hajdúvárosokkal?!

Pedig megcsinálhatták volna, mert hiszen Rákóczi nemcsak megtámadni nem merte őket, hanem még csak követni vagy közelükben lenni se. A történtek után ugyancsak természetes lett volna a dolog és semmi más nem kellett volna hozzá, mint csak a kurucok álláspontjára helyezkedni s a magyarokban nem őfelsége alattvalóit, hanem ellenséget látni, mint ahogy a kurucok is ellenségnek tekintették őfelsége nem magyar alattvalóit, sőt még az ellenségnél is rosszabbnak, mert hiszen tisztességes hadviselő még az ellenség falvait se gyújtogatja föl sorra készakarva.

„Balogh Istvánék ausztriai égető portája a Szombathely és a többi község elhamvasztásáért elkövetett rettenetes – de igazolt – bosszúállásnak (láttuk, mennyire nem volt „igazolt" ez a bosszúállás) csak egyik, mégpedig a kisebbik felvonása volt. A Forgách tábornok által velük egyidejűleg Stíria pusztítására kivezényelt 3000 lovas – a nagyobb távolság miatt – pár nappal utóbb, de annál borzalmasabban hajtá végre a megtorlás munkáját. Ez a Stájerba március 31. reggelén Harberg, Burgau, Fölöstöm (Fürsteinfeld) felé három oszlopban becsapott porta, Bercsényi újabb huszárezredének parancsnoka, Réthey György vezérlete alatt, legtöbbnyire dunántúli huszárságból, köztük a Kiss Gergellyel elöljáró Kisfaludy György-féle Vas megyei ezredből állott…"

„A bosszú indulatától bőszülten rohantak a stíriai népes tartomány virágzó városarai és helységeire és vad kedvteléssel (látjuk, hogy szégyen helyett hogy élvezi Thaly a dolgot!) borítottak lángba mindent, amit értek. Minthogy pedig a lakosság számos helyütt ellenük állott (csak mulyák nem álltak volna ellent), fegyvert fogott és a gyújtogató katonákra lövöldözött. A bosszú angyalaiként (nem talán inkább ördögeiként) igazi lángpallossal száguldozó vasi kurucság ettől még jobban felingerlődve, iszonyatos, bősz haragjában nemcsak hogy gyújtott, égetett, hanem foglyot nem ejtve, pardont nem adva irgalom nélkül ölt, vágott mindent, aki csak elibe akadt."

„Halál, üszög, hamv, rémség és pusztulás követte nyomaikat, a magyar határszélektől be csaknem Grácig porrá tettek minden várost, helységet, melynek utcáin, házaiban a lekaszaboltak és odaégettek holttestei sűrűn hevernek. Ez már igazi „Hunnenzug" volt: az osztrák írók szavai. Rétheyék ötvennél több, sőt Stephey brit követ jelentése szerint (de ez a jelentés természetesen nem szolgált az angoloktól, mint protestánsoktól egyébként pártolt kuruc magyarok becsületére) hatvan gazdag községet tőnek porrá s akik közülük a bosszúállás dühében el nem felejtettek zsákmányolni (megnyugtathatjuk Thalyt, hogy nem felejtettek el): prédával megrakottan ellenállás nélkül tértek haza." (Elhihetjük, hogy minderre valóban csak az adott okot, hogy Szombathely a császári seregnek onnan való távozása után öt órával kigyulladt, s mivel üresen állott és nem volt, aki a tűz elharapózását megakadályozza, leégett?)

Ilyesmikben álltak a kurucok nagy „győzelmei" és nagy „vitézségei" s ilyesmikre gondol a „hazafias" nevelés is, mikor annyira büszke a magyar virtusra. Pedig hát ez nem hadviselés, hanem kegyetlenség, barbárság és szégyen. Az volna még akkor is, ha ugyanezek a vitéz kurucok nem szöktek volna meg még a megerősített várakból is előre már az ellenség közeledtének hírére, ha nem féltek volna annyira a német sereggel való megütközéstől, s ha mégis rákényszerültek, nem szaladtak volna meg előre még akkor is, mikor a németet számban felülmúlták.

A következő fejezetben hozunk fel a kuruc „vitézség" bizonyítására jó egynéhány példát (mégpedig szóról szóra Thaly Kálmán megfogalmazásában, hogy még a hazafiak számára se lehessen gyanús) olyan esetekben, mikor nem a védtelen polgári lakosságot kellett volna rabolni s gyilkolni, hanem harcolni kellett volna a szintén fegyveres ellenséggel és mint katonának, helyt állni.

A kuruc „vitézség”

„Bercsényi hetedike (1704. május) hajnalán Szered előtt harcvonalakba rendelé Majtényről ide szállított 4000 főnyi táborát s kiállott, hogy Heisterrel – aki Pekryt lassan űzve jött – megverekedjék.” „Azonban az had csak zsibajt kezde, az lovának rosszaságával menté maga rosszaságát. Az hajdú is (a gyalogság, mely gyávaságát nem háríthatta a lovára) zsibongott. A fővezér átlátta, hogy ily hangulatú néppel reguláris had s méghozzá majd kétszeres túlerő ellen nagyon kockázott dolog volna nyílt ütközetbe bocsátkoznia. Szomorúan engedett tehát a kényszernek, átalindítá csapatait a balpartra s rettenetes keseredetten beszállott a Vág-partra a híd mellé a vár (Sempte) alatt.”

Bercsényi tehát „kényszer” hatása alatt tért ki a Heisterrel való megütközés elől. Kik gyakorolták rá ezt a „kényszert”? A kurucai. A huszárok, mert állítólag rossz volt a lovuk, a gyalogos hajdúk meg – úgy látszik – azért, mert nekik nem volt, mert nem lehetett rossz lovuk. Jellemző, hogy mikor a kuruc vezér ütközni akart, akkor hadai „zsibonganak”. Csodálom, hogy mertek, mert hiszen Bercsényi nem az az ember volt, akinek parancsai ellen zsibongani lehetett volna. Thalynak sincs mentő szava (nem is lehet) Bercsényi kurucai viselkedésére, de hogy a szégyen mégse legyen olyan kétségbeejtően nagy, mellesleg mégis megemlíti, hogy a német sereg kétszer akkora volt, mint a kuruc. Ezt kereken tagadom.

Aki ismeri a kuruc kor történetét, jól tudja, hogy a kurucok nem szoktak kétszeres német sereggel megütközni. Hogy csináltak volna ilyen őrültséget, mikor még akkor is mindig elvesztették az ütközetet, ha ők voltak kétszer annyian?! De ha Bercsényi most az egyszer kivételesen mégis ilyen bátor lett volna, semmiképpen se lehetett volna „rettenetesen keseredett” azért, mert ezt az ütközetet el kellett kerülnie. Ez a rettenetes elkeseredés csak akkor érthető, ha éppen ellenkezőleg, az alkalom igen kedvező volt és az ütközet sikerrel kecsegtetett, azaz ha a német sereg kisebb volt, mint az övé.

Bercsényi még annyira se volt vállalkozó kedvű, mint a többi kuruc vezér. Ő például még a nagyszombati ütközetet is el akarta kerülni, pedig hát ott a németek ugyancsak nem voltak túlerőben. S mint az eredmény megmutatta, még ekkor is neki lett igaza, mert bizony jobb lett volna az ütközetet elkerülni. Bercsényi csapatainak gyávaságán tehát annál inkább kell csodálkoznunk, mert hiszen ekkor még az 1704. év közepén se voltak, azaz a „nagy lelkesedéssel” kezdett szabadságharc elején, mikor nem élték még át sem a nagyszombati, sem a trencséni kudarcot, de a kezdet nehézségein viszont már túl voltak és az ország Rákóczi kezében volt már.

„Innen (a Vág partjáról) nézte búsan, mint ég Szenc és a többi helység, mint pusztít Heister… Tűnődött, mit tegyen tovább. Nekem sáncom itt derék van, írja, de gázlóban széltiben átjöhet. Azon volnék, ha valahol megfekszik, ez évben rajta menjek. De rettenetes kedvetlen az hadam.”

Nyolcadikán említi: „Az hajdúságom nincs több ezernél, lovasom összességgel lehet 4000, Szentpéteri csak százzal érkezett. Mondja: több volt ezernél, mind elszökött. (Ez aztán csak a nagy hazafias lelkesedés!) Az német ide szállott Diószeghez ma, az ki kis mérföld. Minden rab azt mondja, hogy egyenesen utánam akar gyünni; énmellőlem pedig hazaszökik az katona. Az révet itt hiába őrzöm: van gázló (s így ott szöknek el). Az dombon másként sem maradhat meg az had az lövése ellen. Első éjszaka eloszlik mint Magyarnál” (falu a Csallóközben). (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, III., 157. o.)

Hogy hányszor látta el a német, az övénél sokkal nagyobb kuruc seregek szeme láttára Trencsén és Lipótvár már élelmiszer szűkében levő labanc őrségét bántatlanul, élelemmel, azt éppen Thaly műveiből (mind az Ocskay Lászlóból, mind a Bercsényi-családból) tudhatjuk meg. Trencsén várának egyik ilyen szerencsés ellátása alkalmával, 1705. május 9-i leve-

lében így kesereg Bercsényi Rákóczi fejedelemnek: „Íme, kegyelmes uram, mos is mint járt Ocskay az commandójával… Szalay, Balogh István csak isznak. Ha most Ebeczky szerencsére ide nem akadt volna, kit küldtem volna? Isten úgy segéljen, ha két-három embert kiveszek, csak mind olyan lesz ez, mint Forgáchnak a székely." (Mikor ugyanis Forgách Erdélyben parancsnokolt, tele volt panasszal a székelyek ellen. Ők se harcoltak tehát szívesen Rákóczinak.) „Csak annyi, hogy mégis megnézi, hogy merre megy át a német. Ha nem csípheti, nem marja."

Május 13-án pedig, mikor már még jobban látta, milyen szégyen ez rájuk, hogy az ellenség a kuruc körülzárás ellenére is háborítatlanul tudta ellátni az élelmiszerhiány miatt már-már megadásra kényszerülő Trencsén vára labanc őrségét, így ír: „Nem lehet, nem panaszlanom nagyságodnak, micsoda fogyatkozásokat tett most Ocskay Trencsénnél. 1. Az hadat orderem ellen corpusban nem tartotta. (Már hogy tudta volna corpusban tartani?! Hiszen láttuk, hogy Bercsényi se tudta a maga hadát a német sereg megtámadására vezényelni s ott a Vág partján hiába őriztette a révet, mert a víz gázlóin át mégis megszöktek táborából.) 2. Minek ment ő Újhely (Vágújhely) felé? Estig ott állott fölötte a németnek, este elment, az gyalognak semmi hírt nem tett. Hiába büntetem is, mert nem ex malitia peccant (nem rosszakaratból vétkeznek) s csak elkedvetlenednek (ti. ha bünteti őket)."

Aztán milyen szégyenletesen csúfos volt ugyancsak 1705 nyarán a kurucok viselkedése a Dunántúlon is. Glöckelsperg császári vezér még Thaly szerint is csak 9-10.000 főnyi seregével, melyből azonban csak 3600 volt a német (azaz a keményebb ellenfél), a többi szedett-vedett rácság volt, míg a kurucok még Thaly szerint is rendelkeztek 8000 emberrel, a Dunaföldvárt ostromló kurucok felé tartott. A kurucok vezérei Eszterházy Dániel és Bottyán János voltak. Eszterházy „amint Glöckelspergnek 800 dragonyosból álló még csak előhadát június 16-án Földvár felé közeledni meglátta: nemcsak hogy tüstént abbahagyatá az ostromot, hanem a lovashadat – nehogy megzavarodjék – Bottyánnak minden kérése, tiltakozása ellenére még a hídon is (tehát a Duna túlsó partjára) kardcsapás nélkül általvivé Ordasra, majd még följebb, a solti sánchoz".

Thaly az egész szégyent a „szegény Dániel úr" nyakában varrja, „aki erélytelen, önállótlan, habozó, gyönge, beteges ember" volt (bár valamennyiük közt egyik legbecsületesebb és legjobb magyar). Igen ám, de Bercsényinek ugyanez idő tájból származó leveléből azt is megtudhatjuk, hogy „Dániel úrnak gyengesége" semmi másból nem állt, mint csak abból, hogy „mindeneket az hadak tanácsából viszen véghez". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 381. o.) Nem Eszterházy volt tehát a főbűnös, hanem hadai, aki „kedvetlenek" voltak éppúgy, mint ugyanekkor a Felvidéken Bercsényi hadai. De ha ezeknek még a fiatalabb és egészséges Bercsényi se tudott parancsolni, hanem helyette megelégedett a maga „rettenetes keseredésével", hogy tudott volna parancsolni nekik az öreg és beteges „szegény Dániel úr?"

Mivel Eszterházy Dániel kurucai még Glöckelsperg előőrsével se mertek szembeszállni, hanem átszaladtak előle a Duna másik partjára, de megállni még ott se mertek, hanem menni kezdtek tovább Solt felé, Dunaföldvárnál csak maga Bottyán maradt. Ő vitézül védte a tőle ott épített erődítményt (Bottyánvárát). Nem is kellett hozzá különösebb hősiesség, hiszen olyan csekély számú ostromló sereg ellen, mint amennyi Glöckelspergé volt, legalább védekezni csak tudtak volna a kurucok, mikor védelmük a jól kiépített Bottyánvárára támaszkodhatott.

Azonban a harcok folyamán Bottyán sebet kapott s „e szerencsétlen esemény úgy elrémíté (!) a várbeli hadúság szívét, hogy a sebesülten, véresen visszatérő kemény tábornok ez állapota láttára minden bátorságukat elvesztették". (Nem sok lehetett tehát bennük belőle már eredetileg se. Csak Bottyán, a volt császári ezredes volt bátor, de nem a kurucok.)

Eszterházy ijedten írja a fejedelemnek 21-én Dunaordasról: „A mi hadaink, kegyelmes uram, kiváltképpen a gyalog, szörnyen confundálta magát reménytelen bátortalanságban esvén generális Bottyán uram megsebesedésével." (Egy lelkes, jószellemű sereg bosszút lihe-

gett volna imádott vezére megsebesülése miatt, sőt ha nem megsebesült, hanem meghalt volna, akkor is csak még bátrabban és elszántabban rohant volna az ellenség ellen, hogy Bottyán halálát megbosszulja.)

„A németek tüstént elkezdték az ostromot és 20-a reggelén a paksi hegyen fölállított ágyútelepeikből nagy hévvel a bombázást, töretést. A bombákhoz nem szokott gyalogság az elővédekből többször kifutott. (Katonaságnak az ilyesmihez szokva kellene lennie. Egyébként pedig ki van szokva a bombákhoz? Senki!) Csajághy és Horváth Tamás ezredesek buzdították, a bátrabbakat jutalmakkal ösztönözték s a gyávákat karddal kergették helyükre vissza. (Látjuk tehát, hogy ez esetben a vezetőség hivatása magaslatán állt. Látni fogjuk, mégis mily csúfos kudarccal végződött az egész.)

„Így 20-án és 21-én az ostromlókat a visáncokból, ágyútelepekből egypárszor kilőtték. A mellvédekben az ágyúgolyók a két nap, két éjjel tartó erős lövetés alatt sok kárt tőnek. Igaz, hogy a Rákóczitól előre küldött reguláris német gyalogezred (látjuk tehát, hogy még Rákóczi is németeket tartott seregében s ezeket küldte oda, ahol bátorságra és helytállásra volt szükség), a Brémer Antalé, nem vala már távol, de mégis elkésett. (A nagyszámú ostromlott kuruc tehát még segítségre is számíthatott, mégse tartotta magát még addig se, míg a segítség megérkezett. Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy Rákóczi aztán dühében ezt a szegény Brémert, mert elkésett, mint árulót, fejbe lövette. Vallomásaiban ezért is méltán bánthatta volna a lelkiismeret. De hát hogy bántotta volna, mikor még Okolicsányi megkínzása miatt se bántotta!)

„Június 22-re forduló éjjelen a megfélemlített és tisztjeinek többé nem engedelmeskedő hajdúság a várnak jobb parti mindkét sáncát oda hagyván, a nagy ágyúdörej alatt csöndesen átvonult a balpartra. Glöckelsperg pedig 22-e reggelén (tehát az ostrom megkezdése után már két napra) a törésnek küldé rohamoszlopait. Könnyen behatolhattak: a vár üres volt. Öt ágyút hagytak benne, némi csekély lőkészlettel. Ezzel a szét nem bontott hídon át (a jó kurucok tehát még a híd tönkretevéséről is megfeledkeztek, illetőleg úgy be voltak gyulladva, hogy erre sem volt már idejük) a németek az imsódi sáncot is elfoglalták (tehát még a Duna túlsó partján is). Ám ezt a haragra gerjedt Rákóczi parancsára (nem csodálkozunk haragján) az újra Ordashoz szállott Eszterházy visszavételé.” Tartani azonban ezt se próbálták meg a kurucok, hanem hogy legalább az ellenség se nyerjen vele, lerombolták.

„Én nem tudom, mit gyalázatoskodnak – írja az imsódi sáncból június 21-én Csajághy. – Kesereg az lélek bennem, ki ezeket a consequentiákat megmondottam az általköltözéskor. Sok emberekben csalatkoztam meg, kiknek is mondottam szemében: miért változott el a te orcád (ti. ijedtében)? (Archi. Rákócz. IX., 199. o.) (Látjuk tehát, hogy a tiszttársát leszúró kálvinista Csajághy azért bibliázni is szokott, s – ami még csodálatosabb – a két dolgot egész szépen össze tudta egyeztetni.)

Bercsényi, aki Rákóczitól tudta meg a bottyánvári szégyent, június 25-én Érsekújvárból így válaszolt rá neki: „Régen depraedicálom én: az mi hajdúságunkkal nem lehet resistentiához bízni. Hasonlót várok minden erősségben, itt is. (Ugyancsak nagy reményeket keltő biztatás. Jellemző azonban, hogy csak ilyen véleménye volt a fővezérnek a kurucság harci értékéről, bátorságáról és „hazafias” lelkesedéséről!)

Bercsényi ugyanezen levelében, mikor megjegyzi, hogy Le Maitre, a kurucok francia tűzőrségi szakembere, kevesli az Érsekújvárban található puskaporkészletet, mely pedig több mint 400 mázsa, epésen ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Én tudom, hogy felettébb is sok!” Vagyis nem nagyon bízott benne, hogy ostrom idején az őrség csak addig is kitartana, míg ez a 400 mázsa elfogy. Minek hát akkor a pénzt lőszerre kidobni?

Ugyanekkor a király kezén levő Gyula várát hiába ostromolta Károlyi: ott az őrség nem adta meg magát. „A tömör épületű belső vár, melyet lőporaknával próbált fölvettetni, megrepedezett bár, de fönnmaradt s ellenállt s Károlyi végül szégyenszemre volt kénytelen elvonulni a vár alól. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 385. o.)

Vajon, ha kuruc őrség lett volna ott Gyula várában s a labancok ostromolták volna, meg mert volna-e az ott maradni még a már aláaknázott várban is? Bottyánvárában – láttuk – már akkor is üres volt az erőd, mikor Glöckelsperg katonái rohamra indultak ellene. A németek nem is gondoltak arra, hogy még ez is lehetséges.

Aztán egy évvel később, 1706 áprilisában, szintén milyen csúfosan vesztették el a kurucok Pálffyval szemben Magyaróvárt, pedig itt Ebeczky volt a vezér, aki a legtehetségesebb és legderekabb kuruc parancsnokok közé tartozott egyébként. „Április 12-e reggelén a jól vigyázó Balogh István azt jelenté Bercsényinek, hogy Pálffy a körtvélyesi táborából mindenestől felkereskedett és délnek, Miklósfalva felé nyomul. A jelentés valós volt. Ebeczky István portáitól jókor értesülvén a cs. hadsereg e mozdulatáról: Óvár fedezésére Levélnél foglalt állást 3000 huszárjával az előnyomuló ellenség előtt. Pálffy csatarendben nyomult; lovasságának nagyobb részével Heistert indítá előre Ebeczky megtámadására; maga a kisebb résszel, gyaloggal és ágyúkkal, hátrább maradt őt támogatandó. Ebeczky most belátván, hogy az egész császári táborral, kétszeres túlerővel van dolga, ámbár ezt (a császári tábort) a nyomában már Zurányt is megszállott felső kuruc hadak hátról fenyegették, hosszasabb sikeres ellenállásban nem bízott, nem is bízhatott." (Miért ne bízhatott volna?! Thaly Kálmán – szokása szerint – kétszeres császári túlerőt emleget ugyan, de mindjárt meg is cáfolja önmagát, mert hiszen ő maga mondja, hogy maga Pálffy serege zömével hátramaradt, Ebeczkynek tehát egyelőre csak a lovassággal (de még ennek se az egészével) feléje nyomult Heisterrel kellett volna megküzdenie s a távolabb levő nagyobb Pálffy-sereg se lehetett rá veszélyes, mikor neki is ott voltak már segítségére a Zurány felől érkező kurucok, akik a labancok hátát fenyegették. Ebeczky megverhette volna Heistert addig, mire a sereg másik része Pálffyval odaér, mire pedig Pálffyval is megütközött volna, már ott lett volna a zurányi kuruc sereg is segítségére.)

„Hátraküldött tehát (Ebeczky) Óvárba, a dolgot kissé tán elsietve (bizony, nem lett volna szabad ennyire megijedni) és meghagyá, hogy a hajdúságot a készen álló kompokon költöztessék át a Szigetközbe, a várépületeket pedig az élelmiszerkészletekkel együtt égessék föl. Mindkét parancs pontosan végrehajtatott. (Igen, az ilyfajta parancsokat mindig pontosan szokták végrehajtani a kurucok. Ilyenkor mindig engedelmeskedtek tisztjeiknek.) És mialatt az üresen hagyott ódon vár lángoszlopai fölcsapdosnak vala: Levélnél a lovassági összecsapás megtörtént. Összecsapásnak nevezzük csak, mert a császáriak kútfői szerint – magyar részről tudósításunk e csatáról nincs (baljós jel, mert ha sikerrel végződött volna, ugyancsak bőven dicsekedtek volna vele a kurucok) – a kuruc huszárcsapatok Heister vértesoszlopainak (Darmstadt-, Bartel-, Montecuccoli-ezredek) első rohamára megfordulának s a rác és horvát könnyűlovasságtól üldöztetve rohantak az égő Óvár és Moson mellett a Rábca felé. A császáriak – rácok és németek – egészen e folyó lébényszentmiklósi hídjáig űzték őket állítólag (mert Thaly persze csak akkor hinne el mindent, ha nem a császári, hanem a kuruc források mondanák), mintegy kétszázat levágva és ugyanannyit a víznek szorítva." (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, II., 593-594. o.)

Rákóczi e kudarc miatt is igen mérges volt (méltán). „Megvallom – írja Károlyinak Egerből április 18-án –, nem lehet bosszankodás nélkül értenem az hirtelen megbódulását hadainknak Óvár felégetésével (a kurucok épp oly sűrűn használják a „megbódulás" szót a maguk gyávaságára, tehetetlenségére és nemtörődömségének enyhítésére, mint a kommunisták a magyar népnek az 1956-os szabadságharc alatti viselkedésére); és példát veszek ezentúl, hogy soha többször olyan ordert hadainknak nem adok, hogy ti. az mely helységet meg nem tarthatnak, elhagyják. Hiszen – teszi hozzá maró gúnnyal – parancsolatunk nélkül is tudják ezen mesterséget."

A hat legnagyobb kuruc-labanc ütközet

Markó Árpád, az ismert nevű hadtörténetíró, aki írásai után ítélve szintén protestánsnak látszik, bár – mint általában az újabb írók – meglehetősen tárgyilagos (tárgyismerete és felkészültsége is nagy), a „Hadtörténeti Közlemények"-ben (III-IV., 186. o.) ezt írja: „A felkelés (Rákóczi felkelése) során összesen hat csatáról mondhatjuk el, hogy azokban a kurucok és a császári hadak a nyugat-európai harcászati szempontok szerint mért nagy csatákban állottak egymással szemközt. Ezek voltak: Koroncó (1704. június 13.), Nagyszombat (l704. december 26.), Pudmeric (1705. augusztus 11.), Zsibó (1705. november 11.), Trencsén (1708. augusztus 3.) és Romhány (1710. január 22.). Csupán a romhányi csata maradt többé-kevésbé eldöntetlen, a többi csata a kurucok vereségével végződött".

Valójában, mint látni fogjuk, százszor jobban volt kuruc vereség, mint eldöntetlen a romhányi csata is, de mivel a császáriak azt mondták, ők győztek, a kurucok meg azt, hogy ők, világos, hogy egy igazi „hazafias" magyar semmiképpen se mondhatja akkor azt, hogy a császáriak mondanak igazat. Pedig látjuk majd, hogy Markó is vesztett csatának tartja a romhányit, de hát persze „hazafiatlan" azért ő se akar lenni. Az igazság ugyanis az, hogy a hat vereség között egyik se volt annyira szégyenletes a kurucokra, mint éppen a romhányi.

Hogy az olvasó láthassa, hogy nem mesterségesen szedjük össze azokat az összecsapásokat, melyekből a kuruc gyávaság, tehetetlenség, nemtörődömség, a lelkesedés és a hazaszeretet hiánya tűnik ki, most sorra vesszük Rákóczi Ferenc nyolc éven át tartó szabadságharcának mind a hat jelentősebb ütközetét. A romhányit Markó Árpád előadásában.

1. Koroncó, 1704. június 13.

Forgách vívta Heisterrel. Győrszemerei csatának is nevezik. Károlyinak Forgách segítségére kellett volna lennie, de elkésett, mert helyette Ausztriába való betörésekkel töltötte az időt. Az ottani fegyvertelen polgári lakossággal ugyanis sokkal könnyebb volt elbánni, bár nem tisztességesebb. Valószínűleg nemcsak azért csinált így, mert zsákmányolni akart ő is és katonái is, hanem mert félt Heistertől s általában a császári seregtől. Ez egyébként feltűnően észrevehető minden kuruc vezéren, magát Rákóczit és Bercsényit se véve ki.

Jellemző a kuruc vezérek gondolatvilágára, hogy utána Forgách azzal vigasztalta magát a vereségért Rákóczi előtt, hogy „ezt az ütközetet ugyan elvesztette, de legalább megmutatták már egyszer a németnek, hogy szembeszálltak vele". (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 339. o.). Az ő szemükben tehát még az is dicsőség volt, hogy vereséget szenvedtek a németektől, mert e vereség legalább bizonyította, hogy legalább meg mertek vele ütközni. Forgách erre méltán büszke is lehetett, mert ő volt az első a kuruc tábornokok között, aki ezt meg merte tenni. Világos, hogy ezáltal különb is lett náluk, mert aki még csatába se mer bocsátkozni, az természetesen vereséget se szenvedhet. (Egész más, ha az okos vezér kitér a túlerőben levő ellenség elől. A kurucok az egyenlő vagy egyenesen kisebb erejű ellenséggel se mertek ütközetet vállalni. Ez valóban nagyobb szégyen volt, mint egy vesztett ütközet.)

Érdekes az is, hogy Forgách felhozza azt is mentségére, hogy nem ütközött volna meg, de a sereg maga kívánta a harc vállalását s ezért szégyen lett volna rá, ha ő maga kitért volna előle (ugyanott). Az okosabb és hozzáértőbb vezérek tehát nem mertek ütközni, mert tudták, hogy vereség lesz belőle, a gyerekesen naiv legénység azonban kívánta a csatát, mert nem volt tisztában a helyzettel. (De ez természetesen csak azért volt, mert akkor még csak 1704-ben tartottak s így csak a magyar virtuskodás okozta lekicsinylésből tudták, illetőleg gondolták nagyon hamisan, milyen az a német sereg. Bezzeg később, mikor már tapasztalata volt e téren, a legénység se kívánta a megütközést, sőt – mint láttuk is már – még akkor se volt rá hajlandó, ha a vezér akarta volna.)

Hogy micsoda dicstelen egy ütközet volt a kurucokra ez a koroncói, megítélhetjük onnan, hogy utána (június 28-án) kiadott kegyelemlevelében a király azt mondja, hogy „serege Koroncó mellett majdnem ütközet nélkül győzött". A kurucok tehát – az ütközet előtti nagyszájú kurucok! – úgyszólván nem is harcoltak, hanem csak szaladtak.

„Az ellenséges lovasság – írja Márki – tönkretette (Forgách) gyalogságát, mely pedig már a török háborúkban rendhez, fegyelemhez szokott. (Koroncónál tehát a kuruc sereg legjava szerepelt. Ezt egyébként az ütközet előtt megnyilvánuló harcvágyából is láthattuk). Forgách a veszteséget tisztjei ügyetlenségének tulajdonította, de tulajdoníthatta volna annak is, hogy nem bíztak benne. Lovasai az utolsó pillanatban megtagadták az engedelmességet, mert úgy látták, nem győzelemre, hanem mészárszékre akarja őket vezetni. (Tehát a jó kurucok csodálkoztak, hogy most nem úgy van, mint mikor a békés osztrák falvakat rohanják meg, hanem a németek védekeznek is, sőt mészárszéket rendeznek részükre. Miért nem csináltak az ütközetből ők mészárszéket a németek számára?!). A gyalogságot azóta (tehát nagyon is korán: már a felkelés kitörése után egy év múlva) a Dunántúlon az egész szabadságharcban nem lehetett többé talpra állítani." (Szép.)

Persze azt, hogy az ütközet azért veszett el, mert a kurucok nem bíztak a vezérben, csak akkor lehet állítani, ha a történetíró „hazafias" okokból azt semmiképpen se állapíthatja meg, hogy gyávák voltak. Pedig hát világos, hogy egyedül tőlük függött, hogy az ütközetből számukra legyen-e mészárszék, vagy a németek számára, tehát az igazi ok, a kuruc sereg gyávasága, vagy legalábbis harci értékben a németeknél sokkal silányabb volta volt.

Forgáchot csak akkor lehetne okolni a „mészárszékért", ha az ellenség túlerőben lett volna s ügyes kitérés helyett mégis ütközetbe bocsátkozott volna vele, vagy ha a terep az ellenségre nézve igen előnyös, rá nézve pedig igen hátrányos lett volna, mégis vállalta volna az ütközetet, de ezek egyikét se hozhatja s nem is hozza fel a kuruc vitézség legendájának megmentésére még „leghazafiasabb" történetírásunk se.

A kudarcért Rákóczi is sokkal jobban okolta Károlyit, sőt Bercsényit, mint magát Forgáchot. Szerinte Bercsényi ellenszenvből, Károlyi bizalmatlanságból nem sietett Forgách segítségére. Szerintem mindketten valójában a némettől való félelemből kerülték el az ütközetben való részvételt. Ez a feltevés legkevésbé is sértő Bercsényi és Károlyi jellemére, mert a bátorság hiánya bizonyára kisebb szégyen, mintha egy szabadsághős az egyéni ellenszenvet előbbrevalónak tartja az annyira „édes"-nek és imádandónak mondott hazánál.

A segítség elmaradása azonban nem menti meg Forgách kuruc seregének becsületét, mert így is volt akkora számú, hogy Bercsényi és Károlyi segítsége nélkül is győzhetett volna. Hogy a dunántúli kuruc gyalogságot, pedig Koroncónál már nem is volt újonc, többé már soha nem lehetett „talpra állítani", bizonyára az se maga Forgách, hanem a kuruc gyalogság ellen szól. Jellemző azonban, hogy az ütközet előtt éppen ez a tapasztalt kuruc gyalogság követelte vezérétől a csatát. Kár ezt hazafias nevelésünkben elhallgatni. Az is hozzátartoznék ugyanis az okos hazafias neveléshez, ha a nagyszájú virtuskodást, melyet nem követnek tettek, igyekeznénk megszégyeníteni és így kiirtani a magyar tulajdonságok sorából.

Azt is meg kell állapítanunk, hogy Bercsényitől és Károlyitól szégyenletes gyávaság volt, hogy nem mertek Forgách segítségére sietni, noha egy csepp ügyességgel szinte bizonyosra mehettek volna. Hiszen magának Forgáchnak is volt annyi embere, mint a németnek, a kétszeres segítség mellett pedig szinte megehették volna az ellenséget.

2. A nagyszombati csata, 1704. december 26.

Koroncónál, láttuk, Károlyi elkésett, Bercsényi pedig nem is akart csatlakozni. Nagyszombatnál nem így volt: itt idejében, már az ütközet előtt együtt volt Rákóczi serege meg Bercsényié. Rákóczi egyébként ekkor Lipótvárt ostromolta s Heister azért jött, hogy a várat felmentse. Természetesen fel is mentette. Rákóczi Heister jövetelének hírére azonnal abbahagyta Lipótvár ostromát, s bár nem éppen örömmel, de mégis Heister felé ment. Egyenesen

rá volt kényszerítve, hogy Heisterrel összemérje erejét, mert ezt számbeli ereje megengedte s ha a vár ostromát is abbahagyja s Heisterrel se ütközik meg, „menthetetlenül felbomlik a serege. A kuruc sereg különböző visszavonulásaiból tudta, hogy olyankor az mindig felbomlik, feloszlik". (Asztalos Sándor: II. Rákóczi Ferenc és kora, 171. o.)

Az ütközetet maga Rákóczi vezette s oldalán ott volt Bercsényi is. Tehát „szakavatott" vezérekben nem volt hiány. A kurucok valamivel többen voltak mint a németek, de azoknak több ágyújuk volt. Egyébként ez is tisztán a kurucok hanyagsága volt, mert vihettek volna magukkal ők is sokkal több ágyút, hiszen előtte Lipótvárt ostromolták, tehát el voltak látva elég ágyúval. Az is nagy szerencse volt számukra, hogy „a császári sereg se volt jobb erőállapotban, mint a kurucok". (Markó után Asztalos). A kurucok a csata előtt határozottan kedvező helyzetben voltak. Tisztában voltak az ellenség szándékaival, ők választották ki az ütközetre a terepet, s mivel erejükről mesterségesen túlzott híreket terjesztettek, kissé sikerült is megfélemlíteniük Heistert.

Bercsényi ennek ellenére is ki akart térni az ütközet elől most is (a magyar hazafiság egész más embernek gondolja Bercsényit). Olyan nagyra tartotta az ellenfelet és ilyen kevésre a maga fajtáját (illetőleg fajtájának az a részét, melynek kenyere volt a lázadás). Rákóczi azonban ezt felelte tanácsára: „Nem jöttünk ide diót ropogtatni!" Ez mindenesetre bátorság és öntudat jele volt, de csak akkor lehetne méltányolni, ha az eredmény is ennek megfelelő lett volna. A kudarc ismeretében azonban mégis csak Bercsényit kell mondanunk az okosabbnak.

„A gyalogságnál – mondja Rákóczi – igen kevés okos tisztem volt. A csapatokat az úgynevezett falu kolomposai vezették. Csak jelenlétemmel tudtam megakadályozni, hogy a prédára vágyók be ne törjék a város (a magyar város: Nagyszombat) kapuit, hogy bemehessenek." Láthatjuk, milyen sereg élén kellett Rákóczinak megütköznie és kellett volna győznie! Nagyszombat ugyanis nemcsak magyar város volt, hanem akkor a kurucok kezén lévő város is. Tehát mégis ki akarta rabolni a sereg, s éppen ütközet előtt, mikor minden eszére, megfontoltságára, igyekezetére szükség lett volna, s mikor annyira fontos volt a rend és a fegyelem megőrzése!

Ennek láttára még is inkább azt a Bercsényit kell okosabbnak mondanunk, aki ilyen sereggel nem tartotta tanácsosnak megütközni. De hát Rákóczi meg abban volt okosabb, hogy ha valaki szabadságharcot kezd, annak harcolnia is kell s az ütközet elől való állandó kitérés elveszi a katona önbizalmát és lehetetlenné teszi a fegyelmet. (Látjuk, mennyire nem lett volna szabad elkezdeni! De hiszen Rákóczi is csak akkor és csak azért kezdte el, mikor és mert már kénytelen volt vele.) Hogy lehet azonban ezt a szomorú valóságot összeegyeztetni azzal a nagy hírnévvel, mellyel a kuruc sereg nálunk még ma is bír?!

Rákóczi és kurucainak sorozatos veresége nem volna olyan nagy szégyen a kuruc „vitézségre" és az „önfeláldozó hazafiságra", ha vereségeiket olyan katonai lángelméktől kapták volna, mint Gusztáv Adolf, Savoyai Jenő, Nagy Frigyes vagy Napóleon. De az a Heister, aki őket mindig megverte, éppen csak jó-közepes vezér volt s ekkor már öreg is volt. Például a nagyszombati ütközet előtt is elkövette azt a nagy baklövést, hogy két sorban felállított seregének első és második sora közé helyezte el nagyszámú poggyász- és élelmiszert szállító szekereit (sok poggyásza volt, mert azért jött, hogy Lipótvár fogytán levő élelmiszerkészletét kiegészítse, nehogy az őrségnek az éhség miatt fel kelljen adnia a várat).

Érthető, hogy az öreg vezér ezt a nagy készletet féltette a kurucok nagy zsákmányszomjától. De a fő oka ezen intézkedésben mégis az lehetett, mert megijedt a kurucok terjesztette rémhírektől, s azt hitte, nagy túlerőben vannak s ezért inkább védelemre, mint támadásra készült. Ha serege első sorát szétverik a kurucok, e szekértábor mögül akarta védeni a második sort. Arról azonban megfeledkezett, hogy az erős szekértábor miatt a második sor nem tud az esetleg bajba kerülő első sor segítségére sietni s így egyenesen maga teszi vele lehetővé, hogy az első sort megsemmisítsék. Ez a helytelen intézkedés tehát egyenesen végzetessé vál-

hatott volna, ha kuruc részről Heisterrel szemben megfelelő hadi képességekkel bíró ellenfél állt volna szemben. De mivel csak kurucok voltak az ellenfelei, ebből se származott Heister számára semmi baj, mert a németek második sora az első szétverése után még így is fel tudta venni a küzdelmet Rákóczi kurucaival.

Rákóczi Ferenc nagy szónok, tehetséges író és nagy szervező volt, hadvezéri tehetsége azonban egyáltalában nem volt, amint hogy nem volt hadvezér se apja, I. Rákóczi Ferenc, se nagyapja, II. Rákóczi György, se dédapja, I. Rákóczi György se. (Ellenben az volt Bocskai is, Bethlen is, Thököly is.) Hiányzott belőle a jó hadvezért annyira jellemző nyugodtság és fölény, mely az alatta álló katonaságot azzal a biztos tudattal tölti el, hogy sorsa jó kezekben van. Nem volt áttekintő képessége, nem volt nyugodt idegzete, nem volt kezdeményező készsége.

Az a szégyen nem történt meg vele, ami Forgáchcsal Koroncónál, hogy mikor 13-án (a csata napján) hajnalban csapatokat látott közeledni, „személyesen eleikben nyargalt", mert azt hitte, hogy a segítségére siető Károlyi csapatai jönnek s ezért üdvözölni akarta őket s mikor aztán azok jól „hozzá puskáztak", akkor vette csak észre, hogy „Heister volt egész seregével". Világos, hogy a jó Forgáchnak így „alig maradt ideje csatarendbe állítani hadait", s világos, hogy így aztán utána nem lehet győzni. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 190. o.)

Az azonban Rákóczival is megesett itt Nagyszombatnál, hogy közvetlenül az ütközet előtt, miközben terepszemlére indult, eltévedt a hóviharban (mint jeleztük, karácsony másnapján volt az ütközet) s mire visszatalált, már dörögtek az ágyúk s – a vezér irányítása nélkül – már meg is indult az ütközet. Egy vérbeli hadvezérrel ilyesmi nem történhetett volna meg. (Igaz, hogy Görgeivel is megtörtént ez akárhányszor, de vele nem zavarodottságból, hanem nemtörődömségből, a túlságos nyugodtságból, mely csapatainak imponált ugyan s iránta igen nagy bizalommal töltötte el őket, de világos, hogy a siker szempontjából mégis több volt a hátránya, mint a haszna.)

Abban azonban Forgách volt a különb Rákóczinál, hogy ő legalább akkor, mikor látta, hogy nem Károlyi, a barát, hanem Heister, az ellenség, elé ment, „megütközött, bátran küzdött vitézül" (Thaly) s végig ő volt az, aki a csatát vezette. Rákóczi a csata folyamán se volt vezető tényező, de nem volt az Bercsényi se. Nem irányította az ütközetet egyik se, hanem az csak úgy magától folyt le. Ezért aztán míg Forgách gyalogosai (igaz, hogy mint említettük, ezek régi, harcedzett katonák voltak), két teljes órán át keményen állták Weilern, a híres császári tüzérezredes 24 ágyújának pusztító tüzét. (Azért mondták utána a kurucok, hogy Forgách mészárszékbe vezette őket. De láthatjuk, hogy nem azt mondták, hogy küldte, hanem azt, hogy vezette. Forgách vitéz volt.) Csak akkor szaladtak meg, mikor már másfél ezer emberük halva maradt a csatatéren; addig a nagyszombati, a koroncóinál sokkal nagyobb szabású csatában mindössze 180 volt csak a kuruc halott, de rangosabb tiszt még ezek között se volt egy se. Csak a már említett Dúló Ádám halt meg ekkor, de az se a csatatéren.

Ez a Dúló a megerősített Nagyszombat városának kuruc parancsnoka volt s azért a városon kívül folyó ütközet idején nem is lett volna szabad otthagynia a várost. De mint afféle fegyelmezetlen, kalandvágyó kuruc, a puskaporszagra kiment kíváncsiskodni s alighogy kilépett a város kapuján, egy ágyúgolyó szétszaggatta. Így aztán érthető, hogy az ütközet után a kuruc riadalomban s a zűrzavarban Heister a parancsnok nélkül maradt városnak is minden további nélkül ura lett.

Láttuk, hogy I. József, a király, még Koroncóról is azt tartotta, hogy ott ütközet tulajdonképpen nem is volt. Milyen szégyenletesen csúfosnak kell mondanunk tehát a koroncóinál sokkal fontosabb nagyszombati csatát, melyet az egész kuruc sereg két legfőbb vezére vezetésével vívott meg, illetőleg kellet volna megvívnia, de úgy megfutott, hogy – Koroncóval ellentétben – még csak vesztesége is alig volt. Ez szerencse és örvendetes ugyan, mert legalább megmaradt a magyar vér, de milyen szégyen! De természetesen nem a magyarra, hanem csak a kurucra. Annak bizonyítéka ugyanis, hogy ez az állítólag annyira hazafias kuruc ügy mennyire nem volt szívügye senkinek. Még azoknak se, akik katonái voltak.

S ha azt, hogy a szegény földnépének előbbrevaló volt a zsákmány, főként pedig a maga élete, mint a haza ügye, még meg is értjük, de mivel magyarázzuk meg azt, hogy még tisztjei, a kuruc értelmiség se viselkedett másképp? Ha olyan jó magyarok voltak s ha az volt a meggyőződésük, hogy a kuruc ügy magyar ügy, miért nem adtak példát, miért nem rohantak bele legalább ők a csata hevébe? Hiszen a csaták történetében nem egy eset bizonyítja, hogy ilyenkor egy-egy bátor ember sokszor csodákat művel. Miért nem voltak a kurucok közt legalább kivételképpen ilyen emberek? A nagyszombati ütközetben a tisztikar se lehetett más, mint a legénység, mert közülük éppúgy nem kerültek ki hősi halottak, mint ahogyan a legénységből sem, mert szinte ütközet nélkül, előre futott meg mindenki.

Az első kuruc roham vad és kemény volt, de ennek a francia Fierville volt a vezetője (sajátságos, hogy neki jobban szívügye volt a győzelem, mint maguknak a „hős kurucoknak!), a fő végrehajtója pedig a már említett Brémer németekből álló batalionja és a pár száz főből álló gránátos osztály (ez se lehetett magyar, mert magyar gránátosok sose voltak). (A Bercsényi-család, III., 300. o.)

Mindezt Thaly Kálmán állapítja meg. De ebből viszont az is következik, hogy még annak a kevés hősi halottnak is, aki elesett, aránylag kisebb része került ki a magyarok, mint a kuruc seregben harcoló német zsoldosok közül. Sajátságos, hogy mi mégis olyan nagyon büszkék vagyunk a kuruc világra s belőle merítünk lelkesedést magyar mivoltunkhoz!

Ez az első heves roham meg is ingatta, sőt szétzilálta Heister első vonalát s már jelentkezni kezdtek Heister nagy taktikai hibájának vészes következményei, mert a közbeeső szekértábor miatt a második vonal nem tudott a megingott elsőnek segítségére menni. Azonban Heisteren csakhamar segített a nagy kuruc „hazafiság" és „önzetlenség", mert mihelyt Rákóczi katonái az ellenség első sorának megbontása után eljutottak Heister poggyászához, részint mert elbizakodottságukban s a magyar szalmaláng fényénél azt hitték, hogy már meg is van a győzelem; részint, mert valóban nem a hazáért, hanem csak a zsákmányért harcolván, kapzsiságukon egyébként se tudtak uralkodni: nem törődtek már többet se a harccal, se azzal, hogy mohóságuknak mi lesz a következménye és a társzekerek fosztogatásához kezdtek.

A bajhoz hozzájárult még az is, hogy Scharudinak, egy németből kuruccá lett tisztnek német batalionja, mely csak nemrég állt át Rákóczihoz, az ütközet folyamán újra visszament Heister zászlai alá. (Csak nem abból a kuruc hazafiságból ábrándult ki, melyet most tapasztalnia volt alkalma?) Emiatt a mellettük harcoló Nyárády hajdúi úgy kétségbeestek, hogy megfutottak. „Futásuk zavarba hozza és magával ragadja a másodvonalban álló tartalék hajdúságot is, melynek pedig éppen most kell helytállni. Úgyszintén megingott és meghátrált példájukra két szomszéd lovasszázad: a jászoké és Győri Nagy János dragonyosai (csupán Eszterházy Antal huszárezrede állott helyt a tábornokra hallgatva)."

A Scharudi-batalion „árulása" semmiképpen se lehetett olyan fontos (egy „batalion" semmiképpen se lehet nagy jelentőségű egy egész nagy seregben), hogy átállása miatt először a szomszéd ezrednek, majd mindenkinek meg kelljen futnia (pedig Thaly Kálmánból idéztük a dolgot). A Scharudi-batalion átállása előtt is már nagy bajoknak kellett lenniük a kuruc táborban, mert nem akkor szoktak csapatok átállni az ellenséghez, mikor azt már vereség fenyegeti.

De egyébként is egy lelkes, meggyőződésből harcoló sereg, ha árulást lát (s még ezt is mindössze csak egy batalionban), akkor nem futni kezd, hanem most már csak az árulók megtorlására is csak annál nagyobb hévvel veti magát az ellenségre. De egyébként is, ha maga ez a Scharudi nem is, de a batalionja, vagy legalábbis annak nagyobb része német volt, s ha a német átáll a némethez, illetőleg visszaáll hozzá, abból csak nem következik az, hogy akkor a kurucnak is abba kell hagynia a „hazájáért" való harcot?

E minden ok nélkül megszaladt kurucokat tisztjeik talán még vissza tudták volna hajtani az ütközetbe s helyre tudták volna hozni a bajt. Ámde Heister nem tétlen vezető volt, mint Rákóczi és Bercsényi, s mivel az intézkedésre a harc helyett zsákmányoláshoz látott kurucok

is időt adtak neki, a sátortábor megkerülésével is oda tudta vezényelni a Fels-vérteseket az erősen megbomlott első vonal azon helyére, ahol már óriási űr tátongott s ezzel aztán egy pillanat alatt el is döntötte a csata sorsát. A friss erő jelentkezésére ugyanis azonnal megingott az egész kuruc arcvonal s már egyedül csak arra volt gondja mindenkinek, hogy a bőrét mentse. Ez az oka a kevés kuruc veszteségnek, s annak, hogy a győztes Heisternek sokkal több volt a hősi halottja (ezek az első heves és sikeres kuruc roham áldozatai voltak, melyet azonban franciák és németek vezettek).

Rákóczi még idejében észrevette a bajt, csak az volt a még ennél is nagyobb baj, hogy sokkal önzetlenebb volt, mint okos. Nem őrizte meg hidegvérét és fölényét (csak ezzel lehetett volna a bajon segíteni, ha ugyan egyáltalában lehetett rajta segíteni ilyen sereggel), nem is őrizhette meg, mert effajta lelki előnyökkel nem bírt. Ahelyett tehát, hogy másokat vezényelt volna a megszaladt kurucok helyére úgy, mint Heister a Fels-vérteseket (csapatai neki is bőségesen lettek volna, ha meg nem szaladtak volna, vagy ha a megszaladókat meg tudta volna állítani), Rákóczi maga állt karabélyos testőrezrede élére, hogy betöltse a gyáva megszaladtak helyét és feltartóztassa az ellenséget.

Az önzetlenség a nemes lélek jele, de viszont nem volt okos eljárás. Neki nem hagyni kellett volna a futókat s helyettük magának cselekedni, hanem azok élén kellett volna az ellenség ellen rohanni. Nincs nyoma annak, hogy Rákóczi ezt megpróbálta volna. Lehet, hogy teljesen elvesztette a fejét; lehet, hogy sokkal jobban ismerte embereit, semhogy az effajta fáradságot érdemesnek tartotta volna; lehet, hogy azt gondolta magában: csak szaladjatok, gyáva kutyák, majd meghalok a hazáért helyettetek én. De a hazáért nem haszontalanul meghalni kellett volna, hanem győzni.

Vay Ádám, az „udvari marechal" (mert Rákóczi természetesen annyira fejedelem volt, ilyet is tartott), Ottlyk György, Ordódy és más bizalmasai azonban kétségbeesve rohantak az ellenség ellen készülő Rákóczi felé, megragadták lova kantárszárát s szinte birkóztak vele, hogy visszatartsák. Rákóczija ugyanis csak egy van a magyarnak s ezért az ő szentséges szent életét nem engedhették kockáztatni.

Rákóczinak jól esett a szeretetnek és a ragaszkodásnak ez a megható megnyilvánulása. (Mi se nevezzük egyszerű hízelgésnek, bár jobb lett volna, ha Rákóczi hívei a hazát is féltették volna annyira, mint a fejedelmet s inkább az ellenségre rohantak volna. Ezzel nemcsak a fejedelemnek, hanem az ő értelmezésük szerint vett hazának is sokkal többet használtak volna.) Engedett tehát a kérésnek, illetőleg az „erőszaknak". Azt már – gondolta – úgy is megmutatta, hogy nem gyáva, s hogy kész lett volna életét is feláldozni a hazáért. Bizonyára azt is belátta, hogy most már úgy sincs sok értelme az ő hősieskedésének.

Nekünk azonban itt az jut eszünkbe, hogy Gusztáv Adolf is csatában esett el, mert neki nem voltak olyan hízelgői mint Rákóczinak; őt nem tartotta vissza környezete attól, hogy az ütközet legvéresebb hevében csapatai élére ne álljon, hanem bizalmasai is együtt harcoltak vele. Mikor pedig látták, hogy királyuk elesett (ami egy kissé nagyobb csapás volt Svédországra és a protestantizmusra, mint Rákóczi eleste lett volna a magyar szabadságra), az ő megbosszulására csak azért is megnyerték az ütközetet.

Egy Gusztáv Adolfot, Nagy Frigyest vagy Napóleont nem is lehetett volna erőszakkal visszatartani, mert nekik kicsit nagyobb tekintélyük volt annál, semhogy bárki emberfia lovuk kantárához nyúlni mert volna, ha ők a ló hátán voltak! Ők parancsoltak, a többiek engedelmeskedtek, s ha ők maguk az ellenség ellen mentek, a híveik – tábornoktól a bakáig – mentek utána. De hát a mi Rákóczink nem ilyen ember volt s ezért nem is arathatott olyan sikereket, mint ezek.

A nagyszombati csatával kapcsolatban még Thaly is azt kénytelen megállapítani, hogy „ha az ő (Rákóczi) személye nincs jelen, a csata végleg megnyerhető lett volna". Eszerint tehát az ütközet tulajdonképpen azért veszett el, mert Rákóczi is jelen volt. De azt is helyesen és epésen jegyzi meg Thaly, hogy ha Vay, az „udvari marechal", és Rákóczi többi bizalmasa

(csupa protestánsok egyébként) nem Rákóczival birkóztak volna, hanem helyette – kímélve Rákóczinak a nemzetre nélkülözhetetlen drága életét – testőrezredét, melynek ők voltak a parancsnokai, az ellenség ellen vezették volna, esetleg még megnyerhették volna a csatát. Környezete se volt tehát egy cseppet se különb vagy harciasabb, önzetlenebb vagy hidegvérűbb Rákóczinál. Nemcsak a vezér nem volt Napóleon, de még Gusztáv Adolf se, hanem tisztjei, katonái se olyanok voltak, mint Napóleon tisztjei vagy katonái.

Mire azonban Rákóczi hízelgőinek az ellenségre rohanni akaró Rákóczival való birkózása befejeződött, arra már a harc is befejeződött s vége volt már mindennek. Kétségtelen, hogy Rákóczi túl érzelmes, asszonyias lélek volt (ezért tudott olyan hatásos szónok lenni) s ezzel együtt járt igen nagy hiúsága is. Ő válságos pillanatokban igen át tudta érezni a haza iránti nagy szerelmét. Láttuk, hogy ilyenkor még ő maga is egész komolyan elhitte, hogy ő egy hőn szeretett feleséget hagyott ott a haza kedvéért, noha az igazság az volt, hogy szabadsághőssé válásának egyik nem utolsó oka éppen az volt, hogy nem bírta már tovább e hőn szeretett feleség mellett.

A haza válságos pillanataiban őt csak a szíve s ebből folyó túltengő érzelmei irányították, nyugodt elhatározó-képessége és akaratereje azonban ilyenkor cserbenhagyta.

Asszonyias lelkének s velejáró érzelmességének és hiúságának az is nagyon tetszett, hogy ő a hazára olyan nélkülözhetetlen és hogy alattvalói őt oly lángolóan szeretik. (Hogy a hatalom birtokosát nem mindig önzetlenül szeretik, sőt a trón egyenesen elképzelhetetlen hízelgők nélkül, az nem jutott eszébe.) Tetszett tehát neki, hogy erőszakkal megragadják lova kantárszárát és szinte birkóznak vele, hogy megtartsák a hazának, később pedig – Ónodon –, hogy erőszakkal nyomják vissza a fejedelmi székbe, mikor onnan távozni akar. Közben arra nem gondolt, hogy az nem fejedelem, akit vissza lehet és akit alattvalói vissza mernek nyomni a fejedelmi székbe. Még kevésbé való fővezérnek az, akinek alantasai meg merik fogni a lova kantárszárát és erőszakkal tartják vissza attól, amit tenni akar. Igazi fejedelem és igazi hadvezér nem is akar olyat tenni, ami nem okos és nem hasznos, de amit tesz, azt előbb meggondolja s ezért végre is hajtja s alantasai közül még gondolni se mer senki arra, hogy ebben erőszakkal megakadályozza.

Egy férfias, katonás és ezért megsemmisítő fejedelmi tekintettel Rákóczi is tudtára adhatta volna környezetének, hogy nem tűr beleavatkozást cselekedeteibe, viselkedésüket közönséges hízelgésnek tekinti s nem azt várja tőlük, hogy visszatartsák, hanem hogy kövessék, mikor életét hazájáért kockára teszi. Rákóczinak azonban jólesett ez a hízelgés. El se tudta képzelni, hogy ne őszinte legyen. Hiszen ha hívei nem látták volna, hogy jól esik neki, nem is tették volna.

Mennyivel egyenesebb és rokonszenvesebb ennél Lipót viselkedése! Mivel ő is éppúgy nem katona-típus volt, mint Rákóczi, és a hadvezetéshez is éppúgy nem volt tehetsége, mint neki, nem is vágyódott hadvezéri babérokra s ezért nem is ment el a csatatérre. Pedig egész nyugodtak lehetünk benne, hogy ha látták volna, hogy szívesen fogadja, akadtak volna bőven neki is e téren is hízelgői, akik törökverő hősnek magasztalták volna s melyet ő is hihetett volna.

Rákóczi nem volt ennyire okos, alázatos és hiúság nélküli. Ő maga vezette az ütközetet, noha még Thaly szerint is csak ártott vele. Ő még oda is oda akart menni, ahol a halált osztogatták, sőt annyira akart, hogy erővel kellett tőle visszatartani, de azért – jellemző! – mégis vissza lehetett tartani, noha egy tekintetével megakadályozhatta volna a dolgot. A másképp annyira rátarti és fejedelmi tekintélyét annyira féltő Rákóczi most eltűrte ezt, mert jólesett neki, hogy annyira szeretik és hogy az ő élethalála az édes hazára annyira pótolhatatlan veszteség volna.

Joggal kérdezzük azonban: Hol volt a nagyszombati csatában Bercsényi? Láttuk ugyanis, hogy jelen volt, most meg azt kell látnunk, hogy még se volt jelen, mert ottlétének semmi nyoma sem található. Pedig hát – látjuk – ugyancsak szükség lett volna ott egy parancsolni

tudó, büszke, erélyes, vitéz és bátor „nagy Bercsényi Miklós” jelenlétére (aki akkor később bizonyára nem is „bujdosott volna magában”?). Milyen szerencse volt, hogy a hadvezetésre alkalmatlan fejedelem mellett ott volt a csatában a kuruc seregek fővezére is, a főgenerális úr őexcellenciája. Mivel pedig két hadvezérre úgy sincs szükség, Rákóczi alkalmatlansága nem is lett volna baj. A valóságban azonban két fővezér volt, mégis vezértelen volt a sereg: a kettő se ért egyet. A büszke, mindenki mást lekicsinylő, parancsolásra termett Bercsényi még annyit se tudott s még annyit se ért a harcban, mint Rákóczi.

Rákóczi legalább annyit észrevett csata közben, hogy itt most valamit kellene csinálni. Neki csak az volt a baja, hogy amit csinált, nem az eszével, hanem csak a szívével, illetőleg csak az idegzetével csinálta. Nem arra volt gondja, hogy mások tegyék meg a kötelességüket és harcoljanak a hazáért – egy fejedelemnek és hadvezérnek ugyanis elsősorban az erről való gondoskodás a hivatása –, hanem ehelyett maga akarta megmenteni a hazát és érte életét adni (de természetesen ő se annyira, hogy aztán – aggódó hívei kérésére – el ne álljon tőle).

Ha Bercsényi akarta volna tenni azt, amit Rákóczi, s ő állt volna a jól felszerelt és ép testőrezred élére, egész biztos, hogy az ő lova kantárszárát nem fogta volna meg az „udvari marechal” és társai. (Úgy látszik, ezt ő is tudta s ezért nem próbálta megtenni. Gondolta: könnyű Rákóczinak, mert őt úgy is visszatartják.) S ha csakugyan annyira vitéz és annyira hazaszerető lett volna, mint a híre tartja, fellépése bizonyára nem is lett volna hatás nélkül a csata kimenetelére.

De neki már akkor is ott kellett volna lennie, mikor kurucai Heister málhái fosztogatására vetették magukat s ebben még idejében meg kellett volna őket akadályoznia akár néhány ember lelövése árán is. Aztán azt is látnia kellett volna (gazda szeme hizlalja a marhát, a vezér szeme hizlalja a győzelmet), mikor a Scharudi-batalion átállása után hajdú-szomszédaik futni kezdtek. Miért nem állt elibük s miért nem kiáltotta oda nekik: „Köpjétek le ezeket az aljas árulókat! Sebaj! Előre! Nincs is szükségünk a rohadt bandára!” Aki Ónodon olyan „bátran” merte kiáltani az „eb ura a fakó”-t, Rakovszkyékra pedig, hogy „haljanak meg e gonoszok”, az most a harc hevében bizonyára még jobban tudott haragudni és kiabálni s nemcsak szóval, hanem tettleg is osztani a halált.

Bercsényiben az se lett volna helytelen, ha nemcsak intézkedik s parancsol, hanem cselekvőleg is részt vesz a siker kivívásában, azaz maga is harcol. Olyan gyáva társaság élén, mint amilyen a kurucok voltak, különösen szükséges lett volna ez a jó példaadás s bizonyára a hatása és az eredménye is meglett volna. Mindennek azonban nyoma sincs. Vagy észre se vette ugyanis Bercsényi a bajt, vagy pedig attól, amit észrevett, még jobban elvesztette a fejét, mint Rákóczi.

Tény, hogy semmi nyoma sincs annak, hogy az ütközetben Bercsényi is jelen volt. Az ő irányító befolyásának, hadvezéri működésének semmi nyoma a csata egész folyamán. Még akkor se szerepel, mikor Rákóczit már erővel kell visszatartani attól, hogy a halálba ne menjen. Ő Rákóczit nem akarta visszatartani, de még kevésbé állt mögéje vagy melléje, hogy együtt haljunk meg vagy mentsük meg a hazát. Az ő jelenléte nem ártott a csatának, mint Rákóczié, de azért nem, mert ő még úgy se csinált és nem is próbált csinálni semmit, mint Rákóczi.

Ha ő megteszi kötelességét s az ütközet folyama alatt nem felejti el, hogy ő a fővezér, akkor nem kellett volna Rákóczinak személyesen beleavatkoznia a harc menetébe s így beleavatkozása nem is árthatott volna a harc menetének. Az ellenségnek csak egy vezére volt, az is öreg volt, mégis tudott gyorsan intézkedni, a kurucoknak két vezérük is volt, mindkettő javakorabeli férfi volt, s mégse volt senki, aki a válságos helyzetben idejében intézkedett volna. Még annak sincs semmi nyoma, hogy akár Rákóczi, akár Bercsényi, akár a fosztogatást, akár a futást megállítani próbálta volna. Úgy látszik, mindketten teljesen elvesztették a fejüket.

Hogy Rákóczi mennyire érezte, hogy Bercsényinek kellett volna intézkednie s csak akkor és csak azért lépett fel ő, mert látta, hogy Bercsényi, a fővezér, nincs sehol, azt jól láthatjuk abból a keserű megjegyzéséből, melyet Vallomásaiban ugyan nem a nagyszombati

csatával kapcsolatban mond, de legjobban erre vonatkozik, hogy Bercsényi „mint általában ilyen alkalmakkor, személyét illetőleg nagy zavarban volt". Ezt tehát Rákóczi is észrevette, észre is kellett vennie, s mint láthatjuk, ki is emeli, mint Bercsényi egyik legsajnálatosabb fogyatékosságát.

Az lett volna jó, ha a két kuruc vezérférfiú kiegészítette volna egymást; ha az egyikben azok a kiválóságok lettek volna meg, amelyek a másikban hiányoztak. De – sajnos – éppen ellenkezőleg volt: Rákócziban általában ugyanazok a képességek voltak meg, melyek Bercsényiben s körülbelül ugyanazok a fogyatékosságok. Rákóczi az ész és az akarat helyett a szív embere volt, Bercsényi pedig a szájé és a tollé. De elsősorban e kettőhöz értett Rákóczi is: ő is kiváló szónok és író. De egyik se hadvezér, s egyik se a tettek embere.

Hősök tehát nem akadtak a kuruc táborban, se fönt, se lent. Lent még úgy se, mint fent. Említettük, hogy még kapitányi rangban levő se esett el a kuruc tisztek közül egy se. Dúló Ádám eleste (aki ezredes volt) nem hősiességének (hiszen nem is tartozott a harcoló sereg kötelékébe), hanem éppen ellenkezőleg, fegyelmezetlenségének, sőt kötelességszegésének, kíváncsiskodásának a következménye volt. Ezzel szemben labanc részen Nagyszombatnál voltak hősök magyarok is. Például gróf Czobor Márk, ki Heister egyik hadsegéde volt, mentette meg a német vezér életét, mikor az ütközet elején megingott a németek első vonala s a kurucok még Heister életét is veszélyeztették. Czobor egy pisztolylövéssel leterítette a német fővezérre törő kurucot.

A császári sereg 1500 halottat vesztett, mert nem szaladt meg a bajban. Ennyi ember életáldozata árán megnyerte az ütközetet, szétverte, demoralizálta a kuruc sereget, megfosztotta önbizalmától, felmentette Lipótvárt, az ütközet után természetesen bejuttatta a várba az e célból magával hozott nagymennyiségű élelmiszert és lőszerkészletet s kezébe kerítette azokat a nehéz ágyúkat is, melyekkel előtte Rákóczi a várat ostromolta s melyek a kurucok számára oly nagy kincset jelentettek, mert ezeknek voltak legjobban szűkében. Ostromágyúk hiánya miatt várostromokba csak ritkán tudtak kezdeni.

Egyébként újabb bizonyítéka mind Rákóczi, mind Bercsényi, sőt valamennyi kuruc tábornok tehetetlenségének és a megokoltnál nagyobb ijedékenységének, hogy ezeknek az ágyúknak az elvontatása egyiküknek se jutott eszükbe, illetőleg egyiküknek se volt akkora bátorsága, hogy ha már szaladtak, legalább először ezekhez szaladtak volna. Azt ugyanis még Thaly Kálmán is egész határozottan kimondja, hogy az értékes ágyúpark veszendőben hagyására „elég idejük lévén, nem volt ok". Világos tehát, hogy az egyedüli ok, hogy jobban megijedtek, mint szabad lett volna. A maga bőrét mindenki jobban féltette, mint az ágyúkat, azaz mint az „édes"-nek mondott hazát.

Még fegyvert, zászlót, dobot is sokat hánytak el menekülés közben a „vitéz" kurucok s ez még az ágyúk elhagyásánál is nagyobb szégyen. A fegyver elhányását még csak meg tudjuk magyarázni azzal, hogy nehéz volt s ezért nélküle gyorsabban és könnyebben tudtak szaladni. De hogy miért kellett eldobniuk még a hadidobokat és a zászlókat is, melyek az ügy jelvényei s így annak az édes hazának jelképei voltak, melyért ők harcoltak s melyet ők állítólag annyira szerettek, azt már nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy dehogy szerették ők azt a hazát, illetőleg zászlót annyira, mint hírverésükben hangoztatták!

Szaladás közben úgy begyulladtak, szegények, hogy állandóan attól rettegtek, hogy a vasas-németek nehéz felszerelésükben is utolérik őket s ezért, hogy drága életük kisebb veszélyben forogjon, eldobáltak maguktól mindent, ami bizonyítékul szolgálhatott arra, hogy előbb az édes magyar hazáért harcoltak, illetőleg – mivel harcolni előbb se harcoltak – annak védelmére vonultak fel, s Rákóczitól kapták zsoldjukat, bár ez a zsold csak „kongó"-ban volt. Lehet, hogy szolgálatuk is csak azért volt ilyen silány, mert az édes haza is csak ilyen silányul tudta őket fizetni.

A kurucok nagyszombati megfutamodása annyira indokolatlan volt, hogy utána Heister így nyilatkozott: „Megadta volt Isten nekik az szerencsét; miért szaladtak meg (mégis), nem

tudom". Aztán még ezt is hozzátette az – úgy látszik – nagykatolikus német fővezér: „Poena Dei, quare miscent religionem cum libertate": Isten büntetése volt, minek kötik össze szabadságuk védelmét a vallás (a protestantizmus) védelmével? Láthatjuk belőle, hogy Heister nem harcolt volna oly szívesen a kurucok ellen, ha ezek a kurucok csak magyarok lettek volna és csak Magyarország szabadságáért harcoltak volna, s nem harcoltak volna egyúttal a katolikus vallás ellen is.

Az idegen Heister tehát észrevette azt, amit annyi katolikus magyar, sőt még sok pap se akar észrevenni, hogy ti. a kuruc-labanc háború vallásháború is volt, s emiatt katolikus magyarnak még akkor is a labancok oldalán lett volna a helye, mint katolikusnak, még ha mint magyarnak a kurucok oldalán kellet volna is állnia. Pedig hát ugyancsak eléggé láttuk már, hogy okos, felvilágosult és becsületes magyar embernek tisztán magyar szempontból is a kurucokkal szemben kellett volna állnia.

Mert a kuruc háború támadóháború volt, a háború pedig gyalázatos tömeggyilkosság lévén, semmiképpen se lett volna szabad megkezdeni. A cél nem szentesíti az eszközt. Ha egy nemzet szabadságát s igazságát csak tömeggyilkossággal lehet kivívni, akkor nem szabad kivívni. Gyilkolni legfeljebb igazságos védekezésből szabad, de gyilkolást kezdeményezni semmiképpen se szabad.

Mert Rákóczi, Bercsényi és az összes kuruc felesküdött alattvalója voltak annak a királynak, aki ellen fegyvert fogtak. Az Evangélium szerint azonban még a rossz feljebbvalónak is engedelmeskedni kell (1Pt 2,18).

Az a király, aki ellen Rákóczi és társai fellázadtak, a történelem egyhangú tanítása szerint (láttuk, hogy ezt még maga Rákóczi is tanúsítja), a világtörténelem egyik legjobb uralkodója volt.

Lipót valósította meg 200 év óta minden jó magyar legfőbb álmát, az országnak a török uralma alól való felszabadítását, mégpedig idegenből hozott pénzzel és vérrel. Rákóczi pedig ráadásul rögtön a felszabadítás után lázadt fel ellene, tehát mintegy köszönetül a felszabadításért. Láttuk, nem igaz, hogy Lipót a felszabadítás után elnyomta a nemzetet. Láttuk, hogy még a felszabadítás után se rótt annyi terhet a lakosságra s ekkor se szegte meg annyira a magyar nemesi kiváltságokat, mint Rákóczi. A terhek miatt panaszkodni is jobban szabad volt az ő „elnyomása" alatt, mint Rákóczi szabadsága alatt. (A nagyobb terhekre és nemesi kiváltságokra vonatkozólag lásd Koháry Judit leveleit és a túróci követek panaszait az ónodi gyűlésen; a nemesi szabadságokra és a szólásszabadságra vonatkozólag pedig lásd Széchenyi Pál érseket, aki nemcsak szemébe mondhatta Lipótnak, hogy hivatalosan csak országgyűlésen tanácskozhat a magyar főrendekkel, hanem Lipót azt válaszolta neki, hogy igaza van. Ezzel szemben lásd az országgyűlésen panaszkodó Rakovszky temetetlen holttestét s Okolicsányi kivégzését és megkínzását.)

Magyarországon a török kiűzése után még akkora elnyomás se volt, mint amekkorát az, hogy a felszabadítás idegen pénzzel és idegen seregekkel történt, megokolttá tett volna. De ami volt, azt is egyenesen a kuruc érzelmű magyarság provokálta ki azzal, hogy a felszabadító háborúban a török szövetségese volt. Ezek után Lipót – ha egyáltalában józan eszű volt – nem is viselkedhetett másként, mint ahogyan viselkedett, sőt sokkal nagyobb bosszút kellett volna gyakorolnia, ha a józan észnél is nem lett volna nagyobb a jósága és megbocsátása, s ha nem lettek volna a magyarok közt minden időben olyanok is, akik az alattvalói esküt nem szegték meg minden szíre-szóra és akik nem rendeztek itt állandóan tömeggyilkosságokat, támadó szabadságharcokat.

De még ha Lipót „elnyomása" valóban meg nem érdemelt, igazságtalan is lett volna, akkor is galád hálátlanság és felháborító igazságtalanság lett volna a lázadás vele szemben. Hiszen a felszabadítás olyan nagy szerencse volt a magyarságra nézve, amekkorát Szent István óta se addig, se azóta nem kapott még királyától, áldása évszázadokra szólt s eredményét ma is élvezzük s élvezni fogjuk, míg magyar lesz ezen a földön. Az állítólagos elnyomás azon-

ban csak egész rövid ideig tartott, sőt maga Lipót is már hat évre a felszabadító háborút befejező passzarovici békekötés után meghalt. Igaz, hogy az „elnyomás" még utána is évszázadokig tartott, de viszont megvolt már évszázadokkal a felszabadítás előtt is (s Rákóczi, Bercsényi és társai ennek ellenére is letették hűségesküjüket Lipótnak, sőt Bercsényi ősei ennek ellenére voltak a Habsburgok mindig és mindenre elszánt s értük még külföldön is harcoló, sőt értük hősi halált is haló hívei).

De függetlenségünknek ez az évszázados megcsorbulása se rosszakarat vagy visszaélés volt a Habsburgok részéről, hanem mint már bőven láttuk, annak az idegen pénznek a legtermészetesebb és elkerülhetetlen befolyása volt, melyre nekünk a török elleni védekezés miatt, melyre a megcsonkult nemzet a maga erejéből nem volt képes, s mert e tekintetben egyébként se erőltette meg magát, szükségünk volt.

Hogy függetlenségünket még a török alóli felszabadulásunk után is csak évszázadok múlva tudtuk visszaszerezni, annak fő oka ismét csak a kuruc-magyar gondolkodásmód, nevezetesen Thökölynek és híveinek a törökkel való szövetkezése, tehát a lázadás szelleme volt. Mivel a magyarok Thököly hívei s a török szövetségesei voltak, a felszabadító hadsereg még sokkal jobban idegenekből állt és idegen irányítás alatt állott, mint egyébként állt volna. Így a török kiűzése után olyan felszabadított Magyarországgal volt dolgunk, melynek nem volt hadserege. Ki volt azonban ennek az oka? Nem elsősorban mi?

A politikában s általában az anyagi világban törvény, hogy az erő csak erőnek, mégpedig még nála természetesen nagyobb erőnek enged. Csak természetes tehát, hogy azok az országok és népek, melyek a magyarságnak a törökkel való szövetkezése miatt kezükbe kerítették a felszabadított Magyarország feletti uralmat, nem adták ki kezükből azt az előnyt, melyet már megszereztek, tehát nem tűrtek külön magyar hadsereget. Ezt annál inkább megtehették, mert a felszabadított Magyarország is csak évszázadok múlva tudott olyan anyagi helyzetbe kerülni, hogy ennek a seregnek fenntartásához olyan arányban tudott volna hozzájárulni, hogy ezen a címen vezetésébe is beleszólást követelhetett volna magának.

Hogy így volt, annak nem a király jóakaratának a hiánya volt az oka, hanem a politikai vaskényszerűség, melyen semmiféle uralkodói jóakarat nem segíthetett s ma se segíthetne. Ezen csak az tud segíteni – s idők folyamát a mi esetünkben is ez segített –, hogy az anyagi, a gazdasági erők aránytalansága kiegyenlítődik. Azt kívánni azonban, hogy mikor még mások fizetnek, már akkor is mi parancsoljunk (azon a címen, hogy a király megesküszik arra, hogy Magyarország független ország), s ha nem így történik, akkor semmi mást nem látni, mint a király irántunk való rosszakaratát, sőt esküszegését, mely tehát minket is feljogosít az esküszegésre, egészen kezdetleges okoskodás. Ilyen követeléssel mi csak akkor léphettünk volna fel, ha ugyanakkor az osztrák pénzt is visszautasítottuk volna. Világos, hogy Magyarország függetlensége ezt is megkövetelte volna, sőt az ország függetlenségét csak ezen a címen lehetett volna követelni.

Kurucaink meg vannak róla győződve, hogy ha így tettünk volna, jól jártunk volna, de hát szerintük az osztrákok ezt se engedték. Valóban igazuk van abban, hogy az osztrákok így se egyeztek volna bele függetlenségünkbe, de ezért a Habsburgokat okolni csak a legnagyobb igazságtalanság lenne. Nincs ugyanis olyan nép, ország, nemzet, vagy akár csak társadalmi osztály, mely azokról a jogokról, melyeket más népek, országok, nemzetek vagy társadalmi osztályok felett már megszerzett, önként lemondjon. Nem teszi ezt senki soha még akkor se, ha ezek a jogok igazságtalanok. Ilyen önkéntes lemondás soha nem fordult még elő a politikában vagy a történelemben s nem is fog előfordulni soha.

Lehetetlent kívánunk tehát a Habsburgoktól, mikor mi azt gondoljuk, hogy koronázási esküjük miatt nem magyar alattvalóiktól a függetlenséget számunkra kivívni irántunk kötelességük lett volna. Lehetetlenre senki sincs kötelezve. Ilyesmire országokat vagy társadalmi osztályokat csak az tud rávenni, aki meg tudja őket félemlíteni. Mivel azonban ez csak erő alapján lehetséges, az erőt pedig csak egyedül alattvalói adhatják uralkodójuknak, lehetetlen-

ség, hogy a Habsburg császár azt az erőt, melyet osztrák és cseh alattvalóitól kapott, éppen ellenük használhatta volna fel. Ha igen, legfeljebb ideiglenesen tehette volna, melynek hamarosan megjött volna a reakciója: a nép gyűlölete s így az uralkodó családjának trónvesztése.

De a Habsburgok örökös tartományai még azt is joggal mondhatták, hogy ők a monarchia hadseregéhez, külügye és pénzügye kezükben tartásához a jogot igazságosan szerezték meg: azokkal a nagy pénz- és véráldozatokkal, melyeket Magyarország török elleni védelme, majd a török uralom alól való felszabadítása érdekében hoztak és – legalábbis ami az ország végleges felszabadítását illeti – éppen a magyarok (de ez már igazán szégyen-gyalázat ránk!) ellenében. Emiatt kellett tehát szolgáknak lennünk még hosszú évszázadokon át s mindent és mindenkit okolhatunk érte (elsősorban magunkat), csak a Habsburgokat nem.

De nem nyertünk, hanem csak vesztettünk volna azzal is, ha – ami csak elméletben lehetséges, de nem a gyakorlatban – a Habsburgok rá tudták volna venni örökös tartományaikat, hogy azokról a jogaiktól, melyeket Magyarország ügyeinek részben kezükben tartására szereztek, önként lemondjanak. Ekkor létrejött volna ugyan egy független Magyarország, melynek a hadserege is önálló és magyar vezetés alatt álló lett volna, de hát mekkora és milyen felszerelésű lett volna ez a hadsereg? Hiszen hazánknak mindössze másfél millió lakosa volt, mikor a török alól felszabadult. Alig volt városa, alig volt ipara, szinte az egész Alföldön és a Dunántúlon még a föld is megműveletlen volt, s csak hosszú adómentesség biztosításával lehetett embereket csalogatni a lakatlan vidékekre.

Vajon mennyi lehetett hát még a felszabadítás után is jó ideig ennek a Magyarországnak a bevétele? Mekkora hadsereget lehetett volna belőle fenntartani s milyen felszereléssel? (Hogy a hadsereg tisztjei is milyenek lettek volna, azt sejthetjük a koroncói, nagyszombati s a mindjárt következő többi kuruc-labanc ütközetből.) De vajon tudott volna-e védekezni ellenségei ellen az ilyen Magyarország? Még azt se tudta volna megakadályozni, hogy a török ide újra visszajöjjön s még két évszázadra itt berendezkedjék s újra Balkánt csináljon belőlünk. Még kevésbé tudott volna ez a Magyarország egymagában védekezni a felvidéki tótoknak a cseh vagy a lengyel testvéreikhez való csatlakozása, az erdélyi oláhságnak román, vagy a horvátoknak délszláv testvéreik felé vonzódása ellenében?

Ha ez a túl korán függetlenné vált Magyarország nem akart volna elveszni, feltétlenül szövetségesek után kellett volna néznie. Szövetség azonban – legalábbis függetlenségi alapon – csak egyenrangú, tehát egyforma gazdasági és anyagi erőkkel rendelkező felek között lehetséges. Ha azt kívántuk volna, hogy „szövetségeseink" a maguk pénzén és vérén védjenek bennünket, akkor megint csak ott lettünk volna, ahol előbb voltunk, mert a politikában ingyen semmit se adnak, s abban a hadseregben, melyet szövetségesünk fizet és szerel fel, világos, hogy nem ketten egyformán, ha nem csak a szövetséges parancsol. A magyar hadsereg tehát így is csak „közössé" vált volna, melyben azonban a parancsolás már nem lett volna közös.

Ha aztán ezeket a szövetségeseket nem a szomszédos osztrák tartományokban kerestük s találtuk volna fel, hanem például az oroszokban, a poroszokban, a franciákban vagy az angolokban, akkor a franciáknak és az angoloknak még sokkal jobban (és idézőjel nélküli) gyarmatává lettünk volna (ingyen csak nem költötték volna ránk a pénzüket?), az orosz vagy a porosz „szövetségben" pedig még úgy se tudtuk volna megőrizni függetlenségünket, mint Ausztriával szemben a Habsburgok alatt meg tudtuk őrizni. Azt hiszem, erről nem lehet vitának helye. Aki mégis kételkedik megállapításom igazában, kérem, gondoljon egy kissé a nyilas vagy az utána következő bolsevik világra. Éppen a poroszok vagy az oroszok azok, akik szabadságot és nemzeti függetlenséget tiszteletben tartanak?

De hát térjünk vissza a nagyszombati ütközetre. Az ütközet után az a Bercsényi, aki az ütközet alatt nem volt sehol s egy szó nem sok, annyit se hallunk róla, az ütközet után szájjal megint bírta nagyon. „Nagyságod ne búsuljon – írta Rákóczinak –, mert igenis bizonyos az: az németet mi vertük meg s minket a confusio. Mi háromszor confundáltuk a németet: mind

az két szárny általvágta magát rajta; az miskolci hajdú, Farkas Sándoré az közepin általment, túl, az patak mellett vesztek, szegények."

Látjuk tehát, hogy aki vitéz és derék volt, az a kurucok között is elesett. Ennek ellenére Bercsényi mégis ezzel vigasztalódik: „Semmi nevezetes ember közülünk el nem veszett, az mint mondják, pedig derék tisztek vesztenek az német közt… Bizony böcsületet eleget vallottunk ezen kár mellett: mert én hitemre soha töröktül ilyen kemény harcot némettel nem láttam, soha – hitemre – ilyen kemény harcon nem voltam. El is szaladt volna (természetesen a német), ha bocsátottuk volna."

Egy másik, január 11-i (tehát az ütközet utáni jó két hétre) írt levelében pedig ezt az igazán gyerekes megjegyzést teszi: „Ha csak egy fertály óráig ne szaladtak volna meg (a kurucok): megszaladt volna már az német." De hát – sajnos – a kurucok „egy fertály órával" mégis előbb megszaladtak s ebből a csekélységből származott a nagy szerencsétlenség és a nagy kuruc szégyen. Hogy a bagoly rúgja meg!

Maga Rákóczi nem volt olyan gyerekesen derűlátó, mint jó Bercsényi Miklós. Bár ő is ilyen gyerekesen kedélyes lett volna! Ő azonban helyette elkeseredésében – mi telhetett tőle?! – ekkor és emiatt mészároltatta le hitszegően azt a 300 eperjesi németet, akiket arra már régen a határra kellett volna kísértetnie, ha a szavát megtartotta volna. S mindezt azon a címen, mert állítólag néhány kuruc sebesültet egyes részeg németek meggyilkoltak, mikor a Dúló halálával gazdátlanná vált Nagyszombatba az ütközet után benyomultak. Önkéntelenül is Petőfi juhásza jut eszünkbe, aki a szamara fejére ütött „nagyot", azért, mert meghalt a babája. De „elkeseredésében" ez a juhász legalább csak szamárra ütött, nem emberre, de még a szamarat se ütötte agyon. Rákóczi azonban embereket, akik még annál is ártatlanabbak voltak a nagyszombati szégyenben, mint a szamár a juhász babája halálában.

3. Pudmeric, 1705. augusztus 11.

A kuruc balkezességnek és tehetetlenségnek még a nagyszombati csatánál is elszomorítóbb vagy felháborítóbb példája. Ekkor még nem Heister, hanem az a Herbeville volt a császári vezér, akit Thaly Kálmán gúnyosan „jámbornak" nevez. (De ha Herbeville „jámbor" (azaz együgyű) volt, akkor vajon mik voltak a kurucok?!) Herbeville-t Thaly azért mondja „jámbornak", mert még Heisternél is öregebb volt. (Láttuk és még látni fogjuk, hogy a Habsburgok emberei, sőt még vezérei is majdnem mindig öregek voltak. Ez is az ő kiáltó jószívűségük bizonyítéka. Ők embereiket annyira megbecsülték, hogy akkor se küldték el őket, mikor már nem lehetett hasznukat venni. Még a tábornokokat se menesztették, pedig a harctéren igazán nem alkalmas az aggastyán.) De nemcsak az volt a baj, hogy Herbeville öreg volt. Ha Heistert jó közepes vezérnek mondtuk, Herbeville-t csak gyönge-közepesnek mondhatjuk.

Rákóczi az ellenség szándékairól értesülve volt (pedig ez a legfontosabb ahhoz, hogy meg lehessen verni). Tudta, hogy Herbeville Lipótvártól seregével az országon át Erdélybe fog vonulni. Onnan tudott mindent, mert ebben az időben küldte az udvar Rákóczihoz békekövetül azt a protestáns Szirmay Istvánt, akit vele együtt tartóztattak le és szállítottak szintén Bécsbe, de aztán szabadon bocsátották. Szirmay aztán hálából úgy szolgálta Bécset, illetőleg azt a koronás magyar királyt, aki iránt alattvalói hűséggel tartozott s erre nem egyszer külön esküt is tett (hiszen olyan hivatalokat töltött be, melyek elfoglalása előtt mindig esküt kell tenni), hogy elárulta Rákóczinak, hogy Herbeville-nek mi a parancsa az udvartól, azaz, hogy seregével Erdélybe kell vonulnia.

Újra láthatjuk, mi igaz abból az annyira elterjedt s mindenkitől elhitt vádból, hogy Bécsben sosem bíztak a magyarban, még akkor se, ha – mint a jó hazafiak szokták mondani – undorító módon aulikus volt. A sok eset után, amit ennek cáfolatára már felhoztunk, újra láthatjuk, hogy az udvar – éppen ellenkezőleg – még abban a Szirmayban is a kelleténél sokkal jobban bízott, aki nemcsak magyar, hanem protestáns is volt (s mellesleg spiritiszta is, de

ezt az udvarban bajosan tudhatták), sőt nemrég egyenesen a főrebellis, Thököly, egyik bizalmasa volt s ezt természetesen tudták is róla. Hanem az aztán valóban igaz, hogy Bécsben nem lett volna szabad bízni a protestáns és rebellis magyarban, mint láthatjuk, még akkor se, ha mert rebellis létére is szabadon bocsátották, sőt ilyen bizalmi tiszttel tüntették ki, Bécs iránt külön hálára volt kötelezve.

Herbeville is élelmiszerszállítmánnyal érkezett Lipótvárhoz – mert ott a kuruc várőrségekkel ellentétben, nyolc hosszú éven át vitézül tartotta magát a labanc őrség – s 15.000 emberrel jött. Kevesebb emberrel nem volt értelme, mert hiszen egy-két ezer embert a kurucok könnyen szétszórtak volna s így a szállítmány csak őket hizlalta volna. Ekkora sereg kiállítása és felszerelése természetesen sokba került Bécsnek s hogy egy csapásra két legyet üssenek vele, a seregnek egyúttal az is feladata volt, hogy Erdélyt a királynak megtartsa. (A fő feladata tulajdonképpen ez utóbbi volt s mellékesen bízták még rá Lipótvár élelmiszerrel való ellátását is.) Szirmay az udvar bizalmával visszaélve igen nagy kárt csinált és Rákóczinak igen nagy hasznot hajtott árulásával, mert a kuruc hadvezetésre rendkívüli előny volt, hogy tudta, mit akar az ellenség; tudta, hogy Rákóczi hadait a Felvidéken nem fogja megtámadni, s azt is tudta, hogy hova fog vonulni.

Ezért Rákóczi elhatározta, hogy a Lipótvárról Erdély felé induló Herbeville-t Szered fölött a Vág és a Dunavág közt fekvő mocsarakba csalja és ott tönkreteszi. Adva volt ugyanis számára a rá nézve a képzelhető legjobb hadihelyzet és terep, s kockázatról se lehetett szó, mert tudta, hogy az ellenség indulni fog s milyen irányban, tudta, hogy támadni nem fog, s ő maga kétszer annyi (30.000) emberrel rendelkezett, mint az ellenség.

A bökkenő csak az volt, hogy Herbeville lesz-e olyan ostoba, hogy ebbe a kelepcébe belemegy. Volt. A kétszeres erőbeli túlsúly és a nagyszerű terep mellett még az ellenséges vezér ostobasága is a kurucok fényes győzelme mellett dolgozott tehát. Nem kétségbeejtő, hogy a kurucok még így se tudtak győzni, s csoda, hogy Rákóczi ezután már mindig valósággal rettegett a császári sereggel való megütközéstől még akkor is, ha kétszer akkora volt a serege?

Pálffy János, aki szintén ott volt Herbeville seregében, később a szatmári békét megelőző tárgyalásai alkalmával maga beszélte Rákóczinak, hogy midőn Budai István kuruc lovasezrede kibukkant előttük az egyik erdei ritkásból és harcra fejlődött előttük, „már csak azt várták, hogy előáll egy trombitás: Rakják le a fegyvert, mert el vannak fogva".

A kurucok baja csak az volt, hogy egyedül csak Budai ezrede volt ott, ahol lennie kellett volna, a többi ezred nem volt a Rákóczitól kijelölt helyén. Rákóczinak jól elkészített haditerve volt tehát, csak végrehajtásához nem volt tehetsége, vagy pedig a serege nem volt olyan, amellyel haditervet végre lehetett volna hajtani, mert vagy fegyelem nem volt benne, vagy önfeláldozó hazaszeretet nem, vagy pedig se az egyik, se a másik.

Jó soká állottak így (a császáriak) háttal a Dunavágnak, zavarban. Mígnem látván, hogy a délről várt támadás késik, szabadon álló jobb szárnyukkal elkezdtek visszafelé húzódni (a kuruc sereg hasonló helyzetben ezt se tudta volna megcsinálni, illetőleg arra már rég futásnak indult volna, mire ezt lehetett volna neki vezényelni), melyet aztán az egész csatarend (értsük meg: „csatarend", nem pedig a szokásos „confusio"-ba kerülő rendetlen tömeg, mint hasonló helyzetben a kurucoknál lett volna) követett, egyetlen hadoszlopban oly célzattal, hogy – egyéb menekvésük nem lévén – a farkashidai kelőkön (gázlókon) át a nagyszombatvidéki fennsíkra kijussanak. S még e kelőket is – úgy látszik – előbb érték el, mint Géczy Sándor lovassága őket (!); sőt, midőn ott volt valahára Géczy, most már, csak magában, nem mert támadni. Mivel pedig a németek a farkashidai gázlókat is elzárva, elsáncolva találták (olyan jól el volt előre minden készítve Rákóczitól), harchoz kellett készülniük, hogy az átköltözést, habár véres áldozattal, kiharcolják.

„Nem volt rá szükség. A veszedelmes zsákutcából, melybe a vén Herbeville gyámoltalansága miatt jutottak vala, váratlanul kiszabadítá őket a fiatal Eszerházy Antal meggondolatlan szelessége, ügyetlensége. Ugyanis ez a vitéz, de ítélőképesség nélküli s csak szeleburdi

hadsegédeire hallgató (tehát a többi tiszt még ostobább volt, mint ő) tábornok, aki a jobb parton, De La Motte fölött is parancsnokolt – a császáriak visszavonulása és hadoszlopuk élének Farkashida felé kanyarodása láttára gyorsan idenyargalván és az ellenség harckészülődéseit a sáncok ellen észrevévén, minthogy ezekben nem talált a védelemre – véleménye szerint – elegendő gyalogságot, egészen elveszté fejét." (De sokszor használja ezt a kifejezést Thaly, mikor a kuruc vezérekről beszél!)

„S anélkül, hogy a francia ezredessel beszélne, elnyargaltatá segédtisztjét a fejedelemhez oly üzenettel, miután a Dudvág-vonal megvédésére nincs elég gyalogsága, nehogy az a kevés is odavesszen, ő vissza fog húzódni. A választ meg se várta, hanem kivonulót fúvatott. Mikor aztán a csapatok a nádak, berkek sűrűjéből – ahová őket De La Motte – igen ügyesen beállította – egymás után kibontakozának, a nagy számuktól meglepett Eszterházy rögtön észrevevé hibáját és újabb postát küldött Rákóczinak: ő nem tudta, hogy ennyi hada van, haladék nélkül vissza fogja tehát gyalogságát sáncaiba, hadiállásaiba vezetni. De későn volt már, mert mire visszaérkezék velük, gázlót és üresen hagyott redoutakat az ellenség előhadától már megszállva találá. (Lám, még a vén Herbeville is milyen ügyes ellenség volt.) Ekkor anélkül, hogy bármily akadályozó kísérletet tett volna, az egész gyalogságot visszavezeté a fejedelemhez s példáját a lovasság is követte." (Thaly: A Bercsényi-család, III., 396. o.)

„Ilyen hibákat követtek el vezéreim, sóhajt föl Rákóczi. Azonban igaz, hogy a császár hadvezéreiben se leltem Július Caesarokra!" Annál nagyobb szégyen – feleljük neki –, ha még olyan ügyetlen, öreg vezér, mint amilyen Herbeville volt, is kemény dió volt számukra még akkor is, ha csak feleannyi serege volt. A császárnak nemcsak Heisterei és Herbevillejei voltak, hanem Savoyai Jenői is. Savoyai Jenője éppen ekkor volt. Milyen szerencséje volt Rákóczinak, hogy az ő felkelése idején Magyarország csak mellékharctér volt s Lipót Savoyai Jenőt nem ellene alkalmazta. De hiszen ha nem folyt volna ugyanakkor egyúttal a spanyol örökösödési háború is, nem is mert volna Rákóczi felkelni. Ő csak hátbatámadni mert a másik, a fő ellenség tehermentesítésére, de még így se tudott zöldágra vergődni. Ha nem folyt volna a spanyol örökösödés háború, akkor a francia segélypénzeket se kapta volna. Azok nélkül pedig mukkanni se tudott volna.

Pedig hát nem vethetünk minden hibát Eszterházy Antalra, mert ő egyébként az egyik legfeddhetetlenebb kuruc tábornok volt, aki valamennyi másnál önzetlenebbül szolgálta az ügyet s mint az imént láttuk Thalyból, emellett vitéz és bátor is volt. Ő – annak ellenére, hogy az egyik legelőkelőbb és leggazdagabb magyar mágnás volt – még megalázkodni is tudott az ügyért, ezt pedig se Rákóczi felkelése idején, de negyvennyolcban egy más szereplő se tudta megtenni, de különösen Petőfi nem. Láttuk már, hogyan excellenciázta ez az Eszterházy még a nála sokkal szegényebb és újdonsütetű gróf Bercsényit is s milyen alázattal felségezi Rákóczit.

Csak egy fogyatkozása volt, nem volt hadvezéri tehetség, nem volt önálló s különösen nem volt kezdeményező készsége, s még ennél is nagyobb baja az volt, hogy emiatt alvezéreire és a nála egy cseppet se tehetségesebb, de emellett nagyszájú, elbizakodott és magukat igen tehetségeseknek tartó kurucokra hallgatott, de akikben az ő önzetlensége és feddhetetlensége már nem volt meg. Igaz, hogy feddhetetlenségről nála se beszélhetünk, mert hiszen ő is esküszegő volt s a hűtlenség egy Eszterházyban nagyobb bűn, mint másban, mert a család hagyományaival is ellenkezett. De talán ezt is gyenge észtehetségével kell magyarázni.

Amit eddig mondtunk, Thaly Kálmánból idéztük.

Asztalos Miklós így beszéli el ugyanezt a pudmerici ütközetet (II. Rákóczi Ferenc és kora, 187. o.):

„Rákóczi kitűnő haditervet állapított meg és körültekintő ügyességgel vezette seregét. Ha alvezérei a parancsait pontosan követték volna, akkor 1705. augusztus 6-án a császári sereg a legteljesebb mértékben megsemmisül. Alvezérei, közöttük az elhatározás és a kivitel között mindig nagy szünetet hagyó Bercsényi, a legkontárabb módon hajtották végre utasításait,

legtöbbször a vezéri elgondolással egyenesen ellenkezőleg s így az alvezérek lesújtó ügyetlensége valósággal kisegítette Herbeville-t abból a félelmetes kelepcéből, melybe már bemenni is minden hadvezéri képességnek ellenmondó művelet volt részéről. Bercsényi és Géczy Gábor csapatainak lanyha vezetése és fegyelmezetlen menetelése oly helyrehozhatatlan késéseket okozott, viszont Eszterházy és Bercsényi annyira idő előtt feladták feladatuk megoldhatóságának reményét és tértek vissza kiindulási helyükre, hogy „készakarva se segíthették volna ki Herbeville-t ebből a kelepcéből, melybe önként ment – írja Rákóczi." (Látjuk tehát, hogy a kudarc éppen nem egyedül csak Eszterházy lelkén szárad. Az igazi ok az önbizalom szinte teljes hiánya. Ezek a kuruc vezérek szinte babonásan rettegtek a császári sereg erejétől s magukat szinte betegesen inferiorisnak érezték mellette.)

„A fejedelem súlyos csalódással vonta vissza csapatait Szered és Sempre vidékére. Legszebb reményei hiúsultak meg s megint meggyőződött arról, hogy tisztjeivel és tábornokaival komoly hadmozdulatokat végrehajtani nem lehet. Az ilyen hadi tapasztalatok tették aztán a különben is pesszimista hajlamú, zárkózott Rákóczit seregével és annak képességeivel szemben sötéten látóvá és ezért lett Rákóczi, hogy valahol mégis reményt merítsen, egyre fanatikusabban és fantasztikusabban optimista a külpolitikai kombinációk terén, melyek főleg a lejtőre jutás éveit jellemzik." (E téren ugyanis talán még tökéletesebb kudarc és csalódás érte Rákóczit, mint hadi téren. De miért kellett akkor mégis felkelést kirobbantani? Azért, mert mást nem tehetett. Másképp hasztalan sehonnaivá vált volna, míg így fejedelemmé lett s az maradt haláláig, nemzetének pedig körülrajongott bálványává, de – látjuk – csak történelemhamisítással. Rákóczinak tehát a maga szempontjából még így is érdemes volt szabadságharcot kezdeményeznie.)

Mint előbb Heister, most Herbeville is be tudta vinni élelmiszer- és muníció-szállítmányát Lipótvárba s az ottani császári őrséget is friss csapatokkal tudta megerősíteni. De La Maitre sáncait és zsilipjeit is lerontotta és seregeivel természetesen Erdélybe is háborítatlanul érkezett.

A pudmerici hadműveletekre úgy került sor, hogy a kurucok szégyellték a Nagyszombatnál elszenvedett kudarcot s mindent elkövettek, hogy a csorbát kiküszöböljék.

A tisztek haditanácsot tartottak. Ennek eredményeként Rákóczi elé járultak s kérték tőle, hogy az ellenséget megtámadhassák. Rákóczinak a tapasztaltak után nem sok kedve volt a vállalkozáshoz, a tisztek azonban közölték vele, hogy a katonaság nyugtalankodik, morog; unja, hogy egy helyben kell vesztegelnie, mikor az ellenség, íme, menekül, a szemükkel látják. Miért nem engedik hát üldözni holmi francia szabályok miatt stb. Szóval a legénység azt hitte, hogy jobban ért a harcászathoz, mint vezérei. „Nem tudom, azért-e, hogy nagy nyomatékkal követelték – írja Rákóczi –, avagy azért, mert fiatal és tapasztalatlan lévén nem bírtam elég szilárdsággal ellenállni tolakodó tanácsaiknak: el hagyám magamat általuk ragadtatni."

Pedig első pillanatra azt hinnénk, hogy alantasainak volt igazuk. Mikor kétszer annyian voltak, mint az ellenfél; mikor tapasztalták, hogy ez a kisszámú ellenfél ráadásul még csapdában is van, s mikor végül a kuruc csapatok ilyen lelkesek, vétek lett volna ölbetett kezekkel nézni, hogy háborítatlanul Erdélybe menjen s azt is visszahódítsa.

Az események azonban megmutatták, hogy mégis Rákóczinak volt igaza. Ő sokkal jobban ismerte embereit, mint mi. Rákóczi nagyon jól tudta, hogy az ő embereinek csak a szájuk nagy, de a szavukra adni semmit se lehet. Az ő csapataival még akkor se tanácsos megütközni, ha égnek a harci vágytól, kétszer annyian vannak, mint az ellenség s az ellenség ráadásul még ügyetlen is.

Nem csodálkozhatunk azonban, hogy Rákóczi ennek ellenére is megpróbálta a szerencsét. Örülnie kellett, hogy csapatainak legalább most kedvük van a harcra (ez ugyanis ritkán fordult elő olyankor, mikor látták a császári sereget). Így jött aztán létre a pudmerici ütközet és vereség, mert a csatát természetesen most is és még az agg Herbeville-lel szemben is el-

vesztették. Csak az volt a vigasztaló (de viszont annál nagyobb volt a szégyen), hogy a csatában megint alig vesztettek embert.

Mindössze 60 halottjuk volt, de ezek között se volt tiszt egy se. Most azonban – Nagyszombattal ellentétben – a császáriak vesztesége is épp ily csekély volt (95 legénységi és 2 tiszt halott, de náluk ezenkívül még tíz tiszt meg is sebesült). Míg tehát Nagyszombatnál a kurucok legalább eleinte vitézül harcoltak s a császáriakban nagy kárt tettek, Pudmericnél az előbb még nagy szájú és az ütközetet követelő kurucok szinte harc nélkül szaladtak meg. Látjuk tehát, mennyire gyávák voltak s mennyire nem akartak az édes hazáért semmit se kockáztatni. Kétszeres túlerejük ellenére elvesztettek egy csatát anélkül, hogy veszteségük lett volna. Nem akkor szaladtak meg tehát, mikor már a józan ész és az életösztön kívánta, hogy szaladjanak, hanem már előre, még mielőtt valamit kockáztattak volna. Nagyszombatnál legalább az elején s legalább egy részük vitéz volt. Pudmericnél már senki. Itt valóságban az árnyékuktól ijedtek meg.

Megszaladásuknak a szó szoros értelmében az volt az oka, hogy az ütközet elején a bal szárnyon, ahol a harc kezdődött, igen nagy por keletkezett. A jobb szárnyon álló ezredek „nem tudván oda elül mi történik, a reájuk verődő roppant porfelhőből azt következtették, hogy a balszárnyat keresztültörték a németek és mos őreájuk rohannak; ez szülte zavarukat, melyet a vezér által visszatarthatatlan megfutamodásuk követett. Ez maga után voná aztán a – különben is ingadozni kezdett – balszárny lovasságának visszanyomulását is (hiába igyekezvén őket feltartóztatni Rákóczi karabélyosaival) s végül a gyalogság mozdulását". (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, III., 401. o.)

Tehát a kurucok kétszer annyian vannak, mint a németek, de azért még a porfelhőtől is megijednek, mert bizonyosra veszik, hogy az azért van, mert ott már szaladnak, de természetesen nem a németek szaladnak, hanem a kurucok. Pedig hát ott a balszárnyon, a porfelhőben akkor még nem szaladtak a kurucok. Mikor azonban meglátták, hogy bajtársaik a jobb szárnyon már ok nélkül is szaladnak, ez nekik is elég ok volt a szaladásra, mert „különben is ingadozni kezdtek" már ők is. Megkezdődött tehát az általános futás a jobb és balszárnyon egyaránt. Míg Nagyszombatnál az volt a baj, hogy a nagy futás láttára a vezérek úgy „elvesztették a fejüket", hogy a futókat megállítani se próbálták, Pudmericnél már megpróbálták, csak nem tudták. Akkora és oly eszeveszett volt ugyanis ez a futás, hogy ezt emberi erő meg nem állíthatta.

„Megtanultam e szerencsétlen napon – írja Rákóczi –, mily befolyása lehet a szélnek és a pornak a csatákra." (Pedig hát láttuk, hogy a balszárnyon is – ahol tudták, hogy a por nem kuruc futást jelez – „ingadozni kezdtek" a csapatok. Valószínű tehát, hogy az ütközet a szél és a por nélkül is elveszett volna. De egyébként is hogy lehetne győzelmet aratni olyan sereggel, amely túlerőben van, mégse tudja még elképzelni se, hogy ha porfelhőt lát, az ne futást jelentsen, s ha azt jelent, nem az ellenség, hanem az ő túlerőben levő csapataiknak futását jelentse. Egyébként láttuk, hogy Rákóczi mindezt előre feltette s ezért nem is akart megütközni.)

Azt is megjegyzi Rákóczi, hogy „mióta Caesar hadat viselt a gallusok ellen, nem ismert a pudmericihez hasonló esetet". (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 427. o.) Valóban – bár meglehet, hogy Rákóczi nem éppen erre vagy nemcsak erre érti – dicstelenségben párját ritkítja a világtörténelemben. A történeti hűség kedvéért megjegyezzük, hogy Rákóczinak sikerült megállítania a porfelhőtől megijedt s „rendetlenül visszavonuló lovasságát", csak a gyalogságot nem sikerült, mert „ennek (a lovasságnak) ritka sorai között a futó hajdúk könnyen keresztüljutottak".

Az is jellemző, hogy mikor a csata folyamán Rákóczi Bercsényit a gyalogság élén és De La Motte ágyúinak fedezete alatt a malom ellen küldte, „a főtábornok őszintén kijelentette, hogy nem ért a gyalogság vezetéséhez". (Márki, I. 426. o.)

Thaly Kálmán mint örvendetes dolgot emeli ki, hogy a pudmerici csata annyiban különbözött a többi kuruc vereségtől, hogy a vereség következtében „ez alkalommal a katonaság

nem oszlott széjjel", bár ez örvendetes megállapításhoz még neki is hozzá kell tennie, hogy „kivéve néhány tiszántúli mezei lovasezredet" (tehát éppen azokat, akik a fő kurucok voltak). Márki azonban megjegyzi, hogy oly nagy volt a fejetlenség, hogy a 12-re menő éjszaka Rákóczi is csak irtózatos kerülővel, az érsekújvári Dunán át a Csallóközbe is betévedve jutott el a Vág vecsei hídjához, hova hajnalban érkezett."

Herbeville csakugyan joggal jelenthette Bécsbe, hogy a kurucokat számbeli nagy túlerejük ellenére (aki a kurucokat nem ismerte, azt hihette volna, hogy valami lángeszű hadvezér volt ez a vén Herbeville) „überwunden, geschlagen, zerstreut und in die schänliche Flucht gejagt hatte: legyőzte, megverte, szétszórta és gyalázatos futásba hajszolta".

Pedig hát mi lett volna, ha akár Nagyszombatnál, akár Pudmericnél a császári sereget szórta volna szét, verte volna meg és hajszolta volna gyalázatos futásba Rákóczi? Ez a futás akkor nem is lett volna olyan gyalázatos, mert hiszen egy, az ellenségnél kisebb sereget ért volna s a kurucok itthon voltak, tehát jobban ismerhették a terepet, mint a császáriak és – ami szintén sokat tesz – a nép is bizonyára őket támogatta, nem az idegeneket. Mindkét esetben Bécs ellen vonulhattak volna a kurucok, mert másik sereg már nem állta volna útjukat. De hát – Bécs szerencséjére – a kurucok nagy, sorsdöntő csatában sohase győztek.

4. Zsibó, 1705. november 11.

Említettük, hogy Herbeville rendeltetése Erdély visszafoglalása volt, mely akkor nagyrészt Rákóczi kezén volt már. Rabutin, az ott működő császári vezér Szebenbe szorult a túlerőben levő kurucok elől. Rákóczi, élve a jó alkalommal, már országgyűlést is hirdetett Gyulafehérvárra, hogy ott beiktassák fejedelmi székébe s ezzel újra visszaállítsa a Rákóczi-ház elveszett fejedelmi uralmát. Olyan biztos volt már a dolgában, hogy már aranyérmet is veretett, melyen ő, mint Hercules, sorra levágja a császári hidra mind a hét fejét. Herbeville azonban – hiába költöztette ki előle Rákóczi falvaiból a szerencsétlen alföldi lakosságot – baj nélkül eljutott Erdélybe.

Erdélyt észak felől két szoroson át lehetett megközelíteni: a karikain és a zsibóin át. Az előbbi az Egregy patak, az utóbbi a Szamos völgyén át vezet. Rákóczi erdélyi főparancsnoka (Forgách) által mind a kettőben erődítési munkálatokat végeztetett, védősáncokat hányatott, tehát gondosságban nem volt hiány. Rákóczi ebben hasonlított Kossuthhoz: mindketten sokat dolgoztak „a hazáért". (Legtöbbet azonban akkor használtak volna neki mind a ketten, ha békében hagyták volna.)

Rákóczi ekkor magyarországi ereje nagy részét is Erdély védelmére összpontosította, úgyhogy összesen 40-45.000-nyi fegyveres erővel rendelkezett Herbeville mindössze 16.000 emberével szemben. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 469. o.) Maguktól az erdélyiektől nem sokat várt, sőt nem is bízott bennük.

Hogy az erdélyiek milyen önzetlen „hazafiak" voltak, láthatjuk Márki e megjegyzéséből: „Az erdélyi urakat a fejedelem alig győzte inteni, hogy ne kérjenek addig tisztségeket meg jószágokat; ne osztozzanak a medve bőrén: „Nincs most ideje". „Ezt a rajtam levő mentét se tudom még, enyém-e vagy a másé. Ha a németen győzedelmet veszünk, majd megleszen érdeme szerint mindenkinek az előmenetele." (Márki: II. Rákóczi Ferenc, I., 466. o.) Ilyen, állítólag csak a hazának élő emberek voltak Rákóczi kurucai Erdélyben! (Látni fogjuk, hogy negyvennyolcban ugyanilyen önzők voltak a „hazafiak".)

De hát látjuk, hogy maga Rákóczi se volt kivétel. Ő is csak másoknak hangsúlyozta, hogy még az a mente se biztosan az övé, ami rajta van, és hogy ne igyanak előre a medve bőrére, de ő maga – láttuk – annyira előre ivott rá, s nemcsak a mentéjét, hanem már Erdélyt is annyira a magáénak tekintette, hogy mint Erdély fejedelme, előre érmet veretett, mégpedig aranyból (ő, aki katonáit „kongóval" tudta csak fizetni).

Készen várta tehát most Herbeville-t Erdély határán, de természetesen nem tudta, melyik szoroson fog bemenni: a karikain-e vagy a zsibóin. Ezt ugyanis – természetesen – még

Szirmay se tudta neki elárulni. Idejében elrendelte azonban, hogy Forgách utászokat tartson készenlétben a vidéken és nagymennyiségű élelmet halmozzon fel. Bosszankodva látta azonban, hogy a védelmi művek befejezetlenek és kezdetlegesek, élelmiszer pedig csak annyi van, hogy csapatainak még kenyér se jut elég. Az éles nyelvű Bercsényi – igazán bajtársiatlanul (pedig Forgách sógora volt) – még azt a pletykát is közölte Rákóczival, hogy az erdélyiek azt beszélik, hogy Forgách át fog majd állni a császáriakhoz. (A jövő megmutatta, milyen galád volt ez a rágalom.)

Forgách mind a kevés élelmiszerért, mind a védőművek hiányosságáért egyedül az erdélyieket okolta, akik önzésével már torkig volt. „Minket valóban megcsalnak az átkozott erdélyiek – írja –, mivel csak biztattak, hogy oly szoros passzusok (hegyszorosok) vannak, hogy lehetetlen általjönni az ellenségnek, holott csupa hazugság, mivel oly tágasak, hogy szabadosan mehetni rajtuk egész armadának (a zsibói hágó valóban széles, jegyzi meg még Thaly is). De így lévén is csak az átkozottak dispositióm szerint állítottak volna kapásokat és egyib munkásokat idejin: csakugyan retiráltathattuk volna az ellenséget, ha végbevihettettenek volna az sáncok; de köpedelem volt az, mint félben maradtak."

Az is érdekes, hogy a kurucok egy része még ilyen túlerő ellenére is félt a némettel való megütközéstől s Rákóczinak azt ajánlották, hogy eresszék csak be az országba Herbeville-t, de égessék fel előtte az úgy is „nyomorult faviskókból álló oláh falvakat" (nagyszerű módszer lett volna az oláhok rokonszenvének megnyerésére, illetőleg, mivel ez a rokonszenv akkor még megvolt, eljátszására). Közben csipkedjék, háborgassák állandóan s így ütközet nélkül is teljesen tönkre fog menni. Mások azért akarták beereszteni, hogy aztán bent az országban, nyílt térségen verjék meg. (Nem tehették volna meg ezt már útjában az Alföldön? Ott ugyancsak rendelkezésükre állt volna az az annyira szükséges „nyílt térség", melyen a kuruc lovasság szabadon akart érvényesülni.)

Hogy a lovasság kellő érvényesüléséhez nyílt tér kell, igaz. De nem kevésbé igaz az is, hogy jobb még az ország határán megverni az ellenséget, mint előbb beereszteni s csak azután próbálni meg ugyanezt. De győzelemre is bizonyára több remény van egy szűk szorosban, ahol a természet alkotta akadályokat hadi eredményekre lehet felhasználni, mint nyílt térségen.

Jellemző azonban, hogy Rákóczi elsősorban azért nem fogadta el ezt a tanácsot, mert „nem bízott az erdélyi csapatokban, még kevésbé az erdélyi urakban. Vajon miért nem, mikor „a haza" ügyéről volt szó, Erdély pedig tudvalevőleg mindig elül járt „a haza" és a „szabadság" lángoló szeretetében?! Sőt az erdélyi urakat és csapatokat, mint haszontalanokat el is küldte Erdély különböző vidékeire, hogy csépeltessenek s küldjenek élelmet a sereg után. (Asztalos: II. Rákóczi Ferenc és kora, 189. o.) Pedig hát lehet-e a szabadságszerető Erdély (ráadásul még protestáns) nemességére nagyobb szégyen, mintha a legdicsőbb magyar szabadsághős harc helyett inkább csépeltetésre akarja őket használni, mert azt gondolja, hogy ebből több a haszna, mintha fegyveresen állnak körülötte?

De hát ennek az erdélyi nemességnek éppen azért nem kellett Rákóczi, mert ő maga protestáns volt s ezért nem kellett neki katolikus fejedelem. De hol maradt akkor az édes haza ügye? Egyébként is mindenki tudja, hogy az Egyház érdekeinek csak a hitvány főpapok rendelték alá a haza érdekeit, a protestánsok ellenben sose a felekezetüket nézték, hanem mindig csak a hazát. Ezért tartottak és tartanak velük még ma is azok a katolikusok, akik hozzájuk hasonlóan „jó magyarok".

Rákóczi úgy számított, hogy Herbeville a karikai szoroson át megy Erdélybe s ezért Károlyit elküldte, hogy míg ő a németet az itteni sáncokban feltartja, ő kerüljön addig a hátába, s így az ellenség két tűz közé szoruljon, s így a szorosban menthetetlenül elvesszen. Herbeville azonban most okosabb volt, mint Pudmericnél s nem ment bele a csapdába. Egy oláh paraszt kémétől megtudta Rákóczi tervét s azt is, hogy a zsibai sáncok még gyöngébbek és befejezetlenebbek, mint a karikaiak, s ezért seregével hirtelen átcsapott Zsibó felé. Ez a

gyors átcsapás azonban érthetően igen megviselte seregét, mert meg kellett kerülnie a hegyeket, s mivel éppen félnapig tartó őszi eső is volt, sárossá és síkossá lett tőle az agyagos út. Sok szekér, sok igavonó állat, poggyász, sőt beteg katona is megrekedt a feneketlen sárban.

Rákóczi elég későn értesült Herbeville mozdulatáról, de azért mégis ő is még idejében áttétette seregét a másik, gyöngébb sáncba. Ő sokkal közelebb volt hozzá, mint Herbeville, s így ez a mozdulat serege számára nem jelentett olyan nagy erőfeszítést, mint a németek számára. Károlyinak most is az volt a feladata, hogy az ellenséget hátulról támadja s így az itt is két tűz közé szoruljon. Az ellenség pusztulására joggal lehetett számítani. Rákóczinak még Károlyi csapatai nélkül is 23.836 embere volt, most ágyúval is jól el volt látva, s ha tökéletlenül és befejezetlenül is, de mégiscsak erődítések is rendelkezésére álltak, míg az ellenség ilyesmivel nem rendelkezett s a dolog természetéből kifolyólag nem is rendelkezhetett. Rákóczi számára továbbá az is nagy előny volt, hogy a jelzett ok miatt fáradt, kimerült ellenséggel állt szemben.

A kurucoknak tehát még a nagyszombati és pudmerici szomorú tapasztalatok ellenére is komoly reményük lehetett arra, hogy most az egyszer mégis csak győznek. Rákóczi seregének pontos számát Márkiból vettük. Thaly is ezt a számot közli. Ő csak azt teszi hozzá, hogy ebbe a számba bizonyára az a dandár is bele van számítva, amelyet Rákóczi Károlyi seregéből magához vont. Mivel ez, mint látjuk, éppen nem biztos, lehet, hogy Rákóczi seregének imént megadott számához ezt a magához vont dandárt még hozzá kell adni, tehát még a jelzett 24.000-nél is nagyobb volt. Sajátságos, hogy Asztalos viszont azt gondolja, hogy a zsibói csatában csak 7500 kuruc állt szemben Herbeville 16.000 emberével. Úgy látszik, ő azt hiszi, hogy az a 23.836 ember nemcsak a Rákóczi közvetlen parancsnoksága alatt álló, hanem az egész kuruc sereg létszámát jelenti. Mivel pedig Károlyi elkésett s nem avatkozott bele az ütközetbe, az ő csapatait szerinte nem szabad számításba venni. Pedig dehogynem! Károlyi csapati is ott voltak. Ha nem avatkoztak az ütközetbe, az ő ügyetlenségük vagy talán inkább gyávaságuk, mert kérdés, hogy nem készakarva vagy legalább nem félig készakarva késtek-e el. De meglétük mindenesetre így is növelte a harcolók önbizalmát s így harci erejét, annál is inkább, mert az ütközetbe vitt kurucok akkor még nem is tudhatták, hogy Károlyi csapatai el fognak késni. Ha a harcolók tovább kitartottak volna, bizonyára meg is érkeztek volna.

De még ha Rákóczi 24.000 emberét Károlyi csapataival együtt kell érteni, akkor is képtelenség az a feltevés, hogy Rákóczi, a fővezér, parancsnoksága alatt ebből csak 7500 állt, míg a tartalékban és alvezére parancsnoksága alatt 16.500. Ez legfeljebb csak megfordítva lehetett volna. De ha az Asztalos állította képtelenség igaz, a kuruc becsület szempontjából az se vigasztalás. Milyen hadvezetés és milyen harci lelkesedés ugyanis az, ha 40-45.000 főből áll a kuruc sereg, abból 23.836 van a helyszínen, de mégis csak 7500 vesz részt egy olyan ütközetben, mely egész Erdély sorsát eldönti? Asztalos egyébként nem önálló kutató, hanem adatait másokból veszi, s nyilvánvaló, hogy elszámította magát a másoktól megadott számok értékelésében.

Jellemző azonban Rákóczi kényelmességére vagy talán inkább lelkierőhiányára, passzivitására vagy hadvezéri talentumhiányára, hogy még ekkora túlerő és ilyen védelmi művek birtokában is, melyekben szükség esetén oltalmat találhatott seregével, nemcsak az nem jutott eszébe, hogy ő lépjen fel kezdeményezőleg, hanem e tekintetben még csak résen se volt. Most is meglepetésként érte az ütközet megkezdése, mint Nagyszombatnál. Mivel dél már elmúlt, mikor sáncaiba megérkezett s őszi időben a napok már rövidek, az a lehetőség még csak eszébe se jutott, hogy az ellenség esetleg még ma is támadhat. Csáky László társaságában nyugodtan elment tehát Csáky közeli szurdoki kastélyába ebédelni azzal a szándékkal, hogy utána majd szemleútra indul az őrszemek ellenőrzésére.

Még be se fejezték azonban az ebédet, már (fél három körül) hírül hozzák (Szent Márton napja volt), hogy a németek megkezdték a támadást. A császáriak kevesen is voltak, kimerül-

tek is voltak, a vezérük is vén volt, mégis ők voltak a kezdeményezők s még csak másnapra se vártak, hogy kissé összeszedhessék és kipihenhessék magukat. Jól tudták ugyanis, hogy a meglepetés már fél győzelem. De miért nem tudta ezt Rákóczi is, noha azt jól tudta, hogy a kurucokra különösen veszedelmes a meglepetés? Aztán milyen fővezér az, aki nemcsak támadni nem mer még akkor se, ha serege kétszerese az ellenségének, hanem még azt is gondtalan ebédelés közben és másoktól tudja meg, hogy az ütközet már folyik?

Rákóczi a hír vételére természetesen azonnal lóra pattan, odavágtat, de már későn érkezett: arra már el is dőlt az ütközet, csapatai már szaladtak. Még csak oda se érhetett a csata helyére, mert már útközben találkozik szembejövő menekülő embereivel. Hamarosan visszavonulásra szánta el magát jobb szárnyának vezére, a francia Des Alleurs is. Pár pillanat múlva, szintén megverve, jön Forgách, a balszárny vezére is. Világos, hogy ezek után nem támadta hátba az ellenséget Károlyi serege se. (De csak most tudjuk, milyen nevetséges mentség ezen a címen leszámítani a kurucok számából Károlyi csapatait s így azt állítani, hogy kevesebben voltak a császáriaknál!)

Még legtöbb becsületet Zsibónál is a francia Des Alleurs és francia gránátosai és idegen ezredei szereztek, akik legalább egy ideig tartották magukat, a császáriak három első rohamát visszaverték s csak egy óra múlva, a császáriak negyedik rohamára, s mikor már látták, hogy a magyarok rég futnak, eredtek végül futásnak ők is. Érthetetlen, hogy a császáriak, akik csak zsoldosok voltak és csak annyi becsület kötötte őket, hogy megszolgálják azt a pénzt, amelyet felvesznek, nem féltették úgy az életüket, mint a mieink, akik állítólag édes hazájukat védték.

Érthetetlen, hogy a császáriak között, akiket csak az alattvalói hűség lelkesített, voltak önfeláldozó és leleményes tisztek, akik harc közben is meg tudták őrizni hidegvérüket és nyugodt észjárásukat, mint például Lőwenburg tábornok és Wachtendonck ezredes, akik azt is észrevették, hogy a harcvonal azon részén, ahol egy meredek domb volt, a pénzüket és munkájukat az édes hazára nagyon szűkkeblűen áldozó erdélyiek „megspórolták" a sáncásást, mert azt gondolták, hogy ez úgy is olyan meredek, hogy már magában véve is védelmet jelent s így ide felesleges a sánc. Megrohamozták tehát és elfoglalták ezt a dombot, de ezzel aztán át is törték a kuruc harcvonalat és vele a sáncok mögé, a kurucok hátába kerültek, akiknek így most már a bekerítés elől kellett menekülniük.

Des Alleurs azzal mentette magát Rákóczi előtt, hogy „azt hitte, hogy a balszárnyat is benyomták, s látván, hogy a maga részéről nem képes tovább ellenállni, hogy a körülzárást elkerülje, elrendelte a visszavonulást". (Asztalos) Forgách azzal mentegetőzött, hogy Glöckelsperg tábornok titkos erdei utakon meglepte s a hátába került (miért nem használt titkos erdei utakat ő is és miért nem lepte meg s került ellenfele hátába ő?), a másik oldalról meg Virmond császári tábornok támadta, s „mivel a lovasság nem támogatta a gyalogságot, az őrmezei sáncokat oda hagyni kényszerült". Nagy veszteségeket nem szenvedett ugyan, de a magyarországiak az erdőkbe, hegyekbe szétszóródva a táborba többé aligha térnek vissza. (Hogyhogy, hát az édes hazával nem törődnek?)

Károlyi viszont azt mondta, hogy tekintélyes seregével azért nem avatkozott bele a küzdelembe s azért nem támadta hátba az ellenséget, mert a császári lovasság ledöntött fákkal eltorlaszolta az utat s így nem tudott hozzájuk férkőzni. (Ezt az eltorlaszolást neki fegyverével meg kellett volna akadályoznia, s ha már ezt elmulasztotta vagy megakadályoznia nem sikerült, az akadályt éppúgy elháríthatta volna az útjából, mint ahogy a császári lovasság útjába tudta állítani.)

A császáriak tehát, akiket mi olyan tehetetleneknek és tökkelütötteknek tartunk, s akiknek nem az édes hazájuk sorsa függött kockán, mindennel törődtek, mindenről gondoskodtak, csak az édes hazájukért küzdő kurucoknak ebédelt gondtalanul a gazdájuk, mikor megkezdődött az ütközet, csak az ő alvezéreik voltak tehetetlenek, nemtörődők, ügyetlenek,

balkezesek, mindent későn csinálók, semmit észre nem vevők, és csak nekik nem voltak az édes hazáért nemcsak beszélni, hanem meghalni is tudó és mindenre elszánt tömegeik.

A zsibói országúton volt olyan hely, ahol Károlyi egész jól a császári sereg hátába kerülhetett volna (Márki, I., 469. o.), mert ott néhány lovas őrszemen kívül semmi se védelmezte az ellenséget. De hát ezt a kurucok természetesen nem tudták, mert ők semmit se tudtak, amit tudniuk kellett vagy lehetett volna; vagy pedig tudták, de nem akarták megerőltetni magukat s ezért úgy tettek, mintha nem tudnák.

A vereség igazi oka az volt, hogy „Károlyi nem szerette a nagy csatákat s különösen nem szeretett reguláris császári csapatokkal szembe kerülni" (Asztalos), de ezt a megállapítást Asztalos éppúgy vagy még jobban tehette volna Rákócziról, Bercsényiről, Forgáchról, a két Eszterházyról, azaz minden kuruc tábornokról is. Egyébként is, aki háborút kezd, az csak „reguláris csapatokkal" ütközhet meg, mert – ha nem tévedek – ebben áll a háború, s miért kezd háborút az, aki tulajdonképpen fél a háborútól? Aztán az is kétségtelen, hogy minden harc vagy szabadságharc sorsát a „nagy csaták" döntik el. Milyen minősítést adjunk tehát az olyan emberről, aki „a nagy csatákat" „nem szereti", de azért mégis háborút kezd? Az ilyen vezér épp olyan, mint az a gazda, aki azért telepít szőlőt, mert nem szereti a szőlőművelést.

Mondom, nem szerette a reguláris csapatokat és a nagy csatákat maga Rákóczi se. Azért nem akart ütközni még Pudmericnél se, s azért ment el akkor ebédelni, mikor a nagy csata megindítására kellett volna készülni. Nem szerette az ilyet Bercsényi se, azért vallotta meg „őszintén", mikor Rákóczi feladattal bízta meg, hogy ő a gyalogság vezényletéhez nem ért, s ezért írja róla epésen még jóbarátja, Rákóczi is, hogy „általában ilyen alkalmakkor (mikor „nagy csata" volt és „reguláris császári csapatokkal" állt szemben) személyét illetőleg nagy zavarban volt". (Markó Árpád: A trencséni csata, Hadtörténeti Közlemények, III-IV., 157. o.)

De a legjobban nem szerették ezeket a nagy csatákat és a reguláris császári csapatokkal való szembenállást az alsóbbrangú kuruc tisztek és a közlegénység. Ezek ilyenkor úgy szétszaladtak, hogy utána még összeszedni se lehetett őket. Tehát az igazi harcot, a helytállást, a fáradalmakat, a kitartást, a hősi halált egy kuruc se szerette. Igaz, az ilyesmit senki se szereti, de mint láthatjuk, még az állítólag mindig tehetetlen császáriak is sokkal jobban szerették, mint az állítólag mindig hős kurucok.

Márki (I., 469. o.) ki is emeli, hogy „Károlyi voltaképpen tisztjeire hallgatott" akkor, mikor Zsibónál a dolog könnyebb végét fogta még akkor is, mikor ez vezérei cserbenhagyását jelentette, az édes hazára pedig végzetes következményekkel járt. Azt pedig már tudjuk, hogy éppen az ő tisztjei voltak az őskurucok, azok a tiszántúli kálvinisták, akik akkor már évtizedek, már Thököly, sőt a Wesselényi-összeesküvés óta kuruckodtak és szerették oly végtelenül az „édes hazát" s gyűlölték még végtelenebbül az átkozott németet.

Ezek a tisztek, írja Márki, „ráfogták, hogy a fejedelem nem ismeri Herbeville hadállását, melyhez csak egy szoroson át lehet jutni; mivel pedig ezt a császáriak bizonyára keményen megszállják és védik, fölösleges volna ezt a hadtesttel kockáztatni és megbontani. Ha az őrmezei sáncok el is vesznek, ezzel a sereggel még mindig lehet zaklatni az ellenséget". Kétszer annyian voltak tehát, mint az ellenség, mégis csak „zaklatni" akarták, nem pedig megverni. Hogy győzzön hát az ilyen sereg? Hogy győzhetne, mikor a győzelmet meg se akarja próbálni?

Ezek a kuruc tisztek egyszerűen ráfogták a fővezérre – akiért azonban természetesen egyébként készek voltak bármely pillanatban meghalni, hisz a „rajongásig" szerették! –, hogy nem ismeri a helyzetet. Ezért kívánt tőlük „lehetetlent". Azt – igaz – ők is elismerték, hogy erről a „lehetetlenről" nem egészen bizonyos, hogy csakugyan lehetetlen, de hát – láttuk – az se olyan nagy baj, ha azok az Erdélyt védő sáncok el is vesznek. Sokkal nagyobb haszon ennél az, hogy a kuruc sereg (azaz az ő becses bőrük) sértetlen marad, mert ha megverni nem is, de legalább zaklatni így továbbra is tudják az ellenséget.

De legalább olyan hibásak voltak a kuruc tömegek is, mint a tisztek. Hiszen ez a kuruc legénység volt az, mely mikor sáncokban védekezhetett (ami az ellenségnek nem állt rendel-

kezésére), túlerőben volt, s ezenkívül az ellenség háta mögött még egy, az ellenség egész erejével egymagában is vetekedő másik hadsereggel is rendelkezett, már egy órai küzdelem után megszaladt, az erdőkbe, hegyekbe menekült, és akikről tábornokuk előre kijelenti, hogy a „táborba többé aligha térnek vissza".

Külön szégyene a kurucoknak, hogy ezt a csúfos vereséget az övékénél nemcsak sokkal kisebb, hanem egyúttal fáradt seregtől is kapták. Említettük, hogy Herbeville serege közvetlen a zsibói ütközet előtt az őszi esőtől feláztatott agyagos talajon milyen keservesen vergődött át a karikai sáncoktól a zsibóiakhoz. És ennek a fáradt, kimerült seregnek mégis még aznap volt kedve és mersze támadni akkor, mikor Rákóczinak még csak eszébe se jutott, hogy még ez is lehetséges, s még fáradtan és elcsigázva is ilyen hamar és ilyen alaposan elbánt a „vitéz", s ráadásul pihent kurucokkal, fővezére gyenge-közepes tehetsége s aggsága ellenére is. De Károlyi szintén pihent és a császáriakkal egyenlő számú serege még a császáriak győzelme után is egész nyugodtan megtámadhatta és megverhette volna Herbeville-t (Asztalos, 190. o.), mely képzelhetjük, milyen fáradt lehetett most, mikor már az ütközetet is fáradtan kezdte el.

Az is jellemző, hogy mikor Rákóczi már a vesztett ütközet után visszavonulóban volt, messziről egy jó rendben feléjük haladó lovascsapatot pillantott meg. Rákóczi egyik tábornoka – mert úgy látszik – kurucokat ütközet után másképpen, mint szaladva, el se tudott képzelni – kétségbeesetten kiabálva figyelmeztette a fejedelmet, hogy akár még poggyászai hátrahagyása árán is siessen, mert jönnek a császáriak. Rákóczi azonban okosabb, bátrabb és nyugodtabb volt tábornokánál s észrevette, hogy ha az a lovasság ellenség volna s így őt utol akarná érni, akkor jobban sietne annál, mint amennyire siet s ezért mielőtt szaladásba fogott volna, előbb őrjáratot küldött feléjük, hogy kikémleljék, kicsodák. Ezek aztán jelentették, hogy a Sennyey-dandár, azaz kurucok.

Hiába szaladtak meg oly hamar, a zsibói csatát nem tudták a kurucok oly kis veszteséggel megúszni, mint sok más csatájukat. Hogy akár csak egyetlen ismertebb nevű tiszt is elesett volna közülük, arról most se tudunk, de a legénység sorában az egy órás ellenállás nagy áldozatokkal járt és a győztes császári sereg – az eddigiekkel ellentétben – most üldözte is a menekülőket s kurucaink eközben is „sok kárt szenvedtek" (Márki). A császáriak állítása szerint nem kevesebb, mint 6000 kuruc esett el. Elhisszük, hogy ezek talán nem mind a harctéren estek el, hanem közülük sok csak elszéledt, mégis túl nagynak kell tartanunk azt a „hazafias" jóakaratot, mely csak 400 kuruc halottról akar tudni. Ez a szám túlságosan különbözik a császáriak becslésétől, semhogy igazságként fogadhatnánk el.

Történetírásunk bizonyára Károlyinak Bercsényihez intézett november 12-i levelére alapítja ezt az állítását. Itt ugyanis a kuruc tábornok azt írja, hogy ő nem látott a harctéren négyszáznál több holttestet. Az ember az esetet ilyenkor a maga veszteségét kicsinyítő szemüvegen át szokta nézni, a kurucok – mint láttuk – még inkább, Károlyinak pedig, akinek serege felelősséggel tartozott a veszteségért, különösen oka volt arra, hogy minél kevesebb halottat lásson.

De még ha Károlyinak nem is állott volna érdekében, hogy minél kevesebbet lásson s ő valóban nem is látott volna 400-nál több kuruc holttestet, amiatt a valóságban igazán lehetett akár 3000 is. Hiszen ő részt se vett az ütközetben. Nem valószínű, hogy utána is valami sokat és valami nyugodtan sétálgatott volna ott, s hogy valami nagyon vigyázott volna rá, hogy minden holttestet meglásson. Akiket pedig üldözés közben lőttek vagy vágtak le, azok holttestét semmiképpen se láthatta a harctéren.

A sok halotton kívül otthagytak aztán a kurucok 28 ágyút, eldobáltak 60 zászlót (!), elveszett több mozsaruk és sok társzekerük. Még nagyobb veszteség volt azonban az, hogy Rákóczi Zsibó miatt elvesztette egész Erdélyt is, mert hívei utána Herbeville és Rabutin elől Moldvába voltak kénytelenek menekülni. Magát Rákóczit a kudarc úgy lehangolta, hogy utá-

na jódarabig szinte fásult volt. Erdélyi híveinek hangulatát pedig láthatjuk gróf Pekry Lőrincnek december 13-i – moldvai bujdosásából írt – leveléből, melyet Bercsényinek írt:

„Nem kétlem, hallotta kegyelmed az mi romlásunkat. Igazán megemlegetheti az mi hazánk az Forgách és Orosz Pál commandóját." (Kár minden bűnt Forgáchra fogni, aki oly vitézül harcolt Zsibónál, hogy az egy órás ütközet alatt két lovat lőttek ki alóla.) „Elveszté egyszer a Dunán túl való földet; de bezzeg elveszte minket." (Se a Dunántúlt, se Erdélyt nem Forgách vesztette el, hanem a kuruc vezérek, a tisztek és a legénység közösen.) „Addig biztatá az fejedelmet, mennyi had és micsoda van Erdélyben" (láttuk, hogy volt is, de az igaz, hogy ez a sok had nem volt éppen „micsodás"), „hogy valóban az markunkban szakada."

„Engem urunk az székelységgel elcommandérozza Szeben felé." (Láttuk már, hogy Rákóczi nem bízott az erdélyiekben. Tőlük még kevesebbet várt, mint a magyarországiaktól, azért őket nem is vetette bele a harcba. Látva a magyarországiak „hősiességét", bajosan hihetjük, hogy az erdélyiek náluk különbek lettek volna s ez őket nagyon bántotta volna.)

„Én ötödnapján tudtam meg, hogy a sáncnál vesztettünk; szerencsére mégis az muníciókat Fehérvárról Dévában hirtelen szállítám. Az egész erősségekben (Szamosújvár, Bethlen, Beszterce, Görgény, Déva, Gyalu) egy szem búza provisiót Forgách uram nem tett volt." (Erre még a kálvinizmusa miatt szükségképpen az erdélyiekhez húzó Thaly is megjegyzi: „nem is az ő dolga vala ez, hanem az erdélyi kormánytanácsé és gróf Teleki főhadbiztosé", s láttuk, hogy Forgách eléggé haragudott is az erdélyiekre önzésükért és hanyagságukért.) „Mert egész itt bent való létét itallal, tánccal, garázdálkodással tölté." (Ilyet például a labanc Pálffyra senki se foghatott volna rá, Ebergényire még kevésbé, ellenben, mivel Forgáchról van szó, itt még Thaly is azt jegyzi meg, hogy „ebben volt valami igaz!")

„Az mint az szoros és felbódult idő engedte: Dévát és Görgént muniáltam porral" (puskaporral) „és gabonával, de látván az mellettem való had, hogy Orosz Pál is elszaladt" (ezt a Szebenből kitört Rabutin, Szappanos Mihályt Porumbákon ugyanő és a fogarasiak, végre Kálnoki Péter brassói zárlatát Wallenstein cs. ezredes verte szét, tehát éppen nemcsak Zsibónál voltak tehetetlenek a kurucok), „sehol semmi had nem lévén, csak velem az a nyomorult székelység" (látjuk, hogy kuruc szempontból a székelységet is milyen kevésre becsüli Pekry): „egy éjjel mind elszöktenek" (most már értjük, miért becsüli őket olyan kevésre!), „ki-ki háza népéről kívánván gondot viselni. Az feleségem is elrekedvén az magyarországi úttól csak béfogott Moldovában oly véggel, hogy innen Magyarországba vergődjék. Utolértem. Az uraknak, főrendeknek az javát elhoztam magammal, kiket sok biztatással csaltam be" (ti. Moldvába; ez is mutatja, mennyire nem szívesen tartottak ki Rákóczi mellett), „ígérvén az urunk (Rákóczi) kegyelmességét."

„Az egy júdás Száva (báró Száva Mihály zarándi főispán) lett labanccá. Én, hacsak egyedül maradok is, de soha német grátiájára nem megyek, hanem ha universaliter megbékéllenek." (Pedig látni fogjuk, mily nehezen, valóban csak kényszerből lett ez a Pekry Rákóczi hívévé. De mikor mégis azzá lett, legalább ki is tartott mellette. Egyébként ez könnyű is volt neki, mert a felkelés szomorú végét nem érte meg.) „De, ha jobban nem fogjuk, soha mi országot nem veszünk: mert nem azt kellene nézni: ez ilyen úr, az amolyan úr, hanem az igaz és hasznos szolga. De az átkozott ratio status és personarum respectus (a protekció-rendszer) elveszt bennünket."

„Hallani most Erdélyben eleget, ora omnium sunt aperta (mindenki tele szájjal hirdeti): egy sereg sertésre jobban kellett volna gondot viselni, mint Erdélyre viseltek gondot a nagyhírű generálisok! Ez az Orosz Pál is order ellen (a kapott parancs ellenére) kiszalada; valahol elment: egy kastély, egy udvarház nem maradott, mind felverette s méneseket, csordákat, elhajtottak. Jól találta volt az nevét Rabutin: »Ille Orosz Pál est praedo; si fiet pa statim suspendetur: ez az Orosz Pál rabló; mihelyt béke lesz, azonnal fel kell kötni.«"

Pekry Lőrinc e panaszaihoz és bírálatához csak azt kell hozzátennünk, hogy Forgáchnak még lesújtóbb véleménye volt Pekryről, mint Pekrynek róla. De nemcsak Forgáchnak, hanem a „hazafias" történetíró Thaly Kálmánnak is!

Befejezésül csak azt említem még meg (mert szintén igen jellemző az emberekre és a viszonyokra), hogy Károlyi, akit Rákóczi a zsibói vereség után az ügyek intézésével megbízott, a zsibói szégyent így adta tudtára kiáltványában az erdélyieknek, akiktől természetesen most újabb áldozatokat kívánt:

„Tegnapi napon a német nemzet (nem a német nemzet, hanem a törvényes és megkoronázott magyar király) Zsibóhoz szállván a nagy felfuvalkodással mindjárt nyolc órakor reggel" (Miért nem voltak a kurucok ilyen „felfuvalkodottak"? Igazán meg lett volna az okuk rá, hiszen kétannyian voltak, mint a németek s még erődítmények is rendelkezésükre álltak. Egyébként pedig a „felfuvalkodott" németek nem mindjárt reggel nyolc órakor, hanem csak délután fél háromkor, tehát csak estefelé (mert hiszen ősszel volt) kezdték meg a támadást) „ostromhoz fogván" (tehát Károlyi is úgy ír, mintha a magyarok egyenesen várban lettek volna) „egész délután három és négy óráig keményen víván, a mieink is dicséretesen tartván magukat" (tehát azért kellett az „ostromot" már reggel nyolc órakor elkezdeni a németekkel, hogy „az egész délután három-négy óráig" tartó „kemény vívásuk" valóban „keménynek" és „vívásnak" lássék. Mivel azonban az egész csak félháromkor kezdődött, valójában csak félmásfél óráig tartott ez a „kemény vívás"): „nagy sokára találkozott olyan, aki az első sáncban meg nem állhatván tovább, az ellenség előtt kinyomakodott és az erdőt vette nyakába (azaz: illa berek, nádak, erek!)."

„A többi pedig az öregbik sáncban dicséretesen egész estig benn maradván estvének idején csak kis kárral csoportosan mellém jöttek." (Igazán nem volt dicsőség „estig" kitartani abban a sáncban, melyben csak este támadta meg őket az ellenség. Novemberben ugyanis már négy órakor „este" van. A jó Károlyi azonban reggel kezdeti meg a valójában fél háromkor kezdődő támadást, hogy aztán dicsőséggel állapíthassa meg, hogy egész estig kitartottak.) Az egész kézitusa alig tartott egy órát, állapítja meg Asztalos is (190. o.).

„Hanem akik az erdőre nyomakodtak, azok ki egyik felé, ki más felé szaladván, mindenütt különb-különbféle hazug és hamis híreket hirdetnek, hogy annyival alkalmatosabban hazájukba szökhessenek, oszolhassanak. Minthogy pedig Isten ő szent fölsége ezen alkalmatossággal Schlick generált, Tramp nevű gyaloggenerált három vicecolonellussal (alezredessel) és 1200 némettel bizonyosan elvesztette, igen felest (túl sokat) sebek által megerőtlenített, kik már másként is éhség és nyughatatlanság által jobban elsenyvedtek mind személyükben s lovaikban, mind szekereikben" (látjuk, hogy Károlyi is mennyire megerősíti, hogy kimerült, fáradt sereg volt az, mely őket ily csúfosan szétverte): „remélhetjük, Isten a többit is nemzetünk vigasztalására itten veszti". (Thaly Kálmán: A Bercsényi-család, III., 471. o.)

Megjegyezzük, hogy a császáriak összes vesztesége a sebesültekkel együtt még a természetesen inkább nagyító, mint kisebbítő magyar történetírás szerint is mindössze 400 ember volt, Schlick „generál" elvesztéről pedig természetesen szó sem volt, hiába írja róla a jó Károlyi, hogy „bizonyosan" elvesztette a jóságos Isten „ő szent fölsége".

Egyébként, hogy a császári seregben főtisztek is sűrűn estek el, míg a kuruc seregben alig, az megint bizonyára csak a császári főtiszteknek válik becsületükre és a kuruc vezéreknek szégyenükre. Ez utóbbiak közül ugyan a felkelés második felében egész sereg tábornok és ezredes esett áldozatul a pestisnek, de annál kevesebb halt hősi halált az ellenség fegyverétől. Ilyenről hamarjában én egyetlen egyről se tudok.

5. Trencsén, 1708. augusztus 3.

Rákóczi ennyi csalódás után belátta, hogy neki sokkal okosabb a császári sereggel egyáltalában meg se ütközni, mert ha még Pudmericnél s még a zsibói sáncokban se tudott győzni, mikor várhatott akkor egyáltalában győzelmet? Ezért új terveket főzött ki, melyben a belső

hadművelet külpolitikai tervekkel volt kapcsolatban. Mivel Miksa, a trónjavesztett bajor választó, akit oly hosszú időn át tartott meg magyar trónjelöltjének, végleg elutasította a felkínált magyar koronát (melyet azért utasított vissza, mert természetesen elsősorban neki magának kellett volna megszereznie), a nagykatolikus Rákóczi végül már arra is hajlandó lett, hogy Szent István koronáját protestáns ember fejére tegye s a porosz király fiának ajánlotta fel. Mivel az akkori Magyarországot csak az akkor még osztrák kézen levő Szilézia választotta el Poroszországtól, Sziléziában pedig sok volt a protestáns s ezek természetesen inkább kívánták uruknak a protestáns Hohenzollerneket, mint a katolikus Habsburgokat, a katolikus Rákóczi azt határozta, hogy betör Sziléziába, fellázítja és csatlakozásra szólítja fel az ottani protestánsokat, a porosz trónörökös csapataival egyesülve élükre áll s a Hohenzollernek ezzel egy csapásra nemcsak Sziléziát szerzik meg (melyet később Mária Teréziától valóban meg is szereztek), hanem még Magyarországot is.

Hogy ezzel nemcsak a sziléziai katolicizmusnak árt, hanem a maga hazájában is befellegzik vele a maga vallásának, a katolicizmusnak, az – úgy látszik – Rákóczit nem aggasztotta annyira, hogy tervéről miatta lemondott volna. Neki valóban előbbre való volt a haza, mint az Egyház, valójában azonban önmaga és a fejedelemsége volt mindennél előbbrevaló. Természetesen azért elégedett meg a maga számára csupán az erdélyi fejedelemséggel, mert be kellett látni, hogy Magyar- és Erdélyország trónja együttes megszerzésére egymagában nincs elég ereje. Hogy az édes hazára mennyire káros volt, hogy Erdély továbbra is tőle különálló ország legyen, az Rákóczit szintén nem aggasztotta. (A Habsburgok milyen nagy ellenünk elkövetett bűnének tartjuk például, hogy a török kiűzésével tőlük visszafoglalt Erdélyt nem csatolták azonnal vissza az anyaországhoz. Pedig ennek egyedül a mi sorozatos felkeléseink voltak az oka. Ezek miatt ők nem óhajthatták azt, hogy Magyarország minél erősebb legyen, mert senki se okoz magának készakarva bajt. Rákóczi azonban csakis a maga fejedelemsége miatt akart külön Erdélyt.)

Jellemző azonban a Habsburgok nagy tekintélyére, hogy a porosz király Rákóczi tervét csak úgy merte elfogadni, hogy a fia hivatalosan apja tudta nélkül, sőt ellenére csatlakozik majd Rákóczihoz és azok a porosz csapatok, melyek majd ebben segítik s ide jönnek majd Rákóczi mellett harcolni, a porosz király tudta és engedélye nélkül szöknek majd át Rákóczihoz.

Az 1708. év folyamán Rákóczi mindent erre a kártyára tett fel. Nagy gonddal gyűjtötte, gyakorlatoztatta, szerelte fel és látta el új ruhával seregét, hogy majd, ha üt a döntő óra, csakugyan minden úgy sikerüljön, mint kitervelte. Ezért egyelőre került minden más hadi tevékenységet, hogy seregét ne gyengítse addig, míg a tél folyamán Sziléziába nem tör. Nyárra ezt még nem tervezhette, mert ilyenkor katonái jó része távol volt, mert hazament aratni, takarulni.

Nyáron az aratás jobb kereset volt, mint a katonáskodás, azért a kurucok inkább ezt választották. A tél azonban mezőgazdaságilag holt évad volt, akkor csak zsákmányolással lehetett keresni. A hadi zsákmány megszerzése (no meg természetesen a haza szolgálata) ekkor került tehát a legkevesebb áldozatba. Azok, akik azelőtt a végvárakban szolgáltak vagy már a Wesselényi-összeesküvés óta állandóan felkelők voltak s így elszoktak már a földművelő munkától, természetesen nyáron is katonák voltak.

Rákóczinak e tervét természetesen – már csak a porosz király túlságos óvatossága miatt is – titokban kellett tartania s ezért még a kuruc tisztek se tudták, mit tervez a fejedelem. A kuruc sereg azonban – sajnos – nem volt olyan fegyelmezett és engedelmes szerszám, amellyel gazdája azt tehetett, amit akart, még akkor is, ha a célt eltitkolta előtte. Mikor tehát katonái látták, hogy Rákóczi a császáriakkal az ütközeteket kerüli, sőt még váraik ostromlásával se foglalkozik, viszont tétlensége okát nem tudták, mind élesebb hangok hallatszottak tisztjei körében, hogy csak vadászgat. Még azt a hírt is terjesztették és sokan hitték is, hogy tanácsosai között árulók vannak s ezek befolyása az oka a semmittevésnek. Ezért, hogy em-

bereit megnyugtassa, a haditanácsban végül tudtukra adta alvezéreinek, hogy mit tervez Szilézíában és a poroszokkal, de embereit megnyugtatnia még ezzel se sikerült.

Ezért, hogy a lélekölő tétlenség megszűnjön s legalább valamit mégis csináljon, elhatározta, hogy beveszi Lipótvárt, mert tudta, hogy az őrség élelmiszere újra fogyóban van s így nagyobb ostromra már nem is nagyon lesz szükség. Közben azt is megtudta, hogy Trencsén várának őrsége is a végét járja már s Viard császári tábornok éppen most készül neki élelmiszert bevinni. Ismét alvezérei ösztökélésére megváltoztatta hát tervét s elhatározta, hogy Lipótvár helyett mégis inkább Trencsént veszi be, még mielőtt Viard a védőknek az élelmiszert be tudja juttatni. Ez utóbbi terv azért is alkalmasabbnak látszott, mert így Szilézíához is közelebb lesz serege, mintha lekanyarodik vele Lipótvárhoz, mely Trencsénnél jóval délebbre, már a Kisalföld közelében fekszik.

Elküldte hát Ocskayit és Pekryt Viard feltartóztatására, maga pedig seregével Trencsén felé indult. Viard azonban Strasznicánál megverte Ocskayt és Pekryt; arra a hírre pedig, hogy Rákóczi körülzárja Trencsént, maga Heister is felkerekedett seregével a Csallóközből. Útközben, a környéken táborozó erős kuruc seregek nagy szégyenére, minden akadály nélkül egyesült Viard seregével s gyors, erőltetett menetekben egyszer csak ott-termett Trencsénnél Rákóczi látóhatárában.

Jellemző történetíróink minden erővel való hazafiaskodására, hogy még a legújabb és így legtárgyilagosabb Asztalos is ezt írja: „Heister rosszul volt értesülve Rákóczi seregének helyzetéről s főleg ennek köszönhette, hogy harmadikán hajnalban egyszer csak felbukkant Rákóczi serege mögött, szétverve annak gyenge elővédjét. A zavar a kuruc táborban teljes volt". Érdekes, hogy nem Rákóczi, hanem Heister van rosszul értesülve; az ő baja, hogy „egyszer csak felbukkant Rákóczi serege mögött", de azért mégis Rákóczi elővédje gyenge, azt verik szét, s nem Heister, hanem Rákóczi seregében „teljes a zavar". Igazán furcsa és különös egy beállítás!

Még jobban csodálkoznunk kell, mikor azt is megtudjuk, hogy még Asztalos szerint is Trencsénnél Heisternek nem is volt gyalogsága, de lovassága is mindössze csak 7500 főre rúgott, míg Rákóczinak fele részben lovasokból, felerészben gyalogosokból álló serege 15.000 főnyi volt s emellett Rákóczinak 14 ágyúja is volt.

Ugyancsak Asztalos hangsúlyozza (de persze mindent Markó Árpád nyomán), hogy „Rákóczi csapatai frissen voltak felszerelve, kiöltöztetve". „A háború kezdete óta nem volt még ilyen szép seregem" – írja róla Rákóczi. Ez a szép sereg hosszú hónapokon át való tétlenség és lassú menetelések után érkezett Trencsén alá, hiszen semmi oka sem volt a lázas sietésre.

Rákóczi katonái már előtte való este tíz órakor befejezték megtelepedésüket, mire tehát Heister hada napok óta erőltetett menetelést folytatott, az ütközetet megelőző egész éjszakán át is nyeregben ült, tehát törődötten, kimerülten érkezett meg („bukkant fel") a csata színhelyén. (Asztalos, 331. o.) Igazán csodálatos tehát, hogy mégis a kuruc tábor volt az, ahol „teljes" volt a zavar, mikor Heister egyszer csak felbukkant mögötte, nem pedig Heisternek Rákóczi seregének helyzetéről állítólag rosszul értesült seregében tört ki ez a „teljes zavar".

Nem győz az ember bámulni, hogy Rákóczinak még ilyen szerencsés erőviszonyok között se jutott eszébe, hogy esetleg talán ő legyen a kezdeményező fél és ő támadja meg az egyébként is „rosszul értesült" ellenséget. Ellenben a kuruc seregben éppen azért volt „teljes a zavar", mert „senki sem tudta elképzelni, hogy Heister támadása a tábor milyen része ellen fog irányulni". Sajátságos, hogy az senkinek se jutott eszébe, hogy a borzalmas problémát esetleg úgy is meg lehetne oldani, hogy megelőzik Heistert s ők támadnak.

„Rákócziék zavarukban ahelyett, hogy megakadályozták volna, hogy Heister serege a Vág folyó és a hegyek alkotta keskeny szorosból kibontakozzék, amit könnyen el lehetett volna érni, egy ma érthetetlen és bonyolult hadrenddel a hegy lejtőjén álltak fel... arccal északnak fordulva. A kurucoknak ez a szerencsétlen felállása már maga felért egy fél csata-

vesztéssel." (Asztalos, 331. o.) Úgy megrémültek tehát a „rossz értesülései" miatt véletlenül melléjük került Heister kisszámú seregétől, melynek nemcsak tüzérsége, hanem még gyalogsága se volt, hogy rémületükben azt se tudták, mit csináljanak.

Sajátságos, hogy a magyar a földkerekség legértelmesebbje (azok a leventék és leventevezetők, akiket az oroszok elől Németországba hurcoltak, még a protestáns északnémet lakosságot is sokkal alacsonyabb értelmi színvonalúnak találták, mint a magyar parasztot). Ami pedig a bátorságot és vitézséget illeti, különösen felülmúl minden más népet (legalábbis nálunk ez köztudomású). A kuruc pedig még a magyarnak is a legjavából került ki, s különösen híres a vitézségéről, sőt vakmerőségéről. Ellenben a sváboknak szintén köztudomásúlag még a fejük lágya is csak 20 éves korukban nő be. Az osztrák-német értékben állítólag nem is hasonlítható a protestáns poroszhoz. Lipótnak és minisztereinek középszerűsége és tehetetlensége épp oly köztudomású, s ha hadvezérei Lipótnak – szerencséjére – voltak is nagyok, kétségtelen, hogy Heister nem e nagyok közül való volt. A német félénksége is annyira köztudomású, hogy a magyar a hasmenést egyszerűen „német betegségnek" nevezi. Semmiképpen se értem tehát, hogy lehet, hogy az a 15.000 újruhás, jól felszerelt és pihent kuruc mégis annyira megijedt attól a kimerülve s egyébként is „rosszul értesült", közelébe érkező 5000 nyomorult osztráktól és a köztük lévő néhány gyászmagyar labanctól, hogy nemcsak támadni nem mert, hanem az osztrák támadást is oly rettegéssel várta, hogy ijedtében még azt a kis józan eszét is elvesztette, ami egyébként lett volna neki.

Mivel bőséggel láttuk már, hogy Trencsénnél nem kivétellel van dolgunk, annak a nálunk annyira elterjedt és annyira általánosan hitt magyar sérelem alaptalanságával is tisztában lehetünk, hogy a mi tehetségeinket a közös hadseregben az osztrák rosszakarat és irigység mindig oly sértően mellőzte; hogy az annyira kiváló magyar katonából a közös hadseregben tábornok csak a legritkább esetben lehetett, fővezér azonban soha. Mivel semmi okunk sincs annak feltevésére, hogy éppen csak Rákóczi, Bercsényi és a kuruc tábornokok voltak annyira katonai antitalentumok, be kell látnunk, hogy a hadvezetéshez ennyire nem értő, minden bátor kezdeményezésnek annyira híjával levő vagy átcsapva az ellenkező végletbe: olyan meggondolatlanul könnyelmű, esztelenül vakmerő tisztekre, mint amilyenek a kuruc hadvezérek (és a mohácsi csata résztvevői is) voltak, nem bízhatták rá a monarchia hadseregét. A mohácsi vész, a kuruc csaták és 48 tanulságai után azt, hogy magyarokból alig került ki a Habsburgok egész 400 éves magyar történelme folyamán nagy hadvezér, nem tulajdoníthatjuk egyszerűen csak osztrák vagy Habsburg rosszakaratnak vagy ellenszenvnek.

Maguk a Habsburgok e tekintetben, ha akarták volna, se követhették volna esetleges magyar rokonszenvüket, mert ők is kötve voltak, s azt a sereget, melyet német pénzből állítottak ki a magyarok javára, nem állíthatták magyar vezetés alá, mert ezt a pénzt nekik még akkor is nehéz volt összehozni, ha azok parancsoltak a seregben, akik a pénzt adták hozzá. A kuruc háború tanulságai azonban mutatják, hogy a siker szempontjából se lett volna kívánatos a hadseregben ez a magyarpártolás. Hiszen láttuk, hogy még Zrínyiben, a költőben is csalódnia kellett a bécsi haditanácsnak, mert mikor működési körhöz juttatták, közel se váltotta be a hozzá fűzött reményeket (de Montecuccoli beváltotta).

Aztán Hitler is milyen kevés hasznát látta a mi orosz harctérre való kényszerítésünknek. Pedig hogy ottani tehetetlenségünknek nemcsak ez a kényszerítettség volt az oka, hanem a tehetetlenség és a balkezesség is, azt azok elbeszélései és megbotránkozása ugyancsak bizonyítja, kik ezekben a harcokban szemtanúk voltak. A német-ellenszenv annál kevésbé lehetett oka a tökéletes sikertelenségnek, mert hiszen ilyen ellenszenvről, különösen a tisztek körében, sajnos, ez időben nem nagyon beszélhetünk. Mikor a németség vezére Hitler volt, nálunk nagy német-rokonszenv volt.

Lehet, hogy ennek a magasabbrendű hadvezetésben való járatlanságunknak az is oka, hogy történelmünk utolsó 400 éve óta már nem voltunk önálló és önrendelkező nemzet, s így nem volt alkalmunk hadjárat önálló vezetésére, de tény, hogy ez a járatlanság valóság. Aki

közöttünk mégis rendelkezett hadvezéri tehetséggel, az kapott is teret az érvényesülésre. Például mindkét Pálffy (a győri hős is és Rákóczi ellenfele a labanc is), Hadik pedig élete végén egyenesen a bécsi haditanács elnöke és az egész török háború fővezére lett, bár ekkor már öregsége és betegsége miatt (minden pillanatban várható volt, hogy szélütést kap, s mi lett volna a sereggel, ha ez valóban megtörténik?) II. József kénytelen volt e felelősséges tiszte alól felmenteni.

A magyarok kizárólag lovasok voltak s ezért híresebb tábornokaink is csak portyázó vezérek voltak. Ebben kitűntek ugyan vakmerőségükkel és leleményességükkel, úgyszintén villámgyorsaságukkal, de csak felderítésre s az ellenség utánpótlásának megzavarására lehetett őket használni. E téren igen sokszor igen jó szolgálatokat is tettek, de ezzel a háború eldöntésére nem lehettek befolyással.

Sajnos, hamarosan kisült, hogy nagyon is megokolt volt a kurucok rémülete Trencsénnél Heister serege felbukkanására, mert minden felsorolt kuruc előny ellenére „a győzelem mégis meglepő könnyen a császáriaké lett" (Asztalos). „Heisternek sikerült minden nehézség nélkül kibontakoznia a szorulatból." „A kuruc fegyverek lőtávolán kívül, a kuruc állással párhuzamosan, valósággal végigsétált veszteség nélkül az egész kuruc arcvonal előtt." E művelete közben a kurucok rémülete miatt senki se akadályozta.

Heister serege, mint láttuk, tisztán lovasságból állt, a terep viszont olyan lejtős, patakos, bozótos volt, hogy egyáltalában nem volt alkalmas lovastámadásra (ez is milyen szerencséje volt a kurucoknak!). Heisternek ezenkívül egyetlen ágyúja se volt, enélkül pedig még kedvező terepen is szinte lehetetlen volt megütköznie egy háromszor akkora s minden fegyvernemmel rendelkező hadsereggel. Ezért Heister elhatározta, hogy elkerüli az ütközetet, Trencsén vára alá vonul s a vár ágyúinak védelme alatt kipihenteti fáradt seregét.

Ez elhatározásának megfelelően megkezdte tehát az elvonulást s hátat fordított a kuruc seregnek. E pillanat rendkívül kedvező volt a kuruc támadásra. Rákóczi ezt észre is vette, de az önbizalom hiánya s amiatt a túl nagy tekintély miatt, melyben a kurucok előtt a császári sereg harci értéke állt, mert is támadni, meg nem is. Legjobban ugyanis annak örült volna, ha az összetalálkozást összecsapás nélkül megúszhatja. Kiadta a parancsot Pekrynek, hogy lovasaival támadjon, de az már elkerülte figyelmét, hogy a két sereget egymástól elválasztó mocsaras jellegű patak igen nagy akadálya a lovastámadásnak. Még nagyobb baj volt, hogy a habozás miatt csak Pekry csapatainak adott a támadásra parancsot, de sem a többi lovascsapatnak, sem a gyalogságnak nem, mert erre a nagy dologra mindjárt az elején nem merte elhatározni magát. Akart is tehát támadni, meg nem is, pedig az ilyen fél tettek sehol se szoktak beválni, háborúban pedig különösen nem.

Mikor Pekry a parancsnak megfelelően megindította huszárait, Ebeczky figyelmeztette, milyen veszélyes a terep. Pekry erre úgy megijedt, hogy tanácstalanná vált s huszárait mindjárt vissza is rendelte. Rögtön észrevette azonban ezt a Heister serege egy része fölött parancsnokló Pálffy, a tehetséges magyar hadvezér, s engedélyt kért Heistertől, hogy felhasználhassa a kedvező alkalmat s a kurucokat – a már megtörtént ellenkező intézkedés ellenére – mégis megtámadhassa. Heister is volt olyan okos és vállalkozó kedvű, hogy helyeselte az okos kezdeményezést és az engedélyt a támadásra megadta.

Ekkor azonban Pálffy nem úgy támadott, mint Rákóczi vagy Pekry, hogy támadok is, meg nem is, hanem olyan fergeteges erővel, melynek nem számít semmiféle akadály s így a kedvezőtlen terep nehézségeit is legyőzi. Lovasai a nagy lendülettől rögtön a tétovázó kurucok hátába kerültek, aztán pedig oldalba kapták az egész kuruc arcvonalat.

Ezek most nem szaladtak meg olyan hamar és csúfosan, mint máskor szoktak, hanem védekeztek. A reggeli órákban kezdődött a csata s a kurucok még tíz-tizenegy óra körül is tartották magukat. (Azonban legderekabban ekkor se a magyar, hanem a francia gyalogság tartotta magát.) „A déli órákban azonban a harc már egyoldalú mészárlássá fajult s a kuruc sereg pánikszerűen menekült" (Asztalos). A kurucok ekkor már középen is eldobták a zászló-

kat (a támadás a jobb szárny ellen kezdődött) s hamarosan még ágyúik is az ellenség kezébe kerültek.

A balszárny azonban még ekkor is érintetlen volt, s tekintettel a nagy kuruc túlerőre, ez a balszárny egymagában is kitett még annyit, mint az egész császári sereg. Ezek azonban most már mégis ütközet nélkül megszaladtak. Annyira harc nélkül szaladtak meg, hogy közülük alig esett el vagy került fogságba valaki. Rákóczi természetesen nem a szaladásra adott példát, mert ettől már csak nagy hiúsága és fejedelmi önérzete is visszatartotta volna, hanem még idejében, még a balszárny megszaladása előtt a közép megingásakor, hogy övéi segítségére siessen és bátorságra példát adjon, híres „Pandúr" nevű lova hátán odavágtatott, ahol a halált osztogatták.

Azonban – sajnos – idegalkatával járó túlzott érzelmessége miatt nem azért vágtatott oda, hogy ott vezér legyen, aki az ész hideg fölényével intézkedik, lelkesít és parancsol, rendet teremt és irányít, hanem csak mint egy hazáját szerető katona, aki ész nélkül és csak lelkesedéstől (vagy talán inkább elkeseredéstől) vezetve, vagy talán egyenesen a halált keresve, belevágja magát a küzdelembe, gondolva: lesz, ami lesz. Most hívei nem is tartották vissza, nem akadályozták. Úgy látszik, környezete is most még jobban elvesztette fejét, mint Nagyszombatnál.

De hogy Rákóczit elhatározásában mennyire a kétségbeesés vezette, nem pedig a józan ész (pedig – kivált ha kurucai nem olyanok lettek volna, mint amilyenek voltak – ekkor még egyáltalán nem kellett volna kétségbeesnie), mutatja az, hogy olyan nyaktörő terepen akart rohanni a küzdelembe, hogy lovának egyik árkot vagy szakadékot a másik után kellett átugrania. Bár lova ehhez is kitűnően értett és egymás után két nyaktörő mutatvány is sikerült neki, a harmadikba már – mint ezt lovasa előre is tudhatta volna – felbukott, de olyan nagy hévvel, hogy rögtön ki is múlt, lovasa pedig ottmaradt a földön véres fejjel, de szerencsére nem alatta, hanem mellette s így a ló nem nyomta agyon.

Nem is lett nagyobb baja, s hogy a rohamozók vagy menekülők se taposták fektében agyon, azt négy, hosszú lándzsájával körülötte szabad teret létesítő hű testőrének köszönhette. Előttem egészen érthetetlen módon azonban ez a négy testőr nem volt magyar, hanem illír. (Markó Árpád: A trencséni csata, Hadtörténeti Közlemények, III-IV., 166. o.). Hogy a Habsburgok testőrei Bécsben nem voltak magyarok (bár Mária Teréziának voltak magyar testőrei is), azt értem (ezt is csak én értem, de a magyar „hazafiak" semmiképpen se akarják megérteni), de hogy miért voltak még Rákóczi testőrei is illírek, azt semmiképpen se értem.

Talán csak nem azért, mert megbízhatóbbak voltak s jobban rájuk merte magát bízni s hívebben szolgálták, mint a magyarok, sőt még a magyaroknak is dísze, a kurucok? Vagy talán csak nem azért, mert Rákóczi nagyon jól tudta, hogy az ő kurucai éppen nem a magyarok javából kerültek ki, hanem a dologtalanok és felforgatók közül, és mert nem nagyon bízott olyan magyarok hűségében, akik a koronás királyuk iránti hűséget már megszegték? Csak nem azért kellettek neki inkább illírek, mert a becsületes magyarok, akikben megbízhatott volna, nem az ő pártján voltak?

Az „árkon-bokron keresztül valami megmagyarázhatatlan félelemtől hajtott" (Márki, II., 596. o.) kuruc lovasságnak még csak a fejedelem szerencsétlensége volt hátra. Nem azt beszélték, hogy megsebesült, hanem hogy meghalt, ebből pedig nem azt a következtetést vonták le, hogy bosszuljuk meg tehát, hanem hogy most már mindennek vége, tehát annál jobban szaladjunk. A fejedelem halálának hírét „hangos lármával terjesztették" (Tsétsi krónikája). Akkora lett a fejetlenség, hogy a fejedelem környezete, mikor végre a szerdahelyi kastélyban menekülés közben megállapodott, még arról is megfeledkezett, hogy a falut az ellenség ellenében biztosítsa. Csak Bottyán állított fel később őröket, mikor a vészhírre odasietett.

Csúfos, szégyenletes vereség volt ez a trencséni, melyben egy mindössze 5000 főnyi s csupán lovasokból álló s ágyúk nélküli sereg vert tönkre egy 16.000 főből álló, ágyúkkal is

ellátott, jól felszerelt, pihent, egyenesen mintának számító kuruc sereget annak ellenére, hogy a győztes kis sereg már fáradtan kezdte az ütközetet és ráadásul még „a terep is rendkívül kedvezőtlen volt" Heisternek tisztán lovasságból álló seregére, mely Rákóczi seregét, mely a turna-bellai magaslaton állt, „úgyszólván megvívhatatlan, de a császáriakra nagyon veszedelmes állásban találta". (Márki: II. Rákóczi Ferenc, II., 593. o.)

A kurucok elvesztettek 44 zászlót (pedig hát legalább ezeket magukkal vihették volna), ágyúikat, 2500-3000 halottat és 400-nál több foglyot, míg a császáriak vesztesége mindössze 160 halott volt. Itt is megint külön szégyen, melyet Markó is észrevesz, hogy „a kurucok veszteségénél feltűnik az elesett tisztek aránylag csekély száma. Az egész seregnél mindössze három kapitány és egy nemesi apród volt ennek a véres csatának áldozata" (Markó, 174. o.). De még e három kapitány között is az egyik az említett illír testőrök mohamedán vallású, tehát nem magyar kapitánya volt, akinek még a nevét se sikerült kikutatnia a történelemnek, annyira idegen volt itt közöttünk.

A többi szégyenletes kuruc ütközet legtöbbjében kuruc közember-halottak se nagyon voltak. Azokban az ütközetekben nem olyan feltűnő tehát, hogy tisztek se estek el, mert ez csak annak bizonyítéka, hogy ők se értek többet, mint a legénység. A trencséni ütközetben azonban a legénység rakásra hullott. Egész különlegesen feltűnő tehát, hogy tiszti halott mégis még ekkor is alig volt. A tisztek tehát még olyan önzetlenül és olyan lelkesen se szolgálták a kuruc ügyet, mint a legénység. Nem tudom ezt mással magyarázni, mint csak azzal, hogy az egész mozgalom erőltetett volt, illetőleg csak a léhák, a dologtalanok, a könnyelműek, a kalandvágyók mozgalma volt s propagandaszólamaikat még azok se hitték, vagy vették komolyan, akik kitalálták és hirdették.

Ha azonban nem a kuruc tábort nézzük, hanem azokat, akik királyuk ügye védelmében velük szemben álltak, valónak találjuk azt a dicséretet, melyről fentebb úgy látszott, mintha félig gúnyból mondtuk volna. Heister seregében nem túl sok lehetett a magyar, mint ahogyan a kuruc táborban nem lehetett túl sok francia vagy más idegen. S mégis, míg a kuruc seregben mindig az idegenek vezettek a hősiességben: a francia gyalogság tűnt ki most is és az illír testőrök és parancsnokuk, addig Heister seregében az egész győzelem a magyar Pálffy eszének és vitézségének volt köszönhető. Ott a magyar volt tehetségesebb, mint a német, s Pálffy mellett még Ebegényinek is nem kis része volt a győzelemben. Továbbá ahogyan a nagyszombati csatában egy gróf Czobor, tehát egy magyar mentette meg Heister életét, a trencséni csatában is egy magyarról s szintén egy grófról, egy Eszterházyról (Ferenc) maradt írva, hogy egész Rákóczi közelébe hatolt előre s már életét veszélyeztette. Bercsényit is majdnem leszúrta egy „német", de érdekes, hogy ez is huszárkapitány volt és Vass Pál volt a neve, azaz nem német volt, hanem magyar labanc, azaz királyának engedelmeskedő, fegyelmezett, a törvény alapján álló, a forradalommal szembenálló, hűséges, eskütartó magyar. Vass Pál a trencséni csatában életét is adta királyáért, mert Bercsényi testőrei uruk védelmében leszúrták. Meg kell hagyni, hogy ez a Vass Pál bátor egy kapitány volt. Olyan, amilyen a kurucok közt nem akadt. Hősi halált is halt, nem úgy, mint a kuruc kapitányok.

Nem a magyar fajban, nem a magyar becsületben, nem is a magyar bátorságban, tehetségben, leleményességben vagy önzetlenségben volt tehát a hiba, mert a magyar mindegyikben kitűnt, még ebben a trencséni csatában is, csakhogy nem a kuruc seregben, nem a forradalom, a lázadás oldalán, hanem a király seregében. Ezt mással semmiképpen se magyarázhatjuk, mint csak azzal, hogy a magyarság java, akár az észtehetséget nézzük, akár a jellemet vagy a magyar jellegzetességet, nem Rákóczi oldalán volt. Ezt egyébként már akkor is megállapították, mikor Pálffy és Forgách levelét hasonlítottuk össze. Pedig kiemeltük, hogy Forgách nem tartozott az utolsó kurucok közé. De hisz mindez a mi számunkra már nem is újság, hiszen már régóta mást se teszünk, mint ezt bizonyítjuk az adatok tömkelegével.

A kuruc sereg minden veresége után felbomlott. (Sőt felbomlott még a győztes csaták, illetőleg – mert ilyenek alig voltak – csatározások után is. Ez utóbbi esetben azért oszlott el,

hogy a zsákmányát hazavigye.) De annyira és oly véglegesen, mint a trencséni csata után, sosem bomlott még fel. Teleki Mihály tábornok, mint szomorú valóságot jegyezte fel naplójában, hogy a menekülő Rákóczi körül a gimesi erdőben (Nyitrától északra van) akárki láthatta, hogy a nemes ifjak századában „némely nemes úrfi miként dugta el a párducbőrét, gémtollát, hogy kurucnak ne nézzék" (Márki, II., 559. o.), sőt Sréter János brigadéros, Rákóczi főtisztjeinek éppen nem a leggyávábbika is, mikor augusztus 5-én Besztercebányán eljutott hozzá a vereség híre, ijedtében Murány várába menekült. (Markó, 181-183. o.)

Nyitra vára is még abban a hónapban megadta magát a császáriaknak, mégpedig már egynapi bombázás után, mert Szabó Mátyás, a kuruc alparancsnok, az őrséggel, mely vele tartott, rákényszerítette a megadásra Révay Gáspárt, a parancsnokot. A fontos bányavárosokat is sorra ürítette ki Bercsényi és ellenállás nélkül engedte át őket az ellenségnek. A szétvert seregből még a hónap végére se tudtak 3000-nél többet összeszedni s nemsokára a két leglegendásabb kuruc főtiszt: Ocskay és Bezerédi a király szolgálatába állt vissza. „Sohasem járt még egy csatavesztés se annyi szerencsétlen következménnyel, mint ez a gyalázatos és szégyenteljes vereség", írja keserűen Rákóczi. „Ez után a szerencsétlen nap után többé már semmi se sikerült."

A jó Thaly Kálmán erővel azt akarja bizonyítani, hogy a nagy kudarcot egyedül Ocskay árulása okozta, mert – mondja – ő már ekkor is hűtlen volt s nem sietett a csata színhelyére, noha hallotta az ágyúszót. Markó Árpád kimutatja, hogy Ocskay ekkor még nem volt áruló és hogy a csata befejezése előtt a legjobb akarattal se érkezhetett volna a helyszínre. De egyébként is, mi címen lehetett tőle azt várni, hogy néhány ezer emberével megverje azt a sereget, amely Rákóczit és Bercsényit együtt is tönkre tudta verni az egész kuruc sereggel együtt?

Hiszen láttuk, hogy Rákóczi és Bercsényi együtt se merték megtámadni a németet még akkor se, mikor nyugodtan ott masírozgatott előttük és mikor seregeinek még semmi okuk se volt rémületre, mint Ocskay seregének a trencséni vereség után már volt. Károlyi se merte Zsibónál hátba támadni a németet még akkor se, mikor elölről Rákóczi serege már lekötötte az erejét. Hogy lehet tehát tárgyilagosan azt kívánni, hogy Ocskay a Károlyiénál sokkal kisebb erejével külön azért keresse fel a már diadalmas Heistert, hogy megütközhessen vele?

Azt se mondhatjuk, hogy Rákóczi lovának szerencsétlen felbukása, tehát a véletlen volt az oka az összeütközés rossz végének, mert Rákóczit Markó szerint pánikszerűen menekülő emberei sodorták volna magukkal, ha nem bukott volna fel lovával. Nem a vezér könnyű megsebesülése, hanem még halála se okozhat vereséget egymagában egy jószellemű hadsereg számára, mint a lützeni csata bizonyítja, ahol elesett Gusztáv Adolf, aki egy kissé nagyobb veszteséget jelentett serege számára, mint Rákóczi esetleges eleste a kuruc seregekre, mégis rögtön átvette helyette a parancsnokságot az alvezér, Weimári Bernát s a királyuk haláláért bosszút lihegő katonákat királyuk holtteste felett is győzelemre vezette.

Rákóczi mellett is ott volt a helyettese, „nagy Bercsényi Miklós". De Trencsénnél – mint Markó is mondja – az volt a baj, hogy Bercsényi csak a népdalban volt „nagy", de ő nem volt Weimari Bernát (pedig az utóbbit a német népdal nem is mondja nagynak). Bercsényinek bizony olyasmi, amit Weimari Bernát megcsinált, még csak eszébe se jutott.

„Bercsényi ebben a csatában különösebb szerepet nem játszott", jegyzi meg Markó. Majd pedig azt hangsúlyozza, hogy „a csata további folyamán forrásaink az ő személyes jelenlétét vagy befolyását a küzdelemre sehol sem említik". Abból tehát, hogy Bercsényi is részt vett a csatában, a „nemzeti ügy" semmi hasznot se húzott. Nem számított, ott volt-e vagy nem. De láttuk, hogy Nagyszombatnál és Pudmericnél se számított.

Bár az ügy ennek se sok hasznát látta, de Rákóczi – jóakaratában – legalább mégis kitörte a lova nyakát. Bercsényi azonban még ennyit se tett; ő még jóakaratot se mutatott. Nincs nyoma, hogy ő is meglátta volna a veszélyt, mint Rákóczi meglátta s legalább ő is megpróbált volna odalovagolni, mint Rákóczi megpróbálta. Egyébként ez volt az a csata, melyre vo-

natkozólag megemlítettük már, hogy Rákóczi azt írta e barátjáról és helyetteséről, hogy „általában ilyen alkalmakkor személyét illetőleg nagy zavarban volt". Ez bizony magyarul azt jelenti, hogy gyáva volt. Bizony kellemetlen egy helyzet is lehetett, mikor valaki látja, hogy tennie kellene valamit, sőt kötelessége lenne tenni, s azt is tudja, hogy ezt mindenki érzi és látja, de mégse tud tenni semmit, mert vagy a tehetség hiányzik hozzá vagy az akarat, a bátorság vagy mindkettő egyszerre.

„Hogy ebben a csatában egy csekély hadmozdulatnak, Pálffy és Pekry néhány száz lovasa csetepatéjának eredményeképpen – írja Markó Árpád (187. o.) – rövid pár óra leforgása alatt az egész kuruc sereg gyászos felbomlása következett be, azt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy az összeütközés óráiban ennek a seregnek már semmi lelkiereje és szívóssága nem volt."

De hát miért nem volt? – kérdezhetjük joggal. Hiszen pihent volt a sereg, el volt látva mindennel, új ruhája volt, a száma többszöröse volt az ellenfelének és helyzete stratégiailag is rendkívül előnyös volt. Sőt maga az ütközet is tisztán csak azért történt meg, mert maga a sereg kívánta. Mint Rákóczi kifejezi magát: csupán csak azért ütközött meg, mert nem volt már képes tovább ellenállni a „sok csahosnak". (Thaly Kálmán: Ocskay László, 325. o.)

Ha egy seregben még mindezek ellenére is hiányzik a lelkierő, sőt – mint Markó másutt (185. o.) mondja – „a harckészség és a szívós ellenállás teljes hiányával" tündököl, azt csak úgy lehet megmagyarázni, hogy egyáltalán és sose voltak meg benne ezek az erények. Ha a kuruc seregben még Trencsénnél se volt „semmi lelkierő és szívósság", az azt jelenti, hogy magából az egész kuruc mozgalomból hiányoztak ezek a tulajdonságok.

Ezt a mozgalmat nem hősök s hazájukért küzdeni és érte mindent feláldozni is hajlandó hazafiak hozták létre, hanem csak összeférhetetlen, elégedetlen, hiú és szerepelni vágyó emberek, akiknek a haza ügye csak a szájukon volt, de nem a szívükben, a népből pedig csak azok csatlakoztak hozzájuk, akikre nézve a harc csak arra volt jó, hogy kenyerüket ne arcuk verítékével, hanem könnyebben keressék.

Erre a következtetésre kell jutnunk, hiszen láttuk, hogy nemcsak Trencsénnél, hanem másutt is és mindig így viselkedett a harcban a kurucság.

Érdekes, hogy a trencséni csata nagyszámú kuruc áldozata majdnem kizárólag a gyalogság soraiból került ki. Bizonyára azért, mert nekik nem lévén lovuk, nem tudtak eléggé gyorsan menekülni. A huszárok, a lovasok (pedig ezek azok, akiket mi azoknak az igazi kuruc vitézeknek elképzelünk), alig szenvedtek veszteséget, mert nekik rendelkezésükre állt a lovuk s mint látjuk ugyancsak fel is használták, de nem a haza, hanem a maguk bőre megmentésére.

Ebben a véres csatában – írja Markó Árpád – az összes forrás szerint a lovasság szenvedte a legkisebb veszteséget. Ez azt bizonyítja, hogy Pekry mezei lovasai valamint az ezek rendetlen futásától megijesztett többi lovasság is komoly küzdelem nélkül fordított hátat az ellenségnek. Ezt beigazolva látjuk forrásainkban, amelyek mind a lovasságot okolják a gyalogság később bekövetkezett katasztrófájáért.

Pálffy is azt írja jelentésében: „Die Massacre über die Talpatschen (a talpasok, a kuruc gyalogság) hat über drei Stunden gedauert", tehát a kézi tusa idejében már csak a gyalogos ezredek voltak a küzdelem színterén s az már nem küzdelem volt, hanem egyszerűen mészárlás, mert ezeket a szegény talpasokat a kuruc lovasság is magára hagyta, meg a tüzérség is, meg a vezérek is.

Az is érdekes, hogy Rákóczi az ütközet után azt jelentette porosz szövetségesének, hogy a gyalogság egy része vereséget szenvedett ugyan (Nemcsak egy része, hanem az egész. Csak annyi igaz, hogy csak egy része esett el. Ami azonban a vereséget illeti, ezt nemcsak az egész gyalogság, hanem az egész lovasság is szenvedte!), de a lovasság sértetlen maradt. (Ez igaz, de nem a vereségtől. Sőt mivel egyenesen küzdelem nélkül futott meg, élete ugyan megmaradt, de annál inkább elveszett a becsülete és a hírneve. Az bizonyult be, hogy ez a „sértetlen" lovasság nem ér egy hajítófát, mert ha sértetlen, akkor se lehet semmire se használni.)

Meg kell azonban hagyni, hogy amilyen rossz hadvezér volt Rákóczi, olyan jó diplomata volt. Ekkora kudarcot ugyanis ennél kedvezőbben és ügyesebben semmiképpen se lehetett volna kifejezni.

Magyar történetkönyveink, melyek az igaz és becsületes magyart kénytelenek a kuruccal azonosítani s így elítélő szót természetesen semmiképpen se mondhatnak rá, mert ez romboló hatással lenne a hazafias nevelésre, azzal magyarázzák a kuruc sereg effajta szégyenletes vereségeit és idő előtti megfutásait, hogy a császári sereg reguláris, hivatásos katonákból állt, megszokta már a tüzet és a halálveszélyt, nem volt újság számára az ágyúszó, alapos katonai kiképzésben is részesült, míg a kuruc sereg nagy részét az úgynevezett „mezei had" alkotta, melynek a harcászatban még nem volt gyakorlata, a „tűzhöz" még nem volt hozzászokva.

Elfogadhatnánk ezt az érvelést, ha a kurucnak is csak olyan közönyös lett volna a harc kimenetele, mint az osztrák katonának, mely zsoldos volt, tehát állítólag csak pénzért szolgált, a köztük levő labanc gyászmagyarok pedig csupán az uralkodóház iránti hízelgésből s e réven való érvényesülésből. Ámde a zsoldosok dresszuráltságát és hosszas hadi gyakorlatát bőségesen ellensúlyoznia kellett volna annak, hogy a kurucok meggyőződésből harcoltak, ők a hazájukért küzdöttek, sőt ők megannyi hősök és jellemnagyságok voltak, amennyiben pedig jobbágyok voltak – legalábbis a mi „hazafias" hírverésünk szerint –, egy végsőkig elkeseredett tömeget alkottak, mely a bécsi lelketlen kormánytól és az éhségtől kiszipolyozva, az idegen zsoldosoktól agyonkínozva-gyötörve azért lett Rákóczi katonája, mert jól tudta, hogy ha életében változás nem történik, el kell pusztulnia; mert addigi életénél még a halál is jobb volt, s mert kiolthatatlan gyűlölet és bosszú vezette azok ellen a német zsoldosok ellen, akik az elmúlt évek folyamán terményét, állatait elhurcolták, kunyhóját felgyújtották, feleségét, lányát a saját szeme láttára megbecstelenítették, amit eddig, mint magános embernek tűrnie kellett, de most, hogy egy hadseregnek, mégpedig a németénél – mert a német erejének java a nyugati harctéren volt lekötve – jóval nagyobb seregnek a tagja, kellően megbosszulhatott.

Az ilyen harcos, aki ráadásul még népe legjavából kerül is ki, s egyébként is már faji adottságból is sokkal bátrabb, vitézebb, jobb idegzetű a németnél, még ha csak „mezei" katona is, bizonyára legalábbis egyenértékű azzal a reguláris, csak zsoldjáért harcoló katonával, aki hozzá van ugyan szokva a harchoz és a golyók sivításához, de semmi magasabb eszmény nem hevíti a harcra, annál kevésbé fűti nemes bosszú az ellenség ellen. A kurucok minden említésre méltóbb ütközete azonban a legvilágosabb cáfolata ennek a mi „hazafias" érvünknek.

Ha pedig a labanc magyarok csakugyan csak a nemzet aljából kerültek volna ki; ha ők csak bécsi talpnyalók lettek volna s csak hitvány egyéni érdekekért harcoltak volna (furcsa dolog hitvány érdeknek nevezni a koronás király iránti hűséget); ha viszont a kurucokban azoknak a szent eszményeknek, melyeket feltételezünk bennük s annak a nemes bosszúnak, melyet megokoltnak tartunk náluk, csak egy kis töredéke is meglett volna, akkor az a sok oktalan, gyáva megfutás teljesen megmagyarázhatatlan volna.

Nem szabad aztán arról se megfeledkeznünk, hogy a trencséni, s még inkább az ezután tárgyalandó romhányi ütközet éppen nem a Rákóczi-felkelés elején volt. Mikor a kurucok Trencsénnél a császáriakkal megütköztek, már hosszú évek óta harcban álltak s így akkor már ugyancsak alkalmuk lett volna, hogy végre megszokják a tüzet és kellő harci tapasztalatokra és edzettségre tegyenek szert. A trencsénit megelőző sok futásból is okulhattak volna már. A számítással azonban éppen ellenkezőleg azt kell látnunk, hogy minél tovább tartott a küzdelem s így minél edzettebbek voltak már vagy kellett volna lenniük ezeknek a mezei hadaknak, annál koraibb, oktalanabb és csúfosabb lett mindig gyávaságuk s ebből eredő futásuk.

Ezt bizony mással semmiképpen se lehet megmagyarázni, mint csak azzal, amivel mi magyarázzuk: azaz, hogy a magyaroknak Rákóczi korában a felkelésre semmi komolyabb okuk nem volt; a népnek a zsoldosoktól való elnyomása egy cseppet se volt nagyobb, mint amekkora olyan tartós és nagyszabású háborúban elkerülhetetlen, mint amilyen a török felszabadító háború volt; a felkelés igazi oka Rákóczi és Bercsényi részéről a nagyratörés és a

nyughatatlanság, az őket támogató tömegek részéről pedig a hosszas háború folyamán a kemény, egyhangú munkától való elszokás, a félnomáddá vált életmód és az erkölcsök eldurvulása volt.

Ezért nem hazájukért és szabadságukért síkra szálló és érte mindent feláldozni kész hősök álltak ott szemben a császári seregekkel és a királyukhoz hű labancokkal, hanem a magyar nemességnek az a része, melynek ekkor már évszázadok óta szokásává vált az elégedetlenkedés, sőt alkalomadtán az alattvalói hűségeskü megszegése és a fegyveres felkelés, melyért tulajdonképpen eddig még sose bűnhődött. A jobbágyságból pedig azok a tömegek, akik a sok zavar, háború, állandó menekülések miatt elszoktak már a rendszeres munkától, nem is voltak már rá többé hajlandók, hanem munkátlanul, zsákmányból akartak élni máról holnapra.

Kérdem hát: Melyik történetírási mód felel meg jobban nemcsak az igazságnak, hanem a hazafias nevelésnek is? Az-e, hogy megmaradunk a kuruc „hazafiság" és „hősiesség" álláspontján s ezért a szégyenletes, sőt egyenesen botrányos kuruc futásokat az ifjúság és a közönség elől elleplezzük, újabban pedig, mikor ez a történetírói tárgyilagosság és a tudomány haladása miatt már nem lehetséges, azzal próbáljuk elintézni, hogy az újdonsült katona nem lehet egyenrangú a harcedzett katonával, megfeledkezve arról, hogy mi éppen ezt az újdonsült kurucot magasztaltuk azelőtt, mint a világ legjobb katonáját (s valóban egy újdonsült hős is százszor különb, mint egy harcedzett bérenc), vagy pedig, ha a tények kényszere alatt elismerjük, hogy a becsület és az igazság e harcban nem a kurucok oldalán volt; hogy népünk meggondolatlanul, illetőleg csak kényszer hatása alatt ment bele a kuruc harcokba (mert mikor már Rákóczi kezébe került az ország, kénytelen volt mindenki hozzá állni); hogy erre a belső háborúra semmi különösebb hazafias vagy szociális ok nem volt s ezért előidézői nem a nemzet okosabb vagy érdemesebb, hanem meggondolatlan, könnyelmű, szájas elemeiből kerültek ki, akik hitték ugyan azokat a hazafias szólamokat, melyeket hangoztattak, de nem bensőleg, nem komolyan vagy mélyen. Ezért mihelyt az ügy nagyobb áldozatokat vagy erőfeszítéseket kívánt tőlük, azonnal cserbenhagyták.

6. Romhány, 1710. január 22.

A legszégyenletesebb, leggyalázatosabb kuruc vereség és megszaladás valamennyi között, pedig az olvasó joggal hiheti, hogy azoknál gyalázatosabbak, mint amilyeneket eddig láttunk, már nem is lehetségesek. A romhányi csata a Rákóczi-felkelés utolsó évében volt. A Felvidék nyugati fele ekkor már visszakerült a király kezébe, Eszterházy Antal a Dunántúlról is kiszorult már s pár ezer megmaradt emberével bevonult Érsekújvárba, mely messze a harcvonal mögött (mert hiszen a király seregei már Nógrádig, Szepesig, Gömörig nyomultak előre) még mindig tartotta magát Rákóczi oldalán.

Rákóczi ekkor már egy éve nem vívott érdemesebb csatát, de most végül elhatározta, hogy Nógrádban, Vadkert felett áttöri a császáriak vonalát s előretör Újvárig. A császári sereggel való találkozás télen, januárban, Romhánynál történt.

Rákóczi Károlyi Sándor társaságában (ekkor már őt tartotta leghasználhatóbb emberének s ezért ő volt bizalmasa) 12.000 kuruc felett parancsnokolt, annyi embert tehát nem tudott már összehozni, mint még Nagyszombatnál, Trencsénnél, Zsibónál. Rákóczi 12.000 embere lovasságból és gyalogságból állt és ágyúi is voltak, míg a császáriak részéről Sickingen altábornagy volt az ellenfél, akinek se gyalogsága, se ágyúja nem volt, hanem csak lovassága, mint Trencsénnél is Heisternek, de Sickingen egész ereje mindössze csak 1.500 főből állt: ezer német vértesből és dragonyosból és 500 magyar labanc huszárból. A kuruc túlerő tehát majdnem hogy tízszeres volt.

Rendes körülmények között ilyen aránytalan erőviszonyok közepette nem is lett volna szabad a császáriaknak megütközniük, bármennyire lenézték elvből is, no meg az eddig szerzett tapasztalatok alapján is a kuruc haderőt. Hogy ennek ellenére mégis ütközetre került sor,

annak az volt az oka, hogy a német vezér azt gondolta, hogy nem az egész kuruc sereggel, hanem annak csak az előőrsével találja magát szemközt. A megütközés mindenesetre bátorság jele volt Sickingen részéről, de egyúttal azt is bizonyítja, hogy a vezér tájékozatlan volt. Rákóczi és kurucai tehát most se nagytehetségű vezérrel kerültek szembe. Sickingen annyira nem volt tisztában a helyzettel, hogy azt hitte, nem az egész sereggel, hanem csak Károlyi seregével találkozott össze, de azt is sokkal kisebbnek gondolta, mint amilyen a valóságban volt.

Kemény téli idő volt s a csapatok sokat szenvedtek a hidegtől. Az ütközetet megelőző éjszaka még maga Rákóczi, a fejedelem is a fagyott földön hált. Nem mintha a közelgő csata miatt lett volna ennyire éber, hanem mert igen dühöngött már az országban a pestis s emiatt nem mert a faluba bemenni szállásra.

Idegenek, mint mindig, most is voltak seregében, de most már nem franciák, hanem az a pár ezer lengyel és pár száz svéd, akiket nemrég fogadott szolgálatába. (Szomorú, hogy idegeneket kellett szolgálatába fogadnia, hogy a magyar szabadságot kiküzdje.) Jellemző, hogy noha tízszeres túlerőben voltak, most se a kurucok támadtak. Rákóczi és Károlyi még most is a császáriaknak engedték át a kezdeményezést. Rákóczi még az első ellentevékenységet is nem kurucaira, hanem a lengyelekre bízta, bizonyára eddigi keserű tapasztalatai alapján. A lengyelek nagy hévvel vetették magukat az ellenségre s így éppen nem meglepő, hogy nagy sikerrel is. A nagy túlerőn kívül, mellyel rendelkeztek, még a terep is nekik dolgozott, mert a vértesek és dragonyosok, köztük Sickingen, a vezér is, szinte nyakig merültek a Lótusz nevű patak mocsaraiba.

Megint úgy történt azonban, mint Nagyszombatnál. A lengyelek és a hajdúk most is azt hitték, hogy már meg is van a győzelem. Mohón rávetették hát magukat a császáriak poggyászaira s küzdő bajtársaikkal mit sem törődve vadul zsákmányolni kezdtek. Hiszen ezért harcoltak, nem a hazáért. Meg is tehették, mert a kuruc tisztek vagy nem mertek, vagy nem tudtak parancsolni nekik. Forradalmi seregekben ez már csak így szokott lenni.

Azonban a részint szétvert, részint a mocsárban vergődő vérteseknek, dragonyosaknak és labanc magyar huszároknak voltak okos, tekintéllyel bíró és parancsolni tudó tisztjeik. Ezek, különösen gróf Saint Croix tábornok és Schuhknecht alezredes, rögtön átlátták a helyzetet és elhatározták, hogy ezt az önfeledt zsákmányolást s emiatt a kuruc hadrend felbomlását fel lehet használni a javukra. Kuruc tisztek természetesen, ha észre is vették volna ezt, akkor is hiába vették volna észre, mert nem lett volna legénység, mely engedelmeskedett volna nekik. Talán ezért is tűrték az ilyesmit ők mindig szótlanul, mert úgy látták, jobb, ha tekintélyüket nem kockáztatják. Minek ugyanis parancsolni, ha senki se engedelmeskedik a parancsnak? A vértesek, dragonyosok és labanc huszárok azonban azonnal tisztjeik köré gyülekeztek a parancsra, mert fegyelmezettek voltak s mert bíztak is tisztjeik tehetségében.

A kuruc sereg óriási túlereje mellett természetesen még most se lehetett volna baj, mert hiszen a sereg nagyobb része még eddig bele se avatkozott a harcba, mert eddig még dolga se akadt. Eddig még csak a kuruc sereg egyik szárnya kezdett bele a küzdelembe.

Saint Croix támadása ellen megint csak nem a kurucok, hanem Rákóczi svéd zsoldosai vették fel a küzdelmet. A közelükben álló hajdúk előnyomulását egy domb késleltette. A szemfüles Saint Croix ezt rögtön észrevette és nagyszerűen fel is használta, mert mire a hajdúk a természet okozta késést helyrehozták, ő arra már a hátukba került. A hajdúkat ez „annyira megrémítette, hogy kereket oldottak és rendetlenül özönlöttek vissza". (Markó Árpád: A romhányi csata. Hadtörténeti Közlemények, I-II. füzet, 42. o.) Hogy a hajdúk elkéstek, ez csak ügyetlenség vagy a nagyobb igyekezet hiánya volt, de hogy emiatt rögtön kereket is oldottak, az már mindenképpen szégyen.

Vajon az ő helyükben Rákóczi svéd zsoldosai is így tettek volna-e, vagy pedig ilyesmi csak hajdúkkal és kurucokkal lehetséges, olyan kérdés, melyet ki-ki hajlama szerint dönt el. Az azonban tény, hogy a hajdúk futása láttára most már a svédek is szaladni kezdtek. Erre fu-

tásnak indultak utánuk a magyar huszárok is, de hogy ők miért, azt csak ők tudnák megmondani, de ők is bajosan. Azonban lovaikkal ők is úgy jártak a mocsarakban, mint előbb a vértesek s a dragonyosok, s ezért a németek nagy vérfürdőt csinálhattak közöttük, s ez aztán a csata végleges sorsát is eldöntötte, mert ennek láttára az egész kuruc sereg úgy megijedt, hogy sietve hagyta el a csata színhelyét.

Igaz, hogy a kurucok hallatlan túlerejét tekintve még ez se lett volna baj (de annál nagyobb szégyen volt), mert ekkor már Bodony felől újabb, még érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek. Csak most következett azonban az újabb, még az eddigieknél is nagyobb kuruc szégyen. Mihelyt ugyanis ezek meglátták a többiek menekülését, nekik is rögtön annyira inukba szállt a bátorságuk, hogy megfordultak és az ütközetbe még csak bele se avatkoztak.

De most egy újabb, még az eddigieknél is nagyobb szégyen következik. Egy német járőr 12 embere, akiknek egyébként semmi közük se volt az ütközethez, Migli kapitány vezetésével véletlenül épp ekkor a csata színhelyére bukkant. Ezek az ágyúszó és csatazaj hallatára annak ellenére se ijedtek meg, hogy csak tizenketten voltak. Nem arra törekedtek, hogy minél messzebb kerüljenek attól a helytől, ahol a halált osztják, hanem úgy megőrizték hidegvérüket, hogy cselhez folyamodtak. Kapitányuk beállította őket az erdő sűrűjébe, hogy az az ellenség elől eltakarja nevetségesen kis számukat s ott éktelenül elkezdett velük doboltatni és trombitáltatni, hogy a nagy lármával nagy német csapattestek közeledtének látszatát keltsék az ellenségben s így az anélkül is félig-meddig már szaladóban levő kurucokat még jobban megrémítsék. Meg is ijedtek tőlük azok úgy, hogy még eszeveszettebben kezdtek szaladni.

Thaly Kálmán, a kurucimádó, úgy próbál szabadulni e hallatlan s már valóban komikumba átcsapó kuruc gyávaság szégyenéből, hogy úgy adja elő a dolgot, mintha ez a német (illetőleg a neve után olasz) kapitány részeges ember lett volna s ezt az egész komédiát is nem hadicselből, hanem részegsége miatt csinálta volna. Ez a kurucok szégyenét ugyan éppen nem csökkenti, sőt gyávaságuk így csak még szégyenletesebbé válik, Thalynak ez a részegséghez való menekülése azonban egyúttal még annak is jele, hogy ő, mint aki a kuruc „vitézséghez" volt szokva, olyan hidegvért és olyan bátorságot, mint e 12 németé, józan állapotban még elképzelni se tudott. Ő ezt csak részegen tartotta lehetségesnek.

Thaly tévedése egyébként nemcsak lángoló hazafiságból, hanem onnan is származott, hogy nem tudott elég jól latinul. Így aztán most már nemcsak a kurucok, hanem történetírójuk szégyene is kezd belekeveredni a dologba. Nagy szégyen ugyanis, ha egy latin kútfőkből meríteni kénytelen történetíró nem érti a latin kútfőket. Így keletkezik aztán a hadi komikumból egyúttal tudományos komikum is. Adatát Thaly Kalinovicstól, a kuruc kor történetének egyik legismertebb kútfőjétől veszi. Kalinovicsnál ez van: „Miglius, Viardienae legionis centurio, vix 12 viris stipatus, e vicina silva tympana pulsari pluresque quam pro numero tubas inflari curat." A „stipatus" szót értette tehát Thaly „részegnek", mikor semmi mást nem jelent, mint azt, hogy „környezve" (Migli 12 emberétől környezve), nem pedig berúgva. A komikumot még növeli, hogy azóta egész sereg „hazafias" író vette már át és adta tovább ezt a hazafias „részegséget" a magyar közönségnek és a magyar ifjúságnak. A butaság ugyanis úgy szokott terjedni, mint a bolondgomba.

A romhányi ütközet is, mint a zsibai, délután három óra felé, tehát – mivel januárban volt, mikor a napok a legrövidebbek – már estefelé kezdődött, de másfél óra múlva, tehát még ugyanazon este vége is volt. Károlyi hadteste – éppúgy, mint annak idején Zsibónál – egyáltalán részt se vett az ütközetben. Maga Rákóczi itt is bele akar avatkozni a dologba – illett is, hogy beleavatkozzék, ha egyszer fővezér volt –, de most is csak akkor, mikor csapatai már futottak. Hívei most sem várták meg, míg lovával felbukik, hanem Károlyi még idejében lebeszélte élete kockáztatásáról. Érdekes azonban, hogy maga Károlyi se tartotta érdemesnek kockáztatni a maga életét, pedig hát az csak nem volt olyan drága „a haza" számára, mint Rákóczié?

A kurucokkal megütközött császáriak olyan kevesen voltak, hogy még a vesztett ütközet után is maradt annyi kuruc, hogy még ekkor is bátran megtámadhatták volna a győztes ellenséget. Rákóczi svédjei észre is vették ezt s ajánlották is Rákóczinak, hogy eredjen utánuk, „de a fejedelem elkeseredve csapatainak semmivel sem indokolható gyenge magatartása felett, a császáriakat üldözni nem akarta". (Markó, 43. o.)

„Nem olyan tiszteknek való mesterség volt ez, mint az enyéim", jegyzi meg emlékirataiban. Vajon miért van a magyar közvéleménynek a Rákócziéval mégis annyira ellenkező véleménye a kuruc tisztikarról?

A romhányi csata kuruc halottainak számát Markó körülbelül 350-re teszi. A német források közül az egyik 2000-ről, a másik 1500-ról beszél és 27 zsákmányolt zászlóról. Most az egyszer kuruc tisztek, sőt főtisztek is haltak hősi halált, köztük Babócsay Ferenc brigadéros és még három alezredes. Mivel a hat eset közül ez csak egyedül Romhánynál fordult elő, tulajdoníthatjuk a véletlennek is, mert kétségtelen, hogy a harcban nem egyszer azokat is éri halál, akik éppen nem vitézkednek.

Az igazi ok valószínűleg az volt, hogy mivel már a háború legvégén, a végső kimerültség és a pestis pusztítása idején vagyunk, ezek a tisztek már úgy el voltak keseredve, hogy már nem sokat törődtek az élettel. Egyébként Babócsay is császári-királyi tiszt volt azelőtt s Romhányt megelőzőleg semmi nagyobb hősiességről nem tett tanúságot. Látni fogjuk majd, hogy még becsületbeli kifogás is volt ellene, ami – tekintve, hogy a királynak tett esküjét szegte meg akkor, mikor kuruccá lett – nem is lehet meglepő számunkra. Egyébként kuruc részről az egész nyolcéves háború folyamán ő az egyetlen ezredesnél nagyobb rangú tiszt, aki a harctéren halt hősi halált. Milyen kellemetlen a „szent", „hazafias" ügyre, hogy hősi halállal éppen az a kuruc vezér végezte életét, akit előtte sikkasztással lehetett vádolni!

Tekintve Romhánynál a nagy kuruc túlerőt, s azt, hogy az ütközet elején még úgy látszott, hogy ők lesznek a győzők, valószínű, hogy a „német" (dehogy német, hiszen láttuk, hogy a császári sereg egyharmada magyar huszár volt) veszteség is nagyobb volt, bár szerintünk e tekintetben nem volna szabad oly feltétlenül elhinni a kuruc állításokat, mint még Markó is elhiszi. (De ha az ember a „hazafias" érzésre annyira sértő megállapításokat is tesz, mint Markó, akkor legalább ennyire hízelegni is kell ugyanennek a hazafias érzésnek, ha csak azt nem akarja, hogy betörjön a feje.) Ezért Markó is azt írja, hogy „talán igaza lehet (nem mondja, hogy van) annak a kurucnak, aki január 25-én a császáriak fogságából megszökve Vadkertről Rákóczinak saját tapasztalata után jelentette (már az is igen gyanússá teszi a dolgot, hogy ez a kuruc a „tapasztalatát" mindjárt jelentette is, mégpedig magának Rákóczinak), hogy a csata után alig száz német tért vissza Vadkertre; a többi Szécsény felé ment". Rákóczi ebből azt következtette, hogy aligha maradt meg a császáriakból 500 ember épen. De hát ha minden német a harctéren maradt, akkor kik elől futottak meg tulajdonképpen a kurucok? Nem veszik észre „hazafiaink", hogy az effajta hírveréssel csak a kuruc vitézséget cáfolják meg még jobban és csak a szégyenüket növelik.

„Nehéz megállapítani – írja Markó –, hogy a romhányi csatát ki nyerte meg." Szerintünk még ennél is nehezebb megérteni, hogy lehet ilyen kérdést egyáltalán feltenni. Természetesen Markó is csak azért kénytelen feltenni ezt a kérdést, mert Thaly Kálmán szerint a kurucoké a győzelem pálmája, és mert természetesen minden „hazafias" író Thaly véleményét követi. De azért magyarok is akadnak, például Rónai Horváth Jenő, akik azt merték megállapítani, hogy a császáriak a romhányi győztesek. Természetesen Markó se habozna a kérdés eldöntésében, ha „hazafisága" nem akadályozná az ítélet tárgyilagos meghozatalában. Mit se könnyebb ugyanis eldönteni, mint ezt, sőt nincs is szükség a kérdés döntögetésére, mert el van ez döntve már egyszerűen azzal, ha a csata lefolyását elmondjuk.

„Az ütközet első felében – írja Markó – az előny a kurucok részén volt." (De hát mi szükség ezt emlegetni, mikor egy csatának nem az eleje, hanem a vége számít, s tudjuk, hogy

a vége milyen volt?) Világos, hogy Markó csak azért kezdi így a kérdés döntögetését, hogy legalább valami érvet a kurucok javára is felhozhasson.

De a visszavonulást a kurucok kezdték, állapítja meg utána ugyanő, s e megállapításával már ki is mondja, hogy a császáriak győztek. De az a kifejezés is a kurucok javára való elfogultságra vall, hogy a visszavonulást ők „kezdték", mert hiszen nemcsak ők kezdték, hanem csakis ők vonultak vissza. De maga a visszavonulás szó használata is nagy jóakarat jele, mert a kurucok (legalábbis azok a kurucok, akik az ütközetben tényleg részt vettek) szaladtak, menekültek, nem pedig visszavonultak. Aki azonban győz, az utána nem visszavonulni szokott, hanem elvonulni, diadalmasan haza távozni, sőt a megvert ellenséget üldözni.

Az igaz, hogy a császáriak nem aknázták ki „teljesen" győzelmüket, mert a megvert ellenséget nem üldözték, de ha egy sereg nem aknázza ki „teljesen" a győzelmét, az bizonyára nem azt jelenti, hogy nem is győzött. Az, ami nincs, azt nem is lehet kiaknázni. Ha tehát valaki azt kifogásolja a császáriakban, hogy győzelmüket nem aknázták ki teljesen, az magát a győzelmet elismeri.

Nyolcszoros túlerőben lévő ellenséggel szemben még győzelmet aratni is érthetetlen dolog s csak véletlen szerencséből és az ellenfél egészen különlegesen nagy gyávasága vagy tökkelütöttsége esetén lehetséges. De azt kívánni, hogy ilyenkor a győztes ne csak szétverje és megszalassza, ágyúit, zászlait elvegye, hanem még üldözze, kergesse is az ellenséget egész addig, míg csak teljes egészében ki nem irtotta a föld színéről, egy kicsit talán mégis csak sok lenne a jóból.

Azt Markó is világosan megmondja, hogy mikor már a kurucok „végleg elvonultak" (elmenekültek), Sickingen csapatai még átkutatták a csatateret s csak utána mentek haza Vadkertre, illetőleg Szécsénybe. Hogy az a fogoly kuruc olyan kevésnek látta őket, semmit se jelent, hiszen látjuk, hogy csak egy részük ment Vadkertre, a másik Szécsénybe vonult. De ha mindnyájan Vadkertre mentek volna és a harcban egy se esett volna el közülük, akkor se láthatta volna őket senki soknak. Hiszen éppen emiatt olyan nagy szégyen a kurucokra Romhány.

Ha a kurucok nemcsak az ütközet után, hanem már előtte is tudták volna, milyen kevés az a német, akivel ők megütköznek, akkor bizonyára nem is szaladtak volna meg, már csak a jó zsákmány reményében sem. De hát miért voltak olyan gyávák és annyira alsóbbrendű érzésűek, hogy az ütközet előtt még minden németet tíznek vettek? Miért csak az ütközet után látott reálisan a szemük s vették észre, hogy az egy nem tíz, hanem valóban egy, tehát nevetségesen kevés, amelytől nem lett volna szabad megijedni?

Azt is megemlíti Markó, hogy a császáriak a csata után harmadnapra visszatértek a harc színhelyére és a kurucoktól otthagyott ágyúkat és hadiszereket is elvontatták vadkerti sáncukba. A „győztes" kurucok tehát még az ütközet után se mertek mutatkozni a vidéken. Miért nem mentek ők vissza otthagyott ágyúikért, ha ők voltak a győzők? De aki győz, az nem is hagyja ott a harctéren ágyúit vagy más felszerelését. De akit csak félig vertek meg vagy nem vertek teljesen tönkre, az is megteheti még azt, hogy visszamegy a veszett fejsze nyeléért. A nyolcszoros túlerőben levő kurucok még ezt se merték vagy tudták megtenni, de azok a „németek", akik közül a kuruc fogoly tapasztalata szerint alig ment valaki haza a harctérről elevenen, még ezt is nemcsak merték, hanem még meg is tudták tenni. De ők, mint győztesek, nem a maguk, hanem a megvert ellenség ágyúit merték és tudták hazavontatni. De azért nálunk természetesen még most se tudták eldönteni, hogy ki volt a győztes.

Talán csak nem az teszi megoldhatatlanná a problémát, hogy nemcsak a császáriak, hanem a kurucok is győzelemről beszéltek, sőt Rákóczi egyre-másra tartatta örömében itt is, ott is a „Te Deum"-okat. Pedig hát ez igazán semmit se számít, legfeljebb csak a túl kicsiny kuruc önérzetet bizonyítja. Zokon venni azonban nem lehet tőlük, mert láttuk, hogy ha valamirevaló császári erőkkel ütköztek meg, nem nagyon voltak elkényeztetve a győzelmekkel. Az olyan vereség tehát, mint a romhányi, amely után – de itt is csak nyolcszoros túlerejük miatt

– egyes csapattesteik veretlenül vonultak el a harctérről (elég szégyenük, hogy mégis elvonultak onnan) s amely után az eredetileg is nevetségesen gyenge (de azért mégis győzelmes) ellenfél a csata veszteségei miatt még jobban legyengülve üldözni természetesen már nem tudta őket, nekik már olyan győzelemnek számított, amelyet „Te Deum"-mal kell megünnepelni. Ez azonban még nem olyan érv, mely arra lenne alkalmas, hogy Markó ítéletét a győztes fél megállapítására befolyásolhatná, hanem csak olyan kísérő jelenség, mely az ellenfelet gúnykacajra, minket pedig – mivel véreinkről van szó – szemlesütésre és pirulásra késztet.

Rákóczi fő udvarmestere, Ottlyk György, 1710. január 27-én kelt levelében nem ebéd utáni pajzán adomázásként, hanem egészen komolyan ezt írja a romhányi csatáról: „Németet az elmúlt szerdán megvertük dicsőségesen, de a harchelyről gyalázatosan elszaladtunk." (Markó: A romhányi csata, 48. o.) De ha e mondatnak nemcsak a második, hanem az első fele is igaz volna, a „Te Deumokat" még akkor se értenénk, mert hogy „gyalázatos elszaladásokért" miért kell hálát adni az Istennek, akkor is megmagyarázhatatlan marad, ha a németet mellesleg azért meg is verték. A csata után, sőt még emlékirataiban is annak a hírnek terjesztésével vigasztalta a maga és kurucai önérzetét és élesztgette önbizalmát maga Rákóczi is, hogy Sickingen altábornagyot, az ő romhányi legyőzőjét, főnöke, a csata idején Bécsben tartózkodó Heister tábornagy, felelősségre vonta a romhányi csatáért, sőt büntetésül le is tartóztatta, „mert előnkbe gyönni s maga corpusát Romhánynál exponálni merte".

Valóban, az ütközet katonailag meg nem bocsátható vakmerőség volt Sickingentől (sőt nem is vakmerőség, hanem hanyagság, mert láttuk, hogy Sickingen csak azért ütközött meg, mert nem volt tisztában azzal, hogy mekkora haderővel ütközött meg). Világos, hogy 1500 főnyi lovassal, minden gyalogság vagy ágyú nélkül egy 12.000 főnyi rendes hadsereget megverni úgyszólván lehetetlenség, ütközetbe bocsátkozni vele tehát megbocsáthatatlan hadvezéri hiba. Ilyen szempontból véve tehát éppen nem lenne lehetetlen az, amit Rákóczi állít. Csakis a szerencse, de még inkább a nagy kuruc katonai „erények" tették lehetővé ezt a győzelmet.

Ezért azonban még igazán kár lett volna Sickingent letartóztatni, kivált mikor kuruc részről senki se tartóztatta le a vereségért Rákóczit, sőt még Károlyit se, sőt az azóta eltelt harmadfélszáz év alatt még csak a történelem se vonta őket felelősségre. A történetírás ugyanis nálunk „hazafias szellemű" s ezért még ma is annak eldöntésével foglalkozik, hogy vajon melyik fél lehetett ott a győztes. Mert hát igaz ugyan, hogy a kurucok „gyalázatosan elszaladtak" (Ottlyk), de „az ütközet első felében az előny a kurucok részén volt" (Markó). Meg aztán a csata után egy megszökött kuruc fogoly nagy diadallal azt is jelentette Rákóczinak, hogy „a csata után alig száz német tért vissza Vadkertre" (bár azt is rögtön utána teszi, hogy „a többi Szécsény felé ment"). Meg hát az is bizonyítja a kuruc győzelmet, hogy utána Rákóczi „Te Deum"-okat tartatott.

Tanulságos, hogy kommunistáink nem is Markót, hanem egyenesen Thalyt követik az izzó hazafiságban. Romhánynál szerintük is a kurucok arattak nagy győzelmet a németek felett. Ők tehát még csak nem is haboztak, hogy a két fél közül kit tartsanak győztesnek. A Magyar Nemzet ekkor Romhányba küldött riportere szerint Romhány a kurucok nagy győzelméről híres Nógrád megyei falu.

A romhányi szégyenletes kudarcot Rákóczi is, Markó Árpád is elsősorban a kuruc tisztek értéktelenségének tulajdonítja. „A romhányi csatából – írja Markó – a fejedelem sokat tanult." (Miért akarja hát akkor a magyar „hazafias" történetírás azzal az állításával, hogy nem lehet eldönteni, ki győzött, erővel minden áron megakadályozni azt, hogy ne csak maga Rákóczi, hanem a nemzet és a késő utókor is tanulhasson belőle?!)

„Emlékirataiban is felpanaszolja, hogy harcra készebb, tanultabb tisztikarral a csata másképpen dőlt volna el. A Thököly-felkelés idejéből származó tanulatlan tisztek közül még igen sokan szolgáltak a fejedelem seregében. Nagyon szeretett volna már ezeken túladni és helyüket képzett (tehát a császári seregből származó) parancsnokokkal betölteni."

„A fejedelemnek igaza volt, amikor a romhányi kudarcot jórészt a tisztek helytelen magaviseletének tulajdonította. Az ő kötelességük lett volna csapataikat az idő előtti zsákmányolástól visszatartani. Amikor a csata első mozzanatában a császáriakat megverték (ej, de hazafiasan fejezi ki magát!), a kuruc csapatok üldözés helyett tétlenül megálltak. (Ebből is láthatjuk, mennyire nem volt az még „megverés".) Ez is a tisztek hibája volt. Mikor pedig a csata második mozzanatában visszavonultak (de „hazafias" kifejezés megint!), szükségtelen volt egyhuzamban visszahátrálni a Lókus partjáig. A tiszteknek kötelességük lett volna a hátrálókat már előbb feltartóztatni". (Markó, 51. o.)

Ugyanígy érvel Asztalos is, hiszen Markót másolja.

Markó és utána Asztalos is (meg már Rákóczi is) csak azért tolnak minden hibát a kuruc tisztikarra, mert másképp az egész kurucságot kellene elítélniük; másképp magáról a kurucságról kellene megállapítaniuk, hogy nem volt bátor, nem volt benne semmi lelkesedés, hogy önző volt, csak a zsákmányt nézte, hogy nem akarta megerőltetni magát, eszmék nem vezették stb. Ennek megállapítása azonban annyira ellenkezett a hazafias dogmával, hogy mindketten nagyon jól tudták, hogy mindent, csak ezt nem szabad megállapítaniuk, mert a hazafiatlanság megbocsáthatatlan bűnébe estek volna vele s teljesen elvesztették volna olvasóközönségük, sőt az egész magyar közvélemény rokonszenvét. Melyik író vagy tudós merne azonban ilyen vakmerőségre vetemedni és ilyen kockázatot vállalni?

Markó és Asztalos is igen jól látja, hogy a kurucoknál igen nagy bajoknak kellett lenni, mert másképp olyan szégyenletes kudarc, mint a romhányi, nem érhette volna a „nemzeti" ügyet. Mivel azonban az egész kurucságot nem hibáztathatják, sőt még Rákóczit vagy Bercsényit se, mert az ő személyük is szent és sérthetetlen (csak legfeljebb Károlyit hibáztathatnák, mert az a végén „elárulta" a „nemzeti" ügyet), még az egész kuruc tisztikart se, mert hiszen annak elmarasztalása is az eszme elítélését jelentené.

Ezért bűnbakul kipécézték tehát a tisztikar egy részét, azt, melyet a fejedelem még Thökölytől és általában Lipót alatt már egészen idültté vált magyar felkelési járványok következtében örökölt. Elfelejtik azonban, hogy ezzel is csak azt a szellemet bélyegzik meg, mely a felkeléseket eredményezte. Mert hiszen, ha maga a kurucság, a szabadságharcosdi helyes és jó dolog volna, akkor a kuruc tisztikar éppen e részének kellett volna a legkiválóbbnak, legönzetlenebbnek, legvitézebbnek lennie. Markó is érzi ezt az ellentmondást s ezért ezeknek az ősi kuruc tiszteknek nem a jellemét, hanem csak a tudását, a katonai képzettségét kifogásolja.

Láttuk azonban, hogy Rákóczi s általában a szemtanúk jellemileg és erkölcsileg is igen sok kifogásolni valót találnak e tisztekben. Hiszen főh ibájuk a nagy száj, a fegyelmezetlenség, a részegeskedés, főként pedig a zsákmányéhség, tehát az önzés és a kapzsiság volt, nem pedig a tudatlanság. Hiszen ők voltak a legrégebbi harcosok, évtizedek óta volt mesterségük a harc és mint tiszteknek, a parancsolás. De éppen elég testi erejük és keménységük is volt hozzá, hogy tudjanak parancsolni, ha akarnak.

De Romhánynál a kuruc sereg s így a tisztek száma is volt akkora, hogy ha csak a Thökölytől átvett kuruc tisztek lettek volna tudatlanok és parancsolni nem tudók vagy nem akarók, akkor is éppen elég más olyan kuruc tiszt lett volna ott, aki irányíthatott és parancsolhatott volna és aki alkalmasságával és hadi képzettségével pótolni tudta volna azt, amit ezek a rosszhírű, tudatlan őskuruc tisztek elmulasztottak. Ha a romhányi csatában a kuruc tiszteknek csak egy negyedrésze állt volna is hivatása magaslatán, akkor is minden császári tisztre két hasonlóan értékes kuruc tiszt jutott volna. Miért nem jutott tehát még se?

Markó és az utána induló Asztalos arról is megfeledkezik, hogy ezeknek a „tudatlan" kuruc tiszteknek a romhányi csatában is, másutt is az volt a főhibájuk, hogy szabadjára hagyták a legénységet; nem parancsoltak neki; eltűrték, hogy ütközet közben abbahagyja a harcot és zsákmányolásnak lásson, ha pedig csak egy cseppet is veszélyessé válik a helyzet, azonnal megszaladjon és mással, mint életének s már megszerzett zsákmányának gyors megszaladással való megmentésével ne törődjék.

Ámde ahhoz, hogy a tisztek mindezt megakadályozhassák, általában, hogy katonáiknak parancsolni akarjanak, nem hadi tudomány vagy képzettség kell, hanem egyedül csak tekintély, kötelességtudás, hazaszeretet és becsület. Ez volt tehát az, ami hiányzott a kuruc tisztekből, nem pedig csak a hadi tudomány. S ennek a becsület adta tekintélynek a hiányát annál inkább meg kell állapítani bennük, mert éppen a régi, már Thököly kora óta harcoló tiszteknek kellett volna egyébként legnagyobb tekintélyüknek és legtöbb hadi tapasztalatuknak lennie, mert minél régibb katona valaki, minél több ütközetben vett részt már, annál nagyobb a harci tudománya és annál nagyobb a legénység előtt a tekintélye is. A golyót és az ágyúszót is annál jobban megszokta már s így legkevésbé hajalmos a pánikra, arra a „meglódulásra", amit ütközetek után a kuruc vezetők annyit és oly elkeseredve emlegetnek. Ha pedig a szabadságért küzdeni dicsőség, akkor éppen ezeknek a régi, már Thököly ideje óta harcoló kuruc tiszteknek kellett volna lenni a legnagyobb tekintélyüknek.

A hadi tudatlanságot csak akkor tételezhetnénk fel, ha ezek a régi Thököly-tisztek vagy – ami egyre megy – a Felső-Tisza vidékének kálvinistái annyira korlátolt s együgyű emberek lettek volna, hogy annál ostobábbak lettek, minél többet tapasztaltak. Világos azonban, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. Protestánsoknak sose az ostobaság volt az ismertetőjelük.

Hogy ezekben a tiszántúli tisztekben, akiket Rákóczi még Thökölytől örökölt, csakugyan nem a hadi jártasság, hanem egész más hiányzott, azt egyébként már ismételten tapasztaltuk. Hiszen láttuk, hogy a Markónál és Asztalosnál sokkal elfogultabb kuruc Thaly szerint is ezeknek a tiszteknek, a hetvenkedés, a nagy száj (az imént láttuk, hogy Rákóczi egyszerűen csak „csahos"-nak mondja őket), a duhajkodás, a részegség és a tivornya, az önzés, a minél kevesebb kockáztatás mellett minél nagyobb zsákmány szerzése (mellékes, milyen eszközökkel és milyen áron) volt az ismertetőjük, azaz magyarul kifejezve: a hitványság. Láttuk, hogy ezek a tisztek beszélték le Károlyit arról is, hogy a zsibói csatában az ellenséget megtámadja s így a főseregetmegmentse. Bizonyára ezt se tudatlanságuk, hanem önzésük, kényelmességük, gyávaságuk számlájára kell írnunk. Láttuk, hogy Rákóczi szerint Károlyi fő hibája az volt, hogy e tisztek befolyása alatt állott.

A mi felfogásunk és Markóé vagy Asztalosé között csak az tehát a különbség, hogy ők a kuruc legénység túlságosan éhes zsákmányolási vágyát s túl hamar való megszaladását, műveletlen és harchoz nem szokott tömegekről lévén szó (bár igazán sajátságos, hogy a harchoz még 1710-ben sem voltak hozzászokva, mert a romhányi csata ekkor, a felkelés utolsó évében volt), természetesnek találják. Szerintük ez nem a kuruc legénység bűne, hanem tisztjeiké, akik nem tudtak vagy nem akartak nekik parancsolni. A tömeg ugyanis csak tömeg. A tiszt azért van, hogy féken tartsa és irányítsa a tömeget, sőt ha kell, kényszerítse.

Mi pedig velük szemben azon a véleményen vagyunk, hogy a kuruc legénység nemcsak oly mértékben esett kifogás alá, amennyire minden átlagember, minden tömeg kifogás alá esik, hanem egész különleges, az átlagosnál sokkalta nagyobb fokban s e meggyőződésünk igazságát a most ismertetett hat legjelentősebb kuruc ütközet s ezenkívül még számtalan más már felhozott és még felhozandó eset ugyancsak kétségtelenül bizonyítja. A kuruc hadsereg bajait, fegyelmezetlenségét, állandó megfutásait, szégyenét nem lehet tehát egyszerűen azzal elintézni, hogy tisztjeik egy részében nem volt meg a kellő hadi jártasság.

Markó kuruc-mentegetése másodszor azért nem fogadható el, mert a tisztek erkölcsi fogyatékossága helyett a tudatlanságukról beszél. Ez természetesen nem tévedés nála, hanem inkább a rosszul felfogott hazafias érzés vagy talán inkább a közvéleménnyel való szembeszállni nem merés vagy nem akarás okozta kényszerhelyzet. Mikor ez a kényszerűség nem szerepel, akkor, mint láttuk, még a Markónál sokkal elfogultabb Thaly is ugyancsak rájuk teríti a vizes lepedőt ezekre a tisztekre, mert éppen nem csak a tudatlanság az, amit kifogásol bennük. Maga Rákóczi is a tisztjei tudatlanságáról beszél ugyan, de láttuk és látni fogjuk, hogy azért bűneiket is észrevette s ezeket is éppen eléggé megbélyegzi.

A másik, amivel Markó a hazafias érzést és közvéleményt kiszolgálni köteles, az, hogy nem az egész kuruc tisztikar, hanem csak egy része, a Thökölytől örökölt tisztek „tudatlanságáról" beszél. Ez az állítás is teljesen ellenkezik a valósággal, hiszen ezek a Thököly-féle tiszántúli tisztek, mint láttuk, elsősorban Károlyi seregében voltak, Károlyi serege pedig se a koroncói, se a nagyszombati, se a pudmerici, se a trencséni csatában nem vett részt, tehát e csaták szégyenét az őskuruc tiszántúli tisztek „tudatlansága" nem okozhatta. De még a zsibói és romhányi szégyenben is alig, hiszen Zsibónál ezek tisztes távolban tartották magukat az ütközettől, s éppen az volt a baj, hogy bele se avatkoztak, Romhánynál pedig Károlyi csapatai tartalékban voltak s az ütközetbe szintén nem avatkoztak bele.

Semmiképpen se ezeknek az őskuruc tiszántúli tiszteknek lett volna tehát a kötelességük, hogy mindjárt az ütközet elején megakadályozzák a zsákmányolást, majd a megfutást, mert a zsákmányolók s a megfutók nem az ő alantasaik voltak, sőt ők – mivel tartalékban voltak – ezt a korai zsákmányolást nem is láthatták.

Az igazság tehát mindenképpen az, hogy a kuruc hadsereg átlagban kétes elemekből állt (kivételek természetesen lehettek s bizonyára voltak is): a török kiverése folytán feleslegesekké vált végvárak magyar őrségeinek elbocsátott s így kenyértelenné vált elemeiből, a háború pusztításai folytán hajléktalanná és otthontalanná vált s ugyanezen pusztítások miatt a földműves munkát érdemesnek már nem tartó és a félnomád élet és a sok szenvedés és nélkülözések folytán erkölcsileg lesüllyedt jobbágyságból.

Ezek természetesen szívesen hallgatták s még szívesebben visszhangozták a kuruc hazafias jelszavakat, de világos, hogy annál erkölcsileg sokkal alacsonyabban álltak, semhogy eszményekért harcolhattak volna. Ezek részint egyéb megélhetés híján kénytelenségből lettek katonák, részint vad, pusztító, harácsoló ösztönükből, s mert az egyhangú élettől és a paraszti munkától már elszoktak.

Idő előtti és kapzsi zsákmányolásukat, oktalan és túl korai megfutásukat, a falu népe gyötrését és kifosztását nem nem akarta, hanem nem tudta megakadályozni a tisztikar. Csak azért nem tett látszólag még kísérletet sem, mert tudta, hogy úgy is hiába. Forradalmár tömeg volt ez, melyet a forradalmak vezérei csak úgy tudnak úgy-ahogy és egy időre féken tartani, hogy egy követ fújnak velük és ösztöneik kiélésében nem akadályozzák őket.

Átlagban természetesen tisztjeik se voltak sokkal különbek, mint ők. Hiszen ezek nagy része is kalandvágyból, féktelenségből vagy társadalmi renddel való összeütközés miatt lett kuruccá, később pedig – mikor már Rákóczi az ország birtokába jutott – kénytelenségből, mert akkor már itt bent az országban csak az létezhetett, aki a mozgalomhoz csatlakozott. Aki ezt nem tette, menekülnie kellett vagy Rákóczi börtönébe került.

Világos, hogy voltak közöttük olyanok is, akik naiv becsületességükben komolyan vették a hazafias jelszavakat abban az ügyben, melynek szolgálatába álltak, valóban a haza ügyét látták s így támogatását kötelességüknek érezték. Ezek azonban annyira kisebbségben voltak, hogy nem változtathatták meg az alantas közszellemet, a visszaéléseket, a kapzsi és önző zsákmányolásokat, a gyáva és sokszor egészen ostoba megfutamodásokat pedig fásult közönnyel szemlélték. Hogy ez valóságban így volt, azt a most ismertetett hat legnagyobb kuruc ütközetnek és a kurucok alattuk és utánuk való viselkedésének története, valamint a váraknak úgyszólván kivétel nélkül idő előtti, gyáva megadása éppen eléggé bizonyítja.

Ha nem ezt a magyarázatot fogadjuk el, sehogy se tudjuk megérteni, miért hallgat mindig az alapjában becsületes és vallásos, rendkívül mértékletes életet élő Károlyi Sándor a garázda, vadul pusztító, égető, dorbézoló, részegeskedő és zsákmányoló őskuruc kálvinista tisztekre; akkor nem tudjuk megmondani, mi az oka, hogy Rákóczi már a szó szoros értelmében előre retteg a császári sereggel való megütközéstől még akkor is, ha nagy túlerőben van, mert előre tudja a biztos s a valóban mindig be is következő vereséget.

Csak így tudjuk megérteni, hogy még Rákóczi maga is a tisztjeire hallgat még akkor is, mikor biztosan tudja, hogy nincs igazuk, s hogy baj lesz belőle, mint például a trencséni ve-

reség előtt is. Bizonyára azért, mert az erőszakos tömeget nem tudja féken tartani, s ha dacol velük s csak azért is a maga akaratát követi, még nagyobb lesz a baj, nem olyan értelemben, hogy nyíltan fellázadnak ellene, hanem hogy még jobban kedvüket vesztik s még jobban felbomlik a fegyelem.

Ezt a tömeget egyszerűen lehetetlen volt arra rászorítani, hogy fáradalmakat önként elviseljen, a rögtöni haszonról lemondjon, magasabb célok érdekében ösztöneit háttérbe szorítsa, hogy fegyelmezze magát és mást okosabbnak tartson magánál. Nem fegyelmezhette magát ez a tömeg magasabb célok érdekében, mert magasabb célokat egyáltalában nem is ismert. Nem is akart ismerni más célt, mint a maga hasznát vagy kényelmét, melyről csak akkor tudott lemondani, ha rögtön mutatkozott helyette egy másik, sokkal nagyobb haszon.

Bizonyára ez volt az oka annak is, hogy a kuruc tisztikar (éppen nem egyedül csak Bercsényi) a trencséni ütközetben és „általában ilyen alkalmakkor" „személyét illetőleg nagy zavarban volt". Mivel ugyanis legénységüket alkalmuk volt már derekasan megismerni, az a tudat, hogy a bajokon nem áll hatalmukban segíteni, fásulttá tette őket.

Azt az eddig minden egyes ütközetben tapasztalt s tőlünk ki is emelt jelenséget, hogy Rákóczi idegen csapattestei mindig bátrabban, kitartóbban és fegyelmezettebben viselkedtek, mint maguk a kurucok, szintén csak ezzel lehet megmagyarázni. Csak nem mondhatja ugyanis valaki józan ésszel azt, hogy a német vagy francia, svéd vagy lengyel vitézebb és bátrabb, mint a magyar, s különösen nem azt, hogy még a magyarok szabadságáért is lelkesebben tudnak harcolni ők, mint maguk a magyarok?

Az igazi ok csak az lehetett, hogy ezek az idegenek zsoldosok voltak, s így Rákóczi zsoldosai se voltak rosszabbak, mint más zsoldosok. Maga a kuruc azonban lázadó, hűtlen és se dolgozni, se engedelmeskedni nem szerető magyar volt, tehát a magyarság salakjából került ki. Voltak közöttük ugyan olyanok is, akik téves meggyőződésből tették azt, amit tettek, de nem ez volt a többség. A többség az állhatatlanokból, a csökkent erkölcsi értékűekből, a csak kritizálni tudókból, a szájhősökből, a dolgozni nem szeretőkből, a mindig újság után kapókból került ki. Ezért voltak olyan önzők és gyávák, ezért nem volt bennük semmi kitartás, ezért nem lehetett őket fegyelmezni, s ezért futottak meg mindig olyan hamar és olyan gyáván.

De talán egyik kuruc-labanc csatában se annyira feltűnő a vezérek és az egész tisztikar szenvedőleges, nemtörődöm viselkedése, mint a romhányi csatában. Rákóczi szép beszédet intéz az ütközet előtt katonáihoz. Figyelmezteti őket, hogy most vonták ki kardjukat utoljára, tehát ennek megfelelő vitézséggel kell viselkedniük. „A csatában meg ne szaladjanak, mert ha megszaladnak, még a közönséges katonának is joga van akár a saját tisztjét is lelőni." (Markó, 26. o.)

A szép szónoklat eredménye aztán az lett, hogy mihelyt az első rohammal a császáriak sorait megdöntik, se az arcvonal többi részével, se az ütközet további sorsával semmit se törődve, egyszerűen rögtön az ellenség poggyásza fosztogatására vetik magukat. (Hogy ebben az idő előtti fosztogatásban nemcsak a kurucok, hanem a lengyelek is részt vettek, sőt ők jártak elül rossz példával, csak azt mutatja, hogy ez a lengyel csapat is épp oly szedett-vedett népségből állt mint kuruc társaik. Hiszen ezek a lengyelek azért álltak Rákóczi szolgálatába, mert otthon XII. Károly svéd királynak nem kellettek.)

El lehet-e józan ésszel képzelni, hogy ezt az ütközet sikerét kockáztató idő előtti zsákmányolást egy tiszt se próbálta volna megakadályozni, ha nem tudta volna előre, hogy úgy is hiába próbálja.

Noha közvetlenül az ütközet előtt Rákóczi saját szájából hallották, hogy viselkedésüktől függ az egész nemzet sorsa s hogy még a baka is lelőheti a saját tisztjét, ha az megszalad: mihelyt a hajdúk meglátják, hogy Saint Croix lovasai a hátukban vannak, rögtön kereket oldanak s özönlenek visszafelé. El lehet hinni, hogy az egész kuruc seregben egy tiszt se akadt, aki ezt az oktalan szaladást meg próbálta volna akadályozni, ha nem tudta volna, hogy próbálkozásának úgy sincs semmi értelme?

Közben egész érintetlen új huszárezredek érkeznek, de mihelyt meglátják, hogy a többiek már futnak, szó nélkül megfordulnak ők is és aztán közösen futnak. Lehetséges, hogy ezek tisztjei közt se volt egy se, aki ezt megakadályozza, sőt aki nem engedelmeskedik, egyszerűen lelője, mikor Rákóczi ezt a jogát, sőt kötelességét csak az imént juttatta eszébe? Nem. Ez csak úgy képzelhető el, ha a tisztek is olyanok voltak, mint katonáik, eszményt tehát ők se ismertek, vagy pedig katonáikat olyanoknak ismerték, akikkel szemben minden próbálkozást vagy kísérletet meddőnek tartottak.

Csak ilyen alapon állva lehet megmagyarázni Rákóczinak azt az ütközet utáni viselkedését is, hogy serege gyalázatos magatartása úgy elkeserítette, hogy a svédektől ajánlott további kísérletet az ütközet végső eredményének megváltoztatására ezen az alapon állva utasította vissza. Hogy lehet mindezt mással magyarázni, mint csak azzal a gondolatvilággal, hogy ilyen csapatokkal úgy is hiába minden? Bizonyára ezért nem tett a sok felháborító dolog megakadályozására Rákóczi se semmit az ütközet folyamán, s bizonyára ezért nem tartotta utána érdemesnek azt se, hogy megtorlást alkalmazzon. Még inkább ezzel kell magyaráznunk a dolgot, mikor látjuk, hogy nemcsak Rákóczi, hanem a vele levő Károlyi, ez a kétségtelenül tehetséges, mindig friss elméjű, józan, okos és rendkívül tevékeny ember se csinált és nem is próbált csinálni semmit.

Markó is külön kiemeli, hogy „sehol nem találjuk semmi nyomát annak, hogy akár Rákóczi, akár Károlyi a csata menetére bármilyen befolyással is lett volna. Az első, szerencsésen és lendülettel végrehajtott összecsapás után a kurucoknál minden felső és középső vezetés megszűnt". Tehát mihelyt bajok kezdtek mutatkozni, se a fővezérek, se az alsóbb tisztek már nem is próbáltak csinálni semmit.

Elvesztették talán a fejüket? Se Rákóczit, se Károlyit nem tarthatjuk ennyire ügyefogyottnak. De még ha ők maguk ilyen ügyefogyottak is lettek volna, az már mégiscsak lehetetlen, hogy még a több száz tiszt között se akadt volna egyetlenegy se, aki megőrizte volna lélekjelenlétét s parancsolni, irányítani kezdett volna. Ezt még egy egyszerű hadnagy is megtehette volna, ha más nem volt, mert ilyenkor maga a bátorság is annyira imponál, hogy senki se nézi azt, hány csillag van a nyakán vagy a vállán annak, aki parancsol.

Ezt a viselkedést csak úgy lehet megmagyarázni, hogy az egész sereg, az egész mozgalom volt erkölcsi tartalom nélküli, s ezt természetesen azok a tisztek tudták a legjobban, akik évek óta e legénység körében éltek, s gondolatvilágát, lelkületét bőségesen alkalmuk volt megismerni. Nagyrészben tisztjeik is olyanok voltak, mint a legénység, a kivételek pedig szomorúan látták ezt, de addig szerzett tapasztalatuk alapján úgy érezték, hogy ők és általában ember ezen nem tud segíteni. Tudták, hogy az ő tömegeik nem eszményekért, nem a hazáért harcolnak, hanem a zsákmányért és hogy zsákmányukat és életüket épen hazavihessék, ez egyedüli igyekezetük. Ebben nem tudja őket megzavarni semmiféle tiszti parancs vagy vezényszó, de a lelövés se, mert akkor ők lőnék le a tisztjeiket.

Károlyi egyetlen tevékenysége, melyről e téren tudunk, az volt, hogy erre figyelmeztette Rákóczit akkor, mikor – legalább a látszat kedvéért – mégis próbált tenni valamit. Ezt a szellemet eleve elhibázott és meddő dolog azzal magyarázni, hogy minden tömeg ösztönös és fegyelmezetlen, s hogy a kurucság is csak oly mértékben volt az, amennyire minden tömeg az. Ha így lett volna, akkor a kurucok viselkedése e hat csatában nem lenne se szégyenletes, se megbotránkoztató. Azonban éppen azért szégyelltük és azért botránkoztunk meg rajta, mert amit itt tapasztalunk, éppen nem természetes, éppen nem mindennapi, éppen nem magától értetődő. A természeteset senki se szégyelli. Még az se, aki egyébként ennél többet akar.

De ha Rákóczi csak ilyen sereggel rendelkezett a „szabadság" vagy a „haza" védelmére, miért kezdte el akkor a harcot egyáltalán? Mert kénytelen volt vele, mint láttuk, mert hiszen már hazátlan földönfutó volt akkor, mikor elkezdte. Ha azonban azt kérdezzük, miért folytatta nyolc hosszú éven át, s különösen hogy éppen ő miért akarta még e nyolc éven túl is folytatni; miért haragudott annyira Károlyira, mert ő végül levonta az egyedüli helyes következte-

tést, s miért akarta miatta titkon még összeapríttatni is, arra már bizony bajos felelni. De természetesen csak azért, mert a felelet igen kellemetlen volna egy nemzeti hősre s ezért igen megbotránkoztató a nemzeti közvéleményre.

Könnyű elképzelni, hogy azokat az állapotokat, melyek például a romhányi csata folyamán uralkodtak, kínos volt végignéznie egy olyan tisztnek, s különösen vezérnek, akinek ezt nem lett volna szabad tűrnie, de mégis tűrnie kellet. Ezért a vezérek úgy tettek, mintha nem látnának semmit. A lengyelek például csak akkor hagyták abba a túl korán megkezdett zsákmányolást, melyben a kuruc vezetőség egyáltalában nem akadályozta őket, mikor már a magyar csapattestek mind megszaladtak s így nekik is tanácsos lett követni őket. Ekkor „Ubi princeps? Hol a fejedelem?" kiáltozással keresték mindenütt Rákóczit. (Markó, 43. o.) Láthatjuk tehát, hogy Rákóczi, akinek mindenütt ott kellett volna lennie, nem volt sehol. Még megtalálni se lehetett.

Nem csoda, hogy zavarában vagy szégyenében szinte elbújt, hiszen olyan csőcseléknek volt a vezére, mely őt még magát is kirabolta. A romhányi csata folyama alatt ugyanis a helyszínre érkezett a kuruc málha, s a kurucokat annyira nem keserítette el az éppen akkor oly csúfosan elvesztett ütközet, hogy meglátva tisztjeik málháját, s egyúttal látván azt a nagy fejetlenséget is, mely a kuruc sereg vezetőségében ekkor mutatkozott, s mely a büntetlen rablásra lehetőséget adott, nekirohantak saját tisztjeik málhájának is.

Fogarassy István írja 1710. február 9-i levelében: „Én magam részéről a kárt a harc alkalmatosságával valóban megvallám, mivel három társzekerünket a mieink felvervén három pokrócomat, két vánkosomat, pár csizmámat, két pár ingemet, keszkenőimet etc. elvitték; ezek felett (ezen kívül) ládámat összehasogatván írásaimat széjjelhányták s kit elvittenek, azonkívül felséges fejedelem ezüst kalánit, tálmelegítőjét (amit mindenek felett szán őfelsége), kávéhoz való arany kalánkáját, posztóját, melyet magammal hoztam volt, két vég muszult, zászlókat, ezüst aranyos sarkantyúját, ezüst pár patkóját s mintegy 45 latig való diribdarab ezüstét etc. felprédálták. Ezek felett a kápolnás ládából kehelyt, keresztet (!), két patinát, gyertyatartókat és több accidentiákot. Ezeknek oka ki légyen, úgy látom, Isten a megítélője".

Ez az eset nemcsak annyiban tanulságos, hogy a szent szabadságért és az édes hazáért harcoló hős kurucok még ilyesmire is képesek voltak, hanem annyiban is, hogy tisztjeik még ezt se tudták megakadályozni. Pedig azt már csak nyugodtan elhihetjük, hogy a saját holmijaik elrablását már csak megakadályozták volna, ha hatalmukban állott volna. Kétségtelenül megállapíthatjuk tehát, hogy nemcsak a tisztikar egy része (de jellemző, hogy éppen őskuruc része) volt „tudatlan", hanem a kurucság átlaga volt korrupt. (Azért használok itt idegen szót, mert a magyar kifejezés még sértőbb volna.)

Németek és labancok hősiessége

Markó csak az elsorolt hat ütközetet tartja nagyobb szabású kuruckori csatának. Mind a hatban a kurucok vesztettek, mint láttuk, mégpedig az egyikben csúfosabban, mint a másikban, s a vereség oka mindegyikben a tehetetlenség, de még inkább a hősiesség kétségbeejtő hiánya. E hat nagyobb ütközet után még a szomolányi volt a legjelentősebb. Ez 1704. május 28-án volt s ez kivételesen kuruc győzelemmel végződött. Markó nem számítja a jelentős ütközetek közé, Márki pedig egyenesen olyan jelentéktelennek tartja, hogy három kötetes nagy Rákóczi-életrajzában mindössze három sort szentel neki, míg az előbb tárgyalt hat nagy csata mindegyikét ő is lapokon át tárgyalja. Pedig a lelkülete kevésbé kuruc, mint a kálvinista Asztalosé, de hát ő régebben írt, mint ez, s akkor még kötelezőbb volt a kurucok javára való elfo-

gultság, mint már Asztalos korában. Ma már a történettudomány színvonalával ellenkezik határozottan kurucpártinak lenni még akkor is, ha maga a történetíró egyéni érzelmei alapján szívesen lenne az. Én azonban, hogy a „hazafiakat" megvigasztaljam s a kurucok elleni elfogultságnak még a látszatát is elkerüljem, most ezt a legnagyobb kuruc győzelmet is hosszabban ismertetem.

A kurucok elfogták Pálffynak Ritschan császári tábornokhoz küldött egyik levelét (mely kétségtelenül ügyességükre vall, bár lehet egyszerű véletlen is, hiszen vak tyúk is talál néha szemet), aki 4000 főnyi reguláris és 2000 morva népfelkelőből álló seregével a Morva határon működött. E levélben Pálffy figyelmezteti Ritschant, hogy mivel ott sok a kuruc, ne a Morva folyó menti síkságon át vonuljon a vele való egyesülésre, hanem a Jabloncai-szoroson át meneteljen Nádas felé. Mivel a kurucok a levélből azt is megtudták, hogy Pálffy biztonság okáért más úton még egy másik levelet is küldött Ritschánnak ugyanezen tartalommal, tehát Ritschan az egyik levél elveszte ellenére is értesülni fog Pálffy üzenetéről, összevonták összes, a környéken található csapataikat, hogy a jó alkalmat felhasználva s a Ritschan tönkretevésére igen alkalmas terepet kihasználva Ritschannal elbánjanak.

Ritschan tehát mit sem sejtve seregével gyanútlanul bevonult a Jabloncai-szorosba, mikor azonban Nádasnál már kivonulni akart belőle, ott találta magával szemben Károlyi nagy seregét. Mikor vissza akart előle vonulni, látja, hogy hátulról már viszont Ocskay akadályozza útját. Menekülnie lehetetlen volt, mert harmadiknak meg ott volt Bercsényi is (egyébként – igen ügyesen – ő csinálta az egész haditervet, s ebből is láthatjuk, hogy nem azért voltak a kuruc vezérek az előbbi hat nagy ütközet folyamán annyira tehetetlenek, mintha a szükséges ész hiányzott volna náluk), aki még a környező erdőket is mind tele rakta kurucokkal. A természet alkotta csapdában a három kuruc seregtől egyszerre szorongatott, sőt a környékbeli 90%-ban protestáns tótoktól is, akik egytől egyig Rákóczi legodaadóbb hívei (később pedig a pánszlávság fészkei) voltak, ellenségesen kezelt császári vezérnek lehetetlen volt szabadulnia. Valóban, a kurucok itt fényes diadalt arattak, Ritschan csapatainak nagy része elpusztult, ágyúit és nagy poggyászvonatát is elzsákmányolták a kurucok.

Szomolánynál tehát valóban győztek a kurucok. Nem úgy, mint Romhánynál. Az se tagadható, hogy okosságuknak és ügyességüknek köszönhették a fényes eredményt. Vitézségüknek azonban semmi különös jelét nem adták, nem is adhatták ekkor se, hiszen csak sokszoros túlerejük győzte le az ellenséget. Emiatt könnyen győzhettek volna akkor is, ha a természet, a hegyszoros, nem sietett volna segítségükre. Látva azonban a számtalan ellenkező példát, könnyen meglehet, hogy a természet segítsége nélkül még Szomolánynál se tudtak volna győzni. A fentebb ismertetett híres nagy kuruc-labanc ütközetekben két-háromszoros, sőt Romhánynál nyolcszoros kisebbségben lévő ellenség elől szaladtak meg a kurucok gyáván és ok nélkül, úgyhogy – ha finoman és kíméletesen is – még a hivatalból kurucpárti magyar történetírásnak is elítélő kifejezéseket kell használni magatartásukról. Szomolánynál a sokszoros kuruc túlerő elől nem lett volna szégyen a megfutás, Ritschánék azonban mégse szaladtak meg még ekkor se. Igaz, hogy nem is lehetett volna megszaladniuk, mert nem volt merre, mert csapdában voltak. Megadni azonban megadhatták volna magukat, de ők még ezt se tették.

„Ritschan tábornok – írja még Thaly is (A Bercsényi-család, III., 166. o.) –, ha már elég ügyetlen volt a csapdába bemenni, azt meg kell hagyni neki, hogy rendkívül hátrányossá vált helyzetében a kétségbeesés elszántságával védelmezé magát. Hadai vitézül küzdenek." (De vajon miért nem védekeztek a kurucok is az említett hat nagy csatában legalább „a kétségbeesés elszántságával"?)

A kurucok tehát még akkor is mindig megszaladtak, mikor semmi okuk se volt rá, sőt még akkor is, mikor nagy számuk miatt egyenesen megehették volna az ellenséget. Ezért még az a történetírás is „érthetetlennek" kénytelen mondani viselkedésüket, amely a javukra „pártos". Az osztrák és a labanc még akkor se adta meg magát, mikor még szaladni se lehe-

tett és már csak a megadás és a lemészárolás között lehetett választani. Milyen szembeszökő a labanc meg a kuruc viselkedésmód közti különbség!

Az egyenetlen küzdelem folyamán Ritschan maga is két súlyos sebet kapott a fejére és azonkívül még egy harmadik, az első kettőnél könnyebb sebet is (melyik kuruc tábornok sebesült meg az egész nyolcéves küzdelem folyamán?), de ennek ellenére nemcsak nem adta meg magát, hanem még csak lováról se szállt le, hanem nyergében maradva, tehát sebesülését legalább azok előtt eltitkolva, akik távolabb voltak tőle, tovább vezényelt és irányította a küzdelmet. Tevékenységét még akkor is folytatta, mikor már nem volt körülötte több 700 embernél. De hogy ilyesmi mennyire nem is volt kivétel az osztrák vezérek között, mutatja, hogy alvezére, Wachtendonck alezredes, aki a balszárnyat vezényelte, szintén két sebet kapott. Mégis kitartott ő is, sőt neki még a fogságot is sikerült elkerülnie, mert a végén csapatával együtt az erdőkön át egérutat is sikerült nyernie.

Maga Ritschan később a nagy vérveszteségtől úgy elgyöngült, hogy kénytelen volt leszállni lováról, de ekkor se azért szállt le, hogy megadja magát és megszüntesse a küzdelmet, hanem, hogy átszálljon hintajába és onnan vezesse a további küzdelmet. Már mindössze csak pár százra leolvadt seregével neki is sikerült kivágnia magát és a közeli jabloncai várba bevonulnia. Nem sokat nyert ugyan vele, mert ott se ágyút, se eleséget nem talált s így kénytelen volt magát végül ott is megadni s így végül mégis a kurucok foglya lett.

„Ritschan aligha meg nem hal a sebben, az mint az borbélyok mondják" – írja róla Bercsényi június elsején. Igazán bámulnunk kell tehát, hogy még ilyen állapotban is ilyen hős tudott lenni s így meg tudta őrizni akaraterejét, lélekjelenlétét és császárához való hűségét. E rendkívül súlyos állapota ellenére mégis még fogságában és a testi és lelki kimerültség e végső állapotában is első dolga volt, hogy Bercsényitől, aki hősiessége iránti tiszteletből a kardját is visszaadta neki, engedélyt kért, hogy mint kötelességtudó katona, a vesztett ütközetről jelentést mondhasson tollba felettes hatóságának, a bécsi legfőbb haditanácsnak. De e jelentése is annyira szakszerű, annyira tárgyilagos és a kudarcot semmit sem szépítő volt, hogy Bercsényi azt írja Rákóczinak, hogy ezt a jelentést „magam se írhattam volna le jobban".

Nem azért diktálta tehát Ritschan a hadijelentését, hogy magát mentegesse (igaz, hogy nem is szorult rá ő arra), hanem hogy a hadvezetőséget a helyzetről tájékoztassa. Olyan volt ez a jelentés, hogy Bercsényi lemásoltatta és a maga részéről ő is ezt küldte a maga felettes hatóságának, Rákóczinak. A jelentés egyébként ma is megtalálható a császári és királyi hadi levéltárban Bécsben.

Hej, ha a kurucok és a 48-asok is ilyen fegyelmezettek, ilyen kötelességtudók, ilyen engedelmesek lettek volna felsőbbségük iránt, és ha az egyéni hiúságot is és dicsőségvágyat is így legyőzték volna magukban, de másképpen állna ma a magyar nemzet! De hát hogy állhatna jobban, mint ahogyan ma áll, mikor fiainknak mégis a Bercsényi Miklósokat és Kossuth Lajosokat állítjuk példaképül, a Ritshanokban pedig nem látunk mást, mint talpnyalókat, akik olyan tehetségtelenek, hogy a fejük lágya csak húszéves korukban nő be, s olyan gyávák, hogy egy kuruc vagy egy 48-as honvéd állítólag egyszerre húszat is el tud intézni közülük.

Katonai becsület, jellem, kötelességtudás és bátorság dolgában tehát még ez a vereség se olyan természetű, mint a kurucok gyalázatos, érthetetlen megfutásai. Éppen ellenkezőleg: ez talán még jobban becsületére válik a császári és királyi hadseregnek, mint az előbb tárgyalt hat fényes győzelem. Ha madarat tolláról, eszmét képviselőjéről lehet megismerni, akkor ahogyan Rákóczi vezérei, tisztjei és kurucai viselkedésükkel ugyancsak bebizonyították, hogy nem hazafiak, hanem lázadók, nem szabadsághősök, hanem felségsértők és esküszegők voltak, éppen úgy abból, hogy Lipótnak olyan tábornokai voltak, mint Ritschan és Wachtendonck (vagy mint régebben láttuk, Lotaringiai Károly vagy Veterani), joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az ügy, melyet képviselt, szent volt.

Azonban mi, mai magyarok, történetírásunk jóvoltából erről mit se tudunk. Minekünk csak arról van tudomásunk, de ezt aztán annál jobban tudjuk, hogy Lipót egy nyálkás idióta

volt, aki még magát se tudta kormányozni, nem egy országot. És a szerencsétlennek nem is egy, hanem egész sereg országot adott kormányzásra a népeket oly kegyetlenül kicsúfoló végzet.

A valóságban pedig ez a Lipót annyira tehetséges és képzett volt, hogy kora legtudósabb fejedelmének tartották s a nagy esze mellett még olyan lelki és jellemnagyság is volt, hogy még az a Rákóczi is, aki fellázadt ellene, „principum piissimus"-nak, a fejedelmek legjámborabbikának nevezi. (Arany János azonban „büszke Bécsnek rettenetes császárának". A nagy különbség oka egyébként érthető. Arany János a debreceni kollégiumban tanulta, ki volt Lipót, Rákóczi pedig személyesen ismerte.) Lipót lelki nagyságától és a nagy tisztelettől, melyben alattvalói részéről részesült, éppen nem volt független az, hogy katonái és tisztviselői olyan hűségesen szolgálták, mint az imént Ritschantól és Wachtendoncktól, kevéssel előbb pedig Lotaringiai Károlytól és Veteranitól láttuk.

Nem véletlen volt, hogy míg a romhányi csatában Rákóczi katonái még saját vezéreik, sőt fejedelmük holmijait, köztük még a templomi kegyszereket is elrabolták, addig nemcsak Ritschan és Wachtendonck maguk, hanem katonáik is utolsó leheletükig kitartottak uruk mellett. Lipót ugyanis Istentől rendelt ura volt alattvalóinak, aki ráadásul olyan is volt és úgy is viselkedett, ahogyan Isten helyetteséhez illik, Rákóczi ellenben esküszegő lázadó, aki ráadásul éppen a „principum piissimus" ellen lázadt fel, s akin természetesen – bár azt állította, hogy egyedül az édes haza kedvéért fogott fegyvert – ez az esküszegő és lázadó mivolt meg is látszott rajta (lengyel szerető, Okolicsányi megkínzása, a 300 eperjesi német lemészárlása stb.).

Mivel a komoly történetírás mégse mondhatja éppen a fehérre azt, hogy fekete, az ellenmondást úgy próbálja elintézni, hogy Lipót maga ugyan tanult is volt és rendkívül jó ember is, de a környezete csupa idiótából és csirkefogóból állt, akik jósága miatt orránál fogva vezették, mert püspöknek való volt ő, nem uralkodónak.

Hogy azonban az, aki jó lenne püspöknek, az nagyon jó uralkodónak is, láthatjuk abból, hogy Lipót környezetében a jelen esetben a Ritschanok képviselik az idiótákat és a csirkefogókat. Hogy pedig a Ritschanok éppen nem egyedülállók, sőt még csak nem is kivételek Lipót környezetében és bizalmi emberei között, mutatja, hogy Ritschan mellett is mindjárt ott volt egy Wachtendonck is. De a levélből, melyet fentebb idéztünk, láttuk, hogy labanc híve, a magyar Pálffy az idiótaságtól is sokkal messzebb állt, mint akár Rákóczi, akár Bercsényi, akár a kettő együttvéve, már azt is volt alkalmunk látni.

De viszont Pálffy mellett is ott volt Lipótnak a maga magyar Wachtendonckja, Ebergényi, aki, mint a következő kötetben látni fogjuk, még Wachtendoncknál is sokkal nagyobb volt nemcsak tehetségben, hanem jellemben és vitézségben is. De láttuk, hogy a nagyszombati és a trencséni csatának is megvolt a maga magyar Wachtendonckja Eszterházy Ferenc és Orosz Pál személyében, akik szintén minden további nélkül feláldozták volna, illetőleg fel is áldozták valóban életüket királyukért a Rákóczi mellől csúfosan – illetőleg, bocsánat, „érthetetlenül" – megfutó vitéz kurucok tanulságos szaladása közepette.

Hogy ez a vitézség, önzetlenség, sőt önfeláldozás mennyire nem kivétel azok között, akik ebben a kuruc háborúban a király oldalán harcoltak, íme még két példa: Tollet tábornok esete, aztán pedig a soproni polgármesteré.

1709 nyarán a morva határról már Szepesig és Gömörig szorultak hátra a kurucok. Ekkor Bercsényi a császáriaknak a liptói sáncokból való kiszorítására megint olyan nagyszerű haditervet eszelt ki, mint annak idején Szomolánynál. „Alig volt az egész Rákóczi-kornak biztosabb alapokon megindított, alaposabban átgondolt és kiszámított hadi vállalata", mondja róla Thaly.

Ha valaki azt gondolná, hogy Bercsényi és Rákóczi nagyszerű haditervei ellentétben állnak azzal az előbbi megállapításommal, hogy egyiküknek sem volt semmi hadvezéri tehetsége, annak számára megjegyzem, hogy egész más elméleti hadvezérnek lenni, tehát jó haditerveket csinálni, s egész más ezeket meg is valósítani.

Rákóczi és Bercsényi a kivitel terén, a tényleges hadvezetésben voltak teljesen tehetetlenek, márpedig bizonyára ez a fontos, nem pedig az elmélet. Ez a csupán elméleti tehetség csak akkor ér valamit, ha a jó haditervek kitalálója mellett van egy jó gyakorlati hadvezér is. Rákóczi és Bercsényi mellett azonban nem volt.

Velük szemben Görgeinek inkább csak gyakorlati hadvezéri tehetsége volt. De neki megvolt az a szerencséje, hogy vezérkari főnöke (Bayer (Bajor) Gizinek, a híres magyar színésznő őse) viszont elméleti tehetség volt és nagyszerű haditerveket tudott csinálni. Így ketten egymást kiegészítették.

A liptói áncokat Tollet császári tábornok védte mindössze vagy 600 gyaloggal és 500 lovassal, s Bercsényi akkora kuruc haderőt vont össze ellene, mely ennek tízszerese volt. (Ha valaki ilyen nagy erők felett rendelkezik, nem nagy tehetség kell ahhoz, hogy nagyszerű haditerveket csináljon. Pedig hát Szomolánynál ugyanígy volt.) A kurucok még arról is gondoskodtak, hogy a közelben levő Viard császári tábornok se mehessen Tollet segítségére, annál kevésbé Pálffy, aki ekkor a messze Zseliznél, a Kisalföldön táborozott.

Úgy látszik, a kurucok maguk is tudták, hogy ők a császári sereggel győzelemre még a legjobb esetben is csak akkor számíthatnak, ha elsöprő erejű túlerővel rendelkeznek. Most azonban még így se lett a dologból második Szomolány, de Lipót itt szereplő tábornoka (Tollet) nemcsak a talán még Ritschanénál is nagyobb hősiességével írta be nevét a hadtörténelembe, hanem még azzal is, hogy ez a hősiesség nemcsak bámulatot kelt, hanem sikert is jelentett, ami Ritschannak nem adatott meg.

A kuruc vállalat parancsnokává Bercsényi sógorát, gróf Csáky Mihályt tette meg, mert azt szerette volna, hogy a könnyű és bizonyosnak látszó siker s a vele járó dicsőség az ő családjáé legyen. E protekciórendszernek aztán az lett a következménye, hogy helyette a kudarc és a szégyen maradt Bercsényi rokonságában.

A áncok elleni támadást az egyik oldalról a nemrég említett Babócsay, Paur, Bokros, Szemere László, Czelder Orbán és Nyáray 4500 embere, a másikról Andrássy Pál, a tőlünk már ismert Csajághy, Perényi Miklós, Nyárády András és Réthey György 2300 embere kezdte 1709 augusztusának egyik hajnalán, mégpedig oly meglepetésszerűleg, hogy Tolletnek alig maradt ideje arra, hogy embereit csatasorba állítsa. A kezdet tehát ügyes és jó volt.

Tollet kis erői nem voltak elégségesek a nagykiterjedésű áncművek védelmére, ha tehát ők is kurucok lettek volna, egyáltalában nem tartozott volna szégyenletesebb szerepléseik közé, ha minden védekezés nélkül azonnal megadták volna magukat. Tolletnak azonban ez még csak eszébe se jutott. A túlerejű és heves támadás elől a áncerőd többi részét egyenlőre az ellenségnek átengedve a legfontosabb és legerősebb részbe, a Vivrisó melletti csillagsáncba vonult át embereivel, de egy Pichler nevű százados már ekkor hősi halált halt, sőt magának Tolletnek is összezúzta az állkapcsát egy puskagolyó, mely egyik oldalon az arcába hatolt, a másikon pedig kijött.

Az egész erődítmény túl nagy, maga a csillagsánc azonban oly szűk volt Tollet emberei számára, hogy egy-két bomba bevetésével úgyszólván az egész helyőrséget ki lehetett irtani. Ezért Csáky, a vezér, hogy embereit a felesleges vérontástól megkímélje (vagy talán csak nem attól félt, hogy emberei megtagadják az engedelmességet, kivált, ha az első roham nem sikerül, a veszteség pedig igen nagy lesz?), nem vezényelt rohamot az erőd ellen, hanem úgy határozott, hogy csak bombázással intézi el az ellenséget. A francia Riviére, a kurucok tüzérszakértője, ugyanis szintén részt vett a vállalatban. Augusztus 5-én hajnalban már meg is kezdte a csillagerődbe szorult németek bombázását. Volt is ugyancsak derekas eredménye, mert az ostromlottak, akik kivált lovaik és málhásszekereik miatt alig fértek el az erődben, mindenegyes bombarobbanástól iszonyú veszteségeket szenvedtek.

A bent levő őrség azonban a parancsnok, Csáky nagy csodálkozására, sem kitörést meg nem kísérelt, sem magát meg nem adta. Bámulatos lelkierő egy súlyosan sebesült emberben, akinek alig lehetett reménye arra, hogy kitartásának, mely soká úgyse tarthatott, valami ered-

ményét lássa. Az őrség „szorongott, hullott, éhezett, de állhatatosan várá a segítséget". (Thaly: Ocskay László, 589. o.)

Csáky folytatta a bombázást, de a magyar vért továbbra is kímélte s az erőd megostromlását nem rendelte el. A megadás – gondolta – úgy is csak rövid idő kérdése lehet. A bombázás így már ötödnapja tartott. A bent levő 600-700 lóból „12 ép lónál több nem maradt" s „a 600 vasas német közül száznál több holt meg, harmincnyolcnak kezét-lábát metszették el, kis-sebesnek száma sincs, mégis megesküdtek vala: auf ein Mann tartsák". (Archiv. Rákócz. VI., 289. o.)

„A nyári hőségben megbűzhödött számtalan ló hullája dögletessé, kibírhatatlanná tevé a sáncban maradást, úgyhogy még az ostromló hajdúság a várárkokból is kezd vala kifutkosni az irtóztató hullabűz miatt. S a németek még ezt is eltűrték (pedig bent bizonyára kissé nagyobb lehetett a bűz, mint a hajdúk vívóárkaiban). Nagy erőlködéssel a sáncokra vonszolták s fölemelve a mellvédeken át az árkokba kihajigálták a rothadó dögöket. Bomba- és puskatűz fogyasztotta, éhség, fáradtság, álmatlanság, hőség, bűz és nyomor gyötörte őket és mégis ellenállának vezérük biztatására utolsó erővel, makacsul". Ilyen nagy áron valóban csak a „principu piissimus" iránt lehetett hűségesnek lenni. Láthatjuk, hogy láttára még Thaly is egyenesen fellelkesül a németek mellett. (Ocskay László, 591. o.)

Előbb állapítottuk meg, hogy történetíróink szerint természetes, hogy a kuruc megszalad, ha életét veszélyben látja, és hogy az is épp oly természetes, hogy ha tisztjei nem irányítják, egyedül csak zsákmányra van gondja, mert a hősiesség nem tömegcikk. Mit szólnak hát a kuruc történetírók nem a borzalmas sebében őrült kínokat szenvedő és a dögletes bűzben minden remény ellenére kitartó parancsnokhoz (mert hiszen hősök mindenütt akadnak), hanem ahhoz, hogy a parancsnok a legénység körében még ilyen körülmények közt is fenn tudja tartani a fegyelmet s szavára Lipót (illetőleg fia, József) egyszerű közkatonái is vállalják ezeket a mondhatatlan megpróbáltatásokat és vele együtt ők is kitartanak?

Természetesen Tollet emberei közt is akadtak, akik nem bírták már tovább az emberfeletti nélkülözéseket, erőfeszítéseket, a reménytelenséget, hogy idegzetük felmondta a szolgálatot és kiszöktek ezekből a számukra poklot jelentő sáncokból (ezektől értesültek a kurucok mindarról, ami az erődben lefolyt). De itt ezek voltak a kivételek, nem pedig a többség. Náluk nem a szökés volt a szabály, mint a kurucoknál a szaladás, mégpedig már akkor is, mikor még különösebb áldozatról szó se volt, mert hiszen akkor történt, mikor futásuk még a „hazafiak" számára is érthetetlen volt. Hogy Tollet sebe és kínjai mekkorák lehettek, azt onnan sejthetjük, hogy e szökevények elbeszélései alapján a kuruc táborban már az a hír járta, hogy a tábornok már meg is halt.

Közben azonban oly sok idő eltelt, hogy Tollet veszedelmének híre már Zselizre, Pálffyhoz is eljutott, aki azonnal megindult maga is, de Viárdot is felszólította, hogy menjen az ostromlottak segítségére. Noha Viard egészen kis erőkkel rendelkezett (hiszen még maga Pálffy is mindössze 3000 lovassal indult el) s napok kellettek hozzá, mire odaérkezhetett s Tollet addig már semmiképpen se tarthatta magát még akkor se, ha rohamot nem indítanak az erőd ellen, „Csáky képzelhetetlen kislelkűséggel, majd mintegy készakarva kiszalasztá kezéből az immár jól üstökön markolt szerencsét" (Thaly). Olyan gyávaság volt ez megint a kurucoktól, hogy Thaly, mint láthatjuk, „képzelhetetlen"-nek nevezi. (Az édeskeveset segít kurucainkon, ha „gyávaság" helyett kíméletből „kislelkűséget" emleget.)

Már csupán Viard jövetelének hírére is úgy megijedtek ugyanis a vitéz kurucok és a császári erőkkel, bármily kicsinyek voltak is, úgy rettegtek szembeszállni, hogy nemcsak Pálffy megérkezését nem merték bevárni, hanem még Viardét sem. Tollet megadására egy napnál tovább már nem kellett volna várniuk, hiszen a szökevényektől mindent tudtak, ami az erődben történt. De még ezt az egy napot se merték megvárni, noha az erőd birtokában már könnyebben szembeszállhattak volna a császáriakkal. (De jól ismerte őket Tollet és milyen

jól tudta, hogy érdemes szenvednie és kitartania.) Viard elindulása hírére otthagytak azonnal mindent és odébbálltak.

Mivel a szájhős kurucok már régen „rab" Tolletről beszéltek, Rákóczi is oly bizonyosra vett már mindent, hogy még abba se nagyon egyezett volna bele, ha a várat a kurucok Tollettől szabad elvonulás feltétele mellett vették volna át. Ezért aztán mikor megtudta a keserű valóságot, olyan mérges lett Csákyra, hogy Bercsényivel minden áron le akarta tartóztatni (ezt azonban Bercsényi, sógoráról lévén szó, nem tette meg neki).

Pedig hát nemcsak Csákyra kellett volna haragudni, mert közel se egyedül csak ő volt a hibás. Az egész kuruc tisztikart kellett volna gyávaságért letartóztatni, mert Csáky megszaladása előtt haditanácsot tartott velük s így közösen határozták el a dolgot. Igaz, hogy volt köztük két nem gyáva is, de sajátságos, hogy ezek is megint éppen azok voltak, akiknek a sok szép magyar név között német volt a nevük: Paur és Czelder. Ámde ezek – nem tudom miért – nem vettek részt a haditanácsban. Andrássy is, Babócsay is, Szemere is Csákyval egy véleményen voltak. Egyedül a vad Csajághy volt ellenkező véleményen, de a végén már ő se tiltakozott, hanem csatlakozott a többség véleményéhez.

Csáky érve az volt, hogy „az oly nagy bajjal összeszerzett szép hajdúság valamiképpen meg ne ziláltassék" és hogy mert neki „a hajdúság sorsa igen a szívére van kötve". Vagyis előre számolt azzal, hogy ha Viardot bevárják, a kurucok vagy előre megszaladnak, vagy Viardtól szétveretni hagyják magukat.

Ha megvárják a német megérkezését, akkor az erődöt még Viard megérkezése előtt meg kell ostromolniuk. De „hátha az ostrom nem sikerül – érvelt Csáky –, s a sok újonchajdú összezavarodik". Látjuk tehát, hogy teljesen igaz volt sejtelmünk s Csáky már előbb is csak ezért kímélte annyira a kuruc vért s elsősorban ezért nem rendelt el ostromot az erőd ellen. Hiszen látjuk, hogy a támadás elrendelésétől még akkor is félt, mikor már csak a kegyelemdöfést kellett volna megadni a támadással.

Mint látjuk, a többi kuruc vezér is egyetértett Csáky érveivel, végül még a vad Csajághy is. Ők ismerték hajdúikat és ha csak ilyennek ismerték őket, akkor csakugyan jobb volt ez a rendben való elvonulás, mint egy újabb Trencsén, Zsibó vagy Romhány. Szégyennek ugyan az elvonulás se volt sokkal kisebb, mint azok, de legalább a sereg megmaradt. Hogy aztán milyen haszna van annak, ha egy olyan sereg, melyet semmire se lehet használni, megmarad, az már megint más kérdés, amelyet csak úgy lehetett volna elkerülni, ha Rákóczi nem kezd háborút.

Riviére azonban úgy felháborodott a visszavonulás elhatározására (talán csak nem azért, mert nem magyar volt, hanem francia), hogy dühében még a kalpagját is földhöz vágta. (Egy német nyelvű levél bizonyítja ezt a vörösvári levéltárban.)

Ha kurucaink csak ekkor lettek volna ennyire gyávák s egyedül csak itt ijedtek volna meg a német seregnek még a szelétől is, hajlandóak lennének azt gondolni, hogy Isten egyedül csak azért oltotta beléjük ezt a „képzelhetetlen" gyávaságot, hogy a hős Tollet és emberei kitartását megjutalmazza s meghozza nekik a minden józan remény ellenére is oly biztosra vett felszabadulást. De hát látjuk, hogy a dolog éppen nem volt meglepetés, annál kevésbé csodás. Csodás csak Tollet kitartása volt.

Épp ilyen legendába illő, de Tolleténél sokkal nagyobb szabású volt Dobner Ferdinánd soproni polgármester és általában az egész soproni polgárság hősies viselkedése és koronás királya melletti áldozatos kitartása, amely hősiesség éppúgy sikerrel zárult, mint Tolleté és katonáié a liptói sáncokban. Mivel Sopron lakossága mindig állhatatosan dacolt a kurucokkal s „kerített város" lévén, a kuruc portyázók megbüntetni se tudták királyához való hűségéért, bosszút lihegtek ellene, s mivel Sopron bevétele a fáradtságot is igen megérte volna, „ez lévén akkoriban az országban leggazdagabb város". (Thaly: A Bercsényi-család, III., 491. o.) Bercsényi elszánta magát a város megostromlására és 1705 végén legtehetségesebb és legszerencsésebb hadvezérét, Bottyán Jánost küldte ellene. A kuruc legénység is nagy kedvvel

fogott a vállalkozáshoz, mert hazánkban sehol akkora zsákmányt nem remélhettek, mint a sok ezer gazdag, pénzes, sok ékszerrel, értékes ruhával, drága bútorokkal rendelkező városi polgár lakta Sopronban. Elfoglalása esetén ugyanis megengedett volt nekik a város szabad kifosztása, mivel lakói nemet mondtak a kuruc vezér előzetes megadásra való felszólítására.

Bottyán 1705. december 24-én zárta körül Sopront. Az ostrom műszaki részét itt is a francia De Riviére vezette és oly kíméletlenül, hogy „jámbor" kurucokhoz illően éppen karácsony éjszakáján (s még az utána következő éjszaka is) úgy elárasztotta a várost izzó golyókkal és bombákkal, hogy mindenütt csak a sok tűz lobogott föl és „a sok sírás, kiáltás hallatott".

„A város legdíszesebb része, 185 ház lőn teljes rommá, a többi is megkárosult, teteje pedig egynek sem maradt. Mindazonáltal az őrség (400 muskatéros, lovas B. Weitersheim ezredes alatt) s az osztrák érzelmű (nem kellett „osztrák" érzelműnek lenni, hanem csak királyhűnek és alattvalói esküjét tiszteletben tartónak) Dobner Ferdinánd polgármester által fanatizált (talán inkább a kötelességteljesítésre fellelkesített) polgárság még most sem akart kapitulálni." (Thaly, III., 489. o.)

Mivel Bottyán már 26-án reggel hírt kapott Andrássy Páltól és Ebeczkytől, akik a kuruc ostromló sereget Ausztria felől fedezték, hogy Pálffy megindult a soproniak segítségére és hogy ők nem érzik magukat elég erősnek arra, hogy feltartóztathassák, Bottyán ijesztésül még néhány bombát bevettetett a városba és megírta a parancsnoknak, hogy „e notábilis kár után egynéhány napi gondolkodási időt ad neki és a városnak. Határozzanak jövő sorsukról, mert rövid nap meg más módját keresem föl Soprony megvételének". Ezzel csapatokat hagyva hátra a város további zárolására, megindult Pálffy elé, aki vissza is fordult előle, mert a vele való megütközésre kicsiny volt az ereje. No meg Bottyán, a volt császári ezredes, kissé keményebb ellenfél volt, mint általában a kurucok.

Ezért aztán Bottyán újév napján újra Sopron alá szállt az ostrom folytatására, mert a kurucoknak igen szájukban volt már a megkívánt és már bizonyosra vett gazdag zsákmány íze s ezért semmiképpen se akartak róla lemondani. Így aztán január másodikán és harmadikán újra 170 bomba és valami ezer izzó golyó esett Sopron városára. Újra „sok tűz támadt és a külvárosoknak még megmaradt házai csaknem mind, a belvárosban is igen sok ház elégett, megrongálódott. A mellvédek mögött őrt állókon kívül az összes lakosság a pincékbe menekült, mégis hódolni nem akartak". (Thaly, III., 493. o.) Bátorságukat és hősiességüket annál jobban csodálhatjuk, mert hiszen Pálffy seregének visszafordulásával felmentésükre a remény is elenyészett.

Ha kurucok lettek volna ezek a soproniak, hogy siettek volna feladni a várost, hacsak néhány rájuk nézve előnyös feltételt is sikerült volna kieszközölniük! A Ritter-krónika valóban azt is írja, hogy Weitersheim, a parancsnok, már bele is fáradt az idegölő küzdelembe és felkiáltva: „Es ist nunmehr aus!", fel akarta adni a kurucoknak a várost. De Dobner polgármester sok könyörgésére, hogy ne hagyja el még őket, s folytassa velük együtt a küzdelmet, mégis elállt szándékától. A város polgármestere tehát még a katonánál is hősiesebb volt s ez a dicséret bizonyára nemcsak a polgármesterre, hanem a polgárságra is vonatkozik, mert hiszen a polgármester az ő képviselőjük volt s a polgármester mit se tehetett volna, ha a lakosság nem állt volna mögötte.

Bottyánnak ezek után be kellett látnia, hogy roham nélkül nem boldogul, de hogy embereit kímélje, előbb az Érsekújvárban levő faltörő ágyúk bevetésével akart kísérletet tenni. De ezeket a zajló téli Dunán át bajos volt Sopronba szállítani. A két francia technikai szakember: Le Maire és De Riviére egyébként is azt a szakvéleményt adta, hogy a falak lábtókon bevehetők. Bottyánnak ezzel ellenkező volt a véleménye, s ezért csak 5-én tudta magát elhatározni az ostromra, mikor már Bercsényi beleegyezését is megkapta rá.

Az ostromhoz 8000 embert állított harcba egyszerre (láthatjuk belőle, milyen nagy volt az ostromló kuruc sereg) és száz ostromlétrát használt. Ő maga személyesen vezette az egész

műveletet és „az egész kuruc sereg két legvitézebb ezredese” (Thaly mondja ezt (III., 495. o.), mi pedig azt kérdezzük, hogy talán csak nem ezért tért aztán vissza a király hűségére később mindkettő?) segédkezett neki. Az esthomály beálltával (január 5-én este) oly csendben és észrevétlenül csináltak mindent, hogy a védők mit sem sejtve tértek pihenőre s a városban csak az őrt állók maradtak fenn.

Hatodikán hajnalban aztán a megadott jelre oly meglepetésszerűen rohant a közelben készenlétbe helyezett legénység a falakhoz és kapaszkodott fel az ostromlétrákon, hogy mire az alvó polgárság álmából felriadt és a falakhoz rohant, már bent lettek volna a városban az ostromlók, ha a franciák el nem számították volna magukat a falak magasságát illetőleg. Így azonban az ostromlétrák a legtöbb helyen néhány lábbal rövidebbek voltak, mint kellett volna. Az ostromlók egymás vállára állva még így is felkúsztak a falakra, sőt Bezerédinek egy vitéz századosa, aki aztán hősi halált is halt ott a bástyán, ki is tűzte már ott a kuruc zászlót, emberei pedig már a közelükben található ágyúkat is beszögezték. Azonban a sok ezer vitéz soproni polgár még ezeknél a most – a várt nagy zsákmány miatt – kivételesen vitéz kurucoknál is vitézebb volt, csak úgy özönlött a falakra s a városba már behatolt kurucok egytőlegyig életükkel fizettek. Az okos Bottyán sasszemével (illetőleg félszemével) azonnal észrevette, hogy nincs már remény a sikerre s hogy a felesleges vérontástól embereit megkímélje, azonnal visszavonulót fúvatott.

A kurucok veszteségét e rohamban egy kuruc (tehát inkább kicsinyítő, mint nagyító) forrás még így is „300-ig való”-ra teszi. Azonban a kuruc hősi halottak is többnyire németek voltak, nem magyarok, mert Bottyán ezeket küldte előre, hogy kímélje a magyar vért. (Thaly, III., 496. o.) Látjuk tehát, hogy itt is ők voltak a bátrabbak. Bizonyára Bottyán is azért küldte őket előre, nem pedig azért, hogy a magyar vért kímélje, mert hiszen itt német kuruc „elvtársakról” volt szó, s azokat éppúgy kímélni kellett volna, mint a magyarokat. Sőt még jobban, mert az a német, aki német létére is a „magyar szabadság” bajnoka lesz, még nagyobb megbecsülést érdemel, mint a magyar, akiben csak természetes az, hogy a magyar szabadság híve.

Ha azonban mégis úgy volt, ahogyan Thaly írja, akkor csak azzal magyarázhatjuk, hogy Bottyán azokat, akik német létükre is elárulták császárukat, még hitványabb lényeknek tartotta, mint a magafajta magyar árulókat, s ezért még jobban megvetette őket. Hogy ez lehetett az igazi ok, láthatjuk onnan, hogy mint láttuk, öreg korára maga Bottyán is elintézte már elhagyott királya hűségére való visszatérését, az ostromban két vitéz jobbkeze (Ocskay és Bezerédi) pedig ezt a valóságban is megtette. Lehetetlen tehát, hogy csak valamelyikük is becsülhette volna ezeket az áruló németeket.

Mit szólnak azonban Bottyán magyarkíméléséhez – legalábbis Thaly beállításában – azok a „hazafiaink”, akik állandóan azt sérelmezik, hogy Bécs csak a német vért kímélte, de a magyar vér hullását sose sajnálta. Thaly kijelentése után úgy látszik, mintha „hazafiaink” ezt csak azért gondolnák Bécsről, mert ha ők lettek volna annak a bécsi hatalomnak a birtokosai, ők valóban így tettek volna. Ők a magyar vér kímélésére a veszélyes helyre mindig németeket küldtek volna, mint Bottyán Sopron ostromakor.

Nekik van tehát legkevesebb joguk Bécsre panaszkodni. El is hisszük nekik: hogy valóban Bécs is így tett volna, mert semmi okunk sincs annak feltételezésére, hogy a bécsi hazafiak jobbak, mint a magyar hazafiak. Hiszen egyik is ember, meg a másik is, s az ember nagyjában mindenütt egyforma. Hogy Bécs ennek ellenére – mint már számtalanszor láttuk és fogjuk még látni – a mi magyar hazafiainknál mégis sokkal jobb és igazságosabb volt, annak csak az volt az oka, hogy ez a Bécs a Habsburgokat jelenti, azok pedig többnyire az Egyháztól irányíttatták magukat, s mivel nemcsak német császárok, hanem magyar királyok is voltak, igyekeztek magyarnak és németnek egyforma mértékkel mérni. Ezért átlagban sokkal igazságosabbak és megbocsátóbbak voltak, mint akár német alattvalóik, akár minisztereik, de különösen mint az ő helyükben a Róma-ellenes magyar „hazafiak” lettek volna.

Mikor Bercsényi a szomszédos Ruszton a soproni kudarc hírét meghallotta, a város megvételére még egy módot eszelt ki: most már nem az erőszak, hanem a csel útját. Január hetedikén reggel levelet küldött a soproni parancsnoknak is, meg a polgármesternek is, melyben sajnálkozását fejezte ki a kár miatt, mely a várost érte s mely – hangsúlyozta – „teljes akaratom ellen történt" (ide még Thaly Kálmán se átall meglepetésében egy kérdőjelet tenni). Hogy azonban részvétele szánakozás helyett bosszúra ne forduljon, felszólította őket, hogy ne dacoskodjanak tovább, ne tegyék magukat és gyermekeiket készakarva tönkre, mert megbánják. A császári segítségben ne bizakodjanak, mert keserű csalódás lesz osztályrészük. Hódoljanak meg, kegyelmet kapnak, erre „hites parolát ad". Ha nem tetszik, magukra vessenek azért, amit kapnak.

Vajon, ha a soproniak hallgatnak a szavára, megtudta volna-e tartani Bercsényi „hites parolá"-ját? Vajon, ha a kurucok bevonulhattak volna a magát megadott városba, vissza tudta volna-e tartani a zsákmányra éhes kurucait a város adott szó ellenére való kirablásától? Nem volt-e hát rosszhiszemű Bercsényitől ez a megadott becsületszó? Hiszen ő ismerte legjobban a maga kurucait, s láttuk, hogy maga panaszkodik, hogy nem tud nekik parancsolni, még ha akasztatja őket, akkor se. Hogy mert tehát a soproniaknak mégis „hites parolát" adni?

„A városi tanács pár napi gondolkodási időt kért. Gyűlést tartottak, tanácskoztak és a Bécshez szolgailag ragaszkodó Dobner polgármester buzgó ösztönzései következtében elhatározták a további ellenállást. (Ez a „ragaszkodás" úgy különbözött a „szolgaiságtól", mint a tűz a víztől. Ha ezek a soproniak szolgalelkek lettek volna, már réges-régen meghódoltak volna, mert tudvalevőleg a szolgák tulajdonsága a rettegés, s a szabadoké, a nem kényszerből, hanem meggyőződésből szolgálóké a bátorság. Úgy látszik, nemcsak a polgármesterük volt „szolgalélek", hanem valamennyien. Azért „ijedtek meg" Bercsényi fenyegetésétől annyira.)

Bercsényivel ezt tisztességes, komolyhangú válaszban (latin levél január 8-ról) tudatták: „Miután – írták – puszta életünknél egyebünk már úgysem maradt, állhatatosságunk megpecsételésül elhatároztuk ezt is őfelsége hűségében feláldozni." (Ej, de szolgalelkek voltak! Tanulhatott volna tőlük maga Bercsényi is!) Hogy pedig az ostromlóknak is tudtukra adják, hogy nem kukoricáznak, a levél elküldésével egyidejűleg mindjárt ágyúikat is elsütötték.

Sajátságos, hogy Bercsényi mégse haragudott vagy sértődött meg, hanem már másnap válaszolt nekik. Újra figyelmeztette őket, hogy mint hazafiak, mivel tartoznak hazájuknak. (Ilyen olcsó szólamok ilyen hősökre aligha lehettek hatással. Ők a hazaszeretetüket már tettekkel mutatták meg. Hogy mivel tartozik a hazának, azt Bercsényinek kellett volna megtanulnia őtőlük. Ők egyszer se szegték meg hitüket, mint Bercsényi, Bottyán, Ocskay, Bezerédi s természetesen maga Rákóczi is.) Újra kéri a tanácsot, küldje ki hozzá meghatalmazottait, hogy legalább meghallgassák s készakarva vesztükbe ne rohanjanak.

„De a keménynyakú soproniak – írja Thaly – nem küldötték ki követeiket, sőt Bercsényi levelére, mint akik nem beszélnek már, hanem csak tesznek, nem is válaszoltak". Ki gondolná, hogy ezek voltak a németek és Bercsényi a magyar; ők voltak a labancok, Bercsényi a kuruc. Éppen megfordítva gondolnánk, ha egyik is, másik is olyan lett volna, mint a magyar közvélemény a labancot és a kurucot gondolja.

A kurucok – mit tehettek mást – újra működésbe hozták battériáikat, de ez most már csak látszatra és gőgből történt, hogy a kuruc labanc soproniak azt ne gondolják, hogy Bercsényi fenyegetései csak üres szavak voltak. Pedig csak azok voltak, mert bombáik már fogytán voltak. Ezt az okos soproniak valószínűleg úgy is tudták, mert ha a kurucoknak erejük lett volna, úgyse könyörögtek, annál kevésbé hazudtak volna nekik. Egyébiránt pedig „Sopron városában alig volt már mit elégetni" – jegyzi meg Thaly Kálmán is. Bottyán ijesztésből vagy bosszúból felgyújtatta még a városon kívül álló malmot, aztán nagy garral – hogy megijedjenek – megint előhozatta az ostromlétrákat és újra kivezényelte a legénységet, mintha

újabb rohamra készülne. Mivel azonban a soproniak még erre se ijedtek meg s csak nem voltak hajlandók kitűzni a fehér zászlót, felszedte táborát és végleg továbbállt.

A bécsi királynak ilyen hívei voltak Magyarországon ugyanakkor, mikor Rákóczit és Bercsényit s általában a kuruc vezéreket majdnem megette a méreg katonáik nemtörődömsége, állhatatlansága, önzése, összeférhetetlensége, gyávasága s oktalan és érthetetlen megszaladásai miatt. Pedig hát minden érthető, mert a „principum piissimus" ellen másfajta magyarok, mint ilyenek, nem is lázadhattak volna fel.

A gyűlölet, a kegyetlenség és a terror

Ebben is feltűnően hasonlított Rákóczi felkelése más lázadásokhoz és forradalmakhoz. Láttuk már ezt abból, ahogyan az ónodi gyűlés fellépett a mozgalom bírálói ellen, még ha ez a bírálat a legfélénkebb módon és a legszerényebb alakban történt is, és abban a kegyetlen módban, mellyel a „bűnösöket" ekkor eltiporták. A kuruc korban éppen úgy történt minden, mint a legvadabb forradalmakban vagy akár magában a bolsevizmusban.

A vezetők első dolga ekkor is az volt, hogy olyan közhangulatot teremtsenek, melyben velük egyet nem érteni bűntény és gonosztett legyen és olyan aljas hazaárulás, melyért az akasztófa még enyhe büntetés. Ezért kellett Okolicsányit a vérpadon kívül még megkínozni és tüzes vassal sütögetni is s ezért kellett Rakovszky holttestét, mivel őt a korai halál megmentette a „megérdemelt" megkínzástól, temetetlenül a férgek martalékául hagyni. Ugyanilyen hangulatban folyt le a „nagy" francia forradalom is, de a mi 48-unk is, legújabban pedig a „szocializmus építése". Azt senki se mondhatta, annál kevésbé írhatta egyik alkalommal se, hogy neki más a meggyőződése; hogy ő nem tekinti a mozgalmat vagy akár csak a mozgalom eljárásmódját is a hazára vagy a népre üdvösnek. Mindegyikben mindegyiknek mindent helyeselnie kellett.

A más meggyőződésű emberek legfeljebb azt tehették, hogy hallgattak, sőt a nevesebb vagy befolyásosabb állásban levők még ezt se. Még akkor se, ha püspökök voltak. Az ő részükről még a semlegességet se tűrték. Ez az eljárásmód a hamis próféták jellegzetes ismertetőjele, de nyilvánvaló bizonyítéka a rendszer gyengeségének és erőltetett voltának is, mert így csak annak kell viselkednie, aki tudja, hogy nem a nép, nem a nemzet akaratát képviseli, és hogy tanai, különösen pedig viselkedése a kritikát nem bírja el. De a szereplők rossz lelkiismeretének is bizonyítéka az effajta viselkedés, ha külsőleg mégoly szeplőtlen jellemeknek mutatják is magukat az illetők s ezt szónoklataikban még úgy hirdetik is. Ezt a jellegzetességet mind Rákócziban magában, mind vezető embereiben, mind hívei tömegében megtaláljuk.

Sajátságos, hogy az a kuruc és hajdú, aki az ütközetben mindig oly botrányosan hamar és oly felháborítóan gyáván megszaladt, sőt a legtöbbször már arról is előre gondoskodott, hogy ne is juthasson olyan helyzetbe, melyben majd meg kell szaladnia; aki a kuruc várakat oly hamar és oly gyáván feladta; aki annyira nem volt hajlandó nemcsak életét, hanem még a már megszerzett vagy megszerzendő zsákmányt se kockáztatni a szóban oly sokat emlegetett „édes hazáért": a legfanatikusabban és igazán szíve mélyéből tudta gyűlölni és megvetni azokat, akik az ő hős hazaszeretetével ellentétben labanccá lettek. Mily kedvteléssel és az erény, az igazság, a jellem, a szótartás és a hazaszeretet bosszúálló angyalának szerepében mily fölényesen tetszelegve pusztította ez a kurucság az „árulók" jószágait, gyújtotta fel falvait, lincselte meg őket vagy tekerte meg a kötelet a nyakukon, ha kezébe kerültek! S ebben maga Rákóczi, Bercsényi és a többi vezér is teljesen egyetértett velük, sőt elöljárt.

Rákóczi is igazságosnak tartotta, sőt egyenesen kötelességének ismerte például Ocskay és Bezerédi kivégeztetését, sőt Károlyi meglincselését, pedig ezek legalább valami irgalomra

még akkor is méltán számíthattak volna részéről, ha a lényegben igaza lett volna s csakugyan vétkeztek volna. S ha Károlyi szétaprításával legalább az ügy esetleg nyert volna (nem a haza ügye, mert az csak akkor vesztett volna igazán, hanem Rákóczié), de a már ártalmatlanná tett és kezében levő Ocskay és Bezerédi életben hagyása „fényűzését" csak megengedhette volna magának?! Miért nem húzta-halasztotta törvény elé állításukat is, mint Forgáchét vagy mint Lipót Zrínyi Boldizsárét? Vagy ha csak a gyors büntetés tudta már életben tartani a megingott kuruc „vitézséget", miért nem híresztelte a valósággal ellentétben azt, hogy kivégzésük már megtörtént? Láttuk, hogy politikai okokból Rákóczi ennél jelentősebb hazugságokat is megengedett már magának. Miért nem hazudott hát ekkor irgalomból?

Miért feledte el Rákóczi oly hamar, hogy mennyit köszönt ő e két vitéz kurucnak; hogy ők voltak mozgalma csillagai és senki se használt a múltban annyit az ő ügyének, mint éppen e két férfiú? De egyébként is mit vétkeztek ők? Árulók voltak talán s megszegték esküjüket? Igen, de nem azt az esküt, melyet neki tettek le, hanem azt, amelyet még előtte a királyuknak. A Rákóczi ellen elkövetett későbbi „árulással" csak ezt az esküszegést tették jóvá.

Aztán Rákóczinak nem lett volna szabad elfelejtenie azt se, hogy nem volt olyan fényes és előkelő szereplője a kuruc mozgalomnak, akire „árulás" tekintetében ne gyanakodtak volna, és akiről ezt az állítólag annyira megbocsáthatatlan bűnt maguk a kurucok és Rákóczi is el ne hitte volna. Még magára Bercsényire is gyanakodott Rákóczi, mikor Bécs részéről le akarták kenyerezni s tőle el akarták tántorítani. No meg akkor is, mikor úgy látta, hogy erdélyi fejedelem szeretne lenni.

Ha olyan megbocsáthatatlan bűn volt ez az „árulás", akkor hogy hihette el Rákóczi még leghívebb embereiről is, sőt bizalmas barátjáról, Bercsényiről is? Ennek láttára ugyanis vagy azt kell hinnünk, hogy még a mozgalom legkiválóbb résztvevőit is aljasoknak és jellemteleneknek tartotta, vagy pedig azt, hogy ő maga is nagyon jól tudta, hogy őt „elárulni" nem is olyan nagy jellemtelenség vagy bűn, hanem csak a mesterséges kuruc hírverés fújta fel olyanná, minden erkölcsi alap vagy komolyabb meggyőződés nélkül.

Ocskay, igaz, mindig megbízhatatlan és jellemtelen volt, de hiszen éppen e tulajdonsága miatt lett belőle kuruc. Pálffy meg Ebergényi pedig azért nem lett azzá, mert jellem volt. Hogy lehet a labancságot komolyan hazafiatlanságnak tekinteni, mikor e kornak még a Habsburg-gyűlölők szerint is legtisztább magyar jelleme, Koháry István volt éppen a legtúlzóbb és legkérlelhetetlenebb labanc? Hogy lehetett vagy lehet megvetni és hazaáruló bitangnak nevezni azt, aki nem csatlakozott Rákóczihoz, mikor még a Habsburg-gyűlölőktől annyit és annyira magasztalt Széchenyi Pál kalocsai érsek se csatlakozott hozzá s ezért az ónodi gyűlés büntetésül el is kobozta birtokait? Hogy lehetne a koronás király hűségében való megmaradás hazaárulás, mikor Széchenyi Pállal és társaival kapcsolatban még az ónodi gyűlés se tartott megokoltnak hazaárulást emlegetni, hanem velük kapcsolatban csak kevésbé megfelelő hazafiságról beszélt?

Hogy lehetett a labancság olyan nagy bűn, mikor még Béri Balogh Ádám, a neve, nótája és jelleme révén talán a legjellegzetesebb kuruc is, sőt a nevesebbek közül az egyedüli, aki még vértanúja is lett az ügynek, szintén elkövette ezt a bűnt s már aláírta a király hűségére való visszatérését, mégpedig nem is akkor, mikor már rosszul állt a „nemzeti" ügy (Ocskay és Bezerédi ezt csak ekkor tette meg), hanem tisztán meggyőződésből akkor, mikor még az ügy jól állt. Vasra is verték érte s csak hogy a halált elkerülje, ijedtében tért vissza kényszeredetten a „nemzet ügye" mellé. Ha még Béri Balogh Ádámot is csak így lehetett a „nemzet ügye" mellett megtartani, ki volt akkor hát igazi kuruc?

Ma már általánosan elfogadott vélemény, hogy a legtehetségesebb és egyúttal legönzetlenebb (de azért belőle is ezerholdas földbirtokos lett) kuruc tábornok Bottyán János volt. De egy időben neki is olyan rossz híre volt az „árulás" tekintetében, hogy kuruc részről már állandóan figyeltették minden lépését, mert minden nap várták árulását. Csak azért nem lett be-

lőle valóságos áruló, mert a császáriakkal való összeköttetését idő előtt észrevették s így lehetetlenné lett számára, hogy tervét végrehajtsa.

Nem csoda ezek után, hogy mikor már Ocskay átállt, egyik kuruc kézbe került levelében azt írta, hogy Bottyán is, Ebeczky is és még sokan mások egyetértenek vele és harmadnap általjőnek a császáriakhoz, az akkor már beteg Bottyán „ereje nem lévén térdre húzatta föl magát fekhelyén s úgy esküdött „rettenetes zélussal": Olajba főzzenek, nem elég az »Isten úgy segéljen!« Csak erősebben esküdjünk". (Thaly: Ocskay László, 339. o.) Vajon kellett volna-e így erősködnie Bottyánnak, ha nem félt volna kuruc bajtársaitól és előttük nem lett volna gyanús? De viszont ha még Bottyán apánk is gyanús volt, ki volt akkor megbízható, ki volt akkor az igazi kuruc?

A később lefejeztetett Ocsaky és Bezerédi csak a trencséni ütközet után pártolt át. Eltekintve attól, hogy ugyanezt megtette vagy meg akarta tenni Bottyán és Béri Balogh is, mégpedig ők már akkor, mikor a nemzeti ügy még nem is volt reménytelen, akkor a trencséni ütközet után, mikor „többé már semmi se sikerült"; mikor már Rákóczi is látta, hogy az ő kurucaival csatát többé megnyerni nem fog; mikor a mozgalom pénzügyileg is már csődbe került, az ország is elpusztult és a nép teste-lelke megunta már a harcot; mikor az országon legfeljebb már csak a külpolitika segíthetett, de ma már Rákóczi egyik legnagyobb tévedése tisztelői előtt is az volt, hogy ebben bízott: akkor egyenesen kötelesség volt menteni, ami még menthető és nem égetni fel minden hidat készakarva az árban már fuldokló nemzet mögött.

Bizonyára a Rákóczi és a konföderáció mellett letett eskü se azt jelentette, hogy ehhez az eskühöz, semmi mást nem nézve, szinte őrülten s a végletekig kell ragaszkodni, hanem azt, hogy körültekintően, értelmesen és józanul. Ezt az esküt mindenki elsősorban nem Rákóczira, még csak nem is a konföderációra, hanem a nemzetre és a magyar nép érdekeire tette le. Mihelyt tehát Rákóczi személyéhez való további ragaszkodás és a mellette való további kitartás ellenkezett a nemzet és a magyarság érdekeivel, nemcsak bűn nem volt elállni tőle, hanem egyenesen kötelesség.

Ocskay is, Bezerédi is s később Károlyi is csak ezért lett a végén „áruló". Nem gyilkosság, sőt nem visszataszító kegyetlenség volt-e tehát a két elsőt (mint láttuk, Rákóczi a harmadikat is akarta s igazán nem az ő igyekezetén múlt, hogy a harmadikkal is nem sikerült), mintha tettükre a legkisebb enyhítő körülményt se lehetett volna felhozni, kivégeztetni? Hogy Bezerédi és társai kivégeztetését a sárospataki gyűlés is jóváhagyta, sőt az még kegyetlenebb halált akart, mint amilyent Rákóczi adott nekik, nem mentség számára. Ezek a gyűlések ugyanis a forradalmi hangulat és terror hatása alatt álltak, ahol senki se mert a „hazaárulók" mellett felszólalni, sőt akár csak büntetésük enyhítését is javasolni, mert attól félt, hogy ezzel maga ellen kelt gyanút.

Tulajdonképpen tehát minden Rákóczi lelkén szárad. Az a Rákóczi, aki az ónodi gyűlésen még azt is meg merte tenni, hogy mikor Forgách szabadon bocsátása vagy legalább ügyének az országgyűlésen való megtárgyalása érdekében szót emeltek nála, még csak meg se hallgatta a kérést, bizonyára azt is könnyen meg tudta volna tenni, ha akarta volna, hogy Bezerédinek és társainak megkegyelmez vagy legalább az ítélet végrehajtását elhalasztja, még ha az egész gyűlés halálukat követelte volna, akkor is. Ha Rákóczi úgy akarta volna, akkor még halálra se ítélték volna őket, sőt egész bizonyos, hogy ennek éppen azok örültek volna a legjobban, akik a halálos ítéletet kimondták.

A bírák csak azért voltak olyan szigorúak, mert tudták, hogy másképp Rákóczit megsértik. Rákóczinak azonban szüksége volt a kegyetlenségre, mert ekkor már terror nélkül nem lehetett volna engedelmességben megtartani a gyűlést, sőt az elégedetlenség általános kirobbanását se lehetett volna megakadályozni. S talán kára lett volna belőle a hazának, ha a szatmári békét egy kissé előbb megkötötték volna? Dehogy, hiszen minél előbb kötötték volna meg, annál kedvezőbb feltételeket tartalmazott volna a nemzetre.

A sárospataki gyűlés 1708. december elején volt. Hatodikán nem tartottak ülést, mert Miklós napja volt s így Bercsényit kellett ünnepelni, mégpedig „hallatlan fénnyel". (Márki: II. Rákóczi Ferenc, II., 643. o.) Bezerédit és társait éppen akkor hozták át Kassáról Sárospatakra, hogy az országgyűlésként szereplő gyűlés ítéljen felettük, mikor Bercsényi ünneplése folyt. A zajos névnapot ülő mulatozók „poharainak csengésébe zordonan vegyült Bezerédi és társai láncainak csörgése" (Márki).

A „hazaárulókat" ily rideg kegyetlenséggel büntető „igaz hazafiaknak" volt kedvük evés-ivás és mulatozás közben és után küldeni a vérpadra azokat, akikről azt gondolták, hogy nem voltak olyan jó hazafiak, mint ők. Pedig ők még akkor is megszaladtak a német elől, mikor tízszer annyian voltak, vagy legalábbis tehetetlenül tűrték, hogy alantasaik megszaladjanak. Ez a most láncát csörgető Bezerédi azonban (akinek a bilincseit még a koporsójába is belerakták), a kuruc hagyomány szerint, egymaga 72 labanc tisztet vágott le. Most mégis ő volt a hazaáruló, a mulatók pedig a hazafiak. A „hazaárulóknak" ez érthetetlenül nagy gyűlölete láttára önkéntelenül is a mai „békepapok" jutnak eszünkbe, akiket szintén mondhatatlanul idegesített az, hogy még mindig vannak olyan papok, akik nem azonosítják magukat a „nép ügyével". Ők se akarták tűrni, hogy akár csak egy ilyen pap is legyen.

Hogy mennyire nem a nép akaratából történtek ezek a kegyetlen kivégzések, s hogy a magyar nép mennyire nem a kivégzetteket tekintette gonosztevőknek, hanem a kivégzőket; hogy a nép bennük mennyire ártatlan áldozatokat látott, mutatja az, hogy Bezerédi kivégzése után csakhamar széltében elterjedt a hír, melyet az emberek is elhittek, hogy holtteste fölött megmozdult a föld. A rémhír annyira futótűz gyorsaságával terjedt, annyira elhitte mindenki s ezért a nép körében olyan izgalmat váltott ki, hogy Rákóczi szükségesnek tartotta kiásatni a holttestet s közszemlére tenni, hogy mindenki láthassa, hogy nem élve temették el. (Asztalos, 298. o.)

Ocskay lefejezése után pedig Érsekújvár környékén, ahol a kivégzés történt, mindenki azt beszélte, hogy az Újvári Surány felé vezető úton álló Szűz Mária-kép könnyezett. Thaly Kálmánból, mikor ezt elbeszéli, kitör a kuruc mellett a kálvinista is, s gúnyosan azzal próbálja a dolgot elintézni, hogy idézi „a jámbor" Kolinovicsot, aki szerint a kuruc Jávorka Ádám, Ocskay vitéz elfogója, szintén igen nagy tisztelője volt a Boldogságos Szűznek. Hogy olyan nagy szerencséje volt, hogy sikerült neki Ocskayt elfognia, érvel Thaly, az is csak azt bizonyítja, hogy Szűz Mária is nem Ocskay, hanem Jávorka pártján volt. Hogy könnyezhetett volna hát a képe Ocskay kivégzése miatt? „Fejtsék meg a csodamagyarázók és álomfejtők" – mondja. „Ehhez nem illetékes a történetbúvár, aki halad a maga útján", fejezi be végül tudós fölénnyel és a babona iránti megvetéssel.

Pedig nagyon könnyű megfejteni, miért könnyezett a kép Ocskay miatt, feleljük mi neki, ha nem is olyan fölénnyel, de nem kevesebb tudományossággal. Szűz Mária ugyanis józan ésszel nem sirathatta volna azt a Jávorkát, akit állítólag éppúgy szeretett, mint Ocskayt. Azon ugyanis, aki olyan szerencsés, hogy még Ocskayt is sikerül neki elfognia, nem kell sajnálkozni. Siratni azt szokták a jók, aki szerencsétlen, s Ocskay ekkor már kétségtelenül az volt. Őt, mint szerencsétlent, tehát csakugyan sirathatta Szűz Mária még akkor is, ha gazembersége miatt egyébként nem szerethette. Hiszen a Boldogságos Szűznek egyik jelzője éppen az, hogy „bűnösök menedéke".

Aztán arról is biztosíthatjuk Thaly Kálmánt, hogy az álomfejtéshez mi még úgy se értünk, mint ő. Ennek azonban semmi köze sincs Ocskay kivégzéséhez, mert Újvár vidékén nem azt beszélték az emberek, hogy álmukban látták könnyezni a Surányi úton levő Máriaképet, hanem hogy a valóságban. Hogy aztán igaz volt-e, amit állítólag láttak, nem tudjuk, de hogy Thaly kíváncsiságát e tekintetben is kielégítsük, megmondjuk, hogy mi is azt hisszük, hogy nem.

Nem azért, mintha ez lehetetlen volna, mert hiszen akkor az Evangélium csodáit se hihetnénk, amelyeket pedig állítólag még Thaly is hisz, hiszen azt állítja magáról, hogy ő kál-

vinista, Kálvin pedig ezeket annyira hitte, hogy menten kínpadra vonatta volna érte Thalyt, ha Genfben lakott volna s azt állította volna, hogy ő ezeket se hiszi. Meg is érdemelte volna, mert hiszen akkor a kálvinisták egész bibliaolvasása nem lett volna más, mint együgyűségek olvasása és buta babonákba való süllyedése. A Biblia ugyanis tele van olyan csodák elbeszélésével, melyek megtörténtek.

De hogy csodák nemcsak Krisztus Urunk idejében történtek, hanem ma is, azt bizonyítja a máriapócsi Mária-kép, melynek könnyezéséről jegyzőkönyvek is maradtak fenn Lipót idejéből is, meg abból az időből is, mikor én kisgimnazista voltam és amikor minden újságban benne volt, még a Friss Újságban is (de a műveltek számára írt Budapesti Hírlapban is). Ugyanakkor a Máriakert című vallásos folyóiratban a hatóságilag felvett jegyzőkönyveket is olvasni lehetett a tanúk neveivel, akik között egyetemet végzett emberek és nem katolikusok is voltak. Megvan ott a hivatalos vegyi vizsgálat eredménye is. „A katolikus hit igazsága" című művemben bővebb adatokat találhat róla az olvasó.

Mivel a Surányi úti Mária-kép Ocskay-korabeli állítólagos könnyezését illetőleg olyan hivatalos vizsgálat nem volt, mint Máriapócson már két ízben is, s így a dologról bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, s mivel csodák, mégpedig isteni csodák, igen ritkán történnek (ördögiek mindennaposak a spiritizmusban), s ha történnek is, tíz eset közül akkor is kilencben az sül ki, hogy tévedésről van szó (vagy pedig hogy ezek is ördögi csodák voltak, nem pedig isteniek), ezért a Surányi úti könnyezést mi se hisszük el, sőt elhívését mi is az igazság (és művelt voltunk) elleni vétkezésnek tekintenénk.

De a mi logikánk azt mondja, hogy itt most minket nem is az érdekel, hogy igaz volt-e az, amit Újvár környékén a nép a Mária-kép könnyezéséről beszélt vagy nem. Bizonyára Thaly logikája is ezt mondja, hiszen olyan büszkén hangsúlyozza most is „történetbúvár" voltát (pedig hát de sokat vétkezett ő a történelmi igazság ellen, de – ezt el kell ismernünk – soha a kálvinizmus vagy a forradalmár értelmében vett nemzeti szellem ellen).

A történetbúvárt itt nem az érdekli, hogy valóban könnyezett-e a kép, vagy csak a hiszékenység fogta rá, hanem az, hogy a nép ezt híresztelte és hitte, ezt pedig Thaly is elismeri. Ez azonban annak bizonyítéka, hogy az újvár-vidéki nép nem a kurucokkal érzett, nem nekik adott igazat; hogy a nép nem igazságos, méltó és jogos büntetést látott Ocskay kivégzésében, hanem igazságtalan üldözést, melyen felháborodott, mégpedig oly fokban, hogy képzelőereje még égi jel, isteni csoda történetét is lehetségesnek tartotta, hogy Ocskay kivégzésének igazságtalanságát megbélyegezze.

Ez az, ami itt a „történetbúvár" számára fontos, mert hiszen biztosan lehet belőle következtetni a nép lelkületére Rákóczi mozgalma tekintetében. Az eset azt bizonyítja, hogy a néphit szerint az égbekiáltó bűn nem az volt, hogy Ocskay elhagyta a „nemzet" „igaz" ügyét, hanem az, hogy őt ezért hazaárulóként megbélyegezték és megbüntették, sőt hogy következetesnek lássanak és az iránt ellenségesen érző magyar népet megfélemlítsék, még vérpadra küldeni is volt szívük. Ez itt a lényeg, ez érdekli a történetírót, mert elősegíti a kor szellemének megértését s lehetővé teszi a kuruc korban a nép igazi érzelmeinek megismerését.

Hogy Thaly „történetbúvár" ezt nem vette észre, csak azért történt, mert nem elfogulatlan történetbúvár volt s ezért nem egyszerűen a történelmi igazságot akarta szolgálni, hanem azt az egyházellenes, forradalmi „hazafias" szellemet, melyről eddig már ugyancsak megállapíthattuk, mennyire nem hazafias. Az igazsággal és az Evangélium szellemével ellenkező hazafiság nem is lehet igazi hazafiság. Thaly történetírói működésében egy olyan politikai pártot és egy olyan vallási felekezetet szolgált, melynek nincs igaza. Ezért nem látott meg sok mindent, amit meg kellett volna látnia, s ezért látott rosszul sok olyant, amit meglátott.

Pedig hogy nem is csak a köznép szemében volt rokonszenves Ocskay, s hogy kivégzésekor nemcsak a föld népe volt hajlandó benne egyszerű hazaárulót látni, azt láthatjuk Tsétsi János írásából, aki nem is Érsekújvár környékén, hanem a messze Sárospatakon élt és kálvinista létére is így jegyezte fel krónikájában Ocskay „árulását":

„E szerencsétlen eset után (trencséni csata) a magyar katonai rend kezdett megrendülni, sok főúr és katona szíve elidegenedett az ügytől..., ami főképpen Ocskay Lászlóban, az igen nagy és kiváló nevű és tekintélyű magyar tábornagyban teljesedett be, aki látván az ország szerencsétlen helyzetét (tehát Tsétsi se Ocskay önzésében látja tette okát), eddigi rettenthetetlen lelkét megváltoztatta és erejét, mely eddig a magyar nemzet javára volt fáradhatatlan, máshová vitte át."

„Mindenki várakozása ellenére ugyanis és az egész nemzet nagy és megbecsülhetetlen kárára és hátrányára ez a fényes csillag leesett a magyar égről és sok követőjével együtt átment az osztrák égboltozatra. (Nem volt az osztrák égboltozat, hanem a magyar királyé. A magyar király égboltozata alá menni pedig bizonyára nem bűn magyar ember számára.) Ez a kiváló hős, akihez foghatót katonai tekintetben alig tud mutatni Magyarország, elhagyván Rákóczi hűségét és a konföderációt, átment a németekhez. Esete olyan rémülettel fogta el a magyarokat, hogy alig lehet elmondani."

Látjuk tehát, hogy bár a felfogás egészen sárospataki, mégsincs egy átkozó szava Ocskayra, sőt még elítélő is alig, és sokkal inkább a sajnálat, a rémület és a kétségbeesés, mint a düh és a bosszúszomj látszik meg rajta. Nem gazembernek vagy hazaárulónak, hanem egy, a sárospataki jellegű magyarság számára elveszett nagyságnak tekinti Ocskayt. Hát még ha tudta volna, hogy a magyarság számára se veszett el, csak addigi botlásait tette jóvá s csak most lett igazi magyarrá! Annyi azonban a feljegyzés szelleméből kétségtelen, hogy Ocskay kivégzését még Tsétsi szerint se az igazságszolgáltatás és a bűn méltó megbüntetése, hanem csak a még el nem tántorodottak megfélemlítése kívánta.

Hogy a kuruc vezetőket csakugyan csak a rémület lovallta bele a kegyetlen bosszúállásba, mutatja Ottlyk levele is Rákóczihoz: „Megvallom kegyelmes uram, több kárt tett Pyber püspök (ő győzte meg Ocskayt, hogy visszatérjen elhagyott királya hűségére!) és Ocskay labancsága, hogysem mint megverettetésünk (a trencséni)." Bercsényi ugyanezt így fejezi ki: „Több rémületet tett Ocskay kutyasága, az ellenség hírinél".

„Itten immár az ember azt se tudja, kicsoda az kuruc vagyis labanc" – írja Bezzegh Imre, Bercsényi udvari kapitánya, urának. Így aztán nem csoda, hogy Ottlyk is így ír Rákóczinak: „Bárcsak hamarjában fölséged vagy ezer lovast küldene mellém, hogy jobb szíve volna ezeknek az vármegyéknek is: mindjárt rajta mennék Ocskayn magam híremmel és széltében kötöztetném az sok labanc nemesembereket".

A magyar nemesi szabadságért és a törvény megtartásáért küzdő jó Ottlyk közben észre se veszi, hogy magyar nemest felkötni még akkor se lehetett, ha az anyját gyilkolta meg, sőt még akkor se, ha a királyt. De a törvényes ítélet elhangzása előtt még elfogatni se volt szabad még magának a királynak se.

Képzelhetjük, mennyi sérelme lett volna hát a magyar nemességnek és a magyar „szabadságnak", ha négyszáz éven át nem Habsburgok, hanem Ottlykok, Rákócziak és Bercsényiek kormányoztak volna bennünket. Például már egyedül csak azért is, hogy Rákóczi uralma alatt még holmi semmiházi Ottlykok is magyar nemeseket akartak akasztatni csak azért, mert királyuknak engedelmeskedtek (vagy akármiért), joga lett volna még azoknak is, akik Rákóczival a konföderációra esküt tettek, ezt az esküt semmisnek tekinteni. Hiszen a konföderáció elsősorban a magyar törvények megtartására és megvédésére szólt. Ha a magyar alkotmányt megszegte, az aranybulla alapján még a király iránti hitét is szabad volt megszegnie a magyarnak, nem a Rákóczira tett hitét.

„Sőt ellenségnek is – folytatja Ottlyk – meggátolnám az élelemhordást Tapolcsán tájáról. Luzsinszky kvártélymesterét, Turnayt, kit fogva hozta Urbán Czelder, akarván Ocskay után menni, ma parancsoltam exequaltatni" (kivégeztetni). (Thaly Kálmán: Ocskay László, 328. o.)

Ottlyk tehát nemcsak szeretett volna nemeseket akasztatni, hanem valóban akasztott is, mikor módjában volt. Hiszen még magáról Luzsinszkyről is, akinek strázsamestere volt ez a szerencsétlen Turnay, azt mondja ugyanebben a levélben, hogy szintén áruló, pedig a hírből

egy szó se volt igaz. Ezt azonban, ha módjában állt volna őt is felköttetni, csak a kivégeztetés után tudta volna meg.

Ha azonban tisztelte volna a magyar törvényt és a nemesi szabadságot, tudnia kellett volna, hogy nemcsak ártatlan nemest, hanem még bűnöset se lett volna szabad kivégeztetnie, sőt egyenesen felakasztatnia, sőt még elfogatnia se s még a királynak se, nem egy Ottlyknak.

Ezek után talán nem lesz meglepő, ha azt is közöljük, hogy később maga ez az Ottlyk is Bécs legalázatosabb szolgájává lett. Bizonyára nem azért, mert okosabb lett s belátta, hogy eddig helytelenül szolgálta a hazát, hanem azért, mert aki csak így tiszteli az egyik törvényt, annak számára nincs másik törvény se. Annak egyetlen törvény az érvényesülés.

Révay Imre 1708. szeptember elsején azt írja Bercsényinek, hogy „Trencsén megyében nincsen, kinek hinni. Túrócban sem hihetnek minden embernek". Érthető hát, hogy ugyanezen időben ezt is írja neki: „Hogy annyival inkább vérmesebbek legyünk, mindnyájan letettük az hitet, úgy az közvitézlő renddel is letétettük. (Természetesen Rákóczira. De mi szükség volt erre, mikor már úgyis letették egyszer mindnyájan? S mi haszna van annak a hitnek, melyet terrorral kell az emberekből újra kicsikarni?) Tegnap pedig két szökevény hajdút mások példájára meglövöldöztettünk". (Nem csoda, hogy erre aztán újra nyakra-főre esküdöztek Rákóczira és a konföderációra azok, akik még éltek s szerettek volna tovább is élni. De nem erkölcstelenség-e halállal büntetni azt, aki aztán az ilyen előzmények után letett esküjét megszegi?)

Thaly Kálmán hazafias buzgalmában „pribék"-nek nevezi a király hitére visszatért s Rákóczit otthagyó kurucokat. Valójában azokat hívták pribékeknek a magyarok, akik törökké lettek, tehát magyarságukkal együtt kereszténységüket is megtagadták. Tehát még azt is megvető túlzás és kegyetlenség lenne pribéknek nevezni, aki rebellis lett, tehát magyar alattvalói hűségét megszegte. Még Rákóczit és Bercsényit se mondhatjuk tehát pribéknek, pedig ők megszegték királyuk iránt kötelező hitüket. Még Bocskait, Bethlent, Thökölyt se, pedig ők ezenkívül még a törökkel is szövetkeztek, de azért törökké mégse lettek.

Hát akkor Ocskay vagy Bezerédi hogy lehetne „pribék" csak azért, mert jóvá tette hitszegését és visszatért annak hűségére, akit elhagyott?

Bercsényi 1708 szeptemberében az Ocskayval a király hűségére visszatért és a kurucoktól csata közben elfogott 15 volt kurucot „a viski tábor szeme láttára mások rettentő példájára felakasztatá". (Thaly: Ocskay László, 344. o.)

Ha a kurucok ezeket pribékeknek nevezik, arra nekik bizonyára abból a célból van szükségük, hogy gyilkosságuk és kegyetlenségük miatt méltán háborgó lelkiismeretüket megnyugtassák. Ezzel azonban még eljárásukat éppen nem törvényesítik. De természetesen azzal se, ha rámutatnak, hogy Heister ugyanilyen kegyetlen volt. Heister ugyanis a királyuknak tett esküjüket hűtlenül elhagyott, esküszegő, sőt egyenesen királyuk ellen harcoló árulók ellenében alkalmazta a ma is érvényben levő haditörvényeket; illetőleg ő a kuruc mezei hadakat rablásaik és égetéseik miatt, de jogilag is méltán tekinthette illegális katonáknak, partizánoknak.

De noha Heister a legkegyetlenebb volt a császári vezérek között, emiatt Bécsből sok dorgálásban is részesült, sőt emiatt egy időre a főparancsnokságtól is elcsapták, még ő se volt olyan kegyetlen, mint a kurucok. Ezt mutatja az a már ismertetett megtorlása, melyet Ocskay kivégzése miatt alkalmazott, melyről láttuk, hogy közel se volt se olyan igazságtalan, se oly kegyetlen, mint az, amivel erre a kurucok feleltek. Ekkor tudtuk meg például, hogy addig az ő fogságában még olyan tiszteknek se lett bántódásuk, akik előzőleg a császári seregből szöktek át Rákóczihoz, sőt a velük való bánásmód még a fogságban is csak olyan volt, hogy ezek még ott is fenyegetőztek, sőt összeköttetést tartottak fenn kuruc társaikkal. Láttuk, hogy még ezek is csak akkor és csak azért bűnhődtek, mert a kurucok Heister figyelmeztetése ellenére is kivégezték Ocskayt.

Bertóthy István, ismert kuruc tábornok, nemcsak a katonaság körében, ahol még a hadijog alapján mégis lehetne valami ürügyet felhozni az ilyen eljárás mentségére, hanem még a

világi nemesség soraiban is rémuralmat és tömeges mészárlást tartott szükségesnek és megengedettnek. Szeptember 12-i keltezésű levelében azt írja ugyanis Bercsényinek, hogy „ha az német elnyomul, jó volna az mostan lett labancokat Nyitra vármegyében mindenükből kiforgatni, magukat felakasztatni vagy karóba húzatni". (Eredeti levél a kir. kamara levéltárában. Thaly: Ocskay László, 360-361. o.)

A kuruc tábornok tehát – magyar alkotmány ide, magyar nemesi szabadság oda – „tömegestől" akar magyar nemeseket országgyűlési végzés előtt és nélkül nem is letartóztatni és vagyonukból kiforgatni, nem is lefejeztetni, hanem felakasztatni s karóba húzatni, s ráadásul olyan nemeseket, akikről még csak az se volt biztos, hogy valóban labanc érzelműek voltake, mert hiszen aki csak azért mutatta magát labancnak, mert a németek uralma alá esett területen lakott és itt volt a birtoka, arról még egyáltalában nem bizonyos, hogy önként és szívből lett labanc. Hiszen egyszerűen csak színlelhetett is, hogy birtokait és jobbágyait védje. Úgy, mint itt Bertóthy, csak az viselkedhetett, akinek más eszköz nem állt rendelkezésére s akinek vesztenivalója már úgy sem volt.

Ugyancsak szeptember második felében (17-én) ezt írja Bertóthy Újvárból Bercsényinek: „Ezen órában érkeztek portásaim, az kik Ocskaynak 30 katonáit előtalálván húszat levágtak és ötöt elevenen hoztak. Talán jó lesz őket felakasztatni". Thaly utána megelégedetten állapítja meg, hogy a dolog meg is történt.

„Itt már, felséges uram – írja Rákóczinak Ottlyk október 3-án Tapolcsányból –, csak Bokros Pál hadával, az ki circiter 300 lovasbul áll s Liptó, Túróc, Árva, Trencsén és Zólyom vármegyékkel maradtam, de azokban is sokan szöktek haza. Luzsinszky uram négy compániája Paur oberst-lajdinanttal untalan emberkedik trencséni és illavai labancok körül, az kik valóban megszaporodtak volt, sokszor már alkalmasint vágtak le bennök: megparancsoltam: egynek se adjanak gratiát labancok közül." (Azért ír így Rákóczinak, mert tudja, hogy így ír kedvére.)

„Most Vág mellékire indultam, mert jóllehet árvai irruptióját az ellenségnek Czelder alkalmasint helyre ütötte: mindazonáltal főgenerális úr (Bercsényi) általam expediáltata comissariusokat Árvába az oda való plebánusok factiójára nézve ellenük inkvizícióra oly parancsolattal: ha miben találtatnak, mindjárt árestom alá vitessenek Egerbe. Mind a két inkvizítor katolikus. Ha pedig populе (jobbágyok) között találkoznak árulók, azokat széltében akasztatom." (Thaly: Ocskay, 399. o.)

Ottlyk ezeket bizonyára nem azért írta Rákóczinak, mert azt gondolta, hogy fel fog háborodni miatta, hanem mert tudta, hogy megelégedéssel veszi. Jellemző az is, hogy akárcsak népi demokráciánkban, még arra is vigyáztak, hogy az árvai katolikus plébánosok elleni inkvizíciót katolikusok folytassák le (az az Ottlyk, aki ezt írja, természetesen protestáns). Kommunistáink is gondot fordítottak arra, hogy mikor az iskolák államosítása érdekében rendeztek kényszergyűléseket, ott az indítványt lehetőleg katolikusok, sőt „jó" katolikusok terjesszék elő. Egy lazarista szerzetes azért nem bírta idegileg a gyári munkát, melyre megélhetése miatt adta magát, mert az üzemben a párt mindig rábízta a „békeindítványok" előterjesztését s ő még csak azzal a megokolással se térhetett ki alóla, hogy ő pap, mert hiszen egy pap csak nem lehet a béke ellen, ezzel tehát – mondták – nem kívánnak tőle hivatásával ellenkezőt.

Ocskay a királyiakhoz való visszapártolása után egyszer egy kurucnak megmaradt volt katonáját, mikor harc közben elfogta, rögtön személyesen agyonvagdalta. A kurucok utána mindig ezt hozták fel mentségükre, mikor felakasztották azokat a volt kurucokat, akik „árulásuk" után kezükbe kerültek. Pedig nyilvánvaló, hogy Ocskay ezt a kegyetlen tettét a harc hevében és hirtelen haragjában tette, ami mentő körülmény. A hirtelen haragot is csak úgy lehet megmagyarázni, hogy ez a kuruc bizonyára Ocskaynak egy olyan hajdani katonája lehetett, akit ő különösen meg akart nyerni királyának, de mégse sikerült. Ocskay akkor is, mikor már a kurucok kezébe került, esküdözött, hogy ezen az egyen kívül soha egy kurucnak se oltotta

ki életét ilyen szándékkal. Ezt is csak „prima furiájában" tette, mondta, tehát maga is hivatkozott erre a mentő körülményre. (Azt egyébként se mondta róla soha senki, hogy szelíd, türelmes, megbocsátó ember volt, hiszen éppen az ezekkel ellenkező tulajdonságai tették rettegetté és híressé.)

Mennyire más megítélés alá esik s mennyivel nagyobb gonoszságot mutat azonban a kurucok azon eljárása, hogy Ocskay ez egyetlen tettéért, melyet egyébként maga is hirtelen indulatból követett el, erkölcsileg feljogosítva érzik magukat arra, hogy minden kurucból lett labancot előre megfontolva meggyilkoljanak, aki kezükbe került.

Pedig hát egyébként is egész más dolog kurucból labanccá lenni, mint megfordítva. Aki kuruccá lett, az szükségképpen esküszegő volt, mert a törvényes királya irányában minden magyart kötelező hűséget szegte meg (melyre külön esküt is tettek mindazok, akik valami hivatalt vagy állást töltöttek be akár a hadseregben, akár a polgári életben), ellenben az a kuruc, aki újra labanccá lett, csak ezt az esküszegését és ezt a hűtlenségét tette jóvá.

Mégis, hogy a királyiak körében mennyivel szelídebb és megbocsátóbb szellem uralkodott, mutatja Ocskaynak már labanc korában a kuruc Ebeczkyhez intézett levele, melyben többek közt azt is írja, hogy „ha mi katonái ezután rabbá esnek, az méltóságos úr (Bercsényi) föl ne akasztassa, meg ne lődöztesse, mert ő is hasonlót fog cselekedni". (Thaly: Ocskay, 430. o.) Ebből láthatjuk, hogy levele írásakor ő még nem tett így a labancból lett kurucokkal. Kérdés, hogy utána is megtette-e, nem pedig csak fenyegetőzött, s ezt is nem csak azért-e, hogy Bercsényit visszatartsa a kegyetlenségtől.

1709-ben Hajnácskőn Bercsényi fejeztette le Szegedy Ignácot és Újkéry Jánost. 1709. szeptember 9-én pedig ezt írja neki a csákányházi táborból Eszterházy Dániel: „A labanc rabokat, akik a haza szolgálatában voltak s leginkább az idén és Ocskayval elpártoltak, hármat vagy négyet fogok expediáltatnom (ti. a másvilágra, teszi hozzá Thaly) holnapután." (Thaly: Ocskay, 644. o.)

Hogy a németek elől oly könnyen megfutó közlegény kurucokban is milyen gyűlölet volt azon volt bajtársaik iránt, akik visszatértek királyuk hűségére még akkor is (sőt legjobban éppen akkor), ha kuruc korukban náluk százszorta vitézebbek voltak, mutatja a két híres kuruc kapitánynak, Muraköz 1704-es meghódítóinak: Niczky Sándornak és Zarka Zsigmond esete 1706. március elsején. Mikor a kurucok kicsaptak a mogyorókeréki várból, a vitéz Niczky Sándort nyolc sebből vérezve elfogták. Mikor ráismertek, vadállati dühükben ilyen félholt állapota ellenére is azonnal ráestek és lemészárolták. A másik, Zarka Zsigmond, vissza tudott ugyan menekülni a várba, de ott súlyos sebeibe hamarosan ő is meghalt. (Thaly: A Bercsényi-család, III., 361. o.)

* * *

Sikerült kikutatnom a Mária-kép Ocskay kivégzésével kapcsolatos könnyezésének történetét. Nem az érsekújvári, hanem a nagyszombati székesegyházban levő Mária-kép könnyezett. Ezt hinni is kell mindenkinek, aki ismeri az esetet s állásfoglalásában tárgyilagos. Hivatalos egyházi vizsgálat állapította meg a dolgot s a tanúkihallgatások jegyzőkönyvei ma is megvannak a nagyszombati plébánia irattárában.

Most legújabban még egy érdekes dolgot is hozzátehetek az ügyhöz. Tudvalevő, hogy a kuruc világban az esztergomi érsek és főkáptalan még Nagyszombatban székelt. Mikor végül a XIX. század elején visszaköltöztek Esztergomba, egy másolatot csináltattak e csodatevő képről s ezt elhelyezték annak a vízivárosi plébániatemplomnak a főoltárán, mely a bazilika felépültéig ideiglenesen székesegyházul is szolgált. Ennek az Esztergom-vízivárosi plébániatemplomnak a belsejét teljesen összeroncsolta egy bomba, mely a második világháború folyamán a mennyezetet átütve csak a padozat kövezetén robbant fel s szilánkjai a templom belsejében minden irányban szerteszét repültek. Én 1949-ben kerülve Esztergomba, naponta eljártam e romtemplom mellett s többször gondoltam rá, hogy ezt többet már sose fogják

helyreállítani. Kár is lenne a nagy költségért, mert a bazilika tövében van s ezenkívül tőle vagy száz lépésnyire van egy másik templom is, mely épen maradt.

A templom azonban mégis újjáépült abból a pénzből, melyet Dr. Endrey Mihály, a fogságban levő Mindszenty bíboros-prímás helyett a főegyházmegye apostoli kormányzója, külföldről szerzett. Az újonnan megnyílt templomot 1958 őszén szentelték fel, de arra már Endrey kormányzót el is mozdította állásából a kommunista kormányzat. Bajosan lehet a véletlennek tulajdonítani, hogy a templom helyreállítása és újraszentelése éppen pontosan e kép könnyezésének 250 éves, tehát negyedévezredes évfordulóján volt. Még feltűnőbb, hogy a nagyszombati székesegyházat is, ahol a csodás kép eredetije van, szintén e kép könnyezésének 250. évfordulóján, 1958-ban restaurálták és szentelték fel újra. Lehet, hogy ez utóbbi tudatosan történt, bár az se valószínű, de hogy Esztergomban erről senki se tudott, tehát teljesen véletlenül történt, az egész bizonyos.

Nem gondolt itt senki a képre, azt pedig, hogy egykor könnyezett is, tehát csodatevő, egyáltalában nem is tudta itt senki, annál kevésbé azt, hogy mikor történt ez a könnyezés. Annyira nem törődött senki a képpel még a templom helyreállítása és az istentisztelet céljaira való újra átadása után se, hogy a képet még ekkor is otthagyták a lomtárban a többi elpusztult vagy megrongálódott kegytárgy és felszerelés között.

Pár hónap múlva azonban levél jött Nagyszombatból, s ráadásul nem is papi embertől, melynek írója felhívta az esztergomiak figyelmét a képre és hogy a vízivárosi templom helyreállítása éppen a kép 250. évfordulóján volt. Érdeklődik, miért nem helyezték el a képet újra a templomban, mert ő erről abban a magyar lapban, melyből az eseményről értesült, semmit se olvasott.

Ennek a levélnek se lett semmi hatása. Erre egy negyedév múlva jött egy újabb levél, most egyik nagyszombati kanonoktól, aki szintén azért esedezik, hogy a képet helyezzék el újra a templomban. Erre aztán végre a dolog mégis megtörtént, de nem a főoltáron, mint eddig volt, hanem az egyik mellékoltáron, éppen azon, melynél én naponta misézek.

Úgy látom, hogy a kép nagyon alkalmas annak az autoszuggesztiónak az előidézésére, melynek azok, akik az effajta képkönnyezésekben nem hisznek, a „csodát" tulajdonítják. Én mostanában olyan időben is nézem, mikor a Szűzanyának ugyancsak oka lenne arra, hogy könnyezzék. Én hiszek a csodákban s azt is elhiszem, hogy ez a kép valaha valóban könnyezett, de én bizony akármennyire nézem és akármennyire akarom, hogy könnyezzék, bizony csak nem látok a szemében semmi könnyet. Akkor se, mikor a félhomály ezt megkönnyítené és mikor a villany- és gyertyafény csillogása ezt egyébként erősen megkönnyítené.

Bajosan tudom hát elképzelni, hogy azok, akik nem figyelték magukat külön ebből a szempontból, mert hiszen eszükbe se juthatott akkor még, hogy ez éppen ezzel a képpel történhessen meg, mégis látták, sőt meg is mertek rá esküdni, hogy látták, hogy könnyezett. Az, hogy az esztergomi kép csak másolata az eredetinek, semmi nehézséget se okozhat az autoszuggesztió szempontjából, mert hiszen a máriapócsi kép eredetijét is elvitette Bécsbe Lipót császár s helyette egy másolatot küldött róla a pócsiaknak, utána mégis ez a másolat azóta már két alkalommal is könnyezett, míg az eredeti bécsi azóta soha.

Ami már most a nagyszombati Mária-kép könnyezésének a kuruc üggyel való összefüggését illeti, a trencséni kuruc vereség 1708. augusztus 3-án volt, a nagyszombati csodás Mária-kép pedig 1708. július 5-én, augusztus 10-én és 11-én könnyezett, tehát közvetlenül a kuruc vereség után, de már előtte is. A kurucok tehát mondhatnák, hogy ez egyenesen az Isten anyjának az ügyükkel való rokonszenvét, tehát ügyük helyeslését jelenti. Azért sírt a Szűzanya, mert őket megverték, mert őket sajnálta. Nem hiába a magyarok Nagyasszonya és Magyarország védelmezője.

Tekintettel azonban arra, hogy a kurucok templomokat vettek el a katolikusoktól és adtak át a protestánsoknak, ez pedig azt jelenti, hogy ugyanakkor onnan a Mária-képeket is kidobták, aki a kép könnyezését hiszi, semmiképpen se magyarázhatja arra, hogy a kurucok vere-

sége miatt sírt. Nem is jutott ez akkor senkinek se eszébe. Csak arra lehetett gondolni, hogy az Isten anyja a magyar polgárháború, a pártvillongások, a magyarok egymást pusztítása, a templomok és szentképek megszentségtelenítése, tehát maga a Rákóczi indította szabadságharc, az alattvalónak a „principum piissimus" ellen való szentségtörő lázadása, a „cél szentesíti az eszközt" elvének gyakorlása, azaz azért sírt, mert mi engedelmesség és alattvalói hódolat helyett fegyveres harcot indítottunk saját királyunk ellen s tömeggyilkosságot rendeztünk ellene. E magyarázat mellett szól az is, hogy a kép nemcsak a trencséni kuruc vereség után, hanem már előtte is könnyezett.

Ocskay kivégzése miatt azonban semmiképpen se könnyezhetett a nagyszombati Máriakép, mert Ocskay kivégzése csak utána másfél évre, 1710. január 3-án történt. Nem is a nagyszombati, hanem – mint láttuk – állítólag az Érsekújvárból Surányba vezető országút mentén levő Mária-kép könnyezett e tragikus esemény miatt. Hogy e kép könnyezése is megtörtént-e, arra nincs semmi megbízható adat, művelt ember tehát nem tulajdoníthatja semmi másnak, mint autoszuggesztiónak vagy minden tárgyi alap nélkül való kitalálásnak.

Bizonyára Érsekújvár környékén is elterjedt a nagyszombati kép másfél évvel előbbi könnyezésének híre s ennek hatása alatt és analógiájára találták ki ezt az újabb könnyezést s most már Ocskay kegyetlen halálával hozva a dolgot kapcsolatba. Ezt a hírt nem tekinthetjük komolynak, de hogy a nép Ocskay, nem pedig Rákóczi mellett érzett, azt ez a mendemonda éppen eléggé bizonyítja.

A másfél évvel előbbi nagyszombati könnyezést senkinek se jutott eszébe az Isten anyjának kuruc rokonszenvére magyarázni. Mint láttuk, Thaly Kálmán nem is tud róla semmit. A nép azonban Ocskayt annyira sajnálta s kivégzését Rákóczi olyan nagy bűnének tartotta, hogy még azt is elhitte, hogy Isten csodát tett miatta s még az útmenti Mária-kép is könnyekre fakadt tőle. A magyar nép Ocskay, az állítólagos „áruló" kivégzése miatt olyan részvétre gerjedt, hogy lehetségesnek tartott miatta egy újabb, a nagyszombatihoz hasonló képkönnyezést. Ez erős bizonyíték amellett, hogy a nép nem Rákóczi, hanem a király embereivel érzett együtt.

Nem bűn-e nemzeti hőseinket dicskoszorújuktól megfosztani?

Nem bűn. Sőt egyenesen hazafias kötelesség. A mi szabadsághőseinket az Egyház egytől egyig elítélte. Hogy Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György a katolikus Egyház ellensége volt, az napnál világosabb, hiszen szabadságharcuk kifejezetten a katolicizmus elleni harc volt. Hogy ennek ellenére ők mégis még a magyar katolikusok számára is hazafias példaképekké válhattak, az csak annak bizonyítéka, mennyire keveset számított, sőt számít még ma is a magyar közéletben és közvéleményben a vallás, illetőleg a katolicizmus. Kétségtelenül mutatja, hogy mi magyarok talán vagyunk, de – egyes tiszteletreméltó kivételektől eltekintve – katolikusok már alig. Ez nálunk csak külsőség, de a műveltségünk, a tulajdonképpeni lelkivilágunk egyáltalán nincs átjárva tőle.

A mi katolicizmusunk inkább a megszokás, mint a lelki meggyőződés dolga; családi hagyomány, mely az eszmék harcában alig befolyásol bennünket; életfelfogásunk, meggyőződésünk, világnézetünk vele sokszor merőben ellenséges. Ez az ellenségesség többnyire öntudatlan ugyan, de ha néha tudatossá válik, akkor a két ellenfél között nem a katolicizmus az, amely győz. Ha a tőlünk értelmezett haladással, felvilágosultsággal, hazaszeretettel, közérdekkel kerül ellentétbe, akkor katolicizmusunknak megszégyenülten kell háttérbe vonulnia,

mert ilyenkor habozás nélkül az ellenfelét választjuk, mert haladó emberek, művelt emberek, modern emberek sokkal inkább vagyunk és akarunk lenni, mint katolikusok. S hogy a mi felfogásunk szerinti hazafiság, kultúra, haladás, műveltség, tudomány, szociális érzés igen sokszor ellentétbe kerül katolicizmusunkkal, annak szomorú jele, hogy hitünkkel, az igazi, komolyan vett vallásos meggyőződéssel mi már tulajdonképpen szakítottunk.

Ami a Wesselényi-összesküvést illeti, azt nemigen tekinthetem szabadságharcnak, mert harccá nem tudott kirobbanni. Ezt katolikusok csinálták ugyan, mégpedig vallásilag is művelt és hívő katolikusok, mégse cáfolja meg elméletünket még ez se. Ezek a katolikus főuraink ugyanis akkor, mikor összeesküvők lettek, közel se voltak már olyan jó katolikusok, mint azelőtt voltak. Hiszen éppen azért lettek összeesküvők, mert a katolicizmusuk megbicsaklott. Összeesküvésük abban állt, hogy megtagadva addigi elveiket és politikai állásfoglalásukat, a protestáns köznemesség élére álltak, egy követ fújtak, egy célért küzdöttek az akkoriban ugyancsak fanatikusan katolikusgyűlölő protestáns lelkészekkel, sőt a kereszténység ellenében a törökkel szövetkeztek. Így azonban bizonyára nem beszélhetünk meggyőződéses katolicizmusról. Aki megmaradt mindig igazi katolikusnak, például Báthory Zsófia, nemcsak összeesküvő nem lett, hanem még fiát is azonnal kiparancsolta onnan, sőt feljelentette. Az igazi katolikus tehát úgy óvakodott e mozgalomtól, mint a tűztől, s a lélek számára olyan mételynek tekintette, mint a test számára a pestist.

Thököly „szabadságharca" épp annyira nyíltan protestáns felekezeti jellegű volt, mint Bocskaié, Bethlené vagy I. Rákóczi Györgyé, sőt – ha ugyan ez lehetséges – még jobban. Thököly számára az első a felekezete volt s nem is titkolta ezt. Nem is volt szüksége titkolózásra, mert hiszen mások, mint protestánsok, úgy se támogatták. De Thököly felkelése nemcsak protestánsabb, hanem keresztényellenesebb is volt, mint az előtte levő szabadságharcok, mert hiszen se Bocskai, se Bethlen nem kötötte szekerét olyan nyíltan, oly szemérmetlenül az iszlámhoz, mint Thököly.

Hogy az 1900 körüli magyar közélet és közvélemény mennyire nem volt már nemcsak katolikus, hanem még keresztény se, mutatja, hogy ennek a Thökölynek nagy nemzeti ünnepségek közepette hoztuk haza a holttestét s fővárosunk egyik legfontosabb útvonalát neveztük el róla. Hogy a Thököly út nevét a bolsevizmus se változtatta meg, az csak természetes. A kommunizmus sokkal következetesebb és logikusabb a maga istentelenségében, mint amennyire mi vagyunk kereszténységünkben.

II. Rákóczi Ferenc katolikus volt, mégpedig ő is vallásilag is művelt és hívő katolikus. Látni fogjuk azonban, hogy ami a mozgalmát illeti, ugyanaz történt vele, ami a kommunizmussal. Még javában tartott uralma, mikor már az Egyház feje kiközösítéssel, exkommunikációval sújtotta mindazokat, akik csatlakoztak hozzá. Ezzel aztán már el is van intézve az a kérdés, hogy lehetett-e katolikus ember Rákóczi korában „hazafias". Az egyház akkor úgy döntött, hogy nem.

De a katolikus magyarok ezt – úgy látszik – maguktól is tudták, mert Márki Sándor már sokat idézett Rákóczi-életrajzában azt írja, hogy a kurucok 90%-a protestáns volt. Láttuk, hogy a magyar nemesség, tehát az értelmiség, várakba zárkózott Rákóczi elől, s mivel ezt a protestáns nemesség éppúgy megtette, mint a katolikus, jól látható, hogy ezt nemcsak vallási, hanem hazafias és becsületbevágó szempontból is tette. Később a nemesség, az értelmiség Rákóczi híve lett. A katolikus is, mert hiszen a protestáns is csak kényszerből lett az, nem önként. A katolikus nép azonban, mely erre nem volt úgy rákényszerítve, mint a nemesség, később se lett Rákóczi hívévé. Ezt kétségtelenül bizonyítja Márki meglepő megjegyzése a kurucok 90%-ig menő protestantizmusáról.

De a pápai kiközösítés egyúttal Rákóczi „nagy katolicizmusát" is elintézi. Aki ugyanis ki van közösítve, az még csak nem is katolikus, nemhogy nagy katolikus lehetne. Rákóczi katolicizmusával a következő kötetben majd bőven foglalkozunk. Most egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy az öreg, a száműzött Rákóczi volt buzgó katolikus, de nem az a Rákó-

czi, aki szabadságharcát megindította. De rámutattunk már, hogy még az öreg, a már bűnbánó Rákóczi vallásosságában is igen sok volt a képmutatás és az álszentség. Abban, ami rögeszméjével, a fejedelemséggel függött össze, sose volt Rákóczi bűnbánó. De látni fogjuk s egyes tekintetekben láttuk is már, hogy bűnbánata még magánélete bűneit illetőleg is sokszor álnok, illetőleg túlságosan is láthatók benne az emberi gyarlóságok. Igen sokszor mentegeti magát, mikor azt mondja, hogy vádolja s még Vallomásaiból is igen kiütközik fő hibája, a nagyravágyás és hiúság.

Hogy lázadását és vele járó esküszegését megbánta volna, annak Vallomásaiban nincs semmi nyoma. Nemcsak akkor nem engedelmeskedett az őt az egyházból kiközösítő pápa szavának, mikor még megvolt a fejedelmi hatalma, hanem még Vallomásai megírásakor se. Ezzel a kérdéssel Vallomásaiban egyáltalában nem foglalkozik, amennyiben pedig érinti a dolgot, egész jól látható, hogy ebben a maga „igazát" a pápával szemben is fenntartja. Az ilyen ember azonban nemcsak nem jó katolikus, hanem egyáltalában nem is katolikus. Egy katolikus embernek nem lehet különvéleménye a pápával szemben még olyan dolgokban se, melyeket ő politikaiaknak tart, tehát azt állítja, hogy nem esnek a pápa hatáskörébe. A pápa ugyanis nem szokott senkit kiközösíteni politikai dolgokért. Azzal, hogy Rákóczi közvetőit a pápa kiközösítette, világosan jelezte, hogy ez nem volt a vallástól független politikai kérdés.

A Rákóczié után következő Martinovics-összeesküvés már úgyszólván teljesen istentelen alapon állt, arról tehát még csak vitatkozni se lehet, hogy lehetett-e híve katolikus ember. Ez a mozgalom nem is állt nemzeti alapon, a magyar közvélemény mégis mint nemzeti szempontból örvendetes dolgot ünnepli. Itt aztán már egész jól látható, hogy ez a „hazafiság" mennyire nem egyeztethető össze nemcsak a katolicizmussal, hanem még a hívő világnézettel sem.

Hogy a „legdicsőbb", a 48-as szabadságharc, mennyire az egyházellenes szellem képviselője volt, azzal később majd hosszan foglalkozunk. Itt röviden csak Petőfi „Apostol"-jára hivatkozunk, s arra, hogy a száműzött Kossuth azt üzente haza híveinek, hogy a polgári házasság behozatala érdekében „még az ördöggel is" szövetkezzenek. Hogy 48 ennek ellenére is annyira népszerű lehetett és az érte való lelkesedés kivétel nélkül minden magyarra, nemcsak a katolikusokra, hanem még a papokra is annyira kötelezővé válhatott, az megint elszomorító bizonyítéka annak, micsoda gyönge legény, micsoda, legfeljebb csak madárijesztő számba vehető „tényező" volt akkor a mi közéletünkben a katolicizmus. (De természetesen a francia közéletben is csak ilyen volt, ahol a Bastille lerombolásának napja lett a nemzeti ünnep, és az olaszban is, ahol Viktor Emánuel és Garibaldi (mindketten exkommunikáltak) a legnagyobb nemzeti hősök.)

Hogy az 1918-as Károlyi-forradalom, majd az utána következő „dicsőséges" tanácsköztársaság, végül a legújabb több évtizedes kommunista forradalom egyházellenes volt, talán arra már nem kell szót vesztegetnünk, mert hiszen nyíltan tagadta még Isten létét is (még a nevét se engedte nagy betűvel írni), minden „szent" szótól úgy félt, mint az ördög a szentelt víztől (ezért csinált Szent Istvánból I. Istvánt, Szent Lászlóból I. Lászlót, sőt még Kunszentmártonból Kunmártont), s egész nyíltan megmondta, hogy templomba járni s gyereket az iskolában hittanra járatni is nem csak egyszerű vallásosság (mert hiszen arra mind alkotmányunk, mind a párt programja szerint teljes szabadság van), hanem klerikalizmus, ami tilos dolog, mert akadályozza a szocializmus építését.

Szabályként mondhatjuk ki tehát, hogy minden szabadságharcunk egyházellenes, tehát rossz dolog volt. Nem a szabadság rossz, hanem a szabadságharc, azaz a szabadságnak fegyverrel való, tehát erőszakos kivívása. A szabadság jó és szükséges. Hiszen maga Krisztus urunk is szabadságot hozott nekünk s azt mondta: „Veritas liberabit vos": az igazság felszabadít benneteket, szabadságot hoz számotokra. (Jn 8,32)

Nem mindegy azonban, hogy a jót, a szabadságot hogyan szerezzük meg: megengedett eszközökkel-e vagy bűnösökkel. A cél ugyanis nem szentesíti az eszközt. Ez az, amit a sza-

badságharcokért lelkesülő, forradalmi hajlamú emberek elfelejtenek. Pedig ugyanők mennyire haragszanak a jezsuitákra azért, mert ők állítólag ennek az elvnek alapján állnak! Pedig hát hogy állhattak volna ennek alapján éppen a jezsuiták, mikor az Egyház nem tűri ezt az elvet, s ha még Rákóczi követőit is exkommunikálta miatta, hogyne exkommunikálta volna a jezsuitákat, ha ilyen elveket hirdettek vagy gyakoroltak volna.

De még maga a szabadság se feltétlenül jó mindig. Csak az igazság követésére, a jó cselekvésére való szabadság szükséges, kívánatos és feltétlenül jó. A rosszra való szabadság semmiképpen se vívmány, se a közömbös, s se jó, se rossz dolgokra való szabadság is csak mértékkel jó. A mindenre való szabadság csak annyiban kívánatos, hogy az egyénre kényelmes, kellemes, de világos, hogy a társadalomra, a közösségekre nem ez az előnyös. De az egyénekre se, mert az ember számára Isten s a tőle teremtett természet törvényeket ír elő, melyek követése kötelessége az embernek, elhanyagolásuk pedig károkkal jár.

Világos tehát, hogy az, aki csak szabadságot s mindig több szabadságot, sőt nem is a többet, hanem az abszolút szabadságot követeli a népeknek (pedig a forradalmak és a szabadságharcok sose a nagyobb szabadságot, hanem egyszerűen a szabadságot, tehát a tökéletes, az abszolút szabadságot írják mindig zászlajukra s ígérik hírverésükben), az romboló, destruktív működést fejt ki. Az nem neveli és irányítja a tömegeket, hanem hízeleg nekik s erkölcstelen értelemben is kiszolgálja őket. Világos, hogy ilyen mozgalmaknak az Egyház, az önuralom, az önmegtagadás hirdetője, csakis ellensége lehet. Az ilyen mozgalmak a homlokegyenest ellenkezőjét hirdetik annak, amiért az Egyház van.

Az Egyház az engedelmességet, az alázatosságot, az önuralmat, az önnevelést, a lemondást, az önfeláldozást hirdeti. Hirdetni nem is szükséges mást, mert hiszen azt, hogy uralkodjék, tagadja meg az engedelmességet, legyen elbizakodott, ne ismerjen el maga felett urat, izgatás nélkül is meg tudja tenni az ember. Ehhez nem kell más, mint csak az, hogy ösztönöit szabadjukra engedje, azaz, hogy ne uralkodjék magán.

Törvényes hatalommal szemben pártütést kezdeni, fellázadni, szabadságharcot indítani homlokegyenest ellenkezik az Evangélium szellemével, mely engedelmességet hirdet és alázatosnak lenni tanít. Ha a hatalom birtokosa emberi gyarlóságból visszaél hatalmával s időnként jogtalanságokat követ el, az Evangélium szelleme akkor is a türelmet, a megértést ajánlja, nem pedig a fegyveres lázadást. A cél nem szentesíti az eszközt.

A háború tömeggyilkosság, gyilkossághoz pedig jó cél érdekében se szabad folyamodni. Világos, hogy a hatalom birtokosainak is lehetnek hibái, sőt hatalommal bírni már egymagában kísértést jelent a visszaélésre, az elbizakodásra. De a keresztény a maga hibáit nézi és vizsgálja, nem pedig másokét, s különösen nem elöljáróiét, akiknek bírálatára különösen nem illetékes. De embertársait, különösen pedig feljebbvalóit egyébként is mindig a szeretet alapján ítéli meg, hibáikat tehát elsősorban természetesen emberi gyarlóságból, sőt tévedésből, nem pedig rosszakaratból származtatja, közben pedig tudatában van annak, hogy adott esetben ő se lenne különb, sőt talán még olyan se.

Világos, hogy ha a sérelmek nem egyéni, hanem nemzeti sérelmek, akkor is ugyanezek a szabályok az irányadók. Mert hiszen ha az egyénben a türelem, az alázat és az engedelmesség az erény, akkor lehetetlenség, hogy az emberi közösségek számára viszont éppen az ellenkező legyen ajánlatos, és hogyha az egyén számára a szeretet kötelező, akkor a közösség számára éppen ellenkezőleg a gyűlölet legyen előírva. De a szabadságharc, a lázadás, a forradalmak, a társadalmi és gazdasági megrendülések, a zavarok és a rend felbomlása, a meglevő politikai és gazdasági rendszerek minden átmenet nélkül, hirtelen újakkal való felcserélése nemcsak az egyéneknek, hanem a közösségeknek, a népeknek, a nemzetnek is árt, míg az újnak lassú átmenettel, törvényes úton való elérése elsősorban a közösségnek előnyös.

Azonkívül nem szabad elfelejtenünk azt se, hogy bár a forradalmárok és a szabadsághősök mindig a hazát, mindig a közösséget emlegetik, mozgalmuk valójában mindig egyéni érdekből tör ki, nem lehet vitatkozni azon, hogy például Bocskai sose ragadott volna fegyvert,

ha a maga vagyonát és érdekét nem látta volna veszélyeztetve. Bethlen se, ha nem akart volna több lenni egyszerű erdélyi fejedelemnél. I. Rákóczi György se, ha nem lett volna a vagyonnak és a hatalomnak olyan gátlás nélküli imádója, mint amilyen volt. Thököly se, ha nem akarta volna apja hűtlensége miatt elvesztett magyarországi birtokait visszaszerezni és ha ezen felül is nem lett volna féktelenül nagyravágyó.

A Wesselényi-összeesküvők se cimboráltak volna a törökkel, ha nem akartak volna többek lenni egyszerű alattvalóknál. II. Rákóczi Ferenc se kezdett volna szabadságharcot, ha nem érezte volna magát fejedelmek „örökösének" (noha nem volt az), ha hűtlenségbe esése s emiatt birtokai elkobzása és a börtönből való megszökése után nem vált volna vagyontalan hazátlanná, s ha belenyugodott volna abba, hogy haláláig most már az is maradjon.

Látni fogjuk majd, hogy Martinovics is szintén patologikusan nagyravágyó és hiú ember volt. Petőfi gőgje szintén már lelki betegségre vallott. Nemcsak királyokkal, hanem egyszerű emberekkel és barátaival se tudott ő összeférni, de saját forradalmi tiszt-feljebbvalóival se. Látni fogjuk majd, hogy önzése, hiúsága és színész volta miatt Kossuthot se tudta szívlelni az, akinek alkalma volt közelebbről megismerni s így lelki világába bepillantani. De ha ezt kell mondanunk a magyar szabadsághősökről, mit mondjunk akkor a francia forradalom kirobbantóiról és vezetőikről, s mit a marxista munkásvezérekről és kommunistákról?

Egyik volt tanítványom még a kommunizmus idején fültanúja volt egy kommunista vezető férfiú egyik telefonálásának. Az illető a legnagyobb megvetés hangján telefonált valakinek s csak úgy szórta a becsületsértő és trágár kifejezéseket. Többek közt azt is mondta: „Menj vissza a börtönbe, ahonnan jöttél és ahova való vagy!" Mikor végre befejezte mondanivalóját s letette a kagylót, tanítványom megkérdezte tőle, kivel beszélt. „Ezzel a gazember Vas Zoltánnal" – felelte. Vas Zoltán akkor Budapest polgármestere volt.

De még ha az Evangéliumnak a forradalmakkal annyira ellenkező szellemétől eltekintünk is, ki kell emelnünk – mert semmiképpen se jelent jót –, hogy magyar szabadságharcaink éppen azon Habsburgok ellenében törtek ki, akik emberileg még köztük is a legjobbak voltak. Bethlenéi éppen II. Ferdinánd ellen, a Wesselényi-összeesküvőké, Thökölyé és II. Rákóczi Ferencé éppen I. Lipót ellen, 1848 V. Ferdinánd ellen, 1918 és az utána következő első kommunizmus IV. Károly ellen.

Láttuk már, ki volt II. Ferdinánd és I. Lipót, s látni fogjuk, hogy V. Ferdinándnak s IV. Károlynak is a túlságos jóság volt a legfőbb hibája. A francia forradalom is az addigi 16 Lajos közül – Szent Lajost nem számítva – éppen a legjobb Lajos ellenében tört ki. Látni fogjuk, hogy I. Ferenc is, aki ellen Martinovics esküdött össze, egyénileg rendkívül jó, közvetlen, könnyen megközelíthető, igazságszerető, demokratikus viselkedésű, s azzal, amit gőgösségnek nevezünk, homlokegyenest ellenkező természet volt.

Rudolf, aki ellen Bocskai kelt fel, a leggyarlóbb Habsburgok közé tartozik ugyan, de neki meg az idegbaj igen nagy mentsége, s láttuk, hogy benne is volt igen sok szeretet és jóakarat is. Az pedig tagadhatatlan, hogy Bocskai a török mellé állva és vele szövetkezve éppen akkor támadta hátba, mikor ez az idegbeteg Rudolf már 13 éve győzködött és költötte a pénzét azért, hogy minket a török alól felszabadítson. Mint ahogyan II. Rákóczi Ferenc – mintegy köszönetül – éppen akkor ragadott fegyvert, mikor I. Lipót már fel is szabadított bennünket. Láttuk, hogy III. Ferdinánd is, aki ellen I. Rákóczi György indított „szabadságharcot", mily rendkívül jólelkű, hálás és igazságosságra törekvő ember volt.

Hogy történetírásunk és közvéleményünk mindezek ellenére mégis annyira szabadságharc- és forradalompárti, annak a francia forradalom eszméinek elterjedése és népszerűvé válása és az értelmiség körében uralomra jutása az oka. A francia forradalmat megelőző két évszázadban, a XVI. és XVII.-ben is ilyen szellemű volt már közéletünk, de csak azért, mert protestáns volt. Ekkor felekezeti okokból voltunk rebellisek, forradalmi érzelműek. Rámutattunk már, hogy a protestantizmus is forradalom volt. Mint a későbbi forradalmak, már a protestantizmus is szabadságot hirdetett, sőt a szabadságot mint jelszót, ez dobta be először a közéletbe.

A XVIII. század folyamán azonban, amikor már hazánk újra katolikus többségű országgá vált, sőt a katolicizmus, mert az államhatalom nyíltan is az ő álláspontjára helyezkedett, értelmisége pedig nagyrészt jezsuita nevelés volt (annyira, hogy még maga Rákóczi, Bercsényi, sőt Ocskay is az ő neveltjük volt), a magyar közéletben még számarányánál is sokkal nagyobb mértékben szerepet játszó és szinte egyeduralkodó tényezőjévé lett, ez a katolikus gondolkodásmód még az ország protestánsain is meglátszott. Rámutattunk már, hogy Rákóczit s szereplését követően egy egész évszázadon át a magyar közélet és közvélemény erősen Rákóczi-ellenes volt. Szinte kivétel nélkül megvetéssel nyilatkoztak róla még a protestáns köznemesek is, még családi levelezésükben is.

Ezért aztán ezt a kort, a XVIII. századot az „elnemzetietlenedés korának" hívja történelmünk s különösen irodalomtörténetünk. Olyan igazságtalan állítás és elnevezés ez, hogy nemcsak Szekfű tiltakozik ellene s mutatja ki valótlan voltát, hanem már a zsidó és később a kommunistákat is kiszolgáló Marczali Henrik is ezen a véleményen volt.

E kor írói latinul írtak ugyan, mert akkor így volt divat, de a legizzóbb magyarok voltak. A szabadsághősök nem azért nem kellettek e kor magyarjainak, mert nem voltak jó magyarok, hanem azért, mert nem keresztény gondolkodásúak voltak. A francia forradalomtól kezdve pedig egész napjainkig (csak úgy 1900-tól kezd el ez az irányzat némileg csökkenni) már közvéleményünk az, amely nem keresztény. Ezért lettek szemében a hazafiság képviselőivé a forradalmárok.

Mikor tehát mi most megmondjuk róluk az igazat, s rámutatunk, hogy ezek a forradalmárok nem lehetnek magyar eszményképek, nemcsak az igazságnak teszünk eleget, mikor őket leleplezzük, hanem egyúttal a magyar közéletet és közfelfogást is megpróbáljuk vele újra kereszténnyé tenni és az egyeduralkodóvá vált forradalmi szellemet akarjuk vele a magyar közéletből kiküszöbölni. Világos, hogy ez az új szemlélet, mint minden új, eleinte idegenszerű s ellenszenves, de ez nem jelenti azt, hogy nem igaz és hogy nem helyes. Látjuk, hogy nem is új, hanem tulajdonképpen a régihez való visszatérést jelenti.

Csak a forradalmár érzelmű, a destruktív, a felforgató természetű magyarok tehetnek ellene kifogást, de azokhoz én nem is szólok. Aki forradalmár s továbbra is az akar maradni, annak világos, hogy egész más eszményképei vannak, mint nekem, a hívő embernek, s az egész más eszmények alapján akarja hazáját boldogítani, mint én. Az maradjon ezután is csak szabadsághős-párti, bár ha a tőlem közölt adatok után és azok ismeretében is, amiket itt Bocskairól, Bethlenről, Thökölyről, Rákócziról megtudott, az marad, egyúttal azt is el kell ismernie, hogy ő egyúttal rosszaságpárti is s a magyar népnek még a jövőben is olyan sok bajt és szenvedést fog okozni és körében olyan tömeggyilkos háborúkat fog rendezni, mint azok a történelmi eszményképei a múltban már okoztak, akiket én itt leszállítok az uborkafáról.

Igaz, hogy az önérzet is érték, s az is rokonszenves dolog, ha egy nép megmutatja erejét ellenségeinek, vagy a munkásosztály tudtára adja a hatalmasoknak, mit tud. Ha nem lenne ez imponáló dolog, a forradalmárok s a szabadságharcosok nem tudtak volna és nem tudnának eredményt elérni és népszerűséget szerezni. De az is kétségtelen, hogy a türelem, az engedelmesség és az alázatosság bár nem kényelmes s ezért nem népszerű és nem is lesz soha az, mégiscsak hasznosabb s a tömegeknek és a közösségeknek is előnyösebb, mint az önérzet fitogtatása, főként pedig csak így kerülhetjük el a háborúkat s szolgálhatjuk a békét.

Így azt is mindig elérjük, ami az újban, a forradalmak programjában helyes és jó, mert hiszen az idő kerekét még mesterségesen se lehetne megállítani (például a feudalizmust és a vele járó jobbágyságot vagy a gyarmati rendszert fenntartani, a közműveltség és közegészségügy állandó javulását, a szociális szellemet és a társadalmi osztályok közti különbségek csökkenését, a széles néprétegek életszínvonalának emelését és a közügyek intézésébe való mind nagyobb beleszólását megakadályozni). De viszont, ha a törvények és a tekintély tiszteletben tartását és az engedelmesség gyakorlását is kötelezőnek ismerik el magukra, akkor mindazt a jót, ami a haladásban van, hátrányai nélkül érik el, azaz háború, felfordulás, társa-

dalmi összeomlások, időnkénti anarchiák, pénzügyi inflációk és időnkénti rémuralmak és tömegmészárlások nélkül élvezik a kultúra áldásait.

Ki meri például azt mondani, hogy ha nem lett volna Bocskaink, Bethlenünk, Thökölynk, ha nem lettek volna Rákócziaink, Martinovicsaink, Kossuthjaink, Petőfijeink, a külföldieknek pedig Marxai és Leninjei, akkor még ma is jobbágyság, analfabetizmus és tömegnyomor volna? Hogy akkor még ma is abszolút monarchiákban élnénk, munkásaink látástól vakulásig dolgoznának s ráadásul éhbérért, Magyarország pedig még ma is Ausztria gyarmata lenne? (Mikor az igazság az, hogy sose volt gyarmata.)

Az igazság az, hogy valószínűleg előbbre lennénk, mint most, mert azt a kis időbeli késést, amit a türelem, az alázatosság és az engedelmesség okozott volna, bőven kárpótolná az a nagy nyereség, amivel a háborúk s a velük járó nyomor, szenvedés, kulturálatlanság és emberpusztulás, a fegyverkezési hajsza (melynek oka a nemzeti büszkeség), a politikai válságok és pártvillongások, a gazdasági válságok és inflációk elkerülése járna. De hát ez mégse lehetséges, mert időnként mindig születnek „nagy" emberek, akik nem hajlandók lemondani arról a dicsőségről, hogy az újat és a jobbat ők teremtették meg, s akiknek sietniük kell munkájukkal, nehogy feleslegesekké váljanak.

Láttuk, hogy hazánk sose volt Ausztria gyarmata és hogy osztrák elnyomás és németesítés se volt nálunk soha. Ezzel szemben volt olyan nagy szabadság, melyből jóval kisebb adag sokkal előnyösebb lett volna ránk. Az ellenkező hitet csak azoknak a forradalmároknak agitációja terjesztette el nálunk, akik érvényesülni akartak s ehhez elégedetlenségre volt szükségük. Ezért elhitették a néppel, hogy elnyomják és hogy rossz dolga van; hízelegnek neki, hogy sokkal jobbat érdemel és hogy ők majd sokkal boldogabbá is teszik.

Világos, hogy ilyen beszédet a nép mindig szívesen hallgat és szívesen el is hisz. Boldogság, jólét, szabadság egyébként is viszonylagos dolgok és a jó sose lehet olyan nagyfokú, hogy még jobb ne lehetne. A régi jólétet, boldogságot és szabadságot az ember többnyire csak akkor veszi észre, mikor már hallgatott a hamis prófétákra s miattuk rosszabb sorsra jutott.

Rámutatunk majd, hogy a középkori monarchiákban sokkal nagyobb szabadsága volt az embereknek, mint ma nem is egy bolsevik államban, hanem akár a francia vagy amerikai igazi demokráciában. Látni fogjuk majd, hogy egy középkori jobbágy szabadsága és anyagi jóléte sokkal nagyobb volt, mint egy mai független kisgazdáé, s a középkori iparosok (munkások) sokkal jobban és kényelmesebben éltek, mint a mai szakszervezetektől védett munkások, akik pedig a fejlett államokban ma már egyenesen az egész politikai élet irányítását kezükben tartják.

Látni fogjuk, hogy még maga Petőfi állapította meg, hogy Metternich alatt nagyobb szabadság volt, mint 48 uralma alatt (pedig ugyanő, míg Metternich uralma tartott, hogyan lázított ellene) és hogy a Habsburg-elnyomás idején nagyobb volt a sajtószabadság, mint Kossuth uralma alatt. Látni fogjuk, hogy mikor a márciusi ifjak nagy diadallal kiszabadították börtönükből a politikai foglyokat, az „önkény" „üldözöttjeit", kisült, hogy úgyszólván nem is volt kit kiszabadítani, mert a börtönökben ilyen rabok nem is voltak. Szélmalmok ellen harcoltak, mint Don Quijote, mert valóságos önkény nem is volt. De ugyanígy volt Párizsban is, mert ott is olyan Bastille-t romboltak le, melyben csak az ő képzeletükben voltak igazságtalanul odazárt rabok.

Okulhatnának a forradalmárok és a forradalmakért, a régi rend erőszakkal való megdöntéséért lelkesülők abból, hogy még az Egyiptomban rabságban élő és a piramisok építésére hajszolt zsidók is a pusztában, mikor már szabadok voltak, visszakívánták a régi rabszolgaságot s még meglepőbb, hogy a Szentírás ezt úgy fejezi ki, hogy „az egyiptomi húsosfazekakhoz" kívánkoztak újra vissza.

Ki gondolta volna, hogy ezeknek a szegény, szánandó zsidó rabszolgáknak ennyire jó kosztjuk volt? Pedig ha nem lettünk volna vakok vagy egyoldalúak, magunktól is tudhattuk volna ugyanezt. Mert hiszen gazdáik azt akarták, hogy elkészüljenek a piramisok, éhező,

erőtlen rabszolgák munkájából pedig sose készültek volna el. Világos tehát, hogy hacsak gazdáik egészen ostoba emberek nem voltak, jó kosztot kellett nekik adniuk.

Egyedül csak az elnyomottól, a rabszolgától függ tehát, hogy megelégedett legyen-e vagy zúgolódó és elégedetlen. Ha azt nézi, hogy rabszolga, akkor elégedetlen; ha azt, hogy húsos fazékból etetik, boldog és elégedett. Vajon melyik kívánatosabb? A forradalmár azt mondja, hogy az utóbbi. Mi is elismerjük, hogy az elégedetlenségnek is van haszna. Csak arra mutatunk rá, hogy kára is van és hogy az elégedettségnek is van haszna. Kivált mikor a felszabadulás, mint rámutattunk, akkor is bekövetkezik, ha türelmesek és elégedettek vagyunk, csak ekkor szenvedések, rázkódtatások nélkül, bár lehet, hogy egy kissé később, mint lázadás esetén. Pedig hány lázadás volt már, mely megrázkódtatásokat, tömeggyilkosságokat, mérhetetlen szenvedéseket hozott, de felszabadulást nem? A lelki béke és a vele járó elégedettség még akkor is boldogságot jelent, ha nem jár vele a felszabadulás. Az ilyen embernek nem is igen van felszabadulásra szüksége, mert hiszen nem is érzi, nem is tud róla, hogy ő tulajdonképpen szolga.

Csak hát az a baj, hogy forradalmár hajlamú emberek mindig voltak és lesznek. Mindig voltak, akik gondoskodtak róla, hogy az emberek ne érezzék magukat boldogoknak, ne legyenek megelégedettek, s így harcot indítsanak „felszabadulásukért". Külön tragédia és csapás, hogy az ilyen hajlamú emberek nem a tehetségtelenek, nem az energiátlanok közül kerülnek ki, mert hiszen érthető, hogy nem a tehetségek azok, akik szerények, türelmesek, békeszeretők, alázatosak, s így izgatásaik eredménnyel járnak.

Hiszen még ha nem lennének átlag tehetségesebbek azoknál, akik a tömegeknek a türelmet, alázatosságot és békeszeretetet ajánlják, ezek akkor se tudnának velük versenyezni. Világos ugyanis, hogy könnyebb eredményt elérni, ha a nép szenvedélyeinek hízelgünk, mintha a népszerűtlen s már annyira megunt türelmet, alázatosságot és engedelmességet prédikáljuk neki.

Még apácát (mégpedig nem is rossz apácát) is találtam, aki ezt mondta: Már a gyomrom forog, mikor a „szent engedelmességet" hallom emlegetni. Az ember természetesen olyan, hogy hosszú időn át még a jót is megunja s kapva kap az újon még akkor is, ha szinte előre tudja, hogy nem lesz jobb a réginél, de legalább változatosságot hoz életébe. Sok embernek egyenesen a természete kívánja meg az időnkénti változást. Nem szabad azonban megengedni, hogy ezek az emberek legyenek a közösségek irányítói.

Ugyanazt a politikai rendszert, ugyanazt a társadalmi berendezkedést, még ha még oly jó és tökéletes volna is, nem bírják sokáig az emberek. Mindig akadnak ugyanis köztük olyanok, akik újabbat, szerintük jobbat találnak ki, elégedetlenséget keltenek az emberekben, a réginek csak a hátrányait mutatják meg. (Világos ugyanis, hogy hátrányai minden emberi rendszernek vannak, s ha nem volnának, akkor is mindig vannak bőséggel hibák azokban az emberekben, akikre a rendszer képviselete és az életben való gyakorlati megvalósítása van bízva.)

De az ilyen emberek még a hátrányokra se tárgyilagosan mutatnak rá, hanem túlzottan, elferdítve és kiélezve s egyúttal maró gúnyba mártva. Nem csoda aztán, ha effajta működésük előbb-utóbb eredménnyel is jár s az emberiség történetében egymást érik a megrázkódtatások és válságok s mindazok a szenvedések, melyek ezek velejárói.

A forradalmak és a szabadságharcok között az a különbség, hogy a forradalmakban a saját kormányuk, a saját vezetőségük, a saját törvényes feljebbvalóik ellen kelnek fel fegyveres erőszakkal a népek, míg a szabadságharcokban egy idegen hatalom ellen vívják ki vagy próbálják kivívni szabadságukat, függetlenségüket. A kettő egyezik abban, hogy mindkettő fegyvert, tehát gyilkosságot használ célja elérésére, a különbség pedig az, hogy a forradalmak magukban véve, tehát a bűnös eszközök használata nélkül is mindig bűnök, hiszen a törvények megvetését, a törvényes felsőbbség iránt tartozó engedelmesség megtagadását, a hét főbűn elsejét, a kevélységet jelentik, míg a szabadságharcokban, melyekben a lázadás egy

idegen hatalom ellen irányul, maga a cselekedet, maga a cél lehet jó és törvényes is, csak az elérésére használt eszközök bűnösek, rosszak.

Mind a forradalom, mind a szabadságharc fegyvert használ céljai elérésére. Hogy voltak és vannak vértelen forradalmak is, nem érv állításunk ellen, mert ha a régi rend képviselői olyan gyávák és tehetetlenek voltak, hogy a fegyverre nem felelnek fegyverrel, hanem védekezés nélkül adták meg magukat (noha ha fegyverrel támadtak meg bennünket, fegyverrel védekezni szabad), az bizonyára nem a fegyveres támadók, azaz a forradalmárok vagy szabadságharcosok érdeme. De vértelen forradalmon egyébként is sose a teljesen vértelen küzdelmet értjük, hanem azt, hogy nem történt tömeggyilkosság, hanem csak elvétve történt egy-egy haláleset.

A lényeg az, hogy mind a szabadságharcos, mind a forradalmár erőszakkal lép fel, a tömeget is ilyen fellépésre buzdítja s viselkedésével nyíltan mutatja, hogy ő célja elérése érdekében mindenre képes. Hogy aztán lesz-e belőle háború, belháború s így tömeghalál, az tisztán csak a megtámadott ellenfél, a régi rend képviselőinek viselkedésétől függ: attól, hogy az erőszaknak engedve átadja-e a hatalmat az új rend képviselőinek, vagy pedig védi magát és a fegyverrel fegyvert szegez-e szembe.

A forradalmak és szabadságharcok lelkivilága olyan, gyűlöletük oly féktelen, hogy ha nem találnak ellenállásra, azt sose dicsérőleg ismerik el a régi rend képviselői részéről, hanem mint gyengeséget, gyávaságot, tehetetlenséget gúnyolják ki benne. A forradalmi lelkület nem ismer erényt és bűnt, önmegtagadást, szerénységet és alázatosságot, hanem csak erőt és gyengeséget, bátorságot és gyávaságot. Képtelenségnek tartja, hogy igazságöntudat, erő, bátorság, hősiesség, nemeslelkűség az ellenfélben, a régi rend képviselőiben is lehessen. Ha a régi rend győz, az a forradalmi hírverés szerint csak árulással lehetséges; az szerinte csak ármánnyal, sátáni fondorlattal téveszthette meg a tömegeket. Híveket, segédcsapatokat az ellenfél szerinte csak pénzzel, megvesztegetéssel, állások, előnyök biztosításával szerezhet, mert gyűlöletében s megvetésében más lehetőséget nem tud feltételezni.

Nemcsak minden forradalomnak, hanem minden fegyveres nemzeti szabadságharcnak is (pedig hát minden szabadságharc fegyveres, mert hiszen ha nem az, akkor nem hívjuk „harcnak") a leglényegesebb eleme, ismertetőjele a gyűlölet. Mindegyik úgy keletkezik, hogy előtte izgattak és sokszor már évtizedeken át izgattak, izgatni pedig csak (vagy legalábbis legjobban) gyűlölet szításával lehet.

Be kell feketíteni, visszataszítóvá kell tenni az ellenfelet. El kell hallgatni előnyös oldalait, ha ez nem lehetséges, azt is meggyanúsítani, azt is rosszra magyarázni, ami jó benne. Ki kell élezni hibáit, túlozni és gúny tárgyává tenni. Rágalmakat is kell terjeszteni, tehát olyan bűnöket is ráfogni, amelyeket sose követett el. Ez utóbbi egyébként még akkor is megtörténik, ha mesterségesen és tudatosan nem akarnának rágalmazni, mert ez a gyűlöletnek már a természetével jár.

A gyűlölet szenvedély, mely akadályozza a józan ész és a nyugodt ítélőképesség gyakorlását. Torzító szemüvegen át néz. Jó észrevevésére nem is képes, csak a rosszat látja meg, de azt is mindig megnagyítva és eltorzítva. Hogy mindebből – kivált ha évtizedeken át folyik – szükségképpen rágalmak, tehát teljesen hamis és légből kapott vádak is keletkeznek, könnyen érthető. De az is érthető, hogy ebből az állandó és mesterséges izgatásból előbb-utóbb fegyvert ragadás, külső vagy belső háború vagy egyszerre mind a kettő is lesz. „Aki haragszik atyjafiára – mondja az Evangélium –, az már gyilkos" (Mt 5,21-22). A harag és a gyilkosság ugyanaz a dolog, csak fokozatban különbözik egymástól. A gyilkosság a harag túlságba vitele, illetőleg teljes kifejlődésére engedése. Ez történik minden fegyveres lázadásban.

A forradalmakban, melyek nem külső, nem idegen hatalom ellen irányulnak, a gyűlölet tárgyai a hatalom birtokosai, a felsőbb társadalmi osztályok tagjai vagy a nagyobb jólétben élők; a szabadságharcokban az elnyomó idegen hatalom, egy másik, többnyire szomszéd népnek tagjai. Ezt a fajgyűlöletet, a szomszéd nép elleni gyűlölet élteti. A hazánkat és a ma-

gunk fajtájához tartozókat szeretni (és az idegeneknél jobban szeretni) szabad, de gyűlölni senkit, még ellenségeinket se szabad. Hát még fegyvert ragadni ellenük!

A szabadságharcoknak sose a hazaszeretet a legfőbb jellegzetessége, hanem mindig egy másik hazának, országnak és egy másik néphez, egy másik nemzeti közösséghez tartozóknak a gyűlölete. Ha nem így lenne, nem végződhetne a dolog háborúban, fegyverragadásban, tömeggyilkosságban, s nem tartana sokszor éveken, sőt évszázadokon át.

A magam hazájának vagy fajtájának szeretete legfeljebb védekező háborúba vihet (amit a kereszténység is megenged), tehát legfeljebb akkor lesz belőle háború, fegyverfogás s tömeggyilkosság, ha azt a közösséget, melybe tartozom, mások támadták meg fegyverrel s engem az iránta való szeretet kötelez arra, hogy segítségére siessek s a támadás ellen megvédjem (világos, hogy ugyanezt eszmék, elvek, az igazság szeretetéből is meg lehet tenni, sőt illő, hogy az igazságot és a jót mégjobban szeressük, mint a fajt vagy a vért, mely inkább az anyagi világ tartozéka). Aki azonban csak szeret, az semmiképpen se támad fegyverrel másokra, tehát semmiképpen se indít támadóháborút, nem kezd el tömeggyilkosságot.

Rámutattunk már, milyen féktelen gyűlölettel fordult a hitújítás a régi Egyház és képviselői ellen. Megrágalmazta az Egyházat, hogy tisztán formaság benne minden, lélek és meggyőződés nélkül, sőt hogy maga a katolikus tan is feleslegesnek tartja, sőt nem is tűri az egyéni meggyőződést, hanem külsőségek, formaságok, az Egyház iránti vak engedelmesség az, ami szerinte üdvözíti az embert.

Aki a katolicizmust ismeri, jól tudja, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz. Az Egyház megköveteli mindenkitől, hogy az igazsághoz (dogmák) és az erkölcsi normákhoz igazodjék s ezekben változtatást nem tűr (hiszen ha tűrne, már azt is elismerné, hogy nem igazságokról van szó, tehát nem is érdemes hozzájuk igazodni), de nem azt kívánja, sőt annak egyenesen ellene van, hogy ész nélkül, vakon és meggyőződés ellenére ragaszkodjunk az igazsághoz és Isten elénk szabott törvényeihez.

S milyen gyűlölettel, milyen elfogultsággal, milyen rosszakarattal, milyen mindent rosszra magyarázó egyoldalúsággal nézte ez a hitújítás az Egyházat képviselő embereket: a pápát, a bíborosokat, a püspököket, a szerzeteseket, az apácákat! Hát még a jezsuitákat! Rámutattunk, hogy az angol nyelvben, de többé-kevésbé mindegyikben, a jezsuita szó még ma is azt jelenti, hogy gonosz, álnok ember, olyan, akitől tisztességes embernek óvakodnia kell. Pedig hát ma már protestánsok és egyházgyűlölők is elismerik, hogy éppen a jezsuiták azok a papok, akik között legkevesebb a kifogás alá eső, a XVI. század jezsuitái pedig még jobban mintaemberek voltak, mint a maiak.

A régi protestánsok egyik legendát a másik után közölték a férfikolostorokat az apácák zárdáival összekötő titkos folyosókról és alagutakról, és hogy ezekben, no meg egyes közelükben levő tavak fenekén hány száz, sőt ezer csecsemőholttestet találtak. A bennük lakozó nagy gyűlölet folytán a régi protestánsok és a forradalmárok mindezt el is hitték, sőt többnyire elhiszik még ma is, mert a szerzeteseket és az apácákat ők nem magukat teljesen Istennek szentelő, az átlagembernél (tehát még náluk is) sokkal jobb embereknek, hanem egészen különleges elfajult és elvetemült gonosztevőknek, sőt talán nem is annyira azoknak, hanem degeneráltságuk miatt csak mesékben előforduló szörnyetegeknek képzelik.

Az egyoldalú szemlélet és a szinte eszelős gyűlölet miatt a papok és a szerzetesek még külsejükben is visszataszítók számukra. Nem volt polemikus mű, melyben a papok és a szerzetesek ruháját, öltözködését, elhízott voltát, „pilises" (hajkoronás) fejét gúny tárgyává ne tették volna. A szó szoros értelmében az ördöggel cimborálóknak, holmi boszorkányféléknek tartották őket. Tudvalevő ugyanis, hogy a protestánsok a boszorkányokban még az Egyháztól való elszakadásuk után két évszázad múlva is hittek s még katolikus államokban s a középkorban se voltak olyan tömeges és vad boszorkányégetések, mint náluk az újkorban.

Ez ádáz gyűlölet miatt volt tele Európa vallásháborúkkal a XVI. és XVII. században; e gyűlölet féktelensége miatt tartottak el ezek egyszer harminc teljes éven át s ez a gyűlölet

volt az oka, hogy mindig protestánsok kezdték el őket. Erre a harmincéves háborúval kapcsolatban már rámutattam. De tagadhatatlan az is, hogy Franciaországban se a katolikusoknak voltak fegyveres erődeik és hadiflottáik, s nem ők kezdték a fegyverkezést a hugenották ellen. A Szent Bertalan-éj se az első vallási tömeggyilkosság volt Franciaországban s az első ilyen tömeggyilkosságoknak nem elkövetői, hanem áldozatai voltak a francia katolikusok.

De az is tagadhatatlan, hogy se Bocskai, se Bethlen első, se második, se harmadik vallásháborúját nem a Habsburgok kezdték, de nem ők kezdték Rákóczi Györgyét, Thökölyét és Rákóczi Ferencét se. Nem védekező, hanem támadó fél volt velük szemben Martinovics is, Kossuth és Petőfi is. E rágalmazás, e gúnyolódás, e gyűlölet, e támadó szellem miatt neveztem a protestantizmust is forradalomnak, az új kor első forradalmának.

Ugyanilyen volt, ugyanígy gyűlöletben fogant a francia forradalom is. Hogy tudta ez is gyűlölni ugyanazt a papságot és Egyházat, melyet a protestantizmus gyűlölt, utált és rágalmazott. Hiszen ez még börtönbe is zárta az Egyház képviselőit, később pedig a börtönben százával le is gyilkolta őket. Aztán hogy tudta ugyanez a francia forradalom gyűlölni és gúnyolni a nemességet, az arisztokráciát és a királyság intézményét! Hogy tudta rágalmazni Marie Antoinette-t (még azzal is, hogy még a saját fiát is megrontotta!). Hogy tudta zsarnokozni farkasnak (kisfiát pedig farkaskölyöknek nevezni s ennek megfelelően korai halálba dönteni) azt a XVI. Lajost, akihez jóságban, becsületességben, emberszeretetben, feddhetetlenségben azok között, akik ellene a gyűlöletet terjesztették, még a legjobbak se értek fel még a térdéig se! Nem csoda aztán, ha ebből az eszelős gyűlöletből olyan vérfürdős rémuralom lett, amilyent még a régi pogány korból is alig ismer a világtörténelem, de ennek elmúlta után is évtizedes harcok, sőt az egész XIX. század nemzeti szabadságharcai, melyeket tömeggyilkosságoknak nevezne a történelem akkor, ha nem szabadsághősök, hanem az Egyház lelkén száradnának.

És a mi 48-unk is hogy tudta gyűlölni azt a Metternichet, akit magyar felesége (akinek legjobban volt alkalma megismerni) a rajongásig szeretett és emberfeletti embernek tartott, de akit tisztelt Széchenyi is, aki szintén sokkal jobban ismerhette, mint Kossuth, különösen pedig mint Petőfi, és aki a mi 48-as hőseinkhez képest valóságos jellemnagyság volt, de észben is sokkal nagyobb volt náluk. (Széchenyi egyszer nagy tiszteletében még kezet is csókolt neki.) S hogy tudta gyűlölni a mi 48-unk még a jóságos V. Ferdinándot is! Még őt is meg tudta tenni veszedelmes zsarnoknak, akit ártalmatlanná kell tenni, illetőleg mint utolsó királyt, az utolsó pap belével megfojtani (Petőfi).

De ugyanilyen gyűlöletben fogant szabadságharc volt Rákóczi Ferencé is. Ez is éppen a jóságos Lipótot, azt, akit maga is kénytelen volt minden fejedelmek legjámborabbikának nevezni, tette meg zsarnoknak és elnyomónak és éppen akkor tette ezt vele, mikor nemzetünket hozzájárulása nélkül, sőt akarata ellenére másfél évtizedes harccal a török uralma alól felszabadította. Ez a Rákóczi-féle mozgalom is hogyan gyűlölte, milyen emberi bőrbe búját szörnyetegnek, milyen elfajult magyarnak tartotta a labancot s hogyan mészárolta, mikor kezébe kaparinthatta!

Nem is kivégezni, hanem egyenesen karóba töretni akarta Ocskayt, mikor kezébe került. Halállal büntette, sőt tüzes vassal sütögette Okolicsányit, temetetlenül hagyta Rakovszkyt csak azért, mert bírálni merészelte azokat, akik magukat nevezték ki az egyedüli hazafiaknak. 300 embert volt képes lemészárolni egy nap csak azért, mert azt beszélték, hogy a németek is öltek meg jogos ok nélkül kurucokat.

Még ha elismernénk is, hogy szükség volt arra, hogy Rákóczi és társai s a többi magyar szabadsághős védelmébe vegye a magyar szabadságot és a függetlenséget, és ha azok az okok, melyeket Rákóczi a szabadságharcának szükségessége mellett felhozott, mind jogosak lettek volna és tízszer akkora számban meglettek volna, mint a valóságban voltak, akkor se ismerhetjük el azt, hogy joga volt a nemzet függetlenségét fegyverrel vívni ki.

Nálunk arra eddig senki se gondolt, hogy ezt a kérdést akár csak felvetni is lehet, mert egy nemzet jogát szabadságához és függetlenségéhez vitathatatlannak tartottuk és tartjuk.

Nem gondoltunk arra, hogy nem a jogról vagy szükségességről van csak itt szó, hanem az eszközökről, a cél elérésének módjáról, hogy a törvényes jogot, a jót és az igazságot is csak megengedett, csak erkölcsös eszközökkel lehet kivívni, tehát hogy még egy nemzet függetlensége és szabadsága biztosítására sincs megengedve az esküszegés, annál kevésbé támadó háború, azaz tömeggyilkosság kirobbantása. A háborút csak elfogadni szabad és védekezésül lehet folytatni, de nem elkezdeni, nem megindítani. Ha ehhez is jogunk lenne, akkor a „cél szentesíti az eszközt" elvet tennénk magunkévá, melyet pedig senki se mer nyíltan vallani, még az istentelen alapon álló kommunisták se.

Világos, hogy ez az elv nem tűr kivételt, tehát a nemzetek függetlenségére is vonatkozik annál is inkább, mert hiszen ha a tömeggyilkosság eszközének felhasználásáról lemondunk, az még nem jelenti a függetlenségről való lemondást is, hanem csak más eszközök használatát, melyek nem járnak ugyan olyan gyors eredménnyel és több türelmet kívánnak, de épp oly, sőt esetleg még eredményesebbek lehetnek, mint a fegyver.

Például, ha mi azt a sok vért, pénzt és energiát, amit Bocskai, Bethlen, Thököly és a Rákócziak fegyveres felkelésekre elfecséreltek, a magyarság faji, gazdasági és erkölcsi erősítésére fordítottuk volna, ma már hol tartanánk! Hát még ha azt is hozzá vesszük, hogy igen sok olyan nemzeti szolgaság is van, mely más tekintetben (például gazdasági virágzás és életszínvonal tekintetében) előnyösebb, mint az önállóság és a függetlenség, és hogy igen sok szabadság csak addig látszik annyira kívánatosnak, amíg a nép birtokába nem jutott, s ha ez megtörtént s látja a kettő közti különbséget, egyenesen visszakívánja a régi szolgaságot! Láttuk, hogy az Egyiptomból való megmenekülés után a zsidók még ottani rabszolgaállapotukat is visszakívánták.

De ha csakugyan földi mennyországot jelentene is a szabadság, és ha másképpen, mint fegyverrel, sose lehetne kivívni, akkor se mondhatjuk, hogy támadó hadjárattal, azaz tömeggyilkossággal is ki szabad vívnunk. Hogy a cél szentesíti az eszközt, csak az mondhatja, aki minden erkölcsi érzék híjával van, ha azonban azokra a szenvedésekre gondol, amelyekkel a háborúk (kivált a ma és a jövő háborúi) járnak, még ő is bizonyára eláll ettől az elvétől. Ha hitetlen az illető, annál inkább, mert az a hősi halál, melyet a háború hoz, a hitetlenre nézve sokkal nagyobb rossz, mint a hívő emberre nézve. A halál ugyanis a hívő számára csak átmenet egy másik életbe, míg a hitetlen ember számára mindennek a végét, tehát pótolhatatlan veszteséget jelent.

Senki se meri azt mondani, hogy ő a támadó háborút megengedettnek tartja, azaz hogy ő a háborúk híve; hogy bizonyos célok elérésére a tömeggyilkosságot is helyesli. Nincs ember, aki a háborút ne utálná s el ne ítélné. Ezért nincs is hálásabb dolog, mint a háború ellen hírverést kezdeni. Előre tudhatjuk, hogy szavaink mindenütt hálás fülekre találnak, érveink pedig mindenütt helyeslőkre. A szovjetnek is milyen sikere volt a békehadjáratában! Még neki is hittek az emberek, mikor a békét hirdette, pedig ugyanakkor benne volt a programjában, hogy a kapitalizmust háború nélkül megdönteni nem lehet. Ezért mással nem is tudta vigasztalni az emberiséget, mint csak azzal, hogy ez lesz az utolsó háború: „ez a harc lesz a végső".

Igaz, hogy Hruscsov e tekintetben végül meg is változtatta a kommunizmus programját s kijelentette, hogy a szocializmus háború nélkül is győzhet, ámde mindenki látta, hogy ez csak olyan tessék-lássék, nem őszinte kijelentés volt. De ha őszinte lett volna Hruscsov, akkor se tagadhatta volna a kommunizmusnak azt a nagy szégyenét, hogy egész ez ideig a háború híve volt; hogy béke-propagandája megkezdéséig azt hitte, hogy más úton mint a háborúval, nem érheti el programja megvalósítását s ennek ellenére is akarta programja megvalósítását. De Hruscsov egyébként is csak azért mondott le erről a szükségképpeni végső háborúról, mert úgy látta, hogy anélkül is kommunistává lehet tenni a világot. Ha az sülne ki, hogy mégse lehet, világos, hogy akkor továbbra is kitart a kommunizmus eredeti elgondolása mellett s erre az egy „szent" célra megengedettnek tart egy „utolsó" (?) háborút, mégpedig támadó háborút.

De hogy a kommunizmus a gyakorlatban mennyire a háború alapján állt s mennyire megengedettnek tartotta ezt az eszközt nemcsak céljai végső elérésére, hanem egyes mellékcéljai egyelőre való megvalósítására is, mutatja, hogy rögtön a második világháború befejezése után a királyság megdöntésére, illetőleg az ország kommunistává tevésére háborút robbantott ki Görögországban, utána ugyanezt tette Koreában, aztán Vietnamban, de legalább részben ő robbantotta ki, de feltétlenül helyeselte és támogatta a hosszú éveken át tartó „szabadságharcokat" például Ciprus szigetén és Algírban is, pedig hát ez a szoros értelemben vett háborún kívül még bombarobbanásokban, vonatok kisiklatásában, orgyilkosságokban és az „árulókat" megbosszuló sorozatos gyilkosságok elkövetésében is állt. Ki „a cél szentesíti az eszközt" elv híve, ha még az se, aki egy nemzet, illetőleg népcsoport függetlenségének kivívására még ilyen eszközöket is megengedetteknek, sőt hősieseknek tart még akkor is, ha évtizedeken át kell őket folytatni? Ugyanezt tette a kommunizmus más ázsiai, afrikai és latin-amerikai államokban s Spanyolországban is. Hogyan fel volt háborodva azonban, mikor Franciaországban ellenfele, az O.A.S. is így csinált!

Világos, hogy ilyen eszközök használatára még egy nemzet függetlensége se elég jogcím, mert hiszen itt nem arról van szó, hogy jó és szent-e a cél, melyért küzdök, hanem hogy milyen eszközöket használok a jó és szent cél elérésére, s ha az effajta harcokat, gyilkosságokat és terrorcselekményeket szentesítem, akkor sose lesz vége se a gyilkosságoknak, se a háborúknak. Ha ugyanis az algíriaiaknak és a ciprusiaknak a szabadság jogot adott „elnyomóik" gyűlöletére, rágalmazására, majd a bombavetésekre, vonatkisiklatásokra, majd az általános fegyverfogásra, a háborúra is, s azoknak, akik mindezt művelték, hazafiakká és hősökké magasztosítására, akkor legalább ekkora joguk lett volna ugyanezt tenni azoknak a kelet-poroszországi és Szudéta-vidéki német milliónak is, akiket ősi hazájukból, faji gyűlöletből és politikai okokból éppen a szovjetek űztek ki, de azoknak a székelyeknek, kisalföldi és kárpátaljai magyaroknak is, akiket szintén szovjet segédlettel cseh, román, illetőleg orosz, tehát idegen nép uralma alá s így szolgaságba kényszerítettek, noha ők azelőtt szabadok és függetlenek voltak. És még ezek elkövetői beszélnek a végső háborúról, azaz bíznak abban, hogy az ő háborújuk az utolsó lesz?

Látjuk tehát, hogy az örökös háborúkból csak akkor lehet kilábalni, ha az elvet, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, szigorúan és kivételt nem tűrően megtartjuk, tehát a fegyveres szabadságharcokat és a szociális forradalmakat is elítéljük, még akkor is, ha egyébként jogosak, azaz ha a gyűlöletet száműzzük a földről és helyette egyedül a szeretetet hirdetjük. Ha ilyen elmélet alapján állunk, sajnos, a gyakorlat még akkor se lesz mindig ennek megfelelő. De még ha az elmélet, még az elvek is a gyűlöleten alapulnak, akkor mit várhatunk?

Tilos tehát a sovinizmus, tilos a fanatikus, a gyűlöleten alapuló hazaszeretet; tilos az egyik nemzet fiait a másik ellen gyűlöletre izgatni, a nemzetek közötti viszonylatban a tárgyilagosság alapját elhagyni, tilos „pártos" történelmet írni, tilos nemzeteket vagy népeket becsmérelni, s még inkább tilos egy nemzet függetlenségéért, igazáért, becsületéért fegyverrel venni elégtételt és háborúkat indítani, azaz tömeggyilkosságokat rendezni. De osztályok ellen izgatni, egyes társadalmi osztályok ellen gyűlöletet szítani is tilos, mert ez is a háború csíráját rejti magában s ez a csíra előbb-utóbb mindig ki is kel.

A gyűlölet mindig tilos. Még akkor is, ha bűnös emberek ellen irányul. Mert hiszen mi is, akik állítólag a rossz miatt gyűlölünk, emberek, s így bűnösök vagyunk, s nekünk elsősorban a saját bűneinket kellene gyűlölnünk, nem pedig azokat, melyeket mások követnek el, kivált mikor azok sokszor nem is tényleges, vagy ha igen, eltúlzott bűnök. Aki gyűlöl, az már elfogult és egyoldalú is, tehát semmiképpen se alkalmas annak eldöntésére, hogy az, akit gyűlöl, valóban bűnös-e, s ha igen, milyen fokban. Nekünk csak önmagunkat, a saját bűneinket szabad gyűlölnünk. A más bűneinek megítélését és megbüntetését hagyjuk arra, aki a szívek és vesék vizsgálója. Ha így járunk el, nem lesz háború, de akkor nem lesz forradalom s nem lesz szabadságharc se.

Erre a szeretettel való érvelésre, az ellenségszeretet hirdetésére a gyűlölet védelmezői nem tudnak más érvet felhozni, mint csak azt, hogy – legalábbis a gyakorlatban – megvalósíthatatlan, tehát olyan elmélet, melynek a valóság világában nincs jelentősége. A magyarországi kommunista párt vezetősége (a Központi Bizottság) nálunk is azt a választ adta egy, az Egyház álláspontját védő levélre, hogy maguk a papok se tartják meg azt, amit hirdetnek.

Mindnyájan – feleljük nekik – bizonyára ők se tartják meg, de hol van és hol volt valaha az az eszme, melyet minden hirdetője mindig megtartott? A kommunista tanokat bizonyára könnyebb megtartani, mint a kereszténység ellenségszeretetét, s mégis hol az a kommunista, aki mindig és mindenben pártja elmélete alapján cselekszik? A helyes, a jó akkor is helyes, jó és követendő marad, ha nem mindenki teszi, sőt az, hogy nem teszi mindenki, a legtermészetesebb dolog, mert hiszen a gyarlóság az emberi természettel jár. Ha elvenné a kedvünket az, hogy a jót, amiért lelkesedünk, nem mindenki tartja meg, akkor legjobb lenne, ha minden ember már pályája megkezdése előtt öngyilkos lenne, mert akkor igazán kár volt megszületni, kár a jóért való küzdelmet elkezdeni. Aki a jóért csak akkor hajlandó harcolni, ha rögtön és mindenki melléje áll és ezért száz százalékos eredményt kíván, annak csakugyan felesleges elkezdenie a munkát.

Nem nyilvánvaló rosszakarat, sőt képmutatás-e olyan emberfeletti nehéz dologban, mint az ellenségszeretet, kivétel nélkül minden paptól azt kívánni, hogy azt, amit hirdet, a maga életében azonnal maradék nélkül meg is valósítsa, s ha látjuk, hogy ez nem történik meg, akkor mindjárt az elvet is elvetni és a megvalósítására való törekvést is abbahagyni még akkor is, ha jól tudjuk, hogy másképp az örökös háborúság, tehát az örökös tömeggyilkosság lesz az eredmény?

Pedig hát a papok sokkal többen és sokkal nagyobb fokban, mint gondolnánk, megvalósítják életükben még az ellenségszeretetet is. Meghatva értesültem például, hogy az 1956-os szabadságharc eltiprása után a tököli internálótáborban, melyben olyan volt a bánásmód, hogy az egyik őr aznap is olyat ütött gumibotjával az egyik internált kezére, hogy csonttörést szenvedett miatta (s mindezt azért, mert a szél kikapta a kezéből az ajtó kilincsét s az erősen becsapódott), az egyik internált pap, akinek pedig egy felakasztott híres nyilas volt a közeli rokona, mikor titkon (a csomagban kapott kalácsokból kiszedett mazsolaszőlő-szemekből) kisajtolt borral az internáltaknak misét mondott, a mise befejezése után így kezdte el az imádságot: „Imádkozzunk őreinkért, ellenségeinkért s azokért, akik bennünket ide juttattak". S internálttársai, a volt ezredesek, miniszteri tanácsosok, földbirtokosok és kulákok szépen együtt imádkoztak vele ellenségeikért.

A gyűlöletet nem lehet kiirtani az emberekből, de céltudatos munkával, a közszellem kereszténnyé tételével ugyancsak meg lehetne ritkítani s ezen céltudatosan és lankadatlanul munkálkodni minden ember legszentebb kötelessége. Nem rombolás, nem destrukció, nem hazafiatlanság, nem kegyeletsértés tehát, ha nem azokat akarjuk nemzeti hőseinknek és ifjúságunk elé követendő példaképül állítandó nagyjainknak, akik fegyveres lázadásokat rendeztek és a gyűlölet szításában jártak elöl. Nem rombolunk, mikor a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak bűneire rámutatunk, hanem csak nemzeti közszellemünket tesszük vele kereszténnyé és a békéért s a háború ellen küzdünk, de persze nem kommunista álnoksággal, hanem keresztény őszinteséggel.

Csak arra mutatunk rá, hogy a mi szabadsághős nagyjaink, köztük Rákóczi Ferenc is, csak a francia forradalom pogány világnézete alapján lettek naggyá és lehetnek nagyok, de nem a keresztény alázatosság, engedelmesség és szeretet szellemében. Láttuk, mennyire bizonyítja ezt az életük is s mennyi szégyellni valója van mindegyiküknek egyénileg is. Azért mutattunk és mutatunk még majd rá jellembeli fogyatékosságaikra és bűneikre, hogy a magyar közvélemény ebből is lássa, hogy nem a jóság, nem a feddhetetlenség, nem a becsület és önzetlenség szokott forradalmakat kirobbantani vagy szabadságharcokat rendezni. (Hogy is rendezhetne az erény tömeggyilkosságokat?) Ellenben Rákóczi ellenfelei: Kollonics Lipót,

Koháry István, főképpen pedig maga I. Lipót életében még ellenfelei se találnak szégyenletes foltokat, sőt éppen Lipótban, aki ellen Rákóczi harcolt, még azt az ellenségszeretetet és keresztény tökéletességet is megtaláljuk, amelyet a tököli internálótábor papjában az imént láttunk.

Nem a hazát, nem a kegyeletet, nem a magyar történelmet, nem a magyar nemzeti érzést védik tehát azok, akiknek fáj mindaz, amit Rákócziról elmondtunk, hanem egy, a mienkénél alantasabb világnézetet és erkölcsi szemléletmódot, melyet ők megszoktak, s mivel a hazaszeretet álarcában jelentkezett, meg is szerettek, amely azonban a kereszténység előtti és a kereszténységgel ellenkező pogány világnézet és életszemlélet kifejezése, a szeretettel szemben a gyűlöleten alapszik, s a háború, tehát a tömeggyilkosság a velejárója és logikus, szükségszerű következménye.

Ennek a káros, sőt veszedelmes világnézetnek csak azért voltak és vannak nemeslelkű követői is, mert azt hiszik, hogy mikor gyűlölnek, a rosszat gyűlölik, azt pedig szabad és kell is gyűlölni. Ebben részben igazuk is van, csak azt nem veszik észre, hogy ennek a hazafiságnak lényege a gyűlölet, akkor pedig semmiképpen se lehet jó. Annyira a gyűlölet a lényege, hogy a hazát gyűlölettel szereti, mert hiszen gyilkol, támadó háborút indít érte, tehát „a cél szentesíti az eszközt" tilos elvét követi kedvéért.

Hogy a magyar közéletet és a magyar hazaszeretetet kereszténnyé tegyük, hogy azt a lelkivilágot, mely a háborúkat megszünteti, eltöröljük, van olyan fontos dolog, hogy előbbrevalónak tartsuk Rákóczi iránti szeretetünknél, mely mint láttuk, egyébként is hamis, mert téves ismereteken alapul. Rákóczit csak forradalmárok, a gyűlölet és „a cél szentesíti az eszközt" elve alapján állók szerethetik. Jó emberek csak akkor, ha tévedésben vannak az ő személyét és működését illetőleg. Ezt a tévedést tehát nemcsak szabad, hanem el is kell oszlatni.

Tartalomjegyzék

II. Rákóczi Ferenc felkelésének állítólagos okai 5
A vallásszabadság állapota 7
Carafa eperjesi „vértörvényszéke” 17
Az elviselhetetlenül nagy adók terhe és a zsoldosok visszaélései 64
Az aranybulla ellenállási záradékának eltörlése 77
A szabad királyválasztás jogának eltörlése 85
Alkotmánysértések 117
Rákóczi Ferenc „törvénytelen” letartóztatása 132
Kollonics és „hírhedt” Einrichtungssistemje. 159
Tudtunk volna-e mi a Habsburgoknál
jobban gazdálkodni a nemzet erőforrásaival? 180
A Neoacquistica Comissio 186

Visszavágás Rákóczi felé (Argumentum ad hominem) 199
Ki volt nagyobb mészáros: Carafa vagy Rákóczi Ferenc? 201
Azok a szenvedések, melyeket nem Lipót, hanem Rákóczi hozott a magyar népre 222
Ki szegte meg jobban és többször a magyar alkotmányt: Lipót vagy Rákóczi? 232
Rákóczi más kiáltó törvénysértései 247
Az ónodi gyűlés. 255
Közös vonások Rákóczi mozgalma és a bolsevizmus között 281

Beszélhetett-e Rákóczi a magyar nemzet nevében? 293
A Rákóczi-felkelés valódi okai 295
Kik voltak Rákóczi legelső hívei?. 298
Mennyire nem kellett Rákóczi a magyarnak. 305
További bizonyítékok a magyarság Rákóczi ügye iránti közönyére 337
Az eszme vezette-e a kurucokat? 354
Az erkölcsi alap hiánya 362
A kuruc „vitézség”. 372
A hat legnagyobb kuruc-labanc ütközet 376
Németek és labancok hősiessége. 421
A gyűlölet, a kegyetlenség és a terror 431
Nem bűn-e nemzeti hőseinket dicskoszorújuktól megfosztani?. 441

ISBN 963 8283 08 4

